

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 844/I

Kaufmann

1193398/11

הַשֵּׁלַח

מכתב-עתי חדש
למדע, לספרות ולעניני החיים.

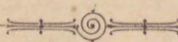
העורך:
אשר נינצברג.

המוציא:
קלונימס זאב וויסאָצקי.

ברך א.

(חוברת א—ו.)

חשון—אדר ב' תרנ"ז.

ברלין.

בדפוס צבי הירש ברי יצחק אימצקאווסקי.

HASCHILOAH

Litterarisch-wissenschaftliche
Monatschrift.

Herausgeber:
W. Wissotzky.

Redacteur:
U. Ginzberg.

Band I.

October 1896 — März 1897.

BERLIN.

Druck von H. Itzkowski, Gr. Hamburger-Str. 2.

תוכן הענינים.

(בסדר אלף-בית).

עמ'	ישן וחדש. בקרת. ד"ר ש. ברנפלד.	עמ'	אָרנסט רנן ויחוסו אל היהדות.
569 . . .		24	ד"ר ש. ברנפלד. א. — — —
489	לאן? ד"ר מ. עהרענפרייז.	101	ב. — — —
96	לרוח היום. ד"ר מ. י. ב. I.	197	ג (סוף). — — —
283	II — — —		בין תקוה ויאוש. שיר.
576	III — — —	210	יהושע דאווידאוויטש.
532	לשיר או לבכות! שיר. מ. ג. וואלק.	540	בן סורר ומורה. ציור. ר. בריונין.
	לתולדות סמולנסקין. בקרת.		בעמק הבכא. ספור. מענדעלי
88	מרדכי בן הלל הכהן.	7	מוכר ספרים. א—ג.
349	בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. מד"ד. א.	308	ד—ז. — — —
438	— — — (א—סוף).	509	ח—יב. — — —
167	מדינת היהודים. בקרת. ד"ר ד. צ. פרבשטיין.		בתי כנסיות ובתי מדרשות.
93	מחשבות ומעשים. רבי-קרוב. I.	320	ד"ר ש. ברנפלד. — — —
193	II — — —	145	גרגרים. א. שולמאן.
379	III — — —	433	גר צדק. שיר. שמואל ליב גארדאן.
356	מכתבים מרוסיא. מנחם-א. א.	524	קאמונות והדעות לפי הקבלה. א. לולי.
	מלחמת הקולטורה בישראל בימי קדם.		השירה מאין תמצא. שיר.
293	ד"ר נתן בירנבוים.	319	ד"ר ש. מאנדעלקערן.
	מעולם התנך והלמוד.	182	התורה והחיים. בקרת. ד"ר ש. ברנפלד.
455	י. ל. דאווידאוויטש. I.		זָרוֹן ומשוגה. ספור מזמן שבתאי צבי.
560	II — — —	133	א. ש. פריעדבערג. א—ב.
533	"מרחיבי השפה" ומתנגדיהם. יוסף קלוזנר.	212	ג—ד. — — —
152	משה מת ויהושע מכנים. שיר. ת. נ. בואליק.	407	ה—ז. — — —
340	משה על הר העברים. שיר. יה"ל ל.	255	זכרונות. ל. קאנטאר. א.
263	משיח. שיר. דוד פרישמאנן.	48	זלמן "גוי". ספור. מ. ד. בראנדשטעטער
344	ספרות לאומית! ד"ר יהושע טהאן.	116	— — — (סוף).
460	ספרים וסופרים. מ. בלשן. א.	38	ד"ר שלמה בן גבירול. דוד כהנא.
	על הכל [אנשים—מעשים—ספרים—כתבי עת]:	224	— — — (סוף).
391	"האובדים". מי"ב.	68	חלוס הכלוף ופחרוניו. שיר. ד. פרישמאנן.
392	הזכרת. א. ל. שיינהויז.		יהודה ליב גארדאן (זכרונות ומחשבות).
486	"חמאת הצבור". דניאל.	62	ר. בריונין. א. — — —
385	ילקוט קטן. אחד העם. א—ח.	244	ג. — — —
478	— — — ט—יא.	332	ד. — — —
583	לא פורש. מרדכי בן הלל הכהן.	421	ד (סוף). — — —
582	"מוכסין" במעות א". ד"ר ש. כ.		

עמ'	
372	קיום ישראל. בקרת. ד"ר. ד. גיימזק.
	ראשית תולדות ישראל. בקרת.
167	מ. ל. ליליענבלום.
364	— — — (סוף).
	יצאלת החנוך בישראל ובעמים.
55	י. ל. דאווידאוויטש. א—ב.
123	— — — ב—ג.
286	— — — ג—סוף.
393	שבע חידות העולם. ד"ר דוד ניימרק.
286	שיחת חולין. מ. בלשן.
328	שני בתים. ציור. ד"ר מ. א. איזענשטאדט.
	תבואת השנה. סקירה ביבליוגרפית.
188	ד"ר ת. בראדי.
473	— — — (המשך).
1	תעודת "השלח".

עמ'	
579	מחזה מול מחזה. ישראל טלר.
484	"משפט האורים". י. ווייסבערג.
487	על "מהרת הלשון". א"ש פריעדבערג.
392	פירוש המלות. עזרא גאלדין.
483	"צורר היהודים". מי"ב.
391	שם ויפת. ד"ר ש. ב. — — — — —
	"על פרשת דרכים" (מכתב גלוי אל אחד-העם).
154	ד"ר מ. י. ברדימצבסקי.
504	עצה טובה. אחד-העם.
268	ציור ויכולת. אחד-העם.
71	קהלות יעקב. ד"ר ב—ד. א.
160	— — — ב.
275	— — — ב—סוף.
445	— — — ג.
551	— — — ד.

תְּעוּדַת "הַשְּׁלוֹחַ".

ביסדנו היום מכ"ע חדשי זה, אנו עושים, כמדומה לנו, דבר שהשעה צריכה לו ושרבים מרגישים בחסרונו.

לא בית מדרש לחכמים אנו מיסדים, שישבו ויפלפו זה עם זה ויחדשו חדושים, בשביל להגדיל תורה או חכמה לשמה; כי אם לכלל העם אנו מכונים לבנו, שימצא הוא במכ"ע זה מזון נאות לרוחו ודברים הנחוצים לו לדעת, בשביל לגדור פרצותיו ולבנות הריסותיו.

עוד הפעם "לגדור ולבנות"! וכי כל יתר ספרותנו מה עושה עתה, אם לא שגודרת ובונה?

המטרה אחת היא, אבל הדרכים שונים.

בשני דרכים תוכל הספרות להדור לרוח העם ולפעול על מהלך חייו: אם בהכניסה לתוכו בקולי קולות, בדברים מרעישים ומלהיבים, רגשות וחפצים חדשים, המשנים את הבחירה גם למרות הידיעה; או בהכניסה לתוכו לאט, בדברים של טעם ודעת, מושגים ומשפטים חדשים, המשנים את הבחירה בהסכם עם הידיעה.

לפנים, כשהיתה הספרות העברית כלי זיין למלחמת ההשכלה, היתה מהלכת בשני אלו הדרכים יחד. באמצעים המושכים את הלב השתדלה לעורר בעם תשוקה "לאור", ובאמצעים המרחיבים את הדעת נסתה להביא בגבולו את האור עצמו — אור כזה אמנם, אשר תחת לרוות, עוד הגדיל את הצמאון; אבל בזה היה די לה לספרותנו אז, שכל חפצה היה רק להביאנו לידי הכרת טיב האור, למען נלך ונבקשהו במקורו.

ואמנם הלכנו, בקשנו ומצאנו, שערי ההשכלה הכללית נפתחו לפנינו בלי מעצור, וכל דורשיה ימצאוה עתה על נקלה ואינם נזקקים עוד לסרסרותה של הספרות העברית. בדרך הדעת לא מצאה עוד איפוא עניה זו מטרה נכונה לפעולתה, כי מה בצע בלקמה לנו שבלים צנומות בשדה אחר, ואנו באים לתוכו בלעדה ואוכלים כדי שביעה? אך גם בדרך האחרת, להיות לחוצצה המריעה בלי הרף בשביל לעורר ישנים, לא יכלה עוד להביא תועלת ממשית, בהיות גם "הישנים" מתעוררים כבר בלעדה, מקול המונם של החיים עצמם. ובכן קרוב לודאי, שהיתה הספרות העברית עתידה להפסק מאליה גם במזרה.

כמו שנפסקה כבר לפני זה במערב; לולא נולדה בקרבנו בעת האחרונה שאיפה חדשה לתחיה ולהתקדמות פנימית, אשר נתנה לספרותנו את הזכות לחיות ולהתקדם גם היא, לא כמלפנים — בתור מעברה לעולם אחר, כי אם בתור חלק עצמי מעולמנו הפנימי.

ובאין זכות בלי חובה, הנה על ידי הזכות הזאת, להחשב כחלק עצמי מעולמנו הפנימי, הוטלה על ספרותנו גם החובה, ללמדנו דעת את העולם הפנימי הזה: מהלך התפתחותו של עמנו בכל הדורות, אופני התגלות רוחו בכל מקצעות החיים, מצבו הרוחני והגשמי בכל הארצות בזמן הזה, והקשרים הגלויים והנסתרים שבין כל אלה ובין החזיונות הנראים בחיי העמים הסובבים אותו ובין החקים השולטים בחיי האדם והחברה בכלל. כי רק בהגלות לעם את אשר היה והיה והיחס האמתי שבינו ובין העולם מסביב לו, רק אז יבין מה שיוכל עוד להיות ויכיר את מקומו הנאות לו בעולם, ורק אז אפשר שימצא דרכו ויתוקנו חיוו תקון שלם. אבל את חובתה זאת לא מלאה ספרותנו עד כה. כי "השאיפה החדשה" נתעוררה בעצם וראשונה לא על ידי "בעלי מחשבות", כי אם על ידי רשמי מעשים מוחשיים שנחקקו בלכתוב בלי אמצעי ועל כן היה הצורך שהורגש ראשונה — לא להעמידה על בסיס הידיעה, כי אם לחזק אותם "הרשמים" אשר הולידוה, למען תתרומם מיד למדרגת כח חי עושה פרי ולא תשאיר לאורך ימים במצב רגש ערירי בלבד; ולכן רואים אנו גם את הספרות העוזרת על ידה מתחילה פעולתה רק בדרך אחת, בתתה "אל חכה שופר", כדי להרעיש את הלבבות ולעורר את הכחות הנרדמים.

ואמנם אין להכחיש, כי בדרכה זו נראתה פעולת הספרות על העם, אם מעט ואם הרבה; אבל גם זאת אי אפשר להכחיש, כי עד שהיתה טרודה לעורר את הכחות הנרדמים, נרדמה המחשבה בקרבה ונתדלדלה הדעת מאד, ואם יאמר אדם לירד לעמקם של חיי עמנו, לשוא יבקש עוד בספרותנו עתה, כי לא ימצא כמעט בלתי אם ידיעות שטחיות ומשפטים פורחים באויר, הנקנים "במסירה" בלי יסוד נכון ובלתי בחינה והכרה ברורה. ועל כן לא יפלא הדבר, כי רבים בקרבנו התחילו סוף סוף להרגיש מעין "ריקות" פנימית, המוח העברי, שהורגל בעבודה, לא יוכל לנוח ימים רבים, כבר נלאינו להתרגש ולהתלהב והגנו רוצים גם לדעת ולהבין, סימן השאלה הגדול, אשר נראה על פני היהדות בשני הדורות שלפנינו ואשר הסתתר אחרי כן בעב הענף, חוזר ונגלה מעט מעט מתוך הערפל, ופחדו מפני שכרון רגשותינו ומכריחנו להתבונן בעינים פקוחות ובדעה צלולה על כל פרטיו: מה היא "עצמותנו" הלאומית או ההיסטורית, שבשכילה או בסבתה

אנו נלחמים עם כל היקום זה אלפי שנה? מה הם חיינו ההוים בכל ארצות פזורנו, באיזו מדה היינו הם באמת ובמה הם צריכים וסובלים תקון? ועל הכל ומתוך הכל — שאלת העתיד: אם, איך ומתי נגיע אל "החוף" המקווה, למרות "השטף" העז, הקורע אותנו אברים אברים ונושאם אחד אחד "לים הגדול"?

השאלות הכלליות האלו, המתחלקות כל אחת להמון שאלות פרטיות, מנקרות עתה במוחו של כל איש ישראל שיש לו מוח בקדקדו. וכל אלה אשר לא יוכלו להסתפק עוד בדחיה בקש או בפרזא משכרת, אשר יבינו, כי לא "על רגל אחת" אפשר למצוא את "חידותינו" הנפלאות — כל אלה יתאוננו על חסרון מכתב עתי חדשי בספרותנו. כי רק מכ"ע חדשי שאין השעה דוחקתו, מסוגל לחדור מעט מעט למסתרי חיינו, לקבוץ על יד את "מפתחותיהם" המפוזרים בזמן ובמקום, לברר כל חזיון וכל שאלה מכל צדדיהם השונים, ולקרבתנו ככה יותר ויותר אל התכלית הנרצה: לדעת את עצמנו, להבין את חיינו ולכונן עתידותינו בתבונה.

המחשבות האלה הן שעוררנו לנסות כחנו בהוצאת הדבר הזה לפעולה. אם נצליח לברוא באמת את האורגן המבוקש? — לא בנו הדבר תלוי, כי אם בחכמינו וסופרינו. אנחנו מצדנו נעשה כל מה שבכחנו. היעשו כן גם המה? —

ועל כן לא נחשוב לאפשר להבטיח מראש הבטחות מוגבלות, בנוגע לתכונת העינים שיבואו במכ"ע זה, ונסתפק בהציענו בזה בדרך כלל רק ראשי העינים שאנו הפצים לתת בו.

(א) פרקי חכמה, אשר יתנו מושגים נכונים מחזיונות נכבדים שונים — דתיים, מוסריים, חברתיים, ספרותיים וכו' — המתחסים לחיי עם ישראל והתפתחות רוחו מימי קדם ועד עתה. הגדר הכללי הזה מקיף, מצד אחד, פרקים רבים מן המדעים הכלליים (מתולדות עמי הקדם, מתולדות הקולטורא, מחכמת הנפש, המוסר, החנוך, ויתר "מדעי הרוח"). במדה שהם נכנסים לגבול היהדות ומאירים את החשכה בפנות שונות מחיינו ותולדותינו, ומצד אחר, מוציא הגדר הזה מן הכלל מחקרים ידועים הנכנסים בחוג "חכמת ישראל" (כמו דקדוקים בספרים קדמונים ובפרטי חיי מחבריהם, וכיוצא בזה), שאינם מוסיפים כלום על "ידעת עצמנו" ואינם ענין אלא למספר קטן של העוסקים בפילולוגיא, ביבליוגרפיא וכו'. להגביל בדיוק שני הצדדים האלו אי אפשר, אבל לחכמים — ואנו מקינים, כי רק עמדם

יהיה לנו עסק בזה — אין גם צורך בהגבלה מדויקת. כי מדעתם יבינו בשימם לב לתכונת מ"ע זה, איזה חומר מכל מקצוע יאות לו, ובאיזו צורה.

ב) "פובליציסטיקא" — מאמרים על דבר המצב השכלי המוסרי האיקונומי המדיני וכו', של עמנו עתה בכל הארצות, אשר ישתדלו לברר בירור מספיק כל החזיונות הטובים והרעים כמו שהם, בסבותיהם ותוצאותיהם, ועל יסוד בירור כזה — להורות כפי היכולת גם את הדרכים לשנוים ותקונים טובים. לנושאי מאמרים כאלה יוכלו להיות — אם חלק ידוע מן העם (מדינה, עיר, עדה, חברה, מפלגה וכו'), או ענף ידוע מן החיים (החנך, מוסדות הצבור, מקורי הפרנסה, תכונות מוסריות וכו'). במקום אחד או במקומות שונים. אך בין כך ובין כך, העיקר למטרתנו הוא בירור מצב החיים הפנימיים, בעוד שבירור היחס החיצוני של העמים אלינו, שהורגלו סופרינו למפל בו בחבה יתרה, אינו נכנס בחוג עבודתנו אלא במדה הדרושה להבנת החזיונות הפנימיים.

ולדאבון לב, יש נחיצות להוסיף עוד בזה — מה שהיה צריך להיות דבר מובן מאליו — כי לא כל "בעל לשון" מוכשר לכתוב גם "מאמרים", כי הפובליציסטיקא, בהיותה חכמה ומלאכה כאחת, דורשת היא מאת העוסקים בה — לא פחות (או עוד יותר) מן הספרות המדעית — השכלה כללית רבה, כשרון ומעם ספרותי, ואין צריך לאמור ידיעה רחבה בפרטי הנושא של כל מאמר וביסודי החכמה המתחסים אליו.

ג) בקרת. בשם הזה משתמשים אצלנו על הרוב רק במובן המצומצם: משפט ספרים חדשים. אבל מטרתנו אנהנו תביאנו להרחיב את המושג הזה עד לגבולו האמתי: משפט רוח האדם ופרי עבודתו ביחוסם אל האמת (בקרת הגיונית), אל הטוב (בקרת מוסרית) ואל היופי (בקרת אסתטית). במובן הזה נופלים תחת הבקרת לא רק ספרים, כי אם גם כל הרעיונות והמעשים, חדשים גם ישנים, שעשו עושים, או יוכלים לעשות רושם בחיי העם והלך רוחו, ושעל כן ראויים וצריכים הם להבחן משלשת הצדדים הנזכרים, אם משלשתם יחד, או מאחד או שנים, הכל לפי הענין. אלא שהספרים מסוגלים ביחוד שתמלה בהם הבקרת הכללית, בתתם לה על הרוב יכולת להביא במשפט רעיונות ומעשים רבים ביחד ולהראות את הקשר שביניהם ואת היסודות המשותפים להם. מאמרי בקרת כאלה נקבל בחפץ לב, ובלבד — הכל על שגם פה אנו מוכרחים להוסיף דבר שהיה צריך להיות מובן מאליו — ובלבד שיהיה כחם יפה לא רק בעקיצות ומהתלות, אלא ירדו באמת לעומק הנושא ויאירו אור על

כללו ועל פרטיו בדעת. בטוב טעם, ובסגנון הראוי לכל ענין, לפי תכונתו וערכו העצמי או ההיסטורי.

ד) "בללטריוסטיקא". היצירה הפיוטית, בהגשימה חזיונות החיים, שאלותיהם וחקותיהם, בצורות מוחשיות יפות, פועלת היא ביותר על רוב בני אדם ומוכשרת להרות כל אלה על לוח לבם ולעוררם למחשבות והתבוננות, יותר הרבה ממשא ומתן עיוני מפשט. ספורים טובים מחיי עמנו בעבר ובהווה, אשר יתנו ציורים נאמנים ממעמדנו בזמנים ובמקומות שונים, או יבניסו איזה קוראור באיזה מקצוע אפל של "עולמנו הפנימי", יביאו על כן תועלת רבה להתעוררות המחשבה והרחבת הדעת הלאומית בקרבנו, ומכוונים איפוא למטרתנו לא פחות מן המחלקות העיוניות המנויות למעלה. ואולם היצירה היפה שאין בה אלא יפיה, המעוררת תנועת הרגש לשם תענוג בלבד, היא אף היא יש לה מקומה וערכה בצד ידוע מחיי האדם; אבל במצבנו עתה, אנו חושבים, שאין לספרותנו הדלה לפזר מעט כחה לדברים כאלו, בעוד שענינים יותר נחוצים ומועילים דורשים תפקידם וכה אין. מן הטעם הזה אפשר שימעט מספר השירים במכ"ע זה, אחרי כי רוב משוררינו עתה אינם הולכים בדרכו של יל"ג, לאחד את השירה עם המחשבה על דבר חיינו וצרכינו המרובים. ופואיזיא בלבד, השתפכות הנפש על הדר הטבע ונועם האהבה וכדומה — יבקשו להם בחורינו בלשונות העמים וימצאוה במדה מספקת.

אם על המחלקות האלה נוסף עוד איזו השקפות פריודיות על החזיונות החדשים בחיים ובספרות, תהיה לנו תכנית מכ"ע זה כמו שעלה במחשבה לפנינו. אך, כמו שכבר אמרנו, בחכמינו ובסופרינו הדבר תלוי שתצא מחשבתנו לפעולה במהרה ובשלמותה. חכמינו יאילו נא לעשות במתוקנים שבחבריהם מאוה"ע, החושבים להם לחוכה לצאת מעת לעת מארבע אמותיהם ולדבר אל העם בשפה ברורה על איזה ענין חשוב שיש בו צורך ותועלת לרבים; בעוד שחכמי ישראל על הרוב סגורים ומסוגרים בכתלי בית-מדרשם, כל אחד מבקש רק לגלות נסתרות במקצוע הפרטי שלו, ואת העם ואת צרכיו לא יזכרו ולא יעלו על לבם. וסופרינו, כלומר אלה מהם המזוינים באמת בכל הדברים הדרושים לעבודה ספרותית הגונה, יחדלו נא מלהצטדק (כאשר הם עושים זה כמה), כי על כן מעטה ודלה עבודתם, כאשר אין "מרכז ספרות" מיוחד לבעלי דעה וטעם, שבו יוכלו להשמיע דבריהם הרחק מכל השאון וההמולה של החיים היומיום. הרי לפנינו בזה "מרכז ספרות" המבקש למשוך אליו רק סופרים בעלי דעה

ומעם. וכל מי שרוצה ויש לו הידיעות והכשרונות הנחוצים לזה — יבוא
נא ויעבוד עמנו כנפשו וכלבבו.

כן, "כנפשו וכלבבו"! כי בלי שום משא פנים יתן "השלוח" מקום
תמיד לדברים הנאמרים בדעת, בלב תמים, שלא על מנת לקנטר. בזמננו
אמנם הורגלו לחשוב, שכל מכ"ע מחויב להביא עמו מראשית ברייתו
תורה ושלמה. תשובות מזומנות על כל השאלות הראשיות, וכל מה שידובר
בו צריך שיהיה לפי התורה הזאת של "הרדקציא". אך הן מלבד שבמכ"ע
עברי דבר זה אי אפשר, מאותו המעם הפשוט, שאין לשום מפלגה כחות
ספרותיים הגונים במדה כזו, שתהא יכולת בידה "להתמלא מחוליתה" ולא
תצטרך לעזרת סופרים מחוצה לה. — מלבד זאת, עוד הדבר צריך עיון,
אם המנהג האירופי הזה מנהג כשר הוא, המיוסד בהגיון ישר ומתאים
לדרישת האמת והצדק. "הרדקציא" היא סוף סוף רק שם מפשט, אשר
תחתיו יסתר רדקטור, בשר ודם פשוט, בעל השכלה מרובה או מועטה,
אך בכל אופן לא נקי משגיאות ככל האדם, ואם בעל נפש הוא, הרי עליו
להודות בלבבו, כי דעתו אינה מכרעת יותר מדעת שאר בני-אדם שאינם
נופלים ממנו בהגיון וידיעה. הובתו היא אמנם להשגיח על טוב מעם
ודעת, להרחיק כל דבר המתנגד לחוקי המוסר והלכות דרך ארץ, ולשפוך
על האורגן הנערך על ידו רוח כללית אחת, בנוגע לצורתו ותכונת ענינו,
כאופן שיהיה באמת מעין בריה "אורגנית", ולא קופת הרוכלים שכל מיני
סחורה בה. אבל כל זה אינו נותן רשות לנעול דלת בפני מי שיהיה, הבא
להגיד בקהל דברים הראוים להשמע, ולו גם מתנגדים לדעת הרדקציא,
שאינה אף היא אלא דעת יחיד או יחידים, אלה האחרונים, הרדקטור
ועוזריו, אם יש להם באמת דעה אחרת ויכולים לברר אמתותה בראיות,
יפשיטו מעליהם את אדרת כהונתם וידברו דבריהם בשם הפרטי, ככל
יתר הסופרים, והקהל ישפוט, דעתו של מי מתקבלת יותר על הלב. אך
המנהג לדבר בשם הרדקציא ולתתה לשופטת רמים על כל ענין, כאלו
אין דבר נעלם ממנה — המנהג הזה לא נברא אלא בשביל להטיל אימה
על הצבור ולא יבוא טובה לבקשת האמת.

אם תישר הדרך הזאת בעיני הקוראים או לא — בכל אופן טוב
שידעו מראש, כי בה ילך "השלוח", למען ישפטוהו במקרים כאלה על פי
דרכו.

בְּעֵמֶק הַבְּבֵא.

ספור המעשה.

נדפס בהשטרלות

מענדעלי מוכר ספרים.

מעשה קודם למעשה.

אמר מענדעלי מוכר ספרים: ישתבח הבורא ויתברך היוצר על קבציאל ועל בטלון ועל כסלון — שלש קק"ן אלו מעשה ידיו, שהן פאר וכבוד לעולמו ומדור לבני יעקב בחיריו עם סגולתו. רצה הקדוש ברוך־הוא לנסות את בני ישראל, אם יהיו מקיימים דרכה של היהדות כהלכתה: להגור מחיי העולם הזה ולכבוש תאות האכילה וכיוצא בה מתאוות הגוף. שאין שאר הבריות יכולין להפקיע עצמן מהן — לפיכך הושיבם שם בדוחק גדול והרבה להם יסורים של אהבה וכל מיני פורעניות ונסיונות קשים, כדי שיוכו לחיי עולם הבא. . . . קבציאל ובטלון וכסלון קדשו את השם ועמדו בנסיונם. נגד כל באי עולם הראו נפלאות, מה טיבן ומה כחן ועד היכן פרישות דרך ארץ אצלן מגיעה. — ברוך המקום וברוך שמו שבחר בי, העני ממעש, להיות שליחו ולבוא היום בבשורה טובה להקק"ן הללו.

מול טוב לך, קבציאל! מול טוב לך, בטלון! סימן טוב ומול טוב לך, כסלון! אשריכן וטוב לכן שלשתכן גם יחד, כי נרצה עונכן, הנה ישעכן יבוא, אם ירצה השם, בענלא ובזמן קריב! . . .

אל נא, אחי, תדחקני, להשמיעכם את כל דברי הבשורה הזו בנשימה אחת. בבקשה מכם, הוו מתונים, רבותי, והמתינו לי מעט! אם ימים רכים הייתם יושבים שוממים, בצער, במצור ובמצוק, מצפים וממתינים, אל נא תקצר רוחכם להמתין עוד מעט. הרי למודים אתם, בני ישראל, בסבלנות, וכמה פעמים בימי חייתם הראיתם לעין כל באותות ומופתים, שכה אבנים לסבול יחיל ודומם, המתן והמתן בתוחלת ממושכה. אינו מצוי אצל שום בריה בעולם כמו בכם. . . . אבל דברי פיוס ותחנונים למה לי, ומאי נפקא מינה לי, אם רוצים אתם ויכולים להמתין או לאו? אני איני משגיח בכם ולא אבהל על פי. הוו יודעים, רבותי, שמתן גדול אני, ובכל מה שאני עושה אין לפני לא פיונות ולא בחילות ולא זרזות משונה ויתרה, ואפילו סוסי אינו אין בגלים, אלא מזיו את עצמו בנחת ופוסע פסיעה קטנה. על כרחכם תקבלו עליכם את דיני, לשמוע מתחלה כל ספור המעשה על הסדר, מן הקודם אל המאוחר, עד שתבואו לאותה הפרשה שם ותדעו, מה הבשורה הזאת לכם ומה הטובות הגדולות האלו, הישועות והנחמות, שעתידות לבוא עליכם. ובלאו הכי, ספור המעשה גופא ענין נכבד הוא בפני עצמו, תורה הוא וללמוד אנו צריכים. ואתכם, אחי, ואת מנהיגים הלא אני ידעתי! זה דרככם

מעולם, לבקש רק את התמצית וסוף דבר, מה שנוגע לעצמכם ומועיל לעסקכם. אתם מקבלים את פלוני בכפר פנים יפות ונראין לו כאוהבים רק בשעת הצורך להציל מפיו שמץ דבר, וכיון שנבעו מצפוניו של זה, מיד נעשה כקליפת הרמון, שתוכו נאכל, ואתם מבקשים להפטר ממנו. מה לכם עוד פלוני ואמרו פיו וספוריו? הוא היה עליכם למורה, נלאיתם נשוא אותו ואת שיחו... לא ההגדה של פסח אצלכם העיקר, אלא התבשילין הבאים עמה. אל נא, אחי! אמרו בלבבכם מה שתאמרו, וההגדה תקראו אצלי קריאה תמה וארוכה, ככל משפטה וחוקתה, מתחלתה ועד סופה, עד שתוכו לראות לבסוף את הרגים עולים על השלחן והכל מתוקן לסעודה.

קבציאל, יזכר נא לפניך היום אותו האורה, שנודמן לך בימות הקיץ ראשתקד! אז רוב נסים נעשו לך, שלא יצאת מדעתך מעבודה קשה, שהיה מוחך עובר, הושב והונה יומם ולילה על עסקי האורה הזה: רבונו של עולם! מאין הוא בא? מי הוא ומה לו פה אצלי? לא יכולת לירד לסוף דעתו: מה לו ולבית הקברות, שהוא מטייל שם; למה הוא מסתכל כך כך ובמנהיגך, צופה ומביט סתריך והולך ונכנס לתוך חורבותיך, לתוך "הקדשך", תלמוד-תורתך וחרריך, בתי-כנסיותיך ובתי-מדרשותיך? שדכנך היו יושבים ומוזונים לו זווים; בטלניך וקבצניך ואביוניך ונבאיך ובעלי-ביתיך וכל החזורים על הפתחים בקרבך, כולם, למקמן ועד גדול, נתקבצו ובאו להשתחוות לו לאגרות נחשת; ובעלי הצורה אצלך, יהודיך המכובדים והמחוכמים המשונים, בכבודם ובעצמם הצטיירו ובאו לשאל לו לשלום, ובתוך כך לתהות על קננו, להתחכם לו בערמה ולהתודע מה טיבו ושורש דבר נמצא בביאתו. יזכר נא לפניך אותו היום, כשבקש מידך להעביר הוזהמא מעל רצפת תלמוד-תורה ובית-המדרש, חשנו עיניך, והיה קשה לך כיום שנעשה בו העגל. אי שמים! מי שלח ידו ונקה? לא נהיתה ולא נראתה כזאת בישראל ממצרים ועד הנה... קבציאל! כמעט שלא פקעת מתמהון לבב ויגיעת נפש למצוא את כל החידות הללו — יגעת ולא מצאת. זה האיש האורה חמק עבר פתאם, ואף, עדיין את קבציאל זו כבתחלה, לא המעיט זה את דמותך, ברוך השם, אפילו כחוש השערה.

אותו האורה הלך ובא לקיץ בטלון, וביאתו עשתה שם רעש גדול כאותו הרעש אצלך, קבציאל! זו בטלון העיר, המתמרת לנום, הקיצה מתרדמתה והעמידה עליו עיניה, משתאה לו ומשטוממת: מה לו לזה, שבא אליה בחלום הצהריום! ולמה היה הרבר דומה, לעופות מעריבים ויושבים בתוך הלול ומתנמנים ככנפויא, וכשארם נכנס לשם פתאם עם אבוקה, הם מודעועים, סוקרים בעפעפי עיניהם, האחוות בחבלי שינה, אלו לאלו שואלים באנקה ודגירה משונה ואלו לאלו יתמהו: מי זה המשונע, שהוא ער ונודד בשעה זו, בין השמשות! — ובעת ההיא נודמנתי לבטלון, ועד שלא הספקתי לפתח את סוסי ולתת לו מספוא, הקיפוני אנשי המקום, ובנשימה אחת אמרו כולם: חדשות, רבי מענדעלי! בן-אדם, מין בן-אדם אחר בא אלינו פתאם!... הנה עיניו משוטטות בכל מקום, מאויז ומקשיב וחוקר ודורש — וכל זה לא בכדי הוא. שמא שלוח הוא בסתר ולרגל את עירנו בא. מה דעתך, רבי מענדעלי?... לעת-עתה בערו את "החמץ" מן התניות: מי יודע מה ילד יום, די להכימא ברמיוה... המלמדים נבהלים ורועדים, ויהודים בעלי ירמולקית אינם סובכים כל כך בעיר...

לאחר שנתפטרתי מעבודתי, התרתי חבילות סחורתי ונתתי מספוא לבהמתי, והריני מוכן בעצמי לסעוד לבי, ראיתי והנה אדם אחד עובר מרחוק בהרובה של בית-הכנסת, והוא כבן ארבעים שנה, הדר כלבוש נכרי, כנוסח אשכנז. זר מראהו ומשונה, כזה שנכנס

לבית-המרחץ מלוכש בנדים בתוך הערומים שם. ובאמת, רבותי, הקישוט הזה למה ולפני מי הוא, אם הבטלונים אינם מקפידים על רגלים יחפות ועל ארכובות וזרועות חשופות וזהו מגולה, ודי להם גם בשיורי בנדים — כסימן של פומקאות ושל מכנסים ושל קפוטה בלואה? בתוך רחובות עיר בטלון אתם רשאים, רבותי, להלוך רק בטלית-קטן לבר, חשופי חזה וקרועי פומקאות ומכנסים פתוחין, ואם יפגע מי בכבודכם בשביל זה, כי יהיה העון, עלי ועל צוארי... אבל אין הדבר הזה מעניני. — ראיתי אותו בן-אדם והרהרתי בלבי, זה ודאי האורח הוא, והייתי מביט אליו מרחוק לא בעין יפה. כשבא זה למקום עגלתי, עמד, מסתכל בי ובחבילות סחורתי ושותק, ואחרי כן פתח ואמר:

— רבי יהודי, הספרים האלה לך פה מה טיבם?

— הספרים ספרים... החזרתי לו בשפה רפה, בכרי להפטר ממנו, ואמר בלבי: סחור סחור, דודי, לי לא תקרב!

— אף על פי כן!... אמר אלי האיש רכות, מסתכל בי בפנים מאירות ועל שפתיו שחוק נעים. ומיד היתה רוח אחרת עמי, ואני מתרצה ומתפייס לו ועונה אותו כהלכה ברצון:

— הספרים ספרים עבריים: סדורים, סליחות, מחזורים, תחנונות וקניות, וכיוצא בהם.

— וספרים אחרים חוץ מאלו אין אצלך?

— יש, והם מועטים מאד. ספרים אחרים אינם כראים לטפל בהם. אותם מיני הספרים, הכתובים בלשון הקודש, אינם סחורה כלל... הם אבנים שאין להן הופכים... יהודי המקום הזה לא ביד יקחום.

— יהודי המקום הזה — השיב האיש באנחה מעומקא דלכא — יהודי המקום הזה לחם הם צריכים, לחם ולא ספרים.

— מה אדוני דובר? — שואל אני את האיש כאלו לא שמעתי דבריו, ובלבי היטב חרה לי, שהוא מבטל את כל ענין פרנסתי. אבל הוא מבין מחשבותי, מניח ידו על שכמי ואומר בשחוק נעים:

— הלילה לי! לא בספריך האלה אני מדבר, אלא באותם הספרים... במיני ספרים הללו, שדברי תוכחות ועצות נשמע בהם, מוסר וקול דברים: הוי נרפים ושפלים! הוי בווערים בעם, מתי תשנילו!... אני מדבר בספרים הללו, שאינם כדאין, לפי דבריך, לטפל בהם, ויהודי המקום לא ביד יקחום. ליהודי המקום הזה הצדקה. לחם לאכול ופרנסה הם צריכים. דברי מוסר אינם משפיקים לבטן רעבה, ולתקנה בעצה טובה, במליצה ודבר שפתים, אי אפשר. הקובל על מכונות עזובות, שאין משתמשים בהן, ומגנה אותן בשביל שהן מחלירות בקרן זוית, אינו אלא שוטה. קחו את העזובים והנחשלים בכם והעמידו אותם על מכונם, השיבו אותם לעבודתם ויעשו בה, ויהיו טובים ומתקנים, ורושים לכל הצפיהם... אבל כפי שראיתי ונוכחתי, אנשי מעשה במקומכם מועטין. אצלכם נאה דורשים, נאה מוכיחים, מעירים ומעוררים, ולעשות לא ידעו. — עוד הפעם אני אומר: לא לספרי מוסר, סליחות, מענה-לשון וקניות, ממין זה שדריך, נתכוונתי, אלא לאותם ממין אחר...

נדהם ומבולבל עמדתי שעה קלה מכל מה ששמעתי באוזני וראיתי בעיני. הנה הדברים דברים משונים, וזה האיש הרובר בי משונה הוא, לא ככל הבריות מסוגו אצלנו! כלום שמעתם מימיכם, אדם מישראל שנימוסו נימוסי עסילועו יחא דבק באחיו מהמון העם, לא ילעג להם ולהליכותיהם ולא יכס בשבט פיו, אדרבא, עוד יגיד עליהם ישרם

וילמד זכות על ספריהם: ספרי מוסר שלהם טובים, ואך אלו של אותן הבריות, להבדיל, מוסר הכלים הם!... ובאמת זה מין משונה, לא היה לעולמים, ויש בו מעין כלאים: אפיקורס וחסיד, "פראק" ומלית-קטן מורכבים יחד — טופס חדש, שצריך לברך עליו שהחינו.

דעתי היתה נוחה מבן-אדם זה וחמרתיו בלבי, ונראה, שגם דעתו היתה נוחה מאד ממני, מפני שזמן אותי אליו להאכנסניא, כבדני כנוס חמין והיה מרבה לספר עמי בדברי שיחה נכבדה, עד שהגיע זמן תפלת מנחה והתפללנו שנינו אצלו בחדרו. לא היה עוד דבר נעלם ממני, ידעתי מי הוא ומה שמו, מאין הוא בא ומה הצעו פה במקומו. והאיש אינו מופלג כל כך בעשרו כמו בחכמתו, בר אוריין הוא, נכבד ונשוא פנים. פי פערתי ונשחממתי בשמעתי את שיחו, שמועה טובה הגיד לי, דברים נפלאים ונעימים, משמחי לב ומשיבי נפש — בשורות טובות, ישועות ונחמות!...

עוד הפעם מול טוב לך, קבציאל! מול טוב לך, בטלון! מול טוב לך, כסלון, ולכל בית ישראל! השעה שעת רחמים ועת רצון היא לאבינו שבשמים, וישועתו קרובה לבוא במהרה בימינו.

למחר, אחר תפלת שחרית, זמן אותי האיש עוד הפעם לבית מלונו והזר לספר עמי באותו הענין הגדול, כאתמול, והוזירני בחיי ובחלקי לעולם הבא, שיהא הדבר כמוס עמי עד עת קץ.

— רבי מענדעלי! — סיים את שיחתו בפנים שוחקות — לשמע אוון שמעתיך זה כבר, ועתה אשמה מאד, שעניי ראתך. ברצות ה' את דרכי תוכל להועיל לי ולאחינו הרבה מאד. דבר אחד יש, שאין מי יכול לעשותו אלא אתה. אבל עדיין לא הגיעה השעה לכך, ונמתין עוד מעט.

האורח רשם את כתובתי, שמו ושם עירי, בספר זכרון לפניו, והבטיחני, כשיהא אותו הענין הנכבד מתקבל ברצון לשולחיו הנדיבים וגדולי העם, מיד יגיעני דברו הטוב וכתבים השייכים לוה. ואחרי הדברים האלה נתפטרנו איש מחברו, מברכים זה את זה בשלום ובכל טוב.

את חטאי אני מזכיר היום, בשעת ברכות-הפרידה התנקשתי בלשוני והיתה ברכתי מטורפת. בענין הכרכות, מעין יהי רצון והלואי, הריני הדיוט ובור נמור, ולא טוב אני בזה מיהודים הרבה אצלנו. אותם היהודים, כשפותחים באמירת יהי רצון למי שהשמחה במעונו, מפני שחושבים אותה חובה להם, נעשים כבדי פה, והם מהגים ומלהגים ומגמגמים, אין אומר ואין דברים, ופניהם מבהיקין. הם לבעל השמחה בפצח מפצחים: יהי רצון ש... ש... ש... ובעל-השמחה להם: יהי רצון ש... ש... ש... וכך הפטפוט הולך ונמשך עד כדי הקאה מחמת מיאוס, ושני הצדדים אומרים בשעת מעשה בלבם: הלואי, רבוננו של עולם, יהי רצון שנתפטר זה מזה מהרה! — לעולם אני שומר פי ולשוני ויוצא ידי חובתה של אמירת יהי רצון בקיצור, בשפה רפה ובחשאי, ובאותה שעה נכנסה בי רוח שטות, מחבת האורח הזה, והגה ברך לקחתי ברחבה ובקול גדול. אבל, אך פתחתי את פי, דבקה לשוני לחכי, נוקשתי בשיונוני — ש... ש... ש... ולא ידעתי מה נלחצתי בין המצרים ואין לנשות לא לכאן ולא לכאן, לא להשתתק ולא לסיים, כמו שיארע כמה פעמים לאיזה מרבנינו, כשתקפתו התשוקה לדרוש ברבים, והוא אינו יכול, רחמנא ליצלן... אותו האורח, יאריך ימים ושנים, הרגיש בצערי והוציאני מן המצר בדרך יפה, כלאחר יד, ואמר אלי בחכמה:

— ידעתי, רבי מענדעלי, ידעתי. אתה דורש לי טוב ורוב שלום כל כך, עד שאי אפשר לך להשמיע בפ"ך.

— אמנם כן, כן הוא! — אומר אני, כשנחה דעתי מדבריו, ועוקץ אותי בעצמי בתשובה מחודדת — מעלתו אף הוא דורש לי טוב וברכה מרובה בלבבו, ואף על פי כן הוא מוציאם מפיו בדעת.

— אין בזה רבותא כלל — החזיר לי האיש בשחוק נעים — בנדרות פה ודרישת טוב כחי רב מאד, והרבה מלמדים מומחים היו לי בדבר הזה. כל ימי נעורי אך זאת היתה שיחתי: יהי רצון שיגיע לנו כך, מי יתן והיה כך וכך! ואלמלא היא, אבדתי בעניי ולא הייתי מה שאני עתה. . . אל תתמה כך, רבי מענדעלי, לא תהו אדבר, מי יתן וימלא השם משאלותי, והענין הזה, המדובר בו, בידי יצלה, ויתפרשו לך דברי הסתומים ותבין. ועתה שלום לך, ומי שהשלום שלו יברך את עמו בשלום!

ובאותו היום יצאנו שנינו מבטלון והלכנו איש לדרךנו.

ימים רבים עברו, ומאותו האורח אין קול ואין קשב. ובין כך וכך נשתנו העתים. השנים אינן כתקונן, השעות רעות, מהומות רבות בעולם. צרה וצוקה מסביב, בהלות וזועות וכל לבב דוי. את, קבציאל, גם את, בטלון, עד צואר טבועות אתן כבוץ ובטיט היין, וסביבותיך אותם בני אדם, בני בריתכן, ברעש גדול משמיעים קול, משיאים עצות ומוכיחים ואומרים דברי כבושין, מעירים ומעוררים: עורי, קבציאל, והתנערי מעפר! התעוררי, בטלון, קומי וצאי לך מתוך המצולה! הושענא, קבציאל! הושענא, בטלון! אם אין אתן לכן, מי לכן? . . . קבציאל, אל נא תהי קבציאל! בטלון, אל נא תהי בטלון! . . . וכשהייתי מנענע עליכן בראשי כמתיאש ואמרתי: אבדה תקותנו, נגורנו לנו! והנה הגיעוני פתאם כתב וצרור חתום מחוץ לארץ. נסתכלתי בכתב ופחד ורחב לבי: הנה זה כתבו של האורח! וכך הוא כותב:

„ידידי, רבי מענדעלי! אם אני כותב לך עכשיו, סימן טוב הוא — אותו הענין עתיד לבוא לידי גמר! ואלמלא כך, הרי לא הייתי כותב. לכתוב אגרות שלום בעלמא, אין לי פנאי. יש תקוה, שבקרב נראה פנים, אם ירצה השם. לעת-עתה אטריחך בעבודה קשה אחת, שיש בה צורך לעניני. בתוך צרור זה, השלוח לך ממני, תמצא לפניך את ספרי „מבַעַת הַמּוֹפֵת“ או „יְהִי רְצוֹן“, כתוב בלשון אשכנז ונדפס בשנה זו בלייפציג. הספר הזה מורה את בני עמנו להבין דברים הרבה הלכה למעשה, והוא מלמד לאנוש בינה, איך לעשותם בארץ. כדי שישנו משאלות לבו, לטוב לו כל הימים. ולמה נקרא „שבַעַת-הַמּוֹפֵת“? דבר זה יתברר לך מן הכתבים, הנטפלים אליו בתוך הצרור, בהם נכתבו כל הקורות אותי בימי חיי, וראוים הדברים שיתפרסמו יחד עם ספרי בעברית, מממה טעמים. הרי אני בעצמי פרט מן כלל בני האדם האלו, שבשבלם קורות ימי חיי כתובות; הריני חוט סבך ומסוכך אתם במין רקמה זו, העובר לסוחר משנים קדמוניות וטיבו נודע בכל העולם. בשעה שאחי יראו אותי, יהיו רואים גם אותם בעצמם; מה שיהיו משבחים או מגנים בו, את זה בעצמו ימצאו גם הם, ובהיותי לאספקלריא נגד פניהם, תמונת עצמם הלא יביטו בו. לפעול על העם אינו יכול אלא מי שהוא עצם מעצמו ובשר מבשרו. אלא מי שחלקו ביסורים ופורעניות כהם, וגורלו ככל המונם. יקראו נא היהודים את ספר תולדותי — ויתנו אל לבם. . . .

„ועתה, רבי מענדעלי, חביבי! מלא יריך לעבודת הקדש והתחל לתרגם ספרי זה

והכתבים האלה עברית, הביאם לדפוס והפיצם בישראל, לטובת אותו הענין, שאני עסוק בו. ושמא תאמר לקצר ולהוציא אך את התמצית מן הכתבים, הרשות בידך. כדבר הזה הריני סומך עליך, וכטוב בעיניך עשה. עיקר שכתתי. את הכתבים האלה וכל הריחה שיגיע מהם הריני נותן לך מתנה נמורה כנפש הפצה לעולם ועד. ואתה שלום! הרחמן יזכנו לראות בקרוב איש את אחיו ברוב נחת, וכל משאלותינו ומחשבותינו המטובות על אחינו בני ישראל יתקיימו בהם במהרה בימינו, אמן. ידיך . . .

לכבוד צורי וקוני, רבון העולמים, ולכבוד ישראל עם סגולתו, נתתי המשקפים על חוטמי וקראתי בעיון את הכתבים הנשלחים לידי. הקריאה בהכתבים האלה הנאתני מאד, שמצאתי בהם דברים טובים, יפים בעתם, ונכתבו על דרך "פרדס". מלבד פשוטו של מקרא, יש בהם גם רמוז, דרש וסוד, והמשכילים יבינו. אלא שהדברים ארוכים הרבה, והיהודים, עמא פזיזא, שחכימין הם ודי להם ברמזיה, רוחם תקצר בקריאת ספור ארוך, ועד שיגיעו לסופו תפרא נשמתם, חלילה. למתוח הקשת יותר מדאי אסור, שמא יפקע. ובכן הסכמתי בדעתי לנהוג בו מנהג ישראל במדבר הפיוטים הגדולים והנוראים — דלג ופסוח וקצר כפי האפשר. וכדרך החייט, שעושה בגד לקטן ממלבוש ישן של זקנו, אביו הגדול, עשיתי גם אני: בררתי רק את החלקים הראויים למלאכתי, מסרס אותם מלפנים כלפי הויץ, טולא במקום הראוי ומאחה את הקרעים ונותן להם צורה בטעם היהודים, עד שמקבלים פנים חדשות, והתפירות והמשלילות שלי אינן ניכרות. ובכן יצא לי מהכתבים ספר זה, שאני קורא לו **ישם**, "בעמק הבכא", כענינו. הספור עולה יפה, נשתנתה צורתו ונשתנתה סגנונו, ופי הוא המספר אליכם, כאלו אני יצרתיו וכלו שלי. רק לפעמים, כשהענין צריך לכך, אתן מקום להמחבר לדבר בעצמו כלשונו. גם זאת זכרה לי אלוה לטובה, שלכבוד קבציאל ולכבוד אחינו היקרים הייתי ותרן באותה שעה. קראתי לאחד מסופרינו הדלים והאביונים, שיעורני בתרגום הספר והכתבים האמורים, והבטחתיו הבטחה נאמנה, לתת לו, בלי נדר, מן הריחה לעתיד לבוא, אם ירצה השם, איזו פרוטות, שבר פעולתו. עבודה קשה, עבד האביון הזה ימים רבים, לרבות הלילות, לחם לשבעה לא אכל ומים אך במשורה שתה. יגמלהו הקדוש ברוך-הוא כעניו ועמלו, וכרוב טרחו ויגיע כפי ישלם לו, כי לו נאה, כי לו יאה. . . אבל דבר זה אינו מעניני.

ועתה, רבנו של עולם! גלוי וידוע לפניך, שעשיתי כמצות רצונך באהבה. תהא נא השעה הזאת, שאני מפיל תחתי לפניך בכל רמיה אברי ושסיה גידי, שעת רחמים ורצון לפניך, שתגער בשטן לבל ישמננו ולבל ינעל בפנינו שערי הפרנסה. תטיב לנו המול ותציל נפשנו מהפגעים הרעים ומהשעות הרעות, המתרגשות לבוא לעולם, ותתן לנו חיים טובים, חיים של ברכה, של עושר וכבוד, שלא תהא תקותנו תקות שוא, והבשורה הטובה הזו הבל וריק, חס ושלוש. הקבציאלים וכל עמך בית ישראל יהיו אהובים למעלה ונחמדים למטה. ויהי רצון מלפניך, שיהיו כל הלומותינו, בין שחלמנו על עצמנו ובין שחלמו אחרים עלינו, לטובה ולברכה, ותחננו ותרצנו, אמן.

עיקר המעשה.

א.

יאמרו מה שיאמרו על היהודים הקבציאלים, יאמרו, שכחם אינו גדול כל כך בעולם, ומה בכל דבר חכמת בינה פעלו ביניהם? אוי לנפשם ואוי לחייהם, דלים הם ושפלים — אלה וכאלה יאמרו להם שושניהם, אבל כמה שנוגע לענין קיום המין, אין פוצה פה ומקטרנ עליהם: זרזים וזהירים הם בדבר זה ככל אהיהם היהודים. אפילו שונאיהם הרעים ביותר אינם יכולים להכחיש זאת, ובעל כרחם מודים, שכל יהודי קבציאלי מטופל הוא בכנים ובכני בנים . . . והטובה הגדולה, שמנעת מזה לעולם, תתבאר היטב להלן.

הקבציאלים קבצנים גמורים הם, לא עליכם, והפרושה אינה מצויה בכיסם, בקבציאל נופא אין שום פרנסה לפניהם אלא זו, שמחזרין על הפתחים זה לזה ומתפרנסין זה מזה ומסינים זה נבולו של זה, עמד אחד ופתח לו חנות, מיד בני העיר באים ויורדים לפרנסתו, ומספר יהודים הן הנויותיהם. החנונים מרובים והקונים מועטים, וכיוצא בזה אתה רואה בשאר העינים. כל אחד נכנס לתוך רשות חברו ודוחקו, כהלכת גוברין יהודאין, במקום ששנים עומדים בא השלישי, ובמקום שלשה בא הרביעי, וכך הם מוסיפים ובאים ומצטרפים למנין, לקיים מה שנאמר „קבצנו יחד“ — כל הקבצנים אנודה אחת, והיא חברותא להם מיתותא . . . אחדות משונה זו, שכל אחד נטפל לחברו ואומר: יהי חלקי עמך, אחי! כלומר, גם לך גם לי לא יהיה — וזהו באמת אחת מהמדות הטובות, שאין אתה מוצאן אלא ביהודים קבציאליים בלבד, ובגלל הדבר הזה וכו' לחזר על הפתחים ולגמול חסד זה לזה . . . והואיל והכור אינו מתמלא מחוליות, פושטים הקבציאלים בערי ישראל, וביותר בעיר כסלון, גם היא לקבציאליים שיש כסלון בעולם, שיכולים להתגדר בה ולעשותה מעין לפרנסתם ושוק לסחרת ידם. קבציאל סוחרת בנפש אדם: היא שולחת מתוכה לכסלון מיני מלמדים, סרסורים, מקבלים ובטלנים, אברכים וחתנים, שכלו להם מוונותם בבית חותנם, ועוד יהודים מכל המינים והדוגמאות שהפה יכול לדבר — יהודים עם כתבים ותעודות, שהם נאמנים על העניות, יהודים בעלי צורה וחולאנים: חולי מעים וחולי טחורים, יהודים כשרים, בעלי תקיעות ובעלי תפלות, וכיוצא בהם; גם יהודיות מכל המינים: צדקניות, יודעות לקרוא תהנות ומענה לשון לפני ההדיוטות וללהוש על המכה ועל הספחת ותחלואי ילדים — והן זקנות שכבר עמדו מלדת; ועוד גם אלה: נשים תגרניות עם ביצים ועם שומן של אוזנים לפסח, יהודיות מורטות נוצה ואורגות פוזמקאות — והן עוד בפרו ורבו, גם ערב רב של בחורים ובתולות, משרתים ושפחות ומיניקות ממינים שונים, וכאלה וכאלה. סחורה חיה זו יש לה מקום בכסלון ועוברת שם לסוחר. וקבציאל, שהיא סוחרת לטובת הכלל ומביאה לעולם הסחורה הזו, מתפארת בה ומתגאה מאד, ולפיכך הקבציאלי דלינאה הוא. כשאתה רואה לפניך יהודי בעל גאווה משונה, תדע שהוא קבציאלי . . .

בעל הספר „יהי רצון“ הורתו ולידתו בקיץ קבציאל.

בשעת לירתו לא בקשו הוריו חשבונות רבים: בריה זו מה תהא עליה? ולא עלתה על דעתם להקשות: מה ראו קבצנים שכמותם להביא לעולם נפש אדם, אך לתונה להם ולו גם יחד? או לחשב ולומר: מה לעשות למיך נפש זה, שלא יהא קין בחייו, הנתונים

לו מהם מתנה, ולא יבא לעתיד בקובלנא עליהם: אי קבצנים, למה ילדתוני! . . . מה להם ולחקירות ודברי הכלים אלה? אמו עשתה את שלה — נתעברה והכלתו וילדתו בלא שום טענות ומענות; כי לכך היא אשה, שתהא יולדת בנים. אפילו תרנגולת, להבדיל, עושה רצון קונה, מטלת ביצים ורובצת עליהן, ואינה באה בטענות לפני הקדוש ברוך הוא. . . . ואביו אף הוא לא הקפיד כל-כך: מה איכפת לו, אם עוד נפש אחת באה לעולם? הרי חבלי לידה לא היו לו בשבילה, צירים וחבלים הלא לנקבה הם, היא בעצב תלד בנים, ואם לה נחא, לו על אחת כמה וכמה. . . . ואלא זה, שהוא עני עני גמור בכל דקדוקי עניות, ונשמה יתרה זו צריכה מוונות? — אין ככך כלום! לדבר זה ידאג הצבור והזן את העולם כלו בחסד, והוא מה? ונשען על חסד אלהים ואדם הרי נולד הוא בעצמו, גם אבותיו ואבות אבותיו. מנהג דרך ארץ, שתהא הנשמה יושבת בגנוי מרומים וממתנת שם, עד שיתקנו לה בהאי עלמא דירה נאה וכלים נאים וכל צרכי החיים, ויזמינו אותה אחרי כן להתלבש ולבוא, ליהנות מן המוכן — דבר זה אי אפשר לה לנשמת יהודי, יהודי, אם לא יודרו וירחקו את עצמו בכל מאמציו כחו, ויהא ממתין עד שיכינו לו בזה כל צרכו, מוכנה לו שימתין וישתקע שם לעולם ועד, ועד נצח לא יראה אור, ובדיעבד, כשנדחק ובא והרי זה עומד בין החיים על שתי רגליו, הוא הולך ונרחק, בעזרת השם, הלאה, הלאה, דוחק עצמו ודוחק בכל כחותיו ומתפרץ ונכנס דרך הפתחים או בעד החלונות, אחר או קדם, היינו הך. וכך עוברים לו כל ימיו בדוחק ואינו חושש. . . . רק בדבר זה בלבד נתחבשו הוריו בשעת לידתו והיה קשה להם מאד: רבנו של עולם, מה שם נקרא ליציר כפיך זה? כל השמות במשפחה הרי כבר נטלו הבנים, שקפצו ונולדו לפניו, בשארי בשר הקרובים התחילו וברחוקים גמרו, ושני קרובים נעשו שותפים בשמות כל אחד מצאצאיהם. האב מצדו בא באחד המתים ממשפחתו, והאם מצדה באה בשם קרובה המת ממשפחתה — כך נמנו וגמרו שניהם — והילד נקרא בשני שמות. שני מתים נודווגו יחד, ומוזוגם זה היה עולה להם: חסקיל-בנציון, ליפא-טורדוס, דבוסיא-קריינא, פסחזעלני, ציפא-סוסי, סטיס-הינדא, קרפיל-פייבוש, הנהל-עמיל, שמעירל-אייזיק, קיילאר-ריקיל, ובשעת הדחק נתחלף וזכר בנקבה ונקבה בזכר. הדוד חיים נעשה היה, והרודה ברכה — ברוך. מן גרונא יצא גרונם, ונחום היה נחמה. וכך היו המתים הולכים ובאים שנים שנים, עד שלבסוף קפדה באה עליהם — אוי, כלו הנשמות מן המשפחה ושמות עוד אינם! והנה יולדיו של זה חשבו עליו מחשבות ובקשו עצה — ולא מצאו כלום.

— שמעני, לייר-ענקיל! — פתחה היולדת ואמרה, לאחר שנתחבטה בדעתה — שמעני, בעלי, ויקרא שמו של הילד בישראל גדליה-הירש, על שם גדליה-הירש, עליו השלום.

— לא, שטיא! — השתיק אותה המוליד ככעס גדול — ימחול לי גדליה-הירש שלך או לא ימחול, אחת היא לי, זכרונו בל יבוא לפניי ובל אשא את שמו על שפתי. עשר פעמים לא ומאה פעמים לא!

גדליה-הירש הוא ממשפחת אם הילד, אמר-זקנתה חולצה, עליה השלום (שעל שם חסקיל-בנציון שמה נקרא), היא הורתו. אומנותו של גדליה-הירש היתה כפולה ומכופלת וע' פנים לה. היה תופר ומטליא, תחתונים, קפוטות וכובעים, כלי גבר ושמלות אשה, ירמולקות, צניפים ורדידים, ולפעמים גם סנדלים ונעלים. כללו של דבר, כל מה שבא לידו הוא היה עושה. בכל קבציאל לא היה מומחה להטלת בגדים וסנדלים כמותו.

והואיל וענין ההטלאה אינו מתבקש כל כך בשאר המקומות כמו בקבציאל, לפיכך זכה שם גדליה-הירש לשם גדול והיו הכל צריכין למאד-רחיטא זה. מי בעל קרעים ובלואי סחכות יגש אל גדליה-הירש, מי שחש בנעלו, לא עליכם, וסנדלו פוצה פה ומצפצף, מיד גדליה-הירש נותן בו את המרצע וגורר עליו שישתוק ולא ישמע בחוץ קולו. ואם הקרעים הללו בעצמם חזורים למחר, והסנדל אינו שומע בגזירתו ומעיו ומרחיב פיו בצפצוף נורא כבתחלה, אין גדליה-הירש מתעצל, וחזור ומוסיף טלאי על גבי טלאי, עד שהקרע כליל יחלוף עם הבגד כאחד. אלמלי היה גדליה-הירש זה דר בפאריז, ושם בשוק אצל פנה הכין מושבו, הוקירו אותו מפו ועל כפים נשאוהו. אבל בקבציאל היה הולך ערום ויחף, ואם נשאוהו שם לפעמים על כפים, הנה כבוד זה נעשה לו רק בשעה שלא היה כה בו לעמוד על רגליו, בשעה שנמע מן הכוס גמיעה מרובה. אמת, שהיה נכור לשתות יין, כי המלאכה צריכה לשתיה, ובלא שתיה אין לבוא בקהל של חברת „פועלי צדק“. אבל פעמים יארע אפילו להמלומד בשתיה, שישכר כשכרותו של לוט. ובכל פעם שהקיץ מיינו, היה מתנצל, כדרך הרבה מהשכורים, ואומר, לא היין משכר אלא החטא: — שלקה את הכוס מיד שמאלו של משקהו. וראיה לדבר, הנה הוא נוטל תיכף קנקן יין, כדרכו, וגומעו בפני כל העדה, ולא יודע אפילו כי בא אל קרבו. נפלאות גדולות אלה היה עושה פעמים רבות, והקבציאלים ראו ושמחו. לא שמח בשמחתם רק לייזיר-ענקיל לבד. גדליה-הירש, שבעל מלאכה הוא, היה לו להרפה, וכי לא בושח היא וכלימה? זה רבי לייזיר-ענקיל, שבעל-תפלה הוא באחד מבתי-הכנסיות של כסלון בימיה-הנוראים, ובשאר ימות השנה הוא יושב בטל מאחורי התנור בבית-המרדש בקבציאל ומעין בספר — הוא ובעל-מלאכה הדיוט זה קרובים הם! לא רצה לייזיר-ענקיל בשום אופן להכיר את גדליה-הירש לקרובו, והיה מבוזה, מתנאה ומתנשא עליו, ומעולם לא הומינו אליו, כשהיתה שמחה במעונו. וכשבא מעצמו בלא הומנה, לא היה משיגה בו, ומבטלו כאלו אינו. וגדליה-הירש מצדו לא חשש לנאותו של לייזיר-ענקיל, והיה שוחק לו מלב טוב ואומר: „כלום יודע אני מה השיבותו של לייזיר-ענקיל וגאותו מה היא? חבוק ידים אינו מלאכה כבדה ונכבדה כל כך. ינסה נא מר-בריר-באשי זה להניח טלאי — טלאי כזה, שאני מניח, ואז נראה... אל יחשוב לו השם נאותו לעון, אך טפש הוא, בהמה הוא לו!“... כך היה מסיים את דבורו ומנענע עליו בזרועו. לא כן אשתו של לייזיר-ענקיל, היא היתה מקרבתו ומכבדת אותו, ורב שלום ביניהם. גדליה-הירש היה מטליא את מלבושיה, מתקן מלבושי ילדיה ומעלה טלאין גם על בגדי בעלה, שלא על מנת לקבל שכר. אדרבא, בשעת הרחק היה הונך ונותן כסתר מתנת ידו. ומדרש אנדה יש, שבימי נערותם היה הוא מתנענע עליה והיא גם היא מתנענעת עליו, וכמעט שלא הגיע הדבר לברית „התנאים“ ושבירת הקדרות. כדת ישראל, אלא שפתאם בא לייזיר-ענקיל באמצע, והנשים שבמשפחה אמרו לשידוך טוב. ה' ברך את לייזיר-ענקיל בקול, והן העריכו את קול גנינתו, בכמה יעלה למורה וגדוניה, ומצאו, שהוא כלי יקר, שאין לו שיעור, ואוצר נחמד זה אינו מתרחיש בכל יומא. — והנה נכתבו „תנאים“, והכל שריר וקיים. לייזיר-ענקיל מבפנים, וגדליה-הירש מבחוץ, אבל וחפוי ראש. מאותה שעה, כך הבריות אומרין, נשתנה גדליה-הירש לבריה אחרת, ופניו לא היו לו עוד כבתחלה. דומה, שמעשה כשפים נעשו לו, רחמנא ליצלן! התחיל מיצר ומתעצב, ומרוב צרותיו נתן ככוס עינו — ככוס תנחומין למרי נפש. אפשר הדבר, שבנעונו היה האלה כנערותו היתה תלויה השנאה, שלייזיר-ענקיל שנא אותו בלבו. ואיך שיהיה הדבר, כך או כך, השנאה היתה גדולה

מאד. ולפיכך, אך שמע לייזירי-ענקל את השם גדליה-הירש יוצא מפי אשתו, נתמלא חמה.

אף על פי שרגילה היתה בת זוגו של לייזירי-ענקל לשמוע מפי בעלה דברי חירוף ונידוף כלפי גדליה-הירש, אבל בשעה זו נגעו הדברים עד נפשה וולגו עיניה דמעות. בעלה נתעורר עליה ברחמים והתחיל מדבר לה בלשון רכה.

— למה את בוכה, שטיא? מנעי עיניך מדמעה, שטיא, אומר אני לך. איזו אשה כשרה? זו שעושה רצון בעלה. אם בעלה אומר לאו, יהי כדברו — לאו. הנעי בעצמך וראי, שטיא! בעלך מי הוא, ברוך-השם, ומי היה גדליה-הירש? ...
— גדליה-הירש איש יהודי היה, יהודי כשר ובעל לב טוב.

— ואם לא השחוק הוא? יהודי כשר ובעל מלאכה!! המעט קלון ובושה היה לי על ידו בחייו, ואקרא היום את שמו על זרעי, ואקל אני בעצמי בכבודי! אל נא, שטיא! אומר אני לך, אל נא דברי הבלים!

— אבל אנא „בשם“ לייזירי-ענקל! הילד הוא בן בלי שם, אויה לי, והאב מתעלם ומחריש, ועוד נאמר אצלכם: אב הרחמים! ...

— שם, את אומרת, שם... מגמגם האב ומתבונן.

— ומה, הערעה, ומה תאמר, אם חלמתי חלום?!

— חלום, את אומרת, חלמת חלום? — תוהה המוליד, מעמיד עיניו על היולדת ומסתכל בה.

— גדליה-הירש בא אלי שלשום בחלום הלילה. — מול טוב לך, מלכה-טויבא! כך הוא מברכני ואומר באנחה: איני נח בשלום בקברי, בשביל שעדיין לא שם ולא זכר לי בעולם. חוסי נא, מלכה-טויבא! — הוא מדבר תחנונים ורומז באצבעו להילד החבוש בתוך הכסות — בדרך עכשיו להמציא לי מנוחה נכונה, ואני אשתטח שם בתפלה לפני כסא נבורו ויתברך, בערך ובעד בעלך — אלה הם דבריו: בערך ובעד בעלך, כך אזכה לשמוע שמעווע טובות ונחמות כל ימי חי! — זה הקטן, כך אמר לי כנגד הילד, זה הקטן יהיה, אם ירצה השם, „מלאכת-עבודה“ שלמה, וראשו מחט טוב, חד ומחודד. בשעת אמירתו הדברים האלה היו פניו מבהיקין כאור החמה, ונעלם פתאם... ומה אתה אומר, לייזירי-ענקל?

— מה-מה-מה... מגמגם לה בעלה, פוצה פה ואינו משיב כהלכה.

— למה אתה „מהמה לי“ מה-מה כבהמה? אראה בנחמה ורוב נחת, לייזירי-ענקל, אם לא ראיתו אני בעיני... אמש בא אלי שנית והוא מסתכל בי ורומז להילד, רומז להילד ומסתכל בי... רומז ומסתכל מתחלה בהבטה של רחמים ובקשה ואחר כך... אוי, תסמר שערת בשרי, אחר כך הוא לושש עיניו, הולך ובא אלי בודוע נטויה, כמתכון לחנקני, חורק עלי בשניו וגוער בועף: יקרא בו שמי! ואם לאו, אז... .

— ומה אז? ובאם לאו, מה-מה? — נתעורר לייזירי-ענקל כבהלה, בוחן ובודק בעיניו את כתבי „שיר המעלות“ והעונה, שענו במרדא על כותלי הבית מסביב להיולדת, לשמירה מפני המזיקין.

— הסר מעלי מהמהיך! כלום תם אתה, לייזירי-ענקל, ואינך יודע מה? אוי ואבוי לי, כלום מסרבין למת ודוחין אותו בקש? — ומה זה מה... מה בקשתך, שטיא?

— ירא את השם, לייזר יענקיל, אוי לי! ואל תהיה עקשן הפעם, אבוי לי!

— אם נזרה היא . . .

ב.

נמנו ונמרו לקרוא את הילד הירשיל, על השם השני מן גדליה-הירש. והרבה טעמים עמוקים היו לדבר הזה. ראשית, הלא גם האב זכאי בשם אחד לבנו. והשנית, הרי הפשרה מנהג ישראל היא, וכדאמרי אינשי: באין ברירה אין מעמידין על דין תורה. והשלישית, חלוק גדול יש בין גדליה-הירש והירש: השם החדש אינו שלם, והבושה מגולה טפה ומכוסה טפחיים ואינה נראית כל כך. ואם הילד, שבעלת-בית מהוכמה היא ומשיירת מכל דבר בכלכלת ביתה לפקדון אצלה, אמרה בלבה: יהי שם גדליה העורף למשמרת לי, אפשר שיהא צורך בו בעתיד.

אמנם כן, אמו חכמה היתה וראתה את הנולד, וחשבון השמות עלה יפה. לא ארנו הימים וילדה בן זכר, וחילד, עליו השלום, נקרא בשם גדליה! . . . נאמר כאן „עליו השלום“, להודיעך, שהנער הילד הזה, אחי הירשילי, לא הוציא את שנתו. דריה של אמו לא היו לו לרצון ונעשו סם המות לבטנו. הרבה סבל האומלל הזה מכאובים ויסורים ועגוים קשים, וכשהתחילו שניו לצמוח, נמלך והלך לעולמו. כדבר הזה השכילו לעשות בעתם איוו מאחיו ואחיותיו לפניו, כשעדיין לא בא הירשילי לעולם. המה ראו והבינו, שלא טוב לבטוח בקבצנים ולהתאוות לשולחנם. הבנים אצלם, כל ימי חייהם אינם אלא תלאה אריכתא, צרה עולמית ויסורים תמידים, ולפיכך מוטב למות מיתה אחת ולא עשר מיתות בכל יום, מוטב להפטר בימי הילדות ממשא החיים מהארך ימים בדלות ונקיון שנים. אריכת ימים בלא מוון ומנוחה היא נסיסה ממושכה . . . אבל אין דעות כל בני אדם שוות. דבוסיא-קריינא ופסח-זעליג עקשנים הם, ונתעקשו לחיות דוקא ולנסות ולטעום טעמה של חתונה מה הוא — והנה הם עתה אביונים נמורים ומטופלים בבנים. והוין מהשנים האלה האמורים, נפתולי אלהים נפתלו עם מלאך המות גם ציפא-סוסי, הנה לעמיל, קיילא-ריקיל והירשילי זה, ונצלו מידו. ציפא-סוסי בוגרת היא ומלאה ימים, גופה נתדרלל ונעשה גל של עצמות, פניה צומקים, לחייה נופלים וקוים ירקרקים מתחת עיניה. ואולם בנעוריה יפה היתה, בתולה נאה ותמימה וטובת חן — מעלות טובות, שמביאות אושר ורוכ נחת לבנות העשירים, ולבנות עניי עם הן פעמים רבות לפוקה ולמכשול. הלחץ והעוני בבית הוריה מרו ועצבו את רוחה. לא לנפשה היתה רואנת ומצטערת, כי אם לנפשות בית אביה, איך הם מעונים ומדוכאים וכל ימיהם רעים; איך עוללים תמימים שלא חטאו ורעבו יצמאו, ונר אלהים — נשמתם — ידעך מעט מעט מעוצר רעה ויגון. על כל אלה היה דוה לבה ונמרה ברעתה לעבוד עבודת שפחה בבית אחרים ולכלכל כמעשי ידוה את הוריה האהובים בעת צרתם. אמנם ידעה את אביה, כי הוא גא מאד ולא לכבוד יהיה לו, שהיא, בתו, תמכר לשפחה; אף על פי כן החזיקה ברעתה זו וקבלה עליה להתאמץ בכל תחבולותיה עד שתקיים רצונה, ושעת הכושר לכך נמצאה לה באחת משעות הרעות ביותר. העוני גבר מאד, ולא היה כוית לחם בבית; החורף הנורא עם קרתו הנה זה בא, ורוח קר נושב מן התרכים; ימים עברו ושבועות חלפו ואין עצים ואין אש בתנור, אין מסיקין את הכוית אפילו בקש

ובגבבא, ואין מבשלין אפילו תבשיל של גרוסין במים; אם הבנים מעוברת, קיילאר-ריקיל אז בבטנה, והריונה קשה לה מאד; שמעריל-אייזיק, עליו השלום, נגוע באבעבועות, כמעט שהנשמה בקרבו, והעוללים ערומים מבלי לבוש, רעבים גם צמאים יושבים צפופים בירכתי הבית, כפופים וסגופים, נדהמים ונאלמים, בלי נשמע קולם, זולתי קול אנחה ואנקה יוצא פעמים מקרב לבם, עיניהם כעיני מתיאש, רואות ואינן יודעות מה הן רואות, ודמעה כרסיסי עופרת קרושה על עפעפיהם. באותה שעה פתחה ציפה-סוסי את פיה ותבך ותתחנן לאביה, כי יחוס על אמה השוממה ועל הילדים האומללים ועל נפשה העלווה ויתננה לילך מביתו ולעמוד לשרת בבית אחרים. הנה הביעה לו רוחה, ומכול של רגשות רותחים היה שוטף ממעמקי לבה, ואביה, נענה ומדוכא מרוב עוני, לא יכול עוד לעמוד על דעתו — ונתרצה לה ברחמים.

בשעת יציאת הבת מבית הוריה הורידה אמה כנחל דמעות, ואביה נפטר ממנה בלב נשבר ורוח עצובה. יונה זו, יפה וברר וטובת לב, ריקס יצאה מקנה וכידה אין כל, זולתי ברכות הוריה וברכות אחיה ואחיותיה מסוכות ברמע — ברכות מחמדי עיניה הנאהבים והנעמים.

בקציאל שלחה לכסלון בתוך מיני נפשות רבות, סחורת ידה, אמה עבריה רכה בשנים — את ציפא-סוסי בת רבי לייזר-יענקיל, היפה והתמימה! . . .

ציפא סוסי, צפור טהורה זו, מצאה מקום לה בבית עשיר אחד בכסלון. בימים הראשונים לעבודתה שם ישבה במנוחה, הכל נוחים ממנה וממעשיה ושלום לה. היתה פוקדת את הוריה באגרות תנחומין, וגם כסף מעט שלחה להם. אבל בעצם תומה היה מעשה ונהפך הגלגל. ראה אדונה, בעל-הבית, כי יפת מראה היא, ויבקש להתקרב אליה. מתחלה בא במרמה, מתחפש במסווה של ענוה, ותורת חסד על לשונו: מתוך שבת ישראל היא, נערה עניה ונלמודה, והוא איש טוב ורב חסד מטבעו, לפיכך הוא מוחל על כבודו ומתקרב אליה ברחמים. כלום יש מצוה גדולה ממצות ואהבתם את הנר? ובתוך כך קא משמע לה בלשון ערומים, כי הנה זה שקר לתקנת הרבה בנות ישראל עניות ויפות, שיצאו אחרי כן מביתו והיו לנשים . . . אף היא, אם תאבה ותשמע — אשריה וטוב לה . . . וכחמשך הזמן אכן נודע הדבר, מה הוא חסד העשיר ומה רחמיו הרבים, ועולם הרש נגלה לפניה פתאם עם צרות הרשות ומשונות, עולם נורא עם יצוריהרע ועם שבעה מדורי ניהנם, אש ונפרית ורוחות רעות ומשחיתים הרבה — דברים חדשים מקרוב באו, לא שערתם בתחלה. החיים היו לה עתה שדה מלחמה, עליה לעמוד מזוינת ולהאבק עם שטן תקיף ועז פנים, והיא דלה ועוובה, מר לה מאד! רק רעיון לבה זה, איך מחמדי נפשה מתענים בחסר ובכפן שם בביתם ואיך גם עוד מעט מצדה גדול הוא אצלם — רק הוא בלבד נתן לה כח לסבול את ענוייה הקשים. וכך היתה נאבקת ונלחמת, עד שנשל כח הסבל ונתפטרה בעל כרחא ממשמרת עבודתה.

והלכה ציפא-סוסי והיתה לאמה בבית איש אחר. והנה גם שם נשנו הדברים מתחלתם ועד סופם, כפי הנוסח הקודם. אלא שבמקום האחד לפנינו, היו שנים הפעם במעשה: מעשה כבעל-הבית בעצמו ובכבודו, ומעשה גם בכנו, שניהם היו בעלי רוח נמוכה ונפש שפלה ודורשי טובתה ברחמים, ובעקב ענותם, צרות באו לה, ענויי נפש ויסורים, ולבסוף בריחה והצלחה. וכך היה הענין הולך על דרך אחד במהדורא שלישית ורביעית ואילך, זה המעשה בעצמו, ואלה הצרות ודברי המלחמות, והבריחה וההצלחה בסוף המעשה. וחויץ מהמעשיות בבתיים והיכולות, עוד היו מעשיות בבתי המבשלות:

מעשה ברקחות ומבחות ובמקורביהן, מעשה כסרוריות ובאותן הנשים, שנעשות נבאיות לעת זקנה, סוף דבר — ספר מעשיות גדול, מעין "לילות אלף ואחד". ציפא־סוסי העלובה היתה השה לקרבן בשביל יפיה . . . אך לאסונה ולשברה נולדה יפה וטובת חן: חן יופי למה הן לבנות עניות, שאין מוזהרים עליהן לנהוג בהן מנהג דרך ארץ כנמוסי העולם, ולמיחש לא מבעי, שמא יצערו אותן בדבור מנוגה ואת נפשן יחבלו במעשה נבלה? וכי ציפא־סוסי, בתולה עניה ובלחם נשכרת, הגם זו אדם היא! מה היא ומה חייה ובמה נחשבת היא? — על יפך, ציפא־סוסי, נתענג ברצון, ואת בעצמך מה את לנו? בשבילנו יהי כבודך לכלמה ואחריתך עדי אובד . . . ואלא זה, ציפא־סוסי שמא אב ואם לה, שמחכבים אותה כנפשם, שהיה להם רוב צער בטפולם עמה, רוב עמל ויסורים בשבילה בילדותה, וכמה ימים ולילות חסרו נפשם מטובה ולא אכלו די שבעם ולא נתנו לעפעפיהם תנומה, עד שבחסד השם נתגדלה והיא עתה כל משושם; ואלא אף זה, שמא ציפא־סוסי אף היא אוהבת את הוריה אהבה רבה ויתרה, היא עובדת בפרך כדי לתמוך ביגיע כפיה את מחמריה אלה בשעת דחקם, ואין נפשה ולבה כי אם להם, ולא לדברי עמל ואון והכלי בני אדם? — מי פתי ויתבונן בכל אלה, מה נפש עלובה זו כי יחשבנה! אבל ציפא־סוסי אף היא בשר ודם, גם לה לב ונשמה בקרבה, היא חושבת ומרגשת, כשפוגעים בה היא חוששת, וכשמצירים לה היא מצטערת וגדול כאבה מאד! . . .

"ולפיכך — כך בעל הספר, "הי רצון" אומר באחד מכתבי־ידו — ולפיכך לא יכלה עוד ציפא־סוסי העלובה לסבול, ושבה לבית הוריה הדלים, דוויה ומעונה, ענומה ושוממה, ופניה היפים לא היו לה עוד. האם הרגישה בצערה של בתה, עיניה היו מקור דמעה ותבך על האומללה אוהבת נפשה זו."
 "הוי, אחות עניה! זה כל אסונך, שהנך יפה אף נעימה, וזה כל עצבונך, יפתי, שהנך מוצא חן בעיני שלוי עולם הגאיונים. הוי, שמם עולמך, אכלות שנות הייך, אוי לך, עלובה, ואוי לנפשך, עניה סוערה!" . . .

ג.

עכשיו, כשיהא הירשילי מסתכל במפת הארץ, מחפש בין כל העיירות, הקטנות עם הגדולות, הרשומות בה, לא ימצא שם את קבציאל, ואפילו אם יחפשנה בנרות; ולשעבר, בימי ילדותו, היה סבור, כתולעת זו שבתוך החורת, שאין קבציאל עיר־חמדה טובה ורחבה בכל העולם; היא מקום הישוב וטבור הארץ, והרחק מעט מחוצה לה, שם מדבר שממה, מקום תנים וחיות רעות. בני אדם בעלי צורה ועם סגולה אינם אלא פה, בקבציאל בלבד. רק בשבילם השמש זורח ביום והירה והכוכבים בלילה, ואין הקדוש ברוך הוא עוסק בעולמו אלא ביהודי קבציאל לבד. הוא נתן מטר, בשביל להצמיח הציר לעויהם, ושולח מים על פני חוצות, בשביל שישתו ולא יצטרכו לאכול התבן מעל הגנות וללחך כותלי בית־המדרש; משיב הרוח ומיבש פני האדמה, כדי שלא יהא טורח לנשים עבריות לילך ביום הששי לשוק, לקנות שם בשר ודגים וכל מיני מטעמים לכבוד השבת; מברך השנים בתפוחי־אדמה וכבצלים ושומים, כדי שיאכלו יהודיו וישבעו. כללו של דבר, לא ינום ולא יישן שומר ישראל, פועל גבורות ועושה נפלאות בכל עת

תמיד רק להם ובשבילם . . . ובשכר זה תוקעים לו יהודיו בשופר, מזמרים לו "מלך עליון, משלשים לו קרושה, קופצים ואומרים קדוש! ובשכר זה הם עושים לכבודו פשטידא לשבת ומרקדים לפניו בריצה וחרדה בשמחת-תורה, בימי הנוכה הם משלמים לו תודה ומשחקים בקוביא, ובימי הפורים נותנים את נקמתו בהמץ וחובטים אותו במקלות, מתחפשים ומשנים את טעמם לכבוד שמו הגדול ומתהוללים ומשתטים לשם שמים . . . אמת, עוד עיר אחת היתה נודעת לו, שהיה מדמה אותה כמרחפת באויר העולם ושם שער השמים — הלא היא ירושלים עיר הקודש, שהיהודים שם מתים ונראין כהיים, נחים באדמה בשלום ואין הרמה שולטת בהם . . . אבל אוי ואבוי! ירושלים הלא היא חרבה ושוממה, היתה כאלמנה, ובני ציון היקרים הם עתה כגולה — בקבציאל והגלות בעיני הירשילי אז היא גלות נברילא — הגוי הזה שמכבה את הנרות בלילי שבתות, מסלק מעל השולחן את המנורות ומסיק התנורים אצל היהודים; הגלות זוהי גם גלות טעקלי הערלית, שכובסת כתנות ותולדי תינוקות של בני-ישראל וחולבת פרותיהם בשבת; זוהי גם גלות קונדראט, שמוכרין לו בעד כוס יי"ש כל חמירא וחמיעא של קבציאל בפסח, והקשה מכלן היא גלות מיטקא, גוי קטן, וכלבו ושוקיל, שלא ילדים קטנים בלבד היו מתיראים מפניו, אלא גם יהודים בעלי זקן ובעלי נשים ובנים, אף יהודים תקיפים ופני-העיר חרדו מפניו ונסו מפרחו למרחוק כמטחוי קשת. ומי יודע, עד היכן הרעה הגיעה, אלמלי גלות מיטקא זו היתה נמשכת בחוקה תמיד בלא הפסק.

ובכתבי הירשילי נאמר: "גם הוא שמיטקא היה חומר "חלה" של יהודים. מפני פרוסת חלה, שהיו נותנים לו שוחר, נכנע לבבו הערל וכבש אכזריותו לזמן מועט. אכילת חלה המתיקה את מדת דינו, ורוח אחרת היתה עמו אז על בני ישראל, ומה שהיה אסור להם מתחלה הותר להם אחר כך. נזיר ערשים של יעקב אבינו עד עתה תחבולה טובה היא, ומה גם דנים ממולאים משולחן יהודי, זהו ודאי דבר טוב ומועיל, שאין למעלה ממנו. ופעמים שעת רצון היתה למיטקא גם בלא מתנת יד כלום, שסוף סוף הרי היה נער שובב ושומה, מתאוה לחברת נערים בנילו, לשחוק ולהתהולל עמם יחד. וכשעת שחוק והוללות היה הוא, מקוצר שכלו וגסות מוחו, כפוף ונכנע לנו. לו הכח והגבורה לרוץ כעיר פרא ולבעוט ברנליו, ואנחנו, שמוח יהודים מוחנו, היינו מחמרים אחרי החמור זה וחובטים אותו בשוט. וכשהיה הוא בדינו ואנחנו רוכבים עליו, היינו נוהגים אותו למקום שאנו רוצים . . . כשהיינו עוסקים בבנין ילדים, לא היה מוכשר אלא לעבודה נסה, לצבור עפר ואבנים ולשאת בכתף, ואנחנו בני ישראל היינו מעוררים ומאשרים אותו ומסייעים לו בעצותינו. — כשאני כותב בזה פרשת מיטקא הריני מדמהו עתה לגוי גדול ובריא אולם, אפשר שעלה לגדולה ונוהג שררה היום באחד המקומות, מדמהו ואומר בלבי: הוי מיטקא! הגם היום, לעת זקנה, תאחו במעשה ילדותך ועוד זרועך נטויה, ומה וגם מזה לא תנח את ירךך?" —

והשוקיל, כמה שנאמר שם, אף הוא לא היה כלב רע. בשביל פת לחם היה עושה חונף, עומד נצב על כפותיו ומכשכש בזנבו. ויהודי קבציאלי, איך שמתפרנס בצער ובצמצום, אף על פי כן נתן פעמים מלחמו לזשוקיל, אומר בלבו בשעת נתינתו: אכפרה פניו במנחה, ולא יחרין כלב זה לשונו. יהודים בעלי בתים וגדולי-הזקן, פניהם שוחקות מרוב עונג, כשהיה זשוקיל מכבד אותם לחטוף עצם או פת מתוך ידם ומציין עליהם בנחת רוח, ובשעה שנשתטח לפניהם על הארץ, מגרם את העצם בשניו החדות, היו עומדים עליו ומחליקים את זקנם בשחוק נעים, נהנים ומשעשעים את עצמם בדברי נחמה:

מעתה בעלי ברית אנו, מעתה אין שטן עוד ואין פגע רע. ולאות הברית הזאת כבשו פחד לבנם ושלהו אצבע לנגוע בזשוקיל מרחוק ולמשמש בראשו, ובשעת רצון זו, שהם חשובים ומקורבים להכלכל, היו שוסים אותו באחרים: קום זשוקיל ופגע בם! כדרך יהודים תקיפים . . .

עכשיו, כשהירשילי גדול, הוא מכיר ויודע, שהיהודים הם תרנגולים, המצויים אצל נשיהם ובני ביתם תמיד. היהודי נפשו קשורה בנפשות ביתו, ולכל-בהן חיי רוחו. ואולם אביו היה ברבר הזה יהודי שביהודים, תרנגול שבתרנגולים. עכשיו הוא מכיר ויודע, שאביו אהבו מאד, אבל, כדרך אדם מישראל, היתה אהבתו מסותרת בלבו ולא נודעת לו בפיו ובאור פניו. אדרבא, פניו היו זועפים תמיד ועל עפעפיו צלמות, כאלו הוא עצב וכועס. בכיתו היו דבריו מעטים, כאלו לא לכבוד היה לו הדבור עם בניו, ואין צריך לומר שנמנע מלהתהולל ולשחוק עמם. סבור היה בדעתו, שאין ראוי לאבא לנהוג קלות ראש בפני בניו, כדי שתהא אימתו עליהם, והבנים חייבים לעמוד לפני אביהם בכבוד וביראה, ואינם רשאים להגביה קולם ולא לשחוק ולא לנוע בפניו בכהילות, אלא דבורם יהא בלחש והלוצם בנחת וכל מעשיהם בכבוד ראש. ברתת זועי. וכשלא נוהר לפעמים אחד מהילדים בדברים האלו, הציץ עליו אביו כנעם ונבהלו עצמיו. עם אשתו לא היה מרבה שיחה ברבים, לא בפני אחרים ולא בפני בני ביתו, ולא קרא לה בשמה, אלא אמר לה „את“, ולפעמים קרא לה כדרך חבה „שפשא“. בלבו היה מכבדה ומחבבה מאד, ולהודיע לה חבתו בגלוי היה קשה לו, מפני שאין זה מדרגי היהודי ולא נאה הוא לאדם מישראל. . . . ובאמת היה מנהגו בתוך בני ביתו כתרנגול הזה, שנמסל לתרנגולתו ולאפרוחיו ומנהיג אותם תמיד, שרוד הוא בבקשת מוונותיהם, מחטט וחופר להם אוכל מערמות העפר. אבל ינסה אפרוח אחד לעשות דבר שלא כרצונו, מיד הוא מנקרו בזעם אפו. הולך הוא קוממיות בגאונה, נטוי גרון ועינו כלפידים, ובכדי להראות את גדלו ואת כבודו, הוא כועט בגולו, נודד כנף ופוצה פה וקורא קוקריוקי בקול אדיר וחזק, לומר: רגזו אפרוחים ודעו מי אנכי! . . .

אבל עת לברר ועת לאהוב בגלוי היו גם לאבא. אחד מהילדים שחלה, אביו ישב אצלו ולא הניחו רגע אחד. היה יושב ומתנענע עליו, מחליק וממשמש בו, מנחמו בדברים טובים ומבטיחו לעתיד לבוא מתנות טובות ודברי צעצועים נאים הרבה: חרבד עצים יפה משוח במיץ דובדובניות לתשעה באב, קשת וחצים לליג בעומר, כלי-נגעש ומקל יד להכאת המן, ורגל נאה עם תפוח אדום בראשו לשמחת תורה. ובשעת הבטחתו זו התהולל ונתן בקולו — קול כלי-נגעש, קול ירית חצים וקול ילדים מקיפים את הבימה בדגליהם וצועקים: עוזר רלים הושיעה נא! . . . וכל כך היה עושה, כדי לבדה את הילד החולה ולהציל גם שחוק קל מפיו, ואם חפצו זה עלה בידו היה מאושר. — וכך גשתנה מנהגו של אבא גם בחגים וזמנים לשמחה, וביותר בליל פסח, כשהיה מיסב על המטה אצל השלחן וחלוק לבן על מדיו, כבן חורין, ואשתו יושבת אצלו וצניף שחור על ראשה. שניהם — המלך והמלכה הללו, כמו שנקראים באותו הלילה — פניהם מאירים ומביטים בנחת רוח, פעם זה לזה, ופעם לילדיהם המצוחצחים ומוזחזחים סביב לשלחנם, ופעם להכנסות ולהקערה, שבתוכה מסודרים כהלכות הפסח: הזרוע לימן והחרוסת למטה, הביצה לשמאל ולמטה הכרפס, והמרור ביניהם. — אתה עתה, הירשילי — היה אביו אומר לו באהבה ומעביר ידו על הלכת לחייו — עתה שאלני בני ארבע הקישויות! ומיד פתח הירשילי את פיו, ובקול נהימה דקה, שולח אצבע ומנענע בכל גופו, צוח ואמר: אבא, הריני שואל אותך,

אבא, ארבע קושיות! . . . כלילה הוה ניתנה רשות להקטנים לספר ולשחוק בכל אות נפשם, ואין מוחה בהם. הותרה הרצועה! הילדים שתו לשכרון כוסות מלאות לאַקריצ'י, שנתבשל עם מים לרוב בקדרה גדולה, והמה שמחים, מהנים ומלהנים כל העולה על רוחם.

וחוץ מהעתים הללו, מורא האב על הבנים היה גדול מאד. בבית היה הירשילי, ככל הילדים, דומם ושוקט. אבל שקט זה היה כמי מנוחת למראה עינים, שנוקבים ויורדים עד התהום. ביניהם לבין עצמם היו הילדים מתהוללים ועושים מעשה תעתועים, מתקוטטים ומקניטים ומכעיסים זה את זה ברמו ובחשאי, מכים וצורמים איש את אחיו בלא אומר ודברים. כל אחד מהם היה לו איש ריבו להתקוטט בו, ובר פלונתא של הירשילי היה תנהלעמיל. שני אלה היו מנצחין תמיד זה את זה וזורקים מרה זה בזה. תנהלעמיל, שגדול היה ומוכן להיות חתן, בקש ללמד את אחיו זה, הצעיר ממנו, הלכות דרך ארץ. היטב חרה לו הדבר, שאביו מושיב את הירשילי אל השלחן בשבת בראש כל הבנים ונהנה ממנו, כשהוא מנגן ומסייע לו בקול נהימה דקה להריע "בומירות". מפני אש קנאתו היה מרגל תמיד בהירשילי לפני אביו, כדי להשניאו בעיניו, ובחשאי היה מלעיב בהירשילי, מתעתע בקול נגינתו, מעקם שפתיו ותומך פיקא של נגרתו באצבעו, מנענע בראשו ומנפח לסתותיו ככרבור. עלה עשן באפו של הירשילי והיה רותח מרוב חמה כרוד נפוח, מושיט לשונו לאחיו, מכניס אגודלו לבין אצבעותיו ומראה לו אגרוף־רשע ומלחש לו בכעס: הרי שלך לפניך, התפקע מתוך רוב קנאה והתבקע! וכל זה נעשה בצנעא, והדברים נבלעו בנעימה, שלא יהא הקול נשמע.

בבית היה הירשילי שלפוחית נפוחה מלאה אויר, כובש את רוחו ויצרו לדברי הוללות. יצא לחוץ, פקעה השלפוחית, והירשילי נהפך לנער שובב, שאין כדונמתו, ועשה כל מה שלבו חפץ. ידו היתה בכל וורועו נטויה על כל הנערים כגילו. לידות אכנים, לתפוש עז בקרניה ולרכוב על גבה, להחויק בוקנו של תיש־הצבור ולתלוש ממנו מלא חפניו שערות, להכאיב חתן וכלה תחת חופתם במחטין, לרדוף אחרי איש משוגע ברחובות העיר, ולהתרפק על עגלה מאחוריה ולאחוז בה, בשעה שהסוסים מושכים אותה ורצים — כל אלה לא היה מפליא לעשות כמוהו. ובשביל כך חלקו לו חביריו כבוד, והיה להם לכהן ולראש בכל דברי שחוק והוללות. בפרוע פרעות כנערים השוכבים ועשו מלחמה ביניהם, היה הוא שר הצבא להם וחבש כובע של נייר עם נוצות בראשו, וכל כחו וגבורתו נודעו בזה, שהיה מצוה להלקות את הכל בלא חטא ועון כלל, רק לכבודו לבד. ואם שר־הצבא, פולימרכוס זה — הירשילי בן לייורדיענקיל, נזר גורה, היו הכל חייבים לקבלה, לשמוע ולעשות, ובשעת שלום היה הירשילי וחביריו עוסקים, ככני אדם פשוטים, בענינים אחרים מישובו של עולם. ועסקים נמצאו להם הרבה מאד, ברוך השם, בכל עת תמיד. בימות החמה היה הירשילי נוהג את אספוסף הנערים לרחוץ ביאור, היא מי בצה גדולה ומעופשת, ועל שפתה חוירי העיר שקועים בטיט בכל גופם עד ראש חוטמם. והליכתם זו של בני החבורה היתה ברעש ובשמחה, וכיד רמה, לא היה דבר בדרך שלא חלו בו ידיהם. בני־אווזין רכים נחפזים ונסים, הלוך וטפוסף מעט ככנפיהם הקטנות, שלא התכסו עדיין בנוצות כראוי, והאוז הגדול, זה אביהם ומגנם, מתמרמר למועוניהם, העדה הפרועה הזאת, שואף ונושף בנחיריו ומעקם את צוארו כמין שלשלת. העגל שם מטריח את עצמו לקום מרצו על גבי העשבים, מעמיד שתי עיניו ונרתע איזו פסיעות לאחוריו, כשהוא מנענע בראשו ומשפיל מצחו לארץ, ואחרי כן הוא נמלך ומגביה ונבו ורוקד ונס בדהרות דהרות נסות. . . והנערים עוד בשעת הלכום מקדימים ומתירים

את מכנסיהם ופומקאותיהם בחפזון ובכהילות יתרה כל כך, עד שתיקף בביאתם למחוז הפצם הנגדים נושרים מעליהם, והם דולנים לתוך האגם — והמים מכעבעים, ובכל-יבול מתבלבלים! — בשעה שבין מנחה למעריב היו הנערים מתקבצים בעזרה של בית המדרש ובאים להוריד שם, כל אחד מין סחורתו בידו, ונשא ונתנו בחשק ובעיון גדול; זה מחליף מסמר ישן ועקום בכפתור של נחושת, וזה מוציא מאוצרו אגוז נקוב, שמשמיע קול החליל, ועליו קופצים שני קונים ומשתרלים לעשות עם בעל האגוז חליפין בשברי כלי זכוכית ומיני צבעונין משונים; אחד אוהו בידו זוגיתא חלולה וירוקה ועושה בה עסק עם חברו, שמתפאר עליו בצפורת כרמים מתה תלויה בשערה תלושה מזנב הסוס; — הירשילי שלנו הוא היה המכריע בין התגרים הללו ומשער ערכו של כל מין סחורה ונוטל שכרו מכל אחד בשביל טרחתו. ועל הרוב לא נגמר היריד הזה בלא תגרה, אין אחד שלא היו לו לבסוף תרעומות על חברו, והכל באו בטענה, שהמקח מקח טעות. והנה התגרים כועסים ומתרעמים, עוד מעט והקטמות ודברי הריבות עתידין לבוא לכלל מעשה — למריטת הפאות ומכת לחי, ונער שובב אחד הרי זה עומד על גבם, תוקע ומריע בגרירת של אוזא שחושה, להגדיל המהומה ולהאדירה; — והנה רעש והמולה, צעקה וצוחה גדולה, עד שבא "השמש" דחוף ומבוהל ונוער בהם בנויפה, והנוזפים השוכבים עוקרים רגליהם ובורחים ומתפורים כעכברים אל מחבואיהם. כללו של דבר, העסקים היו מרובים, כל מועד ומועד ועסקיו, כל חג וחג ומיני סחורתו, ועת לעשות ולסחור היתה גם כן מרובה עוד יותר מדאי; מפני שאותו המלמד, שהירשילי למד אצלו בבית "התלמוד-תורה", הוא בעצמו היה טרוד בעסקים הרבה כל ימיו. הוא היה חצי שדכן וחצי סרסור, חצי "כלי-קדש" וכלו קבצן ומלכך פינכי. אין בית שבו מת או חתונה וברית מילה, שלא נראה שם המלמד דגן בכבודו. וחויץ מעבודות האלו היה עוד מחור בחמישי ובששי בשבת על הפתחים בקופה של צדקה. ושבה זה נאה ויאה לו, שבאותה השעה שהיה בטל מדרך ארץ ונפנה לתלמידיו, היה עובד בכל כחו. השעה הפנויה הוה הספיקה לו להלקות ברצועה כל אחד ואחד מתלמידיו, ועוד נשאר לו ממנה איוו רגעים להשען בראשו אל השלחן ולהתנמנם מעט. או להתחכך ולמשמש ולפשפש בוקנה, לנהק ולפסק, וכיוצא במלאכות הצריכות לגופו. — על הירשילי היה אומר: פרא אדם הוא, אבל נער חכם ובעל מוח טוב. ואמו של הירשילי, כשהיתה שומעת זאת, נזכרה מה שגדליה-הירש, עליו השלום, אמר לה בחלום הלילה על בנה: "זה הקטן יהיה, אם ירצה השם, מלאכת-עבודה שלמה. וראשו מחט חר ומחודר" — ומרוב נחת ששו בני מעיה. וכנגד זה, אביו, כשהיה שומע קובלים לפניו על הירשילי שפרוע הוא, אמר עליו בדרך חדוד ורמוז: שמו של זה כשמו של פלוני... עליו השלום, ומיבו כטיבו של פלוני... שניהם שווים, אלא שפלוני המנוח היה תופר, וזה קורע; פלוני סותם, וזה נוקר. וכל זה אמר כנגד המעשה שהיה בהירשילי. ומעשה זה יסופר בפרק הבא.

אַרְגֵּסֶת רֵגֵן

ויהוסו אל היהדות.

(ציור ספרותי)

מאת ד"ר שמעון ברנפלד.

א.

תולדות עמנו וספרותו הן מקצוע נכבד גם בתולדות המין האנושי בכלל. "בכתבי הקודש של עם ישראל, יאמר פרידריך ניטשה, נפגש באנשים רמי המעלה, במקרים נוראים ונפלאים ודברים נשגבים, אשר הוגמתם לא נמצא בספרות עם הודו ויון. ביראת הכבוד והשתוממות נביט על שרידי ההשכלה העתיקה הזאת, ועל ידיהם נבין את תכונת המין האנושי בימים מקדם. רגשות שונים יתעוררו כלבנו למחזה התמונות האלה, ומחשבות שונות תעלינה על לבנו על דבר השכלת אויה העתיקה והשכלת אירופה הצעירה, אשר תתברך בלבה, כי היא סמל התפתחות רוח האנושי. רק מי שמותר מן הכהמה אין לו בצרכיו ומשאלות לבו — רק הוא לא ישתאה על הדר החרבות האלה הנראות לעינינו. אף לא יתעצב לראות הבנין הזה בחורבנו." — אך ביחוד חשובה תולדת עמנו ונכבדה מאד בחקר התפתחות הדתות החיוביות של עמי ההשכלה. רק ע"י דעת תולדת ישראל נבין אופן השתלמות יתר הדתות החיוביות, תמציתן המוסרית וחקר אלוה הנמצא בהן. לכן כל העוסקים בחקירת האמונה — תהיה איזו שתהיה — מוכרחים להעמיק חקר בידיעת היהדות לכל פרטיה. וכל מקום שאנו מוצאים תיאולוגיה מדעית, אנו מוצאים בהכרח גם דעת היהדות ומקורה. ואולם התיאולוגיה המדעית — ועמה דעת היהדות בין חכמי אויה — חיונה לא היה נפרץ לפנינו, והתיאולוגים או חשבו למצוא די ספקים בידיעת כה"ק עם הספרים הגנויים (אפוקריפא), וזמן שנחתם הזוון שאבו ידיעתם מספרי יוסף בן מתתיהו הכהן ומספרי "אבות הכנסיה" הנודעים. ואמנם הספרים האלה יקרים ונכבדים הם לידיעת עם ישראל מראשית התקופה של הדת השלמת עד לערך תקופת מפלת מלכות רומא. כי מכתבי החכמים האלה, ספריהם בדת, טענותיהם וריכות דבריהם נגד מתנגדיהם, יתנו לנו ציור נאמן מחיי עם ישראל הרוחניים בזמן ההוא. ואולם בדורות האחרונים נוכחו חכמי אויה, כי להשלמת הציור, ראוי לשים עין בוחנת על שני עקרים נכבדים מאד. האחד הוא הבנת הספרות התלמודית. כי מלבד שעל ידי זה נדע פעולת עם ישראל אחרי לכתו פעם שנית בגולה, עוד נמצאים בספרים ההם שרידי זכרונות מימים קדומים, רשומים של דורות שקדמו לזמן שבו נתחברו הספרים האלה. העיקר השני להבנת התקופה היא, שבה נולדה הדת החדשה, הוא דעת קורות ישראל גם אחרי לכתו בגולה. כי אמנם קשה מאד להבין גוי ולבוא עד חקר רוחו, אם נדעהו רק ע"פ כתבים וספרים ולא ע"פ ארצות חייו. ועל כן התחילו חכמי אויה בדורות האחרונים,

וביחוד חכמי התיאולוגיה הפרוטסטנטית, לשים לב גם לתולדות עם ישראל מאת נפזר בעמים. ביניהם היה הראש וראשון בפנה זו החכם הצרפתי, כהן הדת הפרוטסטנטית, יעקב בנש (Basnage). החכם הזה (נולד בעיר רואן במדינת צרפת בשנת ת"ג) נסה את ידיו לכתוב תולדה שלמה של עם ישראל מומן חורבן בית שני (כלומר מומן תום ההיסטוריה של יוסיפוס פלביוס) עד ימיו. הספר הזה נדפס ראשונה בחמשה חלקים, משנת תס"ז עד תע"א, ומני אז נדפס עוד פעמים רבות והיה ימים רבים נר לנתיבת החוקרים במקצוע זה. ואמנם מלאכה יפה עשה, וגם ברא את התמונה ההצונית של הסטוריה ישראלית, באופן שהיה לקו לבאים אחריו. אף עליו להודות, כי דבריו נאמרים ע"פ הרוב באהבה וחמלה לעם ישראל, ואם כי לבו עוד יסיתנו בשפק, אם ראוי עמנו לחמלה, כמ"ז נראה, כי דברי איכה, אשר לפעמים יפליט עטו נגד היהודים, אינם דברים היוצאים מן הלב, כי אם יסורים בהשקפה הרתית של בני דורו.

אחר בנש הצטיין במקצוע זה ביחוד החוקר הגרמני הינריך איבלר, אשר ספרו "תולדות ישראל" הוא אוצר בלום, מחויק הקירות יקרות ומאד נכבדות. איבלר מצטין לטוב בין כותבי תולדות ישראל מכני הנכר ע"י ידיעותיו העמוקות והמקוריות. כי נראה מדבריו שלא יצא אחרי הקוצרים ללקט שבלים נפרדות לקטוי בתר לקטוי, בדרך שעושים כמה "חכמים" העוסקים במלאכה זו; כי אם ברוח בינתו צלל כמים אדירים והעלה פנינים יקרים לבנין ההסטוריה של עמנו. איבלר נעלה הוא בסקירתו הכוללת ומקפת את הלך רוח עמנו, מעת נודע על שדה ההסטוריה עד זמן חורבן בית שני והדור הסמוך לו. מלבד זה תפעם בלבו רוח אהבה לעם ישראל בתור עם הדת. ביחוד לא קם כמוהו בין חכמי האומות איש אשר ירד לסוף דעת הנביאים שקמו לישראל, איש יודע דעת עליון הצפונה באמרי חו"ריה, מאוין ומקשיב אל כל שיהותיהם ומבין אל כל מחשבותיהם והניגוני לבם. בפנה זו מחייב איבלר רבים מחכמי או"ה ומחכמי עמנו, אשר בהשקפה שטחית וגסה הביטו על התקופה הנכואית בישראל והוציאו משפט מעוקל, מפני שלא עמדו על דעת האנשים הנעלים ההם, היחידים במינם.

ספרו של איבלר נכתב רק בשביל חוקרים מעמיקים, אבל לא בשביל כל המשכילים, ומה גם בשביל כל העם. יען כי לא יצטיין בסגנון יפה ובסדר נעים למשוך את הלבבות. אחרי איבלר — ספרו הוא ההסטוריה המדעית הראשונה של עם ישראל — נסו עוד אחרים לעשות כמוהו, בכשרון רב או מעט. אולם, בין כל העוסקים בחכמה זו, אף לא אחד מהם יצטיין, כארנסת רנן, ברוח פיוטי, כהן ונועם, ברגש כביר ועיץ מכבט למרהוק, בהבנת כל סתרי המקרים המשולכים זה בזה ופנימיות הענינים, בהכרת כחות הנפש הפועלים בהתפתחות ההסטוריה. בכל אלה עולה רנן על כל החכמים אשר עסקו ועוסקים בתולדת ישראל. ספרו "תולדת ישראל", אשר חלקו החמישי (האחרון) יצא לאור אחרי מות המחבר, וזה לשם טוב מאין כמהו, גם נתפשט לא רק בין חכמים מומחים לחקירה זאת ומצויים אצלה, כי אם בין כל המשכילים ושוחרי מדע, כבוד אשר לא נעשה עוד כמוהו לספר שתכנו הוא תולדת ישראל. כי יותר שהיה רנן חכם וחוקר מעמיק ושופט נכוחה, בעל ידיעות רבות ועמוקות, עוד נהן מטבעו בכשרון פיוטי, כה נעלה מאד לשקול את כל דבריו בפלס ולצייר את התמונות העוברות על פנינו כהן וטוב טעם. אין בין כל כותבי תולדותינו — בין מישראל ובין מאו"ה — חכם יודע למשוך כמוהו את לבות הקוראים בהדר שלל צבעים ורוח מליצה נשגבה. רנן הוא איש מלא רגש חיים ויודע לפתח רוח חיים ביצוריו תבונתו. הוא לא יעלה לפנינו אבק סופרים ובלויי סחבות של

חקירות פילולוגיות ודקדוקיות עניות, מדבריו אינו נודף ריח זעה של כותב בלהג הרבה יגיעת בשר, כי אם יעביר נגד עינינו ציור לוקח נפשות בהדרו ורפוסו האמתי. סגנונו יפה אף נעים, ועבדו אין בו מהפרזה יתרה. דבריו דבורים על אפנם, משוכצים פתגמים מבריקים, אשר אמנם לפעמים יוצאים מגדר האמת, אבל לוקחים את לבנו בברק האפיגרמי אשר להם. רגן מלא אחרי דבריו, אשר כתב בהקדמתו ל"זכרונות ימי ילדות ובהרות": "ראוי לכל אדם לכתוב רק במקצוע שהוא חביב עליו ביותר". החקירות אשר עסק בהן כל ימי חייו היו חביבות עליו ובהן כל חיי רוחו. ומכשרונו הפיוטי האציל על הענינים שעסק בהם והשוה עליהם חן ויופי. העבר אשר הפיץ להעביר לפנינו לא היה לו לעצמו ענין מת ונרקב, כי אם משולב עם ההוה החי. "אני מוקיר את העבר, כתב פעם אחת, אבל בכל לבי ונפשי אוהב אני את ההוה". לכן ידע להעלות את העבר מקברו ולתת רוח לאשר הלכו בו. בכלל היה רגן מצוין ברגש דתי מאד, ומכל חקירותיו בפנות שונות שב תמיד אל חדר הורתו, הוא החקירה הדתית ויסודה ההסטורי. "בלי כל ספק נוכל לחרוץ משפטנו, כי האדם בעל דת הוא מטבעו", כתב רגן באחרית ימיו. "הדת היא תכונת אדם טבעי ושלם בכל כחותיו הרוחניים. האדם השלם ישמח בחלקו ומעבדיו, אם יחוש רגש דת בלבו ויודע דעת עליון, כי רוחו ישאף אל על. אם ילך האדם בדרך ישרה, הנה אדיר כל חפצו, כי יהיה הצדק והיושר מיוסדים על אדני משמר נכון בתכל, על האמונה במנהיג העולם, הנוהג בריותיו בצדק ומשפט. אז ישחק למות ועולמו יראה בחייו". הוא היה מוקני ת"ח, אשר כל זמן שמזקינים דעתם מתישבת עליהם. בעוד אשר בספריו הראשונים עוד מבצבץ ביותר רוח הפיוטי, אשר לפעמים יעבור הגבול וימעיש רמות האמת המדעית, הנה בספריו האחרונים, ובפרט בספרו "תולדת ישראל" (אשר היה סוף מעשה אצלו ובמחשבה תחלה), יראה לפנינו בתור חוקר מתון בדעותיו, שוקל דבריו בפלס ועומד על פסגת ההשקפה המדעית. זקנה ובהרות נראה בצירוי אלה, מתינות של זקנה שקנתה חכמה יחד עם סגנון מלא כח עלומים וזיו החיים. לפנינו יעברו כל הדורות והתקופות של ימים ראשונים, והוא בהלך רוחו סוקר הכל ומביט אל כל הליכותיהם ומבין אל קשורם הרוחני. לא אשגה, כמדומה לי, אם אומר, כי באחרית ימי רגן פעל עליו החוקר המצוין היפוליט טן (Taine), אשר כמהו היה ג"כ בעל כשרון פיוטי מטבעו, אבל השכיל להתאים את הכשרון הזה עם ההשקפה המדעית, וכמהו שם את הפסיכולוגיה לאמת המדה לכל חיוני ההסטוריה.

ארנסת רגן (כן כתב בעצמו את שמו בלה"ק בחתימתו לאגרת קטנה, ששלח לר' יעקב ספיר ונדפסה במ"ע "הלבנון" שנה שלישית ומשם בספר "אבן ספיר" להגיל ח"ב עמוד קס"ב) ימשוך את לבנו לא רק בחכם וחוקר וסופר נפלא ומלא חן, כי אם גם בתור אדם המעלה, תמונה מיוחדת ונפלאה במינה, אשר תיקר מאד בדורנו זה. כן נפלא האיש הזה מפאת קרות חייו הנפלאות ודרך התפתחות רוחו הכביר. ויען כי רובי תורתו וחקירותיו נוגעות לתולדת עם ישראל, שפתו וספרותו, מושגי דתו וחייו הרוחניים, לכן תיקר נפש החוקר הזה בעינינו שבעתים, ושוה היא התמונה היקרה הזאת, תורה מפוארה בכלי מפואר, לשימה זכרון גם בספרותנו. — למען נבין את מצעדי הגבר הזה בחיים, עלינו לדעת מקור מולדתו ואופן הנוכו ואיך עברה עליו רוח דעת לצאת מן ד' אמות של התיאולוגיה הקתולית ולמלוך בעולם המדעים. מובן מאליו, כי התמורה הזאת לא נעשתה ברוחו בין לילה, כי אם ע"י מלחמה ארוכה ותסיסה רוחנית, אשר השאירה בו עקבותיה עד ימי זקנה ושיבה.

בעיר קטנה טרינייה (Tréguier), אשר במדינת בריטניה (Bretagne) בצרפת, נולד החכם הזה, ביום כ"ז פברואר שנת 1823. העם היושב על אדמת בריטניה נבדל ברוחו ותכונתו מיתר יושבי ארץ צרפת. ברבו עודנו נשאר עד היום נאמן למנהגים קדומים, אשר שם מצאו להם מפלט אחרי הכחדם משאר חלקי הארץ לרגלי ההשכלה. בן-בריטניה הוא מטבעו מחויק במסורת אבות ואיננו נמהר ברוחו להוציא ישן מפני חדש. הוא עומד על דעתו בקשיות עורף גדולה מאד. הבריטוני נוטה מטבעו למרה שחורה ולמוד הוא להסתכל על חליפות החיים בכבד ראש, ולכן חי הוא חי התרגשות, התפעלות ורוחנית והסתכלות פנימית, אשר בהיותן קשורות עם חוסר דעת וחכמה יביאו אותו לידי רגש דתי חזק מאד. רגש הדת המושל בו (מעורב עם רגש פויטי הנטוע בו מטבעו) ימשיל עליו את כח הדמיון במדה נפרזה מאד, באופן שעל ידי זה יבוא לידי קפדנות ואיס-בלנות. על ידי התגברות רגשותיו על שכלו הוא עלול לעמוד על דעותיו ולהלחם עליהן עד תמצית דמו. בכלל קשה מאד לזרוק בו מרות ולהטות את לבו, מפני קשיות ערפו וגאונו. ואולם מדתו זאת יש בה גם מן הטוב והמועיל. בהיותו נוטה להתפעלות הנפש ויש לו לבר-רגש, לכן יכמרו רחמיו עד מהרה על איש עני ונכאה. הבריטוני הוא מכנים אורחים ובוצע מלחמו לרל; משאו ומתנו עם הבריות הוא באמונה ועומד הוא בדבורו. גם מבנה גוו יפיק עוו ורוח כביר ועשוי הוא לבלי חת. בשכנו לחוף ימים, עלול הוא, ככל יורדי הים באניות ועושי מלאכה במים רבים, לחרף נפשו למות ולהראות עוו ותעצומות. נגד זה יחסר לבני בריטניה כשרון המעשה. הם מסתפקים כמועט ומוצאים די ספוקם כיבול האדמה. אבל אין להם הרשת המעשה, אם כי יושבים הם לחוף הים.

בין עם כזה נתגדל רנן, ופעולת טבע עמו וגזעו נראה בחוכו ובתכונת נפשו. עיר מולדתו היתה מלפנים מרכז הכנסיה הדתית לכל מדינת בריטניה. לפני המרידה הגדולה בסוף המאה הי"ח היתה עיר טרינייה מושב הכהן-הראשי, "קן כהנים וכומרים", לפי דברת רנן. אמנם, ע"י המהפכה שהיתה בצרפת, החרדה גם העיר הקטנה הזאת מרבעה, ולרגלי גרוש הכהן הראשי מחומותיה פנה זיוה והודה והדרה. אולם רוח העם היושב בה לא שנה חיש קל, ושרידי הבנינים, שהקדשו מראשית הוסדם לדברים שבקדושה ואחרי כן שמשו בהן לצורך חול, האצילו על בני טרינייה רוח דתי. גם רנן חונך בדרך אמונה, ומפי אמו, אשה יראת ה', שמע המון ספורים ואגדות מקובלים בין בני עמה, אשר הדת האמונה חופפת עליהם. מוריו הראשונים משחר טל ילדותו היו, כנהוג אז, כהני הדת הקתולית, ובתום לבו דבק הנער בהם להאמין בכל הגה יוצא מפייהם. "עד היותי בן שש עשרה שנה, מספר רנן בזכרונות ימי ילדותו, עד יום עזבי את עיר מולדתי ללכת פאריז, האמנתי אמונת אומן בכל דברי מורי ומדריכיו, ולא הלך לבי להטיל אף שמין ספק בכל היוצא מפייהם. מורים יותר נאורים ומצוינים בדעת ובהשכל היו לי אחרי כן, גם ראיתי אחרי הימים ההם תום וענות צדק בכני אדם, אבל לא נשיתי לדבקה בהם ולהאמין לכל דבריהם כאמונתי במורי בעיר מולדתי". החנוך הדתי פעל על רנן פעולה נמרצה. מטבעו היה, ככל בני עמו, איש הרגש ובעל דת, נוטה להתפעלות ולהתענג על הדר הטבע והחיים. דעותיו אמנם היו אחרי כן מושכלות ונכחנות בכור השכל וההגיון, לרגלי היריעות הרבות אשר רכש לו בכל מקצועות המדע, אבל בתכונת נפשו נשאר עד זקנה ושיבה בן נאמן לשבטו. לב נשים היה לו להתרגש ולהתפעל, ותמים היה ברוחו כבן שנה בלי חטא. משפט כזה חרץ הסופר המצוין שלמיל-לקור, באמרו על רנן: "הוא הוגה דעות ישרות כאיש באנשים, אבל מתרגש הוא כאשה רכה וענוגה, ומעשיו

הם מעשי ילדי. רנן לא קצף על משפט שלמיל-לקור, ונהפוך הוא, עוד התפאר בו. יען כי, לפי דבריו, תכונות נפשו אלה עמדו לו לראות חיים מאושרים ולשמוח בחלקו, והעולם נתן בלבו. לראותו בצבעים בהירים ולהתענג על הרר היצירה כל ימי חייו. מרחם אמו יצא רנן עלול לחיי הסתכלות פנימית. אמו ילדתהו טרם מלאו ימיה ללדת, וימים רבים לא האמינו בחייו, מרוב הליו וחולשת מזגו. וע"פ מצב בריאותו חונך מילדותו להיות כהן הדת ולשרת בקדש, אחרי כי מבנה נוו לא נתנהו לעסוק בעבודה כבדה מפרכת את הגוף. ואמנם בימי עלומיו עזב רנן את הדרך הזאת, דרך האמונה, ובחר במטרה אחרת לחייו; עם כל זה נמצא, כי מעולם לא נטר איבה לדת ולא התרחק אל הקצה האחרון, כרוב אלה האנשים אשר מסכה הצונית או פנימית פנו עורף לחנוכם הדתי וחשו עתידות אחרת למו. רנן כבד בלבו וברוחו את הכנסייה הקתולית בפרט ואת רגש הדת בכלל, גם אחרי אשר יצאו כהני הכנסייה הקתולית נגדו ביד רמה ואמרו להשחיתו. "מורי למדוני בילדותי דבר יקר ומאד נעלה, מספר רנן בזכרונותיו, מדה חשובה מכל חקירה ופלוסופיה: הם הורוני לאהב את האמת, להוקיר את השכל הישר ולהתרחק מקלות ראש. כאשר יצאתי מרשותם, הייתי מלא רגשות מוסריים נעלים, ועל ידי זה היה לי הכח המוסרי לעמוד בנסיון, עת כי גרתי בעיר פאריז ומי החיים צפו על ראשי. האמת, תום דרך וענות צדק הם היו נר לנתיבותי, הם שמרנוני מכל משמר, לכלי אתן לזרים חילי ולכלי אלך אחרי ההבל כשאר בני אדם. כי אם להאציל כחות נפשי לדברים שבקדושה, לדברי דעת והשלמת הנפש, טרם מלאו לו שש עשרה שנה עזב רנן את עיר מולדתו והלך פאריז, אשר שם שנה בחכמת האלהות והתעתד למשרת כהן הדת. אחר אשר עבר מסימינר לסימינר, נכנס, טרם מלאו לו עשרים שנה, לסימינר המספואר סט. סולפיס, אשר שם עברה עליו רוח בקרת להחליף השקפותיו ולהביאחו בנכבי ים הספק. שתי השנים האחרונות אשר ישב שם הוא מכנה בשם תקיפת מלחמה פנימית בחייו — "נפתולי אלהים". הספק אשר בא בלבו ואשר גבר עליו בסוף, באופן כי עזב את בית חנוך-הכהנים לבקש לו נתיבות חדשות, הספק הזה נולד בלבו על ידי שקידתו בלמוד שפת עבר. רנן בעצמו מספר תולדות התפתחות רוחו בשתי השנים האחרונות לשבתו בסימינר סט. סולפיס, ודבריו אלו ראויים להשמע, אחרי כי על ידיהם נדע התחלת למודיו בשפת עבר וספרות ישראל, אשר בהן עשה אחרי כן חיל והיה לשם ולתהלה.

למוד שפת עבר לא היתה חובה בסימינר אשר שמה חונך רנן הצעיר, אבל מעצמו שם אל לבו להשתלם בידיעה זו. מורו הראשון במקצוע זה היה החכם ליי-היר, אשר בשטת למודו משך את תלמידו הצעיר אחרי למוד שפת עבר. ליי-היר היה בריטוני כרנן ונטה לו חסד, ומה גם בהיותו התלמיד המיוחד לו בלמוד לשהיק, ממנו למד רנן השטה הנכבדה בהשגת דקדוק הלשון ע"י השוואת השפות המסתעפות מגזע שם זו לזו. ליי-היר העיר בלב רנן התשוקה לשקוד על חקר השפות, וממנו היתה שומה כי הנפך לפילולוג, תחת אשר נועד להיות כהן-הדת. אחרי עבור זמן מעט התחיל לשקוד גם על תלמוד לשון סורית, ועוד באחרית ימיו העיד רנן על ליי-היר, כי הוא היה רבו המובהק, וכל ידיעותיו בשפות-הקדם ממנו שאב ומידיו לו נתנו. פרי שקידתו בלמוד השפות נראה בזמן קצרה, ועוד בשנת 1844 נתנה המשרה על שכמו להורות לתלמידים בסימינר, במקום אחר המלמדים אשר עזב עבודתו מוקנה.

ואולם, לרגלי ידיעתו את שפת עבר, החל לשקוד גם על הבנת כה"ק וחפוש באור

הענינים על פי הפשט הפשוט. בעוד שלמוד כה"ק אצל הקתולים הוא רק על פי תרגום הוולגטה מעורב עם דרושים של אבות הכנסיה. בהיותו בקי ומבין בשפה המקורית, החל לפרש לו בעצמו את ספרי הקדש, ומני אז נכנס ספק בלבו, אם כל הפרושים המקובלים מתאימים הם עם חקי הלשון ובאור המלות. כן התחיל לשים עין על הסתירות הנראות במקרא ואשר הביאו את התיאולוגים הפרוטסטנטים בסבך הכפירה והבקרת התפשית. אך מה שאפשר לתיאולוגים פרוטסטנטים, אשר בכלל חפשה נתנה להם בהכנת המקראות, אי אפשר לכהן קתולי, אשר באמונתו יהיה ואין לו אלא קבלת חכמי הכנסיה. רנן העמיק גם בספרי התיאולוגים הגרמנים, המה "הרציונליסטים", אשר בסוף המאה החולפת וראשית המאה הנוכחית העבירו כל כתבי הקודש תחת שבט הבקרת החפשית. ואין להשתומם, כי דברי המבקרים החפשים ההם עשו רושם גדול בלב העלם הצעיר והתמים, אשר זה מעט נפקחו עיניו להשיל ספק בקבלת רבותיו. ואמנם, לו ידע רנן אז לשקול כל דברי זולתו בפלס האמת, כי אז על נקלה הכיר, כי חכמי גרמניא נטו ג"כ מדרך האמת, וכשם שאין הדרוש עיקר פשוטו של מקרא, כך גם באורי הרציונליסמוס רחוקים מאד מן הפשט האמתי. ומה בין מדרש חכמים לפרושי הרציונליסטים? אלו ואלו הכניסו רעיוניהם, כלומר דעות זמנם, בבאור כה"ק, אלא שדעות בעלי המדרש יותר רחוקות מאתנו בזמן, ולכן כמו זר נחשבו לנו; ואם תעבורנה מאות שנה ודעות הרציונליסטים תהיינה גם הן לדעות קדומות, אז יחשבו את דבריהם ג"כ למדרשים מתנגדים אל הפשט. ככה גם בקרבנו הנה נמצא, כי אין בין המדרשים לבאורי המקראות בדרך הפלוסופיה (ע"ד בעל העקרה וכדומה לו) ולא כלום, אלא שהמדרשים לכל הפחות מכוונים הם לרוח עם ישראל, יען כי נולדו על ברכי עמנו; בעוד שפרושי ר' יצחק עראמה וחבריו הם זמורת זר בכרם ישראל וחסרים ג"כ היופי הפיזי השפוך על רוב המדרשים.

רנן היה לרציונליסט, ומיד הכיר, כי דעותיו אלה לא נתנו להעלות על לב כהן הדת הקתולית. לכן לא חשב לדבר הנפות ולבו בל עמו. ואחרי אשר שט עצות בנפשו ימים רבים, גמר בדעתו לבחר לו דרך חדשה בחיים. גמר דעתו לא הביא אותו במלחמה נגד מנהלי הסימינה, כי נפרד מהם בשלום. אחרי כי הכירו את תוס דרכו ומדותיו היקרות וידעו כי לא לתאות בשרים יבקש נפרד, כי אם אחרי מלחמה כבדה עשה מה שעשה, רק בגלל צדקו ואהבתו להאמת. טרם נפרד מרבותיו עוד אמרו להיות בעורו ולתמוך אשוריו בדרכו החדשה. אולם הוא קבל כבר תמיכה מאחותו, אשר אהב אותה אהבה עזה ולפניה שפך שיחה, בדעתו כי היא תבין לרעו, בעוד אשר אמו התמימה נעצבה מאד לראות את בנה אשר אהבה נוקש במוקשי הכפירה.

ביום הששי לירח אוקטובר שנת 1845 עזב רנן את הסימינה ומחניך כהני-הדת היה לפילולוג מעמיק חקר בהכנת שפות הקדם. אבל עם עוצם כשרונו להקירות פילולוגיות ונטיותיו אז אל למודי הרציונליסטים, הנה נהן רנן מטבעו ברוח פיזי נעלה מאד, והוא הוא היה בעורו ושמר אותו מלכד בחבלי "המהבילים והמבהילים" (כאשר כנה הראבי"ע להרציונליסט הראשון, ר' יצחק בן ישוש הספרדי). רנן הכיר גם בסוף ימיו, אחרי אשר בלה ארבעים משנות חייו בחקירות חפשויות, כי הדת אשר נולדה על ברכי עם ישראל לא נתמעטה דמותה. "ספר המקרא ישאר בשטף הזמנים, למרות הדעות המשתנות, ספר נעלה ונשגב, אשר בו ימצא המין האנושי מרגוע לנפשו ונחם בעת צרה". "החיונות הנפלאים והנחמדים הנמצאים בכה"ק, הוא כותב בספרו "עלים נפרדים" (דבריו אלה ערך אל עורך מ"ע "פינאר" ביום ד' אוגוסט שנת 1888), אין ערוך להם בכל הספרים ממקצוע

זה בתכונתם הפיזית . . . ראו נא למשל את הספור בספר בראשית מבריאת העולם, אשר כרא ד' ברצונו, ואחרי כן נחם על אשר עשה, כאשר השחית כל בשר דרכו על פני הארץ. אז הביא ה' מבול על הארץ לשחת כל בשר ולהחזיר את העולם לתוהו ובהו ולבראו מחדש על בסיס מוסרי. ואולם, אחרי כי נמה כל היקום, גמר הבורא ברעתו לבלי יוסיף, לקלל עוד האדמה בעבור האדם, כי יצר לב האדם רע מנעוריו. נאונות נפלאה נמצא ברוח היוזם הזה, אשר יתראה לעינים בפעם הראשונה על שדה ההיסטוריה. וביחוד נתפלא על עומק ההכרה בטבע האנושי, הקר לב האדם ותכונת נפש האשה, אשר מצודים וחרמים לכה. רוח כזה מרחפת על פני חיוני הספורים האלה, ולפעמים נדמה להרגיש את השפעת הפילוסופיה של שופנהוור והרטמן, בעבור לפנינו תמונות מחיי אבות האומה הישראלית, חיי המשפחה בין יצחק ורבקה, יעקב ורחל, ובפתיחתו לספרו "תולדות ישראל" הוא אומר: גם ולטיר גם דון קלמט (תיאולוג מצוין, נולד בצרפת בשנת תל"ב, ובפרושו שחבר על כל המקרא הוא הולך בדרך הדרוש והסוד ומתרחק מן הפשט). שניהם רחוקים מן האמת ואינם מוכשרים להכין את ההסטוריה. האחרון מאמין בכל דבר, והראשון מופר בכל, אבל בשניהם דבק חסרון אחד: חסרון הכשרון להבין תהלוכות הומנים ולחדור עמוק לרוח ההגדות והספורים של אומה קדמונית. רגן תולה את החסרון ברוח עם צרפת, המרחף לפי טבעו על שטחיות הענינים. אבל באמת דבקה, "צרעת הרציונליסמוס" (כדברת שד"ל) בחכמי גרמניה עוד יותר מאשר בחכמי צרפת. ולטיר היה רק ליץ ומתהולל, השופך בוו על כל דבר קדוש בלתי מובן לו, בעוד שחכמי גרמניה פרשו את שיטתם הרציונליסטית בכובד ראש ויסודה למראית עין על אדני המדע. לכן הרעו הם יותר ממה שהרע ולטיר בזמנו. רגן עצמו פוסח בזה על שתי הסעפים: פעמים רבות הוא נוטה בדעתו להרציונליסמוס, אבל תכונת נפשו מתנגדת לזה. וכאמת, כל בעל לב רגש ורוח פיזי יבין ספורי כה"ק ע"פ רוחם, ואינו זקוק לפירושי הרציונליסטים. וגדולי הפייטנים, כמו גטה, הינה וגורג אלווש, חדרו יותר לעומק הספורים האלה מכל התיאולוגים והפילולוגים. ואולי כאן המקום לנגוע בחיון נפלא בספרותנו. בין חכמי הדורות האחרונים ע"פ הרוב רק הנוצרים מרגישים את רוח ההן השפוך על ספורי תורתנו וערכם הפיזי הנעלה, בעוד שחכמי ישראל ברבם שקועים בחקירה פילולוגית ולא ישיגו את יפי החיונות האלה הנחמדים. ואולם בדורות שעברו ידעו חכמי ישראל את הרבר הזה, והמדרשים — ביחוד אגדת א"י — נוסדו על התוכן הפיזי של ספורי כה"ק. לכן נער המתחנך לקרא בתורה ע"פ פירוש רש"י, הנוסד על המדרשים האלה, יחדור לעומק רוח-הספורים, אם כי יטה לפעמים מדרך פשט המקראות; בעוד שמפרושי הרשב"ם והראב"ע ישאב רק למוד פילולוגי ודקדוק המלות, אבל לא ציור שלם מחיי עמנו בימים שעברו ורוחה הפנימי של תורתנו. בפנה זו הדרוש הוא יותר אמתי מהפשט, יען כי הדרוש מיוסד ע"פ העומק הפנימי של הענינים, בעוד שהפשט רק גלמס יראה לנו. מובן מאליו שיש הבדל בין מדרש למדרש ולא כלם שוים לענין זה, ומי שיש לו חך טועם ידע לבור האוכל מן הפסולת; ועיז המליץ הראב"ע בצדק: יש מדרשים כמשי דקים, ויש מדרשים עבים כשקים. בשנת 1847 פרסם רגן את ספרו הראשון "עיד השפות המסתעפות מגזע שם" וזכה על ידיו לפרס מן האינסטיטוט. וע"פ הספר הזה נתקבל בתור מורה בקולטט אשר בפאריז. בעת ההיא היה רגן הוגה דעות חפשיות עד הקצה האחרון, וחוס הבחרות עוד בער בו והסית אותו לפרסם ברבים דברים קשים כנידים נגד הדת ולמודי המוסר הנהוגים. מאמריו אלה פרסם במ"ע מדעי אחר, שיצא אז לאור בשם "חופש-המחשבה". ואולם לא

ארכו לרנן ימי המלחמה. כי אחרי שנת 1848 שב אל למודיו וחקירותיו והסכין למדת ת"ח אמתיים, אשר דבריהם בנחת נשמעים. בשנת 1850 היה במדינת איטליה, ושם אסף די הומר לספרו "אבן רשד ושיטתו" (שנדפס בשנת 1852), ושנים מעטות אח"כ הוציא לאור את חבורו הראשון במהדורה חדשה ומתוקנת בשם: "תולדות לשונות בני שם ושמה הכללית הנמצאה בהן". בשנת 1860 הלך במלאכות ממשלת הקיסר נפליון למדינת סוריא, ושם אסף וקבץ שרירי כתבים ורשומים של עם צור, ותוצאות חקירותיו במקצוע זה נמצא בספרו אשר הדפיס בשנת 1862. בשנה זו נמנה למורה שפ"ע בבית המדרש הנודע בשם "קוליג די פרנס". ואולם אז נודע בין הקתולים האדוקים בתור כופר ומין, וכאשר דרש בפעם הראשונה לפני תלמידיו בכימ"ד הוה, נועקו עליו וקראו אחריו מלא, באופן שהפסיק את דרושו באמצע.

משנת 1852 ואילך נמנה בין סופרי מ"ע המדעיים היותר מפורסמים, וגם במ"ע מדיניים נמצאים דבריו בחלק המדעי והספרותי, וביחוד נדפסו מאמריו במ"ע החשוב "Journal des Débats", חיי רנן דומים בהרבה בחינות לחיי יהודי משכיל, שהונך מנוער בבית המדרש והתעתד להיות רב בישראל, ומעט מעט נפקחו עיניו לראות אחרת, ואחרי מלחמה פנימית ארוכה וכבדה היה למשכיל וחוקר. והנה ידוע, כי בהתפתחות ההשכלה בין אחינו לקחה הספרות העתית חלק בראשו, ורוב המשכילים היו לסופרים במ"ע. גם רנן עבר תקופת החליפות מדעה לדעה באופן זה, וספור הדבר, אך היה לסופר במ"ע הנזכר, הוא ציור מחיי צעיר משכיל ברוסיא או בגליציא. בשנת 1847 נדפסה המהדורה השניה של מחברות אלהרירי עם פרושו של הבלשן המצויין סילנסטר דיר זסי, ע"י החכמים דרנבורג ורינוד. בנו של החכם סילוסטר דירזסי היה עורך ראשי של מ"ע הנזכר, והוא שחר פני רינוד (שהיה רבו של רנן), כי יבחר למענו באחד מתלמידיו להפקיד בידו כתיבת בקרת על ספר אביו בשביל מ"ע ההוא. רינוד מלא את ידי רנן לחבר את מאמר הבקרת, וכאשר הביאהו לפני דירזסי, מצא הן בעיניו מאד וקבלהו בסבר פנים יפות, אף נטל על הכותב, הצעיר לימים וזקן בחכמה, כי יכתוב פעם בפעם דברי הפיץ בשביל מ"ע שלו. באופן זה נתקבל רנן בתור סופר למ"ע היותר חשוב אז ונכבד בין כל נבוני מדע, וזאת היתה לו לתשועה לא מעטה ברבות הימים. "מפי דירזסי למדתי דבר טוב, כתב רנן באחד ממאמריו, הנקבצים בספרו "עלים נפרדים": לבלי לענות לשום איש, אשר יקום ננדי לענות בי סרה ולשום את שמי לשמצה. בתהלה היתה המדה קשה עלי ולפעמים הפצתי לצאת מגדריו ולענות לאיש ריבי כאולתו, אבל דירזסי תמיד באחת: אין צריך! ולא הפיץ בשום אופן לבטל סייג זה אשר שם לו. באחרונה הסכנתי עם דרכו זה ואחרי דברו לא שנית, גם כאשר נועו פעם אחת איש אחר לתלות בי בוקי סרוקי ולהדפיס דברים בשמי בכתב ידי ממש (פקסימיליה), אשר לא כתבתי ולא עלתה על לבי". כאשר יצא לאור ספרו "תולדות ישר", והאריך רעשה אז נגדו, פרסמו משנאו את השמועה, כי שכיר הוא, כי שכרהו רוטשילד העשיר היהודי ושקל על כפו מיליון שקל, למען יחוב את אשר כתב, דברי מינות ונפירה וחטאת מרי, להכשיל את הרבים. בקרת רוח אמר רנן לרעיו: "טרם ידפיסו את שטר הקבלה בכתב ידי ממש, לא אשים לדבה רעה זו לב".

כה עברו לרנן כחמש עשרה שנה, ימי עבודה וחקירה בתור פילולוג ומעמיק חקר בהליכות ההסטוריה. שמו לא נודע בקהל רב, ומלבד מאמריו בעניני דת ומוסר שכתב בשנת 1846 במ"ע "חופש הרעות", לא יסף לכתוב עוד בענין הוה. רוב עסקו היה

בחקירת הלשונות והשתוותן זו לזו. ופעולתו המדעית הזאת אמנם נחמדה וחשובה היא. אבל אינה יוצאת מגדר המצוי והרגיל, ובשום אופן לא נוכל להסכים לדברי בני ארצו ועמו, אשר יתנאו בו וירימו את פרי חקירתו על נס, ויש אשר נתנו לה היתרון על חקירות החכם המפואר ב"פ הגרמני, המומחה והמובהק במדעים האלה ואשר ברא כ"ס חדשות ונצורות. ואולם, עם כל עסקו בחקירות פילולוגיות, לא שכח רנן אף רגע אחד, כי הקריש חייו לעבודה אחרת, והיא: להאיר נתיב על ימים קדמונים, ימי צמיחת הדת החדשה; תקופה נכבדה מאד, אשר לא נתפרשה עוד די צרכה גם בימינו אלה, ובפרט בימי רנן. לפני ארבעים שנה, רנן שקד על ספרי הגרמנים בפנה זו והשתמש בהם במקום הנחוי שמוש שיש בו ממש; אולם האמת תחייב להזכיר, כי פעמים רבות לא ירד לסוף דעתם והסתפק רק בשטחיות הדברים. בכלל עלינו לזכור תמיד, כי נפתולי אלהים נפתל רנן כל ימי חייו עם כח הדמיון ורוח הפיוטי שמשל בו, אשר אמנם הועיל לו פעמים רבות לחזות נכונה, כי בעיני הנבואה הפיוטית ראה מה שלא ראה שום חכם וחוקר רציונליסטי; אבל לעתים לא רחוקות נבר בו כח הדמיון על כח החקירה, והבקרת והוליהו תועה. את זה נראה ביחוד בספרו על תולדות מחוקקם, אשר מוכרחים אנחנו לעסוק בו כאן, אחרי כי נוגע הוא בכמה ענינים להיהודים והיהדות.

רנן עבר בשנת 1860 במדינת סוריא, ורגליו עמדו על אדמת קדש. עיניו ראו עיר האלהים וכל המקומות הנודעים בתולדות האמונה הנוצרית. נפשו נתפעלה הרבה, ובהתפעלות זאת ברא לו רומן בדמיונו, וע"פ החזיון, אשר הוה לו בעת עמדו רגליו על אדמת ישראל, יצר ספרו על דבר תולדות המחוקק. מובן מאליו, כי אנו אין לנו עסק כאן בשגנות רנן ודונותיו נגד הכנסיה הקתולית. אבל ראוי להעיר, כי בספרו זה חטא הרבה גם נגד הדת הישראלית ועם ישראל. רנן היה מטבעו אוהב המין האנושי, ולכן בפועל אהב גם את עם ישראל, ומעולם לא הלך לבו להשתתף עם המדברים סרה על עמנו. דבר כזה התנגד בכלל לתכונת נפשו ולאחבת המין האנושי שהיתה ממלאה את לבו כל ימי חייו. אבל כל זה לא מנעהו מלהוציא כמה משפטים מעוקלים על עם ישראל, תכונות רוח, הליכות תולדתו, ספרותו ושפתו. עוד לעת וקנתו, בפתחתו לספר "תולדות עם ישראל", יאמר, כי מאד יצר לו להכעיס לב רבים מישראל תמרורים ע"י משפטיו על ישראל; כי ישנם יהודים קנאים, אשר צרה עינם במשפט צודק, ורק באפולוגיה מדברת בכותם ובשבתם יחפצו. "ע"י טעות נישנת כסבורים הם, כי יוצאי ירך העם הקטן הם, אשר בקרבו צמחה האמונה שבשמה ירגולו". והנה הדברים האלה נאמרו לכה"פ במתינות ובסגנון מדעי; לא כן בספרו שאנו עוסקים בו, שם ידבר באיבה ובקצף גדול על מעשי אבותינו וקנאתם כי עוה ועברתם כי קשתה. ה"פרושים" והיושבים על מדין בבית דין הגדול בירושלים כחבר מרצחים נדמו בעיניו, והמון עם ישראל כחיתו טרף, וכל זה בשם החקירה המדעית!

ספרו זה נתפשט בהמון אַנסמפלרים לאלפים ולרבבות, אף מצא מתרגמים בין כל העמים הנאורים, ובזמנו עשה לו שם גדול מאד. בעת נשתומם על המראה הזה, אבל טעם הדבר מונח בהליכות הימים החם. ראשית שנות הששים היו ימי ריאקציה בעולם המדיני לכל עמי אירופה. בצרפת משל הקיסר נפוליון ממשלה בלתי מנבלה, בפרוסיה עמד אז ביסמרק בקשרי מלחמה עם הליברלים ובאי כח, העם, וגם באוסטריאה היתה יד הריאקציה רוממה. המשכילים, אשר בשנת 1848 הלהיבו רוחם לחופש, נואשו אז מחירות מדינית, ועולם הפוליטיקה היה להם לזרא, לכן השקיעו עצמם ראשם ורובם בדעות

חפשויות בעולם הפלוסופיה והמחשבה. התקופה אשר אנו מדברים עליה היתה תקופת המטריאליסמוס המוויף. או משל ביכנר בכפה ע"י ספריו אשר כתב בסגנון המוני. הפלוסופיה ירדה מגדולתה, ועל מקומה באה השקפה שטחית מאד, אשר או האמינו, כי היא היותר אמיתית והיותר נאותה לפרש לנו כל סתרי היצירה. בימים ההם עוד נמצאו משכילים פוסחים על שתי הסעפים, ובכל אהבתם להפלוסופיה החדשה של ביכנר, תהו על הראשונות ואמרו בלבם: תורת הדת מה תהא עליה? להם היה ספרו של רנן כשל מאת ה', ולא נלך תועה אם נאמר: כי יותר ששמחו לקראת הספר הזה המשכילים הכופרים בכל, שמחו לקראתו הכופרים להציון, אשר נאותו לקבל עליהם הדת במרה שמדד רנן אותה.

חכמי התיאולוגיה בצרפת ובהני הדת היטב חרה להם על הספר ההוא, וכלם יצאו להתנפל על רנן ולהכותו חרם. כבר ראינו למעלה, באיזו אמצעים השתמשו אויביו להשחיתוהו, וכמה שקרים ברו מלבם לענות בו סרה. ואולם באמת אי אפשר לתלות כל הקלקלה רק בהם, כי בדברים כאלה קשה מאד הוכוח; וגם הסבלנות הדתית, שהיא מדה טובה שאין למעלה הימנה, מצויה על הרוב רק בלבבות אנשים שאמונתם רופפת בידם, ולאחד אמונה אמיתית עם הסבלנות בלב אחד, קשה עד מאד. לכהני הדת הקתולית היה המשפט לחרוד כל החרדה הזאת, אם כי לא נאמין, כי מעשיהם היו רצוים לתכלית מבוקשם. ע"פ עצת הקיסרית אבניניא נדחה רנן, בירח יולי שנת 1863, ממשמרתו בתור מורה שפ"ע בבימידיר "קוליו די פרנס", ועל מקומו בא אז, כנודע, חכם עמנו, ר' שלמה מונק, על כל פנים הראתה ממשלת צרפת בזה, כי לא נטתה אחרי הקנאה הנפרזה של ימי הבינים, ואם מאסה בנוצרי מין וכופר מלהורות דעה לצעירי הימים, לא מאסה ביהודי שומר דת אבותיו. גם את רנן לא רדפה באיבה, ותאמר לתת לו משמרת פקודה במקום אחר. אולם הוא נער חצנו מזה ולא קבל עליו עוד שום משרה, למען לא יהיה אסור בעבודתם בפעולתו הספרותית. בעת ההיא עמד רנן על פסגת מרום התהלה והתפארת בין כל העמים הנאורים, ובכל קצו ארץ ואיים רחוקים מקטר מגש לשמו.

בספרו זה, אשר זכה לשם, אם כי מעט מאד ערכו המדעי, התחיל אז רנן להתקרב אל מטרתו בחיים, והיא: לחקור בתולדות התקופה הקדמונית של הדת הנוצרית. לתכלית זו הקדיש חייו וגם שקד על הבנת כה"ק בחריצות רבה, למען יקלע אל מטרת האמת. גם בספרות המאוחרת העמיק חקר, וביחוד שם עין לבא עד חקר השפה העברית, מקור הדעת ההיא. ידיעת רנן בשפ"ע היתה רבה, לפי הערך אשר רגילים אנו למצא בין חכמי העמים וגם מבני ישראל בארצות המערב, אם כי לא נשמר על ידי זה מכמה משפטים מעוקלים. עוד בסוף ימיו אנו מוצאים את משפטו ע"ד השפה העברית לאמר: "אשפה מלאה חצים שנונים, חבל עתיק מקיף ומקשר את הכל, שופר אשר קולו הולך וחוק — זה הוא סמל השפה העברית. בשפה זו אי אפשר לבטא איזה רעיון פלוסופי, איזו חקירה מדעית המטילה ספק ברעיונות ידועים. אותיות השפה הזאת מעטות הן, אבל הכתב הוא אש שחורה על גבי אש לבנה. מעטים הרעיונות אשר נכטא על ידה, אבל הדברים המעטים כהם כפטיש יפוצין סלע. בשפה זו קולנו כסופה ילך ומלים מפינו יתמלמו לקרא אוי ואבוי על רעת בני אדם, ומארבע רוחות השמים יתעורר סער, על ראש רשעים יחול ויפיל חומה וחל, אשר הקימו להם עריצי ארץ. כבשופרות היוכל כן לא נשתמש בשפה זו לדברי חול ולא נכטא בה רגש ניל ועליצה, רגש עונג ושמחה בחיים, התענגות על מחזה הטבע והדרה...". הקורא, אשר לא למד שפ"ע על בוריה, יתש בלבו ע"י אמרים כאלה,

הרחוקים מן האמת. כי אמנם שפת עבר לא יחסר כל בה. אין לנו פיוט מרהיב לב ומלא הרגשת הטבע והדרה כשיר השירים; אין לנו ספר מלא חיוניות נעלים מהיי הטבע כאיוב; אין לנו חבור מלא ספק ויאוש כקהלת. מלבד הדר הפואיזיה השפוך על ספורי התורה, רות, חלקים מספר שופטים, שמואל מלכים וכו'. אבל זה הוא חסרון שדבק תמיד ברנן, ואשר לא נקה ממנו עד זקנה ושיבה. לחרוץ משפטו בסגנון אפיגרמי מכריז וללא אמת. ואם לעת זקנתו כך, בימי בחורו על אחת כמה וכמה. לכן לא יפלא בעינינו, כי ספריו אשר כתב בחקר הדת החדשה מלאים הם גם כן משפטים לא צודקים. ואמנם לנו אין עסק בשגנתו אשר שגג בהכנת הדת החדשה; אולם ספריו אלה נוגעים בכמה ענינים בתולדות עם ישראל ותכונת היהדות. לפי דבריו, היתה היהדות בזמן ההוא הדת הקנאה והשנאה לכל בני דתות אחרות. רדיפות הנוצרים הראשונים היו לדעתו רק בסבת היהודים; הרומאים אשמים לכל היותר רק בזה, שנתנו יד לקנאי ישראל לעשות בנוצרים כנפשם. רנן איננו תולה הקלקלה במקולקלים, בעם רומא והיוונים, אשר נשחתו או ממסד עד הטפחות, אשר חיהם העלו כבר רקבון, עד כי לא נשאר אף זיק מוסרי אחד ברוחם. הוא מעלים עין מן העריצות הנוראה של הרומאים, אשר מצו רמי כל העמים הנכבשים תחת ידם כעלוקות, ומתפלא, מדוע היה תמיד דין ודברים לעם רומא עם היהודים בעניני דת ואמונה, מאחרי כי נודע העם הוזה בסבלנותו הרתית נגד כל עם ולשון. אבל שאלה כואת היא שטחית מאד. עם רומא הכריע תחתיו כל רגש חיים שנראה בעם אחר, הנכבש על ידו. ואולם אין לנו עם ולשון, אשר קיומו נקשר כל כך עם מושגי דתו, כמו עם ישראל. לכן די היה להרומאים לנתק את הקשר המדיני של כל העמים האחרים, וכמושגי דתם לא שלחו יד, בעוד שקיום עם ישראל היה תלוי בקיום דתו. הרומאים עין איה היתה להם לראות ולהבין, כמה נח ישראל גדול וכמה תלוי קיומו המדיני, ומשעה שהכירו, כי זו נחו לאלהיו, אמרו להכחיד את דת ישראל. וגם הרדיפות שסבלו הנוצרים הראשונים ע"י הרומאים העריצים — מוצאן מהשקפה זו. רנן איננו מראה סימני איבה לעם ישראל, אבל השקפתו השטחית בתולדות עם ישראל העתיקה תתן אמרים כפיו. המתנגדים אל האמת ומשפילים ערך עמנו. רנן מכבד את היהדות בתור אמונה, אבל ימצא בה חסרון בתור רגש לאומי. מלבד שיטתו הנודעה, אשר עליה יסד את ספרו, "היהדות בתור דת ובתור אומה", נמצא פתגמים כאלה מסוורים בכל ספריו. ובדבריו על שבט ישראל בעת היה לגוי, יאמר: "בתקופה זו חדלו בני ישראל להיות שבט או משפחה ונכנסו בדרך אומה. אולם, הלא מיום ברא ה' אדם על פני האדמה לא מצאנו אומה שמעשיה מתוקנים ונוחים לאיש משכיל." בדברים המעטים האלה נמצא את כל לבו של רנן ביחס לענין זה. אחר הספר על תולדות המחוקק הוציא רנן את ספרו על "השלוחים". בספרו זה נמצא השתלמות רבה בערך אל הקודם לו. לנו אמנם אין פה עסק עם חקירותיו במקצוע זה, ורק בשביל לצייר תכונת נפשו, הנוחה להתפעל ורחוקה מכעס, נביא פה מעט מדבריו שכתב שם. אחרי סבלו רדיפות אויביו הרבים, אשר כדו עליו מלבם כל דבר בליעל ותלו בו בוקי סרוקי. "כלנו, אוהבי האמת ומבקשיה, ראוי לנו לברוח מכל ריב ומלחמה, אשר טובים הם למי שיבחר בהם. [כדומה לזה כתב גם הרמב"ם: "ודרכי המחלוקת וההריסה מותרים למי שירצה ללכת בהם, והשם יסגור בעדנו זה הדרך וכיוצא בוי."] אנה מטרטנו לפעול בעד האנשים המעטים המתחקים על הליכות רוח המין האנושי. יודע אני, כי חכמים הנלחמים נגד דעות מקובלות באומה יוצא להם שם על פני חוצות ופרסומם יגדל מאד. אבל ברבות הימים, כאשר אין עוד זכר ושם לאלו הדעות הנפסדות, גם לחכמים

הנלחמים נגדם אין שם ושארית. אלה, אשר נלחמו במאה הש"ו והי"ז נגד הכלי האמנושיים והאסטרולוגים, הועילו הרבה להשכלת המין האנושי; אבל אחרי כי אבד כלח על האמונות התפלות האלה, נשכח גם שם החכמים שעסקו בסתירתן. הרברים האלה כתב רנן עוד בשנת 1856, בפתחה לספר "חקירות בתולדות הדת", וכפל אותם כעין סננוריא לספרו "השלוחים". אם הכנסיה הקתולית הרחיקה אותנו מן גו, הוא כותב בפתחה לספרו זה, אנחנו לא נצא בחרב לקראתה. תודות לאל, כי שנאתה וקנאתה לא תזיק לנו בפועל. . . . המהרמים היו תמיד יחידים סגולה, הטובים והמשובחים בכל כנסיה דתית, ודור נולד יקריש שם. . . . אם כהני הדת הקתולית לא יקצו לי קבר בין קברות המאמינים, אני אצוה אל ביתי אחרי, לבלי לצאת לריב נגדם. ה' הוא שופט צדיק, וגם האדמה לא תפליא בין איש ואיש, ותאסוף אותנו כלנו ברחמים גדולים באין פדות. גוית איש צדיק וחשוב, אשר לא נקבר בקבורת אבותיו, קדושה היא בפני עצמה. . . ."

לפעולת השליה פולוס הקדיש רנן ספר שלם מחבורו הכללי על "מקורי הדת הנוצרית". ואולם גם בזה היתה לו מטרה מיוחדת. כנודע, השליח הזה, אשר שלח פארות הדת הנוצרית בארצות הגוים והכניס את הגרים תחת כנפי השכינה, הכיב הוא ביותר על מאמיני הדת הפרוטסטנטית. פולוס היה הראשון, אשר עשה את האמונה לעיקר והמעשה לטפל. צדיק באמונתו יחיד, בעוד שהמעשים לפעמים הם ממקור לב רע. הרעיון הזה נמצא ברב או במעט גם בספרות התלמודית, ו"רחמנא לבא בעי" היה גם אצלנו לפתנם שגור. אולם עם כל זה החזיקה היהדות ביסוד המעשים הטובים והמצוות אשר תעשינה, ובשביל זה היה קשה מאד להכניס גרים תחת כנפי היהדות, אף כי היתה אז שעת הכושר לזה. בעת שכבר אבדה ההשכלה היונית את השפעתה, ולא רק באזיה, כי אם בכל ארצות ההשכלה באירופה חשו אז, כי באה התקופה עד משבר וכח אין ללידה. מניעה גדולה להכנס תחת כנפי היהדות היתה ע"י המצוות המעשיות, וביחוד מצות מילה, שרוב הצבור מבני הנכר לא היו יכולים לעמוד בה. ולכן אנו מוצאים ע"פ הרוב, כי בעת ההיא התייחדו נשים רבות ולא אנשים. מלבד מצות מילה, היה קשה מאד לבני הנכר להנזר ממאכלות אסורות, לשמור את יום השבת בכל דקדוקי המצוה הזאת, וכיוצא בזה. פולוס שם עיניו על התנועה הזאת והוא הפיח בה רוח חיים והביא אותה, ע"י פעולתו הנמרצה והשתרלותו בלי לאות, למדרגה לא שעררה הראשונים. פולוס הוא ידיו נפש הפרוטסטנטים ביותר, יען כי הם, בראשית הצותם נגד הכנסיה הקתולית וכבטלם כמה מנהגים של הדת ההיא, תפשו את דברי פולוס, לאמר: העיקר הוא המחשבה הטובה, צדיק באמונתו יחיד, והמצוות טפלות לה, כאשר הרבה לדבר השליח ההוא השכם ודבר במכתביו ששלח לקהל המאמינים והעיר את לבם להחזיק במדה זו. רנן, אשר כבר הראה אותות שנאה לדת הפרוטסטנטים בספרו "השלוחים", כן בספרו החדש להכעיס את לב בעלי הדת ההוא תמרורים, ולכן דבריו ומשפטיו על השליח פולוס נאמרים יותר ע"פ רוח הדת הקתולית.

גם בספרו זה עוד נמשך רנן אחרי רוחו הפיוטי, לצייר בדמיונו מעשים ומקרים שלא היו ולא נבראו. הן ידוע הוא, כי היהודים בזמן בית שני לא עשו הברל בין יהודי לבן הנכר, אשר חי אתם בשלום, ויש לנו דוגמאות רבות מאהבה ואחזה שהיתה בין יהודים וחסידים מאזיה. עב"ז יצייר לו רנן בדמיונו, כי היהודי תעב את כל בן הנכר, אשר לא נמול, בסמכו על דברי הכתוב: "כי חרפה היא לגוי, ולא ראה, כי הומנים נשתנו והמעשים מטפחים על פני השערות כאלה. וע"פ דעתו זאת הוא בא למשפט מעוקל כזה: בעם

ישראל נמצא שתי דעות מתנגדות זו לזו. רוח הדת והחוקים, אשר תכליתה להבדיל את ישראל מעמים, שונה הוא מרוח הנבואה, אשר צפתה למרחוק, לשעת בלב כל באי עולם האמונה באל אחד ולאחד את כל העמים להיותם אחים. שתי מלות, לקוחות מספרות התלמודית, מציינות לנו היטב את שתי הרעות האלה, הצוררות אשה לרעותה: ההגדה וההלכה. ההגדה, בתור נגוד להלכה, כוללת מדרשים חביבים לעם ומובנים לו, ומסרתם להכנים גרים תחת כנפי השכינה; בעוד שההלכה הוא רק פלפול בעלמא, ומסרתה רק עשית המצוות המעשיות ולהבדיל את ישראל מעמים. ספרי הברית החדשה המה ברוח ההגדה, התלמוד הוא תמצית ההלכה. ההגדה יסרה עולם, וברוחה נבראה הדת החדשה; ההלכה היא מקור היהדות האורתודוקסית, אשר עמדה על מקומה, בלי השתדלות והפיץ להפיץ מעינותיה החוצה. ההגדה מוצאה מגליל; ההלכה נולדה על אדמת יהודה, או יותר נכון, בירושלים. הלל הזקן, מחברי הספרים הגנויים וההיונות (אפוקליפסי) — היו בעלי הגדה; שמאי הקסרן, התנאים והיהודים אחרי חורבן בית שני — הם בעלי הלכה, שומרי חוק ומדקדקים במצוות. בהמשך דברינו עוד נראה, באיזו מדה גדלה קנאת הדת בישראל, עד אשר גזרו ימים מעטים שרם נחרב הבית את הייה גזירות הנודעות. להעמיד קיר מבדיל בין ישראל לעמים ולברוא עי"ז את היהדות המסוננת, שונאת הבריות ושנואה לכל, בתמונתה שאנו פוגעים בה בשנות החשכה, ימי הבינים, ועוד גם בימינו אלה, בארצות המזרח.

דעת רנן, כי חסר להיהדות כשרון ההתפשטות וכי עמדה מלדת בזמן בית שני, נאמרה שנים רבות אחרי כן גם מפי הבלשן הנודע מקס מילר, ואז יצא החכם ר' אהרן ילינק ז"ל לצדד בזכות היהדות ולהראות תוכנה הרוחני ותועלתה בהתכונות כחותיה, וכי הן הן גבורותיה. דבריו אלה נאמרו לשעתם וראוים למי שאמרם, אבל החקירה בעצמה עמוקה היא, ויש בה פנים לכאן ולכאן. ואולם משפטו של רנן כולל בכל אופן כמה פרטים אי-צודקים. אנו יודעים, כי טעות בידו במה שהוא מפריד בין ההגדה וההלכה הבדל גדול, כאלו נמצאו בזה שתי תורות; בעוד שלפי האמת אלו ואלו נאמרים ברוח הדת הישראלית. ההלכה היא, מצד אחד, דבר יום ביומו, תורת היהודי אשר יעשה אותה בתמידות וחי בה, כי אין אנו יכולים להלעיט את האדם בכל שעה דרשות והגרות מושכות את הלב, ועל כן התנוך הדתי צריך למצוות אשר תעשינה, ובה שוות כל האמונות. ומצד השני, ההלכה היא חקירת-הדת ההגיונית, אשר דבר אין לה עם היסוד הפיזי. לעומת זאת, ההגדה היא החלק הפיזי של האמונה, התוכן הפנימי של הדת המעשית, ורק ע"י רוח ההגדה תכנס רוח חיים בדת. ודברי הגדה היו תמיד חביבים על העם, ופעולתם היקרה נראתה בכל עת. ובאמת רק ע"פ התנוך המבולבל בשנות-המאות האחרונות נשתכחה ההגדה מישראל וניטל טעמה. כי היעלה על הדעת, שדברים העומדים ברומו של העולם המוסרי, המלאים מוסר ויראת שדי, אהבת האדם הנברא בצלם, שהרת חיי המשפחה, וכדומה — שדברים כאלה פחותים המה במעלה מדין ניקב הושט וכיוצא בזה? — גם אין נכונה בפי רנן מה שאמר ע"ד י"ה נורת שנזרו חכמי ישראל בשעת החירום ומחקו או נדשו את הסאה. הוא לא שם עיניו על המצב המוסרי של העמים המתנגנים (כלומר הדבקים בהשכלת יון המויופת) בימים ההם, אשר השחתו התעיבו עליה. וכרוב הערים הגדולות של ארץ ישראל, ובפרט אלה שישבו על חוף הים, נמצא אז ערב רב של משחתי-המוסר כאלה, אשר התערבם בישראל היה קשה לעמנו כספחת. אחת היא, אם הגיעו אז חכמי ישראל אל המטרה הרצויה ע"י הסייגים

האלה (והלא בית הלל היו ממתנגדי השטה הזאת, וכדורד שני כבר נמצאו מערערים נגד גרישת הסאה); אבל הדבר בעצמו פרט בודד הוא, שלא ללמד על הכלל כלו יצא, עד שנחליט על פיו, כי זה מונח בטבע היהדות, לצמצם כחותיה ולהתכוין, בשביל שעינה צרה באחרים. ודברים שנמצאו בחזיונות הנביאים מהתפשטות דעת אלהים בארץ, והיה ה' למלך על כל הארץ, נאמרו גם כן מפי חכמינו המאוחרים להם. שהרי הם קבעו בתפלת חובה: "ויעשו כלם אנדה אחת לעשות רצונך בלבב שלם". אלא שזה הוא האיריאל, והצורך היומי מתנגד ע"פ הרוב לסמל הדעה הנשנבה, אשר יסודה בתשוקת אדם המעלה לשלמות המין האנושי. אמת הוא, כי היהדות איננה נקנית בדבר שפתיים בלבד, ודרוש לקיומה עמל גדול, ולכן לא נתקבלה על לב הבריות מן הגוים אשר מסביב; אבל עצם היהדות מצא חן בעיני אנשי-לב מעמי הארץ, ע"י המדות הטובות והמוסר הנעלה הצפונים בה. נוסף לזה יודה רנן בעצמו, כי להתפשטות הדת הנוצרית בעולם הועיל הרבה ישוב היהודים בארצות רחוקות ופזורים בגוים, כי ע"ז התחילו העמים להבחין בין אמונה כוזבת של הבלי האלילים ובין תורת אמת מיוסדת על אהבת המין האנושי והוקי המוסר.

רנן בנה בתחלה את הטרגלין ואחרי כן את הפרוודור. כונתו היתה, לפי דבריו, להעמיק חקר בתולדות הדת הנוצרית, ולפי שמקור נאמן להבנת הדת החדשה הוא היהדות, לכן, אחר שהשלים את ספריו על הדת הנוצרית, נתן על לבו לחבר ספר תולדת ישראל, וספר זה היה סוף מעשה אצלו. אבל לנו ספרו זה עיקר, ומה גם כי במשך שלשים שנה ויותר, מעת הדפוס ספרו הראשון בעניני הדת, השתלם רנן מאד ביריעת שפ"ע, וגם חדר יותר לספרות התלמודית, ובכלל רכש לו כמה וכמה ידיעות חשובות, גם למד את שכלו לשפוט נכוחה ולהנור ממשפטים מעוקלים שהיה רגיל בהם בשנות נעוריו. אולם גם בזה נראה מחזה נפלא: רנן בעצמו לא הכיר חשיבות ספרו אל נכון. הוא האמין, כי גדולתו ותפארתו תהיה על דרך החקירה בקדמוניות ישראל, ובפתיחתו לספר תולדות ישראל יחרוץ משפטו, כי שלשת חלקיו הראשונים הם העיקר והשאר טפל. אף מלא את ידי המו"ל, כי אם לא יגזור ה' עליו (על רנן) לבצע בחייו את אשר החל: לתת ציור שלם מראשית עם ישראל עד תקופת הולדת הדת הנוצרית, הנה יוכל המו"ל להשלים את הציור הזה ע"י העתקת ספר אחד מלשון גרמנית המדבר בענין זה. ואולם באמת חלקיו האחרונים הם יותר חשובים ורצויים. כי בחקירות העת הקדומה, לפי מעוט המקורים הנודעים לנו, אפשר היה לו לברוא חדשות ונצורות בדמיונו, אשר הוליכהו תועה פעמים אין מספר; בעוד שבחלקיו האחרונים יש לו על מה לסמוך: על מקורים נודעים ומפורשים די צרכם.

ספרו זה הוא מבחר פרי תבונתו של רנן וגם נוגע הוא בכל פרטיו לעם ישראל, על כן עליו יסכו דברינו במה שיבוא.

חיי שלמה בן גבירול

מאת

דוד כהנא.

רבים וכן שלמים, ובראשם מונק, דוקעס, גרעמץ וגייגער, עמלו לכתוב את תולדות אבי המשוררים והחוקרים, רבנו שלמה אבן גבירול, אבל לא עלתה בידם לתת לנו תמונה נכונה מחייו. גם החוקר הנפלא ר' שניאור זקס, שהקדיש כמעט כל ימיו לחקרי גבירול, החל ולא כלה, וספרו „ר' שלמה בן גבירול“ הוא רק חקירה ודרישה על ענינים אחדים, הנוגעים לקורות ימי חייו של גבירול, ולא יותר.

וככה אין לנו עוד היום תולדות גבירול בשלימותן. וע"כ אחשוב, כי לא לשוא עמלתי למלאות החסרון הזה, בכתבי מחדש את תולדות גבירול, ע"פ מקורים חדשים ונאמנים, וחדשתי הרבה דברים אשר לא עלו על לב החוקרים שקדמוני. בעבודתי זאת שמתי לי את שירי גבירול לקן. כי מי שרוצה לדעת את רוח המשורר עליו לקרוא בעיון רב את שיריו; בעוד אשר רבים מכותבי תולדותיו לא שמו לבם לדבר פשוט כזה. ובפרט שכתבתי את תולדות גבירול, סדרתי לי כל שיריו בסדר נכון ושמתי עליהם הערות רבות וגם תקונים; ואחרי כן, בכתבי את תולדותיו, ציינתי בכל מקום את השירים גם לפי הסדר שסדרתיים אני בספרי „שירי שלמה בן גבירול“ (בר"ת: ששב"ג), אשר יש עם לבבי להוציא לאור, למען יתענגו רבים על השירים, וזכר המשורר לא ישכח מאתנו עד עולם.

אחר שהכניס דוגש בן לברט משקל ערב בשירת שפת עבר, החלו רבים ממשוררי ישראל בספרד ללכת בעקבותיו, ויחברו הרבה שירים שקולים, ע"פ יתר ותנועה, על ענינים שונים. אבל המלאכה הזאת היתה עוד רפויה בידם, ואשכלות שיריהם לרוב לא בשלו כל צרכם, ויש גם שהיו רק פרי בוסר וחסרי טעם. עד שננה עליהם פתאם אור חדש, כי בא איש צעיר לימים ורב תבונות, הוא רבי שלמה אבן גבירול, ובכשרון רוחו חבר שירים שקולים רבים בשפת עבר, הנעלים מאד ביפים, אשר כהם לא ראו הרואים עד היום ההוא, וכל משוררי דורו ורבים הבאים אחריו למדו את דרכיו, לעשות גם הם שירים שקולים כמוהו בטוב טעם ודעת. ומאו היה שלמה, הנקרא הקטן, הראש לכל משוררי עמו, כי רוח השיר אצל הוא עליהם, וקרנים להם מהדורו. בשנת ד"א תשפ"ב ליצירה נולד ר' שלמה בעיר מאלקה בספרד ונקרא בשפת ערב בשם: אבו אויב סלימאן בן יחי בן גבירול. אביו, ר' יהודה בן גבירול, היה איש נכבד וישר (b), וישב תחלה כפי הנראה בעיר קרדובה, אך מפני המלחמות שפרצו בשנת תשע"ב (3), בא לגור בעיר מאלקה, העומרת על שפת הים, ומשם בא אחרי כן,

(b) משיר גבירול: מה לך יחידה. עיון בספר שירי שלמה לדוקעס צד ד' סי' ב', ובספרי ששב"ג סי' ג'. וכן ממה שחתם בשיריו: שלמה ברבי יהודה, וגם מקצתו על אביו (עיון להלן) בראה, שאביו ר' יהודה גבירול היה איש נכבד.

(3) עיון קבלת הראב"ד שהוציא נייבוער, צד ע"א.

עם אשתו ובנו הקטן שלמה, לשבת בעיר סרקסטה⁶). שהיתה אז ג"כ תחת ממשלת מלכי ערב. בעיר הזאת נתגדל ונתחנך שלמה בנו על ברכי התורה והתלמוד, ויעש חיל גם בדקדוק וצחות לשון עבר, גם בשפת ערב, בחכמת התכונה וההנדרסה ובחכמת ההגיון והפילוסופיא⁷). אולם רוח השירה נחה על שלמה מנעוריו, ושירי דונש השקולים לקחו את לבבו, עד שהחל לנסות את כחו, בעודנו נער קטן, לעשות שירים כמוהו, ודונש בן לברט, שמת הרבה שנים לפניו, היה רבו ואור לנתיבתו בצחות הלשון ובמשקל השירים⁸).

בשנת תשצ"ח, ליצירה, בהיות ר' שלמה בן שש עשרה שנה, חבר את שירו הגדול, האזהרות על מנין המצות, המתחיל: שמור לבי מענה, שנהגו מיד בני ישראל לאמרו כהג השבועות בכל ארצות פוזריהם⁹). ובראש שירו זה יאמר:

אָנִי הַיֵּשֶׁר וְהַיֵּשֶׁר לִי לְעֵבֶר, אָנִי בְּנֹר לְכָל שָׂרִים וְנַגְנִים.

וְשִׁירֵי הוּא עֵמְרָה לְמַלְכִים וּמְנַפְּעוֹת בְּרֵאשֵׁי הַסְּגָנִים.

וְהִנְנִי בְּשֵׁשׁ עֶשְׂרֵה שְׁנוֹתַי, וְכִי שָׁקַל בְּמוֹ בֶן-הַשְּׂמוֹנִים¹⁰.

ובשנה הזאת, תשצ"ח, כאשר מת בערב יום טוב אחרון של פסח רבינו האי גאון ז"ל, יצא השר ר' שמואל הנגיד לקונן על מותו וחבר עליו שתי קינות, אך הצעיר גבירול לא התעצל גם הוא בהסגדו של ת"ח והבר ארבע קינות על מותו¹¹). גם כתב אז עוד שיר גדול לכבוד ידידו מנוער, ר' שמואל הנני, המתחיל: תהלות אל בראש כל התהלות, ובו הניד בהפלגה גדולה, בדרך משוררי ערב, את תקפו וגבורתו של הנגיד ומה שעשה לטובת עמו, וכי רב האי כלא היה לעמתו, וקטן מענות אותו במלות¹²). ואמר שם על עצמו: כי מושל הוא בלשון עברית, יצוי בבידיה לעומתו נקלות, ואמנם כל יודעי שפת קדש, סחרחים רק במלות, וידיהם לא עשו תושיה עד היום, אבל הוא עשה לשפת עבר מסלות ישרות, ומצא מכטאים חדשים, ואמרי שירותיו במאוני צדק שקולות.

ובעת ההיא שר גבירול ג"כ את שירו הקטן: מליצתי בדאגתי טרופה, אשר ברוב תונתו יעורר לב אבן, שיבכה עמו על גורלו המרס). כי עוד מימי עלומיו מאם גבירול בעושר ונכסים, ולא שם פניו לקבץ הון או לרדוף אחר אהבים ותענוגות בני אדם; רק בחר בתבונה מנוער, והיא היתה אחותו¹³), וישב דומם סגור בחדרו והנה

6) מושר גבירול הנזכר: מזה לך יחידה — נראה, שלא נכונים דברי רבים מכותבי תולדתה שאמרו, כי נשאר יתום מאביו ואמו בהיותו עוד נער קטן. כי בשירו ההוא הזכיר את אביו ואמו בעודם בחיים, ואמר, כי צד לו לעובד אותם. ועיין להלן.

7) מקור לכל הדברים האלה הם דברי ר' משה בן עזרא שכתב בספרו בלשון ערב (עיין להלן נוסף א'). וכן נאמר ביוחסין השלם (צד רכ"ט): נשאה (גולד) במלאקא וגדל בסרקוסטא.

8) עיין להלן נוסף ב'.

9) כן הגיד ר' משה בן תבון: "וראיתי כי מנהג פשוט לקרוא אזהרות החכם המשורר רשבי"ג ביום מתן תורה, לצחותם ולקצורם" (עיין בס' קבץ על יד שנה מ' צד כ"ט).

10) עיי' בס' סדר החכמים לניבויער (צד קכ"ז), וכן נמצא על מצבה ישנה בעיר מוליטולה: "קצר שנים, ולבבו בו ככן השמונים" (אבני זכרון צד ס"ז).

11) עיי' בס' זכרון ר"ש הנגיד מאת הרכבי צד מ"ה ובס' רשבי"ג לרש"י צד מ"ו.

12) עיי' שירי שלמה לדוקעס צד ע"א סי' ס"ט ובספרי ששבי"ג סי' מ"ה. ועיי' להלן נוסף א'.

13) עיי' בספר ש"ש לדוקעס צד ה' סי' ג' ובספרי ששבי"ג סי' ב'.

14) עיי' ש"ש לדוקעס צד י"ד סי' מ' ובספרי ששבי"ג סי' מ"ז.

יומם ולילה בחכמה ודעה, ודבר לא היה לו עם אדם, אך לבו בקרבו היה מלא יגון וכעס, בראותו כי אנשי מקומו לא יבינו ערכו, כי אל עקרבים הוא יושב, ובין שָׁרִים הוא נאסר, וכמעט יום מותו יקרבו לו; כי חכמת המסכן בויה בעיניהם, אין איש דובר על לבו לנחמו מעצבו, ואין איש פונה אליו לשמוע תבונתו, ולתת און קשבת לשירתו, יען חכמתו היתה זרה לרוחם, וחשבוהו לאיש רועה רוח וזרף קדים, ויצאו לעמוד לשטן על דרכו, ולריב עמו בשער, והמרו את רוחו מאד, עד שמרוב צרותיו רצה גבירול להפרד או מאביו ואמו ולהשליך ארץ ספרד אחרי גו ולשים נפשו בכפו ללכת נדוד למרחקים, אל מצרים בכל וארץ הצני, ויקו כי שם, בארץ נכריה, יגרל שמו, כמו שלשה איתני עולם, אברהם יעקב ומשה, אשר נרל שםם בנלוהם).

אבל בעוד ישב גבירול וחשב מחשבות כאלה, והנה עבר דרך עירו סרקסטה השר הנכבד, יועץ המלך ורב ודיין מעיר קרדובה, יקותיאל בן חסאן, איש זקן וחכם גדול בתורה ובחכמת התכונה (ז) [גם היה משורר, ויש לנו ממנו פזמון לנעילת יום כפור, המתחיל: יה, שכיר מבקר מביתך לא ימשג]. עוד חבר שלשה ספרים בסוד העבור (ד), והורה לבלי לדרוש העתירות ע"י מערכת הכוכבים, מפני שזה בכלל לא תנחשו (ס)]. וברוב חכמתו ידע הרב יקותיאל בן חסאן להוקיר את רוח העולם הנפלא גבירול, עד שנקשרה נפשו בנפשו מאד, ויהי לו כמלאך מושיע בעת צרה והטה אליו חסדו ותמך אותו בכספו, כי היה עשיר גדול ונדיב לב, גם הרגיע את רוחו באמרי נועם, וכל אויבי גבירול הרבים יראו כעת להצר לו, מפני פחד השר יקותיאל (ו). וברוח אמץ יצא או גבירול לשיר בשירים בשבח ידיד נפשו, ולהגיד לו את מצוקותיו הרבות (ז). וכאשר הלך השר יקותיאל מאתו לדרוכו, עשה גבירול עוד מכתם נפלא לכבודו, והוא:

בַּעַת לֹא אֶחָזָה דֹד הָאֲהָבִים, אֶבְרַךְ מִמְקוֹמֵי שָׁם כְּבוֹדוֹ;
וְאִם לְבוֹ כְּמוֹ מִזְבַּח תְּבוֹנוֹת, לְבָבִי אֶתְנֶה לְהוֹיֹת תְּמִידוֹ.
צָבָא רִים קָרְאוּ אוֹתוֹ אֲחִיהֶם, וַיִּתְּנוּ מִפְּתָחוֹת חֻקְמָה בְּדוֹ.
וְאֵיךְ לֹא יֶאֱמִינוּ בּוֹ מְקַנְאֵיו, וְהִנֵּה עַל יְמִין חֻקְמָה צְמִידוֹס.

כאיש בא בימים ומלא תבונה, יצא השר יקותיאל לדבר בכל פעם על לב גבירול הסוער ולהרגיע את נפשו באמרי דעה, כי טוב שיסיר העצב והיגון מלבו

(ב) כל הרברים האלה הגיד גבירול בשירו: מה לך יחודה תשבו, עיי בספרי הנזכר סי' ג' ובסי' ש"ש לדוקעס צד ד' סי' ב' ובסי' שלמה גבירול לגיוגער צד ק"ל.

(ג) ע"ד השר הזה עיין להלן נוסף ג' באריכות.

(ג) הפזמון הזה נמצא בכ"י בעיר פיס, וראשי הכתים יקתאל, וכתוב בראשו: פזמון לרי יקותיאל בן חסאן זצ"ל (עיין נחלת שר"ל, לוח הפייטנים צד מ"ה).

(ד) עיי הראב"ע בספרו העבור דף י"ד ע"ב.

(ה) עיי בספר יסוד עולם מאמר ד' פרק י"ד.

(ו) זאת נראה משירו של גבירול: כוכב אשר דרך וכו' (ש"ש לדוקעס צד כ"ח סי' מ"ז ובספרי ששב"ג סי' ל"ג).

(ז) עיי בשירו: כצפור או ררוז (ששב"ג סי' ל"ה ודוקעס צד כ"ז סי' מ"ו). וכן בשירו: ואת ונה (ששב"ג סי' ל"ד ודוקעס שם סי' י"ד).

(ח) עיין להלן נוסף ד'.

וישמה במה שחלק לו השם חכמה ומרע, אך אל יעפיל לעלות ואל ידרוש במופלא ובמכוסה ממנו, גם אל ימאס חמדת חבל ותאות החיים, כי על האדם ליהנות מן העולם הזה, ומה בצע לאיש שילך רק אחר הלך נפשו ויעמול לבקש חכמה בלי הרף ויביא על עצמו צרות רבות (6). אבל גבירול השיב לו בעונו מליצתו, והוא אז בן שבע עשרה שנה, לאמר: איך חכם גדול כמוהו ידבר על לבו כזאת, כי יכתוב ספר כריתות לתבונה? הלא החכמה היא בראש דרכי אלהים, ובעודו חי ירוץ לקראתה כמו נלגל השמש, ולא ירף ממנה, אף אם ילך כמו שבלול תמס מירי הזמן. ואם באמת אין לירידו דמיון בתבל, וכמעט אין שיר מבלעדי שירו, הלא עליו לראות גם מאורו (של גבירול), אם לא הנה בסגורים, כי משורר גדול הוא כמוהו (3), ואם עוד צעיר לימים הוא, הלא נבר בשכלו מאד, ונודע שמו הטוב בעולם, ונפשו תחשוק לדעת תכונת כוכבי השמים עיש וכימה, ואף כי זוחלי עפר ארץ, וע"כ עליו לבקש חכמה בלי הרף, ולבו לא ישוב מפני כל.

אולם מנוחת גבירול לא ארכה ימים רבים, ופתאום נשבתה שמחתו, כי תם כל חזון מיקותיאל ירדו, ולא מצא ממנו מענה על כל דבריו, וכמעט בלחה נפשו לשמוע את שלומו הטוב, ואין קול ואין קשב (ג). אז כתב גבירול ליקותיאל עוד מכתם נפלא והגיד לו בדברים מעטים את אהבתו העזה אליו, וכמה צרות ויסורים יסבול על ידו, והוא:

אֲבֵן מִיַּדְעִי זְנַחְתִּי מְאֹד. עַד כִּי קָרָאתִיךָ אָבִי זְנוּחַ:
 וּמִשְׁלַחַת רַגְלִי לְשׁוֹמֵט בְּאֲנוּשׁ. לֹא מִצָּאָה כִּי אִם בְּךָ מְנוּחַ.
 בְּמָה תִכְבֶּה אֶתְבַּת לִבִּי וְאֵל. נִשְׁבַּע בְּרוּחֹו מִעֲבוּר מִי נַחֲוּ.

ומי יוכל להגיד תונת גבירול, בשמעו אחרי כן כי הרב יקותיאל הישר באדם, אשר עליו שם כל מבטחו, רגליו לנחושתיים הונשו, יען שונאו ומקנאו הגדולים כרו לו שוחה והוציאו עליו דבה, כי מרד במלכות, ובחדש ניסן שנת תשצ"ט נתלה השר יקותיאל על העין לעיני השמש (8). שבר גבירול היה גדול כים, כי נשאר בלי עוזר וסומך ואפס ממנו מנחם, ומעיניו זלגו נחלי דמעוה; אך לשונו דבקה לחכו ולא יכול גם לשאת עליו קינה, כי מת השר יקותיאל כהרוני בית דין, אשר אין מספירים אותו (9). גם ירא גבירול, פן יבולע לו מחמת מלכו, אבל קשה היה לו לעצור כרוהו,

(6) עיי' בספרי ששב"ג סי' מ"ו ובסי' ש"ש לדוקעס צד י"א סי' ח'.
 (7) עיי' בשיר הנזכר למעלה, ורש"י הביא בספרו (צד מ"ז) כל השיר ההוא, אבל בחנם הוציא בית ל' ממקומו ושם אותו במקום אחר, ועיי' זה קלקל הכונה. גם לא ראה רש"י שבמקום: היש שיר מבלעדי שירו, צ"ל: מבלעדי שירו, וסובב על השר יקותיאל, שהיה משורר גדול.
 (8) עיי' בשירו: הברק או ברק חרב (ש"ש לדוקעס צד מ"ב סי' כ"ו וששב"ג סי' ל"ד), ועיי' להלן נוסף ד'.

(9) עיי' דוקעס צד כ"ג סי' מ"ו ובספרי ששב"ג סי' ל"ט. ורש"י בספרו (צד כ"ח) השביל לראות, שנוסד המכתם הזה על הכתוב (דהיי"א ד' י"ח): ואת יקותיאל אבי זנוח, ויאמר כזה גבירול: קראתיך כעת אבי זנוח, לא יקותיאל, יען תזנח אוהב נאמן ולא תכתוב לו מכתבים.
 (10) זאת הגיד לנו גבירול בקינתו הגדולה עליו: בימי יקותיאל וכו'. עיי' ש"ש לדוקעס צד ל' סי' י"ח ובספרי ששב"ג סי' מ"א. ולדעתי נתלה השר יקותיאל בראש חדש ניסן, שחל אז כיום החמישי, וזאת אמר גבירול בקינתו הגדולה: נהפך לך ניסן, וכונתו על ראש חדש ניסן ממש, ומשמע זה לא הזכיר בקינתו את היום שנתלה בו יקותיאל.
 (1) עיי' סנהדרין דף מ"ו.

לכלי הנד את רנשי לבנו ברבר יקותיאל, ועשה מכתם קמן על מותו ביתרון הכשר דעת, והוא:

רֵאָה שָׁמֵשׁ לַעֵת עָרַב אֲדוּמָה, בְּאֵלֹי לְבִשָּׁה תּוֹלַע לְמִכְסָּה,
תִּפְשֹׁט פְּאֵתֵי צִפּוֹן וַיְמִין, וְרוּחַ יוֹם בְּאַרְגָּמָן תִּכְסֶּה,
וְאַרְצִי עֲזָבָה אוֹתָהּ עֲרוּמָה, בְּצַל הַלַּיְלָה תִּלְוִן וְתַחֲסֶה,
וְהַשֶּׁחַק אֲנִי קָדְרִי בְּאֵלֹי, בְּשֶׁק עַל מוֹת יִקוּתִיאל מִבְּסָּה (ב).

וכונתו, כי הארץ ויושביה לא ספרו והלילו על מותו, כי לא יכלו להבין את גדלו של יקותיאל, ורק השמש והשחק הם ידעו את חין ערכו הרב, כי הוא היה בחייו לצבא השחקים כאח ורע, והוא מנה מספר לכוכבים, וחקר אחר מהלכם בשמים, כי היה תוכן גדול, וע"כ הם עשו עליו מספר מר, וקדר אורם, כאלו בשק על מותו מכוסים.

אחר ימים לא כבירים נגלתה צדקת יקותיאל ונודע כי חף הוא מפשע, ורק אויביו ומקנאיו הרבים חרשו עליו רע ודם נקי שפכו הנם, ושונאי נפשו אלה נתפשו בכף, וביום אשר הפיקו מזמתם ונהרג על ידם איש צדיק תמים, בו ביום בשנה האחרת, בניסן שנת ת"ת, באה פקודתם ונהרגו כלם, ועמלם שב על ראשם. אז מצא גבירול מעט נוחם לנפשו, ויצא לספור ולקונן על מות יקותיאל ויחבר שיר נהי גדול בעל ר"ב בתים, המתחיל:

בַּיּוֹם יִקוּתִיאל אֲשֶׁר נִגְמְרוּ אוֹת בֵּי שְׁחָקִים לְחַלּוֹף יִצְרוּ (ג).

בקינתו זו יספר גבירול בדברים החוצנים להבות אש את מעשי השר יקותיאל והגדולים ואת הטוב והחסד שעשה בימי חייו על הארץ ואך בני עמו יספרו מר על מותו, כי ארון השם נלקח וזוהות הברית נשתברו, ויבך עליו בכי תמרורים, כמו שככה לפנים ירמיהו על חרבן בית המקדש.

ובשנה הזאת שנהרג יקותיאל היה גם ידירו השני ר"ש הנגיד בסכנה גדולה, וכמעט היה כפשע בינו ובין המות. כי אויביו העזים, זהיר מלך אלמריה ויועצו אבן עבאס, שונא ישראל כהמן, יצאו בחיל כבד להלהם עם עמו. אך ביום הששי, בראשון לחדש אלול שנת תשצ"ט, גבר הנגיד עליהם, ובן עבאס ומלכו זהיר נפלו שדוד, ועל נצחוננו זה שר או הנגיד שיר גדול והגיד בו את תקף הנם לדרות

(ב) ע"י ש"ש לדוקעס צד כ"ט ס"י ו"ז ובספרי ששב"ג ס"י מ"ו. ובמקום ורוח יום, תקנתי ורוח יום, והוא ע"ד הכתוב (בראשית ג' ח'): לרוח היום. והכונה פה: ממקום שיאור היום, והוא מורה. ולפי זה חשב פה גבירול ארבע רוחות השמים: מערב צפון דרום ומזרח. גם יום מגביל פה לעומת לילה הנאמר מיד. וכונת המלות: וארץ עזבה אותה ערומה, כי השמש עזבה האדמה מרוב כעם על מותו של יקותיאל, למען תליון ותחסה כעת בחושך של הלילה.

(ג) ע"י ש"ש לדוקעס צד ל' ס"י ו"ח ובספרי ששב"ג ס"י מ"א. הבית הזה עם עוד בית אחר הביא הראב"ע בספרו צחות. ולדעת שד"ל, כונת גבירול פה: כאשר ימו יקותיאל יש להם קץ ותכלית, סימן הוא. כי גם השמים עתידים לחלוף, כי אינם נכבדים יותר מר' יקותיאל. אבל לי נראה, שכונת גבירול כך: אחרי שיקותיאל דרש וחקר בימי חייו לדעת משטרי הכוכבים והיה כאח ורע לשחקים, ואם הם, השחקים, לא ראו לחגון עליו לכל ימות, אות הוא, כי אין בהם כח, וגם השחקים, לחלוף יצרו.

הבאים). וכשמוע גבירול את הצלחת הנגיד, וישמה מאד על החסד שעשה השם עמו, ובראותו את שירו ששר על הענין ההוא, שלח לו גבירול (בשנת ת"ת) שיר נפלא בתהלה ותהלה גם יחד, לאמר:

וְעַמְדַתְּ עָלַי כְּנֹגַ	שְׁמוֹאֵל! מֵת בְּנֹגַ לְבָרְטִי
וְאֵילִם הִנֵּךְ הִנֹּי	וְקִלְיִנוּ מְאֹד אֵלָיו
וְרַצְעֵנוּ לָךְ אֲזִנֹּי	וְלוֹ יֵשׁ חַי תַּפְשָׁנוּהוּ
אֱלֹהִים מְעַצֵּי עֲדֵנוּ	הֵמֵן הַעֵץ אֲשֶׁר מֵנֵעַ
וְתַתְּעֵדֵן בְּטוֹב דִּשְׁנוּ	תַּמְלֵא בְּמִנְהַךְ דַּעַת
אֱלֹהֵי עֵץ וְגַם קְנֹאֵי.	וְתַתְּחַכֵּם וְתֹאמַר בִּי

ורמו גבירול בדבריו פה אל הנגיד על מה שהחל שיר הנצחון שלו בהמלות: אלוה עזו ואל קנואג). וזאת לבר לא יאות להגיד על השם, רק נחויץ להוסיף מיד, שהוא גם אל ארך אפים ורב חסד. ואחרי כן אמר עוד גבירול בשירו ההוא, כי מן השמים נשלח הנגיד להיות משורר בעמו בארץ יפה נוף, היא ספרד, ושירו שומים כפי העם, הסובא ישיר אותם על יינו, וכן האישי גבור החילד).

אבל התהלות הרבות שפור גבירול ככל עת להנגיד ואהבתו העזה שהראה לו — גרמו לו, לגבירול, כי המרדק הגדול והרופא ר' יונה אבן גנאה התנכר אליו מאד, אף כי ישב עמו בעיר אחת, סרקסטה. יען כי היה ריב ומלחמת סופרים זה כמה שנים בין ר' יונה ובין הנגיד, עד שהרפו איש את רעהו וישפכו זה על זה בוז וקלון. ומטעם זה לא יכול ר' יונה להראות פנים שוחקות לגבירול. מלבד זאת, שנא ר' יונה את חכמת הפילוסופיאן), אשר היתה חמדת נפש גבירול מאד; גם היתה חכמת השיר כמלאכה קטנה בעיני ר' יונה, ואמר: אתם יודעים שהשיר אינו ממלאכתי, והפיוט איננו מעסקי, ואינני מתיחס אליו, ולא ידוע בו, ואיננו אצלי גם כן בענין שאררוף אחריו או שאקפיד עליו, אבל אנשא עצמי ממנו וארומם מאמר). ועל זאת מתאונן

(ב) עיי' זכרון לר"ש הנגיד להרכבי צד ל'. ודבריו הרכבי לא נכונים שם (צד קס"ח). כי כונת המלות: לפני בא שנת תשע והשנים, במרם שעברה וחלפה השנה הזאת, היינו בסוף שנת תשצ"ט. וכן ישתמש הנגיד במלות בא ע"ד זה בשירו הנזכר צד ל"ג. ובא השמש ובא הצפירה וסר צליו, ע"ש.

(ג) עיי' ש"ש לדוקקס צד ב"ו סי' נ"ד ובספרי ששב"ג סי' מ"ו. ובמליצת: ועמדת עלי כנו השתמש הראב"ד אחריו וז"ל: נפטר (ר"ש הנגיד) ועמד על כנו ר' יוסף בנו. עיי' קבלת הראב"ד שהוציא גיבווער (צד ע"ג). ובדבר כונת השיר הזה נכונים חוקרים רבים. שד"ל יאמר, שהוא כחידה בלי פתרון (ע' אגרות שד"ל חלק ז' צד 1072), וגרעשץ (גד"י חלק ה' צד שמו"ב, הוצאה שניה) וגייגער (בספרו שלמה גבירול צד ע"ז) הגידו עליו זרות.

(ג) עיי' בספר זכרון לר"ש הנגיד צד ל'.

(ד) וזאת כונת גבירול כמה שאמר עוד שם: ולסובא נתנוהו להתרונו באגנו וכו', יען שירי הנגיד היו בימי חייו שומים כפי המון בני ישראל. עיי' בספר זכרון לר"ש הנגיד צד קע"ח סי' ע"ב.

(ה) עיי' בהקדמת העירוך לר"ש פרחון, ועיי' בספר חיי יונה אבן גנאה (בשפת אשכנז) להרופא ר' בנימין זאב באכער צד י"ח.

(ו) עיי'ן להלן.

(ז) עיי' בספרו הרקמה צד קפ"ו.

גבירול בשירו: אולי דמעות, לאמר: אכן אצילי עמך יקלו כסוד השיר, ומימו חשבו מי שח(ח). גם עשה על ר' יונה את המכתם הזה:

וְאֵל תִּתְמָה וְאֵל יְרוֹם לְבָבְךָ. לְמַעַן כִּי תִחַלֵּם בְּאִישֵׁי־שׁוֹת.
וְחִכְמָתְךָ לְרַפָּא הַגְּיוֹזוֹת. וְחִכְמָתִי לְרַפָּא הַנְּפֹשׁוֹת. (ג).

והראה לו במכתמו זה לדעת, כי מעלת המשורר גדולה ממעלת הרופא, יען הרופא ירפא בתרופותיו רק את הגוף, אבל המשורר ירפא בשיריו את הנפש, וכן אמר גבירול על עצמו בשיר אחר: ואשיר שיר ישמה הנפשות, והלכבות יחלין מינונים. בשנת תת"א, בהיות גבירול בן תשע עשרה שנה, חבר את שירו הגדול הנקרא בשם ענק, על דקדוק שפת עבר. כי כאש היה עצור בעצמותיו, בראותו כי שפת קדש היתה זרה לבני עמו, חצי מדברים אדומית וחצי מדברים לשון קדש, ולא ידעו חזון וספר בשפת עברד). גם שמע בחלומו קול צועק באזניו לאמר: קום עשה והשם יעור לך, ואל תאמר כי נער אתה, כי לא ביששים חכמה. ובשמעו זאת, הרהיב עוז כנפשו לכתוב את שירו ההוא, בעל ארבע מאות בתים, אשר לא ישקל כסף מחירו(ס). ובראש שירו זה הגיד תהלת שפת עבר, כי מכל הלשונות לטוב היא נבחרת, בה נחזה אש דת ובה נבאו הנביאים. גם נתן בשירו זה סימן לאותיות המשרתים: אני שלמה כותב, וכן לאותיות המלכים: קט צה גזע ספרד, כלומר, קטן מדבר צהות מכני ספרד, וקרא שם השיר ענק, על שם שנתן אותו כענק על צואר אחד מידידיו. אך מלבד שירו הענק, חבר גבירול אז עוד הרבה שירי קדש ושירי חול(ל). ושפת עבר היתה בידו כחומר ביד היוצר, עד אשר עלה ברוח שירתו על משוררי ערב הגדולים. כי מהם לקח רק המשקל, אך לא הענינים והרעיונים(ז). משליו לרוב נובעים מן כתבי הקדש, ומליצותיו ממקור ישראל. גם רשם את שמו על שיריו בראשי החרוזים, אשר זאת לא נמצא אצל משוררי ערב(ח). ומה רמו ונשגבו שיריו, אשר ידבר בס על מהות הטבע, כמו הסער כלילה, הסתו והאביב, הערב והבקר, וכדומה(ט), כלם מתוארים בשלל צבעים שונים מעשה ידי אמן. גם בשירי עצב ושמחה ושירי שחוק והתולים היו ידיו רב לוי(י). ומי יוכל להגיד תהלתו, וכל משוררי דורו היו לנגדו אפס ותהו, ואחריו לא קם כמוהו. י(ב)

(ב) ע"י ש"ש לרדקעס צד כ"א סי' ו"א ובספרי ששב"ג סי' ו'.

(ג) ע"י בספרי הנזכר סי' ס'. וגויגער הגיד על המכתם הזה זרות (בספרו ש"ג צד קל"ז סי' ס"ב) ולא ראה, שבמקום תחלה, צ"ל תחלם, כמו (ישעיה ל"ח ו"ז) ותחלימונו, ענין בריאות וחזוק הגוף.

(ד) ע"י ש"ש לרדקעס צד ו"ג סי' ט"ו וששב"ג סי' ט"ה בשירו: עשה הוד.

(ד) ע"י ש"ש לרדקעס צד נ"ז סי' נ"ה וששב"ג סי' ק"א. וכן אמר דכברו ר' יונה בהקדמתו לספרו הרקמה (צד ה'), וז"ל: חכמת השמוש והדבור היה להם מן הדברים אשר מכתשים בהם, וכמעט שלא ישימוה מן האפיקורסות.

(ה) כן אמר עליו הראב"ע בראש ספרו מאזנים. ורק כמאה בתים נשארו לנו כעת מן השיר הזה, ור"ש פרחון הביא אותם בספרו מחברת העירך.

(ו) ע"י ש"ש לרדקעס צד מ"ז סי' ל"ה וששב"ג סי' ט"ו, בשירו: אמור לאומרים.

(ז) ע"י מונק בספרו Mélanges צד קנ"ה.

(ח) ע"י גויגער בספרו שלמה גבירול צד ו"ז.

(ט) ע"י ש"ש לרדקעס צד ו"ח סי' י"ו, צד כ"ב סי' ו"ב, צד ז' סי' ה'.

(י) שם צד מ"ה סי' ל"ו, שירו: לבי שמח וכו', ושירו הנודע: ככלות יוני, וכדומה.

(יב) כן אמר עליו אלהריוו בספרו תחכמוני שער השלישי, ע"ש.

כמעט עשה לו גבירול שם גדול בעמו ברוב חכמתו ובשיריו הנפלאים, והנה יצאו לקראתו הדיוטים הקופצים בראש, אשר צרה עינם באיש ששאר רוח לו, והתפארו עליו בשיריהם הקלים כעשן, ויחפאו עליו ועל שיריו היקרים דברים אשר לא כן, ויחפשו בו עולות, ובכל נפשם ראו להקטין את ערכו הרב בעיני העם, ואמרו, שרק בחנם יתנאה גבירול נגדם, כאלו רק לפניו נגלו שערי החכמות ורק בידו נמסרו מפתחות השיר והזמרה, ומדוע כל כבוד נקל בעיניו, וכל מתי זמנו אצלו כאין? הלא באמת אין לו יתרון עליהם^(א). ויש מהם שרבו עמו, מדוע יבקש רק בין ודע ויבזה חמדת תבל ותאות החיים ולא יבוא להתעלם בחברתם. הלא כאשר ימאס החכמה כמותם, או יהיה איש מאושר, כי לא לנבונים עושר. ויהי דברם אליו בשחוק: אם אל החכמה תכסף, היא לא תתן לך כסף; ואם תעשה לרוח השיר משקל, תהיה כל ימי חיידך איש שפל ונקל; ואם תדרוש דעת אלהים חיים, לחמך תאכל בזעת אפים, ובאו עליך כל מכות מצרים^(ב). ובמר נפשו המטיר גבירול עליהם איש ונפרית וענה להם כאולתם: כי המה ערירי לב ורעיון, ושיריהם כשיר זמר וכתאו^(ג), והם נגדו רק כנמלים קטנים, אך רעים וחטאים מאנשי סדום, כי לו בא בבית לוט משורר גדול כמוהו, או הם דפקו על הרלת, למען ישמעו את שיריו הנעימים^(ד); ואיך יבוא הוא בלהקת הפתאים, והשכל הביאו חדריו, ואיך יעזוב החכמה חמדת נפשו, אשר היא כאם לו, והוא ילד שעשועיה. ובינו ובינם הפרש רב, כאשר בין שמואל הנביא לבן תחום^(ה).

כאיש מלחמה עמד גבירול תחלה נגד שונאי נפשו ומקנאי מעלתו הרבים, ויילחם עמהם בעזו וכה, ולבו היה חזק מצור, ולא זע מפניהם, ואמר: שאיננו כנבר יענה רך ויעמוד לפני אישים כמו כהן ורון לפני צלמיו^(ו), וכן אמר בתפלתו להשם נגד שונאי נפשו, לאמר:

מושל בקצוני ים וגם דרום, ידי כף על אויבי תרום.
 תראה ותביט מהשבותם לי, פי נגדך תמיד שאול ערום.
 שתי כף מחסי ולא אירא, לו נלחמו לי פוכבי מרום^(ז).

אך בראות גבירול, לדאבון נפשו, כי נעדרו אנשי אמונה ומלאה תבל ערת רוגנים, לא מבעלי שכל ובין, רק סבלים מבעלי אומ, אשר יסובו בראש כל הוצות

(א) עי' ש"ש לדוקעס צד מ"ז סי' ל"ה ובספרי ששב"ג סי' ט"ו, בשירו: אמור לאומרים, וכן סי' מ"ה, בשירו: עטה הוד.
 (ב) עי' ש"ש לדוקעס צד י' סי' ד' ובספרי ששב"ג סי' י"ד, בשירו: נפש אשר עלו שאוניה, ובתוך שירו זה נראה, שאמרו לו כזאת.
 (ג) זמר ותאו (דברים י"ד ה'). עי' בס' שלמה גבירול לגיגער צד קכ"ה.
 (ד) עי' ש"ש לדוקעס צד ל"ז סי' כ"ד, בשירו: לו היתה נפשו מעט שואלת וכו', ועי' בספרי ששב"ג סי' ה'.
 (ה) עי' ש"ש לדוקעס צד י' סי' ד' וצד כ' סי' י"א, בשירו: אולי דמעות וכו', ובספרי ששב"ג סי' י"ד וסי' ו'. ובן תחום עי' שמואל א' א'.
 (ו) ש"ש לדוקעס צד מ"ח סי' ל"ה.
 (ז) שם סי' ס"ז. בקצוני ים וגם דרום הוא ע"ד הכתוב (דברים ל"ג כ"ג): ים ודרום ירשה, נלחמו לי כוכבי מרום, ע"ד הכתוב (שופטים ה' כ').
 (ח) שם צד מ"ז סי' ט"ו, וכן אמר בשירו: אוי כסעף חלום, הנזכר מקודם, בוח"ל: ובמלא הזמן מבעלי אה וכונתו על האנשים מבעלי הלהפק.

ויהמו כנלבים עוי נפש על כל איש ישר הולך, או רפתה רוחו בקרבו, נבהלו מאד עשתנותיו, וישם מחסום לפיו ולא יצא עוד ללחום עמהם בשעה, כי אל מי ידבר ועם מי יתוכח? ויחדל מאד לעשות שירים, ומקור נזוליו נצבו כמו נדר). וביותר התמרמר רוחו בקרבו, בראותו, כי אנשי דורו ירדפו לכל איש ישר ואיש דעה, ולאיש נבל ורמיה יקראו בעל מומות וירימו אותו על גס ויתנו כבוד לשמו, ועל זאת יצא לקונן בשירו לאמר:

וּבְרָא אֵל בְּלִי לֵב עִם זְמַנִּי וַיִּצַר מִבְּלִי קֶרֶן שׁוּרָיו
וַיְרֹם כָּל אֲוִיל בּוֹ וַחֲסַר לֵב וְכָל יוֹנֵק חֶלֶב אִם, מִבְּחִירָיו
וְכָל נְטֵה לְבָבוֹ אַחֲרֵי הוֹן וְעַבְד בְּלִעְדֵי יְשָׁדִי סְגוּרָיו ג.

ומרוב כעס ויגון נהפכו פני גבירול למשחית וקרבו מלאו נקלה, וידל מאד מרוב חוליא). גם אחדים מידידיו, ובראשם יצחק, חיון ואחיה, אשר עמדו נגד אויבי נפשו, נרדו ממנו והלכו לדרכסד, ונשאר כערער בערכה, עד שמרוב צערו על רוע מזלו יצא עתק מפיו ואמר: כי אמנם כוכבי השמים ישמרו פקודת אל, אך מהעת שהשקרו להשגיה על יצורי עולם מערו רגליהם ואין אמת אתם, וכל היקום רק כצאן, ותבל אחוס).

מצב גבירול היה רע ומר, כי מאהבתו הגדולה אל החכמה, שכח ללמוד ענין אחד, במה להחיות את נפשו, והיה משולה ונעזב, אין איש מרחם עליו ואין איש מחזיק בימינו, וכפי הנראה לא נשא אשה מימיו ולא הוליד בנים, וישב בדר ונלמד בחדרו ולא היה לו רע לבד רעיונו). גם אביו ואמו משיבי נפשו מחו, ויעש על אביו שיר נהי, אשר רק הרוז אחד נשאר ממנו, והוא:

בְּעַת בָּא בַּמְּגוּרָה מְסַעֵף הַפְּאֲרָה
וְלִקַּח הַצּוּרָה וְעֹזֵב הַדְּמִיּוֹן ז.

אך מלבד צרת נפשו, נגעו אל לב גבירול גם צרות עמו. כי ראה שנפוצו אחיו בארצות שונות והיו אז בירי העמים הפראים רק, כצפור ביד תינוק, זה ירחוק וזה יחנק"ט). גם היה גבירול הראשון שאהב את ציון מאד, ונפשו השקה להסתופף

(ב) שם בשירו הנזכר. ע"י בסי' שלמה גבירול לגיוגער צד קכ"ה ובספרי ששב"ג סי' כ"א.
(ג) ע"י ש"ש לדוקעס צד כ"ב סי' י"ב, בשירו: כשרש עין וכו'. ויצר מבלי קרן שוריו, כונתו על האנשים בלי לב, אשר הם השורים של הזמן, וכן קרא אותם בשירו (סי' ג') ואמר: הן בין שורים נאסר; סגוריו הוא כסף וזהב (איוב כ"ח מ"ז), וע"י בספרי ששב"ג סי' ח'.

(ג) שם סי' מ"ח ובשירו סי' כ"ז, וע"י ש"ש לדוקעס צד מ"א סי' כ"ט וצד מ"ה סי' ל"ג.

(ד) שם צד מ"ז סי' ל"ד, בשירו: יודיו שעו מני, ובספרי ששב"ג סי' כ"ז.

(ה) ש"ש לדוקעס צד כ"א סי' י"א ובספרי ששב"ג סי' ו'. ובעד דבריו אלה יצאו, כפי הנראה, אחדים מידידיו להוכיחו (ע"ין שירו סי' י"ד), ואמרו לו: איך תבוז תבל לבכך, כי תבוז מקום עיש ובניה. וע"י ש"ש לדוקעס צד י' סי' ז'.

(ו) שם צד א' סי' א': נחר בקראי גרוני. וע"י בספרי ששב"ג סי' יו"ד.

(ז) הבית הזה הביא הראב"ד בספרו האמונה הרמה (צד צ"א) ויאמר שם בזה"ל: „ובזה יאמר משוררנו המתפלסף מקונן לאביו וכו', ואין ספק שזה גבירול. והכוונה: כאשר בא מלאך המות אל המגורה, הוא הבית, מסעף הפארה, הוא אביו, ולקח הצורה, היא הנשמה, ועזב הדמיון, הוא הגוף, וע"י אגרות שר"ל ח"ז צד תחל"ז.

(ח) ששב"ג סי' צ"ט, בשירו: שופה נזופה, הנמצא בכ"ו פ"ב, ודר' הרכבי הדפיס אותו

באדמת ישראל, ועשה קינות רבות על חרבן הבית, המעוררות לבבות לבני ומספר 6). וכאשר אמר לו פעם אחת אחד מירדיו, כי טוב שיאכלו שניהם בשר שמן וישתו יין ישן ויטיבו את לבם, או נער בו גבירול ואמר: בכסלה דברת, ועצלה חברת, איך נשמה, ובציון ירוצון שעולים, ואיך נשתה יין, והיינו כאין, מאוסים וגעולים 3).

בעת הרעה הזאת זרה פתאם על גבירול אור, ונחליץ עוד הפעם מצרותיו הרבות, כי בא אל מקומו יריד נפשו מנוער, הוא השר ר"ש הנגיד, והיה לו כמים קרים על נפש עיפה, וכמעט נפח רוח חיים בקרבו והחיה את נפשו, גם תמך אותו ודבר על לבו וינחמו מינונו באמרי נועם, לאמר:

עֵמָה הוֹדַעְתָּה וְלִבְשִׁי אֲזַנִּים
וְדוֹם אִם בְּכַבִּי תִלְוִי, וְקַנְיָהּ:
וְנָדַע בִּי הַקָּדוֹשׁ יְחִיד בְּדוֹרְךָ
וְהִנָּחֵם וְהַרְף מִיְגוֹנִים
הֲלֹא תִקְוִים וְלִבְךָ קָרְנִים
וְשִׁירְךָ בְּחִירוֹנֵי צִנְאוֹנִים 4).

וכשמוע גבירול את דברי הנגיד, ותחי נפשו מצוף אמרתיו, וידבר גם הוא דברי נחומים לעצמו, לאמור: כאורך העץ כן אורך ענפיו, וכחכמת איש כן גידלו צרותיו, ומה ויעיל ככות על המצוקים, הלא כן הוא דרך העולם 5). ורוח השיר החל עוד הפעם לפעמו ויעש עוד שיר גדול לכבוד הנגיד, ובו הגיד מה שעשה ידירו לטובת עמו וגם לטובת שפת עבר, כי החיה את רוחה עד ששבה לימי עלומיה, כמו בימים הראשונים 6); ואחרי כן ישוב ויקונן בשירו זה על מצבו הרע, כי אפסוהו מצוקים מסביב, ופתאום יצאו לריב עמו וכו'. — עוד גביר אחד ומשורר נשגב, ושמו יעקב, אשר ישב בעיר אחרת, היה לו לעור בכל עת, וגבירול מהללו בשירו מאד 7). אך אהבתו להנגיד היתה כלי נבול, ולכבודו עשה גבירול שירים רבים, ובראשם שירו: זמני מה לך תחרש בגבי, שעשה כאשר נפרד הנגיד מאתו והלך לו לדרכו 8), וכן עשה עוד מכתם נפלא על פרידתו, והוא:

כמתברת ארבעה מאמרים סי' ג'. ור' יהודה הלוי השתמש, בשירו: היוכלו פגרים וכו', במליצתו הזאת, ואמר: «כצפור מקושר ביד הצעירים» (עיי' בבי' לשד"ל צד סי' ח' וי"ד).
6) עיי' תחכמוני (שער ג'): «גם במעמד הצומות, הראה נוראות עצומות».
7) ששב"ג סי' כ', בשירו: ואומר אל תישן. עיי' במתברת ארבעה מאמרים הנזכרת מקודם, סי' ג' צד ז'.

8) ש"ש לדוקעס צד י"ג סי' ט' וששב"ג סי' ט"ז. ונכונים מאד דברי גרעמץ שאמר בספרו (גד"י חלק ו' צד תכ"א), שהתחלת השיר כתב לו ר"ש הנגיד, ואחרי כן השיב לו גבירול ויצא להלל את מעשי הנגיד שעשה לטובת שפת עבר, ובוה ירה חצים ללב ר' יונה איש ריב, שהתפאר כי הוא עשה הרבה לטובת שפת קדש. גם מחוך בית פ"ג: «אשר הודע בעמו משפטי אל», נראה שסובב על ר"ש הנגיד, ודומה בענינו כמו שירו: תהלת אל וכו', הנזכר מקודם.

9) עיי' ששב"ג סי' ח' וש"ש לדוקעס צד כ"ב סי' י"ב.
10) שם בשירו: עמָה הוֹדַעְתָּה הַנּוֹכַר, וְכוֹנֵת גְבִירוֹל עַל כ"ב ספרים שחבר הנגיד על דקדוק לה"ק, כמו שאמר הראב"ע בראש ספרו יסוד מורא. ובלי ספק היה ספרו העשר כולל כל הספרים האלה, ועל ספרו זה אמר הראב"ע בראש מאזנים, בוה"ל: ורבי שמואל הנגיד ממדינת קורדובה חקק ספר העשר, והוא גדול מכל הספרים הנזכרים, ואין למעלה ממנו.

11) ש"ש לדוקעס צד מ"ד סי' ל"ב, בשירו: לבי באימת אהבה גוע, ואמר על הגביר הזה: כי הוא נעים זמירות כל מתי שיר, ורום מעלתו עד זכול נוגע, גם אמר שם, שחסדיו גברו עליו מראש ועד סוף. ועיי' בספרי ששב"ג סי' כ"ד.

12) עיי' להלן נוסף א'.

הִיחִיה אִישׁ אֲשֶׁר נָסַע וַיְדַדּוּ וַיֵּשֶׁת הַחֵן וְהַיּוֹפִי רַבִּידוֹ
 אֲשֶׁר הִפְקִיד לָבְבוֹ עִם לִבֵּי וַיִּשְׁמְתֵי בֵן אֲנִי לִפְי בְּיָדוֹ
 וַיִּשְׁלַחַתִּיו וְלִפְי בּוֹ מְקוֹשֶׁר פֶּלֶב יִצְחָק בַּעַת אָבִיו עֶקְדוֹ (ב).

ורוח גבירול או לבשה עון, ויוסף לעשות עוד שירים רבים מלאים חן ויופי,
 ולא שת לבו עוד לדברי שונאיו ומקנאיו הרבים, אשר חרצו עליו לשונם. כי ידע
 את ערכו הרב ואמר: האשמרה אני מחסום לפי בגלל כלבים אלמים נכחו? לא
 אחריש עד אחרוש שירי על לבב תכל לבל ימחו (3).

ושיריו היקרים נתפרסמו בכל תפוצות ישראל, ועל ידם לא נזכרו עוד שירי
 מנחם ודונש ואבון בן שרדה, כי כהה אורם, ויהיו כמו כוכבי מרום בעת צאת השמש
 בגבורתו (ג). (עוד יבא)

(ב) ע"י להלן נוסף ד'. ומעולם לא היתה שנאה ואיבה בין גבירול ובין הנגיד, וכל דברי
 גייגער בזה (בספרו שלמה גבירול צד ע"ח) אין להם יסוד.

(3) ששב"ג ס"ו ו' ושיש לדוקקס צד כ' ס"י ר"א.

(ג) ע"י בספר שלמה גבירול לגייגער צד קכ"ה. בשירו: אזי כסעוף חלום וכו', ועיין בספרו
 ששב"ג ס"י כ"א.

זלמן "גור"

ספור

מאת

מ. ד. בראנדשטעטער.

חס ושלום! ר' זלמן פעשעס לא היה גוי, אדרבא, ישראל כשר היה, משכים
 ומעריב לבית הכנסת בכל יום, נהנה מיגיע כפיו ומהנה תלמידיו חכמים מנכסיו, גם ידע
 פרק במשנה ואגדה, וגם פאות ארוכות ועבות היו לו, וגם בעל חוטם ארוך ועקום היה —
 יהודי גמור אפוא לכל משפטי וחקותיו. ולמה קראו לו אנשי מקומו גוי? מפני הרבה
 דברים: משום שלא לבש בנדי משי בשבת ויו"ט, ולאשתו לא היו לא נזמי זהב באזניה
 ולא אבנים טובות ומרגליות על ראשה ועל צוארה, אף על פי שאיש אמוד היה; משום
 ששרך את בחו לבעל מלאכה, אף על פי שהיה ספק בירו להשיאה לבחור תופש תורה,
 כדבעי למהוי; ומשום שלא לזה מעולם ברבית ואת כספו לא נתן כנשך, אפילו על צד
 היתר עסקא כתקון מור"ם ז"ל, ודבריו בנחת וטוב טעם ומשאו ומתנו באמונה וישוב
 הרעת. — זאת ראו בני נכזא עירו עין בעין, ובכן נמנו עליו ויגורו אמר, כי אך בן נח
 בעלמא הוא, "זלמן גוי" ותו לא מדי.

אבל בשם זה קראו לורק שלא בפניו, כי בפניו קראוהו: ר' זלמן פעשעס, על
 שם חותנתו, אשה צנועה וכשרה, עליה השלום. כי למרות המגרעות והחסרונות אשר טפלו
 עליו בני עירו, היה ר' זלמן בר אורון וישר דרך, כאמור. לא התערב אמנם בעניני הצבור,
 לא התחבר לאלה הקופצים בראש להמנות בין בעלי הטובות פועלי ישועות בקהל, ויברח

מכל משרת כבוד בעדתו כבודה מפני לסטים מזויין; אך גם לא פרש עצמו מן הצבור, וישא עמו בעול ככל אשר שתו עליו. להחברות הרבות והמתרבות בעירו חדשות לבקרים — לכלם שלם דמי שבוע בשבוע, מבלי אשר ידע ומבלי אשר גם הפין לרעת, למי ולמה המה ומי אלה הדואגים לטובת הכלל אשר ייסדום, וגם מאותם גבאי הצדקה, המחזירים בעיר לגבות נדבות ככל יום תמיד, לא קפין את ידו, ויתן ולא חשך גם לתובעים למשכן גם לתובעים לעגל, כחק לישראל קדושים מימי עולם ושנים קדמוניות. — רבי זלמן דגן נהג אפוא כשורה וכאחד מבדולי הבתים החשובים בעירו, ומה ראה לשטות זה להבדל מבני גילו בהליכות ביתו ועסקי ממונו? שאלה זו שאל הרב הגאון מארי דאתריה את ר' זלמן בעצמו, כי נכבד היה האיש בעיני הרב ויביע מוסרו לו בדברים רבים משמן והמה חודרים כליות ולב: „היתכן, ר' זלמן? כבוד מעלתו הוא איש עשיר, בלי עין הרע, ואדם של צורה, ולמה זה יעשה שבתו חול לענין מלבוש, בלבשו בגד של צמר כאחד מבני הכפרים? — אלמלי היה כבוד מעלתו עם הארץ חס ושלוש, כי אז יכלנו לדנו לכהן זכות, אבל הלא קצת ת"ח הוא ביה, ויש לו לדון קל וחומר בעצמו: ומה הטמנת חמין, שיוכל אדם לומר: אסטנים אני או חושש אני במעי ואיני רשאי לאכול חמין הטמונים מערב שבת, משום חשש סכנת השחתת האצטומכא, אפילו הכי אמרו: כל שאינו טומן חמין חוששין לו שמא מין הוא. — המסרב ללבוש בגדי משי בשבת, שאין בהם חשש סכנה כלל וכלל, על אחת כמה וכמה שחוששין וחוששין לו ר"ל. הא חרא, ואיך, שמעתי דבת רבים, תלונת אנשים יראי השם, כי כבוד מעלתו פרץ גדר וישדך את בתו לאדם פשוט מאד, לאיזה בעל מלאכה, והוא באמת דבר מנוגה: המבלי אין בחורים לומדי תורה בישראל, כי יתן את בתו לעיה כאלו כפתה לפני הארץ, כידוע? — לא זה הדרך לאדם שכמתו! ואיירי דאתינא להכי, אומר לכבוד מעלתו בלהישה, כי גם אשתי הרבנית תחיה יש לה עליו קצת תערומות מצדה, הלא מעלתו משופע בעסקים, בלי עין הרע, ובודאי נצרך הוא לפעמים לזווי, והרבנית שלי עוסקת קצת בהלוואה, כידוע, ולמה זה לא ילוה מעלתו מאתה איזו מאות ר"ב לעת מצוא? הלא טוב תתן את הקוח לאשתי הרבנית תחיה מתתו לאיזה מלוה ע"ה בעיר? — היתכן? ...” אך ר' זלמן ענה את הרב הגאון בנחת ובמתינות, כדרכו, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. בדבר בגדי המשי הוכיח להרב הגאון, כי הק"ח שלו קו"ח של שטות הוא, כמחילת כבודו, כי הטמנת חמין הוא ענין אחר לגמרי, והוא בודאי דבר גדול, כי על כן מובא הוא בכל ספרי הפוסקים הראשונים והאחרונים ומובא גם בה"חיי אדם בעצמו, ועל כן גם כל העולם כלו טומנין חמין מע"ש לשבת; לא כן בגדי משי, שלא נזכרו בשום מקום לא לחובה ולא למצוה, ואפילו הכהן הגדול ביום הכפורים לא לבש בגדי משי, כידוע, ועל אדות האיש שבהר לבתו, ענה ר' זלמן, כי אמנם לא למדן הוא, אך האם כל אדם זוכה להיות תורתו אומנותו, ואם כל ישראל חייבים להיות למדנים? ע"ה ובור, כאשר יאמר הרב, איננו ח"ו, ואם בעל מלאכה הוא, הרבר הזה זכות הוא לו ולא חובה, כי הרבה מחכמינו הקדמונים ז"ל היו בעלי מלאכה, זה סנדלר, וזה נפח וזה נגר וזה בנאי וכו', כדאיתא, ב"עין יעקב" בכמה וכמה מקומות, ובפירוש אמרו באבות: אהוב את המלאכה. — הרב הגאון אמנם התאמץ להראות לר' זלמן ולהבינו בינה, כי המאמר באבות בודאי יש בו סוד ולא יפורש כפשוטו, וכי ר' יוחנן לא היה ח"ו סנדלר פשוט, וכי ר' יצחק לא היה ח"ו נפחא פשוט, ור' אבא לא היה בורסקי פשוט חלילה וחלילה, אפס כי הפעם לא הועיל הרב הגאון בחריפותו הגדולה ולא כלום, ר' זלמן עמד על דעתו ולא זו ממנה אפילו כמלא נימא: הסודות והרמוזים

בודאי גופי תורה המה להכמים יודעי ח"ן, פרנסי הרור ופרנסי הצבור, שמלאכתם נעשית על ידי אחרים, אך הנגלות לאדם פשוט כמוהו, כי גדולה מלאכה שמכבדת ומחממת את בעליה, וגדול הנהנה מיגיע כפיו, ואין הדברים יוצאים גם מידי פשוטן ומשמען. — והרב, אם גם בו לו בלבו על רפיון מוחו וחולשת השגתו, הוכרח באחרונה להסביר לו פנים, כי ראה כי לא יוכל לו, ולמה זה יתעבר על ריב חנם, וסוף סוף הלא בעל בית הגון הוא ר' זלמן, שולח דמי חנוכה ודמי פורים ודמי רגל ברנל, כמשפט, וגם הבטיח במו פיו, כי בנוגע לתרעומת הרבנית תחיה, אם אך יצטרך למלוה, בודאי לא ילוה מאחרים, כי אם מאתה. ולר' זלמן בת מאורשה לבעל מלאכה, כאמור, ולא לבעל מלאכה קלה ונקיה, לחיט, גלב, עושה כובעים או כורך ספרים, וכדומה לאלה, שכבר קנו זכות אורח בישראל, אף על פי שנקלים המה בעיניהם, — כי אם לבעל מלאכה כבדה וגסה, שמשחרת פני בעליה כשולי קדרה: לחרש ברזל הגור סינר של עור, נופח בפחם ומכה בקורנס את הברזל הלוהט על הסדן, עד שזוקקין דינור נפקין ומנתרין ועופפים כבדקים סביבו, ופניו המזיעים בוערים כחלי אש. — אלמלי היתה הנערה גידמת, חיגרת, אלמית או בעלת חטוטה; אלמלי כבר באה בשנים ותירא פן ילבין ראשה בבתוליה בית אביה; אלמלי נפגמה בכבודה או בגופה פגם כל שהוא, מקרים שכבר קרו ר"ל, כדאיתא בהדיא בנמרא: נערה שנתפתתה או שנאנסה, ואפילו רק מוכת עין חיו — אלמלי היה הדבר כמו, כי אז בלי ספק נדו יהודי נבוא הטובים לר' זלמן ויהירישו לו; אבל הנערה יפה כלבנה במלוואה, וזה בגרה כמעט, והיא פורחת כתמר באביב נעוריה, וברוחה ונפשה ברה היא כחמה לטוהר, והמדת עלמות ואת יתן אביה לחרש גרידא, עושה נעלי ברזל לסוסים, חשוקי ברזל לאופן עגלה, ודרבן וקלשון ומחרשה, כגוי גמור מבטן ומלדה! ואם לזאת יסלחו לו?

— הוא הדבר — השמיע בעל בית חשוב את דעתו בקהל מסבין על צנצנת מי רבש, בבית המשקה אשר להנהלי המוזגת — זלמן גוי נותן את בתו לחרש ברזל שכמוהו כגוי, מצא מין את מינו והוונן עולה יפה.

— ובעיני אך יסלא — אמר בעל בית אחר מן המסכה — כי הפצה הנערה במין עשו כזה, פליאה נשגבה לא אוכל לה.

— לא יסלא כל מאומה — ענה אחר מבני החבורה, איש בא בימים, בעל פנים צוחקים ועינים מפיקות תבונה, ר' חיימל ליץ שמו — האם נבן או דק הוא או חרום או שרוע, כי לא ירצה לה? והנערה הן גם היא בריאה וטובה, יודעת למה היא נכנסה לחפה, לפום גמלא שיחנא. —

— כמדומה לי שאינך יודע מה אתה שח, ר' חיימל — ענה איש צעיר לימים, קטן ורוה, בעל פנים לבנים וארוכים — וכי מה ענין גמלא ושיחנא אצל זונג איש ואשה? אדרבא, אנשי ירושלים היו משיאיין קטנה לגדול וגדולה לקטן כדי שירבו בנים, ובפירוש אמרו: גבוה לא ישא גבוהית וננס לא ישא ננסית, כדאיתא בסנהדרין ובכורות.

— ר' יהודהלי הקטן שלנו — ענה ר' חיימל בצחוק ובנחת — ר' יהודהלי הקטן לכבוד עצמו הוא דורש, כי רווק הוא באותה שעה ועומד על הפרק לישא אשה, אך הדרשה תדרש ועולם כמנהגו נוהג, ובנות ישראל בזמן הזה תבחרנה באשר תבחרנה, מבלי פנות אל אנשי ירושלים ומנהגם הטוב ומבלי שאול גם את פי הגמרא המפורשת במס' בכורות, ור' יהודהלי הקטן אין לו אלא להשען על אבינו שבשמים, שיומין גם לו את זונגו בשעה מוצלחת, תחי האשה ניצא או אריכא, ובלבד שתהא טובה ונאה, לחיים, ר' יהודהלי!

ר' חיימל שתה את כוסו בנחת ובמתינות, והמסבין שתו גם המה לחיי הרווק המחזר אחר אשה גדולה ויזחקו מטוב לב. אך פני ר' יהודהלי אדמו מענם, ויקרא בחמתו: "כל ליצנותא אסירא, ואף כי נבול פה, ור' חיימל ליץ מנבל את פיו, ואתם תצחקו? בושו והכלמו!" — כל כי האי ריתחא למה, ר' יהודהלי הביבי — ענה ר' חיימל בכבוד ראש מדומה — אינני מנבל את פי חיי, כי אין כונתי על אשה טובה לבריות ונאה ויפה ממש הלילה, כונתי רק על אשה טובה לשמים ונאה כמצות ובמעשים טובים, כמוכן מאליו. — אבל כמדומה לי שפתחנו בכד וסיימנו בחבית, נחזור לעניננו, לר' זלמן פעשעם.

— לזלמן גוי ולעשו חתנו — קראו המסבין.
— לו יהי כדבריכם — ענה ר' חיימל — אך השמעתם מה עושה עוד? עוקר הוא את דירתו מן הקיק שלנו לנמרי, כי מוכר הוא את ביתו ואת חנותו אשר לו בזה ואומר לקנות לו נחלת שדה ובית לשבת באחד הכפרים. ככה הוא עושה לכם!

— ומשום מה? — שאלה ההסבה כלה פה אחד בתמחון.
ר' חיימל משך את שתי כתפותיו למעלה וינמא מלא לונמא מי דבש, מבלי ענות כל מאומה, ותחתיו ענה הגדול שבחבורה חלקו: "משום מה? משום לא כלום, משום שהוא זלמן גוי ותו לא. זלמן גוי ילך להשתקע בין הגוים, פשוט בתכלית הפשטות." — אין הדבר כמו — ענה ר' חיימל במתינות, כדרכו — הדבר איננו פשוט בתכלית הפשטות, כאשר תאמר, ר' שמואלקא; ר' זלמן איננו הולך אל הגוים כל עיקר, אדרבא, עווב הוא את הגוים ואת ארצות הגוים מכל וכל: לארץ ישראל הוא נוסע, צחוק גדול פריץ בין בני המסכה: "זלמן גוי מה חפצו בארץ ישראל?"

— הלא אמרת בראשונה, כי לאחד הכפרים הוא הולך?
— וכי קונה הוא לו נחלת שדה ובית לשבת?
— מה תשאלו לשוא? הלא תראו, כי משטה בנו ר' חיימל, הלא תראו!
— האמנם כן ר' חיימל? — שאל היושב בראש — האמנם אך התולים עמך?
— חס ושלום — ענה ר' חיימל — ר' זלמן הגיד לי במו פיו, כי חפצו ומגמת פניו לנסוע לארץ ישראל, ור' זלמן לא ישקר, אעפ"י שגוי הוא על דבריכם.
— ושם בארץ ישראל יקנה לו שדות? מה לו לשדות בארץ ישראל?
— לעברם ולשמרם ולשכוע מטובם — ענה ר' חיימל.
— האם נשתנע האיש פתאום?

— על דברתי, כי את הדברים האלה ממש שאלתיו גם אנכי — ספר ר' חיימל בצחוק: האם תשתנע פתאום ר' זלמן? אך הוא: לא כן, ענני, לא אשתנע הלילה, כי בדעה מיושבת אני עושה את אשר אני עושה תהיל, ויספר לי מעשים זרים ומפליאים, כי רבים מבני ישראל בכל ארצות גלותם, אשר ימצאו את לבכם נכון ואשר ידעו כי חילם וכה ידם ימצא להם, יעזבו כיום את מרכלתם ואת משלה ידם ויעלו לארץ יהודה, לא רק למען הנצל מגלגול מחילות וחבוש הקבר במותם, כי אם גם להנצל מחיים של נוול בחייהם, חיים של בושח וכלמה, חיים של רוכלים ושל מוונים ושל מלויים ולזים כרבית, חיים של ערמה ומרמה, הונאת רעים וגול הבריות, ולחיות חיים חדשים על המלאכה ועל העבודה, עבודת האדמה אשר ברכה ה', בהיתר ולא באיסור, בכבוד ולא בכיוון, — וכאלה רבות, דברים אשר לא אבין להם וגם לא אדע, איזה דרך מצאו מסלות בלב ר' זלמן, אשר לא דרש מעולם במופלא ממנו ובמכוסה ממנו לא חקר... אך הגה זה בא ר' זלמן בעצמו, שאלו את פיו ויגדכם.

המסבין הסבו פניהם אל מול הפתח, והנה ר' זלמן בא.

— ברוך הבא ר' זלמן — פנה אליו ר' שמואלקא במאור פנים — שבה נא אלינו ונשחה צנצנת אחת יחדו לחיים.

— לא אוכל להתמהמה — ענה ר' זלמן — כי אין אנכי לביתי, ואת מנת מדתי, כוס אחת בכל ערב, הנני נוהג לשתות ביהוד ובעמידה, כשתית ארעי ולא שתית קבע. — במחילת כבודך, ר' זלמן — ענה ר' יהודהלי הקטן — מנהגך זה מנהג לא טוב הוא, שתיה ביהוד שתיה בעלמא היא, אבל שתיה במסבת רעים היא שתיה כדת, כדבעי למהוי, ובפירושו יאמר צדיק מפורסם אחד בספרו, כי שנים שיושבים ושותים כוס של משקה יחד שכינה שרויה ביניהם, ור"ת של הכ"ס עולה להם: "ויאמר "ה' "סלחתי "כדברייך.

— מאמר כעין זה יש באבות, אבל באופן אחר קצת — ענה ר' זלמן לתמו — שנים שיושבים ויש ביניהם דברי תורה שכינה שרויה ביניהם. אך אין לי עסק בנסתרות, ואם קבלה היא, אקבל ולא אסרב. והמסבין התכנסו וישמו לו מקום, וישב אל השלחן, והנהלי המוזגת הציגה את כוסו לפניו.

ר' זלמן זה הוא כבן חמשים, קומתו נמוכה, אבל מבנה גוו איתן ויצוריו נסים ומוצקים. הדרת פנים אין לו, וקנו קצר, מלא וסבך ושחור משחור, ורק בפאות ראשו העבות זרקה שיבה פה ושם; גם קולו איננו נאה, כי עב הוא וחזק, אף כי דבורו בנחת ובענוה וכמעט בלאט ובלחישא; אבל עיניו יפות וטהורות, מביטות נבחן ומפיקות תומת ישרים וטוב לב, וכלו אומר בריאות נו ושלות רוח ונפש. —

ר' זלמן ברך ברכת שהכל נהיה בדברו בכונת הלב וישתה.

— לחיים, ר' שמואלקא! — לחיים, ר' היימל! — לחיים, ר' יהודהלי! — לחיים, לחיים!

— לחיים טובים ולשלום!

— זה ספרי ר' זלמן — פתח ר' היימל ויאמר — זה ספרי פה, כי מוכר הנך את ביתך ואת חנותך והלכת מעירך וממולדתך, ויצחקו לו, כי לא יאמינו.

ר' זלמן שתק.

— הנדתי להם כי הנך אומר לעלות לארץ הקדושה — הוסיף ר' היימל — ויאמרו כי משטה אני בס כבוד.

ר' זלמן שתק.

— אבל בהגודי להם, כי בדעתך לקנות נחלת שדה בארץ ישראל — הוסיף ר' היימל עוד — בספרי, כי תאמר לעבוד שם את האדמה, לחרוש, לזרוע, לקצור ולרוש, לזרות ולהבר, ויאמרו לרגום אותי בהנסות אשר בדיהם, לולא חסה עינים על אשר בתוכם, האין זאת ר' שמואלקא?

— לא האמנתי חלילה — ענה ר' שמואלקא — הכל יודעים, כי תחמוד לצון לך לעת מצוא, אבל להוציא דבה אשר כזאת על בר ישראל הוא עון פלילי, ר' היימל, בודאי עון פלילי.

— בודאי עון פלילי — שנה ר' היימל — בלי שום ספק, שנאמר מוציא דבה הוא כסיל, ואין לך עון גדול יותר מלהיות שוטה, מצות לא תעשה נמורה, שנאמר ואל תהי סכל, אבל באמת חף אני מפשע מוציא דבה, ור' זלמן בעצמו יענה כי צדקתי.

— ר' היימל לא לעדותי הוא צריך — ענה עתה ר' זלמן, לאנסו — אך רצונו של אדם הוא כבודו ואת חפצו אשלים, אשר ספר על אודותי שמע מפי, כדבריו כן הוא.

— ואמת נכון הדבר? — התפלאה המסכה כלה.
 — אם יהיה אלהים עמדי, ועליתי לארץ הקדושה אחרי נשואי כתי א"ה בשבוע
 הבע"ל.

— ואף גם זאת, כי תקנה שם שדות והיית לאיש אדמה?
 — כן, כלי נדר, בשביל כך אני נוסע.
 — לא אאמין למשמע אוני, ר' זלמן — קרא ר' שמואלקא משתומם — בשביל
 כך אתה נוסע? ישראל כשר עולה לארץ הקדושה לגור בירושלים, בצפת או בחברון,
 להתענות ולסגף את עצמו ולהתאבל על גלות השכינה, לבכות ולספור לפני הכותל
 המערבי, להשתטח על קברי צדיקים ולהקבר בתוכם אחר מאה ועשרים שנה; אבל לעבוד
 עבודה בשדה כאחד הגוים הערלים להכדיל? — השם ישמרנו ויצילנו!

— לא כן ר' שמואלקא — ענה ר' זלמן בתמימות — עבודת האדמה אינה בויה
 לפני המקום ה'! אדרבא, רוב מצות התורה הקדושה וברכותיה וקללותיה תלויות בארץ,
 בעבודת הארץ, ביבולה, בפרי אדמתה. — אין לך גדולה בתורה מפרשת שמע והיה אם
 שמוע, שישראל מיחדים בהן שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה בכל יום תמיד, וכתוב
 בהם: ואהבת את ה' אלהיך — ונתתי מטר ארצכם בעתו — ואספת דגנך — ונתתי
 עשב בשדך — פן יפתה לבככם וסרתם — וחרה אף ה' — והאדמה לא תתן את
 יבולה. הרי . . .

— איפכא מסתברא! — קפץ ר' יהודהלי הקטן וענה — ואף אני אביא ראיה
 מפרשת והיה אם שמוע: וחרשת וזרעת וקצרת לא כתיב כאן, ואפילו וזחנת ואפית לא
 נאמר, אלא: ונתתי מטר ארצכם — ואספת דגנך — ואכלת ושבעת, הרי שארץ ישראל
 אינה צריכה לעבודה כלל, אלא כשישראל זוכין, הקב"ה מצמיח להם בה חטה ככליות,
 שאינה טעונה לא טחינה ולא אפיה ולא בשול, והיא נתלשת ונאספת ונאכלת כמות
 שהיא, כדאיתא בהדיא בגמרא: עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות.

— דברים אלה של טעם הם, ר' יהודהלי — אמר ר' חיימל בצחוק נחת — וכמדומה
 לי שמקורם באיזה מדרש אנדה, אעפ"י שמקראות הרבה בתורה מטפחים על פניהם, כמו:
 לא תחרוש בשור וחמור יחדו, שדך לא תזרע כלאים, כי תקצר קציר ארצך וכו' וכו'.
 אך המקראות האלה בודאי יש להם סוד על פי גמטריא ורית, הירועים ליודעי ח"ן כמנהג
 ר' יהודהלי, האף אין זאת? —

— בודאי ובודאי יש להם סוד — ענה הנשאל בנאוה — והסוד הוא העיקר, כידוע.
 — ומה תאמר אתה? — פנה ר' חיימל אל ר' זלמן, אשר כבר שתה את כוסו
 ויקם לצאת וללכת לו.

— אנכי לא אומר בלום — ענה ר' זלמן — אם אזכה שתוציא לי הארץ גלוסקאות,
 בודאי לא אסרב, ואקבלם כאהבה; אך הנפלאות טרם יהיו בארץ, מה אנפת לכם, כי אעבוד
 את האדמה ובוזעת אפי אוכל לחם? — ערבא טבא, רבותי!

— שבה נא עוד רגע, ר' זלמן — אמר אליו ר' שמואלקא בידדות מגולה ונערה
 מסתרת — הן תאבה לשוחח אתנו עוד שעה קלה טרם תעובנו לאורך ימים.
 ר' זלמן שב וישב על מקומו.

— הגד נא לי באמת ובתמים, ר' זלמן — הוסיף ר' שמואלקא בפנים צוחקות —
 מה ראית על ככה ומה הגיע לך, כי תעזוב את עירך ואת מקומך ואת מסחרך הטוב,
 בהיותך קרוב לימי הוקנה, והלכת אל ארץ רחוקה לבקש לך משלה יד חדש, עבודה

כורס ויוגב, אשר לא ידעת אתה ואבותיך? מה זה ימריצך כי תעשה את הרבר הזר והמזר הזה פתאום?

— פשוט מאד — ענה ר' זלמן — לא ימריצנו לזה דבר בלתי אם חפצי ורצוני לבד, וגם לא בפתע פתאום גמרתי בלבי לעשות את אשר אני אומר לעשות אי"ה. משלח ידי ומסחרי הטוב, אשר תאמר ר' שמואלקא, נכזה עלי נמאס זה כמה, ה' לא יחשוב מוצא שפתי לעון לי. בכל פנות שאני פונה אך בוו ושפלות תחזה עיני, אך איבה ומשטמה, קנאה ותחרות, מרמה ואונאה, ולחמי לנפשי הוא נהמא דכסיפא, אשר ישליכו לי אויבי בעין צרה ובידים שלוחות תמיד למרוט בהרפה לחיי. משלח ידי ומסחרי הטוב! ומה אלה המה? לעמוד כפוף ונכנע בפרודור חצרו של איזה „פרייץ“, עד אשר יצא אלי וימכור לי מתכונות שדרה בקולות וצעקות, ביוון וקצף, אם לא ימצא טוב לפניו לשסה כי את כלביו ולגרשני; או לעמוד בחנות כל היום, אנכי ואשתי ובתי, מצפים בכליון עינים, עד אשר יבואו עם הארץ לקנות סחורת מאומה, ועל כל פרוטה ופרוטה יחרפוני ויבוזני וינאצו את שמי ואת שם עמי ואלהי — ואם בחיים כאלה לא תנעל נפשי!?

— אי משום הא לא אריא — אמר ר' שמואלקא בצחוק לענ — אנחנו כלנו בכל תפוצות ישראל חיים אנחנו על המקנה והקנין ועל המשא ומתן עם גויי הארץ זה כמה מאות בשנים, ואם יגער בנו איזה פרייץ או יחרפנו איזה אכר, מה מנו יהלך? כי על כן בנלות אנחנו.

— אבל חיים כאלה חיי נוול הם, חיים של בושה וכלמה, ונוול וצער וביוון ונלות אינם מדאורייתא, מצות אשר צוה ה'! — קרא עתה ר' זלמן ברגש ובקול מורה לשונים מומם, כאשר לא נסה וכאשר לא הסכימו לשמענו מדבר מעורו — והקנאה והשנאה והערמה וההתחרות מבית! האם לא יכרו הסוחרים איש לעמיתו שחת, להפיל האחר את האחר למשואות? האם לא יארבו החנונים איש לאחיו לבלעו חיים? האם לא יחטפו הרוכלים איש מפי רעהו את פתותי לחמו? ואם לא יפשיטו המלוים את עור הלויים מעל עצמותם על חשבוננו של מורם ז"ל ותקוננו? — חלילה לי מללמד חובה — הוסיף באנחה יוצאת מקירות לבו פנימה — חלילה לי מלקטרג על ישראל קדושים. ידעתי את מכאובם, ידעתי כי בעל כרחם יאשמו עיני עמי, כי נסתמו מעינות כל פרנסה בכבוד לנו, וקיבתנו, נקיבת כל חי על פני האדמה, תובעת את תפקידה, ואך אל המשא ומתן עינינו תלויות. על כן נשפל, ועל כן החרשתי ואתאפק גם אנכי, בדעתי כי קצרה ידי מהושיע לי. רגע אמרתי אמנם בחפזי להשליך משכנותי בעיר ולקנות לי פה בארצנו נחלת שדה לעבדה, ואולי כבר גם בצעתי את אשר יומתי לעשות, אך היכול אוכל לשבת לבדי בין המון עם הארץ ולחסר את נפשי מכל דבר הנחויץ לאיש יהודי כאשר הוא יהודי? — ובכן סחרתי כמאז בחצרות הפריצים, ואשב בחנותי וארום ואשא בשרי בשני, והנה את אשר לא פללתי ולא עלה על לבי זכיתי לשמוע: חדשות נהיו בעולם, רבותי! כי סקר ה' את עמו, לתת כלב רבים מבחורי ישראל לעלות ולהתנחל בארצנו הקדושה, לזרוע שדות ולנטוע כרמים ולחיות חיים חדשים על האדמה אשר נשבע ה' לאבותנו לתת לנו. — ותחי רוחי ואומר: באה העת, הגיעה השעה, ותקותי אשר אליה נשאתי את נפשי נתן אלהים; הנני עולה גם אנכי להיות אכר בין שאר אכרי ישראל בארץ אשר נתן ה' לאבותינו בימי קדם. הוא הרבר כלו, מורי ורבותי! —

(עוד יבוא.)

שאלת החנוך בישראל ובעמים.

מאת

י. ל. דאוידאוויטש.

א.

שאלות רבות ושונות משוטטות בעולם "בסוף המאה" שאנו חיים בה ומבקשות להן פתרונים: שאלות אֵיקונומיות והיניאניות, לאומיות ומדיניות, מדעיות ופילוסופיות, ספרותיות ויצירות, דתיות ומוסריות, ועוד שאלה אחת העולה על כולנה. היא — שאלת החנוך. רבים ושונים הם הגדרים, אשר נתנו החכמים למהותה ותכליתה של עבודת החנוך; אבל הצד השווה שבכולם הוא, כי "החנוך הוא ההכנה לחיים", ועל כן כל השאלות שיש בחיים ישנן כרב או כמעט גם בחנוך, אם בצורתן השלמה או בשנוי-צורה פחות או יותר, לפי רוח הילדים. וכמו שהחנוך תלוי בשאלות החיים, כן גם — ואולי עוד יותר — כל שאלות החיים תלויות במדה ידועה בשאלת החנוך. לא רק קיום הרח והמוסר, התפשטות הספרות והיצירה (קונסט), תגבורת המדעים והפילוסופיא, חזוק הלאום והמדינה, תלויות באופן גלוי לכל בטיב החנוך הביתי והצבורי בכל עם ומדינה, כי אם גם מצב הכלכלה והבריאות בכל חברה תלוי במדה מרובה בהליכות החנוך של דור אחד. התרבות בתי ספר לחרושת ומלאכה ועבודת-האדמה, הרגלת בני הנעורים מעצם ימי ילדותם לסדר ונקיון בכל מעשיהם, עלולות להרים מצב הכלכלה והבריאות של כל חברה במשך דור אחד ממש. — הנה כי כן, בהעמידנו את שאלת החנוך מול יתר שאלות החיים הרבות והשונות, לא ננום כלל, אם נחליט על הראשונה, כי היא תופסת את כולן, או "שקולה כנגד כולן". ובצדק יעיר יאן פויל ריכטר, כי "לכתוב על אדות החנוך הוא ממש כאלו לכתוב על אדות הכל כאחד".

גדול ורב ערך החנוך בעיני כל עם ועם, אבל עוד הרבה יותר גדול ורב צריך להיות ערכו בעינינו אנו. רוב עבודת החנוך תעשה בקרב עמים אחרים כמו מעצמה, גם מבלי השתדלות מיוחדת מצד ההורים והמורים. בן כל עם אחר לומד בלי כל עזרת מורים לדבר בשפת עמו ולשיר את שיריו; בשעה שאין אף אחד מילדי היהודים יכול ללמוד שפ"ע בלי עזרת מורה. בן כל עם אחר, אם גם התרשלו אבותיו בחנוכו, יגדל והיה בור, גם, ואולי גם משחת המדות, אבל הוא לא יחדל בכל זאת מהיות בן עמו; תחת אשר נער עברי עובב, מלבד שיהיה בור, גם ומשחת המדות, עוד הוא עלול להיות בן-בלי-עם, בועט באבותיו, ואולי גם עוכר-ישראל. עוד כל ימי הדורות שחלפו, בזמן שהגשו היה קים, והיהודים היו בכל מקום עם לבדד ישכון, וילדי היהודים לא באו במגע ומשא עם בני העמים הושבים סביב לחומתם, או אולי אפשר היה להניח דאגת החנוך על דעת המקום ועל דעת הקהל, והילדים היו "מתחנכים מעצמם" ונעשו בכל זאת ליהודים שלמים. אבל עתה נשתנו הדברים, וכל אב עברי המתרשל בחנוך בניו עוכר את עמו ומכין גם לו לעצמו כעם ומכאובים לימי זקנתו. ולא רק ערך השאלה גדול ורב ביחוסה אלינו מאשר אל כל עם אחר, כי אם גם

קושי פתרונה רב אצלנו מאשר אצל כל עם אחר. אין לך כמעט שאלה אחת משאלות החיים, אשר אנו היהודים לא נקה בה חלק כפול — בתור בני-אדם ובתור יהודים. ובהיות שאלת החנוך מורכבה ומשוורה מכל יתר שאלות החיים, אנו נוטלים גם בה חלק כפול ומכופל: עלינו לעשות את ילדינו לאנשים ישרים וטובים, ועלינו לעשותם גם ליהודים טובים ונאמנים, ועם זה עלינו להביא ככל האפשר הרמוניא נכונה בין יהדותם ואנושיותם, לכל תכלעינה אשה את אחותה. קשה היה הדבר להגיע אל המטרה הכפולה הזאת, לוי גם היה חנוך בנינו מסור לגמרי בידינו בלי כל מצרים. וכל שכן שקשה לנו הדבר כעת, אחרי אשר ברוב המדינות המתקנות, כמעט כל דבר החנוך והלמוד של בני הנעורים נתון בידי הממשלות, וכל ממשלה שמה את חותם האומה השלטת על בתי-הספר, על ספרי-הלמוד, על סדר-היום, על תוכן-הלמודים וכו'. וככל אשר תרבה איוו מדינה להתרומם למעלה בסלם ההשכלה, כן יוסיף החנוך לצאת מרשות המשפחה אל רשות בתי-ספר של צבור, וכן יוסיפו בתי-הספר הפרטיים, אשר לבני לאומים שונים, להתקרב אל הטופס של בתי-הספר הכלליים אשר לממשלה, שתכליתם היא לאחד ככל האפשר את בני הלאומים השונים ברוח הכללי השורר במדינה. כי בחנו ומצאו, שאין דרך יותר קרובה ובטוחה, לבוא על ידה לאחדות הממשלה עם העם ולהתקרבות האומות והמפלגות אשה אל אחותה, מאחדות החנוך כמוסדות של צבור הערוכים על ידי הממשלה לבני כל המפלגות, מבלי הברדל דת ולאום. היו ימים אשר הממשלות, הנשמעות אל כהני הדת הקתולית, שלחו ידן גם באמונות בני העמים האחרים ודתיים, ובתי-הספר של צבור היו כעין "מיססיות" לדת השלטת. עתה אין עוד הממשלות מתערבות בעניני דת ואמונה של בני אומות אחרות, או הן מקימות מורי-דת מיוחדים לבני כל אומה ואומה. אבל דאגת הממשלה לחנוך הדתי של בני אומות אחרות לא תשא לעולם פרי ישוב לה, אם אין האומות ההן דואגות בעצמן לכל אלה כהנה וכהנה. ביחוד דורש החנוך הדתי והלאומי של בני עמנו שנים רבות ומלאכה מרובה ופועלים חרוצים, אם חפצים אנחנו לעשות את בנינו ליהודים אמתיים במשך השעות המעטות הנשארות להם. אחרי מלאם את חובותיהם לחנוך הכללי, איך נוכל להתאים את שתי התביעות האלה, הצדקות יחד, אשה עם רעותה? — על השאלה הזאת אין לנו עד הנה כל תשובה. כל מה שעלה בידינו הוא: לעשות את ילדינו — או ליהודים שאין להם צורת אדם שלם, או לאנשים שאין להם חלק ביהדות, או לבריות משונות, הציס-יהודים וחצים אנשים, כלומר, יהודים פחותים ואנשים פחותים כאחד.

כנהוג שבעולם, כל אשר יקשה למצוא פתרון לאיוו שאלה, כן יתגבר חפיץ העוסקים בה לבקש לה פתרונים. כך נוהג הדבר בקרב אנשי מדע ותורה, כך נוהגים בני-אדם אפילו בכל מיני שחוק ושעשועים, אבל לא כך נוהגים אנחנו בנוגע לשאלת החנוך. הכל יודעים ומרגישים את קושי השאלה, רבים גם נאחזים בגלוי על הדבר, אבל מעט, מעט מוער, הוא מספר אלה, העוסקים בבקשת פתרונים לה, אם להלכה או למעשה. שוטטו בכל מקצעות ספרותנו הרחבה, בת אלפים שנה, וראו, מה מעט ודל מספר הספרים, העוסקים, אציל בפרטות, אלא אפילו בדרך אנב, בשאלת החנוך. מספר מסוים של פסקים ומאמרים בודדים, המפורזים בכדיק ובתלמוד ומסודרים ב"משנה תורה" להרמב"ם, באים ושבים וחוזרים ושבים אצל אלה המעטים, שננעו פחות או יותר בשאלה הזו. ספר מיוחד, אשר יהיה מוקדש כלו "לשאלת החנוך בישראל", לא נתפרסם בקרבנו אף אחד. מעט התמנות, הנוגעות לסדרי "הישיבות" ו"חדרי תשובה", מספורות ועיר שם,

זעיר שם, בפנקסי קהלות עתיקות, ומחכות מאות בשנים, עד שיבוא איש כנידעמאן או גראַטץ לאספן ולפרסמן בקהל. אבל גם אחרי האספן, אין להן אלא ערך היסטורי, ולא שמושי, מפני שלא כימי "הישיבות העתיקות" ימי "בתי הספר החדשים", וכל הקהל הגדול אין בידו אלא מסורות קדמוניות, בכל הנוגע ללמוד התורה בחדרים ובשיבות, אשר מהן לא יזוע ואותן לא ימיר באחרות, אם גם טובות מהן; עד שנקל היה והיה לרוב ההורים בישראל לבלי למד כלל את בניהם בישיבות, ואפילו לא בחדרים, מאשר לשנות את סדרי הישיבות והחדרים מצורתם המקובלה מימים קדמונים. — כך נסתכך הדבר, שהישיבות והחדרים לא התפתחו ולא השתלמו לרוח הזמן ההולך קדימה, כי אם עמדו על מקומם, כארוים בארץ חרבה, עד אם יבש גועם, ובאו רוחות סוערות והפילם לבלי קום עוד. כן היה הדבר בארצות המערב וכן הוא מתהווה עתה לעינינו גם בארצות המזרח. החנוך המקובל של בית ישראל בארצות הסלאווים הולך וכלה מיום אל יום. עוד ימי דור אחד, והיו "ארוי הלבנון אדירי התורה" חזון יקר המציאות במזרח אירופא, כמו שהוא כבר עתה במערבה, וכמו שמספר לומדי תורה לשמה הולך ונתמעט מיום אל יום, כן גם הולך ונתמעט מאד מספר בני הנעורים יודעי-ספר בשפיע להלכה ולמעשה. הפרחת ספרותנו החדשה בעת האחרונה ברוסיא תעיד אמנם על התרבות מספר הקונים ספרי-עבר והחותמים על עתונים עברים, אבל אין ממנה ראייה גם על התרבות מספר הלומדים עברית. בשעה שאנו מתפלאים למראה תלמיד אחד ממאה, אשר מדי שבתו על ספסל הנימנזיום ילמוד גם שפיע במדה הגונה, אין אנו שמים לב כלל, כי באותו זמן עצמו תשעים ותשעה תלמידים עובו את החדרים, או יצאו מידי הביהלפרים, או גמרו למודם בבתי ספר שונים, ונתפורו לכל רוח, לבלי שוב עוד לראות את אמנו העבריה אפילו בחלום. ושפתנו ותורתנו מה תחי עליהן?

דבר הזה אנו מוצאים גם בעניני הדת המעשית. חזון נפרץ הוא בימינו לראות ילדים למאות ואלפים, אשר פרקו כבר מעליהם, או לא נשאו כלל מעודם, עול מצוה. ומה יקר הוא בימינו החזון, לראות יהודי אחד מני אלף, מאלה שעזבו חקי התורה, אשר ישוב בתשובה שלמה, לקיים כל המצות המעשיות כאחד החרדים.

ואם שלשת העמודים האלה — הדת המעשית, תלמוד תורה וידיעת השפה — אשר עליהם נשען כל בית ישראל אלפי שנים, הולכים ומתרופפים גם בארצות הסלאווים, מקום שארית פליטת היהדות, מה תקותנו עוד כי ניחל?

אכן, גדולה הסכנה, אבל עוד טרם אפסה כל תקוה. יד הזמן הקשה, אשר נחתה לרעה על דרכי החיים והחנוך בישראל, הביאה לנו במכותיה גם מרפא וישע כמעט. מרכזי-עצבים אחרים, אשר נרמה נדמו בנוף ישראל סבא עוד לפני כמה מאות שנה, וכל אותות חיים ותנועה כמעט לא נראו בהם, הודעונו פתאם, לרגלי המדחפות האחרונות אשר התרגשו ובאו על גופו ונשמתו של עמנו החולה, והתעוררות חדשה נגלתה ברוח עמנו, התעוררות של חיים ותנועה, האוצרת בקרבה ישע ומרפא גם לדרכי החנוך האבולות עתה בקרבנו. עוד ההתעוררות הזאת קלה ודלה, עוד החיים והתנועה האלה חסרי אוניס לשנות כיום את מצב עמנו, אבל אין כל צמח עושה קמה בעורנו באכו. ואם אך עינינו תהיינה בראשנו וידינו לא תרפינה מלהשתמש בשעת הכושר הזאת, בתנועות החדשות הנגלות עתה בחיי עמנו, יש לקוות, כי עלה יעלה בידנו להרים גם את מצב החנוך בעמנו משפלותו עתה. וזה הוא מה שאנו רוצים להוכיח במאמרים האלה.

ב.

כל קושיה של שאלת-החנוך מקורו לא בזה, שאין לה או שמעט לה פתרונים, כי אם בזה, שכבר רבו לה פתרונים יותר מדי, וכל אחד הפתרונים הללו כבר היה לדרך כבושה, אשר רבים הלכו ורבים ילכו בה, וכל הבא לבקש לו את הדרך היותר נכונה לפניו, יעמוד נבוך ונדהם, מבלי דעת, במה לבחור ואנה ישום פעמיו. — הבה, ננסה לפרט בזה איזו מן השיטות היותר מפורסמות ומקובלות בהליכות החנוך בקרב עמים שונים, למען נראה אחרי כן, איזו מהן תכשר לנו ביחוד.

1) דרך החנוך היותר קצרה וסלולה, אשר בה אחז מין האדם עוד מראש ימות עולם, והמוני אדם לא יסורו ממנה ברצונם הטוב עד הנה, הוא החנוך שיסודו מסורת אבות (טראדיציאָנעללע ערציעהונג). האיריאל של החנוך הזה הוא לעשות את הבן, כרעא דאבוהו". שבטי הפראים מגדלים גם היום את בניהם באותו אופן שגודלו הם ואבותיהם ואבות אבותיהם דורות אין מספר. גם בקרב העמים מן הישוב אנו רואים את חפץ האביר לעשות את בנו לאכר כמותו, וחפץ האציל לחנך את בנו בדרך האצילים, גם לכל חרש ויוצר נוח יותר לחנך את בנו לאומנותו מאשר לכל אומנות אחרת. וכמו בנוגע לאומנות, כן גם בנוגע לשכל ולמוסר, התורה אשר רוב האבות ישמעו באוני בניהם היא: "ממנו תראו וכן תעשו!" — הדרך הזו היא אמנם היותר קצרה, אבל לא היותר ישרה. לפי שאפשר הדבר, כי תכונות הילדים, נטיותיהם וכשרונותיהם שונים הם מאלו של הוריהם, עד שהם לא יצליחו בלכתם בדרך אבותיהם, או לא יצליחו במדה שהיו מצליחים, לו הלכו בדרך יותר מתאימה לטבעיותם המיוחדת להם. נוסף לזה, הנה בימי הדורות האחרונים תנאי החיים בעולם מסוככים ומכולבלים בקרב כל מפלגות החברה כל כך, עד אשר לא רק בערים, כי אם גם בכפרים, אין עוד רבים מן האבות יכולים לספח את בניהם דוקא לעבודה או למלאכה שהם עצמם עוסקים בהן. — החנוך הזה הולך ונעוב עתה בכל החברות המתקונות. אבל עוד בימים קרמונים הכירו חכמינו את עותתו, וילמדנו ברור: "חנוך לנער על פי דרכו", ולא על פי דרכך אתה! החנוך "המסורתי" יכול להתקיים ימים רבים אצל עם נבדל ויושב בודד, כמו למשל, עם הסינים. אבל העמידה הרוחנית, הקשורה עם החנוך הזה, אינה מתאימה עוד למצב הציביליזציא השוררת עתה בקרב רוב עמי תבל. עינינו הרואות בשנים האחרונות, איך עם היפונים עוב את חנוכו המסורתי, ובכה השנוי הזה התאזר והתעשר במשך 20—30 שנה בנשם וברוח, עד אשר עלתה בידו להכריע תחתיו את עם הסינים, הגדול ורב ממנו בפלי כפלים. ואין דבר מונע אותנו מלחשוב, כי מה שראינו כבר ביפוניא אנו עתידים לראות בקרב הימים גם בכינא, פרס ומדינות אחרות, מדי התנגשן עם העמים היותר מתוקנים שבאירופא ובאסיא. ובארצות אירופא ואמריקא הנאורות כבר אפסה כל תקוה לחנוך המסורתי להחזיק את עמדתו אפילו בקרב המפלגות היותר קשורות אל העבר.

2) הפכו של החנוך המסורתי הוא זה שנקרא חנוך פרוגרסיבי או מושכלי (ראציאָנעללע ערציעהונג). יסוד החנוך הזה הוא ההנחה, כי הטבע בכלל וטבע האדם בפרט הולכים ומתפתחים ומשתלמים תמיד, וכי על כן מהלך החנוך צריך להתאים למהלך ההתפתחות הטבעית. פרקליטי החנוך הפרוגרסיבי דורשים, כי כל מעצור לא יושם על דרך התפתחות הילדים, כי חובת המחנכים היא רק לפנות את הדרך ההיא מכל מכשול, ואין להם כל רשות לאמר לילד המתפתח: עד פה תבוא ולא תוסיף! — עם כל היות ההשקפה הזאת צודקת בעיקרה, חוטאת היא לפעמים, בהעלימה

עינה מזה, שהטבע עושה את כל מעשיו מבלי הכט כלל אל צרכי האדם, וחיי האדם יכריחוהו על כל שעל לבלום את כחות הטבע ולהפנותם אל צרכיו הפרטיים. בשעה שמשקים את התנור ביום קרה, מהלך ההתפתחות הטבעית הוא, להפוך את העצים לנחלים ואת הנחלים לאפר, ולפזר את האדים אל כל רוח; אבל התפתחות האדם השכלית למרתהו להטות את המהלך הזה לפי צרכיו: להפסיק את הבערה בשעה ידועה ולחסום לפני האוויר המוחם את הדרך אל הלל התנור ואל אשנבי החלונות. וכמו כן מחויבים אנחנו להציג גבולים ידועים גם למהלך ההתפתחות הטבעית של הילדים. ביחוד יחטאו לרעיון ההתפתחות הפרוגרסיבית כחנוך כל אלה ההורים והמורים הממהרים לפתח את כשרונות הילד, הגופניים והרוחניים, לפני זמנם. כל חכמי ההיגיאנא והפרדגוגיא מעידים פה אחד, כי התפתחות דחופה ונפרזה מויקה לגוף ולנפש יחד: היא מפסיקה את נידול הילד, נורמת לו כמה מיני חללים, משחיתה את מוסרו, וסוף סוף מטמטמת גם את שכלו. "וזאת האולת — יוסיף הערבערט ספענסער — תפיץ אור בהיר גם על החיוון המצוי, אשר רוב כשרונות הילדים ה"עלויים" הולכים אח"כ לאבדון". —

(3) רוב בני אדם ינהו בכל מעשיהם אחרי תועלתם הפרטית, לכן גם יחנכו את בניהם להיות התועלת הפרטית תכלית כל מעשיהם. החנוך התועלותי (אוטיליטא-רישע ערציעהונג) הזה יקבל במעשה פנים שונים, כמו ששונים מוני ההורים והשקפותיהם על החיים והחברה. אבל על הרוב משתדלים הורים כאלו בכל מאמציהם להעשות את ילדיהם לאנשים מעורבים עם הבריות, לאנשים עלולים, למצא חן בעיני כל אדם. בהיותם מרגישים, כי "דעת הקהל" הוא המקור היותר נאמן להתועלת הפרטית, הם מלמדים לילדיהם רק למודים "מקובלים בעולם" ומרגילים אותם להתנהג בכל הליכותיהם באופן מרוצה ל"דעת הקהל", ולעשות לקנה-רמדה בכל מעשיהם את השאלה התדירה: "מה יאמרו הבריות". נקל אמנם לבטל את שיטת החנוך הזאת מצד הסברה ולהראות לכל את משחתה: כי "דעת הקהל", למשל, תשנה את טעמה לפי השתנות המודא, ועלולה לברוע בדרך היום לפני איש אשר רמסה אותו ברגליה אתמול; כי רוב החכמים, הגבורים וכל הגדולים, נלחמו כל ימיהם עם "דעת הקהל", אשר הכירה את ערכם רק אחרי מותם; כי המוסר הנוסד על יסוד "מה יאמרו הבריות?" מחויב להיות מלא חונף, צביעות ומשא-פנים וכיו'. אבל גם אחרי בטלנו את השיטה הזאת מצד הסברה, החיים המעשיים כאים בכל זאת ומטפחים על פנינו, באמרם לנו: מוכיחים, קשטו עצמכם תחלה! כל איש מאתנו הנהו במדה מסוימה עבד כפות ל"דעת הקהל", השוררת בקרב החברה היותר נאורה כמעט לא פחות מאשר בחברה הפשוטה והנסה. אבל כשם שהמכס המוסרי, אשר אנו משלמים לדעת הקהל, בדמות שמירת כמה מנהגים ונימוסים נושנים, לא יפריענו בכל זאת מללחום בדבור או גם במעשה נגד דברים שונים שאינם מוצאים חן בעינינו, כן גם החנוך התועלותי, המרכיץ את ראשו על הרוב לפני דעת הקהל, הוא בעצמו גם נלחם עמה לעתים קרובות. אותו הפה שאוסר היום לילד לעשות דבר מה מטעם "מה יאמרו הבריות?" — הוא הפה, אשר לא רק יתיר, כי אם גם יצוה היום לילד לעשות כמה דברים אחרים, הדרושים לו לטובתו הפרטית, מבלי שמוע לקול הבריות, כי אם מטעם "אדם קרוב אצל עצמו" וכדומה. — החנוך התועלותי יכול אמנם לעשות את הילדים לאנשים מעילים, לפועלים חרוצים, למומחים מצוינים, איש במקצוע שלו, אבל יחד עם זאת — גם לאנשי-בצע, אוהבי-עצמם, אשר כל העולם לא נכרא, לפי דעתם, אלא בשבילם. שיטת החנוך התועלותי היא האשמה בכל הנשמיות הנסה,

השוררת בעת כרוב המדינות הנאורות. כל התחכמות בנתם. מילל ויתר. האנטיליטר-ריסטים. להרם את. התועלת" למרבגת יסוד המוסר, עלולה רק להוסיף טעם למוסרם של אלה, שהם בעלי-מוסר גם, כלי שום טעם". ויותר מכל החוקים טעמים פלוסופיים כאלה מלב כל ילד, באשר אין לך איגואיזמוס גדול מזה של הילדים, ומוסר הילדים, גם מבלי כל השתדלות מצדנו, נוסד יותר מדי על התועלת, המכוונה כל עיקרה אל ההנאה הפרטית והקרובה. —

(4) לעמת זה יש פדגוגים והורים תמימים, המתאמצים לעשות את הילדים מעצם ימי ילדותם לסמל כל המדות הטובות והישרות. הורים ומורים כאלה שמחים, כראותם את הילדים מאמינים בתומתם לכל אדם ונכונים לתת כל מה שיש להם לכל שואל. הם שומרים מכל משמר על ילדיהם, לבל תראה עינם שמץ דבר מכל הרע הנמצא בעולם, ואך טוב ויושר יסובבום תמיד. הנוך אידיאלי כזה יוצא שכרו בהפסדו, גם סכנה לא מעטה כרוכה בו לעתידות הילדים. הפנוק המוסרי הזה, כהפנוק הגופני, מחליש את הילדים ועושה אותם בלתי מוכשרים לשאת כל התנגדות מצד החיים המעשיים מבלי הֶנוֹק בתכונת נפשם והלך רוּחָם. הניכים אידיאליסטים כאלה, בצאתם לנפשם מתחת השגחת מחנכיהם, יפלו כצפרים בפה, כל רמאי ונוכל יובילם על נקלה אל כל אשר יחפיק, והם בתמימותם לא ידעו ולא יבינו איך ובמה להזהר.

(5) לא פחות, ואולי עוד יותר, מההנוך האידיאלי, מסוכן הוא ההנוך האסתטי, המכוון לערוך (פערעדעלונג) חושי האדם ורגשותיו. תכלית ההנוך האסתטי, אשר הורים רבים מבני המפלגות העליונות נהגו מאז (וכמה הורים מבני המפלגות היותר נמוכות החלו זה עתה) לתת לבניהם, וביחוד לבנותיהם, הוא — הענג. ורק בזה נכדלו פרקליטי השיטה האסתטית מבעלי השיטה "הֶיֶדוֹנִיסִית" (הרואים את תכלית האושר באכילה ושתייה ותאוות שפלות אחרות): שהם שואפים אך אל הענג "הנעלה", שאין בו אכילה ושתייה וכדומה, אל הענג שהארם מוצא בהתפעלותו מיצירות הוסי, כהפואזיזא והננינה, הציור והסקולפטורא, התיאטרון והמחולות, תלבושת נהדרה וכלים נאים, וכל יתר הדברים "המרחיבים דעתו של אדם". פדגוגים יודעים מחליטים, כי האסתטיקא מסוגלה באמת להרחיב דעתו של אדם, בהוציאה אותו מהעולם הגס והשפל לאיוו, עולמות עליונים. ששם תעוף רוח האדם במרחבי אין קץ ותהנה הנאות אשר אין ערוך להן בעולמנו השפל. כל אלה הם דברים מובנים אולי לאומריהם הנלהבים בשעת התפעלותם היתרה. אולם הפדגוגיא המיושבה מביטה על כל עניני האסתטיקא רק כעל פרפראות להנוך השלם ולא יותר. והפדגוגיא השמושית מעידה, כי בכל מקום שאנו מפנים דרך רחבה ליסוד האסתטיקא בהנוך, היא מביאה לתלמידים ולתלמידות לא "הרחבת הדעת" כי אם "פזור הדעת". הכל יודעים, מה קשה למצוא אנשים חכמים והוגי-דעות במובן נעלה בקרב הציירים והמוסיקנטיים, ומה רב בקרבם מספר הכורים והשפשיים; וכל מורה מנוסה יודע ועד, עד כמה המוסיקא מעכבת את התקדמות כל תלמיד ותלמידה בלמודיהם הנחוצים! במשך הזמן אשר יעמול כל ילד בינוני במוסיקא עד שיגיע לנגן כראוי איזו סונטה של בטהובן, הוא יכול ללמוד על בורין לכה"פ שתי שפות נכריות, ואולי עוד איזו למודים מועילים לכל אדם. אומרים אמור, כי ההשתלמות האסתטית מסוגלה לשפר את המדות ולשית לזית-הן על כל הליכות האדם. אבל מי יודע, אם אין המעלות המדומות האלה אלא פרי התמימות וחולשת-הדעת, הבאות בהכרח לכל אדם המשקיע עצמו בעולמות הפנטסיה. מלבד זאת, מעשים בכל יום יראו לנו כדי אותות ומופתים, כי

גם בקרב אנשים כאלה יקננו במדה מרובה רגשי קנאה ושנאה לעמיתיהם, יהירות ובוז לכל אדם שבשפל המדרגה, ורהב וחונף לכל רמי המעלה והיחס אשר יש לקוות להגיע בעזרתם לידי כבוד ועושר. — ויותר שהחנוך האסתטי מסוכן לשלמות הגוף והשכל והמוסר, הוא מסוכן גם למצבם האיקונומי של בני המפלגות היותר גדולות ועצומות שבכל חברה. ההוצאות הרבות, אשר כל מיני ההשלמות האסתטיות עולות לנהנים מהן ולמהנים בהן אחרים, הן הוצאות שאינן מרבות עושר החברה. כל ההוצאות הרבות האלו נעשות רק בשביל השגת הענג, אבל להביא ענג אסתטי יכולים רק בעלי-כשרונות מצוינים, וגם זה רק אחרי עבור זמן רב להשתלמותם. — ובכן, זאת היא הפשרה שהפרדגוניא המושכלת עושה בין החנוך האסתטי ובין יתר מקצועות החנוך: אין ההשתלמות האסתטית הולמת אלא מי שנגלו בו עקבי כשרונות אסתטיים מיוחדים במדרגה הגונה. כל המקדיש עצמו לאיזו השלמה אסתטית צריך שיגיע בה למדרגה נעלה דוקא, ולא שיעמוד באמצע הדרך, במדרגה פחותה או אפילו בינונית. להמון בני האדם, שאין בהם כשרונות מצוינים לדברים אלו, צריך שהאסתטיקא תלווה את הלמודים והמלאכות רק בתור ספל, ולא בתור עיקר. האסתטיקא צריכה שתתמיק לנו את החיים, אבל לא על הממתקים לבדם יהיה אדם. וכל מי שנותן היתרון לממתקים על מזון בריא — אין לו יתרון ברעת על הילדים הרבים, שזה דרכם.

(6) לעומת כל שיטות החנוך הקצוניות, המנויות עד הנה, נאה דורשים רוב הפרדגוניים האשכנזיים, בהרימם על גם את שיטת החנוך ההרמוני, כלומר, חנוך כל כחות הילד וכשרונותיו הגופניים והרוחניים, בערך שוה, אשר לא יצר האחד את השני, ואף אחד מהם לא ילך לאבדון. אמרנו "נאה דורשים", מפני ששיטה כזו יותר נאה לרוש מאשר לקים. "יסוד ההרמוניא בחנוך — יעיר בצדק החכם האנגלי אלכסנדר בֶּן — אינו עולה יפה בכל מקום שאנו מוצאים אצל הילד נמיה מיוחדת לאיזה מין עבודה, שהוא מוכשר לה ביותר מטבעו. כי טובת החברה דורשת, שכל אחד מאישיה ישתלם ככל האפשר דוקא באותה עבודה שהוא מוכשר לה ביותר, לו גם תעלה לו התפתחותו זאת במחיר העדר התפתחות במקצועות אחרים, שאינו מוכשר להם". — יסוד ההרמוניא בחנוך האנושי נוכל לקבל רק בצורתו היותר כללית, היינו: נחויץ לפתח באדם לא רק את הגוף, כי אם גם את הנפש; ובחנוך הנפש נחויץ לשים לב, לא רק אל התפתחות השכל, כי אם גם אל התפתחות הרגש והרצון. אבל הרמוניא קפדנית (פידנטית), הדורשת, למשל, לפתח את הטעם המוסיקלי בכל ילד, לו גם תחסר לו דקות חוש השמע, או לעקור מן השרש נמיתו הגלויה של איזה ילד למשחקים בדחניים (קומישע), מפני איזה "דרך ארץ" מזויף — אין שמה הרמוניא, כי אם מלמד (דעססירונג) הראוי הרבה יותר לבהמות, המוצנות לראוה בוירה, מאשר לאנשים בעלי בינה ובחירה. ובאמת אנו מוצאים את שיטת ההרמוניא שוררת דוקא במדינות אשכנז, באותן המדינות, אשר תכונת המלמד המילטרי נהגת שם באופן גלוי גם בסדרי בתי הספר, בשעה שבמדינות אחרות, כאנגליא ושווייץ, החנוך נושא צורה יותר פשוט, לפי הנטיות והכשרונות (פאכמעסניג).

(עוד יבא)

יהודה ליב גאָרדאָן.

(זכרונות ומחשבות)

א.

בחדש טבת שנת תרמ"ט ראיתי בפעם הראשונה את המשורר. ביום השני לבואי לפטרסבורג, עוד בטרם הסירותי את אבקי-הדרך מעל רגלי, עוד בטרם ראיתי את סגלות "תדמור הצפונית", שמתי פני ללכת להתורע אל היוצר של "קוצו של יוד", אשר ידעתי רק על פי שיריו, שהיו שגורים בפי, ועל פי מכתביו אלי, לרגלי עבודתי או ב"המליץ", והשירים היו כל כך כבירים, והמכתבים כל כך נעימים וחביבים!

נערות היתה בי אז. ידעתי את הספרים ולא את הסופרים. לראות את חוטמו של איזה סופר מפורסם, לדבר את ראש המשוררים פנים אל פנים, חשבתי לאשר היותר גדול בתבל. עתה, כאשר ראיתי חכמים, סופרים ומשוררים לרוב, עתה אינני ממהר כל כך להתורע אל חכמים וסופרים אשר הנני מכבדם ומוקרם בלבבי על פי ספריהם, לבל תבוא המציאות ותטפח על פני דמיונותי ואפול משמים ארצה. כי בכבר זה טוב הלך נפש ממראה עינים. —

ערפל עב חתל את פני הרחובות והקור שלח את חציו, אך בי לא נגעו, כי לבי היה מלא חום הרגש; הרגע הגדול הולך וקרוב, עוד מעט ואראה ואדבר את ראש משוררינו במראה ולא בחידות. גאָרדאָן דר אז באחד הבתים של רחובות "הגדודים", בקומה הראשונה. משכתי את כף הפעמון, ושפחה זקנה ומכוערה פתחה לי את הדלת. אנכי, אשר מעון יל"ג נחשב בעיני כהיכל השירה והיפי, נודעועתי לראות על פתחו משרתת מגואלה ומקומטה כזו. אחר מספר רגעים הייתי בחדר עבודתו של המשורר. הוא הגיש לי ידו הגסה והכבדה ויושיבני על כסא מול פניו. הוא עשה עלי רושם כפקיד הממשלה מתקופת ניקולוס הראשון. תיו פניו ושרטוטיו היו גסים וקשים, והשחוק לא לבד שלא רכך אותם, כי עוד הוסיף עליהם דבר מר. עיניו הפיקו רגז, ומסביב למפתח שפתיו התפתל קו לא-נעים, כאלו רק זה מעט התמלטו מפיו המלים הנוראות:

לא אָקן לאַזר, לא אַזחיל להפּש; אָשיר יום מר, אָשור עבדוּת נַצְחַת.

התבוננתי היטב אל המשורר ואל תנועת גוו, ואמר בלבי: שחוק עשה לו הטבע בבחרו לנפש-משורר מתרגשת ומתפעלת גוף כבד ומסבל כזה. — חדר עבודתו היה לא גדול ולא קטן, ושני חלונות נשקפים החוצה. כלי ביתו היו קשים ועבים, שלחן-סופרים גדול ופשוט עמד באמצע החדר. מכשירי הכתיבה וכליה נחו על השלחן, כל דבר על מקומו, במשטר וסדר ובדיוק גדול. שדרות ספרים גדולים וקטנים, עבים ודקים, עמדו על לחות-יעץ משוחים בששור, מרצפת החדר עד התקרה. רוב ספריו היו של הספרות העברית העתיקה, וביניהם גם ספרי-מופת מהספריות הלועזיות, ורק מעט מאד מספרי

המליצה והשיר של הספרות העברית החדשה. לא ראיתי בין כל הספרים המנוכרים שבחרר המשורר אף כרך אחד יפה ומהודר. הספרים האלה עמדו בחרר הזה לא לנו ולתפארת. נכר היה, כאשר באמת נוכחתי אחרי כן, כי עבד בהם הרבה. הערותיו וצינוניו של גארדאן היו מצויים ברוב הספרים, שגם הם עמדו בסדר ומשטר גדול. בכל אשר פנית לא ראיתי אף זכר להערבוביה הפיוטית. בחרר המשורר לא נמצאו ציורים, תמונות ומסכות ופסלים גדולים או קטנים, לא נראה כל עוף, כל כנף, ולא נמצא בכל המעון אף סימן של צעצועים-שעשועים. פה, בנוה השירה העברית, היה הכל כהה, ועין אפר לכל החפצים והמטלטלים ולהמשורר בעצמו. האמנתי, כי עפרת צורה בכנפי מלאכי השירה הקטנים, המרחפים בין הקירות האלה. ובדמיוני נראתה לי בת-השירה העברית יושבת כפופה ומקנצה בפנת החרר, והיא לבושה שתורים ועטופה שתורים, ואני שומע אנחותיה הכבדות, והיא "מְנַהֶמֶת כְּבֶת-קוֹל מִחֶרְבֹת הַר הַרְבִּי".

יליג קבלני בסבר פנים יפות ויראה לי אותות חבה יתרה. אולם גם על חביבותו, גם על דבריו, שגנוני וחרדיו היה תלוי כעין משא-כבד, והיו חסרים נעימות ורך. סגלות אלה לא נמצאו בעצמותו ובתכונתו. וסגלות אלה חסרו גם לשפתו העברית, האמיצה והכבירה. בדברי את יליג, הראה לי את אחד משיריו האחרונים בכתב ידו. ראיתי את המחיקות, הנוסחאות, התקונים והשנויים הרבים, את "הפרוץ המרובה על העומד", ואבין, כי שיריו לא נולדו ככת-שוע, ולא "בבריאת נשיקה מידי יוצרם יצאו", כי אם בעצבון ובחכלים גדולים ילד המשורר את שיריו. — ראשית דבריו אלי היו ע"ד הרבנים, הקנאים והאדוקים, ומלחמתו לפנים נדרם. וידבר בהתלהבות ובהתרגנות של חוליה-העצבים, כאלו אויביו אלה עמדו נגדו והוא לוחם בהם. ברגע שהוא נראה בעיני כ"משכיל עברי" מיוצאי בית המדרש הישן, אשר ימי שבתו בעיר המלוכה בקהל חכמים ונבונים עברו עליו בלי כל רושם נכר, ודעות חכמי דורו על מהלך התפתחות העמים והשכלתם נפלאו ממנו.

מענין לענין נתגלגלה שיחתו, או יותר נכון אם אומר, כי הוא הסבה במתכוון, על "ארז" ועל "המליץ", אשר יצא ממחיצתו זמן-מה לפני זה. ובדבריו, התרגנו ויתקצף ויקם פעמים רבות מעל הכסא ויתהלך בחרר אנה ואנה. אנכי נסיתי להרגיע רוחו ולשכך חמתו, אך הוא לא חדל מלחטט בקטנות; והפרטים הקלים, והדברים של מה בכך, אשר העלה בזכרונותיו מיחוסו ל"המליץ" ולארז, הרגיו עוד יותר את רוחו. לא היה בכחו להקיף את כל הענין הרע שהיה בינו ובין ארזי בסקירה כוללת אחת ולהסתלק מכל הקטטות והתגרות הקטנות ותולדותיהן הנבזות. התאמצתי לסכב פני שיחתנו כלפי "ענינים העומדים ברומם של עולם", ולא עלתה בירי. ואחשוב בלבי:

"צַר לִי עֲלֶיךָ הַמְּשׁוֹרֵר בֶּן-אוֹנִי!

מְרַחֵב יָהּ אֵין לָךְ לְהִלְךְ-הַנְּפִישִׁי." (כ"ש ח"א דף 103.)

יליג היה מתבל את דבריו בחרודים ומהלכות, אבל גם הם היו נסים וכבדים, ויקלעו אל המטרה ויעשו את פעולתם הדרושה לא בעוקצם החד והדק, כי אם במשאם ובמשקלם הכבד. החרודים של גארדאן לא היו נוצצים ומוזחרים, קלים וחדים, עוקצים ואינם עוקצים, נוגעים ואינם נוגעים, כעין אותם של הצרפתים; לא היה בהם גם מעין החומר הבריא והשמח של האנגלים, ואף לא החריפות והארסיות של החרוד העברי.

שפת-השיחה של יל"ג היתה עשירה במשלים ורוגמאות, וכל דבריו הצטינו בכהירות והגיוניות, בהסברה ישרה והרחבת לשון. במשך ימי שבתי בפ"ב הייתי קרוב להמשורר ואוכח, כי השכלתו קפאה על נקודה אחת והתפתחותו הרוחנית נעצרה בשנות עמידתו ותעמוד על מקום אחד. ידיעתו בספרות העברית העתיקה ובספרי המופת האירופיים היו עצומות; אך את הספרות האירופאית החדשה, את הפלוסופיא והכמות הטבע לא ידע כלל.

* *

בחדש יאנואר שנת 1889 כתתי בערב ליל"ג, והוא יושב בדר בחדרו ואין איש אתו, ועל השלחן לפנינו מונחים הקלפים מסודרים וערוכים לשני מחנות. כשראני, התביש ויערבב את הקלפים ויניחם הצדה.

— עיף ויגע אנכי, היגון מוצין את רמי לבבי, ולפור מעט את מחשבותי הנוגות עסקתי בשחוק הכל זה, כאילו עוד איש אחד יושב פה ומשחק אתי — אמר לי המשורר בהתנצלותו.

איום ונורא היה אז מצב-המשורר הרוחני. מעלות רוחו ומשא נפשו נגזו ממנו, וחדשים לא נבראו בלבבו. הוא הביט אז על כל עבודתו הספרותית בשפת עבר כעל שחוק ילדים, כעל עבודה לבטלה, כעל חטא שחטא לנפשו בכל ימי חייו. מכל דבריו אשר דבר באוני צלצלו המלים:

... מי זה יודיעני, אם לא האחרון במשוררי ציון הנני.

המשורר נסה להשקיט את רוחו הסוערת בכל תחבולה. וינסה לשמוח על כל תארי הכבוד וכנויי החבה, אשר פזרו לו נערים משכילים וסופרים טירונים במלוא חפניהם, וגם הוא כתב אליהם מכתבים ארוכים ובראשם תוארים וכנויים מגוזמים ומופלגים. אך שאלתו המרה לא חדלה למרר את חייו וליאש את לבו מעבודה חדשה בספרות העברית. וישמח אחרי כן כעל כל הון על עבודתו המכוננת במערכת הלקסיקון הרוסי, ובמכתביו מעת ההיא יבשר בשמחה לאוהביו וירידיו, כי הוא כותב משמאל לימין. במלאכה יבשה כזו, מלאכת התרגום, מצא יוצרה של "אהבת דוד ומיכל" נחת רוח! בעת ההיא היה יכול המשורר לאמר, בצדק ובאמת, מה שאמר על נשמתו:

ומן החישים בַּה עַד הַמְחִשְׁבָה, רַק חָלִי וְדָאָבָה;
רְאִישֵׁי מְאֻוִּיָּה הִבֵּנוּ כְּלָמוֹ, וְיָמָתָם אֵין בָּמוֹ.

תָּבֵל בְּמַדְבָּר, וּבְלִבֵּי קַו תִּדְוֶה. (מהשיר "שרש נשמתו" בכנסת שנה ב.)

מוכן מאליו, כי המשורר אשר בלבו קירתו אין לו מלאכה אחרת בשעות הפנאי אלא לשחוק בקלפים בינו לבין עצמו, למען ישכח את התהו אשר בלבו.

* *

הנוכבים נוצצים בתכלת רקיע השמים המהורים. שקט ודממה ברחובות, ואני מטיל עם יל"ג בחוץ.

— מה נעים הליל, מה יפים הנוכבים! — אמרתי להמשורר ברגש. כי הרגשתי את היפי המיוחד של הליל הסמרבורני.

— גם אנכי — ענה המשורר — בנערותי התפעלתי, התרגשתי, חלמתי חלומות,

אהבתי את הכוכבים ואת שמי התכלת, אבל באתי בימים ואיקין, והנה נפשי ריקה . . .
הבל הבלים!

הכוכבים העירו בלבי רגשות שונים, ושיחתנו נסבה על דבר האהבה ותענוגיה.
— גם זה הבל הבלים. אהבה בלי נדוניא, עינים יפות בלי כסף אינן שוות
מאומה — אמר המשורר.

ובאותו רגע נולדה כמותי השאלה: האם באמת יל"ג משורר הוא? פנית אל "כל
שירי", לבקש בהם תשובה על שאלתי, קראתי בהם מראש ועד סוף פעמים רבות.
בקשתי ומצאתי:

"אֲנִי אֵינְנִי בּוֹרָא יוֹשׁ מֵאֵין, צִיֵּר אֲנִי וּבִימִינִי חֶרֶט.

אֵת אֲשֶׁר אֶרְאֶה עֵין לְעֵין אֹתוֹ אֶתְאָר עַל לֵיב בִּשְׂרָד.

(כ"ש ח"ד דף 132.)

אבל הלא גם חדר האפל (camera obscura) עושה את המלאכה הזאת בדיוק
רב, גם הראי מחויר לנו את דמות הדברים כמו שיראו לפניו. גארדאן לא יתרומם על
על כנפי השירה לשמי מרום ולא ישאגו על אברתו לשחקים; הוא מתרומם על כדור-
אוויר ולא יגביה עוף, כי שק חול כבד מונח תמיד בצדו.

יל"ג הוא דברן, בעל לשון, מליץ, סופר נעלה, אשר למד ושנה הרבה, אבל
איננו משורר. האיש שלא חי עם הטבע, שלא נעשה שותף במעשה בראשית ולא
הודעוהו בכל עצביו לפני הסוד הגדול של האין סוף; האיש שאין לו נענועים חזקים,
מגמות ושאיפות עצומות, אשר לבו לא ידפוק יחד עם דפק תקופתו, ואת התאוות הכמוסות
של בני דורו לא יביע בציוורים בדורים; האיש אשר לא יחוש נשימת הדורות הבאים
אחרינו ואשר אין עינו צופיה מראשית הדורות ועד סופם; האיש אשר לא יראה ללבנו
ולבתי נפשנו ולא נגלו לפניו תעלומות רוחנו ונסתרותיו; האיש שלא יתן תוכן רוחני חדש
ואידיאלים חדשים לבני עמו — איש כזה איננו משורר, איננו פיסן. דברנותו הנפלאה
של גארדאן, מליצתו השנונה, סמירתו החרה, שפתו הכבירה והעשירה ובהירות ציוריו —
הם שעמדו לו להחשב כראש המשוררים בעיני ההמון הגדול וגם בעיני הסופרים
והמשכילים הבינונים; אבל הכמיר-חרשים, דקי ההרגשה וחדי המחשבה, המעטים בתוכנו,
הם יודעים להבדיל בין המעלות האלה ובין רוח שירה אמיתי.

אלה המעטים מחכים ליום אשר בו יולד לנו משורר גדול באמת, אשר ילביש
בשר ועור לכל תקותינו ומעלות רוחנו ויפח בהם נשמת חיים, וחיו. מי יתן ויבוא, ונעטור
לראשו כתר פרחים ונשתחוה להדום רגליו.

בלב כלנו יש אלפי רעיונות נמים, מקופלים ומונחים; וכל אחד מאתנו יראם כמו
מבעד הערפל. הננו יודעים, מבינים גם מרגישים את מכתנו וגם את רפואתה, אך ידענתנו,
בינתנו והרגשתנו לא שלמות ולא מלאות הנה ואינן מהוברות ומקושרות זו בזו, כי אם
מדולדלות ומקוטעות, כבחיון לילה. ועל כן יצפו אלה המעטים ליום אשר יבוא משורר,
אשר כמותו יתבשל בסרנו, הערפל ידה, והאברים המדולדלים יהיו בו לנפש חיה, ובלבשם
צורה חיה, דמות תמה ומיופה על ידי הדמיון החזק, על ידי העו והאמין הרוחני — יהיו
לאידיאלים. האמונה בהם והמלחמה בעדם תהיינה למשא נפש, למטרה המושכת אליה,
כאבן השואבת, את כל הנפשות שלא נשקעו עוד ברפש החיים.

יל"ג הוא פקח יותר ממה שהורשה למשורר. גם התפעלותו והתלהבותו הן בחשבון

ודעת. הוא תמיד ער ומדִיק בלשון שיריו ותוכנם, לכן לא תמצאו בהם אף צל של חן ההתרשלות הסגנונית והמוסרית; סגנון מקובל בין המון הסופרים והמשוררים, מוסר קבוע בשוק החיים, מגרים את המשורר האמתי להתרשל ולבלי דִיק בהם הרבה. כי סגנונו ומוסרו הם מעולם אחר, שהוא גבוה מעל גבוה, ובלבו הוא בו לאנשי־מרות אשר שפתם ומוסרם לקוחים מספרי „ראשית־למודים“. ילִיג כותב לזִקן: „... אהב באהבה עזה את האדִים, כי לא יפליט עמו משנה קטן בדקדוק הלשון בכל אשר יכתוב“ (אגרות ילִיג ה"א דף 16). השמעתם, הוא אוהב אהבה עזה את האדִים, לא בעד דעותיו, לא בעד כשרונותיו, לא בעד תוכן שיריו, כי אם בעד אשר עמו לא יפליט שגיאות, ודבריו כתובים ככל חקת לוח הפעלים ונמיותיהם, ככל הכתוב בספר „תלמוד לשון עברי“ לבן זאב! ככל עת אשר אנחנו שומעים „קולות אלהים“ מתמלטים מנבלו של נארדאן, הננו מרגישים גם את הכוך יד המשורר הכבדה, המגדרת את הנימים והמיתרים. לנבלו של משוררנו זה תחסר אותה הסגולה שהיתה לכנורו של דוד, אשר רוח מנשבת בכנור זה והוא מנגן מאליו, בלי מגעִיד. נארדאן יודע להרגיז את רגשותינו, להעירם ולהחרידם, אבל לא ידע לסלסלם ולפנקם ואין ביכולתו לזעזע את הנימים הדקים אשר בלב בן תקופתנו. צבעים בהירים ומבהיקים, צבעים „צועקים“ ודוקרים את בת העין היו לנארדאן, וידע לתאר תמונות וציורים מהסוג המצוי ושכיח; אבל החיים בכל תקפם ועווזם, ככל מסלוליהם, עקלקלותיהם, נפתליהם ותנועותיהם לכל העברים — החיים האלה לא פעמו בשיריו.

נפשנו יבשה ומדוכדכה, לבנו ורגשותינו הצטמקו, מוחנו — מכונה מחשבת חשבונית, חיינו כהים ומצִמְמִים, תקותינו רפות ושאיפותינו חוקות. במצב כזה, מה ישאף לבנו למשורר! משורר אשר יברא לנו שמים חדשים וארץ חדשה, אשר יברא לנו עולם מלא מתהו ובהו שאנחנו מרהפים עליו, משורר־נביא וחווה חיוניות, שנוכל לאמור לו: הנשמה שנתת בנו טהורה היא, אתה בראתה, אתה יצרתה ואתה משמרה בקרבנו! הימלא ילִיג ספק רוחי? — אבל הוא אומר, כי את אשר יראה עין לעין, אותו יתאר על לוח בשרד. ואני מתאוה ומשתוקק לראות גם את אשר לא יראה עין לעין, אני חפץ לראות את נשמת הדברים, את תוכם, פנימיותם, ולא רק את חיצוניותם הנראה לעין בשר. הַלְמַהוּלֵץ אומר במקום אחד מספריו, שאלו שלח לו חכמ־הראות (Optiker) זוגת עינים עשויות ובנויות כעיני אדם, היה משיבֵן לו בחזרה ולא היה נותן לו שכרו בעד מלאכה גרועה ופחותה כזו. נארדאן יראנו את אשר יראה לעין, אבל אני דורש מהמשורר, כי יפתח לי, על ידי אספקלריתו המאירה והבהירה, את השמים ושמי השמים. ילִיג אומר במכתב אחד לי: „וייסברג: ... על מה אדברה ואעידה ואשא חווני? הנה כל חלומותי היו לדברים בטלים וכל משאות נפשי למשאות שוא ומדוחים, והי סר מעלי ולא יענני בחלומות חדשים, ועיר מושבי לא זו העיר להצמיח בה את החציר ואת הבצלים ואת השומים, אשר הם חמדת כל ישראל ולכל בהם חיי בשרם.“ — המשורר האמתי לא ישאל: על מה אדברה ואעידה? כי ככל מקום שיגלה, תגלה בת־שירתו עמו. המשורר האמתי אומר: „אני במערב ולבי במזרח.“ המשורר האמתי אינו מצמצם שכינתו בקרן צרה אחת, כי בת־שירתו משוטטת בכל הארץ. האגדה מספרת, כי הומיר עור היה, וזאת יודעים הכל, כי היינה כתב את מיטב שיריו בשכבו על ערש דוי רחוק מהמון התבל. המשורר האמתי, נפשו מתעוררת מעצמה ומתוכה, כי העולם נתון בלבו, ונארדאן היה צריך לדונמא, למופת ולסמל הנראה לעין, למען יעשה כמתכנתם, למען ימשוך קו לקו,

שרטוט לשרטוט, זעיר שם, זעיר פה, עד אשר יציר חוטם, אחרי כן עינים, אחרי כן שפתים, ובסך-הכל פנים, כפנים אשר ראה בעין בשרו. ניטלו ממנו יהודיו עם השומים והבצלים — נפל החרט מירו.

כל הירוע את חיי יליג, כל איש אשר קרא את מכתבו בשום לב, הוא ראה, כי משוררנו זה היה כותב שיריו בשפת עבר ומתחרט, מתחרט וחוזר וכותב, ולא רוחו, ועוד הפעם הוא תוהה על הראשונות ושואל את נפשו: „למי אני עמל?“ אבל לא כן ידמה המשורר האמתי. הוא אומר:

Wenn ich nicht sinnen und dichten soll,
So ist das Leben mir kein Leben mehr!

המשורר האמתי לא ישאל:

מה-ישעני מה-הפצוי ומגמת פניי

ולמי אני עמל מבחר כל שניי

ומחפסר נפשי מטובה ונחת?

המשורר האמתי יכול לשאול את נפשו, מה הפצו ומגמת פניו, אבל לא ישאל, כשביל מי או מה הוא מחסר נפשו מטובה ונחת, יען לבו מלא רגשות, ומוחו — ציורים, ובשעה אשר הוא שופך נפשו בשירים, הוא מוצא את מרום קין אשרו. המשורר האמתי אומר עם ירמיה: „ואמרתי... לא אדבר עוד... והיה בלבבי כאש בוערת עצורה בעצמותי.“ המשורר, אשר איש בוערת עצורה בעצמותיו, יחסר נפשו מטובה ונחת, אם לא ישיר. הוא משורר את שיריו, יען כי לא יוכל אחרת, כמו שהחושב האמתי חושב את מחשבותיו, יען כי לא יוכל אחרת. ראשו של החכם Lavoisier הקיר את מחשבותיו וחקירותיו המזהירות גם שעות אחרות טרם כרתוהו מעל כתפיו, והוא ידע זאת היטב. חוט חזיון וחוט מחשבתו נפסקו כרנע אחד. גם לב המשורר האמתי מרגיש ומתפעל עד הרפיקה האחרונה. ומשורר שחדל להתרגש ולהתפעל בחייו הוא נחשב כמת.

יליג אומר: מענין המחשבה ומקור שיר וזמר

בבטן המלאה ובאח המבערת. (כ"ש ח"ד דף 20.)

משורר אמתי לא יבנה „בית-המר“ כזה, יען כי הוא יודע, שמקור שיר וזמר הוא בנפש מלאה, בנפש כבירה ואדירה, ולא בבטן מלאה.

יליג אומר: עבד לעברית אנכי עד נצח

אדמתה אעבוד ובווע על מצח. (כ"ש ח"ג דף 5.)

ואמנם עבד היה יליג להשפה העברית, ובאמונה ותום לבב עבד אותה. אבל המשורר האמתי הוא אדון השפה ומלכה, הוא יוצרה, הוא בוראה והוא שופך עליה את רוחו ועצמותו, והיא נשמעת לו. יליג היה טרם כל מדרקק ובעל תניך, וידיעת השפה העברית היא שגרמה לו להיות משורר, לא הכנתו הטבעית. הוא נכנע תמיד לפני נברתו, השפה העברית, והיא שופכת עליו מרוחה, עד כי רוחו הוא יאסף ויכנף. בשעה שאנחנו קוראים רבים משיריו, הננו שומעים בהם הריקת גלגלי מכונת הרקדוק ושריקת אופניה. בשירי מיכיל, למשל, לא נרגיש זאת לעולם.

גארדאן המשיל את עטו למקבת, ודמיון זה אהוב עליו כל כך, עד כי ישתמש בו

פעם בפעם (בשירו "הבאת בכורים" וברבים ממכתביו שנרפסו ע"י ווייסברג). ואמנם, ברוכ שירי יל"ג איננו שומעים את קול דפיקת לב המשורר, כי אם את הלמות המקבת, אשר בה עשה את שיריו.

המשורר האמתי רואה את הסתירות, ההפכים והנגודים אשר בנפש האדם ובטבע החיים עצמם, בכל חזיונותיהם ומראותיהם; הוא רואה וסוקר את התנגשות הכחות, המגמות וההפצים בחיי הפרט והכלל. כל יציר אומר למשורר כזה "פרק שירה". והוא מעורר את הלב, מחיה את הרגש ומרומם את הרוח בתחבולות מעטות: בתמונה פשוטה, בקיום דקים אחרים, בהארת צד חדש באחת מפנות החיים. לא כן יל"ג. את המאורעות והאגדות מדברי מינו שיש בהם מחוות נוראים, דם ואש ותמרות עשן, כמו: "בין שני אריות", "במצולות ים", "האשה וילדיה", — מחוות כאלה תאר באומנות גדולה ובחריצות רבה (אף כי גם בשיריו אלה החליש את הרושם על ידי שפעת מליצות מיותרות ועתרת דבורים ומבטאים, הבאים משטפת לשונו, אשר לא תדע חק ומדה); אבל את המחוות והאגדות בדברי מינו וחיינו שאין בהם שני אריות ומצולות ים, שאין בהם מעמדים ומסכות איומים ונוראים, או בולטים ומבהיקים, רק יש בהם מלחמה פנימית, האוכלת מבשר ועד נפש, הרהורי הלב, תאוות שלא נמלאו, התרוממות הרוח והפשתו, אמץ הרצון ועו המגמה, וכדומה, — את אלה לא הרגיש יל"ג, ולכן גם לא ידע לתארם על הלוח.

(עוד יבוא).

ר. בריינין.

חֲלוֹם הַכְּלִיף וּפְתוּרָוֵנוּ.

(מִשְׁלַח קַרְמוֹנֵי לְדוֹר אֶחָד.)

כְּלִיף הִנֵּה בְּאַרְצִי, הַכְּלִיף עֶבֶד-אוֹר-שְׁלֹמֹה,
 וְיֵהוּ הוּא לְשֵׁן שְׁנָתוֹ, וַיִּחַלֵּם וַיֵּרָא בְּחֻלְמוֹ:
 וְהִנֵּה עֵץ רַב, עֲנָפָיו גְּבוּהַ חֲמִשִּׁים אַמָּה,
 צוֹמֵם מִן הָאָרֶץ וְעוֹלָה בְּאוֹר הַחֲמָה,
 וּפְתָאֵם מִן הַמְּדַבֵּר רִיחַ סַעְרָה עוֹלָה,
 רִיחַ קָטֵב סוּעָה, חֲזָקָה מְאֹד וַיְגִדּוּלָה,
 וַתִּגַּע אֶת הָעֵץ אַחַת אֶנְהָ וְאַחַת אֶנְהָ,
 כְּאִשֶּׁר וַיִּגַּד אִישׁ בְּיָדוֹ מִקֵּל יָד אוֹ קֶנֶה,
 אֲזַ שְׁחָיו כָּל עֲנָפוֹ וַיִּחְדוּ תַּחַת עֲלָם,
 אֲזַ שְׁפָלוּ נַפְלוֹ אֶרְצָה, אֲזַ נִשְׁבְּרוּ כָּלֵם כָּלֵם.

כָּל עֲנָף עִם יוֹנְקוֹתָיו. כָּל עֲנָף עוֹד עִם בְּדוֹ
וְלֹא נוֹתֵר מִן הָעֵץ בְּלִמְיָ גִזְעוּ רַק לְבָדוֹ.

הַבְּלִיָּה קָם בַּבֶּקֶר, הַבְּלִיָּה עֶבֶד-אוֹר-שְׁלֹמֹה.
וַיִּקְרָא אֶת חֲכָמָיו וַיִּסְפֹּר לָהֶם אֶת חֲלָמוֹ.

אִז קָם רַב מִן הָאֲשָׁף, הוּא הָאִישׁ הַפּוֹתֵר
הַגָּדוֹל מִכָּל אֲחָיו, כִּי הוּא הִתְחַכֵּם יוֹתֵר,
וַיִּקְרָא בְּקוֹל וַיֹּאמֶר: "עֵץ זֶה אוֹתָךְ וְלִיָּה
כָּל-מָה שְׂאֵלָה עֲשֵׂה! וְתַבְשֵׁר אֲדַנִּי הַבְּלִיָּה:
כָּל אֲנָשִׁי בְּנֵי מִשְׁפַּחְתְּךָ וַיְמוֹתוּ עַל פְּנֵיךָ,
כָּל קְרֹבֶיךָ וְגֹאֲלֶיךָ בַחַיִּיךָ לְעֵינֶיךָ!"

שָׁמַע הַבְּלִיָּה וַיִּרְגַז, וַיִּקְרָא אֶת עֲבָדָיו
וַיֹּצִיֵם: "קַחוּ הַפּוֹתֵר וּפְשִׁטוּ אֶת בְּגָדָיו
וְרָמְסוּ עַל בְּטָנָו אֹתוֹ, וְגַם בְּעַרְבוֹת רַבּוֹת
חִלְקוּ לוֹ בַּכַּף מֵאָה וְאַחַת מִבּוֹת,
וּמֵאָה וְאַחַת הַבּוֹ בַמִּטָּה גַם עַל רַגְלָו
הַיְמָנִית, וַיַּדַּע הָאִישׁ כִּי קָסְמִים לוֹ וּמַג לֹא!"

אִז פָּנָה מִשֵּׁם הַבְּלִיָּה, הַבְּלִיָּה עֶבֶד-אוֹר-שְׁלֹמֹה.
וַיִּקְרָא לַפּוֹתֵר שְׁנֵי וַיִּסְפֹּר לוֹ אֶת חֲלָמוֹ.

הַחֲרַטֵּם בָּרַע וַיֹּאמֶר: "יְחִי הַבְּלִיָּה לְעוֹלָם!
חֲכָם הַבְּלִיָּה מֵאָדָם וְאֲנִי רַק כְּסִיל וְגוֹלָם;
וְאוֹלָם וַדַּע נָא כְּלִיפֵי: כְּלִיפֵי וַרְבֵּה יָמִים,
מִכָּל שְׂאֵרוֹ אֲשֶׁר עִמּוֹ אֶלֶף כֶּכָּה פְּעָמִים,
וְהָאֲרִיךְ מִכָּל לַחַיּוֹת, עַד זִקְנָה וְאֲרִיךְ וְשִׁיבָה,
כְּאֲשֶׁר וְאֲרִיךְ מֵעַנְפוֹי גִזְעַ הַמִּצְבָּה.
הִנֵּה זֶה דְבַר הַחֲלֹם. — יְחִי הַבְּלִיָּה לְעוֹלָם!
וְהַבְּלִיָּה חֲכָם מֵאָדָם וְאֲנִי רַק כְּסִיל וְגוֹלָם!"

שָׁמַע הַבְּלִיף וַיִּשְׁמַח וַיִּגַּל וַיֵּאָר פָּנָיו
 לְאִישׁ הַפּוֹתֵר הַחֶבֶס, הוּא הַמֶּג הָעֵנִי
 וַיֵּצֵא עֲבָדָיו לֵאמֹר: "תִּנְנוּ לֹו גְמִלִים חֲמִשִּׁים.
 וְעִירִים תִּנְנוּ לֹו שְׁלֹשִׁים וּפְרִים מֵאָה וְשִׁשִּׁים.
 וְשִׁקְלֵי זָהָב טְהוֹר כַּמֶּה וְכַמֶּה אֲלָפִים.
 וּבַחֲצוֹת הָעִיר קָרְאוּ לְפָנָיו: רַב הָאֲשָׁפִים.
 וַיִּדְעוּ כָל יִשְׂרָאֵל בְּגֵדֵי כִי חָפִץ אָנִי בְיָקְרוֹ.
 כִּי הַטּוֹב מְאֹד לַפֶּתַח, כִּי הַשְּׂבִיל בְּמֵאֲמְרוֹ!"

וּבַחֲצֵר הַבְּלִיף אִישׁ, וְהוּא אִישׁ תָּם וְנָכָר.
 אֲשֶׁר שָׁמַע מֵרֵאשִׁיתוֹ וְעַד אַחֲרֵיתוֹ כָּל הַדְּבָר.
 וְלֹא יָכוֹל עוֹד הַתֹּאפֵק וַיֵּאמֶר: "הוּא אֵל נֹרָא!
 מַה פֶּשֶׁר כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה? הֵן לְכַאוֹרָה
 רַק רְעִיּוֹן אֶחָד בְּטֵאוֹ הַפּוֹתֵרִים גַּם שְׁנֵיהֶם.
 גַּם הָרֵאשִׁוֹן וְגַם הַשְּׁנִי וְכִפִּי הַנִּרְאָה אֵין בִּיגִיחֶם
 אֶלָּא שְׁנֵי לְשׁוֹן לְבָדוֹ. וְאִם אֲפֹא עַל בְּכָה
 זֶה יִסָּר וַיַּעֲנֵשׂ וְזֶה יִשָּׂא כָּל בְּרָכָה?"

וְשֵׁם גַּם אִישׁ "מְבַקֵּר" הַפּוֹתֵב לְכַתְּבֵי עֵתִים.
 אִישׁ הַמְּשַׁלֵּךְ עַל סִבְיָיו דְּבָרֵי תוֹרָה כְּפִתִים.
 וַיַּעֲנֵהוּ זֶה וַיֵּאמֶר: "הוּא יְדִידֵי הַתָּמִים!
 שָׁמַע אֶת אֲשֶׁר אָמַר: דַּע כִּי לְפַעְמִים
 לֹא הַתְּבֵן הוּא הָעֶקֶר, בְּלִתִּי אִם הַצִּיּוֹרָה.
 לֹא הַנְּאִמֵר לְכַשְׁעֵצְמוֹ, וּבְלִבְד שִׂיחָא כְּשׁוֹרָה.
 לֹא מַה שְׂתֵּאמֵר, רַק אֵיךְ שְׂתֵּאמֵר הַדְּבָרִים —
 חֵק הוּא לְחַרְטָמִים וְגַם לְכּוֹתְבֵי הַמֵּאֲמָרִים."

ד. פרישמאנן.

קהלות יעקב.

פעם בפעם אנו מוצאים במכה"ע לישראל ידיעות מחיי אחינו בכל ארצות פזורים. אולם ע"פ הרוב יודעו לנו רק המקרים החצונים: פלוני הגביר זכה לקבלת פנים מאת פלוני השר, אשר חפץ ביקרו; פלוני, אחינו העברי" (אשר בודאי יתבייש במקור ישראל) "נתעלה" באחת המדינות בגרמניה למעלת "קומרציענרט", כלומר, שנתנו לו כתוב וחתום בנושפנקא דמלכותא, כי עתיד נכסין הוא; החכם "יהודי" (אשר לא ידע מיהדותו עד כלום ולא בו האשם כי "יהודי" הוא) נתמנה באוניברסיטת פלוני לפרופיסור שלא מן המניין; המשחק בתיאטרון, פלוני בן פלוני, "יהודי" הוא. לפעמים תבואנה ידיעות מהליכות הקהלות, וגם אלה הידיעות שאובות משטחיות העיניים: התיסדות חברות, נדבות איזה גביר, דרשת חכם פלוני בחברה פלונית, הג היובל לפרנס פלוני, ריב ומחלוקת בעדה, ולוול בכבוד רב, הסגת נבול של איזה שוחט, נועם קולו של איזה חזן וכדומה. כה"ע ברובם מוכרחים לאפות את בעקם ענות מצות, כי לא יוכלו להתמהמה עד כי יחמץ ויצלה ללחם אבירים. והקורא הדברים האלה ישבחם עד מהרה, מבלי שישאר בזכרוננו ציור שלם ואמתי מחיי אחינו, מארחות ביתם, ממצבם המדיני והמוסרי, הנוכח הדתי והקולטורי, פעולתם בעולם המחקר והספרות. ואולם מ"ע חדשי לא להספיק לצורך היומי נברא, ואין מטרתו לתת מוזן להקורא הנבהל לקרוא בעמדו על רגל אחת. ועל כן נענית בחפץ לב לבקשת המערכת, לתת פה מעת לעת תמונות שלמות מחיי אחינו בכל מקום שהם (חוץ מארץ רוסיא, ששם מושב רוב בני עמנו, וסופרים מקרובם בודאי יבואו ויעשו מלאכה זו). אך למען ידעו הקוראים, מה היא אספקלרית, אשר אני מביט בה על העיניים האלה, ומה הם הצבעים, אשר אני משתמש בהם לציורי, רצוני להקדים תחלה השקפה כוללת על חיי בני עמנו בארצות שאני עתיד לטפל בהן אחרי כן בפרטות. השקפתי הכוללת תחל במדינות אשר שם תמשול ההשכלה הגרמנית ברב או במעט, יען כי היהודים המדברים גרמנית זכו זה מאה שנה לשם טוב בנלל פעולתם הספרותית והשפעתם על התפתחות עם ישראל. אמנם רוב היהודים בממלכת אוסטריה-הונגריה הם יושבי גליציה, בוקובינה וצפון-הונגריה, אשר שונים הם לגמרי מאחינו הגרמנים במדינות גרמניה ובנפות אוסטריה הגרמניות בחייהם המוסריים, במצב השכלתם ובהשקפותיהם הדתיות. אולם המשכילים אשר בכל המדינות האלה גם הם על "ההשכלה הברלינית" יחשבו ועל דגלה הם חונים, ההולכים קדימה מתחקים על מעשי אחינו בגרמניה, כמוהם "יתקנו" את בתי הכנסת, יונחו דעת שפת עבר, ישאפו להתבוללות נמורה בעם הארץ וישירו מנגינות "המשכילים הראשונים", אשר כמאה שנה מלאו את חללה של היהדות "המושכלת". היהדות הגרמנית השפיעה הרבה על התפתחות אחינו ביתר הארצות, לכן אותה בחרתי לשימה ראש פנה בהשקפתי זאת.

א.

בגרמניה באה היהדות בעת עד משבר וכה אין ללדה. היהדות הגרמנית אבדה בשנים האחרונות את שארית כחה, וסימני ירידה נראו בה בכל פינות שאנו פונים. אמנם עלינו לדעת, כי לא הרי עניני היהדות כנגב גרמניה כהרי עניני היהדות בצפון המדינה. כנגב גרמניה אנו מוצאים עוד חוקף הדת ומסורת אכות. רוח הרפורמה, אשר צררה את ערי צפון גרמניה בכנפיה זה חמשים שנה ויותר, נראה כנגב הארץ רק בערים הגדולות, וגם שם איננה הולכת עד הקצה האחרון ולא נתקה כל הכל מקשר את היהדות הנוכחית עם היהדות העתיקה, כאשר עשו בכרלין, המכונה ויתר העדות הגדולות אשר בצפון. כנגב גרמניה רוב היהודים הם עוד שומרי אמונים, מדקדקים במצות עם כל פרטיהן ונזהרים בכל מנהג ישראל, אשר כתורה שלמה הוא אצלם, כי מחוסר ידיעתם את התורה מדקדקים הם בכל מצוה ומנהג שהחויקו בהם — ויתר משלומי אמוני ישראל ברו"פ, היודעים להבריל בין מנהג ורין. אחינו אלה נופלים הם כמצב השכלתם הרבה מהיהודים אשר בצפון גרמניה; דבקתם בהיהדות היא ע"פ הרוב רק חסידות של ע"ה, ומטעם זה לא נמצא חפץ בחסידותם היתרה, יען כי היא כגולם בלי נשמה, רובם שומרים תורת ישראל כעין פטיש, מבלי חקור ומבלי דעת. הן אמנם לא נדרוש מהמן העם (ורוב היהודים כנגב גרמניה הם אנשים פשוטים, סוחרים בטקנה, בעורות וכדומה), כי יבקשו באמונתם חשבונות רבים ויחזרו אחרי טעמי המצות, אולם כשם שאי אפשר לנשמה בלא גוף, כך אין חיים לגוף בלי נשמה. טוב לנו המון הולך לחומו, אם נמצאים בכל עדה ועדה גם חכמים ונכונים דבר, אשר הם כעניי העדה; אבל כנגב גרמניה נראה רק גולם בלי רוח חיים.

בצפון הארץ אין הדבר כן. פה נמצא עוד זיק של חיים ספרותיים, אם כי גם שם ידיעת התורה מעטה מאד. נראה, כי כבר עברו הימים, אשר בהם יצאה השכלה מגרמניה לכל ישראל. כעת נראה שם דור האפיגונים, דור הנחשלים. הללה של הספרות החדשה מלאה מלחבי פינכא ומעלי גרה; בציור אין אתם כעת, כי אם עוללות, אשר הם מלקטים לקוטי בתר לקוטי מספרים אשר קדמו להם, באופן שלא תתרבה איכות הספרות, כי אם כמותה. עשות ספרים הרבה אין קץ הוא מחלה שדבקה בכל יושבי גרמניה הצפונית ולא נקו ממנה כיהודים כיתר האזרחים. החכמים הוקנים מבית המדרש הישן ימותו אחד אחד, וחדשים לא יבואו תמורתם. הסופרים החדשים ע"פ הרוב קמהא טחינא יטחנו, לוקחים עשרה ספרים מן המוכן ורוקחים מהם הספר האחד עשר. זה שנים רבות שלא זכינו לספר חשוב בשפת אשכנז על עניני היהדות, שיכלול איוו חקירה עמוקה, רעיון חשוב, אשר בכחו להחיות רוח נדכאים. הרבנים הצעירים עוסקים בדרשות, אשר אין קץ להגן ולשיחות בטלות שלהן. בימים האחרונים זכתה ספרות-היהדות הגרמנית להעתקת המדרשים ללשון אשכנז ע"י החכם הנוצרי ווינשה, וכשם שנמצאו חכמים בימי בית שני, אשר הצמערו על תרגום התורה ליונית כעל יום שעשו בו את העגל, יען כי ראו מראש, כי עיז עתידה תורה שתשתכח מישראל; כן ראוי לרשום גם את ההעתקה של המדרשים במגלת תענית, יען כי מאז זכינו ל"רבנים" בגרמניה, אשר אף קרוא עברית לא ידעו, והם מכינים להם דרשותיהם מאשר הכין להם ווינשה. ומאחר שידעו רק ההעתקה בשפת גרמניה, לכן התחכמו הרבנים הצעירים להחליט, כי אין טעם במלי דרבנן בצורתן העברית, וטוב שלא

להשמיע מלות עבריות בבית הכנסת, ולא רק בעדות קטנות נראה את הקלקול הזה, כי גם עדות גדולות הקימו להם בשנים האחרונות „רבנים“, אשר אין כחם אלא בפה ממלל מליצות רמות, והתנצלות ראשי הקהלות היא שגורה על פיהם: מאין נקה לנו קעת רבנים חכמים תופשי תורה?

שאלת הרבנים בגרמניה עלתה עד מרום קצה, יחירי סגולה, אשר לבם מר על ירדת היהדות ואשר רואים הם בעין פקוהה, כי עוד תוסיף ותרד מטה מטה משנה לשנה, מורים בדבר, כי צריכים אנו לרועים נאמנים, אנשים נלכבים בדעת התורה וחכמת ישראל, באהבת עמם ודתם, למען יפוחו רוח חיים בעצמות היבשות בית ישראל. אבל בראותם מהות המחלה, אינם שמים לב לדעת את מקורה, אם יתחקו על שרשיה, או ימצאו, כי מקור הרעה הם „בתי מדרש לרבנים“ שהקימו להם בארצות „הנאורות“, ומאז זכינו לכתים „מתוקנים“ כאלה, שקעה שמשו של הרבנית האמתית ונישל מאור עינינו. צאו וראו, כי כל החכמים הגדולים, שקמו לישראל בראשית המאה הנוכחית עד קרוב לדורנו זה, לא מאוזה סימינריום שאבו את חכמתם וידעתם והיו לתפארת עדתם ועמנו. אמנם יש אתנו עוד שרידי החכמים הוקנים, אשר יצאו מהסימינריום בבוסלא בתקופתו הראשונה, זה ארבעים שנה; אבל כבוד הדבר, שלא מהסימינריום שאבו תורתם, אלא שלא הספיק בית מדרש הרבנים בראשית התיסרותו להשכיח תורתם אשר הביאו בידם, כי בימים הראשונים, אחרי הפתח הכית הזה, עוד דקדקו בקבלת התלמידים, שלא לקבל אלה שלא שמשו כל צרכם. אבל אחרי כן, מעת לקחו מכל הבא בידם, נכנסו תלמידים ריקים מדעת התורה ולעומת שבאו כן הלכו להם ומאומה לא לקחו עמהם.

הדבר הזה ראוי לשים אליו לב, יען כי נכבד הוא מאד לבית ישראל בכל מקום שהוא. קעת נדע, שגם ברו"פ נוהים רבים מהמשכילים אחרי בתי מדרש לרבנים, אשר על ידיהם הם הפצים להקים סוכת היהדות הנופלת. מתירא אני שלא יכשלו בדבר שאיננו מהונן, יען כי ממרחק יתראה כל נוצץ בתור זהב מווקק. יוכל היות, שכרוסיא יאמרו לבנות להם כאמת בית מרום ונשא לתורה והשכלה, והלכו לאורו כל מבקשי דת ודעת. אבל לפי דעתי נמצא הקלקול בטבע הענין, ועל כן לא נוכל להמלט ממנו, עם כל השתדלותנו לשכלל הדבר עד כמה שהכה האנושי מגיע. אין תורה וחקירה אמתית מתקימת אלא במי שממית עצמו עליה, אשר עמל הוא יומם ולילה בשקידה גדולה וכחבה נמרצה לבוא עד חקר דבר, יזיה באיזה מקצוע של החקירה שיהיה. אבל שקידה כזאת היא פרי אידיאליסמוס יוצא מן הכלל, ולא פרי תשווקת-הדעת המצויה, רק איש אשר שאר רוח לו ונבדל מרעיו בכחות נפשו הנפלאים — יקריב את חלבו ודמו על מזבח אהבת התורה והדעת, ישים לילות כימים ולא ייעף ולא ייגע בשקידתו ובחקירתו, אשר היא שעשועיו ובה כל חי רוחו. זה היא אידיאליסמוס של יחירי סגולה, קרבן נדבה, שאדם מביא מעצמו, לפעמים בתלחמו עם אלפי מניעות. אנשים כאלה מכלים מבחר ימי נעוריהם בלמודים ועוסקים בחיי עולם, בומן שצעירים אשר כולם נהנים מהייעולם הזה ומפנים לבם לבטלה, להתענג על ניר נאה, אילן נאה ובריה נאה. למוד כזה אפשר רק ביחידות, אבל לא בכי"ס, אשר נוכל להעמידהו רק על כשרון מצוי ורוח כללי של רוב בני אדם. אי אפשר לנו לקבוע פרונגרמה מרובה, כי בית מדרש לרבנים מוכרח להיות ע"פ חוקים קבועים ונהוגים, השעות ללמודים מנויות, ואי אפשר לעבור על חוק, וגם הלמודים הם קבועים

לפי כשרון רוב התלמידים ושקדוּתם. קרבן כזה, כאשר פרטתי אותו למעלה, אי אפשר לנו לעשות חובה, כי אם רשות. בשעות קבועות לומדים ומשימים רוח בין שעה לשעה, לבלי להגניע את התלמידים יותר מדאי. ירחים מזמנים קבועים לחלוף כח ולחלוף עצמות של המורים והתלמידים, כי כן דורש הסדר. הלומדים הם לכל היותר במדה בינונית, כי אי אפשר לסדרם לפי כשרון תלמידים מצוינים, שהם המעט נגד רוב התלמידים ובטלים במעוטם. בקצרה: בית מדרש כזה, אך תלמידים בינונים ופשוטים הוא מוציא לפי טבעו, אבל אי אפשר לו להעמיד חכמים מופלאים ומצוינים. ותלמיד מופלא ומצויץ, אם יכנס לבית מדרש הרבנים, ע"פ הרוב הוא נכשל בדרך, כי רק ברזל בברזל יחד, והוא, בין תלמידים מתחילים שלא שמשו כל צרכם, שכלו יקהה וכשרונו יפגם. ע"פ הרוב הוא למשא על מוריו, אשר גם להם יחסר לרוב האדיאליסמוס, והם מביטים בעין צרה על התלמיד המצטיין בכשרונו ומבקש תפקידו בלמודים יותר עמוקים. בשביל רוב התלמידים אין המורה מיגע עצמו יותר מכשעור, והנה בא זה ויעמיק או יגביה שאלה ומטה לצדי דרכים, שהמורה איננו מצוי והגיל בהם.

והנה בזה יש מקום לבעל דין לחלוק ולטעון: מה נשתנה בית מדרש לרבנים משאר בתי מדרש להקירה ומדע? הכי באמת רק היהדות מתקימת בהוסר סדרים? אבל באמת ידוע ומפורסם הוא לכל העוסק בשאלות אלו, כי הקלקלה שאנו פורטים בבתי מדרש לרבנים מצאו כבר נבונים דבר בכל הבתים המוקדשים לחינוך מדעי. בצרפת למשל רואים כבר קלוקל במקצוע זה ונמנו ונמרו ליסד בתים חדשים ללמודים נבונים ע"פ השטה הרגילה בגרמניה, ובגרמניה רבתה הצעקה מאד ע"ד האוניברסיטטים, אשר בימים האחרונים אינם ממלאים עוד את תעודתם ומטרתם. רוב הצעירים, אשר יצאו מהם מוסכמים לאיזו שירות מדינית, רק שטחיות הלמודים רכשו להם ולא יותר. השופט הצעיר הכנים במוחו כמה חוקים נהוגים, אבל לא ירד לעומקא דיניא ולא עמר על דעתו של המחוקק. לכן מתרבים בכל יום משפטים מעוקדים יוצאים מפי שופטים מוסכמים, אשר גרמו להמעיש בקרב העם כבוד החוקים ובית המשפט. כבר נמנו ונמרו, כי פעמים רבות, הנשפט לפני דיינים „מומחים“ ומוסכמים הרי הוא כמשחק בקוביא, ואי אפשר לדעת מראש, אפילו לבקי בדינים, את מי יוכו ואת מי יחיבו. דברים שאפילו איש בלתי מלומד, בעל שכל בריא, עומד עליהם בנקל, יתקשו בהם דיינים „מומחים“ וחורצים משפטים שעליהם ישתומם כל איש. ובמה תלוי הקלקול? ג"כ באופן הלמוד, אשר לא יספיק כעת. לפנים היה התלמיד ע"פ הרוב שואף בתשוקה אמתית ללמודיו והעמיק בהם בשקידה גדולה, עכשיו הוא שואף לבוא אל מטרתו בחיים ולא יותר. אנחנו הבאנו פה המשל מלמודי תורת המשפט; אולם הצעקה גדולה בכל פנות המדע, כי אופן הלמודים צריך כעת לתקן נמרץ. ונוסף על זה עלינו לזכור, כי הנימונים מקנה להתלמידים ראשית למודים, יסוד נכבד, אשר עליו יוכלו בתי המדרש לחכמות כלליות לבנות בנין שלם, אם יש להם החפץ והכשרון לבנות. לא כן בבתי מדרש לרבנים, כמו שנהוגים הם באירופה. איש צעיר, ריק מדעת התורה ואף קרוא עברית לא ידע כהונן, יוצא מנימונים ותעודת בנרות בידו על למודי חול, אבל אין לו דעת היהדות, ומי שבא לביה"מ ותלמודו איננו בידו, לעומת שבא כן ילד. ולמה נעשה שקר בנפשנו ונכסה על האמת, לרעת היהדות ולהמעטת דמות התורה? צאו וראו בכל בתי מדרש לרבנים בארצות אירופה, אם תמצאו יוצא מן הכלל! אין חפצי ה"ו להוריד כבוד המורים אשר בהם; לפעמים הם חכמים מופלגים מדור הישן, והיהדות

בהם התפאר, אבל כמעט כל התלמידים אין בהם לחלוותיה של תורה. קונים הם להם התמונה החזונית של "רב", דרשות ופספוסים מלים, מעט כשרון של משחק בתיאטרון, מעט נסות הרוח והנופה, מעט שחצנות וכשרון לסמא עיני אחרים, אבל תורה אמיתית אין כאן וחקירה מדעית אין כאן. אנו רואים צמח בלי יעשה קמה, עץ ששרשיו באדמת חול. מבטים כאלה עוד לא יצאו חכמים נלהבים באהבת היהדות, יודעים את התורה וחכמת ישראל במקורה ושרשיה, כי אם מטיפים ודרשנים, אשר כעת גם את המון העם לא ירוו דעת. מלבד שגם תכנם המוסרי איננו מספיק להיות מופת לעדתם. דברי חכמים: "אם הרב אינו דומה למלאך ה' צבאות אל תבקשו תורה מפיו" — אינם נשמעים כעת.

קלוקל גדול נראה בבתי מדרש הרבנים אשר באירופה גם בנוגע למנוי המורים. כאשר נוסדו הבתים האלה, שקרו מיסדיהם למנות חכמים גדולים ומופלגים, אולם ברבות הימים סרו מן הדרך הזאת, יען כי מנוי המורים נתונה בידי אנשים אחרים, העומדים בראש הבית, והם על פי הרוב סוחרים או רופאים או אדבוקטים וכדומה, אשר בעצמם לא ידעו בענינים כאלה בין ימינם לשמאלם ותלויים הם בדעת אחרים. והיה כי באה העת לבחור במורה, נראה גם אמצעים מגונים, אשר על ידיהם יגיעו למשרה כזאת גם אנשים בלתי מוכשרים ובלתי מהוגנים. כי נשארם מישראל יש לו "דעה". בעיני הצבור, הוא מבקש חשבונות רבים, אשר לא ישים אליהם לב בעסקיו הפרטיים. בנוהג שבעולם, אם יבקש לו סוחר איש. מוכשר לנהל עסקיו, לא ישים עין לחמלה על פלוני שטפלי תלויים בו, או כי הוא ממשפחה הנוגה, או כי פלוני החכם המליץ עליו, או כי איש עצתו הוא בעיניו אחרים, רק בודק בהזירות גדולה בכשרונו ורואה, היצלה למלאכתו או לא. אבל כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור, מיד יבחר לו דרך אחרת. פלוני ידע להצמיד חונף ולהשתחוות לפני כל איש נאה; פלוני נושא הן בעיני רואיו ע"י שיחותיו הנעימות; פלוני הוא בעל משפחה מרובה וצריך לפרנסה, או כי הוא רווק, ולפלוני ממכירי הפרנס יש בת שהגיעה לפרקה. ע"פ התנאים האלה אחינו בני ישראל מבקשים להם רבנים, חונים, שמשים, חיות הקדש, וגם מורים בבתי ספר הגבוהים. אפשר הרבר, כי בר"פ ייסדו בית נכון וישתדלו לשמרו מכל אלה המומים שהזכרתי פה. אם יצליחו כזה, בלי ספק נאמר לפעלא טבא וישר. אבל מודה אני, כי עד שאראה בית כזה עומד על תלו, על טהרת הקדש, לא אאמין באפשרותו, יען כי החסרונות שמניתי למעלה מונחים בסבב הענין.

משא דבר ה' בבתי כנסיות, אשר אליו נשאו נפשם כל משכילינו לפני חמשים שנה, עומד כעת על מדרגה פחותה. וגם אלה, אשר עוד לא חזרו בתשובה לראות משונת, "התקונים", מורים ואומרים, כי הדרשה בתמונתה הנוכחית היא רק להג הרבה יגיעת בשר. ואמנם בין אחינו נוצרי רת, אשר היהדות עוד מושלת בם בכל תקפה, אין הדבר עקרי כל כך, והתפלה איננה חסרה כלום, אם לפעמים הדרשה חסרת טעם. אבל בקהלות "המתוקנות" העמידו את עיקר עבודת ה' רק על הדרשה, והיא בעצמה דומה למאכל תפל מבלי מלה. כי אמנם כל מננינות העונב ושירי תפלה, לפי רוח העת החדשה, אשר בראשית בריאתם משנו את הדרך הצעיר לבית התפלה, אברו כעת את השפעתם. בתי התפלה ריקים מאדם בשבת ומועד, והדרשן דורש לפני הספסלים הנעזבים מאין יושב.

לעמת זאת, גדולים מאד מעשי הצרקה והחמלה בקרב קהלות היהודים

בנרמניה. ידוע כי על פי הרוב יש שרוצה ואין לו, ויש שיש לו ואינו רוצה. אחינו בנרמניה, ככלל ארצות מערב אירופה בכלל, רוצים ויש להם, ולכן הם מפזרים סכומים גדולים לעניני הצדקה ובונים בתים לחומלה על כל איש קשה יום, לרפא חולים, לחום על דל, לאסוף זקן ויתום ולכל צרה שלא חבא. אבל גם באליה זו יש קוץ מכאיב מאד, כאשר אבאר פה. כבר אמר ר' משה בן מנחם בזמנו, כי מיום שנסודו חברות למעשה הצדקה נתמעטה בישראל הצדקה האמתית, שבה הצטין עמנו תמיד. הנה בימים מקדם לא היו לבני ישראל מוסדי הצדקה כמו בימינו אלה, למשל, לא היו להם בתי מחסה לזקנים או ליתומים וכדומה. מוסדי הצדקה היו בכלל רק בתי חולים ובתי מדרש ללמוד התורה. אבל טעות היא להאמין, כי אבותינו לא חסו על דל, על זקן חדל כח ועל יתום נעזב מאבותיו. אדרבה, רגש החמלה היה אז בלי ספק במדרגה יותר גבוהה, אם כי נעשה הדבר באופן אחר. איש כי מת והניח בנים ובנות בקטנותם ואין מי שיאסף אותם הביתה, כבר דאגו פרטים או כלל הצבור להיות עליהם למחסה, וכן הדבר בזקנים עניים ולכל הנצרך לצדקה. הצדקה היתה נעשית, לפי דברי הרמב"ן, מיד ליר, העושה היה יודע למי נותן, והמקבל היה יודע ומכיר את משיבו. והיה המנדב מתחמם בשעת נתינתו, בראותו עוני וחוסר כל, ולכן לפעמים היה מגביר כח ונותן יותר מכפי יכלתו, בעת נכמרו רחמיו. ולכן היה הצורך להזהיר אצלנו על פזור לצדקה יותר מדאי. וגם המקבל, בראותו רגש החמלה במשיבו, היה מתענג לראות בנדיבות לב האדם, ונתן שבה והודאה להיוצר שככה הטביע בשבע האנושי. לא כן כעת. הנותן שולח נדבתו לחברה פלונית וזוה יצא ידי חובתו. נדבתו יתן בחשבון, ועל פי הרוב באונס, כמי שכפאו שר. כי העני המקבל, המעורר רחמיו, איננו לפניו. המקבל בא לפני „פקירי“ החברה, על פי הרוב אנשים קשים ואכזריים, אשר לבם כאבן וזורקים מרה בעניים ומולזלים בכבודם ומדברים אתם קשות. נמצא, כי הצדקה אמנם נעשתה, אך לא לפי המדה הישראלית.

אבל גם אם נעלים עינינו מרוחניות הדבר ונשפוט רק על פי התועלת הגשמית היוצאת מסדרי הצדקה של בני דורנו, הנה נמצא סכנה גדולה כרוכה בעקבם. ידוע ומפורסם הוא, כי שער הכסף, כלומר, הפירות שהוא מביא ע"י הלואה ברבית, ירד מאד בימים האחרונים, ועוד ירד מיום ליום. ונודע גם כן, כי כסף הקרש מניחים רק באוצר בטוח, כלומר, קונים בממון של צדקה שטרות בטוחים מאד, אף כי מעטות פירותיהם. הדיסקונט הנוכחי לשטרות כאלה הוא שלשה למאה, ואולי עוד פחות מזה, ובלי ספק עוד ירד במשך העת, אם תהיינה השנים כתקונן. בלי מהומות ותרועת מלחמה (בצרפת שטרי הממשלה מביאים פחות משלשה למאה, ובאנגליה לערך שנים ומחצה). והנה אדם מישראל, שהניח לפני חמשים שנה סכום מאה אלפים ר"ט (שלש מאות אלפים מרק במטבע של המדינה כעת), יסד מעשה הצדקה על סכום חמש עשרה אלפים מרק לשנה, היינו חמשה למאה (הדיסקונט שהיה נהוג אז לשטרות המלכות). ברבות הימים עשו בזה מעוט אחר מעוט, עד כי הגיעו הפירות לשלשה למאה, כלומר, לתשעה אלפים מרק לשנה מן שלש מאות אלפים. לעומת התמעטות ההכנסה נתרבתה ההוצאה. מי שיסד בית מחסה לזקנים לפני חמשים שנה חשב, כי הוצאות האדמיניסטרציה תהיינה מעטות, והנה נתרבו כעת, כאשר צרכי החיים מרובים יותר. ע"פ החשבון הזה יצא בעוד עשרים שנה שכר ההקדשים בהפסד הוצאתם, כי ההנהגה תבלע את כל ההכנסה, ולעניי ארץ לא ישאר כלום, או אך דבר מעוט.

ידעתי גם ידעתי, כי לא אלמן ישראל, ובשעת הצורך, אם לא תספיק הכנסת ההקדשים לצרכים הכרחיים, אזי יקומו נדיבי לב על נדיבות ויגדלו סכומים חדשים. אבל עצם הדבר לא ישונה, סוף סוף נתבערה הקרן הקימת הקודמת. אם יאמר עשיר בעל רוח נדיבה לחלק סך גדול בין כמה בע"ב, אז תהיה צדקתו דבר ממש, ואלה שנושעו על ידו גם הם ירבו לעשות חסד. ובאופן זה לא תהיה הצדקה נעדרת, ואיננו נצרכים להנהגה ולפקידים, וגם לא יהיו העשירים נכשלים בחברות שאינן מהוננות, כידוע. אבל לדאבון לבנו, צדקה בסתר ובחשאי עברה ובטלה מעולם היהדות.

נפן עתה ונראה סדר הנהגת הקהלות בגרמניה, ביחוד מצב הרבנים, החונים, השוחטים ויתר המשרתים בקדש. במקצוע זה עלינו להבדיל בין העדות הגדולות ובין העדות הקטנות, השונות בזה תכלית השנוי. עדה גדולה בגרמניה על תלה בנויה, הכנסותיה ממס היהודים הן קבועות ונגבות בהורמנא דמלכותא ובכל תוקף ועוז. לכן משרתי העדה לכל הפחות מוצאים להמם בלי צער, לפי צרכיהם, אמנם גם הם שומעים בקול מושל ומצוה, הוא, "ראש העדה", אשר על פי הרוב הוא מתנהג בשררה ובשלטנות כמו מלך אחת המדינות באויה, אבל מכיון שהרכיניו ראשם לפני, "נבוה מעל גבוה", הוא, "ראש העדה" הנוכח (כל היהודים בגרמניה יש להם חלק בליברלות בנוגע לחיים המדיניים, ובשלטון העדה הם דיספוטים ממש), שוב אין אימת, "הקהלה" עליהם ואינם נוקקים עוד לשום איש בעולם. לא כן הדבר בקהלות הקטנות. מצב משרתי הקהלה, מן הרב היושב לכסא הרבנות ועד השמש שומר הרלת, מורה מאד. בכל יום ישמע קול צוחה במחנה היהודים, מריבות וקטמות, "בני קרח" שבכל עיר ועיר מרבים מחלוקה, מצירים לרבניהם, חונייהם, שוחטיהם ושמשיהם וכבים בהם על לא דבר, יורדים עמם לחייהם, מקפחים את פרנסתם, מולולים בכבודם, ובסוף כלה יגרשום. בעיר קטנה הרבר נוהג, כי כד רגיו עשיר פלוני על הרב, על שלא הקדימה הרבנית לשאול בשלום, "הגבירה", לעת מצא יעשה בו נקם, וכשהגיע זמנה של בתו להנשא, הוא קורא לו רב מעיר אחרת לסדר קדושין, וקם ע"ז ריב בעיר, והעדה תחלק לכתות ומפלגות, ונלחם איש באחיו ואיש כאביו, ותקום מהומה בעדה, ובבית הכנסת יקראו למהלומות, ולבסוף יעלו לגררום את מחרחרי הריב, ומשרתי העדה יבקשו להם מנוח במקום אחר, והסערה תקום לדממה לזמן קצר. כל זה היא בעדה קטנה שעוד מצטרפת למנין, אבל יש עדות קטנות ביותר, ושם יקחו להם, "פקיד דתי" (קולטוסביאמטר) אחר, הוא ישא את כל עונותיהם, הוא הרב והמורה והשוחט והחזן. משכרתו קטנה מאד, ועליו להסתפק בקב הרובין משבת לשבת או לצום הפסקות שבעה ימים בשבוע או לזווע ברעב, הכל כאות נפשו אשר יבחר. ה"קולטוסביאמטר" הזה, הטאת הקהל, עליו לסבול ביחד כל מה שסובלים בעדה יותר גדולה הרב, החזן, המורה והשוחט, איש איש בפני עצמו.

בעוד שבניהם ובנותיהם של כהני הדת הפרוטסטנטית יתרגלו מנוער באהבה וחבה לדתם, אצלנו הרבר להפך. הבנים אשר יולדו למשרתי הקהלות בגרמניה הם על פי הרוב שונאי היהדות ומתרחקים ממנה כמטחוי קשת. כי בימי ילדותם ראו בעני אבותם הנורא, ויקוצו מפני בני ישראל בבואם בימים. רבים מהם ימירו דתם ויצאו מן הכלל, וגם אלה אשר למראית עין ישארו יהודים לבם רחוק מהיהדות.

קבוץ מדיני יש לעדות ישראל אשר בגרמניה, הוא הנקרא בשם, "ועד הקהלות", אשר ראשיתו היתה בליפציג ומטעמים ידועים ראה לנחוזן לו להעתיק מושבו לכרלין.

שנוי מקום גרם לו גם שנוי מול, אבל לא לטובה. משלשת אלפים קהלות גדולות וקטנות אשר בגרמניה רק לערך חמש מאות נספחות לוועד הקהלות. כי בכלל אין כבוד עדת ברלין גדול בעיני אחינו יושבי הערים הפרוות. בגרמניה הדרומית נחשבו יהודי ברלין ל"אפקורסים" מחללי קדש ומבקשים לעקור את הכל, ובערי גרמניה הצפונית אינם חפצים לשמוע בקול נגיד ומצוה ולהכנע תחת עול ועד. אמנם הכריז הוועד, כי איננו מתערב בעניני דת ומנהגים, וכל עדה ועדה באמונתה תחיה (ואולם ראשי הוועד ומנהיגיו ע"פ הרוב על עדת הרפורמה אשר בברלין יחשבו), אבל אין הכל מאמינים בכרוויו. ואולם טוב ויפה היה הוועד עושה, לו לא התערב כל עיקר בעניני-העדות הפנימיים — אחרי כי סוף סוף קו של חשד מתוח עליו במקצוע זה, ואין איש מאמין בצדקתו ותום דרכו בעיני אמונה — והיה משתדל להשגיח על עניני-היהדות הכלליים בגרמניה, לעמוד בפרץ לעת מצא, לתבוע עלבון היהדות, להרבות כבוד ספרותה וכדומה. אבל לזה דרוש אומץ לב ורוח גבורה, אשר יחסר לו. לכן הוא מבזבז כחותיו בענינים קלי הערך ומבלה עבודתו בקטנות דמוחין, והשפעתו תמטעט משנה לשנה. הם אומרים, כי חפצם רק לתמוך בידי קהלות קטנות שאין ידן משגת להחזיק להן מורה הדת, ולכן הם קוצבים לעדה כזו רק תמיכה קטנה, כדי שתקרא לה "קולטום-ביאמטרי" אחד. אבל גם דבר זה הם עושים רק לחצאין ובלי שום דרך קבועה, לכן לא יעלה בידם כלום.

עד הנה דברנו מהליכות הקהלות וממנהיגן. נראה כעת מה המצב המוסרי של אחינו בגרמניה.

בערים הקטנות ע"פ הרוב לא נשתנו עוד היהודים לרעה כמצבם המוסרי, ריחם לא נמר וטעמם לא פג. כרב או כמעט יש בהם עוד המדות שהצמינו בהן בני ישראל מימים קדומים. הם מרבים בעסק וממעטים בהוצאות הבית, ועי"ז הם עולים מעט מעט במצבם האיקונומי. בערים הקטנות מצוינים היהודים לטוב גם במצב השכלתם, שבוה עולים הם על רוב אורחי העיר מבני עם הארץ. בעיר קטנה יחשבו על דגל ההשכלה "פני" העיר: פקדי הממשלה, שרי בית המשפט, פקדי בית הרוואר, גובי המס, מורי בתי הספר, ראש שלטון העיר וכדומה, ועליהם נספחו גם הסוחרים, המשכילים, אשר ברובם יהודים הם, והיה כאשר יבא לאחת ערי השדה הבל משחקים בתיאטרון, או היהודים מרבים לבא ומתנים להבריות האלה, התיאטרון בעיר קטנה ימלא עוד באמת את תפקידו; איננו נוקק, כמו בערים הגדולות, להעיר האביונה בקרב הצעירים ולהרגיל את באי שערינו בנבול פה, כי אם מטרתו לשפוך על בני העיר, הצמאים לרגש פיוטי, רוח פואטיווה, ולהציג לפני עיניהם מחזה אידיאלי. בני ישראל בערים הקטנות משתתפים במצוה זו במדה מרובה מאד, ואלמלא הם אי אפשר לתיאטרון שיתקיים בעיר קטנה. גם הנוך בניהם ובנותיהם הוא על פי הרוב כראוי, ולתכלית זאת הם מוציאים לפעמים יותר מכפי כחם. בכלל הם "שאר שבועים" ועל ידיהם תוכה עיר קטנה למעט קולטורה. גם הדת עורגה שם בתקפה, ואם כי, כמובן, לא יחסרו גם שם מחללי שבת, אוכלי מאכלות אסורות וכדומה, עם כל זה השפעת הדת גדולה, ובחיי המשפחה נראה פעולתה, בפרט בימי שבת ומועד. האב אמנם יוצא ע"פ הרוב למרכלתו, אבל האשה והבנות תשבותנה ממלאכתן, קוראות לפעמים במ"ע לישראל, מבקרות את רעותיהן ונוהגות קדושה בימים האלה. הבנים, ולפעמים גם הבנות, לומדים מעט גם למודי הדת, אם כי איפת רוזן ועומה ללמודים האלה.

לא כן בערים הגדולות. שם כבר בלע התנין הגדול הנקרא „השכלת עת היתה“ את כל הפרטיקולריזמוס העברי. בברלין, אשר בה נמצאים יותר מעשרים אלף בתי אבות, נמצא כשתי מאות, אשר יודעים עוד מה מיהדותם, או שאדוקים הם בדת בכל לבם. עוד כשני אלפים בתי אבות נמשכים והודכים לתומם, רחילא בתר רחילא, כשיש איוו „תנועה“ או „רגש“ בעיר, סערה בצלוחית של מים: בחירת פרנסי הקהלה, אספוח, רקורים לשם מצוה וכדומה, והשאר — אין דורש ואין מבקש. את המס הקצוב משלמים הם, מפני „שכך נהגו“ ויען כי הממשלה כופה אותם על זה. כי מי שאין בחפצו לשלם ועם זה איננו עוזב את הדת הישראלית להכנס לדת אחרת — עליו לגשת עד בית המשפט ולהבטיח שם על ישרתו, כי עוזב הוא את קהלתו, מפני שנפרד הוא ממנה בעניני דעות ואמונה, ולא משום דררא דממונא, ואחרי כל אלה עליו לשלם עוד במשך שלש שנים, ואז יצא לחירות ממרות קהלתו. דבר כזה הוא קשה מאד על רוב היהודים בגרמניה (החוק הזה, כי יוכל איש לעוזב את קהלתו, נוהג רק בפרוסיה ויצא לאור בהשתדלות החכם המנוח לסקר, אבל בשאר המדינות בגרמניה אין הדבר נוהג כן) ואיננו לפי כבודם, ויען כי על פי הרוב הם בעלי יכולת ופרנסתם מצויה (מכע״ב קטנים לא תנבה העדה, ולכל הפחות לא תהיה להם כנושה, אם לא ישלמו בזמן המוגבל), ואפילו אלה שלכם רחוק מדת אבותם יודעים, כי משתתפים הם בכספם לצורך בתי הסד וצדקה, לכן משלמים הם ברובם בעין יפה. רק לפעמים ירגו ויקפידו, כי ע״י שובר מס העדה הישראלית יִרַע לשפחתם, כי יהודים הם, ואז הם קופצים ונשבעים בחרונם, כי „מחר“ ילכו אל השופט ויודיעו לו הפצם, לצאת מרשות הקהלה. אבל ביום „מחר“ כבר שככה רוחם וישלמו כמקודם, ובשערה כזו תלויה היהדות ברוב בתי האבות!

ברוב בתי ישראל בערים הגדולות אין מי שם לב אל היהדות בכל ימות השנה, חוץ מימים נודאים, אז ילכו רובם (אבל יש מעוטא דלא!) אל בית ה', „המתוקן“ לפי „רוח העת היתה“, ושומעים אל הרנה ואל התפלה ואל דרשת הרב. רבים מהם יצומו ג״כ ביום הקדוש, ויש מהדרין מן המהדרין שמדקדקים ביום זה במצות ואוכלים בערב דוקא מאכל כשר, ואולם זה רק לחומרא בעלמא, אשר רוב ישראל בערים הגדולות בגרמניה הצפונית אינם נוהרים בה. בהרבה מקומות ידרכו סף בית ה' גם ביום הזכרת נשמות, ואז דוחקא דצבורא גדול מאד. בחייהם המוסריים דומים רוב היהודים בערים הגדולות למקולקלים שבעם הארץ. העשיר היהודי מבני „הדור החדש“ איננו יודע קצב ונכול בפורנות ובנאוה ובמעשי מצרים. בניו הם סרי סוררים, באביב נעורם יוצאים לתרבות רעה ומקדימים לאכול מפרי עין „הרעת“. נודעים הם ל„מוקרי השער“ של בנות התיאטרון, כי קופצים הם בראש, וכל הפצים לא ישוו להם בדבר כזה. ממון ישראל עיף הרוב הולך לאברון, ומשל משלו חכמים בעשירי ישראל, כי דור רביעי לא יבא להם בקהל העשירים. בנוהג שבועלם, היהודי מתעשר ע״י הריצות נפלאה מאד, בנו איננו מוסיף ואיננו גורע, נכדו מסור הכל, ודור רביעי מחזר על הפתחים. גם נשי ישראל ובנותיהם בערים הגדולות ברובן פורניות הן, והבטלה מביאה אותן לידי שעמום. מתקשטות הן יותר מדאי, סרק ופרכוס, אבל חסרות שעם והן; כל רואיהן יכיר אותן גם מבעד לצמתן המכסה את חושמן הארוך, כי בנות ישראל הן ועשרן לא בא להן בירושה. בלכתן לבתי התיאטרון, נוהגות לבחור מקומן בראש, להרבות שיחה ולחרוץ משפטן בקול רם, להביט בנאוה ובזו על כל „הקטן“

מהן בעושר וכבוד, להחניף לכל איש ואיש, מהם, כלומר, מעם הארץ, ולדבר סרה בעם ישראל (כי גם זה כלל מוסכם הוא בברלין וביתר הערים הגדולות, כי רב מספר האנטיסימיטים הנמולים משאינם נמולים). אמנם כל אלה הן עברות קטנות, שאדם מישראל, בן המאה הי"ט, דש כעת בעקביו: שהצננות, נסות הרוח, פורנות, אהבת המותרות, ועוד דברים קלי ערך כאלה. אולם השחתת המדות בין בני ישראל, שהזכרתי למעלה, היא מרבה להכיל ואוכלת את ישראל בכל פה. ולדאבון לבנו, כבוד הרבנים ירד מאד בגרמניה, כי לולא זה הלא להם המשפט והחוב להרים קולם נגד אלה המגדלים את בניהם ללא מוסר ולתרבות רעה ומלמדים אותם לסטות. כי כשהם גדלים ואינם מוצאים את למודם, הם עושים כל מיני פסלנות, אשר תצלינה אוני השומע. הם הם המקרים המעציבים אשר נתנו להרם יעקב וישראל לגדופים, כה"ע לישראל שמים יד לפה, כי מוכרחים לכתוב בלשון שמלאכים רעים נוקקים לה, ואם לפעמים יכשל כה הסבל וסופר אחד יגיד את לבו, אם כי יגלה טפה ויכסה טפוחים, מתנפלים עליו, "אוהבי" בית ישראל בחמה שפוכה לאמר: "מה אתה עושה? רשעות אתה מביא לעולם?"

השחתת המדות מראה פעולתה הנוראה גם על כה הגוע, וזוהו נשקפה רעה רבה לכלל היהדות בגרמניה. כי זו רעה הוליה שאנו רואים בגרמניה, כי מרבים היהודים יושבי הערים הקטנות לעזוב רבצם ולנוע אל הערים הגדולות, ובפרט לעיר הבירה ברלין. העדות הקטנות הולכות ומתדלדלות ונעזבות הן מאיש, באופן שלפעמים יחדל כל זכר להן. לעומת זה מתרבים היהודים מאד בערים הגדולות, במקום שתנאי החיים מתגדלים למוסר ודת. שם היו המשפחה מדולדלים המה במאד. בנים יולדו להם רק במספר מעט. נשי ישראל בערים הגדולות מפהדות מפני הלידה כמפני הרוב, כי עי"ז יתמעט יפין, ולכן בקיאות הן בכל מיני אמצעים להמעיט פריה ורביה. מספר היהודים בגרמניה הולך ומתמעט, ולא המרת הדת היא סבת המחזה המעציב הזה, כי במה נחשבים הם איזו מאות בתי אבות אלו, העוזבים דתם מדי שנה בשנה? — כי אם מעוט פריה ורביה הנהוג אצלם בערים הגדולות, אשר בהן רוב מנין של ישראל. גם מחלות הנפש רבות מאד בין היהודים, ולא רק מחלת העצבים, המצויה בין בנות ישראל העשירות, מרוב טובה ומרוב בטלה, כי אם מחלות נאמנות. בכלל רואים אנו בין אחינו בגרמניה סימני הירידה הרוחנית והנופנית באופן נורא. אמנם עד הנה עוד מרבים לבוא מערי השדה ומהן ימלא חורבנן של הערים הגדולות. אבל עד מתי יספיק זה? לעומת הצללים שהראתי, אין אנו רשאים להעלים עין מן האור כי טוב, שנמצא גם הוא בין אחינו בגרמניה, ומה גם כי אלה החסרונות, שמנינו כאן, לא רק ביהודי גרמניה נמצאים, כי אם בכל אחינו במרכזי אירופה ואמריקה הגדולים, כאשר כבר הטיב החכם רנן לראות: כי אחינו במרכזים הגדולים הם טופס בפני עצמו. בגרמניה ובכל ארצות המערב היהודים הם נדיבי לב חסים על כבוד היהדות שלא יחולל בעמים, אם כי אינם יודעים תמיד את הדרך הישרה. העשיר הגאותן והפורן, הגורם ל"רשעות" ע"י מעשיו אלה ואיננו חס על כבוד קונו, הוא עצמו, כשישמע פלוני הבנקיר היהודי עתיד לפשוט את הרגל ושם ישראל יתהלל, הוא ממחר להתחוק בירו ולגרב סכום הגון מאד, למען לא יודע הרבר בחיזן. ואל תהמה כי בשנים האחרונות היו שמטות כספים בין יהודי גרמניה, אשר קולן נשמע עד למרחוק ולא הועילה עזרת אחרים; כי הרבה דברים בנו. לפעמים היו חסומים

גדולים כל כך, עד כי אי אפשר היה לקבץ אוצר גדול כזה בזמן קצר (אנטון וולף נשאר הייב לערך עשרת מיליון מרק), או כי שלח האיש יד בפקדון אהרים (ע"פ החוק אסור לעזור לאיש כזה למחות פשעו, וכל העושה כן סופו יורד לבית האסורים, אם יודע הדבר), או כי בושו האנשים להודיע צערם ברבים (כמו שקרה להאחים זומרפלד, שאברו עצמם לדעה, אחרי כי השמיטו מיליונים רבים) וכדומה. בכלל, אחינו העשירים בנרמניה נותנים וחוזרים ונותנים על כל צרה שלא תבא. הם משתתפים ג"כ בעניני הצדקה הכלליים, והעומדים בראש ענינים כאלה ערום ועירמו ובוחרים תמיד ביהודי נכבד ועשיר, ואז יקפצו היהודים והענק יעניקו לפעמים יותר מדי. ואם כי מעטים הם בערך ליושבי הארץ מבני הדת האחרת, צדקתם רבה על צדקת שכניהם. ואולם היהודים אינם נהנים מצדקות האלה, לא משנאת עם הארץ אלינו (כי אמנם שקר הדבר, כי משא פנים יש בזה וכי בכונה מרחיקים את היהודים מליהנות מפרי הצדקה), כי אם יען אשר מספר היהודים העניים מעט מאד בנרמניה, וגם רבים מוסדות הצדקה לעדת ישראל, לבלי יצטרכו לעם אחר. בית החולים לישראל הוא היותר משובח מכל בתי החולים, ואהבת המין האנושי הופפת עליו, ומי יהודי יבער ללכת לנוע אל בתי החולים לעם הארץ? וכן בתי מחסה לוקנים, בתי אוסף ליתומים, בתי מחסה להולים שאין להם רפואה וכדומה. — בשנים האחרונות התחילה בנרמניה „תנועה“ קטנה לחבת איי, ואם כי, כנהוג, עברה הרקלמה את גבול האמת, עם כל זה קורטוב של אמת יש בדבר. בנרמניה הדרומית נמצא עוד זיק חבת ציון ע"פ הרגש הדתי מימים קדומים. נשי ישראל בערים הקטנות ובישובים הקטנים צדקניות הן ומרימות הלת עיסתן בכל ע"ש ומחליפין אותה בדמים ושולחין המעות לארץ הקדושה, ליושבים לפני ה'. ואף כי ענין שלוח המעות לא"י צריך תקון גדול, עם כ"ז עלינו לכבד את הרגש הדתי הנמצא בזה, יותר מזה נראה בעיר פרנקפורט העתיקה, אשר שם עמד עוד טעם היהדות בה וריחה לא נמר. מפרנקפורט תצא השתדלות גדולה לענין הישוב וגם כסף רב מוציאים משם. בשנים האחרונות התחילה גם בנרמניה הצפונית תנועת ישוב איי, אבל ראשיתה מצער מאד. בשנה האחרונה אספה החברה ההיא בברלין ובכל ערי גרמניה רק לערך שמונת אלפים מרק.

המצב האיקונומי של אחינו בנרמניה הוא טוב בכלל, למרות השתדלות צוררינו בשנים האחרונות להצר צעריהם. מה שהתחילו לרקדק מטעם הממשלה לבלי למנות יהודי למשפט וכדומה — הוא רק „הלכתא למשיחא“, אשר לא תגע לרעה במצב האיקונומי של ישראל. כי משרת שופט וכיוצא בה היא רק לבני עשירים, יען כי שכרה קטן מאד. וגם אמנם לא לוקחה המשרה הזאת לגמרי מידי היהודים, רק מדקדקים שלא יעלה מספר השופטים מהם על ערך מספר היהודים במדינה למספר יתר האזרחים. וכן מה שמחמיר עתה שר ההשכלה בפרוסיה בנדון מנוי מורים עבריים בבתי הספר — גם זה הוא רק הלכתא למשיחא. כי מורה בביה"ס בפרוסיה גורלו כגורל „מלמד“ ברו"פ, וגם עליו לצום הפסקות ולהסתפק בקב הרובין משבת לשבת, וחזון יקר הוא לראות יהודים מבקשים להם לחם הקלוקל הזה. יותר הרעו למורות העבריות, אשר מספרן מרובה. אבל גם פה אחינו אשמים יותר בדבר, כי מה לנו המספר הקטן של מורות עבריות המשמשות בבתי הספר? יותר טוב היה לך חפצו עשירינו הגאיונים לבחור במורה בת אמונתם, בעת שצריכים הם לכזאת בביתם.

רוב עסק היהודים הוא במסחר. המלומדים הם אדבוקטים ורופאים וסופרי כה"ע.

אולם גם בזה יש טעות גדולה שהחזיקו בה רבים. לא אמת היא, כי כל כה"ע בידי יהודים הם. בערי המהוו ע"פ הרוב אין סופר יהודי בכה"ע, ובערים אחדות מספרם קמץ מאוד ואיננו מצטרף לחשבון. נשאר רק עיר ברלין, פרנקפורט ואולי גם ברסלא. אבל גם בערים האלה מספר סופרי היהודים מעט הוא בערך. רוב כה"ע בברלין (ואפילו אלה שבעליהם הם יהודים) מדקדקים לכלי לאסוף סופר עברי אל ביתם, ויש שעשו זאת להם ל"פרינציפ", ורק מעטים מאד מגדולי כה"ע שאינם עושים פרות בין יהודי לנוצרי. כמעט כל כה"ע החדשים והשבועיים אין ליהודי דריסת הרגל בהם. מלבד זאת, הנה אין ברלין משפעת בעסק הספרות על כל מדינות גרמניה, כי לא כיתר ערי הבירה עיר ברלין במקצוע זה. בגרמניה יש מרכזים עתיקים לספרות, אשר לא יכנעו מפני ברלין. מרכז הספרות המדעית היא ליפציג, והספרות ממין היפה מושבה בעיר שטוטגרט, וגם בנוגע לכה"ע היומיים חשובות ערי קילן ופרנקפורט אולי יותר מברלין.

חכמי ישראל הכותבים ספרים טובים או ספורים מלאים הדרת הפיוט (כמו למשל אורבך בזמנו) מעטים כעת ואין להם השפעה על הצבור. כל הסופרים המצוינים בדורנו הם מבני הנכר. עוד אתנו חכמים מובהקים מבני הדור העבר, כמו שטיינל, גולדשמיט ודוגמתם; אבל הדור החי לא יקים לנו אחרים תחתיהם. צעירי הדור אינם אוהבים להעמיק חקר ולהמית עצמם באהלה של תורה. כותבים הם חזיונות העולים על כמת התיאטרון ורובם להג הרכה, ובכלל נראה בכל מה שהם כותבים ומוציאים לאור רוח החפזון והבהלה והחפץ למצא חן בעיני ההמון הרב.

גם מה שאומרים, כי התיאטרון בגרמניה הוא בידי היהודים, איננו אמת. בברלין יש איזה תיאטראות העומדים במדרגה פחותה מאד בנוגע לפיוט-הדרמה האמתית, והם נמצאים בידי יהודים. לבשתנו ולקלקלת הטעם היפה, אבל התיאטראות הטובים בערי המהוו, העולים בטוב טעמם ובתועלתם על התיאטראות בברלין, אינם בידי יהודים. גם התיאטרון של המלכות בברלין, אשר הוא לבדו נשאר לפלטה מורס הדרמה הצרפתית עם כל נבלותה, שהם קוראים לה "ריאליסמוס" — גם הוא מתנהל ע"פ אינו יהודי. משחקים ומשחקות, משוררים ומשוררות יש לנו מבני ישראל, וגם אלה רק מעוטם מצוינים לטוב. בכלל מוכרחים אנו להודות פה, בשפה שצוררנו אינם נזקקים לה, כי השפעת אחינו על עם הארץ בספרות, בתיאטרון ובכל החיים הרוחניים, אף כי לא רבה היא כדברי שונאינו, אך באיכותה אינה טובה ביותר.

מובן מאליו, כי רק על הכלל דברתי, אבל בפרטים אתה מוצא בגרמניה חכמים יהודים עוסקים בחכמה לשמה, פובליציסטים נהגים קדושה במלאכת שמים זו, יהודים מלאים אידאליסמוס ומצטערים על גלות השכינה, כלומר, על השתקעות אחינו בין המטריאליסמוס. ואלו היה באפשרות לאחד את השבלים הבודדות ולעשותן לאגודה אחת, כי אז אולי נפחו מרוחן בעצמות היבשות וישבו לתחיה, אנשים מעטים כאלה, ברוח האידאליסמוס אשר בס, היו יכולים לשעת רגש אהבה להיהדות ולכל דבר קדוש וטוב בלב אלה מיתר אחיהם, אשר לא מרוע לב נטו מדרך הטובה, כי אם רועיהם התעו אותם בכזביהם, ובמליצותיהם הריקות על דבר "רוח העת התייה" הטו את לבכם אחר אלילי הדור. אך המאור שבהיהדות עוד יוכל להחזירם למוטב, וישבו בנים לגבולם.

לתולדות סמולנסקין.

(בקרת).

פרץ בן משה סמולנסקין, חייו וספריו. מאת ראובן בן מרדכי ברייגין.
הוצאת "תושיה". ווארשא, תרנ"ז.

כמעט אין דבר בכל הספר הזה על אדות ספרי סמולנסקין, אבל תולדות חייו כתובים באר היטב, וכפי הנראה לא חשך ה' ברייגין מיניעה נפשו, והשתרל לאסוף מכל עברים את החומר לספרו זה. פועל פעל ה' ברייגין לשמחת כלנו, המוקירים את ערך סמולנסקין, היודעים ומבינים מה פעל "עין עושה פרי" זה (כאשר קרא לו המשורר יל"ג) בספרותנו החדשה, אשר הוא אמנם לא היה יוצרה ומכוננה, אך הוא נפח בקרבה רוח חיים להחיותה כיום הזה. אין דרכי וחפצי להתחכם יותר ולהעמיק שאלה: "מה היה, לולא . . . ?" אבל כמעט מבלי משים נשאל את נפשנו: האמנם אהבנו את שפת עבר, האמנם יכלו רבים לכתוב בשפה מהירה וצחה, האמנם היו מרבית צעירינו את אשר המה עתה. — לולא קם סמולנסקין וילמדנו לכתוב בשפה קלה, להביע את חפצנו בלי זעת אפים, לחשוב ולכתוב עברית מבלי העתק משפה זרה, ויתן בלבנו בינה ויחדש רוח נכון בקרבנו? אנהנו, רק אנהנו, בני שנות השבעים נשאל כזאת לנפשנו. הצעירים אמנם כבר מצאו הכל נכון לפנייהם: גם שפה מעובדת, גם סגנון קל, גם "חכת ציון" מוכנת; אבל אנהנו מה היינו בלעדו? — שיות אובדות, "תועים בדרכי החיים" . . .

ואני עוד לפני עשר שנים התפללתי (בספר השנתי "כנסת ישראל" שנה ראשונה) אל ספר תולדות האישי המצויין הזה, מדעתי כי ברכה רבה בהן; קרבן גדול היה סמולנסקין במותו בדמי ימיו, וידעתי כי כותב תולדותיו יתודה עליו את עונותינו, אשר נואלנו ואשר חטאנו לו; והבעתי שם תקותי, כי עתה, אחרי מות סמולנסקין, תמות גם הקנאה, אשר קנאו רבים מן הסופרים המושבעים ביוצר "השחר", והמולי"ם העברים יתנו מקום להציב לו יד ושם. כי אמנם, רק קנאה עצרה בעד המולי"ם העברים לבלתי הוכיר את "השחר" ואת יוצרו כל הימים אשר התהלך עלי אדמות. כלמת עולם היא לאדוני העתונים האלה. הן לו על פי כהעי העברים לברם היה נכתב ספר תולדות ספרותנו החדשה, כי אז יתעלם שם סמולנסקין לגמרי, כמו לא היה ולא נברא, כי העתונים נוהרו מאד לבלתי הדפס גם מודעות ע"ד צאת "השחר" לאור, והשתרלו בכל אשר מצאה ידם לבל יזכר ולא יפקד ולא יעלה על לב. האם לא שחוק הוא, שחוק מוזר מאד, כי "הלבנון" אולי היה האחד אשר הוכיר את "השחר", — הוכירו אמנם לרעה, ויחרף ויגדף אותה, אבל בכ"ז נתן לו זכרון, ואני בימי חרפי נודע לי ראשונה, כי יש "השחר" בעולם, מפי — "הלבנון"! מה היה סבת החזיון הזה? — מורך לב, "מה יאמרו הבריות", צביעות יתרה? — לא, אך קנאה, קנאת סופרים. כי גם באחרית הימים, כאשר נהיה "השחר" את אשר היה:

ראש המדברים במחנה ספרותנו, מורה דעה לרבים מצעירי בני עמנו, הד קול תקותינו הטובות, מקוה טובי הסופרים, — גם אז הכירו רק העתונים הלועזים אשר לעמנו את ערך סמולנסקין. כה"ע אחרים בארצות המערב, "ראסוויצעט" הפטרבורגי, ואחריו גם "רוסקי יעורוי" — המה הרימו את "השחר" ועורכו על נס להראותם לקוראיהם; והמליץ "ההצפירה" וה"מניד" מלאו פיהם מים ויחשו מאד. האמנם נשאו עליו עון בן-מנחם אילום? לא, אך קנאה הולידה בקרב המול"ים העברים קצף על הסופר הצעיר הזה, אשר לא ידע התרפס ואיננו מונ לב, אשר טובי הסופרים יביאו לו מבכורות עמלם ומחלביהם, אם כי לא יעשה להם הנף, וספרים יביא במשפט לא בדרך "הזון הספרים" ב"המניד", — קצף איך-אונים המעורר שנאה ויעתיק מלים.

ולכן ברוך מר בריינין בעד עמלו לכתוב את הספר הזה, וברכתי זאת היתה יותר שלמה, לוא חפץ ה' בריינין לכתוב באמת ספר, בנובד ראש, ולא היה נותן רוח פוליטוני במקומות רבים בספרו. אינני בא במשפט עם ה' בריינין על אודות המקרים אשר לא כון לפעמים להאיר עליהם אור הראוי, מבלי דעת אותם אל נכון: חטא שלא מדעת איננו חטא. אך צר לי, צר לי מאד, כי יש אשר גם ה' בריינין מרשה לו לדבר אין בסמולנסקין, כפי הנראה, רק כדי לצאת ידי כל הרעות, הסופר מ. ל. ליליענבלום אמר באחד ממאמריו, בבאו לבקר את שירי יל"ג, כי הוא לא בא להלל את שירי יל"ג המהוללים בפי כל, רק להראות את השגיאות אשר בהם, את המגרעות האחרות אשר מצא בהם, מפני כי החסרונות ספורים המה, ואם אשרי אדם שחסרונותיו ספורים — שירים לא כל שכן, בעיני מעריצי יל"ג לא מצא גם דרך ליליענבלום חן, וה' פרישמן דן אותו ברותחין, כי באמת אין אצלנו גם סופר אחד הנכנס תחת סוג "המפורסמים שאין צריכים ראייה", כי חלק הבקרת בספרותנו עודנו דל מאד ושדה בלתי נעבר, וגם על הצד החיובי שבשירי יל"ג עוד לא נגה אור משפט, ומדוע, באיזו זכות, נמתח הדין רק על צדדי השלילה? אולם, לוא גם יש מלאך מליץ על ליליענבלום, בבאו לבקר ספר, שעיינינו רואות אותו כלו, מן הקצה אל הקצה, — אין מגיד יושר על בריינין, בהביאו במשפט מעללי איש, אשר רק אפס קצהו יקאה וכלו לא יראה, אם יגלה טפחים ממגרעותיו ואך טפה ממעלותיו! כן לא יעשה, את המדות הטובות אשר בהם הצטיין סמולנסקין מספר בריינין בחטיפה, מן השפה ולחוץ, מבלי כל מופתים מוכיחים ומקרים מחייו; עוד גם משתדל לפעמים ה' בריינין להקטין את המדות הטובות האלה ולהודיע, כי אך במתת שקר התהלל הסופר באמרו: כזאת וכזאת עשיתי, וגם ההשתדלות הזאת צריכה חיווק, כי אין מופתים לדבריו, ותחת זאת הוא מדבר ארוכות וקצרות, מתהלך באהבה וברחבה, בשעה שהוא יוצא להלל את המנוח, להראות חסרונותיו, וכמעט מונה מספר לשגיאות הרפוס ומראה עליהן כאצבע; ואת החסרונות ישתדל לחזק באותות וכמופתים ובעדי ראייה ועדי שמיעה.

לא! אם לדבר או להחול, רבים המה אנשי הרוח אשר היו בקרבנו, וכל ימיהם היו רעים, וידעו מכאוב מבלי עזרה, ובני עמנו לא ידעו תולדות ימי חייהם, וגם סמולנסקין יכול היה להיות כאחד מהם. אולם אם באמת עלה בדעת בריינין לשום דמעה בנאד ספרותנו לזכר סמולנסקין, אז עליו היה לכסות דמעה את כל ספרו, למען נדע ונבין את ערך האבדה אשר אבדה לספרותנו, למען יהמו מעינינו לו ולבכנו יכאב, כי אם ידינו אמנם לא שפכו את הדם, הנה גם עיינינו לא ראו, כי אובד האיש הנפלא הזה, אובד בצדקו וביושר לבבו, ומבלי היות ננוע וירוע חולי-מנעוריו נוע וימת בלא עת . . .

יש מן הקוראים אשר עוד זוכרו, כי היו ימים אשר אחרת היתה בלב בריינין על

סמולנסקין. כפי הנראה חרד בריינין מפני דברי המשורר יליג (עיין אגרותיו II, 266 גם 271) ויירא מאד, פן לא יהיה ספרו "אלא אפותיאוו להמנח".
הרחיק, הרחיק מאד ה' בריינין ללכת ממאמרו "גסיסת הסופר" עד ספרו זה.

ישנם דברים פשוטים, המובנים לכל אדם בהשקפה ראשונה; הרברים האלה עולים על כל לשון, כל אדם משתמש בהם, כל אחד מאתנו יביע חפץ מוגבל באלה הרברים, ובגלל זאת מובנם מקובל וידוע. אולם אך יבא איש הריף ובברק שכלו יתחיל לחקור ולדרוש בהם. לדרת לתוך עומקם, להתבונן בהם בינה יתרה, אז — תחת להאיר את מחשכם יביא עליהם לילה, תחת הפשט הפשוט הנהו בא כעב הענן של מחקר מסובך, תחת השטח הנראה לעין כל יביאנו בתהום עמוק, ואז עוד לא נמצא ידינו ורגלינו במקום ההוא, אשר עמדנו עליו במרחב, טרם באה תאווה בלבנו להתכונן בחכמנותא יתירא. זאת עלה בלבי, כשעה שקראתי את דברי בריינין על אודות "פתח דבר" של סמולנסקין להשחרר שנה ראשונה, באמרו, כי אך משתמש הוא בסתם פרוות שאין בהן כל תוכן, פרוות מצויות ושכיחות.

ובאמת הדבר כן. סמולנסקין מדבר את דבריו הראשונים בהם לכב וברגש עצום; כאיש האומר לברא חדשה, היה את לב סמולנסקין לפעול על לב הקהל אשר אליו פנה בהשחר, וישם דבריו אל רגשות קהל הקוראים, להרעיש את מיתרי עציבתם. אמנם את תכלית הפציו לא הביע לנו בשפה ברורה, את המטרה אשר אליה שאף לא תאר לנו נכונה, גם לא הגיד מראש את הדרכים אשר בהם ילך; אבל הלא קהל הקוראים והסופרים הבינו אותו ואת דבריו, אם כי משפטיו היו כוללים, ואולי רק בגלל היות משפטיו כוללים; הם הלא הריחו את ריח "הפרוות הריקות" האל, אשר בהן יצא סמולנסקין המערכה, ויבאו ויחננו תחת דגל "השחר" המונים המונים. הוא הוא הדבר, כי הפרוות אשר בהן השתמש אז סמולנסקין לא היו מצויות ושכיחות בעת אשר נאמרו, כי הוא היה יוצרם ומחוללם, ואך עתה, אשר מרוב תשמיש בהן נתמעכו ויחדל ברק יפעתן ופניהן אין להן עוד, נראות לנו כמצויות ושכיחות. אבל אז . . . אז הלהיבו לכבות, אז התפרצו כסופה אל חרדי נפשנו, אז נבקע באמת אלינו אור שחר, כי כבר יצאו מאפנו ויהיו לזרא "האמת והשלום" של "המגיד", ואף כי "דרך אמונה" של "הלבנון", ושמחנו מאד על "הבקע כשחר אורנו, אולי תצמח מהרה ארכתנו"¹. כי אשוה ואדמה את הימים ההם אל ימינו אלה היום — אז "חיה היא ההגדה, אבל הלב ימאן להאמין בה". עתה אין עוד משכיל קורא עברית אשר לא יהיה חבר להברת ישוב א"י, וכמו מרחם יקרא להיות חובב ציון, לאומי. אבל מי ידע כזאת לפנים, מי שמע שפת ציון לפני עשרים וחמש שנה, מי נשא על דל שפתיו מחשבות לאומיות, מי העיז לחשוב כאלה, בראש מי נולדו מחשבות כאלה? מה היו המטרות של משכילינו וסופרינו העברים בשנות הששים, מה המה החלומות אשר חלמנו? על מה ובמחיר איוו עבודה ספרותית ענדנו עטרות לראש סופרי ישראל? בעיני רבים מהם כל הספרות העברית היתה אך "לוח הפעלים" גדול, ובמחזה ראו את "התנועה גדולה" שולחת "רגש חוק" בלב ה"נסוג אחר", וכל משאת נפשם היה הרקדוק ורקדוקיו . . . אחרים כתבו שירים אשר טובים ויפים מונחים כספק

¹ על ראש "המגיד" היה כתוב המקרא: והאמת והשלום אהבו; "הלבנון" כתב על דגלו: דרך אמונה בחרתי; "השחר" הרים נס: אז יבקע כשחר אורך וארכתך מהרה תצמח.

גדול, העתיקו ספרים קלי ערך, או חרשו "חרושים" משונים ב"הצופה" להמגיד — אלה המה מרבית פעולות חכמי ישראל וסופריו אז. המטרות היותר קרושות היו, לוא גם נאמין לדברי המשורר יל"ג — "טהרת הקדש" ו"השכלת האומה", — אבל הה, איך הבינו גם את טהרת הקדש גם את השכלת האומה! אור מתעה, ברק כול-עין, הביאו אל היכל ד' אשר לעמנו, תחת אור המאיר, אור החיים, אור האמונה, אשר גרשו מתוכנו; השכלת ישראל, דעת התורה והשפה, אשר מלאה לפנינו כל בתי ישראל, השלכה הלאה; את הרבנים, מורי העם ומאשריו, אמרו לגרש מערי ישראל, ותחתיהם הוכחו "רבנים מטעם" גם "השכלה מטעם" . . . ונביאי העם עוד השתבחו כי כה עשו, עוד אמרו לעצמם: בני אל מות אנחנו, ויפרכסו זה את זה ויתרפקו איש על דודי רעהו!

והנה . . . והנה יתנער סמולנסקין כארי, ויקרא קשר קשר אל כל הסדר הפרוע הזה, ויקרא ערלי לב לכל "גדולי הדור", ויקרא בוערים לכל בני ההשכלה המתחכמת, ויקרא שונאי עם לכל האפטרופסים המושבעים של האומה, ויקרא בשם ציון וירושלם במחנה המשבילים . . . אלי, אלי, האמנם לא היה זה קשר? האמנם לא חדשה השמיע או סמולנסקין? יזכרו נא כל הקוראים, ואלה אשר לא יזכרו, ידעו נא, כי עוד בראשית שנות השמונים — עוד הפעם אשנה: בראשית שנות השמונים — היה גם "המליין" במתנגדי ח"צ, כי "הצפירה" אך זה כעשר שנים נושאת פנים להרעה הלאומית, סובלת אותה; וסמולנסקין קורא ראשונה, בראשית שנת תרכ"ח, יחד עם הר"ד גארדאן, בפתח דבר ל"השחר" שנה ראשונה: "לא לבושת ולא להרפה לנו האמונה כי יבא קץ לגלותנו!" ואיך נאמרו הדברים האלה, מה גדל כח דבריו ומה ירהב לבבו בנושאו משא וחוזן לעמו! לא עוד על נהון ילך הסופר העברי הזה כיתר אחיו, כאלה אשר לפניו, לא עוד ידבר ברתת וחיל, לא ישמיע דברים חצים תהנונים וחצים עצה-טובה, כאיש אשר בעצמו לא יאמין בצדקת משפטיו ובעוז חפציו, אך שפתו צחה וברורה וקולו קול עז, כאיש היודע על מה ולמה הוא נלחם, היודע כי מלחמה לו, אך זה הוא חפצו, והמלחמה תשוה עליו חוד והדר. "לכן ידעו כלם מראש — יתן סמולנסקין קולו בפתח דברו: — כי כאשר נטיתי ידי על המתקדשים החנפים וכו', כן גם ארים ידי על המתחכמים הצבועים . . ." וטובי סופרינו אמנם הרגישו את הזרוע הנטויה, הרגישו כי הנה איש חיל חונה על צבאם ומפקד אותם, ולא יבושו כי ידברו בשערי "השחר" מלחמה, ויבאו ויהנו תחת דגלו . . .

עתה יתחכם ה' בריינין למצוא קישויות וסתירות "ורמינהו" בדברי סמולנסקין, וימצא כי לא היתה לו פרוגרמה מנוקדת ותכנית ברורה לכל פרטיה ודקדוקיה. כמעט הכשילני פי להגיד לבריינין, כי גם לקאטקאוו הרוסי לא היתה אולי פרוגרמה לפי מובנו של בריינין, כי הלא גם משפטיו היו לפעמים כוללים ולפעמים סותרים זה את זה; ובכל זאת סופר נפלא היה קאטקאוו בספרות הרוסית, ומי יתן גם לספרותנו מספר סופרים כאלה. לוא כזאת השמעתני, כי אז הריע עלי בריינין כהריע על "נסוגי-אחור", ויבא עמדי בוכוח ארוך בלי סוף על אדות קאטקאוו וערכו. ולכן טוב לי להשמיע, כי לפי דעתי, הסופר אשר אהבת-עם באמת נר לרגלו, לא אהבה אשר בכסף תמכר ובכסף תקנה, סופר אשר לו כשרון גדול ואיננו בעל מלאכה או בעל חכמה לחרו ספירות מדויקות, סופר המטיף לעם ממעמקי לבו, לב רגש, המשתומם ומתחמץ למראה עיניו יום יום, — סופר כזה לא ישים לנגד עיניו לעולם פרוגרמה ידועה ומסומנה במצריה, אך ירוב ברקים אל לב הרעה, כאשר רעה היא לעת כזאת, יחריד ריבץ הטאים (חוטאים לא נאמר אלא הטאים) באשר המה שם, מבלי בקש חשבונות רבים. הגדילה הכרת כ"ח לעשות — הרם קולך

ושומה על נס; הרעה מעשיה — חך הכפתור וירעשו ספיה. עשקו נבאי הכוללים וישמו בכליהם כסף עניים ויגרשו תורה ודעת מציון — תן את ירושלים ועמה לחרפה; וירושלם למחתה בפי נביאי הריפורמה וערלי לב יעיו לירות בה אבן ולהשליך עליה נעל — השב חרפתם אל חיקם, כי קדושה ירושלם וכל אוכליה יאשמו. לנגדו אין איש, כי שנאת אנשים פרטיים רחוקה ממנו, ובכל זאת יתן מוראו על כל סביביו, כי אך נורא הוא לצריו ולבבו טוב תמיד. זאת התורה לכל הסופרים הישרים בעלי לב רגש ואשר להם כשרון, — מטיפים וחווים המה לעמם באהבתם אותו, המה כותבים, כמו שאמר בערנע, במוח העצמות וברם הלב, ודם לבכנו ומוח עצמותינו לא יחכו עד בוא הספירות המדויקות ומופתי הנדסה, כי אם יתגעשו ולא יתנו דמי לנו ויתנו דברים כמתלהמים בפנינו, להשמיע לכל מי אשר אזנים לו.

וכזה היה גם סמולנסקין. כזה ידעתיו מעל ספריו וכזה ידעתיו גם פנים בפנים. כה היתה פעולתו עלי בימי עלומי אני וכה היתה פעולתו גם על יתר הצעירים, כנזה עליהם רוח "השחר". לב בשר היה לנו. . . ולבי אומר לי כי גם בריינין אוהב את סמולנסקין ומכבדו. אך הוא ירא מאד מאד, פן יאמרו עליו חלילה, כי הוא מחסירי סמולנסקין, ועל כן יסתיר את אהבתו אליו, ובהשתדלות יתרה, הראויה לדבר יותר טוב ונכבד, ישתדל להראות לכל, כי הוא איננו נושא פנים במשפט, וגם סמולנסקין לא יוכה לפניו כדון. . .

גם בפתח דבר לשנה החמישית של "השחר" לא באר סמולנסקין מפורש, כפי הדרוש לה' בריינין, את מטרת "השחר" ודרכו. סמולנסקין אמר, כי דברו שלוח לאלה ההווים כלואים בבתי המדרש, וחפצו להעירם מתרדמתם לבקש להם "חיים ועבודה ודעת"; כי יעורר צור הרבו, הרב לשוננו, על מנהלי הקהלות בעמנו אשר ירמסו כל חרש ויבנו חיץ בעד כל רוח דעת ועבודה. למען יראו החנפים ויחתו, כי יש עין צופה מעשיהם ופה משמיעם בקהל; כי יבין את אלה, "אשר שחו עד הגה רק כבוץ הפלפול של הכל", מה ספרות ומה טעם יש בה, ויבינו ערך החכמים הנאמנים אשר היו בישראל לתפארת עמנו. כאלה וכאלה ידבר סמולנסקין, ואנכי הבאתי פה מתוך דבריו אפס קצותם, אך בריינין מוצא אותם בלתי מבוארים כל צרכם. . .

אבל מה לעשות, אם גם לוא ברורה היתה השפה "כל צרכה", גם אז לא היה סמולנסקין מוכשר, על דעת בריינין, להוציא את "השחר", אשר מטרתו היתה "להאיר נתיב על דרכי בני ישראל בעבר ובהווה". כי ה' בריינין הוא שופט נורא מאד, והוא דורש, כי כתר מויל ינוח רק על איש אשר יחסר מעט מהאלהים. הלא כה יאמר מר בריינין: "הן הרוצה לעשות כזאת — לאסוף ספירות מדויקות מהעבר ומההווה, עליו לדעת את דרכי הכלכלה, אופני העבודות השונות ויחוסן זו לזו בכלל; עליו לאסוף לצורך זה חומר תולדי מעובד במדה מרובה; עליו לדעת את דרכי העמים אשר בקרבם ישב ישראל והתפתחותם הכללית והחקים אשר חקקו לישראל ויחוסם זה לזה. הרוצה להאיר נתיב על דרכי בני ישראל בעתות העבר וההווה, עליו לחקור ולדרוש אחרי כל דרכי הפרנסה והמחיה אשר אחזו בהן בני ישראל בעבר ובהווה; עליו לאסוף את האגדות, המעשיות, הפתגמים והמשלים אשר בשפה המדוברת וכל נוסחאותיהם השונות ולהשוות אותם אל אגדות העמים ומשליהם אשר בקרבם התהלכו; עליו לדעת מקור המנהגים והנמוסים בישראל; עליו לחקור ולדרוש אחרי כל המפלגות, המחלקות, הכתות והסיעות שהיו

ושהיום בישראל ויחוסן זו לזו; עליו לחקור אחרי חיי הבית והמשפחה בקרב עמנו בכל פרטי פרטיהן, בכל צורותיהם ותמונותיהם; עליו לדעת דרכי החנוך, המספר היחוס של המלמדים, החדרים והישיבות ובתי תלמוד תורה, וכדומה ותכונתם המיוחדת בדורות שונים, ודרכי הלימוד ומהותם במקומות שונים; עליו לדעת היטב את סדרי הקהלות, מצב הרבנים, הדינים וראשי מתיבתא לפי מדרגותיהם והשפעתם על העם, בכל דור ודור, ועוד ועוד. "השחר" לא עסק מעולם בעבוד ידיעות כאלו, לכן הנני חושב את דברי פ"ס: על כן בחרתי לי דרך להאיר נתיב על דרכי בני ישראל בעתות אשר חלפו ואשר החלופנה על פנינו . . . לפרוה ריקה".

ובכן ה' בריינין דורש מאת הבא לערוך מכ"ע אך מלתא וזוטרתא — להיות בקי בשבע חכמות, לדעת כל המספרים שבעולם, "לדעת את דרכי הכלכלה ואפני העבודות השונות"; אין חכמה ואין ידיעה שלא נכנסו בחוג הרשימה הזאת, אשר ערך המו"ל את הירחון "ממורח וממערב". מהיום והלאה נדע כבר מה עלינו לדרוש מאת הבא להיות מו"ל מכ"ע לישראל, ולפי הרשימה הזאת נשאל ונבחן את האומרים להיות מו"לים . . . קראתי הדברים ונזכרתי מאורע אחד. כאשר שבתי בשנת תר"ץ ממסעי הראשון בארץ ישראל, הקיפוני, כמוכן, רבים ממכירי וגם בלתי מכירי במכתבים ושאלות שונות. נפשי עיפה לכותבים, וקצתי במכתבים הרבים אשר באוני. והנה בא לידי מכתב אחד מאת איש יושב עיר ר. הקרובה אלי. בעל המכתב הוא מן אלה האברכים המתונים במדותיהם, אשר עוד קודם חתונתם ידעו, כמה יגדל סכום הרבית, אשר יביא להם כסף הנדוניא; האוהבים לזכר אט וכותבים מכתביהם כתיבה תמה, אינם נחפזים במעשיהם וחשובים לפניהם תמיד. ולאסוני ידע אותי פנים, ובכן הלא ירדתי הוא. ירד נפשי זה חלה מאת פני דבר קטן — להודיע אותו בפוסטה החזונית דברים כרוזים ומפורטים ע"ד חקי תוגרמה בכלל וחקי ארץ ישראל בפרט, הן חקי קנסים והן חקי עונשין, מצב המסחר בתוגרמה בכלל ובארץ ישראל בפרט, מצב חרושת המעשה בתוגרמה בכלל ובא"י בפרט, וכו' וכו', רשימה גדולה, ואת הכל יבקש בפרוטרוט, בעבר ובהווה, דבר דבור על אפניו, כמועדו ובזמנו; גם בקש, כי אסלה לו על אשר יטריחני, יען כי לו הידיעות נחוצות מאד, למען ילך לבטח דרכו ולא ישל חלילה בכואו להספה אל "אגודת האלף". והנה לקיים מה שנאמר: ענה כסיל כאולתו, עניתי לו: הכיבי, אנכי אך בהמשים יום עשיתי כל מסעי; וארץ ישראל, אם כי לא גדולה היא, אך בכל זאת תגדל מדתה על כל מחו ר. אשר אתה יושב בו; שפת הארץ לא אשמע, תושביה זרים לי, וכעובר אורח עברתי אך מעט בארץ, — ואתה דורש ממני מעשי כל הארץ ההיא. הנה, הלא מחו ר. הוא מולדתך, ובו אתה יושב כל ימי חיך, תשמע את שפת הארץ, תתהלך עם העם היושב בו, תדע את התושבים, ואורח רענן אתה בו, — הואל נא איפוא אתה להשיבני על אותן השאלות, אשר שאלתני על דבר איי, בנוגע אך למחוי מושבך לבדי".

יתבונן נא ה' בריינין עוד הפעם בפרטי הרשימה הארוכה, רשימת הידיעות אשר לפי דעתו על מו"ל מכ"ע עברי לדעתם, או יורה, כי אח ורע הוא לחכיבי מעיר ר. . . יקרא נא את "השחר" ויודה, כי אמנם עסק בעבוד ידיעות כאלו, וגם יודה, כי לא "פרוה ריקה" היו דברי סמולנסקין, וגם יודה, כי השכלתו לא היתה "מעטה ודלה", כמו שיאמר ה' בריינין, ודי היה כחו הספרותי למלא את אשר נטל עליו, לולא חסרו לו האמצעים, אשר על זאת נפשנו תאבל מאד. ידעתי גם ידעתי מדת ההשכלה של סמולנסקין, וגם במאמרי על אדותיו ב"כנסת ישראל" העיוותי על שטחיות השכלתו, אבל בכ"ז

אומר, כי השכלתו היתה דיה להיות ראש "השחר", באשר רבה היתה על השכלת יתר אחיו המולייים העברים בזמנו, וכיושר לבנו וכאהבתו לעמנו ושפתו לא יבוש כי ידבר גם עם המולייים העברים בזמנו. זה הכח היה לסמולנסקין, לאסוף כחות סביבו ולתת להם תוצאות לפי רוחם. יליג נהיה ראש משוררי ישראל אך בשיריו אשר באו ב"השחר", כי הספר "אהבת דוד ומיכל" לכדו לא העיר אהבה לשפת עבר בקרב בני הנעורים; "שפתי רננות" של יהליל כבר נשכח, ושיריו בהשחר ענדו לראשו עטרת פז, והוא אהוב ונחמד לנו מאד; וליליענבלום — אם ינתנו מאמריו הראשונים ככף אחת והמאמר "עולם התהו" ככף שניה, הלא יכריעם, ומאמר כזה יכול לראות אור אך ב"השחר". והר"ר רובין, והר"ד כהנא, והר"א שולמאן, וכראנדשטער, וכל יתר הסופרים הגדולים עם הקטנים — רוח מי קבצם, אם לא האיש אשר "היה בעל כשרונות נפלאים" (בריינין צד 90), אשר "בעבודתו הספרותית לא היה אף אבק מסחר ותגרנות" (שם 76), ואשר "מעלותיו ומדותיו הטובות היו של אדם גדול וגם חסרונותיו ומדותיו הרעות היו של אדם גדול" (שם 105). גם בריינין מודה ואומר, כי הרברים אשר דבר סמולנסקין, כי "השחר" הוא מטרת חייו ולא אל שכרו עיניו נשואות, עלינו להבינם כפשוטם, והוא היה "הסופר העברי היחיד אשר ראה ערים רבות ואנשים רבים" (שם 58). כשרונות נפלאים, ידיעות נכונות, אהבה רבה, יושר לבב, לב רגש, אהבת רעים — המעט ממך, שופט זועם, בוחן וכודק נורא? ⁽¹⁾

ברצות ה' בריינין להוציא משפט מעוקל על סמולנסקין, או גם הרברים הטובים של הסופר המנוח, הרברים אשר טובם וישרם נראים לכל איש, יוצאים ונשקפים לעיני בריינין מבעד לערפל. מטכתביו של אדם, מכתבים מאת איש לרעהו, הוא ניכר בכל סמניו, נראה מן הקצה אל הקצה. האם ידענו את יליג טרם הדפיסו את מכתביו ויוציאו את אשפתו למקום רואים? ומן המכתבים האחרים של סמולנסקין, אשר הביא ה' בריינין, יוצאת לנו ככמחזה הנפש היקרה, נפש עושה "השחר". כזאת יוצא לנו, הקוראים, אנשים פשוטים, אבל בריינין אחרת יחשוב, או לפחות אחרת ידבר.

הנה באחד ממכתביו אומר סמולנסקין כדברים האלה: ". . . לא בילדי רוחי אני שמה, כי אם בהגיון לב סופרי תומכי ידי, בדעתי, כי הם נצר מטעי ואנכי הוא אשר אספתי כל הכחות המפוזרים אל מקום אחד ויצא מהם כלי מחזיק ברכה לכל ישראל". הלא הרברים ברורים וגם ישרים; המו"ל איננו אומר כי הסופרים המה תלמידיו, רק כי הוא נטע אותם ב"השחר" ויאסף אותם אל מקום אחד מכל המקומות אשר היו פוזרים שמה. אבל בריינין משתאה, איך ימלא לב סמולנסקין בו לאמר, כי הסופרים הטובים המה תלמידיו, איזה איפה המקום אשר הגיד סמולנסקין כי הונו הניכיו? זאת לא הראה לנו בריינין, אך הוא מכחיש את דברי סמולנסקין אלה, ומשתמש באנדרלמוסיא של

⁽¹⁾ כמדומה לי, כי אך באשר לא דקדק ה' בריינין בלשונו כראוי, נתן מקום למבקרו לטעות בכונתו. לא מאת המו"ל, כי אם מאת "השחר" עצמו דורש ה' בריינין את "רשימתו הארוכה", ואותו הוא מאשים (כאמור בסוף דבריו), כי "לא עסק בעבוד ידיעות כאלו" במדה שתתן לו רשות להקרא "מאור נתיב על דרכי העבר וההווה". הן אמנם גם כזה לא בסמולנסקין האשם, כי אם במעט הכחות הטובים בספרותנו. אבל סמולנסקין, כנראה מדבריו, באמת לא הבין היטב, מה מטרה כזאת דורשת מאת "השחר", ועל כן, תחת להצטרף על שאינו ממלא תעודתו ולבאר סכות הדבר, הוא שמוח בחלקו ומאמין כי הגדיל לעשות כמובן הזה. (הערת העורך).

דברים, עד כי בעצמו ובכבודו נסתבך בפרותיו. כי תוך כדי דבור אימר בריינין: „מקום הוצאת „השחר“ ומגמתו וכשהוננו של עורכו הם שגרמו, כי יתנו לו סופרים מובהקים את ידם וישמחו אם הדפים פרי עטם, אף כי לא קבלו כל שכר, ונהפוך, כי רבים מעוזרי השחר ברוח היו גם עוזריו בחומר“. השעמתי רק את המלות „ומגמתו וכשהוננו“, כי מקום הוצאת השחר איננו מעלה ואיננו מוריד בנידן דידן, כי כמעט כל כה"ע העברים יצאו אז בחיול, וכח המושך של סמולנסקין באמת היה רק מגמתו וכשהוננו.

הדבר הזה, כי סופרים מובהקים, עטרת תפארת ספרותנו, עברו חנם אין כסף את עבודת „השחר“ ויש אשר עוד תמכוהו מכספם, צריך עיון ולמוד, ויסלח לי הקורא אם אימא בה מילחא. דעתי אני, כי מפני שהמול"ם בימינו המה תגרנים פשוטים שהספרות סחורתם, אין על סופר המכבד את עצמו ואת עמלו כל חובה לעבוד עבודת חנם. המול"ם הוא סוחר, הבוחן ובודק, מה הקהל דורש ממנו, והוא מוציא לשוק הסחורה שיש עליה קופצים; ולכן, אם יודע הוא דרכי המסחר ויוכל למצוא לו קונים על מעשי ידי, אזי יתן גם לי חלק מחיר עבודתי, ואם לא יוכל למצוא קונים טובים, — בו האשם, וילך ויעשה לו מה שלבו חפץ ולא יתעסק בהוצאת ספרים, ואנכי מה כי אעבדנו חנם. אל הדבר הזה, לכונן מצב כזה בספרותנו התגרנית, הספרות השבועית או היומית, התפללתי תמיד. „אם אלהים הוא — ירב לוי, אם יש צורך בספרות, או תכלכל את עובדיה, ואם אך חנם יוקחו עתונים עברים וכל כסף לא יתנו מחירם, אות ומופת הוא, כי למותר המה, ואמנם, עתה ברוך ה' כי יש גואל, וגם לא אחד, לעבודת סופרים טובים. עוד מתאוננים סופרים שונים, כי לא יבאו על שכרם, ימררו בכבי על גורלם, כי סופרים המה לעברים, אשר לא יבינו את ערכם הגדול והיקר, — אבל עתה היא לפי דעתי תלונת חנם. הנה גם ה' בריינין אומר בשחוק מר (לרגלי ספורו, כי יהודה ליב, אחי סמולענסקין הגדול, שלם פרוטה אחת במחיר כל גליון אשר כתב אחיו הקטן בילדותו), כי מחיר קטן כזה הוא „כמעט לא הרבה פחות מסך שכר סופרים, אשר הספרות העברית משלמת לבחירי סופריה“ (צד 17). אבל האמנם צדק ידבר? האמנם אמת התלונה הזאת המתנגלת בפי סופרים רבים? הן רבות פעמים שמענו תלונות סופרים עברים, כי לוא כתבו בשפה אחרת, שפה חיה, היו רואים ברכה מרובה בעמלם, בעת אשר מחיר עבודתם בשפת עבר — דאבון לב ונקיון שנים. אבל ללא אמת יגבירו מלים האדונים האלה עתה! עתה, בימים האחרונים האלה, לא מעט הוא שכר הסופרים העברים; רבים המקבלים שכר עמלם ביד נדיבה, רבים החיים על עטם ברוח ולא בצער, דבר אשר לפנים לא היתה כזאת בספרות עמנו. לוא היה מקבל סמולנסקין מחיר עבודתו הספרותית במחיר אשר ישלמו בעלי „אחיאסף“, למשל, לעובדיהם, כי אז היתה עבודתו הספרותית לכדה דיה לכלכל אותה. ממילא מובן, כי על הסופרים כונתי, היודעים את מקצוע עבודתם ומבינים מה היא ספרות, ובקהלם לא יחד „כבוד“ מפספטי מלים „המושכים בשבט סופר“, אשר כמחזן ופטריות יכסו את שדי ספרותנו. המה יעמלו תמיד לריק, כי ילדיהם בהלה; להם די די המחיר כי ידפיסו את דבריהם, ולהם אין להתאונן על ספרותנו, כי כל ספרות אחרת לא היתה נותנת להם גם רמוס הצריה, ואך ספרותנו העלוכה, מהמלתה ובאהבתה, לבשתה ולחרפתה, תתן להם יד ושם, ומי פתי ישלם להם עוד מחיר עמלם.

אבל שני מינים בספרות, לעמת הספרות התגרנית, שיש לה תשלומין והיא נקנית ונמכרת, מטבע עוברת לסוחר, יש עוד מראה ספרותי, ישנה עוד מטבע אחת, שאין אנו מוסרים אותה לסוחר, שאנו מוקירים אותה מאד, ובאוצר נתתן, כי מחירה יקר

מפּוּ ובכסף לא תסלא. זה חלק הסופר מאלהים, כי לב רגש לו, ובהשתפך עליו נפשו, אז יעברו מחשבות לבבו דרך שפתיו, והעט יוציא אנחות השוכרות חצי גופו. ישנם רגעים, רגעי קדש, לכל סופר, עת תתעטף עליו רוחו ותציקנו לחוות חיונות ולשפוך בחיק העולם שיחו המר —

לְסַפֵּר לְאֵדְנִי, לְדוֹרִי, מַעֲשִׂים בְּקֶל יוֹם,
נוֹגְעִים עַד הַנְּפֶשׁ נוֹקְבִים עַד הַתְּהוֹם.

ואת פרי הגיונותיו אלה, את קדש הלוליו זה, לא יוציא לשוק, לא ימכרם לשורות, אך ישים אותם בטנא וילך אל המקום אשר ישכנו שמה האלהים אשר בחר לו. קדש קדשים המה לו הגיונותיו אלה, והוא יבקש לו מזבח אשר יביא עליו קרבנותיו. או יבו ליושבי חנויות, ישט הלאה מעל אהלי תגרי הספרות, וילך לו אל האיש אשר לבו כלבו, עמו עמו ואלהיו אלהיו, והוא יהיה לו לכהן, ועל ידו יתן את המנחה. לכל לראש הוא „מגמתו וכשרונו“ של האיש ההוא, ואם מגמתו טהורה, כשרונו אדיר ואמונתו בצדקת מעשיו רבה בקרבנו, אז רבה היא גם על כל סביביו, אז יהיה לאב ולכהן, או לו גם החמר לו גם הרוח . . . ויש אשר עבדו את עבודתם ב„השחר“ בחרף נפש ממש.

זאת נחויץ תמיד לשום לנגד עינינו, בחפצנו לתאר את ערך סמולנסקין. כי לא לחותמים אשים לבי — יכתוב סמ. לסוכנו — לא לחותמים אשר במחיר כספם יחפצו רק אשר ינעם להם . . . יפנו וילכו ואני לא ארויץ אחריהם. הכל תבו לרגליו, רק מפני „מגמתו וכשרונו“, הכל לאתווי גם ילגי. אם איש כילגי, אשר ידע צורת ממבע, אשר קבל מחיר עבודתו ב„המליץ“ שלשה אלפים רויב לשנה, אם זה האיש ילגי, אשר לא אהב את סמולנסקין, ובכל זאת עבד הנם את עבודת „השחר“, עבד באהבה ובשמחה — אות ומופת הוא, כי ידע, כי הרגיש בלבו הרחב וכבשרונו הוא הנעלה, כי אמנם יש לסמולנסקין „מגמה וכשרון“, ולמחיצה כזו הכל נדחקים להכנס. בריינין אומר, כי אך בעיני בחורי הישיבה היה סמולנסקין כנביא וכמטיף ומוכיח. אבל הנה הר"ר בירנבוים איננו בחור הישיבה, וגם הוא העיד על עצמו (156), כי ראה את סמולנסקין עומד לפניו „כמטיף ומוכיח, כנביא והווה, ולא כסופר ושופט הרורות“. וזאת היתה ימים אחדים לפני לכת סמולנסקין למעראן, בדרך אשר לא שב בה, בעת אשר כבר „המות הטביע הותמו על פני הסופר, אשר השח קומתו ויתן אותותיו גם בקולו הנחר והרועד“. וגם לעוואנרא, האם לא שב לאהוב את שפת עבר אך לרגלי ספרי סמולנסקין, כאשר העיד בעצמו במכתביו? והפרופיסורים ד. קויפמאנן, ד. ה. מיללער, הדייר העללער, אשר נפשותיהם היו קשורות בנפש סמולנסקין — האם בני ישיבה המה?

אך בכל זאת, ואחרי כל אלה, מברך אני את ה' בריינין על אשר התעורר לכתוב בספר את תולדות סמולנסקין. כי איך שהוא, הנה זה ספר „תולדות“ הראשון בלשונו הנכתב בעט סופר מהיר¹⁾. רוח בקרת ישא את הרוח הרעה אשר בעתה את בריינין

¹⁾ גם ה' בריינין, היודע לכתוב עברית כהוגן, נגדר אחר „המרחיבים“ וכותב: „הזמירות המתפנחסת“ ע"פ המליצה הידועה שבתלמוד: „עושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס“. „הן הן“ לו על אשר הואיל לפחות לבאר בשולי הגליון את המבטא אשר השתמש בו, תחת אשר רבי

והמרחפת בספרו על פני מקרים אחרים מהיי סמולנסקין והמשפטים על פעולותיו. אבל המקרים נאספו והפעולות לא נעדרו, וכאשר יפוח הרוח הרע וינוסו הצללים הסוככים עליהם, אז יצאו חיי סמולנסקין ופעולותיו בצביונם האמתי — כלולים בהדרגה, או תראה לעינינו התמונה המאירה הזאת בכל כחה והודה, וכשם שמקללים על הרעה כך מברכים על הטובה, אשר גם היא מירי ה' בריינין באה לנו. ואנחנו תקוה, כי עוד יבוא גואל להשיב לסמולנסקין את צדקתו ולשלם ביושר וצדק את החוב הגדול אשר רוח סמולנסקין נושה בספרותנו — גדול וכבוד.

וחלילה לי מכתד תחת לשוני דבר אמת, כי אך יגיע ה' בריינין אל השנים הרעות. אל הימים הנוראים אשר חלה סמולנסקין את חליו, אך החל סמולנסקין לגשת אל עברי פי שאול, — והנה יסור השחוק מעל פי בריינין, משפטי הקדומים ילכו להם לעמת שבאו, כמו עב קטנה תעלה ממסתרים, ולאט לאט ימר לו על האור הזה כי חשך אורב לו, יחר לו על נחל עדנים זה כי יחרב וייבש, ולמראה הקין הנורא, המות ההולך וקרב, יחד לב בריינין וירתע לאחוריו. מסוה קרירות הלב לא יועיל לו אז; הננו רואים, כי נפשו הומה מאד ולבו הונה נכאים . . .

זה הכח להמות, אשר אין עושה שלום כמהו. הנה על "קול הקורא" הנשלח ביעקב אחרי מות סמולנסקין באו על החתום שמונה עשר איש מראשי בני הגולה, מטובי בית ישראל, בהם פרופסורים ורבנים וגדולי החכמים. והם הלא ידעו בודאי, כי השכלת סמולנסקין לא היתה מלאה ושלמה, ובכל זאת קראו כלם אל חכמי ישראל: "הרימו כשופר קולכם והגידו בבית יעקב, כי אדם גדול נפל בישראל!" ועוד יותר יפלא בעינינו, כי רוב החתומים מתחת קול הקורא התנגדו ברב או במעט אל פעולות סמולנסקין ויריבו עמו על דבריו. אך למראה המות השלמו לו כלם, למראה החלל הגדול הזה, למראה השבר אשר השבר, עט סופר אשר היה בידו לחרב גבורים, למראה היד המתה "האוחזת חרב שלופה להכות קדקד כל מתחסד ווד", — זכרו את אשר עוללו לו, ויראו כלם, כי נתן ד' דם נקי בקרב עמו, ועליהם, על זקני ישראל וראשיו, החובה לשאת יריהם ולהתודות: כפר לעמך ישראל . . .

עזרא גאלדין, בספרו "קרח מכאן וקרח מכאן", משתמש במלים חדשות, מבלי גלות נוקדן, והעיקר — פתרון, ואנחנו "עמי-אריך" אין אתנו יודע מה הוא שח. מי בכס יודע פתרון: עלעל (צד 6), וכעכע (7), וימהט (28)? אם ה' גאלדין בעצמו יודע פירושו, אז תיקר נפשי בעיני ויודעני: תורה היא וללמוד אני צריך, וללכת לשבת על ספסל התלמידים וללמוד שפת עבר מפי אחד המרחיבים — לא יתנוני עוד שערות הכסף הצומחות בזקני.

מרדכי בן הלל הכהן.

אלול, תרנ"ו. יס"המלח קויאלניק אצל אדעססא.

מחשבות ומעשים.

מאמין אנכי בגלגול הנפש. איש יהודי אי אפשר לו שלא יאמין בגלגולים, אחרי כי עינוו הרוואת את התמורות והשנוים בחייו וכמה גלגולים יתגלגל עד שיוגיע לסוף כל הגלגולים — לגלגול מחילות . . . אבל אם יבוא אדם ויאמר לי, כי הגלגול משנה את האדם ומשדר מערכתו, לא אאמין לו; לפי שמעודי לא ראיתי טפש מתגלגל בחכם, רשע בצדיק, מתחסד בלאומי, נכל כנדיב, קמצן בפורן וכדומה; אלא מי שהיה טפש בגלגול ראשון בודאי ככה יהיה גם בגלגולים הבאים ורק את צורת טפשותו ישנה לפי המקום והזמן ולא פנימיותה ותוכנה. אם בגלגול ראשון, לדוגמא, היה שוטה בחרוזים, והיה בגלגול שני שוטה בפרוזה פשוטה: השמות אמנם אחת היא. וככה, חביבי, גם בנוגע ליתר המתגלגלים,

ומי שהיה פוליטוניסט בגלגול ראשון, כנראה, ככה יהיה גם בכל הגלגולים. ועל זה לבי דוי מעט. כי האמת אנדל לך, כבר קצה נפשי בלחם הקלוקל של "עלונים" שאנכי מקריב לפני הקוראים זה כמה שנים. כל אומן יקנא באומנותו של חברו, ואני קנאתי תמיד באחי הסופרים המדברים בכבוד ראש על כל דבר נפל בישראל וצועקים ומרועים כל היום, כמו מתוך הרליקה והמהפכה; תחת אשר אנכי, בכל חפצי לדבר רתת, אדבר רכות, וכמה שהתאמצתי לדבר כנעם, לשפוך מררתי ולהטיל אימה יתירה על הצבור, לכתוב ברם ואש ותמרות עשן à la Börne — לא עלתה בידי. לפעמים "עד ליבש עיני דמעותי פרצו ושני הרקתי עד כי התפוצצו", ואגרוף עשיתי ואת שערת ראשי פרעתי ואת מצחי קממתי והעמדתי פנים כאדם החושב מחשבות גדולות ומכין את עצמו להפוך עולמות . . . וסוף סוף מאמרי הנוראים נתהפכו לעלונים קלים, והקוראים גם לא הרגישו את כעסי, גם לא טעמו את מרירותי ופניהם לא שונו והודם לא נהפך עליהם למשהית . . . נסיתי פעמים ושלא לכתוב כסגנון כבד על דברים העומדים ברומו של עולמנו. על מקראות ומרחצאות, על רבנים וחזנים, על גבירים וקבצנים, על ציון ומקראיה וארגנטינא ופקידיה, על המלמדים והמורים, הספרות והקוראים, וגם העתרתי דברים בבקרת ספרים ובקשתי פתרון לכל השאלות החמורות והעמוקות. העומדות ושאינן עומדות על הפרק, — בקיצור, נסיתי את עצמי בכל מיני נסיונות ספרותיים, ולא עלתה בידי להטיל אימה על הצבור. המולי"ם קבעו מקומי במדור התחתון, ומדור התחתון, כידוע, אינו מסוגל להוציא דמעות מלבות קוראיו. ובלבי אמרתי: יבוא היום, יתגלגל הגלגל, ו"ירחון" יהיה לנו — אז אשנה את מקומי ואשנה את מזלי; מקל חובלים אקח בידי, במקום מקל נועם, ואהיה מטיף ומוכיח ובעל "מאמרים".

ואתם הלא תראו, חביבי הקוראים, כי את מקומי אמנם החלפתי, אבל לא את מזלי, והנני בגלגול השני מה שהייתי בגלגול הראשון. דם ואש ותמרות עשן, חריקת שנים ודמעות עינים וחמת פתנים — כל אלה גם פה רחוק ממני; לא אצעק ככרוכיאי, לא אזעק "חכום", לא אקרא לקינים והגה ותי, אלא אחיה עם הקורא באהבה ואחוה ושלוה ורועות, כאשר הסכנתי עד כה. אין פריץ ואין צוחה בעלונים, רק מעט צתוק וקלות ראש ומעט דברים במלים, כאשר אהבתם, קוראי החביבים, קראי הישנים.

אמרת: "קוראי הישנים" וכמדומה לי שלא אשגה. הן יסלח לי ידירי העורך, אם אגיד לו, כי אפונה מאד, אם הירחון החדש יברא גם קוראים חדשים. הקוראים העברים הם בכמספר ידוע וקבוע כמעט מששת ימי בראשית, מספר קבוע אשר, בשנים קטנים, על עמדו ועמוד. "השכלים הבודדות", חובבי שפת עבר והפצים בקימה, המפורזים ומפורדים פה ושם, המה הקוראים הישנים של עתוננו היומיים והמה יקראו גם את הירחון החדש, וקוראים חדשים כמעט אין. אופטימיסט הנני בחיים, לא אראה און ביעקב ועמל בישראל ואם אראה לפעמים, אגיד: גם זו לטובה, כי הלא אפשר שיהיה עוד גרוע ומר ומגונה מזה . . . אבל כל האופטימיסמוס

שלי לא יעמוד בי להאמין במה שאי אפשר להאמין, כי ירבו הקוראים העברים: הלאו שלא יתמעטו . . . וגם האמת נתן להגיד: לא הכמות העיקר, כי אם האיכות. הקורא העברי, הקורא הטוב, הישן — זהב מחירו. קורא יקר כזה לא תמצא בשום ספרות אחרת. הוא נתגדל ונתחנך על רכבי ספרות מיוחדת, ספרותו מימות "המאספים" ו"המגיד", וקבל "החנך ספרותי" כזה, אשר קשה למצוא כמותו בקורא אחר. ב"חדר טוב" למד, ועתה הכל יקבל באהבה. תן לו מה שתתן, תבן ומספוא, מפל-בר של ספרות העמים, פוליטיקא של המאה העברה, חדשות שונות מימות אדם הראשון, הקירות ודרישות כמה שלפני הטבע ואחר הטבע, ופולפולים כדברים שלא היו ולא נבראו, או שנוח להם שלא נבראו . . . ב"ה קיבתו תעכל הכל, והוא מעלה גרה במנוחה ושלות הנפש, ולבו טוב עליו מאד, ומוצא נחת בכל אלה, אם רק כתובים בכתב אשורי. טוב לנו קורא אחד כזה מעשרה קוראים חדשים. טרחנים וקפדנים ומבקשי מומים והסרוגות. כי הקורא החדש, אם ישנו אחד בעיר, הוא טופס מיוחד, ממש ההיפך מהקורא הישן. כי בה במדה שהקורא הישן אינו מפונק, מסתפק במועט ומקבל באהבה כל מה שנותנים לו, בה במדה הקורא החדש מקפיד גדול, מרקדק נורא ואספניס משונה, ואף מעדני מלכים, אם רק עשויים בטעם העברי, לא ימצאו חן בעיניו. הקורא הזה, טובה בעיניו ספלתה של ספרות לועזית מסלתה ושמנה של ספרותנו, וכל מה שיקרא עברית, אף משופרא דשופרא, מה שהיה מוסף כבוד אף לשפה חיה ומשוכללת, הוא מנענע כתפיו ומקמט את מצחו ומעוה חוטמו, כאומר: ומאי קמשמע לן? — בספרות לועזית הכל טוב ויפה, רומנים ריקים ומזוהמים מכל המינים, מן נערה שנתפתחה פשוטה כמושמעה, כדרך כל הארץ, עד התועבות המזוקקות, המצאת הצרפתים של סוף המאה; שיחות וספורים כדבר סוסי המרוץ, כלבי הציד ושורי האצטדיון, וכדומה מיפיותו של יפת. ומכיון שלקח גליון עברי בידיו יבקש דוקא התגלות אמיריקה, ואם אין התגלות אמיריקה, אם אין חדשות משונות ונוראות, הרי פג ריחה של השפה העברית ואין בה טעם. ככה הוא הקורא החדש. לא הוא ולא שכרו! טוב לי קורא אחד פשוט מן הישנים, המוקיר ורחים רבנן ושפתנו וספרותנו, מאלפי קוראים חדשים, אף אם יהיו, — ומה גם כי אינם . . .

ובכן, חביבי הקורא, מכינים אנחנו איש את אחיו מקדמת דנא, כבר נפגשנו יחד ב"המלוי", ב"הצפירה" ויתר האכסניות העבריות, ועתה נודמננו לפונדק חדש, להירחון. כבר דברנו יחד על אדות כל הענינים הקרובים ללבנו, על כל שאלות חיינו, מהגבאות בבית הכנסת בעירך עד הפקידות בארגונינו. מיסוד חברה חדשה לאמירת תהלים באחת מערי ליטא עד יסוד קולוניא חדשה בארץ ישראל, מספר התקנות של חברה קדישא בלבושישק, עד התקנות בספרו של הר"ר הריצל . . . על הכל כבר דברנו, אם אמנם בחפזון מעט, אבל דברנו. כעת נדבר ביתר מתינות וישוב הדעת. בהאכסניות הישנות נודמננו לשעה אחת, ליום אחד, ופה, בהאכסניא החדשה, ירח ימים נתמהמה, ובמשך ירח ימים ירח לדבר.

כי מה בין הספרות היומית להירחונית? הספרות היומית היא כעין ידיעות קצרות ומקושטות ממוערכות המלחמה, והירחון הוא חשבון מסודר ומתוקן מתחלואות המלחמה, תחבולותיה ותכסיסיה וסדריה. כי החיים הם מלחמה, ואם לאומות העולם כך, הם, אשר כל הארץ להם היא, וכל הדלתות פתוחות לפניהם, לנו בני ישראל, אשר רק כנס אנחנו עומדים, על אחת כמה וכמה שהחיים הם מלחמה — מלחמה נוראה מסיבב מסיבב, מלחמת הכל כנגד הכל; מלחמה מחוץ, על כל מדרך כף רגל, על כל ירק עשב, על כל חתיכת לחם, על כל נטף מים, על כל שאיפת אויר; ומלחמה, אולי עוד יותר נוראה, מבית, על כל תקון טוב, על כל צעד לפנים, על כל תקוה חדשה . . . מלחמה באויבים, ומלחמה באוהבים. וממערבת המלחמה יודיעו כ"ע היומיים רק ידיעות מקומעות: שמה נפלנו, שמה נמלטנו בעור שננו, שמה גבר צר והלכנו שבי, פה נצחנו, במקום פלוני עומדים אנחנו עוד בקשרי המלחמה, ומי יודע אחריתו. המודיע בעתון היומיו עומד על המצפה ואת אשר יראה יגיד, מיד יגיד; לחכות ולהתכונן אין לו פנאי. החיים הולכים ברעש, הכופים ודחופים ומבוהלים, וכל יום ויום יביא חדשות בכנפיו, והמודיע אין לו שהות לעמוד. תחת אשר בירחון יש לאל ידנו לתאר את המלחמה, לבאר תכסיסותיה, תחבולותיה ומועצותיה, לחקור ולדרוש על אחרית דבר מראשיתו, למען דעת, אם נכונים הננו למלחמת החיים, ומה כחותינו וגבורתנו, כמה ואיך לתקן את מצבנו ולבצר את עמדתנו בחיים, וכדומה, הצעות, עצות ותחבולות, אשר יכירן מקומן בירחון.

רוב הסופרים בירחון הזה יכתבו, כמובן, בכובד ראש, יעסקו בשאלות החיים במתינות,

יחקרו וידרשו ויבדקו את ההצעות השונות מכל צדי צדדים ומכל נקודות הראות . . . ואני עבדכם לא אציע הצעות חדשות ולא אתן עצות, רק אביא במספר את ההצעות השונות ואבדור לי מהעונות העבריים, מהספרות היומיות, כל נתח טוב, כל עצה טובה והצעה נכונה, ואביא אליכם. ואל יהיה הדבר הזה קל בעיניכם, חביבי הקוראים! שה פזורה ישראל, פזורה בעמק והר, אין לו רועה ומפקד לבקש מרעה, למסע המתנות ולמנוחה; כל אחד יתור אוכל ומרעה באשר ישנא. כל אחד חכם בעיניו משבעה משיכי טעם, כל אחד צדיק בעיניו, ישר בעיניו, גבור בעיניו . . . כל אחד ראש הגולה . . . וכמה "שמושו" איכא בשוקא, אשר ילחנו מלחמת עמם דוקא, "בלחי החמור" . . . כמה מהם אשר ילכדו את השועלים ויתנו לפיד אש בזנביהם וישלחו אותם בכרם בית ישראל לבער מגדיש ועד קמה . . . וכמה דון-קישוט ישנם בנו, אשר ילחנו מלחמה נוראה עם רחיים של רוח ועם "עריצי רועים" בשביל איוו "דולצינאה" שלא היתה ושלא נבראה . . . וכמה אחיותפל בנו, אשר עצתם להבאישו בעיני עמנו . . . כי אין לך עם עשירי בבעלי עצות כעמנו עתה, כי מי לא יחזה את דעתו וזמי לא ישימעו עצתו כהיום הזה? ולהביא במספר ולפקוד את צבא הגבורים וההכמים האלה — אמו טלחא זוטרתא היא?

הנה כי כן, חביבי, מזמן לזמן נטייל ארוכות וקצרות בתחום המושב, לראות את שלום אחינו בכל אתר ואתר, לדעת את חייהם, מצבם, פרנסתם, כמה ואיך הם מתפרנסים, כמה הם עסוקים, איך המה מגדלים את בניהם, איך מלמדים אותם, ומה מלמדים, מה יחשבו ומה יעשו; גם נתבונן לאהבתם ושנאתם, משאם ומתנם, הלומוותיהם ותקותיהם, מחלקותיהם ורובותיהם, הכל כאשר לכל, כמו שידובר על אדוותם בהעונות היומיים. נבואה לערים הגדולות, בבתי עשירינו וגבירינו, בבתי משכילינו ולומדינו, בבתי פרנסינו ורבנינו, בבתי כנסיותינו ומדרשינו; גם נבקר את הערים הקטנות, "מאורות הדובים", באשר אך יהודים נחתים. ויש אשר נצא גם מעבר לגבול להתבונן אל חיי אחינו בארצות רחוקות. כי תהלה לאל סדנא דארעא חד הוא, ובני ישראל גוי אחד בארץ, גוי אחד עם כל מעלותיו וחסרונותיו, עם כל מנהגיו ומנהגיו, ולפעמים אין בין עיר מצער אשר בליטא להערים הגדולות אשר בכרכי הים ולא כלום, כי ישראל גוי אחד בארץ.

אקוה, כי הנסיעה הזאת תהיה קלה ונוחה, מעין טיול של תענוג, כי עולם מיוחד הוא עולם היהודים ויש כמה להתבונן. ואם יש אשר למראה "הענובה הרבה" יכאב מעט לבבך, אין רע, כי תאנה יחד את אחיך ותנוד לשברם . . . ואם לפעמים למראה טפשות נוראה, ירחף שחוק על שפתותיך, אין בכך כלום, כי הצחוק הבריא בודאי לא יזיק, אדרבא, הוא מועיל מאד. כי בעונותינו הרבים נתמרמרו ביותר, ופנינו חמרמרו מכחי, ונקפא דמנו, ולא למותר יהיה לעורר את עצמינו על ידי מעט צחוק. כמרום מגדל אחד בפטרסבורג כתוב לאמר: Nur ein herzliches Lachen kann dir Hilfe verschaffen. כלומר: רק שחוק מקרב ולב יוכל להביא לך עזרה. והדברים האלה ראויים להיות חרותם על מרומי הרבה ממגדלינו . . . אנחנו הננו בכלל בעלי-בכיה מושונים, אנחנו נאהב לבכות. על נהרות בכל שם ישבנו גם בכינו — ותחי הבכיה היא בכיה לדורות, ועד עתה נבכה, נבכה על הטובה כמו שנבכה על הרעה, נבכה על חרוזי המרגליות שאינם כדבעי, כמו שנבכה על גרש שעורים שחסר בקדרה . . . הבכיה אחת היא לנו, בכינו עת נחרקנו מחרצנו ובכינו עת התקרבו לה . . . בכינו עת בעל כרחנו חסבנו לבית הספר ובכינו אחרי כן עת בחזקת חידך ותנוד לשברם; בכינו עת נתן ה"כוס" על ידנו ונבכה עתה עת לקחו אותו מידנו . . . ומרוב בכיתנו נתקלקל מאור עינינו, ואין אנו רואים דברים הרבה ששוב ונחויץ היה לראותם . . . לא, חביבי! אין רע אם נצחק מעט ונבדה את דעתנו, וישנם גם רופאים האומרים לרפאות את כל המחלות בעזרת הצחוק, וכבר היה לעולמים, כי כמה חולים מסוכנים נרפאו על ידי זה. ביחוד טוב הוא הצחוק למחלת הרוח, ובמקום שלא יועילו כל רופאי הנפש וסמי כל בתי המרקהת, תועיל לצנות אחת ומכתם שנון . . .

ובכלל, טוב אשר נצחק אנחנו בינינו לבין עצמנו מאשר יצחקו אחרים על משכתנו. אל תגידו בנת, אל תשמיעו באשקלון . . . אבל כשאנו לבין עצמנו הלא נרע, כי ישנם בקרבנו בכל מפלגותינו, דברים מוזרים הרבה ונמוסים מושונים, המעוררים צחוק ולפעמים גם גועל נפש. ומה בצע כי נכסה על ערותנו ונעמיד פנינו כאלו אין דבר, בשעה שאנחנו כלנו נדע, שאין דרך אחרת להפטר מהם, בלתי אם לצחוק בקול ולאמר: שוטים שבעולם, שובו מדרכיכם, ולמה תהיו לשחוק, ללעג וקלס, בני ישראל! למה, כמובן, לכל אחד ואחד להיות כסיל בביתו ולהתנהג כמנהג יהוא בן נמשי, אבל אם, כמו שהדבר נוהג אצלנו, כל בעל עצה מוציא את סכלותו לרשות הרבים

ודקא חפץ לזכות בהם את הכלל, אז החובה על כלנו לקרא את הילד בשמו המפורש ולהגיד לכל כי סכל הוא.

חכם אחד היה בעירי שהיה אומר תמיד: מדוע לא נצחק עת נראה זרות? מנין לנו שהשוטה אסור בהנאה?

כן הדבר, השוטה, יהיה מי שיהיה, אף הגדול שבגדולים והעשיר שבעשירים, מותר ליהנות ממנו ולהיטיב לבנו על חשבוננו, מותר ומצוה לצחוק בפניו, ומוטב שנצחק אנו לבין עצמנו מאשר יצחקו אחרים עלינו.

ובכן, חביבי, הכון לך! כי בעוד ירח ימים נצא לדרכנו לשלום.

רבי־קרוב.

לרוח־היום.

מעת לעת הנני אומר לטייל בכאן ארוכות וקצרות „לרוח היום“, כלומר בעניני הרוח המתחדשים בעולם היהודים והיהדות בארצות המערב: בחיים ובספרות, במלאכת מחשבת ובחכמת ישראל.

בתור „מזרחי“ שיושב במערבא זה ימים רבים ומתכוון בשלל צבעי החיים הללו והושב חשבונם, הנני מקוה, כי עלה יעלה בידי לבלתי לכת בדרך אותם הסופרים הרגילים לרוב להשיא משואות ולהגדיל ערך החזיונות בחיי אחינו שבמערב, שהם בזה כגונבים דעת הקהל שלנו, אשר גם בלעדי זה הוא רואה חלומות „אספמיא“ ומצייר לו ברמיזו ציורים לא נאמנים מחיי אחיו בני עמו שם „במרחקים“, „בחוץ לארץ“.

דורשי רשומות שלנו, העושים השואות במהלך תולדות ישראל, רואים כאחינו המערביים היום, בחור נושאי דגל ההשכלה, מעין היהודים האלכסנדרונים לפנים. אבל מלבד שההשואה אינה עולה יפה, אחרי שאנשי אלכסנדריא בשעתם מלאו את המלאכות לאחד אהלי שם עם יפשותו של יפת ולהרכיב הקולמורה הישראלית עם רוח היוני הקרוב „לאורחא דמהימנותא“, ואחינו המערביים רק כמקבלים השכלה מן החוץ, כמקבלים ואינם נוהגים משלהם מאומה; — מלבד זאת, היו אחינו שבאלכסנדריא יודעים, כי משפט הבכורה לאנשי ירושלים, שמהם תצא תורה ואורה; תחת אשר אחינו שבמערב רגילים להביט עלינו, המזרחיים, מלמעלה למטה, מבלי שום אל לב, שהם תלויים ביותר בנו ויהדותם יונקת הרבה משרשנו.

מדוע אכחד? הנני רואה בכל חיי עמנו שבמערב — אע"פ שבעניני הכלכלה, מוסדות הצבור והחברה, מתוקנים הם מעט או הרבה — רק מכירת קיום העם בעד נזיד עדישים, מכירה במזיד או בשוגג. אני רואה תיכף אחרי יציאתם מהמבואות האפלות כעין התחלת יציאת נשמתם הלאומית. מוכן מעצמו, שלפני עת יציאת נשמה תבוא עת הגסיסה, ולפניה עת חלי ומשבר; רוח הלאום עתיק וימין אזור שארית כחו ללחום מלחמת הקיום את המות והפיורוד. ותולדתה של עת המשבר והגסיסה היא מין היהדות המפשטת, שבראו להם בחלומם כל אלה אנשי הרוח, השיירדים המעטים, שבלבכם נר אלהים טרם יכבה . . . נפשם עליהם אכלה, בראותם חבית האומה נשברת, ואמרו לשמור לפחות מעט יינה וריחו. . . אבל בעניני קיום העם אין נשמה בלא גוף ורוח בלא חומר. הנני מבין את רוס השירה שברוח ישראל ואלהי יעקב, אשר לו יקתת עמים, בעת מציון תצא תורה ודבר ד' מבית ישראל; הנני מבין, שבעת העם עומד על חלו לנס עמים, והקולמורה שלו עוברת את גבולו והיתה לעינים לאחרים, — שיכול אז לחלום לימים אליו גוים וירשו, והיה רוחו לרוח עולם; אבל אין אני מבין את ה„רוח“ בלא עם, יחדות בלא יהודים, אורייתא בלא ישראל. — שבעת עלית נשמתו הלאומית והתרוממות רגשותיו, הנני מבין את דברי קורניל בספרו

האחרון¹⁾, לאמור: „עם ישראל, כעם ה', הם נביאי כל העמים והארצות“. אבל בטרם יבואו אחרית הימים, שבהם יאמרו עמים רבים: לכו ונעלה אל בית אלהי יעקב ויורנו מרוח ישראל. עלינו להיות בני אדם שאינם אנוסים לעשות שקר בנפשם. לכחש בקיומם ולקנות להם חרותם בעבדות, בעבדות רוחנית ופנימית, ששקולה כנגד כל מכמני החירות החומרית והחיצונית.

עד כמה ירדו אחינו שבמערב בעמיה של העבדות הפנימית הזאת, תעיד השאלה הראשית אשר עתון אחד יהודי²⁾ מצא לנכון להציע בימים האלה לפני שבעים מזקני ישראל וחכמיו: אם היהדות הגיעה למועד ירידתה? — גוי שלם, עם עולם, משקר בנפשו נגד כל העמים ולא יבוש לשאול לעיני השמש: אם עודנו חי או הולך הוא למות!

בן בריטנו, הסופר הנודע מקס נורדוי, אחד מהכנים אשר שבו בימים האחרונים לגבולם, בתשובתו על אותה שאלה בארנו מכתב עתי, הוא הולך ומונה שלשה סימנים בחיי עמנו, הבאים ללמד, כי נפלה נפלה בת יעקב: א) חולי הגוף והעצבים, המרובים בעם ישראל יותר מבעמים אחרים, מפני תנאי חייו הרעים זה כמה דורות. ב) שפלות הרוח וההכנעה הלאומית כרבים מאחינו בני ישראל, שמתבישים בעצמם מכל מה שמתחכם לשט ישראל ומונח את עצמם בעבדות ותכונות רעות „יהודיות“, הכל כמו שיאמרו העמים עלינו. ג) היציאה המרובה מעדת ישראל לחוץ לתחום ומהלך ההתבוללות אצלנו, שכבר צווחו עליה קמאי ובתראי. אבל יתר על אלה תעיד אותה שאלה בעצמה, ואין לך סימן ברור להורכן העם כאותה שעה אשר הוא בעצמו יחל למשמש בדפקו, אם הוא גוסס והולך או עוד ישנם בו סימני חיים.

אחינו הפרופסור שטיינטל, אחר מיוצרי תורת נפש העמים ויודע נפש עמו, שאף הוא היה אחד מן השבעים הנשאלים, ולגו עיניו דמועות בדברו בזה. והזקן הזה יודע מפני מה הוא בוכה. . . משכילי כל אומה ולשון הם מאורי העם כמוסר וברעה, בחיי החברה והלאום, ומשכילי ישראל פונים לרוב עורף לעמים וילכו לרעות בשדה אחר; ובהו גזולים מאתנו את המחשבה וההשכלה הפנימית, נחלת עמנו, וגורמים לנו עניות הדעת.

„הגותרים — אומר נורדוי — אמנם עשירים ברוח לאומי חזק, שכל הרוחות שבעולם לא יזעזעו אותו; אבל אנשים כאלה, שעומדים רק על עצמם ונשבעים גם לערקה דמסאני, אינם מוכשרים לכל השתלמות והתפתחות בחיים, ומי יודע, אם תחיינה העצמות היבשות האלה.“

וקרוב לאותה עת עצמה נתפרסמו בעתון יהודי אחר³⁾ מכתבי אברהם גייגר ליוסף דרנבורג; והוא, אברהם, האחד והמיוחד שבחכמי ישראל בארצות המערב, שבו התגלמו ימי המושבר בכל תקפס ועווס; איש שככל נפשו ומאורו, בכל רוחו חכביר ותסוער, היה רוצה להחיות את ישראל גם בהוה, מבלי הסתפק בחייו שבעבר, כצונץ וסיעתו. ובהמכתבים הללו, בגלוי ובסתר שבהם, בהשיטין ובמה שבין השיטין, ישמע קול נכאים, כנפש איש היודע שאינו הולך לבטח דרכו. מצד אחד הוא מוחיה מתים במאמרו, ובחשבו חשבונו של ישראל וכל רכוש הקולטורה הרבה שלו, נחלת עולמים, הרי הוא בא לזרז תחיה, ורוח חדש עמו להחיות את היהדות על ידי הדעת שבקרבה; ומצד שני „כעש ואכל ברוחו, אחרי שאינו מאמין באמונה שלמה, שמהיהדות הזאת עוד ישקו העדרים . . . ומתירא הוא פן יגע לריק ויוליד לכהלה“ [Breslau 20. Juli 1841].

„מה זה תוצאותיה של תקופת בן מנחם ביחס אל היהדות? — ככה יאמר כבר באחד ממכתבי בנות הארבעים — חלף הטוב המעט שנחללו יחידי סגולה, חתרה חתירה תחת קיום העם כלו; היא שללה מאתו הדרת השיבה, מבלי תת לו ילדות חדשה.“

„כן רואה אנכי — יוסף ויאמר לחברו זה — בחיי עמנו כעת סימני גסיסה. אמנם כן התי בשבעו לוחם מלחמת קיומו, ולפני רדתו שחת יתחזק ביתר שאת ויתאזר עז, כשלהבת מתלקחת בטרם תכבה, ופלה לי אם אומר לפיך: אולי גם אני, בתור חי ומחיה, אינני רק תוצאה של החיים הגוססים הללו“ . . .

והשלהבת בטרם תכבה בחך עמו שבו הוא יושב, הוא נושא עיניו אל אחיו ובני עמו

1) Der Israelitische Prophetismus, Strassburg 1896.

2) Allgemeine Israelitische Wochenschrift.

3) Allgemeine Zeitung des Judentums 1896.

היושבים ברוסיה ופולין, בתקותו שמהם תצא תורה ואורה. ובתשועי לאפיריל שנת הארבעים ואחת וכחוב אל דרנבורג (שנקרא אז לילך ולהתישב ברוסיה) כדברים האלה: „לפי מהלך רוח ההשכלה בימינו בעמים ובישראל, יכולים אנחנו לקות ממנה ברכה מרובה כל עוד תהיה נוטה כלפי מזרח. בארץ מבורכת ברוסיה יש לאל יד אחינו בני ישראל היושבים שמה, בבואם תחת הנהגת אנשים יודעים לרעות את צאן מרעותם, לעלות למעלה שאין אחיהם שבמערב יכולים להשיגה. ולולא תנאי חיי היותיים, שלא יתנונו הרחק ללכת, כי אז אולי חשבתו גם אני ללכת כאשר תלך.“
האם אין עלינו לעשות אנחנו כאפרכסת להודאת בעל דין?

ובכל זאת, הדור הבא אחרינו, הצעירים שגם מטעם זקנים אין בהם, עדיין המה עושים שקר בנפש עמם, לדחות את היהודים מפני היהדות ולהעמיד את היהדות על שמנה עקרים שבדו מלבם¹⁾, והראשון שבהם הוא: „אני מאמין, שהיהדות עומדת למעלה מכל עצמות לאומיות, כאשר מלאכותה לאחד ולאשר כל העמים והלשונות; ועל כן מוטל על כל בני האמונה הישראלית בראש וראשונה, להוציא את היהדות לחירות מכל מיני התחומים הלאומיים המגבילים אותה, שאינם שייכים כלל לעצם היהדות ועוצרים רק בעד התפתחותה, ולעשותה בזה מדת עם אחד לדת-עולם, לדת אשר, לפי תוצאות דברי ימינו וחולדתנו, נוכל לאמר בצדק, כי היא היא מהות היהדות.“ — אבותיהם אכלו שום וריחם נודף, והם חוזרים ואוכלים שום.

לעמת ה"תורה" המפשטת הזאת, הנדרשת בפנים שונים מאת כל הרבנים והחכמים שבמערב, עשתה בימים האחרונים רושם עמוק „תורה" אחרת, תורה שכלה מעשה, הכלולה במחברתו של ה"ר תיאודור הרצל²⁾.

מחברה הוא אחד מן הסופרים המדיניים אנשי השם, שהתחולל בין האומות ועסק כל ימיו בהליכות עולם, ועתה שב אל בית ישראל ואל דגל עמו ותחיתו. לא ברוח וחיים פנימים, כי אם בדיני ממונות ואמצעים איקונומיים וחברתיים על פי תכנית יודועה, הוא אומר להקם יעקב, להעמידו על רגליו ולכונן לו ארץ מושב. — „במעמקי לבבי הנני יודע ובטוח — קורא הוא בעז קולו — כי הדרך אשר אתה הוא הדרך הישר, ובני עמי החפצים בקיומם ילכו בו.“ אבל גם הוא מפליג לא ידך ג' וס' א יותר מדאי ואינו משים לבו, שיהודים בלא יהדות, בלא רוח מסכה מתולדתת הארובה, הוא דבר שאי אפשר להיות ולהתקיים. הוא אחד מבני אותה התנה, „האומרת להביא גאולה ע"י עתיד שאין עמו עבר, המאמינה, כי אחר היסטוריא של אלפי שנה, אפשר לעם להתחיל עוד הפעם הכל מחדש, קטמן שנולד, לעשות לו ארץ לאומית חדשה עם חיים וחפצים לאומיים חדשים“³⁾ ואינו רואה, כי בחנאים איקונומיים מלאכותיים לברם, בלי נחלת קדומים, לא יבנה גוי, כי מצויו הנפש הרוחנית של עם ועם, שעל ידו הוא חי, סמון יותר עמוק מבדררא דממונא ובפת שבסלו או שאינו בסלו; הוא לא ישים אל לבו, כי חיי כל אומה ולשון תלויים ביותר בדברים שבל א יודעים, שבמסחרים נפשיים, שאין העין רואה אותם והשכל משיג אותם, מאשר ביודעים ובדברים גלויים לכל. גם „הרמנא“ שלנו לבא בעי, לב חי מתוכו ופנימיותו, יונק ממהלך כל העבר הגדול אשר עבר עלינו והרכוש הרוחני הסמון עמוק עמוק בבתי נפשנו. אך לאט לאט יקום עם לתחיה, כל שעל ועל שהוא כובש לו במלחמת תחיתו הרי הוא פרק שלם במהלכו ההיסטורי, פרק קשור ומחובר עם הפרקים שקדמו לו. אבל מי שרוצה לבנות עם כלו בין לילה, ממסד עד הטפחות, אינו אלא שועה.

קונטרס חדש, מלא דעת וחשבון בשאלת ישראל, מנקודת החיים והמעשה, הוציא עתה גם הסופר הידוע, ד"ר בירנבוים, המכנה עתה את עצמו „מתחיהו אחר“⁴⁾. גם הוא, שלפנים הביט בעינים „רוחניות“ על תחית ישראל, נוטה עתה יותר מדאי כלפי היסוד האיקונומי; ותחת הרברים הרבים שעליהם עומדים חיי העמים והחברה, הוא נוטה להעמיד הכל על רגל אחת: על המחיה ועל הכלכלה, והוא שוכח לפי חומו, שהמורה האיקונומית, שרגילים עתה בני אדם למוד בה את העולם, היא גם כן ארעית, כאותה מדה של „פלוסופיא היסטורית“ בשיטתו של הגל וסיעתו, שבה

1) „Das Programm Jungisraels“ של הרב שטרן;
2) „Der Judenstaat“ (חושיה) „Der Judenstaat“
3) „אחד העם“, על פרשת דרכים עמוד 194.
4) Mathias Acher. Die jüdische Moderne, Leipzig 1816.

מדד את היהדות דבי נחמן קרוכמל בשעתו. בכלל, טועים הם כל המשתדלים להעמיד מולך תולדת ישראל הארוכה על אותה משנה הקבועה בזמנם בידועת העמים ותורת החברה: משנה עבידא דבטלא, וישראל לעולם עומד.

יתר מבחלק „החיוב“ שבקונטרס זה, הנני מוצא קורת רוח בכקרת העזה שהוא מבקר את כל אלה המאמינים עוד בפירוניס ארעיים לשאלת עמנו או גם בדברי שפתים בלבד: „הרעיון להגן עלינו רק ע"י מלחמת שפתים יכול לעלות רק במחשבה של בעלי מחשבה והגיון לבד, שמעמידים כל מולך התולדה כלה רק על יסודות עיוניים, מבלי שום לב אל הנשיות והתנאים הנטועים שם במעמקי הלב“. ובשום אופן לא יועיל למין ה„עברים אורחי אשכנז“, אם ידרשו השכם והערב במכתבד עתם¹⁾. ששאלת היהודים היא רק שאלת המשפט והצדק. מלחמת הקיום בין העמים השונים צדק צדק לא תרדוף, ולא במשפט יושע גוי.

הנה אנחנו עם מפורד ומפורד, בגולה נחלהך, מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה, נתהלך בעל כרחנו, בקללת „נע ונד“ הרובצת עלינו ועל תולדתנו; והם — האומות — מונין אותנו, ש„הפור הזה הוא תולדת מולחתי-עצבים נוראה, אשר דבקה בנו כספחת“²⁾.
מקרא דברים כאלה כעתן מפורסם נרעש לבכי עד היסוד. אותנו גרשו תמיד בחזקה ובזרוע נטויה, ובכאב יורד ונוקב עד תהום הנפש עזבנו בכל פעם קברות אבותינו, והם, שלוי עולם אומרים לנו: גרפי-עצבים אתם, „אוהבי-לנוד“ אתם! !
ובמצב כזה נושע בדברי שפתים? !

אני חושב גם מלאכת מוחשבת (קונסט) למקצוע הראוי שגשים לו לב כמה שנוגע להיהודים והיהדות, לא פחות מנשר הענינים, בחכמת ישראל או בהליכות חייו. גם במיצר זה, הרחוק מעט „מארבע אמות“ שלנו, ישנם הרבה דברים הבאים ללמד על מצב חיינו ותכונת רוחנו. ועל כן אני מרשה לי להעיר פה גם על איזו חיונות ממין הזה.

בן בריחתי „המעריבי“ לסר אורי, שעוד לפני זמן לא כביר היה בן בלי שם, חי חיי צער ונלחם על קיומו בין ההמון הגדול, ואיש לא ידעו — עשה לו עתה שם עולם בציורו הנפלא „ירושלים“, שבו הוא מתגלה כבן נאמן לעמו מתוך הגולה.
„במחזה ירושלים — יאמר המבקר פריץ סרבס³⁾ — הוא מעביר לפנינו עברים נודדים על אדמת נבר, בכואם לפנות ערב אל שפת הים. שם תבוא להם השמש ושם הם זוכרים את ציון, את יום ירושלים. רבת שבעה לה נפשם לעג השאננים, רבת צרורם, אבל יודעים הם, כי „אשרי העם שככה לו.“

„אחרי עמל ותלאה הרבה, שראו כל הימים הרבים אשר נעו ונדו בדרכם הארוכה, המה נחים מעט בכברת אדמה על שפת הים. כלם נודוכאים עד לעמקי נפשם ופניהם יפיקו שברון-לב. האנשים יושבים כפופים, כל אחד במקומו, כאלו אינם יכולים לזוז משם. והנשים יושבות ובוכות מבלתי-נוע. דממה נוראה, עצב עמוק ומלא כל המקום, גם על התינוקות, שעדיין לא טעמו בדתת טעם צער, שוכן עצב עולמיים.

„ומלמעלה, שם בכפת הרקיע, שפאותיו האדומות מובלות בים, כעין צל אור תועה נופל ומאפיל במקצת את פני האובדים והנדחים האלה. רק זקן אחד ושבע ימים, אשר חזותו כלה היא מעין הדרת שיבת ישראל, עומד על גבם, ועיניו ירקיע לשחקים; הוא מביט בשקיעת החמה, המטבעת בים הגדול, אשר ישתרע עד לבלוי קץ, כאין סוף, בינו ובין חוף ארץ מולדתו. בה ישבו אבותיו; והוא יודע, כי באחרית הימים תגיע אניתו הסוערת אל החוף ההוא, וישבו בניו לגבולם, — ורעיון יחלוף על לבו: אולי גם עוד עיניו תחוינה את ירושלים בבנינה? . . .“

גם בתערוכת היצירה לכל העמים [אינטערנאציאנאלע קונסטאויסשטעללונג], שהיתה פה בירחים האחרונים, נמצאו ציורים ופסילים אחדים המושכים אליהם ביהודי עיני היהודי. התערוכה בארמון עשוי כאהלים אהלים, ובהאהלים אולמים, ועל משקף פתח כל אולם ואולם כתוב

¹⁾ „חוב“ א', „מאמר „מעמדנו“ מאת לודויג ויקטור) „Im Deutschen Reich“

²⁾ Professor Guglielmo Ferrero: Die Legende vom ewigen Juden und die semitische Neurose. „Die Zeit“ VIII, N. 27.

³⁾ Neue Deutsche Rundschau 96.

באותיות של זהב: אשכנז צרפת, איטליה וכו', לאמור: בכאן חוגים מעשי ידי אותה אומה, ובהרבה מהם, כמובן, בני בריתנו נוטרים כרמים אחרים.

הנני פוסח על הציוורים והפסילים המציגים בפנים שונים חזיונות מכתבי הקדש (כמו "אדם וחוה", "קין והבל", "קרבן קין והבל", "פרעה טובע בים סוף", "משה", "איוב"), שאני לעצמי איני רואה בהם פנים חדשות. כל אחד מהיוצרים הללו הולך בדרך אשר סללו להם כל היוצרים הגדולים במהלך החיים של כתבי הקדש, מבלי פלס נתיב חדש. רק אחת אני רואה ביצורים הללו, כמו באלו שקדמו להם, שפרצו כתיב-הקדש, ברוחם הריאלי והכולט, לא יתנו מקום לרמיון ביותר: גם "הגרמים השמימיים" שלנו הם דברים שיש בהם ממש . . .

הנני פוסח גם על התמונה מההות: "חצר מות לעדת ישראל" מאת היינריך זייטרס איש דיסלדורף, שכל מי שעובר ורואה במנוחה השוררת בו ירגיש כאלו לא מתו האנשים האלה, רק שוכבים לבטח עד כי יבוא שילה. — ואשים עיני על התמונה: "ליל קין ברחוב היהודים" מאת לודוויג קניוס איש ברלין, אשר לקחה לבי ביותר.

שם, ברחוב היהודים, בליל קין, יושבים האנשים לבטח, והליל הוא אחד מן "הלילות הארוכים" של ימי הבינים והגטו; בין שתי שדרות בתים עשויים כמגדלים ומאפילים את השמים וכל צבאם, יושבת "קהלת יעקב". הנה לפנינו זקן, ששערו הפך לבן וזקנו יורד על מדותיו, פניו מפיקים עצב וטוב לב, לפניו מונחים ספרים ישנים, בניו ובנותיו הקטנים סובבים אותו, והוא מרכין את ראשו הצדה, לילדתו האדומה, אשר תלחש לו דבר מה באזנו. ובקצה השני יושבת אשה זקנה לימים, ירידה מחזיקות במשענתה, והיא ובתה השחורה כעורב מקשיבות אל להג הנער הקטן, שעניו מפיקות חם ונחת. ביניהם חבורת רוכלים ותגרנים משתוחחים כמילי דעלמא, פניהם גם כגדיהם יכסה עוני, והם עניים השמחים בחלקם, שאינם יודעים מעולם אחר וגם אין להם כל צרך לדעתו. בפנה אחרת שני חתולים ממחנה ישראל יושבים ומביטים בתמותן איש לרעהו; ומעבר מזה עלמה עכריה וישבת לבדה, והיא לבושה בגדים כהים ועטופה כתונת אדומה, ובלו שום לב תקרא בספר אשר בידה, וככל הדרה על מצחה. כל האנשים קרובים ונראים איש לאחיו, כמו חלקים המה מנפש אחת. כמבט הראשון יפעל עלינו כל זה כחזיון מרחוק, מומים שאינם ימינו ומעולם שאינו עולמנו; אבל כל אשר נוסף להביט במחזה, הרחוק יתקרב, והנה אנחנו הולכים הלוך וקרוב, וכרגע גם אנו יושבים עמם בהמנואות האפלות הללו, שאור נוגה בפנימיותם. . .

ובהואלם למעשי ידי רוסיה עומדות רגלינו לפני הפסל "שפינותה" של אחינו אנטוקולסקי. הפלוסוף, יושב על כסאו, עטוף במלבושיו ידיו אחוזות זו בזו, מצע על רגליו, ועל ארכובותיו גם על הקרקע שלפניו עלים מעלים שונים. . . בחזונו תראה מנוחת-עולם, תום ורוך, מעין תאר פני אשה, ועל כלו שפוך רוח שירה.

גם הפסל של "היינו" מאת בגס איש ברלין ראוי הוא שנעמדם לפניו רגע. הנה הוא יושב שקוע במחשבותיו, נשען על ידו השמאלית ומסתכל כלפי צד. פיו סגור, כאיש שכבר גמר חשבונו עם נפשו וכבר התיאש מלהסיף ולגרוע עוד; מראהו כעין איוב בשעתו, פניו מפיקות תוגת-עולמים, ובתוך התוגה — ים של מחשבה.

על החושב שפינותה מרחף רוח של שירה, והמשורר הייני יראה כחושב, ובשניהם הננו רואים אנשים שצופים היו מאן ולאן, שעלו בסולם אלהים ונסו להרם את המסות מעל חידת עולמים. עוד פסל אחר נפלא נמצא בהואלם ההיסטורי, שכל העובר לפניו ישחוסם על ההוד הנורא השפוך עליו, והוא השמן "לוציפר", מעשי ידי אנטוקולסקי. אך עברי אנכי, בן לעם ישראל, והשמן לא יבוא בתוכנו. . .

ברלין.

ד"ר מ. י. ב.

אַרְנֶסֶת רִנָּן

ויחוסו אל היהדות.

(ציור ספרותי)

מאת ד"ר שמעון ברנפלד.

(סוף)

ג.

תקופת-תולדותינו מוזמן בנין בית שני עד חרבנו מצוינת על ידי מלחמה פנימית גדולה ונמרצה, הנודעת בשם מלחמת הצדוקים והפרושים. המלחמה הארוכה הזאת, אשר נמשכה קרוב לארבע מאות שנה, היתה מלחמה דתית ומדינית כאחת. כעין מלחמת הפוריטנים באנגליה נגד בית מלוכת שטוארט. באמת אמרו חכמים, כי כל דמיון ויחס הסטורי, כלומר השוואת שני מקרים בתולדות העמים זה לזה, הוא לרוב „צולע על ירכו“, יען כי אי-אפשר הוא בדרך התפתחות המין האנושי, שיראה חיוון אחד שתי פעמים במראה אחד לכל תנאיו ופרטיו. אבל עם כל זה נחזיק בהשוואה ההסטורית הנוכרת, יען כי בתנאים ופרטים רבים ידמו שני המקרים האלה זה לזה. ומאחרי שמלחמת הפוריטנים נגד בית המלוכה באנגליה נהיתה קרוב לימינו אלה, באופן שאין לנו כעת שום ספק בהבנת הכחות המניעים את המלחמה הזאת, לכן על פיה נבין היטב גם את מלחמת הפרושים בהצדוקים ויצלה ביריגו לסתור כמה משפטים אי-צדוקים, אשר השמיעו חכמים מוזמן הקודם במקצוע זה. ואולם רנן בסקירתו הנפלאה הבין הענין הזה על אמתתו, אם כי לא האיר אור מספיק על כל הליכות הוּמָן ההוא.

ריב הצדוקים והפרושים יתחיל כמעט תיכף עם בנין בית שני, אם כי בתחלה היו פנים אחרות למלחמה הזאת. כידוע, עלו עם שְׁבִי הגולה מבבל לארץ הקדושה שתי משפחות נכבדות בישראל, אשר כל אחת ואחת היתה לה זכות אבות ובכח הזכות הזאת הפצה לעמוד בראש האומה. שתי המשפחות האלה היו: זרע דוד וזרע צדוק הכהן. ממלכות בית דוד בא וזוכבל בן שאלתיאל פחת יהודה, ומזרע צדוק הכהן בא יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול. הריב שקם בין שני הראשים האלה נודע כבר ומפורסם בספרי הנביאים האחרונים, אשר מקצתם עמדו לימין וזוכבל ומקצתם עמדו לפשר בין שני הגדולים, למען „עצת שלום תהיה בין שניהם“. ואולם השלום הזה, אשר אליו נשאו הטובים והמשובחים באומה הישראלית את עיניהם, לא נהיה, ובסוף נברה יד הכהנים, וממשלת בית דוד נפסקה לגמרי. רק משפחות מיוחסות יצאו ממנו, אשר כבודן היה גדול בעם ישראל, וכאשר נברה יד הכהנים והם לברם משלו על העם, היו מתחננים במשפחות האלה, ומתחננות הזאת יצא גוע היחש בישראל, הם הצדוקים הכהנים, אשר מימות

שלמה המלך ואילך היתה הכהונה הגדולה בירושה אצלם ועכשו משלו גם כן על העם, ועליהם נלוו המשפחות המיוחדות שהשיאו לכהונה.

למשפחת הכהנים חסר תמיד הרגש האידיאלי, אשר בו הצטיינו מאז הנביאים בישראל. בימי בית ראשון עזרו הם על פי הרוב להגשמת הדת הישראלית ולהפשטת תכנה הרוחני. לכן נלחמו הנביאים בהם כל ימיהם והכהנים היו תמיד למפגע להם. בימי בית שני נפסקה הנבואה בישראל, ואולם במקום הנביאים קמו הסופרים, אשר מטרתם היתה גם כן לחנך את העם ברוח הדת הישראלית לפי המושגים הרוחניים שהכניסו בעיקרי הדת, אלא שהאמצעים היו עתה אחרים, ולא כדרכי הנביאים דרכי הסופרים בימים ההם. והיה זה מונח בשבע התקופה הזאת, אשר לא היו דרושים לה נביאים, כי אם חכמים וסופרים. והחכמים עמדו עתה במקום הנביאים, אשר ספו תמו עם חגי זכריה מלאכי, יען להדרות האלה לא היה צורך לנביאים, כי אם לחכמים. כי עיקר ענין הנביאים... להשיב את העם אל אביהם שבשמים ולהחזיק האמונה בלב הנכשלים והסרים מעליה. לכן לא נמצא נביא, אשר הורה דיני תורה או איזה מצוה בפרט; אבל דברי הנביאים המה כלהבות אש להבעיר ידיעת אחדות ה' בלב שומעיהם ולהשכיב עבודת אלהים אחרים, להשיב העם מדרכיהם הרעים ולהוכיח על פניהם מרדם וקשיות ערפם... לא כן הדרות האלה. הם שבו אל ה' בכל נפשם, ודברי מוסר הנביא היו להם אך למותר; כי כל הפצם ומאויים היה לדעת המצוה ודרכי התורה בפרט. והלמוד הזה הוא ביד החכמים ולא ביד הנביאים" (לשונו של הרב ר' זכריה פרנקל בספרו "דרכי המשנה" ע' 2).

המשפט הזה בכללו צודק הוא, ואולם בפרטיו צריך לבאר הדברים מעט. למען נבינם לפי מהלך הזמן. הסופרים לא היו מליצים נשגבים, אשר כונו רק את השעה, להלהיב את הלבבות לרגעים, בעת אשר שקע העם בבוהמת האלילים, למען ישוּבו בני ישראל אל מקור מים חיים, — כי אם מאשרי העם הזה ומחנכיו; הם הביטו למרחוק ונתנו אל לבם לבנות בנין קיים לדורות עולמים; לכן עמלו בכל כחם לחנך את העם ולטעת בלבו למודים, אשר יכו שרשיהם עמוק עמוק ויפעלו פעולה מתמדת לימים רחוקים. בדבר הזה אנו רואים ההבדל העיקרי בין הנביאים והסופרים. הנביאים היו בעלי גאונות נפלאה ורוחם עפה תמיד על; דבריהם היו מכוונים אל עקרי היהדות, אל למודי המוסר הנעלה הצפונים בה; ולכן לפעמים הלהיבו את העם בדבריהם כאש; אבל כאשר חדלה פעולת הרברים האלה חדלה גם התפעלות האומה ושבה אל מנהגיה הראשונים אשר הורגלה בהם. לא כן הסופרים. הם ותריו על המעלה הפיוטית של הנביאים ולקחו הטורח על עצמם לחנך את האומה הישראלית בעמל תדיר, בלי לאות ומבלי להתרפות במלאכתם; לא דברו אל העם דברים רמים ונשגבים, אשר רק ע"י התפעלות פתאומית אפשר היה שיכנסו אל לבו, כי אם שמו לבם לחנך את העם על התורה והמצוות על ידי פעולה מתמדת.

זאת היא לפי דעתי הסבה הראשית לזה שיכבדו רוב החכמים מאוּיָה את הנביאים ולא יבינו להוקיר את פעולת הסופרים. מכבדים הם את הדרשנים הנפלאים, אשר דברו גבוהה גבוהה, וקסם על לשונם הנפלאה ונשגבות מדברותיהם הנאות; אבל אינם יודעים להוקיר את ערך הסופרים מורי העם, אשר לא כמליצות רמות, כי אם בשטה פדגוגית חנכו את העם. בשטה הזאת אמנם יש מטרה נעלה וסדר נמרץ, אבל תחסר לה הדרת הרוח הפיוטית ולא תקח את לבנו ביפיה. הנביאים, אשר לא כונו את לבם לפעולה מוגבלת בכל פרטיה, כי אם להלהיב את הלבבות, לא חשבו לעסוק בפרטים ולעשות סייגים

וגדרים לעם ישראל, למען לא יצא מחוג השקפתו הדתית. לא כן הסופרים, אשר שמו אל לבם ביחוד להטיב דרכי העם בכל מקצעות חייו ולשמור את רגלו מלכד בדעות ומנהגים זרים לו, לכן לפעמים, אם היתה השעה צריכה לכך, עשו סיוג לתורה ועסקו בדברים, אשר למראות עינינו הם קלי הערך, אבל בזמנם היו חשובים ונכבדים מאוד, נחוצים לקיום דת ישראל. הנביאים הם חותם תכנית עולם האצילות, והסופרים הם הטפוס של עולם המעשה, ואמנם בהלך נפשנו נכנר את האידיאלים על המעשים האנושיים הפשוטים. אבל בהיות עלינו לחיות בעולם המעשה, לא נקפח שכר אלה, אשר הביאו תועלת ממשית לעולם, אף כי לא יקחו את לבנו באמצעים אשר השתמשו בהם לצורך המטרה הזאת.

רנן נושא את נפשו, בצוירו שהוא נותן מסוף התקופה הנבואית, אל האידיאלים של הנביאים, ולעמתם ימצא את פעולת הסופרים קטנה מאד בערכה, כעין התרפות ברוח העם וחזרה לאחור במושגיו. „רוח הנביאים הנעלים האלה — יאמר רנן — אשר התנשאה על בהתפעלות נמרצה מאוד, לתעב כל עול ורשע ולאחוב את האמת והצדק, הלפה הלכה לה מישראל ופעולתה נפסקה. אם היה קם מקברו הנביא, אשר חזה לישראל בימי גלות כבל ואשר שמו נעלם מאתנו [בזמנו אל „ישעיה השני“, בעל החזיונות מפרק מ' ואילך בישעיה], כי אז כלי ספק היה בוכה מרה בראותו הדור החדש שקם מאה שנה אחריו, אשר שכח את למודיו הנשגבים והסתפק בענינים קטנים וקלי הערך, דינים וסייגים וגוירות, אשר דבר אין להם עם התוכן הרוחני של הדת הישראלית. אל שני ענינים קדושים ונעלים נשאו הנביאים תמיד את עיניהם: ליום אשר יקבצו „בני יהודה ובני ישראל יחדו ושמו להם ראש אחר“, וכי „באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרן אליו כל הגוים“. שתי התקוות האלה ספו תמו בימים האחרונים כחלום נעים כי יחלוף, ורובל ונחמיה גרשו את השמרונים מהסתפח בנחלת ה', בקנאתם הדתית כי עזה ובעברתם לבני אפרים כי קשתה, ואיך יערבו עמים אחרים את לבם, לבוא ולהשתחוות בהר הקדש בירושלים ולזכות לאלהי ישראל? הם [הסופרים] גרשו את בני העמים מבוא ביתה ה' ולהלוות אל בית יעקב, הם הרחיקו מעליהם את הערלים טמאי הנפש! מני אז היו בני ישראל „נבדלים“, מתנאים בדתם מורשת אבותיהם, אבל צרי עין בגרים, אשר באו להספח אל בית ישראל לשמע שם ה'“.

רנן לא ישים אל לבו, כי אמנם האידיאלים טובים בעתם, אבל לפעמים הם מבלי עולם, אם יתקש איש לקיים בפועל בעת שהשעה איננה ראויה לכך. אחרות כל העמים בזמן הסופרים הראשונים לא היתה באפשרות אלא אם כן היו עוזבים בני ישראל את דת אבותיהם והיו מחזיקים במנהגי הגוים אשר סביבותם. מוזן אלכסנדר מוקדון ואילך משלה ההשכלה היונית ממשל רב באויה ובכל העמים הנאורים, ופעולת ממשלתה הלא נודעה לנו, בזמן ההוא אי אפשר היה לדת הישראלית לעשות פשרה עם הדעות מחוץ לה, או גם להתפשט בעולם, אבל אפשר היה לה לשמור את קדושתה וטהרתה עיי פעולת הסופרים, למען יעמוד בה טעמה לימים טובים מאלה. המטרה הזאת השיגה היהדות בימי סוף בית שני, אז, כנודע, באו רבים מעמי הארצות לזכות בירושלים ולהסתפח על בית יעקב, אם כי היתה אז האומה הישראלית מרודלת ומושפלת במצבה החמרי. בימים ההם היה בכח היהדות למשוך אליה בחבלי האהבה את כל אלה הנפשות אשר לא מצאו די ספקן הרוחני לא בדתות הנהוגות אז ולא ברעות פילוסופיות, ולכן הלכו אל בית ה' לשבור שם צמאן ללמורים מוסריים.

ברבות הימים נהיו הצדוקים (הכהנים המשרתים בקדש ועמהם המשפחות המשיאות לכהונה) למשפחת מושלים, לאריסטוקרטיה, אשר רק אל הממשלה שמה עיניה ואל התועלת החומרית הנמצאת בכה הממשלה. ברבם היו חוכרי המסים של מלכות פרס (ואחרי כן של מלכות מצרים או סוריא) ונושאי משרה במדינה, באופן אשר בנקל התעשרו. ובהגיעם לעושר ונכסים התנכרו לדת מורשה, אשר בה מצאו מניעה גדולה להנות מעשרם כחפצם. גם מצאו מנהגי הגוים הן בעיניהם ויענבו אחריהם בלבם. אל ההשתדלות הזאת מצד הצדוקים, להתחקות אחרי עמי הנכר, התנגדו בכל כחם הסופרים, "הגבדלים" מהגוים באזיה וממנהגייהם, וגם משנו את לב העם אחריהם. הדת הישראלית היתה גם נמוס מדיני, אשר נוסד על יסוד הרעיון, כי הכל שווים לפני הוקי המדינה ולא נכר שוע לפני דל, בעוד אשר משפחת המושלים, הם הצדוקים, חתרו תמיד אל המטרה, לבטל את היסוד הדמוקרטי של הדת הישראלית ולהנהיג במקומו מנהגי הנמוס המדיני של הימים ההם. על פי הדברים האלה נבין היטב את פעולת "הגבדלים" או "הפרושים", אשר מלחמתם נגד הצדוקים היתה מלחמה דתית ומדינית כאחת. וכאשר נלחמו הפרושינים באנגליה נגד המלך קרל הראשון, אשר הרס כמה מעיקרי הנמוס המדיני לטובת בית המלכות וגם חתר התירות עמוקות תחת הדת הפרוטסטנטית, כן נלחמו הפרושים תמיד בהצדוקים על דבר הגבילים את זכויות העם, וגם יען כי שלחו יד בקדשי בני ישראל.

רק על פי המלחמה הזאת בשתי פניה: הדת והנמוס המדיני — נבין היטב את הליכות הזמן ההוא והשתדלות הפרושים וגם השפעתם על העם. באופן זה נבין גם כן, על מה היתה יד העם תמיד עם הפרושים, אם כי לכאורה הכבידו הם עול הדת על האומה והרבו את סייגי האמונה. העם נמשך אחר הפרושים, יען כי ידע היטב, כי הם נוצרי זכויותו המדיניות ונלחמים בעדו נגד הפיץ הצדוקים להגביר ממשלתם בארץ. הלא ידוע הוא, כי מומן בנין בית שני עמדו בראש האומה, הכנסת הגדולה, אשר הלכה ונמשכה עד זמן שמעון הצדיק. כנסת הגדולה היתה ועד גדולי האומה, אשר בראשו עמד הכהן הגדול. על ידי הועד הזה הגבל מעט או הרבה כח המושל ביראת אלוהים, כלומר הכהן הגדול¹). אין ספק בדברי, כי בראשית התקופה המדינית היו אנשי

¹ מומן בית שני בימי מלכות פרס אין לנו רק רשמים מעטים, וכידוע נכלעה כל התקופה הזאת בשלשים וארבע שנה, לפי חשבון בעל "סדר עולם", ואולם רשמים מאוחרים מעט יתנו לנו מושג מספיק מתכונת הענין הזה. אין ספק כי הדינסטיה החשמונאית היתה בראשית בריאתה לאומית ודימוקרטית, יען כי מן העם יצאה ובעזרת העם עלתה לגדולה. על פי התנאים האלה בלי ספק ראתה לנכון לה להשאיר זכויות העם וגם להשיב לו אלה הזכויות, אשר כנראה לוקחו ממנו בסוף ימי ממשלת הכהנים ממשפחת צדוק, והנה "כנסת הגדולה" אמנם לא שבה לקדמותה, אבל כנראה יצרו אז כנסיה דומה לה, לפסק על צרכי העם, ובראשה עמד הכהן הגדול, המושל המדיני מורע החשמונאים. כל זה אנו רואים מרשמים שונים. יוחנן כהן גדול, אשר עד אחרית ימיו לא נגע בזכויות העם לרעה ורק בסוף ימיו נעשה "צדוקי" חתם את שמו על המוניטין שיצאו אז לעולם במדינת ישראל: "יוחנן הכהן הגדול וחבר היהודים", או "יוחנן כהן הגדול ראש חבר היהודים", ואמנם אפשר לומר שענין "חבר היהודים" היא כנסת ישראל בכלל ולא ועד מקפל על צרכי העם מזקניו וגדוליו. אבל בצדק מוכיח רבן, כי גם ברשמי עם קרתא-חדתא נמצאים מלים כאלה, ושם נדע ברור, כי מלת "חבר" הוא כעין "סנתדרין". על ידי זה יובן מרוע אין לנו זכר מאופן התהוות הסנתדרין? כי הם הם הסנתדרין והם היושבים ב"חבר היהודים", אלא שבדומן מן הזמנים המעייפו המושלים את כח הועד הזה. והיה כאשר גברה יד הצדוקים החלישו את כח

הועד רק מהמתייחסים על המשפחות המיוחסות; אבל ברבות הימים בלי ספק נכנסו בשיבה וזאת גם אנשים שהתנגדו לממשלת הכהנים, וגם יתכן הדבר שמהם בעצמם קמה התנגדות חזקה ונמרצה נגד המשפחה המושלת, כאשר ראינו פעמים אין מספר בהליכות ההסטוריה. למן העת ההיא שאפו המושלים תמיד לבטל את הועד הזה ולדחות את הכנסיה ממקומה. הדבר הזה עלה בידי המשפחה המושלת אחרי מות שמעון הצדיק, ומאז משל הכהן הגדול בעם ממשלה בלתי מנבלה, והמשפחות המיוחסות (הצדוקים) עזרו על ידו.

תוצאות הדבר הזה ידועות הן. מעת אשר משלה משפחת הכהנים נחפצה התנכרה יותר ויותר לדת הישראלית. ואחרי כי התפשטה על ידי נצחונות אלכסנדר מוקרון ההשכלה היונית בכל מדינות איה ותמשוך אחריה את כל עמי הקולטורה של הימים ההם. מצאו גם הצדוקים הפיץ במנהגי היונים ויאמרו להנהיגם בישראל בחזוק היד. לרגלי ההשתדלות הזאת קמה המלחמה הגדולה, אשר סיימה תקופה נכבדה בתולדות ישראל ע"י נצחונות החשמונאים. הכהנים החשמונאים אמנם היו מורע אהרן הכהן, אבל לא נחשבו על משפחת המושלים ולכן היתה רוחם זרה להצדוקים ונתנו ידם אל העם. ואולם אחרי כי הגיעו למדרגה נעלה מאד ותסב הממשלה לידם, שכחו את חסדי העם ויתנו ידם אל המשפחות המיוחסות, אשר נדחו לזמן מועט ממקומן. המשפחות האלה השלימו עם המשפחה החדשה ויהיו באמנה אתה, כאשר היו לפנים באמנה עם משפחת צדוק, ומומן יוחנן כהן גדול נחשבה גם משפחת החשמונאים על הצדוקים, דבר המוכן מאד והכרחי כמעט לפי הליכות התולדה. מעת שהתנברו החשמונאים ועלו לגדולה אי אפשר היה להם לשמור את טבע ממשלתם — רוח הרימוקרטי — לימים רבים. גם הם שאפו אל ממשלה בלתי מונבלה, אל חיים "נאורים" מלאים זיו ומפיקים נוגה ורחוקים מרוח הדת הישראלית בסיוגיה וגדריה. ויען כי לא הפצו הפרושים לותר על הדבר, נהפכו החשמונאים להם לאויבים ורדפו אותם בעברת זרון לעשות בהם כלה. ככל הדבר הזה ראינו במדינת צרפת בראשית שנות המאה הנוכחית, כאשר עלה נפוליון הראשון לגדולה ונתן כתר מלוכה בראשו, אז התרפס לרבי המדינה ובני היחש של המלוכה הקודמת וקרב אותם לעמוד ולשרת לפניו, ואת אוהבי החירות המדינית רדף בעברה וחמה, כידוע. במלחמה כזו, אשר יסודה כדעות וגם בדבר תוקף הממשלה, אי אפשר שיצדקו בכל פרטי מעשיהם גם אלה, אשר בכלל נלחמים הם בעד הצדק והיושר. כזה וכזה תאכל החרב, ולפעמים על ידי אורך המלחמה ורוב נזקה תכנס רוח אכזריות בלב הנלחמים. באופן שיעשו מעשים אשר לא יעשו ואשר אי אפשר להצדוקים. אבל התורף משפטו בלי משא פנים יודה, כי סוף סוף היתה מטרה נעלה להפרושים הנלחמים בעד קיום הדת נגד המשכילים היונים מחריביה ובעד זכויות העם נגד הצדוקים המתגברים עליו. ואולם רנן, אשר בטבעו נטה אחרי ההשכלה היונית, אמנם נשא פנים לפעמים גם לנביאי ישראל וכבד אותם, יען כי גם הם ידעו לשבץ את דעותיהם במשבצות המליצה והפיוט; אבל הסופרים והפרושים הם שנואי נפשו, ומאד יחר לו על כי נלחמו בהצדוקים "הנאורים" הנמשכים אחרי ההשכלה היספית. הפרושים הם לפי דעת רנן מבלי עולם היופי והפיוט, ובקנתאם כי עזה החריבו את מנעמי החיים. לפי דעתו היתה המלחמה מצד הקנאים

הסנהדרין וכאשר גברה יד הפרושים גברה גם יד הסנהדרין. באופן זה נכין כמה מקרים נכבדים בחיי האומה הישראלית בזמן בית שני לפי שהובא זכרונם בתלמוד ומדרשים, ואין כאן המקום להאריך.

החסידים, יען אשר טעו בשקול דעתם ואמרו לכפות הר כניגית על ישראל לקבל עליו התורה, אשר באמת היא רק פרי רוח הנביאים הנלהבים באירואליסמוס שאין העולם מתקיים בו. בין שבי הגולה נמצאו קנאים כאלה, שלא היו מן הישוב, אשר באמת אמרו לתקן עולם היהדות ע"י חוקי התורה, ולכן נלחמו נגד הצדוקים, נגד המושלים, אשר הם ידעו, כי אין העולם מתקיים בחוקים כאלה. בימי החשמונאים, כאשר נברו הפרושים, נסו לעשות לפי מחשבות לבם והלך רוחם. אבל לבסוף נלאו גם המושלים החשמונאים למשול על פי דברי התורה הזאת, ולכן נתחברו אל הצדוקים להמיש עול הפרושים מעל צואריהם. מיום אשר אמרו הפרושים לעשות את תורת משה לנמוס מדיני, אשר על פיו יחיה העם כלו, היה הדבר הזה לעול כבד מנשוא. — נפלא הדבר! רנן הלא ראה אחרית המשפחה החשמונאית, אשר שקעה אחרי כן בזהמא היונית ותלך מדחי אל דחי, לדחות גם את ישראל למרחפות ולהביא עליו רעה מאין כמוה; רנן ידע, כי באחרית ימיה לא היתה כל נבלה אשר נבצרה ממנה, ובני המשפחה הזאת כלו בבושת ובחרפה. כל זה בא להם מיום שנפרדו מן העם והתחברו אל הצדוקים, אשר רוח העם היתה זרה להם. ועם כל זה הוא משה את הדין ומוכה את הצדוקים בריבם עם הפרושים.

עם כל מגרעותיו, נחמד מאד ציורו של רנן אשר יעביר נגד עינינו ממלחמת הצדוקים והפרושים בזמן יוחנן כהן גדול. והפרק המיוחד בספרו לציור המלחמה הזאת חשוב הוא מאד, וכמעט שלא נמצא דוגמתו ציור שלם בכל פרטיו מהליכות העת ההיא. רנן אחד את הצבעים המדיניים והדתיים גם יחד ויתאר לפנינו מחזה העת ההיא כמו חי. אנו רואים הכחות הרוחניים והחמריים אשר נתאחדו להניע את אופני החיים בעם ישראל, הסבות הפנימיות והחיצוניות אשר נרמו למלחמת הצדוקים עם הפרושים.

„בחבר ישראל — יאמר רנן (ספר ט' פרק ה') — אשר משלו בו כהנים ווקנים, נשאר תמיד החיים הרוחניים של האומה בכל תקפם וכחם הנמרץ. התפעלות העם גברה עד מאד והיא הסבה לרוב מחלוקת ומריבות. בזה מצטיין עם ישראל תמיד, כי הכתות הנלחמות בו נלחמות בקנאה עזה ובעברת חמה. אמנם בימים ההם [בסוף ימי יוחנן כהן גדול] לא משלה עוד השנאה הכבושה בין הכתות הדתיות והמדיניות כמו המשום שנה קודם לזה, בעת אשר הצו „החסידים“ על היליניסטים. באמת עלינו לדעת, כי בימי התקופה שאנו מדברים בה לא היו עוד היליניסטים בעם ישראל, כי ספו תמו מן בלהות בימי מלחמת החשמונאים. החסידים גברו ותעו ידם להכחיד כל זכר לאויביהם. ואולם המנצחים בעצמם נפרדו אחרי כן למפלגות שונות בהשקפתם הדתית והמדינית. יש אשר האמינו בתחית המתים ובעולם הבא וגם בשכר ועונש בעולם הנצחי, ויש אשר לא האמינו בזה, רק סבלו האמונה הזאת. כאלו איננה סותרת עיקרי הדת היהדות. אבל נמצאו בישראל אנשים אשר החזיקו בדת ישראל ככתוב, והם אמרו, כי אין רמו לתחית המתים מן התורה, כאשר כחשו גם במציאות מלאכים. רבים מן החסידים הוסיפו על דברי התורה כמה פירושים חדשים ודרשו על כל קוץ וקוץ, ואולם אחרים התנגדו להם והחזיקו בתורה רק ככתבה. הראשונים היו לפי מושגי העת ההיא לאומיים, והאחרונים בני היחש, אריסטוקרטיה המתגאה על העם. אמנם לרוב היה מונח זה בטבע המצב האיקונומי של בעלי הריב. הצדוקים היו עשירים ונוטים אחרי מעמי החיים, כי בעת ההיא רק כת אחת הגיעה בנקל לעשירות ולרבו נכסים: הכהנים אשר שרתו בקדש ואל המזבח נגשו.

באופן זה נהיה הכהן העשיר (ממשפחת צדוק) לדבק בנושנות, לקונסרווטיוו

מבעלי היחש. הוא ארה לחברה עם אנשים אשר כנילו והתחקה על מנהגי חייהם. כמהם התענני על מנעמי החיים ולא הרגיש שום צורך לאמונה בתחית המתים ובשכר ועונש בעלמא דאתי, במלאכים ושוכני רומה. לפי הסקירה הראשונה היתה אמונתם זאת של הצדוקים אמונה פשוטה מורשת אבות, אבל באמת היא חוסר אמונה ודת. הכהן הצדוקי רחוק היה ממושגים הדתיים של העם, יען לפי רוחו נחשבו למושגים המוניים, אשר לא באלה חלק אריסטוקרט כמוהו. הכהן הצדוקי היה שקוע במטריאליסמוס. בפיו ושפתיו נכר את הדת הישראלית, לשמור ולעשות ככל דברי התורה הכתובה, אשר חלב עשיניה ינק, אבל בלבו התרחק ממנה וכאין נחשבה בעיניו. זה הוא ציור כהן צדוקי בימי בית שני ובפרט מימות החשמונאים ואילך.

במובן האמתי היו הצדוקים אחים לההליניסטים מימי מלחמת אנטיוכוס, אנשים אשר כנילם. הם היו אנשים חכמים ונבונים, רחוקים מרגש לאומי וגם מקנאה דתית. ביחוד חשו גועל נפש להקנאים מבלי עולם. . . התנועה ההילניסטית בימי המלך אנטיוכוס יצאה מאת הכהנים המיוחסים בירושלים, אשר שרתו במקדש ה'. אלה המיוחסים אשר לא בושו להעמיד שקוץ משומם בהיכל ה'. ואולם הצדוקים עלו על ההליניסטים בדעת והשכל. הם לא התרחקו כל כך לקצה האחרון. את תורת משה הכתובה שמרו ככל חוקותיה ומשפטיה, בידעם אל נכון, כי אחרית אנשים עוובי דת להכרית. הם ידעו, כי יותר טוב להם לשמור את התורה, לכל הפחות למראית עין. רק בארחות חייהם ובמנהגי ביתם נדמו הצדוקים אל ההליניסטים, כי היו מעוגנים ומפונקים כמוהם. הלא נדע מכהנים גדולים בימי בית שני, אשר נעלה נפשם לטנף את ידם במלאכת המזבח והלבישו אותה שיראי בנשתם אל המזבח לשרת בקדש . . .

בכלל התנגדו הצדוקים להתפתחות הדתית ולמושגים הדתיים החדשים שנולדו בישראל מומן בית שני ואילך. כל השקפותיהם עיד מנהגו של עולם וההשגחה הפרטית היו לפי הלך נפש ההליניסטים. הצדוקי האמתי דומה בכמה פרטים ליהודי עשיר החי בעיר פריס המעטירה, אריסטוקרט אשר ימנע את רגליו מבית הכנסת ורגיל הוא לרוב בחברת אנשים שלא מכני דתו. יהודי כזה מרגיש כובד עול הדת הישראלית עם רוב סייגיה ונדריה, אשר יהיו עליו למשא. בזמן שהוא היה הדבר עוד קשה יותר. היהודי הנאמן לדתו נבדל אז מיתר האדם על פי מנהגי חייו. בחפצו לקיים את כל דברי התורה הכתובה והמסורה (ובפרט להזהר בדיני טומאה וטהרה) אי אפשר היה לו לחיות בצוותא חרא עם עמי הנכר ואפילו עם יהודים שלא מכני הכתה הזאת. יהודי חסיד ושומר דת היה אז „נבדל“¹), וכאשר נפוצה שפת ארמית בעם ישראל, באופן שהיתה ברבות הימים

¹ דברי רנן בזה אינם חדשים. כי אם לקוחים הם בעיקרם מדברי ר"א גיגר (בספרו „אורשיריפטי“ עמוד 71). ואלה המה דבריו חמאירים כאור בחור בצהריים: „אם כי הרוב הכהנים לעשות הרעה בימי בית שני וינאלו בתועבות הגוים אשר סביבותיהם, היו הם המרכז הלאומי של ישראל עד זמן מלחמת החשמונאים. והעם בכללו התחקה על מעשיהם להבדל כמהם מכל טומאה, כפי חוקי תורת הכהנים. הם נזהרו להבדל מעמי הנכר בלבו להחתך בהם וגם לשמור מצות המעשר והתרומה, כפי שצותה תורת משה. הכת הלאומית בישראל נזהרה מאד בקיום המצות האלה וכל מי שנספח על דגלה נקרא בשביל כך בשם „נבדל“, כלומר שהברזל עצמו מטומאת עובדי אלילים וגם מטומאת אחיו שאיננו נזהר בקיום דיני טומאה וטהרה. וכן הוא אומר (עזרא ו' כ"א): „בני ישראל השבים טהגולה וכל הנבדל מטמאת גויי הארץ“ או לחלף (עזרא ט' א'): „לא נבדלו העם ישראל והכהנים והלוים מעמי הארצות כתועבותיהם לכנעני וגו'“. וכזה נמצא בכמה מקומות בספרי עזרא ונחמיה. וגם בספר החשמונאים ספר א' [אשר כנודע הוא לברו

השפה הלאומית, העתיקו את המלה הזאת במלה ארמית "פרושי" . . . הפרושים הם עמדו בפרץ נגד ההיליניסטים, אשר חסו בצל מלכות יון, והם נדעו את קרנה וברכות הימים היו לכת לאומית. בעיקר הדברים הם הפרושים הם החסידים של ימי מלחמת החשמונאים. אבל במרוצת הימים גדלו הפרושים מעט גם בעושר ומצבם האיננומי הוטב ממצב החסידים העניים. הם היו אחרי כן כת הבע"ב החשובים והבינונים, אשר העיקר אצלם חיי המוסר, טהרת המשפחה ושמירת הדת לכל פרטיה.

על פי הדברים האלה יבין הקורא מעצמו, כי עם כל סקירתו הנפלאה במלחמת הצדוקים והפרושים לא הדר רנן לעומק תורה שבעל פה ולמטרת חכמי המשנה הראשונים, אשר היתה לחנך את עם ישראל לפי רוח הפרטיקולריסמוס העברי ולחזק את תורת הפרושים. עם כל זה ימצא רנן גם בין החכמים האלה תמונות יקרות, אשר עטה אותן בעדי הפיוטי. אחד החכמים החביבים על רנן ביותר הוא, כמובן, הלל הזקן. גם על אודותיו כתב דברים שמקצתם ראויים להשמע ומקצתם הם פרי דמיונו ויוצאים מגדר המציאות, ואולם מעט מהם אעתיק בזה:

"תקופת המלך הורדוס היתה תקופת הירידה של ספרות ישראל. הסבה הראשית לחיון הזה היא התנברות תורה שבע"פ, אשר עמה חרלו הספרים הנכתבים, על פי האיסור שהנהיגו אז, כי דברים שבע"פ אי אתה אומרים בכתב. כשרון עם ישראל במקצוע זה חרל לגמרי מעשות פרי, וימים עברו לישראל ללא נביא וללא חוזה מה'. סופרי הימים ההם עסקו רק בהבנת כתבי הקדש מדורות הקודמים, ואולם "עשות ספרים הרבה אין קץ" נחשב אז ללהג הרבה יגיעת בשר". מחובת הישראלי היה אז, להגות בתורה יומם ולילה, ועל ידי הפלפול באורייתא אי אפשר היה, כי יתחדשו ספרי מליצה ושיר בספרות העברית. כל הקירות בני הדור ההיא היו רק בדינים ומצות, אשר עליהם לא תתענג נפשנו בעת הזאת. החיים הספרותיים של הימים ההם נראה רק בדרשת חכמים, אשר דרשו רבים בלמוד תורה שבע"פ. הם לא העלו דבריהם על ספר, יען כי בלו עתם בדקדוקים ובפלפולים, אשר דרשו על כל אות ואת שבתורה בקפדנות יתירה."

אחרי אשר ידבר רנן בנגות התלמוד (הוא מכנה אותו "ספר מלא פנעים רעים", ותוך כדי דבור הוא חוזר ואומר: "לעם אשר הביא את המקרא לעולם נוכל לסלוח על כי הביא לנו גם את התלמוד"), הוא מגלה דעתו, על מה הגיע עם ישראל למצב כזה, להשקיע עצמו ראשו ורובו בתורה שבע"פ. "חוסר הקולמורה היונית הוא שהביא את עם ישראל לחוסר הגיון ישר. זה שנות מאות רבות אשר עם יון המציא חוקי הגיון, אשר עליהם עומד עולם המחשבה והעיון. לפניהם לא היו כמהם ומהם יצאה תורת שכל לכל עמי ההשכלה. כל העמים — וכיניהם עם רומא הכביר — כרעו ברך לפני תורת היונים וקבלוה באהבה. ורק עם ישראל נלחם נגדה. הוא בנה חומת השפה העבריה סביב לרוחו ובקשיות עורף מאין כמותו בזה ליפחותו של יפת ולחוקי ההגיון אשר המציאו חכמי יון. בשביל כך נראה חסרון גדול בהתפתחותו הרוחנית של עם ישראל . . ."

נכתב במקורו עברית והועתק אחרי כן ליונית] נמצאה המלה במושג זה. ואלה אשר לא נבדלו מתועבות העמים נקראו אז: מתעבים או "ערב", כמו שאומר בנחמיה: "ויבדילו כל ערב מישראל". בזמן מלחמת החשמונאים, בעת אשר קם יקום (אלקיוס) כהן גדול ועמו ההיליניסטים לעגוב אחרי בת אל כור ולקצות ברת ישראל, קראו להשתדלות האנשים האלה "התבוללות" (אפימוכסיא), ולהשתדלות החסידים הקנאים נגד זה — בשם אי-התבוללות (אמיכסיא) . . . הדברים המעטים האלה יקרים הם מכמה צדדים ולכן העתקתי אותם פה.

"הלל ושמאי קבלו משמיעה ואבטליון... ההגדה תספר לנו, כי שניהם היו שונים זה מזה מן הקצה אל הקצה. "בית שמאי" היו קפדנים, המחמירים ומוסיפים גזרות על גזרות; "בית הלל" הם המקילים את עול המצות. גם אנחנו נכנה את עצמנו בשם "בית הלל", אם אמת היא (!) מה שאומרים עליו, כי פעם אחת הורה: מה דעלך סני לחברך לא תעביר, זוהי כל התורה כולה ואיך פרושא ויל נמור" — ואולם עם כל שבתו של הלל הוא בא לידי ננותו, על כי המציא מדות שהתורה נדרשת בה. אמנם הוא "סולח ומוחל" להלל את המצאתו זאת, יען כי אולי על ידי מדות התורה בא לכלל הדרשות והדיוקים להקל מישראל עול המצות¹.

ספר "תולדות ישראל" לרנן הוא בעל חמשה כרכים גדולים ומספר פרקיו מאה ושבעים ושבעה. בידוע, סיים רנן כמעט כל פרק ופרק במשפט כללי, אשר לפי דעתו הוא תמצית הלמודים המוסריים היוצאים לנו מספורי תולדות ישראל. ויש אשר משפטו הוא נכון ואמתי, ויש אשר הוא רק משפט אפיגרמי, אשר מיטבו — המליצה וההפלגה. כמה מדעותיו הבאתי במאמרי זה בשלשה פרקיו, אם בשביל לבאר אותן לקוראים עברית או לחלוק עליהן. אבל להביא בכור הבחינה כל משפטיו ומאמריו — לזה צריך ספר שלם. אולי כמדתו של ספר רנן עצמו. אולם אחשוב לנכון לתת פה בסוף המאמר ציור כללי שלם מתמצית דעותיו והשקפותיו על דבר היהדות.

רנן עסק בתורת ישראל שלא לשמה. כונתו בחקירותיו אלה לא היתה למען יבין את הדת הישראלית ויבוא עד חקר תכונת עם ישראל, כי אם מפני שתולדת ישראל היא כעין פרוודור לתולדת הדת החדשה. את דעתו זאת השמיע פעמים אין מספר, ואת ספרו "תולדת ישראל" הוא מסיים בשבח וקלוסין לדת החדשה. אנו רואים בכל דבריו (בין בספרו "תולדת ישראל" ובין בשאר ספריו, מחקריו ודרושיו), כי נהג עם תולדת עמנו ותולדת התפתחות הדת הישראלית על פי המשל התלמודי הידוע: "משל למרגלית שנפלה בין החול, אדם ממשמש בחול וכוכרו בכברה עד שמוצא את המרגלית. ומשמצאה הוא משלך הצרורות מידו ונטל המרגלית". באופן זה הבין רנן את הליכות תולדת ישראל. מלכד זה נטה תמיד אחרי הלך נפשו ורוח דמיונו. איננו נשפט עם האנשים שהגיעו לגלגל העולם הישראלי, או עם מקרי האומה הישראלית, לפי משמעות הרברים והענינים כמו שהם וכמו שהיו, כי אם לפי מה שהיה ראוי להם להיות לפי רוחו. השקפתו היא סובייקטיבית עד מאד, כנראה מכמה ממשפטיו. המחודדים והמבריקים, אבל אינם עומדים בפני הבקרת המדעית. על דבר היהדות הקדומה הנודעת לנו ע"פ ספורי כה"ק הוא שופט כעל ספורי המתולוניה היונית החכיבה עליו, ולא שם אל לבו, כי ספורי כה"ק ובפרט ספורי תורת משה מקדמות האומה ומאבות העולם, יצוקים על כל פנים בצלם דמות הרוח האנושי ומוסדים על אדני הפסיכולוגיה, וכשהם לעצמם אמתיים הם בלי שום ספק, כלומר מתאימים אל המציאות. בנפשות הפועלות בספורים היקרים האלה אין

¹ רנן מביא את תקנת הלל לכתוב פרוזובול ואומר עליו עוד, כי המציא "דרך ערמה ופסול חד" לבטל דברי תורה בדבר מכירת בית אשר לו חומת. בענין זה לא הבין פשוט את כוונת המשנה (ערכין פ"ט משנה ד'): "בראשונה היה נטמן [הקונת] יום י"ב חודש שתהא חלוט לו [א"כ עשה הקונה ערמת]. התקין הלל הזקן שהיא חולש את מעותיו בלשכת ויהא שובר את הדלת ויכנס וכו'". בטעותו זה הוא נשען על דרבנבורג, ואין לי ספרו של זה לעיין בו אם באמת טעה דרבנבורג בדבר פשוט כזה, או אם טעה רנן בדבריו דרבנבורג.

אף דבר אחד שאי אפשר להשמע. אדרבה, השופט בלי משא פנים יודה, כי לכל הפחות לא נכתבו הספורים של תורת משה כדי לתפוש את הקורא בלבד, אלא שהיו מעיקרם רשמים וזכרונות מקובלים באומה ונמסרים בראשונה מפה לאזן, והפרטים הנראים כסתירות הם המה עדים המקיימים אמתתם. שהרי מי שיש לו כונה מיוחדת בעריכת ספורים ישתדל להרחיק כל סתירה מהם וישניה שיהא הציור שלם בכל פרטיו. כי מי יוציא שטר חוב ושוברו עמו? לכן על כרחנו נודה, כי בספורים האלה נקצצו לאחדים כל הרשמים והזכרונות שנודעו בעת ההיא מקורות האומה הישראלית ומחיי אבות העולם. אף זה עלינו לדעת, כי סוף סוף אי אפשר לבן-אדם לברוא יש מאין. ואפילו הסיימן היותר נפלא, אשר יבא נפשות וציורים ברוחו הכביר, אי אפשר לו כל זה מבלי שיהיה לו לכה"פ טפוס ודוגמא, אשר על פיהם הוא יוצר את בריותיו. לכן גם מצד זה נאמנים לנו ספורי התורה ויתנו לנו ציורים אמתיים מחיי עמנו בזמן מן הזמנים, ואין לנו בשום ספרות שבעולם ספורים קדומים ועתיקים כאלה, אשר על ידיהם נבין את חיי הקולטורה מראשית השכלת המין האנושי. בשום אופן אי אפשר לנו לדמות אותם — כמו שעושה רנן — לספורי המתולוגיה היונית, שאין להם מקום כלל במציאות ובגוים הם רק על הדמיון. אמנם גם בהם יש בלי ספק "סוד", ובעיקרם הם נותנים לנו תמצית התפתחות הסטורית של שבטי היונים. אבל אי אפשר לנו להבין הרברים כמשמעם וגם לבוא עד חקר תכנם, בעוד שספורי תורתנו מובנים הם כפשטם, ובה במדה שהם נשגבים ונעלים ברוחם הפיוטית ובתכנם המוסרי, הם גם פשוטים מאד ומוכנים אפילו לתינוק חכים שידע קרוא עברית. במקום שאנו מוצאים גדולתם ומעלתם הנשגבה, אנו מוצאים גם את פשטותם ומוכנם הנראה לכל איש. היהדות הנבואית אמנם מצאה חן בעיני רנן ואותה צייר בספריו בשלל צבעי המליצה כיד רוח הפיוט הטובה עליו, אבל פעמים אין מספר הוא משמיע את משפטו המעוקל על אודותה, כי היתה רק פרי אידיאליסמוס מרום ונעלה מרוח האנושי, שאין שום קבוץ מדיני יכול לעמוד בו. לפי זה אמנם גדולה מעלת הנבואה בתור פרי רוח האדם העולה למעלה, אבל איננה מן הישוב ומעולל המציאות. בדבר ריב הנביאים במלכי ישראל ויהודה והכהנים העוזרים על ידם מתאר רנן את המקרים, כאלו היתה תמיד מטרת המלכים והכהנים ליסד ממלכה תקיפה בישראל, שתתקיים לאורך ימים, אלא שהנביאים ברוח האידיאליסמוס הנפשו אשר בהם היו להם למוקש, כי תפשת מרובה לא תפשת, ורעיונים נשגבים כאלה, שהם למעלה מכחות הרוחניים של המין האנושי, הם ממבלי עולם. אי אפשר לקבוץ מדיני שיתקיים כי אם ע"י ממשלה תקיפה, אפילו יהיה בה מעט מן מדת דין קשה; ע"י אריסטוקרטיה עשירה וזורקת מרה בעם, אפילו אם תתנאה יותר על המדה הדרושה ותתנהג עם העם שלא כשורה; על ידי חיל כבד ועצום, אפילו אם על ידו יכבד עול המסים על העם; על ידי משפחת כהנים משרתים בקדש בפומבי ובפרסום גדול ובהדרת קדש, אפילו אם יתערבו בעבודת המזבח כמה מנהגים זרים לרוח הדת. כל אלה הם בנינים נחוצים מאוד ועליהם יכון כל קבוץ מדיני. אבל הנביאים, בתשוקתם הנפרזה לאמת וצדק וישר, סתרו את כל הכנינים האלה, לממשלת מלכי יהודה וישראל התנגדו תמיד, יען כי זנו אחרי הבעל; האריסטוקרטיה היתה תועבת נפשם, יען עשקה דלים ורצעה אביונים; חיל כבד ועצום לא היה בכלל מן הצורך לפי רוחם, כי "ארור הנבר אשר יבטח באדם ושם בשר וזרועו ומן ה' יסוד לבו", לא בגבורת הסוס יחפץ, ולא בשוקי האישי ירצה; את הכהנים שנאו הנביאים תכלית שנאה, יען כי לא שמרו את הדת הישראלית על טהרת הקדש.

האמת ההסטורית תתנגד להשקפת רנן על דבר הנביאים, כאשר כבר הוכחתי בפרק השני ממאמרי הנוכחי. אנו רואים, כי באמת היתה השפעתם לטובה וכל מה שיעצו היה לטובת קיום האומה ולא לבטולה. ככל דברי הנביאים לא נמצא אף דבר אחד, שהיה רחוק מגדר האפשרות. הם לא התנגדו למלכי יהודה וישראל, אבל נפשם נעלה בעושק וגול משפט ובכל המדות הרעות שדבקו בהן המלכים בזמן בית ראשון. "אשר אמר אליהם [הנביא] זאת המנוחה הניחו לעיף וזאת המרגעה ולא אבו שמוע". ישעיה הוכיח את האריסטוקרטיה הישראלית העושקת דלים: "הוי מניעי בית בבית שדה בשדה יקריבו עד אפס מקום". הנביא עמוס יסר את העריצים בשבט פיו, "על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים". הנביא ירמיה קרא אל העם: "עשו משפט וצדקה והצילו נוזל מיד עשוק וגר יתום ואלמנה אל תונו אל תחמסו ודם נקי אל תשפכו במקום הזה". — כל אלה הדבורים והתוכחות בודאי לא היו מבלי העולם. בקצרה נוכל לאמר: אמנם כבר רנן את הנביאים מאד ואין מספר למאמריו היקרים בשבח הנביאים ומעלתם; אבל הוא ברא לו בדמיונו נביאים שלא היו ושלא נבראו ואותם הוקיר מאד בהלך רוחם הנשגבה, אבל השבם לאנשים שלא מן הישוב, ואת הנביאים כמו שהיו באמת לא ידע ולא הכיר, יען כי ברוחו שנא תמיד את המוי"מ המדיני וברח מן המחלוקת ומהתרגשות הצבור, כאשר נראה גם מיוחסו לבן ארצו גמביטה, שאותו כנה בשם "הדימונו המשונוע והמתהולל". אולם לא ידע עד כמה רחוקים היו הנביאים מ"מליצי העם" כאלה!

התקופה השלישית של עם ישראל, תקופת הסופרים וחכמי תורה שבע"פ, לא מצאה חן בעיני רנן כל עיקר, וזה היה מונח בטבעו. אי אפשר היה לו להבין את הדת הישראלית, אשר נדרה על עצמה בזמן בית שני ע"י המון גורות וסיונים, לבלי תהיה למרמס להשכלה היונית. מתורת ישראל המסורה, כלומר מהשתלשלות מושגי הדת הישראלית מדור לדור, ידע רנן רק מעט, וגם אותו המעט לא שאב ממקורו הראשון, כי אם רק ע"י כלי שני, ותמיד נשארה ורה לרוחו, ורק מקצוע אחד של היהדות בתקופתה השלישית מצא חן בעיניו, והוא האגדה. אותה הבין רק כנגוד אל ההלכה, ולא ידע כי שתיהן נקשרות זו בזו כנשמה בנוף.

רנן כבר את הרגש הדתי של עם ישראל וגם את בני ישראל כגולה המפוזרים בארצות לא שנא בלבן. בכלל היתה השנאה, תהיה נגד מי שתהיה, מזורה לרוחו כל עיקר, ובאהבת המין האנושי, אשר בשמה דגל תמיד, בלי ספק חש בלבן חמלה לעם ישראל ובשום אופן לא היה מסכים לרדיפות היהודים, או אפילו להרחיקם באיבה ושאת נפש. כנודע, היו לו ירידים ואוהבים מכני ישראל, והמדפים שלו, קלמן לוי, היה יהודי, ואותו חבב מאד והציב לו יד ושם בספריו ודרושו. בשנת תרמ"ג דרש בחברת "דורשי חכמת ישראל", "צוררי ישראל הם גם מואסי ההשכלה והדעת" — אמר בדרשתו זאת. הגוע הישראלי כמה מעלות טובות לו על המין האנושי, אף כי הוא התערב בעמים ועמים התערבו בו. עוד ישוב ויבנה חרבות ההשכלה; זה הוא יעודו לעתיד, כאשר היה מפעלו בימים שעברו. אל המטרה הזאת עלינו להתור בכל כחנו לתועלת המין האנושי. רנן חש בלבן רגש התנגדות ליהדות התלמודית, ואת הרגש הזה לא כחד תחת לשונו; אבל אם נפגש בזמן מן הזמנים עם "יהודי תלמודי" כבר אותו בראוי בתור אדם הנכבא בצלם כמחו. גם את חכמת ישראל כבר תמיד בכל לבו. אמנם, מה שדרש פעם אחת בחברת יהודים, כי "חכמת ישראל איננה קנין היהודים לברם, כי אם קנין ההשכלה הכללית", והרבה להפליג בשבח סופרי עמנו, — היתה בזה בודאי גם הפרזה "מפני דרכי שלום";

אבל בלי ספק ברוב הדברים האלה האמין באמת ובלב תמים. רגן היה מטבעו יוני, והשכלת עם יון לקחה את כל-לבו, אבל מעולם לא דבקה בו המדה המגונה של היונים מאו, לתעב את כל בן עם אחר בתור „פרא אדם“ שאינו מן הישוב. אתונא אמנם היתה לפי השקפתו העיר היותר נבחרת בעולם, המרכז הראשי של ההשכלה והתפתחות הקולטורה; אבל גם את ירושלים הוקיר מאד בתור פרתינון של הרגש הדתי, בתור היכל הקדש של „ספר הספרים“.

מספריו ודרושויו של רגן ראוי עוד להזכיר את דרושו ע"ד היהדות, אם היא מושג נזעי או מושג דתי. רגן משתדל להוכיח, כי אין אמת כמה שרגילים להחליט, כי שמר עם ישראל תמיד את טהרת הגזע, מבלי שהתערב דם עם אחר בעורקו. להחלטתו זאת הוא מביא ראיות רבות, המוכיחות כי בזמנים שונים התערבו בני הנכר בעם ישראל. הוא מעיר גם על זה, כי בלי ספק כבר התערבו בני ישראל בעמים בזמן גלות בבל. ואמנם אין לנו עדות ברורה לזה, ורגן רק על פי השערה ואומדן הדברים יאמר כן; אבל בלי ספק קורטוב של אמת יש בדבריו אלה, וכן נבין אנו מדברי המשנה: עשרה יוחסין עלו מכבל, אשר נראים בה כל הסימנים, כי הלכה קדומה היא. בימי עולי הגולה (מוסיף רגן) היו רוב השבים מכבל אנשים צעירים ובלתי נשואים, אשר לקחו להם בארץ יהודה נשים מכל אשר בחרו, מן העמים אשר סביבותיהם, ועל זה קצפו קצף גדול עזרא ונחמיה. ביחוד התחתנו אז בבני שומרון (כלומר בבני אפרים!), אשר אם אמנם לא יתכן, כי היו כלם זרע עם אחר (כאשר דברתי כבר מזה בארוכה בפרק השני של מאמרי הנוכחי), אבל בהכרח התערבו בהם גם מבני אשור, שהביא שלמנאסר, מכבל ומכותא ומעוא ומחמת וספרונים. בזמן בית שני התערבו רבים מבני היונים בעם ישראל, כנראה מכמה פרקים של ספר „מלחמות היהודים“ ליוסף בן מתתיהו הכהן. גם באלכסנדריא של מצרים התפשטה אז הדת הישראלית בין היונים והמצרים¹). באופן אשר התערבו הגרים בישראל בזמן ההוא. בדמשק נמשכו ע"פ הרוב נשים עדינות אחרי הדת הישראלית וחכבו אותה ככל לבן. בן התפשטה אז אמונת ישראל ברוב ערי סוריה ובמדינות אויה הקרובות, כנודע ממעשה המלכה היליני ובנה מונכו מהדיוב. בעיר תרמור (פלמירה) נמצאו רשמים רבים בכתב ולשון עברי, ומהם נראה ברור, כי נפוצה שם היהדות לרוב. בימי מלכות החשמונאים ובימי משפחת הורדוס עבדא בישא נכנסו גרים רבים תחת תחת כנפי היהדות כאונס או ברצון. כנודע, כבש יוחנן כהני את ארץ אדום והכריח את העם היושב עליה לקבל את הדת היהודית ולמול להם כל זכר. בימי מלכות משפחת הורדוס התיחדו רבים, כי באו להספח אל שלחן המלכים („גרי שלחן מלכים“ נודעו גם בספרות התלמודית, כנודע). בספרו נגד אפיין מודיע יוסף הכהן:

¹ לרגל כבישת מצרים ע"י אלכסנדר מוקדון ומשלת שרי חילויו נחרבו היונים במצרים והם היו אח"כ אדוני הארץ, באופן שהתושבים הקדומים נדחו לגמרי. השכלת מצרים היתה אז השכלה יונית כידוע. ואולם עכ"ז היו רוב התושבים בני מצרים הקדומים, אשר בגלל מצב השכלתם הפחותה לא השפיעו כל עיקר על הליכות המדינה (מהמצרים העיקרים חיים כעת יוצאי ירכם. הם הפלחים, אשר גם כעת יתעמרו בהם ויעבדו אותם בפרך). לכן אם ידובר על בני מצרים או יושבי אלכסנדריא שהתייחדו הכונה על פי הרוב ליונים או הערב רב של מצרים (מקצתם יונים ומקצתם מעם אחר). ואולם, כפי הנראה מכמה רשמים, גם מצרים פשוטים נתגיירו אז. — אם הפלחים הם מגזע שם או לא — הוא דבר המוטל בספק. החקירה על דבר זה אמנם נכבדה לנו, אבל אין כאן המקום לזה ואחשוך את דברי בסינה זאת לעת אחרת.

„בעת ההיא עברה השוקה נמרצה על עמי תבל לאחוז בדת ישראל, באופן כי לא היתה עיר, אשר שם לא נמצאו אנשים ונשים למכביר, ששמרו שבת מחללו וצמו כיומא דתעניתא ונזהרו במאכלים בשרים. גם את החיים המוסריים הנהוגים באומה הישראלית הרגילו ביניהם. כמונו בני ישראל פזרו נתנו לצדקה ואהבו את העבודה [רוב היונים „המשכילים“ אהבו את הבטלה ושיחות בטלות בישיבות של קרנות, להתפלסף או לשמוע דברי הרודים של „המרברים“ הנודעים], וגם החזיקו במדת אומין הלב, אשר כה הצטיינו בני ישראל מאז, לסבול הרבה על קיום הדת הישראלית, ובאמת היה זה חרוש גדול ונפלא, כי נכנסה אהבת הדת הישראלית עמוק עמוק בלב באי עולם, בלי שום הכרח וסבה מן החוץ. וכשם שכבוד ה' מלא עולם והתפשטה מציאותו בכל הבריאה, כך חדרה הדת הישראלית לכל קצו ארץ ואיים רחוקים. ואם יטיל איש ספק בדברי אלה, הלא בידו להביט סביבו בעירו ובמולדתו ויוכה כי כן הוא“.

אמנם, מוסיף רנן, אפשר לנו להכזיב דברי יוסיפוס ולומר כי מפליג ומגזם הוא בדבריו, כפעם בפעם; אולם הן עדותו ואת מתקיימת ממקום אחר ע"י הסופר הנודע דיו קסיוס, שכל דבריו הם תמיד כסלת נקיה ואין בהם אף שמיץ הפלגה וגוומא. דיו קסיוס היה איש חשוב ואחר משרי העם ומחוקקיו, אשר ידע לכלכל דבריו במשפט ולא ישקר. גם הוא נושא מדברותיו ע"ד מלחמת היהודים בעם רומא ומשיח לפי תומו מדברים האלה:

„הארץ והאת נקראת בשם יהודה והעם היושב בה בשם יהודים. מוצא השם הזה ומקורו לא הוברר לי עדין, אבל ידוע לי, כי גם לבני עמים אחרים אשר התיירו, כלומר שקבלו עליהם מנהגי דתו של העם הזה, קוראים בשם יהודים. מבני רומא ישנם רבים אשר החזיקו באמונת ישראל, וכל מה שחקקו חוקים מיוחדים נגדם, כדי למנוע זה המנהג, היה ללא הועיל, וכאשר יענו אותם כן ירבו וכן יפרצו. מטעם זה ראתה הממשלה חובה לעצמה להניח להם שיתנהגו בדתם כהפצם“.

רנן מביא עוד כמה ראיות מכותבים שונים להוכיח, כי פעמים רבות נתערבו דרע עמים אחרים בעם ישראל, ובאופן זה אי אפשר לנמרו, שנשאר הגזע הישראלי על טהרתו. ועל ידי זה הוא בא לידי מסקנא, כי היהדות היא רק מושג דתי ולא מושג גזעי. וגם מודיע, כי עשר שנים שרת בתור משגיח בבית־דאוסף־לספרים המפואר אשר לממשלת צרפת, ובמרוצת הימים האלה בא במו"ט עם חכמים יהודים מקצות הארץ, אשר נהרו שמה לשמע קבוץ הספרים בפרים. הוא הסתכל תמיד בקלסתר פניהם וביתר הסמנים הגזעיים ונוכח, כי אי אפשר לנו לדבר על גזע עברי ועל טפוס עברי. כי כמה גוונים לטפוס זה השונים זה מזה תכלית השנוי, לפי החליפות שנעשו בהמשך הזמנים בעם ישראל.

והנה אמנם הדבר נראה באמת לכל אדם, שאין פרצופיהם של בני ישראל דומים זה לזה, וכן אי אפשר להכחיש, כי בזמנים שונים נתגיירו בני עמים אחרים ונתקבלו בעם ישראל. אבל עם כל זה עוד הדבר מוטל בספק, אם יצדק רנן במשפטו על דבר הגזע הישראלי. גם בגזע אחד אפשר שיתחלקו הפרצופים לכמה גוונים, ומה שנכנסו מעמים אחרים לדת ישראל ונבלעו באיברי האומה, עוד הרבר צריך בירור, אם היה בזה בנותן טעם. כי כידוע התערבות מעטה לא תפריע את סימני הגזע ומועט יבטל כרובא. ואחרי כל אלה עלינו לדעת, כי זה שנות מאות רבות אשר נפסקה ההתערבות הזאת ונחתם חותם החלוטין על הטפוס הישראלי, והזמן הזה היה מספיק לברוא גזע עברי, אף אם

נניח כי לא היה מעיקרא. כי לא המולדת והדם הם העיקר בהכנת גזע אנושי. רק בבהמה הולמים אחרי טבע המוליד והיולדת בלבד, אבל באדם העיקר הוא התרבות הקולטורית, אשר הלכה בעם ישראל לכל הפחות שני אלפים שנה בדרך אחת מיוחדת. ואולם יען כי התרבות והחנוך בישראל מעת שנפזרו בארצות, אף על פי שהוא כרוב לפי ההשקפה הישראלית, נמשך מעט או הרבה גם אחרי תנאי המקום שגלו לשם. לכן נראים נוונים משונים מעט גם כסימנים הגזעיים. שהיו חנוך היהודים בצרפת ואשכנז לא היה בכל הפרטים כחנוך אחיהם בספרד ופרובינצא, וחנוך שניהם — כחנוך היהודים בפולין או באיטליא. וברור הוא. כי משפחה גרמנית, למשל, אשר גלתה לצרפת ושם גרה כמאה שנה, אעיפ שלקחו נשים רק מבנות המשפחה עצמה וזר לא התערב בה, אחרי עבור זמן מאה שנה יטבע עליה חותם הגזע הצרפתי. ואין מן הצורך להוכיח דבר זה בראיות, אחרי כי מן המפורסמות הוא.

כה נראה את רגן בכל חקירותיו הולך אחרי רעיונים מבריקים ואוהב את החרושים והחדודים. לפעמים דבריו אינם עומדים בפני הבקרת, אבל נחמדים ונעימים הם ובצורתם הפיוטית מושכים את הלב. אין כמהו בין הסופרים במקצוע זה שספריו נתפשטו כל כך בין המשכילים ואשר דבריו עשו רושם גדול כל כך. ואף כי בהרבה כללים ופרטים טעה, עם כל זה חביבים עלינו ספריו ודרושויו, וכל מי שמעמיק בהם ימצא דברי חפיץ. ביחוד נעימה עלינו התפעלותו והתלהבותו לכל דבר שבקדושה, אשר תצית אש התלהבות גם בלב קוראי ספריו. טפוס רגן היא יחיד כמינו. בלי ספק היו חוקרים גדולים ממנו ומתקרבים יותר בספריהם אל נקודת האמת, אבל תמונה יקרה בתמונת רגן בכל מפעליו ומעבריו יקרה היא וחוזן בלתי נפרץ. עיד עמנו ותורתו הוציא כמה משפטים מעוקלים, אבל כבר הוטבע זה בתכונת עם ישראל לקבל את הטוב ולא את הרע, לכבד כל איש, אם למדנו ממנו אפילו אות אחת. לכן יקר לנו רגן כסופר וכאדם, וגם בספריו נהגה בשים לב, תוכם נאכל וקליפתם נורק.

בין תקנה ויאוש

אֲרִיזוֹ הַלְבָּנוֹן בַּסַּעֲרָה נִבְלָה.

גְבוּרֵי-הָרִים מֵאֲרִיזֵן נִגְזְרוּ;

גְבוּרִים, עֲנָקִים חֲלָלִים נִסְלוּ.

עַל מְרֹמֵי שְׂדֵה-קָשָׁל נִמְדִים גִּשְׁאָרוֹ;

לֵיל עָנָן עָרְפָל, אֵין קוֹ אוֹר, אֵין רִשְׁף,

אֵין רִים, אֵין חַיִּים, אֵךְ תַּהֲוֵי נְבִהוּ;

על הרך המלך מבין הרי נִשָּׂא
שֵׁם צְלָמִי נְמָדִים יַדְדִי יַנְעִנּוּ.

וְצְלָמִים אַחֲרַיִם בְּדַמּוֹת קוֹפִים פְּרָאִים
בְּאֲבָנִים וּבְמַקְלוֹת אַחֲרֵיהֶם יִרְדְּפוּ;
מְבַהְלִים וְדַחְפוּסִים אֶל חַגְוֵי הַסְּלָעִים
נְמָדִים יָבֹאוּ וְרָאשֵׁיהֶם יִכְפוּ . . .

הַנְּצִחַ יַעֲיִבוּ בֶן עַגְנִי וְעַם.
בַּל קִרְנֵי הַשָּׁמֶשׁ עֲלֵיהֶם יִרְוּמוּ?
הַנְּפִלָה אִמְתִּי לֹא תִקּוּם הַפַּעַם.
וּבְנֵיהָ בְּגֵי חֵיל שְׁנַת עוֹלָם יִנְוּמוּ?

אִז כַּהוֹת נִסְמָרִים עוֹד סְפוּנִים בְּעֵלְמָה.
עוֹד יוֹמָם לֹא בָּא עַל פְּנֵי תֵבֵל הַרְּאֹזֹת;
עַנְק־אֱלֹהִים שָׁמָּה נִרְדָּם עוֹד עֵתָה.
יֹם יָבֹא וְתַעֲזָרָה, אִז יַעַשׂ נִפְלְאוֹת? . . .

יהושע דאוורדאוויטש⁽¹⁾.

(1) המשורר הצעיר הזה מת כחדש העבר, בעצם ימי עלומיו בבית החולים באדיסא. שם שכב כשנה שלמה וסבל יסורים קשים, שגרמה לו מחלתו האנושה, ועניים עוד יותר קשים, שגרמו לו הרופאים, בחתכם את בטנו ואת מעיו פעם אחר פעם ללא עוד וללא הועיל. הוא היה אחד מאלה הצעירים שהיונם לא נפרץ בדורנו: אידיאליסט מכף רגל ועד ראש. עני היה כל ימיו, חי חיי צער, אבל לא דאגתו לנפשו מררה את חייו, כי אם צרות הכלל — כלל-ישראל וכלל "האנושיות" — הן הנה אשר מלאו את לבבו מכאובים ואת דמיונו החיונות וחלומות כל הימים. גם בשכבו בבית החולים על המטה אשר לא ירד ממנה, לא חדל מלחשוב ולחלום על עתידות ישראל והעולם, על מלחמת האור עם החושך, הטוב עם הרע, בשלחו לי מבית החולים, לפני שני ירחים, את השיר הקטן הזה, אשר כתב ברגע מנוחה, בין חתך לחתך, הוא מרבח דברים במכתבו על דבר התקוה והיאוש, אשר יתקפתו הליפות לרגלי החיונות הטובים והרעים בחיי הכלל; וזה היה בעת שגברה עליו מחלתו ולא נתנה לו — כדבריו במכתבו — "לא למות ולא לחיות, אך מכאובים ויסורים קשים". "בשבוע שעבר שכנתי ארבעה ימים חסר-דעת כחום 41⁰—40⁰. כעת נגלחה מכה מרעה על בלני וכל בשרי יכאב" . . .

על קבר צעירים כאלה יכבו לא רק קרובים ואוהבים, כי אם כל הנחלים על שבר עמם; כי אתם יחד אנו מקברים שארות האידואליסמוס הנשגב שהייתה "כנסת ישראל" מצוינת בו לפנים, ובלכתם "למנוחות" חסתלק עממם גם "השכינה" מן הדור המגושם הזה, שאין לו בעולמו אלא "שאלת הקיבה" ככל צורותיה השונות . . .

יהי שמו וזכרו שמור ומכובד בלב כל יודעיו!

זְרוֹן וּמִשְׁנָה.

ספור

יסודתו בדברי הימים, בזמן שבתאי צבי.

מאת איש פריעדבערג.

(המשך).

ג.

מאז שבה אלי רוחי, בקומי מחליי, החילותי להכיר ולדעת, מה צדקו חכמינו באמנם: „אינה דומה שמועה לראיה“. כי אמנם למשמע אוני נדמה לי כמו הושבתי אל ארץ מולדתי, ולמראה עיני נוכחתי לדעת כי רחוק אני ממנה כרחוק מזרח ממערב. הנה אנשי חסדי וכל הבאים אל ביתם מדברים ספרדית כאחינו בהולאנדיה — ומה נפלאו בלבושיהם אשר הם לובשים בטעם המחמדים מושלי הארץ הזאת! הנה צניף רחב חבוש לראשם, מנסייהם קצרים עד מאחרי הכרכים ורחבים די הכיל כל בטן מלאה, אזור רחב על מתניהם ומעיל ארוך ורחב כמעטפה על בגדיהם ממעל. ההרחבה הזאת אשר הם נותנים לגופם היא לאות ולעדה, כי פה מצאו גם לנפשם הרנחה. וראה זה פלא: כי עמנו, עם קשה ערף, לא על נקלה יעווז דרכו אשר אליה הסכין. עוד היום הנהו מדבר ספרדית, כלשון העם אשר הרבה ענותו עד נרשו אותו כלה מקרבנו — כי נקדשה בעיניו מרוב ימים, אחרי השבחה מפיהו לשון קדשו, שבה דברו אבותיו ונביאיו משנות קדם — ואינכה עוב עד מהרה את התלבושת הספרדית, שגם אליה הסכין משנות דור ודור? אמנם לא לחנם נתן פה היתרון לתלבושת בני הקדם, כי הלא גם הוא מוצאו מקדם; אותה נשא עליו בעודנו יושב על אדמתו, ומשלו השיב לו כשוכו אל הארץ הזאת. ומי יתן ויאמנו הדברים אשר שמענו אוני פה, וראו עיני את ישועת אלהינו, כשוב עמי אל מנוחתו, בארץ מולדתו ונחלתו!

גם במעונם בבית אך זרות ראיתי: חלונותיו רבים, אך לוחות זכוכית אין להם, כי אם שבכות עץ וברזל עבות ותכופות מעשה רשת. בכל החדרים אין כסאות למושב, כי אם מצעות וכרים, עליהם ירבעו כלם בקפלם רגליהם תחתיהם. גם תנורים אין להם להשיק בקרה, כי אם ספסלים מרבעים ועליהם מחכות נחושת, לשים בהן גחלים לוחשות והיו להם. גם מאכליהם שונים הם ברבם מן המאכלים אשר בארצות המערב, וכל הליכות חיהם כמו זר נחשבו לי בראשונה, כי לא הסכנתי להן מעודי. אך זה דבר טוב מצאתי אצלם: כי בכל בית הגון יש חדר אחד ובו אגן מים גדול, די התרחץ בו דבר יום ביומו. בזה למדו אחינו אל דרך המחמדים, אשר הרחיצה היא להם אחד מעיקרי דתם, והחרדים שבאחינו הכשירו את המקום גם לטבילה, אשר מימי הארץ והלאה היתה לאחד התנאים, המכשירים את האיש היהודי להתקדש ולהיות קדש, וכל המרבה לטבול הרי זה משובת.

אבל עוד יותר השתוממתי בצאתי ביום המחרת עם משה קלמארי, לראות את העיר ויושביה. כי נדמה לי כמו הובאתי אל עולם אחר, המשונה בכל מן העולם אשר חוו עיני עד כה. בתי העיר שפלים, ואף הגבוהים שבהם לא יכולו יותר משתי קומות: בית אבנים מתחת ועלית עץ עליה ממעל. הגגות הרבים וכולטים החוצה כאמה ויותר מסביב לבנין. בינות לבתים גני פרחים נפלאים, אשר לא ראיתי כמוהם ליופי. הרחובות עקומים וצרים, די הכיל רק רוכב אחד או עגלה אחת. ברבע המחמדים שקט ודומיה שאננה, וברבעי היהודים והיונים גדול השאון והמהומה מהמוני אדם המתרוצצים בהם למכביר. ומכלם הכי נפלא מראה ה"בור", הוא השוק הגדול אשר באחת מפנותיו עמדתו בתוך יתר השבועים עד כוא אלי גומלי ויפדוני. כחולם הייתי בעמרי שם בראשונה, וכחווה מתזה קסם הייתי גם אחרי כן ולא האמנתי למראה עיני. כי נהפך על המקום הזה שפע ימים ואוצרות כל אפסי ארץ, תוצאות יון ותגורמה וארם וערב וסוריה ופרס ונאות המדבר והמדינות הרחוקות, מהורו ועד כוש ומחוף ארץ סינים אשר לים הגדול עד חפי ספרד ופורטוגאל אשר לים האטלנטי. כל טפוס בני האדם, מהאירופאים הלבנים ועד המלאים הצהובים ועד הכושים השחורים, כלם יחד נקבצו באו שמה לסחור מסחרם ולערוב מערבם. מרוב לשונות עמי לועז נדמה לי כמו עומדות רגלי בבקעת שנער, בזמן ההפלה, ובהתבונני אליהם האמנתי לראות לפני את המראה אשר ראה הנביא בן בווי בעיר צור המעטירה¹. ומכלם הכי ירב שאון היונים, הסוחרים והתגרנים, שהם תושבי העיר והמדינה וידם שלוחה בכל, מבתי המלון והמשתה ועד בתי האסמים והאוצרות. על כל מדרג כף רגל נראה עקבות העם הקדמוני הזה ואמונת אבותיו מלפנים. פה שרידי אולמים, טורי עמודי שיש מעשה הרשי קדם; שם שארית היכל עתיק ככל יפי הגזרה והבניה שהיה להם בראשית הימים. כל בתי משושים נקראו על שמות האלילים והאלילות, אשר אותם עבדו אבותיהם בדורות ההם, ותמונותיהם הלא הן משוחות בששר על שלטיהם, ככל המחזה אשר חוו להם אבותיהם בהשתחותם למעשי ידיהם. התמונות יפות למראה, אבל העם המתהלל באלילי אבותיו, מה שנה מהם במראהו! יקר למצוא איש או אשה מבני היונים דומים במראהם לאבותיהם הקדמונים, ככל הנראה בפסיליהם והנמצא בספריהם. לרובם ראש סלגל, חטם עב ומעוקל, אוזנים זקופות, רגלים עבות וידיים עקומות². כי בעמי הקדם התבללו, ויפיותו של יפת אברה באחלי אחיו שבהם התערב מאז ועד הנה. רק ירשה אחת נשארה להם מאבותיהם לנחלת עולם — היא השנאה לבני שם והעשק והתרמית במסחרם ובכל משלח ידם. ובשמעי עלילותיהם ובהתבונני אל מעשיהם, השבתי עם לבבי: הן זה העם נשאר על מקומו ובנוים עוד יתחשב, ועמי האמלל גלה מארצו והוא נודד בלאמים — הלעולמים יונח ה', העד נצה יהיה נקי אובד?

בתוך שאון הסוחרים, נאקת החמורים, מצלות הפעמונים בצוארי הנמלים וצעקות הרוכלים ונושאי הסלים המוכרים צרכי אוכל נפש, נשמעו קולות ממרום, קריאות אנשים מראשי מגדלים אשר שיאם לעב יגיע. נשאתי עיני אל הקורא הקרוב, הקורא מן המעקה אשר באמצע המגרל, והנה ראשי אצבעותיו שומים מאחרי אוניו, וכפות ידיו ערוכות אל פתחי פיהו, בקראו לארבע רוחות השמים קול גדול ולא יסף. ואשאל את חברי, מי המה ומה קול הקריאה אשר ישמיעו?

(¹) יחזקאל כ"ז. — (²) מארדאוועוו, מסע אל הפירמידות (רוסית).

— הם ה"מואיצים"¹ הקוראים לעם לאמר: "יש רק אל אחד ומחמד נביאו! בואו להתפלל! בואו להתרחץ!" — וככה הם עושים חמש פעמים דבר יום ביומו.

כהרימי עיני ראתי יעד עצי הברזשים אשר בנובה ההר ממעל לעיר ההומיה הזאת, ובראשו חומה גבוהה ובצורה בשמים.

— זה מבצר עתיק ימים מאד — אמר לי חברי — אשר נבנה פעם אחת מחברותי, בהיות להגינזאים יד ושם בממלכה הביצנטית², אך שב ונהרס מרוב ימים, ולממלכת תוגרמה אין חפץ בו עוד. בראשונה בחר בו אדוננו שבתי צבי להתבודד בו ולתקן נפשו על פי דרכו. אך זה מקרוב נמצא לו מקום אחר טוב ממנו. היא המערה אשר על יד הנחל מילים, הנקראה בשם "מערת הומירוס".

זכרתי כי איזמיר היא אחת משבע הערים אשר התימרו בכבוד המשורר הקדמון הזה, בהתפאר כל אחת מהן כי בה נולד. אך נפלאתי לשמוע כי בה יש מערה הנקראת על שמו. ואשאל את חברי להגיד לי פשר דבר.

— על המערה הזאת אומרים, כי בה בחר הומירוס לשבתו ובה שר את שיריו הנודעים לשם ולתהלה בכל עמי הארץ.

— אם כן הלא טמאה היא, כי השירים נכתבו לכבוד האלילים ודינם לשרפה³, ועוד יש אומרים כי נחשבים הם בכלל הספרים החיצונים, והקורא בהם אין לו חלק לעולם הבא⁴ — ואיך בחר בה איש האלהים לשבתו? מה לכהן בבית הקברות?

— את אשר לא ידעת אבינך — ענני — הן ידוע הוא על פי הקבלה, כי בחטא אדם הראשון נתערבו מדות הטוב והרע, עד שבכל אחת יש חלק מהשנית, וזהו סוד "קלקול העולם", ואין הנאולה באה עד שיוציא המשיח את נצוצות הקדושה מן הקלפות אשר בלעום וישיבם אל מקומם הקדוש. ואז תתחדש ההשפעה העליונה ויתמלא העולם מהאור הגנוז, וזהו סוד "תקן העולם", כי בהיות הצדיק במקום ידוע, אותו המקום מתקדש על ידו⁵.

— ומה התקונים אשר הוא עושה? ואיך יעלה בידו להוציא את הנצוצות מתוך הקלפות! מי יתן טהור מטמא?

— התקונים שונים הם למיניהם ומקורם בהודנכות הנפש על ידי ענויי הגוף, עד שיניע האדם למדרגה גבוהה למעלה ממלאכי השרת, אך מלבד אלה יש עוד סגלה אחת להפוך טומאה לטהרה, והיא בסוד האהבה. כי מאז הכירו עובדי האלילים את כחה הרב והשפעתה בישוב העולם, וישגו בה, ויעשו לה כוונים. לעמת זה נמצאה אהבה עליונה, המרומזה בספר "שיר השירים", זו האהבה שבין כנסת ישראל לאבינו שבשמים וסוד יחוד השכינה עם בוראה, ועל כן אמרו חכמינו, כי הספר הזה הוא קדש קדשים⁶. שירי אהבה כאלה כתב הארז"ל בלשון ארמית, כמו זמר "אתקיננו סעורתא" לליל שבת, מטעמים כאלה עשה גם הרב ר' ישראל ננארה, שהיה מורה צדק לקהלת ישראל בעיר עזה, והאר"י הקדוש הכיר קדושתם ויאמר עליהם, כי הם "משמחים לאלהים ואדם ומקובלים לפני ה'".⁷ ובעיני ראה רבבות מלאכים עולים ויורדים בביתו בליל השבת לשמוע אל הרנה ולהשתעשע בשיריו "כבמוטוי חתן וכלה"⁸. ומה נחמדו השירים האלה בהשמעם

¹ Muezin — שמושי כתי המסגד של המחמדיום. — ² K. Scherzer בספרו Smyrna.

³ חולין ס"ז: בגירסת בעל הערוך ע' "מירוס".

⁴ סנהדרין פ"י משנה א' (ע"י פ"י "תפארת ישראל"). — ⁵ חסד לאברהם דף כ"ו.

⁶ מסי ידים פ"ג מ' ה'. — ⁷ שבתי האר"י. — ⁸ ס' "חמרת ימים" לח' אלול וכ"ו דף י"ב.

מפי אדוננו וקדושנו, אשר בקולו הנעים יקה נפשות¹), ובסערת רגשותיו ישאנו אל על, וירוממנו גבהי שחקים. בדרך המשורר הזה אהו, לשיר גם את שירי האהבה הרגילים על שפתי עם לועה, כהיות כונתו לשם שמים, וכזה יוציא יקר מזולל, ימשוך אליו את הנצוצות הכמוסים בהם, יתנם בכלי טהור והיו קודש. הודעת את השיר הלועזי הנקרא על שם „מרגריטה“?

— ידעתי ראשיתו — ענית — הלא הוא:

„La bella Margarita,
Bianca come in flor“²)

— ומה תאמר על זה, בשמעך המלות הראשונות נשמעות כהברתן גם בלשוננו, והן על דבר מושג האלהות, בחכמת הסוד, בדרך הקבלה:
„לא באלהא מרגליתא כפום דכל בר חי,
כי אם כפום רבנו, הוא שמעון בן יוחאי“³).

כן נהפך שיר חול בפינו והנה הוא קדש קדשים!
ואנכי הואלתי להשיבהו, כי יש בנדולינו מערערים על זה ואומרים. כי פגול הוא לא רצה⁴), ופתאם הקשיבו אזני קול זמירות, נגינת עצב אשר לקחה לבכי, ואפן הצדה ואראה והנה איש דל ורוח, ערום עד החלצים ועורו שחר מעליו, ידיו אוהזות במעדר, בעבדו עבודתו בנן ירק, ורגליו אסורות בכבל ברזל, ובקול יוצא מלב נשבר הנהו שר שירה בלשון אוקריינא, לאמר:

קוֹרָא דְגֵר, קוֹרָא בְרָמָה.	הַעִיר שְׁחַר בְּמִזְרְחָ שְׁמָה.
נִיבְפוּ כְכֵה הַבְּחוֹרִים.	הַגְּבוּרִים בְּגֵי הַנְּעוּרִים.
בְּבוֹר שְׁבִים הַתִּיפְחוּ.	אֶל גּוֹרְלֵם מֵר צְרָחוּ ⁵).

התבוננתי אל האיש, בהקשיבי לקול נגינתו, ואתנודד מאד.
— מה תחזה בו? — שאלני חברי — והלא זה עבד עולם להפחה סעיר מוליי, בעל הגן וההרמון אשר על ידו, וכאלה רבים עמו.
— אתה לא תדע מוצאו — עניתו בקול חרד.
— ומאין תדעהו אתה?

— לא אותו אדע, כי אם את אחיו הנוראים — ענית — הוא אחד הקוקים האוקריינים אשר ידם הוייה באחינו לכלותם ולהשמידם מעל אדמתם.
שמע חברי ויתר ממקומו. ואחר אחוני בידי ויקרא בחמה:
— תחי נא זאת נחמתנו, כי יש לאל ידנו לקחת נקמתנו ממנו. הן בעליו הפחה ממירועי הוא, והנני לשחר פניו להכביד ידו על הבליעל הזה ולענותו בסבלותיו עד צאת נפשו. ועוד יתרה אעשה: כי רבים מכני בליעל אלה עצורים פה בעבודתם, והנני לעורר את אחינו לחפשם בכל מקום שהם ולתת נקמתנו כם.
— חלילה לך מעשות זאת, ידידי! — קראתי בכל לב — הן זה דרך אויבינו. לא כן אנחנו עמנו, הנקראים „רחמנים בני רחמנים“; זרע אברהם אנחנו, אשר כרבות

¹ תורת הקנאות. — ² מרגריטה היפה, הלבנה כנצני פרחים.
³ תולדות ש"צ להר"י נחום ברילל צד 16. — ⁴ ר' מנחם די לונגו בס' „שתי הירדות“ דף קמ"ב.
⁵ שיר אוקרייני המתחיל: Zakuwala ma syza zozulja.

זעקת סדום ועמורה. בהגיע רשעתם עד שמים, חלה פני ה' לבלתי השחיתם בעבור מתי מעט האנשים הצדיקים אשר חשב למצוא בתוכם. חזקו דברי אלה על חברי, ויעזבו מחשבתו הרעה ויפן ללכת עמי הלאה. אך זכרונות אוקריינה, אשר עלו על לבבי לשמע קינת הקוק השבוי, עוררו חושי בי, פעמוני הלמוני עד כי קצרה רוחי. זאת ראה חברי, וימהר ויקרא אליו את אחד החמרים, אשר הושיבני על חמורו, ושניהם תמכו בי מזה ומזה, עד הביאם אותי אל בית פיניירו.

ד.

עבר עוד שבוע אחד וימי החנוכה קרבו לבוא. ואנכי כבר שבתי לאינתי וירידי ורעי הודיעוני לשמחת לבבי, כי בשלישי בשבוע, ביום ראשון של חנוכה, קרוא אני לבוא לפני איש המופת, לראות פניו בשדה על יד מערת הומירוס, אשר בה עשה "יחודיו" ביום ההוא. אך בטרם אוכה לראות את פניו עלי להטהר במי הים ולהתקדש בתענית ביום שלפניו ולשוב ולטבול עמם ביום ההוא. כי לאיש מהם לא ישמיע תורתו עד עשותו התקונים האלה. בכל לבי הקשבתי לדבריהם ואעש ככל אשר הורוני. ביום ההוא אחרי הצהרים נלוו אלינו עוד אחרים מבני הנעורים, וככלותנו מספר הטבילות בים, הלכנו לארך הנחל מילים עד הגיענו אל המערה. שם חכינו עד צאת אלינו הארון אשר אנחנו מבקשים.

— הנה הוא הולך! הנה יוצא! הנה בא! — קרא איש לרעהו ברגש. וחררת קדש אחותי בנשאי עיני אל היוצא ובא אלינו, כי נדמה לי כמו איש מעולם אחר, עולם נשוא וגבוה משלנו, בא אלינו. אם יש "עולם האצילות", כאשר יאמרו המקובלים — חשבתי אני בלבי — אזי הוא בא אלינו מן העולם ההוא! כי אמנם לא לאדם כמונו נדמה, כי ברמותו ומראהו לכל תכונתו נעלה הוא על כלנו כגבוה שמים מעל הארץ. כלו לבוש מחלצות ומעטהו משי נבחר, לבן ובהיר ככסף צרף. אבל בגדיו היפים והיקרים הם רק קקליפה הסובבת לניצויץ הקדושה, שהוא חלק מן האור הגנוז, ומה נעמה הדמות אשר בחר לו יוצר הכל לשיתהו עליון על כל בני האדם! בו עלומים וילדות נפגשו, עז ותם נשקו. מראהו כלבנת הספיר, והאודם הרק המזהיר בעור פניו — כערפלי טוהר לפני שמש. מאור עיניו יכהו לגלגל חמה, ומלוכך סביבותן יחפר שלג לבנון, ומה נאוו נבותיהן השחורות והקשתות ממעל להן! המצח נורא הוד, והאף והפה — אם לא נברא האף אלא ליופי לא נברא הפה אלא לתהלת בוראהו! ומה נאוו הוקן השחור הסובב את לחייו! גם שתי פאותיו הארוכות היוצאות מתחת לצניף תפארתו ומתגלגלות ויורדות עד החזה — גם הן יוסיפו לו לזית הן.

— ומה תפלא בו? — שאלני משה פיניירו העומד על ידו.

— הוה האיש המרבה בצומות וסגופים מערב שבת לערב שבת? — שאלתי בהשתוממות לבבי — והלא הוא חסון כאלון ובריא אולם, וגבה לו ויפעה לו ועליו נורא הוד! ואנכי מעודי שמעתי כי אין הגוף יכול להתקיים בתנבות הנפש, בהופיעה באור עליון, ופה אני רואה שני הפכים בנושא אחד: "בריות גופא — ונהורא מעליא!" — זה נמצא ב"קום פורקן" — נשמע הוד קול שבתי צבי כמענה על דברי. הדבר כמעט יצא מפיהו, וחברי כלם התרגשו וינילו ברעדה, כי מצאו בו רמו על מעשה נסים בנאולה הקרובה. ואנכי השתוממתי בכפלים: איך הגיעו לאזני הרברים אשר

הוצאתי מפי לאטי, ואיך הפליא להשיב דבר דבור על אפניו? בחרדת קדש החזרתי לו שלום בהושיטו אלי ידו לשלום. אחר כן פתח את פיהו ובחן שפתיו אמר לי:

— ידעתי מי אתה ומאיין בואך. הן בואך ממקום קדוש, מארץ הצפון, מן המזבח הגדול שעליו הקרבו נפשות זכות לרצון לפני ה' ותהיינה לו לקדש הקדשים, כי כן שנו חכמינו בדיני הקרבנות: „איוהו מקומן של זכחים? קדשי קדשים שחישתן בצפון“. ועליהם הקדוש ברוך הוא משתעשע עתה בנן ערן, במקום הנקרא „צרור החיים“, כמו שנאמר (זוהר¹): „בשעתא דקביה אתער בנתא דערן לאשתעשעא עם צדיקיא, כרווא נפיק וקרי עורי צפון ונוי ויאכל פרי מגדיו, מאי ויאכל פרי מגדיו, אלין קרבנין דאתקרבו קמיה מגשמותיהן דצדיקיא“. וזו אתחלתא דנאולה, ככתוב: „זאת אשיב אל לבי — שנת ת"ח שהיא בנימטריא זאת אשיב אל לבי — על כן אוחיל“. ועוד לפני הנאולה תהיה הנקמה, כדבר הנביא: „כי יום נקם בלבי ושנת נאולי באה“, כראשונה, יום נקם בלבי ואחר כך ושנת נאולי באה, ושתייהן תהיינה על ידו בעזר אלהי צורי, כי „יום נקם בלבי“ בנימטריא ישי „ושנת נאולי באה“ בנימטריא שבתי צבי.

בדברו כן דלו עיניו למרום ומצחו הרחב נאסף לקמטים ומחשבותיו התעלו במעוף רוחו, ומבלי הבט אל פני שומעיו התמלטו מפיהו מלים כמדבר אל לבו לאמר:

— עונות אבותינו גרמו כי גדל מאד ההבדל בין זאת ובין זה, כי זאת לשון נקבה וזה לשון זכר, ועל מדוכה זו ישב דרש בעל הזוהר²: „האי כתרא דאקרי זא"ת אתקרי אשיה כד"א לזאת יקרא אשיה“. והדבר פשוט מאד: כי ספירת תפארת נקראה זכר וספירת מלכות נקראה אשה, ואמנם שתייהן עולות כאחד ביי"ב צרופי השם הקדוש, כי זא"ת במספר קטן נימטריא י"ב כמו ז"ה, אך כענין ההשפעה, המלכות שהיא תואר לשכינה מקבלת אותה מתפארת שהיא תואר השם, כאשה מבעלה, ועל זה אמר הכתוב: „בזאת יבוא אהרן אל הקדש“, כי הכהן הגדול היה ממשיך לישראל את השפע דרך ספירת מלכות שנקראת זאת, כי היא עיקר ההנהגה של כל הספירות, ובה יבוא אהרן אל הקדש, אל תפארת הנקראת קדש, להמשיך שפע מהסד שהוא קצה אחד ממששה קצוות של תפארת, שהיא מרכבה של אהרן, הסוד הזה נלה יעקב אבינו לבנינו, ככתוב: „וזאת אשר דבר להם אביהם“, והניע בקבלה לדוד המלך, ולכן כשהגיע דוד למלכות אמר: „אם תחנה עלי מחנה בזאת אני בוטח“, ואותו קבלו גם ישראל — ועל כן לא בקשו להם זכות אחרת לנאולה כי אם בזאת, כמו שנאמר: „ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם“ — כי ישראל היו מקבלים השפע מספירת מלכות, ולא בקשו מהקביה משכון אחר לבטחון שיסדה אותם מגלותם, כי אם הספירה הזאת שהיא השכינה, שתהי עמם בגלות, ובנאולת השכינה תבוא גם נאולתם³, אך לאו כל מוחא סביל דא, ורואה אני בפני אורחנו זה כי נשגבו הדברים ממנו, ועליו אומר הכתוב: „וכסיל לא יבין את זאת“.

לשמע אחרית דבריו גדלה מבוכתי ובושת פני כסתני, כי אמנם קול מלים שמעתי ולא הבינותי עד מה, ואשתחוה לפניו ואקרא:

— סלה נא לי, אדני, כי לא נסיתי באלה עד כה, אמנם יודע אבי, הרב באמשטרדם, שמין מחכמת הקבלה, אך אותי גדל מילדותי על ברני התלמוד, ולמענו שלחתי ארצה פולין להשתלם אצל הרבנים הגדולים בישיבותיהם הנודעות לשם, ועל פי מקרה נתגלגלתי ובאתי למדינת אוקריינה, לקחת תורה מפי רב וקדוש, ר' יחיאל מיכל מנעמירוב, שהיה

(¹ פ' בא דף ל"ז: — (² פ' בא, שם. — (³ תקוני זוהר תקון י"ט; „שפע מל" שער ה' פ"א.

עוסק בקבלה ויודע חכמת הרזים. אך לא זכיתי להגות מאור חכמתו. כי באה שואת פחאם ותהפוך הארץ לשמה, ובשואט שוטף כי עבר על יושביה היה גם רבנו זה למרמס. הומת על קדוש ה' בידי רשע. ואנכי ואחות מרעי לקחנו בשבי ונפזרנו בארץ הזאת. ובחמלת ה' עלי נפדיתי בידי אחי ונתנו לי מהלכים בין העומדים האלה, אשר בחסדם הביאונו הלום. ועתה אמצא נא חן בעיניך והאר עיני בתורתך, כי אליך אדני נפשי אשא!

— התלמוד והישיבות! — קרא האיש ופניו רעמו — אוי להרבנים אוכלי תבן, שהוא תבל מן התורה! הלא חכם מופלא ורב רבנן עולים בראשי תבות לשם חמור⁽¹⁾. את סתרי התורה אינם יודעים, כי אם את הקלים וחמורים, הקלים תבן והחמורים חטה. „זה חטא לה', עין הרעת טוב ורע⁽²⁾“, כי כמו שהחטה שהיא בנימטריא כ"ב, כמנין אותיות התורה, ננוזה תוך כמה קליפין ולבושים, הם הסובין והמורסן והתבן והקש והעשב הנקרא חציר, כן המשנה אצל סודות התורה⁽³⁾. ועל זה נאמר: „כל הבשר חציר“ — נחשבו ככהמות אוכלות חציר, „וכל חסדו כצנין השדה“ — כי העוסקים בתורה כל חסד שהם עושים — לעצמם עושים⁽⁴⁾, על מנת לקבל פרס והספקות יתרות וגם להיות ראשי ישיבות ודייני סנהדראות, להיות שמש וריחם נודף בכל הארץ. והם דומים במעשיהם לאנשי דור הפלגה, הבונים מגדל וראשו בשמים. וסבת מעשיהם היא: „ונעשה לנו שם⁽⁵⁾“. אוי להם שהם גורמים עניות וחרבן ובוהו והרג ואבדן בעולם! ואלה הם המעכבים את הגאולה, כמו שכתוב: „ויזכור כי בשר המה, רוח הולך ולא ישוב“ — זה רוחו של משיח, והוא רוח הקדש, רוח חכמה ובינה, רוח עצה ונבונה, רוח דעת ויראת ה'⁽⁶⁾. וכן אמרו חכמינו⁽⁷⁾: „כי אם שנים הרבה יחיה בכלם ישמח כו' כל שכא הבל — תורה שאדם למד הבל היא לפני תורתו של משיח“.

— בי אדוני! — אמרתי בחרדת לבב — אל נא יחר אפך בעבדך, כי שומע אני דברים אשר לא פללתי. הן בתורה אשר למדתי על פי התלמוד כתוב לאמר: „לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה“, ולפי תורת הקבלה אני שומע, כי העושים כן הם ממחרבי עולם ומעכבים את הגאולה! עוד נאמר: „לא תסור מן הדברים אשר יגידו לך ימין ושמאל — אפילו אומרים לך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין“, והקבלה עושה אותם כחמורים! על פי התלמוד יחשב הקל וחומר בשלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן, והקבלה חושבת את הקל — לתבן, והחומר — לחטא. ועל כן אל יפלא בעיניך, אדני, אם יכבד עלי להכריע בין התלמוד והקבלה, מבלי דעת מי נדחה לפני מי.

— על זאת אשיבך דבר ברור — ענה האיש הנפלא — כי אנכי יצאתי את כלם; אנכי מלאתי כרסי במקרא ומשנה ותלמוד הלכות ואגדות ותוספותיהם עם כל נושאי כליהם, לא היה דבר אשר לא למדתי ולא גמרתי עד מלאתי לי חמש עשרה שנה⁽⁸⁾. מאז והלאה שמתי כל מעיני בחכמת הקבלה ואגלה כל צפונייה ואבוא עד תכלית סודותיה. מהם נפקחו עיני ואראה, כי ערך התלמוד להקבלה כערך שפחה אל גברתה, כאמור בווהר הקדוש⁽⁹⁾ על הכתוב: אעשה לו עזר כנגדו — „זו משנה . . . שפחת השכיניה; וכו' ישראל, היא עזר להם בגלותם מצד ההיתר, הטהור והכשר, לא זכו — היא כנגדו

(1) רעיא מהוינא פ' תצא (בווהר ח"ג דף רע"ה:). — (2) שם. — (3) רח"ו בהקדמתו לס' עין חיים.
 (4) תקי"ז תקן ל'. — (5) רח"ו בהקדמתו שם. — (6) תקי"ז שם. — (7) קהלת רבה י"א ח'.
 (8) תורת הקנאות 8. — (9) בראשית כ"ז ע"ב.

מצד האסור, הטמא והפסול. וכן נאמר⁽¹⁾: "וימררו את חייהם בעבודה קשה — זו הקושיא, בחומר — בקל וחומר, בלכנים — בלבון ההלכה, ובכל עבודה בשדה — זו הברייתא, את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך — זו המשנה". ובמקום אחר⁽²⁾ נאמר: "התורה שבעל פה דומה לסלע. סלע בהפך האותיות "על סי" — על ששים מסכתות, כי גם התורה שבעל פה נותנת מימיה טפות טפות, והם כמי מריבה, כי הרבה מחלוקות יש בגלל הטפות האלו: זה מטהר וזה מטמא, זה מתיר וזה אוסר, זה מכשיר וזה פוסל. ואלו שמר משה פקודת ה': "ודברתם אל הסלע", או נתקיים "ונתן מימיו", בלא טורה ובלא קושיות ומחלוקות".

— הואילה נא, אדוני, והודיעני: מה זה גרם למשה עבד ה' כי עבר על פקודתו בדבר הזה?

— זה מעטיו של נחש, הטא אדם הראשון, שנכשל בעץ הדעת ולא בחר בעץ החיים, היא חכמת הקבלה. זה היה גם עון הערב רב, שאמרו למשה: "דבר אתה עמנו ונשמעה", בבחינת עין הרעת טוב ורע. לכן נשתברו הלוחות הראשונים שהיו מצד עין החיים, ונתנו להם האחרונים מצד עין הדעת, זו משנה, שהיא שפחת הקבלה גברתה, וגרמו להם שני ההרכבות וגם הגלות האחרונה. וזה שאמר הכתוב: "ויבאו מרתה", כי עין הדעת חציו מתוק וחציו מר, והצד המר הוא מעין הנסיון של האשה הסוטה במים המרים, שהחוטאת תשא את עונה, והנקה תשא ברכה מאת ה'. כן יצאו מנוסים בנאולה האחרונה ויתבררו ויתלכנו ויצרפו רבים, כאשר יבקשו להכיר את ה' בריו תורה, בעסקם בחכמת האמת, ויקום בהם: ויורו ה' עין, — זה עין החיים, וימתקו המים — על ידי המשיח, והמשכילים יבינו, ועין הרעת טוב ורע, אסור והתר, טומאה וטהרה, לא ישלוש עוד בהם, כי יתפרנסו מספר הזוהר, שהוא עין החיים, ואז יזהירו כוזהר הרקיע, ויוכו לנאולה⁽³⁾.

— מדבריך אני רואה — אמרתי — כי למוד הקבלה הוא עיקר, והתלמוד לא להועיל, כי אם להשחית ולהכלל.

— אם הפין דעת אתה — ענני — בקש בספר הזוהר ודעת לנפשך ינעם. הלא כה דבריו: "התורה יש לה נוף — הן המצות, הנקראות, נופי תורה; להנוף יש לבוש — הם ספורי התורה, ויש לה נשמה — הם הסודות העליונים. הכסילים יסתפקו במראה לבושה היפה, הגלוי לעין; היודעים יותר — יסתכלו בנופה; אבל החכמים האמתים יתבוננו אל נשמתה ויהוו מראות האלהים⁽⁴⁾". מזה תשכיל ותבין, כי כל האומר שאין בתורה אלא הפשט בלבד, שזה עין הרעת טוב ורע, עליהם הנביא אומר: "חכמים הם להרע ולהיטיב לא ידעו". כי במאסם בעין החיים אין להם עור משמים, והם שונים בהלכה, מטמאים את הטהור ואוסרים את המותר ופוסלים את הכשר⁽⁵⁾. על למוד כזה אמרו חכמים: "במחשבים הושיבני — זה תלמודה של בכל", וכן אמר דוד המלך: "טפש כחלב לבם", אותיות פשט, ומי שאינו מאמין בסוד אלא פשט רמו דרש הוא בבחינת פירד, כי התורה היא פירדס, והוא חסר סי' ונשאר פירד⁽⁶⁾. אבל העוסקים בריו התורה ומסתכלים בסודותיה וכונת מצותיה, עליהם נאמר: "אשים מחשך לפניהם לאור", כי רז

(1) שם כ"ז ע"א. — (2) תקו"ז תקון כ"א.

(3) כ"ז נמצא בר"מ לזוהר פ' נשא דף קכ"ד.

(4) שם פ' בהעלותך קנ"ב ע"א.

(5) רח"ז בהקדמתו שם. — (6) מדבר קדמות מערכת פ'.

בנימטריא אור, ולתכלית זאת ננלה ספר הווהר לחת סמך וסעד לשינינה וליחרה בבעלה, וכל הווכה לזה יוכה לנאולח⁽¹⁾.

או זכרתי כי "כסיל" קראני איש הפלאות בפה קדשו בראשית דבריו עמי, כסיל אשר לא יבין את זאת — ואיך אבוא אל הקדש? איך אוכל להגיע אל חכמת הקבלה, שהיא נשמת התורה, ולחיות מראות האלהים ולזכות לנאולה? — זאת שאלתי בלב חרד בהשתוחח עלי נפשי.

— אל תדאג לזאת — ענני הקדוש בנפש חנינה — לך ולמוד את ספר הווהר, ונדלה עליך השפעוה לטוב לך! התקן עצמך בצומות וסגופים, כי הם מטהרים את נפש האדם ומעלים אותה מן הקליפות, ונחה עליך רוח אחד הצדיקים שהלכו לעולמם, והתגלגלה בך נשמתו, והביאה עליך ההופעה ממרומים ונהפכת והיית לאיש אחר. הלא זאת הוא מעלתו היתרה של הספר הקדוש הזה, כי הוא מטהר את הגוף ומקדש את הנשמה לכל לומדהו אפילו בנירסא בעלמא, באין מבין פירוש אמריו⁽²⁾. וכן הבטיח אליהו הנביא לר' שמעון בן יוחאי, כי מהחבור הזה יתפרנסו בני האדם כאשר יתגלה ויתפשט בעולם, וכשבילו יקוים מה שכתוב: "וקראתם דרוור בארץ"⁽³⁾. והקיץ האחרון כבר נגלה וזמן הנאולה הגה זה בא, הלא הוא רשום בוהר הקדוש⁽⁴⁾: "בשנת הויכל הזאת, כשישתלם ה— זאת שהוא חמשת אלפים וארבע מאות ושמונה שנה, תשובו איש אל אחותו", וכן הוא אומר במקום אחר⁽⁵⁾: "כי כהשלמת מספרים ידועים ויגיע זמן האלף הששי בחשבון חית יתישב העולם ותעבור חיה רעה מן הארץ, והיה שבת לה' לשעשע הנפשות בתענוגי הקדש".

ומשה פיניירו, אשר עמד אצלי, שם ידו על שכמי וילחש לי באזני לחרול מדבר עוד, כי הגה החלה ההופעה ממרומים על נפש הצדיק, הבאה עתה בהיכל הזמרה⁽⁶⁾. הבטתי אל האיש והגה קרן אור פניו, עיניו נשאו למרום וקול נעים כנגינה נפלאה נשמעה לאזני, כשירת בני אלהים ברן יחד כוכבי בקר, — והגה היא שירת דודים, תוכה רצוף אהבה עוה וכל דבריה כאש אוכלת, ואלה דברי השירה:

יִשְׁנֶה בְּחִיק תְּאֻוָּה	מִתְנַמְתֵּךְ עֹרִי
לְבִישֵׁי עֵז, אֲסִירַת תְּקֵוָה	מַעֲפָר הַתְּנַעֲרִי
רַעֲיָה, הַשְּׂמִיעֵנִי קוֹלֵךְ	וּבִשְׁפָתַי חֵן שׁוֹרְרִי
חֶבֶךְ מַה־מִּתּוֹק מִדְּבִשׁ	וּחֶשְׁקֵךְ עֵז מְאַרְרִי
חֶבֶךְ מַה־מִּתּוֹק מִדְּבִשׁ	וּחֶשְׁקֵךְ עֵז מְאַרְרִי
שְׂמִתֶּיךָ בְּחַתֶּם עַל לְבִי	לְנֶצַח לֹא אֲשַׁבְּחֶךָ
אֲטַמֵּן אֶהְבֶּתְךָ בְּחִבִּי	אֲשַׁאֲף לְנֶגַה וְרַחֲמֶיךָ
מַעֲמִמִּי מִתֵּן שְׂפָתֶךָ	וּתְהִי כְדִבְשׁ לְחִידֶיךָ

⁽¹⁾ חסד לאברהם מעין א' נהר כ"ד.

⁽²⁾ הקדמת ר"ש בוזאגלו בעל "כסא מלך" לתקוה.

⁽³⁾ תקוה סוף תקון ו'. — ⁽⁴⁾ שם תולדות דף קי"ט.

⁽⁵⁾ שם שמות ו'. — ⁽⁶⁾ ברית מנוחה.

בואי גא חסי בצלי וגירי תוף תדרי —
 חפך מה-מתוק מדבש וחשקך עז מארי!
 רצתה נפשי הוד דמותך תורה אור כמו סהר
 ותפארת רים קומתך דמתה לפרוש ותדקדק.
 הסבי עינך מנגדי אשר בברק יגהר.
 מאור שמש יהל לא תקלמי כי לא תחפירי —
 חפך מה-מתוק מדבש וחשקך עז מארי!
 אוימה מראיך הראיני! תדמי אל פרח שושן
 ושפתים כחוט שני בקהן נפש תדשן.
 אשר יביט אל תוף יפך לא יגום ולא יישן.
 דם אורבים חצוי עינך בם מלחמה תתגרי —
 חפך מה-מתוק מדבש וחשקך עז מארי!
 לבקתני בת גדיבים באחד מעיניך
 רני פצחי שיר אהבים ישליו אותך!
 מה-נמלצו אמרי חפך מה-יפסו פעמך!
 עלי אל הדרת נותך בא אורך קומי אורי —
 חפך מה-מתוק מדבש וחשקך עז מארי!⁽¹⁾

גדולה פעולת קול נעים על אוזן שומעת ונפלאה השפעתה על לב רגש. והזמן והמקום והרברים הבינו לבי אליה מראש, וכבר ידעתי כי רחוק האיש הזה מכל תאות בשרים, וגם הנשים אשר היו לו רחק מעליו וימאן דעת אותן. דרכיו ראיתי ואבינהו, כי רגש נשגב מאהבת שוכני בתי חומר יפעמהו הפעם בשירת קדשו; הלא זה שיר אלהים לאומתו איומתו — אמרתי אני בלבי — קול שדי הוא הקורא לכנסת ישראל על פי מלאכו זה לעלות מארצות גלותה ולבוא לחסות בצלו:

כי בא אורך, קומי אורי!

וכל מחוה הגאולה נגלה לי במראה, וכל הנבואות הטובות שנבאו לנו נביאינו מאז ומקדם נדמו לי כמו קרבו אתיו והן לנגד עיני. נפשי התעננה על נעימות אין קץ בהביטוי אל איש הפלאות ואל עדרת תלמידיו מעריצי שמו. העומדים כלם תפושים ברוב שרעפיהם בקרבם, כמו נעתקו יחדו מן העולם הזה והם עומדים בשמי השמים ושומעים דבר הגאולה מפי הנבורה. — והנה התיצבו כלם במעגלה מסביב לארון המושיע וישימו איש ידו על שכם רעהו, ולקול צללו שפתיהם בנגון עלו משמח לבב הרימו פעמיהם במחול נפלא.

(1) זמירות ישראל לר"י נגארה, שיר כ"א.

ויסוו ויכרכרו מסביב לו בהניעם נופם במדה אחת לכלם, ומובב סובב רקדו ויחורו חלילה, ואף הוא התכון לעומתם, ויצהל קולו ויריע בשמחה וימחא כף וירקע ברנליו למהר קפיצותיהם. בסופה הזאת נאחזתי גם אני, ואקפץ וארקד עמם יחדו ואשכח כמוהם עולם ומלואו.

עוד אנו מקפצים ומרקדים יחד, והנה בלהה! כי מאחרי אחד הסלעים יצא איש יוני לבוש בגדי רועים ונער קטן הולך אחריו, ויתן עלינו בקולו, ויגוסף את מטהו הארוך בהכינו אלינו צעדי אנו ובקללנו אותנו קללות נמרצות. ואנכי הואלתי להתניב בפניו, כי במה נחשב לנו הוא ונער? הלא הם שנים ואנחנו הרבים! אך שבתי צבי דחפני בורוע בקראו בקול פחדים: "הוי, ננוסה מזה, כי השטן מקטרנ בשעת הסכנה!"

בפיו דבר ובדיו ורגליו מלא. כי אחז בכנפי מעילו הארוך, לבל יעצרוהו במרוצתו, וישם רגליו באילות, וימהר לנוס מן המקום ההוא, ואנחנו אחריו.

כן רצנו בהמלטנו על נפשנו, נסנו באין רודף. כי בהביטנו לאחור, בשרם נבוא העירה, לא ראינו אויבנו עוד. ובהיותנו עיפים ויגעים מן המחול והמרוצה גם יחד, עמדנו על מקומנו, לנוח ולשאוף רוח.

— התפארו נא עלי, כי חמתי עמדה לי להפר עצת השטן ולקלקל מחשבתו!
— אמר איש המופת בהשיבו אליו רוחו.

עדת תלמידיו פערו פיהם, בשאפם לשמוע נפלאות, ואנכי הבטתי אליו בתמהון, כי לא ידעתי מה הוא שח, והוא הכיר זאת בפני ויאנח עלי ויאמר:

— לולא התגלגלה כך נשמת ברזילי גלעדי, כי בן עולה שמואל שמך בנמטריא, אזי עשיתי עם אויבנו כלה. אנכי הואלתי לנסות כחך, כי רב הוא. אך גלגולך לא עלה יפה ועל כן לא הצליחה לנו הישעה. ברזילי הגלעדי היה איש שהגיע לנבירות, כמו שכתוב: "בן שמונים שנה אנכי היום", ועל כן אמרתי לכבוש בנבירותו את השטן המשוהות, את סמאל הרשע, למשוך ממנו נצוצי הקדושה של שתי האותיות האחרונות משמו על ידי שתי אותיות הקדושה העולות משמך בסוף. והיה זה נשאר ס"ם, כשמו הראוי לו, דא סטרא מסאבא, וזה נשאר שמו, כמו שכתוב: ושמואל בקוראי שמו, והוא שם של קדושה עליונה, ככתוב: "סלו לרובב בערכות, ביה שמו" — ואז עבר הס"ם ובטל מן העולם. אך בשביל אות ה' שהסרה לברזילי הגלעדי במנין שמך, תש כחך, כי ברזילי הגלעדי היה גלגול נבל הכרמלי, ונבל הכרמלי היה גלגול לבן, משרש הבל¹). ובחסרון ה' נשאר בל, והיה כח בהס"ם להזיק לכלנו בשבילך, חלילה וחס! אך גם אני חכם, — ואצוה פתאם לעזוב את שדה המערכה, ובכן נצלנו!

— ואנכי דמיתי כי הוא רועה פשוט, בן אדם כמוני — אמרתי לתמי.
— נסה נא לשוב ותראה אם תמצאהו עוד! — ענה הנואל — כי קראתי בשמי שבתני צבי, לבטל בו את סמאל הנקרא רוח שקר, שבמספרם הם ששים: תתי"ד, אף קראתי את השם בטעם מרבא טפחא, בנימטריא קרע שטן, וכזה השקעתיו ביון מצולה ולא ישוב עוד לכסלה.

— אם בהשבעתו זו הכניע את סמאל, למה זה הפך בראשונה לפניו ערף?
— חשבתי בלבי, אך לבל אתראה כמסופך בדבריו החשיתי מזה ואשאל שאלה אחרת, לאמר: — ומי היה הנער אשר הלך אחריו?

— זה היה פורה, "שר של שכחה", אשר הערים האויב לקחת עמו, להשכיחני

¹ מדרש תלפיות, ענף "גלגול".

השבעות בעודו לנגדי — ענה איש הפלאות — אך הבליעל הזה בא על שררו, כי בהתרחקי ממנו שב אלי כחי, ואזכור ההשבעה עליו בשם ארמימים רמימים ימים מים, וכונתי שם אדם בליעל ההולך ומתמעט¹) מארמימים עד מים, שהוא בהפוכו ס"ם. אחר זה תפשתי גם את המים, שבמלוי הוא תשעים, ובטלתיו על ידי אות צ שבראש שמי ונשאר רק אות ס — ואז קימתי הכתוב: „פורה דרכתי לברי". כי גורתי עליו שתיך פולסי דנורא, שהוא מקבל עתה שמה. ועל זה רמזו כנמרא: אדם (כלומר, אדם בליעל) מועד לעולם (לקבל ענשו) בין ער (כלומר, בין שנתחבר עם סמאל כשהוא בבחינת ר"ע) ובין ישן (ובין שנתחבר עמו כשהוא בבחינת שמן, שעם הכולל הוא שם בנימטריא ישן). וכן מרומז על זה בראשי תיבות העולים מהמאמר הזה: א. מ. ל. ב. ע. ו. י. שבצרוף הרי תיבת ער בנימטריא שניש כמספר שמן.

אחת שאלתי ושתיים זו שמעתי. כי בזה הלא נמצאה לי תשובה גם על שאלתי הראשונה, אשר אותה כחדתי תחת לשוני. ומשה פיניירו מלא אחרי דבריו בקראו לאמר:

— ואנכי התבוננתי אל מראה הרועה, וארא כשתי קרנים בולמות ממצחו!

— ולי נראו רגליו כרגלי התרנגול! — אמר משה קלמארי.

— עליך לברך ברכת „הנומל", כי נצלת מיד אויב, הנורא מכל המשחיתים אשר

ראו עיניך בארץ הצפון — אמר אלי יצחק שלוורה.

— כלנו חייבים לברך, כי הסכנה היתה לכלנו, ורק במעשה נסים נצלנו! —

קרא משה פיניירו.

— והרינו מקבלים עלינו, כי כשנבוא אל המקום ההוא, נקרא ונאמר: ברוך

שעשה לנו גם במקום הזה! — אמר שבתי צבי, כנשאו מרום עיניו.

ואנכי נרעשתי נפעמתי ממראה עיני וממשמע אזני ולא עצרתי כח לדבר דבר.

גם הם נדמו לא יספו דבר עוד, כי ארחת אנשים סוחרים יצאה את העיר ותעבור על

פיניו. למראה האנשים הזרים העתקנו ממקומנו ונלך דומם עד בואנו העירה. ובטרם

נפרד איש מרעהו קראני איש המוסת ללכת עמו, כי מצאתי חן בעיניו וכי בחר לעמוד

לפניו ולקבל השפעתו כברכת ה' עליו.

שמחתי כעל כל טוב על חסרו היקר לי, וחברי כלם שישו בשמחת גילי וישלחנו

ככבוד עד בית הסוחר ר' מרדכי צבי, אבי אדוננו וקדושנו. שם נפרדו מעלינו באהבה

רבה. ואנכי חבקתי ונשקתי את משה פיניירו אלופי ומיודעי, ואבוא אחרי אדוני החדש

הביתה. ואבותיו ואחיו וכל אנשי משפחתו קבלוני ברצון, בהודע להם כי עצמם ובשרם

אני, בהיותי גם אני מורע דוד בן ישי. — ועד מהרה הסכנתי עמם, וכימים אשר היה

שבתאי אדוני ומורי כודד בחדרו מבלי ראות פני אדם, ישבתי בחברתם, אף התרועעתי

את האנשים הנוצרים, ילידי אנגליה, אשר העבירו מסחרם מקונסטנטינופול לאיזמיר,

ומהם עשה ר' מרדכי צבי את כל העשר והכבוד אשר ראיתי בביתו.

(עוד יבוא)

¹ חמדת ימים ח"א דף ע"ט בשם גורי האר"י.

חיי שלמה בן גבירול

מאת

דוד כהנא.

(סוף).

כימי חייו המעטים על הארץ לא ישב גבירול בחבוק ידים, רק הגה תמיד בחכמה ודעת וחבר יותר מעשרים ספרים בכל ענפי המדעים^(א). בשנת תת"ה, בהיותו בן כ"ג שנה, חבר בלשון ערב את ספרו הנכבד הידוע בשם: תקון מדות הנפש, לבקשת קצת מאוהביו לחבר להם ספר כזה, להיותו לו ולהם למוזכרת^(ב). ורי יהודה אבן תבון העתיקו אחרי כן לשפת עבר^(ג). בספר הזה קבץ גבירול הרבה דברי מוסר מכתבי הקדש ומאמרי חז"ל והביא דברים גם מרס"ג^(ד) ומחכמי יון וערב, כמו סוקראטס, אריסטו, לוקמאן, הקושי וכדומה, כי היה בקי בספריהם מאד. — שם גם מתנצל גבירול לאמר: "והאלהים יודע כי לא נתחברתי בחבור הספר הזה בזולתי רעיוני ובכתיבתי, ולא נסמכתי בו בבלתי מחשבותי"^(ה). — ומאלהים אשאל להצילנו מן הטעות אשר טועני עלי בסכלותם, ולחתום פי מקנאי באולתם, כי אינני בטוח שלא תביאם קנאתם לדבר עלי, ועם כל זה לא אשוב מפניהם, ולא אכנע בעבורם, ואני נקי מטענותם אם ידברו וממלחמותם אם יתכבדו, כי אין בידי עול, אסכול גאותם בעבורי, אלא אני אומר: ישמגוני תחת רדפי מוכי; מפני שאיני הושב שהגעתי אל דרך מדרגי החכמה, אבל אני יודע כי הפרי הגדול, אשר אריתי מן החכמה, הוא הכרתי שאינני חכם, ושלא אמנע מלשאול את חברי ושאודה להם, ומן הדברים שצריך בעבורם לדונני לזכות, על מה שלא הגעתי אל תכלית זה, מה שאנחנו בו בזמן הזה מן הרחוק ומן הגלות, ותכיפת צרות והשתנות העיניים; ובה בשרי החלש, כ"ש לאיש אשר כמוני, מה שאני בו מרוב הקנטה ומיעוט השנת החפ"י^(ז).

אחרי כן חבר גבירול עוד ספר יקר בלשון ערב, הוא ספר מבחר הפנינים^(ח), ורי יהודה אבן תבון העתיק גם אותו לשפת עבר^(ט), ורי יוסף קמחי, אבי הרד"ק, עשה אותו

(א) בשירו: כשורש עץ (ש"ש לדוקקס צד כ"ב סי' י"ב ושש"ג סי' ח') יאמר גבירול על עצמו: ותחת פעמו עשרים ספריו. ורי' הישראלי אומר בספרו יסוד עולם (מאמר ד' פרק י"ח): "ר"ש בן גבירול המשורר ד"ל שהיה בקי בכל החכמות וסדר ספרים רבים".

(ב) עיין תקון המדות דפוס ריווא דטרינטו, די' ה' ע"ב.

(ג) עיין בספר אוצרות חיים לרמב"ש צד שס"ו.

(ד) עיין תקון המדות שער די דף י"ד. וכונתו על שער החמישי מספר האמונות והדעות שנקרא בשם ספר התשובה, עיין במבוא לספר הנזכר מאת סלוצקי, צד י"ד.

(ה) תקון המדות די' ו' (1 — שם די' ה' ע"ב. 2 — שם די' ה' ו' ה').

(ו) עיין בספר התחיה לרש"י ח"ב צד ל"ט. וזאת דעתו, כי חבר גבירול תחלה "תקון המדות" ואחרי כן "מבחר הפנינים". — (ט) עיין בספר אוצרות חיים צד ל"ה סי' ת"א.

בדרך שירה, ויקרא שמו שקל הקדש^ב). בספר הזה היה גבירול כמעט הראשון בישראל, אחר הרבן בית שני, שאסף בסדר נכון משלים רבים ומאמרים יקרים מהפילוסופים הקדמונים, חכמי יון וערב וכדומה, שאמרו במוסר ודרך ארץ. הספר הזה נחלק לסיד שערים, לפי מדות בני האדם, ויקר ונכבד הוא מאד, ורבים מחכמי ישראל לקטו ממנו אחרי כן פנינים יקרים.

אך בראש כל ספריו הוא ספרו הגדול „מקור חיים“, שחבר בלשון ערב, בדרך שאלות ותשובות בין רב ותלמיד^ג). ונחלק לחמשה מאמרים. בו נגלה גבירול כחוקר ופילוסוף גדול, הדורש על דברים העומדים ברומו של עולם, על חכמת האלהות וחכמת הטבע, ע"פ דעות חכמי היונים וחכמי ערב הקדמונים. וכל דבריו נוסדו על השכל וההגיון האנושי, ולא הביא ראיות לדבריו מפסוקי התנ"ך, כמו שעשה לפניו רס"ג בספרו האמונות והדעות ורבים אחריו^ג). וכמו שנהגו אז גם חכמי ערב, להביא חווק לחקירותיהם מספר דתם, הקורא^ד); אך גבירול הורה עוד בימיו, כחוקר אמתי, כי החקירה הפילוסופית צריכה להיות חפשית מכל אלה, יען כי חקירה לחוד ואמונה לחוד, ועל כן לא עשה את ספרו מיוחד לאמונת ישראל לבד, רק דבר בו באופן שיוכלו להשתתף בחקירותיו כל בני אדם^ה). ואלה הם קצת מדבריו: הרצון כח אלהי בורא ומניע לכל. אין במציאות אלא שלשה, כלומר, היסוד והצורה, והעצם הראשון, והרצון האמצעי בין שתי הקצות. ודמיון היסוד והצורה — דמיון נוף האדם וצורתו, כלומר, חבור אבריו; ודמיון הרצון — הנפש, ודמיון העצם הראשון — השכל^ו). הנפש, גם כל עצם זולת האל, הוא מורכב מחומר וצורה^ז). וכשתרצה לצייר בנין הכל, כלומר, הגשם הכללי והעצמים הרוחניים המקיפים בו, הסתכל בבנין האדם, כי לך בו היקש, וזה: כי נוף האדם נוכח הנוף הכללי, והעצמים הרוחניים המניעים אותו נוכח העצמים הכלליים, המניעים לנוף הכללי, והשפל מאלו העצמים עובר לעליון ומשועבד אליו, עד שתגיע התנועה לעצם השכל, ותמצא השכל מנהיג מושל עליהם^ח). והעולם הקטן דמיון העולם הגדול בסדר ובבנין, ואין עצם השכל, שהוא פשוט ונכבד מכל עצמי העולם, דבק בגשם, כי הנפש והרוח אמצעיים ביניהם^ט). ואינו מהנכון לומר כי האחדות הוא שרש הכל, מאחר שהיה האחדות צורה בלבד, ואין הכל צורה בלבד, אלא צורה ויסוד, אלא הנכון לומר כי השלשה הם שרש הכל, ויהיה האחד נוכח הצורה, ויהיו השנים נוכח היסוד^י). תנועת כל מתנועע הוא לאחד, כי כל מתנועע אמנם

ב) נמצא עוד בכ"י, ונדפסו לקוטים ממנו במ"ע ציון לשנת תר"ב.

ג) עיין גוסטמאן בספרו האשכנזי: הפילוסופיא של גבירול, צד ט.

ג) כמו רבינו בחיי בספרו חובות הלבבות שערי היחוד, הראב"ד בספרו האמונה הרמה.

ה) הרמב"ם בס' מורה נבוכים. — ד) עיין בהקדמת ר' אברהם חסדאי לספר מאזני צדק, צד ד.

ה) וכה אמר הראב"ד בספרו האמונה הרמה צד ב"י. וגם כן עמדנו על ספר ר"ש גבירול

ד"ל, כיון להועיל בו כונה אחת מהפילוסופיא, ולא ייחד בו האומה לבד, אבל הוא בענין ישתתפו בו כל מיני האנשים.

ו) עיין בס' לקוטים מן מקור חיים שהוציא מונק (פאריו תר"ז), מאמר א' סי' ב' ג'.

ז) עיין בספרו מקור חיים מאמר רביעי סי' א' וסי' ג' ועיין בספר האמונה הרמה צד י"ב.

ח) עיין לקוטים מן מקור חיים מאמר ג' ד' ט"ז. — ט) עיי' בס' הנזכר מאמר ג' ד' י"ד סי' ו'.

י) בספרו הנזכר מאמר ד' סי' י"ח. וכן אמר שם להלן במאמר ה' סי' מ"ד בזה"ל: והדבר

הקושר ליסוד וצורה וכו' היא האחדות אשר למעלה מהם, כי התאחדות היסוד והצורה, הוא רשום האחדות בהם וכו' וכוה ראיה כי האחדות היא האוחזת לכל והנושאה לכל. עכ"ל, וכונתו: אחר שברא השם את העולם ויצא להויה, הוא מורכב מיסוד וצורה (או חומר וצורה) והשם הוא הפועל

יתנועע לקבל הצורה, ואין הצורה זולתי רושם האחד, והאחד הוא הטוב, ואם כן תנועת כל דבר אמנם הוא בעבור הטוב, שהוא האחד (א).

ככה העמיק גבירול לחקור בסתרי האלהות והטבע והשתדל לגלות תעלומותיהם, והוא היה הראשון או באירופא, שאמר להפילוסופיא הברורה אחותי את, וספרו מקור חיים היה למקור לרבים מחוקרי בני עמו, וכן להמקובלים אוחיה נסתרות (ב). גם חכמי העמים שנתו ממעין חכמתו, כי הועתק ספרו זה מהר (בשנת תק"א) משפת ערב לשפת רומא, ורבים מחכמי הנוצרים הלכו לאורו, רק את שמו לא ידעו, כי נשתנה אצלם לשם אביצברון (ג).

בדבר ספורי תורת משה הלך גבירול לרוב אחר דעות החוקרים הקדמונים ובראשם פילון היהודי, שהכל הוא ע"פ סוד ומשל, כמו שאמר על מעשי בראשית: העין הוא העליון, והנהר כראש לכל הגויות, וארבעה ראשים הם השרשים, והאדם הוא החכמה שקרא שמות, וחיה כמשמעה: הרוח החיה, והנחש רוח התאוה, וכדומה (ד). ועיד זה פירש הכתוב בקהלת: כי לא לקלים המרוין, שרמו בו על חמשה חושים שיש באדם (ה). גם אחז גבירול ברעת רס"ג, שהנחש לא דבר, וכן אתון בלעם, ואמר: אילו הנחש היה מדבר, למה אינו מדבר היום (ו). עוד אמר על סולם יעקב, שהוא רמז לנשמה העליונה, ומלאכי אלהים הם מחשבות החכמה (ז), גם אמר על המלאכים שהם מורכבים מחומר דק (ח), ואף כי לא האמין גבירול בחכמת האיצטננינות, ואמר כי השם עשה הרבה כוכבים להאיר ליושבי תבל, אך הם לא מטיבים ולא מריעים, ועת יכסו שמים בעבים או יבושו פני

על היסוד והצורה תמיד וקושר את שניהם יחד, וכן אמר כדבריו הראב"ע בזה"ל: והאחד שהוא בלא צורה הוא העומד לבדו (ר"ל השם), גם השנים (ר"ל יסוד וצורה) האחד מעמידם, כי אין מעמידים בעצמם, והנה יש אחד גם אחד בשנים (עיי' בפירושו הק' על שמות ג' ו"ג). ובה כטלים דברי שמיידל (עיי' במ"ע לפראנקל שנה ט' צד ש"ז), ולא בעד דברי גבירול אלה אמר עליו הראב"ד: ולא הייתי מגנה דבריו לולי שדבר סרה גדולה על האומה (עיי' האמונה הרמה צד ג'). אך לדעתי כעס הראב"ד מאד, שאמר גבירול שיש חומר וצורה גם בשכלים נבדלים; כמו שהגיד הראב"ד זאת בספרו להלן (צד ו'): ושם (גבירול) לעצם המושכל הבלתי מחושב, כבן, זה מין מן השגוען, עכ"ל. אבל שיטת גבירול בזה עמוקה מאד; גם לא רצה גבירול לומר על השכלים הנכדלים שהם אך רוחניים בלא יסוד וצורה, לבל ידמו להשם שרק הוא העומד לבדו ומחויב המציאות. עיין קורות הפילוסופיא לשמעקל כרך א' מחלקה ב' צד ס"ב.

(b) מקור חיים מאמר ה' ס"ו מ"ז. — (3) עיין בספר התחיה לרש"י ח"ב צד י"ד.

(ג) הראשון היה מונק אשר מצא בשכלו החד שהפילוסוף הערבי אביצברול, או אביצברון, המהולל מאד מאת חכמי הנוצרים הקדמונים ומזכירים ספרו בשם Fons Vitae, הוא היהודי הרבני ר' שלמה אבן גבירול, והספר הנזכר הוא ספרו מקור חיים, וכל חכמי העמים הודו לרברי מונק ז"ל; ובשנת ה"א ועשרים נתקק קצור הספר מקור חיים לשפת עבר ע"י ר' שם טוב פלקירא, ונדפס מאת מונק בשנת תרי"ז בפאריז. וכשנת תרנ"ב נדפס הספר Fons Vitae בשלימות ע"י Baeumker בעיר מינסטער.

(ד) עיין הראב"ע בשיטתו השניה על בראשית (ג' כ"א). וז"ל: והנה עתה אנלה לך ברמה סוד הגן והנהרות והכתנות, ולא מצאתי לאחד הגדולים זה הסוד, רק לר' שלמה בן גבירול ז"ל בעבור שהיה חכם גדול בסוד הנפש, עכ"ל. ועיין בספר פליטת סופרים מאת ברילינער, צד מ"ה ס"ז, ושם יבואו דברי גבירול באריכות, ע"ש. — (ה) עיין בספרו תקן המדות ד' ג' ע"ב.

(ו) הראב"ע בפירושו על התורה, בראשית, שיטה ראשונה ושניה, ג' א', ובמדבר כ"ב כ"ח, ובמקום שמואל הספרדי, צ"ל: שלמה הספרדי בעל השירים.

(ז) הראב"ע בשיטתו הראשונה על בראשית, כ"ח י.

(ח) עיין דברי ר' משה אלמושנינו בספרו מאמץ כח ד' קי"ז.

ההוברים (א) — בכל זאת רצה לקשור קץ המשיח בעת שיתחברו שני הכוכבים העליונים, צדק ושבתאי (יחד^ב), כי חשב, כמו לפנים רס"ג, לחזק בזה התקוה בלב עמו.
 דעותיו העמוקות של גבירול בפילוסופיא, גם מה שהוציא ספורי התורה מפשוטם, וכן מה שלא האמין באיצטגנינות, גרמו לו כעס ומכאובים אין מספר. כי אחדים מבני עמו קמו ברוב חמה לבטל את דבריו ולהראות לו שטעה ושגה (מאדג). אך ביותר העלה עליו חמת אנשי עירו סרקסטה, ולא יכלו דברו לשלום, ולא רצו לשמוע את מאמריו ושיריו, וישב לבדו בכיתו כאיש חי בקבר, נפרד בלי אה ורע, אין איש מרחם עליו, ואין איש משיב את נפשו^ד). גם המדקדק ר' יונה אבן גנאה עזר, כפי הנראה, מעט לרעתו, כי דבר רתת על חכמת הפילוסופיא, ואמר: החכם קהלת לא מנע החכמות התוריות, המקרבות אל האלהים, ולא מוולתם מן החכמות המועילות, אבל מנע מהתעסק בספרים המביאים על דעת העוסקים בהם אל ידיעת ההתחלות והיסודות, אשר חוקרים בהם על היות בריאת העולם העליון והעולם התחתון, כי הוא דבר שאין עומדים ממנו על האמת, ולא יגיעו בו עד תכלית, עם אשר הוא מפיסד התורה ומאבד האמונה (ה). וחמת אנשי עירו גדלה על גבירול מאד, עד שהיה מוכרח לעזוב את סרקסטה, כי כמעט רצו לשרשו מארץ החיים (ו).

ובטרם עזב גבירול את סרקסטה והלך כאשר הלך, כעני ורש, ולבו מלא יגון וכעס — שר את שירו הנפלא, בעל ק"ה בתים: נחר נרוני בקראי, בו יצא כמר נפשו לחרף את העדה הרעה הזאת ולשים אותה לחרפת עולם, כי בעד רוב חכמתו ראה עמל ויגון, וישבע נדודים ותלאות רבות, והדבר אשר ספרו חייל על שלמה המלך בתור הגדה, כי נטרד מירושלים ע"י ראש השרים אשמדאי והיה מחור על הפתחים ואמר אני שלמה (ז). הדבר הזה קרה באמת לשלמה הקטן, כי גורש מעירו ע"י סכלים ואנשי משחית, ומרוב צרותיו מאס בחייו, ואמר כי האדמה כעול על צוואר; אבל בכל זאת אמין את רוחו ואמר: לא אעזוב החכמה לעולם, אדרוש בעודי חי, ואחפש כמצות שלמה זקני, וסוף האנחה יתן השם לי הנחמה (ח). אך שנות טובה ומנוחה לא ראה בגבירול, וברוב מצוקותיו וכעסו על אנשי זמנו, נהרס ונחלש מבנה גופו בהיותו עוד בימי עלומיו, וידל מאד מיום אל יום.

(ב) ע"י בספר טל אורות צד כ"ד סי' ל"א.

(ג) הראב"ע בפירושו על דניאל י"א ל', יאמר בזה"ל: "ור' שלמה רצה לקשור הקץ במחברת הגדולה, על שני הכוכבים העליונים". וכן אמר אבו מעשר בספר מחברות הגדולות, שכוכב היהודים שבתאי, שכל הכוכבים יתחברו אליו והוא לא יתחבר לשום אחד מהם, ולכן לא יבגע לשום דת (ע"ין בס' הקטן מגורלאנד על דבר כ"י מחכמת תלבוטה, צד י"א), והראב"ע אמר בספרו ראשית חכמה, כי שבתאי ממונה על היהודים. ע"ין בפירוש מקור חיים על שמות, כ"ג, כ"א, ועל פי דבריהם נבין עתה, מפני מה חשב וגבירול שיהיה אז זמן הגאולה.

(ד) כן הגיד הרמב"ע בספרו בשפת ערב הנוכח, ור' שלמה אלכושיניו בספר מאמץ כח י" קי"ז יאמר, שרבים קמו עליו בזה שחשב להניח כס (במלאכים) חומר דק מאד, הנה שמעתי אומרים באמת ששב מסכרתו זאת והודה על האמת. עכ"ל. וחרבה שנים אחרי מות גבירול אומר הראב"ד בספרו האמונה הרמה צד ג': ולא הייתי עושה אותו מסרה לחצי, לולי שהיא הטעה את האומה הטעה גדולה, עכ"ל, כפי שהעתיק דבריו ר' שמואל מוטוט, ע"ין בספר של גוטסמאן הנוכח צד מ"ה. — (ד) ע"י ששב"ג סי' יו"ד, בשירו: נחר בקרא גרוני.

(ה) ע"ין בספרו הרקמה צד קס"א.

(ו) כן הגיד בשמו הכשורר ר' שלמה בונפיד, ע"ין בשירו הנדפס בס' דברי חפץ צד כ"א.

(ז) גיטין ס"ח ע"ב. — (ח) ע"ין ששב"ג סי' יו"ד וש"ש לדוקעס צד ג' סי' א'.

גדולות, וכן אמר עליו המשורר ר' אברהם בררשי לאמר: וגבר בן גבירול בחרוזים, ושיריו על לחי שירים כתור"ב; ואחריו אמר המשורר מר יצחק אלחראב כוה"ל: ושלמה בספרד היה ראש, ושיר ראשית ממשלתו, שקלי קרש משלי נועם, כראי מוצק חוק קסות"ב; ועוד הרבה חכמים ומשוררים נשגבים הרימו את גבירול על נס, ומוכירים את שמו בכבוד גדול. ושיריו ופיוטיו הרבים נתקבלו בכל תפוצות ישראל. כי יהודי בדורו היה ותפארת לעמו. — יהי זכרו ברוך.

נוספות.

א.

זמן לידתו ומיתתו של גבירול.

כבר הראה רש"י לנכון בספרו רבי שלמה בן גבירול (צד י"ג), כי בעת שחבר גבירול את השיר: תהלת אל בראש כל התהלות, לכבוד ר"ש הנגיד (עיין ש"ש לדוקעס צד ס"ט סי' ס"ט ובספרי ששבי"ג סי' מ"ד), היה או בן שש עשרה שנה, כמו שהגיד זאת בסוף שירו ההוא: תמה מהשמונה הכפולות, וכונתו כי אין לתמוה על שירו זה, רק יש באמת לתמוה, כי מי ששנותיו רק שתי פעמים שמונה והוא כעת בן ט"ז שנה, שיכתוב כזאת; גם אמר שם בשירו זה בשבח הנגיד, כי רב האי כלא היה לפניו, ומכאן נראה שכתב שירו ההוא אחר מות רב האי גאון, והנה נודע לנו שמת רב האי ביום טוב אחרון של פסח שנת ד"א תשצ"ח, ולפי זה היה גבירול במות הגאון רב האי בן ט"ז שנה. גם נודע לנו כעת ע"י שירי הנגיד שהרפס הרכבי (מה שלא ראה רש"י), כי גבירול השתמש פה במליצות הנגיד, כמה שאמר בקינתו על הגאון רב האי: כמו בכה לרב האי, אשר היה כלא היה (עיין זכרון ר"ש הנגיד צד מ"ז); גם מן השיר: בחר מהחלי וכו', שהשיב גבירול ליקותיאל וידיו (עיין בספרי ששבי"ג סי' ט"ז) ואמר שם על עצמו שהוא כעת בן ט"ז שנה, ונודע כי בשנת ד"א תשצ"ט נהרג השר יקותיאל, וכפי הנראה עשה גבירול את שירו זה באותו שנה עצמה שנהרג בה יקותיאל, — מזה נראה כי נכונים דברי רש"י, שגולד גבירול בשנת תשפ"ב או בסוף תשפ"א ליצירה.

עתה נחקרה לדעת באיזו שנה מת גבירול, כי יש בזה דעות שונות: לדברי ר' יוסף בן צדיק (עיין סדר החכמים לנייבוער צד צ"ג) ואחריו יוחסין השלם (צד רכ"ט), נפטר ר"ש גבירול שנת ד"א תת"ל; עוד יש פיוט לשבת שניה של פסח, המתחיל: שנותינו ספו, וראשי החרוזים שלמה חוק, ושם נאמר: "משל בי ששך עד אשר קרם וכו' וגם עוד ישמעאל הרם וגרם, הרי ששים ואחת וארבע מאות", והכונה למספר הישמעאלים, שעולה ליצירה ד"א תתכ"ט; גם אמר גבירול בתפלתו כתר מלכות לאמר: "הלא ימי חלפו רבם ואינם, והנשארים ימקו בעונם וכו', אלוה שים עיניך עלי לטובה לשארית ימי המעשים"; ומכל אלה הוכיחו חוקרים רבים, כמו מונק, רש"י וגיינער, כי גבירול חי בחמישים

(ב) ע"י בשירו: חרב המתהפכת צד י"ד, והוא ע"ד הכתוב שה"ש א' י': נאו לחייך בתורים.

(ג) ע"י במ"ע "ארוענט" לשנת תר"ה לשר"ל צד רכ"ה.

שנה, ונפטר שנת תת"ל. אבל המשורר הנשגב ר' משה בן עזרא, שהיה קרוב מאד לזמנו של גבירול, יאמר בספרו שכתב בשפת ערב, ושמו "אלמחאצרה ואלמדראכה", כי גבירול לא חי יותר משלשים שנה, ומת בתחלת המאה השמינית (כלומר, המאה שאחר שמונה מאות), שהוא לא הרבה שנים אחר ד"א ת"ת ליצירה. גם סופר ערבי קרמון, ושמו סעיד, הזכיר בספרו את גבירול ויאמר עליו ג"כ כזאת (עיין במאמרו של נייבויער במ"ע לגראָטין, שנת תרמ"ז צד תצ"ט). וכן אמר אחריו בזה"ל: בן תשע ועשרים נרו כבה, ועד השלשים לא בא (תחכמוני שער י"ח); ואם כן יש לנו שלשה עדים נאמנים, ששנותיו של גבירול לא היו יותר משלשים, ואי אפשר לומר, שחי גבירול כחמשים שנה ונפטר בשנת תת"ל.

אמנם בדבר הפיוט שנותינו ספו, אפשר לאמר שהוא מר' שלמה הכבלי (עיין צונץ, ליטעראטורגעש. צד ק'), או יכול להיות שחברו גבירול, רק המלות "הרי ששים ואחת וארבע מאות" נוספו פה אחר מותו, והעד כי נמצא הפיוט הזה בכ"י ברלין, ושם הנוסח כך: "וישמעאל הרג והרס, משבע עשרה שנה וחמש מאות", שעולה הפרט תתפ"ט ליצירה, שהוא הרבה שנים אחר מות גבירול (עיין רשימת רמ"ש לכ"י ברלין צד ק"ה סי' ל"ט), ומכאן נראה איך ככל פעם נשתנה בפיוט הזה הפרט מן השנה; וכן נשתנה ג"כ הנוסח מתפלתו. כתר מלכות בכמה מקומות בדפוס, כי הנוסח הנכון בכ"י הוא כך: אלוה שים עיניך עלי לטובה באחרית ימי, השרידים והפליטים וכו', ובחצי ימי אל תעלני; ובספרו תקון המדות, שחברו בסרקסטה בשנת תת"ה, יאמר (צד ה'), כי כח הבשרי חלש, וכן אמר בשירו (עיין ש"ש לדוקעס צד מ"ה סי' ל"ג וששבי"ג סי' כ"ו): כאין נשאר מרוב חלקיו, ובאה בחצי יומו דמותו, ומכל אלה נראה ברור, שלא היה באפשר לגבירול להאריך ימים, כי מרוב צרותיו וכעסו נאכל בשרו בהיותו עוד צעיר לימים.

ובדבר הפרט הנמצא אצל בן צדיק, ואחריו ביוחסין השלם, שנפטר גבירול בשנת תת"ל, נאמר, שלא ראו החוקרים עד היום, כי נשמטה מן הפרט ההוא אות אחת, הקטנה שבאותיות, והיא אות יו"ד, וצ"ל: תת"ל, והלמיד שבסוף היא ר"ת ליצירה, ותחיה אם כן הכונה: נפטר אבן גבירול שנת תת"י ליצירה. וזאת כונת הרמב"ע באמרו, שמת גבירול בתחלת המאה השמינית, שהוא תת"י ליצירה. ובדבר השיר של גבירול: זמני מה לך תחרש נבני (עיין לקט שושנים צד ג"ב סי' י"א), טעה גראָטין מאד, בחשבו שכתב עליו: על מות ר' שמואל הנגיד, כי באמת צ"ל: על פרידת רב שמואל, כמו שנאמר בגנוי אכספורד (צד כ"א) לנכון, וכן נאמר בשיר ההוא בזה"ל: הנקל לך פרידת רב שמואל, וגבירול ישתמש במלת פרידה לא על מת, רק על איש שהלך ועזב אותו, כמו (ש"ש לדוקעס צד מ"ד סי' ל' וששבי"ג סי' ל"ו): ואיך אחריש לפרוך, וכן (ש"ש לדוקעס צד ט' סי' ו' וששבי"ג סי' ל"ח): לפירוד הגביר אניה, וכדומה; וכבר בטל רש"י את דברי גראָטין, במ"ע הכרמל שנה שניה, ע"ש. וגבירול מת חמש שנים לפני הנגיד, כי זה האחרון מת בשנת תת"י ליצירה.

ב.

פעולת דונש על גבירול.

כאשר עשה בימיו המדקדק הנפלא ר' יהודה חיוג רושם גדול על המדקדקים, כן פעל דונש בן לברט פעולה עזה, ע"י שיריו השקולים, על רוח המשוררים הקדמונים,

וכיותר על רוח גבירול, בהיותו עוד צעיר לימים; כי הלך מהר בעקבותיו והשתמש במליצותיו. דונש אמר בשירו על חסדאי: וכפיו כעננים (עיין בס' רבי דונש צד ל"ו), וכן אמר גבירול על יקותיאל: כפיו להמטיר כעננים (עיין ש"ש לדוקעס צד כ"ו סי' י"ד ושש"ב סי' ל"ד); דונש אמר: ובראותי חמדו בדת אל (שם צד ל"ח), וע"ד זה אמר גבירול בשירו להנניד: ובראותי יקר השר וישרו (ש"ש לדוקעס צד ע"ב סי' ס"ט ושש"ב סי' מ"ד); דונש אמר: ראשו בהנחה וסופו לאנחה (שם צד ל"א), וגבירול השתמש במליצתו זאת להפך: כי סוף אנחה הנחה (ש"ש לדוקעס צד ג' סי' א' ושש"ב סי' ד'). גם מה שהניע גבירול בשירו נח נראה שבסוף התיבה, הלך בזה בעקבות דונש ולא שם לבו לדברי תלמידי מנחם, שיצאו לדון עם דונש על הדבר הזה. עוד קבל גבירול מדונש דרכים אחרים מדרכי השיר והמשקל, עיין דברי רש"י בספרו שה"ש לר"ש גבירול צד קל"א, וכן אמר רש"י שם מקודם (צד ל"ו), כי בענין הצחות והמשקל, יצא גבירול בעקבות דונש.

ומטעם זה נאמר, שהשיר: תחלת החכמה וראשית הערמה (שש"ב סי' מ"ה), אשר רצה הרמב"ם (עיין בס' זכרון לר"ש הנניד צד קפ"ה) ליחסו לר' שמואל הבגדדי, שעשה אותו לכבוד הנניד, — הוא באמת מאת גבירול, ודברו באביב נעוריו. כי ילך בו בעקבות רבו דונש וישתמש במליצותיו, וכמעט מה שאמר דונש בשירו השני על רס"ג הנניד גבירול בשירו ההוא בסופו על הנניד, והרבה דברים ומליצות לקח משני השירים של דונש ששלח לחסדאי; ומלבד זאת נראה בשיר ההוא רוח הפילוסופיא של גבירול, גם ידבר בו נגד הוכרי שמים וחזוי כוכבים כפי שיטתו, כמו שנראה מתפלתו כתר מלכות, וכן אמר עליהם בשיר אחר, אשר שמו חתום עליו, לאמר: הרבית חיל כוכבים וכו', לא מריעים ולא מטיבים, ועת תכס שמים בעבים, פני הוכריהם הובשת (עיין טל אורות סי' ל"א). וע"ד זה אמר גבירול בשירו: תחלת החכמה — והוא קוץ אף דרדר לרגלי ההוברים, ומביא שם ראייה נגדם מן העננים וממטר השמים; עוד נראה משירו שעשה גבירול לכבוד הנניד המתחיל: שמואל! מת בנו לברט (עיין ש"ש לדוקעס צד נ"ו סי' ג"ד ושש"ב סי' מ"ו), איך דונש היה יקר בעיניו מאד, כי אמר שם להנניד בדרך שבת, שאחר מות דונש עמד הוא על מקומו, ומאד כלתה נפשו לדונש, אולם יתנחם בידו. מכל זה נראה, ששירי דונש השקולים עשו רושם גדול על גבירול, ודונש אצל עליו מרוח שירתו והיה אור לנתיבתו.

ג.

מי היה השר יקותיאל, אשר גבירול הרבה לספר בשבחו.

במכתב העתי לחברת דורשי הקדם באשכנז (חלק י"ג צד תקמ"ו) היה גינער הראשון שהניד השערות, כי השר יקותיאל, הנזכר בשירי גבירול ובקינתו הגדולה עליו: בימי יקותיאל אשר נגמרו — הוא התוכן הגדול בדורו יקותיאל חסאן בן חסאן; אבל גראָטין יצא נגדו (עיין גר"י חלק ששי צד ל"ד) ואמר, כי השערת גינער לא נכונה כלל, וען התוכן בן חסאן נקרא בשם זקן עוד בשנת ד"א תשל"ב, ולא יתכן כי הזקן הזה נהרג בשנת תשצ"ט; גם גבירול, בקינתו עליו, לא יתארהו בתואר איש זקן ושיבה. על כן דעתו, כי היה יקותיאל הזה איש אחר וישב בסרקסטה והיה נכבד בחצר המלך יאכיא, וכאשר דוד המלך, אבן האקאם, מרד במלכו ורצחו נפש, נהרג או בסרקסטה גם אוהבו יקותיאל (עיין במ"ע לפראנקל לשנת תר"ט צד תנ"ד). על דברי גראָטין אלה השיב גינער לנכון, כי אין איש מן הקדמונים שיאמר שהתוכן בן חסאן חבר ספרו על התכונה בשנת תשל"ב, רק יגידו לנו

שעשה בן חסאן בשנה הזאת בחינה תוכנית, ובלי ספק היה אז עוד צעיר לימים; אך ספרו על התכונה חבר אחרי כן, כאשר בא בימים. ואולם בדבר שלא יתארוהו גבירול בקינתו עליו בתואר איש זקן ושיבה, לא מצא נייגער מענה נכון. ויצא לישב ברוחק, לאמר: אחרי שנבירול לא הגיד עליו, שנקטף בלא עתה, מכאן משמע שמת כאיש בא בשנים (עיין בספרו שלמה גבירול צד ק"ח). בדברי גראָטץ אחו דערנבורג בכל עו והוסף עוד, כי גבירול אמר על יקותיאל: נדיבתו אשר כים וישרו וחכמתו ברת אל הקדושה. וזה הוא כאמת שבה קטן על דייץ בקרדובה, ולדעתו היה יקותיאל איש עשיר ונדיב לב, אבל לא איש רב תבונות (עיין במאמרו במ"ע לגראָטץ לשנת תר"ס צד קנ"ו). אחר דערנבורג נמשנו חוקרים רבים, וגם פין בתוכם (עיין בס' כ"י ח"א צד תרס"ח). והשערת נייגער בטלה עד היסוד.

ומי לא יתפלא כעת לראות, איך חכמים גדולים כאלה יצאו להגיד השערות ולבטל השערות, מבלי קרוא כמעט את שירו גבירול, ומי נלה עפר מעיניהם לראות, שנבירול אמר בקינתו הגדולה "כימי יקותיאל", בית פ"ה, בפירושו, שיקותיאל ידירו היה במותו איש זקן ושיבה, והוא:

יָכַנּוּ וְקָנְיָהּ עָלַי שִׁיבַת יָקָר

בַּנְּשָׂאוֹ פָּנִים זָכוֹ נְהַדְרִי.

גם לא ראו החוקרים הרבים האלה מה שאמר גבירול על יקותיאל בשירו: כצפור או דרוו וכו', לאמר: ורעה עדר מפזר, וקם בהם מקום רועים שלשה (והם משה אהרן ומרים), וחכמתו ברת אל הקדושה, וזרם יחרים ישמע, ובגורו מאמר יקום (עיין ש"ש לדוקקס צד כ"ז סי' ט"ז וששכ"ג סי' ל"ה); וזאת יאות לומר רק על רב גדול כדורו. עוד הגיד עליו גבירול בקינתו הגדולה: כי ארון נלקח ולוחות הברית נשברו, וזאת כתב ר' משה בן עזרא אחרי על מצבת הרב הגדול ר' יצחק אלפסי ז"ל: בו נננו לוחות והארון (עיין לקט שושנים צד ג"ח). ומלבד כל אלה אמר גבירול על יקותיאל בשירו הקודם: "כי נקרא שמו על התבונה", ובזאת על חכמת התבונה, כי בן נקראה אצל הקדמונים בשם בינה או תבונה, והוא ע"ד שאמרו חז"ל (שבת ע"ה): איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים, הוי אומר זה חשבון תקופות ומזלות (עיין היונה לרש"י צד ל"ו). וגודע כמה עמל היה להנשיא חסדאי, עד שבא לספרד בכל שנה ושנה חשבון קביעת מועדי השנה משיבות כבל (עיין תשובות תלמידי מנחם לשטערן צד נ"ב), וכעד הרבר הגדול הזה שעשה יקותיאל לטובת עמו בספרד, שהחיה מחדש את חכמת התבונה, אשר עסקו בה בני ישראל מאז ומקדם ואח"כ נשכחה מהם, יצא גבירול להללו ולשבחו בשירו והגיד עליו גדולות ונפלאות. וכעת נראה עין בעין שהשערת נייגער נכונה מאד, שהשר יקותיאל, הנזכר בשירו גבירול ובקינתו הגדולה, הוא התוכן הגדול יקותיאל חסאן בן חסאן, הוא ולא אחר, וע"י זה נבין כמה וכמה דברים ממליצת גבירול, שהגיד על ידירו יקותיאל, אשר נעלמו מאתנו עד הנה, כמו: שחקים יהורון לו, והשמש תהלתו לבושה, ולו צוה עלי שמש לכתר, לא היתה לרוץ מחישה, כוכבי רום קראו לו אחיהם, והשחק קדר כאלו בשק על מותו מכסה, וממרום לך פונה וצופה (עיין להלן נוסף ד"י), וכן: כימי יקותיאל אשר נגמרו, אות הוא כי שחקים לחלוף יצרו, וכדומה. ולדעתי כתב אליו ר"ש הנגיד השיר: אבא חסאן תרומת נדיבים (עיין זכרון ר"ש הנגיד להרכבי צד כ"ח). וכן אמר עליו הראב"ע: חכם גדול ספרדי, ונקרא בשמו יקותיאל חסאן בן חסאן, ובקצור —

יקותיאל בן חסאן, או בן חסאן. והדבר הזה, לכנות איש על שם אביו, נוהג מאז בישראל, כמו בן עזאי ובן זומא וכדומה.

אחר הדברים האלה נאמר עוד, שכל הבנין שבנה גראָמין על יסוד הסופר דאָוי, שנהרג יקותיאל בסרקסטה בעת המרד (עיין במ"ע לפראנקל הנוכרי), ורבים הודו לדבריו — נוסד על קורי עכביש. יען אין רמו בדברי דאָוי, על אדות יקותיאל; ומתוך שירי גבירול, כמו: מוכב אשר דרך במשקופנו, עבר כברק בחלום (ש"ש לדוקעס צד כ"ה ס' ל"ו וששבי"ג ס' ל"ג), אכן מידעי זנחתני, בעת לא אחזה דודי, אברך ממקומי שם כבודו, ואיך אחריש לפרודך, לפירוד הגביר אניד (עיין להלן נוסף ד') — מכל אלה נראה היטב, שיקותיאל לא ישב עם גבירול בעיר אחת סרקסטה, רק רחוק הרבה ממנו, בקרדובה או בעיר אחרת, ושם נהרג יקותיאל, ורק אחר כמה ימים באה השמועה הרעה לאוני גבירול, ומטעם זה כלתה נפשו לשמוע משלומו הטוב, כי לבו נכא לו רעה, כאשר היה באמת.

ד.

על אדות איוו מכתמים ושירים, אשר לא נודע למי בן בהם גבירול.

המכתם הראשון, המתחיל: בעת לא אחזה דוד אהבים (עיין ש"ש לדוקעס צד ג"ג ס' מ"ה וששבי"ג ס' ל"ו), לא נודע למי כתב גבירול אותו ומה רצה בו, אך ע"י המלות: איך לא יאמינו בו מקנאיו, הנמצאות במכתם ההוא, נראה מיד שעשה אותו לכבוד ידידו יקותיאל בן חסאן, יען הן עולות בד בכד עם מה שאמר עליו בשירו, כצפור או דרוו: ואיך לא יאמירוהו מקנאיו, וכפי הנודע נהרג השר יקותיאל ע"י מקנאיו הרבים; ובעת בנין מליצת גבירול מה שאמר שם עוד במכתמו: צבא רום קראו לו אחיהם, ויתנו מפחתות חכמה בידו, — יען יקותיאל היה תוכן גדול, וחקר אחר משטרי הכוכבים בשמים, וע"כ קראו אותו אוהבם ורעם ומסרו מפחתות חכמת התכונה בידו; והנה בין שירי גבירול יש שיר המתחיל: הברק או ברק חרב למושה (ש"ש לדוקעס צד מ"ב ס' כ' וששבי"ג ס' ל"ו) ולא נודע למי כתב אותו, אך אם נציג את השיר הזה לעומת השיר, כצפור או דרוו, שעשה לכבוד יקותיאל, או נראה כי רוח אחד להם, ושניהם נכתבו בזמן אחד לכבוד השר יקותיאל. גם יש עוד שיר מגבירול בשבח גביר אחד המתחיל: זרועי על בנות ימים חשופה (עיין ש"ש לדוקעס צד ח' ס' ו' וששבי"ג ס' ל"ח) ולא נודע ג"כ למי כתב אותו, אך אם נציג אותו לעומת השיר: בחר מהחלי (עיין ש"ש לדוקעס צד י"א ס' ח' וששבי"ג ס' מ"ו), שעשה אותו לכבוד יקותיאל, וגם לעומת השיר: כצפור או דרוו, או נראה ג"כ שרוח אחד להם, ועל כן נחשוב שגם את השיר הזה עשה גבירול לכבוד השר יקותיאל.

המכתם השני המתחיל: היחיה איש אשר נסע ידידו (ש"ש לדוקעס צד ג"ג ס' מ"ד וששבי"ג ס' ג') לא נודע ג"כ למי נכתב, אך מתוך מליצתו שאמר שם: אשר הפקיד לבו עם לבבי, ושמתו בן אני לבי בידו, — נראה היטב שעשה המכתם הזה על ידידו ר"ש הנגיד, יען כן אמר עליו בשירו: אהה לי מומן מניד יחידים, לאמר: לפי נודך ידד נפשי שמואל אני נהאל, למען יום נרוד נשאו לבבי והיה עם לבך לאחדים (ש"ש לדוקעס צד ל"ט ס' כ"ו וששבי"ג ס' מ"ט), ומה שאמר: מניד יחידים, מונת יחיד הדרו, והוא ר"ש הנגיד; גם ממה שהגיד גבירול במכתם ההוא: ולבי בו מקושר כלב יצחק בעת אביו עקרו, — נראה, שגם השיר המתחיל: תריבון איש (ש"ש לדוקעס צד מ"א ס' כ"ט

ושעשבי"ג סי' מ"ח) עשה ג"כ לכבוד ר"ש הנגיד, כי יאמר שם אליו במליצתו הזאת: והיה לך לי כלב וקן לילד שעשועיו, וכונתו, כמו שנראה ממכתמו הנזכר, על אברהם עם יצחק.

ה.

מצבת גבירול.

המשורר הנכבד ר' משה בן חביב יאמר בספרו דרכי נעם, שחברו בשנת ה"א רמ"ו, בזה"ל: ומעיד אני עלי שמים וארץ, כי בהיותי במלכות וואלינציה בקהלת מורויטרי, הגידו לי כל העם אשר בשער והוקנים, כי שם מצבת קבורת שר צבא אמציה מלך יהודה, וכשמעי חשתי ולא התמהמתי לראות מצבתו מצבת אבן בראש ההר, ואחר העמל והטורח קראתי הכתובה, והיה חקוק עליה שיר זה לשונו: שאו קינה בקול מרה, לשר גדול לקחו יה ולא יכולנו לקראות עוד, כי היתה נמחקת, אבל היה מסיים השיר (ר"ל הבית) השני לאמציה, או האמנתי, כי הדרך הזה במשקל השירים היה מימי היות אבותינו על אדמתם. עכ"ל שם (צד ו' ע"ב). והמצבה הנפלאה הזאת הוכיר בעל שלשלת הקבלה, ואחריו החוקר הג' ר' עזריה מן הארומים בספרו מאור עינים (אי"ב פרק ס'), וגם הוא יאמין, כי השיר החרוז והשקול היה נוהג בישראל מזמן מלכות בית דוד, כעדות המצבה הזאת על קברו של שר צבא מלך יהודה.

והנה כמה זרות יש בדבר הזה, אם נאמר שהנקבר שם היה כאמת שר צבא לאמציה מלך יהודה. ראשית, הנה נכתבה המצבה בכתב אשורית, ולא בכתב עברי הקדמון, ושנית, נכתבה בחרוז ומשקל על יתד ותנועה, והיה בה ארבע שורות ושני בתים, והחרוז היה על יח: לקחו יה, לאמציה, והחרוז לא נודע אז בישראל, ובפרט המשקל על יתד ותנועה, שהיה דוגש הראשון בזה, כנודע, ועוד שאלות רבות כאלה. ועל כן אמרו רבים מחכמי העמים, כי אין בכתובת הזאת ממש; אמנם כבר הרגיש רש"י ואמר בספרו התחיה (חי"ב צד ל"ז), לאמר: אני מאמין באמונה שלמה, שהיא מצבת קבורת איזה גביר ונדיב, אשר עשה חסד עם חכמים וסופרים, ואולי גם עם רשבי"ג, ולזה יכונה השיר, ואמציה הוא שם שקנה לו זה, שקנה לו שם מקום בארוננו, ולא שהיה זה שמו של אדונו, וגם במלכות וואלינציה, היה יכול להיות איש, אשר נקרא בשם הקדש אמציה. עכ"ל.

אולם מי היה השיר והנדיב ההוא ומה שמו ושם משפחתו? הדבר הזה נעלם מעיני רש"י, ואנחנו ננסה בזה כחנו, אולי נצליח לגלות פני האלמוני הזה. ונאמר, כי ר' משה בן עזרא, בספר אלמחאצרה ואלמדאברה, אמר בזה"ל: אלתאמנה בבלנסיה ובהא קברה, ר"ל שמת גבירול בבלנסיה ובה קברו, וכן נאמר בדבריו ביוחסין השלם (צד רכ"ט): ונקבר בבלנסיא; והנה העיר מורויטרי, הנקראת בשפת העמים Murviadro, היא במדינת וואלענציה, ולא רחוקה היא מעיר הכירה, הנקראת ג"כ וואלענציה, ולדעתי הדבר ברור, כי בעוזב גבירול את סרקסטה, בא למדינת וואלענציה, ושם, בעיר מורויטרי, מת. ולפי דברי המשורר ר' עמנואל פראנסים (ע"ן בספרו מתק שפתים צד ל"ב), היתה מורויטרי בשנים קדמוניות עיר גדולה ונקראת סאגוטטו, ובני ישראל שישבו אז בעיר הגדולה הזאת הציבו בלי ספק מצבת אבן גדולה על קבר גבירול בראש ההר, ועליה היתה חרותה הכתובת הנפלאה הזאת: שאו קינה בקול מרה, לשר גדול וכו'. וכל החוקרים נתעו אחרי מהר"ם בן חביב, שקרא: לשר גדול, בשין שמאלית, אבל כאמת צריך לקרוא בשין

ימנית: לשר גדול, והוא כמו: להמשורר הגדול, וכן אמר גבירול על עצמו, בראש שירו האוהרות: אני השר והשיר לי לעבד (עיין למעלה). וכן אמר בשיר אחר: אהה לשר וכו' (ששבי"ג סי' מ"ו); כי הקדמונים קראו להמשורר שר, ע"ד הכתוב (משלי כ"ה ב'): ושר בשירים. וכן אמר אבן ששת על דונש רבו: ואין בעולם שר, אשר שירותיו שר, (עיין בספר תת"מ לשמערן צד ט', בית ע"ו), וכן אמר רי"ה: כל שר למינו (עיין בב"י צד פ"ט). גם לא ראו החוקרים, ובראשם בן חביב, כי על אבן המצבה היו ארבע שורות ושני בתים, ובראש כל שורה היתה אות אחת משמו שלמה, ורק חצי השם ש"ל נשאר: שאו קינה וכו' לשר גדול וכו', והשאר נמחק ונתקלקל, ומן השורה הרביעית נשארה רק מלת לאמציה, והשורה השלישית, אשר אות מ"ם היתה בראשה, נמחקה לגמרי; ולפי זה קבר השר הגדול של אמציה מלך יהודה, הוא באמת קבר השר הגדול, רבינו שלמה בן יהודה גבירול.

ואם ישאל השואל, איך נשכה מקום קבורת גבירול מאת יהודי ספרד, נשיב על זה מה שהגיד לנו הרב הגדול דון חסדאי קרשקש, על דבר הנזרות הרעות, הרג ואבדן והמרת הדת, שהיו שם על בני ישראל בשנת ה"א קנ"א, וז"ל: סוף דבר, במלכות ולינציאה לא נשאר יהודי, זולתי במקום אחר הנקרא מורכידרו (עיין שבש יהודה לווינער צד ק"ל). וכן יספר ר' שלמה אלעמי בספרו אגרת מוסר, כי בשתיים ועשרים שנה אחרי כן נשמדו שם יתר הקהלות (צד כ"ב), ובלי ספק הרסו ושברו שונאי ישראל, כנהוג, כל המצבות על בתי הקברות, ומטעם זה נמחקה המצבה, ונשכה מרוב צרות מקום קבורת גבירול, כאשר נשכה מהם מקום קבורת המשורר הנשגב ר' משה בן עזרא, הראב"ע, ורי"ה, וכדומה. ועלינו להודות למהר"מ בן חביב, שהיה שם הרבה שנים אחרי כן והציל לנו שארית הפליטה ממצבת השר הגדול הזה, שמו יגון לעד.

שאלת החנוך בישראל ובעמים.

מאת

י. ל. דאוידאוויטש.

ג. (המשך)

7) החנוך הטבעי. לוא האירה ההצלחה את פניה לעמנו השח והגדכה, והיתה לנו היכלת להתישב ברוחה ובשלוה במקום, אשר איש לא יוכל לאמר לנו: „גשה לי ואשבה!“ — אזי החנוך אשר צריכים היינו לתת לבנינו, לפחות במשך ימי דור אחר או שנים, מחויב היה להיות בלי ספק החנוך הטבעי במובנו הראשון. במשך ימי גלותנו המרה התרחקנו כל כך מ„חיק הטבע“, כל אפני חיינו הצממנו כל כך בחוג מלאכותי, עד אשר יש כמה מקצועות בחיי האדם, אשר לנו אין כל נגיעה בהם. מה דל חלקנו בכל מקצועות עבודת-שרה וגן, במכרה-ההרים, במסע אניות וכדומה; כמה רבבות אדם ישנם בקרבנו, אשר מעודם לא נסו לרכוב על סוס או „להחזיק באזני כלב“, וכמו כן רחוקים אנהנו מציד חיה ובהמה, דגה ועוף. זאת ההתרחקות מ„חיק הטבע“, בעברה בירושה מאבות לבנים, השביעה את חותמה על תכונת עמנו ברמות „פחדנות“ יתרה, אשר כבר היתה למשל בקרב העמים. את החסרון הזה צריך היה למלאות על ידי החנוך הטבעי, כלומר, החנוך המכוון לקרב את הילדים אל הטבע, אשר אבותיהם נתרחקו ממנה. וגם עתה, למרות היותנו משוללים התנאים הנאותים לזה, אפשר לנו להשתדל בדבר הזה במדה מסוימה על ידי אמצעים שונים, כמו הסעת התלמידים בימי הקיץ מהערים אל הכפרים, הקצעת ככרות אדמה אצל בתי הספר לעבודת שדה וגן, וכדומה. — אבל יש בקרבנו רבים, אשר בעיניהם מכריע החנוך הטבעי את החנוך המוסרי והשכלי, — וזאת היא טעות נמורה. אם כעמים אחרים, החיים בתנאים יותר טבעיים, מוצאים חכמיהם את השיטה הטבעית הנפרדה של רוססא מסוכנה להתפתחותם הרוסרית של הילדים, עאכו"כ מסוכנה השיטה הזו לנו היהודים, זה העם המיוחד בהיסטוריא, אשר הפצת המוסר בתבל תוכל להחשב לתעודתו ההיסטורית. ובוה גדול כח הפרדגוניא החדשה, אשר התפתחה בנתיימרשותיהם של קומענסקי, פיסטאלוצצי ודיעסטערוועג, שהיא משתדלת לקשר את השיטה הטבעית בהוראה עם השיטה הקולטורית בחנוך. יסוד הטבע בחנוך אינו אלא אמצעי להגיע על ידו אל הקולטורה, שהיא התכלית. עמנו, עם ישראל, הנהו עם קולטורי, שיכול אמנם להיות גם בתנאים טבעיים היותר גרועים. אבל חיים בלי התפתחות אין שמם חיים. ולמען יוכל עמנו לשוב ולהתפתח כראוי, מחויב החנוך הישראלי בעתיד לתת חלק גדול ליסוד הטבעיות בכל הליכותיו.

8) החנוך המכוון אל השנת האושר. לוא אך לפי הצלחתו וטוב מצבו לבד יאושר אדם עלי אדמות, או לא היה לך אדם יותר אומלל בעולם מהיהודי הנודר. לוא ירד איזה עם היסטורי אחר במצבו בתוך העמים למדרגת היהודים, כי עתה כבר קצה נפשו בעמלו והיה בוחר לו מות מחיים כאלה. והיהודי? הוא לא רק חי וקים, כי אם גם הפיץ בחיים ודואג לקיומו, ועוד יותר מזה — הוא שמה במדה ידועה בחלקו המר, ושפתיו לא תחדלנה מקרוא תמיד: „אשריך ישראל מי כמוך!“ — „אשרי העם שככה לו!“ — „אשרינו מה טוב חלקנו!“ — ולא רק מן השפה ולחיוץ ידבר כדברים האלה, כי אם גם ירגיש זאת בלבו כאמת, כמו שאנו רואים בכל הליכות חייו. אהבת המשפחה הגיעה בקרבו עד המדרגה היותר נעלה, חיי נזירות מושפלים בתורת מוסרו עד הריוטא התחתונה, חניו ומועדיו מלאים גילה ושמהח והדרת קדש, ורוח ההתול הרק והחד מרחף על שפתו ועל ספרותו באופן נכר לכל המחבונן אליהם. האמנם יש אושר גם לישראל? והיינע הרי פסק הלכה למעשה, כי „היהדות היא לא תורה ולא אמונה, כי אם — אסון“? — אכן, ככה יבישו על היהדות יחד עם היינע כל אלה המוציאים את עצמם מן הכלל. אבל אחרת ירגיש ויראה כל יהודי הנאמן לדתו ולעמו, המוצא ביהדותו את כל אשרו וכבודו. מה הוא האושר? הרבה התחבטו הפילוסופים בכל הזמנים לתת חיובי למושג הזה, אבל השכל הפשוט לא יכלכל על נקלה את כל נדריהם המפשטים. השכל הפשוט נותן לנו להשיג את מהות האושר אך מצדו השלילי. מה שהבריאות היא בערכה אל הנקף, זה הוא האושר בערכו אל הנפש. הבריאות היא מצב השלמות שבנקף, כלומר, העדר כל מחלה. גם האושר הוא מצב השלמות שבנפש: העדר כל צער ומחסור. האושר השלם הוא מצב אידיאלי שאינו כלל בגדר המציאות; מה שאנו קוראים אושר, הוא רק מדרגות שונות של ההתקרבות אל האידיאל ההוא. הבהמה, כנראה, רואה את עצמה מאושרה, בהמצא לה די ספוקה ומוונה; האדם הפרטי גם בהמצאו במצב הבריאות והעושר אינו רואה את עצמו מאושר, אם אין לו רעים ואוהבים נאמנים, אשר נפשו תהי קשורה בנפשם. התקשרות הנפשות הואת, שהעמים קוראים לה סימפתיא, הוא אחד מתנאי האושר בכל מדרגות התפתחות האדם. צורך הסימפתיא הוא המעורר את האדם לחיי המשפחה (אם בצורה זו או אחרת), אשר כל השרוי מבלעדה שרוי בלא ברכה. אבל גם המשפחה היותר צלחה לא תראה את עצמה מאושרה, בהקדלה באיזה אופן מתוך ההכרה, כמו שאנו מוצאים בכל המדינות הנאורות את ענש הגלות כחור אחד העונשים היותר קשים, אשר לפעמים ימירו בו משפטימות לפושעים-מדיניים. ובכן הננו מוצאים את האושר במדרגותיו היותר נעלות תלוי בחיי החברה והמדינה, אשר לפעמים לא רחוקות יפקיר האדם בשבילם את הצלחתו הפרטית וגם את אושר משפחתו. — ישנו עוד מין אושר אחד בקרב האדם אשר התיאולוגים יקראו לו „האושר הנצחי“, שמקומו באמונה ורת, ותכונתו היא התקשרות נפש האדם בעולמות עליונים. אל האושר הזה יוכל האדם להגיע, לפי תורת כמה אמונות, גם בהבדלו מתוך חברת בני תמותה. אבל היהדות תאמר על אושר כזה: לא כי הוא! האושר, לפי מובן היהדות, איננו אושר האדם, כי אם אושר האומה. אושר האומה היא תכלית כל התורה והמצוה, ואושר האומה מחויבה להיות בעינינו אחת התכליות, אשר אליהן ישאף גם החנוך. „אשרנו מה טוב חלקנו — כי בני עס-עולם אנחנו! עם סגולה, עם קדש, עומד לאור עמים!“ — אנשים אשר פומן נשגב כזה שגור על

פיהם נגדה לכל העמים — לא יקוצו עוד בחייהם לרגלי מצבם הרע והנרכה בעולם השפל, שהם מתרוממים ברוחם למעלה ממנו; אנשים כאלה יודעים למצוא את הדרך המוביל אל בתי האושר, גם באין הצלחה נר לרגליהם. אל השנת אושר כזה צריך ויכול החנוך היהודי להיות מכוון בכל הליכותיו. יאמרו נא ה"ליברלים" שבקוראינו מה שיאמרו על הסגנון של "אתה בחרתנו" אשר בדברינו אלה, — דעתנו הקלושה היא, כי אם לא נשתדל להכשיר את בנינו מעצם ימי ילדותם אל השנת האושר הזה, אם לא נטע בלבם בעוד מועד לא רק אהבה יתרה, כי אם גם כבוד ותהלה מיוחדים לעמם בתור "עם נבחר" דוקא, אזי עושים אנחנו אותם לאנשים אומללים, המקללים את היום שבו נולדו על כרכי עם אומלל ואוכז, אשר תקצר ידו להצליחם בחיים.

9) החנוך הדתי הוא היותר מקובל באומתנו. בין קוראי דברינו ימצאו אולי רבים, אשר יתפלאו לראות אותנו עוסקים בכמה ענינים שפלים לגמרי בעיניהם, ככל אלה הפתרונים השונים לשאלת החנוך שבקרב העמים, בשעה שבנוגע לחנוך הישראלי אין מקום בעיניהם לשום טענה ומענה. במקום "שאלות" יש בדיהם רק "תשובות" או יותר נכון, תשובה כללית אחת, והיא: כי "הדת והחנוך" הנם בישראל שנים שהם אחד. אכן לא זה המקום לבוא במשא ומתן מפורט עם בעלי ההשקפה הנזכרה, כי לרדת אל כל עמקו של הענין הגדול הזה נחויץ ספר שלם. רק זאת מחויבים אנחנו להגיד, כי אם אמנם היסוד הזה, אשר עליו יעמידו "מחויקי הדת" כל שיטת החנוך, הנהו איתן מאין כמהו לכל המאמינים האמתים, השומרים תורה ומצוה בלבב שלם ולא רק בכדי להגות את הבריות, — הנה אין בו בכל זאת די כח לפתור את שאלת החנוך בעיני אלה, אשר כמה מעיקרי האמונה והדת כבר רפו בידם. כי מספר אלה האחרונים לא מעט בקרבנו, כאשר בקרב כל העמים, וכי התקופה שאנו חיים בה מסוגלה יותר להרבות את המספר הזה מיום אל יום מאשר להמעיטו, — זאת היא מן המפורסמות שאינן צריכות לראיה. כל פלפוליהם הרבים של אלה הבאים להוכיח לנו, כי בשביל להטיב מצב החנוך בישראל אין טוב מאשר להפוך את לבות כל הכופרים והפוקרים שבקרבנו ולקרבתם לתורה ולשמירת המצות המעשיות, דומים בעינינו לפלפוליהבל של אוהו פרופיסור, אשר ירוש באוני תלמידיה הרפואה דרשה ארוכה כדי להוכיח, שלכל התחלואים הבאים לרגלי ישיבת כרכים אין תרופה יותר טובה מן הישיבה בכפרים. על עצות טובות ממין זה רשאים אנו להשיב: עד שאתם מרבים דברי הבל על מה שהיה צריך להיות ואינו עוד בגדר המציאות, מוטב שתלמדונו מה שאנו יכולים לעשות באמת מבלי צאת מנבול האפשרות. לית מאן דפליג, כי דתנו העתיקה היתה אלפי שנים כסדרן בסים נאמן לחנוך בנינו מאין כמהו; בכל זאת הן עינינו הרואות, כי מעוזי דתנו רופפו לא רק בקרב המפלגות החפשיות, אשר זכרונותינו הקדושים הולכים ונמחים מקרבם, כי אם גם בקרב מפלגות כאלה, אשר הבנים רגילים מימי ילדותם לשמור ולעשות ולקיים את כל המצוות המעשיות, הכתובות בתורה ושמורות במסורה וכו'. כי מי הם כל אלה ה"אפקורסים" והכופרים וכו', אם לא על הרוב בני יהודים נאמנים, חרדים ומהדרים במצוות עד הקצה האחרון! מי הם האשמים בדבר הזה: אם האבות או הבנים? — זאת היא שאלה אחרת, אשר לא פה המקום להשיב עליה. לנו נחויץ פה רק להודות בנוסף דעוכרא כמו שהוא במציאות: כי דתנו הולכת ומתמוטטת עתה בכמה ממפלגות העם, וכי על כן סכנה עתה

להעמיד את החנוך בקרב המפלגות האלה על בסיס הדת לבדו. אדרבא, תחת לחלום חלומות על דבר „תקון החנוך” על ידי חווק הדת, יותר יתכן בומננו לחשוב מחשבות על דבר „חווק הדת” על ידי תקון החנוך. הן לא אנחנו יחידים בדבר הזה. שאלת הדת עומדת ורורשת לה פתרונים גם בקרב עמי אירופא הנאורים, וגם שם באו כבר לידי מסקנא, כי יותר מאשר הדת יכולה לנהל כראוי את עסקי החנוך, החנוך יכול לצרף ולחזק את הדת. אך אל נא נהיה בהולים יותר מדי במעשינו ואל נא נגזור על החנוך נורות, שאין רוב המחונכים והמחנכים יכולים לעמוד בהן. אל נא נשמע בקול „הקליריקלים” המשכילים, זה המין החדש אשר קם בקרבנו בימים האחרונים לקנא קנאת הדת ולדרוש בשמה דרשות כאלו, אשר גם האדוקים האמתים תצלינה אזניהם משמוע*.) כנסת ישראל דורשת כעת כניסת כל בני עמנו תחת צל היהדות ולא פוזרם. ילכו נא היראים בקרבנו קדימה בדרך החנוך בשם הדת ואת בני המשכילים נשתדל נא להכניס לתורה ולמעשים טובים בשם האמונה ביעודי עמנו, הנעלים והקרושים בעיני כל המפלגות, והאמונה הזאת תקרבם במדה ידועה גם אל החורה והמצוה. אבל יותר מכל עלינו להזהר מתת לחנוך הדתי כל תכונה קנאית; כי כשם שהדת המתונה עלולה לקרב את הלבכות אל עמם ואל קונם, כך עלולה הקנאות שברת להפריד בין הדבקים, ככל מה שאנו קוראים בהספוריא של כל עמי תבל, וגם הספוריתנו אנו אינה יוצאת מן הכלל.

אין כל ספק אמנם בזה, שהדת צריכה להיות אחד מעמודי החנוך; אבל הבנין הנשען רק על עמוד אחד אין סופו להתקיים, וגם אם העמודים רבים, אין הבנין איתן אלא אם כן יהיה היסוד חזק; כי אם היסוד רעוע, אוי כל העמודים יחד עלולים להתמוטט פעם אחת. לחנוך הישראלי נחויץ לנו עתה יסוד אחד איתן וכללי, והדת אינה יכולה להחשב בקרבנו ליסוד כזה, כמו שאנו רואים במלחמת המתקנים עם החרדים ובמלחמת המאמינים עם הכופרים בכמה מדינות שבמזרח ובמערב. (10) החנוך המדיני. גם מבלי כל השתדלות יתרה מצדנו, החנוך המדיני שושף בזרמו את בני אחינו כמעט בכל מקום שבתם. פקודת ירמיה החזוה: „ודרשו את שלום העיר וכו' כי בשלומה יהיה לכם שלום” — שמר עמנו בכל ימי גלותו, למרות כל צרותיו ורדיפותיו, כמעט בכל ארצות פוזריו. והחנוך הזה, בהיותו כהו גדול לאחד את בני עמנו עם בני יתר העמים אשר אנחנו גרים בקרבם, גורם הוא להתרחקות בני עמנו, הגרים במדינות שונות, איש מעל אחיהו, רע ומר הרבר לראות יהודים נתיני מדינות שונות נלחמים בחרף נפש איש את אחיהו ביום קרב; אבל כזה וכזה תאכל החרב גם בקרב עמים אחרים. כמה צרפתיים, אשכנזים ואנגלים עובדים בחיל רוסיא, למשל, בים וביבשה, אשר איש מהם לא ימעל ביום קרב בשבועתו אשר נשבע לדגל רוסיא. אולם אין כל זה מחייב, כי איש מהם יתנכר לאחיו בני עמו גם בשעת

(* הלא כה היא תשובת מר פ. געטץ לחבר של סטודנטים מ„כעלי התשובה” החדשים, אשר „שבו אל עמם ולא אל דתם” בימי הרעמים: „אם רצונכם להיות ככל אחיכם בני עמכם, יהודים בלי כל תנאי ובאפס כל כחשבה זרה ורעיון פסול, אם תאבו ושמעתם ועשייתם את מצות תורתנו כאבותיכם ואבות אבותיכם מני אז — טוב, ואם אין — לכו לכם באשר תלכו, אחת היא לנו, כי לא לנו אתם גם אם תותרו בתוכנו...” (הדת והחנוך ע' 78). הכאלה הם דברי יהודי נאמן לעמו ולדתו באמת? הזאת היתה דעת חכמינו העתיקים כאמרם: „ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא” וכדומה?

שלום ושלוח. אצלנו אפוא מה אנוש הכאב, בראותנו את אחינו המערבים מביטים בשאט נפש על אחיהם המזרחים; יהודי רוסיא, אשכנז, צרפת, אנגליא, איטליא, יון וכדומה, אינם מבינים איש את שפת רעהו, ובהתימרם איש בכבוד המדינה אשר יגור בתוכה, יש אשר ימירו את כבוד עמנו בקלון, בהראותם לעיני כל, כי עמנו אין עוד „עם אחד“ בארץ, וכי כבר קרוע יעקב לגורים. — אמנם המחזה הזה כמעט חדש בקרבנו, בכל ימי קיום הגטו לא שכחו עמנו את אחדותם בכל מקומות מושבותיהם. ורק מאז החלה תקופת האימנציפציא בכמה מדינות, החלה גם התכוללות אחינו בקרב העמים שכניהם, ויחד עם זאת באה גם התנכרות היהודים נרי מדינות שונות. סכנת „החנוך המדיני“ לאהרות עמנו מחיבת אותנו לשים לב אליה כל עוד לא אחרנו את המועד לנמרי. הרבה כבר לנו לכלי שוב עוד, ולכן עלינו לדאוג ביתרון עוז אל הצלת המעט הנותר, למעט בלב בנינו, כפי היכלת, רגש כבוד ואהוה לכל נדחי עמנו בכל מקום שהם.

11 החנוך ההומני או הקוסמופוליטי. הרבה יותר מהחנוך המדיני קשה ליהדות החנוך הקוסמופוליטי. החנוך המדיני יודע לכהי"פ את הדרך אשר הוא הולך בה ואת המטרה אשר אליה ישאף; טועה הוא רק בזאת, שהוא חושב אהבת המדינה ואהבת המולדת כצרות זו לזו, בעוד שבאמת יכול כל יהודי צרפת, למשל, לאהוב את מדינתו לא פחות מכרמיה ולהיות דבק בעמו עוד יותר ממנו. אבל היהודי האומר: אין לי חלק בישראל, יען כי אדם אנכי — הנהו אך תועה או מתעה. נקל לאדם להוציא מפיו את הדברים: „אוהב אנכי את האנושיות בכללה יותר מעמי הפרטי“; אבל שאלו נא את פי המדבר כאלה: מה זאת האנושיות? איזוהי השפה, אשר האנושיות תדבר בה? איזוהי אמונת האנושיות? איזה הם חקי האנושיות ומשפטיה, כי נדעם? איך תחיה האנושיות הוו בינה לבין עצמה? על כל השאלות האלו ועל הרבה שאלות אחרות מעין אלה, לא תשמעו כל תשובה נכונה. כי בעצם הדבר אין זה שאנו קוראים „אנושיות“ אלא גדר פילוסופי למצב שלא בא עוד לעולם. ישנם בעולם עמים ולאומים שונים, החיים כל אחד בפני עצמו, ועל הרוכ הם גם נלחמים זה עם זה בעד הקיום ובעד „הבכורה“. אמנם מעט מעט המלחמה הזאת הולכת ושוקטת, ואנשי הרוח לא יחדלו לדבר על לב העמים, כי טוב להם להרול מריב ולחיות חיי שלום ואהוה ורעות. אבל את החוץ הזה ישא איש ואיש באוני עמו, היותר קרוב לו, הומניסטים כהערדער, לעססינג, שיללער וגאטה היו אשכנזים מכף גלגלם ועד ראשם; ולוא חדל מי מהם לאהוב את האשכנזים והיה אומר גלוי, כי אך אדם הוא ודבר אין לו עם אומתו ביתור, כי אז היו גם דבריו על דבר אהבת האנושיות כקול קורא במדבר, מפני שאיש לא היה מאמין בהם. רק אצלנו היהודים נמצאים הרבה „אוהבי אדם ושונאי עמם“ כאלה, המדמים בתומתם, כי הדבר הזה מרימם למדרגה נכונה וְגַד הוא על התקדמותם והליכתם לפני. הטעות הזאת נובעת בעצם מהעדד ידעתם את היהדות, לוא ידעו הקוסמופוליטים שלנו, כי מה שהו ההומניסטים האנגליים והפילנטרופים האשכנזים והאנציקלופדיסטים הצרפתים בחלומותיהם הטובים לפני מאה שנה — אין זה אלא מה שהמוני בני־ישראל מתפללים עליו ומאמינים בו ומחכים לו זה אלפים שנה כסדרן; לוא ידעו, כי כל עיקר אמונתנו ותפלותינו היא התקוה „לתור הזהב“ על פני האדמה, אשר אז „לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמד עוד מלחמה“, ומלאה הארץ רעה, וכל הרשעה כלה כעשן תכלה, — כי

עתה, תחת לשאוף אל ההומנות על ידי התנכרם לעמם, היו משתדלים, להפך, להתקרב אל עמם ולהרביץ את תורת ההומנות בעולם בשם עם עולם, עם עתיק ימים, העם האחד בתבל אשר התורה הזאת נתנה לו למורשה מימי קדם, בתמונת האמונה ב„ימות המשיח“ לעתיד לבוא.

אמנם תורת ההומנות צריכה להיות כתובה על דגל החנוך המוסרי בישראל, אבל לא כתורה נכריה, מולדת חוץ, כי אם כתורה יהודית, מולדת בית, אשר בה נקבצו יחד כל כבודנו ונחמותינו ותקותינו הטובות לימים יבואו.

12 החנוך הלאומי. רבות שקלו ושרו חכמים וסופרים בעת האחרונה על על אדות מהות אומתנו: אם עם ולאום אנחנו או כנסיה או שבט (של „בני תרה“ — „תרחישים“ — כהמצאת רנן), אם קהל או „עדר“ (כחדושו של יל„ג). הרעה היותר מקובלה בעיני הוזה היא דעת החכם בלונטשלי, המחלק בין „עם“ ו„לאום“ ומצא במושג „עם“ רעיון האחדות המדינית, ובמושג „לאום“ רעיון האחדות הקולטורית. רעיון הלאומיות בהיסטוריא החדשה נגלה באמת בשני הפנים האלה: אם בצורה מדינית, כשאיזה לאום, אשר לו מולדת אחת ושפה אחת ונוסוסים אחרים, משתדל להיות עם עומד ברשות עצמו, אשר לו ממשלה מיוחדת והוא חי על פי חקים ומשפטים, אשר נתנו לו מחוקקים ממנו יצאו, — או בצורה קולטורית, כשאיו אומה (אחת היא, אם יש לה צורה מדינית או לא) משתדלת להיות על פי דרכה ההיסטורית, לאחוז בנימוסיה המיוחדים לה, לדבר בשפתה ולהתפתח לפי רוחה וטעמה. אחדות הלאום היא על כן יותר טבעית מאחרות העם, הנובעת כל עיקרה מתנאים גיאוגרפיים והיסטוריים, ותלויה במקרים שונים. כך יכול כל אדם לעבור, אם ברצון או באונס, מתחום עמו אל תחום עם אחר, בהתישבו במדינה נכריה ובקבלו עליו את מרותה; אבל אויל! אמר לאיש המדמה בנפשו, כי אפשר באופן כזה להתנכר גם ללאומו ולהתכחש לנוע מחצבתו. יחס האחדות הלאומית אל האחרות המדינית הוא כיהם „קרובים“, בני משפחה אחת, אל יחס „שכנים“ הדרים במקום אחד. אכן בחיי יום יום, ומה גם בשעת סכנה, יש אשר „טוב שכן קרוב מאח רחוק“, אבל בחדרי לבו וברוב שרעפיו בקרבו קשור כל אדם בעבותות אהבה ורצון אל בני משפחתו, לוא גם ימצאו אלה בקצוי ארץ, מעבר לימים רבים. גם זה אמת, כי גדול כח המדינה לאחד עמים ולאומים שונים וגם לערבים זה בתוך זה, על ידי חנוך כללי ונשואי תערובת, כמו שאנו רואים במדינות שונות, מרוסיא ועד אמריקא. אבל כמה דורות דרושים להתבוללות כזו, ומה קשה להוציא דבר כזה אל הפועל — זאת תוכיח לא רק עלזאם-לוטרינגיה, כי אם גם אמריקה עצמה.

המושג „לאומיות“ יורה על סכום כל התכונות המיוחדות אשר בהן יבדל איוה לאום מכל הלאומים האחרים. איוה הן התכונות האלה אשר על פיהן נוכל להבדיל על נקלה בין לאום ולאום? על השאלה הזאת קשה לתת תשובה ברורה ומחלמה. רבים הם הסמנים, אשר נתנו חכמים להבדיל על פיהם בין הלאומים השונים, אבל בכלם אין אף „סימן מובהק“ אחד, אשר לא ימצאו סותרים רבים כנגדו. לראשית יסודי הלאומיות תחשב אחדות המולדת; אבל איוהו הלאום ששמר גזעו בטהרה ודם לאומים אחרים לא יול בעורקוין הרבה ידובר על אדות אחרות ההיסטוריא בלאומים; אבל כמה לאומים יפרדו למדינות שונות, הנלחמות זו בזו ומבקשות לבלוע אשה את אחתה. הדת כבר הרלה להיות סימן הלאומיות

אף בקרב רוב העמים אשר על דגל בודהא ובראהמה יחשבו, לרגלי כל אלה רואים אנחנו את רוב חכמי האתנולוגיא מעמידים את הלאומיות כל עיקרה על אחרות השפה. אבל דוקא השפה היא הסם היותר מזיק לטוהר הלאומיות, כי יותר מכל יתכוללו הלאומים זה בזה, עד כדי שכוח את נוע מהצבתם, על ידי השפה, כמה משבטי הסלזונים והפינים והטטרים התכוללו בקרב עם הרוסים בקבלם את שפתו, עד שישכחו את מקורם; והוא הדין באמריקה הצפונית ובכמה מדינות אחרות, כללו של דבר הוא, כי כל ענין ה"לאומיות" הוא דבר התלוי יותר מכל בהכרה הפנימית. וכשם שעור שחרהר ושער שחור אינו מפריע לאומיותו של איש אשכנזי מכסן ולידה, שצריך להיות, ככתוב באתנוגרפיא, בעל עור לכן ושער צהוב; כן גם נשואי נשים נכריות במשך כמה דורות כסדרם אינם מפריעים לאומיותם של האנגליים, המשתקעים במושבותיהם הרחוקות. ההכרה הלאומית היא העיקר וכל יתר התנאים הנם אך עוזרים לה; אפס כי בשעה שיחס-המולדת, ההסטוריא או הדת נקנים לאדם רק מפי המסורה, ואחיותם כמעט כולה רוחנית, השפה היא קנינו הלאומי היותר ממש, המקשר אותו אל עמו בקשר מוחשי.

אחרי ההקרמות האלה אין לנו עוד להרבות מלים בכדי להוכיח, כי לאומיות היהודים היא אחת היותר טהורות והיותר חזקות. טהרת המולדת נשמרה בקרבנו לכל הפחות יותר מאשר בכל אומה ולשון באירופא. אחדותנו ההיסטורית, למרות הפזור, גם כן עומדת וקיימת בין רוב העם. אמנם רגילים אנחנו לחשוב לאסוננו היותר גדול את אבדן אחדות המדינה, אבל אין לשכוח, כי הפזור הנורא, אשר בא יחד עם חרבן בית השני, הוא אשר השאיר לאומתנו את הנחלה הטובה — אחדות הדת, במדה וכצורה כזו, שאין כמותה לשום אומה קולטורית אחרת, לוא עלתה בידי ר' יוחנן בן זכאי, למשל, להשיג מירי אספסינוס קיסר, במקום השארת הישיבה ביבנה, השארת היהודים בירושלים גם אחרי חרבן הבית, מי יודע אם לא נהפכו בעלי הכתות השונות: הצדוקים, הפרושים, האיסיים, הקנאים, אשר נלחמו אשה ברעותה בתקופה ההיא — לבעלי דתות שונות, וכמו כן היה הפזור בכל ימי הגולה סגולה בדוקה להצלת הדת בכל מקום באירופא אשר הגיעו שם לאחינו מים עד נפש . . . אבל הפזור הזה, אשר שמר על אחדות דתנו, עלה לנו במחיר אבדן סגולות לאומיות אחרות מהיותר נכבדות — במחיר אבדן אחדות השפה והשתוות הנמוסים. מה זר ומזר יהודי רוסי לאחיו הקרימטשקים והקוקוים, אם כי כולם יושבים בבבולי מדינה אחת; וכמו כן זר ומזר יהודה פולני מגדות הוויסלא לאחיו הגולד על גדות הרהיין, ושניהם יחד לאחיהם הספרדים היושבים בטורקיה. — ככה נשענה עד כה ההכרה הלאומית שלנו רק על ההיסטוריא ועל הדת ועל האמונה ביעודי אומתנו לאחרית הימים. אך עתה הנה דתנו הולכת ורוספת, לכה"פ בתמונתה העתיקה, יחד עם יתר הדתות, לרגלי חרושי הפילוסופיא המדעית, האקזיגיטיבא, והארכיאלוגיא; חבל ההיסטוריא שלנו כבר נפסק בעיני אלה מאחינו, אשר הורגלו להביט על שוויוניות היהודים בארצות סוזריהם כעל קץ ותכלית כל יעודינו הלאומיים. ומה נשאר אפוא ללאומיותנו? על מה ולמה יועקו האנטיסמיטים? כלום על תוי פנינו המיוחדים, על „חוטמינו הטפוסיים"? אבל הנה באים נשואי-התערובות, ההולכים ומתפשטים בקרב אחינו בכל המדינות הנאורות, ושמים קץ ותכלה גם „לחוטס" היהודי, ומה להם עוד כי נועקו?

ובכן אנו רואים עתה, בתקופת-היסטוריתנו האחרונה, בהתמוטט יחד כל יסודי לאומיותנו הטהורה והאיתנה, אשר אלפי שנים כסדרן החזיקה מעמד ועתה סר כהה וכמו נכונה היא לנפול. האמנם כלה עושה הזמן בשארית ישראל? האמנם אחר כל המלחמות אשר נלחם עמנו בעד קיומו ימות עתה מות נבל, במכרו את קיומו בעד „גויר ערשים“ בעד „זכויות“ ונשוואית-ערובות?

לא, לא אל זאת התפלל עמנו אלפים שנה ממורה שמש ועד מכואו! „זכויות-אזרח“, הנחונות בכל הארצות הנאורות אפילו לצוענים, כושים ונגריטוסים, הגן שכר דל ומצער בעד היסטוריא מלאה תלאות ונכורה, נדיבות וחרף-נפש, לעם עתיק ימים מכל עמי אירופא, לבני אברהם יצחק ויעקב, מורי דת ומוסר לעמי מזה ומערב, אשר לשביבי אור תורתם העתיקה ילכו עתה יותר מחצי כל יושבי תבל! לא! — *Zu etwas Besserem sind wir geboren* — זאת ירגיש בלבנו כל איש יהודי, אשר גחלת לאומיותו עוד לא עוממה בקרבו. הכרתנו הלאומית לא תאמר די לה בזכרונות העבר לכדו, אשר אחינו המערבים מסתפקים בהם, כי אם תחוש לה עתידות גדולות מזה ויעודים נשגבים לאחרית הימים. הכרתנו הלאומית מחיבת אותנו לדאג לא רק לקיום אוטנתנו בהוה — לזה דואגים האנטיסמיטים יותר ממנו — כי אם עוד יותר מזה לאחריתנו בעתיד. ואל התכלית הזאת צריך שישאף בקרבנו החנוך הלאומי. החנוך הלאומי צריך שימלא בעמנו מקום החנוך הדתי בכל מקום שהשפעת הדת כבר נתמעטה או נכונה להתמעט; ויחד עם זאת צריך שהחנוך הלאומי יוסיף מלואים לחנוך הדתי בכל מקום שהחנוך הדתי מצומצם רק „באושר הנצחי“ של האדם הפרטי לכדו. כי ההכרה הדתית וההכרה הלאומית אינן סותרות זה את זה, כי אם ממלאות אשה את אחותה — יכולים אנתנו להוכח, כראותנו שני אנשים קתולים אדוקים, שהאחד עם זה צרפתי נלהב והשני איטלקי נלהב. החנוך הלאומי בישראל צריך שתהיה ידו האחת אוחות בעבר, וידו השניה פרושה אל העתיד, כלומר, תכונתו צריכה להיות מסורית ופרוגרסיבית כאחת. החנוך הלאומי בישראל צריך שיכניע את אושר הפרט לפני אושר הכלל: האיריאל של החנוך הלאומי בישראל צריך שיהיה — הבאת הרמוניה נכונה בין רגשות האדם ורגשות העם, שהוא הוא האיריאל של ההומנות בצורתו היותר קרובה אל המציאות והאפשרות.

הנה כי כן מצאנו, כי מכל שיטות החנוך המפורסמות בעולם, השיטה היותר מתאימה אל צרכי החנוך בעמנו היא שיטת החנוך הלאומי. וכמו כן הראנו לדעת, כי החנוך הלאומי בישראל צריך שיאצור בתוכו את כל הטוב הנמצא בכל יתר שיטות החנוך, ויחד עם זאת יהיה נקי מכל הרע האצור בתוכו. — השאלה הקשה, אשר שאלנו בראשית מאמרנו: אינו הדרך היותר ישרה בחנוך הישראלי? מצאה איפוא בזה את תשובתה, אבל לא עוד את פתרונה. כי מה נקל לאמר: צריך לעשות זאת וזאת! אבל — איך לעשות ומי ומי העושים?

את השאלות האלה ננסה לפתור במה שיבוא.

יהודה ליב גאָרדאָן.

(זכרונות ומחשבות)

(ב.)

כל משורר, אם הוא רק אמתי ומקורי, יש לו סגולה לראות את התבל וחזיונותיה רק באספקלריותו המיוחדת. כל משורר אמתי רואה את התבל כאלו היה הוא האדם הראשון הנולד עליה, וכל תקופות הבריאה עוברות ונרשמות בנפשו. אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד ואין שני משוררים הווים בסגנון אחד. לכל פיטן יש גיא־חיוון מיוחד, ובגיא הזה גם פרחים מיוחדים, גם „זובכ־ירקמה“ מיוחדים. אם המשוררים יבדלו זה מזה בכל יצוריו רוחם וילדי דמיונם, הנה ביותר ינכרו בטפוסים הנשים שבראו בחזיונותיהם ושייריהם. ביצירת־הן זו יִרָאָה המשורר בכל תקף דמיונו, בכל חרוד הרגשתו ועו רוחו. החכמות החיוביות והשמושיות לא נתנו לנו, בני אדם פשוטים, קנה־מדה למוד בו את נפש האשה, עוד לא חקקו לנו חקים להבין על פיהם את שרירות לבה ועקלקלות רוחה. באוצר כלי נשק החכמה שבזמננו לא נמצא מפתח לחררי הלב של המין היפה והאיום־הסגורים בשבעה חותמות. רק המשורר האמתי חודר למצפונות רוח האשה, רק בידו נמצא המפתח למסתרי לבה ורק הוא מגלה תעלומותיו. רק הוא רואה הלך שנינותיה, רק הוא מרגיש את כל מרירות נעמה ונעם מרירותה, רק הוא יודע מריה, קשי ערפה, קלות דעתה, חליפות רגשותיה, חריפותה וערמתה, אמונתה, אהבתה, חכיבותה גם מעלה ובגדה. גם חוקר חכמת־הנפש, בכואו לחקור את נפש האשה, יהיו לו המשוררים הגדולים של עם ועם לעינים. שקספיר ידע את נפש האשה הרבה יתר מהחכמים אשר ידיהם מלוכלכות בהחומר השחוף של גלגלת האדם.

נראה נא את פני הנשים אשר ברא גאָרדאָן ברוח בת שירתו. נתכונן נא אל הצלם והדמות אשר נתן הוא להעבריה, נחקר נא עד היכן הגיע כחו הפיוטי להגשים את „העלמות הנצחית“.

מה שנוגע לידיעת לב הנשים מטפוסים שונים במצבים ומעמדים שונים — בידיעה על פי נסיונות החיים אני מדבר — הנה לא לבד שאין אנחנו יכולים להמשיל את „ראש משוררנו“, בנידון זה, למשוררי העמים האחרים, כי אם גם בטוח אני שאחד המהגדרסים או התוכנים והוכרי השמים שבאומות העולם התענגו בחברת נשים שונות ונכוו מגחלתן ונעקצו מלשונן הרבה יתר מגארדאָן שלנו. ואין אנחנו מצטערים כלל על שלא ידע משוררנו את האשה במוכן הגשמי. ידיעה זו נקנית בנסיונות מרים ולפעמים גם מכוערים. משוררי האהבה והענבים בקרב העמים אחרים לא יכתבו על הגליון מה שהרה והנה לבם בחרד הורתם, את רגשותיהם לא ישאבו מצלוחית־הדיו, כי אם יעשו נסיונות, לפעמים

גם קשים, על עצמם, כמו שיעשו גם חוקרי־הטבע נסיונות על כלבים ושפניהם, או על בשרם ודמם עצמם. גם המשוררים ירכיבו כל מיני רעל התאות והחמדות בבשרם, למען יתבוננו לפעולות הרעל הזה בדמם. מוחם ועצביהם. את פצעי האהבה ונשיקותיה בכל אלפי חליפותיהם ידעו לא מפי ספרי שירה של אחרים, כי אם מתוך חייהם עצמם, דברים כפשוטם. יל"ג, ככל המשוררים והסופרים העברים מדור העבר, לא גודל בחברת נשים, לא בא כסודן ולא חזר אחריו. משוררנו כותב, בשנת תר"ל, לאחד ממכיריו: "... בעון עריות לא נצטיגתי מעודי... בעברה זו לא נכשלתי בה ולא נגררתי אחריה גם בימי בחרותי ושחרותי ואף כי עתה⁽¹⁾. צא וראה מה בין סופר ומשורר עברי לסופרי אומות העולם. טורגניוב ספר לאחר מרעיו, כי פעם אחת ישב במסכת סופרי צרפת מבני העליה, והיה מרבה כל אחד מהם לספר גבורותיו ונפלאותיו בהלכות אישות, וישאל טורגניוב את אחד מבני החבורה העליזה דבר־מה, ומתוך שאלתו היה נגר שאיננו בקי כל כך במסתרי ענבים, וישחקו עליו, ויתפלאו איך יכול איש כזה להיות מספר חכם חרשים אשר יתאר גם דרכי הנשים ואהבתן, שיחן ושיגן. והנה אלו חשדו את משוררנו באחד הדברים, אשר העיד טורגניוב הצנוע על נפשו ביחוסו להנשים, היה חושב זאת, בלי ספק, לעלבון כבודו היותר גדול.

עד כמה שיודעים אנחנו ממכתביו של המשורר הנדפסים וכן מיתר התעודות והמאמרים שנתפרסמו על דבר חייו, לא ידע את האהבה, לא בתענוגיה ולא במכאוביה, לא בבחרותו ולא בימי עמידתו. המשורר מספר על נפשו: "... במלאת לי י"ג שנה סימתי הכבות ודרשתי בהם לפני הקרואים ואחד מהם נתן עיניו בי ונעשיתי — חתן לבתי...⁽²⁾. אמנם עוד באותה שנה הוציאו את שכמו מסבל זה, אך כל ימי חייו היה עליו ללחום מלחמת קיומו הגשמי והרוחני, והמלחמה היתה קשה וכבדה עד מאד, ועתות הפנאי הקדיש לתורה ולחכמה. יל"ג מתאר באחד ממכתביו את סדר חייו והנהגתו: "... עודני עמל מבקר עד ערב, להביא לביתי טרף, ורגלי תמיד נעות, ללכת לשעות, אל בתי הספר, אשר לא יתנו אמרי שפר, ולרעות מאין הפוגה, את צאן ההרגה, תלמידים ותלמידות, שדים ושרות, ובשובי עיף למעוני, עוד לא ארנע כרצוני, כי עוד אבלה עתי, להורות ולנהל את בתי; ובפנות היום, ובכלות הפעלים, ושבו הצללים, אז נפשי בקרב, תעמול כל הערב, לחרות על לוח, כל מעלת הרוח, לשפוך כל מעיני, על הספר לפני... כן עיף ורפה כח, לא ארע מנוח... ובשרם בקר אקומה, לשוב אל סבלותי, האוכלות כל ימותי, המכלות כחי, והמתריבות מוחי, כן רנע לא אנוח, בבשר וברוח...⁽³⁾. הוקנה קפצה על המשורר קודם זמנה. בהיותו בן ל"ה יכתוב לאחר מרעיו: "... ובעת אשר רבים נהנין מזיו החיים ורב עצמיהם איתן, אני חלש ורפה כח כנבר אין איל⁽⁴⁾. המשורר העביר שני שלישי חייו בערי תחום המושב בחוג צר מאד, לכן ידע והכיר מקרוב את העבריה הפשוטה וההמונית ואתה תאר בתקופת שיריו השניה, לה הקדיש בת שירתו וכח מליצתו.

האשה האידיאלית האחת והמיוחדת הנמצאת בכל שיריו היא הנה שלו.

הבה נתבונן נא אליה.

נתבונן? אבל בקראנו את השיר "חנה" הננו שומעים רק קול דברים וכל תמונה

(1) אגרות יל"ג ח"א צד 149. — (2) שם צד 82.

(3) שם צד 89. — (4) שם צד 189.

אין אנו רואים. חנה ואת איננה נפש חיה, היא לא נבראת, כי אם עשויה על פי רשימת-
סממנים ידועה.

גארדאן מספר את מעלות חנה, אני מדויק בלשוני ואומר מספר, כי הוא איננו
מציר את חנה ויפיה, כי אם מונה את שבחיה. משוררנו זה, ככל משוררי בני שם, יתפעל
ויתרגש ביחוד, מעיני אהובתו. נקרא נא את כל חרוזיו שהקדיש לעיני חנה:

כִּי מָה אֹרֶךְ בּוֹכְבִים שָׁמֶשׁ וְרַח
מִיֵּל אֹרֶךְ עַפְעַפִּיךָ. עַתָּה חַן תִּשְׁקִיפִי?

וְכֹאֲרֵךְ שִׁבְעַת הַיָּמִים אֹרֶךְ עֵינֶיךָ

מִבְּמַדְךָ — אֵיזֶר כָּל חֶמְדָּה וְחַפְצֵי
יִבְקִיעֵנִי לְךָ מֵהַר קִירוֹת לֵב גִּבֹּר
מִמָּאָה תוֹתֵךְ בָּרִים וְכִלֵּי נֶפֶשׁ.
כָּל מִגֵּן לֹא יַעֲמוֹד מִיֵּל חַן עֵינֶיךָ.

אחרי כל החרוזים האלה, אין אנחנו יודעים מה צבען של עיני חנה, השחורות הן או
מראה תכלת או גֵּן אחר להן; אין אנחנו יודעים הגדולות או קטנות הן העינים ומה
גבותיהן, שמורותיהן ובכותיהן? "כאור שבעת הימים אור עיניה". היודעים אנחנו מה טיבו
של אור זה ומה מראהו? המשורר מבטיחנו, כי מבט חנה יבקיע לה מהר קירות לב גבר
ממאה תותח כרים וכלי נפֵי, הנה מלבד שהרמיון הזה ישן נושן, אין המשורר אשר
"אישיותו" מוצקת מתאר את הרושם והפעולה שיעשו עיני אהובתו על אחרים, כי אם
עליו עצמו, על נפשו ולבבו. פעולת עיני האשה על הגברים איננה כפעולת זרם חשמל
חזק אשר הכל מודעזעים מתקפו, כי אם כל איש ואיש מתפעל מעינים אחרות, הכל לפי
טבע האיש, מושגיו ביוסי ועצמותו המיוחדת. בעיני פסקל, למשל, היו מוצאות חן נשים
בעלות עינים עקומות, מפני שלאהובתו הראשונה היו עינים כאלה.
המשורר אומר: "הִגֵּה נַחַת גֵּן אֵל נַחַת פְּגִיךָ".

ציור אחר לא נתן לנו מפני חנה שלו. הנוכל לשות בנפשנו את פני חנה, גם אחרי
שהגיד לנו המשורר, כי נחת פניה נחת גן אל? הלאה:
בְּתַמָּר כִּי יִשְׁגָּה רֹזְמָה תִּלְכִּי.

דמיון זה מורגל בפי המשוררים העברים משנות דור ודור ואיננו מצויין עוד כל הליכה פרטית.

בְּעֵרִיץ יִקְהַת לְחִנֵּךְ. עַתָּה כִּי תִשְׁחַקִּי
יָרֵד הַנּוֹעַם לְשִׁבּוֹן מִשְׁמָיִם.

אין חסדי להעיר על המליצה הקשה: "ערוץ יקחת הלחי", כי סוף סוף הלא אנחנו מבינים,
כי כונתו פה "גומת הלחי", אבל אין אני מוצא בחרוזים אלה כל ציור בהיר למראה פניה
וליפיים המיוחד בעת שחקה.

חנה זו היא כלי כל צורה מיוחדת, בלי כל עצמות. לכל משורר אמתי יש אידיאל

מיוחד ביפי הגוף ולנגדו מִכּוֹן אִידִיאָלוֹ בִּיפֵי הַרוּחַ. הַמְשׁוֹרֵר מְצִיין וּמְטַעֵם קוֹ מִיּוֹחַד בִּיפֵי הַגּוּפִי וְהַרוּחִי שֶׁל אֲהוּבַת נַפְשׁוֹ, אוֹתוֹ הָקוּ הַמְבְרִילָה מֵאֲחֵרוֹת דּוֹמוֹת לָהּ בַּהֲרֵבָה דְבָרִים. וּמָה אֲנִי רּוֹאִים בַּחֲנָה שֶׁל מְשׁוֹרְרֵנוּ? מַעֲלוֹתֶיהָ וַיִּתְרוֹנוֹתֶיהָ הֵם כּוֹלָלִים, אֲשֶׁר נוֹכַל לִיחַסֵם לְכָל יִפְהַרְפִּיהַ תּוֹמַת־הַלֵּב. הַסְּמָנִים שֶׁהוּא נוֹתֵן בָּהֶם יוֹתֵר מִטּוֹשְׁמִשִּׁים, יוֹתֵר כּוֹלָלִים מִהַסְּמָנִים שְׁכוֹתֵכִים בַּתְּעוּדַת־הַמַּסַּע, גַּם אִם יוֹסִיפוּ: „סְמָנִים מִיּוֹחַדִּים אֵין“. גַּם הָאֵדָם הַפְּשׁוּט שֶׁאֵינִי חָכֵם חֲרָשִׁים תּוֹפֵס בִּידְעָה בְּרוּרָה אוֹ בְּלֹתִי בְּרוּרָה אֵת הַקּוֹיִם וְהַשְּׂרָטְמוֹשִׁים הַמִּיּוֹחַדִּים בְּפִנֵי אִישׁ, הַמְבְרִילִים אוֹתוֹ מֵאֲלָפֵי אֲנָשִׁים דּוֹמִים לוֹ. הַצִּיר, אִם הוּא חָכֵם חֲרָשִׁים, וְהַמְשׁוֹרֵר הָאֲמִתִּי תּוֹפֵסִים, תְּפִיסָה עֲמוּקָה וּגְמוּרָה, גַּם אוֹתָם הַקּוֹיִם הַדְּקִים מִן הַדְּקִים שֶׁבְּפִנֵי אִישׁ וּבַתְּכוֹנְתּוֹ הַרוּחָנִית, אֲשֶׁר יַעֲלֶמוּ מַעֲיֵנִי הַרוּאָה הַמְּצוּיָה, אֵת הַקּוֹיִם הַדְּקִים הָאֵלֶּה לֹא יַדַּע גֹּאֲרֵדָאן לַתְּפֹסֶם וְלַצִּירִם.

הַמְשׁוֹרֵר אוֹמֵר אֶל חֲנָה אֲהוּבַתּוֹ הָאִידִיאָלִית:

עַתָּה עֵינֵי רֵאשׁוֹנָה אֶתְּךָ חֲזִי

נֶפֶל מַעֲלִימוֹ מִסֶּדֶד הָאֶפֶל.

הַמְשׁוֹרֵר מְסַפֵּר הַלֵּאָה בְּשַׁבְּחָהּ, אֲבָל לֹא יֵרָאֶה לָנוּ אֵת הַיַּחַס אֲשֶׁר בִּינֵיהֶם, הַיַּחַס אֲשֶׁר בֵּין שְׁתֵּי נַפְשׁוֹת חַיּוֹת אוֹהֲבוֹת, שׁוֹאֲפוֹת וּכְמֹהוֹת זֶו לְזֶו. חֲנָה זֶו הִיא כָּל כַּךְ כְּלִלִית, מִפְּשֻׁטָּה וְאוֹצֹלָה, כָּל כַּךְ רְחוּקָה וְעַרְפְּלִית, עַד שֶׁאֵינִי בִּינָה וּבֵין הַמְשׁוֹרֵר גַּם אוֹתָהּ הַקְּרֵבָה הַמְּמִשִּׁית שִׁישׁ בֵּין הַצִּיר וּבֵין הָאֲכַמְטִיָּה אוֹ הַצְּנוּן שֶׁתֹּאֵר עַל הַבֶּדֶד.

חֲנָה נֵרָאֶה נֹא אֵיךְ יֵתָּאֵר מִיכֵיל אֵת חֲנָה אֲהוּבַתּוֹ. הוּא לֹא יִמְנַה מַעֲלוֹת אֲהוּבַתּוֹ וּפְרָטֵי יִפְיָהּ. בַּתּוּיִם אֲחֵדִים הַבִּיעַ הֲרֵבָה:

מִזִּי שְׁמֵשׁ רִקְמָתִי, מִיפֵי שׁוֹשְׁנִים!

בְּצֻחֹק הִצַּק עָלַי סִיף הַזֶּה מִהַ־נְּעֻמָּתִי!

בְּצֻחֹק בָּנָה בְּרָא אֶל גִּן־עֵדֵנִים. (כְּנוּר בַּת צִיּוֹן עַד 87).

חֲנָה זֹאת, שֶׁל מִיכֵיל, נֶפֶשׁ חַיָּה וּמְרַגֶּשֶׁת הִיא, וְגַם הַמְשׁוֹרֵר לֹא יִכְבִּיר מְלִים, לֹא יִגְמֹר עֲלֶיהָ אֵת הַהֲלָל, כִּי אִם יִמְיֵנוּ "תִּצְחַק בְּשִׁעַר תִּקְלַת־לִיָּהּ". הַמְשׁוֹרֵר יַחְבֵּקָהּ וַיִּשְׁקָנָה וְהִיא "תִּתְקַצֹּף בְּרָגַע אַף תִּצְהוּל סָנִיָּה". חֲנָה מֵתַאֲמַצַּת לַהֲתַחַמֵּק מִחֻבּוֹק יָדָיו וּנְשִׁיקוֹתָיו הַלּוֹחֲטוֹת, וְהוּא אוֹמֵר לָהּ:

אֶל נָא כֹּה תִיפִי — אֵימָה וְנַעֲיִמָּה!

וּבָחֵן שֶׁפִּתְּוִתֶיךָ אֶל עוֹד תִּצְחָקִי.

אֲזַ בְּנִשְׁיֻקוֹתַי סִי לְחִנּוּךְ לֹא אֲאָדִימָה! (שם)

חֲנָה קוֹצֶפֶת עַל הַמְשׁוֹרֵר, עַתָּה עוֹ אֲהַבְתּוֹ "חֵק מוֹסֵר פֹּרְעִי", אֲבָל הוּא מוֹצֵא בּוֹה עֲנַג מִיּוֹחַד:

מִהַ־נִּזְרָא הוֹד אֶפֶסֶד חֲרוֹן וַיִּפִּי

וַיִּשׁוּבֵב נַפְשִׁי עַת לְבִי קוֹרְעִי!

הַשִּׁיר הַזֶּה שֶׁל מִיכֵיל הוּא קָטָן מְאֹד בְּכַמּוֹתוֹ, אֲבָל כְּמַה חַיִּים, כְּמַה תְּנוּעָה, כְּמַה שִׁירָה יֵשׁ בּוֹ. "מוֹזֵי שְׁמֵשׁ רִקְמָתִי, מִיפֵי שׁוֹשְׁנִים" זֶה הוּא צִיּוֹר מְקוּרִי וְאֵינִי שׁאוּל מְמַלִּיצַת כְּתָבִי הַקְּרֵשׁ. חֲנָה זֹאת יֵשׁ לָהּ פְּרָצוּף מוֹסְרִי מִיּוֹחַד, הִיא "אֵימָה וְנַעֲיִמָּה", צֻחֹק עָלַי סִיָּה

ועננה על מצחה. מיכיל תאר את אהובתו לחנה זאת עוד בשירים אחרים. ומה שהורה, מה עזה, מה אנושית ומה טבעית אהבה זאת. כמה תמימות ואמונה יש בה. זו היא אהבה אמיתית, אהבה פיושית.

המשורר מיכיל אוהב ואומר שירתו, ויליג משנן לאהובתו פרק בחכמת מה שאחר הטבע, כפלוסוף קרמון אמתי:

אל תִּירָאֵי זְקֵנָה הַמְּבֻלָּה בְּל יָפוּ

הֵן רַק בִּיפֵי בְּשָׂר יָדָךְ מִשְׁלֵת

לֹא בִיפֵי רוּחַ וּבְנַפְשׁ מִשְׁבֵּלֵת

הֵן שׁוֹשְׁנֵי הַלְחָיִים תִּבְלָנָה

הַבְּשָׂר יָרֹחַ, צִמְקוֹת שְׂדֵיִם.

עֵינֵי חֵן בְּהוֹת, שְׁנֵי-שֵׁן תִּפְלָנָה

בְּקֶרֶב הַזְּקֵנָה — הוּא הַדָּף הַחַיִּים:

אֵךְ בְּשָׂרוֹן נִפְשׁ, יִתְרוֹן רוּחַ נֶבֶר

עוֹד יִנּוּב יִפְרִיחַ עַד, עֶפְרַק קָבֵר.

נחמה כזאת נאה בפי משורר מן הראש ולא מן הלב.

* * *

בת־שוע (בהשיר, קוצנו של יוד) היא האשה העכריה, אשר משוררנו תאר אותה בתשוקה יתרה ויריק עליה את אוצרות רוחו. נראה נא איך הכין המשורר את נפשה, איך ראה ללבנה. בת־שוע היא יפיפיה. גארדאן מעיד עליה כי:

מִי אֲשֶׁר לֹא רָאָה בַת חֶפֶר בַּת־שֹׁעַ

לֹא רָאָה מִיָּמָיו אִשָּׁת יָפֵת תֹּאֵר. (כ"ש ח"ד צד 9)

אני אומר המשורר מעיד עליה, כי יפת תאר היא, יען כי על פי ציוריו שהוא מצויר אותה אי אפשר לדעת זאת אל נכון. מי האיש אשר יברא לו מושג בהיר בנפשו מיפיה של בת־שוע על פי התוארים האלה:

אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת צֹלַע זֹאת גְּבַתָּהּ; אֵלֶּה הַעֵינָיִם לְלֵאוֹת הַתְּבֻלָּה, וּלְחַיֵּי

הַרְקָמָה — תּוֹלַע וְצִמְרִ; זֶה מַגְדֵּל הַשֵּׁן — לֹא צִנּוּר יִקְרָאוּ.

על פי שן אחת ממלתעות האדם, היה המנתח קוביה עושה את כל שלדו בדיוק. המשורר שהוא חכם חרשים מתוה לפנינו קוים אחרים מפני האשה ויפיה, ואנחנו מצוירים לנו בדמיוננו את צורתה כמו שהיא ואת טפוסה המיוחד. אבל היש לנו איזה ציור דמיוני מעינים שהן „ללאות התכלת“, מצוואר שהוא „מגדל השן“, מלחיים שהן „תולע וצמר“, או הנוכל לשות בנפשנו גזרתה המיוחדת של בת־שוע, אם גם נרע, כי „אבנים שלמות נבנתה“, ובת־שוע זאת „לא כברוא כל אדם נבראה“, „כי כברואת נשיקה מידי ויצרה יצאה“.

וְנִשְׁמָה זָכָה הוֹצִיא מִן הָאוֹצָר

וּבְרִנֵּה רִצוֹן נִפְתָּח בְּאֵף הַנוֹצָר.

ולאשת חן זו, סמל הצניעות עלי האדמות, חלק המשורר, "כל מדות בנות ציון המצוינות":

מְהֵרָה וּפְרִישוֹת וְחֲרִיצוֹת יָדַים,

תֵּר אָדָם הַמַּעֲלָה עִם שְׁפָלוֹת רוּחַ.

חפר אביה היה נשוא פנים ומחויק תא הרצין בעיר אילון, גם שלחן ערוך לנוסעים ומלון.

וּבְתוֹ הַיְחִידָה בְּבֵיתוֹ הַעֲקָרָת

כִּי אָמְדָה מִתָּה עָלֶיהָ בְּנִעוּרֶיהָ

"ובחמש עשרה שנה לחיי בת-שוע, מצא לה אביה חתן כלבבו", את הלל מכפר פרעתון "נער כשחייף עין".

לֹא עֵינֵי עֶגְלָה לֹא פִּאֹת בְּזַנְבוֹת,

לֹא פָּנִים כְּפָנֵי גְרוּגֶרֶת רַבִּי צְדוֹק,

אֵךְ "עֵלוֹי" הוּא, בְּקִי בְּשִׁלֵּשׁ בְּבוֹת.

בְּתוֹלַע הָאֲדִימָה יוֹם בּוֹא הַבְּשָׂרָה

ובת-שוע

וְתַדָּם — וּמִלָּה אֵינְנָה דוֹכֶרֶת.

"ובשבע עשרה שנה לחיי בת-שוע, השיאה אביה לכהיר לבבו".

וּבֵת-שׁוֹעַ וּבַעֲלָה יָשְׁבוּ שְׁלֹשׁ שָׁנִים

וַיֹּאכְלוּ דָגָן שָׁמַיִם עַל שִׁלְחָן רַב חֶפְרָי:

הוּא הַרְמָה וְיִלְדָה וְהִינִיקָה בָּנִים,

הוּא הַתְּפִלָּל וְלָמַד וְקָרָא בַּסֵּפֶר.

ובכלות שנות-הארחה, "מתנות הררשה באו אל בית הנשה" תשאל בת-שוע: "מה אחריתנו,

הלל?" גם תזכירהו, כי הוא בעל אשה ובנים, או ילך הלל למדינות הים, כחקותו כי ימצא

שם מקור לפרנסתו.

וּבֵת שׁוֹעַ מְכָרָה תְּכַשִּׁימִיהַּ בְּצֵאתוֹ

וּתְפַתַּח לָהּ חֲנוּת וּבֵית מִרְפַּלֵּת

לְמַבּוֹר פֶּלַעַן וְעַדְשִׁים גָּרֵשׁ וְסֵלֵת.

משוררנו רואה את מרום קץ אסונה של בת-שוע רק בזה:

כִּי בְּמִקוֹם חַיֵּי עֶשֶׂר הָיוּ חַיֵּיהָ מְרִים,

כִּי רַבְּצָה בָּהּ הָאֵלָה הַבְּתוּבָה בַּסֵּפֶר,

כִּי בַעֲלָה הָעֵלֹיב נִשְׂא אִשָּׁה מְרָם

יָכִין לְשִׁבְתוֹ בֵּית וּלְמֵאֲבָלוֹ בָּרָם.

לחוש חיים מרים כאלה יכולה גם אשה פשוטה מן השוק, שלא נבראה מקרן אור, מ־שחוק צדיק תמים" ומריח האביב". דיה להיות אשה בעלת קבה ואם לשני ילדים, למען הרגש מה אומללה היא במצב כזה. ואשה כבת־שוע תהיה אומללה, לו גם יהיה בעלה, איש כהלל, בעל רכבות, לו גם תשב אתו בארמון רוזנים, יען כי היא תאווה לדעת, לחיים — ואיך, יען כי שתי נפשות כאלה, כבת־שוע והלל, אינן יכולות להיות מאושרות כברית נשואיהן. הקוץ שבנשואים האלה הוא לא חסר־הפרנסה והכלכלה, כי אם חסר נשמת החיים ותמציתם.

בת־שוע והלל! בהרכבה מזוהר כזאת, פגישת שתי תכונות ורוחות רחוקות זו מזו כאלה, התנשנות שני בעלי מזג נבדל כמוהם, מה רב החמר אשר יתנו לנפש החושב ומה רחבה היריעה ומה דקה המסכת אשר ירשו לפני דמיון המשורר האמתי. שלש שנים ישבו בת־שוע והלל יחד. בשנים האלה היו, בלי כל ספק, רגעי התנגדות ואיבה במדה ידועה, וגם רגעי התקרבות והתלכדות, אם אמיתית או מדומית; בשנים האלה היו, לנכון, רגעי מלחמה גלויה או נסתרה וגם שעות רחמים ורצון, בהן היו גם נענועים כמוסים וגם יאוש מר, דמעות כסתר וגם תקוה הרישית; בשלש שנים האלה היו עתות הכנעת־הלב והתבטלות הרצון ועתות תביעות הלב והתגברות הרצון. בשלש שנים האלה היו בת־שוע והלל גם לאב ולאם לשני ילדים. רגשות האב והאם בלב שניהם, רגשי ההשתתפות בצער הנולדים ובשעשועיהם מביאים בהכרח, כחק טבעי, שניים, חליפות ותמורות בלכות שניהם; התהום העמוק המפריד בין בת־שוע והלל הולך ונסתם מעט מעט. התנגשות ורוחותיהם ותכונותיהם הולכת ונחלשת מצד אחד, ומצד השני היא הולכת ומתגברת. הן גם צבע קירות החדר אשר אנו יושבים בו שלש שנים, הן גם מראה ענני השמים החולפים וגם שיחה כטלה עוברת — עושים רושמים ידועים, בידעיתנו ושלא בידעיתנו, על נפשנו וכחותיה השונים, ואיך זה יצויר, כי שני אנשים חיים וצעירים, ובפרט בעל ואשתו, ישבו שלש שנים יחד ולא יפעלו זה על זה ולא יתפעלו זה מזה כלל? דבר זה הוא בלתי אפשר במציאות. אולם נארדאן רואה בכל שלש השנים שישובו בת־שוע ובעלה יחד רק כי היא "הרתה וילדה והניקה בנים" והוא "התפלל ולמד וקרא בספר". וגם ברמו דק לא ירמוז לנו משוררנו את חייהם הפנימיים של הנשואים האלה. הן גם הפרוש, עין היבש, היה מתנבב לראות את בת־שוע "כי גם לו בסתר נפש חומרת", ואיך זה יוכל היות כי הלל לא נתפעלה נפשו ולא נעשו בה שנויים בכל משך היותו וחיותו עם בת־שוע, אשר היתה "תר אדם המעלה"? יודעים אנחנו מספרי־המסעות, כי הנשים בנות השבטים הפראים העומדים על מדרגת ההתפתחות היותר נמוכה, גם הן משנות טעמן המוסרי לטוב, גם שכלן מתפתח, אם תחיינה שנים אחדות עם בני האירופאים ותלדנה להם בנים. והלל הן לא היה פרא־אדם. מי שהוא בטבעו פרא־אדם לא יהיה "עלווי", וגם איש איך־לכ לא היה, איש מדור העבר שהלך למדינות הים לבקש את ההצלחה לא יוכל היות חסר לב. המשוררים הגדולים חודרים גם להעולם הפנימי של העור, החרש והאלם ומוציאים שם עולם מלא; גם בתוך הפועלים החוסרים בהרים ובעמקים, אשר רוב חייהם עוברים בכליות האדמה ולא יראו אור השמש, ולפעמים הם רעבים גם ללחם — גם כתוכם ימצאו המשוררים האמתים חיי הנפש והלב: אהבה ושנאה, יאוש ותקוה, חפץ ורצון, נענועים ותשוקות. מקם מיללר מספר, כי כאשר העתיקו את ספר הברית החדשה לאחת הלשונות של שבטי הפראים חסרה להמתרגמים המלה "אהבה" באותה הלשון. אכל חכמי־ההכרה מצאו גם בשבט ההוא את רגשי האהבה

עצמם. ומשוררנו לא מצא בחיי בת-שוע בעלת הנשמה הזכה, הנפש החיה, אשר כל מדות בנות ציון המצוינות כללונה. — לא מצא בחייה עם בעלה, רק כי היא הרתה וילדה והניקה בנים והוא התפלל ולמד וקרא בספר. הטרגדיה בחיי בת-שוע ובעלה נגלתה לפני המשורר רק בשנה הרביעית אחרי חתונתם. או כאשר:

פֶּסֶק הַמֶּן, וְאַלְלוּ הַבֵּיטוּ

מִפְּסִיכֵם וַיְהִי לְנִצְיָרֵי אָבִן;

מַה-יֵאָכְלוּ הֵם? מַה לְיִלְדֵימוֹ וַיִּשְׁטִימוּ?

הלל הלך למדינות הים לבקש את ההצלחה. בשנה הראשונה עוד הריץ לפעמים אגרות אהבה ומכתבים נמלצים, עתה חדלו אמריו. עברו שנתים ומהלל אין קול ואין קשב, ובת-שוע, עוד עיניה כלות, לבה נגוע; וכבר קורא לה שם חדש בשער, "העגונה" יקראו לה זקן ונער. ובין כה וכה "ואילון הקיצה לחיים חדשים". החלו לבנות בה מסלת הברזל, ולרגלי המלאכה הזאת באו לאילון סוללים, חדשים, ופאבי המפקח על בנין המסלה. ופאבי הוא אלמן, בלי בנים, וימי חייו שלשים ושנים שנה. ואלמן זה הוא — נאמר דרך-אגב, — ככל יצורי ילגי, איש בלי פרצוף רוחני מיוחד. הוא סתם, משכיל בכל דרכיו. באמונת רוח ובלשון למודים הפיק מאת כל יודעיו רצון וירדות, ככל אלה האנשים, אשר אין להם מגמה ידועה ותכונה קבועה, שרוח כל הבריות נוחה מהם, והמה מפיקים רצון מאת כל רואיהם. משוררנו מעיד על פאבי, כי דעתו רחבה ונפשו, נפש ברכה. בקצור, הוא בחור נאה, חתן מצויין, והחתן דגן עוסק כל היום במלאכתו, וגם בגנותו לא יבלה עתו בהבל, כי יהנה בספרים יכתוב ויחבר. המשורר אינו אומר לנו באיזה מין ספרים קורא פאבי, מה הוא כותב ומחבר, למען נדע מה טיבו ונשות-רוחו. מה הפצו ומגמתו. אם יצין המשורר את גבורו לפני כתיבת ויאמר כי המדובר: "הוגה בספרים כותב ומחבר", לא יגיד לו בזה מאומה, כי יש ספרים וספרים, ויש מחבר ומחבר, והנה פאבי זה יושב בבית, אשר הוא נוכח חנות בת-שוע, ובהיותו רגיל לעמוד על יד החלון הפתוח ולהשגיח אל העוברים "ברחוב הקרת", ראה גם את בת-שוע יפת-המראה ורכת-השנים. ראה, כי בבוא איש לקנות תצהיל לו פנים ובצאתו יקבצו פארוו, יתנו עצבת, ראה כי היפסיה הזאת משנחת ברחמים גדולים אל ילדיה, ודמעות נגרות מרסי עיניה. וישאל: מי זאת האשה ההגונה? ויענהו: "היא בת-שוע העגונה!" ויאמר פאבי לראותה ולדעת חייה, "על כן בא בחנותה למקנה ולקנין", ומתוך דבריו אתה הבין כי אבן חן לפניו מגוללה ברפשי. ובליילה ההוא שנת פאבי נדרה, ויתהפך מצד אל צד על משכבו, כי תמונת העגונה נגדו עמדה; גם שנת בת-שוע נגולה הפעם. הכל כנהוג ומקובל בספורי-בדים מימים עברו, גם בלי כל שנוי הנוסח. ויוסף פאבי לבוא לעתים מומנות בחנות בת-שוע בראות כי איש אין; ויקנה לבה בחכו הטוב מיין. ובת-שוע, סמל הצניעות, ספרה לפאבי, בהתגלות לבה את רע מעמדה זה כשנתים. כי בעלה אשר נשאה בעודה באבה עזבה בחסר כל וילדיה השנים, ועל דעת הקהל נמצא אישה כעת בעיר ליברפול. בהשתדלות פאבי תפשו את הלל, שהיה לרוכל המחור בעירות, כסף, ויאות לתת לאשתו ספר כריתות בעד חמש מאות כסף. פאבי לא ספר מאומה לבת-שוע וישלה את הכסף הדרוש, ובעבור חדש ימים קבל פאבי ידיעה מליברפול, כי הלל כתב "גט פטורין לאשתו בדין ונהלכה".

עתה בא פאבי אל בת־שוע שמח ויבשרה „כי קרוב יום נאולתה“. על זה יאמר המשורר:

וּמְשׁוֹשׁ לֵב „הַעֲגוּגָה“ מִי זֶה יְשׁוּחָח!

עד כמה לא ידע משוררנו את מסתרי לב האשה העבירה, אם ברנע כזה, שנתבשרה בת־שוע פתאום, כי בעלה כתב לה גט פטורין, — אם ברנע כזה יראה רק את משוש לבנה. בת־שוע לא התיחסה בקרת־רוח אל הלל. בכליון עינים היתה מצפה דרך בית הרצים: „מתי יבוא מכתב ובשורה מהלל!?“ וגם הוא כתב לה בשנה הראשונה „אנרות אהבה ומכתבים נמלצים“. וכעבור שתי שנים אחרי לכתו למדינות הים יאמר המשורר: „עוד עיניה כלות, לבה נגוע“. היוכל היות כי ברנע זה, בהודע לה פתאום, שבעלה, אבי ילדיה אשר כל כך אהבתם, כתב לה גט פטורין, — כי ברנע הוזה תשמח לאין־קץ; תשמח, — ורק — תשמח? בת־שוע, „הנשמה הזכה“, אשר „כל מדות בנות ציון המצוינות“ כללו את נפשה, — היא היתה צריכה ברנע כזה להכלם עד היסוד ולהצטער על בעלה, אשר שלח לה גט פטורין ויפרד מעליה ומעל ילדיה לנצח בעד כסף. אשרה ושמחתה של בת־שוע — יספר המשורר — עוד התגברו בכרוע פאבי פתאם לפניו ברך, ובקול יונים יוצא מעמקי הנפש התחנן לה: „בת־שוע יקרת הערך היי נא לי לאשה בצאתך לחפשא!“ — גם כרעות ברכים, גם קול יונים, הכל כמו שכתוב כשירי־אהבים ממש. ומה ידבר פאבי־עמדו על ברכיו? לא על אהבתו ידבר, לא את רגשות נפשו ישפוך לפניו, כי אם:

כָּל יַמֶּךָ רִישׁ וּמְרָרִים תִּשְׁבָּעִי

וּבְחִיקִי כָּרְאִי לָךְ אֲשֶׁרְךָ תִּמְצָאִי.

הוא מספר לה, כי עד הנה היתה עניה ועתה יצליחנה. פאבי מכאר לבת־שוע כי עסק טוב והגון הוא מציע לפניו, ועל שיחה־עסקנית כזו יאמר משוררנו כי „שפת הנשמות“, „לשון האהבה היא“. להנם הטריח משוררנו את האדון המפקח על בנין המסלה לעמוד על ברכיו, ולדבר דברים אשר היה יכול לאמר גם בעמדו על רגליו ובשתותו פסל תה. על דברי פאבי אלה עונה בת־שוע בחכה: „אמתך אני, פאבי! — ותשקחי“. גם אשה פשוטה, אחת מן השוק, היתה אומרת ועושה כזאת לאיש עשיר וצעיר לימים אשר יאבה לקחתה לאשה ולחלק אתה את הונו.

היוכל היות כי אשה כשרה וצנועה כבת־שוע תשק, טרם שנתגרשה מבעלה הראשון, לאיש זה, גם אם אהבתה אליו עזה ממות, ולא ייסרוה כליותיה, תשק ולא תרתע לאחורה בבהלה וחרדה, תשק לאיש זה לה, על פי הדת, בפעם הראשונה. ופניה לא יחורה, וזכרון בעלה, ילדיה ומושגי חנוכה לא יעלו על לבה?

„ובין כה נמצא כתוב בכתבי העתים“, כי האניה אשר בה ירד הלל טובעה בים עם כל היוודים בה. „שמעה בת־שוע ותרד ברמעות על אישה האמלל כי קמט פתע ובלב נמס הודתה לאל המושעות על כי החיש בעתה לה פדות וישע“. בכיה זו והודיה זאת הבאות כאחת אינן מתאימות כלל לנשמה זכה, „אשר ברנע רצון נפחה — היוצר — באף הנוצר“. בת ציון מצוינות, אם תודע לה כי בעלה — אם גם לא אהבתה ככתוב בספרי אהבים — קמט פתע, לא תמהר להודות לאל המושעות על כי החיש בעתה לה פדות וישע.

שמחת בת־שוע היתה עדי רגע. הרב פסל את הנש על כי „השם הלל כתוב בו בלי יוד“, כשמוע זאת בת־שוע „נפלה לארץ — מתה או מתעלפת“. שמע פאבי כי נפסל

הגט ויתעבר, שניו חרק, אך החריש" וילך לדרכו. ונס בת"שוע כעבור שלשה חדשים ירדה מן המטה. אשר עלתה עליה ביום נפסל גטה. אולם, בחלותה חנותה מאפס יד נסגרה" ובת"שוע מכקשת לה עתה פרנסה אחרת, ובעודה מכקשת הביאו לה אגרת" מפאבי, באגרתו יבקשנה כי תואיל לקבל מידיו הספקת צרכיה, נתנו טעם לדבריו:

כִּי רַק אֶזְ אַרְגִּיעַ רַק אֶזְ אֲמַצָּא אִשָּׁר
בְּדַעְתִּי כִּי נִסְמַרְתָּ אֶתְּ מַעֲנֵי וְחֶסֶר.

הארון המפקח על המסלה, אשר היה לדברי המשורר, משכיל ככל דרכיו, לא הבין לרוח בת"שוע יותר מהלל בעל "עיני העגל". פאבי חשב כי ירפא את שבר אשת"חן זאת, המתאוה לחיים ואהבה, בתמיכה חדשית אשר יתן לה על "חשבוננו". ובמחיר מצער כזה רצה למצוא אושר. אך בת"שוע השיבה פניו ריקם באמרה:

לֹא, פֹּאבִי, לֹא אֶקַּח חוּט וְשָׂרוּף נֶעַל
בְּזַעַת אִפִּי אֶכֶּל לֶחֶם כֹּל עוֹד בִּי כֹה
וּמִיָּדִי זָר מִתְּנַת חֲנֹם לֹא אֶקַּח לֶקַּח.

ובת"שוע היתה עתה לאחת העבריות העניות המוכרות כל מזון הבאות אל תחנת מסלת הברזל בעת, חנות המרכבה". המשורר מתאר לפנינו את האמללה במצבה עתה, והציוור נעלה ונפלא, מרגיו נפש וחורר לכבות, רק קיים אחרים התוה המשורר והתמונה איזומה וקורעת-לב:

יִפֶּת תּוֹאֵר מְנִילַת לּוֹבֶשֶׁת סְחָבוֹת,
שְׁעָרֶיהָ הִפְּךָ לְבֵן אֶפֶס בִּי זְקֵנָה אֵינְגָה,
קוֹמְתָה כְּפּוֹפֶה, עֵינֶיהָ צְבוֹת,
נְעֻרִימִים וְיַחֲסִים מְשֻׁנֵי צְדִיקָה
יֶאֱחֲזוּ בְּקִנְיָה בְּגִדֶיהָ שְׁנֵי יְלָדֶיהָ.

רק מת נמור ומחלש לא יתפעל ולא יפעול על החיים. ומה אנו רואים בבת"שוע? נתנו לה את הלל מפרעתון לאיש — ותקח, הוא התפלל, והיא הרתה, ילדה והניקה. בעלה הולך למדינות הים, מבלי אשר התנגדה ומבלי אשר הסכימה לזה ברצונה הטוב, ובצאתו מכרה תכשיטיה ותפתח לה חנות. בא אליה איש משכיל, נפל לפניו על ברכיו — ותשקוה ותאמר לו: אמתך אני! פסלו את גטה, ותפול לארץ מתה או מתעלפת. נסגרה חנותה מחסרון כסף, ותהיה למוכרת תפוחים רקובים. הזאת היא אישה עבריה? היש בה נטף חיים אחר? ובת"שוע הלא הצטיינה, בחריצות ידים?

וּבְלִשׁוֹן עַם וְעַם צַחוֹת הַדּוֹבֶרֶת
וּבְצַרְףּ הַשְּׁעָה וּבְקָל חֲקוֹת "הַמְּדָה"
אֲנִרְגָּת, רִנְקֻמַּת, מְנָה, תּוֹפְרֶת.

ואשה כזאת לא נסתה מעולם ללחום עם המקרים! ומי כהאשה העבריה מלומדת-
מלחמת-החיים!

נקודת הכבוד של השיר "קוצו של יוד" ותמציתו שם המשורר בפי בת-שוע האחרונים:

הן בְּשִׁרְזוֹנוֹת מַבִּים חַנְנֵי צוּרֵי יְשָׁדֵי,
גַם הַהֲצִלָּחָה לִי פָּעַם פָּגְנִים הִצְהִילָהּ,
בְּמַעַט הָיִיתִי בְּכָל מוֹזָב אֲנִי וְיִלְדֵי
וְכַנְשֵׁי הַתַּעֲנוּגוֹת הָיִיתִי גַם אֲנִי –
אֶךְ קוֹצוֹ שֶׁל יוֹד הוּא הַרְגָנִי.

משוררנו רואה את טרגדיית בת-שוע בזה: ההצלחה האירה לה פעם פניה, איש
משכיל ועשיר התודע אליה ויאהבנה והי נכון לחלק עמה הונו ומעונו. רק פשע אחד
היה בינה ובין אשרה: להיות כאחת "מנשי התענוגות"; עוד מעט והיתה יכולה גם היא
להיות אחת "מספרות הבשן", עוד מעט והיתה יכולה גם היא להיות הגבירה בבית פאכי,
אשר "החליט לכונן במערכי תהלות", ואם בהיותה אשת הלל היתה לובשת סדין שש על
שלמת משי ו"עיר זהב ופנינים על חלקת צוארה", כמה תכשיטים ועדיים קוטה להעמיס
עליה אם תהיה אשת הגביר בעיר הממלכה, רק פשע אחד היה בינה ובין ההצלחה הגדולה
הזאת, ופתע לפתאום, אהה, התפוצץ מגדל אשרה: קוצו של יוד הרגה.

בהיות בת-שוע, סמל הצניעות, הטהרה והפרישות, המתאוה לדעת ולחיים, משרתת
בבית-מלון אביה להסגנים העוברים ושבים, לא הרגיש המשורר כלל בצרתה ובאסונה.
אדרבה המשורר ישמח להשמיע, כי הסגנים גם הם פה אחד יעידו: "כי אין בארץ אשת
יפת תאר כיהודיה בת מהזיק בית-הדואר"!

ה. בריינין.

עוד יבוא).

זכרונות.

א.

בהפרדס ספר שלישי, אשר יצא זה מקרוב לאור, הואיל ה' מרדכי בן הלל הכהן להזכיר לפני הקוראים את הימים אשר נוסדו בהם מה"ע "ראזסוועט" ו"רוסקי יעורעי" בקץ שנות השבעים ואת המעשים אשר נעשו אז במחנה העברים בפטרבורג, וגם את כותב הטורים האלה הואיל להזכיר לטובה¹). הקוראים יודו בלי ספק לה' כהן על הזכרונות האלה אשר נתן לנו, כי מלבד שהם נכבדים מצד עצמם ומצד התקופה שהם מתיחסים אליה, הנה בכלל עניה ספרותנו בזכרונות מאד. רוב הסופרים אשר שמותיהם מצוים היום בספרי העתים אין להם זכרונות שימשנו את לב הקוראים אליהם, והסופרים אשר עמדו לפנינו בשורה הראשונה ויהיו פועלים בעצמם או רואים את ראשי הפועלים שבדור, הסופרים ההם ברובם נחבאים אל הכלים ורק לעתים רחוקות יוצאים אל השער לדבר לפני העם. על כן יקבלו הקוראים זכרונות דברי הימים הקרובים אלינו באהבה ותודה.

אולם אם יקרים זכרונות כאלה ונכבדים לספרותנו, הנה צריכים הם לזהירות יתירה לכל יצא מהם משפט מעוקל; כי אמנם מהם פנה מהם יתד לדברי הימים לבני ישראל בתקופת הזכרונות ההם; ואם לא יהיה הסופר נזהר בדבריו, הנה יביא לידי תקלה את ספרי דברי הימים אשר יקומו עוד אחרינו ואשר יסמכו על בעלי הזכרונות כעל עדי ראיה. — את הדברים האלה הנני מדבר על הזכרונות בכלל; בנוגע אל זכרונות ה' כהן שלפנינו לא באתי לשנות בהם דבר, כי אם רק למלאות אחרי ה' כהן בשני ענינים, אשר בהיותם מתיחסים אל אנשים מפורסמים בשעתם ונוכרים עוד בימינו אלה, אחשוב למשפט כי נחוץ לדקדק בהם ולהעמיד את האמת על מכונה כפי האפשר. ואחרי כי מסופק אני אם ידע איש אחר את הדברים ההם ואת האנשים ההם ידיעה יותר ברורה מאשר ארעם אני, ראיתי חובה לעצמי לקחת עלי את העבודה הזאת, שיש בה משום תועלת הצבור.

ה' כהן מודיע כי הסופר לעוואנדא "היה הסופר האחד הטוב" אשר נתן ידו ל"הרוסקי יעורעי" מראשית צאתו לאור ומוסיף עוד להודיע ע"ד העצות אשר עיץ ה' לעוואנדא להמיל את מה"ע ההוא והנפתולים אשר נפתל ה' לעוואנדא עם סופרי ה"ראזסוועט". והנה כאן ישאל השואל: לעוואנדא זה שפקח היה וסופר מעולה היה מה

¹ למען האמת עלי להעיר כי ה' קויפמאן, אם לא ישענו זכרוננו, החל לעבוד עבודתו הספרותית לא במכה"ע "רוסקי יעורעי", כי אם במה"ע הו"ל באדעססא עיר מולדתו. תחת זה לא חשב ה' כהן את הד"ר מחר"ש גרוזענבערג, את הסופר ה. פלעקסר (וואלינסקי), כעת אחד מעורכי ספר העתי "סעווערני וועסטינק", את המשורר הרוסקי קונסטאנטין סאפאנאו ועוד אחרים, אשר החלו את עבודתם בספרות הרוסית בה"רוסקי יעורעי".

ראה להתקרב אל המו"ל את הרוסקי יעוורעי ולפנות עורף לסופרי הראסוועט, אשר היו ראשי משכילי העם בעיר הכירה? בחבלי הכסף לא משכנו אותו ראבינאוויץ ובעהרמאן, כי לעוואנדא לא היה האיש הנקנה בכסף לאנשים שאינם רצויים לו. ועוד גם זאת כי גם לאדוני הראסוועט היה כסף בימים ההם, כי הנדיב המפורסם הר"ר אברהם זק ז"ל פתח להם את אוצרו בידו הרחבה והוא גם הוא אשר נתן להם אחרי כן ששת אלפים ר"כ לפרות את מה"ע ההוא מידי צעדערבוים. אולם סבת הנטייה הזאת שנטה לעוואנדא אחרי הרוסקי יעוורעי היתה נטועה עמוק עמוק בתכונתו עד שראוי להאריך מעט בפרק הזה. הסופר המנוח יהודה ליב לעוואנדא היה אחד האנשים ההם אשר ראו את ראשית ימי ההשכלה בארץ ליטא. בהיות עוד ההשכלה מצומצמה ונכללת בידיעת לשון עבר ודקדוקה. בכתיבת שירים רעים והתמרמרות על "מורדי האור" ושטתם. לעוואנדא בא לוויילנא להכנס אל בית מדרש הרבנים והנהו בא להתניב לפני גדולי המשכילים לבקש עזרתם; אך כולם כאחד שואלים אותו: אם מבין הוא בדקרוק? וכאשר לא הצטיין הנער במקצוע זה וגם לא חשקה נפשו בו הוא יוצא מהם בפחי נפש. ויהיו האנשים כמלמדים מתמשכלים בעיני לעוואנדא ובעיני כל בני גילו. הצעירים ההם נמשכו אחרי המורים הנוצרים לכבד אותם ולהמורים העברים בזו בלבם, כי על הרוב היו המורים ההם, המלאים ידיעות עמוקות בתורת ישראל וגם ידיעות של חול, אנשים מדברים בלעני שפה ובכל דרכיהם והליכותיהם היו כבני הדור הישן; ובשביל שלא נכדו התלמידים את המורים נקלו גם הלמורים שהם מטיפים להם בעיניהם, עד כי יצא לעוואנדא מבית המדרש עשיר בידיעות של חול, סופר הגון בלשון רוסיא וגם בלשון פולין, אך את הלשון העברית היה יודע ידיעה קלה. כשוב לעוואנדא בראשית שנות הששים לוויילנא, אחרי כהנו בכהונת מורה באחד מבתי הספר בעיר קטנה, בקש ומצא לו חברים להתרועע בין אורחי הארץ; וכימים ההם היתה ווילנא עיר פולנית מראשה ועד סופה ויתחבר לעוואנדא אל הסופרים הפולנים והם קבלוהו בסבר פנים יפות ויראו לו כל אותות חבה ואהבה וגם קראו לו להשתעשע בחברתם באספת המשכילים והסופרים בלשכת עורכי מה"ע הפולני אשר בוויילנא תחת פקודת קירקאר, עד כי רגע אחד נמשך לב לעוואנדא להאמין באמת, כי נפל הקיר החוצץ בין עברי לפולני, כי לא ישאלו עוד משכילי פולין את מיודעיהם על דבר נועם ואמונתם. אכן עין בוחנת ולב סוקר ומבין היה ללעוואנדא הצעיר ומבעד לפני האנשים והענינים העמיק תמיד חדור עד לבם ועד מהותם. עברה שנה אחת ולעוואנדא החל לראות עד היכן הרברים מגיעים ולאזיה תכלית מתקרבים סופרי פולין ומשכיליהם אל איש יהודי: השיחות הערכות ע"ד ספרים וסופרים, ע"ד בייראן ומיצקעוויץ, ע"ד היינע וסיראקאמליא, חדלו לאט לאט ועל מקומן באו שיחות אחרות וענינים אחרים — ע"ד רועטש פאספאליטא, ע"ד אסון פולין ועתידותיה, ע"ד המקרים הנכבדים הקרובים לבא וכדומה. ולעוואנדא אהוב שפת פולין וספרותה, אך בלתי מאמין, כי עוד יקום העם הזה לתחיה בתור ממלכה עומדת בפני עצמה; מלכד זה כבר עמד לעוואנדא בימים ההם לשרת לפני נציב ווילנא בעניני היהודים ויבן כי לא יתכן לו בתור אחד מפקידי המדינה לשמוע שיחות ורמוזים מתיחסים אל מעשי מרד וקשר ויהדל לבקר את בתי הפולנים ולאט לאט השתמש מהם לנמרי¹). שואפי חדשות בוויילנא ספרו אז איש

¹ וכמו להרבות חמת הפולנים על לעוואנדא שמו ראשי השרים בימים ההם את עיניהם בלעוואנדא לטובה ובשנות המרד הפקידו אותו להיות עורך מה"ע אשר להרשות ווילענסקיא וגבערנסקיא וויעראמאטוי, פקודה אשר לא נתנה עד כה לאיש יהודי בכל מרחבי ארץ רוסיא. ולעוואנדא הראה

לדעתו בלחש, כי ועד הקושרים בעיר ההיא העושה במחשך מעשהו מצא סמני בניה ומעל במעשי לעוואנדא הפונה ערף הפולנים ויגורר דינו למיתה בידי אדם; אך עלמה כבודה מבני מרום עם הארץ, אשר אהבה את לעוואנדא בסתר, אלצה בדברים את דודה העומד בראש הועד לתת לה בעד אהוב נפשה. ספר המגן להגן עליו מכל מתקש בנפשו והיא בעצמה הביאה את הספר ההוא לבית לעוואנדא באישון לילה ואפלה, עד כי כל המוצאות את סארין גבור לעוואנדא בספורו, עת המבוכה לא כדה לעוואנדא מלבו, כי אם מעשה שהיה נתן לנו בשנוי איזה פרטים, כאשר גם בכלל נטו רבים להאמין כי טבע לעוואנדא את צורתו בנכורו זה. — הגה כי כן נסוג לעוואנדא אחור מחברת הפולנים, ומן הוא והלאה היה איש מתבודד באהליו — אך גם מביט וחוקר אל חיי החברה בעינים פקוחות, והימים ההם לא היו ימים טובים לרוח ישראל בארץ רוסיא. מה"ע "ראסוועט" אשר יסד ראבינאוויץ באדעססא חדל לצאת כתם לו שנה אחת; מה"ע "ציון" הלך גם הוא בדרך הזה; בכל שנות הששים אחרי זה לא היה מ"ע לבני ישראל בלשון המדינה. בשפת עבר יצאו אז הכרמל והמליץ. הראשון לא מצא חן בעיני משכילי העם העומדים מעט מחוץ לרחוב היהודים, מפני שהיה הרש"י פין חוקר ומעמיק ולא פובליציסט בטבעו ומפני שלא היתה להכרמל כל שטה קבועה; והמליץ היה רחוק מווילנא ובא אליה רק אחרי שלשה שבועות לצאתו וגם לא הבין הארו לטהר את מה"ע היוצא על ידו מדברים הפסולים לבא בקהל והפוגעים בטעם אנשים שהסכינו לקרא ספרים למ"ע בשפות המתהלכות בארץ. רוב סופרי מה"ע היו או פעוטים הכותבים במס"ק ע"י מוריהם ומלמדיהם או זקנים שלא ידעו מה החיים והצרכים החדשים דורשים מהם; רק לעתים רחוקות נמצא במה"ע מאמר שהיה ראוי לשים אליו לב. ואיש כלעוואנדא כי הביט במ"ע עברי ואמר: חבור מלמדים חן. הקמיעות האלה — הגה להן. — בין כה וכה הלך מספר המשכילים העברים הלך ורב. מבתי מדרש הרבנים יצאו תלמידים רבים שנה שנה; רק המעט בהם ורק הממוצעים כנשרונותיהם וכחות נפשם יצאו להיות מורים או רבנים בישראל, ורובם נהרו אל בתי המדרש הגבוהים; ומבאי הגימנויות כמעט כלם הוסיפו לשמוע לקח אחרי כן בבתי מדרש החכמה, וירב בישראל מספר הרופאים והרוקחים והאדרכתים ויודעי דת ודין, השמח לב לעוואנדא למראה כל המשכילים החדשים, משכילים ממש בכל הסמנים: בעלי זכיות מיוחדות, בעלי כהונות במדינה, לבושי בגדי שרד? לעוואנדא לא שמח כלל לקראת צעירי ההשכלה אלה ולבו לא שש לראות צעירי ישראל לובשים חרב על ירך ויושבים בשער המשפט. מבעד למעטה המתנוצץ הזה הביט לעוואנדא לראות את התוך — ויפג לבו. האנשים האלה אשר יצאו מבית מדרשם של ההשכלה החדשה לא ידעו ולא רצו לדעת את החלומות הנעימים אשר חלמו להם המשכילים הראשונים בהצותם על החרדים והקנאים שונאי ההשכלה

לדעת כי לא שגו בו השרים, כי שנה את רוח מה"ע ההוא, הוסיף בו חלק ספרותי וימלא אותו מאמרים הגונים, עד כי מהרה נתרבו החותמים על מה"ע, ותחת אשר עד כה לא הביא להממשלה בלתי אם הוצאות בלבד, החל להכניס כסף אל אוצר הממשלה; וגם את תבנית מה"ע התצונה שנה לעוואנדא שנוי גמור. אפס כי בדבר הזה חררו השרים מעט פן תגער בהם הממשלה הגבוהה, כי תבנית מה"ע האלה כתובה בספר החקים ואין איש רשאי לשנותה מודעת עצמו. אכן לעוואנדא סמך בזה על הכח והשלטון היתר שנתן כימים ההם לשרי מחוז הצפון-המערבי, ולא עברו ימים מועטים והנה נתקבלה פקודה מאת המיניסטרום לשנות את תבנית כל "הגובערנסקיאו וויעדאמאסטו" בכל המדינה על פי התבנית החדשה של מה"ע הזה היוצא בוויילנא, אשר נתן לו לעוואנדא.

ורודפיה לפנים. המשכילים החדשים האלה עשו את ההשכלה קרדום לחפר בה ויראו בה רק תחבולה לעשות עשר ולראות חיים טובים ולרדוף אחרי תענוגות בני אדם ולא יותר. האצילות אשר הצטיינו בה בני ישראל מדור דור וברורות האחרונים במדה מרובה כזאת שכמעט התנצלו את גשמיותם וחדל להיות להם ארץ כאנשים חיים ופועלים בעולם השפל. — האצילות הזאת עובה אותנו בין לילה ולא נראו אותה במחנה המשכילים. את תורת ישראל ואת מבחר סגולותיו עזבו לגמרי. מפני שכבר אבד עליהם כלח ומפני שאין מהם הנאה בעולם הזה, הנאה פשוטה, הנאה לגוף ולכיס; ומן הקולטורה החדשה למדו רק לבקש מותרות, לבקר בתי שחוק וקלות ראש ולהתנהג בביתם כשרים וחורי ארץ. ובהיות תענוגי החיים נקנים בכסף מלא רדפו אחרי הבצע בכל לבם ונפשם ולא כלם היו נוהגים סלסול בעצמם להרר שיהיה השקל הבא אל כיסם כשר בתכלית הכשרות. ולעוואנדא היה כל ימיו איש רודף אחרי „פרחי התכלת“, ובצע ומעשקות שנאה נפשו מאין כמותו. הוא בעצמו לא היה מפור הון, כי אם הסתפק במועט שבמועט ושנא את הרודפים אחרי הבצע בתחבולות מרמה ויציגם למשל ולשנינה ברוב ספוריו. כראשון מספוריו הגדולים, בהספור „דעפא באקאלייניך מאוואראון“ כבר נראה את אחד הגבורים ההם. את ר' שלמה'לע, איש אוהב בצע ומעשקות; אך הצבעים אינם עוד בהירים כראוי; באהבת הבצע מתערבות עוד גם מדות אחרות: קנאת הרת וצביעות מנונה; אבל הספורים „באלשא רעמיו“ ו„איספאויעד דיעלצא“ נוסדו בעקדם על יסוד המדה הרעה הזאת אשר ראה לעוואנדא בבני דורו ויתאר אותה כיד כח הציור הטובה עליו. ובראותו את המדה הזאת במשכילי העם, אשר אליהם התפלל לפנים לאמר: אלה יבאו ויוציאו את העם מיון הבערות ויגיהו אור על דרכו, התעצב לעוואנדא אל לבו מאד ויחל להתרחק מבני הדור החדש ויבו להם בלבנו. מובן מאליו, כי לא צדק לעוואנדא בשימו את אשם הרבים על ראש הכלל כלו. אבל לעוואנדא היה איש מתבודד, כאמור, והמקרה לא הביא בידו לראות משכילים צעירים לימים בעלי רוח אצילות, הנכונים להקריב את מיטב חלבם ודמם בעד דעותיהם ועקרי החיים אשר קנו להם; על כן לא האמין בהיותם. בקשו בספוריו ולא תמצאו מלבד סארין איש שיצא מבית מדרש החכמה ורוח עדינה נוססה בו: מכיון שהיה איש עברי לרופא, למודד וכאלה מן הפרנסות שיש בהן משום השכלה, שנקנות בבית מדרש ונותנות זכיות מיוחדות לבעליהן — שוב אין ריח אצילות בו, שוב אינו יודע בעולמו דבר, זולתי כסף וקלפים ושרים ושרות וצוענות ועוד הפעם כסף וכסף; שוב לא נשאר בו כל זיק אצילות אפילו כדי לאהב עלמה בכל לבו ונפשו — ככה שפט לעוואנדא בלבנו, אם גם לא תמיד הוציא את מחשבתו זו בשפתיו. עוד זוכר אני את הדברים שהיו בין המנוח ובין כותב הטורים האלה בשעה שהרפסתי את הספור „באלשא רעמיו“ בהרוססי העברי. כאשר קרבה הרפסת הספור אל קצו בקש לעוואנדא ממני לשוב ולקרא את הספר מראשיתו, „לא בהיות עט הסופרים בידי להגיהו, כי אם ברוח נכונה ושוקטה למען אניד לו את משפטי. בתשובתי אליו הגדתי לו במרוצת הדברים, כי חסרה לו האמונה הפנימית אשר יוכל איש עברי — מוכן מאליו כי בעברי מדור החדש הכתוב הזה מדבר — לאהב בלב תמים, וביחוד עברי אשר יצא מבית מדרש גבוה. על ההערה האחרונה הודה לי מיד ועל הראשונה שב ושאל: מאין למדתי זאת? או העירותי את לבו כי גבורו בספורו זה לא לחנם הוא מנגן בכנור ולא מלומד ולא לחנם מנע המחבר אותו מהתודות בסה לפני אוהבתי כי נפשו קשורה בנפשה, כי אם נתן בלבנו לנגן את הודוי הוה בכנור; אין זאת כי

ירא היה המחבר פן לא יצלה לו לשום בפי אזהבו דברי אהבה תמימה, אשר יראה בהם הקורא דברים היוצאים מן הלב, כי רוח השפק אשר יעבור עליו בעת כתבו את הדברים ההם ישיל ארסו בהם לשחת את תמימותם ולצנן את הומם והקורא ירגיש בהם רק דברים עיום בעלמא בלי התלהבות פנימית. אז הודה לי לעוואנדא, כי כאמת אין לבו הולך להאמין, כי יוכל איש עברי „מן החדשים“ לאהב אהבה תמימה, אהבה שמקורה לא בראש חושב כי אם בלב מתלהב, כי כל רחשי העברי הצעיר הזה נתונים נתונים לחשבונות ניסו, ואם לפעמים יאמין העברי הצעיר הזה כי אהבה הוא, הנה רק משלה הוא את נפשו. — רק לצאת ידי חובת רומן, מכניס הוא אהבה בלבו בחוקת היד. — מן הדברים האלה למרים אנו לדעת את משפט לעוואנדא על צעירי בני עמו אשר קנו להם השכלה בכתי מדרש החכמה. — ומעבר השני הנה שב לעוואנדא בימים ההם לאהבה את השפה העברית ולהגות בספריה. בקץ שנות השבעים הביא הזמן בידי לבקר את ווילנא עיר מולדתי פעמים אחדות, ובעת ההיא נתתי ללעוואנדא את חוברת „השחר“ למקרא ולעוואנדא היה מוצא בהן מעם ספרותי ומהלל אותן. בבאי לוויילנא בשנת 1879 נוכחתי לדעת לשמחת לבי כי קורא לעוואנדא הרבה בלשון עברית. כי רעו וחברו החכם ר' יונה נערשטיין ז"ל היה ממציא לו את הראוי לקריאה בלשון הזאת¹). בכלל היה לעוואנדא אחד מאלה אשר שב „השחר“ לקרב לבם לשפת עבר

¹) אחרי אשר הגנו חובבי שפת עבר בעיר המלוכה את הג' הויבל להרי"ל גארדאן בשנת תרמ"ב הביא לי גארדאן מכתב כתוב מאת לעוואנדא על אדות הויבל ההוא. גארדאן לא האמין, כי יוכלו אנשים כלעוואנדא לשוב ולהבין את הספרות העברית וסופריה, כי זכר גארדאן את לעוואנדא בימי נעוריו, ולא ידע כי שנו מחשבות לעוואנדא מן הימים ההם שנוי גדול. בכלל הנכסף לראות את השפעת העת ומקריה על אנשים שונים בקושי ימצא לו שני אנשים יותר מסוגלים לזה מגארדאן ולעוואנדא. גארדאן החל למשוך בשבט סופר בשפת עבר ואותה אהב בכל לבי; ולעוואנדא החל ללמוד לשון המדינה יותר לשונות של חול; בהיותו בן עשרים כבר כתב את ספרו הגדול „דעפא באקאלייניך מאוואראוו“ וספרו שפ"ע היו בעיניו כחובשי בית המדרש, כקנאי דחיק ואתא מרחוק. כרבות הימים החל גארדאן להטיף: אדם בצאתך ויהודי באחך, אבל לא במדה אחת מדד את שני העקרים הללו; את סאת היהודי באחלו מחק יתר מדאי, ואת מדת האדם בצאתו אולי גרש יתר מדאי. גארדאן שש לראות איש יהודי בתור אדם בצאתו ולא שב לשאל: מה הוא באחלו? וגם לא הרבה חקור לדעת מה הוא משפט האדם הזה, מיבו ותכונתו. מכיון שהיה איש יהודי לרפוא ולשופט הנה מלא את תקות גארדאן, ולא שאל אותו גארדאן: כמה מן היהדות וכמה מן האצילות נשאר בקרב היהודי הזה? כל מנהגי גארדאן וכל יחסו אל המשכילים ההם היו כעין הודאה, כי אי אפשר לדרוש מהם להיות דבקים בעמם ובספרותו וביתר חמודותיו וכמעט כבר יצאו ידי חובת כזה שהיו למה שהיו ונתנו לנו עוד איזה לבושי שרד ומדברים בלשון חול. ולעוואנדא לא הדה בזה כלל; בעיניו היה מעשה הרפואה או עריכת הדינים כשהם לעצמם במדרגה אחת עם מעשי חרש ומסגר, וגם בנוגע לרופאים ושופטים שאל: מה הוא האומן? ולא: מה היא אומנותו? — יוכל היות כי סבת ההבדל הזה מונחת בסדרי חיי שני הסופרים האלה ומנהגייהם. גארדאן היה איש רעים להתרועע וגם לא היה קפדן בענין הזה להתרועע דוקא עם אנשים כגילו או עכ"פ עם אנשים שיש בהם רוח אצילות; ולעוואנדא היה איש מתבודד וחושב מחשבות, רואה את האנשים מרחוק, מטיב לראותם בעין חדה ובוחנת ומורד להם עפ"י רוחם ותכונתם ולא עפ"י מצבם. לעוואנדא היה איש אירופי ולא התפעל כלל מבגדי שרד וידיעת שתיים שלש לשונות, ע"כ בחן את כל איש ואיש לפי מדותיו, ומכיון שבא לכלל הכרה כי רוב היהודים המתכחשים לעמם באים לידי זה רק בכח אהבת הבצע והתועלת החומרית, הנה הביט בעיני חשד על כל יהודי משכיל המתרחק מן היהדות; וגארדאן היה איש יהודי, משכיל יהודי, חי ברוחו בבית המדרש וידיעת שפות זרות ואחות כבוד ובגדי כחונת פעלו עליו פעולה ידועה ולא שאל את האיש הנושא אותם: מה הוא

אחרי אשר עזובה ימים רבים; ובשובו אל הלשון העברית שב וראה כי לא כל הסופרים אשר היו בעיניו כאנשים שאינם מן הישוב הם באמת רק בטלנים שנתמשללו, וגם שב ויבן את הרוח המיוחד לספרות ישראל ולא דרש עוד ממנה להיות ככל הספריות האחרות ויכבד את סופריה הזקנים וירא בהם יתרון אנשים אשר לא נתקו את המוסרות המאחרות אותנו עם העבר; רק היה מתאונן עליהם כי הם רק נאה דורשים ולא נאה מקיימים בביתם ובמשפחתם את הרעות אשר הם מטיפים לעם. והנה כאשר יצא הקול כי אנשים ממחנה המשכילים החדשים מתעתדים להוציא לאור מ"ע לבי בשפת המדינה, נבא לעוואנדא כי מ"ע כזה אין סופו להתקיים, כי עיני המשכילים האלה נשואות אל שכר הסופרים ולא אל העבודה לטובת עםם והשכר הזה לא יהיה ולא יוכל להיות לארך ימים, מכשי"כ במקום שרבים מחכים אליו, לכן לא ימשכו ימי מ"ע אשר כזה. יודע אני ועדים כל היודעים את האנשים ההם כי חשד אותם לעוואנדא הפעם כמה שאין כם; כי רוב המשכילים והסופרים ההם היו דבקים בעמם בכל לבם; אבל לעוואנדא לא ידע אותם פנים אל פנים ויהיו בעיניו "סתם משכילים" וימתח עליהם את הדין אשר נור על רוב משכילי ישראל בימים ההם, והגליונות הראשונים של הראסוועט לא הביאו הכרה אחרת בלבם. לעוואנדא ראה כמובן כי הגליונות ההם עולים בערכם הספרותי על גליונות "הרוססי העבריי"; ביחוד התענג על שירי ווילענקין ואבראמאוויץ, כי עד שבאו הם לא היו משוררים לנו בשפת רוסיא כלל, אבל באותה שעה שאל לעוואנדא אותי פעמים אחדות: "איה פה הרוח העבריי? האנשים האלה סופרים הם, יוריסטים הם, משכילים ככל דבר מדע; אבל לא פובליציסטים עברים. בני הנעורים בקרבנו אשר נוצר כערם מהיע בראשיתו לא ילמדו מהם לדעת את עמם ואת קורותיו ואת סגולותיו, כי רחוק הרבר גם מלבם הם; וגם הרוססים לא יוכלו להביר על פי מאמריהם את הרוח העבריי בעצם תמו, כי איננו שורה פה כי אם במקצת מן המקצת". ככה היה משפטו של לעוואנדא אשר הגיד לי פעמים אחדות, בשעה שעוררני לקחת עלי את עריכת מה"ע "רוססקי יעוורעי". וע"כ לא יפלא איפא בעיני הקוראים למה עזב לעוואנדא את הסופרים המשכילים ההם וילך אל האנשים "שלא היו בשום אופן מהוגנים לעבודתם ומתעטרים בעטרה שאינה הולמתם". אמנם האם היו האנשים ההם באמת אינם מהוגנים כלל לעסק הזה בשום אופן, כאשר יאמר ה' כהן? האם באמת נגשו שניהם אל עבודה שהיתה זרה ללבם רק למען

בחור יהודי ואם יש ניצוץ של אצילות בלבם, וכמעט שהיו המשכילים פטורים בעיניו מן המדות הן; ואעפ"י שהתמרמר על זה היה בעיני עצמו כמתאונן על הזיקין ועל הזועות ועל הגשמים היורדים שלא בעתם, ונפלא הוא כי גם שכתו בעיר המלוכה לא שנתה כזה את מעטו ובראותו יום יום את נגעי בני ישראל לכל פרטיהם, הקטנים עם הגדולים, החיצונים עם הפנימיים, החרשים עם הישנים, לא חדל לצעק בכל זאת: המלמדים הם בעוכרינו הרבנים עושים כלח עם בני ישראל! וגם ביתר עניונו נשאר כמו שהוא: טיפוס של משכיל קנאי בפאניעווען או בשאוועל, וכמעט לא ראה ולא הרגיש את השנויים אשר נעשו ואשר עלו בערי ישראל הגדולות והמרוכות באוכלוסין בין במחנה היראים ובין במחנה המשכילים. גארדאן ידע את לעוואנדא כי משכיל הוא בכל תקף השם הזה וגם סופר ידוע ומפורסם בשפת רוסיא, וכיון שהוא סופר בשפת רוסיא, מסתמא איננו קורא ספרים בלשון עבר וגם את שיריו לא קרא והתהלכות אשר פזר לו אינן נוגעות אליו כלל, כי אם עשו אותו "כעבוד לחלות עליו את גם הלאומיות". על זה ענה אותו לעוואנדא לאמר, כי משך עליו קו חשד על הנם, כי קורא הוא את שיריו בשקידה, והעיד לו עד נאמן — "את יונה, לא את יונה שבלעתה דג, כי אם את יונה הכולע בעצמו דגים חרבה, כמלוחים כאינם מלוחים, כלומר את יונה גערשטיין", אשר היה ידוע כאיש שאינו מחסר את נפשו מוהנאת מאכלים ערבים.

שים להם שם בארץ או למען בצוע בצע? בעהרמאן לא היה סופר לא לפני זה ולא אחרי כן וגם צבי ראבינאוויץ היה כמלמד משכיל בעיני בני הנעורים. אבל מה היה באמת? אין ספק בדבר, כי לו הואילו ראבינאוויץ ובעהרמאן להיות בעצמם העורכים וכתבי המאמרים, או לא מצאו ידיהם ורגליהם, אבל גם במחשבה תחלה לא עלתה לפני בעהרמאן להיות עורך את מה"ע אשר יסד או גם להיות אחד מסופריו. בעהרמאן נמר מראש להתעסק בהוצאת מה"ע וכל יתר עניניו רק מצד המסחר והמלאכה, ולזה היה לו כשרון גדול, כי היה איש רב פעלים ולא חשך את נפשו מעמל ויגיעה. אל הכצע לא נשא בעהרמאן את עיניו בענין הזה. אם רדף אחרי כבוד רדקטור? יוכל היות, ובעבור זה לא נתבע אותו לדין, מכשיב שכבר עמד למשפט לפני דין אמת שאין משא פנים לפניו. וראבינאוויץ חפץ להיות רק משפיע מרחו על מה"ע. — אם היה מסוגל לזה? ה' כהן וכל המתעסקים או בעניני ספרות בקרבנו בעיר המלוכה יודעים, כי מיום קחתי עלי את עבודת העורך את "הרוסקי יעוורעי" הייתי עושה בו כאדם העושה בתוך שלו, ואפילו בזמן שעוד לא נקרא שמי עליו בנלוי הייתי עומד ברשות עצמי במה"ע לכתוב ולחדל, לקרב ולרחק ככל העולה על רוחי. ראבינאוויץ היה קורא את מה"ע הנדפס ביחד את הקוראים האחרים ולא התערב כלל בסדרו; בכל זאת הייתי שואל בעצתו בכל זמן ובכל מקום שדרש הענין התבוננות יתירה והמתקת סוד, כי היה האיש חרוץ עד מאד. ראבינאוויץ לא למד בבתי מדרש, כי היה לומד מעצמו בכל המקצועות, מן התורה והתלמוד עד ידיעות הטבע ועד ידיעות החיים וסדרי החברה. את כל הידיעות קנה לו בשקידה, בעמל ויגיעה, בהתבוננות עמוקה ובשכל חרוץ וחודר תמיד עד עצם הענין ומתותו; על כן היו כל הידיעות ההן חיות בקרבו, על כן היו עצם מעצמו ובשר מבשרו. ראבינאוויץ היה עסקן ברברים וכל פנות החיים ועסקיהם היו קרובים ללבו. בכלל הגה וחשב ולמד מפי ספרים; מלבד זה היתה לו הכנה טבעית להבין את תהלוכות החיים ואת צפונותיהם. נפלא הוא כי ראבינאוויץ בכל עמק חריצותו לא היה מבין מעמיק לרוח אנשים שונים ומצטיין בתור בוחן לבות בני אדם ותבונתם. פה עמד לו לשטן ההרגל שקנה לו לסדר את כל הענינים בארץ על פי סדר ידוע לסוגים ומינים שונים על פי דרך חוקרי הטבע; בסקירה אחת ראה לאיזה סוג מתייחס אדם פלוני שעמד לפניו ושוב לא נכנס לבקר ולהבדיל אותו הבדלה דקה ועמוקה מיתר בני סוגו; על כן עלול היה לשנות לפעמים שניאות דקות בנוגע לרוח האנשים שהיה לו עסק עמהם. אבל תחת זה הטיב להדור עד עמק הענינים הנעשים תחת השמש מאין כמוהו. לא היו ענינים סבוכים, מסוכסכים ומעורבבים, אשר לא הטיב ראבינאוויץ להפרידם להרכבותיהם, לסדרם ולהגיה עליהם אור בהיר ברוח תבונתו הזכה; לא היתה חידה מחידות החיים בתליכות המדינה והחברה אשר נלאה ראבינאוויץ לפתור אותה על פי דרכו בחבנתו החדה והעמוקה; גם אם היו הענינים רחוקים ממנו ומחוג חייו והתבוננותו, היה חודר אליהם בכח היקש וסברה ישרה ובעזרת ידיעותיו הרבות והרחבות, ובכל אופן מסיר מהם את ענן המרחק והנסתר ומקרב אותם אל שכל השומע את דבריו. ראבינאוויץ היה קורא הרבה ואוצר בזכרונו את הנחיצ והמועיל לו מאותה קריאה; היה אוהב את החיים ומתבונן אל מעשיהם בעין בוחנת וזוכר מהם את הראוי לזכור ולדעת; וכל הענינים ההם היו כמו מונחים בקופסא לפניו, לקחת מהם את הנצרך לו בכל שעה ושעה. ע"כ היו לו ידים להפוך בכל שאלה ושאלה שתבא לפניו, למצא בה פנים לכאן ולכאן, להעיר בה ספקות ולנבא לה עתידות בכח ההשערה לברה. בחפץ לב הייתי מתייעץ עמו בכל ענין קשה, כן בעניני מה"ע וכן

בשאר הענינים, ומודה אני כי לא לשם המסקנא שלו נתיעצתי עמו תמיד; לפעמים לא רחוקות נסיתי מן המסקנא ההיא ובחרתי לי דרך אחרת; אבל משוש וחרוה היה לי לשמוע את השקלא וטריא של ראבינאוויץ, את הסברות המחוכמות, את ההשערות החרוצות, את המשלים והדמיונות הקולעים אל השערה. במשך השקלא וטריא נפתחו לי בעצם השאלה שהיינו עוסקים בה פנות חדשות וגדרים חדשים ומושגים חדשים להפוך בהם, והענין הזה יוצא אחרי כן מבורר כשמלה, ובכלל עונג רב היה לשוחח את ראבינאוויץ, כי הריצותו עמדה לו למצא פנה נסתרת בכל דבר ודבר אשר לא עמדו אחרים עליה; ורוח התול, נועם ומתינות ערכה היתה שפוכה על כל שיהותיו להוסיף להן ליות חן. הגראף דעליאנאו, שר עניני ההשכלה בארצנו, הוא איש פקח וחרוץ בהיות העולם עד מאד ומצבו הנשא נתן לו מקום לראות ולדעת אנשים רבים גדולים בדעת ובחכמה; והוא היה אוהב לשוחח עם ראבינאוויץ ומתענג בחברתו מאד, אף כי דבר ראבינאוויץ אתו בשפת אשכנז בלתי מדויקה כל צרכה. ולא על עניני היהודים ועניני השכלה לבד היה הגראף משתעה עם ראבינאוויץ, כי אם על כל עניני החיים והמדינה. ועוד חמש שנים אחרי מותו, בסור הגראף לעיר ליבוי לבקר את בתי הספר, הזכיר לי את ראבינאוויץ ואת הריצותו בדברים היוצאים מן הלב. ראבינאוויץ היה הוגה-מחשבות מדויק, בעל סברות ובעל הגיון חרוץ להפליא; אמנם רוח השירה חסרה לו מכל וכל. בקראו שירים היה מנתחם ומעבירם בכור הבקרת על פי ההגיון הפשוט — ונקל להבין את הצורה אשר היו הכריות היפות הן מקבלות אחרי בקרת כזו, בכלל קרא שירים רק לעתים רחוקות, בשעה שלא יכול לקרא דברים אחרים, ד"מ בשעת הליו. ראבינאוויץ היה לפעמים מקיא דם מרונה, ואנחנו, הדי"ר מהרי"ל קאצענעלסאן וכותב המורים האלה, מרפאים אותו וכמובן מצוים עליו לשכוב ימים אחרים על מטתו במנוחה. באחד מימים ההם באתי לראות את שלזמו ומצאתי אותו קורא בשירי יהודה ליב נארדאן. כמעט ראה את פני וישאל אותי ברוח ההתול המתון המיוחד לו: „אדוני הדוקטור, האם ראית מימיך אשה דומה ללקוי לבנה? נארדאן האמין כי בתולתו לא תוקין לעולם; שוב בדק אותה כשהיא זקנה ומצא כי דומה היא ללקוי לבנה!“ — הבנתי כי קורא הוא את השיר „חנה לאחר שלשים שנה“ ונסיתי להצדיק את המשורר ולהסביר לו את הענין; אבל הסבירו דברים כאלה לאיש שופט על כל מצד חוקי ההגיון וההגדסה! אך בכל זאת היה לראבינאוויץ טעם ספרותי יפה ומלוטש ויאהב מאד דברי הגיון וסברה ישרה מתובלים בתבלין של מליצה של יפה ומבושמים בדברי התפעלויות שאינה עוברת כל גבול; אף היתה לו הרגשה דקה ועמוקה להבין גם דברי התפעלויות עזה ונשגבה ולהבחין בין התפעלות אמיתיות ובין התפעלות עשויה ככונה. מלבד כל הסגולות האלה היה ראבינאוויץ אוהב את עמו אהבה עזה מאד. כל מקרה שיש בו משום הלול השם הביא אותו לידי קצף עז ולא יכול סלוח לאיש המביא לידי כך. כל צרה שבאה על ישראל הרעידה רוב עצמותיו והטילה אותו למשכב. אמנם מאמין היה באמונה שלמה, כי סוף הפרונרם לבא וסוף סוף תחדל השנאה לישראל בכל הארצות.

אחרי הדברים האלה הנה יבין כל איש, מה ראה ראבינאוויץ על ככה לקחת עליו עבודה שלא הסכין בה — להיות מו"ל מ"ע לבני ישראל בשפת רוסיא, וגם יבין, מה ראה לעוואנדא לנטות אחרי הרוסקי יעוורעי בשעה שאחרי הראזסועט לא נטה.

ל. קאנטאָר.

מִשִּׁיחַ.

מִן הַדְמָמָה בְּלוּלָה שְׁמַעְתִּי קוֹל רַעַשׁ
כְּרַעַשׁ שְׂרָשָׁרִת כְּבָלִים וְצִלִּיל מַבְעוֹת זָקִים
מִשׁוֹקוֹת אִשָּׁה אֶל אֲחֹתָה — —
נִפְתַּחוּ הַשָּׁמַיִם.
וְשִׁמְךָ אֹזֶר גְּדוֹל גִּבְקַע לִי פִתְאֵם.
וְשִׁפְעַת נֹגַהּ קַרְנַיִם
הַשְׁתַּפְּקָה כְּפָרִיץ מִיָּם פִּתְאֵם מִסְבִּיב
עַל כָּל, עֲרַב אֲרֻמָּן וְתִבְלַת —
וְאֲנִי נֹפֵל אֶרְצָה וּמִשְׁתַּחֲוֶה וְכוֹרַע.
הִנֵּה אֱלֹהִים אֱלֹהֵי הַצְּבָאוֹת!

בֵּין מַרְשִׁישׁ וְחִשְׁמֵל, בֵּין עֲבִים אֲדָמוֹת,
עֲבִים עֲלוֹת וְיִוְרָדוֹת,
שֵׁם עַל אֵשׁ מִתְלַקַּחַת כְּדָמוֹת לִבְנֵת סַפִּיר,
הוּא הַכֶּסֶף הָרֶם וְהַנִּשְׂאָ,
וְגֵרַח הַדָּם לְרִגְלָיו וְשִׁמְשׁ כֶּרֶם לְרֵאשׁוֹ,
וְשׁוּלָיו מְלֵאִים אֶת שִׁבְעַת הַשָּׁמַיִם,
כָּכָה שֵׁם יוֹשֵׁב אֱלֹהִים אֵל הַכְּבוֹד,
וְאִילָם אֵל יְדוֹת הַכֶּסֶף מְלַמְעָלָה
רַתֵּק בְּעִבְתוֹת זָהָב,
בְּעִבְתוֹת אֲשֶׁר לֹא יִנְתַּקוּ,
אֲדַגְנֵי הַמֶּלֶךְ הַמְּשִׁיחַ . . .

וְאֲנִי בְּאֲתוֹתֶיךָ, הַמְּשִׁיחַ, הַפְּרִיטֶיךָ!
כְּאֵשׁ הַבוֹעֶרֶת בְּעֵינֶיךָ.

היא האש הקדושה
 היקדת בעין כל איש משרד
 וכל חוזה וכל גאל וכל נביא אמת.
 וברוח השפוף על גבה מצחק.
 ובתני הרחמים אשר בתני לחייה.
 ובניצוצות הצרבת אשר בתרנוי שפתיה.
 ויותר מהמה
 ברתוקות הכבלים על אצילות ידיה -
 (כבלים באלה ראיתי לפנים
 גם על ידי פרומתום.
 עקב אשר הביא אור לבני אדם -)
 ככל אלה ידעתיה והברתיה. המשיח:
 הלא אמה זה אדני המלך המשיח!

ובכבלי זהב.
 ברתוקות כבלי זהב אשר לא יתקו.
 רמקת זה אלפי שנים
 אל בסא כבוד אלהי הצבאות.
 מבלתי תוכל למוש ממקומה;
 וממרום תראינה עיניה
 את כל בלהות בעיני החיים
 אשר ישיגו את אחיה -
 וידה תקצר מהושיע.
 ומדי יום ביומו, ובכל עת ובכל רגע
 אשר תרא עינה צרה חדשה.
 ואזנה תשמע קול דמים חדשים
 צעקים אליה מן האדמה.
 אז תקצר ריחה בקרבה.
 ובצרה באש עברתה וגידיה ישרגו.
 ושאתם ושמת.

וְחָנַרְתְּ אֶת כָּל בְּרֵךְ. וְנִסִּיתְּ
 לְנַתֵּק אֶת הַבְּבָלִים
 וּלְהַחֲלִיץ וּלְחַרֵּג מִמִּסְגְּרֹתֶיךָ.
 לְבַעֲבוֹר תִּזְכַּל לְמַהֵר אֶרְצָה.
 לְסֻדּוֹת וּלְהַצִּיל
 עֵינֵי מַחְזֹק מִמֶּנִּי וְאֲבִיוֹן מִגִּלְוִי.
 וְנִשְׁמַע הַקּוֹל בְּהַשְׁמַקְשֵׁק טַבְּעוֹת בְּבִלְיָה.
 מִדֵּי גִסְוֹתֶיךָ לְנַתְּקֵם
 וּמִדֵּי קִרְאָה: "עֲתָה גִלְאַיִתִּי סָבֵל!
 עֲתָה אֲרַד! עֲתָה אָבֵא! עֲתָה אוֹשִׁיעַ!
 וְעוֹד מַעַט וְנִצְלַתְּם!" —
 וְאוֹלָם רַמְתְּךָ וְלֹא תִזְכַּל.
 וְאַתָּה תִפּוֹל לְאַחֲזֹר.
 וְהַבֵּל יִשׁוּב לְהִיּוֹת בְּשִׁהְיָה —
 וְזֶה אֶלְפֵי שָׁנִים יִשְׁמַע בְּלִילָה הַקּוֹל
 בְּהַתְּאַמְצָה לְהַנְתִּיק —
 וּמִן הַדְּמָמָה שִׁמְעֵתוֹ בְּלִילָה גַם אָנִי.
 וּמִן הַדְּמָמָה שִׁמְעֵתִי: "אֲהֵה אֱלֹהִים. עַד מָתַי?
 רְצִי לִי רְצִי לִי!
 לְמָה נִפְחַתְּ בִּי הַנְּשָׁמָה הַזֹּאת.
 לְמָה נִטְעַתְּ בִּי הַלֵּב הַזֶּה.
 לְחַוֵּשׁ כָּל צָרָה וְכָל מִקְאָב וְכָל אֶזְרוֹ.
 לְשֹׂאת וּלְסַבֵּל עִם כָּל נִדְבָא
 וְעִם כָּל אִמְלָל וְקִשָּׁה יוֹם —
 וְאַתָּה יְדִי אֶסְרֶת לְבִלְתִּי אוֹשִׁיעַ?
 לְמָה נָתַתְּ לִי עֵינַי לְרִאוֹת.
 לְמָה אֵינִי לְשִׁמְעַ
 אֲשֶׁר תִּרְאֶה עֵינֵי דָר דָּר וְדַמְעוֹתָיו
 וְאֲשֶׁר תִּשְׁמַע אָזְנֵי דָר דָּר וְאַנְחוֹתָיו

וְאִשֶּׁר תִּהְיוּ נַפְשֵׁי אִישׁ אִישׁ וּפְעֻעֵיו —

וְאֵת יְדֵי אֶסְרֶתָּ לְבַלְתִּי אוֹשִׁיעַ?

לְמָה בָּרַאתָ אֶת יָם כָּל הָעֵינִי

וְאֵת כָּל הָרָעָה וְאֵת כָּל הַמְצֻקָה

אֲשֶׁר רָאִיתָה. עֵינִי זֶה מֵאָז

וְאִשֶּׁר עוֹד תִּרְאִינָה עֵינִי עַד עוֹלָמִי עַד

וְרוּחַ גְּתֵת בְּפִי

אֲשֶׁר אֲנֹעַר בּוֹ וְאִיבֹשְׁהוּ —

וְרַק אֵת פִּי חִסַּמְתָּ לְבַלְתִּי אוֹכַל גֶּעֶר?

לְמָה רַבּוּא רַבּוּבוֹת אֶלְפֵי כָל הָאֲמֻלִּים

הָאֵלֶּה מִסְבִּיב יְצַרְתָּ.

וְלְמָה אֶלְצַמְתָּ לְרֵאוֹת

אֵת רַבּוּא רַבּוּבוֹת אֶלְפֵי כָל הָאֲמֻלִּים

אֲשֶׁר עוֹד יִהְיוּ עַד סוֹף כָּל הַדְּרוֹת.

עַם רַבּוּא רַבּוּבוֹת אֶלְפֵי דְמַעוֹתֵיהֶם

אֲשֶׁר עוֹד תִּשְׁמוֹסְנָה עַד הַיּוֹם הַאֲחֵרוֹן.

וְלְמָה עֲשִׂיתָנִי לִשְׁמַע

בְּכָל יוֹם תָּמִיד

אֵת קוֹל בְּכֵיִם הַגְּדוֹל הַפּוֹלֵחַ אֲבָנִים

וְרַק אֵת יְדֵי אֶסְרֶתָּ לְבַלְתִּי אוֹשִׁיעַ?

לְמָה גְּתַתָּ לִי הַבֶּחַ

לְהַצִּיל וּלְפַדּוֹת. לְעֹזֹר וּלְהוֹשִׁיעַ

וְלְמָה הַחֲסִין גְּמַעַת בִּי

לְהוֹבִישׁ כָּל דְּמַעָה.

לְרַפָּא לְשִׁבְרוֹי לֵב.

לְחַבֵּשׁ לְעֵצְבוֹת —

וְרַק אֵת יְדֵי אֶסְרֶתָּ בְּכַבְּלִים?

לְמָה אֱלֹהִים לְמָה זֶה שִׁמְתָּ

לְגֹאֵל אֹתִי — וְגֹאֵל לֹא תִתְּנֵנִי?"

וּבְדַמְמָה בְּלִילָה וְשִׁמְעֵ קוֹל רַעֲשׁ.
 הוּא רַעֲשׁ בְּבִלְי הַזֶּהָב
 הַמְּשִׁיקִים אִישׁ אֶל אָחִיו בְּמִרוֹם.
 מְדוּיֵה־תְּאֵמִין הַמְּשִׁים לְנַתֵּק אֶת מוֹסְרוֹתָיו
 וּלְהַסִּיעַ בְּזוֹעַ כַּח
 אֶת כֶּסֶף הַכְּבוֹד עִם עֲמוּדָיו יַחְדָּו
 וְעַם הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַי הַשָּׁמַיִם —
 וְלַעֲמָתוֹ וְשִׁמְעֵ בְּדַמְמָה בְּלִילָה
 קוֹל רַעֲשׁ בְּבִלְי בְּרוּל
 עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מִתַּחַת
 מִקְצֵה הָאֲדָמָה הָאֶחָד וְעַד קֵצֵה הָאֲדָמָה.

וְאוֹלָם מְבִינּוֹת לְעֵבִים הָאֲדָמוֹת.
 מִן הַתְּרִשִׁישׁ וְהַחֲשָׁמַל.
 אֲשֶׁר שָׁם בְּלִבְנֵת הַסְּפִיר
 וְשִׁמְעֵ קוֹל הַעֲזוּנָה: "עַד יָקוּם דָּר הַקֹּדֶשׁ
 דָּר אֲשֶׁר יָבִין גְּאֹלָה.
 דָּר אֲשֶׁר יַחֲפִיץ לְהִיּוֹת נְגָאֵל
 וְאֲשֶׁר יָבִין נְפִשׁוֹ לְהִיּוֹת נְגָאֵל:
 אֲזַ תִּקְוִים גַּם אִתָּה לְגִזְרֵלְךָ וְנִגְאֵלְתָּ —
 אֲזַ תִּקְוִים גַּם אִתָּה לְגִזְרֵלְךָ וְנִגְאֵלְתָּ!"

דוד פרישמאנג.

צורך ויכולת.

לפני שנתים, כשעלתה המחשבה בלבי לקבץ נדתי, את מאמרי המפורסם בכה"ע ובמאספים שונים, ולהוציאם כולם בקובץ אחד, הרגשתי כי אמנם, כי במחשבה זו צפונה מעין "נבואה קטנה", שהנני עומד בחיי הספרותיים על מפתן תקופה חדשה, אשר שונה תהיה תכלית שנוי מתקופת המאמרים ההם; אלא שקרני כזה מה שקרה לקריסוס המלך בשעתו: טעיתי בפשט הנבואה ודרשתיה להנאתי. בואת — חשבתי אז — יקדל העתיד מן העבר, שעד כה פורתי ומעתה אֶכְנֵס; עד כה היו מחשבותי ודברי קשורים תמיד בצרכי השעה, ומעתה אעזוב חיי שעה ואעסוק בחיי עולם; לא אוסיף עוד לבזבז חיי רוחי "פרורים פרורים", אלא אתכנסם בתוך נפשי, אקבץ מעט רכושי הרוחני למקום אחד, ובסתר חדרי אעבוד את ספרותנו עבודה אחת שלמה וארוכה. שתתן לי רשות לחלום על דבר "חלק לעולם הבא". ומתוך שכך פירשתי לי את העתיד, נחשבתי בעיני מני אז כאיש חיל שעזב את המערכה ונפטר מהכריו לזמן בלתי מוגבל, ולא יספתי עוד להשתתף בעבודת המאספים וכד"ע שהייתי מצוי אצלם לפני.

ועתה הנה נבואת לבי נתקיימה: תקופה חדשה החלה באמת בחיי הספרותיים והיא שונה תכלית שנוי מזו שקדמה לה, אבל — בהפך מפירושי. תחת אשר לפנים הייתי כותב לתיאבון, בשעה שרציתי ועל מה שרציתי, הריני עתה מחויב לכתוב בשעה שאחרים רוצים ועל מה שהם רוצים; "הריני מחויב", לא מפני שזה באמת מחובת עורך מכ"ע חדשי להרבות שיחה עם הקוראים — צאו וראו כל כה"ע החדשים אצל אוה"ע ותמצאו אך מעט מאד שבהם העורך עובר גם עבודת סופרים — כי אם מפני שבמצבי עתה יש רשות ויכולת בידי אחרים לכופף אותי על זה באמצעי פשוט וקל: עומדים וכותבים. "מכתב גלוי" אל העורך, לשימו במכ"ע שלו; ואם אך כתובים הדברים בסגנון ספרותי הראוי להתקבל, הרי מחויב הוא לתת להם מקום. וממילא מחויב הוא גם להשיב. ואמנם, אך צעדתי צעד אחד על דרכי החדשה, והנה — "מכתב גלוי אל אחד העם". ולא עוד אלא שבעל המכתב בא בטענותיו לא כאיש פרטי, כי אם כשליח צבור: "בתור אחד מצעירי הדור שיודע את אשר בלבכם".

לא זאת היא הפעם הראשונה שמומינים אותי לדין לפני "דעת הקהל"; כמעט כל מאמר שיצא מתחת ידי עורר עלי בזמנו "מלחמה בשערי כה"ע", ונס "מכתב גלוי אל אחד העם" הוא דבר שכבר היה לעולמים פעם ושתים. אבל אז, כשרציתי — וזה היה יוצא מן הכלל — נמצאתי לבעלי דיני, וכשרציתי — וזה היה הכלל — הייתי כלא שומע. עתה אין הדבר כן. עתה הם נכנסים לתוך רשותי ומשמיעים טענותיהם בפני, ואם ברצון או באונס — עלי לשמוע ולהשיב דבר.

וכבר בשורה ראשונה שכתבתי בתור "עורך" נתתי מקום לבעל דיני להתרעם. כי אמרתי: "ביסדרנו מניע חדשי, אנו עושים, כמדומה לנו, דבר שהשעה צריכה לו". "כמדומה לנו"? — וכי מה זה עורך האומר, "כמדומה"? עורך בישראל "צריך שילך לבטח דרכו", שיהיה ההר נדמה לו כשערה והספק כודאי; בקולות וברקים "זופיע" וכאלהים אדירים יקרא: "אנכי"... "צריך הוא שידע שהדבר אשר הוא עושה דרוש להעשות". ואני — לא אכחד — איני יודע! כלומר, יודע (או מאמין) אני אמנם, שהדבר, באותה צורה שתארתיו שם, דרוש להעשות; אבל איני יודע בכיורו, אם מה שאני עושה עתיד להיות אותו דבר שדרוש להעשות: כמה דברים נעשים בקרבנו, שהכל יודעים כי דרושים הם להעשות, ולבסוף מתגלה, כי מה שעשוי אינו דרוש ומה שדרוש אינו עשוי; איני יודע אם, במצב עמנו עתה, יכול אדם מישראל, ואפילו יהיה "העורך בעצמו", להתחיל באיוו פעולה לאומית בלב סמוך ובטוח, כי מעשיו יהיו רצויים כמו שבנתו רצויה; איני יודע אם, כאשר "מרוכים צרכינו", חוכה עלינו שתהיה "דעתנו קצרה", לבלתי הבין, כי צורך ויכולת אינם שמות נרדפים; ה"כמדומה לי", שבשביל שיתעורר אדם לנסות כחו בעשית דבר הדרוש להעשות, אין מן ההכרח כלל שיעצום עיניו מראות כל ממשול וילך, "לבטח דרכו"; אדרבא, מי שלבו מסור באמת לדבר זה שהוא בא לעשות — הוא אינו אומר: הריני עושה, מפני שבדאי אעשה נכונה, אלא כך הוא אומר: הריני עושה, אע"פ שספק הוא אם אעשה נכונה". כי שוה גם הספק לאבד זמן וכח בעבורו. ואולם, את חטאי זה, שאני מבחין בין ספק לודאי, היו צעירי הדור, כנראה, נושאים לי ברחמים, לולא מצאו בי עוד חטא אחר, הגדול בעיניהם מנשוא: כי הנני מבחין גם בין אפשר לנמנע.

הדבר כפשוטו וכמשמעו, אלא שדרוש הקדמה קטנה.

האידיאל הקיצוני, כלומר, מטרה אשר אליה נשאף והיא רחוקה ממנו וגדולה מכחנו בהוה, — הוא אמנם תנאי הכרחי להתפתחות רוח האדם, בעוררו בקרבנו את הרצון לשפם ולעלות מעלה מעלה, בלי הרף ובלי ליאות, עד מקום שחבו מניע. אבל גם זה תנאי הכרחי הוא להתפתחות האדם, כי לאחר שנתעורר רצונו ועבר לפעולה, לא ישנה עוד תמיד בחייון אותה העת הרחוקה שבה יגיע לקץ תכליתו. העולה בסולם, אע"פ שנתעורר למעשה זה מחפצו להגיע לראש הגג, אינו נותן עיניו בשעת מעשה אלא בשתים שלש שליבות הקרובות לוו שהוא עומד עליה, וכשהגיע למקומן מגביה עיניו עוד מעט, וכה הולך ומרים מבטו, הולך ועולה, עד שמגיע למקום חפצו האחרון, שהיה במחשבה תחלה. אבל אם בראשית עליתו נושא עיניו עד לקצה הסולם מלמעלה, הרי הוא מסכן בעצמו לנפול אחורנית ארצה, גם האידיאל הקיצוני יפה לאדם, כל זמן שהוא דן עם לבו, איזוהי דרך ישרה שיבור לו בחיים, — או מה טוב חלקו, אם תתעורר בתוך לבו התשוקה לאיוו מטרה גבוהה, אשר תמשכהו אליה בחזקה ובכוכב נוצץ מרחק תאיר לו רגע אחד את דרכו לכל ימי חייו, יודע מעתה לאן הוא הולך ולמה הוא עמל. אבל מכיון שמלא האידיאל את תעודתו זו, והאדם יוצא לפעלו לכבוש לו את דרכו, הנראה לו בחזון, בין המון הכחות המתנגשים בחיים, אשר יעצרוהו במהלכו על כל צעד ולא יתנו לו לפסוע פסיעה גסה, — אז מוטב לו שיסיר מלבו את המחשבה התמידית על דבר המטרה האחרונה, הרחוקה ממנו מרחק רב ביותר, וישים עיניו באיוו נקודה יותר קרובה אליו, שבאמצע הדרך, באיזה "אידיאל זמני" העומד על גבול האפשרות בהוה. כי רק אידיאל כזה יוכל להיות כח מניע תמיד למעשים פרטיים וקטנים, אשר סוף סוף

מהם מורכבים החיים; ורק בסולם של אידיאלים כאלו, העומדים זה למעלה מזה, יכול אדם להתרומם עד קצה מטרותיו, להיות לנגד עיניו תמיד רק היותר קרוב אליו לפי מצבו בכל עת. אבל אם יאמר לשוות לנגדו תמיד בכל מעשיו אותו האידיאל הקיצוני, סופו שיקיץ בעמלו אשר הוא עמל להתקרב אליו, בראותו כי פסיעותיו הקטנות כאין הן לעמת המרחק הרב, ותחת לפעול פעולה ממשית, ישנה וינקר כל ימיו בחיונות לבו וישאר עם זה כשפל מצבו לעולם.

כל נפש בריאה, בין של איש פרטי ובין של עם שלם, יש לה אותה סגולה כטבעה, שמאוייה הקיצונים מתחבאים באיוו פנה נסתרה בשעה שהיא משקיעה עצמה בעבודה המעשית. אין לך אדם נלבב ולא אומה נאורה שלא התנשאה רוחם באיוו זמן לאידיאלים גדולים לאחרית הימים ולקץ כל המעשים. אבל אחר עת ידועה של התרגשות ושאיפות בטלות, אחר שהאידיאל האיר את הדרך והעיר את הרצון, מתחילה הפעולה. ההליכה המעשית בדרך המובילה אל המטרה. ומיד נראה לעין, כי בין ראשית הפעולה עד סוף המטרה המרחק רב כל כך, עד שאי אפשר כלל לאמר, כי זו היא אמצעי להשגתה של זו; מפני שקשר בין שתיהן אינו אלא על ידי שלשלת שלמה של "מטרות" שבינתים, שהשגת כל אחת תלויה בהשגת זו שקדמה לה וכל אחת נעשית אמצעי להשגת זו שאחריה, ושרק חלק קטן מהן, רק קצה השלשלת, מונח בנבול האפשרות בהוה. כה "ההסתגלות" לתנאי החיים יביא או את האדם ואת העם להשפיל עיניהם הרבה מעלות למטה. עד "הנקודה המונחת על גבול האפשרות בהוה". והנקודה הזאת תמשוך או אליה את הלבבות, כאלו היתה היא מטרה לעצמה, והשגתה תהיה להם ל"אידיאל זמני". האידיאל הקיצוני, הרחוק, יורד או למדור התחתון שבלב, שמשם יעלוהו לפרקים בשביל להשתעשע בו ברנעי מנוחה; אבל על שדה העבודה ישלוש אחיו הקטן ממנו. "הצר" והמוגבל, עד בוא קצו, כלומר, עד שיושג ויחדל מהיות עוד אידיאל, ומקומו יקח אחר, גבוה עליו מעלה אחת, וכן הלאה והלאה.

כך הדבר נוהג בנפש בריאה, ואלמלא סגולה זו לא היינו רואים אנשים ועמים מתרוממים מעפר עד מרום ההצלחה ע"י עבודה תמידית ופסיעות קטנות במשך זמן רב. אבל לא כך הדבר נוהג בנפש חולה כנפש אומתנו האומללה. בחזק יד ניטלו ממנה הדברים היותר עקריים בחיי עם, שאי אפשר היה לה להסיח דעתה מהם אפילו לשעה קלה, להתיאש מישועה קרובה בשביל לילך בדרך הארוכה של עבודה מתמדת ונמשכת לאט ממטרה למטרה. ובחיותה מלאה תמיד אידיאלים קיצונים, התרגלה לבו למטרות קטנות ולא מצאה חפץ בפעולות לפי כחה, כי אם שאפה רק לגדולות שאין להן תפיסה בחיים ובמצאות, ובאין לאל ידה להגשים את השאיפות האלה באיוו מפעל ממש, יצאה ידי חובתה "באמירה בעלמא" ולמדה להשביע נפשה השוקקת בדברי חזון וחלומות בלבד; עד כי ברבות הימים אבד לה כל יחס וכל שווי-ערך בין האידיאל ובין הפעולה. בין הצורך שבדמיון ובין היכולת שבמצאות; אדרבא, כל מה שהיכולת המעשית הלכה ונתמעטה, כן הלך וגרל הצורך האידיאלי וכן גדלה גם ריקנותו ואפיסת כחו להביא את העם לידי פעולה כל שהיא . . .

ומחלה זו, השולטת בעמנו מדור דור, לא תרפנו גם עתה, אע"פ שבהשקפה ראשונה נראה כאלו נתעורר העם (או לפחות חלק ממנו) מחלומותיו היפים והקיץ וראה כי ריקה נפשו. "עת לעשות!" אנו שומעים זה הרבה שנים מכל עברים, ביחוד במחנה "צעירי הדרור", — ומעשה לא יעשה, או אם יעשה, לא נוכל בהביטנו אל מראהו, לעצור בעד

המחשבה העולה על לבנו: נוח לו שלא נעשה משכך נעשה . . . וזה מפני שגם אחר הקריאה הגדולה, נשארנו בשמירה השמים, מעון הכטלה וההנאה מיוו השכינה, וגם את מעשינו נעשה כשאנו מרחפים בענני שחקים, ואין בנו כח להתגבר על הלך רוחנו ולירד לעולם העשייה השפל, כדי להתבונן איך בני אדם שם עושים מעשיהם ומצליחים, איך הם מפשפשים בכחותיהם, לדעת מדת יכלתם מה היא בכל עת, ולפיה מצמצמים את צרכיהם וקובעים להם מטרות קרובות, למען תהיה אחרית ותקוה לפעלם . . . כל זה רחוק מאתנו כשהיה, ועל כן, תחת להשפל בעינינו על יכלתנו הדלה, אנו מתנאים בצרכינו הגדולים ורואים בהם סימן יפה לנו, סימן לנפש רחבה ו"מבט רחב" . . .

חלק חשוב מן האידיאל הגדול של "תחית ישראל" הוא בלי ספק — תחית שפתנו וספרותנו: שתהיה לשוננו חיה ומספקת לכל צרכינו, וספרותנו מלאה ושלמה בכל המקצועות שאומה בת תרבות וקוקה להם למונה הרוחני. אבל יחד עם זה הרי כלנו יודעים, שלשוננו היא לע"ע רק חצי לשון וחסרה היא כמה מושגים ובטויים שבלעדם אין כל תקוה לספרותנו להגיע למדרגת ספרות חיה וכללית אשר לא יחסר כל בה; כלנו יודעים כמו כן, כי אין לנו בזמן הזה בין הכותבים עברית, "חכמים כוללים" שיעשירו ספרותנו במחשבות עצמיות ומקוריות באיזה מקצוע מן ההשכלה האנושית הכללית; כי כל "העושר" שהשפיעה עלינו ספרות ההשכלה לא היה אלא "לקט שבילים צנומות בשדה אחר", המעורר "המלה" בלב איש אירופי, שאכל כדי שביעה; ובי — וזה העיקר — כל זמן שלא ישתנה מצב חיינו כלו עד היסוד, מבחוץ ומבפנים, ולא תהיה לשוננו מגדלת חכמים וסופרים על ברכיה, בבתי ספריה ובכתי מדרשיה, אי אפשר להאמין שישתנה גם מצב ספרותנו במדה כזו, עד שתוכל "לרוות כל הצמאון של הרוח החי" (כלשון בעל המכתב) בכל ענפי החכמה, המחשבה והיצירה, ולא יצטרכו עוד בני ישראל לספרות עם אחר. התחיה הגמורה של הלשון והספרות היא איפוא, כאמור, רק חלק מן האידיאל הגדול של תחית האומה בכלל, חלק התלוי במצב הכלל ושהשגתו בפועל אפשרית היא על כן רק בהשגת הכל.

ואם כן, כשאדם בא עתה וקורא: עת לעשות לספרותנו! — אם לא בא לידי כך מתוך שעמום אידיאלי בלבד או מסכות אחרות יותר שפלות, אלא התבונן תחלה במצב הדבר כמו שהוא ובתנאי החיים המגבילים אותו ורוצה באמת להביא תועלת כפי כחו — הרי לא יתן לקריאתו צורת "שופרו של משיח", לאמר: נאולה אני מביא לספרותנו ועת תחיתה הנה באה; אחרי כי יודע הוא, שהאידיאל הקיצוני הזה לא בידנו הוא עוד עתה, וביחס אליו כל מעשינו כאין, ועל כן הוא משפיל עיניו וקובע לו מטרות, באמצע הדרך, בנקודה הנראית לו, על גבול האפשרות בהוה, ואלוה ישתדל לבון את המעשים ולמשוך לב העושים.

ואיווהי הנקודה שעל גבול האפשרות בהוה בנרדן זה?

הספרות העברית הולכת ונעזבת, הולכת ודלה, מה משני אלה הסבה ומה המסוכב — קשה להבחין. אבל זה ברור, כי שניהם קשורים זה בזה ואי אפשר לתקן האחד בלי תקונו של השני. אם תשאר הספרות דלה וריקה, תעוב מכניה יותר ויותר, במדה שההשכלה הכללית בלשונות אחרות מתפשטת ביניהם; ואם תעוב ספרותנו מכל בעלי השכלה ובשרון, תתדרדר יותר ויותר עד שתמות מיתת הזקנה, מאפיסת כח ולה, מבולתי יכולת עוד למלאות איזה צורך אמתי בחיי העם (איזה צורך אמיתי, כי באמת, בשביל שתמצא לה בריה חיה, תהיה נשמית או רוחנית או חברתית, מעמד איתן בחיים, די לה

שתמלא אך צורך אחד אמתי ואין דורשים ממנה שתהיה "ידה בכל". ומי בדורנו דור חלוקת העבודה, יודע ומבין זאת! — התקון האחד הכולל את שניהם יכול אִפוא להיות רק זה: שכל אלה השרידים מבעלי דעת וכשרון, אשר בנם הם עומדים עוד בנבול ספרותנו וחפצים בקיומה, יחגרו שארית כחם להעשירה בתוכן ממשי שיש לעמנו בו צורך אמתי, ולהלביש תוכן זה גם צורה נאותה, שתהא דעת בני תרבות נוחה הימנה ולא ירגישו אודם של בושא בפניהם בקראם בספר עברי ובדמותם אותו בדמיונם לספרים ממינו בלשונות אחרות.

ואיזהו תוכן ממשי שיש לעמנו בו צורך אמתי ויש לספרותנו יכולת להמלא ממנו עד כדי למלאות הצורך במדה מספקת?

צורך יש אמנם לעמנו בודאי, כלכל שאר העמים, בכל ענפי המדע והספרות, אף אם אין להם צד נגיעה בעניני היהדות. אבל ביחס להספקת צורך זה, הרי יודענו שאין כחה של ספרותנו אלא בלקט שבילים צנומות; דבר שהיא הולכת ועושה זה כמה ולא רכשה לה על ידי זה לא ערך פנימי ולא כבוד וחכה בלב העם. מפני שכלקט כזה אין צורך אמתי לעם בכללו, כי אם רק צורך לפי שעה לאותם הבחורים העניים בחדרים וישיבות, אשר יתפרנסו על ידו בצמצום עד שיצאו לחירות. אך, הדור החי, שאינו מסתפק בשבילים צנומות, במה תמלא את צרכיו הוא להשכלה כללית עד שיאמר די? אבל לאשרנו, יש לעמנו, מלבד הצורך להשכלה כללית שהוא משתתף בו עם שאר העמים, עוד צורך אמתי לדבר אחד מיוחד לו, והוא — ידיעת עצמו. ואל נא תהי ידיעה זו — במובנה הרחב — קלה בעינינו, לא מפאת חמרה ולא מפאת צורתה. מפאת חמרה כוללת היא לא רק ידיעת חי עמנו ומעשיו, בתור עולם נבדל ובודד לעצמו, כי אם גם "היחס האמתי שבינו ובין העולם מסביב לו". הקשרים הגלויים והנסתרים שבין חיוונות חיינו וצרכיהם ובין החקים השולטים בחיי האדם והחברה בכלל, כלומר, איתם "הצרכים האנושיים" עצמם וכל חיוונות הקולטורא והשאלות המגיעות את הרוחות מימי עולם, מצד יחוסם אל היהדות ויחס היהדות אליהם (הן קשה למצא חיון נכבד או שאלה נכבדה בחיי האדם והחברה שאין להם שום יחס לחיי היהדות בהוה או בעבר). ומפאת הצורה, אין צריך לאמר, שחומר כללי ורב-ענפים כזה נותן מקום לכל הצורות הספרותיות שבעולם: מדעיות, ספוריות, שיריות, פובליציסטיות וכו'. — והספקת הצורך הזה על ידי ספרותנו ביחוד ובמדה הדרושה, לפי מושגי הדור החי, הוא דבר שאפשר לחשוב, כי אינו יוצא מנבול האפשרות. ואעפ"י שגם בשדה זה הרבו עד כה אחרים לעבוד יותר ממנו, וספריות אחרות יותר מספרותנו, בכל זאת יש לנו רשות לקנות, כי היתרון הגדול אשר לנו על אחרים, בהיותנו לא רק יודעים את היהדות ידיעה למודית, כי אם מרגישים את עצמותה ותכונתה הרגשה חיה, והיתרון אשר להעברית על לשונות אחרות, בהיותה הלבוש הטבעי של היהדות, שבו נולדה וגדלה והאריכה ימים. — כי היתרונות האלה יהיו בעזרתנו להגיע בעבודה זו, בהקדישנו לה כל כחותינו, למדרגה גבוהה, לברוא גם בריאות מקוריות ולצור צורות חדשות, באופן שכרבות הימים תשוב ותהיה הספרות העברית למקור חיים לרוח ישראל, כמו שהיתה בדורות שעברו, ולא יבושו בה גם צעירי הדור הנאמנים לעמם, אם כי לא תספיק לכל שאר צרכיהם.

האדם בצורתו היהודית — זה הוא אִפוא, לפי מצבנו עתה, הנושא היחיד לספרותנו, אשר בו תוכל עוד לשים תקותה, כי ירוממנה משפל מצבה ויעשנה במשך הזמן באמת להלך עצמי מעולמנו הפנימי. אבל בנוגע לאותן החכמות הכלליות ויתר

הדברים שאין להם שום יחס ל"הצורה היהודית", בעל כרחנו עלינו לאמר לצעירי הדור (כדברי בעל המכתב): "לכו רעו, לכו ושתו באשר תמצאו", כמו שכך אנו אומרים להם בעל כרחנו גם בשלחנו אותם לבתי ספר ולבתי מדרש של אחרים; אלא שהמאמינים בעתידות עמנו יסיפו: עד אשר תרוחם אומתכם ותחיה, וחיה או גם שפתה וספרותה עמה חיים שלמים. ומושב שנאמר להם בן אנהנו, משיאמרו זאת להם אותם "השבילים הצנומות" אשר נלקט ונושיט להם למלא רעבונם. גם אלה מכני הדור החי הושבים את הספרות היהודית ל"דברים מתיים שכבר אבד עליהם כל"ח" (כעדות בעל המכתב). — גם הם עוד אפשר שיאהבו ויכבדו את המתה, שהיתה ראויה לאהבה וכבוד בחייה לפנים; אבל לעולם לא יאהבו ולא יכבדו ספרות של "שבילים צנומות", שגם בחייה קרויה מתה. איני יודע אם הפעם, אחר כל האמור, עלתה בידי להטעים הדבר כראוי. אבל דברי הראשונים שהקדמתי בפתח "השלח" (*), כנראה, לא הצליחו במשלתם, וצעירי הדור מצאו בהם נמעט "כפירה" גמורה ב"אנושיות". אנו רוצים להיות בני אדם עברים בבת אחת, בנשימה אחת, שנוונים ממקום אחר; אנו צריכים להעמיד את ההשכלה האנושית וצרכיה בשורה אחת עם נחלת קדומים שלנו; "צר לנו המקום!"

אנו רוצים! אנו צריכים! — אבל היכולים אנו? שאלה זו אין צעירי הדור שואלים, ואי אפשר לדרוש מהם שישאלו, אחר כי בכלל אין שואלים בן בעמנו כשהדבר נוגע לענייניו הלאומיים (כי אמנם, בענייני הפרטיים אדם מישאל יודע לשאול כזאת וכזאת); ועל כן ארחתינו עקלקלות, מעשינו מבוהלים, מאויינו עולים ויורדים, ואין עמלנו עושה פרי, בהיות תמיד הדרך רחוקה מאד בין המטרה הגבוהה ובין הפעולה הדלה. הנה הם מתאוננים כי צר להם המקום, כי הגבול אשר שמתי לתעודת מ"ע זה אינו מקיף כל צרכיהם הרוחניים ולא יוכלו לעבוד בו, "כנפשם וכלבבם". אך הנה סעיף אחר יש ב"תעודת השלח" — הסעיף על דבר פרקי חכמה — שעם כל ההגבלות, נותן הוא אפשרות לכל חכם מומחה והוגה דעות להציע הרבה מחשבות גדולות — אם יש כאלה בלבנו — בהרבה ענפים מן "ההשכלה האנושית וצרכיה". והריני מודה פה בפני כל הקהל, כי בושח תכסה פני, בצאת עתה החוברת השלישית ועדיין איני יכול להראות, היכן הם המאמרים שבהם יצא סעיף זה לפעולה בדיוק, כפי שהונבל שם. בשירים, בקורת-ספרים, פוליטונים, וכדומה מן הדברים שאינם דורשים אלא מעט "רוח הקודש" עם עבודת ארעי — באלה עשירה אמתחתי עוד יתר על הדרוש; אבל פרקי חכמה במובן שציינתי לי מראש, תוצאות ידיעות עמוקות ולב חושב ועבודת קבע ביחד — מאמרים כאלה לא ירבו הסופרים להביא. ואים איפוא "הרוצים" וה"צריכים" אשר צר המקום לנפשם וללבבם? הם מתאוננים כי צר להם המקום, בעוד אשר במקום הצר הזה הפנות היותר חשובות ריקות מאין עובדים!

אם כנים דברי המכתב, כי "עוד לא אלמן ישראל מאנשים שהרבה ירחש לבם נוש להם מה להניד לעמם השרוי בצער" — יבואו נא וימלאו תחלה, תעודת השלח" כמו שהיא, ואם יבוא יום ויהיה המקום צר באמת, אז יתרחב מאליו . . .

ואולם בכל האמור ננעתי אך בצד אחד מן השאלה — צד היכולת, ועוד נשאר לי להניד הרבה גם על דבר הצורך, כי אמנם מודה אני, שיש צורך לעמנו, לכלל עם

ועם, בספרות שלמה וכללית בלשונו הלאומית; אבל הצורך הזה אינו כהוה אלא שאיפה לאומית אידיאלית, כמו שבך היא גם שאיפתנו לכל שאר הרברים שכל אומה חיה וולתנו מצוינת בהם. צורך כזה הוא יותר רבר הלמד בהיקש הגיוני, מעין noblesse oblige: מאחר שאומה מיוחדת אנו ולכל אומה יש ספרות מיוחדת בלשונה שממלאה כל צרכיה הרוחניים, הרי הדין נותן שתהיה גם לנו ספרות כזו; אבל בעל המכתב נותן לצורך זה פנים אחרות, כאלו יסודו לא רק בהאידיאל הלאומי, כי אם יותר עמוק — ברגש אישי הדורש תפקידו, באותו "הקרע הפנימי" שבלב צעירי הדור בין "היהדות" ו"האנושיות", הגורם להם מכאובים תמידיים ומלחמה פנימית, ושעל כן "מרנישים הם צורך גדול ויסודי לרפאותו" על ידי התאחדות היהדות והאנושיות באותה ספרות עברית כללית שהם רואים ברמיונם. ובדבר הזה אינני מודה כלל; אדרבא, כמדומה לי, שאלמלי היו צעירי הדור מבינים היטב, מה שיבו של "הקרע" הזה והמלחמה הפנימית הבאה לרגלו, היו מבינים כמו כן, כי "החוג הצר שאני חפין להביאם בתוכו" הוא הוא הדבר שהם צריכים לו "צורך גדול ויסודי". בשביל לאחה את הקרע שבלבם ולהביא שלום בנפשם.

אבל הענין הזה ראוי ליחד לו מאמר בפני עצמו, ואעשה זאת באחת החוברות הבאות.

אחד העם.

קהלות יעקב.

(המשך).

סבות כאלה נרמו בשנים האחרונות להמעיט דמות התורה וההשכלה בגליציה, כלומר, ההשכלה הכללית והאמתית, בנגוד לאותה ההשכלה הבנויה על למוד ידיעות נחוצות לצרכי החיים, ההשכלה שנעשית קרדום לחתור בו. ההשכלה הקולטורית, כלומר, העסק בחכמה לשמה, היתה מצויה בימים הקודמים בגליציה במדה יותר גדולה. אמנם צעקו המשכילים הראשונים על צעירי הימים בגליציה וגם ברו"פ, על כי שקדו על למודים, בלי תכלית ויבלו ימיהם, לריק וללא תועלת, כאשר המליצו או. אולם לא מפייהם אנו חיים, וכאשר נרד לעומקא דדינא נמצא, כי המצב הקולטורי של הזמן הוא היה מצב אידיאלי, אשר דוגמתו לא נראה עוד בישראל. אז, בימי ראשית התפתחות ההשכלה, נמצאו בישראל "מושלמים" עוסקים בתורה וחכמה לשמה ורוח אידיאלית היתה חוספת על היהדות. אמנם נודה, כי תנאי החיים הנוכחים ומצב האיקונומי של זמננו מתנגדים לחנוך כזה ולמנהגים כאלה; אבל בשביל זה אין אנו רשאים להקטין ערך השכלה רוממה ויקרה, אשר דוגמתה אנו רואים בחיי עם גרמניה בסוף המאה ה"ח. אז עסקו אנשים אשר שאר רוח להם בפלסופיא, במליצה ושיר, בחקירת היפה והמועיל, בכל דבר המעלה על החיים עדי הפיוט והיופי. בדרונו המעיטו את ערך החקירות והלמודים האלה ואמרו: מה לנו לשירים ומליצות? למה לנו לשעות בדברי הבל? כמו שדרש אחד החכמים לפני שנות מספר קהל ועדה, כי ניטה בלה ימיו בהבל בהציגו את פויסט בחיונו הגודע: מה היה לו לפויסט לשנות בפלסופיא ותיאולוגיה עד כי יצא מרעתו ונואש מכל חיי תבל? הלא טוב טוב היה לו לשקוד על למודי הכימיה ודעת כחות הטבע, לבנות לו בית על ידי רוב ידיעותיו ולקחת לו את גריטה אהובתו לאשה, תחת לפתות אותה ולחלל כבודה. במדה זו, לבקש "התכלית" בכל דבר ולהסיר צעיף הפואיוויאה מחיי האדם, החויקו רוב משכילינו לפני ימי דור אחד; הם הגדילו ערך החיים הגשמיים על החיים הרוחניים, נתנו היתרון לחיי שעה על חיי עולם. השפעת דעות כאלה לרעה נראה ביותר בגליציה, אז לפני יובל שנים צרר רוח אידיאליסמוס את אחינו המשכילים בכנסיו; אז נלחמו בשביל השכלה, בשביל קנינים רוחניים, ולכן אהבו את שפת עבר והעמיקו חקר בחכמת ישראל. כעת העמידו את ההשכלה על השתלמות איקונומית; כעת יש להם רופאים ואדבוקטים, יהודים, אשר לא ידעו מיהדותם עד כלום, אבל אין להם משכילים יהודים כמו בדרו שעבר.

מוכן מאליו שאי אפשר לנו לדמות את היהודים בגליציה לאחינו בגרמניה. אי אפשר שיכבה נר התורה בגליציה בזמן קצר כזה, אחרי אשר לא היה שם בימים שעברו אור פשתה כזה, כי אם אור שבעת הימים, אור יקרות אשר האיר למרחקים. כן מונח בגדר האפשרות שיתעוררו אחינו שם לחיים חדשים, אחרי אשר לא כבה שמה נר ישראל לגמרי ויש עוד ניצוץ מעלה להב, אם רק יפחו בו בכח. עוד נמצאים בגליציה שרידי הדור המחכים שפ"ע ודעת התורה; לכה"פ חסרון דעת במקצוע זה איננו שם חיוון כללי כמו בגרמניה ובארצות מערב אירופה בכלל. אם כי נחמטטה גם

שם דעת התורה ולמוד התלמוד הלך אהורנית בימים האחרונים, והרכנים היושבים כעת על כס ההוראה אינם „אדירי התורה“ כמו בימי הדור החולף; עם כל זה עלינו לדעת, כי „רבנים“ במושג אחינו הנרמנים הוא דבר שאי אפשר להשמע בגליציה. — בשנים האחרונות קמה גם בגליציה תנועה „לאומית“, אשר לכל הרעות יש בה טובה רבה להיהדות, לחדש רוחה ולהקים סוכתה הנופלת. אבל עלינו לכלי להעלים עין גם מזה, כי על התנועה הזאת בגליציה הטבע מראשית היותה ובריאיתה הותם „מעשה נערות“. אמנם חלילה לי להשפיל כבוד ימי הנעורים, ובוראי נוער וילדות אינם חסרונות, אבל בתנועה כזאת נראה החסרון, כי השקיעו את הרעיון הלאומי בהמון מליצות ושיחות בטלות, קולות וברקים, אמירה הרבה ועשיה מעטה. לא ראינו ולא שמענו כי השתתפו בגליציה באיזה סכום לישוב א״י, כי יעמדו אנשים בעלי צורה ונכבדים כעמם בראש התנועה ושיעשו איזה דבר בפועל, נוסף על הכרוזים הגדולים.

בכלל עלינו לדעת, כי בגליציה אפשר לעשות עוד הרבה לתועלת היהדות, אבל חסרים אחינו שם דבר ופרנס, אשר יצא לפניהם, איש אשר שאר רוח לו ואשר ידע לאסוף את השיות הנדחות, את הכחות הנפרדים, ולעשותם לנוף אחד ולפחת בהם רוח אחת. המצב המוסרי של אחינו בגליציה דומה כמעט בכל פרטיו למצבם של היהודים ברוס׳. ואולם בשששנו ע״ד המצב המוסרי של היהודים בגליציה מוכרחים אנו למוד אותם על פי דברי המדרש המכונים מאד: „אל תינני כיושבי כרכים. שיש בהם גזל ועריות ושבעות שוא. נצא השדה ואראך ת״ח שיושבים ועוסקים בתורה מתוך הרחק. על פי המאמר הזה אנו מוצאים כבר בימי האמוראים בבבל הברל גדול בין יושבי ערים גדולות ובין היושבים בערים הפרוות. ואם בזמן ההוא כן, בזמננו על אחת כמה וכמה, ובפרט בגליציה, אשר שמה נראה בלי הפרזה ת״ח יושבים ועוסקים בתורה מתוך הרחק, מקיימים תורה מעוני וחיים הם בעולם אידיאלי שכלו אורה ואינם יודעים מתענוגי עולם הזה ומחיי שעה. בכלל נראה בערים הקטנות את הדת בכל תקפה; היהודי עוד רד עם אל ועם קדושת האמונה נאמן הוא, לשמור כל פרטיה וכל המצוות התלויות בה. ההשפעה הדתית תראה שם בכל ארצות חיהם והאמונה לא תתכווץ אצלם כמו במערב אירופה רק בד' אמות של בית הכנסת. החיים הדתיים הם העיקר בכל פנה שהם פונים: כחונך בניהם, בנשואיהם, במסחרם, בחייהם ובמותם. וגם המוסר השורר בביתם וכמשפחתם נפעלת ע״י הדת. בערים הקטנות רוב בחורי ישראל לא טעמו טעם חמא ומסוה הבושה על פניהם לבלי יחטאו; הבנות מצניעות לכת וכל כבודן בכתי הוריהן פניהם. רובם עובדים בזעת אפם ומתפרנסים ברוחק, שמים לילות כימים להמציא טרף לביתם ולנהלהו בלחם לפי הטף. כל אב דואג לאחרית בניו, מאכלו ומשתהו הוא בצמצום גדול, מה שלא ישער בן אירופא, גם בהנהגת ביתו הוא מקמץ כפי האפשר; שוי לגביה ושוי לכרסיה. אבל מסור הוא יותר מכפי יכלתו על חנוך בניו, וכמעט אין איש בישראל אשר יפטר עצמו מללמד את בנו תורה, אם הרבה או מעט, לפי מצב העיניים. גם משיא את בנותיו כשהגיעו לפרקן ועל פי הרוב הוא מעמים על עצמו עול כבוד מנשוא. למען לא תשב בתו בביתו עד שתלביץ שערותיה כנהוג במערב אירופה. גם הנשים הן על פי הרוב נשי חיל עוורות לבעליהן בפרנסת המשפחה ולכה״פ בכלכל הבית, יודעות לצמצם הרבה ולחשוב חשבון פרוטה. בכלל לא יאמן בן אירופה כי יסופר לו, באיזה אופן צופיה אשה יהודית בגליציה (והוא הדין גם ברוס׳) הליכות ביתה. מה שנחשב בעיני אירופאי לעניות גמורה, שאין כל בריה יכולה לעמוד בה, נחשב בעיני בת ישראל בשולניה למעמד הגון. דין פרוטה

אצלן כדון מאה לנשי בני מערב אירופה. בערים הקטנות בגליציה אין הנשים משתמשות בתחבולות שונות להמעיט ורען, כמו שנוהגות נשי מערב אירופה. העבירה היא מינקת לבנה ומשפחת אותו ומגלגלת עמו עד שהגיע להנוך ואז האב נשפל לה לסייע לה בהנוך הקטן. ומעולם לא נשמעה תלונה מפיה, על כי נתן לה ה' הריקן, כמו שעושות הנאוות והמעוננות במערב אירופה. ברוב הערים הקטנות בגליציה חיים אחינו בדוחק ובצער; הפרוטה איננה מצויה אצלם, ולכן הם קמצנים ביותר, וגם כאשר יתעשרו הם נוהגים בכילות ובצרות עין, כי כן גדלו והנכו מנוער. עכ"ז לפי יכלתם הם פורסים מלחמם לרל ויש בהם בכלל ממדותיו של א"א, אם כי אי אפשר לכחד, כי מעשה הצדקה בגליציה איננה עומדת במרום המדרגה.

שאלת היהודים בגליציה היא שאלה איקונומית שאין למעלה הימנה. רוב היהודים עניים מרודים הם ובנפשם יביאו לחמם. הם עוסקים בכל עבודה המפרכת את הגוף ומינעת הבשר. שכן הפועלים היהודים הוא מעט מאד, בין שהם נוזנים מכני ברית ובין שהם נוזנים משאינם בני ברית. לפני שנים אחרות עשתה השמועה רושם גדול בארץ, כי קראו הפועלים היהודים העובדים בבתי מטוח הטליתים שבתוך לעבורתם מפני מעוט השכר ורבו העבודה. דוחק האנשים האלה כמעט לא יאמינו כי יסופר. ואולם הם אינם יחידים במינם, כמותם כן רוב היהודים העובדים בועת אפם. פועל עני באירופא החי בדוחק אי אפשר לו לצייר במוחו חי יהודי עני המסתפק בקב חרובים משבת לשבת, אשר בנוי ובנותיו הולכים ערומים ויחפים, בביתו שוררת הדלות במרה נוראה מאד וחיוי אינם חיים. רק נפש איש ישראל תסכול חיים כאלה, מבלי אשר תקוץ בהם. לעומת המצב האיקונומי הזה מספר היהודים השולחים בעולתה ידיהם מעט וקטן הוא, ואין שום ספק, כי אלמלי חי עם אחר במצב כזה, כי אז היה כלו נכבים או מרצחים.

רוע המצב הזה תלוי בתנאי המדינה, אשר אי אפשר לפורטם. התחבולה היותר נכונה נגד מצב נורא כזה הוא רק הגלות, כלומר, שיגלו אוכלסי ישראל מגליציה למקום אחר: לאמריקה, אוסטרליה או אפריקה הדרומית. אמנם לפעמים יעזבו בני ישראל את עיר מולדתם בגליציה והולכים לנוע בארצות אחרות, אבל מספר הגולים הוא מעט בערך להגולים מרו"פ או רומיניה. לעומת זה אנו חייבים לבלי להעלים עין מטעות רבים בדבר רבוי השכלה בגליציה. הקמת בתי ספר וכדומה. בימים שעברו היו מאמינים ומכריזים רבים, כי חיים בהשכלה ולמודים וכל מי שנותן בהשכלה עיניו שוב לא ירעב ללחם. אולם החכם טאן כבר הוכיח מומי השטח הזאת, להלעיש את האדם "דעת" נגד רצונו. בכלל לומדים בני עניים מה שלא יביא להם שום תועלת ואינם לומדים הנתוץ להם לדעת. השטח הפרדננות בנויה על יסוד אחד, אבל הרבה פנים להנוך העם. לבני האכרים נתוץ ללמוד קראו וכתוב בלשונם ומעט השבון (כלומר ראשית למודים), ואם לא יכתבו על פי חוקי האורתוגרפיה גם כן אין חייהם חסרים כלום. כן הדבר בנוגע לבהים שהוקמו בגליציה בתחלה ע"י חברת כי"ח בווינא ואחרי כן ממוסד הצדקה של הבארון הירש, כדי "להרבות השכלה" בישראל. מצב האיקונומי והמוסרי של אחינו העניים לא ישתנה לסוב, גם אם יהיו להם בתי ספר בכל עיר, כי לא בלמודים כאלה תלוי הדבר, ובאמת יש בתי ספר להממשלה והיא חייבת בדבר זה לראונו לצרכי כל האזרחים, בין מישראל, בין מאו"ה. אין אני בעל עצה לומר: כזה וכזה היו יכולים לעשות בכסף הנועד לתכלית זו; אבל מוכרחים אנו לסתור המשפט המעוקל, כי בהרבות בה"ם ירב כבוד ישראל והצלחתו.

בערים הגדולות בגליציה אנו מוצאים כבר השחתת המדות וקלקול המוסר. פה

היה כר נרחב לפעול לטובת עמנו. לדאוג לבני הנעורים האלה לבלי יצאו מכלל היהדות. אולם לא להציע הצעות מטרתיות בהשקפתי זאת. כי אם לצייר בשרד האמת מצב ישראל, כלה כמו שהיא, בלי פרכוס ושרק. בערים הגדולות נסוגו כבר בני הנעורים מהיהדות ויוגחו מורשת אבות. הדבר הזה נהיה כמעט לעינינו, בשנים מעטות. עוד לפני עשרים שנה היו רוב נערי ישראל שוקדים על למודי הדת וידיעת שפיע ברב או כמעט, וגם באי הגימנאזיום קבעו שעות מספר ללמודים האלה, ומעטים היו אשר חננו בלי כל דעת התורה, לכן עוד לא נראים סימני הירידה כל כך ועוד אפשר לרפא הריסות היהדות, אם יקומו אנשים נלבכים לעמוד בפריץ. בכל ערי גליציה נמצא עוד יחודי סגולה הנחלים על שבר עמם ואשר תערוג נפשם לבצר חומת היהדות, ורק אנשי מעשה יחסה, אשר יצאו לפני העם להראותו הדרך הישרה שילך בה. בפרט היא רעה חולה ברוב ערי גליציה, כי עניני הכלל מתנהגים בכבודות ויחסר סדר נכון לקהלות ישראל. גם החוקים החדשים שחקקה הממשלה לפני שנות מספר, ליסד את העדות על בסיס נכון וקים, לא הועילו הרבה להרמת קרן ישראל. כי אין בכח כל חוק שבעולם לקבוע סדרים נכונים בבית ישראל, אם לא יחוש העם מאליו הצורך לסדרים טובים, או אם הוא נעדר הכשרון להנהיג משטרים נכונים בעדה. לדאבון לבנו אנו רואים ברוב הקהלות מחלוקת בשביל צרכי הצבור: מגוי רב, חזן, שוחט, בחירת נבאי וראש. בקהלות רבות יעשו מסחר בעבודת הקדש ויקחו להם רבנים, חונים ושוחטים לשם ממון, כי בכסף מלא קונים הקנדירטים את משרתם, ויש אשר מלבד הכסף הנתן אל גנוי העדה משחדים הקנדירטים גם ליחידים ונותנים בחשאי, ובכלל מגוי רב ברוב הקהלות הוא חזון בלתי נעים. כי לא רק שוחד ממון יעור עיני ראשי העדה, כי אם גם שוחד דברים, הנופה וגניבת דעת הבריות. גם מוסדות הצדקה ע"פ הרוב בנם הם עומדים ואין סדר בכל הליכותיהם. כידוע זוכים אהינו בגליציה למראית עין בכל זכויות המדינה. ואמנם חלק גדול מזכויות האלה הוא גול הנאכל בחשאי, כי אין זכים ליהודי בעיני רבים מן החיים המדיניים. אבל גם אלה הזכויות, אשר אי אפשר לקפח אותן, אינן משפיעות טובה רבה על אהינו. הם בוחרים מקרב אחיהם לבית שלטון העיר (ובערים אחרות גם ראש העיר הוא יהודי). לבית באי כח העם בלבוב ולפרלמנט הכללי בווינא; אבל אינם מדייקים תמיד לבחור באיש מוכשר ורצוי לכל אחיו, כי ע"פ הרוב ימכרו גם בכורתם זאת במחיר כסף; יחס משפחה, בזבוז ממון, מעט הנופה וכיוצא בזה, הם הדברים שעמדו לכמה קנדירטים להבחר, וכשהם נכנסים בסוד מחוקקי הממשלה המה הולכים רחילא בטר רחילא ומטים הדין כלפי הגדולים „משלהם“, המתנפלים להם בשעת צרכם.

לשחן קמחא שחינא בדבר מחלוקת החסידים והמתנגדים אהשוב למות, כי לדאבון לבנו אין קעת בגליציה לא חסידים ולא מתנגדים אמתיים, כי אם מנהגי אבותיהם בידיהם. החסיד איננו מתלהב עוד לשם רבו כבראשונה, כי אם ע"פ ההרגל הוא שומע בעצתו. בערים רבות בגליציה היה „הרבי“ כעין פִּיטִיש, אליו הנוערים בעם ידרשו, על כל צרה שלא תבוא. על פי הרוב הנשים הן הבאות שעריו, הן תשאלנה עצה מצועני, מהקרית ומתהרבי, הכל כאשר תבחרנה, או בשלשתם גם יחד. רוב „הרביים“ עתה הם אנשים נסים והמוניים וחסרה להם התמונה האצילית שהיתה להרביים לפני שנות דור אחד. גם המתנגדים נתגשמו הרבה במרוצת הימים. לפני עשרים שנה היו עוד מתנגדים בגליציה, קפדנים כשמאי הוקן בשעתו, לומדים מופלגים ומדקדקים במצוות, נהגים על נוסח אשכנז בסדר התפלה ואינם מנתרים אף כקוצו של יו"ד מתורתם, קעת בטל גם הדבר הזה. גם המתנגדים

הם המוניים וחסרה להם העקשנות הישנה, אשר היתה להם לתפארת בימים מקדם. עכשיו הם מערבים נוסח אשכנז בנוסח ספרד, "נעריצך" ב"ביתר", חסירות בהתנגדות. אולי ימצא זה חן בעיני אלה הדורשים לשלום, ואשר לפי דעתם אין כלי מחויק ברכה לישראל כי אם השלום. אולם כשאני לעצמי אודה, כי לפי דעתי נעימה ומועלת יותר המחלוקת לשם שמים, הקפדנות והעקשנות משני הצדדים; כי על כל פנים יש תנועה חיונית בנוף עם ישראל, בעוד שהשלום הנוכחי הוא סימן קפאון, מיתה רוחנית. מובן מאליו שאין אני מוצא חפץ במחלוקת כזויה, כמו שהיתה נהוגה מקודם, שהרגו איש באחיו, או שהלשינו איש על רעהו לפני המלכות, או כי ירדו איש לחיי שכנודו; כי אם וכוח דברים, פולמוס של טענה ומענה, ריב ספרותי ורוחני, אשר לזה נקרא מחלוקת לשם שמים וסימן טוב לה שסופה להתקיים.

ענין אחר נכבד נמצא בגליציה, אשר ראוי לשים אליו לב. כידוע התגברו הפולנאים בגליציה בשנים האחרונות וידם רוממה במדינה זו. לרגלי השנוי הזה התחילו בני הדור הצעיר לחנוף לאלה שהשעה משחקת להם, לעוזב שפת גרמניה שהיתה שגורה בפייהם ובפי אבותיהם ולבחר בשפת פולניה. ויש כבר רבים מבחורי ישראל שאינם יודעים לדבר גרמנית כן. והנה אין אני מחויק בשפת גרמניה בקדושתה, כמו שעושים זקני הדור, אבל אין לכחש, כי רעה נשקפה מזה לישראל ברבות הימים, יען כי אין ספרות פולנית יהודית עוד, והצעירים, אשר עד הנה ידעו לכה"פ עד מה מהיהדות ע"י הקריאה בספרים כתובים גרמנית, יונחו גם את המעט הזה, כאשר כבר ציירתי בנוגע לאחינו בביהם ומהרן. אמנם בגליציה אפשר עוד להרבות דעת שפת עבר בין אחינו, למען תחיה היא הקשר המאחד ומאגד כל פזורי ישראל.

כמצב אחינו בגליציה כן גם מצבם בבוקובינה, אלא שפה מצבם האיקונומי הוא יותר נכון. במדינה זו אנו מוצאים יהודים רבים עובדי האדמה (ובגדון זה גליציה המזרחית בבוקובינה תחשב), בעלי אחוזות גדולות, חוכרי קרקעות וכפריים פשוטים. בירת המדינה, העיר טשירנוביץ, היא עיר גרמנית, וחלק מן היהודים הגרים בה הם "גרמנים" לכל חקותיהם, בעוד שהמון העם הם יהודים "פולאקיים". ובנוגע ליתר הפרטים דומה בבוקובינה לגליציה, אלא ששם דעת התורה מעטה יותר והחסידות רבה למעלה ראש. בהשקפותיהם ובארחות חייהם דומים הם ג"כ לאחינו ברומיניה, אשר עליהם אדבר אחרי כן. במדינת אונגריה שונים פני הדבר, לרגלי תנאי החיים והחוקים השוררים במדינה זו. בנוגע להתפתחות אחינו עלינו להכדיל בין אונגריה הצפונית לאונגריה הדרומית. בצפון הארץ חיים היהודים ע"פ הרוב לפי מנהגי גליציה (כי רוב היהודים של המחוזות האלה מגליציה מוצאים); את אלהים הם יראים ואת מנהגי היהדות הכתובה והמסורה הם שומרים. רובם מתפללים בנוסח ספרד וגם בצדיקים וקדושים הם מאמינים. בכלל נספחים הם על דגל האורתודוקסיה ונלחמים בעדה בכל כחה ויכלתם. בערי אונגריה הצפונית נמצאות עוד ישיבות ללמוד התורה, רבנים מופלגים עוסקים בפלפול וסברה, תלמידים שמים לילות כימים בלמוד נפ"ח. אין להם רבנים "דרשנים" מבית המדרש לרבנים אשר בעיר הבירה, כי אם ת"ח שמלאו כרסם מעדני התלמוד בישיבת פרסבורג החשובה או באחת הערים האחרות, שיצקו מים על ידי גאון נודע לתהלה ולשבח. ורק כזה הם מצויינים לטוב מאחיהם בגליציה שומרי אמונים, כי אינם בודדים במועדם, כי אם נאספים לפי חוקי הארץ לקבוץ מדיני לעמוד על נפשם ולהלחם על דעותיהם, אחת היא אם יצדקו תמיד בכל מעשיהם, או כי יעברו את נכול היושר. על כל פנים אין לדמות האורתודוקסים

באונגריה הצפונית לאלה אשר בנגב הארץ, אשר הם בבחינת ע"ה חסיד, וכל חסידותם היא רק בשמירת המנהגים וכל רוח תורה אין בהם. בנגב אונגריה כבר הפסידה היהדות את פניה הפרטיקולריים. היהודים הם מדיארים גמורים בכל הליכותיהם ויהדותם עומדת רק בדי אמות של בית התפלה ועבודת ה' בצבור. הרבנים הם לפי רוח עת החיה כמו בגרמניה, נבערים מדעת התורה ולהם רק פה ממלל רברבין, כנהוג.

למען הבין את תהלכות אחינו באונגריה, עלינו להתחקות על החוקים השוררים שמה בנוגע לבית ישראל. עוד לפני שנת תרי"ח, שנת המרידה במדינת אונגריה, כבר נתקרבו היהודים בנגב הארץ לעם המדיארים ויחד היו עמם בעצה להרים יד בממשלת אוסטריה. ויהי כאשר גברה יד המלכות על עם המדיארים ונשפטה עמם בחרב ובחנק, יסרה קשה גם את עדות היהודים אשר עזרו להם. ולכן בשנת תרכ"ז, כאשר רמה קרן המדיארים ורחוקים נעשו קרובים, זכרו את הברית ואת החסד לבית ישראל והאירו להם פנים. בעת ההיא, כאשר עלה על לב ממשלת אונגריה החדשה לעשות סדרים נכונים בקהלות ישראל, קם הריב הנודע בין הכתות והמפלגות השונות, עד כי ראתה הממשלה, כי אי אפשר לאחד כלם תחת רועה אחד ותקרע את בית ישראל במדינת אונגריה לשלשה קרעים: כת-האורתודוקסים, כת-המתונים (status quo) וכת המחדשים (ניאולונים). ע"י זה קם פרץ רחב ביניהם לדורות. עדות קטנות נחלקו לשלש, וכל אחת קצרה ידה לעשות המוטל עליה ולהספיק מוזן לשלשה רבנים ויתר משרתי הקדש. בית מדרש הרבנים אשר נוסד בעיר הבירה לפני חמש עשרה שנה בערך, גם כן לא הועיל לרפא את ההרוס, לפיים את הדעות החלוקות, מלבד שגם הוא מוציא פירות שאינם מבושלים, כנהוג בכל הבתים אשר כנילו, מסבות שהזכרתי כבר. בכלל אנו רואים אפיסת הכחות ברוב הקהלות, ההולכות ומתדלדלות, תוכן נחר ורק יפוי חצוני נתן להם. הן נופלות עוד מקהלות גרמניה מסוג זה, כי חסרה להן הצניעות הגרמנית והתרבות של מערב אירופה. בנגב אונגריה נמצאים רבנים מגדלי חזירים, חסרי מוסר ונעדרי התרבות באופן מגואל מאד; ומוכן מאליו כי דור לפי הפרנס, וכהרבנים כן בני הקהלה: מגושמים, מעוטי דעת וגסי רוח, מתרחרי ריב, עוי פנים והמגניים מאד. רק האורתודוקסים עוד ישמרו מצות היהדות ומדות א"א. מוכן מאליו שיש גם אנשים יקרים וחשובים בכל המפלגות, אלא שרק הציור הכללי של קהלות-אונגריה הניאולוניות העברתי לפני הקורא.

בימים האחרונים חדשה נחיתה בארץ, כי קימה וקבלה הממשלה להכיר את היהודים לטוב ולהשוותם ליתר יושבי הארץ גם בנוגע לעניני הדת. החוק הזה, הנותן כבוד לעם ישראל, נתן להם במהר יקר מאד, במחיר הרגש הדתי. כי לרגלי החוקים החדשים הנהיגו נשואי-חול שקבעו אותם חובה וגם התירו נשואי-התערובות בין בני אמונות שונות. כל אלה הדברים, אשר "הליברלים" מתענגים עליהם ושמים על אודותם, באמת גורמים רעה רבה להיהדות בפרט ולחנוך הדתי בכלל. ואולם להיהדות באונגריה נשקפה מזה עוד רעה גדולה מיוחדת. כבר ציירתי חיי הקהלות הניאולוניות, כי מלאות הן ריב ומחלוקת, וגם כבוד הרב כאין נחשב בעיני בני הקהלה. והנה עד הנה היה לכה"פ תוקף ועוז להרב בעניני נשואין ובני העדה היו כפופים לו, יען כי בידיו היו מסורים מפתחות המטריקל וע"י פרטים רבים של חיי המשפחה. עכשיו, לפי החק החדש, הותרה הרצועה והרב הוא על פי הרוב "כאופן החמישי להענלה". בגלל זה קמו הרבנים הניאור לונים לעמוד על נפשם, בחפצם לטכס עצה נגד שוט שוטף כי יעבור עליהם והיו לו למרמס. אבל בעודם מסובים יחד לעוין כדבר, והנה "ההשכלה של העת החיה" נתנה

את ריחה. "רב" אחר עמד וסדר קדושין ליהודי שקדש בת אמונה אחרת, ועל זה שמחו כל הכתבים "מרבי ההשכלה" בימינו ומורים "מוסר" לעם. כלם חברו להם יחדו להלל את הרב "הנאור" הזה, "אשר איננו נושא פנים להכלים כאלה שכבר העלו עפוש". וכדומה מהמליצות השגורות כעת כפי הוורגליסטים "שאומנותם אומנות לסטים". הפרחה "הנאור" מעיר אראד וזה לשם גדול וקנה לו עולמו בשעה אחת, ועצת הרבנים הדואגים לקיום הדת הופרה.

מקרה זה לא על עצמו ללמד יצא, כי אם על הכלל ללמד יצא, להראותנו מצב היהדות באונגריה. ואולם עלינו להוציא מן הכלל הזה את עדת פיסט הנאורה והמשוכללת, אשר בראשה עומדים חכמים ושלמים, וגם הקהלה בעצמה, אם כי מתנהגת היא לפי רוח הניאולוגים, יש בה כמה וכמה ענינים יקרים וחשובים מאוד. עדת פיסט מצטיינת ברוב צדקתה ומעשיה הטובים ברוח אהבת המין האנושי, ובוה תשועה לכל העדות היותר מתקנות במערב אירופה ואולי עוד תעלה עליהן. אמת היא כי במקצוע זה נמצא ג"כ קצת צרות עין ומרה רעה, כי לרוב הם מעלימים עיניהם מעניי ארץ אחרת ומרוב ה"מדיארות" שלהם המה שוכחים ברית אחים לכלל ישראל, גם נמצאה בהם מדת הנאור והשחצנות, ירושת כל המדיארים, אשר לא נקו גם אחינו ממנה. אבל בינם לבין עצמם הם מרבים לעשות חסד וצדקה, ואין מספר לסכומים הגדולים שנמצאים בידי שלמן העדה לצורך הצדקה. עדת פיסט תצטיין גם בחכמים מהוללים עומדים לנס עמנו, אשר לפרטם בשם אך למותר הוא. גם נמצאים בה בעלי צורה נכבדי ארץ, עומדים בפרץ ולפני המלך יתיצבו לדבר טוב על עמם. השפעת היהודים על עיר הבירה וע"ז על כל עם אונגריה כלו גדולה מאוד. היהודים משתתפים בכל דבר טוב ומועיל, מוציאים לאור כה"ע, נספחים למפלגות המדיניות ומראים פעולתם בחיים המדיניים. מהם שעלו לגדולה ויושבים עם נדיבי עם וקולם נשמע כספירות העליונות במדינה.

המצב האייקונומי של אחינו באונגריה טוב הוא בכלל וביחוד בנגב-הארץ. שם עניים רק מעטים ועשירים רבים ביניהם בערך. הפרנסה היא מצויה ונקנית בלי צער. בכלל עלתה הארץ מעלה מעלה בשנים האחרונות והיא כפורחת בכל מקצועות האייקונומיה. העבודה והרושת המעשה נתרבו ושכר העובד בהפך כפיו נהיה. בהתפתחות המדינה לקחו אחינו חלק בראש. הם פבריקנטים מופלגים, שולחים סחורותיהם למרחוק, סוחרים חרוצים וגם חכמי לב בכל ענפי חרשת המעשה. כמעט אין מדינה כתבל, אשר ידי ישראל עשו כן חיל כמו בנגב-אונגריה ועיר הבירה פיסט, אשר שם התערו היהודים כאזרחים רעננים, לחמם נמצא בכבוד ואין מחריד. השנאה לישראל שצמחה לפני מ"ז שנה בערך יבשה כקיקיון דיונה ואיננה. אמנם עלינו להודות, כי בימים האחרונים נראו נצני האנטיסמיטיסמוס עוד הפעם, כי רוח הקתולים האדוקים מרה מאד על היהודים, על כי עזרו הם להליברלים הרבה והרבה, למען חקוק החוקים החדשים, אשר הכנסיה הרומאית קובלת עליהם. כעת ממלאים רוב כה"ע שחוק על דברי הקנאים האלה ועל חלומותיהם. אבל ראוי לשים אל החוין הזה לב, כי כבר ראינו כזה פעמים אין מספר, כי עב קטנה ככף איש עלתה על שמי היהדות ורבים שחקו ולענו לפחד מרחוק, ומעב קטנה זו ירדו בימים הבאים מטרות שלג, ורוח סערה תחלוף על עם ישראל, וזה אפשר ג"כ באונגריה. בעת הזאת אמנם אנו רואים רק שלום ושלוחה, כי לב הממשלה טוב להם וגם העם כרבו נוטה להם כנהר שלום.

בנוגע לחיים המוסריים של אחינו באונגריה עלינו להבדיל ג"כ בין היושבים בנגב

הארץ ובין גרי אונגריה הצפונית. האחרונים, כאשר כבר הזכרתי, דומים לאחינו כנליציה, אלא שמצבם האיקונומי טוב יותר ולכן הם מקיימים תורה מעושר. על כל פנים עוד מצויות בהם כל המדות הטובות והמשובחות של עם ישראל, ואולם גם החסרונות של היהדות האורתודוקסית: קנאה נפרזה לכל מנהג דתי, הקטנת ערך למודי חול וגם מעט נאווה. בנגב-הארץ דומים היהודים לאחינו במערב אירופה בתמונתם החצונית, אבל לא בתכנם הפנימי. כידוע, קרובה מדינת אונגריה לארצות הקדם, ורוח עמי הקדם מושלת גם בה. היהודים בעיר הראשית ובכל אונגריה הדרומית מרביתם הם קלי הדעת, פורנים, אוהבי הטויל והבטלה, משחקים בקוביא ורועי רוח. גם בחקי המוסר אינם מדקדקים כל כך וקרובים הם ביותר לפרוץ נדר הבושה והצניעות. הנשים אוהבות הקשוח והשחוק, אשר לפעמים ירגיל גם לעברה, ולהתנאות לפני הבריות. היהודים בנגב-אונגריה אוהבים הרעות ולחיות בצוותא, קופצים בראש בכל הענינים הכלליים, משמיעים קולם ברמה, רודפים אחרי הכבוד ואחרי השררה; הם על פי הרוב בעלי נאווה וגמות הרות. אבל ידעו גם כן, אם יכוזו לזה, למשוך הלבבות בשיחות נעימות, בקסם אשר על שפתם ורוח חן השפוך עליהם. ברבם מתנאים הם על ילידי ארץ אחרת, אבל אם יטו להם חסד ויבנימו אותם תחת צל קורתם, אז יבינו לקבל אורחיהם בסבר פנים יפות ולהנעים להם חברתם. מאכלם ומשתיהם הם ביד רחבה ומעלים על שלחנם סעודה שלמה וגם מן היין הטוב ומכל מיני פירות שנשתבחה בהם מדינתם לא יעלימו עין. בן-אונגריה, כיהודי כנזר, אוהב את הפרסום והכרוזים, ולכן כל מה שיעשה הוא עושה בגלוי ובקולי קולות. רוח הדרום שפוכה עליהם לרוב. הם מתלהבים בנקל לאיזה מפעל ולאיזה רעיון, אבל גם יתקררו בנקל. היהודים באונגריה נחנו ברוח אומץ ונבורה; הם אינם מתכנעים לפני כל מי שפוגע בכבודם, וידעו להשיב מלחמה שיערה. הם נהנים מכל זכות המדינה ושוקדים גם כן בחריצות גדולה, לבלי יגע איש בהם לרעה ולכלי יפחתו להם מזכותיהם אף כמלא השערה. רוח אצילות חופפת לפעמים על גדוליהם ועשיריהם, ונכר בהם, כי לא ידעו עבדות ועול.

היהדות באונגריה היא ברבה ציור מוזר לנו, אבל הציור, למרות הכתמים הנמצאים בו בלי ספק, הוא בכללו נעים ומושך את הלב.

לְרוּח־הַיּוֹם.

II.

עולם הפוך אני רואה אצל אחינו שבמערב: כנוהג שבכל אומה, בעודנה חיה וחפצה לחיות, שהטפול בהעבר שלה הוא בא רק כדי להחיות את ההוה, ובשעה שהיא עוסקת בהפלוסופיה של תולדה, עיקר מנומתיה הן אותן התוצאות היוצאות מהחשבון הכללי הזה. שמהן תקח לה אבנים ליסודי חיה כהוה ובעתיד; בעוד שאחיו שבמערב מכוונים את ההפך. הם משקיעים את שארית רגשותיהם הלאומיות בהתולדה המפשטת של היהדות בעבר, כדי שיהיו בני הורין בהוה להתבולל בין העמים ולחיות חיים שאין להם כל יחס אל העבר ההוא. הקפול ומונה אצלם בבתי מדרשות וביבליותיקות; הם מבקשים לצאת ידי חובת עבריותם רק ע"י עסקם בהפלוסופיה של תולדת ישראל, שהיא לפי דעתם דבר שכבר נשלם ואינו סובל עוד שניו ותוספת.

ולא עוד אלא שגם באותה פלוסופיה עצמה בוחרים להם ארחות עקלקלות. בשוגג או במזיד. רגילים המה לעשות חיונות פרטיים ליסודות, ואת היסודות לחוקים. על ידי כח-ההפשטה בהלך מחשבתם הם מכוילים (גענעראליזירען) את הפרטים; וכיון שהגיעו על ידי צרופי איזו פרטים, להנחת כלל ידוע, מיד הם רואים בו כעין מטבע נצחית המכועה בהלך תולדתנו, ועוד מעט והמטבע הזאת מתרוממת בעיניהם למעלת עיקר, עיקר שכל ישראל לא נבראו אלא בשבילו. . . . כלנו יודעים שבמשך תולדתנו הארוכה מסרנו נפשנו והקרבתנו את זיינו על מזבח קיום עמנו. כל הקרבנות הרבים הללו, כל רבבות היחידים שנתנו נפשם הפרטית בעד עמנו, הרי מעידים רק על כח-החיים הלאומי החזק מאד בבני עמנו, כח שכל מקרי הכליון שבעולם אינם יכולים להחלישו. ובעוד שהחיון הגדול הזה ימלא את לבבנו עוז-הנפש, שחיה נחיה כל ימי השמים על הארץ, מתחכמים אחינו שבמערב לראות בחיון זה של מסירת הנפש מעין תכלית מוסרית מיוחדת, שהיא היא "מלאכות" ישראל, או בלשונם — "מלאכות היהדות" כלומר, עם ישראל בא לעולם אך ורק כשביל לקדש את השם ולהנחיל לכל באי-עולם את היסוד הגדול בתורת המדות: יהרג ואל יעבור!

ואחד מתכמי ישראל, מורה לתולדה ולפלוסופיה הדתית בבית מדרש העליון להכמת ישראל אשר בברלין, עוד מרחיק ללכת בהנחתו: שהרעיון הזה של "קדוש השם" נעשה ליסוד היהדות בימי תגבורת המכבים, שבהם ובעצם נשמתם הלאומית הוא רואה רק "קדושים-דתיים" שלא היה להם כל אידיאל לאומי, זולתי ליהרג על "קדוש השם"¹.

אך לא! החכם הזה, העושה את היהודים מפלים לגבי היהדות, נותן לה, להיהדות, עוד "מלאכות" אחרת, המונחת באופן התיחסותה אל העולם ומלוואו. לפי דעתו, היהדות באה כדי לעצור בעד תגבורת הפלוסופיה של היאוש שיצאה מבעלי דת בודהא ושכנה נשקפת ממנה לקיום האנושיות ולצרכי התפתחות רוחניותה. בעוד שהקולטורה הבודהית, עט כל עומקה ויוריתה לתוך תהום המציאות, חותרת חתירה תחת חיי האדם, בראותה את כל העולם והחיים לבושים שחורים ואת הרע מרוכב מן הטוב; — תביא היהדות כ"עינה הטובה" סם חיים ללב האדם ותעשהו ליציר מכיר ערך כל נברא וטובת רבון כל המעשים ביחוסו לתכל וליושבו בה. ואותה הכרה היא יסוד כל המעשים הטובים, שעל ידם האדם הוא אדם.

¹) Dr. Martin Schreiner: Die Ethik d. jüdischen Philosophen vor Maimonides. Allg. Z. d. Judenthums N. 41.

הנני מודה, שאם בכל עם בעל קולטורה רבה, העוברת את גבולו והולכת הלך ושטוף בעוז רוחה גם עמים אחרים, נחפוץ לראות נושא איוה „רעיון-יסודי“ — שאז נוכל לומר כן גם על הקולטורה העתיקה של עם ישראל, כמו על זו של היהודים, המצרים, הפרסים, היוונים והרומאים. שעוד היום רוב העולם המערבי יונק מרכושם הרוחני אשר הנחילו לדורי דורות. אבל להגביל את הרעיון היסודי שלנו בתור יסוד הטוב או „עין טובה“ כנגוד אל תורת האיש ועין רעה, ולומר שבשביל זה באנו אנחנו לעולם — מלבד שהוא רחוק מן האמת בעם כעמנו, שיש לו ב„קהלת“ ספר הספרים של האיש, עם שגם הלל ושמאי שלו נמנו וגמרו „שנוח לו לאדם שלא נכרא משנכרא“ — מלבד זאת הוא דבר שאין רוח ישראל סובלתו, לפי שבאמת היא כוללת ויכולה לכלול כל המחשבות המשתנות ומתחדשות חדשות לבקרים לפי מהלך התפתחות רוח האדם.

הנני אומר „רוח ישראל“ באשר רק על רוח העם נוכל לדבר לפי האמת, אבל רק הפשטה כוזבת היא, בדברנו על רוח היהדות. „ישראל קודם לאורייתא“. „היהדות“ כשחיה לעצמה, אינה בעלת צבע מיוחד, בעלת צורה מיוחדת או תוכן מיוחד. הפשטה זו הנהוגה במערבא, אינה באה אלא לשנות סדרי מערכתנו. . . לא לרוח היהדות, רק לרוח היהודים, בתור עם חי, היה הוה ומתהווה, עלינו לשים לבנו.

הרעות והמחשבות, שהולדנו במשך אלפי שנות עבודתנו הרוחנית, רבות הן ושונות לפי השתנות חיי הדורות וצרכיהם, ועל כן מפלות הן לגבי הרושמים שהשאירו אחריהן במסגרת-נפשנו. לא האידיאה של הקרבנות, שהקרבנו לריבנות על מזבח קיום עמנו במשך תולדתנו העצובה, מעסקת את לבבנו; רק פעולתם הרבה על נפש בני ישראל, פעולה עמוקה וחודרת עד התהום, שלא תמחה לדורי דורות; פעולה שממנה באה לנו הרוח הכהה הממלאה את לבבנו מיום בגולה נתהלך, רוח עצב לאומי, אשר יתגלה מעט או הרבה ברוב המעשים הרוחניים, אשר יעשו בני ישראל, בין אותם שבתחום ובין אותם אשר מחוץ לתחום, כלומר, שטועים בעצמם לחשוב, כי עומדים הם מחוץ לתחום.

וחיון זה דורש עיון גדול.

בהביאי בשיחתי הקודמת („השלח“ חוב' א') דברי המבקר פרנץ סרבס על אודות ציורו של לסר אורי, שכחתי את הערתו העקרית: שגאונות מפעלות הציור הנפלא „ירושלים“ מקורה יותר ברוח-לאומי של הצייר, אשר תפעמוהו שלא מדעתו. לא אורי בתור „יחיד“ מצייר לפנינו, כי אם כל ישראל, „העברו“ שבו, היושב בחדרי לבו, אומר לו: צייר כך וכך!

ודברים כאלה מאת שאינו בן ברית על בן ברית הם אות לטובה. לפנים היו רגילים להביט על רוח ישראל כעל דבר שכבר אבד עליו כלח, שבפגוש בו רוח אירופה החדש ויבטל והיה כלא היה. משבאו האנטיסמיטים התחילו אומרים: כל הרוחות שבעולם לא יבטלו ולא ישנו את הרוח הזה של עם קשה עורף; ועכשו גם אלו שלבם טוב לנו מכירים את מהות ישראל וערכו ורואים בו עצם חי, עצם שגם בהתערבו בין עצמים אחרים עוד עצמותו קימת ורשומו ניכר.

שפינוזה ומיימון, היינה וברנה, מאיר-בער וברטולדי וכו' — לא נוכל להשיגם ולהבינם היטב אם לא נצרף להכחות האישיים של כל אחד מהם גם את רוח ישראל אשר ילוח אותם בכל מסגרת נפשותיהם הנעלות. ולא עוד אלא שגם בקום אדם מישראל, כאנטוקולסקי, לחצוב צלמי שיש או לצקת אותם נחשת, שהרי הוא עובר בזה על מקרא מלא: לא תעשה לך כל פסל — גם בו יראה אביר יעקב . . .

הנה לפנינו בן בריתנו, הסופר הצעיר גיאורג הירשפלד, אשר בחזיונו הגדול „אמהות“¹⁾ משך עליו עיני כל הקהל הגדול כבירת אשכנז, וכל העם רצים לראות ברקמת החיים, מעשה הושב, שהוא מעביר לפנינו; חיים שלפי שטחיותם אינם אלא אירופיים, אבל בפנימיותם, עמוק עמוק, מסתתר רוח ישראל.

המבקר החריף הרמן באר יתאר לפנינו בעתונו השבועי²⁾ את הרושם שעשה בו החיון הזה בדברים כאלה:

1) Die Mütter von G. Hirschfeld.

2) Hermann Bahr in „Die Zeit“ N. 108.

„שני דברים נראה בתאנשים אשר יעביר לפנינו הירשפלד: צרת-נפש וכליון-עינים. בכליון עינים המה מחכים לקראת איזה אושר מרחוק; ובתוך עצם התקוה, אנו רואים צרת נפשם על כי האושר הזה מהם והלאה. והרוח המרחף על הרגשות האלה אינו אשכנזי, מערבי, כי אם עברי. „בני ישראל הנאורים הם בני-חורין מצד זה ואסורים מצד אחר. בעוד שבתכונתם החדה מאפילים כל אומה ולשון, לא יוכלו לעלות אליהם ברגשותם. כל הדברים הטובים שהם משאת נפש כל „בעלי קדמונה“ שבמערב לוקחים את לבבם עוד כיתר שאת והם מקדישים כל כחם ודעתם לכל מה שהולך „לפנים“; ובאותה שעה, בתוך העבודה הרבה ללכת לפנים, רגשותיהם נעוצים במה שמאחריהם, בהעבר הלאומי שלהם עם מסורותיו העתיקות. וגם אלה אשר החירות ממלאה אותם כל כך עד שרוצים לשכוח את אשר עבר עליהם, אינם יכולים להשתחרר מעול היהדות והקסמים שבהדרת שיבתה.

„היפלא הדבר כי לב הדור החדש בכני ישראל, העומד בין המצרים, מלא מורך, יאוש וכליון לב? הם פושטים ידיהם אל החיים שם מבחוק, ולקחת לא ירהיבו עוז, אחרי שאותן הדברים שכבר נסתם הגולל עליהם אצל אחרים עוד חיים אצלם ככל תקפם. בנפשם פנימה, בכל חוס לבם משתוקקים המה לרוות צמאונם מכוס העולם ומלואו, ובהמלא הכוס לפניהם, הם סוגרים את פיהם... „ישנם רבים בהם אשר במחשבתם עומדים הם בראש „המהלך החדש“, עומדים על דעתם בתוך בני חורין בלתי משועבדים לשום נחלת קדומים; רצוני לומר: הם חפצים לעמוד על דעתם ולהיות בני חורין, אבל אינם יכולים. מפני שלעמת מושגיהם החדשים עוד רגשות עתיקים הוקפים אותם. בלבם הם אוהבים דברים שהם בעצמם נוהגים בהם קלות ראש; ובעת יתלוצצו לא יוכלו להתאפק בלתי געת גם בהדברים שקדש הם להם בפנימיותם — וכן המה מקרבים ודוחים כאחד. „ועל ידי מלחמת-הבינים התדירה הזו, בין המאור שבמחשבותיהם ובין רגשותיהם שמראיהם מעין ערפלי-בין-העריבים, תקבל ההתרגשות שבשירת הדור החדש מבני ישראל את המראה הכהה אשר לה עם כל צבעיה היפים.“

בני עם ישראל נלחצים בין המצרים, וכמוצנם זה לבד מוצא המבקר החרוץ הנ"ל את הפתרון לתכונת שירת ישראל החדשה בספרות העמים. אבל עלינו לשים בזה לב גם לפעולת שירת ישראל העתיקה, אשר גם לה חלק בתכונה הזאת. הנכאים אשר תהנה שירת הירשפלד ודכותיה אינה רק תולדות המלחמות הפנימיות בנפש בני ישראל ההולכים לנטור כרמים אחרים; בהם ישמע מעט עוד גם הד הרוח הכללי שבשירת ישראל העתיקה.

המבקר גיאורג ברנדס אומר על שירת ישראל בכתבי הקדש, כי אוהבת היא את הקולות הרמיים וההתפעלות החזקה וכי „העליון“ היושב בסתרה הוא אל נורא על כל סביביו¹⁾. והדברים האלה יכולים להאמר ברב או מעט על רוב המשוררים של עם ה'. כשנוגע בהם איזה רוח, מיד נפשם עליהם השתפך, ירקינעו לשחקים או ירדו תהומות, ובמישור לא יתהלכו. וגם באותו חיוון ששאר המשוררים מסתכלים בו בנחת ושירתם כמים חיים נוזלים, קול משוררי ישראל כקול ה' על מים רבים בעת תהום אל תהום יקרא.

ד"ר מ. י. ב.

ברלין.

¹⁾ Georg Brandes: Das Buch Hiob. Allg. Z. des Judenthums N. 40.

שיחת חולין.

(אני והקורא ועוד שלישי בינינו).

פנו מקום! אורח חדש סר אל „היכל ספרותנו“!
— אורח חדש? הוציאהו אלינו ונדעהו — אשמע קול הקוראים התרוצים, קול שחציו שומחה וחציו חמהון וחסרון אמונה.
— „הוציאהו אלינו“! — ובמה איפוא יודע כי קוראים חרוצים אתם? מצאוהו נא בעצמכם!
— הקשית לשאל הפעם — יענו גם הקוראים חלקם — איך נמצא אם לא נדע גם את שמו?
האמנם חרוצים אתם באמת! הלא השם הוא העיקר, ואותו אתם מבקשים ממני להודיע לכם! מצאו נא אתם את החידה.
אי אתם מוצאים? הבה איפא ואמסור לכם סימנים: האורה הזה אורה מיוחד במינו הוא, אורה כועלים שכבר עבר ונשכח מלבנו. —

האין די לכם גם בזה? הבו איפוא ואתנה לכם סימנים יותר מובהקים.

האורה שלי לא רב ולא גאון הוא, לא חריף ומפולפל. היו ימים לספרותנו אשר רב וגאון אם בא שעריה והשתוממו אליו כל „הקוראים הנכבדים“ מקציהם. אלה מזה ששו ועלו והריעו לקראתו: „פתחו שערים ויבא צדיק שומר אמונים. ירדו נא הרבנים אלינו ויכשירו את ספרותנו.“ ואלה מזה רעמו פנים ויקראו: „מה יתנו לנו מטריפי ברבורים ואוסרי קטניות בפסח או מה מידם נקח? באמרים חרשים אין חפץ לנו ואחרת אין אתם. אם יואילו הרבנים להשפיל את כבודם לבא במחיצה אחת עם משכילים, הנה בלבם שונאים הם אותנו ככל יתר אחיהם. התכבדו מכובדים ושובו אל התפלות והכונות, אל המגידות והדרשנות, אל התרגולות והקורקבנות, ואל התעסקו בהשכלה ובלשנות.“ — אולם סוף סוף נצחו האראלים את המצוקים. רוח הזמן נצה את הסלסול היתר שהיו הרבנים נוהגים בעצמם מעבר מזה ואת צרות עין המשכילים וקטנות מוחם מעבר מזה. היר שכותבת הסכמות למחברים, התרות חוראה לאברכים וקבלה לשוחטים — היר הזאת בעצמה כותבת היום „מאמרים“ במה“ע, מאמרים ממש, ואיש לא ישתאה ולא יתפלא אליהם כלל, עד כי בוחם אל ספרותנו כבר יצאו הרבנים מסוג האורחים ונכנסו לסוג בני הבית המצויים.

גם לא גביר ועשיר בעמו הוא האורה אשר בא היום למקום שאין מכירין אותו. חלילה לעשיר בישראל לעשות כזאת — להתערב בבטלנים ובעלי המליצה וללמוד ממעשיהם. רבים הם הדברים שתפול אימתם על גבירינו, אימת הלש על הגבור. יש גבירים שיראים הם רק את חברתם ואשת ביתם ויש שיראים גם את אמהותיהם. יש שיראים את המפטייר בכיה“כ בשעה שיתנהו להם, מפני ה„מי“שברך“ הכרוך בעקבו, ויש שיראים את המפטייר ההוא בעצמו בשעה שיתנן לחברם ולא להם — מפני הקנאה. יש גבירים חיראים את יום הפרעון של השמרות ששמם כתוב בהם באמצע הנוסח ויש גבירים שפול עליהם פחד יום הפרעון של השמרות ששמם כתוב בהם מתחת הנוסח או מעבר לרף. יש אשר יירא הגביר פן יודע הדבר כי הרויח בשנה הזאת יתר מדאי ויש אשר יפחד פן ירגישו הכריות כי הפסיד יתר מדאי. אבל יתר מכל אלה יראים עשירינו פן יצא עליהם הקול כי בטלנים הם. כי לכל יש תקוה: לגביר שהקדיח תכשילו ברבים, לגביר שאכל תכשילו של חברו ומחח פיו, לגביר שהרויח ולגביר שהפסיד, לגביר ששמט בשוגג ולגביר ששמט במוזר, גם לגביר שנשע פעם אחת (דוקא) לאיי ושב משם; אבל אין תקנה לגביר

שיאמרו עליו הכריות: כטלן הוא, בעל מליצה הוא. גביר כזה הוא כאלו עבר ובטל מעולם המסחר והמעשה ואין לו נגיעה עוד לעולם ההוא כלל.

— ובכן מי הוא אורחך הנכבד? — אשמע את קול הקורא הנכבד. נכון לבי ובטוח, כי אם לא שד לשרים הוא, לבני אדם לא יוכל להיות. כי מי בינינו אורח נכבד וחוא לא רב ולא גביר? — צדקת, אישי הקורא, ורואה אני בך, כי קורא חרוץ אתה באמת, כי אורחי הנכבד, כדברך, לא לבני אדם הוא, ואף כי רבים בדמיונם נתנו לו צורת אדם מדורות עברו, אבל אך חיוון שוא חזו למו, חיוון שלא היה ולא נברא אלא משל היה.

— והאורה הזה סר עתה אל ספרותנו?

— סר, והנהו עושה מעשהו זר מעשהו נגד השמש.

— ומה שם הבריה הנפלאה הזאת שלא היחה בעולם כלל ואעפ"י כן היא באה אל הספרות בעצם היום? רגילים היינו להאמין שהענין הזה אשר ימשיל אליה המגיד במסורו את כנסת ישראל או את יצרו של אדם — הכל לפי הענין — אינה אוכלת ואינה חולבת ומכש"כ שאינה נכנסת למחיצת בני אדם, כי אם רועה באחו על יד פרותיו של פרעה.

— כן משפטה של הענין הצנועה שתמגיד מחכים בה את מוסרו הטוב; אבל לא כדרך הזה תתנהג בריה אחרת, שהיא ממשות עוד פחות מענין של המגיד ורק לא תצניע לכת כמותה, והוא . . . מניח הלשון, שהיו המדקדקים הראשונים מחזקים וממתיקים בו את דבריהם ותולים בו את השערותיהם המחכמות.

— אם כן "מניח הלשון" הוא אורחך הנכבד?

— הוא ולא אחר.

— והוא סר עתה אל ספרותנו?

— סר במקלו ותרמולו, בטליתו וסנדליו, במטפחתו האדומה וכל יתר מטלטליו.

— ומה משפט הארון הזה כי אדע?

— משפט האיש הזה לשאת עליו את כל עונות המדקדקים והמבארים וכל פשעיהם, כל סברותיהם והמצאותיהם. אם תבא מלאה שלא כסדרה, אם יבא דגש במקום אות או אות במקום דגש, אם תמלא תנועה גדולה את החסר או תחסיר תנועה קטנה את המלא, אם ישקלו המדקדקים את התנועה וימצאוה קלה או ידרשו אחרי הפתח וימצאו כי נגובה היא, אם יעבור הדחיק על מצות אהבת גרים וירחוק את רגלי האתא מרחוק, אם תועבה תעשה וילבש גבר שמלת אשה, אם יקפוץ האחד בראש במקום הרבים, אם תכינה הנגינות את המבטלים והמבטלים ירחפו את המתנים, והתפרצו המשרתים מפני השרים והיו עליונים למטה ותחתונים למעלה, והיתה מבוכה בראש המדקדקים ונלאו למצא את פתרון הכתוב או התיבה או האות שאינם נשמעים להם ולגזירותיהם — ונסו אל מניח הלשון לעזרה, לאמרו, מניחי הלשון, בהניחם את הלשון, התנו מראש עם הפתח הגנובה ועם המפיק ועם הדגש ועם הדחיק ועם המבטל לבטל את רצונם מפני רצון מניחי הלשון בפעם הזאת.

— אבל מי היו מניחי הלשון? מתי חיו ומה שמותיהם כי נדע? ואיך היו עוסקים במלאכתם.

— כלומר, איך היו מנחחים את הלשון?

— מי היו מניחי הלשון? ולמה לך לדעת זאת? ומי היו האחשתרנים בני הרמכים? מי היו הענקים והגמדיים אשר מלאה הארץ תהלתם? מי היו ליצני הרור שהיו אומרים מאבימלך נתעברה שרה? היש חפץ לקרא לכל היצורים בשמותיהם? או היש לנו חפץ לדעת מתי חיו "מניחי הלשון"? אפשר שהיו בני דורו של שור הבר, ואפשר שהיו בדורם של הממצויאים את סם החיים ואת אבן החכמים. גם אופן מלאכתם ודרכיהם לא נודעו לנו. מסבת מרחק הזמן ומלטול הגליות. וכבר הוגעתו אני עבדך בן אמתך את מוחי הדל, לשער ולכוין לדעת את מנהג מניחי הלשון ומעשיהם בשעה שהיו מנחחים את הלשון, וגם עלתה בידי עי"פ לא פחות ממה שעלתה בידי חוקרי העתיקות ומבקרי כה"ק לצמצם ולהגביל בדיוק מתי נכתב כל פסוק ופסוק בפרשת "אשרי תמימי דרך". הלא ת"ל לא תמול נולדתי עלי ארץ והגני יודע ת"ל מה היא אספה וגם ראו עיני אספות רבות, והגני משער כנפשי את חברת מניחי הלשון יושבת מסביב לשלחן גדול, והגבאי שלהם יושב בראש, ואחרי אשר הרבו שיחה על האויר תקר ועל הגשם המזוהם ועל החרכים המתקלקלים ועל המסחר ועל הפוליטיקא. הם מתחילים "להניח את הלשון".

— אבל, מאריה דאברהם! — אשמע את קול הקורא החרוץ — באיזה לשון היו מניחים את הלשון? הלא הלשון מרם תהיה אז בארץ, הלא צריכים היו עוד להניחה, ובאיזה לשון היו בעלי האספה מדברים איש עם אחיו?

— בודאי שאלה גדולה שאלת, חבובי הקורא; אבל האם לא ראת מימך אנשים מדברים ברמיזה, באצבעות ידם, בתנועות גופם? וכן דברו מניחי הלשון. ד"מ השמש הביא לפניו מין בגד והוא — שתי שמיכות עבות של פשתן זו על גב זו והן תפורות ומחוברות זו לזו משלשה עבריהן ורק הצד האחד נשאר פתוח, ופתח השמש את הצד הזה ורמז להמסוכין לאמר: את כלכם אובל להכניס אל הכגד אשר פה לפניכם, וחשב הגבאי מעט וקמט את מצחו וקרא: „שק!“ — „שק, שק!“ יקראו אחריו כל המסוכים, כנהוג, וקם סופר הקהל וכתב את השם על גבי קלף והדביק אותו אל השק לאמר: זה שמו לעולם. אז יביא השמש מין בריה חיה, והוא עוף מתנפח ומכה בכנפיו ושורט בצפרניו ומנענע בראשו ומתנפח עוד יותר וקורא קול גדול פעמים אחדות, עד כי תצילנה אזני השומעים. והגבאי איש חלוש ורפה עצבים, כנהוג, ואמס את אזניו בכפות ידיו וקרא: „ברבור!“ — „ברבור, ברבור!“ יסכימו אחריו כל המסוכין. „ברבור, ברבור!“ יסכים אתו גם בעל הדבר, כלומר הברבור בעצמו, וקם סופר הקהל וכתב וכו' עד גמורא.

— אבל במה הדברים אמורים — יקשה הקורא החרוץ לשאל — במטללים שאפשר להביאם לפני הקהל ולקרא להם שמות; ומה עשו בקרקעות, בהר ויער ושדה ונחל?

— גם לזה יש תקנה. אם לא ילך ההר אל מחמדו, ילך מחמד אל ההר.

— היתכן, יוסף הקורא לשאל, באומות העולם ובלשונות של חול; בישראל ובלשון הקדש מאי איכא למימר?

— ובמה נשתנינו מכל אומה ולשון, כי עלינו לבחר לנו דרכים חדשים גם במעשה הנחת הלשון?

— במה נשתנינו? דומה אדם זה כמי שלא ראה אספת יהודים מימיו! אמשול לך משל למה הדבר דומה. בקהלה שאני, הקורא, מצטרף אליה היו צריכים להפקיד שני פקידים חדשים ממשרתי הקהלה: האחד שמש וסופר והשני מדליק נרות בביהכ"כ. ויבאו קרובו של הרב וקרובו של הגביר ויגישו אל ראשי הקהל ויבקשו לות את „המשרות האלה על שכמם“. ויהי קרובו של הרב תלמיד חכם גמור, כלומר איש קטן ודל, אך יודע תורה וכתבן מחולל, אשר השתאו כל מיכילי העיר לראות את „לכבודיו“ ואת „לפקיו“; וקרובו של הגביר — איש שדה בן בעל ריחים, בתורה לא מלא את כרשו וידיו לא למדו כתוב כתיבה וחיבה, אך משכמו ומעלה היה גבוה מכל העם. ויהי כבא הדברים לפני ראשי הקהל, ויקרא האחד: הלא הדבר פשוט מאד: קרובו של רבנו יהיה לשמש וסופר הקהל וש"ב של גבירנו יהיה למדליק הנרות. אז קם „הצד שכנגדו“, איש יהודי מבוע"ב הגבוהים שבקהלתנו, והוא בעל מות חרף ומפולפל, ואותב לחדש חדשים תמיד, ויקרא: איפכא מסתברא! כלום אנו צריכים אלא לתת כבוד לשם קהלתנו שהיא עיר ואם בישראל; ובמה יראה כבודה אם מדליק הנרות בביהכ"כ יהיה אדם פשוט וגם כבשאר הערים? אדרבה, נעשה את קרובו של הרב למדליק הנרות, וראה כל עובר אורח ואמר: כמה גדולה קהלה זו, שאפילו מדליקי הנרות בבתי כנסיותיה מלאים תורה כרמון! ואם בעל קומה קטנה הוא ולא ישיג בידיו את המנורות לשים הנרות בקרבן הנה יש סולמות בעיר. וקרובו של הגביר יהיה שמש וסופר; ומה בכך אם איננו יודע לעשות צעצועים בכתב? תחת זאת יראה כל איש כי השמש שלנו בעל קומה וצורה הוא, אלא שלא למדו אותו לכתוב כחלכה; וזכרות הימים ילמדו ויהיה שמש וכתב תנאים ושטרות היתר עסקא ככל השמשים. — ואם ככה אנו נוהגים בדברים פשוטים בתכלית הפשוטות, בדברים העומדים עוד להתברר, בדברים המסוריים ללב ולטעם על אחת כמה וכמה, שיקרא האחד: שק, והשני: ברבור, והשלישי: סולם וכו' עד סוף כל המסוכין!

— בודאי שאלה גדולה שאלת, אישי הקורא; ורק לבעבור נסותך תמהתי עליך את כל התמיהה הזאת לאמר: כמה נשתנינו? אמנם בעוד שאתה שואל אותי, שאל נא את מניחי הלשון בעצמם אשר נראו בימים האלה ובזמן הזה, את „מחיה השפה“ ובני לויטה, כי הם בעלי דינך ולא אני, אשר רק את דבר בואם בשרתי לך.

— אם כן אל „מחיה השפה“ חרדת את כל החרדה הזאת ותחריד גם אותנו ממנוחתנו! הלא באמת בא ההר עד משבר ויוליד וגומר!

— אל תאמרו נא אחי כן! „מחיה השפה“ לא יחיד הוא בקהלנו; גם חברים יש לו, גם

רבים נוטים אחריהם, מפני ש"חדשות" הם מגידים. ולכל החבורה הזאת שאלו נא, מה פשענו ובמה חטאנו להם, כי באו אלינו להשיב עלינו את האופן ולהסב אותנו אחורנית, לא אל ימי הבינים הראשונים, בזמן שהיו עוד מאמינים במניחי הלשון, כי אם לימי תרח ותלמידיו, שהם בלי ספק היו מניחי הלשון העברית בעצמם! שאלו אותם אם אפשר הדבר שתשע מאות שנה אחרי ר' יונה אבן גנאח יקומו אנשים ויחלמו חלומות בעצם היום ע"ד הנהגת הלשון! אם אפשר הדבר שבן הדור הזה, איש שקרא בספרי לועזי ובכל פנות שהוא פונה מזכיר את פיערבאך ואת קאנט ואת דארווין ואת הארטמאן ואת שאפענהויער ואת ספענסער ואת טען, כבעל שם את שמותיו הקדושים, לא ידע כי אין מניחים לא לשון ולא חצי לשון ולא שמינית שבשמינית של לשון! אם לא יבינו „מחיי השפה" את האמת הפשוטה הזאת מדעתם, הנה נכוא עליהם גם אנחנו בהמון שמות אשר תצילנה אזניהם משמוע, נקרא להם את הומבאלד ואת שטיינטהאל ואת מאקס מיללער ואת לאצארוס גייגער ואת הערמאן לאצע ועוד פלוסופים וסופרים מהוללים אשר העמיקו חרור אל מסתרי השפה ומקוריה ודרך התפתחותה¹ ויראו לדעת, כי הלשון היא אחד מחלקי החיים של כל עם ועם, הנולדים עמו, כי כשם שאי אפשר לאדם בלי צורה וכשם שאי אפשר לעם בלי איזה ידיעות ונסיונות, בלי איזה נמוסים וסדרי חיים, יהיו איזה שיהיו, וכשם שאי אפשר לעם בלי טפוס ידוע, כך אי אפשר לו בלי לשון ידועה מרכבה על פי דרכים ידועים. הכחות ההם המחוללים ויוצרים ומפתחים את העם והמטביעים את חותמם על רוחו וצורתו הם המולידים ומשלימים ומרחיבים את השפה לכל פרטיה. תמיהני אם יש בדור הזה מי שלא יבין את האלפא-ביתא של ההגיון הזאת ותמיהני אם יש בדור הזה אדם שיאמר: אני אברא שפה לעמי והוא בטובו ויחבר ויכתוב בה.

„מחיה השפה" יודע כנראה את פתגם חברי האקדמיה הצרפתית: „עתה נשוב לעבודתנו לחבר את ספר המלים". אל הפתגם הזה הם נסים לעזרה בכל פעם אשר יבא אורח רם ונשא אל האקדמיה לראות אותה ואת גדוליה בני אל-מות בשבתם על האבנים לחוליד רעיונות גדולים ורמים לאושר בני האדם. האורח בא; חברי האקדמיה לבושים בגדי הארגמן אשר להם, יושבים איש על כסאו ואחד מחבריהם קורא שיר תהלה לכבוד האורח. יש אשר יבחר לו החכם לשון רומי לחבר בה את השיר ויש אשר יבחר לו לשון יון, ואני לא הייתי מתפלל אף רגע, אם היה ד"מ ר' יצחק בר' ישראל¹), אחינו בן בריתנו, שר לכבוד איזה אורח נעלה שיר בשפת אשור ובבל, כי מה יבצר מן החכמים ההם? ומכיון שקיימו החכמים מצות הכנסת אורחים כהלכתה, הראשון שבהם קורא: „עתה באו ונשוב לחבר את ספר המלים". אבל באמת ספר המלים הוא פה לאו דוקא. באמת יוכל היות, כי ישובו האדונים לבושי הארגמן לעיון בדיני שוק של צפרדע לענין חמץ שהרכיבו בו, או לגופת פרעה שהיה בימי משה שנמצאה בין חוטי מצרים, לקרני שור שלפני המבול שמצאו את שלדו בערבות סיביר או לקרני רעמנגען ותולדותיהן; ורק פתגם שגור הוא בפיהם: נשוב לספר המלים, כלומר נשוב לעבודתנו העומדת על הפרק, ומלבד זאת אוכל להבטיח למחיה השפה, כי ספר המלים שעוסקת בו האקדמיה באמת אין בו לא שמות חדשים ולא מלים חדשות לגמרי, כי אם יש בו חקירות על אדות שמוש מלים ידועות ואופני הרכבותיהן שישתמשו בהן בעולם החיים והספרות כחוגן או שלא כחוגן, ואם המצא תמצא בו הרכבה אחת או נטיה אחת חדשה, כלומר בלתי מצויה, הנה היא דבר מובן מאליו, תולדה מוכרתת מכל אופני שמוש הלשון בנסיון יום ויום, ורק שלא תורגלו עוד להשתמש בה כראוי. אבל מעולם לא עלה על לב האקדמיה להשפיע על העם רוב טובה שאינו יכול לקבל — המון מלים והרכבות חדשות לא שערון הראשונים, לאמר: מחיים והלאה תדברו ותכתבו כה וכה! ואם באקדמיה הבנויה לתלפיות בכירת צרפת שחבריה זקני בית החכמה וראשי מרחיבי גבוליה כך, באקדמיה הולכת על שתיים, באקדמיה בלי התימת זקן על אחת כמה וכמה! —

כי שפתנו עניה בשמות במלים בנשיות והרכבות — מי לא ידע את זאת? אבל ראשונה הנה הפרוץ עד כה על מדת דלותה הרבה מאד, אחד ממקורי העניות הזאת הוא חסרון ידיעת ספרותנו המצויה אצל רוב הסופרים, „רוב הסופרים" — מי ומה הם המכובדים האלה? אנשים שגם את כתבי הקדש לא למדו כהלכה ולא ידעו אותם; גם את לשון המשנה לא ידעו ורק בלשון התלמוד הסכימו מעט וקראו איזה ספרים קלים בלשון עברית, הטובים שברוב הזה משתמשים בלשון

¹ החכם הגדול והחוקר החרוץ פרופסור וילויס אפפערט, אחד המיוחד במגלי לשון אשור ובבל ועתיקותיהן, חבר האינסטיטוט אשר לצרפת.

ספרי הקדש עכ"פ באיזה הבנה ומתחיקים את דבריהם בשיחות התלמוד ולפעמים גם מגדישים את הסאה להשתמש בשיחות התלמוד והמדרש במקום שאין בהן צורך כלל, רק לכשם בהן את "מאמריהם". ותבינונים משתמשים בדיעתם הקלה את השפה ואת הספרות בלי טעם וריח והגיגון. הולכים ונדרפים ונכשלים במרוצת דבריהם כילד שמתחנך בהליכה. מתפשים אחרי נאומים נכונים לרעיונותיהם המעורבבים; ובמקום שהרעיון בלתי ברור לא ימצא לו גאון נכון אפילו למו ששולט בכל מכמני השפה ומכש"כ להם. אמת כי מי שידוע את השפה על בוריה גם הוא ירגיש כי בשפה מוגבלת ומצומצמת הוא כותב; אבל עכ"פ ידע למצא פתח להמלט מרבי המכונות אשר לא ידעו האחרים לצאת מהן בשלום. ושנית — אם נרחיב את השפה נרחיב אותה לא בדרך אשר בחר לו מחיה השפה. האם דרך הרחבת השפה חדשה היא לנו בכלל גם בימינו אלה? האם כתבו מעולם בלשון אברמאווין, גארדאן, קאצענעלסאן וכיו"צ? לא אדבר על סמאלענסקי בשעתו ופרישמאן בימינו המשתמשים איש לפי דרכו בנאומים המצויים מכבר בחריצות יתרה להביע בהם כל חפצם; אבל הסופרים אשר נקבתי ראשונה העשירו את השפה עושר רב, כלומר הביאו אל תוכה נאומים ושיחות אשר לא נראו בה מקדם. ועוד שערי המשנה והתלמוד פתוחים לפנינו לבקש ולמצא בהם אוצר רב, אם נשתמש בהם כראוי, במחונות ומוב טעם. לו אמרו לי לפני חמש עשרה שנה כי לו הכתוב בסי "רמ"ח אברים" להד"ר מהר"ל קאצענעלסאן אפשר לכתוב עברית, הייתי מטיל ספק גדול בדבר. והרי הספר כתוב לפנינו ובאיזה שפה הוא כתוב! בשפה עשירה, ברורה ומדויקת להפליא. עד כי לא אגזם אם אומר, כי בלשון אשכנז אי אפשר לכתוב את הדברים ההם בלשון יותר נמרצה ומדויקת ומכונה אל הענין. וכל זה מפני שהד"ר קאצענעלסאן, מלבד שהוא יודע את הענין אשר לפניו ידעיה עמוקה וברורה, הנה יודע הוא את השפה ולמד אותה וחזר אחר מכמניה בשקידה רבה ובחריצות יתירה. ויש אשר גם חדש הד"ר לפעמים רחוקות איזה שם או מלה מדעתו; אבל החדושים ההם עשויים ברוב השפה וכל עמקו תכונתיה ולא יבא עלינו בהמון שמות ומלים חדשים אשר ירדו על ראשינו כשלג מן השמים וכלנו רואים כי זרים ומזורים הם לנו וגם עושים הם שרמט ברוחנו בחסרון הטעם הנכר בהם. ידעתי כי סופרינו בכלל לא ימצאו את ידיהם לחדור אל עמקי לשון חכמים כמותו; ולא זאת בלבד אלא שמוכמתני בסופרינו התמומים, ישמרו צורם וגואלם, שרובם לא הבינו גם לדעת ערך סי' כרמ"ח אברים בנוגע אל לשוננו וסגנונו; לכה"פ לא ראיתי מי ששקר את הספר הזה כהלכה בלשון עברית. ואם יצא האחד לבקר, הסתפק בלי תפונה בדברים ידועים מראש: "גותן כבוד לתורת הו"ל", "להראות העמים והשרים יפיה", להתאים התורה עם ההכמה" ועוד דבורים עלובים כאלה, שאפשר לזנום בלי הכדל גם אל ספר האלים ליש"ר מאקנדיא וגם אל ספר הברית לרי' פנחס ז"ל וגם לספרי ר' נחמיה דוב האפמאן נרו יאיר. אבל כלום אנו יוצרים שפה לסופרים שאינם יודעים כותב? מי שעמו קהה ומוחו מטומטם וטעמו נשחת אל יבא בקהל הסופרים, וסופרים בעלי כשרון אינם נזקקים ללמוד שפה חדשה מבית מדרשם של מחיה השפה וחבריו. ולמדו את התנ"ך ואת המשנה ואת התלמוד וספרי ימי הבינים ולשונות עתיקות וחדשות איש לפי כחו ודי להם.

גם אני יודע, כי המשתמש במליצות ספרי הקדש כהיותן בשעה שהוא משתעה בענינים של חול איש חסר טעם הוא; וגם זאת ידעתי, כי הרבו סופרינו — די' עליהם יהיו — להארות את חסרון הטעם הזה ולהשתמש במליצות כתבי הקדש במקום שלא היו לצורך כלל, וכבר הביא המקרה גם לידי, כותב הטורים אלה, לבא בחשבון עם הנערים היושבים על נהרות מעשטרעוו וסוויסלאטש ובזכים בלשונם של ירמיה וחבקוק על בית המרחץ כי נשרף ועל נערי בית תלמוד-התורה כי נעלותיהם בלות ומטולאות. אבל עוד הפעם עלי לשאל: אטו בשופטני עסקינן? מי שנותן אל חבו שופר וחצוצרה אל פיו להשמיע במרום קולו ע"ד זבוב בבית המטבחים — שוטף הוא או נער לא למד. כאופן הראשון נאמר: למה הבאתם את זה אלינו? החסרי טעמים אנו? ובאופן השני נקרא: לך אל החדר, נער, אל התלמוד וריש דוכנא שלו ראה דרכיהם והכם! — ועל אדות שפתנו אל יצר לנו ואל ידע לבבנו; בשעה שיהיו סופרינו הוגים מחשבות הוגות ימצאו גם מלים לברר אותן להקוראים. ואם האחד יחטיא את המטרה ויבא רעהו ותקן את אשר עות הראשון — זה דרך הרחבת הלשון בכל עת ובכל מקום.

אבל מה זאת? בעוד שאני עומד ומדבר עם הקורא "הנכבד", והנה נשמט הקורא ממני והנני שומע אותו מדבר עם איש אחר. סבותי את עיני והנה — אל תזכירו את המלאך פן יבא הגלח! — מניח-הלשון בכבודו ובעצמו עומד ומדבר על לב הקורא ומוכיח אותו על פניו. יען אשר

בקשי ערפו' ומאן לעזוב את הסופרים הישנים מפני החדשים מקרוב באו להניח לנו לשון חדשה לא שערות אבותינו. אם כן, אמרתי, למה זה הכל איגע לדבר על לב קורא שאינו שומע? הלא טוב מזה לי לשמוע את שיחתו עם בעל דיני ואדע מה תקותי מאת הקורא הנכבד הזה. והנה השיתי אזני ושמעתי את תוכחת מניח-הלשון ואת תשובת הקורא, ואותן אני מוסר בזה לפני קוראי "השלה":

מניח הלשון: הוי, עבד הריאקציה, עד מתי מאנת

לשמוע בקולי ותדדוף הכל וריק,

כאלו כל הפריודה את שנתך ישנת

ולקול שעונך בדפן טיק-טיק

אתה בתקיפות לא האונת.

הן עת לעזוב רשול ולצאת מנקיק

סלע-אינרטייתך שבה אבנת.

האם בלסירי⁽¹⁾ שאתה לה תבנת,

שהוא רק יליד המדה והשיק⁽²⁾

תושע לשוננו? או אולי בזרגון שלך זרננת,

בלשונם של ספקטר ואייזיק מאיר דיק?

הן אמנם ראיתי, אם ברצינות בננת,

כי ימינו הם כליל לא ימי מפיס ונדחיק,

או אולי במנמות לא התבוננת.

כי מתדה חדשה נבראה ודרך האנטיק

עזבנו לגמרה? למשל, ממת שהסבנת

לכתב עד עתה שם חול רייקנאוויק⁽³⁾

נכתב כעת ריק-יבוק. הנתיה פקנטה

וגם עברית פוריסמית, לא "בשמן קיק"

לשון הנמרא שבברפרוזמיה נושנת.

הלא במרחבת-העת . . .

קורא: חגני אדני העמד-נא פסיק

על מוסר חכמתך שאלי בננת.

(1) laisser faire. — (2) chic.

(3) בירת או איסלאנד.

כִּי עֲבָדָה לֹא יִשְׁמַע לְשׁוֹן וְאוֹלָאִפִּיק
וְכִסְפֵּר הַחֲתוּם לֹו שְׁפַת עֵסֶפְעֵרָאנְמָא.

אח אשר שמעתי אותה אני מניד אות באות, ולראיה באתי על החתום.

מ. בלשן.

הוספה קמנה ל"חיי שלמה בן גבירול".

במכתם גבירול על מות יקותיאל, הנדפס במאמרי ב"השלח" חוב' א' (צד מ"ב), נאמר בהכ"ו: סרוחים בארגמן חכסה, ואין טעם למליצה הזאת. אך הח' גייגער בספרו שלמה גבירול (צד קכ"ב) תקן: ורוח ים, ורבים נמשכו אחריו ובתוכם גם אני שם, רק הרגשתי עוד קצת לחץ, ותקנתי: ורוח יום; אבל כעת נודע לי שגייגער לא תקן כהוגן, והנוסח הנכון הוא כמו שנמצא בהכ"ו, רק צ"ל: **וְרוּחַ יוֹם בְּאֶרְצוֹת הַבְּסָדָה**, והוא ע"ד הכתוב (שמות כ"ו י"ג): יהיה **סָרֹחַ** וגו' מזה ומזה **לְכַסְתּוֹ**; וכונת גבירול, כי השמש אדומה כעת, כאלו לבשה תולע, והסרוחים מן הלבוש ההוא חכסה השמש בארגמן ע"י מראה האדום. וראש המכתם: ראה שמש וכו', הוא ע"ד הכתוב (נחום ב' ד'): מגן גבוריהו מאדם אנשי חיל מתולעים. ומה שאמר הנביא וואל (ג' ד'), כי לפני יום הגדול יהפך הירח לדם, אמר גבירול פה במליצתו על השמש, כי מרוב כעסה ואבלה על מות יקותיאל, היא אדומה כעת, וכאלו לבשה תולע ותרצה לריב עם הארץ ויושביה, על אשר נשפך דם גקי חנם.

דוד כהנא.

מלחמת־הקולטורה בישראל

בימירקדם.

מאת

ד"ר נתן בירנבוים.

„מלחמת־הקולטורה“ הוא מבטא חדש שהשתמשו בו בפעם הראשונה בבית המחוקקים בארץ־אשכנז, כדי לסמן את המלחמה אשר ערכו ראשי־המדינה, בשם הקולטורה, נגד הכנסיה הדתית, בבקש זאת האחרונה למשוך אליה את רסן הממשלה כבימי קדם. אמנם אחר כי גם הכנסיה מצדה, לפי דעתה היא, אך תועלת הקולטורה והתפתחותה תבקש, אם כן גם לה המשפט ללחום מלחמתה בשם הקולטורה ולהשתמש באותו מבטא עצמו במובנה היא. „מלחמת־הקולטורה“ תסמן, לפי זה, התהרות שתי קולטורות מתנגדות זו לזו; ובמובן הזה נשתמש בה אנחנו במאמרנו זה. אולם טרם כל עלינו לצרף את המבטא הזה מכל המובנים הצדריים, אשר נכנסו בו מבלי משים. כן, עד"מ, אי אפשר לומר „אי־קולטורה“, „מדרגה קולטורית“, „קולטורה מוגזמת“ וכדומה, כי המושגים אשר הורגלו לסמן על ידי המלות האלה אין להם שום שייכות להמושג „קולטורה“, ובאמת רצונם לומר: „אי־תרבות“, „מדרגה תרבותית“, „תרבות מוגזמת“ וכדומה. התרבות יש לה מדרגות מדרגות, עם אחד עומד על מדרגה תרבותית יותר גבוהה או יותר שפלה מחברה, לא כן הקולטורה, אותה לא ישיג שום הברל דרגאי רק הברל מיני בלבד. אי אפשר לומר שאיזה עם הגיע לקולטורה גבוהה מזו של חברו, אלא שיש לו קולטורה ממין מיוחד, מה שאין לחברו. הקולטורה של כל עם ועם הוא „קרן־קיימת“ שלו, בה חננו הטבעי, הוא הכח היסודי שלו, אשר, אם לא ימצא מעצורים ומכשולים מצד כחות אחרים המתנגדים לו וחוקים ממנו, אז יתגדל ויתרבה, יתפתח ויעשה פרי; בקצור: הקולטורה של כל עם ועם הוא סגולתו הטבעית.

ולא עוד אלא שבשם קולטורה נוכל להשתמש כדי לסמן את התכנית המיוחדת שלכל קבוצין וקבוצין. כל עוד שנראה לנו ככרייה שלמה בפני עצמה כמובן מן המובנים. כן יש לה להאנושיות כלה, בשעה שנביט עליה כעל בריה בפני עצמה נבדלת ונפרדת מכל שאר העולם, קולטורה מינית, ובקרב האנושיות יש לו לכל עם ועם, ובקרב העם יש להם לכל מפלגה, מצב, בני־אומנות, כתי, משפחה, ולבסוף גם לכל איש פרטי קולטורה מיוחדת בפני עצמם. פנישת הקולטורות המיוחדות האלה זו בזו והתרוצצותם בקרב עולם המעשה והחיים — הן הנה תוכן ההיסטוריה.

והנה פנישה אחת כזאת, פנישת שתי קולטורות מתנגדות זו לזו והתחרותן זו את זו בקרב ישראל בימי קדם, הוא הענין אשר יחדנו לנו לדבר עליו במאמרנו זה. אם נעמיק חקר בדברי הימים, כדי למצוא את מקור כל המלחמות הפנימיות האלה בקרב ישראל, אשר תוצאתן היתה אותה התכנית המיוחדת שהצטין בה עמנו בסוף ימי הבית השני, בעת עמדו על מפתן הגלות הארוכה, אז נמצא ששני כחות יסודיים מתנגדים

זה לזה היו בו, שתי קולטורות שונות, אשר כל אחת מהן לא היתה יכולה להכנות אלא מחורבנה של חברתה. חוקרי דברי הימים לישראל נתנו להם, לשני היסודות האלה, שמות רבים ושונים, אבל רוב השמות האלה לא יקלעו אל תוכן מהותו של הרבר ונוכל לעבור עליהם בשתיקה ולהזכיר אך שנים מהם, אשר אם גם המה אינם מגלים לנו עדין את גרעיני הפנימי של החיוון ההיסטורי אשר לפנינו, בכל זאת יש להם ערך גדול, מפני שמורים באצבע על התוצאות היותר חשובות של אותם שני היסודות השונים, אשר בהם אנו דנין. אחדים מהחוקרים יאמרו ששני הכחות המתנגדים זה לזה והלוחמים זה בזה בקרב ישראל המה: חוש היופי, מצד האחד, וחוש המוסרי, מצד השני. והנה בלי ספק יש להם להחוקרים האלה על מה שיסמכו, כי באמת המלחמה בין חוש היופי וחוש המוסרי היא אחת מהצורות היותר בולטות, אשר בהן באה התנגדות שני היסודות לידי גלוי; אבל הוא אשר אמרנו, שהשמות האלה לא יסמנו את הכחות העקריים, אך אחת מהצורות, אשר בהן יבא הנגוד שביניהם לידי גלוי, בעוד שאנחנו מבקשים אותם הכחות עצמם, אשר אחרי התפתחות ארוכה והשתלמות ראויה יולידו את החושים הנוכחים ויגלו את ההבדל שביניהם באופן בולט וניכר כל כך, עד שאנחנו נראה את ההתנגדות שביניהם. — אחרים קראו לשני היסודות השונים האלה בשמות: מטריאליסמוס ואידיאליסמוס. השמות האלה יסמנו את הרבר באופן יותר בהיר מן הראשונים, מפני שהמה יגלו לנו גם את טעם הדבר, מפני מה יבחר הכח האחד במקצוע היופי, להשתלם בו ולהביא בו את מהותו לידי גלוי, והשני במקצוע המוסר: מפני שהמצע (סוכסטרט) היחודי, אשר עליו תוכל הנטייה המטריאלית להשתרע במלואה, הוא היופי, והמצע היחודי של הנטייה האידיאלית הוא המוסר. אבל סוף, מטריאליסמוס ואידיאליסמוס אינם מושגים היסטוריים דוקא, ויש מקום לטעות. וכמו כן גם השמות: חושיות (סענסואליסמוס) ורוחניות (ספיריטואליסמוס), אשר אם אמנם קולעים המה כמעט בדיוק אל המכון, אי אפשר לנו להשתמש בהם, מפני שיש להם מובן מיוחד יותר למקצעות אחרים ואינם מסוגלים לסמן כחות יסודיים המניעים את מהלך ההיסטוריה. — שני המניעים ההיסטוריים, אשר אליהם כונתנו פה, יסמנו בדיוק גדול המבטאים האשכנזיים: "וועלטליך", כלומר, השאיפה לפתח את כל כחות האומה על ידי חיים מדיניים, על ידי עסקנות מהירה וחרוצה בעולם המעשה, "גייסטליך", כלומר, השאיפה לפתח את כל כחות האומה על ידי חיים של פרישות וניזירות ולהקדיש את כל עבודתה להשלמת מושגי האמונה והמוסר. שפתנו חסרה היא מבטאים כאלה המתאימים בדיוק אל כונתנו, אם לא כי כריאה חדשה נברא, והגנו מציעים את המבטאים: "הלונז" ו"רוח" (לא "רוחני" — גייסטיג). והנה החלוניות אינה ממעטת את התפתחות הרוח, אדרבה, צריכה היא לכל הכחות הרוחניים, ואם כן גם לאמונה ומוסר, כדי להניע אל המטרה המכוונה, והיא — החיים המדיניים המבריאים ומחזקים את גו האומה, המעשרים את אוצרותיה החמריים והרוחניים, המגדילים אותה בעיני עמים אחרים ומטילים את אימתה עליהם; אלא שהמדינה היא העקר והכחות הרוחניים, כאמונה ומוסר, אינם באים אלא לבסס אותה ולתת לה חוזק פנימי, כדי שלא תנוע ותזוז ממקומה מפני כל רוח מצויה; באופן שאמונה ומוסר יש להם לקבל תמיד את הצורה היותר מועלת להמדינה ולפעמים עליהם לפשוט את צורתן הקודמת וללבוש צורה חדשה, הכל לפי רוח המדינה וצרכיה. וכן גם הרוחיות אינה מרחקת את החיים המעשיים לגמרי, אדרבה, צריכה היא אליהם, בשעה שתאמר לרכוש לה את לב האומה ממש, כלומר את לב כל המונייה, כי ההמון לא ישיג מושגים ממששים בעלמא; אלא

שהתפתחות הרוח, השלמת מושגי האמונה והמוסר, הוא העקר וכל החיים המעשיים אינם אלא כאמצעים אל התכלית; באופן שגם בחיים המדיניים עלינו לבחור באותה מצורת-הממשלה האפשריות, שאין בה שום סכנה להתפתחות רוח האמונה והמוסר, ואם יורנו הנסיון שהחיים המדיניים, יהיו באיזה צורה שיהיו, יזיקו באיזו אופן להשלמת הרוח, אז החוב עלינו לותר עליהם לגמרי ולבחור בחיים מעשיים שאינם מדיניים, ללכת בגולה, להיות חיים התלויים באחרים, לסבול עול אדונים זרים — ובלבד שהכחות הרוחניים שלנו יתפתחו לשלמות היותר אפשרית.

אחרי ההקדמות הנחוצות האלה הננו באים לענייננו.

והנה בדורות היותר קדומים, ימים אשר תולדותיהם עוד חתולות בערפל, היה עם ישראל העתיק חי בין שאר העמים מבני שם בארץ כנען, ולא היה עדין, לפי הנראה, שום הכרל לאומי בינו ובינם. לאט לאט החלו הכחות היסודיים המיוחדים אך לשבטי ישראל להתפתח ולהתברל (יזך דיפפערענצירען) באופן גלוי וכולט כל כך עד שישאל היה לאומה בפני עצמה, השונה בנטיה הטבעית מכל שאר משפחות שם. הנטיה המיוחדת הזאת היא הנטיה הרוחית, אשר הוכרנה למעלה. מתי החלה הנטיה הזאת לקבל צורה נראית וכולטת, ואם ראשיתה איננה מגעת דורות הרבה אחורנית, אולי עד הימים הקדמונים, אשר כל שבטי שם עדין כמשפחה אחת היו — זו היא שאלה שאין עליה תשובה ברורה. לפי דעת רנן, גרעינה הפנימי של היהדות, כלומר, רעיון אחדות האלהות, נמצא הוא כבר באמונתם של שבטי שם הקדומים ובמושגיהם מן הכחות הרוחניים אשר בשמים ממעל. אם נדמה את אלהיהם של האריות, אשר כל אחד מהם יש לו מציאות מיוחדת, שם מיוחד ופעולה מיוחדת בפני עצמו, לה"אלהים" של השמיים הקדומים, אז נמצא, כי בשם הרבוי הזה כבר נכללה אחדות-קבוצית (קאללעקטיוו-איינייהייט), וכי אך צעד אחד הוא מן האחדות הזאת להאחדות המוחלטת של ישראל. ומאחר שרעיון האחדות הוא הצורה היותר בהירה לגלוי הנטיה הרוחית, לא נשעה אם נניח, שבמדה ידועה גם לשאר העמים השמיים היתה נטיה טבעית לרוחיות, אם כי בכלל הנטיה החלונית רבה עליה והכניעה אותה תחתיה. ראייה לדבר, שגם שאר השמיים היתה להם נטיה רוחית במדה ידועה, היא, שהעבריים קבלו עליהם את תורת ישראל, בצורתה החדשה שנתן לה מחמד, בנקל מאד, ולא ארכו הימים עד שהחיוקו בה באדוקות יתירה כבדבר המתאים לתכונתם הטבעית ואופים הלאומי. בעוד שהאריות בקושי גדול קבלו את תורת ישראל, בצורת האמונה הנוצרית, וגם אחרי אשר קבלוה צריכה היתה להתפתחות של מאות שנה, טרם התאימו אותה לרוחם וקנוה קנין עולם. ואף גם זאת, אע"פ שאינה ראייה לדבר וזכר לדבר היא: חלונותם של השמיים לא הגיעה מעולם למדרגה גבוהה ונשארה בצורה שפלה ומגושמה מאד. מדוע לא פתחו גם המה את חילונותם עד להשלמת חוש היופי, כעם יין? — אין זאת אלא שחלונותם של בני שם לא היתה חפשית לגמרי מהנטיה הרוחית; ואם כי הנטיה הזאת לא היתה חזקה כל כך עד כדי להיות היסוד העיקרי בהתפתחותה של האומה, הלא בכל אופן היה בה הכח לעצור בעד התפתחות החלונות והשלמתה. — אולם, יהיה איך שיהיה, למניע היסודי לא היתה הרוחיות אלא בקרב עם ישראל לבדו.

והנה מוכן הוא הרבר מאליו, שהרוחיות, אם כי סוף סוף נכרה ידה והיתה למניע הראשי במהלך תולדות ישראל, לא היתה הראשונה בזמן; כלומר, אע"פ שהיתה אחד מן הכחות הטבעיים היותר חזקים אשר לישראל ועתירה היתה להיות מושלת יחידית

בדברי ימיו. הלא הבכורה הזאת לא היתה לה בראשונה אלא בכח, בעוד שבפועל החלונות קודמת לה בזמן. הרוחות עתידה היתה להיות מושלת, אבל בתחלת חי האומה וראשית התפתחותה בלי ספק הנטיה החלונית, אם כי באמת הלוישה היתה מחברתה, באה ראשונה לירי גלוי ולידי התפתחות. באופן שבראשית גלויה של הנטיה הרוחית כבר מצאה אויבת גדולה וחוקה בהחלונות, אשר כבר קנתה לה מושב איתן בלב העם וכבר קבלה צורות מוצקות. החלונות הזאת לא בנקל כל כך ותרה על זכותה, אשר כבר רכשה לה בכל פנות חי האומה, אדרבה, היא עמדה על נפשה בכל כחה להגין במלחמת היאוש על כל שעל, אשר גולה ממנה אחותה, הצעירה בפועל והבכירה בכח, ואך לאט לאט, אחרי אשר נפלה פעמים ושלוש לפני אויבתה, נרתעה לאחוריה עד אשר נפלה ולא הוסיפה קום ונתנה להרוחות לרשת את מקומה לגמרי.

ולא עוד אלא שההדרות האלה, אשר בהם החלונות עדין שלטת היתה בקרב ישראל ונלחמת על קומה, אינם קדומים כל כך עד שצריכים נהיה, בשביל להגיע אליהם, לשוב אחורנית אל ראשית ילדות העם, — לא: אם נביט בעין פקוחה על מהלך דברי ימי עמנו, או נראה, שגם בימי המלכים עדיין לא היו בני ישראל נבדלים הרבה באופן־חיהם וצורתם משאר העמים השמיים. השקפתם על העולם ומושגיהם מעניני האלהות עדין נסים ומוגשמים וגם ביחוסם אל העולם החיצוני, בחיי־בשרים שלהם, שטופי־תאוה המה בני ישראל בימים ההם, ככל יושבי כנען, ואם אמנם נבדלו מעט לטובה מן העמים אשר סביבותיהם על ידי צורת חייהם החיצונה, שלא היתה נסה ומנוולה כל כך כאותה של שאר שבטי שם, הלא סוף סוף החלונות היתה היסוד המושל בחיי האומה. בימים ההם נראה את בני ישראל להוטים אחרי תאוות ותענוגות בשרים, אינם מפנים את לבם ומוחם להתבוננות המחשבה אל חיוני הטבע והחיים, נבורים המה ליהנות מן העולם הזה מלא־תאותם, לגרות מלחמה בשכניהם כל היום, כאנשים טבעיים, אשר האמונה, התורה והרעת לא התישו עדיין את כחם, וכל הצורך הרוחני שלהם יפרנסו בהקרבתם עולת־כפרה על מזבחות אלהיהם. במתכון אני אומר „אלהיהם“, לשון רבים, מפני שבאמת לא היה להם לישראל בימים ההם אף מושג קל מאחדות האמתית והנשגבה של האלוה היחיד והמיוחד, אל מוציאם ממצרים ונגלה אליהם בהר סיני, אמנם בפנימיות לב־האומה ובחביון־נפשה כבר החל הניצוץ הקדוש, אשר עתיד היה להיות רוח החיה במהלך תולדותיה, להתלקח ולהראות את פעולתו לאט לאט. וזאת נראה לא בלבד בצורת חלונותו של ישראל העתיק, אשר מעולם לא היתה גרועה ומגונה כל כך כאשר אצל שאר שבטי המזרח, אלא ביתר שאת ובאופן בהיר מאד ביחודי סגולה, אשר קמו להם בכל דור ודור וקראו בשם אלהי ישראל היחיד והמיוחד תכלית האחדות, אותם יחודי סגולה, אשר באמת הכירו והשיגו את הרעיון הנשגב של אחדות הבורא ולא רק בפייהם העריצו את שמו והמליכוה על כל ישראל. — אחד היהידים האלה, אשר הכירו את מטרת ישראל כי לא בחיים חלוניים היא אלא בחיים של התפתחות הרוח והקדושה, היה שמואל הנביא. הוא חי בסוף אותה התקופה הארוכה, אשר בה אנשי הרוח, במלחמתם נגד החלונות, עוד לא היה להם עסק אלא עם העם עצמו; עדיין לא היה להם לישראל אז לא מלך ולא משפחות מלכים, אשר עתידים היו לריב את ריב החלונות בזמן מאוחר: בתקופה הקדומה ההיא היתה עוד החלונות, אשר בני עליה נלחמו נגדה בכל כחם, מושרשת עמוק עמוק בלב האומה ולא היתה צריכה עדיין לשום מחסה ומגן; היא היתה אז בעין דבר המובן מאליו, בחזקתה עמדה ומתנגדה באו להוציא מידה. לא

כן עתה, בתקופה שהחלה בימי שמואל. הוא שם על ישראל, מלך, את שאול, כאשר שאלו מאתו (אות הוא, עד כמה רחוקות היו מחשבותיהם ממחשבותיו). הממלכה בישראל היתה האות הראשון שהחלוניות כבר החלה להתרופף ולהרגיש שנחתיה הולכים ודלים: צריכה היתה לתמוך ועוזר. התיסדות הממלכה היתה המפלה הראשונה של היסוד החלוני בישראל, ועל כן לא היה שמואל באמת צריך להתיאש כל כך — בשמעו את בקשת העם — כאשר נראה זאת בדבריו החדים והנמרצים, אשר בצבקים בהירים ומבריקים יתארו לפני העם את העול הקשה, אשר יעמיסו על צוארם על ידי מורה הממלכה ומשאה: „ויאמר זה יהיה משפט המלך אשר ימלוך עליכם את בניכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו: ולשום לו שרי אלפים ושרי חמשים ולחרוש חרישו ולקצור וקצרו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו: ואת בנותיכם יקח לרקחות ולמבחות ולאפות: ואת שדותיכם ואת כרמיכם ואתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו: וזרעכם וזרמיכם יעשר ונתן לסריסיו ולעבדיו. ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בתוריכם הטובים ואת חמריכם יקח ועשה למלאכתו: צאנכם יעשר ואתם תהיו לו לעבדים: וזעקתם ביום ההוא מלפני מלכם אשר בחרתם לכם ולא יענה ה' אתכם ביום ההוא” (ש"א ח', י"א—י"ח).

בדברים הנלהבים והנמרצים האלה שפך שמואל כל חמתו הכבושה על שאלתו של העם. מתוך הדברים האלה, שיצאו מעומק לבו של שמואל בקצפו, נשמע את נפשו הטהורה והקדושה — כמו גם כל נפשות הבאים אחריו, ממלאי מקומו במלחמת-הרוח — מזדעזעת בקנאתה האמתית לאלוהי היחיד והמיוחד; נשמע כי הוא לא יקנא את קנאתו לאיזה רגש דתי סתם, רגש חלוש וכזה, ככדורות הננסים המאוחרים, אך הקנאה לקדושת הדעת ולזכות המחשבה באמת מדברת היא מתוך גרונו, הרצון האדיר והחזק שלא להכנע תחת עול חמירות החיים ונשמויותם, אך למשול עליהם, לטהרם, לצרפם, לזככם ולהעלותם לקדושה, לפחת בהם נשמת האמונה ולהלבישם בצורה נעלה, על פי סמל הקדושה שבלב האדם ורוחו.

אולם העם, ההמוני הגדול, שכלו שקוע היה עדיין בתאותיו הגשמיות והנסות, לא שמע לקול נביא-עליון: הממלכה נתיסדה והעם נתן לה הרשאה להיות באת-כחו ולהנין על חלונותיו בכל מקום אשר סבנה נשקפת לה. יהיה מאוזה צד שיהיה, וכן נשאה הממלכה את המשרה הזאת תשע מאות שנה על שכמה; ואם אמנם לא עלתה בידה להניע אל משרתה, הלא נוכל להעיר עליה, כי באמונה ובשארית כחותיה שמרה את משמרתה זאת.

והנה שלשת המלכים הראשונים, שאול, דוד ושלמה, בחרו להם דרך מיוחדת ונפלאה מאד במינה, כדי להשיג את מבוקשם; דרך אשר, במדה ידועה, גם הובילה אותם אל המטרה. המה הרגישו, או אולי הכירו (בנוגע לשאול יבין האופן הראשון, בנוגע לדוד ושלמה יבין יותר האופן השני), כי דעת הקדושים אנשי הרוח עתידה היא להיות שלטת בישראל, ולא עוד אלא שיכול להיות שבאמת גם המה בעצמם היו נוהים במקצת אחרי הדעה הזאת, ועל כן כרתו ברית את אנשי הרוח והיו להמגינים החלוניים של הרוחיות: יסרו ממלכה קדושה. הסתירה הנלוויה המונחת בהיסוד החדש הזה, בממלכה קדושה — בודאי לא הרגישו המלכים האלה; לא ידעו שהקדושה תהיה ליסוד-מהרס בנו הממלכה וכי עתידה היא להתריבה ולהכחידה מן הארץ. טעות היתה בידם, אבל עלינו להודות, שבחרו בדרך היותר טובה לפי המצב, וכי עשו בשביל רעיון החיים החלוניים כל מה שהיה בכחם לעשות בשבילו. על ידי דרכם זאת, אשר הלכו בה גם

רוב מלכי יהודה הבאים אחריהם. עלתה בידם לצמצם את כח התפשטותה של הרוח בנבולי החיים החלוניים וזמן רב יותר מאשר היתה עולה בידם. לולי בחרו בדרך מלכי אפרים בימים הבאים, כלומר לולי המירו את אלהי ישראל בלא-אל והיו מתעים את העם אחרי הבעלים.

ירבעם (בן נבט) הראשון ורוב המלכים הבאים אחריו, אשר שמו עגלי זהב בבית-אל ודן, „למען לא ישוב לב העם אל בית ה' בירושלים ואל בית דוד מלכו, בחרו, לפי זה, גם הם — אם כי בלי הכרה ברורה — בדרך היותר טובה ומקונה לתכליתם הם. תכליתם היתה, להסיר את לב העם מאחרי מלכי בית דוד, ובאשר מלכי יהודה היו בימים ההם המקנאים „הקרואים“ והמוסכמים לרעיון האחרות וליסוד הקדושה, על כן לא היה טוב להם, למלכי ישראל, מלהתענות את העם אחרי אלהים אחרים, להחזיר לו במלואה את חלוניותו מימי קדם, שרם התבדל משאר משפחות שם ויצא מביניהן לחיות חיים לאומיים מיוחדים. ולא עוד אלא שעלינו להודות, שמעשיהם של מלכי ישראל היו טובים להשגת תכליתם יותר ממה שהיו מעשי מלכי יהודה להשגת תכליתם הם. מלכי יהודה בקשו לעשות פשרה בין שני יסודות מתנגדים זה לזה, בין ממלכה וקדושה, בין יסוד החלוני ויסוד הרוח, שתי נטיות אשר תהום עמוק רובץ ביניהן ואינן מתאחות לעולם, בעוד שמלכי ישראל הכירו, או לכל הפחות הרגישו, שממלכה וקדושה אין שלום ביניהן, ובכן עזבו את הקדושה, פנו ערף לאלוה היחיד ומיוחד, הטו את לב העם אחרי אלהיהם של שאר שבטי שם והעמידו את ממלכתם על הבסיס היחיד שהיתה יכולה לעמוד עליו, כלומר, על חלוניות שאין בה שום צרוד אחר קדושת הרוח. אולם גם המה טעו בחשבונם. כי אם אמנם מצאו מעשיהם חן בעיני העם, כלומר, בעיני ההמון הגדול אשר מטבעו נוטה הוא לגופניות החיים ונסות המחשבה, הלא לעולם לא נסתלקה ממנו השכינה לגמרי, ותמיד נמצאו בקרבן יחיד סגולה, אשר ועקן חמס על מעשיהם של מלכים מתעים כאלה, אשר קנאו קנאה גדולה לאל אחד וידברו על לב העם השכם ודבר, שישוב מדרכו הרעה, לחיות גם חיו הגופניים על טהרת הרוח, על פי סמל המוסר והקדושה. ודברי אנשי הרוח הנלהבים האלה לא החטיאו את המטרה, כי בצאתם מלב נאמן, מלב המלא רגשי קדש, עשו רושם גדול על העם, ולאט לאט — נכנסו גם אל לבו. ואולם, בדברנו עד כה בדרך כלל על אנשי-הרוח שקמו או בישראל, אפשר לחשוב כי לא היו אלא יחידים בודדים, שאין שום יחס וקשר ביניהם, שנראו אך באקראי ובהפסקות, מבלי אשר הצטרפו לחברה שלמה בפני עצמה בעלת סדר ומשטר קבוע ומשמרה מיוחדת. — אבל באמת לא כן הדבר.

הקורא בשום לב בכתבי הקדש יראה ששני מיני כהנים היו להם לישראל: הכהנים סתם, כהנים אך בשם, והכהנים האמתיים — הנביאים.

והנה הכהונה נחלת בית אהרן היתה, והדבר גלוי, שכהונה מתנחלת מאב לבן עלולה להתרחק מתבונת הכהונה האמתית. על ידי התנחלותה של הכהונה היו הכהנים למיוחסים תחת נזירים, כלומר, התנשאו על העם, אם כי לא הטיבו את דרכם ממנו וחיו חיי גופניות גסה כמהו, היו בעיניהם לאצילים הנכוהים מכל העם, מבלי לחיות נבדלים ממנו גם בנשיותיהם ושאיפותיהם; — תחת אשר חובתם היתה לפרוש את עצמם מן העם כמובן הפוך מזה: להתבדל מגופניותו וחמריותו ולחיות חיי נזירים, חיים של קדושה וטהרה, מבלי להתיר את הקשר שבינם לבינו, אשר בעזרתו הכה בידם לפעול על לבו ולהעלותו למדרגתם הם. וכן נראה שהכהנים, כמעט רכס ככלם, היו בעלי ברית מלכי

ירודה, ומעולם לא היתה בממלכת יהודה שום מלחמה ותחרות בין הכהונה הקבועה מטעם המדינה ובין הממשלה המדינית: כהונת המזבח כהונה חלונית היתה. אולם, לעמת הכהונה המזויפת הזאת היתה, גם ביהודה גם בישראל — ששם גם כהונת המזבח לא היתה קבועה מעולם מטעם הממשלה — כהונה אחרת אמיתית, כהונת הרוח, כהונת אל עליון היחיד ומיוחד, וכהניה — הנביאים חזיריה.

הנביאים לא היו יחידים פרטיים העומדים בפני עצמם, מבלי שום סדר ומשמר קבוצי, ונהפוך הוא, מספורי כתב-ההקדש יוצא לנו, שהנביאים היו להם, "להקות" מיוחדות בפני עצמם ("להקת הנביאים", "חבל הנביאים"). להקות שהיה בהן סדר ומשמר ידוע, אשר כל חברה מצוינים היו על ידי חייהם המוגבלים בחקים מיוחדים, על ידי מלבושיהם המיוחדים ועל ידי רוח מיוחדת, אשר הטביעה את חותמה על פניהם (ולא עוד אלא שידובר גם על "נביאי-שקר", שמהו יוצא לנו שהיו גם "להקות" מתנגדות זו לזו ונביאים אשר עשו פרקמטיא בנבואתם). בראש הלהקות האלו עמדו כהניה הגדולים של הנבואה, המה הנביאים המפורסמים הנודעים לנו בשמותם ותהלוכותיהם, אשר מדברותיהם נתקיימו בידנו עד היום הזה, בעוד שלסגניהם ותלמידיהם, הנביאים הבינונים, אשר אמנם התנשאו מאד ברוחם הנעלה על חלוניותו של ההמון ושפלותו, לא נשאר כל זכר, לא להם ולא לדבריהם. וזאת היתה תכונתן העקרית של להקות הנביאים האלה, שלא היתה להן משמרה קבועה מטעם המדינה. אדרבה, התקוממו נגד מעשי הממשלה ותהלוכותיה והיו לממשלה בתוך ממשלה; חברה אנשי הרוח שמו עליהם כעצמם את המשרה הקדושה הזאת לשמור את הניצוץ הרוחי החי באופיה של האומה לכל יעומם ויכבה, להחזיק ולהאדירו, לפנק ולעדנו, נגד הנטייה הנסה שבעם, אשר "העולם נתון בלבו", לא נוכל אפוא להסכים להשערתו הזרה של רנן, שנביאי ישראל בימיהם היו מתרגמי דעת הקהל, כעין "הסופרים היומיים" שבימינו — השערה, אשר, אם אמנם יש בה קורטב של אמת, כי במדה ידועה יש בו באופיו של הנביאים מעין אותו של סופרינו היומיים. מוכשרה היא להעיב על כונתם העקרית ותכליתם הראשית של הנביאים. וכן לא נוכל לקבל את דעת גרין וגינר, שהנביאים, באשר הם נביאים, נאונים (נעניעים) היו. בלי ספק, הנביאים המפורסמים, הידועים לנו בשמותם, נאונים היו, אבל נאונותם לא היתה אלא סגולתם הפרטית, המיוחדת אך להם, ולא היתה מונחת כלל במהותה של הנבואה כשהיא לעצמה. שמואל, אליהו, אלישע, עמוס, ישעיה, ירמיה ויחזקאל — נאוני הנבואה היו, כי באמת נאונות אמיתית מרחפת על כל דבריהם, מעשיהם ותהלוכותיהם. מה נשנבה המשמרה שבתרו לעצמם, מה מאד עמקו מחשבותיהם על דבר עבודתם, עבודת הקדש, איך חררו אל פנימיות מהותה וערכה, ומה מאד נעלה היא השגתם! נאוני הנבואה האלה, בהעמיקם חקר ובנשואם משא לא אך על גורל אומתם בלבד, כי אם על גוי ואדם יחד, בהקיסם בסקירתם הנבואית את מהלך התולדה כלה, נמנים המה על בחירי בני-עליה המועטים, אשר היו למניעי התולדה האנושית והטביעו את חותמם עליה. ועד היום הזה אנחנו מביטים אליהם כאל נושאי הרעיון הנשגב, רעיון רוחיות החיים וקדושתם, כמובן היותר טהור והיותר נעלה.

אמנם גם הנבואה לא נולדה בצביונה המלא והשלם יום אחד, אך לאט לאט התפתחה והשתלמה וכמה מדרגות עברה טרם עלתה בידה לצרף את עצמה — כלשונה — מכל סיגי החלונות. אצל נביאי הצפון, אליהו ואלישע, נראה את הנבואה בראשית דרכה, בכל זעפו וזעף קנאותו של רעיון חדש, אשר לא מצא לו ערין את דרכו הנכונה.

די לנו להתבונן אל הקנאה הסוערת ואל האותות והמופתים, אשר רבו למכביר בראשית ימיה של הנבואה, כדי למצוא בה עוד זכר להחלוניות האליליות. אולם כנגוע לעקר תכליתם, גם הנביאים האלה כבר יודעים היו את משמרתם הקדושה, ובהכרה ברורה והשגה בהירה מקנאים היו בלי מורך-לב קנאת רעיון רוחיות החיים ונשבעו שנאת-עולם להממלכה, אשר היתה אז אלילת-החלוניות. בקנאתם הנלהבה של הנביאים הראשונים תתפרץ הגאונות המוסרית שברוח ישראל ברעש ובוזף, כועף יסודות-הטבע בהתפרצם; הנבואה חסרה היא עדין חן האהבה והנועם השפוך על כל מדברותיהם ותהלוכותיהם של הנביאים המאוחרים. הראשונים, כל דבריהם עדין ארסיים, מרים וחדים המה, ביחוד אליהם, בעוד שבאלישע כבר נראה צעד קדימה במדה ידועה. רוחיותם היתה עדין בוסר, בלתי מבושלת, בלתי מעובדת כל צרכה, קרובה יותר לרגש מאשר לתורה שלמה. עמוס, עדימ, שחי יותר ממאה שנה אחרי כן, כבר הגיע אל מדרגה יותר גבוהה בהתפתחות רעיון-הרוחיות, הוא ישלח את דבריו השנונים אל אילי הארץ:

„לכן יען בושסכם על דל ומשאת בר תקחו ממנו בתי גזית בניתם ולא תשבו בם כרמי חמד נטעתם ולא תשתו את יינם: כי ידעתי רבים פשעיתם ועצמיתם הטאתיכם צררי צדיק לקחי כפר ואביונים בשער הטו" (עמוס ה' י"א—י"ב). או: „שמעו הרבר הזה פרות הבשן אשר בהר שמרון העשקות דלים הרצצות אביונים" (שם ד' א'). ובמקום אחר: „ולא ידעו עשות נחה נאם ד' האצרים חמס ושד בארמנותיהם" (שם ג' י').

הדברים האלה ברורים הם מאד; רעיון הרוחיות כבר התפתח, התרקם למושג מלא ושלם וקבל צורה בהירה וכוללת: צורת דרישה (פאָרדערונג, פאָסמולאָט) מוסרית-חברתית. אולם רעיון הקדושה שאף עוד להשלמה יותר נעלה ויותר נשגבה, וכן התפתח הלאה עד שהגיע בבנואתו של בן-אמוץ למרום פסגת הרוחיות, להשקפה על העולם והחיים המלאה קדושה וטהרה, השקפה שיש בה כדי נאולת הרוח מתחת סבלות העולם ההפוך, המלא קנאה, שנאה ותחרות, השקפה של הנחת הדעת, הנותנת לנו את הכח לברא עולם חדש, „שמים חדשים וארץ חדשה", עולם של שלום ואהבה. אמנם עד הפסגה הרמה והנשאה, אשר עליה עמדו רגלי ישעיה, לא הגביה את מעופו שום בן-תמותה, „לפניו לא היה ואחריו לא קם כמהו". אולם רבים הלכו בעקבותיו, רבים שאפו את רוח התחיה הנושבת מספגתו הקדושה — והמה היו בני עליה שבכל דור ודור, אשר שאבו מכאר החיים שכרה ישראל והביאו נאולה לעולם. האמונה הנוצרית שאבה את רעיון היסודי שלה, רעיון האהבה, ממקור ישראל, מנבואתו של בן-אמוץ; ואם רבים מחכמי הנוצרים אינם מודים בדבר, אז הננו מעידים עליהם את רגן, אשר בסוף חקירתו המקורית העמוקה יבוא לידי מסקנא, בלי שום משוא-פנים, שכל מה שנאמר בכברית החדשה על דבר האהבה האמתית, הנובעת מסמל-הקדושה שבלבו של האדם ושופכת את רוחה על כל התכל ויושביה — כבר נבא ישעיה לפני שמונה מאות שנים. והנה אמנם גם בנבואת ישעיה נמצא יסוד אחד הסותר את רוחיותו הקיצונית: בן-אמוץ הוא אחד מאזרחי יהודה ולכו נאמן את בית דוד. אולם גם את הסתירה הזאת בהלך-רוחו של הנביא הלאומי האמתי הזה נוכל להבין וגם להצדיק, אם נזכור את הכרית, אשר כרתו מלכי יהודה את אנשי הרוח, אולי חשו ישעיה וכל הנביאים המפורסמים הבאים אחריו, שאם תופר המלוכה מבית דוד ויתמוטט המשען האחרון של החיים המדיניים, אז נוע ינועו מוסרי האומה, שאינה מוכשרת עדיין לחיות חי הרוח לבדם, ותפול באין מעמד;

אין אדם נתפש על הנשות לבן, גם הנביאים אנשי הרוח אהבו את עמם, ולא נתפלא אפוא, אם סוף סוף גם כבודו המדיני היה יקר בעיניהם.

אכן רגש המדיני הזה והאמונה לבית דוד לא העבירו את הנביאים על דעת תורתם, והיה אם ראו את מלכי יהודה עצלים ונרפים בעבודתם לקדושת האומה והתפתחות כחותיה הרוחניים — חוץ נפריץ מאד בדברי הימים אשר למלכי יהודה — אז גם המה משכו את ידיהם מבית דוד והיו לו לאויבים, ובאמת הקורא בעין־פקוחה בתולדות הימים ההם יראה, שגם בממלכת יהודה שררה משטמה (אנטאנאָניזמוס) כבושה, בין הממלכה והכהנים מטעם המדינה מצד האחד ובין כהני־הנבואה מצד השני, בממלכת ישראל היתה השנאה שבין הממשלה והנבואה יותר גלויה ויותר בולטת, מפני שלא היה ביניהן שום חוט המקשר אותן, הנביאים לא היו להם שום גענועים לאמיים על משפחות המלכים, והמלכים לא נסו מעולם לתמוך בידי הנביאים ולעשות שום דבר בשביל התפתחות תורתם וחזקתם. הכתות המתנגדות התנגשו אפוא זו בזו בלי שום מונע ומעצור, שתיהן חגרו את שארית כחן, המלחמה להטמא בכל תקפה ועזה ואכלה את תמצית לשד היתה של האומה, וכן נתגלגל הדבר שממלכת ישראל נפלה יותר ממאה ושלושים שנה לפני חורבן ממלכת יהודה, אכן גם היא, ממלכת יהודה, יומה בא: פה לא היתה המלחמה זועפת וסוערת כל כך, השנאה היתה כבושה והמשטמה נסתרה, אבל זה עצמו נרם שהשנאה היתה יותר מושרשת ויותר עמוקה, שהיתה נוקבת ויורדת עד התהום, כי בזה, שקבלו מלכי יהודה את הרעיון הרוחי ליסוד הממלכה, נתנו מקום להשנאה העמוקה שביניהן, בין הרוחיות והממלכה, לעמוד על משמרתה תמיד ולחזקו התירתה תחת אשיות הממלכה ומוסדיה, ובאמת כן היה, רעיון הקדושה צרר את רעיון המדינה, החלישו והקטינו, עד אשר תש כחה של האומה לחיים מדיניים, הנהגה מדינית, אשר בכל עניניה הפנימיים והחיצוניים תתכלכל על פי מחשבות רוחניות, אשר אין לה רשות לעבור את הגבולות אשר ינבלו לה אנשי הרוח, העומדים הרחק מעולדי־המעשה וצרכיו המרובים, על פי רעיונותיהם השימיים המרחפים בחללו של מה שאחר הטבע — הנהגה מדינית כזאת לא תעלה יפה ולא תשיג את מטרתה, מי יודע כמה שעות הנושר הניחו מלכי יהודה מבלי השתמש בהן לחזק הממלכה, כמה בריות אשר היו יכולים לזכות לעזר בצורה, לא כרתו? המלכים האומללים! יד הנביאים לא היתה זזה ממש מתוך ידם, והיה ברצות המלך להרים את ידו ולעשות דבר מה לצורך המדינה, דבר שיש בו כדי לחזק את כח האומה ולהגדיל את כבודה בנוים, מיד נתן עליו הנביא בקולו, קול מצוה: „הרף, עד פה תבוא ולא תוסיף!“ אוי לו לאותו מלך, אשר נסה באמת להיות מלך — מיד שלחו בו לשונם, התעיבוהו בעיני העם ועוללו בעפר קרנו, וגם כותרת ההוד אשר התנוצצה על ראש בית־דוד לא הניגה עליו בפני משטמתם של אלה המקנאים אנשי הרוח.

וכה נפלו יהודה וישראל על ידי נצחוננו של רעיון הרוחיות והקדושה: מפלת שומרון בידי אשור ומפלת ירושלים בידי בבל היו מפלתו השניה של הרעיון החלוני בישראל. —

אכן נפלה החלונות פעמים, אך עדין לא בא קצה, לא ארכו הימים והיא נסתה עוד הפעם להתנער מעפרה ולהתקומם לתחיה, ויהי בנפול בכל, ואתה גם כנען שהיתה אחד מפלכיה, בידי פרס וכרש מלכה, והרשות נתנה להגולים, לעלות לירושלים אשר ביהודה וליסד שם חיים מדיניים חדשים, או נמצאו כיניהם עדין יותר מארבעים אלף איש, אשר „העיר אלהים את רוחם לעלות לכנות את בית ד' אשר בירושלים“. לולא

היה נשאר בלבם עוד זיק התאוה לחיים חלוניים, לוא היו כבר „אנשי רוח“ נמורים, כי אז לא העפילו לעלות ירושלימה לבנות בית ד' בחדר מלך אלילי. רעיון אחדות הכורא. בתור צורה דתית של ההשקפה הרוחנית על החיים, של קרושה ואלטרואיסמוס, הלא יכולים היו בני ישראל לפתח וללמד לכל באי-עולם בבבל כמו בירושלים. ואם אמנם רוב „העולים“ כונתם רצויה היתה, הן היו ביניהם גם „חורי יהודה“, אילי הארץ, אשר לפי ספורי הכתובים כבר שקועים היו בחלוניותה של בבל ואליליה, והחורים האלה בודאי היו „נתני הטעם“ בכל התנועה הלאומית הזאת וכלכלתה. ואם אין להכחיש שהרבה מאלה הנשארים כגולה כבר נשתקעו באנדרולומוסיא הדתית שבבבל ופרס בימים ההם, הלא עלינו להודות, כי רוב הנשארים, כלומר ההמוץ הגדול, נאמנים היו את אלהי ישראל ותורתו. אין לנו לשכוח, שהנשארים האלה היו אבות אבותיהם של אותם הדרוה האחרונים, אשר החזיקו את הישיבות הגדולות של סורא ונהררעא, אותן הישיבות, אשר מהן הושתתה היהדות כלה. בלי ספק, רוב ראשי הישיבות שבבבל „מהתם להכא“ באו והיהדות הבבלית לא התנועעה ולא התפתחה אלא על ידי הדחיפה אשר קבלה מצד היהדות הפלשתינית, אשר הטביעה את חותמה עליה, אבל לולא היה שם, בבבל, גוע בריא וחזק מכבר, לולא הכתה שם היהדות את שרשיה עמוק עמוק בלב האומה, כי אז לא היתה בכל לתל שכל היהודים פונים אליו, כי אז לא היתה „נקודת-השרפה“, אשר קבעה בתוכה את כל כחות האומה ואחרה אותם ואשר הפיצה את אורה על היהדות כלה. באופן שעלינו להודות, שחלק גדול של האומה, אם כי נאמן היה, או יותר טוב, מפני שנאמן היה את אלהי ישראל ודבק בתורתו, — לא עלה ירושלימה בימי כרש, מפני שכבר מתה בקרבנו כל תאוה לחיים מדיניים. מי המה היו מנהיגיהם הראשיים של עולי הגולה? — זרובבל בן שאלתיאל, בן-בנו של מלך יהודה האחרון, וישוע בן יוצדק, בן-בנו של הכהן-הגדול האחרון! שניהם איפוא נושאי דגלו של הרעיון החלוני בישראל. אולם לא ארכו הימים והרעיון החלוני הראה את חולשתו, כבר אכר את קסמו ולא היה בו כח לעמוד בפרץ אשר פרץ רעיון הקרושה באשיות המדינה, עוד מעט ומפלתו השלישית הנה באה. בימים ההם וזכריה בן ברכיה לקח את לב העם בנבואותיו. קרוב הדבר, שדעתו של זכריה לא היתה נוחה כלל לא מן הממלכה ולא מן הכהונה, אבל הוא ראה גם את זאת, שעל הנבואה לשנות את טכסיסי מלחמתה אשר מאז, ותחת אשר לחמה לפנים נגד הממלכה והכהונה כאחת, עליה לבקש עתה את קרבת האחת ולעשות אתה חוזה נגד השניה, וכן כרת ברית את הכהנים נגד המלכים, ושני טעמים היו לו לזכריה לבחור את הכהונה לבעלת בריתו: האחד, שהכהונה, אם אך תמלא את חובתה באמונה, איננה מסוכנת כל כך לרעיון הקרושה, והשני, שסוף סוף, אחרי כל עבודתם הרבה והגדולה של הנביאים במשך כמה דורות, עדין מושרשת היתה הרעה המוטעת בלב העם, שכנסת ישראל בלי מקדש, כהן וקרבן, הוא דבר שאי אפשר, אמנם עתידים היו ישראל לצאת לחירות-עולם מתחת סבלות-הבשר, בשר הובחים והשלמים, אולם עדין לא איכשר דרא, עדין היה קשר אמיץ וחזק מאד בין היהדות וצורותיה הנשמיות, מקדש ומזבח, ובמדה ידועה היה עדין גם יחס פנימי בין רוחיותה של הנבואה וחלוניותה של הכהונה. לעומת זאת נראה, שחלוניותה של הממלכה באמת לא היה לה עוד שום יסוד וכסס ברוח האומה. כדאי הוא הדבר לשום אליו לב: מה נקל היה להם לישראל, לראות את זרובבל נדחה על ידי ישוע, וזרובבל, בן דוד מלכם, נדחה מתוכם, עוב את הממלכה ושב לפרס, וישראל לא היו להם שום נעגועים עליו. מה נשתנו העתים! הדחיה הזאת, דחית

בקדמלך מורעו של דוד מעל כסא ממלכתו, היתה מפלתו השלישית של רעיון החלוניות בישראל.

עתה החלה תקופה חדשה במלחמת הקולטורה בישראל. ככימי השופטים, לא היה גם עתה להחלוניות שום עוזר ותומך-בירדה. אבל בעוד שכימי השופטים היתה יד החלוניות תקיפה מצד עצמה ולא היתה צריכה לשום מחסה ומגן, הנה עתה אפסו כחותיה, אבדה את הקסם שלה וחסרת-אונים היתה למשוך אליה את לב בעלי-זרועו שיוסוכו עליה. הממשלה החלונית — אם השם „ממשלה“ נאה להנהגתו של קבוץ היהודים בימים ההם — היתה בידי הכהנים, אשר גם המה היו נוהים יותר ויותר אחרי רעיון הרוחיות בימים ההם. ועיר שם ועיר שם נמצאו אמנם עדין גם מתננדי הרוחיות, אולם איזה ערך היה לה להתקוממות עראית כזאת נגד מלחמת כליה של שלש מאות שנה, אשר לחמו אנשי הרוח בשארית החלוניות, מאז עלותם מכבל?

ואנשי הרוח האלה, אשר הננו מדברים עליהם עתה, לא נביאים המה עוד. כי זמן מועט אחר העליה מכבל פסקה הנבואה.

ניגד יטעים לנו את הסתלקותה הפתאומית של הנבואה מישראל בדברים שאינם ברורים כל צרכם: „אולם כבר קרובים היו הימים, אשר בהם באר ההתגלות האלהית לא תוסיף להשפיע מימיה. תורת ההתגלות נחתמה; כבר מצאה לה איתן מושבה בלב ישראל ויהודה. רוח הקדש פסקה. אבל עדין לא נסתלקה השכינה מישראל לגמרי, עדין צריכה היתה כנסת ישראל לרוח חיה, אשר תניע את מהלך תולדותיה הלאה, ולא תקפא היהדות ולא תתאבן. הרוח, אשר לפנינו, בהשפעתה החזקה, בראה תורת היהדות, היתה עתה לרוח המקימת אותה ומניעה את התפתחותה הלאה.“ דברי ניגר אלה אמנם יפים ושנונים המה, אבל לא יבארו לנו את החזיון ההיסטורי, אשר בו אנו דנין. ננסה נא למצא ביאור החזיון הזה על ידי התכוננות אל תכונת נושאי הרגל החדשים של רעיון-הרוחיות בישראל.

הראשון בשלשלת אנשי-הרוח החדשים האלה היה עזרא הסופר, כהן ואיש-רוח אמת, שעלה מכבל לירושלים כחמש ושבעים שנה אחרי „עליתם“ של זרובבל וישוע. ותהי ראשית מעשהו לבטל את נשואי התערובות ולהרחיק את „הנשים הנכריות“ אשר הושיבו אזרחי יהודה מכות „עמי הארצות“, הכנעני, החתי, הפרזי, היבוי וכו'. ישעה האומר, שמלחמתו הקנאית הזאת של עזרא בלאומיות קיצונית יסודה, כלומר בלאומיות חלונית. לא! כל מגורתו של עזרא לא היתה אלא שלא „יתערבו זרע הקדש בעמי הארצות“, וכל מנמתו לא היתה אלא לחוק את רעיון הרוחיות ולהוליכו מחיל אל חיל לנצחון אמת ומחלט, לנצחון שאין אחריו מפלה. ואך בשביל זאת השתמש עזרא באמצעי המרי זה, בטהרת-הזרע (ראססענריינהייט), אשר בעקרו של דבר סותר הוא את השקפתו היסודית; עזרא בודאי לא הרגיש את הסתירה. אבל מלבד זאת השתמשו גם באמצעים רוחניים כדי לחוק את רעיון הרוחיות בלב האומה, אמצעים אשר פעולתם היתה גדולה ונכבדה מאד. עוד עזרא בעצמו תקן קריאת התורה בקהל, על פי סדר פרשיות לשבתות, ימים טובים ושני וחמישי, ומן האספות והקריאות האלה נתפתחה ברבות הימים עבודת ה' חדשה, „עבודה שבלב“ שאינה תלויה במקדש, כהן ומוכה, עבודה רוחנית, טהורה מכל שמץ גשמיים וחלוניות. יותר מזה עוד עשו הסופרים שחיו בדרות שאחרי עזרא, המה הקדישו את כל חייהם ועבודתם להרחבת ולהשלמת הדת, לעשות גדרים וסייגים לתורה, גדרים לגדרים וסייגים לסייגים, וכן הקיפו את כל חייהם המעשיים של ישראל בתורה

ומצות, בחקים ואזהרות, משמרות ומשמרות למשמרות, וכולי האי — כדי שלא יבאו זרע קדש לירי שום מסה ונסיון, כדי לשמרם מארסה של החלוניות וזוהמתה.

ובזה מצאנו את ההבדל המהותי שבין הנביאים ואנשי הרוח החדשים, אשר מכאן והלאה נכנס בשם סופרים (אם כי בימי אנשי כנסת הגדולה אינם נקראים עדין בשם הוח). ההבדל שביניהם הוא ההבדל שבין בעלי המדרש ובעלי המעשה. הנביאים הרחיבו את תורתם והעמיקו את הכרתם, אבל לא רקמו אותה בצורות עולם המעשה, בעוד שהסופרים בקשו לה בסיס בחיים המעשיים עצמם. גם נבין עתה, שהשנוי הוה בצורתה של הרוחניות הכרחי היה: מפני שהעם, כלומר, כל המוניו, נכנסו עתה תחת כנפי הקדושה הרוחנית, הרעיון החל לצאת מן הכח אל הפועל, וכך הוא דרכו של כל רעיון היוצא אל הפועל: תחת להתרומם ולהתעמק, יתרחב ויתפשט, יתורגם לשפת ההמון, יתקם בגוף ויקבל צורה ממשית, מעשית. אבל אז נחוצים היו לו גם אנשים המוכשרים לעבודה כזאת, להתאים איזה רעיון שנשגב לרוח ההמון, לברא לו צורות ממשיות המתאימות למצבו החדש — והאנשים האלה היו הסופרים.

שלוש מאות שנה עמדו הסופרים על משמרתם וכלי שום מעצור ומונע שקדו על עבודתם, עבודת הקדש. בא וראה, עד כמה הצליחו מעשיהם. כמה תנאים מתאימים איש אל אחיו צריכים היו להקבץ יחד בשביל לתת להם את היכולת לעבוד העבודה הזאת מבלי שום מונע ומפריע! סכנה גדולה היתה נשקפה להם לישראל מאת השמרונים, ומי יודע אם לא היו בולעים אותם חיים, לולא בא נחמיה בן חכליה, אחד מפחות פרס ושריה, יועץ המלך, חכם המדינה ואיש המעשה, וכלכל את הדברים לטובתם ולאשרם. ואף גם זאת, הלא אך מקרה מצליח היה, אם כל הסכסוכים הרבים והגדולים שבימים ההם, אשר הערו עד היסוד את כל חיי עמי המזרח, כמו מלחמת המוקדוני בפרס, הריסתה של זו, מות המוקדוני, חלוקת ארצותיו בין שרי צבאותיו, וביחוד חלוקת הממשלה בא"י וצאתה מרשות לרשות, מתחת אדנותה של פרס ליד אלכסנדר ומירו של זה ליד מצרים וסוריא — אם כל הסכסוכים האלו לא אהוו בסכנם גם את החיים הפנימיים של היהודים בא"י ולא היה בהם כדי להפריע את הסופרים מעבודתם. אולם המנוחה הזאת שהיתה להם מסביב היתה גם בעיניהם. כל עבודתם לא היתה אלא על התקונים והסייגים, לא עשו מאומה לחווק עמם, לשכלל את הקבוץ החדש על בסיס נכון וקים שיש לו יסוד גם בעולם המעשה, לא הבינו את עצמם למלחמה, כי שקט ושלום להם מסביב, ועל כן בבוא עליהם יום רעה, בהתפרץ עליהם סער ההיליניסמוס, לא יכלו לעמוד בפניו; נרפים והלשים היו, עיפים ויגיעי־כח, לא למדו את ידם לקרב וסכסכי המלחמה נשכחו מהם. בימים ההם והרשה נהיתה בקרב ישראל, החלוניות אשר כבר חשבוה למתה, החלה לתת אותות חיים חדשים, התעוררה מתרדמתה ותקום עוד הפעם לתחיה. והנה בפעם הזאת באה לידי גלוי בשתי צורות חדשות ושונות זו מזו.

הצורה הראשונה היתה המפלגה ההילנית בישראל.

אי אפשר להבין מהותו של עם יון ואופיו המיוחד בסקירה אחת כללית, ועלינו איפוא לסמוך בזה על הידוע ולצמצם את דברינו בנקודה אחת הנוגעת ביחוד ליחס ההילניות אל היהדות בעת הפגשן זו בזו. ההילנים שקועים היו בחושיות, חלוניות וממשיות וכל מעינם היה אך בעולם המעשה והחיים בכל צורותיהם האפשריות. ולזה מחוננים היו מאת הטבע בכשרון נפלא מאד, אשר על ידו התפתחה סגולתם היסודית, חוש היופיו, בכל כחותיה ונשתלמה תכלית ההשלמה. המה ידעו לטפח, לפנק ולעדרן את תאוחיהם ותענוגיהם

באופן נעלה כל כך, עד שהגיעו לידי עדינות החיים, מלאת חן ויופי, במדה אשר לא שעררה שום אומה ולשון. לא שלא היו להם להיונים שום נטיות רוחניות, כי באמת הלא פילוסופי אֵיליאה (Uleia), קסינופנס וסיעתו וביחוד אפלטון, אידיאליסטים נמורים היו ועקר השקפתם הפילוסופית באידיאליות יסודה; אלא שהיסוד הרוחני לא מצא לעולם את מקומו הראוי בלב העם היווני ופעולותיו אינן נראות כשום פנה מפנות חייהם. ובכן נשאר העם היווני, למרות כל השיטות האידיאליות בהפילוסופיה שלו, עם שכלו הושיות כל ימי חלדו, בילדותו, באביבו ובימי זקנתו המטורפת. והנה לעת זקנתה זאת דוקא, בימים אשר רפיון העצבים והתרשלות המחשבה כבר החלו להראות אותותיהם בנוה של אומת יוון, באה ההילניות לידי נגיעה עם היהדות. ההילניות בימים ההם כבר חלה לכוון את מעופה כלפי מעלה, אדרבה, כבר באה בתקופת הנפילה (decadence), אבל הרושם, אשר עשתה ההילניות "הנפילית" הזאת על היהודים בימים ההם, היה גדול וחזק מאד. כל מי אשר שארית רגשי החלוניות עדין לא נדעכה בלבנו לגמרי התמכר בכל נפשו אל ההילניות, אשר פרשה את רשתה על ירושלים וכל הכרכים הגדולים, תפשה את יושביהם בלבנותם ושבתה את חושיהם בקסמיה, בלבלה את הרעיונות והלמה את המחשבות. לו נתגלתה ההילניות לעיני היהודים בתקופתה "המופתית", אז אולי לא היתה מוצאת בנקל כל כך את המסלה ללכותם, אבל עכשיו שנתודעה אליהם בימי פחזותה החביבה מצאה את הלבבות פתוחים לפנייה והלהיבה אותם בהתלהבות כמעט קנאית. וכן קמו אויבים חדשים לרוחניות ישראל וקדושתה, אויבים בנפש, אשר בדעתם את רוח ישראל ובראותם כי נטיות הרוחניות, המושרשת בלבו ומטבעת את חותם הקדושה והנוירות על צורת חייו, תעמוד להם לשטן על דרכם ותעצור בידם לבצע את זממיהם החושיים, החלוניים, נשבעו לה שנאת עולם, כליון וקרין. — אולם אנשי-הרוח אימו? מה עשו המה כדי לגדור בעד הפרצה הגדולה, אשר פרצה ההילניות בישראל, אשר הביאה זרים בנחלת-יעקב, העבירה את היהודים על דעת קונם, אל-עליון, והושיבה את אליה, את יופיטר, על כסא ממלכתו? — הם לא עשו כלום! התשועה באה לישראל ממקום אחר.

טעות גדולה, אם כי מושרשת, היא, לחשוב את התקוממות המכבים לנצחון רעיון הרוחניות והקדושה בישראל, אדרבה, היא היא הצורה השניה, אשר בה קמה אז, כאמור למעלה, החלוניות לתחיה, אחרי אשר הרוחניות הסופרית היתה מושלת יחידה בעולם היהדות דורות הרבה. מרידת המכבים היתה נצחונה האחרון של החלוניות, הסתו שלה, אחרי אשר כבר החלה שמשה לשקוע. וכל המפקק בדבר זה יואיל נא לשים עין על הגבורים החדשים, אשר יופיעו עתה על במת התולדה: מי המה המכבים? — משפחת כהנים, ולא עוד אלא כהנים יושבי עיר קטנה, כלומר כהנים, אשר, בהיותם הרחק מירושלים והחיים הרוחיים שבה, לא פג טעמם ולא נמר ריח החלוניות שבהם. גם יתבונן נא ביחוד אל הגבור הראשי שבהם, יהודה המכבי, אשר שמו נקרא על משפחתו, אל הגבור הזה, בעל נפש מלאה תמימות ילדים, אשר יזכיר לנו כמעט את גבורי הומירוס ב"ענקיותם" ותמימותם; גם ישים נא לב לזה, שהמכבים הם המה אשר בטלו אותו החוק הור של אנשי הרוח, שאסור ללחום בכלי זיין בשבת; גם אל ישכח, שיהודה המכבי השתדל לכרות ברית את מלכות רומא נגד אנטיוכס; ואם אמנם הספור האחרון ריח האגדה נודף הימנו, הלא בכל אופן יצין לנו את הלך נפשו של גבורנו החדש. וזה הדבר אשר אמרנו למעלה, שהחלוניות התעוררה לתחיה בשתי צורות חדשות בבת אחת: בפריצותה של ההילניות וברעיונם המדיני של המכבים. והנה שתי הצורות

האלו שונות הן מאד אשה מרעותה. מצד האחד, ההילניות, אשר אמרה לפסוח על התפתחות היסטורית ארוכה, להפוך מהפכה פתאומית אופיה העצמי של האומה ולמשמש רגע אחד את צורתה המוצקה, אשר קנתה לה במשך אלף וחמש מאות שנה; ומצד השני, הרעיון המדיני של המכביים, המקביל באמת לעמדת ההתפתחות הזאת ומבין לחזור ולאחוז את הפתיל ההיסטורי במקום שנתק. הרבר גלוי אפוא, שאם מהלך התגלדה בימים ההם נטה להגביר יד החלוניות בישראל עוד פעם אחת, טרם בא שמשוה לנמרו, הנה רק חלוניותם של המכביים היתה מוכשרת לזה. וכן נצחו המכביים את רוחותם של הסופרים, אשר כבר ותרזו על חיים מדיניים בכל תוקפם וגדולתם, ועוד הפעם נסו למלאות לב העם חלוניות לאומית והפיהו בו רוח עז וגבורה להתקומם נגד נוגשיו ומכרעיו. ויהי אחרי אשר עלה בידם לנצח את כל אויביהם, החיצוניים והפנימיים, את אנטוניוכוס וחילו ואת ההילניות והמוניה, אז יסדו ממלכה חדשה על מוסדי החלוניות, אשר מאז מעולם מצאה את רבי-יריבה בקרב הכהנים. ובוה החלה תקופה חדשה במלחמת הקולטורה בישראל. מצד האחד, מצד החלוניות, עמדו המכביים או החשמונאים, אשר לא ארכו הימים ועלו לגדולת מלכים, עם כהני המזבח ואצילי ירושלים; מצד השני, צד הרוחיות, היו הסופרים והעם. אמנם נסו החשמונאים פעמים אחדות להתקרב אל מפלגת העם, מאותם הטעמים עצמם אשר עשו זאת שאול דוד ושלמה בימי קדם, אולם העתים נשתנו ונסיון כזה לא היה לו עוד שום יסוד ממשי בתוך האומה. הפרצה שבין רעיון הממלכה ורעיון העם הישראלי, כפי אשר התפתח במשך אלף וחמש מאות שנה וכיחוד בשלש מאות האחרונות, היתה גדולה ורחבה ביותר, עד אשר לא יכלו עוד להתקרב איש אל אחיו מבלי אשר המשטמה הכבושה שביניהם תחזור ותתלקח מחדש ותתפרץ בגלוי לכל עת מצא. גורל החשמונאים כבר נגזר ונחרץ עוד מיום הוסד ממלכתם, למרות הגדולה החיצונית, אשר ידעו לפאר בה את כסאם פעם בפעם, גדולה אשר תזכיר לנו את אביב ימיה של ממלכת יהודה. בתקופה הזאת לא מצאה החלוניות עוד מקום לה כי אם בלב אילי הארץ וחוריה השנואים, אבל בקרב העם לא היה להם לחשמונאים על מה להשען עוד. במשך כל ימי ממשלתם להטה מלחמה כבדה וגלויה בין שתי המפלגות: הפרושים והצדוקים, הפרושים, הנבדלים מן החיים המדיניים, טרחם ומשאם, והצדוקים בעלי ברית הכהנים מורעו של צדוק הכהן (כאשר כבר הוכיח ניגר בטוב טעם ודעת, שהכהנים, בהתנשאם על העם, בחרו לעצמם בשם הכנוי 'צדק', כאלו הם המה הצדיקים והטובים שבאומה). וכדאי הוא הדבר לשום אליו לב, עד היכן הגיעה הרוחיות בישראל, שגם ההתנגדות בין שתי המפלגות האלו, אשר אחת מהן מפלגה מדינית בעלמא היתה, באה לידי גלוי בריב הרעות על דבר עקרי האמונה והדת. השרטוט הרוחי הזה גם באופים של הצדוקים — הוא הוא המבדיל את חלוניותם של החשמונאים מאותה של ההילניים. כללם של הצדוקים בעיני אמונה ודת היה — אם יכולים אנו לומר כן — מעין יסוד הדת המדינית או המדינה הדתית שבימינו, וכיחוד גלוי את דעתם זאת בדבר הריב על עקר השארת הנפש. העקר הזה לא מצא הן בעיניהם — הם אמנם הביאו ראיה לדבריהם, שהעקר הזה אין לו שום זכר וסמך בכתבי הקדש — והרבר גלוי שטעמם ונמוקם עמם: המדינה צריכה היא לאנשים העושים את דירתם בעולם הזה דירת קבע, לאנשים שאין להם עולם אלא אחד, אשר כדאי הוא לחיות בו חיים מלאים ושלמים. ועל כן עקר השארת הנפש, אשר להמאמינים בו כל חללו של עולם הזה הוא אך כפרוודור לעולם העתיד, לעולם שכלו אמת, היה כקוץ בעיניהם. אולי אצל עמים כגון יש בה באמונה

הזאת גם איזה תועלת מדינית, בהיותה כעין משקל-תהיכהרעה לעמת חלונותם החזקה; אבל אצל ישראל, עם שכלו רוחיות, עלולה היתה, לפי דעת הצדוקים, אך להגדיל עוד את נשיתו הרוחית ולהאדירה. אכן לא עלתה בידם לעקור את האמונה הזאת, אשר כבר הושרשה בלב העם, כאשר גם בכלל לא עלתה ביד הצדוקים לפעול על רוח העם כרב או במעט. ואולי אחרי רואם, שמלחמתם זאת אין לה שום תקוה לנצחון, נרפו ונתרשלו ומשכו ידיהם ממנה. התיאשו מכל תקותיהם לעתיד, ליסד להם ממשלה מתנחלת לזרעם אחריהם, והספיקו בחיי שעה, ליהנות מן העולם הזה מלא-תאותם ולבקש כל ישעם וחפצם בעושר וכבוד ובמשמרות של גדולה בחצרות המלכים ברומא. והנה על ידי השחתת דרכם זאת החישו הצדוקים את קצו של בית החשמונאים, אשר מפלתו היתה המפלה הרביעית הגדולה של רעיון החלונות בישראל. —

בני משפחה נכריה אחת, שנתאזרחה בישראל זה לא כבר, הורדוס וביתו, עלו לגדולה וירשו את כסא ממלכתו של בית דוד, למרות רוח העם, שהיה מרנן אחריהם בגלוי ובסתר והיה אומר שהמשפחה הזאת, לא די שאינה ראויה לאיצטלא של מלכים, אלא גם אסורה לבא בקהל. בני המשפחה הזאת הלכו גם הם בעקבות הצדוקים וקבלו את טכסיסיהם בהנהגת הממשלה מיד רומא, וכן גם נפלה ממלכתם לפני רומא האדירה. המכביים כלו ואינם, הצדוקים נהפכו לכונגדים ומלשינים, בית המלך הוא ממשפחה גרועה ושפלה, הפרושים, אנשי הרוח שבעם (כמו רבי יוחנן בן זכאי) חובקים את ידיהם ומחכים במנוחת יאוש קר אל ההריסה הממשמשת ובאה, המוני העם כבר מתה בקרבם כל תאוה לחיים מדיניים ועומדים מנגד, צפויים אל המהפכה ההולכת וקרבה — אחרי כל אלה, איזו תקוה היתה לה עוד למלחמת הלאומיים (אבא סיקרא וסיעתו, "בריוני" שבתלמוד) שבימים ההם? מלחמה, אשר אף כי התלהבות גדולה ונשנבה מלאה לב גבוריה, שום סדר ומשטר "טכסיסי" לא היה לה, ואך היאוש האיום הניע את לב חילה ושרי-צבאה.

ירושלים הבקעה, היכל החלונות, היה למאכלת אש, העם נפור לכל רוח, וזאת היתה מפלתו האחרונה, היותר גדולה, של רעיון החלונות בישראל. עין הדעת מציץ תמצית לשד חיתו של עין החיים, עד כי יבש גועו ושרשיו נרקבו. ועתה החלה הגלות הארוכה. . .

בְּעֵמֶק הַבְּבֵא.

ספור המעשה.

נדפס בהשכלות

מענדלעלי מוכר ספרים.

ד.*

גם גדול היה בקביאל — רופא חולים נודמן לשם פעם אחת, כאלו משמים ירד
ובא פתאם בהסח הדעת! וזה הרי ידוע הוא מעולם, שהיהודים, כיון שאחד הרופאים
בא לידם, מיד כל מיני נגע ומחלה מתעוררים אצלם ומתרגשים ובאים עמו ואין אחד
שלא יהא מרגיש במכאוביו באותה שעה. בימי ירחמיאל המומחה וזוגתו יאחני המומחית
היו התחלואים תוססים בחשאי בתוך גופם של הקביאלים והכל מסיחים דעתם מהם.
ובעתים מוזמנים היה ירחמיאל זה, זכור לטוב, עושה מצדו את שלו: מגלה שער הראש
בתער ומספרים ושופך דמים על ידי הקוה וקרני דאומנא ועלוקות אצל אנשים, ויאחני
אשתו אף היא מצדה עשתה את שלה ושפכה דמיהן של נשים — ושלום על ישראל...
יהודים מתחלשים ומתים בלא טענות ומענות והתחכמות יתרה, פתאם שכבו בלא
כח ופתאם פרחו נשמתם ולא היו נוקקים ברבר זה מתחלה לא לחכמת חכמי הרפואה
ולא לסמים של רוקחים, ובאמת כל אלו למה הם? שבעים שנה הרי בדין הוא שיחיה
האדם, ומקרא מלא הוא בספר תהלים, שאפילו הכופרים אינם יכולים להכחישו. ואלא
מה שפעמים בני אדם אינם ממלאים את ימיהם ומתים קודם זמנם, בזה אין לפקפק
במקרא שכתוב ואין לחייב גם את ירחמיאל המומחה וכלי אומנותו וגם את יאחני המומחית
וכלי אומנותה: חייבים במיתתם הם החטאים — בעון איוו בעלי תאוות ושטופים
בזמה בני עירם מתים, ולעמוד בפני הפורענות הזו הרי היא חובת הרב, כי לכך הוא מרא
דאתרא, שיהא הוא ובית דינו משפשישים במעשים של בני העיר ודורשים בעריות. —
כך דאבו הקביאלים כל ימיהם ולא מצאו לגוף טוב משתיקה. אבל בכיאת אותו הרופא
הגדול לקביאל גרמו העונות והתחילו כל מיני מרוד והלאים משונים נוצצין כעשב
השדה. נתרגשו ובאו חולי מעיים, שחין, ספחת ונגע צרעת, כאב השדרה, חולשת הלב
ופיק מתנים, וזו מכת המחורים, המחלה הישראלית, יצאה ממסתרם ונגלתה בפומבי בכל
טעמיה ופירושיה. לא היה יהודי אחד שלם בגופו, הכל כואבים והכל, למקטן ועד גדול,
נחפזים ובאים לאותו הרופא החדש, וילדים קטנים נפוחי כרס ודקי רגלים — אותם
נשאו על כפים אמות רחמניות ובאו אליו בתפלה ותחנונים, להעלות רפואה שלמה לכל

מכותיהם ברחמים רבים. קבציאל כולה היתה בית-חולים אחד באותה שעה, כל יושביה דווים, נגועים ומדוכאים, ומי יודע מה היה בסופם אלמלא נעלם אותו הרופא שתאם. ביציאתו נשכחו כל המכאובים, היהודים מסיחים דעתם מהם ככתחלה, מתחזקים והולכים כל זמן שיש עוד כח ברגליהם, וירחמיאל המומחה, בצאת הירח אחרי שקיעת החמה, יוצא שנית לפעול בכל כלי אומנתו — והקבציאלים מתים בחדר.

אבל הירשילי לא שכח את הרופא ההוא, וכל אותו הענין בשעתו נראה לו יפה מאד. רוצה הוא להעשות רופא אצל הנערים מבני החבורה שלו ולנהוג מעשה תענועים עם הקטנים, כמנהגו של זה עם הגדולים. הילדים הרי הם בקופים, רואים מעשי בני אדם הגדולים ומתכוונים לעשות כמותם. בני החבריא מכתירים את הירשילי לרופא חולים, והשחוק מתחיל ובא, למזל טוב, כהלכתו. הירשילי נעשה לכבודו ולהנאתו חנון ורחום, כביכול, דואג לשלום חבריו ואומר בלבנו: יהי רצון, שיכונאו עליהם הלאים רעים ויהיו צריכים לרחמיו.

ובכן יהי כבוקר יום הששי — ובבית יש מעט קמח ופלפלין וכמון ושאר מיני תבלין, שאמו העלובה טרחה והביאה ברוב עמל לכבוד שבת — התנבב הירשילי ובא וקמץ מלוא חפניו מכל המינים האלו ונמלט, כחתול בגנבתו, למגרש זה שמאחורי הכית, והנה הוא יושב שם על עשב רך אצל הגדר ולפניו תבת-נייר קטנה, הנקנית לו בשלשה כפתורים, ובתוכה צלוחיות של פלייטון. שנתן בשבילן לחברו אגוז-תומא, המסוגל להצלחה, וגם ילק בעל קרנים תלוי בשערה, ובשעה שאמו האומללה טורחת שם, בביתה, ומינעת את מוחה בעיון גדול, כיצר מינינים סעודת השבת מאותם הרברים, שאינם מספיקים, טורח בריבשנה זה כאן ועושה מן הקמח והפלפלין והתבלין הנגובים מיני סמים וקילורין בתוך הצלוחיות, וכשגמר מלאכתו הוא מהרהר בלבו ואומר: הנה הרפואות, ואיה החולה? הרפואה מתוקנה ומכה אינה לרפואתה! . . . ועד שהוא יושב שריו בצער נראה לו מרחוק משהדיוסי, נער משולח ויתום נעזב, ערום ויחף, והנה הוא רוכב על מטהו וריץ מהרה בכל כחו — הוא הרוכב והוא הסוס והוא המרכבה, והוא מעמל נפשו ומשמש בעבודות הרבה בשביל כל אחד ואחד מאלו: מעורר עליו שוט ומזרו את עצמו, דופק וקורא: הייא, הייא! בועט ברגליו ומבליט את בטנו, דוהר ומקפיץ וצוהל כסוס; מתופף בידו על לסתותיו הנפוחות, פעם מימינו ופעם משמאלו, מתרעש ומתרעם כמרכבה מרקדה ורעש אוסנים; נושא את עצמו וריץ בשמחה וששון, וממהר אל הירשילי בקולי קולות, וכשמינע למקומו הוא נוער במטהו — טפררו! ושומטו מבין רגליו.

כיון שראה הירשילי את משהדיוסי נצב עליו, מיד נצנצה בו רוח עצה ופתח ואמר לו בלשון קנודים זו, שהנערים השוכבים משתמשים בה בשעת שמחה והוללות. — משהדיוסי, משהדיוסי! סאתה סוצה, אתה רוצה, סתות סולה, להיות חולה? — סוא, לא, סס וסלום, סס וסלום! — החזיר לו משהדיוסי אף הוא בלשון שובבים זו.

— אמור הן, שוטה שבעולם! — מתחנן הירשילי ואומר — אל נדבר עוד "אשכנזית", אלא פשוט יהודית, התולים אין עמי ודברי אמת אדבר עמך מעתה. אמור הן, שוטה שבעולם! ומה איכפת לך? הוי אתה חולה ואני רופאך, רוצה אתה? — הריני רוצה, הירשילי, אוכל אני רוצה.

— אוכל?! . . . אוכל, משהדיוסי אין בידו, אבל הבטחה לעתיד אני מבטיחך... עכשיו שוטה שבעולם, אתה רואה את מחשתי הטובה ורוצה אתה להיות חולה? —

— אבל הירשילי, אני בריא עתה!
 — אין בכך כלום, שוטף שבעולם. אני הרי אשתדל מצדי לעשותך חולה ולהפליא את מכתך — כך הירשילי דובר דברי חבה ונדיבות ומוציא מכיסו בשעת דבורו מסמר ברזל שהעלה חלודה — במסמר זה שבידי הריני דוקר כף רגלך דקירה קלה.

— אבל הירשילי, צער גדול יהיה לי מדקירה זו!
 — אך דקירה קלה, משהריוסי, דקירה קלה, כמו שאני יהודי! אך רגע תכאב רגלך ואחר תחלל. הלא אני ארפא לך. אני הלא דורש טובתך, את טובתך אני דורש ומכין לך רפואה למכה, ואתה, שוטף שבעולם, לא תבין את זאת.

— אם טובתי אתה דורש, הירשילי, האכילני נא, כי רעב אני מאד!
 — כלפי לי"א! — אומר הירשילי משתומם ומעמיד פנים נזעמים — רב לך, רב! אני מבקש לרפאותו ולעשות עמו טובה, והוא להוט אחרי האכילה! זולל וסובא! . . .

עודם מדברים ונערים פרועים מבני החבורה באים. הם רואים ונהנים מקופת סמי הרפואה של הירשילי וממחשבתו הטובה, שהוא הושב לעשות למשהריוסי חברים. כלם כאחד נכנסים בדברים עם משהריוסי, ומפייסים אותו באהבה וברחמים ואומרים: שמענו, משה יוסילי, אתה שוטף שבעולם! כיון שתלקה בגופך, והמכה באה עליך, יהיו משפלים כך ומכלכלים אותך בחסד . . . אנו רוצים אנו לעשות עמך צדקה וחסד, ואתה אל תהי סכל ושמענו. כלם מדברים אתו טובות ונשבעים לגמול לו חסד, ומאשרים את דבריהם בתקיעת כף ובנקיטת ציצית. משהריוסי בורק ציצותיהם, שמא פסולות הן, וכשמצאן כשרות, שמונה פתילים בהן וארבעה קשרים כרבעי, טפח לו על חוטמו באצבעו, מזהיר אותם ואומר: מוצא שפתיכם תשמרו, ילדים! ובאם לאו, תשאו עונש. ואמרו אמין!

משהריוסי פושט את רגלו בשעה מוצלחת, הנערים תופסים בו בכל כחם, והירשילי נוטל את המסמר ומחטט בכף רגלו. מתחלה הוא סורט מעט מעט — ומשהריוסי קופץ את פיו ושותק, אחר כך הוא מעמיק את המסמר בכשר — ומשהריוסי צועק: וי! בני החבריא מנחמים אותו ואומרים: חוק חוק, שוטף שבעולם, ודום! הרי לרפאותך אנו מתכוונים, ולמי אנו עמלים אם לא למענך? . . . הירשילי אינו מתעצל ומעמיק ונועץ המסמר בכשר עוד יותר — ומשהריוסי גועה בכביה, צועק: אוי! מנהמת לב, ומתאמץ בכל כחו, להנצל מידי חבריו.

— סס, סס, סושהריוסי, משהריוסי! — משתיק אותו הירשילי בשחוק נעים ומדבר עמו שנית אשכנזית מטוב-לב — המכה הרי עשיתי לך, ועתה הנני ואמציא לך רפואה.

הירשילי נוטל אחת מצלוחותיו ומטיף ממנה על המכה טפות טפות — ומשהריוסי פנוי מכסיפין ונוהם מרוב צער ומכאב לב בקול גדול: אוי, אש אוכלת בכשרי, אוי, בא קצי!

משהריוסי צעק וידע על מה הוא צועק. סמי הרפואה ממולחים במלח ובספלא הרפתא יותר מדאי ושורפים הבשר החי בתוך המכה. הנערים הפרועים נהלו ונסו לקולו, גם הירשילי גם מפניו ביראה ופחד — ומשהריוסי מתחבט על גבי הקרקע, מתבוסס בדמו ומילל וצועק: אוי רגלי, כאש בוערת ברגלי! אחר כך קם מהארץ והלך לדרכו, בוכה וצועלע על רגלו הימנית. — חבל על האומלל הזה, שבא לחבריוי שלם ובריא ויצא מהם ננוע ומעונה! הוא נאות היום לאורו של שמש, מתחמם ונהנה מזיו העולם, בטנו ריקה

אבל לבו שמח ובא אל אחיו לבקש פת לחם — והם בחמלתם עליו עשו עמו חסד משונה, ויצא מהם בפחי נפש, מדוכא ומדונדך, ואין כח בו לעמוד על רגליו! . . . משהריוסי לא יכול לקבל רוב טובה, שהירשילי השפיע לו, ונפל למשכב והיה חולה ימים רבים. וכשבא הדבר הזה לאזני אביו של הירשילי מתה את בן־יקיר זה על העמוד, מיסרו ואמר לו דברי כבושין האלו:

— פרא אדם! לעשות צדקה ולגמול חסדים טובים אתה מבקש? מוטב שלא תדכא את חברך ולא תצטרך אחר כך לעשות עמו טובות; מוטב שלא תהא מחליאו ולא תצטרך לרפאותו. המתן נא, פרא אדם, המתן מעט ותקבל מאתי שכרך על החסדים ועל הטובות, וכל כך תקבל עד שתזכור זאת לעולם, ועד דור העשירי תהויר על זה. . . . — כלום אני לבדי עושה כך וחטאת היחיד היא? — טוען הירשילי ברמץ ומבקש לגלגל חובה גם על אחרים — מפני מה אותם בני האדם רשאים? אותם. . . .

— דום, פרא אדם! — נער בו אביו בנויפה — אותם, שאמרת, גם הם פראים כמותך. שקילי טיבותך, הירשילי! שאין העולם רוצה לקבל מאתך ומאלו שנמותך את טובתכם. . . .

בלב נשבר ובעינים זולגות דמע הגני כותב עתה אותו המעשה כך, משהריוסי! — כך הירשילי אומר בספרו — אנא סלח נא לי, אחי! הריני מכיר עתה ויודע את חטאתי לפניך בימי ילדותי, וככל פעם שאני רואה עכשיו בעולם אותם בעלי הטובות וכל חסדם ומנהגיהם עם הבריות, זרונוך בא לפני, ואני מתאנח ואומר: הוי, משהריוסי, משהריוסי! . . . ואני מיצר ודואג, אפשר גם עכשיו, כאשר אתה שם, עדיין יארע לך אותו המעשה שהיה וחסד אכזרי זה — שמקדימין המכה להרפואה, המכה הנעשית לך היא לנגד עיני תמיד, ולכי הומה לך, אחי הנעלב, צר לי עליך אחי האומלל, רחם ארחמך משהריוסי, מחמדו וחביבו! . . .

ה.

חבל על האכילה, על צרת האכילה, שאלמלא היא היתה קבציאל לפני הירשילי כגן עדן, וחיוו שם בנערותו היים של אושר ורוב נחת! לכל היה לו זמן ועת לכל חפץ שם. עת לשחוק ועת רקוד ברחובות, עת להשליך אבנים ועת משא ומתן, עת למחויץ ועת לרפוא, עת מלחמה עם חבריו ועת שלום. כל דבר שמרבה עונג לילדים עשה בחיי הבלו ושמו היה גדול בקרב החבריא השוכבה, רק האכילה, דבר קטן זה, שהיה חסר, היא שהשכיחה כל משושו. היו ימים שבא לביתו עיף משוט בעיר ומעבודה רבה והוא רעב, ואין לחם אפילו כזית; קיבתו תוכעת מזונות, ואין מודים לה אפילו במקצת. בשעות הרעות האלו היה בוכה ומתחכך, נותן שתי ידיו בשערות ראשו וצועק ומתפלש בעפר עד שנתעלה ונדרם בלא כח. אבל כרוב הימים התלמד בצרות האלו, והיה כי ירעב ולחץ בלשונו את שפתיו ושחק, ומורה הוראה בסכלנות היתה לו קיילא-ריקול אחותו. העלובה הזו חולאנית היתה, דוניה, כחוושה ומדולדלה, צוארה נתפח ואחת מאוניו דולפת ופקוקה במוך, והיא יושבת ברד בפנית הבית כיונת אלם שוממה, עינה יורדה דמעה וקולה לא ישמע, אלא היא מגרגרת בשעת בליעת הרוק בגרונה ומעקמת שפתיה עקימה

משונה. ועקימה זו לא מתוך רוגז ותערומות על יסודיה הקשים. הלילה! טובת לב היא ונעימה, אלא אדרבה, עקימת שפתים זו אומרת שהיא מתאמצת לכבוש מכאובה, שלא להתאנה מרוב צער בקול רם, וקשה עקימה זו לידועה ומכירה כמהט בלבב. מורה הוראה כמותה יכול ללמד לאנוש בינה ולתקנו במדות טובות הרבה יותר מכל ספרי מוסר ומאותם המוכיחים הנוראים והמשונים, שדבריהם כנחלי אש, ואפילו זה וואסקי החתול (כנגד זה שבמשל קרילוב הכתוב מדבר) שהוא זולל וסובא, וכל יצר מחשבות לבו רק גנוב, אכול ושתה כל היום — אפילו הוא היה לוקח מוסר השכל מרבו זה, לא היה מתאווה עוד לחמאה וחלב והסתפק גם בנסיוכי כל שהוא. הירשילי היה נער זריו ומורו ואוהב שעשועים, אך עוב את חיק אמו ועמד על רגליו והציץ על עולמו של יוצר בראשית, מצא אותו טוב מאד ונתאווה לשמוח בו ולרקוד כמו עגל. אבל העולם העמיד עליו פנים נועמים, כאם הורגת, ונער בו בנויפה: הוהר, ילד מסכן! אל לקבצן חמדת החיים... אך נתן את לבו לשמוח בילדותו, פגע בו העולם הזועף והוריעו מעמו של עוני ורעב, ולחש לו באוננו מי הוא ומי מולדתו, כלו קבצן ואומלל מאד, ושאל לו הקושיא הראשונה: הירשילי, לשמחה מה זה עושה?

ימי ילדותו של הירשילי לא ארכו הרבה, ובעודו רך בימים זקנה קסצה עליו ונעשה יהודי-קטן. היהודי יש לו לסבול בימי חייו המעטים צרות רבות כל כך, עד שאין לו שהות להיות ילד. ילדות היהודי היא כישמש ביום הגשם, רגע וזרחת ומיד היא שוקעת בתוך ענן חשך וערפל. כמעט שהילד יצא מהתוליו יכנס לתורה ולמעשים טובים, והרי הוא בישראל גדול בהלכו ובדבורו ובמלבושו, בעצבונו ורגזו ובכל סימניו — רבנו של עולם! מה חשקה נפשי עתה להביט גם מרחוק את יהודך הגדול הזה, הנעשה בעולמך מאותו היהודי הקטן, שנודמן לי לראותו פעם אחת בעבר. אותה שעה לא מלאו לו עוד שתי שנים. הריני זוכר עד היום את שתי פאותיו, את הירמולקו ובגד „ארבע כנפות“ שלו, ועדיין קלסתר פניו הצנומים והנועמים לנגדי. זכורני איך נגלה פתאם מחדר משכבו שער ראשו מסוכך ומעורבב בנוצות; איך פסע פסיעה קטנה וכא אל אמו בפנת הבית. עלה וישב על ברכיה ובידיו הכשרות נטל והוציא את הדר מחיקה וברך עליה „שהכל“ במתק לשונו והתחיל יונק... אמן! עניתי בדחילא ורחימא, מסתכל בהאי יהודי-ינוקא ובאם הורתו ברוב שמחה ונחת, מסתכל ואומר: אשריכם ישראל, אשריכם עמי בני ישראל!...

אמת, עדיין הירשילי היה מעורב עם חבריו ומתהולל עמם כבתחלה, אבל אין הוללות זו שהיתה קודם לכן, אלא נשתנתה צורתה ונעשית בחשבון ובוהירות יתרה, שלא לקרוע בשעת מעשה הקפוטה הבלואה ושלא ישתמש הכובע ויהיו עומדים גלוי ראשו, חס ושלום, ושלא יתלוש האחד שיערה מפאותיו של חברו, וכל עניני השחק ומעשי הוללות אצלם היו מעין דוגמתם של אלו, שהגדולים בעלי זקן עושים. לספר עם איש גדול ולטייל עמו — זהו כבוד גדול ליהודים קטנים, שאין למעלה ממנו. והגדולים מדרגת מדרגת הם: בחור שהגיע לפרקו והוא חתן, למעלה ממנו חתן בבית חתונה, ולמעלה ממנו בעל-הבית, כלומר, בעל אשה ובנים, ועל גביהם אלו הקרויים בלידקדיש, מן השמש והחן עד הרב, המאור הגדול, והאומנין ובעלי מלאכה אצל היהודים מיני בני אדם הם בפני עצמם, לא קטנים ולא גדולים, ועל הרוב הם באים בחברת נערים, מברחים אותם ומשתוללים ומתהוללים עמם ביחד. הירשילי התחיל מתודע להגדולים, מסתכל בכל דרכיהם ומאזין ומקשיב לדברי

שיחתם. היו שני יהודים מסיחים זה עם זה, כמו מעפר יצמח הירשילי ועומד על גביהן, מנביה ראשו ופוער פיו ושומע. היו יהודים הולכים ומטיילים יחדו, נגרר הירשילי כענל אחרי הפרה והולך אחריהם. אדם בעל-זקן מעלתו גדלה מאד אצל הירשילי, כסבור היה, אם זקנה כאן אף חכמה יש כאן, מי שזקנו מגודל גם חכמתו גדולה, הכל הוא יודע והכל יוכל, ומה שהוא מוציא מפיו — אמת וצדק. כשהיה מספר פעמים לחבריו דברי שמות והבאי, היה מאשר אותם ואומר: שמעו בנים ואל תלעגו לי, כך אמר פלוני בעל-זקן! וכנגד שמות מקיימת בעדות זו לא היה עוד לחבריו פתחון פה ונסתתמו מענותיהם.

בילדותי — כך הירשילי אומר בכתביו — בימי ילדותי סבור הייתי, שהגדולים הם עולם בפני עצמו והקטנים עולם בפני עצמו, ואין שני עולמות אלו נוגעים זה בזה כמלא נימא; אבל לאחר ימים ראיתי, שמעות היתה בירי, ובאמת שניהם אינם אלא עולם אחד, שפה אחת ודברים אחרים לכלם, ומעשיהם ודרכיהם, גם חכמתם ודרכי תורתם שוים. הכל, הקטנים עם הגדולים, ולדי העברים, בני ישראל הם, ואין ביניהם אלא זה בלבד: מה שלבן-ישראל קטן אסור, לבן-ישראל גדול שרי, ומה שאצל בנים בעל-זקן קרויה חכמה ומדת חסידות, את זו בעצמה אצל בנים מחוסרי זקן הם קוראים הכלים, דברי הוללות ומעשה נערות.

הירשילי שלנו, כיון שנעשה יהודי קטן, היה עומד רגל אחת בין בני ישראל הקטנים ורגל אחת בין בני ישראל הגדולים. רגלו זו שבין חבריו הקטנים עוד היתה לה אחיזה בדבר מה, לפי שהוללות הנערים היא פשוטה כמשמעה לשם הוללות בדברים והוויית, שיש להם מקום ותפיסה בכל הושיהם; אבל רגלו זו שבין הגדולים היתה מרפרפת וחשה לפעמים שהיא תלויה ברפיון. הוללות זו של הנערים הגדולים, לפי שהיא כביכול לשם שמים, עניינה "הוויית" ודברי רוח פורחים באויר כנבהי מרומים, שלא כל אדם זוכה להשיגם. ובעמידתו הרופפה הוה השתדל הירשילי לשמוע דברי הגדולים בשתי אוזניו, ואלמלי ניתנו לו כמה וכמה זוגות אוזנים היה משעבד את כולן לשמיעת הרברים, שהיו רבים ונכבדים מאד. הרבה נסים ונפלאות שמע הירשילי מפי הגדולים, ספורי מעשיות עד אין מספר — מה שבשמים ממעל, מה בניהם ומה בקרען, והכל בפרוטרוט, כאלו מקרוב באו משם וראו הכל בעיניהם. והיו מספרים מעשיות גם בנגלולים, גם במתים התועים בעולם וגם ברוחות ובשרים, ומעשיות במלאכים ובאליהו הנביא, שהולכים בשליחותו של מקום ועושים חסד עם בני אדם, וביותר היו מרבים לספר מעשה שהיה כאן בק"ק קבציאל — מעשה נורא, שעשה רעיש גדול בעולם בימים ההם, ועדיין העולם תוהה עליו בזמן הזה.

ג.

בימי רבי שמעלקי, אביו וקנו של הנגיד רבי יודיל הקבציאלי הוה — כך היו הקבציאלים מספרים בפמליא שלהם — בימי רבי שמעלקי עליו השלום, כשנתרבתה פעם אחת העניות בעיר, רחמנא ליצלק, השעה דוחקת וימי הפורים ממשמשים ובאים, עמדה קבציאל והלכה בנעריה ובזקניה לכסלון, ולא נשאר בעיר מכל הנברים אלא רבי שמעלקי לבדו. ורבי שמעלקי, זקנו של רבי יודיל זה, איש חסיד ויהודי נלהב, בעל צורה נפש יפה, מחסירי הזקן נר עולם, היה עקר, לא עליכם, כל התחבולות שעשה להוליד

בן וכל הקמיעות והלחשים היו לבטלה. עד שהניח לבסוף את כל התחבולות האלו שעל פי דרך הטבע — את בעל השם ואת הקרר ואת כל מיני המלחשים משלהם ומשלנו, להבדיל, ושעבר כל חושיו וכחותיו לעבודת הבורא, לעבדו עבודה תמה ביראה ופחד והתלהבות משונה, ולהיות יהודי כדבעי, בכל דרכיו וכוונותיו ותרי"ג מצוות התלויות בו, ובאמת היה רבי שמעלקי יהודי בכל איבריו ועצמותיו, לא נמצא כמותו בזמנו בכל איפרכיא כסלון, מאה מיל מסביבו, ופשיטא שאין כמותו בזמנו גם אם יחפשו בנרות. יהודים יש גם עתה, והודים הרבה, ברוך השם, אבל הנקודה — הנקודה היהודית . . .

דבר יקר הוא עכשיו, ובלבו של רבי שמעלקי היתה הנקודה היהודית, שביב"אש זה. אבל אין זה מענין המעשה, וגופא דעובדא היא: קבציאל עמדה קודם הפורים והלכה לבסלון, לקבל שם חלקה במתנות לאביונים. רבי שמעלקי נשאר יחידי, ונצטער מאד, שלא יוכל להתפלל ולקרוא מגלה בעשרה ולקיים מצות משלוח מנות בפורים. למי ישלח ועם מי ישתה ויתכסם כדת היום? ועד שהוא יושב בתענית בערב פורים ושרוי בצער, והנה תשעה בני אדם נכנסים פתאם לתוך ביתו. שלשה ישישים, מלובשים קסוות־פסים; אחד לבוש מין כנר משונה וכובע נכזה בראשו, וזקנו ופאותיו סבוכות ומסוככות; אחד לבוש אדרת, כמלבוש נכרי בפרי, ואוזר עור במתניו, ופניו כאדרת שער; אחד חוטמו עב וארום עם חטטין חטטין, נראה כמתנמנם ועומד בקושי על רגליו, ושלשה עטופים כישמעאלים, עטיפה משונה, לא ככלי גבר ולא כשמלת אשה. בכניסתם נשקו את המזוזה ובקול רם אמרו כלם: ערבא טבא, יומא טבא, רבי שמעלקי! רבי שמעלקי מקבל את פניהם באהבה רבה, נותן להם שלום ושואל אותם מפני הכבוד, מאין הם באים, בדרך העולם, ולשלשה היהודים העטופים כישמעאלים, מתוך שחשב אותם לירושלמים, חלק כבוד ביותר, אומר בלבו: אלו אורחים מהוגנים הם, מפיחם אשמע נפלאות על מערת המכפלה ועל קבר רחל אמנו, על הר היותים ועל חמי טבריא, ואפשר יש אצלם עפר ארץ ישראל למכירה ואקנה בשביל גופי, שלא תהא הרימה שולטת בו בקבר לאחר מיתתו. כך וכך היה מהרהר ושמח בלבו.

— רבי שמעלקי — אמר בעל האדרת — הסוחרים האלו עמי בזה מבקשים אותך על ידי, שתתן להם רשות להתאכסן אצלך, ואתה שכר הרבה תקבל.

— חס ושלום! — נענה רבי שמעלקי ואמר — שכר לא אקבל בשום אופן, אורחים יקרים אתם לי כלכם, והיה זה שכרי שאקיים עם אנשים מכובדים כמותכם סעודת פורים בשמחה. כדת ישראל. יין ושכר ושאר מיני משקה יש לי רב, ולכשנצטרך עוד יוקח מיין המשומר במרתפי לפסת. ואתה רבי יהודי — אמר לבעל האדרת — הרי בעל־עגלה אתה, ומסתמא לא תמנע עצמך מכוס יין־שרף. היין שלי טוב מאד.

— יין־שרף . . . יין, אתה אומר? — אמר בעל החוטם הארום, מתקרב ובא לבעל הבית — בייך־שרף בקי אני, מבין גדול שאין כמותי בכל העולם.

— ברוך אתה וברוך טעמך! — אמר רבי שמעלקי לבעל החוטם הארום —

מסרצוף פניך ניכר שמבין אתה. כמדומה לי שראיתי אותך כבר וידעתך בשם . . . לא פלוני אתה, שנודמן עמי אצל הוקן, יחיה, ברנל? אמנם כן, בקי אתה בייך־שרף, מבין גדול באמת. ואתה הרי יודע פירושי המלה "מבין", שאני אומר, בכוננת הנכונה, יודע ומכיר עד היכן הענין של יין שרף מגיע, החריפות והטעמים שיש בו . . . את כל זאת אינם מבינים אלא דוהרי דולקים, יהודים נלהבים שנמתק . . .

רבי שמעלקי הלך עם אורחיו לבית־הכנסת והתפללו שם תפלת ערבית. אחד מן

הישישים קרא את המגילה בקול ערב ונעים. כשהגיע לאותו המעשה בהמן הרשע, שעלה לגדולה, ובא בעלילה ובמלישנות על ישראל לאבדם מן העולם, קפץ בעל הכובע הגבוה בזרוע נטויה ובכעס גדול כל-כך, עד שנתכהל רבי שמעלקי ופרחה נשמתו כמעט. ולא די לו בזה, אלא שחפו ונטל אחת מכלונסאות החופה, המצויות בבית-הכנסת, והיה מכה בה מתוך כעס ורוח חמה על גבי הרצפה, מתכון בלבו להמן צורר היהודים. . . . וכשהגיע הקורא למפלתו של המן הבהיקו פניו של בעל הכובע הגבוה ורקד מרוב שמחה. אף הישישים רקדו תחתיהם, איש על מקומו, ואמרו שירה, "שושנת יעקב", בניגון נעים. בעל החוטם-האדום לא יכול לשלוט ברוחו וקפץ ואמר: מה לי ולפזמונים, אין לי שמחה אלא בייך, והריני מוכן ומוזמן לשתות מיד, במקום הזה, כוס יין-שרף באהבה. והנה נתלה גם רבינו שמעלקי ונדרו ובא לארונו של השמש, והוציא מתוכו קנקן יין-שרף וכוסות והתחיל שותה עם אורחיו. השמש בעצמו לא היה שם באותה שעה, מפני שתנאי זה הותנה בינו ובין גכאי בית-הכנסת בפירושו, שבימי חנוכה ופורים יש לו הזכות, כמו לכל הקהלה, לחזר על הפתחים — בכסלון, ועוד הותנה ביניהם, שהוא לבדו רשאי למכור כל ימות השנה יין בבית מדרשו, והזכות נתונה לו עם זה למכור שם גם גלוסקאות של כוסמין, דובשניץ ורקיקים נילושים בכיצים וכיוצא בהם, שאינם טעונין נמילת ידים ומברכין עליהם בורא מיני מזונות.

כל אותו הלילה שמח רבי שמעלקי עם אורחיו בביתו שמחה גדולה. למחר הלכו כלם בהשכמה לשבילת שחרית, רק בעל-החוטם לא רצה להלוך עמם. לא אלך — אמר לחבריו — לא אלך עמכם, מים שנאה נפשי. — אל תפרוש מן הצבור — הפציר בו רבי שמעלקי — לכה דודי ואל תירא, מי המקוה שלנו קרושים, עד שיכולים לחתכם בסכין. . . . ובעל-החוטם עמד על דעתו ולא זו ממקומו. קריאת המגילה בשחרית ומנהגי בעל-הכובע ושאר האורחים היו הכל כדאמול. לאחר תפלת שחרית ישבו לאכול ולשתות, ולאחר האכילה התעסקו במשלוח מנות, ואחר כך ברכו על מיני מתיקה — לחמניות ושומשמן בדבש, זכר להמן, אוכלים ומטיבים את לבם במיני משקה הרבה, ואחר כך חזרו וישבו לקיים סעודת פורים, קיימו ואכלו ושתו ונתבסמו ונשתכרו כהלכה, ובעל החוטם היה מרבה בשתייה יותר מכלם, וספג לתוכו יין רב; קיצור הדברים, היו מקיימים חובת השתיה במדה מרובה כל כך, עד שכשבאו הקבציאלים ממחרת "שושן פורים" מצאו את רבי שמעלקי שוכב כאבן דומם. כשהקיץ רבי שמעלקי מיינו היה כחולם והשתומם ותמה תמיה גדולה: האורחים אינם, כלא היו, ובבית כמו מהפכה, ערבוביא משונה ואין דבר על מכוננו, מה שהוא מבקש אינו מוצא ומה שהוא צריך לו אינו! תמיה גדולה לרבי שמעלקי והבין לא יוכל מה זאת? . . .

הזקן, וזרונו לברכה, גלה אחרי בן סוד זה למקורביו, והמקורבים מסרוהו למקורביהם, והדבר נתגלגל מפה לאוזן עד שנתגלה לבסוף לכל העולם. עכשיו הכל יודעים מה זאת — האורחים הללו היו מכני הכנופיא, מהאי חבריא יקרא! הישישים — אלה שלשה אבות, בעל החוטם האדום הוא השכור-לוט, הנגרר אחרי דודו אברהם איניו, בעל הכובע הגבוה הוא מרדכי, לבוש בגדי מלכות, ובעל האדרת הוא אליהו הנביא, ושלושה אלו בעטיפה משונה הם מתתיהו כהן גדול ושני בניו בכנדי כהונה. — הזקן, עליו השלום, אמר, עד שהכנופיא הזו הלכה לרבי שמעלקי באה מתחלה אליו ליטול ממנו רשות, מפני שרבי שמעלקי הוא מפמליא שלו, וקבציאל היא הכל נחלתו, לכאורה היא נחלת הרוכס, אבל טובת הנאה לו היא, כלומר, זה אוחז בקרני פרה והוא חולכה. . . . מאותה השנה

התחיל המול משחק לו, לרבי שמעלקי. סעריל, אשתו השלישית, אשה נאה, רכה בשנים, שנשא אותה לעת זקנה רק בשביל שתהא לו לבעלת-הבית — הנה היא הרה תיבף לאחר אותו המעשה, ובחורש התשיעי, בשבוע לפני חנוכה, ילדה בן, הלא הוא רבי מרדכי-ל'מתי (כך צוה הזקן לקרוא את הבן הזה על שם הצדיק מרדכי ועל שם מתתיהו החשמונאי) ורבי מרדכי זה הוליד את רבי יעקב-אליה, הוא אבי רבי יודיל הקבציאלי שבימינו . . .

המעשה הזה באמת נורא הוא מאד, והשתא נחא מה שהנגיד רבי יודיל, הקבציאלי הזה, הוא בעל גאווה משונה וקופץ תמיד בראשו, אף על פי שהרוש הוא וקמצן גדול. אטו השתיה, שאבי אביו שתה ונשתכר עם לוט, וירושה היא גם לו, מילתא זוטרתא היא? . . .

כשהיה הירשילי מספר המעשה הזה לחבריו היו כלם נהנים הנאה מרובה, איוו מהנערים עוד נתנו עדותם, גם נשבעו שבועי שבועות ואמרו: כך נזכה לשמוע שופר של משיח כמו שאנחנו באזנינו שמענו מפי אבותינו את הנפלאות האלה — והכל האמינו להם באמונה שלמה. אלא שני נערים היו נחלקים בחוטמו של לוט, אחד צועק ואומר: לא! כך אמר אבא, חוטם אדום בלא חטטין, והשני רוקד כנגדו וצועק: עם חטטין, חטטין! אבי יודע ומהימן ביותר, והוא אומר: עם חטטין! — והנה מחלוקת ופלונתא על האבות, אביו של מי עדיף ביותר, ושני הצדדים מכעיסין זה את זה. נערים נכנסים במחלוקת זו, ומהומה רבה בתוכם. הפלונתא הוה בענין החטטין עשתה רעש גדול בין הנערים, כמו אותם הענינים, שעליהם נחלקים לפעמים חכמי דורנו בספריהם, כאלו החטטין וכיוצא בהם גופי תורה בתולדות בני ישראל. . . בשביל אותו החוטם היו הנערים תופסים זה בחוטמו של זה, ובשביל כבוד אבותם היה מחלל זה את כבוד אביו של זה. אף חוטמו של הירשילי לא יצא נקי מירי חבריו ונפצע לכבוד אביו. אבל בעיני אביו היה רע הרבר, שבנו מסר חוטמו על "קדוש שמו", ובשביל מה? בשביל אמונות ודעות במעשה שהיה — בשביל חוטם, אם כך הוא או כך! . . .

— בוש והכלם! — היה אביו מיסרו ואומר — עד מתי בנים שובכים, עד מתי המעשיות שלכם. עד מתי המעשים המכוערים — אלה מעשיו נערות שלכם!?

ז.

השיר של פנעים, שהדלות היתה אומרת בקבציאל בכל יום, היה נורא מאד, והקבציאליים האומללים היו יושבים במלים ולא עשו וגם לא יכלו לעשות כלום איך להסיר מלפניהם את הדלות הקשה הוה ופגיעה הרעים. כשהיו מתקבצים בבית-המדרש מאחורי התנור לבלות זמנם בדברי שיחה, בעיני המדינות ודרך ארץ, היו נאנחים ומתרעמים ואומרים: עכשיו לא זה העולם ולא אלה דרכיו הראשונים! בימים ההם היה הכל — טע-טע-טע! — עט! . . . מה שבראשונה היה כך, עכשיו אינו כך, אלא כך. . . היינו הך, לכאורה? אף על פי כן יש חלוק גדול. בראשונה היו הבריות — בריות, יהודים — יהודים, והעסקים — עסקים, ועכשיו, בעונותינו הרבים, מה? . . . ובשעת אמירת "מה?" היו הכל נתנים עיניהם זה בזה, מהרישים ושחקים וממתנינים לתשובה מספקת על השאלה "מה?" החמורה. — אחד מכני החבורה מתחכך, מקמט

את מצחו ומשפשו בעיון גדול. ואחר כך הוא פותח את פיו — ופוק! ובא חברו, מחויק בפאת זקנו ומקמץ אחת מעיניו, מנענע בידו ומנגמגם ואומר: אין כלום! . . . ועד שלא הספיק השני להשיב רוחו אחר דבורו הזה בא הדרכני השלישי וסומך ידיו על השלחן לפני כל העדה הזאת, מתנועע בכל גופו ופוצה פה בפצה משונה, ככרסמכא, ואומר: שמעו נא ואספר אני לכם, רבותי! עכשיו, אומר אני לכם, עכשיו ימות המשיח, והתשובה הזו מתקבלת ברצון. כלם מתלהבים וכלם פותחים את פיהם ונושאים ונותנים בדברי נחמה לעתיד לבא. תחלת דבורם בענין זה כך היא: האלף הששי הזה יום הששי הוא להקדוש ברוך הוא, ולפי החשבון ערב שבת עתה אחר חצות — והנה יש כל הסימנים, שבן דוד בא, ומשיח יבוא במהרה בימינו. שערי הפרנסה הרי ננעלו והפרוטה כלתה מכיס, הוצפא וסני עכשיו ונתרבו עוי פנים ביהודים, נערים ויהבו בוקנים, נקלים בנכבדים ובעל הכרם יאמר חכם אני, גברא רבא אני, גורות מתהרשות בכל יום ומלחמת גוג ומגוג הנה ממשמשת ובאה. בענין גוג ומגוג מאריכין לספר, והרבה דברים נאמרו בו. אחד נוטל את הספר „אבקת רובל“, פותחו ונותן אצבעו בו וקורא בסירונין באזני חבריו דברים שמחים ונעימים האלה:

„האות השביעי.“ הקדוש ברוך הוא בעל נפלאות עושה מופת בעולם. אמרו, שיש ברומו אבן של שיש דמות נערה יפת תואר, והיא אינה עשויה ביד אדם. אלא הקדוש ברוך הוא בראה כן בנכורתו. ובאין רשעי אומות העולם בני בליעל ומחממים אותה. . . והקדוש ברוך הוא. . . בורא בה בריה ויוצר בה ולד, והיא מתבקעת ויוצאת ממנה דמות אדם ושמו ארמיליוס השטן. . . ארכו שתי עשרה אמה ורחבו שתי עשרה ובין שתי עיניו זרם, והן עמוקות אדומות, ושער ראשו כצבע זהב, פעמי הנליו ירוקן ושתי קרקדין יש לו. ויבוא. . . ויאמר משיח אני, אני אלהיכם. מיד יקום נחמיה בן חישיאל (משיח בן יוסף) ושלישים אלף שעמו ויעשו עמו מלחמה ויהרגו ממנו מאתיים אלף. מיד יחרה אפו של ארמיליוס ויקבון כל חילו. . . ויהרג משיח ה'. . . ותהי צרה לישראל, שלא היתה כמותה מימות העולם. . . **האות השמיני.** יעמוד מיכאל ויתקע בשופר שלש פעמים. . . תקיעה ראשונה יתגלה משיח בן דוד ואלהיו הנביא לאותן הצדיקים שנסו למדבר. . . וישמעו כל ישראל. . . את קול השופר. . . וידעו כי באה הנאולה ויתקבצו ויבאו לירושלים. . . והקדוש ברוך הוא מוריד אש ונפירות מן השמים, מיד ארמיליוס הרשע ימות הוא וכל חילו. **האות התשיעי.** יתקע מיכאל תקיעה גדולה ויחיה הקדוש ברוך הוא המתים בירושלים, וילך משיח בן דוד ואלהיו הנביא בשביל לקבץ שאר ישראל הפזורים בכל הארצות, ושרי אומות העולם נושאים אותם על כתפיהם ומביאים אותם לה'. . . **האות העשירי.** תוקע מיכאל תקיעה גדולה ויוציא הקדוש ברוך הוא מנהר גוון ומלחלה וחבור ומערי מדי כל השבטים ויבאו עם בני משה (היהודים האדמונים) באין מספר ובאין שיעור, כגן עדן הארץ לפניהם. . . יהודים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהגים מויו השכינה ושמחת עולם על ראשם.

הקבציאלים שומעים את כל הגדולות והנוראות האלה ומתלהבים ורמס מרתיה אצל התנור מרוב עונג והנאה, ונחה עליהם רוח גבורה והם נכונים לשאת קשת וחצים ולבוא לעזרת ה' בנבזרים, ובשעה זו מדובר נכבדות גם בסעודה של לייחן, בשור הבר ויין המשומר, ואותם האווים השמנים של רבה בר בר חנה אף הם עולים על השלחן בקערות זהב, צדיקים אוכלים ושותים ולוחכים ראשי אצבעותיהם, הנוטפים שמן, שוורד על הזקן ועל פי מדותיהם, הקבציאלים שלנו, שהם רעבים וצמאים ושוקקים, מלחכים

בלשונם את שפתיהם ובוֹלְעִים את רוֹקֵם מִמַּאֲבַל תַּאוּה זֶה, וּבִכְתָּמָם הִרְיָקָה קוֹל כַּחֲלִילִים נִשְׁמָעוּ, וְהֵם מִתְחַכְּכִים וּמִתְקַרְצְפִים, וְנֹאנְקִים . . . וּבִשְׂבִיל לִכְבוֹשׁ אֶת יִצְרָם וְתַאוּת הַאֲכִילָה רֹחִים אֶת הַלְוִיָּתָן וְעוֹסְקִים לְעַתְדֵתָהּ כַּמְלִי דַעֲלֵמָא, בְּדַבְרֵי הַמְדִּינֹת וְחִכְסִים מִלַּחֲמָה. שִׁמְחִיקִים אֶת עֲצָמָם לְמוֹמְחִים בָּהֶם, וּמִמְצִיאִים עֲצוֹת נִפְלְאוֹת וְחִדּוּשִׁים וְסִבְרוֹת מִשׁוֹנוֹת. מִפֶּת הָאָרֶץ כָּלָה לִנְגַדָם הָיָא, עַל פִּיֶּת יִדְיָהֶם. וְעַד שִׁבְעֵרִיל וְסִיעֵתוֹ מִעֲמִידִים אֶת הִילוֹ שֶׁל קִרְיָהּ עַל כַּף יָדָם וְאֶת חֵיל הַתּוֹנֵג עַל אֲצַבְעוֹתֵיהֶם, וְרִצְעוֹת יָם הַאֲקִינֹס, אוֹ הַנְּהַר פְּרוֹט עַל „קִוְיָהִים” בִּינְיָהֶם — וְהַמִּלְחָמָה קִשְׁתָּהּ. עוֹסֵק לִיִּזְיֹר וְסִיעֵתוֹ בְּשָׂרֵי מַעֲלָה שֶׁל הָאוֹמֹת הַלְלוּ, וּמוֹכִיחַ מִרְשֵׁי וּמִמְרָשֵׁי אַנְדָּה, שְׂאִין הַקְּרוּשׁ בִּירוֹךְ הוּא נִפְרַע מִן הָאוֹמָה עַד שֶׁנִּפְרַע מִשָּׂר שְׁלֵה תַחֲלָה. בְּעֵרִיל הָרִי זֶה מוֹכֵן וּמוֹמֵן לְקַפְּזֵי יָדוֹ וְיִפּוֹל הַתּוֹנֵג לְתוֹךְ הַיָּם, וְהִנֵּה לִיִּזְיֹר קוֹרָא אֵלָיו בְּקוֹל: לֹא, לֹא, בְּעֵרִילִי, בְּכִדֵי מִרְחַקְךָ, עֲסִי־הָאָרֶץ! הַשָּׂר שֶׁל אֲדוּם הוּא עֲתִיד לִפְלוֹל, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב שֵׁם בְּפִירוּשׁ . . . וְמִי שְׂאִינוֹ יוֹדַע וְבוֹר הוּא — יִשְׁתַּקֵּן וְלֹא יַחֲוֶה דַעְתּוֹ בְּמוֹפְלֵא מִמֶּנּוּ. — בְּעֵרִיל כּוֹעֵס וְאִינוֹ מוֹחֵל עַל עֲלִבּוֹנּוֹ, וְזֶה שְׁלֵא יֹאמֵר לִיִּזְיֹר מַעֲתָה הוּא אוֹמֵר לְהִיפֵךְ בַּעֲבוּר הָרַעִימוֹ. כִּשְׁהֲנִיעַ, לְמִשְׁלֵל זִמָּן סְפִירַת מִמוֹנֵם שֶׁל עֲשִׂירֵי יִשְׂרָאֵל וְלִיִּזְיֹר הַתְּחִיל מִתְעַסֵּק בּוֹה בְּאִמּוֹנָה, מִשְׁעַר עַל פִּי יוֹשֵׁר רְכוּשׁוֹ שֶׁל רַבִּי אִיצִיק הַכְּסֵלוֹנִי לְשֵׁנֵי מִילּוֹנִים, וְשֶׁל רַבִּי קֶלְמֵן לְמִלּוֹן וְחֲצֵי דִינָרִין, הַתְּעַקֵּשׁ בְּעֵרִיל וְאָמַר: אֲדַרְבָּה, אִי־פֶאָה מִסְתַּבְּרָא, לֹא בִשְׂבִיל לְהַפְסִיד בּוֹה לְרַבִּי אִיצִיק, אֲלֵא לְפַנּוֹעַ בְּלִיִּזְיֹר. וַיִּצְאוּ מִזֶּה סַסְכוּכִים גְּדוֹלִים, וְרַבְתָּה הַמַּחְלֻקָּת בְּהַקְּבִיצֵי־אֵלִים, הִלְלוּ מִסִּיעֵים לְלִיִּזְיֹר וְהִלְלוּ לְבַעֲרִיל, וְהַצְדִּיקִים מְכַעֲסִין זֶה אֶת זֶה וּבָאִים בְּטַעֲנָה וְאוֹמְרִים: אִשּׁוֹ מִמּוֹן הַסֵּפֶר הוּא! הַיִּשְׂרָאֵלִים שֶׁבְּכִנֵּי הַחֲבוּרָה בָּאִים לְהַכְרִיעַ בִּינְיָהֶם מִפְּנֵי הַשְּׁלוֹם וְאוֹמְרִים: שְׁמַעְנוּ רַבּוֹתֵינוּ! הוֹדוּ לְבַעֲרִיל בְּרַבִּי קֶלְמֵן וְיִוְדָה הוּא לְלִיִּזְיֹר בְּרַבִּי אִיצִיק. — מַה הָרַעִשׁ? — צוֹעֵק אַחַד מִבְּנֵי הַחֲבוּרָה — יֵשׁ פְּשָׁרָה בְּיִשְׂרָאֵל! תְּנוּ מִלּוֹן אַחַד שֶׁבַע מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים אֶלֶף דִּינָרִין לְרַבִּי אִיצִיק, וּמִלּוֹן אַחַד שֶׁבַע מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים לְרַבִּי קֶלְמֵן. כַּמְדוּמָה לִי שֶׁנֶּךָ הוּא בְּמַדַּת הַיּוֹשֵׁר, וְשֵׁנֵי הַצְדִּיקִים יִהְיוּ נוֹחִים מוֹת. לִיִּזְיֹר וּבְעֵרִיל בְּדִין הוּא שִׁיתְנוּ שְׁנֵיהֶם לְהַמְסוּבִים בְּכַאֵן מִשְׁקָה. — אֲבִינּוּם אֲנַחְנוּ — צוֹעֵקִים לִיִּזְיֹר וּבְעֵרִיל קוֹל אַחַד — אִין לְנוֹ אִפִּילוֹ פְּרוּטָה אַחַת . . . אִין בְּכֶךָ כְּלוֹם — אוֹמְרִים לָהֶם — הִשְׁמַשׁ מִקְּפָה, תְּנוּ לוֹ מִשְׁבוֹן . . .

וּכְשֶׁהִבִּיא הָעֵנָן לְסַפֵּר בְּרַבִּי יוֹדִיל הַקְּבִיצֵי־אֵלִי הָיוּ כֻלָּם מִעֲקָמִים פְּנִיָּהֶם, כְּאִלוֹ חֵם מַעֲיִינִים בּוֹה עֵינָן גְּדוֹל, וְהַכֵּל אִמְרוּ פֶּה אַחַד, שְׂרַבִּי יוֹדִיל אִינוֹ עֲשִׂיר כֹּל כֶּךָ כְּמוֹ שֶׁהוּא בַר מוֹל, אֵל נֹא תִשְׁלוֹט בּוֹ עֵינָא בִּישָׂא. אֲבָל מִפְּנֵי מַה אִינוֹ עֲשִׂיר כֹּל כֶּךָ כְּמוֹ שֶׁהוּא בַר מוֹל? בְּדַבְּרֵי זֶה נִחְלָקוּ הָרַעִוֹת. יֵשׁ אוֹמְרִים, כִּים שֶׁל עוֹר וּפְרוּטָה בְּתוֹכּוֹ נִתַּן אֵלָיו הַנְּבִיא לְרַבִּי שְׁמַעֲלֵקִי בְּשַׁעַת מִשְׁלוֹחַ מְנוֹת בּוֹזֵמָן הַהוּא, וְהַכֶּסֶף כִּנְחָל נּוֹבַע בְּכִים זֶה, וְלַעֲוֹלָם אִינוֹ מִתְרַבֵּה אֲלֵא עַד כְּדֵי לְמַלְאוֹת אֶת הַבַּיִם, לֹא יוֹתֵר, וְיֵשׁ אוֹמְרִים, לֹא כֶךָ הִיָּה הַדְּבָר, אֲלֵא „טְבַעַת־הַמּוֹפֵת” וְשֵׁם הַמְּפֹרֵשׁ חֲקוֹק בַּה נִתַּן אֵלָיו הַנְּבִיא לְרַבִּי שְׁמַעֲלֵקִי — טְבַעַת זֶה, הַנּוֹתֵנֶת לְאָדָם כִּלְבָבוֹ וְכֹל מִשְׂאֵלוֹתָיו תְּמַלֵּא, וּבְפִירוּשׁ הַזֶּה הוּא אֵלָיו הַנְּבִיא אֶת רַבִּי שְׁמַעֲלֵקִי, שְׁלֵא יִרְבֶּה לְדַרוּשׁ מִהַטְּבַעַת יוֹתֵר מֵדָאִי, אֲלֵא מַה שֶׁהוּא צָרִיךְ לְנוֹסוֹ. — אִמְרוּ בְּעֵלִי־הַכִּים לְבַעֲלִי־הַטְּבַעַת: לֹא, וְעוֹד הִפְעֵם לֹא! לְדַבְּרִינֵם, הָרִי בְּשַׁעַת דְּרִישַׁת רַבִּי שְׁמַעֲלֵקִי בְּטְבַעַת־הַמּוֹפֵת הַזֶּה יִכּוֹל לְדַרוּשׁ וְלוֹמַר: יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֵי הַטְּבַעַת, שִׁיבְטַל אֵלָיו הַנְּבִיא רְצוֹנוֹ מִפְּנֵי רְצוֹנִי וְיֵהָא דוֹרֵשׁ לִי טוֹבָה מְרֻבָּה, שֶׁתַּהֲא מַעֲתָה הַרְשׁוֹת בִּידֵי לְדַרוּשׁ כְּמַה שְׁלָבִי רֹצֵה לְדַרוּשׁ! — אוֹי, אוֹי! — סִימָנוּ בְּאַנְחָה מְעוֹמְקָא דְלֵבָא — אֲלֵמְלִי זְכִינוּ אֲנַחְנוּ לְטְבַעַת־הַמּוֹפֵת הַזֶּה וְיִדְעִים מַה לַּעֲשׂוֹת, וּכְיוֹן שְׁבַעֲלִי־הַכִּים הַתְּחִילוּ נֹאנְחִים, נִסְפְּלוּ לָהֶם שְׂאֵר בְּנֵי הַחֲבוּרָה, וְהָיוּ כֻלָּם נֹאנְחִים וְאוֹמְרִים: וּוִי, וּוִי! הַשְּׁעוֹת שְׁעוֹת רַעוֹת,

צרה וצוקה ופנעים רעים מסביב, אין עצה ותחבולה אלא טבעת-המופת לבד. ווי לך, ווי לך!
 לך! אין מחיה, אין פרנסה, ואפילו אם יהיו תוקעים ומתריעים על צרותינו לא יועיל כלום.
 לחיות בזמן הזה אי אפשר אלא בנסים ונפלאות. ואנחנו, אוי לנו, לא נדע מה נעשה! ...
 (עוד יבוא).

השירה מאין תמצא?

שפעת ענגי-אפל מעל הים מרחפת
 לשד אדי הפלח אל-קרבה היא שאפת
 מים מתוקים ומזקקים משיא שמי רמה
 הרק מריק לארץ ותשקה את-האדמה:
 שסוף שאגות עם נרדף עם-דמעות עינים
 לב המשורר ינק, ימץ, יבלע במים:
 מקורותיו אמנם, שם שבעתים זקקו.
 המזנים המזנים שירים נעימים יזקקו.
 ד"ר ש. מאנדעלקערן.

בתי כנסיות ובתי מדרשות.

מאת ד"ר שמעון ברנפלד.

רגילים אנו זה כמה שנים לקרוא בכה"ע העברים ללשונותם „הצעות“ על דבר ענינים נחוצים לנו משום תקון העולם. הצעות האלה מובנות לנו כאופן כזה: היחיד בא בטענה על הכלל, כי כזאת וכזאת חובת הצבור לעשות, למען יצא ידי חובתו נד הפרט. אנו רואים, למשל, כי החנוך הדתי בישראל יורד בכל שנה ושנה מטה מטה ובנינו גדלים ללא דעת תורת עמנו, וכשיצאו לעולם המחקר או לעולם המעשה בלי אוצר-ידיעות של היהדות הם מתכחשים למקור מולדתם, או לכל הפחות אינם משתתפים בעניני היהדות כאבותיהם. וכדי „לקדם את פני הרעה“ אנו „מציעים“, לכנות בתי ספר „מתוקנים“ לחנוך הדתי, בשביל הקטנים שהגיעו לחנוך, ו„אכסניות של תורה“, כלומר בתי מדרש לרבנים, בשביל הגדולים, כדי שיהיו לנו רבנים נאורים ומשכילים, דרשנים, אשר יחזירו אותנו למוטב ע"י המאור אשר בתורה, כי יבינו לנו את התמצית המוסרית שבדתנו ויחבבו אותה עלינו. בכלל, מרבנו כל ההשתדלות אצלנו הוא הצבור, אין אנו באים בטענה על היחיד, מה חובתו ויעשנה, כי אם על הכלל. בשאנו מריבים בעמנו, אין אנו מזמינים לדין את ראובן ושמעון, כי אם את הקבוץ, את הגוי כולו. כיוצא בזה, כשאנו בני ישראל בארצות המערב מרנישים את הצורך, ללמד את בני ישראל אומנות, אין אנו מתחילים בנו בעצמנו, כי אם באים בטענה זו על הצבור, כי החוב על כלל האומה, להוציא כמה וכמה בעלי אומניות, למען לא יאמרו הגוים, נרפים בני ישראל הם ואינם עוסקים במלאכות המפרכסות את הגוף. וזוהו אמר החכם הנודע אהרן ברנשטן פעם אחת באספה גדולה של „פני“ העדה בברלין: אם אתם רואים נחיצות גדולה, להרגיל בני ישראל לאומנות, משום „תקון העולם“, ומשום „למה יאמרו הגוים...“ מה לכם להשתדלות ולהכרות ולכרווים? הרי אתם עשירים וכחכם לחנך את בניכם כהפצנם; למדו את בניכם אומנות, ומה בכך, אם יהיה אחד מהם עשיר וחייט והשני עשיר ורצען והשלישי עשיר ונפח? הלא יותר טוב לו מלפלוגי שהוא עני וחייט, או עני ורצען וכו'.

אלא יודע אני מה בלבכם על עניי ישראל, אתם חפצים להעלות את בניכם למרום המדרגה, שיהיו מהם שרי הצבא, שופטים ושרי מעלה; ולמען לא יאמרו בגוים, שכל ישראל יש להם חלק באצילות ואין אף אחד מהם שולח ידו בעבודה, לכן תשתדלו שיהיו בני העניים, אשר על פי הרוב הם בעלי כשרון יותר מבניכם, חוצבים אבנים בהר או מנקרים באשפה, ועל חשבון אלו העלובים יעלו בניכם מעלה מעלה.

המשל הזה אמנם לא ידמה בכל פרטיו להנמשל, אבל מראה לנו באמת תכונה מיוחדת לנו בני ישראל בימינו אלה, כי אין אנו אומרים ועושים או נאה דורשים ונאה מקיימים, כי אם כל ישענו וכל חפצנו להציע הצעות בשביל אחרים או בשביל הכלל, והפרט בעצמו איננו עושה מאומה. אם תקים העדה בית ספר ללמודים דתיים אשלח את בני ללמוד שם, ואם לא יראה ברכה בלמודו — תולין את הקלקלה במקולקל, בהצבור שלא עשה את חובתו כראוי. אם יעמוד דרשן ומוכיה, אשר בכל שבת ושבת

ידרוש לי בדברי תורה. בקול חוצב להבות אש, או אחיה יהודי כשר שומר אמונים. ואם בכל זה אינני יהודי כשר, בלי ספק האשם בעדתי, כי הרב הדרשן שלה אינו עושה חובתו באמונה ולא החזיר אותי למוטב. אם רואים אנו שהדור פרוץ בכמה עברות, בלי ספק העם כולו אשם בדבר, כי איננו נודר הפרצות האלה, ומהראוי היה לעשות כך וכך לטובת צעירי הדור, אלא שלדאבון לבנו "אין דורש ואין מבקש". אין עומד בפרץ, וכיוצא בזה מן המליצות השגורות בפינו זה דורות שנים.

הדבר הזה בעצמו אין ספק שסימן ירידה הוא לעם או לכל הפחות סימני התרשלות. וכדי שלא אהקה מעשי אלה הדרשים תמיד על הכלל, אומר כי באמת סימני התרשלות הם באיברי האומה כלומר, ביחידים. עם הנמצא במצב בריאות אינו מקבץ אל תוכו כל כחות האיברים והצבור אינו מרכז כל המעשה של הפרטים, כי אם לכל איברי האומה יש חיות עצמה ומעשי היחיד נראים ובולטים יותר ממעשי הכלל. וכל מקום שאנו רואים, כי החיים המה מקובצים ומכווצים רק במרכז הלאומי, סימן לנו, כי איברי האומה מדולדלים הם וסופם להנתק לגמרי ולא ישאר רק המרכז ואף הוא יחרב, כשאנו איננו משתדלים בעצמנו ללמד את בנינו תורה, אלא נטיל החוב הזה על הקהלה, סופנו, כי יהיה לנו בית ספר ללמודי הדת "מתוקן" ומהודר, אבל לא יעשה כלום לטובת החנוך הדתי. בעם בריא וחזק עוסק הצבור באמונה רק בצרכי הצבור, כלומר, בענינים אשר אי אפשר בשום אופן להפריט לעשות אותם; אבל איננו כותבין הגדול הכולע את כל דני הים, כלומר הרצון הפרטי והפעולה הפרטית, איננו כמו "לויתן" זה אשר ברא לו הובס האנגלי, צבור בעל אלף פיות שכולע הכל ואינו מניח שום פעולה הפרטית להפרטים, כי סופו של עם כזה שיחרב מחוסר תנועה באיברי האומה. בעם בריא הצבור ממעט בעסק, וכל פרט ופרט משתדל לעשות חובתו, הוא בפני עצמו, בגדול בניו ובתרבות שהוא נוהג בתוך ביתו. עם כזה הוא כעץ אשר ענפיו אינם מרובים משרשיו, ושרשיו מסתעפים ועמקים, וכל הרוחות והסערות שבעולם אינן מויוות אותו ממקומו. ואולם אין מן הצורך לדבר במשלים וחידות. נראה נא הליכות תולדת ישראל.

לעמנו קרה בשכבר הימים מאורע נורא ומפרק הרים, כי באחת התקופות נפסק קיומו המדיני, וזה לא בבת אחת, כי אם על ידי מהומות ומכונות קדמות, והמהומות האלה היה כבחן לערות חומת ישראל עד היסוד בה, ואם היו גם אז בני ישראל נוהגים להיות יהודים באמצעות הכלל ולהטיל כל צרכם על הצבור, באופן שלא היו חיים לאיברי האומה, כי אז בלי ספק עם הפסקת קיומה המדיני היה נפסק גם קיומה בכלל. ואולם יען כי אז חי לא רק עם ישראל בלבד, כי אם גם בני ישראל, לכן שמרו בני ישראל את משמרת היהדות בעת שהדל עם ישראל לחיות במובן מדיני, ורק עבודת בני העם נרמה, שגם עם ישראל עודנו חי וקיים, מבלי היות לו קבוץ מדיני. ולא רק בימים עתיקים היה הדבר נוהג כן, לבלי להשליך על הצבור כל צרכי האומה, ולבלי להעמיס עליו חובות יותר מכפי ההכרח והשעור הנאות, אלא שבכל דור ודור, כל זמן שהיה עמנו בקו הבריאות, היו איבריו שומרים את תפקידם ועושים את חובתם, מבלי לשאת את עיניהם רק אל אפטרופסות הצבור. בימים מקדם נהג הדבר, כי אדם מישראל היה מטפל בעצמו עם בניו, לגדלם לתורה ולחופה ולמעשים טובים, ומצוה בו יותר מבשלוחו; ולכן אם היה בעצמו כר הכי היה בעצמו מלמד תורה, כי חיוב זה מטל על האב, והתורה לא אמרה אל הצבור: ושננתם לבני העם, כי אם לכל אב ואב; ושננתם לבניך, ואולם אם היה האב עני בדעת או מטופל בפרנסתו יותר מדי, באופן שאי אפשר היה לו לקיים בעצמו

את המצוה הזאת, היה מקיים אותה על ידי שליח, כי נתן בניו על יד מלמד, שילמדם תורה, ובידעו ערך החוב הקדוש המוטל עליו בדבר הזה, חזר אחרי מלמדים טובים ומומחים. שאלת "מלמד הגוף" היתה נכבדה מאד בימים ההם לכל אדם מישראל, וכשם שמתיעץ כעת כל אחד ואחד מאחינו בימות הקיץ עם אשתו ועם בני ביתו, היכן ישיילו בשנה הזאת, וכשם שהוא שואל בענין הנכבד הזה בעצת דודו ומסרפו, כך היו אבותינו מתיעצים ו"שוכרים את מוחם", מה לעשות עם עמלם, אלו הבנים, לתת אותם על יד מלמד טוב, למען יראו ברכה בלמודם, ולא היו מתרצים את קושייתם זאת ע"י הצעות לפני "פני" הקהלה, כי הם ידאגו, להקים מורים הגונים, ולא רק העשיר או הבינוני היה נוהר בקיום המצוה הזאת השקולה כנגד כל המצוות שבתורה, אלא אפילו העני שבשכונתו, אם לא היה ממחזרים על הפתחים, היה מקמץ מלחמו לפיו ולפי בני ביתו, כדי לשלם "שכר למוד" בעד בנו, והיה פרעון חוב זה קרוש לו לפעמים יותר מפרעון חובות אחרים, כי אזוהרה של לאו תלויה בו: "לא תלין פעולת שכיר אתך". "תלמוד תורה" היה רק בשביל בני עניי העיר המחזרים על הפתחים או בשביל היתומים, שאין מי שיראנ לחנוכם, ויען כי כל איברי האומה היו עוסקים במצוה זו, שהיתה חביבה עליהם, ולא הטילו עצמם על הצבור, לכן נתיימה תורתנו בידם בדורות הקודמים, כי מה שעושים אלפי יחידים לא יעשה הקבוצה היותר גדול והשוב, ומה שאפשר לחנוך הפרטי אי אפשר לחנוך הכללי. לכן בדורות הקודמים, אף כי היו לנו מלמדים שלא למדו כל עיקר "הסדר" ומחמת הפרדוגיקה לא ידעו אף את שמה, ונמוס ותרבות לפי מושגי הדור החזי מן דבר שמן, עם כל זה יצאו מאומתנו אנשים גדולים בתורה ובחכמה, כמדות ובמעשים טובים, לתפארת עמנו, והעיקר — בעלי אידיאליסמוס שאין דוגמתו בישראל בדורנו, המחונך בבית ספר "מתוקן" ולמד הכל "על הסדר".

ובאופן כזה היה כל איש מישראל, גם בנוגע להתנהגותו בעצמו, עושה חובתו לעמו ולדתו בלי אפטרופסות של הצבור, בכלל היה היהודי מרגיש כנפשו, כי הוא חייב מה להכליל, לא שהכלל חייב מה לו, כל אדם מישראל התפלל בעצמו שלש פעמים ביום ולא כון את לבו לצאת את ידי חובתו בתפלת הקהל, כמו שנוהגים כעת, היהודי לא הלך לבית הכנסת כדי לקבל "השפעה של התעוררות", כמו שאומרים היום, ולא היה נצרך לעזרת הדרשן, למען יכון את לבו בתפלתו, ואם כי התפלל או כל יהודי ורבו בתי כנסיות ומנינים לתפלה בצבור, לא עשו או התפלה לעיקר גדול כל כך, בני העם התפללו, יען כי ידעו, כי זה מחובת כל יהודי, ואסור לאדם שיטעם עד שיתפלל, ואיך יעבור על איסור כזה? הלומדים הלכו אל בית התפלה, רק למען לנוח מעט מיגיעתם בלמודם, כי חלילה להם לספוק מלמודם לדבר חול, ולפעמים חסו על זמנם ולא הלכו אל בית התפלה להתפלל, כי אם עמדו מתוך משנתם והתפללו בבית המדרש, ומטעם זה נשתרבה המנהג בישראל, כי התחילו להתפלל בבית המדרש, שמעיקרא נועד רק ללמוד התורה, וקדושתו היתה גדולה מקדושת בתי כנסיות, ולא רק בתפלה היה הדבר נוהג כן, אלא גם במעשים טובים ובשמירת כל התורה, מעולם לא היה היהודי צריך להתעוררות ע"י דרשות, כדי שיהיה בן נאמן לעמו ולדתו, אדרבה, אם גם היו דורשים לו, כי איננו חייב בכל אלה, לא היה שומע בקול הדורשים, שהרי פעמים רבות החמירו על עצמם יותר מדברי תורה, גם במעשה הצדקה לא היה הצבור שולט כמו בימינו אלה, היהודי נתן וחזר ונתן, מפני שכך יפה לו לעשות, ואיך תזוה אחרת? המעולם שמע, שיהודי התאכזר וקסין את ידיו?

היהודי לא דאג או ל"קיום האומה", היינו שלא נשא את השם הזה על שפתו, אבל האומה היתה מתקיימת מאליה על ידי מעשים טובים כאלה.

אמת הדבר, שבכל דור ודור היו רבנים ודרשנים בעדות החשובות, ואי אפשר היה לקהלה נכבדה שלא תשים לה מורה וראש, אשר ילך לפניה, וכשם שהשתדל כל יחיד לקחת לבניו מלמד הגון ולבתו חתן הגון, כך חזרה כל קהלה אחרי רב גדול בתורה, וכשהיה מקום פנוי באיוון קהלה היה החסרון מורגש, וגדולי העדה היו מעיינים בדבר, לא בשיבתם באספת "פני" העיר, כנהוג בימינו, אלא בשכבם ובקומם הרבו לחשוב בענין זה, וכשירדו, כי במקום פלוגי יש גדול אחד, אשר אפשר שיתרצה לבוא אליהם, שלחו אחריו ושמתו אם וכו' במקום. אבל הרב לא היה אז שומר עדתו, או רק כעין תבשיטין, או כי לקחה אותו העדה למען יהיה הוא ירא שמים ויצאו בני הקהלה חובתם בו, כמו שנהוג כעת, כי אם תופש התורה, מורה הוראה, מרכיב תורה בין הלומדים ומורה לבני עדתו את המעשה אשר יעשו, כי כל הדבר הקשה יביאו אליו, הרב לא הטיף למוסר ולא דרש תוכחה, ואין צריך לומר, שלא היה מלמד תינוקות, ללמד הנערים והנערות "תורה"; ועם כל זה בא הדבר מאליה, שהרב הרבה מוסר ויראת שדי בקהלתו ובכל ישראל ע"י שמו הטוב שהלך למרחקים. היו הרב תופש התורה, אשר הסתפק במועט, ולכן לא היה נצרך לבריות ולא נשא פני עשירים ודבר האמת והתרחק גם מאבק הנופה, — חי רב כזה היו בפני עצמם, בלי אומר ודברים, מהאה נמרצה נגד החיים המנושמים, ובני הקהלה חשבו להם לחוב קדוש, להדבק בו ובמדותיו כרב או כמעט, ואם היה הרב כמלאך ה' צבאות התקדשו בני עדתו לכל הפחות במקצת, גם דרשנים ומטיפים או "מוכיחים" היו לישראל בזמן הקודם. אבל עיקר פעולת הדרשנים לא היה להטיף למוסר ולשעשע מדי שבת בשבתו או בימות החג את העם, המפזק מרוב בטלה, או משום "נוי והדר", כנהוג כיום בבתי כנסיות שבמערב, אלא למען רוות דעת את העם, הצמא לדבר ה' וחפץ לשמוע דברים מובנים לו (דינים או אנדות) בשעות הפנויות בערב וביום השבת וימות החג, כי על פי הרוב היה הרב עוסק בתורה ושקוע בדבר הלכה ובפולסוף התלמידים, באופן שנהגו מזון חכמתו רק לומדי העיר והתלמידים שהתאבקו בעפר רגליו, ואולם העם נהג מחכמתו רק בכלי שני, כלומר, שהרב השפיע על הלומדים והם השפיעו מצדם על העם, ויען כי גם העם התאוה להני מילי מעלייתא שבתורה והיה חושב את למוד התורה למצוה ולעונג גם יחד (כידוע השתאו בעת ההיא על חכמת התורה והתענגו מאד עליה), לכן רצו כלם אחרי הדרשנים, שלמדו להם הדינים הנהוגים בישראל ואגדות מושכות את הלב, וזה היה תמיד בישראל עוד מדורות קדומים, כנראה ממאמרו היקר של ר' לוי (מדרש שה"ש על פסוק חולת אהבה אני): "לשעבר היתה הפרוטה מצויה והיה העם מתאוה לשמוע דבר משנה והלכה ואגדה, עכשיו שאין הפרוטה מצויה וכיותר שהם חולים מן השעבוד אין אנו מבקשים לשמוע אלא דברי ברכות ונחמות".

ואמנם היה נהוג בימים ההם, כי שלב הדרשן בדרשותיו גם אמרי מוסר ותוכחה, וגם הרב בדרשו בפרקי כלה סיים על פי הרוב את דרושו באמרות מוסר, ואולם העם לא העמיד אז את עולמו המוסרי על דרשת הרב או הדרשן, בכלל הכביד העם אז את התורה על עצמו והיה תאב לשמוע מפי הרב, כי עדיין לא יצא ידי חובתו לאלהיו, הוא היה מתעצב לשמוע כזה ומתענג מאד מתוך העצב, ואל יהיו הרברים האלה כפרדוכס בעיניכם, מי שחדר לעומק הפסיכולוגיה הלאומית ידע, כי כן דרך העם בהשקיעו עצמו ברגשות דתיים, לבלי למצוא ספוק לנפשו בכל עמלו וזרחו ולסגף עצמו יותר מכפי

שהטילה הרת עליו, והסנופים האלה, אמנם מכאיבים לו, אבל גם תענוג הם לו, וכעוד שסגפו או "חסדי אור" את נפשם בפועל, הרגיש עם ישראל עונג אין קץ בסגף את נפשו במחשבה וברעיון. העם התענג לשמוע מפי הרב והדרשן, כי יש יראת שמים גדולה מזו שהוא מקיים בנפשו, וכי אבות העולם או התנאים והכמי האומה עשו יותר ויותר בכל מצות ובמדות הטובות; הם קיימו בנפשם את מדת הענוה וכבוד אב ואם ומורא שמים באופן מבהיל מאד. והיה העם בוכה ומצטער, על כי לא עלה בידו לעשות כאנשים המפורסמים האלה, ועכ"ז שבו אל ביתם בעונג רוחני, כי הדות ה' היא מעווס, ובנפשם הרגישו, כי כנים הם להעם הזה, אשר נתן לו ה' תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכו, ואם עוד לא יצאו ודי חובתם לאלהים, קבלו על עצמם לקדש במותר להם ולדקדק עוד יותר במצות התורה ולקיים אותן. לכל הפחות היו ספורי האגדות שגורים על פיהם, וכשהיה נצרך להם לחזק את לבם באלהים או למצוא נחם לנפשם העיפה תחת כונד המשא, אז היו ספורי האגדות נזכרים להם והלהיבו את הלבבות לעמוד בנסיון ולחבב התורה והמצות ולבלי להתרשל במנהגי הרת.

ואולם קושב הדרשה לא היה או "המוסר היוצא", כי אם הלמוד בפני עצמו. כלומר, העם לא למד אנדה ולא שמע למורי הדרשן, למען שמוע מוסר ויראת שרי, גם לא התיצב הדרשן על הבימה והוא פנים העוה ועושה כונים ומדבר מליצות רמות ונשגבות, אשר קבצן ואספן בועת אפיו ולמד אותן בעל פה ומשמיע אותן לפני הצבור המתנמנם, למען התנאות לפניהם וידעו כל בני הקהלה, כי אמנם שוה הוא את שכרו שהוא מקבל. בדרכים כאלה לא היה הדרשן נוחג, גם לא למד את "החכמה" הזאת; כי אם בכל ערב וערב ובימות השבת והחג היו בני העם נאספים לשמוע דבר ה', והוא למד עמהם דינים והלכות, אשר יעשה אותם היהודי וחי בהם, בלי שום התחכמות ובקשת טעמי המצות, וגם לא המציא רעיונים נפלאים ע"ד "המאור שבתורה" וכדומה מהמליצות השגורות בימינו אלה, ואחרי אשר למדו הדינים, התענגו על למורי הדרשות והאגדות, המוסר היוצא מפנינים היקרים האלה שבספרותנו היה מובן מאליו ולא היה צריך למליצות, כדי לחבב אותו על העם. מטעם זה נתרבו "המנינים" בימים הקודמים, כי התפלה בעצמה, אם כי שקד היהודי לבלי יעבור זמנה, לא היתה מספקת לו, וזולת בימי החג, שאז התענג על הפיוטים (שיש בהם ניכ מעין המדרשים), ובשאר ימות השנה היה תאב ללמוד מה היהודי לא הסתפק בעבודת ה', זו התפלה, כמו שנהוגה כיום, אשר עושים אותה העיקר, כי אם השתוקק לדעת את אלהי אבותיו ולעבדהו, לכן עשה על פי המאמר הידוע: רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם למוד אנדה (ספרי, פרשת עקב), ומטעם זה עשו להם "מנינים" וקבעו להם דרשן, כל קבוץ וקבוץ לפי רוחו, כי גם בזה נכיר את הטפוס הישראלי, שהוא חובב את הספרות (אינדיוודואליזמוס), ואיננו מוצא די ספוק בכללות, דרשן אשר ידרוש לפי רוח כל קצות העם, לא מצא חן בעיניו ולא שכר את צמאונו, כי רק בקבוצים קטנים ידע הדרשן לתבן את רוח השומעים ולהרוותם נחת, ולא רק האנשים למדו, כי אם גם הנשים, בדורות האחרונים, רצוני לומר, מראשית שנות המאה הי"ט, התחילו "המשכילים" לקנטר על אבותינו, על כי זולו בחנוך הדתי של בנות ישראל, האם יש קורטוב של אמת בפי הקטגוריא הזאת? הנה טרם כל דבר עלינו לדעת, כי "העין נכר בסריו", שהרי לפי מושגי בני דורנו אין הלמוד בפני עצמו המכוון לנו, "מלמודי הרת", כי אם "המוסר" היוצא מהם, ובדבר כזה הלא רק הנסיון יוכיח, ומה איכפת לנו, אם לא למדו אמותינו בימים מקדם את "למודי הרת" על פי

הקטכיזמוס? על כל פנים ברובן היו כשרות וצנועות והיו מצויינות בצניעותן לתהלה ולתפארת. אמת הוא, כי לא נהגו אז, כמו בימינו אלה, כי בשתניע הבת לשנות חנוך, כלומר בהיותה בת י"ד שנים, שולחים אותה לימים מעטים אל הרב והוא ילמדנה בזמן קצר כל תורת ישראל, למען תדע את "המאור שבה", ואחרי ימים מעטים היא באה בפומבי גדול אל בית ה', מעוטפת לבנים ומשובצת פרחים וקוראת בקול גדול ה"י: "אני מאמין" להרמב"ם או את "הט"ו" אני מאמין שברו חכמי "המוסר" בימים האחרונים מלבם. אחרי כן דורש הרב בכבוד הנשים, כי הן מקיימות את הדת בחיי המשפחה. וכאשר ישובו אל ביתם, שמחים ההורים על נעמה של הבת והוד קולה ואיך פסקה את פסוקה כאחת המשחקות בתיאטרון, ועושים רקורים והלולא רבא עד אור הבוקר. דבר כזה לא היה בדורות הקודמים. בכלל לא באה בת ישראל אל בית הכנסת טרם נכנסה לחופה, ועל אחת כמה וכמה שהיתה מתביישת לעמוד בפומבי ולדרוש בפני קהל ועדה. י"ג עיקרי הדת לא היו נודעים לה, אבל טבועים בלבה ונפשה. בת ישראל חונכה בימים מקדם במעשה ולא בדרשות. בבית הוריה ראתה את החיים הדתיים בתקופה הצניעות היתה יסוד המשפחה. ואהבת התורה והמצוות חפפה עליה כל הימים. על פי החנוך המעשי הזה גדלה בת ישראל ברוח הדת ותהי כשרה וצנועה גם בלי למודי הקטכיזמוס, אשר יעיר גועל נפש בלב כל איש יהודי אמתי. שעוד לא טמטם את לבו במליצות השדופות החדשות. החנוך המעשי הזה הראה את פעולתו באופן מאד נעלה על בנות ישראל. בעודן בבית אביהן ידעו רק הצנע לכת ולעזור לאמותיהן בבית. וגם העשירות שבישראל לא ידעו דבר אחר. בנות ישראל היו כמעין חתום ולא ידעו מהרהורים רעים וממחשבות פסול עד יום כניסתן לחופה, כי לא קראו בספרים המעוררים את האבינוה באיבי ילדותן. בפה מלא נוכל לומר, כי אין עם בתבל, אשר החנוך המוסרי של בנותיו היה במצב נעלה כזה, כמו עם ישראל עד אמצע שנות המאה ה"ח בכל תפוצות הגולה ואמצע שנות המאה הנוכחית בארצות ר"פ. וכי לעגו "המשכילים" על החנוך הנעלה הזה — לעגם לא על החנוך ללמד יצא, כי אם עליהם בעצמם, עד כמה היו חסרי דעת.

ואולם דבר אחד למדו גם בנות ישראל אז, והוא: לקרוא בספר. וכשגדלו קראו בספרות הגרמנית-העברית וממנה שאבו מוסר ויראת שדי, אהבת הדת ועם ישראל באופן נעלה מאד. אין בספרות ישראל ספר חשוב ומרוצה לעם כספר "צאינה וראינה" אשר בו שנו אמותינו ומתוכו ידעו את כל הדרשות והאגדות הנצרכות להן לדעת. ובפרט ספורי מאורעות האבות כפי שציירה אותם האגדה בימים הפיוטי הנחמד להשגיל מאד. בנות ישראל לא שמעו מעולם דרושי הרבנים למוסר ואהבת הדת, ועם כל זה היתה הדת הישראלית חקוקה על לבן, ובימים הרעים והמרים עמדו כנסיון ככל בני ישראל.

אם נחפזין להוציא משפט אמתי, עלינו להגיד: הדרשה האגדית היתה אמנם תמיד חביבה על העם, יען כי תוכה רצוף אהבה לרתנו וגם נאותה לרוח העם, אשר אי אפשר היה לו לשעבד את מחו לפלסוף התורה כמו שהיו עושים הלומדים ותופשי התורה. אבל מעולם לא נמצאה בישראל אותה הדרשה שתקנו בשנות המאה הנוכחית על פי הספוס הפרוטסטנטי. הדרשה הישראלית, כמו שהיתה חביבה על העם, בזמן ששקד עוד על התורה, לא כוונה לזרוע מוסר בלב השומעים, או לשעשע את לבם באיוו הצעות וחרושים, אשר אין להם מקום במוח העם וכמושגו הדתיים, כי אם לרוות את ההרגשה המוסרית שהיתה נמצאת בו ע"י החנוך וכל דרכי החיים והולידה והצמיחה. היהודי שבא לשמוע הדרשה ידע כבר את למודי המוסר הצפונים באגדות וכבר קיים אותם

בביתו ובחיי משפחתו; אלא שתענוג גדול היה לו לשמוע, כי אלה הלמודים נמצאים בספרי הקדש ובדברי חכמינו הקדומים בזמן ומעלה ובא עליהם הסכם האנשים הקדושים בעיניו. הררשה היתה אצלו למוד ולכן מצאה חן בעיניו. באופן זה נהגו לדרוש בבתי מדרשות משנות קדומות בישראל. בית המדרש היה חביב על העם הרבה והרבה יותר מבתי כנסיות. שם למדו גדולי התורה לפי כחם בפלפול ובחריפות ושם מצא העם עונג רודני אין קץ בשעות קבועות לו. אבל בית הכנסת לא הספיק להעם די צרכו הרחני. אנו מוצאים, כי השתדלו לשבץ בפיוטים את אגרות חז"ל, ולכן היו גם הפיוטים חביבים על העם, במדה שהגיע למדרגה זו. להבין את מליצותיהם. אבל הררשה בתמונת הנוכחית, כמו שהיא נהוגה בארצות המערב מראשית שנות המאה הנוכחית, לא נבראה מתחלה בציון ישראלי. ההררשה הראשונה יצאה מברלין ומהמבורג, מרכזים להאמונה הפרוטסטנטית. מכהני הדת הזאת ראו משכילי ישראל בדור ההוא ואמרו לעשות כמהם. אבל כידוע ישנו הבדל גדול בין מושגי הדת הישראלית ובין מושגי הדת הפרוטסטנטית. הדת הזאת כל עיקרה הוא רק השקידה על כה"ק והאמונה בקדושתם, מכלי הקור ודרוש הרבה. היא בטלה הרבה מן הענינים ששייכים לכהונה לפי מושגי הדת הקתולית. הכהן הקתולי איננו צריך לדרושים ולרבוני דברים, יען כי כל קתולי נאמן לדתו בכל צעד וצעד צריך הוא לסיוע כהן דתי ולשמוש דתי. לא כן הפרוטסטנטי; הדת איננה אצלו כל כך דבר שמושי בחיים, כי אם אמונה, דבר המסור רק ללב. ולכן העמידו לכל הפחות את פעולת הכהן הדתי על הררשה, לדרוש להם בכל שבוע על פי פרשת השבוע מהני מילי מעלייתא דאית בה. זאת ראו משכילי עמנו בראשית שנות המאה הי"ט וכזה אמרו לעשות גם בבית ישראל. דעת התורה נשכחה מהם ובמקומה באה דרשת הרב, אשר הוא יהיה יודע התורה בעד כל העם, ורק מדי שבת בשבתו, כאשר יבוא העם אל התפלה, ישמע מפי הרב מה היא התורה והלמודים האצורים בה. לכן אהדו את הררשה עם התפלה והעמידו כל עולם היהדות רק על העבודה בבית הכנסת.

ואולם אם נתן עצה לבני עמנו בארצות המערב, כי יעזבו את הררשה סרת הטעם, ויכל היות, כי נשגה בזה. הרמב"ם אחרי כי הציע כל תורת הבריאות והורה לאדם דעת, אך יתנהג בשמירת בריאותו, אמר בצדק, כי כל זה ראוי וכשר לאדם, אשר לא בא לו עוד שנוי וסת ולא נתקלקל לו עוד שום אבר או כלי המספיק מזון לנופו. ואולם אם נתקלקל לו אחד הצנורים האלה שוב אי אפשר לו להתנהג כאדם בריא ולאכול כל מה שמספיק לאיש כזה, כי אם ררושה לו הנהגה אחרת לפי מצב גופו החולה. כן הדבר בנוגע לחנוך העם. אין ספק כי טוב לו שילמד בעצמו וידע בעצמו מה הדת הורשת ממנו. ואולם אחרי כי סוף סוף נשתכחה התורה אצל אחינו שבארצות המערב, אפשר שגם זו לטובה, אם ישמעו לפעמים דרשה, המעוררת את הלב, ואם ישתדלו חכמים להבין להם את, המאור שבתורה. אבל מי האומר להעתיק את, "השורק" הזה מאדמת גרמניא ומיתר המדינות, אשר נשתכחה כבר התורה שם, ולטעת אותה על אדמת רוסיא ופולין, הרי הוא כיועץ לאיש בריא, כי ימלא קיבתו מאלה השקויים שנתן הרופא לזה שקיבתו נתקלקלה. דרשה כמובן כזה אין בה צורך לעם אשר איננו ריק כל כך מתורה, ואיננה ענין יקר וחשוב כל כך, עד שראוי יהיה לחרוד עליה כל החרדה הזאת ולהעתיקה ממקום למקום.

אמת הדבר, כי מרגישים אנו צורך בלמודים, ויוכל היות, כי לבני הדור הצעיר ברו"פ איננו מספיק עוד הלמוד בגמרא ומדרשים בלבד ושואפים הם אל ענינים אחרים.

אבל בשביל זה ראוי לשנות רק את הלבוש החצוני ולא את עצם הדבר. אנו רואים, כי בדורות אחרים אחרי הרמב"ם חשקה נפש השומעים בפילוסופיא. מה עשו או חכמי הדור? הם למדו לעם את הפילוסופיא הערבית משוכצת בלמודי תורתנו. החשוב והנודע בספרים האלה (שעיקרם הם רק דרשות שדרשו חכמי הזמן ברבים) הוא ספר "עקדת יצחק" לר' יצחק עראמה. ואולם איננו יחיד במינו, כי כמהו ישנם במספר רב. אופן הדרשה הזה היה נהוג גם באיטליא, כי אלה הנבונים והמשכילים שהיו צמאים לדברי חכמה לקחו להם דרשן שידרוש לפניהם לפי רוחם.

בימינו אלה נמצא חפץ ברעת תולדות ישראל וחקר הקולטורה שלו, להכיר את הרוחות המנשבות בלגל עולמנו, מעת היינו לגוי עד היום הזה. אין ספק בדבר, שהחקירות האלה חשובות מאד. ואם נמצא שהעם תאב להן, הרי נוכל בנקל לרוות צמאוננו, וגם אין לנו צורך, להציע הצעות ולחדש דברים התלויים ברעת "הקהל", באופן שיהיה מן ההכרח לשנות את פני כל העדות, טרם נגיע אל המטרה הדרושה. נעשה נא כאבותינו, אשר לא חנו תמיד לאפטרופסות הכלל, כי אם כל ענין הדרוש אל העם היה נעשה על ידי הפרט. עשרה אנשים מוצאים, כי זה הוא דבר חשוב ונכבד, להעיר הלבבות ע"י הרחבת ידיעת רוח היהדות ותולדותיה. טוב איפוא! מה להם ולבתי כנסיות מתוקנים על פי רוח אירופא ולדרשנים היוצאים מבית מדרש לרבנים, אשר הם אומרים להקים לתכלית זו ואשר צריך שיבוא על זה מתחלה הסכם הממשלה ואחרי כן נחויץ לאסוף כסף די צורך בית כזה ולמצוא מורים מהוגנים ותלמידים ששמשו כל צרכם — כולי האי ואולי יעשה הבית הזה פרי ישוה לו ולא יגדל אילני סרק כמו בארצות אחרות! — ולמה כל הצער הזה? אלו האנשים, החפצים בתחית האומה ומקיים להגיע אל מטרם ע"י הרחבת למודים, יתאספו בביתם וילמדו ויחקרו בענינים כאלה ככל אות נפשם. ואם יהיה הענין דרוש לחפץ רבים, יאספו על דגלם עוד צעירים אחרים והיו למחנה גדול וכבד. אולי על ידי האנשים האלה תתעורר אחרי כן כל העדה, להכין להם מדרש באופן כזה, באופן שיכשירו הם את הדור, ועדה משכלת ומרוכה ביודעים ומבינים מאליה תחוש הצורך לרב חכם ומשכיל. וגם הרב הזה ימצא בלי בית מדרש לרבנים, כשם שהיו נמצאים באומתנו חכמים גדולים ומפורסמים, כשהיו דרושים להעם, גם טרם ידעו מה הוא בית מדרש לרבנים.

העיקר בחיי האומה, שירגישו האברים רוח חיים בעצמם, ותחת לעוין עצות ולדרוש תלי תלים של הלכות בענינים אשר תלויים הם באלפי מניעות וסבות מן החוץ, יעשה כל איש ואיש מה שבבחו לעשות ומה שבחפצו לעשות, ואז מאליו יקבל הכלל השפעה גדולה מאבריו וישפיע גם מצדו על איברי הגוף. כי כן הלב, שהוא מרכז החיים, משפיע על הגוף ומקבל השפעה משאר האיברים. מי שחפץ בקיום עמנו ובשכלול הבנין החשוב הזה איננו נוקק דוקא לחכות עד כי יקומו הכל לבנות את חומת ירושלים. כי אם יעשה הוא מה שבידו, ואם לא יהיו כל בני ישראל מתוקנים לפי הצורך, לכל הפחות יהיה מספר מעט דרוש אל החפץ. אם אנו רואים שהדת היא יסוד גדול לקיום עמנו, מה לנו לדרוש הרבה ולהביא ראיות מן הכתובים ומן השכל, כי כן הוא וכי עלינו לעשות כזאת וכזאת בנעורינו ובזקנינו, וע"ז יצמח וכוח גדול ולא נכוא לעולם לירי מעשה? נעשה נא הנסיון בבתינו אנו ונגדל את בנינו על כרכי הדת, למען יהיו גם נאמנים לעמנו, כפי שאנו חושבים. לעשות מה לטובת הכלל כלו, זה הוא דבר המסור רק למעשים, ובנוהג שבועולם, "מי שיש לו מאה יש לו גם דעה" וידע מה לעשות ואיננו נוקק להצעות שאנו מציעים; אבל רוב בני אדם אי אפשר להם לפעול בעד הכלל, בעוד שאפשר ואפשר להם

לפעול במשפחתם ובין מכיריהם ויודעיהם; ולתכלית זו אין צורך ברבוי דברים, כי אם ברבוי מעשה, כל פרט לפי כחו.

אולם איך שיהיה, בשום אופן לא נביא תועלת בחקותנו מעשה אחינו שבמערב, לעשות את בית הכנסת עיקר ובית המדרש ספל, ולעשות את הדרשה למלאכה, אשר יעמוד עליה האדם על ידי למוד מלאכותי. טוב לנו שיהיה בית המדרש העיקר ושם גם יתפללו, ואל נעשה את בית הכנסת עיקר ושם גם ידרשו. כי על ידי זה תהיה הדרשה חסרת חיים אמתיים, והצל לא תציל גם את עבודת ה' זו התפלה, כאשר חשבו בראשית תקון הסדר החדש. כי לבסוף גם הדרשה לא תשעשע את הנפש השוממה, ובית הכנסת, אשר עליו העמדנו את כל קיום עמנו, ישאר שומם וריק מבלי באי מועד. וגם זאת לדעת, כי גם בנרמניא, שמשם יצאו הדרשות, כבר נזכחו, כי לא שמרו הדרשות את תפקידן ולא הצמיחו את ישועת ישראל, כאשר קיו מראש; ואין לנו מנהג רע מזה, לבחור בדבר, אשר העדר ערכו נגלה כבר גם לאלה שהחזיקו בו עד הנה.

בכלל היה טוב מאד, כי אחינו במזרח לא ידונו על עניני המערב על פי השמועה וגם לא על פי ראייה שטחית בהעברה בעלמא, כי אם בראיה חודרת לעומק הדברים, ואז יזכה, כי אמנם כמה תקונים נחוצים בחיי עמנו, אבל התקונים יהיו, כמאמר צונין, בעם, שבכמה פרטים סר מדרך הישרה ולכן הוא מרגיש סימני חולשה בנופו, ולא במנהגי דתו, שאינם צריכים כל כך לתקונים, כפי שיתראה לנו בסקירה הראשונה. לנו נחוצה רק הדעת, איך להשתמש במנהגים האלה, ואז נמצא בהם חספין ותועלת גם עתה.

שני בתים.

בעודני נער ובצלאל כבר איש זקן בא בימים; ובעוד בצלאל ילד קטן, היה הבית אשר בו ישב כל ימי חייו — בית ישן נושן.

מי בנה את הבית? אין איש יודע.

המסורה אומרת, כי לאביו זקנו של בצלאל בא הבית בירושה מאבי אמו, באין לו בנים, ומאז ועד בצלאל, זה דור שלישי, ימסר הבית בירושה מהאב להבן, ובימינו אלה בצלאל הוא בעל הבית הזה.

יש עוד מסורה שניה ושלישיה לה — אבל די לנו בהראשונה ודי לנו לדעת, כי בצלאל שליט הוא בביתו ואין אדונים זולתו, ומה יקר לו הבית, אשר בו כל חי רוחו ונשמתו!

חביבה עליו רעיתו, נחמדות הן לו בנותיו, אבל על כלם חבה יתירה, בלבו לביתו, אשר ישמרוהו כאישון בת עינו!

ביתו ישן נושן הוא, עמודי עץ שומרים וסועדים אותו ממזרח וממערב; אבל את השמירה המעולה הזאת שת עליו בצלאל לא באשר ירא הוא סן לא יחזיק מעמד מרב

זקנה ויפול על יושביו; כי אם להגין עליו מפני הענלות העוברות בחוץ, לבל תרחקנה לעבור סמוך לכותל.

הבית עמד מצד אחד בגרון נטוי ומצד השני שקוע בכטן האדמה, עד כי מרחוק נראה לעין כל כנובע החבוש לראש קונק. אבל הלילה, לא הבית אשם בזה, כי אם המקום גורם, וכמה פעמים ספר לי בצלאל בנחת רוח, כי הבית עורנו בחוקו, נכתו אז כמו עתה, ורק באשר קרוב להבית הזה עבר לפני עשרות שנים, ואולי מאה שנה, נהר גדול אשר דגים אין מספר פרו ורבו בו, כי על כן קרקע הבית מצד אחד שוקעת ויורדת, ולולא זאת אין דבר.

הבית גדול הוא בשטחו: בארכו וברחבו, אבל לא בגובהו. כנודל הבית יגדל גם התנור בו, הממלא כמעט כל הלילה, עד כי כמעט אין לחימין או לחשמאיל, ואי אפשר גם לעמוד שם בקומה זקופה, אם לא נחפזין להנפך בראש או ביתר האברים. כאשר יוסק התנור, או פרצים יצא העשן מבין הבקיעים הרבים בו מכל עבר ופנה וישם מחנק באף היושבים שם. והיושבים שם רבים הם: הוא, בצלאל, ואשתו ובנותיו ושני התנור לוקחי בנותיו, אשר לכל אחד מהם נתן נדוניא חלק בהבית, וגם שכן מטופל בכנים ובכנות ישכון שם בערפל.

— למה לך תנור כזה? — התחננו חתניו לפניו — התנור הזה מעיק תחתנו ויצר צערנו, והלא גם תנור קטן, כחלק העשירי ממדת התנור הזה, יספיק לנו! במקום תשובה הביט עליהם בצלאל בעינים מוזרות, כאלו שומע הוא דברי משוגע. — הן התנור נעשה בשביל הבית ויושביו, ולא הבית ויושביו בשביל התנור — הסיפו חתניו לחנות לפניו, והוא או כאיננו שומע או ירק יורק בפניהם ויעשה באצבעו אות על מצחו, כי בינתם הסתתרה.

השמש המאיר לארץ וגם לדרים ברחוב מ, אשר שם ימצא בית ר' בצלאל, פסח ודלג על הבית בעל כרחו, כי בעליו לא נתנו לקרניו להרוג בו; במקום הזכויות כחלונות נראו רק בלווי סהבות וגליוני נייר כתובים פנים ואחור, והם הגינו על הבית מפני האורה הכלתי קרוא. רק כננב באו לפעמים קרני השמש במחתרת, דרך הבקיעים הרבים בקירות הבית, ולפעמים גם דרך בלווי הסהבות וגליוני הנייר, אם נשבה רוח חזקה מבחוץ ופנתה להן הדרך.

כאשר התחילו רבים מבעה"ב לתת את בתיהם ב"אהריות" מפחד מלאך האש, היה גם בצלאל בין הבאים.

הסוכן של "חברת האהריות" התבונן על הבית וישחק במנוח ראש ויאמר אל בצלאל: בתים כאלה, העומדים לנפול, חורבות הן ולא בתים. באותו הרגע פגש האיש במבטי בצלאל ויבן כי למשוגע יחשבהו, וכן גם באמת היה בעיניו: "ביתי הגדול, אשר תנורו אולי גדול מכל בתי הרחוב ואשר בתוכו יושב אני ואשתי, בנותי וחתני, שכן ומשפחתו, בית הנותן כה לבעליו לטעון ולבחור בבית מועצות העיר — בית כזה לא תקבל החברה! האם לא משוגע הוא הסוכן ממראה עיניו?"

— הראיה היותר ברורה, כי לביתי דין בית כלכל הבתים ועוד יותר מהם — היא, כי משלם אני מס בעד מקום הבית לאדון העיר פי שלש וארבע משכני השוכנים סביבי, אשר בתיהם כאין נגר בתי, אשר בו יושב אני ואשתי, בנותי וחתני, שכן ומשפחתו. אבל הסוכן מחריש ולא יענה דבר.

— המקום אשר הבית עומד עליו אמנם גדול ורחב ידים הוא; אבל הבית עומד

בחוקת סכנה ודין חורבה לו; גדול הבית מכחויץ אבל קטן הוא מבפנים ואין בו מקום פנוי מחמת התנור, המרבה רק עשן לאכול העינים. התנור מוציא הכל יותר מדאי ודרך החלון והקירות יגשב הרוח בחוקה ומויק לבריאות — טענו חתניו בשוב בצלאל הביתה, בפנים נועמים, מאת הסוכן השוטה והפתי.

והוא עומד בשלו ומחויק בדעתו.

בצלאל איננו מהעשירים, אבל לא מהעניים: בצלחתו ימצא די כסף לבנין בית חדש, אבל — רק כסיל ובער, חצוף ועו פנום יעו להציע לפניו עצה נפתלה כזו. כי יקר לו הבית הזה מכל הוננו, ואולי גם מחייו.

בצלאל בכלל איש חכם ונכון הוא, וכאשר נדבר עמו בעניני העולם נתפלא לשמוע מפיו דברים הנאמרים בהגיון ישר ושכל עמוק; יש לו גם ידיעה בכל, וגם חכמת הנורה והבניה והלכות בנין בית אינן מזורות לו כל עיקר; — אבל בנוגע לביתו, ארור האיש המטיל בו דופי, כי בו יראה עולמו והוא כל חייו.

בבקר אחד מימי כסלו, כאשר הפין בצלאל לקום ממשתו, והנה מתלאה: הראש כנגלגל, האזנים תצילנה, הרגלים כבולי עץ ולשונו בצמא נשתה. אשתו הבהילה את הרופא. הרופא התבונן עליו בשים לב ויוציא משפט: המחלה באה בעקב הרוח הקר הנושב. . . .

— אבל הן זה יומים לא יצאתי החוצה, כי נתתי את מנעלי. . . .

— לא להרוח הנושב בחויץ כונתי, כי אם להרוח הנושב פה בבית מכל העברים — הוסיף הרופא לדבר וילט את ידיו באדרתו.

— היה לא תהיה! חש אני בקיבתי, אתמול אכלתי אכילה נסה. . . . זולת זאת אין דבר! — מחויק בצלאל בשלו.

הרופא עומד על דעתו, ובצלאל טוען להדימו.

והמחלה הולכת ונוברת. הרופא נקרא שנית, ובכואו לא היה הפעם כח בלשון בצלאל להוכיח לו משוגתו בפניו, ובו ביום לקח בצלאל מן הבית הוה, אשר יכול לקרב קצו, ויובא לבית אחותו האלמנה היושבת ברחוב ב.

ירחים אחרים שכב בצלאל על משכבו. הרופא כבר אמר נואש לחייו, וחתניו, אשר במתים חשבוהו, חלקו ביניהם את הנדוניא: אחד מהם קנה מאת השני את חלקו ויתן גם להאלמנה החיה כסף כתובתה ויקעקע לא ביד את החורבה הישנה, אשר בנפלה לא הוציאה גם כל אנחה, כי אם נפורה לכל רוח כאבק פורה; ובחדשי הקיץ הקים במקומה בית חדש, ערוך על פי חקי הבניה בימים האלה, ויובא הוא ואשתו לגור בו, וגם להאלמנה פנה קרן וזית, אף כי מעת חלה אישה את חליו בבית לא ישכנו רגליה, כי היא סועדת אותו על ערש דווי.

כמוכן לא הוגד מאומה לבצלאל החולה מכל הנעשה, כי למה יראיבו את לבו על לא דבר, ומה גם כי עיניו לא תראינה עוד את הבית החדש.

אך בסוף ימי הקיץ החל בצלאל פתאום לשוב לאיתנו; מיום ליום נבר חילים, ובאחרונה קם ממשתו, ובאחד הימים, כאשר לא היה איש בבית, ויקח את המשענת וילך לו לאטו וישב למקומו. . . .

אבל הבית אין.

לשוא יחפש אותו, לשוא יתבונן אם לא הובילוהו רגליו לדחוב אחר — הכל עומד על מקומו: הנה בית שכנו שמעריל מימין ובית נפתלקע משמאל; רק ביתו הגדול, אשר בו ישב הוא ואשתו, בנותיו וחתניו, שכן ומשפחתו — הבית הזה איננו, ועל מקומו עומד בית חדש בחוצפה יתירה, וחלונותיו קרועים ומשוחים בששר. . . האמנם? היתכן הדבר? האם לא בחלום חזיון לילה יראה דמיון כזו? או אולי לא סרה עוד מחלתו ממנו וחלום נורא יבעתהו? . . .

ברגע הזה נפתחה הדלת, וחתנו, אשר מכעד החלון ראה את חותנו בא, מהר וירץ לקראתו ויבקשהו לבוא הביתה.

— אבל איה אנכי, ואיה ביתי? — צעק בצלאל בקול נורא ואיום?

— זה הוא ביתך החדש, והבית הזה אדיר וחוק הוא ונבנה מקרוב. . . למענך, לכל תחלה במקדם. . .

— ואיה ביתי ותגורתי? הנה הוא תנורך העומד בפנת הבית, אשר כמעט לא יראה מרחוק; האם הבנין הזה, אשר לא תואר ולא הדר לו, נבנה על חורבן ביתי? — צעק בצלאל מתיאש.

עיניו קמו בחוריהן, ברכיו כשלו ויפול מלא קומתו ארצה ויתעלף. הרופאים חשו לעזרתו; הוא שאף רוח ואחרי רגעים אחדים רוח לו מעט, אבל אך פקה את עיניו וישא אותן מרום וירא את התקרה הרחוקה והגבוהה, תחת אשר מקדם היתה חבושה לראשו, ויזכור את כל הנעשה וישב ויתעלף. לחנם עמלו הרופאים, לשוא בכתה אשתו תמרורים, לשוא קראו אותו בנותיו וחתניו, כי בבית הזה ימצא מנוחה נכונה, כאשר כן ימצאו בו גם הם — אך שב רוחו עליו, ועיניו מלאו דמעות; לא אכל ולא שתה, לא דבר עם איש, ורק התבונן על התקרה ועל הקירות. —

ובעוד ימים אחדים יצאה נשמתו בטהרה, בקראו: ביתי! ביתי! — —
יגוה בשלום על משכבו!

ד"ר מ. א. אייוענשטאדט.

פטרבורג.

יהודה ליב גארדאן.

(זכרונות ומחשבות)

(ג.)

גם כהשיר "שומרת יבם" חפץ גארדאן לתאר אשה עבריה אומללה. הוא חפץ לתאר, אבל התאר? — זאת נראה מיד. המשורר מספר, כי יונה בן הושע "איש צעיר לימים, חולה גוע, ולמראשותי החולה אשה יושבת"

בַּפֶּסֶל אֶבֶן שֵׁשׁ סָמַל הָעֶצְבָּת

יָפָה וְעֵדִינָה בַת עֲשָׂרִים וְשָׁנַיִם

פְּנֵיהָ כְּשִׂיד, כְּדָם הָעֵינַיִם

נִפְשָׁה הַמָּרָה מִתְעַשֶּׂפֶת בְּיַגֹּנָה —

הִיא אֵשֶׁת הַמֵּת וְשָׁמָּה אָף הִיא יֹגֵה.

הרופאים אמרו נושא לחיי בעלה, שהיה בן יחיד לאביו ולאמו, והוא הולך למות בעודנו כאנו. המשורר מספר לנו, כי לא בפעם הראשונה רואה הוא "יונת אלם" זאת, כי עוד בפעם אחרת ראה אותה, ביום חתונתה זה שלש שנים, וגם אז היתה נאלמה ותסתיר פניה. הוונג הזה עלה יפה כפי עדותו של גארדאן, "וידמו לבני-אלים... וירקרו כאלים", הכל כאשר ירוש צלצל החרוזים, אבל גם מליצת הכתוב לא נשכחה:

כָּל עֲצֵי הַשָּׂדֶה לָקֶם כַּף מְחָאוּ

הַבּוֹקְבִים בְּמַסְלוֹתָם בְּמַחֹל יִצְאוּ

וּבְנֵי-אֱלֹהִים הִרְיעוּ אֶף שָׂרֵי.

סוף דבר, הוונג היה מאושר עד מאד. "כשני בני יונה בארובתם ישבו", וירוו דודים ויתעלסו באהבים, והנאהבים והוגעמים האלה ישבו שלש שנים על שלחן אביהם. אך גם בכוס אושר זה היה נטף מר. כאשר יאהבו המליצים לדבר, ליונה לא היה פרייבטן. "ולבעבור הרעימה פקד (אלהים) את חמותה ויתן לוקניה לה ילד קטן". והנה פתאם נחלה יונה בן הושע מחלה ממארת, ויונה העדינה, זה שבעה שבועות תשמור על בעלה, לא ירעה מנוח יומם ולילה, לא לחם חמדות, לא שנה ראתה! —

יֵעַן כִּי בַת-יִשְׂרָאֵל הִיא יוֹדַעַת חֻבָּתָה!

המשורר מבאר ומטעים ליונה הנגה את עצבה ואומר לה: "... את עתידה להיות

אלמנה באבך — אלמנה צדורה — יבמה שומרת. — ולמען קדם את הרעה נועצו הוריה, כי יתן הגוע ספר כריתות לבתם, אולם איש לא ערב לבו לאמר:

שַׁלַח אֶת אִשְׁתְּךָ אֶהְיֶה לָּךְ

כִּי מֵת אִמְךָ לֹא תִקּוּם מִמָּוְתְךָ!

ובראות אמו של הגוע כי אין איש אשר ידבר את כנה ההולך למות על אדות שלוחי אשתו, מצאה היא עת נכונה לדבר את כנה בבקר אשר התורה "ויכן כי קרוב יום מותו". ויונה הגוע נאות לתת גט לאשתו. אז מהר אבי החולה "בעל כנפים", להבהיל הסופר עם עריו השנים, וכאשר היה הכל מוכן ומוזמן לסדור הגט קם להם שטן ממקום אחר "בתמונת רבי־משכיל לטרף משחר". הרב המשכיל "דרש בעד סדור הגט מאתים זווים". הורי הגוע מתחננים להרב, כי יקח החצי, יען כי זה שנים רבות ירדו מטה מטה "ואת יתר הבו אכלו הרופאים עתה" וגם אם יקחו את כל הון ביתם לא ימצאו מאתים זווים, אבל "לשוא הוסיפו העשוקים חלות פני הרב, לשוא התרפסו וירבו עליו רעים", כי הרב "לא גרע אף פרוטה מן הסך הרב". ובעוד שהורי החולה, שחתרוששו עושים הנה והנה

לְפִיּוֹם אֶת רַבִּים, גַּם לְקַבּוּץ הַכֶּסֶף.

לֹא תִהְיֶה הַחֲלָה וַיִּגְעוּ וַיֵּאָסֶף.

כל השיר עשוי ומחובר בכונה מיוחדת למען הסוף, למען יוכל המשורר להניד:

צַר רַבִּי וּמִזְרִי, צַר לִי עֲלֶיךָ,

נִחְלָה מִבְּתֶךָ, אֵין גְּהֵה לְשִׁבְרֶךָ,

הֵן הִיא לֹא לְעוֹלָם תְּהִי יְבָמָה שׁוֹמֶרֶת,

אֶךְ לָךְ מִי יֵשִׁיב הַשְּׁקָלִים הַעֲשֵׂרֶת!?

המשורר חפץ לתאר "שומרת יבם", כאשר יעיד שם השיר. ומה אנחנו רואים? אנחנו רואים רק צל צלה של יונה העצובה, אך כל תמונה, כל נפש חיה לא נראה. המשורר ראה את יונה בפעם הראשונה כשעמדה "תחת החופה בשושנת אדרת" (?), את פניה לא ראה וגם ללבה לא ראת. לכן אין אנו יודעים אשה זו מה היא, מה תכונתה, מה סגולות נפשה ורוחה. המשורר אומר כי היא "יונת אלם". המליצה היא נאה, יען כי שם האשה יונה ובתהלים נמצא "יונת אלם", אבל הכנוי הזה לא יניד לנו מאומה. אף כי חכמי העופות כבר תארו לנו בפרוטרוט את ארחן ורבען של היונות, תכונתן וטבען, בכל זאת ימצאו החוקרים עד היום סגולות חדשות ביונותיהן, אשר אליהן יתבוננו, ולא חרי זו כהרי זו. או הנחשוב לסגולתה המיוחדת כי עמדה תחת החפה כשושנת אדרת? אבל יש שושנה ייש שושנה, שלש שנים עברו מיום חתונת הזוג הזה, ובכל שלש השנים האלה "ישבו כשני בני יונה בארוכתם". את חיי בני היונה יודעים אנחנו, אמנם, מספורי חוקרי הטבע, אבל הכן יחיו בני האדם שלש שנים? והנה פתאם נחלה יונה בן הושע, ואשתו יושבת שבעה שבועות למראשותיו ולא תדע מנוח יומם ולילה, לא תאכל לחמה ולא תראה שנה בעיניה, לא יען כי תאהב את בעלה, לא יען כי נפשה קשורה בנפשו, לא יען כי אהוב לבה ומחמד נפשה גוע לעיניה, כי אם יען "בתי־ישראל היא יודעת חובתה". היא בת ישראל סתם העושה את חובתה לבעלה. ובתי־ישראל זאת היושבת

למראשותי בעלה הנוע "ופניה כשיר, כדם העינים", אין אנחנו יודעים רגשות לבכה ורעיוני רוחה. ולולא המשורר שהניד לנו סבת עצבה: יען כי היא עתידה להיות "אלמנה צרורה — יבמה שומרת", — לולא זאת היינו אומרים, כי יונה יושבת "קדרנית בחמת רוח", יען כי אהוב לבה נוע לעיניה, וגם זאת לבד סבה מספקת. הירע גארדאן את לב האשה בכלל ואת העבריה בפרט, אם בשעה שהורי יונה והורי בעלה עושים בה וכה לקחת מהחולה גט פטורין, ובשעה שהמה מתוכחים את הרב, — אם בשעה שרגית כוז אין האומללה עושה או אומרת דבר, אין היא מתנגדת אף נגוד קל לכל המשא ומתן הזה. אלו היתה יונה נפש חיה ומרגשת, או בודאי היתה סובלת ומצטערת במצבה זה עוד הרבה יתר מאפוטרופסות הוריה והורי בעלה, אשר אמרו לקדם הרעה ולמרר את חי הנוע האחרונים ולהעמיק את הפצע גם בלבה. גארדאן חפץ לעורר רחמים בלב הקוראים אל ה"שומרת יבם", אבל איך נשתתף בצרת אחותנו זאת, אם כל אות חיים, אם כל רגש אנושי, חפשי וטבעי אין בה? בכל השיר לא שמענו מפיה אף מלה אחת, לא ראינו בה אף אות תנועה. כצל היא יושבת למראשותי החולה, יען כי "בתישראל היא יודעת חובתה", הוריה נועצים איך לקדם את הרעה, בעלה אומר דריו, כי הבין שקרוב יום מותו, אמו מדברת על לבו כי ישלח את אשתו, אביו הביא את הסופר גם עדים שנים, הרב המשכיל עומד ודורש בעד סדור הגט מאתים זווים, והאומללה מה מעשיה בשעה זו? איך? מה תהנה רוחה? — היא כמו איננה, המשורר כמו שכחה, פניה לא יראו עוד בכל השיר. כל השיר הזה לא נברא אלא בשביל הלעג, שהמשורר לועג להרב המשכיל. אמנם רב משכיל כזה הדורש מהורים עניים שקראוהו לסדר גט לכלתם, בשעה שבנם הגוסס מוטל לפניהם — הדורש דוקא מאתים זווים ולא יועילו כל תחנה, כל התרפסות וכל מליצת רע, רב כזה הוא חיון יקר עד מאד גם בין הרבנים המשכילים מדור העבר שיצאו מבית ספר הרבנים, אבל החדוד נאה, ההלצה מתובלה בפלפלא חריפתא, ולזה יקראו קוראינו בשם שירה נאדרה.

בדרות הבינים היו כותבים גם ספרי השכון והגדסה על דרך השיר בחרוזים; רבי מגדל מאהר כתב את התרי"ג מצות בחרוזים וגם בימינו נמצא אישכנוי אחר מלומד דת ודין, אשר כתב את ספר העונשים של האזרחים במשקל ובחרוזים על פי כל חקי מלאכת השיר. אבל לא יעלה על דעת איש הספרות באירופה לחשוב חרונים כאלה למשוררים, כמו אשר לא יעלה על דעתם לחשוב את העושה שלטים בששור וסממנים לציר חכם חרשים, ואנחנו כשם שיש לנו טביעת עין להבדיל בין סחורה טובה למוזיפה, כן אין לנו כל הרגשה נאמנה להבדיל בין רגש אמתי הנובע ממקור הלב ומעמק הנפש לרגש עשוי היוצא מצרופי המלים, ולכן יש עוד כיום צורך להוכיח, כי שיר ה"שומרת יבם" הוא רק — מליצה והלצה בחרוזים.

* * *

בשירו "אשקא דרספק" מתאר גארדאן אשה המונית, את שרה אשת אליפלט בעל העגלה. שרה היא טובת לב, עקרת הבית, אוהבת מאד את ילדיה ובכלל אשה כשרה ויראת אלהים, ואליפלט גם הוא:

יומם וליל עבד עבדת פֶרְךָ

גם נפשו גם סוקיו ענה בִּפְרְךָ

גם הוא אוהב את ביתו ואת ילדיו אשר ישבו מסביב לשלחנו „כשתילי זית“. אולם לפעמים ישתה כוס יין יתר מעט על המדה, או יפריע את שלום ביתו: ירים ידו על אשתו ויטיל עליה אימה, אבל היא הסכינה עם גורלה בחיים, ועולמם היה כמנהגו נוהג. ויבוא חג הפסח, ובבית אליפלט „הכל נעשה יפה: ייגו יתאדם, מצותיו מעשה אופה, כל זווית הבית נקיות וטהורות, נרות המערכה יאירו במנורות, ילדיו לשלחן מסביב כשתילי זית“. והנה פתאם בא שטן: שרה מצאה במרק, אשר הכינה לליל סדר, נרגיר שעורים. „לשמועה הזאת אחזתם חרדה. לבס מת ובשרם סמר מפחד, ומירי אליפלט נפלה ההגדה“. שרה שמה את מעילה עליה ותחפוץ ללכת אל בית המורה-הוראה. אבל בעלה נער בה בזעם: „הנה כל היום כחמור פרך עמלתי ומאום לא טעמתי, לחם לא אכלתי, גם הילדים ירעבו ויבקשו אכל, עתה יחמיץ הרב את אכלנו ומה-נאכל גם נחנו גם טפנו?“ ושרה, אשר יראה מפני תנופת יד אישה גם „חסה על עולליה אשר אהבה“, לכן „בידים רועות ובלב יחיל בקרב הגישה למו ארוחת הערב. אליפלט וילדיו אכלו וישבעו, והיא יושבה מנגד צמה רעבה ובמרק הפגול ידיה לא נגעו“. ובכן שבת משוש הגם, ושכר על שכר בא, כי ביום המחרת נמצא בקדרה עוד נרגיר שעורים אחר, וכבוד שתי שעורים נלאתה שרה האומללה לשאת עליה, לכן מהרה לבית המורה-הוראה לשאול שאלתה עוד „טרם יבוא אישה מבית הכנסת“. והרב החמיץ את האכל ואת הכלים. שרה נשארה בבית הרב כהלומת-רעם ולא הפצה ללכת לביתה, באמרה: „מה אאכיל כיום לילדי הרבים? ומה אענה אל אישי כי ישאלני? לא אצא מזה, ממקומי לא אמש, פן יפקוד עלי אישי ויהלמני, כי כן העיר בי ויזכה אמש“. וישלח הרב שני שמשים וישימו את אליפלט „בחצר המטרה“, וכצאתו לחפשי הכה את אשתו כאשר אמר.

וּמִן הַפֶּסַח הַהוּא לֹא הִדְלוּ שְׂמֵה

מִצּוֹת וּמִזְרוֹרִים וּתְשׂוּאוֹת מִלְחָמָה

מִכּוֹז וּמִהֲלוּמוֹת

וּמִבּוֹכּוֹז וּמִהוּמוֹת,

וְשִׁלּוֹם הַבַּיִת,

הִנֵּה שְׂמִיר יִשִׁית,

וּבְאֲחֻזָּה נָתַן לָהּ סֵפֶר בְּרִיתוֹת

וַיִּשְׁלַחָהּ מִבֵּיתוֹ לְצִמְתוֹת.

וביום תשעה באב, כאשר קראה המגדת את סדר הקינות בעורת הנשים, זכרה שרה בימי עניה ומרודיה את אשרה מלפנים, את אישה וילדיה ושתי השעורים שלא היה להן היתר, ותבך תמרורים ותקרא: אל אלהי אבי,

”אִשְׁקָא דְרִסְפִּק חֲרִיב בְּתִיר“

וְשִׁנֵּי גַרְעִינֵי שְׁעוֹרִים הִתְרִיבוּ נְיִ!

אליפלט בעל העגלה, איש גם ומבושם, העובד עבודת פרך יומם וליל למען יפרנס אשתו וילדיו אשר יאהבם, ושרה אשה פשוטה והמונית, אם אוהבת, חרוצה בעמל כפיה, אשה כשרה הנכנעת לפני בעלה ויראה וחרדה מפני כל אסור קל — הא לכם מסכת לרקום

עליה תמונות וציורים מחיי ההמון העברי: מלחמת־קיום קשה, ובתוך המלחמה מעט שכרות וגם מעט חגיגה שאננה, צעקות וקללות על הסוסים ואותות חבה ורצון להילדים, ובבית בין הבעל ואשתו ריב ומרדן וגם פיוס ופצוץ, מהלומות וגם נשיות, ההכנעה והבטול לפני חקי הדת, ולנגדם צרכי יום יום ותביעות החיים, בערות ונסות ומנהגים קדומים, פרוה יבשה וקרה, אך לפעמים גם מעט שירת החיים. וגארדאן רואה את כל אסון שרה רק כפסק דינו של המורה־ההוראה, הוא רואה רק „מכות ומהלומות, מבוכות ומהומות“ כאלו רק הן ממלאות את כל חייהם, גארדאן מתאר באלו באמת כל הבית של האנשים הפשוטים האלה לא נחרב אלא בשביל שני גרעיני שעורים. מה צר המבט ומה דל הרגש! משוררנו לא הציג לפנינו את שרה כנפש חיה, כי אם כראה כגולם. למען תגיד את הדברים המהודרים אשר שם בפיה בסוף השיר. הקורא האוהב את הסגנון התלמודי יתענג, על העוקץ שבסוף השיר, אבל אמת, לא אמת החיים ולא אמת פיוטית, אין בו.

* * *

בתרשוע נגזרה מידי הרב הגאון, יונה נגזרה מידי הרב המשכיל ושרה מידי המורה־ההוראה, כאלו כל אסון העבריה יבוא לה רק מידי הרבנים, בעוד שגם הרבנים בעצמם הם תולדות חיינו המיוחדים. משוררנו אינו רואה ואינו מרגיש את ההפכות והנגודים המונחים בטבע הנשואים עצמם. משוררנו לא יראה את מצב האשה החמרי והרוחני בחברת בני האדם בכלל, על כן יאמר:

הָאָרֶץ וּמְלֵאָהּ, כָּל מִינֵי וְנַחַת

לְבָנוֹת עִם אַחֵר לְסִגְלָה נִתְּנָה. (קיצו של יוד)

גם את מצב העבריה הכלכלי והמוסרי כפרט לא ראה, או לא חפץ לראות, או ראה ולא הבין מה הוא רואה, על כן יתלה את עקר קלקלת חיה ואת הותה ושברה בתקנות הגמון בישראל. בתרשוע היתה אומללה כל ימיה, יען כי נפסל גטה, יונה — יען כי לא הספיק לתת לה גט, ושרה — יען כי נתנו לה גט. מה שנוגע לתקנות הגמון בעצמן ירימו אותן טובי המחוקקים בארצות הנאורות על גם ויקחון להם למופת, ומה שנוגע להחומרות, העוכבים והמעצורים הבאים מידי הרבנים, אם מצד שהם נוטים להחמיר או מצד תאונתם לכצוץ בצע, הנה יעלה מספרם ויכבד משאם בערכאותיהם ובתי־דיניהם, ותמונת המעצורים של האחרונים עוד יותר רעה.

בני דורנו מחשבותיהם יותר עמוקות, דעותיהם יותר רחבות, הרגשתם יותר דקה וחדה, שרה הסתכלתם נסב והשתרע, מבטם יותר חודר ונוקב עד תהום הדברים שהם מתבוננים אליהם, לכן אין הם יכולים למצוא טעם בשירה, אשר אין בה רגשות עמוקים ואמתים, רעיונות נעלים ונשגבים או תמונות וציורים מרהיבי עין ומרוממי נפש. — אם גם מליצתה נעימה ונאוה, בני דורנו דורשים, ובצדק, מהמשורר, כי השקפתו תהיה יותר רחבה ועמוקה והרגשתו יותר ברורה ושלמה משלהם. גדולי המשוררים בכל עם ועם היו בשיריהם כמבשרי תקופה חדשה בעולם המחשבה או הרגש או גם בעולם המעשה. מה שהוכיחו אחרי כן החכמים והחוקרים במחקריהם ועל ידי נסיונותיהם ובחינותיהם — הרגישו פעמים רבות זמן רב לפנייהם המשוררים האמתים בהושם הדק וצפוף „ברוח קדש“, ומה הנה המחשבות החדשות, החדשות גם בשעתן, מה המה הרגשות הרעננים אשר אנו מוצאים בשירי גארדאן? — תמצית רעיונו וגרעיניו של ה„קוצו של יוד“: נשואי־בסר, תורה

שאין עמה מלאכה ודרך ארץ וחומרות הרבנים הגאונים מביאים תקלה ושבר, אסון וצרות בעולמו של ישראל. ואת הרעיון היסודי הזה הלא הביעו, עוד בטרם כתב י"ג את שירו זה, נערים ומשכילים שלא בשלו כל צרכם, פקידים ושומרים שלנו או שלהם, גם כתבנים במכתביהם מערי השדה למה"ע העברים, כי רעיון זה היה נשא על שפתי המשכילים הראשונים ברוסיה ובגליציה עוד בטרם לדת משוררנו. ומשוררנו לא גלה ברעיון זה אף צד חדש אחד, לא ציין בו אף קו אחד, אף נקודה אחת, אשר נעלמו מעיני הרואים הפשוטים. עקר רעיונו של השיר "שומרת יבם" ה"עורקו החי" הוא, כי הרב המשכיל יודע "כי מאתים יותר מקנה". כמדומה לי כי גם הרופא המשכיל, המועץ המשכיל, המשורר המשכיל יודעים בימינו סוד זה, וגארדאן לא גלה בו כל דבר חדש, והתמונה אשר נתן לרעיון-ישן זה גם היא גסה יתר מדי. אלו סיים המשורר את שירו "שומרת יבם" בדבריו: "צר לי עליך אחותי יונתי — הכן פקד אלי, צותה תורתך?" ולא היה מרכיב בו את כל המחזה של סרור הנט ותגרנות הרב המשכיל, כי אז היה עושה שיר זה רושם יותר חזק ועמוק על לב הקוראים והתמונה היתה יותר פיוטית, יותר נאה וציווית.

בהשיר "אשקא דרספק" רצה המשורר להוכיח כי המורה-הרואה דואג רק לקיום הדת, לדיני ה"שלהן ערוך", ואינו דואג כלל לכלכלת בני עירו העניים ולשלום משפחתם. וכל הרעיונות האלה היו כל כך ידועים ומפורסמים בימים ההם בין קהל קוראי עברית, עד כי כמעט למותר היתה הסכמת המשורר שבאה עליהם בדרך שיר וחרון.

* * *

את המשורר האמתי הננו מכירים גם על פי מראות הטבע וחזיונותיה, ציוריה ומחמדיה אשר יתאר לנו על הגליון. משורר אשר לא יתפעל ולא יתרגש מתמונות הטבע והדרה, משיא חסנה ומנאון תפארתה, הוא כמעט דבר אשר לא יצויר. חיי העם וחיי הטבע מתלכדים בנפש המשורר לבריאה אחת שלמה, בריאה היה וקימה בפני עצמה. חוקר-הטבע אלכסנדר הומבולדט, באשר התעמק בקריאת "ברכי נפשי" של המשורר האלהי, אמר על השירה הנשגבה הזאת, כי "עולם קמץ בפני עצמו הוא". מי מאתנו, אשר נפשו מרגשת, לא התפעל עד היסוד ממראות הטבע וחזיונותיה המתארים בכתב-הידי-הקדש, בשירי רבי יהודה הלוי ובשירי יתר טובי משוררינו בתקופה הספרדית-הערבית? — לא כל בני-האדם חשים ומרגישים את נעם הטבע ויפיה, רוממותה ותקף פעולתה במדה אחת, לא לכל בני האדם אונים פתוחות לשמוע ולהקשיב אל ערב-רב הקולות היוצאים מאת הטבע ומתלכדים למנגינה אחת, לא לכל בני האדם עינים פקוחות לראות את שפעת צבעיה, גוניה, חליפותיהם והתערבותם זה בזה. רק האיש אשר חונן בהרגשה דקה ובנפש רכה ונוחה להתפעל, רק הוא יכול לחיות עם הטבע ולקבל השפעתה, אבל כשם שכשרונות האדם השכליים והמוסריים, אשר חלקו לו הטבע וירושת אבות, הולכים ומתפתחים, הולכים ומתחזקים על ידי החנוך, ההרגל, העבודה והשמוש, והאיש אשר נולד בכשרונות גאון ישאר פרא אדם אם לא הרגיל את כשרונותיו לעבודה. כן גם האיש אשר נולד בהרגשה היותר דקה ובנפש היותר רכה לא יחוש את מראות הטבע והדרה, עווה וחיל חליפותיהם אם לא התחנך על ברכי הטבע עצמה. כי אין הרגשה עדינה זאת מתפתחת אלא על ידי קרבה תמידית מילדותו של האדם אל הטבע וחזיונותיה.

משוררנו לא חי מעולם על ברכי הטבע ויהי רחוק ממנה. ימי ילדותו ונעורו עברו בוילנא בבית אביו, שהיה בית מלון לאצילי פולין, ובמקום ריח השדרה, הגבעות וההרים

המנשאים את הנפש ומחזקים את הרוח, שאף אל קרבו את ריה ארות הסוסים. גם בימי פגרא ובשעות החופש מלמודים לא היה משוררנו הצעיר הולך לטייל מחוץ לעיר לשאוף שם רוח צה ולהתענג על הדר הטבע, כי אם. כמו שישפר על עצמו, היה מסתגר בין ערמות הקורות, אשר היו מונחות בחצר בית אביו, ברחבה שאחורי הבתים, וקורא בספר שירים (מספרו „על נהר כבר“ עיין „ממורה וממערב“ חוברת ג' צד 116). אחרי כן עברו ימי חייו בין קירות בתי הספרים בעיר פוניבז, שאכל וטילו. ומראה הערים הנכחדות האלה לא היו מסוגלות כלל להעיר ולעורר בלבו את רגשי האהבה להטבע וליקר תפארתה. המשורר מתאר באחד ממכתביו את סגולות העיר טילו מקום מושבו ומחמדו: „... בתיה בנוים בלי סדרים כאריה על גבי אריה, זה יוצא וזה יכנס. בימי הגשמים הסוחה בקרב החוצות מרכה להכיל וכל העיר היא כערמת זבל גדולה, ואדים נפסדים יעלו מן הבצאות ומן הגבאים ומקלקלים הנשימה ומפסידים הכריאה“¹). וכעיר טילו, כן שאכל ופוניבז. בשנת 1872 העתיק המשורר את מושבו מטילו לעיר המלוכה פטרסבורג ובין חומותיה היו קבור עד יום מותו. נשמע נא מה כפי נאדראן עצמו עיד ישיבת-הכרכים הזאת: „... והסופר היושב גם הוא בסתר עליון, בעלית קיר קטנה, בצל שרי לא יתלונן, כי יושב הוא מן הבקר ועד הערב צפוף וכפוף, וכיון פתיתן ליה בעליתיה והוא שואף ובוֹלע את האדים הנפסדים העולים מן התעלות ומן המנהרות הנפתחות בימי הקיץ בכל רחובות העיר לגרפן ולנקות, וקול המונה של עיר: קול שוט וקול רעש אופן וסוס דוהר ומרכבה מרקרה, וקול מקבות והגרון מן הבתים החדשים הנכנים או אשר יחזקים לכל אשר ימצאו שם בדם, ושואן הבונים עולה תמיד באוזני ומן המלט והמלבן יכסהו אבקם. כל רוח על פניו לא יחלוף...“²). רק בשנות חייו האחרונות, בחלותו וכאשר נסתלקה מעליו רוח הקדש (מבטאו החביב עליו), נסע פעמים אחדות למקומות-המרפא באוסטריה. אך גם שם לא היה מתענג על הדר הטבע ומראותיה, כי אם הגה בספרים, כתב שירים או עסק בשיחת רעים ומכירים, גם כחו ורעננותו לא היו עוד אתו, לקבל את השפעת הטבע העדינה והנדיבה אשר במקומות האלה. לכן אין כל פלא אם לא נמצא בשירי יליו מחוות הטבע וציוריה, ציורים המשעשעים את הלב ומרהיבים את הרמיון. המשורר בעצמו לא ידע מעולם את הטבע בתפארתה וברוממותה, ולא הרגיש את יפיה ומנוחתה העולמית גם בתוך הרעש והסער, המהומה והמהפכה. והשירים האחרים שהקדיש משוררנו להטבע („תל-אביב“; „הג לאדני“; „אדני על מים רבים“) הם תערוכת פלוסופיא של דורות הבינים ומליצות מלוקטות מכתבי הקדש, אבל אין בהם רגש אמתי, התפעלות טבעית ושירה היוצאת מן הלב החי. בשיר הראשון יוצא המשורר לשוה במישור אביב בחיץ, אבל המשורר לא יראה את הדר הטבע, לא יתאר את יפי המישור אשר יטייל בו, כי אם יזמר שירי תהלה ליוצר כל:

יִזְרַח כֹּל בְּאֵמֶר בְּתַעֲיֵפֶת עֵין

בּוֹרֵא תִבֵּל מִהַקֵּל כֹּל מְאֵין

הוא גם בִּי הָרוּחַ נִפְחָ נִפְחָ

¹ אגרות יליו ח"א צד 102.

² הפוליטון „תנובות שדי“ בהמליץ נו' 138 משנת 1887.

יהודה לייב גארדאן

וּבְלִבִּי שֵׁם דַּעַת וּבְמַתְנֵי כַח

הוּא יִצְהִיל פָּנָיו אֲזַי וְשׁוֹב בְּל הַדָּר

אֲזַי יֵצֵא אָבִיב בְּחַתָּן מַחְדָּר.

(מהשיר "תל-אביב". כ"ש ח"א צד 1-2)

למקרא שירי-הטבע של יל"ג יעלו על לבנו בלי משים דברי צוננין: זמרת היהודים היא פלוסופיה (אדון עולם) ותפלתם הגיון (רבי ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות). מראות הטבע לא ידע המשורר, אך תחת זאת ידע את מראות "הרחוב" אשר בה גולד וגרל, ואותן ייטיב לתאר:

בֵּית מְדוּת אֲחֻזָּה בְּחֶצֶר בֵּית הַכְּנֶסֶת —

עַל פְּתָחוֹ בְּאִשְׁפָּה בַל תִּיהָ רַמְשֵׁת

הַשְּׁפָחוֹת שֵׁם שׁוֹפְכוֹת מֵיִם הָרָעִים

שֵׁם יִרְעָה עֵגֶל וַיִּגְרַם הַפֶּלֶב

וַתִּכְרַסֶּם הַחֲתוּל מַעִים וְחֵלֶב

וַיִּגְקַר הַמֶּרְנַנְגוּל גּוֹשׁ הַתּוֹלְעִים.

וַיִּבְקְרֵן זְוִית בֵּין הַחֲמַתִּים

עוֹמְדִים אֲנָשִׁים וּמַטִּילִים מַיִם

בְּעֵתֶר, עֲנֵן חֲלָבְנָה הַצְּחָקָה עוֹלָה.

(כ"ש ח"ד צד 85-86)

זה הוא הדר הטבע בתחום המושב וברחוב היהודים. משורר המתפעל ואומר: מה נאה אילן זה, מה נאה ניר זה! יהיה בעיני רוב הקוראים של "הרחוב" "לשוטה בחרוזים". החרוזים האחרונים שהבאתי פה הם דברים שלא נתנו בשפה אחרת להאמר בדפוס, וקוראינו מרגישים טעם מיוחד בחרוזים כאלה ואומרים: רק זאת שירה נאה! (עוד יבא).

ה. בריונין.

משה

על הר העברים.

אמר משה: רבש"ע! דבר אחד אני מבקש לפני מותי, שאנכם ויבקעו כל השערים שבשמים ותהומות ויראו שאין וולתך.

(דברים רכה, פ' וזאת הברכה, י"א ה').

זה הפיץ שדי בחרב הביע
סודו לי גלה נעצתו הודיע
פי זאת הארץ מארצות נבחרה
ריחו בה הפקד, משמרת השחרה
וישרון מעמים בחר לסגולה
למת לו תורה דעת עליון בלה
ובארץ הקדש עם קדוש ינוח
בסתר עליון יושב ואצל מן הרוח
על עמים רבים באימים ותהוללו
נהריקם — ובקדוש ישראל ותהללו.
ורצון שדני סנה שמה המריצני
השלם הפצו בדבר קדשו אמצני
מקרב עם לועז עם קרובו קחת
לצרף לבו עליו אש דת לפחת.
ויהי פגעו תמים, דעתו מטהרה
בתורה השחרה, מצות אל ברה.
ובשלימו זה חקני, במלאות ימיו —
אל ארץ האלהים הבן פעמיו
למצוא תכלית שדי חידת עולמים,
חידות מני קדם עד אחרית הימים...

הנה הארץ לה נפשי נכספה
עם כל מחמדיה אלו נשקפה.
הארץ אליה נפשי ערגה
ארץ הציבי הנה המענגה!
מענה אלחי קדם, מקום מנוחתו
בה חביון עזו ושביבות חמדתו:
הנה עמקיה — עקבותיו נודעו.
הנה אבק רגליו — הרים נשאו.
ריחו — לבנון, נשמת אפו — הרוח
מקשרת מר ולבנה סביב תפוח:
הנה נהה נגדו — משוש דרכו בהלו.
עינות ופלגים — זו דמעת גילו. —
ארץ בשחק אלהים מעלפת
ולכל מראה עיני דמות כבודו מרחפת.
מה שפרה נעימה אף הבט אל מלה
זאת ארץ חמדה — הדת קדש בלה!
ארץ הרת קדש והאל חמדה
לה חפציה בה קרא אל הפצו ועדה
זרע אמת צמה צדקה הצמיח
ובקצה תבל ונשא יפריח.

נפשי שבועה נפשי עמל ותלאה
עם בו תלאותו טהר מחטאתו.

פתח נפש יבשה בה אור לזרע.
נטעי נעמנים בלב אבן לנטע.
תת דעת אל מזקקת שבועתים
אל עם זהמתו תעבת מצרים!

ממצרים גרש בעשותי נוראות

לי האמין נכף בראותו נפלאות.
אף לא סרה משחתו בקרבו נטועה

ותושב ותגל אחרי התשועה.

רנע לו הונח ממכאוב וחבל

סר שכט הנזנש שכם מסבל —

וגדלות יבקש במפנק מנער

עם היוצא מכור ברזל מסחר

וירגן ויבעט כפרה סדרה

כי נפשו שוקקה בטנו חסרה

בתאנים הלאני ויגרה מדנים

לשיום מדבר לעדן ציה — גי שמנים.

זה העם הננאל מצוק ומרורים

החלף ההולף להיות בן חדים

להיות עם גחלה המשל בקנינו

הוא — יראה חמת ויחבל ענינו

וילעבדותו לשוב ישוב רגלים

כי טוב לו — יאמר — עבוד את מצרים!

עבד ישראל מעמסה לו חפש.

יקראוהו אל על — לא ישא נפש.

בבושרות הוצאתי בתחלים משכתי

ואשא ואסבל עמי לא השלכתי.

ואלתי תמד לבי ויהי מגני

יזרע תפארתו הולך לימיני;

עוף וגע בעמל במרח

ישרתי הדורים פלמתי ארח.

הלוך וגסוע עם זה בית המרי

עם קשה ערף ההולך עמי קרי

במסות במוראים הסרתי תנואתו

באותות במוסתים התויתי תנועתו

ואלהים עֲזָרְנִי וַיִּשְׁבְּעֵנִי
וַאֲבֵא עַד פֶּה — עַל הַגְּבוּל הַגָּנִי.

בָּאתִי עַד הַגְּבוּל וַיִּשְׁעֵפִי נִדְהַמְנֹ.
הוּא מִדַּת יָמֵי וַיִּגְבַּל — פֶּה וְתַמּוּ;
אֵל הוֹדִיעֵנִי קֶצֶי בִּי בֵּא קֶרְנִי,
לֹא אֶעְבֹּר הַיַּרְדֵּן לֹא אָבוֹא בְּאֶרֶץ
פֶּה אַחֲרִיתִי — וַיָּמָה אַחֲרִית קַהְלִי
לֹא נִפְשִׁי תִרְפְּתִי חַיִּי וְעַמְלִי?

וְנִפְשִׁי לִי יִרְעָה מִעֲמַל וְכַעַשׁ
נִפְשׁ הָאֵב וְנִפְשׁ הַבֶּן יִדְרַעַת:
הָאֲבוֹת נַעֲוִי לֵב סָרְכִים סְלוּזִים
מִקְצָר רוּחַ מִסְכְּלוֹת אֲדוּזִים
וְכַשְׁפְּלוֹתֵם וּבְחָרוּ בִּי כִּהַּ הַסְּבִינִי
בִּי תוֹשַׁע לָמוֹ יָדָם לֹא יֵאֱמִינוּ —
וּבְנִיחָם אַחֲרֵיהֶם בִּישׁוּמוֹן נוֹלְדוּ
לֹא יָדְעוּ עַל בְּמִסָּה לֹא לְמָדוּ.

לְבוֹא אֶל הָאֶרֶץ נִפְשָׁם נִכְסַפְתִּי
בִּי בְּנִדוּדִים קֶצֶה מְנוּחָה שְׁאֵפְתִי
אֶךְ דַּעַת אֱלֹהִים בְּאֶרֶץ צְפוּנָה
וְלִמְעַן תִּמְצָא הַתּוֹרָה גְּתוּנָה —
הַדַּעַת הַזֹּאת הַעֲמָקָה הַרְחֵבָה
דַּעַת עֲלִיּוֹן — פְּלִיאָה מִהֶם נִשְׁבָּה.
עוֹדֵי חַי עֲלִימוֹ תִמְסַף מִלְתִּי
לְפַחַת בְּקֶרְבָּם רוּחַ מִבִּינָתִי
אֶךְ רַעֲיוֹן לְבִי רַחוּק מִבְּלִיּוֹתֵם
וּבְאֲזִינֵיהֶם בִּי בֵּא — אֶךְ לֹא בְּעַצְמוֹתֵם.
וּלְזֹאת יִתְרַד לְבִי מִחֲזוּקֵי שְׁמָה
בִּי זֹאת הַדַּעַת הַזֹּרִיתִי זֶה כְּמָה
הַדַּעַת כִּהַּ חַיִּי עֲמִי וְעַתִּידוֹתֵי

מִשְׁפָּטֵי וַיִּשְׁאֲתוּ לֹא וּלְתַלְדוֹתֵי
עֲמֵי תָמוֹת יַחַד עַל עֶפְרַי נַחַת
וְתַעֲוִדָה בִּהַּ צִרְתִּי תֵאֱבֹד נִשְׁכַּחַת!
בְּאֵי-הָאֶרֶץ יִחְבְּלוּ אַחֲרֵי מוֹתִי
כָּל מַעֲרַכֵי לְבִי אֶת כָּל זְמוֹתֵי
מַעֲצָבִים מִרְגָּזִים לָמוֹ אֶךְ יִנּוּחַ
תַּפּוּג תּוֹרָה הַבֵּל נִדְהַף הַרוּחַ
וּבְתַעֲבַת אֲבוֹתֵם תַּעֲבַת מַצְרַיִם
יִשְׁחִיתוּ יַתְעִיבוּ לְכָב וּכְפִיסִים.

וַיִּשַׁח רוּחַ יִשְׂרָאֵל נְאֻן יַעֲקֹב יַתְעִבוּ
בְּשִׁקּוּצֵי הָעַמִּים בְּקֶרְבָּם וַיִּשְׁבוּ
אֵז תַּתַּף הָאֱלֹהִים — מִעַם וַיַּחַתוּ
כְּעַשׁ מִבְּקָר לְעֶרְבַּ וַיַּתּוּ;
בִּי אִם לֹא בְרוּחַ וּבְתוֹרַת שְׁמַיִם
מֵאֶפֶס זֶה הָעַם שַׁחַק מֵאֲזִינִים;
בִּי אִם לְכַח — מַה-נִּחְשָׁב הוּא בְּלֶאֱמִים
עֲרִיצֵי גִזִּים הַגְּדוֹלִים הַעֲצָמִים?

לֹא נִעְתַר אֱלֹהִים לְתַת מֵאֲזִי
מִסְפָּר שָׁנִים לִי הוֹסַף בְּכִלּוֹת חַיִּי
הָאֶרֶץ עוֹד נִפְשִׁי לְבִנִי עֲמִי תִכַּל
הוֹסַף לָמוֹ דַּעַת לְקַח וַיִּשְׁכַּל —
אוּלַּי קִדְר דְּבָרֵי יוֹם יוֹם בִּי אֶרְבַּ
אֵל מִשְׁבִּיּוֹת לְכָב עֲמַק בְּקֶרֶב
עַד יָךְ שִׁרְשׁוּ בְּנִפְשׁ בְּטוּחוֹת
וַתְּהִי לְפִעֲלֵי תִקְוָה לְאַחֲרִיתוֹ בְּטוּחוֹת.
אֶךְ זֶה יוֹמִי לִי אַחֲרוֹן לְשִׁבְן בֵּית חַמְרִי
הַיּוֹם פֶּה אֲמוּתָה אֵל גִּזַּר אֲמַר
פֶּה אַחֲרִיתִי — וַיָּמָה אַחֲרִית קַהְלִי
לֹא נִפְשִׁי תִרְפְּתִי חַיִּי וְעַמְלִי?

מחביון עֹדֵה הַמָּסָד הַסִּיעָה
 לְבִנְתֵי הַסִּפִּיר מִנְדָּנָה הוֹצִיאָה,
 וַיְגַלֶּה הַחֲשָׁמַל וַיִּפְצֵץ עֲרֶסֶל
 וַיִּגְדָּהוּת תַּפְרָצְנָה בְרוֹם בְּשָׁפֶל
 וַיִּכְגְּדֵל בַּחֶק אֹרִים וַיִּגְדְּלוּ
 וַיִּנְכְּעוּ מִצְּפוּנִים עֲמֻקּוֹת וַיִּגְלוּ
 לְרֵאוֹת עֹדֵה וַיִּכְבֹּדֶה עֵין בְּעֵין,
 כִּי הַבֵּל בַּבֵּל הִנֵּה בַלְתָּה אֵין,
 וַתְּהוֹמֹת וַיִּבְקְעוּ עֲרוֹת יְסוֹד מִטָּה
 וַתְּהוֹם אֵל תְּהוֹם יִקְרָא: אַחַד אֶתְּהוֹ!
 וּמִכְּנָפֵי הַכְּרוּבִים סִבְכִים כְּסֻפָּה
 תִּצָּא הַרִיחַ תַּפְּוֹחַ בְּעֻמָּה
 סוֹד אֱלֹהֵי סוֹד קְדוּשִׁים תִּלְחַשׁ מִגְּבֹהִים
 מָה הָאֶחָד מִבְּקֵשׁ מְזַרַע אֱלֹהִים —
 וַיִּבְדַּעַת אֹתָהּ וַיִּמְלֵאוּ הַלְּבָבוֹת,
 לְהַשְׁלִים חֲפָצָה וַיִּבְנוּ מִחֲשָׁבוֹת.

שְׂדֵי אֲנִלוֹתַי אֵל עֲשֵׂה פֶלֶא
 עוֹדֵי חַי עוֹד נִפְשֵׁי בִי הוֹדַע כָּל אֱלֹהִים!
 וַיִּכְרַדְתִּי קִבְרֵי אֲבֹתַי וַתִּתְנַחַמְתִּי
 כִּי לֹא יִרְדְּ אַחֲרֵי כְבוֹדֶה רִמְמַמְתִּי;
 אֱלֹהִים וַאֲיֹנְנִי כְּמִשְׁאוֹן אֲבֹתַי,
 אֶדְדֵי דַעֲוֵי גִשְׁמַתִּי יָרוּם וַיִּשְׂא
 וַיִּבְאָרְצֵן אַחַת אַחַד בְּאֶחָד וַיִּשְׂוּ
 אֱלֹהִים וַעֲמֹזוּ תַמִּים — וַיִּקְדְּשׁוּ!
 זֹאת נִחְמַמְתִּי כִּי יֵשׁ אַחֲרֵי אֶדְעָה —
 וַיִּבְשְׁלוּם אֲמוֹת, בְּמִנְחָה אֲנֻעָה...
 יהליל.

אֱלֹהֵי קְדוּשָׁה! כִּי צִירָה בְּחֶרֶת
 הַשֶּׁבֶל בְּאֶמְתָּה עִם זֹו יִצְרָת
 וַתִּמְלֵא יָדֶי וַאֲפַתַח שָׁמַיִם
 מִשְׁלַמַת אֹרֶה חֲשַׁפְתִּי שׁוּלָיִם
 וַאֲעֲרוֹךְ לָעַם גַּר מִצְוֶה אֹרֶ תוֹרָה
 יִגְלוּ וַיְהִי בְּמִנְחָה הַטְּהוֹרָה
 בְּאֶרֶץ הַמִּקְדָּשֶׁת — הִיא הַגְּלָה
 מִנָּה וַחֲלַק אֹרֶ לְמַבְל כְּלָה —
 וַיִּרְצוּנָה יוֹעֵץ פֶּלֶא, לַעֲשׂוֹת חֲפָצַתִּי:
 הַתוֹרָה שְׁמַתִּי הָעַם לָהּ אֲמַצְתִּי;
 אוֹלָם הַשְּׁלֹם חֲפָצָה וַיִּכְמוּ וַעֲצָת —
 לֹא לִי — בֵּן מִשְׁפָּטָה אֶתְּהוֹ חֲרָצָת.
 פֶּה אֲמוּשׁ עֲדַתְּהָ עָלֵי עֲמוּסָה,
 לֹא אֲבֵא בְּאֶרֶץ, פֶּה בְּהַר אֲמוּתָה.
 וְאֶתְּהוֹ אֵל דַּעֲוֹת אֶת עֲמָה יוֹדַע:
 לֹא הִכִּין לְבוֹ אֲמַרְתָּה בַצַּע,
 וַיִּבְשְׂרֵי סָמֵר תִּתְחַזְּנִי וְלַעֲפָה
 פֶּן יוֹבִישׁ מִכְּמִי וַפְעָלֵי מֵאֲפַע!
 אֲרַבְעִים שָׁנָה מְרָה נִפְשֵׁי וַנְּעַנָּה
 אֲקוּשׁ בְּעַם עֲקֵשׁ הַרְוִי לַעֲנָה —
 הַגַּם לְמוֹת בְּנַפְשׁ מְרָה לִי חֲבֵל,
 כִּי אַחֲרֵי נִכְרַתָּה וַיִּגְיעֵי הַבֵּל?
 אֵל רַחוּם וַחֲנוּן! שְׂאֵלְתִי לִי הִבָּה,
 יִמְתְּקוּ לִי רַגְבִּי נַחַל בְּשָׁלוֹם אֲשַׁכְּבָה!
 אִם מְלֵאָה צָבָאֵי — הַשֶּׁבֶל לֹא אוֹכְלָה,
 חַגְנִי וַעֲנִנִי אַחַת אֲשַׁאֲלָה:
 מַעַז יוֹדֶה אֵל! שׁוּב וַקְרַע שָׁמַיִם
 וַיִּשְׂא סַחְחֵי עוֹלָם שְׁעָרֵי אֲסָסִים.

ספרות לאומית!*

בבוא עורך "השלח" לבאר לנו "תעורת" הירחון הזה ובאמרו כי נועד לכלל העם, שימצא בו "מוון נאות לרוחו ודברים הנחוצים לו לדעת בשביל לגדור פרצותיו ולכנות הריסותיו" — הוא הושב עם זה לנחויץ להשיב על השאלה, מה בא להוסיף על "יתר ספרותנו": "וכי כל יתר ספרותנו מה עושה עתה, אם לא שגודרת ובונה?" — אכן יש לנו עתה ספרות, ואנכי לא ידעתי!

לא אחפוץ לדבר בזה על עתוננו היומיים וגם לא לבקר את ערכם. כי הם, אף אם ימלאו את תפקידם ויעשו כל מה שמוטל עליהם, אינם נחשבים כספרות במובנה הרחב והעמוק. מראשית בריאתם לא נולדו לשם ספרות. עליהם לספר חדשות, להשיב על שאלות היום, לעיץ עצות בדברים שאינם סובלים שום עכוב, יותר לא ויכלו לעשות ויותר לא ידרשו מאתם לעשות. הספרות האמתית היא זו שנעשית בכוכר ראש וברעה צלולה ומיושבת. הספרות הזאת תכלול בתוכה את כל החיים הרוחניים של כל דור ודור; היא תאסוף לתוכה את כל הרעיונות והרגשות שיוולדו במוחו ובלבו של העם אשר לו היא; היא "הודרת לרוח העם ופועלת על מהלך חייו, מפני שיצאה מרוח העם ונתפעלה ממהלך חייו, מפני שתשמע ותשמיע את הד קולם של התרגשות הרוח והמון החיים.

היש לנו ספרות כזאת?

כמדומה לי שגם אלה הסופרים והקוראים השמחים בחלקם, המסתפקים כמעט מן המעט, יודו לי, כי ספרותנו עתה אינה מספקת אף לחלק קטן מצרכינו הרוחניים המרובים מאד. ספרותנו היפה, עם כל "שוקי-החיים" שלה, רחוקה כמטחוי קשת מהחיים הממשיים, המלאים; היא אינה נוגעת אף באצבע קטנה בהמון השאלות המטלאות בימינו אלה את לבו ומוחו של היהודי האירופי; וגם ערכה הפיוטי של הספרות הזאת מוטל עפ"י רוב בספק גדול.

והמקצעות המדעיים? בזה באמת טוב לחשות מלדבר. בא וראה שגם אחרי-העם, אשר מצא לנכון לפניו להעיד כמאה עדים על הספרות העברית, כמו שהיא לפנינו, שהיא "גודרת ובונה", במשך דבריו יגלה לנו כלאחר יד את הסוד הגדול, כי "ברוך הודעת לא מצאה עוד עניה זו — כלומר: הספרות הזאת שגודרת ובונה! — מטרה נכונה לפעולתה, כי מה בצע בלקטת לנו שבילים צנומות בשדה אחר...". כן, "שבילים צנומות" ולא יותר, למרות ההעקקות הרבות וה"הוצאות" המתחדשות בכל יום, המרעישות העולם בהבטחותיהן ופרוגרמותיהן.

* אע"פ שבעיקר הדבר כבר השבתי בחוברת הקודמת על טענות דומות לאלו שבמאמר זה, ככל זאת אחשוב, כי יש תועלת בדבר, לשמוע דברי "צעירי הדור" בצורות שונות ומצדדים שונים, לפי שעל פיהם נלמוד להכיר הלך רוחם של הצעירים הלאומיים בארצות המערב. (הצרת העורך).

ההעתיקות האלה ביהוד מזכירות אותי את תקופת ספרותנו בימי הרמב"ם ודורות
 אחרים אחריו. בימים ההם היתה הפילוסופייה של אריסטו נסיעתו מושלת בכל. ה"משכילים"
 האחרים, אשר חפצו להרכיב השכלה בישראל, להורות דעת את העם, אורו את מתניהם
 והעתיקו ספריו של אריסטו וכל כת דיליה לעברית. לא אפונה, כי גם המשכילים ההם
 התנאו ושמתו על פעלם זה ואמרו בלבם: אכן בראנו ספרות חדשה לבני ישראל! אכן
 פלסנו נתיב חדש לרעיונותיו ומחשבותיו — אחרנו את ה"מורה" עם ה"מערב". אבל העם,
 אשר בשבילו מרחו כל הטורח הזה, עמד מנגד; לפעמים התנגד להם ולפעמים אף לא
 התנגד, כי אם נתן לאלה היחידים ללכת בשרירות לבם, והוא לא פנה אליהם ואל
 מחשבותיהם וגם לא שמע את לשונם. העם לא שאל מימיו, אם תארי השם הם
 "שליילים" או "חיוביים"; כמוהו לא נולדה השאלה, אם האמונה במשיח היא "עקר ויסוד"
 לחרת או לא. הוא התפלל ל"האל הגדול הגבור והנורא" והאמין מעומק לבו, כי האל
 הזה, העושה חסד והמצפה לתפלתם של צדיקים ומתפעל ממנה, ישלח לו בקרוב את
 משיח צדקו, שיפדנו מבין האומות. בלי שום התחכמות הכיר העם, כי "עין הרעת" הוה
 אשר שתלו בננו בא מבחוק ואיננו יליד בית, ולא שם לב אל הור הזה, הכא לנו
 וישפוט שפוט. . . . והא ראינו, שאנו רואים, כי הפילוסופייה היונית לא הכתה שרש
 כלל בספרות העברית, ואחרי שלשה או ארבעה דורות נפסקה מאליה; בעוד שבאירופא
 התפתחה והשתלמה הפילוסופייה הזאת כל צרכה וחדרה לרות העם, עד שבמאה המיו
 חדשה עור הפעם נעוריה והיתה עוד הפעם למקור חיים, ובני אירופא שתו מן המקור
 הזה וזיו והיו לאנשים חדשים. וחכמי ישראל איה היו בימי ה"התחדשות" (Renaissance)
 האלה? המה עסקו כמלפנים בפסקים, בשאלות ותשובות, בפירושים ופירושים על
 פירושים, ולא הבינו עד מה מכל הנעשה מסביב להם. הלא יפלא הדבר? הלא גם הם
 למדו בדיוק רב את הפילוסופייה של אריסטו, הלא גם הם הכירו את ההתנגדות שבין
 ששת אפלטון ושמתו של אריסטו — ומדוע לא באו גם הם לירי הכרת הטוב הצפון
 בהרוח היוני, בחייו ובמהלכו? הוא אשר אמרתי, המה מימיהם לא חדרו לעומק הרוח
 הזה, אשר רחוק וזר היה להם ולשורש נשמתם. הם למדו אמנם להשתמש בהצורות
 החזוניות של הפילוסופייה היונית, אבל הפילוסופייה בפרטי תוכנה, ברוחה העצמי המיוחד
 לה — לא פעלה עד מה על התפתחות-רוחם של עמנו וספרותנו. חכמי ישראל שמעו בחוק,
 שישנו פילוסוף אחר ושמו אריסטו, אשר כל מחשבותיו הן האמת הערומה, האמת
 המלאה, ומצד אחר האמינו בעומק לבם, כי כל דברי תורתם הקדושה הם אמת שאין
 להרהר אחריה. משתי "האמונות" האלה נולדה בלבם ההחלטה לקשר ולאחד את שתי
 "האמתות" ולשומן אחת. ואמנם קשרו, אבל הקשר הוה היה רק מ"בני ולא אורגני;
 לכן לא היה ולא יכול בשום אופן להיות לקשר של קימא. חכמינו ומשכילינו לקטו גם
 או רק "שכלים צנומות בשדה אחר", וחשבו שבוראים ספרות חדשה. אולם השכלים
 הצנומות האלה לא יכלו להזרוע זרע ולעשות פרי וגם לא למלאות את נפשנו. לכן לא
 הפיחה הפילוסופייה היונית רוח חדש בנו, ועמנו לא נטה ע"י השפעתה של הספרות
 הזאת מהדרך אשר סללו לו אבותיו.

אבל האם חסרי-ספרות היונו אז? האם נפסק הרוח הספרותי בישראל מיום
 נפתח חוקן מדי? מיום שנטלה הנבואה מאתנו?
 לא ולא! עדים המה שני התלמודים וכל מפרשיהם ומפרשי מפרשיהם, כי גדול
 היה כח המוליד שבנו לברא לעצמנו ספרות שלמה ומלאה המספקת לכל צרכינו אז.

ספרותנו זו היתה אמנם רק ספרות דתית, אבל ספרותה של דתנו אנו. במשך ימי הביניים היו כל הספרות רק דתיות, כן בתכנן וכן בצורתן. הכמרים, אשר היו הסופרים היחידים בימים ההם, פרנסו רוח קהל הקוראים — לא את "העם" כמוכּן הרחב של המלה הזאת, כי העם טרם קרא ושנה — באמונה ודת. על כל השאלות שנשאלו השיבו מנקודת מבטה של האמונה, וככה היתה הדת שלטת בכל עניני החיים. ובמדה עוד יותר מרובה היתה הספרות העברית רק דתית. העם הזה, אשר לא בהרב ובחנית להם את מלחמותיו, כי אם בתפלה ובתחנונים, בכני ואנחה, לא הכיר את החיים מצדם היפה והנעים. בארץ לא מצא את הצדק והמשפט, אשר למד מנביאיו ומחוקקיו, ולכן שם עיניו ולבו רק אל אביו שבשמים; שמה בקש את הצדק והיושר, שמה בקש רחמים וחסד. וגם בזה שונה היה מהעמים האחרים, כי לו לא היתה ארץ, שאלות רבות, שיכולות להולד בממלכה ודורשות פתרון פה עלי אדמות, מביאות את האדם סוף סוף להביט נכחו ולהשנות עיניו מן השמים אל הארץ. שאלות חברתיות כאלה לא היו לישראל. ממלכתו היתה "בית הכנסת", ממשלתו — "בית-המרדש", ורק שמה היה חי את חיו הרוחניים, ושמה גם נולדו וגודלו צרכיו הנפשיים. והספרות העברית, ששמעה את הד קולם של החיים האלה באוזן קשבת, המציאה אמנם מוון וטרף לעמנו. ככה התפתחה והשתלמה ה"הלכה" בכל עצם תקפה והיא היתה ספרות מספקת לעניני החיים המעשיים. ובספרי המוסר והאגדה מצא לו עמנו את הספרות הדרושה לו לחיי הלב והרגש, כי בהם נתעורר ונתאמץ לבו לבטוח בדי ולקוות לישועתו. וגם "הקבלה" היתה במשך הזמנים לפילוסופיא לאומית, אף כי גם היא לא נולדה על ברכי היהדות; כי היא שנתה צורתה ותכנה במאד, לפי רוח היהדות. כה אנו רואים, כי בעוד שהפילוסופים תלמידיו אריסטו שקלו וטרו בהשאלה, אם האמונה ב"משיח" נחוצה היא לקיום הדת בכלל או לא, חשבו ה"מקובלים" את הקץ, והאמונה בנאות-ישראל העתידה היתה לאבן הראשה בתורחם. ביחוד היתה ה"קבלה" לפילוסופיא לאומית מימי האר"י ור"ה ויטאל ואילך. ועל כלם היתה הספרות הפיוטית הולכת ומשתלמת. ב"הפיוטים", ה"סליחות" וה"הקנות" שפך היהודי את נפשו לפני אביו שבשמים; ככה על העבר וההווה, התפלל וקוה על העתיד. והתקוה הזאת היא היתה רוח-החיים. היא היתה הכח העז, אשר העמיד את עמנו פעם בפעם על רגליו ולא נתנו לרדת שחת.

ככה התפתחה ספרות עברית לאומית שלמה, אשר מלאה את כל עולמו של עמנו, אשר היתה כציוור נאמן מכל חיו והספיקה לו לכל הצרכים שהיה מרגיש בנפשו. הגני אומר "לאומית", כי אמנם ה"לאומיות" שבימים ההם היתה הדת — "דת" ה"לאום" הם בדברי ימינו שני מושגים שהם אחד.

ועוד גם בהתקופה האחרונה, בהמאה הנוכחית, לא חרלה ספרותנו מלהיות דתית בתכנה. ספרות ה"השכלה" היתה ברב או כמעט מתנגדת אל הדת או לחלק ממנה. כל מנתה היתה לתקן את הדת, להתאימה עם החיים עתה, לשרש את האמונות הזרות מלב עצמם, להוכיח בראיות ברורות, מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים, שמותר לאיש ישראל ללמוד שפת הארץ או גם ללבוש בגדי עם הארץ וכיוצא בזה. ובכן היתה גם היא דתית, אם גם כמוכּן השלילי.

אולם תקופת ההשכלה היתה האחרונה שבספרותנו. שאלות מעין "תקונים בדת" אינן עומדות עתה על הפרק, וספרות דתית חיובית אינה מספקת עתה לכל צרכינו — וספרות לאומית חדשה, כמוכּנה הרחב והעמוק, עוד טרם נבראה, אעפ"י שמרגישים אנהנו

מאד את חסרונה. לא כמו שיאמר אחר־העם ב"תעודת השלח". כי "השאיפה החדשה, לתחיה והתקדמות פנימית, נתנה לספרותנו את הזכות לחיות ולהתקדם גם היא", ובכן "הוטלה על ספרותנו גם החובה, ללמדנו דעת את העולם הפנימי הזה": לא ב"זכות" ה"חובה" תליא מילתא, כי אם בצורך. השאלה היא: אם יש לנו עתה צורך מורגש לספרות עברית לאומית?

בעת אשר בדעת או בכלי דעת, בכונה או בלי כונה, התחלנו להתכולל בין העמים, לא היה לנו כל צורך לספרות עברית, כי היינו "אדם בצאתנו ויהודי באהלנו", או גם באהלנו ורקנו הלאה את יהדותנו ונשארונו "בני אדם" גם שם. למי היתה אז ספרות עברית — ספרות במובנה האירופי, שהכל יודעים מה טיבה — צריכה? הדור הישן טרם יצא מ"ד" אמות של הלכה", והספרות הדתית — כפי שתארתי אותה לעיל — עוד הספיקה לכל צרכיו כמלפנים, "ובנינו? הדור הבא אחרינו? המה מנעוריהם יתנכרו אלינו". הצעירים כבר עזבו את החרד והלכו למו "אל מקום אשר משם לא ישובו".

אמנם את אשר לא פללנו לראות ראינו: רבים מבנינו שבו אלינו והמה הפציע לחיות חיים של עצמות לאומית. המה זוכרים את העבר של עמם, מתנאים ביהדותם ומקיים על העתיד. ולא רק שמקיים, אלא שמוחם מלא מחשבות ולבם מלא רגשות ויריהם מלאות עבודה, לפעול ולעשות כל מה שבכחם לתחית עמם, לבנות לו בית ולהביאו אל "החוף המקווה" — כה סתם אחר־העם ולא פירש! — כלומר: להשיבו אל ארצו — ארץ ישראל. לרגלי הרגש הלאומי שנתעורר עוד הפעם בלבנו, נתעורר גם הצורך לספרות לאומית.

כן, לספרות לאומית! ספרות המספקת לכל צרכי הלאום בכללו ולכל צרכי היחידים בתור יהודים לאומיים. כי כשם שגשתנה הלאום באופיו כן גם נשתנו הצרכים הרוחניים האלה, הדורשים מוון לעצמם בספרות שלמה.

לפנים, כשהיה איש ישראל פונה בלבו מן הדת הישראלית, הרי במחשבתו זאת עצמה חדל להיות יהודי, במחשבתו זאת עצמה נתק את כל המוסרות שקשרו אותו אל החבורה הוואת שנקראה "יהדות". אולם עתה נתאמת הפתגם העתיק: "ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא", כלומר, הוא מרגיש עצמו שלם ביהדותו ומוכן ומוזמן לכל הקרבנות, אשר תדרוש טובת עמו ממנו.

זה הוא הטוב היותר גדול הצפון בהתנועה הלאומית, שנהיינו או על כל פנים נוכל להיות על ידה, לאנשים־יהודים. "בן אדם" מפשט לא ימצא בתבל, כשם שלא ימצא "עין" מפשט. כל איש הנהו חבר לחברה אחת גדולה, אשר ממנה הוא מקבל כל דרכי רוחו, רעיונותיו ורגשותיו. עד הנה היינו אנחנו חצינו אירופיים — כי שמה גדלנו, שמה אספנו ורכשנו לנו את השכלתנו — וחצינו יהודים, או גם החצי הזה לא נשאר לנו לפליטה. עכשיו שיהדותנו תלייה בלאומיותנו, בהרגש הלאומי אשר יחיינו ויאחדנו עם שארית ישראל, נוכל להיות יהודים־אירופיים כאחד. לכן אני רואה בהתנועה הלאומית תקופה חדשה בהקולטורא של עמנו, שיתאחדו בה היהדות והתרבות האירופית, תחת אשר עד כה היו מתנגדות אשה לרעותה. אך "אירופיותנו" עתה הן הולידה בנו צרכים רוחניים רבים, השונים מצרכינו בעבר, ולכן נחוצה לנו גם ספרות עברית־אירופית; ספרות אשר לא יחסר בה אף סניף אחד מכל אלה הסניפים אשר בכללם נקראים ספרות. ספרותנו מחויבת להיות יהודית־אירופית. הלאומיות היהודית תוכר בה כראש

וראשון בהשפה שבה נכתבה; ועוד שנית: בסגנונה המיוחד לעמנו, כשם שיש סגנון ואופן ספרותי מיוחד לכל עם ועם וולתנו.

מובן מאליו, כי מנקודת מבטי זה לא תספיק לנו הפרוגרמא שיתן לנו עורך-ה"השלח" בתעורתו. כפי שאני רואה, הסרה בהירחוק הזה, המיוסר "למדע, לספרות ולענייני החיים", הספרות כלה, מה שאחרי-העם יחפוץ לתת לנו — הוא רק חלק קטן שבספרות. הוא דורש מהספרות רק זאת: "ללמדנו דעת את העולם הפנימי שלנו". והרי זה כאלו אומר: אנחנו נשאר באשר הננו עתה, כי כבר עמרנו מלכת, ורק זאת חפצנו: לדעת על כל פנים מה הננו עתה. עוד הפעם "חכמת-היהדות" ולא יותר!

אמנם מודה אני, כי שמחתי על הצעד הזה שעשה אחרי-העם כעל כל הון. כי באמת יש חלוק גדול ועצום בין חכמת היהדות שסמן לנו אחרי-העם ובין החכמה הזאת שהולידו ובנו לנו אחינו שבמערב. חכמתם הם צמצמה את עצמה רק בדבריי-מיי-הספרות. ואחרי אשר אחרים מגדולינו עבדו את עבודתם זאת, המצומצמת ומוגבלת מאד, בחריצות גדולה ובשלמות, לא השאירו להחכמים הבאים אחריהם מקום להתגדר בו, ולכן נהיתה עתה חכמת היהדות לגל של עצמות יבשות, לתל של הערות והערות להערות עד אין קץ. אולם נושאה של חכמת-היהדות, אשר יחפוץ לכונן אחרי-העם, הוא כל היי היהדות, מיום שנראתה על במת ההיסטוריא עד היום הזה, ובכן יש לנו מקום רחב לעבודת המחשבה ונמצאה ידיעתנו בפנה זו מתעשרת מאד.

אבל בזה עוד לא די לנו. אחינו שבמערב, שהתיאשו לגמרי מתחית עמנו ולא האמינו בקיומו, הציבו לה, בהחכמה הזאת שיסרו לעצמם, כעין מצבה, למען ידעו גם הדורות הבאים, כי פה נטמן עם ישראל, שהיו לו סופרים וספרים אלה, אולם אחרי-העם, שמאמין בקיום עמנו וחפץ בתחיתו — מדוע יציב הוא מצבה להחי הזה, אם גם מצבה גדולה ויפה מהראשונה? עם ישראל החי והחפץ לחיות צריך להתפתח ולהשתלם בתרבותו ורוחו. אבל אם אין ספרות — התפתחות הרוח מאין תמצא?

בהנבלתו היסודית יראה לנו אחרי-העם לדעת, כי לא יחפוץ בשום רעיונות מקוריים שיולדו היום כמוחו של איש יהודי. הוא יחפוץ רק "לדעת את עצמנו ולהבין את חיינו" — לדעת ולהבין, אבל לא לברא ולחדש. ואם יבא אליו, למשל, איש מישראל שנולד וגדל על ברכי אבות יהודים ושחושב ושכונב עברית ושעברי הוא ככל משפטיו וחקותיו — ויביא לו שטה חדשה בתורת-המוסר או שטה חדשה בפילוסופיא וכיוצא באלה הדברים שאינם נוגעים ביהדות בתור יהדות, לא יספח את העבודה הזאת אל ירחונו, כי היא לא תלמדנו "דעת את עולמנו הפנימי"...

יודע אני, כי "סכנה" כזאת עוד לא נשקפה לנו לעת עתה. יודע אני, כי עוד עידן ועידנין יעברו עד אשר אלה היהודים הממציאים שטות ותורות חדשות יביאו את ספריהם דוקא אל הספרות העברית ולא יבקשו להם כבוד וגדולה בין העמים האחרים, היודעים לכבד אנשים כאלה יותר ממנו. אבל חפצתי רק להראות, אנה תוליכנו ההנבלה היסודית הזאת, כי לא תשאיר לנו מקום לעבודת מקורות, לרעיונות מקוריים, לספרות מקורית, וממילא להתפתחות והשתלמות רוחנו.

העורך מבקש את הסופרים העברים, "שיבואו ויעבדו עמו כנפשם וכלבבם", ואנחנו

אמנם נדרש לאשר שאלנו ונכא ונעבוד בחפין לב. אבל נדע, כי עובדים אנחנו רק בערונה אחת. בעוד שכל יתר השדה ישאר חרב ושומם, כמו שהיה עד היום. ועל זה לבי דוי. כי אם לא עכשיו תבנה ספרותנו — אימתי? ואם לא על ידי "השלח" — ע"י מי?

ד"ר יהושע מדיאן.

ברלין.

מארץ ישראל.

בקבלי עלי את העבודה, להודיע מעת לעת לקוראי "השלח" מהלך החיים והמעשים בארץ ישראל, הנני חושב לנחוץ לעבור תחלה בסקירה כללית על מצב הישוב בהוה, למען לא נצטרך אחרי כן לשוב ולדבר במה שכבר נעשה, ונדע להכדיל בין החדש והישן.

א. הישוב ביהודה.

יפו. זאת העיר העתיקה, אשר אליה בא הנביא יונה בן אמתי לבקש אניה לברוח תרשישה ואשר אל חופה הביאו לפנים ארזים מיער הלבנון לבנות את שני בתי אלהינו, — היא עוד גם היום החוף היחידי ביהודה. בין עשרים אלף יושביה נמצאים כשלושת אלפים נפש מישראל — אלף ושמונה מאות אישכנזים ואלף ומאתים ספרדים — והיא נחשבת למרכז הישוב החדש אשר ביהודה, כי בו, בישוב הזה, תלוי רב קיומה, וגם הוא תלוי הרבה בה, ואותותיו נכרים בה מאד. לכוללים וממוניהם וסופריהם ויתר צנתרי דדהבא המושלים בכל יתר ערי ארצנו הקדושה — לכל אלה אין זכר בעיר החוף הזאת, ומעט מקבליי-חלוקה, אשר בה, נחשבים על הכוללים אשר בירושלים ובצפת. רב יושביה האשכנזים הם סוחרים, אומנים ופועלים, המוצאים את לחמם, ברוח או בצמצום, מבני הישוב החדש.

רב יושבי יפו האשכנזים הם חדשים מקרוב באו להתישב בארץ ולחיות בה. יש שבאו בימי הרעש — בימים שחשבו בחייל כי הארץ החלה כבר להוציא גלוסקאות וכלי מילת — למצא פה את הצלחתם, לדוג במים עכורים, וסוף סוף נשארו פה, ברצונם או בעל כרחם; יש שבאו לשם חבת ציון ועבודת האדמה, ובראותם כי לא דבר נקל הוא להתישב על האדמה ולהתפרנס מעבודתה, פנו אל המסחר; ויש שכבר היו לאכזרים ועבדו את האדמה וגם ראו פרי לעמלם, ובכל זאת עזבו את עבודתם אחרי כן ויפנו אל המסחר, בחפצם לעשות עושר; כל אלה הם הרוב, ורק מעט מן האשכנזים יש אשר נולדו בארץ הזאת, אשר אבותיהם, שבאו למות בקודש, היו ויחיו זרע. וכל האשכנזים כיפו הם אנשים צעירים או בינונים, ופני אנשים זקנים לא יראו ביניהם כמעט, כי הזקנים בוחרים להם לשבת באחת מארבע עה"ק.

כיפו הוא, כידוע, מושב הועד הפועל לחברת ח"צ אשר ברוסיה, התומכת את בני המושבות שאינן נתמכות מהנדיב ואת האומנים והפועלים.

ניפו היא גם מעין מרכז רוחני למושבות יהודה. לבתי הספר העבריים שבה באים מהמושבות התלמידים היותר טובים להשתלם בלמודיהם. ובתי הספר האלו, מלבד זאת, עושים רושם גם על תכונת בתי הספר שבמושבות. אוצר-הספרים "שער ציון", אשר ביפו, מספיק ספרים לכל המושבות מסביב. גם ועד להוצאת ספרי-למוד בעברית נוסד בה, אשר אמנם לא החל עוד את פעולתו, אבל יש תקווה כי יקרב סוף סוף אל העבודה. ולמען דעת כי גם יפו עדי"ק היא ומקומה בארץ ישראל, מפרנסים אותה אחינו בני ישראל יושבי חו"ל בצרכי צבור. מבה"ס העבריים עד התלמוד תורה, מאוצר הספרים עד בית החולים — עומדים וקיימים על חשבון אחינו שבגולה. ובכל זאת, במוסדים האלה, המתפרנסים מן הצדקה, נכרים סימני החיים החדשים, כי ככלם יחד סדרים יותר טובים מאשר במוסדי יתר עדי"ק וכלם יחד מביאים תועלת פחות או יותר לפי מטרם. והכרות אחרות יש ביפו הקימות על חשבון יושבי העיר לכד: חברת עזרת נשים, גמילות חסדים ועוד. רב יושבי יפו האשכנזים יושבים בפרורים חדשים שנבנו על ידיהם ונקראים בשמות נאים: נוה צדק, נוה שלום, נוה שאנן. לצני הדור מתלוצצים אמנם על השמות האלה, באמרם, כי אין בפרורים האלה כלל מעין שמותיהם; אך עלינו להודות לבוניהם, כי הרבה מעלות טובות לישיבת הפרורים על ישיבת העיר, כי בארצות הקדם אין טוב לאחינו משבת הרחק מעם הארץ, ולא ילמדו בניהם ממעשיהם הרעים של העם הפרא והמשחת הזה.

והספרדים נולדו כמעט כלם בארץ הזאת. אבותיהם באו הלום אם לשם מצות ישיבת ארץ הק', ואם למען מצוא פה מנוחה ומנוס מצרותיהם בארצות מגוריהם. על הרוב הם עניים מרודים, אך הם כל כך הסכינו לענים ולחיים של הסתפקות נפרוה, שיושב חו"ל לא יבינה, עד כי לא יתאוננו הרבה על מצבם, וקב חרובים די למשפחה שלמה מערב שבת לערב שבת. רובם סוחרים קטנים, רוכלים, ויש גם בעלי מלאכה וסבלים. חיי צבור ואחרות לא ידעו, גם כל חברות-צדקה אין להם, ואיש את אחיו המך לא ירבו לעזור. רק בימים האחרונים האלה נאספו צעיריהם וייסדו עדה בשם "שבת אחים". פעולותיהם עוד טרם ראינו. ומי יודע אם יצליחו לפחת איזה רוח חיים של צבור בקרב העצמות היבשות האלה. רוב הספרדים יושבים בעיר בין בני הארץ ומדברים שפתם גם בביתם וילמדו הרבה ממנהגיהם וממעשיהם, ואת אחיהם האשכנזים אינם אוהבים. באמרם כי מיום החלו אלה האחרונים להתרבות בארץ הורע מצבם המה.

החוף עודנו סגור לאחינו בני רוסיה ורומניה כאשר היה, ורק בקושי גדול ובעמל רב ובהשתדלות נמרצה יוכל אדם מישראל עתה להתישב בארץ. היהודי מארץ נכריה, בכואו הנה וזכראותו את יחס הערבי יושב הארץ אליו, יחשוב כי שנאה כבושה בלב הערבי אל היהודים וכי גם פה פרצה המחלה הרעה — "שנאת בני שם". אבל באמת לא כן הדבר. הערבי שונא כל זר, כל בן עם נכר שאיננו מאמין במחמד נביאו, ובעת האחרונה, מפני המהומות המדיניות, גדלה שנאתם עוד יותר לכל בני העמים הנכרים, בחשבם כי הם עוררו את היונים ואת הארמנים ואת הדרוזים למרד; אך בעוד אשר על בני עמים אחרים לא ויכלו הערבים לשפוך חמתם, מיראתם את הממשלות החוסות עליהם, הנה על היהודי האמלל, על בן העם המסכן הזה, אשר אין מחויק בימינו ורב את ריבו, יניח לפעמים הערבי את כעסו ויחרפהו על לא דבר. הערבים היושבים ביפו מצטיינים ביחוד בעזותם וכחוצפתם. ואולם לו היה להיהודים פה איש שיעמד בראשם וידרש משפטם, לו קראו למשפט פעם ושתים אלה מעזי הפנים הפוגעים בכבוד איש יהודי, כי עתה יראו מנגוע בהם עוד.

אך בני יפו הם באמת כצאן אשר אין להן רועה. לכל עדה בתוגרמה הרשות לשלוח נבחר אחד לבית המשפט ואחד לבית מועצות העיר, לבחור לה "חכם באשי" העומד מצדה לפני הממשלה ודורש משפט בניה, וביפו אין מאומה מכל אלה, ואף ועד העיר להנהיג את עניני העדה כמעט אין בה; אני אומר "כמעט", כי לפנים היה בה ועד, וכאשר כלו לו שנותיו לא נבחר עוד הפעם, וגם אחר לא נבחר במקומו, וישאר הועד הישן על מקומו והנהו מתעסק אך בבית החולים ובחלוקת קמחא דפסחא ולא יותר, באמרו כי אין לו רשות להנהיג כל עניני העיר, כי לא נבחר לזה מאת העדה.

גם ביפו, כבשאר ערי הארץ, יש מיסיונרים. אך בשנים האחרונות לא הצליחו כלל, ורשתם אשר יפרשו לרגלי אחינו העניים תשוב תמיד ריקם. יש ביפו גם שני בתי חולים, אחד של הצרפתים ואחד של האנגלים, אשר יתנו רפואות חנם לכל דורש ויהד עם הרפואות גם דרשות על האמונה; אך כל זאת ללא הועיל: הרפואות יקחו ולדרשה לא ישו און. בעת האחרונה מעטו גם לוקחי רפואות מידם, אחרי כי גם בית החולים העברי "שער ציון" נותן רפואות חנם.

מקוה ישראל. הוא בית הספר לעבודת האדמה, אשר נוסד סמוך ליפו לפני שבע ועשרים שנה. על ידי קרל נטר, לטובת אחינו יושבי הארץ הקדושה, כדי להרגיל את הדור הבא לעבודת האדמה, לתת לחם וחיים למשפחות רבות מאחינו, להכין מקום מחסה ומפלט לאחינו. כי אם "תתרחב באמת עבודת האדמה בארץ אשר בחר ה' לתתה לעמו, והרבו אחינו לבוא אליה מכל ארצות פזוריהם והתישבו בה, ואז נראה ירושלים חדשה". בדברים האלה הנביל אז המיסד את משרתו של ביה"ס הזה; אבל, כידוע, עד העת האחרונה לא הצליח כלל להשיג משרתו והתנהג בכבודות רבה. רק עתה, בשנים האחרונות האלו, מאז החל הישוב החדש להתרחב בארץ, התחיל גם "מקוה ישראל" להתפתח באמת; חברת כ"ח, אשר מפעלה זה הוא משושה ונאוונה, לא תקמץ בהוצאות הרוזשות לו, והמנהל החדש, הדואג לעתידות התלמידים והנוטה הרבה אחר רעיון הישוב, עושה כל מה שבכחו להרמת מצבו של ביה"ס הזה, וכה הוא הולך ומתקרב עתה אל המטרה הראשונה. המטרה הנשגבה אשר הציבו להם מיסדיו בתחלה. גם הרוח העברי, שרכים התאוננו לפנים על העדרו שם, החל בעת האחרונה להתאזרח בבית הזה ולפעם בלבנות התלמידים מעט מעט. למוד שפת עבר מתרחב גם הוא שם לאט לאט, והמנהל יקוה, כי יבוא יום וילמדו גם שם את הנדיעות הכלליות בעברית, כמו בביה"ס ביפו.

בשנה הזאת הרחיבו את תוכן הלמודים ויוסיפו עוד מחלקה להרבות בה למוד תורת עבודת האדמה. ואולם יש המתנגדים לתקון הזה, וטעמם עמם, כי אם באמת חפצים אנו "להרגיל את הדור הבא לעבודת האדמה", ואם נסכים לדברי המנוח נטר: "כי אך על ידי עבודת האדמה תושע יהודה", — כי עתה עלינו להרגיל את התלמידים יותר לעבודה ממש, ולא להרבות בתורת העבודה. לתורה הסכימו כבר בני ישראל דים, וככל אשר נוסף לבנינו איזה תורה שתהיה, כן נוסף להרחיקם מן העבודה. כי לא כצעירי כל העמים צעירי עמנו. בן עם יושב על אדמתו מחבר תורה ועבודה, הוא לומד בבית ספר ולא יבוש אחרי גמרו למודיו שם לעבוד גם את האדמה; ובן ישראל, בלמדו מעט איזו שפה אירופית וראשית הידיעות הכלליות, הרי הוא בעיניו חכם משבעה משיבי טעם וחפץ להיות דוקא רופא, אינוניר, סקיד או לכל הפחות מורה צרפתית. כשלישם צעירים מילדי אה"ק, ובהם גם רבים מכני האכרים, נעים ונדים עתה בערים שונות באירופה ומבקשים להכנס

לכתי הספר הגבוהים, וכלם יחד, גם אלה מהם אשר אולי ישונו עוד לארץ ישראל, לא יהיו עוד אכרים. כי על כן צריכים מנהלי "מקוה" לתת לתלמידיהם, יחד עם תורת העבודה, גם אהבה לעבודה הזאת, ועם זה גם אהבה לעמם ולארצם, למען יתפצו אחרי כן להשאיר בארץ ולהיות לאכרים עברים בארץ העברים.

שטח אדמת מקוה ישראל הוא 2600 דונם ורובה אדמת זריעה, כמאה וחמשים אלף גפן בה. כאלפים עצי שקדים, כשלושים אלף עצי תפוחי-זהב, כאלף עצי פרי שונים, ובשנה הזאת נטעו איוו מאות זיתים. הבציר היה השנה לא רע. למרות רוח הקדים שנשב פעמים אחדות בקיץ ולמרות התולעת שהשחיתה הרבה. יין מקוה ישראל נחשב בין היינות היותר טובים בארץ, וכבר יצא לו שם בעולם המסחר ורבו הקופצים עליו.

ראשון לציון. בערבית עֵינָה או "עין קרא" — עין הקורא. את המושבה היפה הזאת, הנמצאת כשעה וחצי מיפו נגבה מזרחה וכחצי שעה מחוף הים, יסדו, כידוע, אחינו שעלו מארץ הצפון, לפני ארבע עשרה שנה. הם קנו את האדמה והתחילו לבנות עליה בתים בעצם ימי הגזרות הרעות שהוציאה ממשלת תוגרמה בימים ההם נגד היהודים החדשים. שטח אדמתה הוא 6700 דונם, ועתה היא כמעט כלה מכוסה כרמי חמד. כמיליון וחצי גפנים ממינים שונים יש בכרמיה, וכשלושים אלף עצי פרי שונים נמצאים בה. אכריה הם כחמשים משפחות, ועם יתר יושבי המושבה יש בה כארבע מאות נפש. שש עשרה משפחות חיות על השבון עצמן ואינן נתמכות מהנדיב בתמיכה פרטית, וזלתי בצרכי צבור, שכל יושביה נהנים מהם, ויתר האכרים מקבלים (או קבלו) תמיכה למחיתם ולעבודת הכרמים. אך גם אלה האחרונים קנו רובם בתחלה את האדמה על חשבונם וגם בנו להם בתים בכסף, ורק כתום כסף פשטו ידם לבקש תמיכה, והנדיב נמצא לבקשתם. בשנה הזאת, אף כי ירד מחיר הענבים, הכניסו אכרי ראשון לציון מכרמיהם מאה וחמשים אלפים פרנק, תחת אשר בשנה שעברה הכניסו רק שמנים ושנים אלף פרי. כל אחד מהאכרים הכנים דיו למחית ביתו ויש שהכניסו הרבה יותר. אולם הנתמכים קבלו מאת הפקידות, אך כדי תמיכתם לנפשות ביתם, ואת הנותר לקחה לה הפקידות לפרעון חובם אשר הם חייבים להנדיב. השטח הזאת, לקחת את כל הנותר ממחית האכר לתשלום החוב הגדול, באמת לא טובה ולא נכונה כלל וכלל, ויותר טוב היה לו נתנו חלק מהנותר גם להאכר עצמו, למען יראה פרי בעמלו בעולם הזה, והשתדל אז להרבות הכנסותיו ושמר היטב את כרמו. כי כל איש, גם אכר מישראל, אומר "ברוך ה' יום יום" וטוב לו מנה היום ממאתים לאחר זמן, ובודאי ישמה יותר אם יקבל כמומנים פרי עבודתו, מאשר יאמרו לו, כי יקטינו בכרמי זה את חובו, שאיננו יודע מדת גדלו מה היא. האכרים יודעים אמנם היטב, כי הנדיב לא ידרוש מהם את כל ההוצאות הרבות שהוציא עליהם, ובודאי ישא הוא עצמו חלק גדול מהן; אך עם כל זאת חובם גדול מאד, ועוד יותר גדול הוא בעיניהם, באשר אינם יודעים את כמותו בדיוק, אומרים כי הפקידות איננה חפצה לתת לאכר יותר מצרכי חייו, פן יגדל הלוקסוס ותתרבה אהבת המתורות, ואולם לא באמצעים כאלה יעצרו בעד הלוקסוס וימנעו את המתורות. יש ויש בידי הפקידות דרכים אחרים יותר נכונים לזה, אך לא פה המקום לדבר על זה בפרטות.

ראשון לציון היא המרכז למושבות הנדיב וכאיוזה דברים גם ליתר המושבות אשר ביהודה, בה ראש הפקידים של המושבות, בה הוקב המרכזי אשר אליו יביאו גם ענבי ואדי-אל-הנין, רחבות, גדרה ופתח תקוה, בה יושב הרופא של מושבות הנדיב, בה גם

המשניה על ביה"ם שבמושבות, שהוא גם הדרשן והמפקח על "המוסר" במושבות — משרה נפלאה ויחידה במינה, שאין איש יודע מה טיבה ולמה היא באה. שני בתי ספר בראשון: אחד לנערים, ובו שלשה מורים לעברית ולתלמוד ומורה לצרפתית ולטורקית, ואחד לנערות, ובו מורה צרפתית אחת מכונת המושב, שהיתה איזה זמן בבית היתומים אשר להנדיב בפריז והיא גם עומדת בראש ביה"ם ומנהלתו [אומרים כי מהיום והלאה לא תהיה עוד כזאת, להעמיד נערות בראש בתי הספר, כי כן באה פקודה מאת הנדיב], ומורה אחת לעברית, שהיתה לפניו מתלמידות בית-הספר הזה עצמו. לפני שנה רצתה המורה הזאת להתפטר ממשמרתה, בדעתה היטב, כי איננה ראויה למשרה הזאת, ותבקש כי יתנו לה זמן ללמוד, למען תוכל אחרי כן גם ללמד, אך לא מלאו בקשתה ועוד לענו על "הויתיה" אלה. — ברא"צ יש בית-מקרא, ובו ספרים ועתונים, לועזים וגם עברים. יש בראשון גם "תומרות", וכשלישים איש מצעירי בני המושב לוקחים בה חלק. זה לא כבר הניחו אבן פנה ל"בית עם", ועוד מעט ותגמר מלאכת בנינו. בר"צ היה לפניו גם "ועד המושבה", שנבחר ע"י האכרים לנהג את הענינים הכלליים שאינם נוגעים לעניני הפקידות ושאינם יכולים לפגוע בכבודה. והועד הזה עשה בזמנו הרבה תקונים טובים במושבה ויתן תקוה, כי מעט מעט יתחוק מעמרו ועל שכמו תנתן הנהגת כל עניני הצבור ולא יהיו עוד תלויים ברעת יחיד; אך כסבת הפרוד, אשר נהיה במושבה ע"י נרגנים אחרים, כשל הועד הזה, וכל הדברים, הקטנים עם הגדולים, לא יעשו עתה במושבה בלתי אם עפ"י הפקידות בעצמה. בעת האחרונה נוסדו בר"צ גם "ערבי-קריאה", ובכל ליל מוצאי-שבת מתאספים אכרים צעירים ואחד מהם קורא לפניהם פרק מדברי ימי ישראל בעברית, השני קורא על ההמצאות החדשות והשלישי על עניני המדינות וכו'. אם יתקיים המנהג הזה לאורך ימים — אין יודע; יודעים אך זאת, כי לעת עתה נכרת מעט פעולתו לטובה.

לפני איזה שנים היו צעירי המושבה הזאת נוהגים להתאסף בימי החג ולעלות לירושלים בהמון חוגג, והעליות האלה התחילו גם להראות פעולתם לטובה על יושבי ירושלים; אך המנהג היפה הזה כשל עתה, ומכני המושבות לא ירבו עוד לעלות לירושלימה בחג.

ככלל, אם נתבונן אל ראשון לציון, אל היקבדיהענק אשר בה ואל בתי המלאכה השונים אשר מסביב לו, וראינו בעינינו גם במראה החיצוני וגם בחייה הפנימיים, תבנית עיר קטנה או מושב של הרשת המעשה, אך לא כפר, לא מושב של עובדי אדמה. אדמתה איננה ראויה לזריעה, וכל יושביה הם נורמים ולא עובדי אדמה; הם מוכרחים לקנות מן החוץ גם לחם גם בשר גם ירקות גם ביצים. הם אינם יכולים לעבוד תמיד בידיהם גם את כל עבודות כרמיהם. אף אין בלבבם כטחון, כי המצא ימצאו להם תמיד קונים לענביהם במחיר המספיק לצרכיהם. וכל הדברים האלה מה רחוקים הם מחיי אכר פשוט. העובד בידיו את אדמתו וחי מתבואת שדהו, מבלי אשר יקנה כל דבר אוכל, ומבלי אשר תבוא בלבו הראגה, פן לא ימצא קונה לתבואתו! — וחיים עירוניים כאלה נראה ככל המושבות הנוסדות אך על נטיעת כרמים בלבד.

וואדי-חנני" (עמק הורדים) או "נחלת ראובן" (כשלושת רבעי שעה מראשון לציון דרומה) נוסדה ע"י ה' ראובן לעהרער, שקנה את האדמה לפני חמש עשרה שנה ומכרה אח"כ חלקים חלקים קטנים. שטח אדמת וואדי-חננין הוא כאלף ושמונה מאות דונם, ומספר נפשות יושביה, עולה לשמונים. כשלוש מאות אלף נפלים בכרמיה, וחלק גדול מאדמתה

ראויה גם לפרדסים, כי היא אדמת חמר וחול והמים קרובים, ולו השיגה יד האכרים לנטוע פרדסים, כי עתה ראו ברכה רבה בעבודתם, אך "בדליכא שאני".

בשנה הזאת הכניסה המושבה מכרמיה ששת אלפים ושבע מאות פרנק, תחת אשר בשנה שעברה הכניסה רק ארבעת אלפים ותשע מאות.

לואדייחנין חסרים עוד באמת דברים רבים עד שתהיה ראויה להקרא מושבה, ועל כולם — העיקר חסר מן הספר, כי אין שם בתים לשבת. ואדייחנין הוא ההיפך מהמושב "יהודי", העומד כשעה וחצי מיפו צפונה מזרחת. ביהוד יש בתים מרוחים, אך אין אכרים ואין אדמה לעבור, ופה יש אכרים ויש גם אדמה וכרמים, אך בתים אין, והאכרים יושבים צפופים ודחיקים בשני בתים, אשר רק אחד להם הוא. רפתים לבהמה — דבר הכרחי לאכר, אולי עוד יותר מכית לשבתו — אין שם כלל. כמעט כל אכרי ואדייחנין הם עניים, ורובם עובדים בכרמי אחרים, בראשון לציון או ברחבות, למצא להם את לחמם לנפשם, ולעבודת כרמיהם ולצרכי צבור נותנים חו"צ. לפי המצב הנוכחי של ואדייחנין, כמעט אין תקוה, כי סוף סוף יוכלו האכרים למצא לחמם מתבואות כרמיהם הקטנים. בימים האחרונים נראה אמנם שביב תקוה למושב הקטן והדל הזה, כי תצמח לו ישועה ממקום אחר, וגם הוא יבנה ויכונן ויהיה למושב ככל המושבות; אך על הדבר הזה עוד לא הגיעה העת לדבר, בטרם נראה דבר מה בפועל.

בואדייחנין יש ב"ים, ובו מורה אחד המלמד את תלמידיו עברית. יתר "כלי הקדש" אין להם, כי קרובים הם לראשון, לרחבות ולגדרה גם יחד, ונתנים מכל שלש אלה. עניניה הפנימיים הקטנים מתנהגים על ידי ועד הנבחר מבין האכרים.

אצל המושב צפונה נמצאת הנחלה "גם ציונה" — בה פרדס וכרם וחלקת אדמה — שקנוה בתחלה בשותפות אחרים מיושבי יפו, בשביל לנטוע בה פרדסים, וכסף לא מעט השקיע בה גם "הועד הפועל" לחו"צ, שהיה בימי הרעש, ואחרי כן היתה לנחלה לסוחר אחד מבעליה הראשונים, והוא נטע בה עצים רבים והשלים בנין הבית, שהתחילו בו עוד לפניו.

רחבות (דוראן — שערים). כחצי שעה מואדייחנין ננבה מזרחה וכשעה מרמלה. נוסדה לפני שבע שנים. שטח אדמתה 10,600 דונם, מהם 6000 דונם קנין החברה, מנוחה ונחלה, והמותר קנין יחידים, שרובם יושבים שם בעצמם.

מצב הכרמים ברחבות בכלל טוב מאד, האכרים שמים לבם היטב אל כרמיהם, מקור מזיחה ותקותם היחידה בעתיד. בשנה הזאת לא הוסיפו בה כל נסיעות מפני השמיטה. רוחות הקדים והתולעים הסבו נזק הרבה לכרמיה, ובכל זאת הכניסו בשנה הזאת שנים וארבעים אלף ושלש מאות פרנק, תחת אשר בשנה שלפניה הכניסו רק שלשים ואחד אלף ואיזה מאות.

בעל ההשקפות בלוח "אחיאסף" החל את השקפתו על רחבות לפני שלש שנים בדברים האלה: "אין מושבה אחת אשר כה ינעם לנו לדבר על אדותה כעל אדות רחבות, היא מאמתת יותר ויותר את התקוות שקיינו לה, היא סמל המושבות ותאר האכרות, והמושבה עולה למעלה ברוח". אפונה מאד, אם בעל ההשקפות היה אומר גם היום את הדברים האלה באותה ההתלהבות שאמרם אז, כי גם עליה עבר הרוח של יתר המושבות, וגם בה דבקו במשך הזמן ממדות העירוניות המתהלכות בעת האחרונה בשאר המושבות, אך בכ"ז עלינו להודות, כי רחבות תוכל להיות בדברים רבים למופת ליתר המושבות.

היא נוסדה מתחלתה בסדר ובחשבון ובכונה מוגבלת, ועדין היא הולכת בסדרה ואיננה מתרחקת מחשבונה ואיננה עוזבת את כונתה עד היום הזה. קשה מאד לקבוע סדר במושבה, עוד יותר קשה להנהיג משמעת במושבת ישראל, וכל שכן במושבה שאיננה תחת שלטון פקידות חזקה אשר "שבט הזהב" בידה, — וברחובות הצליח הרבר הזה! פקידו החברה "מנוחה ונחלה" הם שעמלו ביחוד בזה, והם גם ראשי המדברים בהנהגת המושב. בהיות החברה לוקחת חלק גדול בהוצאות הצבור, רחבות היא המושבה היחידה שבעליה נושאים גם בעול צרכי הצבור. מרפואות עד כיה"ס, ממרחץ ועד מים ועד בית הכנסת — בעד הכל ישלם כל אכר פחות או יותר.

רוב אכרי רחבות אינם עניים ואינם נצרכים לתמיכה. והעניים האחרים שבהם מקבלים תמיכה מהו"צ רק לעבודת כרמיהם או לכנינים נחוצים, אך לא למחית ביתם. בני רחבות ובפרט בני "מנוחה ונחלה" היו הראשונים שהחלו להרגיל את הצעירים הרבים, שבאו בימים הראשונים מהר"ל, לעבודת האדמה, והם הם שיצרו מפלגת פועלים בא"י. אך כעבור שנים אחדות לא מצאו להם הפועלים עוד עבודה ברחבות, וילכו רובם אל פקידות הנדיב, והיא המציאה להם עבודה.

ברחבות יש ב"ים ובו מלמדים אך למורים עברים, שלשה מורים לשפת עבר ואחד לנגרא. גם אוצר ספרים קטן יש במושבה.

עניינה הפנימיים מתנהגים עפ"י ועד של ששה אנשים, שלשה מחברת "מנוחה ונחלה" ושלושה מבני המושבה, ואם יקרה לפעמים פרוד הדעות בועד המושב, יכריע ביניהם "ועד הפועל" לחו"צ.

עקרון. לו היה לי לדבר על עקרון לפני שבע או שמונה שנים, כי אז החלותי בשפת בעל-ההשקפות הנזכר: "אין מושבה אחת אשר כה ינעם לנו לדבר על אדותה כעל אדות הכפר עקרון". כי באמת היא היתה המושבה היחידה שראויה היתה לשם כפר, ויושביה היו היחידים שיכלנו לקראם אכרים במובן האמתי של המלה הזאת. אמנם גם היום לא נמצא בה את "העירוניות" במדה שהיא נמצאת ביהר המושבות, אבל כפר ממש, כמו שהיתה לפני, איננה עוד. היו ימים שאכר עקרוני רעה כל הלילה את בקרו, ובבקר השכם, אך עלה השחר, לקח לו פת לחם יבש וילך לחרוש את שדהו; היו ימים שכל בני עקרון, אנשים ונשים יחדו, יצאו השדה לקצור ולאסוף את תבואתם; היו ימים שבעקרון לא נראתה "מגבעת" על ראש אשה ונערה; היו ימים שהכירו הכל את האכר העקרוני בכנריו הפשוטים בתכלית הפשטות, כנעליו הגסים ובכובעו הישן והמעוך. אולם הימים האלה עוד אינם, ואך זכרונם נשאר, כמים עברו.

עקרון נוסדה לפני שלש עשרה שנה. יסוד עקרון היה באמת רעיון נפלא מתחלתו. הנדיב רצה ליסד כפר יהודי בארץ ישראל, ויביא משפחות אחרות של עובדי אדמה מילדותם, אנשים פשוטים ואוהבי עבודה, אשר הסכימו לחיים פשוטים, לחיי אכר אמתי, ואליהם נוספו ברבות הימים עוד משפחות אחרות שלא היו אכרים מתחלה, ויעבדו כלם את אדמתם בועת אסם. והיו שנים שלא הצטרפו לתמיכה, אם כי אדמתם מעטה היתה בערך למספר הנפשות בכל משפחה. אך שנת בצורת אחת באה, וידרשו האכרים תמיכה, אשר נתנה להם על נקלה. ובעת ההיא הגיעה שנת-השמיטה הראשונה, וראש הפקידים אז איש קשה ורחוק מרעיון הישוב, ותפרץ מריבה בין האכרים והפקיד ע"ד העבודה בשביעית, ותחוק המריבה יותר ויותר, וסוף הדבר היה, כי החלו לנטע על אדמת עקרון,

הטובה מאד לזריעה, עצי פרי שונים, ויקחו את אדמת האכרים בחוקה וישעו עליהם נטיעות, וישטת התמיכה החלה בעקרון בכל תקפה, ויבאו אחריה כל תולדותיה. — ועקרון היתה כאחת "המושובת" . . . הפקידות אומרת, כי על כן החלו לעסוק בנטיעות למען יוכלו האכרים ברבות הימים לשלם את חובם להנדיב, והאכרים אומרים, כי לו נתנו להם יכלת לזבל את אדמתם ולו ידע כל אחד כי חלק אדמתו לו הוא לצמיחתו, כי אז היו יכולים לשלם חובם הקטן מעט מעט גם מתבואות השרה, ועתה, אשר ע"י שיטת הנטיעות גדל החוב פי עשרה, מי יודע אם ומתי יוכלו לשלמו.

שטח אדמת עקרון היא 4090 דונם, מספר נפשות כל יושביה כמאה וחמשים, אכרים בה שבע עשרה משפחות, יש בה ב"ם אחד לעברית ובו למרו עד כה הבנים והבנות יחדו. שני מורים היו בכיה"ם ומורה אחת לתפירה, אך עתה פותחים שם ב"ם לבנות לבד, ומורה אחת מבנות האכרים בראל"צ, שלמדה בבית היתומים בפריז, תלמד את בנות אכרי עקרון לפטפט צרפתית. ואף כי האבות אינם חפצים כלל בזאת, ואף כי באמת אין איש מבין, מה לבנות עקרון ולשפת צרפת, בכל זאת ביה"ם יפתח, והאכרים יהיו מחויבים לשלח את בנותיהם . . .

בשנה הזאת, אם כי לא זרעו את כל השרות, מפני השמיטה, ואך תבואות הקיץ נזרעו על ידי ערבים, יש לאכרים אחרים כדי מחיתם לעשרה ירחים, ויש שאין להם כי אם לשלשה או ארבעה ירחים, והמותר ינתן להם בתור תמיכה ושכר עבורה בנן הפקידות, כי רבים מבני האכרים עובדים בנן, כלומר, מקבלים תמיכה בתור שכר לעבודתם בנן, וברור הרבה, כי לו זרעו את כל שדותיהם ולו ידעו כי אין להם מקור לתמיכה, או היה מחסורם קטן הרבה מאשר הוא עתה.

מד"ד.

(עוד יבוא).

מכתבים מרוסיא.

א.

לא נקלה היא העבודה אשר שמת עלי, אדני העורך, להיות צופה לבני ישראל ברוסיא ולהגיד לקוראין את אשר אראה; לא נקלה היא העבודה הזאת בכלל, להיות צופה לעם הזה, אשר אין לו בעולמו אלא ד' אמות של הלכה וד' מאות אמה של רגו לב וראגות פרנסה, ומה גם בימינו האלה.

על הר שיפקא שקט ודומיה! — מי לא ידע את הפתגם הזה? הצייר הגדול ווערעשטשאנין התורה אותו תחת התמונה הגדולה והנפלאה אשר כתב אחרי ימי המלחמה בין רוסיא ובין תוגרמה. החרף שם משטרו גם בארץ בולגריא; שלג רב ירד מן השמים ויכס את רכסי הרי בלקן ואת כל מרחבי המקום ההוא. פסגות ההרים עטפו תכריך לבן, ולכל מראה עין — רק שלג, שלג, שלג. אין כל נפש חיה וכל בית וכל אור ונר בכל המקום, מלבד איש החיל העומד על משמרתו במעבר החר וצופה על כל הכנר מסביב.

ויש אשר יבא הרוח ויגע בערמות השלג וירימן מעל הארץ ויסבבן לכל רוח ויקבץ אותן לערמה גדולה וגוראה במקום אחד ויהי הר שלג גדול מאד. ובאחד הלילות עמד איש הצבא על משמרתו על פסנת ההר שיפקא. אשר נלחמו הרוסים והתוגרמים בעדה בחמה עזה ובשפך דם רב, והרוח הביא את השלג מסביב לסכת איש החיל ויטיל אותו על איש החיל ועל בגדיו. עד כי היה כלו כנציב שלג לנגד עיניו. ואין רואה ואין שומע ואין יודע דבר — וזאת היא המנוחה השוררת על פסנת ההר שיפקא.

וזאת היא המנוחה השוררת כעת בכל מרחבי חיינו. אין מלחמה של דעות, אין שאלות מעוררות את נפש העם, אין ענינים מביאים לידי התרנשות הלכות, אין ריב כתות ומפלגות ואין זכות של סופרים — דומיה, דומיה, דומיה בכל הכבר מסביב. רק פה ושם ישמע עוד לפעמים קול מתנצחים באיזה מהלכות החיים; ועל הרוב יתהלכו המתוכחים לא באמצע הרחוב, כי אם בצדי דרכים, באיזה הלכות קטנות שאינן נוגעות עד ראשי הענינים העומדים על הפרק, וגם על אלה יביש הקורא הנכבד בעיני המלה, לאמר: במה הללו עוסקים ועל מה הם מריבים! על ביצה שלא נולדה! — הקורא הנכבד הזה פלוסקף גדול הוא בימינו; שאלות, וכוחים ופולפולים איננו אוהב; על הקירות ודברי מדע יעבור בהעברה בעלמא, באחת מעיניו. אם תניד לו דברים מתמיהים ויוצאים מגדר המצוי יטיל ספק בהיותם ויקרא אותם בשחוק של ערמה, כלומר: אותי לא יוליכו שולל בספורי ילדים; ואם תתן לו דברים מצויים ורגילים יאמר: קמחא טחינא טחין, כבר שמעתי כזאת אלף פעמים ואחת. — איש רפה עצבים הוא הקורא הנכבד שבימינו וכל שאינו לפי רוחו ומעמו שורט בנפשו שרמת ומביא אותו לידי רוגז וקפדנות.

אמנם אם נרד לסוף דעתו ולעמקי הרגשותיו של הקורא הזה, של בעה"ב הפשוט היושב וקורא לראות, מה יאמרו הבריות במה"ע, הנה נמצא בו מדה אחת שהיא השלמת ברוחו ושוררת בכל הפנות הצפונות והנסתרות שבנפשו: הקורא הנכבד שבימינו יושב ומחכה. לא עת לעשות היא לו, לא עת לבנות ולא עת לסתור, כי אם עת לחכות ולראות מה יעשה הזמן אתנו. בעה"ב הנכבד רואה ומבין ומרגיש, כי העת הזאת עם כל אותותיה ועניניה רק כפרודור היא לנו לעבור אל עת אחרת עם ענינים אחרים ותנאי חיים אחרים אשר לא נדע עוד שחרם. ואת הסימן הזה מוצא הוא בכל פנות שהוא פונה, בכל מקצועות חיינו, בין חיי הפעולה ובין חיי הרוח, בין במצבנו במדינה ובין בחיי הבית והמשפחה, בכלן הוא רואה את "התחלת הקץ", בכלן הוא רואה כי "כך אי אפשר", באופנים כאלה אי אפשר לחיות חיים שיש בהם דעת וחשבון, תכלית ומטרה. כל ענין חדש כי יולד בקרבנו, כל שנוי שיעשה בחיי העולם אשר מסביב לנו — לא לבד לא יפתרו לנו את השאלות והמבוכות בחיינו, לא לבד לא יסורו את העננים המכסים את מחוזי הפצנו מפנינו, כי אם עוד יוסיפו לחדש לנו שאלות ומבוכות, חידות וסכסוכים.

כי יתן ה' לאיש עברי בן אובת — הנה שאלה חדשה נולדה לו: בן זה מה תהא עליו, בת זו מה תהא עליה? בן עם אחר ראשית לכל אדם יולד, כאדם יגדל, כאדם יהי לאיש וכאדם יצא על פני חוץ לבקש לו טרף; רק לעתים רחוקות ידרשו החיים מאתו להיות, מלבד אדם, גם בן לעם ידוע, דבק באמונה יהועה וכדומה. לא בן ילד עברי: השאלות והספקות, הערבוביא והתהפוכות רובצות לפתחו מיום גיחו מרחם; ומיום ההוא והלאה איש עברי הוא, עברי שחיוו מלאים שאלות וספקות כרמון. הילד בן שלשה ארבעה ימים, ואביו הולך לרשום את שם בנו בספר הנולדים, כי "בימים האלה נחויך הרבר מאד", איזה שם אתן לבני? — אומר האב בלבט, שם אבי אשתי היה ברוך ושם אבי שבתי; האמנם

אתן את אחד השמות האלה לבני? חותני ז"ל היה איש כשר וישר, ירא ד' מרבים ותמים בכל דרכיו, גם איש נכבד ונשוא פנים בעדתו, ולואי שלא יגרע בני זה ממנו; גם הדין נותן שאשים לו שם וזכר בביתו, בבית בתו אשר אהב מכל בניו; אבל איכה אעשה את הרעה הגדולה הזאת לבני? איכה אשים אות קין על מצחו מראשית דרכו עלי ארץ? ברוך! בבית הגימנוזים יקראו לו הילדים, ואולי גם המורים: „ברוך-אתה“; אם יהיה רופא או עורך דין עליו יהיה לכתוב על דלתו: ברוך; וגם אם יהיה לסוחר — ד' יודע ועד כי אינני הפיץ בזה — יכתבו בספר המסע: ברוך, והסוחרים הרוסים „ברוך“ יאמרו לו. האם לא יתרעם עלי בני כי נתתי לו שם יהודי כזה? ומצד הדין, איזה זכות יש לי לשים מכשולים על דרכו? האם סמוך לבי ובטוח, כי אורישי לו מכמני זהב וכסף, אשר ישימו המעקשים למישור ויהנו כל שטן ומפריע ממסלתו? אכתוב שמו „בארים“; כביהכ"נ יקראו לו: ברוך, ובספר הפקודים: בארים; גם בארים יוכל להיות איש עברי נאמן לד' ולעמו. ככה יתפלסף אבי הילד הרך עוד בטרם ימיל לשמונה. ולפעמים יתפלסף גם הרב אשר יהיה עליו לכתוב את שם הבן הזה בספר: בארים? השם הזה לא שם עברי הוא לכל הדעות; אלמלי היה האיש מבקש לקרא לבנו אלכסנדר, פעדאר, איוואן, פטר, היה לי על כל פנים על מה לסמוך: גם מלך ישראל נקרא בשם אלכסנדר; פעדאר הוא השם תודרוס בשנוי אופן הכתיבה והקריאה; איוואן הוא יוחנן; גם בשם פטרוס נקרא אחד הקדמונים; ואם ישאלוני — אוכל להוכיח, כי השמות האלה עבריים היו אלא שנשתקעו ברבות הימים, אבל בארים? מה אעשה אם ישאלו הגבוהים ממנו: על מה נשענת בתתך לילד עברי שם נוצרי? אולם מן הצד השני, הנה גם אסורא ליכא, אלא שאין המנהג כך; ומי יצוה עלי לחיות מהרר במנהגים? האב מבקש, והצדק אתו, ולפי הנראה איש נכבד והגון הוא. . . יהי מה, אתן לו את בקשתו ויקרא שמו של הנוול בישראל: בארים. — כמה התפלספת וכמה שקלא וטריא על דבר שתי אותיות בשם איש עברי שמדתו זרת וחצי זרת!

והשם הזה אמנם סמן הוא לחיי האיש כלו! היונק יגדל ויהי לילד בן שמונה בן תשע, ולב האב מלא שאלות ומבוכות: מה אעשה לבני? באיזה דרך אבחר לחנכו? הילד למד המשנה הומשי תורה, את הנביאים הראשונים ואיזה מן האחרונים וגם יש לו ידיעה קלה ברקדוק לשון הקדש. את אשר היה עלי לעשות יודע אני: לגמור את כתבי הקדש, ללמדהו משנה ועכ"פ מעט מן הגמרא, למען יתרגל בלשון המשנה והתלמוד ויוכל לקרא ולהבין כל ספר עברי שיבא לידו; כי סוף סוף הרבך בלשון עברי דבק בעמו ובכל סגולותיו. אבל הילד הוא בן תשע, ואם עכשיו לא אכניסהו לבית הספר, מי יודע אחרי מתי עוד. הפתח צר והנדרקים להכנס מרובים, ומי יודע אם בשנה הבאה לא יצר הפתח ולא ירבו הנדרקים עוד יותר! אל לשכת המתחנכים נקל יהיה לו לבא; אכן אל המחלקה השניה והשלישית — מי יודע? יודע אני, שמכיון שיבא אל בית הספר, הרי כתבי הקדש מונחים בקרן זוית ולמודי חול עומדים בשורה הראשונה, אבל מה אעשה? רב לא יהיה בני — זה נעלה מעל כל ספק; ואם לא יהיה רב בישראל, הנה למודי קדש לא יספיקו לפרנסת ביתו; הרי שחייב אני לפטם ראשו בלמודי החול ההם אשר יסירו את לבו מאחרי כתבי הקדש. ככה יחשוב האב מחשבות שונות, ואחרית כל המחשבות האלה תהיה, כי יביאו את הילד הרך אל בית הספר, ישימו עליו מעיל אשר לו כפתורים נוצצים ויעשוהו לתלמיד בית הספר, ולא בדי ריק יעשה דבר כזה, כמה יגיעות יגיעו, כמה כרמורים יכרכו, כמה מלאכים מליצים יעמידו להם עד שיתקבל ברוך אל בית הספר; כי הפרצה דחוקה והנכנסים באים בהמון וכל אחד נכוה מחפתו של חברו.

הילד בא אל בית הספר. בימים הראשונים ששים אבותיו בנצחונם ובעיני נאווה וחמלה יחד יביטו אל כנם הלובש בגדי שרד. אבל עיני האבות מתלמדות אל בגדי השרד ואל הרלוסקמא התלויה לו מאחוריו, והם מביטים אל כנם ואינם רואים בו פנים צוהלים; הלמודים גם כן לא ימשכו את לבו אחריהם לאהבה אותם. תחת זה הגה התנ"ך היה לו לורא; ובמדה שהוא עולה ממחלקה אל מחלקה גבוהה ממנה, כן יתרחק מלמדיו העברים הלך והתרחק. המורה העברי הולך ובא לביתו יום יום; אבל רואה הוא כי אין לב התלמיד הולך אחרי הלכה שהוא מטיף לו; התלמיד הנה אשר היו אזניו לפניו קשובות לכל הגה היוצא מפי מלמדו ואשר היו גבורי כתבי הקדש שעשועים וחדוה לו כל היום. התלמיד הזה שומע עתה לדברי רבו באחת מאזניו, שומע ואינו שומע וחוזר עליהם מן השפה ולחוץ ושש לראות כי כלתה השעה ורבו הולך ומתפטר מלפניו. המורה מתאונן על תלמידו באוני הוריו; אבל גם הם לא יוכלו להושיע לו. לב האב כואב, כי תקותו לעשות את בנו לאיש משכיל וחובב למודי עמו היתה לו למפח נפש; ובכל זאת לא ישים לב לתלונות מורה בנו וכמעט ששומע את התלונות האלה בלא רצון ורואה בהם סמני צמצום-המוח המצוי במורים ומלמדים מימי עולם. באמת מה יעשה הנער? עד השעה הרביעית אחרי הצות היום יושב הוא בבית הספר, אם להועיל ואם לא — אבל אין ביד האב לשנות את הסדר הזה. מבית הספר הוא בא עיף ויגע, לא יגיעה הבאה אחרי עבודת הנוף או המוח, אלא יגיעה של ליאות והתרפות, של ישיבת שבע שעות במקום צר וסגור. כמעט סעד לבו ונח מעט, עליו לחזור על למודיו. והלמודים רבים הם: לשונות ומרעים גם מלאכת יד, מלאכת ציור ושרטוט. גם לנגן בכנור על הפסנתר, גם לחול במחולות נחוץ לנער בימים האלה למען לא יהיה כפרא אדם בחברת אנשים בני תרבות. מכל החק הזה אי אפשר לגרוע אף כחוט השערה, ומתי יגש ללמד עברית? "המשכילים והסופרים יוכלו להתפלסף — יאמר האב בלבו — שפתם אתם והנייר הוא סבלן גדול, ומה יבצר מהם להלעיט את ילדינו לשון עבר ודקדוקה ואולי עוד גם למודי גפית; אבל יבאו נא אלי ויראו לי את השעה הרצויה שיוכל בני לשנן בה את הלמודים ההם, שגם אני חפץ בהם כהמשכילים והסופרים והמוכיחים בשערי! ולב האב הזה נכון ובטוח, כי הוא הצדיק במשפטו.

בשאלות החל איפוא הנער העברי לבקר את בית הספר ובשאלות יגמור את למודיו שם. חק הלמוד נגמר בכי טוב. עתה מה יעשה הנער? ומה יעשו כל הנערים אשר כנילו? בתי המדרש לחרשים אמנם כמעט סגורים בפניהם; שם בחינה של התחרות, אשר אחד ממאה עומד בה. האוניוורסיטטים אינם סגורים; אבל אל שעריהם לא בנקל יבאו, וכי יבאו מה תקוה לנער יהודי מהם? בלמודי הפילולוגיא יוכלו לשמוע רק משום דרוש וקבל שבר בעולם הבא; למודי ההגדה והחמת הטבע טובים הם מאד בזמן שהם למודים ולא קרדום לחפר בו. פקיד ומורה בבתי ספר לא יהיה ברוך שלנו כל זמן שיקראו לו ברוך בבית הכנסת. גם למודי המשפטים היו עתה לברוך כמעט כהלכתא למשיחא. נשאר אפוא רק למודי הרפואה. אך הכל יודעים מה קשה בעת הזאת לרופא חדש למצא דרכו בחיים! ימים על שנה יעמול רופא כזה בדיריק, ידפיס אלף הודעות במהיע, לא כירפא ירפא — דברים כאלה אין רופא הגון עושה בימינו — אבל כי יצא מדירה זו ונכנס לדירה אחרת, כי שב ממסעו, כי שנה את השעות המיועדות לקבלת פני החולים, וסוף סוף החולה הזה מתמהמה לבא. הן אמנם אב רחמן לא יעזוב את בנו גם אחרי צאתו מבית המדרש מכתר במעלת דוקטור; אבל הן חרפה היא לאיש בא בימים להיות מצפה לשלחן אחרים, וגם

להגורים ההם אין כסף תועפות. הדרך האחד הוא — לישא בת עשירים. ונחשון השדכן כבר דופק דלתותיו זה ימים רבים. אבל גם הנערה הבתולה היא ואבותיה כבר קנו להם דעת בימים האלה להבחין בין דוקטור סתם ובין דוקטור שיש לו חולים. על האחרון הוזה רבו הקופצים וכל מחיר אשר ישית עליו לא ייקר בעיניהם; והראשון חתן ממוצע הוא מאד, ורק עניים יהפכו בחררה הזאת. נמצא שלמען היות לרופא „כמה שכתוב“ אין דרך אחרת כי אם לקחת בת עשירים לאשה; אך למען מצוא חן בעיני הבת הזאת וקרוביה אין דרך אחרת כי אם להיות רופא מושפע בפרנסה — לזיתן נותן וזכו לתוך פיו ואין דרך לצאת ממעגל קסמים זה.

וחור הדין לאידך גיסא. האב שלנו בא לידי מסקנא אחרת; יצר הטוב נצח את יצר הרע. הבן איננו נתן לבית הספר, כי אם למלמד המוסוף ומטיף לו לקח בכתבי הקדש. במשנה ובגמרא. מראש, יאמר האב בלבו, עלי לעשות את בני לאיש עברי, ואז נראה מה יעשה השם עמרו. אבל הימים עוברים וה„אז“ הוה גם הוא בא. הנער נער בן שמונה עשרה שנה, והאב שב ושואל את עצמו: מה אעשה לבני? אלף עבודות ופרנסות מוכנות לבן עם אחר ואחת מאלף לאיש עברי. הנה בני יודע להנות בתלמוד ונושאי כליה, אבל רב לא יהיה; האמנם יהי כל עם ד' רבנים? גם „ההשכלה“ לא מזורה לו; יודע לכתוב בלשון הקדש וגם מעט בלשון המדינה ובלשון אחרת של חול. אכן מה יעשה איש בידעות כאלה? הנה עת לו לצאת על פני חוץ, לבנות לו בית ואח"כ לישא אשה; ובמה יבנה את הבית הזה? במה יניח את אבן הפנה? מאושרים היו אבותינו ואבות אבותינו, כי לא שאלו שאלות כאלה וגם לא היה להם צרך בהן כלל. האומה כלה היתה מתפרנסת בדרך נס, ויהודיה היו עומדים בנס. זה היה יוצא ונכנס אצל „פריץ“ ו„בן פריץ“, זה „כל וכל“ בעסקי השר ובחצרותיו, וזה מתחמם לאורים של „הגבירים“; ואע"פ שהאור הזה אור כזה הוא מאד, אור יהודי, בכל זאת היה האיש חי הוא וביתו ולא גוע ברעב. עכשיו תמו כל הפרנסות האלה. המלחמה הגדולה, מלחמת החיים, הולכת וחוקה והיא לכל איש ואיש מפנים ומאחור; פה אין מנין ואין מציל ואין גדיב ואין מרחם; כבוש לך מקום בחרבך ובקשתך, ואם לא, אחרים יכבשוהו ואתה תהיה למרמס! ובמה יצא בני זה למלחמה, איזה כלי נשק אתן בידו? ידעתי, כי היה יהיה בני לסוחר, אם יחפוץ ואם ימאן; אבל האם כל הרוצה לטול שם סוחר בא ונוטל? האם כל האומניות צריכות למוד לבר ממסחר? הבאמת יקום איש מעל הגמרא וילך לקנות ולמכור, לעשות חשבונות ולחזות עתידות לארחות המסחר לימים יבאו? האם שונים הם כל העמים אשר ישלחו את בניהם ללמוד דרני המסחר בבתי המלומדים ובבתי המסחר הגדולים, ללמוד לא הלכות בלאים ולא הלכות ראשית הגז ולא הלכות טוה ואורג בשבת, כי אם תורת הצמר והמטוה ומיני האריגה השונים וההבדל שביניהם, לא לענין מתנות כהונה וחייבי סקילה, כי אם לענין המסחר והחליפין, לדעת כל המינין ומחיריהם? הלא רואים אנחנו, כי לא הם שונים, כי אם אנחנו; בתי המסחר שלהם עושים חיל, עומדים על מכונם דורות רבים ועוברים מאב לבנו ולבן-בנו; ובתי המסחר העברים? איה הבתים אשר עשינו אנחנו ואשר קנו להם שם ושארית בעולם המסחר? חנונים אנחנו, חנונים קטנים ודלים, חנונים שכל כחם הוא להסתפק בפת לחם חרבה וראשו של דג מלוח מערב שבת לערב שבת ולהכות איש את רעהו שוק על ירך בהפקעת שערים וזלוול המקח. גם הסוחרים הגדולים שבקרבתנו „סוף סוף“ נעשו סוחרים. אחרי אבוד להם כסף הגדוניה הראשון והשני והשלישי בעינינים רעים שעמדו וחכו ימים רבים עד שיבאו חובשי בית המדרש לעסוק בהם. אבל מי שרוצה ללמוד את מלאכת

הגלבים על שער זקנו. עליו להיות לכל הפחות סמוך ובטוח, כי ישוב ויצמח השער הזה אחרי התגלחו. ומה יעשה איש כמוני, כי אין ידי משגת לתת לבני כסף ולשוב ולתת? ואיפה אבקש לו חותן עשיר אשר לא ייגע ולא ילא לתת, עד כי יצליח בני באשר יעשה? איה הן הפרנסות אשר יאחו בהן בן בעיב בישראל לעת כזאת? — השאלה הגדולה הזאת נצבת על חיי כל בחור ואברך בישראל, שאיננו לא נגר ולא סנדלר ולא פחמי. עוד היו אלפי ידים עוסקות במכירת המשקים החריפים ובעליהן חיים חיי צער ורוחק; עכשיו שבר להם המונופולין כל מזה לחם. אין זכות לנו להתאונן על המונופולין, כי חק הוא לכל אורחי הארץ באין מבדיל. אבל בשעה שיסיעו את המגדל שבבית האכילה, כלי הזוכית משמיעים ראשונה קול פקיקה ושבורה.

כלו הפרנסות, תמו ענפי עץ החיים וכל עין מיחלת לקראת העתיד. ולפי שעה? לפי שעה מרבים אחינו לצאת את הארץ לבקש להם עבודה ולחם באשר ימצאו. היציאה היא כעת אחד הגלגלים הגדולים המניעים את חיי בני ישראל בארצנו. מכל הערים ומכל המקומות יוצאים אנשים ונשים לעבור את הים הגדול וללכת אל קצו ארץ ואיים רחוקים. לפנים היו היוצאים ממתנינם עד בא ימי האביב, ועתה אין מעצור בפניהם; מראשית ועד אחרית שנה לא תפסק היציאה אף יום אחד. ולא אשנה אם אומר, כי בימים האלה כח המושך מראה פעולתו על היציאה ביתר שאת מכה הרוחף. אין לכתה, כי חיי רוב אחינו בני עמנו רעים ומרים הם, כי אלפי ידים פשוטות בכל מקום שיש להרויח פרוטה אחת, כי בהיות כמעט כל בני ישראל בארצנו מצומצמים בתחומן של ענפי פרנסה מועטין, הנה דוחקים הם איש את אחיו ואיש את רעהו, ולמרות מדה ההסתפקות הנפלאה המצויה בקרבם, גדלה העניות בין אחינו, ביחוד בערי ליטא, במדה גוראה מאד. ואף כי הדלות הזאת לא דבר חדש הוא בישראל וכבר הסכימו בה מימים ימימה וישו שבכמם לסכול, אבל רק מפני שלא ראו דרך להמלט ממנה. עתה הנה נפתח הדרך. זה כשלושים שנה מאז החלו אחינו, ביחוד בערי פולין, לנדוד לארצות אמריקא. מראש רק מעטים ערבו את לבם לעבור דרך הים הגדול לתור להם לחם ומנוחה; אך ברבות הימים היו היוצאים הולכים ורבים; עד כי גם לפני שנת 1881 כבר היו ערים בפולין וליטא, מן הערים הסמוכות אל הגבול, אשר החצי ממספר יושביהן עזב אותן לרחיק נדוד מעבר לים. בשנות השמונים התחזקה היציאה עד מאד ועתה היא הולכת ונמשכת מבלי מעצור, כי היוצאים אשר נאחזו מכבר בארצות אמריקא ואפריקא, מושכים אחריהם את קרוביהם ומיודעיהם, ויש אשר נדדו הבנים הצעירים המלאים כח עלומים, וכל יתר בני המשפחה נשארו במקומם; אולם הבנים מצאו להם בארץ החדשה מקום לעבוד ולהשתכר די צרכם והותר; בין כה גדלו הבנות והגיעו לפרקן, ובראות האחים כי יש קופצים באמריקא על הסחורה הזאת, וביאו את אחיותיהם אליהם וישואון שם לאנשים, וברבות הימים, בהיות להדור החדש גענועים על אבותיהם ואחיהם אשר באירופא, בקשו וימצאו להם איזה עסק וענין באמריקא וביאו אליהם את כל המשפחה. משפחות כאלה יש כעת לאלפים בישראל. תנועת היציאה הולכת ונמשכת, הולכת ורבה, כי אחרי עשרה ירדפו מאה ואחרי מאה אלף, ומי יודע אם אין אנו רואים בעינינו מעשה גדול ונכבד בדברי ימי עמנו — העברת מרכז היהדות מחצי הכדור המזרחי לחצי המערבי. — לא נעשה שקר בנפשנו להחליט, כי כל ההולכים לאמריקא ימצאו שם את אשר הם מבקשים; יש אשר ילכו שמה אנשים שאינם מסוגלים אל הרוח השולט באמריקא ואל תנאי החיים השונים שם מתנאי החיים באירופא שנוי גדול; יש אשר יאמרו היוצאים בלבם, כי באמריקא הכסף

והזהב נתונים כאבנים בחוצות העיר ואין מאסף אותם הביתה; האנשים האלה, כבואם לאמיריקא, יראו כי חוזן שוא חזו למוהם בעצמם, או סוכני האניות המוכרים בכסף נפשות חיות; יראו ונוכחו לדעת, כי אם באירופא יש ידים להכליל: לא יגעת ומצאת אל תאמין, הנה באמיריקא עוד יתר עו לו. אכן בכל אופן לא ירבה מספר המתחרטים על לכתם לאמיריקא ביהר עם השבים משם יותר משלשה עד חמשה למה, ובכל שנה ושנה ימעט מספרם, כי יקנה לו העם נסיון לדעת למי ראוי ללכת ומי ייטיב יותר לנפשו אם יכבד וישב בביתו. וסוף סוף גם להכליל המקביל: יגעת ומצאת תאמין — יתר שאת ויתר עז באמיריקא מאשר באירופא.

ולא לבד לארצות אמיריקא יכינו היוצאים פעמיהם, כי יש אשר ילכו גם לאיזה מארצות אירופא, ורבים מאד הולכים בימים האלה לאפריקא, ולפי שעה יאמין העם כי באפריקא נקל יותר למצא גם עבודה גם עושר מאשר באמיריקא; אפס גם מחיר הנסיעה לדרום אפריקא — מובן הדבר כי רק למיצר התקוה הטובה ולאריץ טראנסוואאל ילכו הנודדים — רב יתר ממחיר הנסיעה לאמיריקא. על כן רק מי שיש איזה מאות ר"כ בכיסו וחפשי הוא לנפשו מכל וכל הוא ילך לאפריקא; ואחיו שאין ידם משנת לשלם דמי הנסיעה בדרך רחוקה כזו והם אנוסים להסתפק בנסיעה לבאלטימארע או לסי' לואי — מתקנאים בו ובגורלו הטוב, כאלו זהב טראנסוואאל כבר היה מוכן בידו.

עד כמה חותרים עניי ישראל בימים האלה להכנס אל הארץ אשר עפרות זהב לה, אל אפריקא הדרומית, יראה לנו מאורע קטן אשר ספר לי איש אמונים, ובהיות המאורע הזה מפיץ אור — למורת רוחנו, לא בהיר — גם על דרכי קצות אחינו ומחשבותיהם בעניני נשואין, לא אמנע אותו מאת קוראי "השלה".

אל עיר N, היושבת לחוף ימים, באה בעצם יום אחד אורחת יהודים, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם וכל אשר להם. בין הגוסעים האלה נמצא גם זוג אחד, איש ואשתו, שניהם צעירים לימים וגם אהבת כלולותיהם היתה עוד צעירה לימים מאד, ופניהם מועדות לאמיריקא. ויהי בהיותם במלון ותקם מריבה בין הבעל ורעייתו, ואחרי רגעים אחדים עמד הבעל במסדרונו של רב העיר:

— שמי פלוני בן פלוני מעיר פלונית והנני פה עובר אורח.

— ומה הפסך בכיתי?

— רוצה אני לגרש את אשתי והנני בא לשאל בכמה יעלה לי הגט?

— בכמה יעלה? כבר באת עד הלום? עד שאתה שואלני "מה משכרתי", שאלני

אם אסדר לך גט לגרש בו את אשתך?

— ומדוע תמנע, רבי, את הדבר ממני?

— האמנם תדמה כי מגרשין אשה כמו שקונין קטניות בשוק? אינני יודע לא

אותך ולא את אשתך, ואיני יודע אם בעל ואשה אתם, ואיני יודע אם רוצה אשתך לקבל גט פטורין, ואיני יודע אם יש לך איזה סבה לגרש את אשתך; ואפילו אם הייתי יודע כל אלה, לא הייתי ממחר להפריד בין איש ובין אשת נעוריו בשביל איזה קטטה שנפלה ביניהם. במקום שאתה הולך שמה, באמיריקא, אולי יבאו בעל ואשתו אל איזה "רעווערענד" כשהם נשואים ויוצאים מביתו אחרי חצי שעה כשהם מגורשים; פה בארצנו הורות לדי לא ירדו עוד הרבנים למדרגת מקיזי דם ועוקרי שנים, אשר אם יתנו שכרם על ידם ולקחו את האיזמל ואת המלקח ועשו את המבוקש מאתם. לך לביתך והשלם את אשתך ולכו לשלום יחד אל הארץ החדשה.

האיש יצא מאת הרב בנפש ענומה, ואחרי חצי שעה באה האשה הצעירה אל הרב, וכמעט ראתה את פניו ותצקע: הושיעה, אדוני!

— מי את, בתי, ומה לך כי נועקת?

— זה שלשה ימים באתי הנה עם בעלי; בשלום ומנוחה באנו הנה ועתה היתה פתאם רוח אחרת אתו ורוצה הוא לגרשני כגש פטורין. האמנם יוכל לתת לי גש, אם אינני רוצה להפרד ממנו? הוי, אמללה אני!

— הרנעי, בתי, בעל כרחך לא יוכל האיש לגרשך. אבל הנידה נא לי מתי נשא אותך אישך ומה עון מצא בך? האמנם היו מריבות ביניכם תמיד?

— הלילה, רבי; זה שני חדשים כאשר נשאתי לו וכל הימים חיינו בשלוה, אם גם לפעמים עברה איוה תלונה בינינו, כדרך איש ואשתו, אבל לגרשני לא עלה על לבו. רק בכאנו הנה מצא לו אשה רעה המפרדת בינינו.

— ובמשך שלשת ימים כבר הספיקה האשה למשוך את לבבו אחריה? ומי היא האשה הזאת?

— גם היא עוברת דרך העיר הזאת כמונו, וגם לא משכה כלל את לבב אישי לאהבה אותה, וגם כבירה היא ממנו לימים. אבל אחרי כספה הוא רודף, כי בכסף הוה יאמר ללכת לאפריקא.

— הלא גם את הולכת עמו ...

— לאמיריקא, רבי. כי כן היה התנאי לפני החתונה. ולי רק מאה וחמשים כסף, ובכסף הזה נוכל שנינו לרדת עד חוף נויארק; ולאשה ההיא שלש מאות כסף; על כן רוצה אישי לקחתה, למען לכת אתה ליאהאננעסבורג אשר באפריקא.

— ובמה טובה אפריקא מאמיריקא?

— אל ידבר רבי כן! ההבדל גדול מאד; אבל האם בשביל זה יגרש איש את אשתו אשר נשאת לו בחופה וקדושין כדת?

— הלילה, בתי, היה לא תהיה. בעל כרחך לא יוכל אישך לגרשך.

— אבל מה אעשה אם ינוס בעלי את המכשפה לאפריקא מבלי לתת לי גש? הלא אהיה עוד ענונה כל ימי חיי.

— הרנעי, בתי, גם באפריקא וגם באמיריקא לא יסתר מפניך, אם נודיע במה"ע העברים לאמר, כי נשא בעלך אשה על אשתו. במקומות ההם לא יאהבו התולים כאלה.

— תודה לך, רבי, הנני בוטחת בך ובך, רבי, כי לא יאונה לי רעה.

— לכי לשלום ואל תרניזי את אישך ע"ד מחשבתו הרעה.

וה' היה עם האשה האמללה וישלח בחור אחר אשר לקח לו את המכשפה בעלת שלש מאות הרו"כ ללכת עמה למיצר התקוה הטובה, והבעל השלים לאשתו וילכו שניהם יחדו לאמיריקא.

גם בלי היות נביא לעם הוה נקל להגיד מראש, כי בקרב הימים נשמע קולות מאפריקא לאמר, כי כבר מלאו הגרים החדשים את כל הארץ עד אפס מקום להרויח פרוטה אחת; אבל בין מה וכה, הנה היוצאים יוצאים ולא ישובו לראות את ארץ מולדתם.

אפס אם יעשו היוצאים על הרוב טובה לעצמם בנודם אל ארץ אחרת וגם יקלו, אם מעט ואם הרבה, את מלחמת החיים לבני אומנותם הנשארים בארצנו, בכל זאת גם נחלה רעה יותירו לנו — בהרבותם את מספר הנפקדים ביום קריאת הצבא. ואנחנו הן יודעים, כי

לא מפני חובתם לארצם ולמלכם הם בורחים, כי אם מפני העוני והלחץ הנורא בעריהם ובמקומותיהם; אבל את מספר המשתמשים מעבודת הצבא הם מגדילים; כי בשרם תעבורנה שלש שנים למן היום אשר יחדלו לבקש תעודות מסע מבתי הפקודות, אי אפשר למחק אותם מספרי הפקודים בתור אובדים שלא נודע מקומם; ועל הרוב גם אחרי עבור מועד שלש השנים לא יעשו כזאת, כי לא ישתדל איש בדבר; וכנן הם מגדילים את סאת חובתינו למדינה על חנם, נוסף על כל יתר המחויבים לצאת בצבא שאינם בעולם המעשה כלל, כי אם בעולם הרמיון. אמנם פה אני נוגע בפרק שראוי לדבר בו בארוכה, מפני שכבר הרבו לדרוש בו שלא כהלכה; והדבר הזה יהיה עתה למותר, יען כי הספירה החדשה של יושבי ארצנו עתידה לצאת לפעלה בקרב הימים; ובזמן שיודע לנו ע"י הספירה הזאת מספר בני ישראל בארצנו אל נכון, אז נוכל לחוות דעתנו על אדות קריאת הצבא בנוגע אל בני ישראל עם כל חירותיה ומבוכותיה.

מנחם-א"ב.

ראשית תולדות ישראל⁽¹⁾.

(סוף)

המחבר הכניס בספרו הקורות וסברות, שהוא מוסר לנו בתור דברים ודאים וברורים, ואשר באמת יש מקום לחלוק עליהן ואין להן על כן מקום בדברי הימים.

(א) "ועם עבר אשר ממנו נפרדו הגוים ההם גוי קטן כל ימיו, אך שארית היתה לו עוד באחרית ימי האלף הרביעי" (צד 11), ובהערה שם מביא המחבר ראיה מן המאמר: "קרא את המגלה עברית לא יצא". אבל מלבד שלא נתברר עוד אם היה גוי מיוחד בשם "עם עברי", הנה קשה מאד להאמין כי בתקופה רכה וארוכה, אשר שנתה פעמים רבות את פני העמים יושבי קדמת אויזא מאשור עד ארץ הקדש ומצרים, נשמר הגוי הקטן הזה עד אחר הרבן הבית השני. וגם זכר אין לו בכל כתבי הקדש, מלבד שתי מלות של בלעם "וענו עברי". צריך לשער, כי הכונה במסכת מגלה על בני עבר הנהר, או שתהיה כונת המאמר, שאם קרא את המגלה בכתיב עברי, שהיה אחרי כן לכתיב השומרוני, ולא קרא אותה בכתיב אשורי, לא יצא.

(ב) "ויחשב היקום בעיני האדם כבית חמר לרוח אלהים כאשר יחשב הבשר לגויה לרוח האדם, ויער ד' את רוח אברהם וכו' וילמד תועים בינה כי היקום לא גו הוא לרוח אלהים, כי אם קנין בידו" (צד 15).

האמנם היו "שפינוזיסטים" בימים ההם? והנה גם מלכי צדק אומר: "קונה שמים וארץ", ואם כן כבר ידע גם הוא, כי היקום הוא קנין אלהים.

(ג) "וירא ד' אל אברהם וכו' ויאמר לו אני אל שדי, לאמר אל שְׁדֵי לִי גם בלא יקום ובלא תבל ולתבל אין די בלעדיו" (שם).

⁽¹⁾ עי' "השלח" חוב' ב' ע' 167—177.

בהערה הביא דברי "מורה הנבוכים". ולכאורה יפלא, אחרי שלפי דברי המחבר המובאים למעלה כבר למד אברהם לתועים בינה, כי היקום לא גו הוא לרוח אלהים, אך קנין בירו, אם כן מה חדש לו הקב"ה בגלוי זה? בכלל לא אבין, מה לנו לחקור בפירוש המלה הסתומה הזו? ואפשר שהאמת עם האומרים, כי "שד"י נדרף עם "נורא", ומשרש זה גם השם "שדים", ועל כן נשבע יעקב בפחד אביו יצחק, ובכל אופן דרשות כאלה אינן מעלין ואינן מורידין.

(ד) "ועין אלהים היתה על אבינו על יעקב להבין אל קרב בניו ולדעת ולהורותם את דרך הרוח אשר יאחו איש איש מהם, אף משלה יד ונחלה בארץ הורה לכל אחד מבניו לפי רוחו ולפי ערכו ... ביהודה בשח לבו כי בעזו ובגבורתו ובכח לבו יהיה לראש אחיו, וליששכר איש מנוחה וארך רוח נבא נחת ושקט מבית וקוצר יד במלחמה על פני חוץ ... ואת זבלון האוהב לנוע שם לעובר ארחות ימים וישם את גבולו לחוף ימים מנגד לצידון, ואת גד ואת נפתלי ואת בנימין ראה כי רוח נבורה בס וינבא להם כי יצליחו במלחמותיהם..." (צד 24).

כונת המחבר רצויה. הוא הפיץ להוציא מדעת המבקרים החפשים, המאחרים את כתיבת הברכה הזו, מפני שלדעתם לא יכול יעקב לדעת מראש, כי שבט יהודה יהי לראש ליתר השבטים, כי שבט יששכר יהיה למס עובד, כי זבלון ישכון לחוף ימים, וכן הלאה; ויאמר לקרב את הדברים אל השכל, כי יעקב הגיד מראשית אחרית על פי תכונות בניו השונות אשר התבונן להן. אבל השערתו זו אינה מספקת, כי סוף סוף איזה יסוד היה ליעקב לחשוב, כי כל בניו של ראובן יהיו כמוהו, אנשים שאין מעצור לרוחם, כי בני בנייהם של שמעון ולוי יהיו מהירי חמה, בני יששכר — כמוהו אנשי מנוחה וארך רוח, בני זבולון — אוהבים לנוע וכו', — אם הוא ועשו. שהיו תואמים, נפרדו כל כך בתכונותיהם? אם מבשרו ראה וידע, כי לו לעצמו נולדו בנים בעלי תכונות שונות ומישונות, ולא נחלו ממנו ומנשיו (שהיו ג"כ בנות עבר) את תכונותיהם, הלא כל שבן שלא תוכל להיות התנחלות ישרה ומדויקה לבני בניו, שהיו אמותיהם מצריות, כנעניות וכו'. אמנם נראה, שהמחבר מצרף לזה גם השפעת רוח הקדש, שהוא אומר: "ועין אלהים היתה על אבינו"; אך אם נאמר שיעקב צפה כל זאת ברוח הקדש, הלא הכל אתי שפיר, ואין צורך לחקירות פילוסופיות.

(ה) "ולא הלכו (בני ישראל ממצרים) דרך ארץ פלשתים הקרובה כי איבת עולם היתה לפלשתים על ישראל מימי מלחמת שותלח ועזר בני אפרים" (צד 34). אין אלה אלא דברי תימה. בני אפרים לא נלחמו עם הפלשתים כעמים נלחמים, וכל הענין היה, כי איזה אנשים מבני אפרים ירדו לגזול את מקנה בני גת (דברי הימים א' ו' כ"א) בדרך הבידואינים, ודברים כאלה היו בלי ספק או כמעשים בכל יום, האם זכרו הפלשתים במשך יותר ממאה שנים את מקרה ההבל הזה וינטרו על ידו איבה לישראל? והנכון כדעת האומרים, שהפלשתים היו אז משועבדים למצרים ומיראתם את מושליהם היו קמים לשטן לישראל בצאתם ממצרים.

פה מקום אתי להציל את המחבר מתלונות הרב פרייל. האחרון בבקרתו לספר הזה השתדל להוכיח דוקא, שבני אפרים רצו, כאגדת חייל, לצאת ביד רמה ממצרים לפני הקץ. נפלא לראות, כי איזה אגדה חשובה בעיני "בעלי תריסין" ממקרא מלא, האומר ברוך: "כי ירדו לקחת את מקניהם", שמוזה נראה כי לא היו בזה מחשבות נשגבות ע"ד חופש העם, לא מירדה ולא יציאה ביד רמה, כי אם חמס פשוט; וכל המוסר הנורא

שרצה הרב להוציא מזה, כנראה מדבריו שם, כדי לאיים על "הרוחקים את הקץ". אין לו שום יסוד. האהבה לדרשות חז"ל מעוררת כל כך את עיני המגינים עליהן, עד שלא יראו ולא יבינו, כי מתי מספר מבני אפרים, אשר לפי דברי המקרא לא עלו במספרם אפילו לעשרה אנשים (ואף אם נאמר לגנום בכל תקף כח הרמיון — לא היו יותר מאוזה מאות, שהרי אפרים אביהם עוד היה בחיים ואי אפשר היה שיהיו לו בחייו אלפי בנים ובני בנים). יאמרו לצאת ביד רמה נגד עם חוק ועצום כמצרים או. והשאלה ששאל הרב, איך יתכן שעלו בני אפרים שלא ביד רמה בעת שלא נתנו המצרים גם ליוסף ואחיו לעלות לקבור את אביהם כי אם אחרי הפצרות גדולות, — היא שאלה תמוהה מאד, כי אם נדרש רשיון לאיש נושא משרה כיוסף, אין מזה ראייה שנדרש גם לאנשים פשוטים; ועוד, הלא או לא נהגו תעודות מסע ליוצאי גבול המדינה, ובני אפרים כיחידים היו יכולים לצאת כהחבא, מה שלא יכול לעשות איש חשוב כיוסף או עם גדול ורב בימי משה.

(ו) בהערה לצד 55 מתחבט המחבר בדבר האור שנברא ביום ראשון והמאורות שנבראו ביום רביעי. אבל אין צורך לפרש את הכתובים על פי ידיעות הטבע, ומפשט הכתוב משמע, שהאור והמאורות הם שתי בריאות. האור נברא ביום ראשון, וא"כ היה מקומו על המים מלמעלה, וביום השני, בשעה שנברא הרקיע בתוך המים להבדיל בין המים העליונים ובין המים התחתונים, לא הגיע עוד האור אל הארץ, כי הרקיע והמים העליונים סבו בעדו, וישב החשך, על כן נבראו המאורות ביום הרביעי. "להאיר על הארץ". וכנראה הרגישו חז"ל בזה ויסדו ע"ז את דרשתם כי האור נגנז.

(ז) "כי נתן נתן ד' את הטבע כרסן ברול בלחיהם (של בעלי החיים) להוליכם כשבויי חרב אל מקום זה יסד להם... אך באדם נפח ד' אלהים... ויכולת נתן בידו לעשות דבר או לחרול ממנו כטוב בעיניו ולהתנשא ממעל לחבל המסכות ותולדותיהן הסדורות ובאות מראש ימות עולם ולעשות את הפץ לבו לראשית מקור מעשיו" (צד 56).

הטבע מושל על האדם כמו על הבהמה, רק לאדם יש לו דעת והוא לומר וידוע את חקי הטבע ומתחכם על פיהם לעשות דבריו בהמצאות חדשות בגבול כחות הטבע וחקיו, והבהמה מתנהלת כדרכה הכבושה לה מעולם. וזה שנתן המחבר כח להאדם להתנשא ממעל לחבל המסכות ותולדותיהן הסדורות ובאות מראש ימות עולם — כמדומה לי שגם הנבונים מבעלי שיטת הבחירה החפשית לא הרחיבו את כח האדם עד מדרגה רמה כזו: להתגבר על כל הסכות הסדורות כשלשלת מששת ימי בראשית. והכתוב אומר: "כי לא לאדם דרכו לא לאיש הולך והכין את צעדו" (ירמיה י' כ"ג), וחז"ל ספרו לנו, כי בשעה שבקש ר' אלעזר בן פדת עשירות, אמר לו הקב"ה כי לזה יצטרך לברוא את כל העולם מחדש (תענית כ"ה), שמוה נראה ברור, שאי אפשר לאדם להתגבר על הסכות הסדורות מראש ימות עולם.

(ח) "ויבחר לו קין האדם הקשה את דרך הכבוש" (צד 60).

המחבר שכתב, כי בזמן קין, ואפילו סמוך לו אחריו, לא היה עוד צורך לבני אדם להנחיל להם חלק אדמה ידוע קנין עצמי, כי היתה כל הארץ לפניהם, ומדוע לא נאמר ג"כ כי הכל, שלקח לעצמו חלק ידוע מן הצאן, עסק ג"כ בדרך הכבוש? ולמה יראה המחבר און בקין שקיים דברי הקב"ה: "ומלאו את הארץ וכבשוה"?

(ט) "לא יבא אל הקדש... כל יציר אשר התקלקל" (צד 65).

אם בן כל חולה לא יבא אל המקדש? שמה תאמר: חולה שיש לו תקנה שאני — מה יעשה המחבר בחולה שאין לו תקנה, כמו חולה במחלת השחפת או מום בלבו,

וכיוצא בזה, כל אותן הנקראים אצל חז"ל בשם "טרפה שאינה חיה" שנית, זב ונגעים יוכיחו, שרמזו עליהם המחבר בהערה, ושיש להם תקנה. בכלל, מרבה המחבר בטעמי המצות לאין צורך.

(י) בצד 78 הבדיל המחבר בין גר הנמול ובין גר שלא נמול (גר צדק וגר תושב בפי חז"ל) ומוסיף כי אף גר שלא נמול אסור בדם. ולא אדע מאין לו, שמה שנאמר ביום הכפורים, "והגר הגר בתוכם" (ויקרא ט"ז כ"ט) הוא דוקא בגר הנמול, וזה עצמו ממש — "והגר הגר בתוכם" — הנאמר באיסור אכילת דם (שם י"ז י"ב) נאמר אפילו בגר שלא נמול? ולמה לא הכנים את הגר שלא נמול באיסור שחוטי חוץ, שנאמר גם כן בפרשה זו וכלל שם גם את הגר (שם ח')? ולדבריו יתחייב הגר גם בכסוי הדם ולכבס בגדיו אם אכל נבלה או טרפה (ע"י שם י"ג ט"ו) ודבר זה לא שמענו מעולם. ואשר הטיל על הגר שלא נמול איסור עריות, עבודה זרה וגדוף — הנה לדברי חז"ל כל בני נח מוזהרים באלה, וכנראה אין זה דרשה, אלא פשטו של דבר לאמתו. בנוגע לעריות יעידו על זה הדברים שנאמרו לאבימלך: "הנך מת על האשה אשר לקחת והיא בעולת בעל" (בראשית כ' ג'); ובנוגע לעבודה זרה וגידוף — הנה הגוים הקדמונים האמינו שיש לכל ארץ אלוה מיוחד, וממילא מובן, כי בבוא אחד מהם לארץ ישראל היה צריך לכבד את אלהי הארץ.

(יא) "ויהי כל נגב ארץ כנען לישראל" (צד 85).

דבר זה צריך עיון. אמנם כתוב אחד אומר "וילכוד יהודה את עזה ואת גבולה ואת אשקלון ואת עקרון ואת גבולה" (שופטים א' י"ג), אך כתוב אחר סותר זה ואומר, כי בין הגוים אשר הניח ד' לנסות את ישראל היו חמשת סרני פלשתים (שם ג' א'), והסרנים ההם מפורשים (שמואל א' ה' י"ז) שהם אשרוד, עזה, אשקלון, גת ועקרון, ומכמה מקומות בשופטים ושמואל נראה שהפלשתים נשארנו בערים אלה, וצריך להכריע, כי היתה לכידת הערים האלה כלכידת ירושלים (שופטים א' ח'), ששרפו את העיר, אך לא הורישו את היושבים, והמחבר עצמו (צד 86) אומר, כי היתה שארית להענקים בעזה ויתר ערי הפלשתים, כמפורש ביהושע (י"א כ"ד).

(יב) "וגם בימים ההם קם איש אחד אשר הורה את תורת ד' בקהל עם ויעבץ שמו... וינהרו אליו אנשים... וישבו לפניו משפחות משפחות לקחת תורה מפיו ויקרא להם משפחות סופרים" (צד 95).

המחבר הוכיח זאת בדרוש ארוך במוצא דבר ט', אשר בקצתו, בנוגע לנבואת בני זרה, כבר דברתי למעלה. עלי עתה להוסיף, כי לא יאומן כי דבר גדול כזה לא יזכר אפילו ברמז קל בס' שופטים, ואפילו לשמו של יעבץ אין זכר בספר זה; מלבד מה שהתורה בומן ההוא היתה ביד בני לוי ולא ביד שבט יהודה. המחבר מביא ראיה לדבריו מתפלת יעבץ, שאמר: "והרבית את גבולי", במקום שהיה לו לומר: "והרחבת את גבולי", ומוכיח מזה שהיתה הכונה: "להרבות גבולו בתלמידים", שהרי כן התפלל קרוב לאלפים שנה אחרי כן האמורא ר' אלעזר: "ותרבה גבולנו בתלמידים". אבל ראיה זו תמוהה מאד. כי מלבד שלשון ספר "דברי הימים" מיוחדת במינה, ולא יפלא אם תחת "והרחבת" נאמר "והרבית", הנה העיקר חסר מן הספר. כי גם האמורא הביע ברור מחשבתו ואמר "בתלמידים", ובלא זה היתה המלה "ותרבה" סובלת פירושים שונים, כי אפשר להרבות בשלום, ברע, במעשים טובים, בשפע טובה וכאלה, ומאין ידע בעל דברי הימים שנפרש את הרבוי דוקא בתלמידים? ומה היה בעל דה"י עושה אם לא היה ר' אלעזר מתפלל תפלה כזו,

או אם לא נשמרה לנו תפלתו? בכלל נפלא לראות את המחבר אורג יריעות שלמות מקורי עכביש של איזה מלים מקוטעות וסתומות בשברי מגלות שנשמרו בסי' דברי הימים, אשר מפני קטועיהם ושבריהם הם לנו כספר החתום ואי אפשר ליסד עליהם שום חקירה. ומי יניד לנו כי "משפחות סופרים" הם דוקא מרביצי תורה ומחויקי ישיבות, במובן השם "סופרים" בזמן התלמוד, ולא סופרים פשוטים היודעים לכתוב, שהרי מלאכת הכתב לא נפרצה עוד אז בעולם? השערות חריפות ותלויות בשערה כאלה יזכרונו כלי חמדה את שיחו וכעסו של הר"ג קראכמאל בשער י"ג מספרו "מורה נבוכי הזמן" ע"ד האגדות הורות, שעתניאל בן קנו החזיר בפלפולו ש' הלכות שנשתכחו, שעמשה בן יתר נכנס חגור הרב לבית המדרש להוכיח דין "עמוני ולא עמונית", שבניהו בן יהוידע למד ביום הורף אחד את הסי' "ספרא" וכו'. האמנם בדרשות כאלה נבנה בנין גדול ונשא כדברי הימים?

(ג) "ואיש האלהים צוה את גרעון לעשות ככתוב בתורת משה ולקרוא בקרב המחנה מי האיש הירא ורך הלבב" (צד 98).

בהערה יעיר המחבר על שווי הלשון בין המקראות בתורה וספר שופטים. והנה הוא מתכוין בזה להראות לנו, כי כבר בזמן גרעון היתה התורה ידועה לעם. כונה כזאת רצויה בלי ספק, אבל אם כן למה לא אמר גרעון גם כן, כי מי שארש אשה ולא לקחה, בנה בית ולא הנכו, נטע כרם ולא הללו, ילך וישוב לביתו? ואם נשפוש ככה מהשואת המקראות נוכל להוסיף, כי ההוי יושבי גבעון, שאמרו ליהושע: "מאריך רחוקה מאד באו עבדיך" (יהושע ט' ט'), ידעו דברי הכתוב: "כן תעשה לכל הערים הרחוקות ממך מאד" (דברים כ' טו'). מן הספור בשופטים נראה, שהיתה כונת איש האלהים לא לקיים מצות עשה מן התורה, אך מראתו "פן יתפאר ישראל לאמר ידי הושיעה לי", צוה להמעיט את אנשי המלחמה ככל האפשר. על פי זה יש מקום לבעל דין להוכיח, שהנביא לא חשב כלל בעת ההיא על דברי התורה, שאם לא כן היה לו באמת לקיים דברי התורה ככתבן ולהכריז גם על המארשים נשים, הבונים בתים ונוטעים ברמים. שישובו כלם, ואז הלא היו מתמעטים תיכף הרבה מאנשי המלחמה. כיוצא בזה אומר המחבר במלחמת שאול עם עמלק בפקודת שמואל: "ויצא שמואל לקראת שאול... ויוכיחהו בדברים נמרצים מאד על אשר עבר את מצות ד' אשר צוה ביד משה" (צד 118), וגם פה כונת המחבר כמו שאמרתי. אבל משה לא צוה על הצאן והבקר, ובכל הפרשה לא נזכר שמו של משה, וגם שאול אמר: "עברתי את פי ד' ואת דבריך" ולא זכר את משה.

(ד) "ותקע נפש העם מבני עלי הכהנים כי רוח חדשה החלה להתפעם בעם כלו מיום היות עלי לשופט וידעו לבחור בטוב ומאוס ברע" (צד 105).

המחבר כנראה הפיץ לחוק בזה את דבריו, כי אחרי מות שמשון נפקחו עיני העם לראות כי אם תבוק מישראל הרוח אשר שם ד' בקרבנו אז גם זרועו יבש תיבש... והפך לב העם ולא נתנו עוד עיניהם באיש תופש הרב... וישומו פניהם באיש נושא את משפט בני ישראל על לבו לפני ד' תמיד" (צד 103). ועל כן הוא משים לפנינו את הישועות אשר באו מן החדשה הזאת, אשר נתנה את חמדת ישראל לקצירי ומריעי, ולא לגבורי הכח. ועל כן הוא מרבה לרומם את שירת חנה, שהיא לדעתו בת התקופה הזאת (אם גם מסוף דברי השירה: "ויתן עז למלכו וירם קרן משיחו" — נראה ברור כי נאמרה שירה זו בימי שאול, או יותר נכון בימי דוד, אשר אולי עליו תרמוז באמרה: "מקים מעפר דל... וכסא כבוד ינחילם"), ומסיים דבריו: "כי רוח חדשה החלה להתפעם בעם כלו מיום היות עלי לשופט", ובחזרת העם על פי הפילוסופיא של הרב פרייל

עשתה נפלאות. אבל אם העם לא יכול לראות ברע „אשר ישכבון“ וגו', אין זה רוח חדש, כי תועבה כזו עוררה את כל העם למלחמה גם בימי פלגש בנבעה. אך כפי שהוכחתי למעלה, כי לא נקעה נפש העם כלל מבני עלי, אות הוא כי גם תועבה כזו לא עשתה רושם על העם, ואם כן לא לבד כי לא החלה רוח חדשה לפעם בעם, אבל עוד ירד רוח העם מטה.

(טו) „ושאל הוהיל עד היום השביעי ... ויהי ככלות שאול להעלות את העולה והנה שמואל בא ... ויונתן בן המלך ראה ... ויהי היום ... ופלשתים שמעו כי פשעו בהם ישראל ויאספו את מחניהם ... ויחנו במכמש“ (צד 115).

המחבר עבר פה עבירה לשמה. איחור ביאת שמואל וריבו עם שאול על שלא חכה עליו יותר מן המדובר בעת מלחמה ובשעה שהעם נפוץ מעליו — מעורר בלב הקורא הפשוט קפידא עצומה על שמואל, והמחבר, שלא רצה שיבוא הקורא לידי הרהורי עבירה על שמואל, כתב כי הוהיל שאול, עד היום השביעי, בעת שבאמת הוהיל „שבעת ימים למועד אשר (אמר) שמואל“ (שמואל א' י"ז ח'), ועוד יותר עשה המחבר, שהפך את הסדר ויקדים את הקרבת העולה ותוכחת שמואל למלחמה. וכתב בסגנון שנוכל לשפוט ממנו „ויהי היום“, „ופלשתים שמעו“, כי מלחמת הפלשתים היתה איזה חדשים אחרי הקרבת העולה שלא במעמד שמואל. אבל הקורא בס' שמואל יראה, כי גם הכלל „אין מוקדם ומאוחר בתורה“ לא יועיל כאן, כי שאול ברור דבר: „נפוץ העם מעלי ואתה לא באת למועד הימים ופלשתים נאספים מכמש“ (שם י"א). שמהו אנו למדים, כי שמואל לא בא למועד אשר דבר, והקרבת העולה היתה אחרי שכבר נאספו פלשתים למלחמה, בעת שלא היתה אפשרות לשאול להוהיל עוד.

(טז) „ויאמר שאול לכפר את חטאתו אשר עבר את מצות שמואל בהעלותו בגלגל וכה גדול לדי' מן המלקוח אשר נהג מן העמלקי“ (שם).

שאול לא הרגיש בנפשו שום חטא, ובתמימותו אמר לשמואל: „הקימותי את דבר ד'“ (שמואל א' ט"ז י"ג). „שמעתי בקול ד'“ (שם כ'), כי באמת על ידי שהיה בלבו לזכות את הבקר ואת הצאן לא הופר הצווי „והמתה משור ועד שה“, כי גם זביחה מיתה היא, ואם לא הרג תיכף את אגג, הלא היה יכול בכל עת להרגו, ואין בזה משום „בל תלין“. וחפצו של שאול להעלות קרבנות מן המלקוח לא היה כלל כדי לכפר את חטאתו, כי גם בטרם נודע לו כי חטא אמר לשמואל: „אשר חמל העם על מיטב הצאן והבקר למען זבוח לדי' אלהיך“ (שם ט"ו). „ויקה העם מהשלל צאן ובקר וגו' לזבוח לדי' אלהיך בגלגל“ (שם כ"א). אם כן מתחלה נלקחו הצאן והבקר לקרבנות. האמנם אמר אחרי כן שאול: „חטאתי כי עברתי את פי ד'“ (שם כ"ב), אך אמר כן מאמונתו בדברי שמואל כי חטא חטאה גדולה שאין לה כפרה, עד שבשבילה ניטלה ממנו המלוכה.

(יז) „על כן התחוק דוד בדי' אלהיו ... כי חיי האדם היו קדש קרשים בעיני גבור מלחמה זה“ (צד 119).

דברי דוד אל יואב: „אל ידע בעיניך את הדבר הזה כי כזה וכזה תאכל החרב“ (שמואל ב' י"א כ"ו) — סותרים את דברי המחבר, וכנראה שכח המחבר גם את דברי יואב, אשר בהתפרצין לבו, לב חכם ואמיץ כה, אל הנהגתו המזורה של דוד בעת מיתת אבשלום, לא בוש להגיד לו: „לוא אבשלום חי וכלנו היום מתים כי אז ישר בעיניך“ (שם י"ט ז'), ואומר: „ואיש ואשה לא יחיה דוד“ (ש"א כ"ז י"א), והנביא אמר לו: „לא תבנה בית לשמי

כי דמים רבים שפכת ארצה" (דהיי"א כ"ב ח'). בכלל, כל התהלות והתשבחות, שפור המחבר בהתלהבות וביד נדיבה לדוד, ראיות לאיש שמת בעטיו של נחש, ודוד (אשר אמנם, כמלך מצליח לא רבו כמותו בישראל, אבל כאדם לא הגיע לטובי העם הנוכרים בכתבי הקדש) לא נחשב בין אלה שמתו בעטיו של נחש. והמחבר, כסופר דברי הימים, צריך היה לשים לב למה שהעם נתחבר גם לאבשלום גם לשבע בן בכרי למרוד ברוד, שזוה נראה, כי דוד לא הפיק רצון מעם עמו.

יח) "ואמנם מה גבהו ומה נעלו דרכי דוד עם שאול אשר שתי פעמים הטיל עליו את החנית להרנו ... ובכל זאת לא שלח דוד את ידו לנגוע בו ... אף כי ידע כי ... וכי נקעה נפש העם מן שאול למן היום אשר שלח ידו בכנהי ד' ... ועתה לו שלח את ידו בשאול כי עתה לא פצה איש פה" (צד 125).

לחנם חושב המחבר את הרבר הפשוט הזה למעלה גדולה לדוד. אין זכר בכתבי הקדש שנקעה נפש העם מעל שאול, ודוד ידע כי שאול היה חולה מחלת "רוח רעה", ואיך היה יכול להרוג את המלך האמלל והחולה, ולעורר בזה חמת כל ישראל הנאמן למלכו האהוב לו, את חמת העם אשר קוה למלוך עליו בשם תפארת ולא בשם רוצח? ואיך היה יכול, בתקותו למלוכה, להיות למופת לשולחי יד במשיח העם, אשר ונלו למוד לו כמדתו?

יט) הפרק הנכבד "קדמות התורה ואחדותה" (מוצא דבר כ"ג), אשר נמצאו בו הרבה דברים טובים, נושא עליו את השם הזה שלא בצדק, כי המחבר דבר בפרק הזה רק על קדמות התורה ולא על אחדותה.

ובטרם אשלים את מאמרי זה לא אמנע מלהעיר עוד על איזה דברים כלליים. א) המחבר מתחיל את ספרו בוא"ו החבור: "ושלשה מעינות יוצאים מנגב להרי הלבנון" (צד 9). אבל וא"ו החבור מוספת על הראשונים, ואם הספר השני שבתורה מתחיל: "ואלה שמות בני ישראל", הנה הוא נמשך לסוף הספר הראשון; אם ספר עזרא מתחיל: "ובשנת אחת לכורש מלך פרס לכלות דבר ד' מפי ירמיה", הנה הוא נמשך לסוף ס' מלכים או סוף ס' ירמיה, ששם נאמר כי נבוכדנצר הגלה את ישראל, והוא אומר, כי בשנת אחת לכורש שבו לנבולס; אבל תמוה היה בעינינו, אם היה הספר איוב מתחיל: "ואיש היה בארץ עויץ", בוא"ו החבור, ומה טעם וא"ו החבור כאן, בתחלת ספר העומד בפני עצמו?

ב) ראוי היה לו להמחבר לבלי העלם עין גם ממנהגים שהיו בישראל בזמן התוא בענינים שונים, כמו למשל בעניני השבועה, שהנשבע שבועה להטיל חוב על נפשו לכד היה מרים ידו (בראשית י"ד כ"ב, שמות י"ז ט"ז), והנשבע שבועה משותפת לו ולחברו כרת עגל ועבר בין בתריו (בראשית ט"ז ט', י"ח; ירמיה ל"ד י"ח), והמטיל שבועה על חברו לכד היה מצוה לו לשים ידו תחת ירכו (בראשית כ"ד ב', מ"ז כ"ט); שהקונה דבר מחברו היה שולף נעלו ונתן לרעהו (רות ב' ז'); ולא היה לו להעלים עינו גם מאיזה השלמות מלאכותיות שקנה לו העם בזמנים ידועים, כמו שאנו רואים כי בימי יהושע כבר היתה להם השגה מכתובת הארץ (יהושע י"ח ו'—ט'), כי בימי חנה כבר נמצא "נבל" לייק, והוא כלי חרס, בעוד שלפני זה ידעו רק חמת ונארות — כלי עזר; כי בימי שאול היו להם שריון וחנית, שלא נזכרו בתקופה הקודמת; כי עלי הכהן ישב על כסא (שמואל

א' ד' י"ג). בעוד אשר בזמן התורה היה ה"חפץ" הזה רק קנין של מלוכה; ועוד כאלה, אשר המעיין יוכל למצא אותם וכותב דברי הימים צריך לתת להם מקום בספרו.

ג) כן יש להתפלא על המחבר שהשמיט לגמרי את סדר הזמנים (כרונולוגיא) מן הספר. הן הוא סומך בחשבונות השנים על האגדות ועל בעל סדר עולם וקובע זמן שעבוד מצרים ממאתים ועשר עד מאתים וחמש עשרה שנה (מוצא דבר י"ב). לא כדברי הכתובים, שסותרים את החשבון הזה, העולה מומן חיי קהת ועמרם (שמות ו' י"ה ב'), ואומרים ברור, כי מושב בני ישראל במצרים היה ת' שנה בקירוב (בראשית מ"ו י"ג) או ת"ל שנה בצמצום (שמות י"ב מ', מ"א¹); ואם כן הלא היה יכול לצאת ממבוכה קלה, שאינה אלא בחמש שנים, ולפחות להציג בקירוב את השנים בכל המאורעות היותר נכבדים, אחרי שאיש לא יכחיש את חשיבות סדר הזמנים בדברי הימים, ואין בהן לפי שיטתו מבוכות גדולות; כי שנת ירידת מצרים ברורה לפי שיטתו בזמני מאורעות יעקב, ומציאת מצרים עד יפתח ובנין הבית גם כן נודעו לנו הזמנים, והיה המחבר יכול לקבוע בקירוב גם אותן ק"מ שנה שעברו בין יפתח ומלכות דוד, למען לא יחסר בדברי הימים דבר נכבד כסדר הזמנים.

אין אני צריך לאמר, כי גם אלה אשר יסכימו עם כל הערותי במאמרי זה יודו, כי נכבד ערכו של הספר "תולדות ישראל" שכתב ה' יעבץ, כי עבודה רבה עבד בו המחבר, וכאשר ישלים אותו יהיה הספר פרי חמד בספרותנו. עוד יותר נכבד ערכו לבני הנעורים, אשר בקראם ספר הערוך בסגנון נפלא, מלא רוח חן, אהבה נלהבה לישראל ולהמאור שבתורתו, תתעורר גם בלבם אהבה ורגשי כבוד ללאומם.

ילך נא המחבר הלאה למטרתו, אך ביתר זהירות ובפלא של בקרת; יזכור נא תמיד, כי אמונתנו בזכרונות ימינו מנינה רק על מעשי הזכרונות האלה, אך לא על הארתם והבנתם, היוצאות מגבול האמונה ההיסטורית; כי זכרונותינו עצמם לפעמים, בסגנונם הפשוט והתמים, מראים לנו צללים בפעולות איזה אנשים, ועל כן לשוא נשתדל לתת להם פנים מאירות ככל האופנים ולהרחיק מעליהם כל "הרהורי עבירה". ישים נא המחבר את לבו לכל אלה, יהי נאמן להבינה האנושית וימעט בטנדנציא — או יביא באמת ברכה מרובה לישראל בספרו זה.

¹ יותר נכון לשעה, כי זמן הישיבה היה ת"ל שנה וזמן השעבוד (ועבדום וענו אותם) היה ת' שנה בקירוב.

משה ליב ליליענבלום.

קיום ישראל.

(בקרר)

הקיום הלאומי של היהודים, מאמר היסטורי-מדיני. מאת שלמה שיללער. בהוצאת
בחורי ישראל, על אחריות מערכת „העתיד“. לבנו 1896.*

בכונה העתקתי ותרגמתי את כל ה„שער“, מפני שהמחבר סתם במקום שהיה לו
לפרש ולא נלה לנו את כונתו ומטרתו במאמרו זה. לא שלפי דעתי כל מאמר צריך
לאיזו מטרה צדדית, מלבד מטרתו העצמית שהוא: לבאר לנו איזה חזיון מן החזיונות,
בנדון דידן חזיון היסטורי; אלא שהקורא בין השיטין יראה שיש לו להמחבר כונה גדולה
מאד, ואך ענותנותו היא שלא נתנה לו לפרשה לנו בהדיא. כונתו היא לברא את היסוד
המדעי, הבסיס ההיסטורי של התנועה הלאומית. המחבר סתם, אבל ה„שער“ הזה
ידבר בעדו. בחורי ישראל המה המוציאים, מערכת „העתיד“ קבלה עליה את האחריות,
ומי לא ידע כמה אנו דנין? —

„אתם המעריצים אותנו, ואתם המתעבים . . . הואילו נא להתחקות על חידת
קיומנו“ (צד 1) . . . השאלות הראשיות הנה: „במה נבאר את גורלנו השונה כל כך
מגורל שאר האומות? איפה הנה הסבות, אשר להן חייבים אנחנו להחזיק טובה על
קיום הלאומיות שלנו, למרות חסרון כל התנאים הנחוצים להתפתחותה כתקונה?“ —
התשובה: „הרוח החיה במהלך תולדותינו (בנלות שניה) היא התעוררותו
התמידית של הרגש הלאומי והתפתחותו על ידי נטיה תכליתית פנימית“
[כלומר, נטיה פנימית של האומה לחיים לאומיים מיוחדים ופרטיים, נטיה שאין בה דעה,
אבל בכל זאת מכוונת היא לתכלית מיוחדת, והיא: התפתחות כל הסגולות הפרטיות
המיוחדות אך לאומתנו] (צד 3) . . . „בחקרנו בתולדות גלות שניה ובדמותנו אותן
לתולדות שאר האומות בדורות ההם עצמם — אז נמצא ששלשה גורמים ראשיים הם,
אשר אם כי מנעו או עכבו את התעוררות הרגש הלאומי אצל שאר האומות, בכל זאת
החישו את התחוללות הרגש הזה אצלנו; הגורמים האלה הם: א) חיים מדיניים וארץ
מיוחדת; ב) הרת; ג) האורגניזציה הפנימית של החיים הלאומיים והחברתיים, ובלויתיה —
יחסנו אל שאר האומות ומצבנו האיקונומי“ (5—6) . . .

הרעיון המדיני, אשר כל מנמתו הוא להכניע עמים נכרים תחת שבט העם
המושל, מטבעו הוא לעכב את התפתחות הרגש הלאומי של העם המושל. מפני שעל
ידי העמים הנכרים תבא אנדרולומוסיא באמונות ודעות, מרות ומנהגים. ובוה יפה כחו

*) Byt narodowy Żydów. Traktat historyczno-polityczny. Nakładem młodzieży żydowskiej. Za nakład odpowiada Red. „Przyszłości“. Z drukarni Ch. Rohatyna we Lwowie 1896.

של עם ישראל, שמיום שגלה מארצו לא היה לו רעיון מדיני. וזה הוא הגורם — אם כי אך שלילי — הראשון (8—6) . . .

„לא נופל ממנו (מן הגורם הראשון) בערכו היה הגורם השני. כי אמנם אבדן הארץ הלאומית היקדמות הוא בלב עמים חלשים, אולם לנו, לאישיותנו הלאומית הפרטית, נהפך הדבר הזה אך לטובה“ (9). כי כמו איש פרטי שיש לו „אישיות“ חוקה וכוללת אי אפשר לו להתפתח כל צרכו בהשארו בחגו הצר, כביתו ובארץ מולדתו, מבלי לראות „עירות ואנשים“, מבלי לבא לידי נגיעה עם „אישיות“ אחרות, מבלי לקבל מהן את הסגולות המתוקנות שבהן — כי כך היא דרכה של אישיות חוקה — ולעשותן לקנין עצמו על ידי עבוד ושנוי לפי תכנית רוחו הוא, כן הדבר גם אצל עם כלו. עם בעל „אישיות“ לאומית חוקה וכוללת כמונו צריך היה, בשביל התפתחותו, לבא לידי נגיעה עם עמים אחרים גדולים, לקבל מהם כל הסגולות המתוקנות שבהם, לקנות לו את הסגולות האלה קנין ממש על ידי עבוד ושנוי לפי תכנית רוחו ולצרף את כל הסגולות הנעלות והשונות האלה לבריאה אחת, לאישיות לאומית מאוחדת מלאה ושלמה. ועל כן „באו ונחזיק טובה למולנו“ שנתרחקנו מעל אדמתנו והלכנו בגולה, כי לולא זאת, מי יודע — מכל צד ועבר היה בא עלינו הקרין: גם הפראים האויים והאירופיים, אשר פלשתינא היתה שדההחזיון למלחמותיהם האכזריות (כלומר, בימי מסעי הצלב) היו מכלים אותנו, או כי סגלותינו היקרות וכחותנו הרוחניים היו יורדים לטמיון על ידי נגיעתנו וחינו בכפיפה אחת עם שכנינו קרובינו משפחות שם, השפלים האלה אשר עמדו על המדרגה התחתונה של התרבות, או . . . או (17—9) . . .

„ובזה הנה הגענו אל הגורם היותר נעלה . . . והוא „האורגניזציה הלאומית-החברתית“ וכליותה: „יחסנו אל שאר האומות“. יש לחלק בין יחסנו אל הערביים והנוצריים בספרד ובין יחסנו אל האומות בארצות הגרמנים והסלונים. בתקופה הראשונה של גלות ספרד (אני מצרף פה את דברי המחבר מצד 17—14 לדבריו מצד 17 והלאה בענין הזה עצמו), כל עוד שהיתה ארץ ספרד בידי הערביים המושלמים, נשקפה סכנה גדולה ללאומיות היהודים. הערביים אחינו בני משפחתנו היו וקרוב הדבר שהיינו מתערבים ומתבוללים בהם — לולא באו הנוצרים ולקחו את ארצם מידם ויגרשונו מגו, ובכן „באו ונחזיק טובה“ להנוצרים שנצחו את המושלמים והצילו באופן זה את לאומיותנו. והנה כל עוד שהערביים עדיין היתה ידם תקיפה, היו הנוצרים צריכים אל היהודים, בקשו לרכוש להם את לב היהודים, למען לא יהיו נוספים גם הם על שונאיהם, ועל כן נתגלגל הדבר שגם אחרי אשר נפלה הארץ בידי הנוצרים לא גורשו היהודים תיכף ומיד, אדרבה, רבים מהם עלו לגדולה, כמו בימי ממשלת הערביים. ומאחר שבאופן זה היהודים רכשו להם את מצבם זה בכחם, מאחר שמוחזקים היו מכבר בענפים רבים וגדולים מענפי החיים והספרדים מוכרחים היו להתחרות עמהם ולהפוך עמהם בחררה אחת, על כן התחוללה בלב עם הארץ שנאה כבושה להם, ותולדות השנאה הזאת היו שמד וגירוש. לא כן בארצות הגרמנים והסלונים. להארצות האלה באו היהודים מבהלים ודחופים, אמללים ויגיעי כח, לא היו להם שום זכויות ומוכרחים היו ללקט את הפירוורים תחת השלחן, להחזיק בענפי החיים היותר בוויים ושפלים, כהמסחר בימים ההם, לכן לא היתה שם שום שנאה בלב העמים עלינו, כי איך ישנא איש תולעת וזחלת עפר? — אך בבזו ושאר-סרנפס הביטו עלינו. אבל הבזו הזה, אם כי מצד אחד הצר לנו מאד וימרר את חיינו, הלא מצד השני הראה נפלאות, כי אך בנללו נתקיימה לאומיותנו. המה בוו לנו ואנחנו מצדנו בוינו

להם, וכן היתה מחיצה חזקה מבלת בינינו, באופן שלאומיותנו יכולה היתה להתפתח בהגשמות שלנו בלי שום הפרעה מבחוץ. בעיניהם היינו בריות שפלות, אבל בעינינו — „האומה הנבחרת“, „עם סגולה“; המה התנשאו עלינו בגאון וגאון, אבל גם אנחנו חשבנו בלבנו, שהמה נבזים ושפלים, כי אין להם שום רוחניות בנשמתם, בעוד שאנחנו עומדים על מדרגה נבונה כהשתלמות האנושית; נתנו את שמנו „יהודי“ לחרפה, קראו באזנינו את השם הזה בלי הרף כל היום, והשם הזה חדר אל תוך נפשנו ולבש צורה ממשית; קראו באזנינו „צענים“ כל היום והזכירונו שעל אדמת נכר אנחנו, וכן זכר ירושלים ופלשתינא לא מש מקרב לבנו, וכן היו ירושלים ופלשתינא למחמד לבנו, ויותר שנתרחקנו מארצנו בזמן ובמקום, יותר ויותר פשטה ארצנו הקדושה את צורתה הגשמית הממשית ולבשה צורה רוחנית נעלה מאד, באופן שפלשתינא, אם כי לא היתה ביריגו, הלא נהפכה לאחד החלקים היותר חשובים ויקרים במהות נפשנו והיינו הפנימיים“ (31—17).

„בקשר פנימי עם האמור אחווים הם עוד גורמים אחדים, אשר גם המה רבי הערך היו בשביל התפתחותו של הרגש הלאומי שלנו. אבל טרם כל עלינו להשיב על השאלה: במה יפה כחה של איזה אומה בכלל? במה יסודה של אותה הסגולה, אשר תתן לה קיום וכח הסבל? הסוציולוגים יאמרו: א) כח האומה יגדל בה במדה, אשר יתרבה מספר אישיה החזקים. ב) כח האומה יגדל בה במדה, אשר ישחרו אישיה מכותיהם הפרטיים לעניני הצבור וצרכיו; בה במדה, אשר יפתח הרגש המיני. והנה שני הגורמים האלה היו לנו במדה גדולה מאד, כי הכח הזה של אישיה האומה, אשר אנחנו מרברים בו, אינו כח חומרי, אך כח רוחני, והכח הרוחני שבאישינו מצא לו בגולה התנאים היותר טובים להתפתחותו. ההכרח התמידי לעמוד תמיד על משמרתו, לשמור את נפשו וגופו, ולבקש לו איזה ענף-מחיה ומקור פרנסה, פתח את כל הכחות שבכל איש ואיש למעלה היותר נבונה, ובהיות שכל אחד מאתנו הקריש את כחותיו לטובת האומה (כאשר אבאר להלן), היו לנו שני הגורמים היותר חשובים להתפתחות לאומיותנו“ (36—31).

„במשך כל ימי הגלות היה המסחר מקור פרנסתנו הראשי, ובהיות שרוב העם היה עוסק במסחר לא היה לנו אלא מצב אחד, כלומר כלנו היינו כמו בני-אומנות אחת, וההשתנות הזאת היתה גורם גדול להתפתחות רגש האחדות הלאומית“ (42—36)¹. „המסחר הכריח אותנו לנסוע לארצות שונות, באופן שגם בין יהודי ארצות שונות היה הרגש של שותפות לאומית חי וקים, ולא עוד אלא שקל וחומר הוא: אם גם הסוחרים הנוצרים מוכרחים היו לזרות ברית בינם לבין עצמם, כדי להגין אלה על אלה בפני הפרשים הלסטים המזוינים, אשר כידוע ארבו על פרשת הרכים לכל עובר ושבו, בכל משך ימי הבינים וגם בתחלת העת החדשה, וכל הרכים משובשות ובחזקת סכנה היו — אם הנוצרים כך, ישראל על אחת כמה וכמה“ (60—58).

„המסחר מוליד בלב האדם הגשיה לשוב מרחקים, ולהיות בלתי תלוי במקום מושבו ובארץ מולדתו, וגם יכריחהו לכא בין אנשים ולהיות „חיה חברתית“ במלא מובן

¹ מצד 42 עד 58 ידבר המחבר על דבר מהות המסחר שלנו וגורלו במשך דורות ימי הבינים, על דבר יציאת היהודים מגרמניא לפולניא ועל מסחרם פה, על הענף החדש למחיתם: הרבית, על דבר התפתחות אופיה של האומה והסגולות החדשות, הטובות והרועות, אשר קנתה לה-במשך הימים — דברים, אשר אם כי שייכים הם אל הענין במדה ידועה ובכלל בטעם ודעת נאמרו, פסחנו עליהם, מפני שאין אנו דנין אלא בענינה העקרי של המחברת, והוא החברות הגורמים להתפתחות הלאומיות.

המלה. ובכן „באו ונחזיק טובה למולנו“ שנפל המסחר בחבלנו ושלא היינו לעם עובד-ארמה — כי אז היינו נקשרים בעבותות אל ארמת נכר ורגש לאומיותנו היה הולך ורופף — באופן שהתנאים האקלימיים לא עשו עלינו רושם גדול, כי בתור עם המסחר ישבנו לרוב בכרכים ועירות, הרחק מן הטבע ופעולותיו הבלתי ממוצעות. וכן אם נהפך עלינו הנלגל ונאלצנו לעשות לנו כלי גולה מחדש, לא עשה עלינו הדבר רושם גדול כל כך. אך במנוחת נפש לקחנו את מקלנו ותרמילנו, לקחנו את כל משלשלינו (כי קרקעות לא היו לנו) והלכנו לתקוע אהלנו בארץ אחרת. — על ידי אי-תלותנו בתנאי האקלים נתפתח טפוס מיוחד של „יהודי סוחר“ בכל ארצות פוזרנו“ (68—61).

„עוד מקור אחד לרגש הלאומיות שלנו, והוא המשטר החברתי הפנימי. לא היו בתוכנו מדרגות סוציאליות קבועות, החברה שלנו לא היתה עשויה כתות כתות, המתרחקות זו מזו, כמו רוזנים, אצילים, אורחים, דלתיהעם וכדומה. כל ישראל כהה אחת, וכל הבא וכחו בידיו או במוחו היה יכול להתפתח ולהיות לאיש חשוב, לרב או לראש הקהל וכדומה. באופן שלא היתה בתוכנו המניעה החברתית, אשר לא אחת תעצור בעד בן מדרגה אחת להשיג משמרת השייכה למדרגה יותר גבוהה. וגם „הבחירה החברתית“ (כעין „הבחירה המינית“ של רויץ) היתה לה אצלנו תנאים יותר טובים מאותם של עמים אחרים; באופן שהטובים שבנו לא הביטו אל אחיהם כאל אנשים שפלים שאינם שווים באבוד כחותיו של אדם חשוב, כאשר עשו האצילים של עמים אחרים, ואדרבה, הקדישו להם את כל כחותיהם. — ומצד השני גם הפחות שבפחותים לא אמר נואש לתקותו, שיעלה בידו, על ידי כחותיו הרוחניים או הנשמיים, להיות לרב או לראש הקהל בישראל. וכן נתמלאו שני התנאים הנחוצים להתפתחות אומה חזקה, אשר הזכרנום למעלה: אישים חזקים, ורצונם להקדיש את כחותיהם לטובת הכלל“ (71—68).

„גם צרותנו ושמחותנו היו „גורם“ רב הערך בהתפתחות רגש הלאומיות שלנו. חיי העולם הזה, אם כי יעשה היהודי כל מה שביכולתו כדי לקיימם, בכל זאת הבל הבלים המה בעיניו, „את אשר יאהב ד' יוכיח“, וכדומה, באופן שכל חיו אך חיי האומה המה. חיי היהודי החיצונים מלאים יגון ואבל, לכן בקש שמחתו בפנימיות נפשו, והשמחה הזאת מצא „בהעבר“ שלו; היהודי בנולה היה חי חיים ממשיים בין מחמדיו שהיה לו בימי קדם. חיי היהודי מבחוץ מלאים סכנה בושה וכלימה, ובכן בקש את שמחתו בחיו מבפנים, בין כותלי ביתו, בחיי המשפחה, וגם זה היה אחד מן הגורמים היותר נעלים להתפתחות הלאומיות“ (83—71).

העקת הרבה מדברי המחברת, אולי יותר מדאי, משום שדברי יחיד זה נתקבלו מאת מנהלי התנועה הציונית הראשיים בלבוב, כעין בסיס מדעי להתנועה. המנהלים האלה גלו אמנם את דעתם שאינם מסכימים לכל דברי המחברת, אבל תקומם חזקה שתעלה ביד המחברת „לרכוש לנו חברים חדשים“ (הקדמה).

והנה בלי ספק כבר התפלא הקורא על שהמחבר בתחלה מונה והולך שלשה גורמים ראשיים: א) חיים מדיניים וארץ. ב) הדת. — ואח"כ במשך השקלא וטריא יחלק את הגורם הראשון לשנים ויאמר: לא נופל ממנו (מן הגורם המדיני) הוא הגורם השני, הארץ. ומיה, כאלו שכח המחבר שיש לו עדין לדבר על דבר הגורם הדתי, יבא לדבר ע"ד הגורם השלישי, האורגניזציה הפנימית. המחבר שכח (כי מה שבא בסוף דבריו ע"ד הדת אינו משלים את החסרון, כי מלבד שלא יעשה כן, לדבר על דבר הגורמים הראשיים בסדרונן ובערכוביא כזו, הנה שם הוא עוסק אך בגורמים טפלים, ועוד שנם

שם ידבר אך על תחלת התפתחות רעיון אחדות-אלוה בתוך האומה, דברים שאינם שייכים לכאן, כי הלא המחבר רצה לדבר אך על דבר הגורמים הלאומיים במשך גלות שניה; אבל השכחה הזאת יש לה שורש עמוק, השכחה הזאת מרחפת היא על פני כל המחברת, על ידי השכחה-במתכון הזאת יוציא כל קורא ישר בלי שום פניה את משפטו, שהמאמר הזה אין לו שום ערך מדעי.

לולא שכח המחבר, או יותר מדויק, לולא רצה לשכוח שהיו להם לישראל בגולה אמונה ודת, כי אז לא היה מדובר על לאומיותנו בגולה, על "הקיום הלאומי" שלנו, כעל הנחה שאין עליה חולקים, כעל דבר המובן מאליה. המחבר הזה, המתראה כמעמיק חקר בכבר ראש איום ונורא על דברים השגורים בפי כל אדם, לא מצא לנכון לפניו להתחיל בהשאלה היסודית מעיקרא דינא: אם קיומנו בגולה היה לאומי או דתי, אם מושגנו מאחדות-ישראל עתה בימינו אלה הוא מושג לאומי או דתי. האם באמת כבר נחתמה השקלא וטריא על השאלה הזאת?

בשאלה הזאת כבר עסקו מובחרי סופרינו ובראשם סמולנסקי, אשר, אם כי אינו בעיני "החושב הגדול שלנו" סתם כאשר יגהו המחבר (40), חוש דק מן הדק לו בכל הנוגע לרעיון-הלאומיות שלנו, חוש מומחה ונאמן לאותו דבר, מפני שהרעיון הזה היה ממלא את כל חלל לבו ונפשו.

הפתרון הזה, כפי אשר הכנתיו ובארתיו לי אני, הוא:

האמונה היא אחת הסגולות הנפשיות, היא חוש נפשי כעין חוש ההגיון, חוש היופי, חוש המוסר וכדומה; ובכך לאומיות כל עם ועם, המקפת את כל סגולותיו המיוחדות לו, תכלול בקרבה גם אופן אמונתו ואיכותה, וכשם שמצויין הוא בחוש יופי או חוש מוסר מיוחד, כן מצויין הוא גם בחוש אמונה מיוחד, ולא עוד אלא שהחוש הדתי יש לו יחס פנימי מוגבל ומצומצם המתאים בדיוק לשאר כחות האומה, החומריים והנפשיים, כאשר גם כל כח זכה, חומרי או נפשי, תלוי הוא, בנוגע לכמותו ואיכותו, בכמות שאר הכחות ואיכותם. כל אומה ואומה, כאשר גם כל איש פרטי, בריה אחת שלמה היא, בכל מעלותיה וחסרונותיה; על הכחות היסודיים האלה אי אפשר להוסיף ומהם אי אפשר לגרוע, מבלי לשנות בזה את פני המראה כלולטשטש את צביונו המיוחד. קח לו לעם איזה מחסרונותיו או תן לו מעלה יסודית חדשה, שלא נחלה מאבותיו, והיה העם הזה עם אחר לגמרי. והנה כשם שבנפש כל אדם פרטי אחד מכותיה הוא כעין "הקול היסודי" וכל שאר הכחות הם כעין הקולות העליונים המלוים אותו, כן הדבר בנפש האומות. אחד מכותיה הוא היסוד, אשר יטביע את חותמו על כל תכניה של האומה, אשר יטה את התפתחותם והשתלמותם של כל הכחות אל דרך אחד מיוחד. כן על דרך משל הכח היסודי בנפש עם יון העתיק היה חוש היופי, בנפש הרומיים חוש המדינה, והכח היסודי של אומתנו היה חוש האמונה, ואין לך שום כח או סגלה בעמנו שאין לו יסוד ושרש באמונתו ודתו. ובכך אם נשאל: קיומנו בתולדה מה הוא, לאומי או דתי? תהיה התשובה: לאומי, אבל "דתיותנו" היא היא לאומיותנו. הכח הדתי שלנו הוא יסוד לאומיותנו. הכח הזה יכול להתפתח ולהשתלם, לקבל צורות חדשות, יותר טהורות, יותר רוחניות, יותר זכות מן הראשונות, אבל קח לה לאומתנו את הגאונות הדתיות שלה, ואז בטלת גם את לאומיותה. הדברים האלה פשוטים וידועים ולא נאמרו אלא כדי לפשט את העקמומיות שבלב בעל המאמר, הבא לעקם עלינו את חיוניות התולדה בהתפתחות לאומיותנו.

האם לא ידע מר שיללער את כל זאת? — בלי ספק יודע הוא זאת (עיין 92).

אלא — אלא שמר שיללער עוסק הוא כעת לפי הנראה, במקצוע האיִקונומיה וראה, כי „המטריאליסמוס ההיסטורי“ מבאר את כל מהלך התולדה על ידי תנאי הכלכלה החברתית שבכל דור ודור, ועל כן: כל מה שנהיה ונעשה בתולדות ישראל אינו אלא תוצאת גורם אחר: המסחר.

כי אם, אחרי קראנו את כל המאמר עד תמו, נצא ונחשוב מה עלה בדינינו, או נמצא, שאין לנו באמת אלא גורם ראשי אחד חיובי, אשר בזכותו עמדה ונתקיימה לאומיותנו; והגורם היחידי הזה הוא המסחר.

מפני שכלנו סוחרים וכנענים היינו, על כן חי בלבנו רגש אחדות האומה. לא מפני שבני אל אחד היינו, בני אברהם יצחק ויעקב, מפני שערב ובקר התאספנו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות להתפלל בצבור, לא מפני שנאסרו עלינו יונים, שמגם ופתם, לא מפני שכל אדם מישראל חי חיים מדורים, מצומצמים ומוגבלים על ידי מצות וחקים אין מספר, עד שנמעט לא היה בין יהודי לחברו אלא שנוי השם בלבד — כל הדברים האלה כאפס המה נגד הפעולה האיִקונומית הגדולה של האחרות התגרנית!

המסחר הכריח את יהודי ארצות שונות לכרת ברית ביניהם כדי לעמוד על נפשם נגד לסטים מזויין, וזה גרם להגש הלאומי שיתפתח. המחבר לא ראה הובה לעצמו להביא אף מעשה שהיה אחר כדי לאמת את השערתו הורה הזאת, ואך בא עלינו בקל וחומר מן הנוצרים... היראה מפני לסטים מזויין היתה מקור רגש השותפות הלאומית בין יהודי ארצות שונות! לא מפני שדת אחת היתה לכלם, לא מפני שסדר יומו של יהודי באספמאי הוא גם סדר יומו של יהודי בטבריה, מפני שבכל תפוצות ישראל התפללו אותה התפלה עצמה שלש פעמים ביום, מפני שכולם קראו לחדש שבת ומועד על פי חשבון־תקופות אחד, מפני שאורייתא וקודשא בריך הוא וישראל חד הוא, מפני שמכל קצוי ארץ הריצו היהודים את שאלותיהם לגדולי ישראל בכל מקום שהם, — לא, לא, כל אלה כאין הם נגד המציאה האיִקונומית שמצא מר שיללער, נגד היראה מפני לסטים מזויין!

אם יהודי אחד בא לארץ נכריה, יאמר מר שיללער, או מיד מצא שם את אחיו, המה תמכו בידו, הודיעו לו מה שעליו לידע, כדי שישמור את נפשו מפני הגולנים וכדי שמסחרו יעלה יפה — מפני מה עשו זאת? — לפי דעת מר שיללער, בלי ספק משום „שמור לי ואשמור לך“, כי הלא גם המה סוחרים היו. הגע בעצמך, יהודי בא מארץ מרחקים שבמזרח לאחיו שבמערב, יהודי סוחר כזה הביא אתו מכתבים מגאוני מורה לגאוני מערב, הביא להם חבילות של תשובות על שאלות שונות בנוגע למדרש ולמעשה, הביא ספרים חדשים שנכתבו בארצו, ספר להם צרותיהם ושמחותיהם של היהודים בארצו, וכשחזר לארצו לקח אתו תשובות ושאלות חדשות, אסף ספרים חדשים וידועות שונות על דבר כל הקורות את אחיו במערב — האם לא קרא מר שיללער את כל אלה מעל ספרי תולדותנו? אך מה המה כל הדברים האלה נגד גורם איִקונומי אחד, או גם נגד צלו של גורם כזה? — בקליפת השום!

בלי ספק גם המסחר, כפי מה שתארו מר שיללער — והאמת נתנה להאמר שברוב דבריו בענין הזה קולע אל האמת — היה גורם חשוב להתפתחות הכחות של אישי האומה ועל ידי זה גם להתפתחות רגש האחרות הלאומית, אבל מי יהיו לגוס כל כך, לעשות את המסחר להגורם הראשי במהלך תולדות ישראל ולהוריד את החיים הדתיים לגורם טפל, כאשר עשה זאת מר ש. שאינו מזכיר אותן אלא בסוף דבריו, וזה כמעט אך ברמו קל? —

להשכחה הראשית הזאת, אשר בשבילה אבד המאמר הזה כל זכות על ערך מדעי, תלוינה עוד שתי שכחות, אשר גם הנה תורידנה ותמעייטנה את ערך המאמר, והן: הספרות והשפה. מר ש. יציע את השאלה העקרית, אשר עליה הוא דן במאמרו, כאשר כבר העתקתי למעלה: „איפה הנה הסבות, אשר להן חייבים אנחנו להחזיק טובה על קיום הלאומיות שלנו, למרות חסרון כל התנאים הנחוצים להתפתחותה כתקונה?“

אבל מדוע לא טרח מר ש. לפרש ולפרט לנו את התנאים הנחוצים לפי דעתו להתפתחות הלאומית? — לולי עשה זאת, כי אז אולי גלה שלא כל התנאים חסרו לנו, או שלכל הפחות לא חסרו לנו לגמרי, כי אז היה מונה והולך: התנאים הנחוצים הם: הארץ, הממשלה המדינית, המנהגים, הספרות, השפה. . . שני התנאים הראשונים חסרו לנו לגמרי, המנהגים נכללים הם אצלנו בכלל החיים הדתיים, אשר זה דברנו עליהם; אבל הספרות והשפה? האם לא היה לכל היהודים בגולה ספרות אחת פורחת לכלל העמים העצומים והגדולים? האם לא היתה לנו שפה אחת אשר בה שפכו כל היהודים את לבם הנשכר לפני אביהם שבשמים פעמים בכל יום? האם לא הבינו אותה רוב האומה? הלא לא דבר קטן וקל הערך הוא לקיום לאומיותנו, שכל ישראל היו להם כתב אחד, כתב המיוחד אך להם. רוב האגרות וספרייהםסחר שלנו בגולה כתובים הן בלשון הקדש ובכתב יהודי, ולא עוד אלא שגם את לשונות העמים הלבשנו בלבוש יהודי: עד היום הזה כותבים אנחנו אשכנזית והספרדים ספרדית בכתב יהודי, ובימי הבינים כתבו יהודי צרפת גם צרפתית בכתב הזה. התלמוד יאמר שהפרסים אינם אומה מפני שאין להם כתב ולשון, ובעיני המחבר שלנו הרברים האלה קלי הערך הם כל כך, עד שלא טרח אף להזכירם (במשך כל המאמר הזכיר המחבר אך שתי פעמים את שם השפה בתור גורם לאמי (58,37), אבל לא בשפת ישראל עסקינן, אלא בדרך כלל). ומדוע לא דבר מר ש. אף דבר וחצי דבר על דבר השפה האשכנזית-היהודית, אשר במאות האחרונות היתה שפה מיוחדת לרובות אלפי ישראל באשכנז רוסיה ופולין? אמנם הספרות, השפה והכתב אינם גורמים איקונומיים, אבל גורמים חשובים מאד המה והיה לו להזכירם!

זה מה שראינו להעיר על חטא שחטא מר שיללער בשתיקתו. אמנם גם בדבורו שגה הרבה, אולם כבר אמרנו שלא באנו פה לדון עם המחבר על פרטי הדברים, אלא להראות לראשי הלאומיים בגליציה, שאם נתנו את עיניהם במחברת הזאת למצא בה את הבסיס המדעי של התנועה הלאומית — אינם אלא טועים.

דר. דוד גימרק.

מחשבות ומעשים.

III.

התזכרו עוד, חביבי הקוראים, את "הסוסה" המפורסמת של ר' מענדעלי מוכר ספרים? הסוסה דוויה וסחופה ומרוטה ואין כחוס בבשרה. עצמותיה שופו, רק עורה עליה, וגם הוא פצע וחבורה ומכה מריה, וכפות רגליה עומדות בכצה אשר בקצה האחר, והיא תתור אחרי מרעה. וסביבה המולה נוראה: חבר מרעים ופוחזים יהמו, ישוקו, ישרקו ויששו בה המון כלבים, אשר יתנפלו עליה מכל עברים, ונבחו, ישנו וימרטו את בשרה, דמה זיז, וזבובי מות נקבצו על המכות המריות וימוצו את הדם... והיא, הסוסה האמללה, תלעס במנוחה ירק עשב ותעלה גרה, בשלות השקט, כאלו אין דבר.

לסוסה ההיא דמיתוך, רעותי, כנסת ישראל, בימינו עתה... וישח אדם וישפל איש. שפיל ואזיל היהודי, לא ישא עיניו למרום... רק עיניו מטייפין — אחרי מרעה ואוכל. נתיקומה בנו החזות היותר קשה: ראה ד' והביטה כי הייתי זוללה! את כל מחמדו נפשנו נתן באוכל, כל הדאגות נדחות מפני דאגת הפרנסה, כל המחשבות נצמצמו במחשבות הפרנסה. גם השירים הגדולים מפמליא של מעלה ירדו מגדולתם, והמלאכים כולם קצוצי כנפים. מיכאל, גבריאל, רפאל, אוריאל... כל אלה אשר לוו אותנו על דרכנו הארוכה ועמדו תמיד לימונינו — עתה כמהם כאין. רק "דיוקרניסא" שר של פרנסה הוא עתה "המלאך הגואל", הוא העומד בינינו ובין אלהינו ולפעמים גם ממלא את מקומו... פרנסה — זה הוא הקול הנשמע עתה מסוף עולמנו ועד סופו. ומפני הקול הנורא הזה נשתתקו ונתבלבלו כל המחשבות. על פני היהודי תקראו עתה רק דברים אחדים: "יש פרנסה" או "אין פרנסה"! מי שיש לו פרנסה בריוח — הוא יש לו דאגות אחרות ומחשבות אחרות, לגמרי אחרות, שאין להם שום שייכות לתקון האומה ועתידותיה. ומי שאין לו פרנסה, מחשבתו האחת — למצא פרנסה. לקיים את התורה כמו שקימוה אבותינו הטובים, מעוני, מתחת הגל והמפלה, מתחת המאכלת — הכשרון הזה לגמרי אכזר לנו. אנחנו העניות והדחוקות מעברת אותנו על דעתנו והעשירות בודאי, ובכן, אם אין קמח אין תורה, ואם יש קמח גם כן אין תורה — וכה אין "מחשבות" ואין "מעשים" בעולמנו הדל.

ואנכי לא אתעצב אמנם על כי אין "מעשים" בקרבנו. בעלי מעשים לא היינו גם מתמול גם משלשום, ומקומנו בדברי הימים לא בחלק המעשים, כי אם בחלק המחשבות. מעודנו לא הרעשנו עולמות, לא "הפכנו קערות על פיהן", לא כבשנו עמים רבים, לא עברנו על פני מרחבי תכל בדם ואש ותמורות עשן, לא המציאו אבק שריפה וכלי קטל חרשים לבקרים, גם — האמת נתנה להגיד — לא גלינו אמירוקא, לא מצינו את הקומפס ומכונת הקיטור. כי לא אנשו מעשה, כי אם בעלי מחשבות היינו מאז ומעולם, ובעלי מחשבות "en gros", בחיים היינו תמיד עם קטן ודל. עם לבדד ישכון; "יהודה וישראל יושבים לבטח, איש תחת גפנו ותחת תאנתו": המצב הזה היה "פסגת אשרגו"; על דבר "מלכות בכפה" לא חשבנו ולא חלמנו. תחת זאת לא ידעו מחשבותינו כל גבול, הקיפו את האלהים והאדם וכל התבל כלה. אנחנו קוינו והתפללנו: לתקן עולם במלכות שדי, וכל בני בשר וקראו בשמך, להפנות אליך כל רשעי ארץ, יכירו וידעו כל יושבי תבל, ויקבלו כולם את עול מלכותך — ונביאינו לא היו רק נביאי עמנו, כי אם נבאו לכל עמי הארץ ולכל יושבי תבל. תמיד היו מחשבות גדולות בלבנו, ויש אשר הביאו גם לידי מעשים, על הרוב — לא אותנו כי אם עמים אחרים — ויש אשר נשארנו מחשבות ולא יצאו מכה אל הפועל. אבל מקור המחשבות לא יבש בכל הזמנים. ורק עתה, בימים האחרונים, נראה מעין "קטנות דמוחין" במחנה ישראל.

ספו תמו בעלי מחשבות בקרבנו; כל מחשבותינו רק לפינו. תחת זאת נתרבו בנו בעלי מעשים, האומרים לכתב בדרך העמים, לחשוב מעט ולעשות הרבה; רק לעשות, לעשות . . .

— המקנא אהה לעמנו? — יאמר הקורא — ומי יתן והיה . . .

— מי יתן והיה — אומר גם אני. אבל . . . מעשינו איפה הם ומה הם? ואם לא נשארנו

אולי "קרח מכאן ומכאן", בלא מעשים ובלא מחשבות?

בעלי מעשים, האומרים להושיע את עמנו במעשיהם רגע אחד, רבים כעת בקרבנו. והברון הירש ז"ל והדוקטור הירצל, שניהם יוכלו להחשב כמופסים ראשיים מבעלי "המהלך החדש" הזה בחיינו. בין לילה נוכח הדוקטור הירצל כי עלינו לכוון ממשלת היהודים לכל פרטיה ודקדוקיה וכל מצותיה וסדריה; והברון הירש, אחרי התבוננות קצרה, מצא נכון להושיב נשמות ארגנטינא. הדוקטור הירצל מוכן ומזומן בכל עת ובכל שעה לעלות בחומה, אלא מפני שעוד לא סרו כל המעצורים הוא עצור עוד מעט בדרך. באירופא . . . והברון הירש, יען כי היה "בעל היכלת" והדרך לארגנטינא אינה סוגה כלל, החל עבודתו מיד. הברון הירש והדוקטור הירצל, שניהם יתנו ענין רב לכותב דברי ימינו, כי בהם נחזה ככאספקלריא בהירה את המהפכה הגדולה שנעשתה בסדרי חיינו: מבעלי מחשבות ומחשבי קצין — לבעלי מעשה. הדוקטור הירצל עוד לא כלה את מלאכתו ועוד נשוב נחזה בו ובמעשיו; הברון הירש אמנם, לדאבון לבבנו, כבר גמר את חשבונותיו. ואם עשה מעט, הנה חפץ לעשות הרבה מאד, הרבה יותר מאשר אפשר לעשות. ואם יקום בזמן מן הזמנים "שקספיר" עברי לתאר לנו את הענק הזה בכל המרגימוס שבחייו ובפעולותיו, ימצא בו אולי חומר יותר רב ויותר הגון למהזה נשגב, מאשר מצא שקספיר האנגלי בכל ה"היינריכוס" שלו. אפס כי שקספיר העברי טרם בא ואולי עוד טרם נולד, והקהל הגדול ישפוט את הברון ואת מעשיו ותולדות מעשיו — איש איש לפי רוח בינתו. בכל "התחום", ואולי גם מחוץ לתחום, רק שיחה אחת עתה בפי הכל: על דבר "המוסד" של הברון הירש והחלטות האספה שהיתה בענין זה לפני איוז שבועות בפריז.

האספה הזאת והחלטותיה בלבלו כמעט את כל "עולם היהודים". וכדרכו של היהודי תמיד, לחוות דעתו דוקא במקום שלא ישאלו אותה הנה מכל עברים נשמע — "חות דעת" בפנים שונות. האספה הזאת היתה גם מצד עצמה, מלבד החלטותיה, דבר חדש שלא נשמע כמוהו עד עתה. בנוהג שבעולם, ביחוד בעולמנו אנהנו, "בעלי המאות הם יחוו דעות", ולא רק בעת שינדבו מאות, אלא בעת שינדבו פרושות. גביר עברי, כשמנדב פרושה לאיזה דבר שבדקדה, הרי הוא מתנה תנאי כפול, כי עד ימות המשיח יהיה הוא או יוצאי חלציו הגבאים המתעסקים והמפקחים "במוסד" זה. ואם בן אין לו, וירשה הבת את ההנהגה, או דודו ובן דודו או סתם קרוב, כי קשה לו להוציא את "הקפיטל" מרשותו אפילו לאחר מותו. והנה נמצא "אדיר" שגדב סכום גדול כזה, סכום, שלא חלמו להם גם "הגבירים" היותר גדולים, ויורשיו אחריו לא יעשו בגדבתו כאדם העושה בתוך שלו, אלא אספו אספה מכל ארבע כנפות הארץ, להתייעץ מה לעשות בכסף הנדבה. ממילא מובן, כי העשירים שבנו, גבירינו ואדירינו, אינם מוצאים נחת רוח בסדר הזה. "כך דעתו, כך רצונו!" — זה היא פתגמם. "לי הכסף ואני האדון; אחפוץ — ואחן למשכן, אחפוץ — ואתן לעגל; אחפוץ — ואתן לציון וישראל, ואם לא — ואתן לשונאי ציון ולשונאי ישראל. . . ומי יאמר לי מה תעשה?" ומה ראו איפוא על ככה וירשי הברון ז"ל לקרוא אספות ולהתייעץ, מה לעשות בכספם? הנשמע כזאת בין הגבירים בישראל? —

בכלל השפולה האספה ההיא את ערך עושי רצונו של הברון, בחור סותרים ואנשי מעשה. "סותר טוב ומנוסה" — שם הכבוד היותר נכבד בעמנו — לעולם לא יעשה כזאת. סותר טוב אפילו בצדקתו יעשה מסחר, לכל הפחות יבקש כבוד, לפעמים מבני עמו ועל הרוב מאומות העולם. צא וחשוב, כמה "מטבעות של כבוד" אפשר היה להשיג בעד סכום כזה, וכמה דברים טובים, דברים של חבה אפשר היה לשמוע מפי "בני מרום עם הארץ" בערי הבירה, וכמה תהלות ותשבחות מפי "הסופרים שלהם" — בקיצור, אפשר היה להשיג הרבה מאד, מאד . . . ולמסור הון עצום כזה — למי? . . . לעברים, אשר אף מטבעת כבוד אחת אין ביכולתם לתת — היתכן? בודאי סותר טוב ומנוסה לא יעשה כזאת. ולו היה נצרך הברון ז"ל להקשה אפונה, אם נמצאו בין גבירינו מאמינים בו. — ובכן, הלא מעצמכם תבינו כי החלטת האספה לא ישרה בעיניהם. כי אם שגה הברון ז"ל בעצמו — "ד' הטוב יסלה לו" — הן לכל הפחות על האספה היה לתקן את

עותה; עליהם היה לקצוב חלק גדול מנדרתו „לאחות רחמניות“ לאביוניא, הארמינים, ובכלל, לעשות דבר מה בפועל „בעד אירופא“, משום „למה יאמרו הגוים“ ומשום מטבעות כבוד. זו היא דעת העשירים; אבל גם העניים שכנו — והם רוב עמנו — גם הם אין דעתם נוחה „מהחלוקה“. העניים בכלל יכבדו את „העורב בידים על הנשר בשמים“ והיו שעה טובים להם מחיי עולם. לדעתם, אם הפץ הברון ז"ל להשיב לעניי עמו, עליו היה לחלק את כספו ביעקב ומיליוניו בישראל. פשוט וטוב, בלא כל ועדים, ובלא הוצאות יתירות. לדעתם, על האספה היה לשאול לא את פי „הרופאים“ — העשירים, כי אם את פי „החולים“ — העניים עצמם, איך יתפצו הם לסדר את מערכת הנדרות. עני אחד יש בשכונתי, אשר סר אלו, בדעתו כי עוסק אני מעט בדברים אלו, וישאלני על דבר החלפת האספה. וכאשר הוציאתי לו הדברים כהויתם, רגז ושחק ויאמר: בהור עני שבישראל, אינני מסכים לזה בשום אופן. לו חלק הברון את כספו לכל עניי ישראל, והיה בחלקי לכל הפחות מאה שקל כסף, ובסכום הזה יכלתי להשיא את בתי ולהדש מעט את „חנותי“, והייתר כואושר. בשמי ובשם כל העניים בעירי — הוסיף לאמר — כתוב להם, לבעלי האספה, כי אנחנו אין אנו מסכימים להחלטותיהם. . . . ויפן ויצא.

ולא יסכימו גם המוחות החריפים וממציאי „פרויקטין“ שונים. לדעתם לא בנדרות יושע ישראל, כי אם רק על ידי מסחר והרושת המעשה. במסחר כיצד? — בכל המסחרים, וביחוד, במסחר התבואה. כי מסחר התבואה מסוגל להעשיר. העיקר בזה הוא — היכלת ההחזיק את התבואה עד שיעלה השער, „הוועד הפועל“ לחברת הישוב של הברון ז"ל הלא בודאי בעל יכלת הוא, ובודאי ירויח הרבה; על הוועד איפוא ליסד בתי מסחר למקנה התבואות בכל ערי החוף, בערים הגדולות ובתחנות מסלת הברזל; הסרטורים, המשרתים, הקונים — כלם יהיו רק יהודים. כמובן, יעלו את השער וישלמו יתר על המחיר האמת, כדרך המחרים היהודים, אבל אין רע, סוף סוף הלא יעלה המחיר; „הוועד הפועל“, שיש לו היכלת להשהות עד העת ההיא, בודאי ירויח הרבה ויביא טובה הרבה לו ולכל ישראל. ולא דוקא מסחר התבואות, כי אם כל מסחר: עצים, בגדים יגנים, גלומי מטוה ומיני מכלת, כל סחורה שאפשר לקנותה ולהשהות אותה עד שיעלה השער, ובאופן כזה יש להעשיר את עמנו עושר רב, מבלי להוציא מקופת היסוד אפילו פרוטה אחת. — וחרושת המעשה? — עיי' בתי חרשת המעשה בודאי הלא אפשר להציל ולתעשיר את כל „תחום המושב“, ואם אין כל צורך בבתים ההם בתחום המושב, ולא ימצאו קונים להסחורה החדשה — מה בכך? „הוועד הפועל“ ישהה את סחורתה עד שירבו הקופצים עליה. גם אפשר לבנות בתים כאלה למלאכות שאינן שכיחות עוד אצלנו. „בעלי המחות“ יראו בעליל על בתים כאלה. לדוגמא: מטוה „המישי והסמיט“. בנות ישראל כידוע יאהבו מאוד את מיני הארג האלה; ואין לך שפחה בישראל שאין לה לכל המעט שלמה אחת של משי או של סמוט, ובנות בעלי בתים — ואם יש זה וזה, וישלמו בעדן במיטב כסף; ואח המישי והסמיט נביא כידוע ממרסיל וליאן שבצרפת. ואם ניסד אנו לעצמנו בית מלאכה לסחורות האלו ואספנו את כל „הפדיון“ לנו, ואלו יהיה הדבר הזה קל בעיניך. כי מחצית עמלנו יאכלו ליאן ומרסיל. . . . כדומה לזה, בית מלאכת תכשימי הנשים, למישה אבן היקר ואבני השוהם, כל אלה מלאכות הנחוצות לנו לצריכתנו אנחנו, ואם נסתפק רק בזה, ש„גרויח מעצמנו“ — דינו.

ואינם מוצאים קורת רוח בהחלטת האספה גם בעלי „התורה והמלאכה“. לדעתם, על האספה היה לתת לבם רק אל התורה והמלאכה, היינו ליסד בתי ספר ללמוד אומנות בכל עיר ועיר ואפילו בערי המצער. אמת הדבר, כי החישים והסנדלרים, חרשי יצן וברזל, גועים ברעב, מאין עבודה; אמת הדבר, כי יש בנו בעלי מלאכות די ותותר; אמת הדבר גם כן, כי רב התלמידים הלומדים במלאכתם בבתי הספר אינם יודעים את מלאכתם על בוריה, ובצאתם מביית הספר ותעודת אומן בידותם, מוכרחים המה עוד הפעם להתחיל מ„אלפא ביתא“ של מלאכתם בבית אומן פרטי. . . . וכל זה אמת ויציב, ובכל זאת, לדעתם, טובים לנו בתי הספר האלה. יגוע החיים ברעב, לא ידע ולא יבין את מלאכתו, אבל. . . . יהיה חייט עם תעודה בידו.

ובעלי עבודת האדמה, (כלומר, לא עובדי האדמה, כי אם האומרים שצריך לעבוד האדמה) גם כן אינם שמחים בתוצאות האספה. לדעתם העיקר הוא ליסד בתי ספר לעבודת האדמה. המסחר והמלאכה — לא לעזר ולא להועיל, וישועתנו ועזרתנו ופדות נפשנו — בעבודת האדמה, או יותר נכון — בבתי ספר לעבודת האדמה. על „הוועד“ ליסד בתי ספר כאלה בכל ערי התחום, ולטרוח התננים לגדל תרנגולות ולזרוע ירקות ותפוחי אדמה, ויעזבו את הניתוחים, וילכו לגדל

תרנגולים ותרנגולות וזרעו ירקות ותפוחי אדמה, וא. . . יציץ יעקב ופרח ישראל, אז לא יאמרו עוד בגוים, כי אוכלים אנחנו "התרנגולת עם ביציה", ועל אפס ועל חמתם של צוררי היהודים, יהיו הם חנונים ואנחנו מגדלי תרנגולות וזרעי ירקות. . . ואדמה למורע הירקות? . . . אמת הדבר, כי לעת עתה עוד העיקר הזה חסר מן הספר לגמרי, אבל בכל זאת. . . לץ אחד היה בעירי, שהיה אומר: רבותא לכות כגורל כשיש שטר-גורלות בידך! אם חכם אתה התאמץ לכות כגורל גם בלי שטר. רבותא להיות עובדי אדמה כשיש אדמה! אנחנו, עם חכם ונבון, נלמדו להיות עובדי אדמה בלא שעל אדמה. . . מלבד זאת עוד המציא ימצאו בערי התחום מקומות, שאפשר ליהודי לחכור אותם ולזרוע כל מיני זרעים; לדוגמא, הצרות בתי כנסיות ומדרשות המסוגלים מאד לזריעה ואפשר בנקל לעשותם לגני-ירק, כאשר אינם מצרכים לזבל, כידוע. . .

גם חובבי ארגנטינא, אשר החלטה הועד היתה לכאורה כולה לטובתם, גם כן אינם שבעים רצון ממהלכות התן. אמת הדבר, כי האספה גמרה אומר "להרים קרן ארגנטינא" וללחום את הארבה והחסיל והילק וה"הבושש מארי" עד מקום שידה מגעת; היינו פשוט: שיאכל הארבה כמה שיאכל, ויתר הארבה יאכל הילק, ויתר הילק יאכל החסיל, ויתר החסיל יאכל "הבושש מארי", ויתר "הבושש מארי" יאכל. . . הקולוניסטים העברי. . . ואם לא יאשר לו מה לאכול, והתפרנס מקופת התמיכה עד. . . עד שיקוץ בחייו ויברח לאמריקא הצפונית, לאפריקא, לאירופא, או יתגנב לשוב אל הארץ אשר יצא משם. . . ככה גמרו אומר באספה. אך הן החליטו עם זה לתת גם לענינים אחרים נחוצים, מלבד הארבה שבארגנטינא, ועל זה דנין חובבי ארגנטינא: הלא כל עקרו של "היסוד" לא נכרא אלא בשביל אמריקא, ומי התיר להם לבעלי האספה להוציא את הכסף על ענינים אחרים?

וקוראים תגר על האספה — כלומר, לא על החלטותיה, כי אם על האספה בעצמה — כמעט כל האינטליגנציה העברית בארצנו. הן שאול שאל "הוואסחאד" שאלת חכם, ואמר: כל עיקרה של האספה הלא היא רק לחקור ולדרוש מה לעשות לטובת עניי היהודים ברוסיא, ואם כן, מה ראה הועד שקרא לאספתו רק את העשירים הגדולים שבגן את נטילי הכסף, הנרים על פי הרוב מוחץ לתחום המושב, וכמעט שאינם באים כמגע ומשא עם המון אחיהם שבערי התחום? לו התיעץ עמיהם על דבר פקדון הכסף, בידי מי למסור אותה, באיזה מכתבי האוצר, כי אז לא פקפק בזה איש; אבל מי שם אותם ליועצים ומושיעים לעמם, — והם כמעט אינם יודעים אותה? המעמיס הם החכמים והסופרים בקרבנו, היודעים את עמם ואת חייו הכרה נאמנה? ומדוע זה לא קרא הועד אף לאחד מהם? השאלה הזאת נדמתה לי מתחלה כשאלה חמורה, דלית נגר ובר נגר דיפרקינה. אבל כשהרציתי את הדבר לפני עשיר אחד היושב בשכנותי, ויעניני: הקישוא היתה חמורה אם היה הדבר להיפך: אם לאספת חכמים וסופרים לא היו מזמינים גם את העשירים, כי כידוע, החכמים והסופרים אצלנו לא יאמינו בעצמם עד שיקבלו הסכמת העשירים. . . אבל לאספת עשירים — החכמים והסופרים למה? — חכם עשיר בעינו ובעינו כל הקהל, ומה שעשה עשיו ואין מי מהרהר אחריו, לו היו בכס מוליים וסופרים עשירים כמו, למשל, בינט גורדון מ"ל העתון "נו-יורק הרולד", כי אז בודאי היו מזמינים אותם, אבל להזמין אנשים שלא השכילו להרויח לכל הפחות חצי מיליון — מה יוכלו אנשים כאלה לעוץ ומה יוכלו להגיד? "הוואסחאד", שפקח הוא, מה ראה לשאול שאלה של שטות כזו? — התבוננתי אל דבריו ומצאתי כי נכוחים הם, ואך לחנם יתלוננו המשכילים העניים על אספת העשירים. . .

רק מפלגה אחת יש בנו, שלא תלונן ולא תהרהר הרהורים רעים אחר האספה: חובבי ציון שמחים בגורלם שעלה להם בהאספה הזאת. יורשי הארי גמרו אמר לתת מעט תבן גם להכבשה התמה, ותשמח הכבשה למראה "המנחה הגדולה" היא ותקח את התבן בפיה ותברח אל היער ותגעה ברב כחה: מעע! מעע! וירעש היער לקולה. . . ששון ושמחה במתנה חובבי ציון, יען כי אחת ממהלכות הועד היתה: "לתמוך בכל דבר טוב המנחיל כבוד לעמנו ומטיב את מצבו בכל מקום שיהיה". וע"פ ההחלטה הזאת הסכימו לתת, בתור נסיון, תשעים אלף פרנק לשכלול מושבת "משמר הירדן", ושישים וחמשה אלף פרנק לשכלול מושבת "ואדי חנין", ושבעת אלפים פראנק לבנין באר בנדרה. הנה כי כן, הישוב בארץ ישראל לאו בפירוש איתמר (כמו, למשל, הישוב בארגנטינא, שעליו בפירוש נאמר, בסעיף ב': "להרים קרן ארגנטינא"), אלא מכללא אתמור, מכלל אותו הסעיף המתור לתמוך בכל דבר טוב בכל מקום, ובכל זאת יאמר הסופר בהמליץ (בומי 222): ההחלטה היתה תשמח בלא ספק את לבב כל "חובבי ציון", וחובבי ציון שמחים, יתקעו ויריעו, כי גם להם נפלו איזה פרוים מעל "השלחן הגדול". . .

והפרורים האלה נפלו מעל השלחן לא כחשאי ובנחת, כי אם אחר קולו קולות, אחר התנגדות עצומה מצד . . . מי וכול להאמין כזאת? — מצד באי כח יהודי אנגליא! הם התנגדו לשוב ארץ ישראל, לא מפני שבארץ ישראל אין פודרינג ורוסמבוף, אין שכר ופורטר, אין אתליטים בעלי אגרוף ומתחרים במירוץ הסוסים, אין כלובים ואספות, אין חופים טובים ומבנה אניות, וכדומה מן הענינים שבהם תלום חיי האזרח הבריטי; לא מפני כל אלה התנגדו לשוב ארץ ישראל, רק מפני הפחד, שמא ישובו בני ישראל „לקנוססא“.

הבשורה הזאת, כי באי כח יהודי אנגליא התנגדו לשוב ארץ ישראל, הלמה ומחצה את ראשי ולבי, וגרמה לי יסורים הרבה. כי למה אכחד, ואחינו אלה יקרים לי מאד, ותמיד הייתי מכינס עליהם כעל „מלח“ עמנו ובלבי דמיתי: מאנגליא תבוא התשועה. אם היום או מחר יבוא משיח — כך חשבתי תמיד — ללונדון יבוא ראשונה, ואחינו שמה, מן הלורדים היושבים בהיכליהם במרומי החלק המערבי, עד החייטים העניים, המתגוררים בעמק החלק-המזרחי, יהיו מוכנים ומזומנים לקבל את האורח הנעלה הזה בסבר פנים יפות כדבעי, והכל יהיה „all right“, על צד היותר טוב. המה לא ידברו הרבה, לא ישירו לו בשירים, לא יתקרו ולא יתפלספו, רק יקבלוהו בכבוד ראש, יעשו כל מה שצריך לעשות והכל שריר וקיים. משם, כמובן, יעבור את הלמנש ויבוא צרפתה. אחינו שבצרפת ירבו שאון כדרם, ישירו מרסילייה עכרית: . . . Alons, alons — ולא יזוו ממקומם, מפריז. ומצרפת ילך ארץ אשכנז, ואחינו המלומדים שם ידרשו לפניו דרשה ארוכה על דבר „האידיאה“ של הגאולה „an sich“, ויצאו בזה ידי חובתם. ואנחנו פה, במדינת הצפון — נשיר לכבודו שירה חדשה, משוכללת וכתבו מאמרים חדשים, ורבנינו יעינו בדבר, אם בכלל מותר הענין על פי דין; ועד שלא יסכימו הרבנים מצד האחד והגבירים מצד השני, לא נעשה מאומה. בין כך וכך, ואחינו שבאנגליא יעשו מה שצריך לעשות ויכינו הכל בעדנו.

ככה דמיתי תמיד. ומאז החלה תנועת הישוב עשיתי את אזני כאפרכסת לשמוע — דעת הקהל מעבר הלבנט: מה אחינו שבלונדון מדברים? — וכאשר נודע לי, כי בלונדון נוסדה חברת חובבי ציון, שמחתו מאד ואמרתו בלבי: חצי המלאכה כבר עשינו, ואולי המחצית היותר נכבדה. עשוי יש לנו על מי להשען, עשוינו נוכל אנחנו פה לפלפל הרבה, להתוכח, לשיר בשירים, לכתוב מאמרים ולבלתי עשות מאומה. ברגע הנכון המצא ימצאו שם עובדים ומנצחים על העבודה . . . ושמתתי היתה כפולה, עת נשמע בין החיים דבר האספה בפריז. הן הצרפתים, בקלות דעתם ובפחדם הגדול מפני „מה יאמרו הבריות“, בטת יפחדו להרים קולם לטובת „הישוב“; אחינו שבאשכנז בודאי ישאלו מקורם את חות דעת ביסמרק; אבל האנגלים — הם לא ישאלו דעת ביסמרק ולא יפחדו מפני מה יאמרו הבריות, המה יהיו הראשונים להשמיע קולם לטובת „הישוב הארץ“.

וקולם בודאי יהיה נשמע. ואז . . . צהלי רוגני בת ציון!

ופתאם נהרסה כל תקותי, ועולמי החדש שבנתי לי בדמיוני נחרב עד היסוד. משיח לא יבוא ללונדון, ואחינו אלה גם לא יחכו לו וגם לא יקבלוהו בסבר פנים יפות לכשיבוא . . . בשעה שרוב הנאספים חוו את דעתם לטובת הישוב, הנה באי כח היהודים האנגלים, התנגדו לזה בכל כחם. והתנגדותם זו — יספר סופר אחד מפריז — הרבתה לשים מכשולים על דרך המשא ומתן בכלל.

„הגם אתה ברוטום?!“ — קראתי במר נפשי, בקראי הדברים ההם. מתחלה לא האמנתי למשמע אזני, היתכן? אחינו אלה, שבכלל פקחים הם ואנשי מעשה, מה ראו לשנות זו ומה ענין קנוססא לארץ ישראל? — עיניתי בתורה ובנביאים, הפשתי בגבולים — ישנן: ערוערי, יהצה, תמנה, קבציאל, מרמנה, צרעה, מראשה, ועוד קהלות קרושות כאלה, וקנוססא בכל אלה לא מצאתי. בכל „מדינת היהודים“, מן ועד באר שבע, אין קנוססא, ובכל ה„מסעות“ לא מצאתיה. — ויסעו בני ישראל ויחנו . . . גם בצלמונה, גם בקברות התאווה, גם בחר הגרגד, ועוד בהרבה חורים, אבל — לא בקנוססא. ואזה הוא המקום הנורא הזה — המפיל אימתה ופחד על אחינו שבאנגליה, ומה ענינו לאי בכלל ולהישוב החדש בפריז?

ובכדי לברר לי את הענין הזה, הוצאתי מארגזי את ספרי הישנים, את ספרי הלמוד לדברי חימים והגיאוגרפאי, חזרתי על למודי וראה זה מצאתי.

ביגיאוגרפאי כתוב לאמר: האחוזה קנוססא, באיטליא הצפונית, במדינת טוסקנא, ביפי נוף במרומי הרים, במרחק 15 ק"מ ממסלת הברזל. מפורסם בדברי חימים. ובדברי חימים יסופר: היינריך הרביעי, קיסר גרמניא, אהב בימי בחרותו את כרתה בת

המקרקרק מוטוא, ויקח אותה לו לאשה כדת וכדין. אחרי כן נתן עיניו באחרת, שהיתה בודאי נאה הימנה, ויחפץ לגרש את "ברתה" ולקחת את צרתה; הכהנים הגדולים וההגמונים התירו לו את הגירושין והאירוסין. אבל האפיפיור גריגור השביעי, שהיה, כידוע, תקיף בדעתו, עמד לימין ברחה ואסר את הגירושין. מני אז פרצה מריבה בין שני איתני-העולם האלה. והריב, בפנים שונים, נמשך והלך כל ימי מלכותו של היינריך וכחותו של גריגור השביעי. הקיסר שלח מחנותיו ולגיונותיו, לעשות שפטים בהאפיפיור ולגרשו מרומא, והאפיפיור השליך על הקיסר את קללותיו וחרמתו. ויתיר לעבדי הקיסר את שבועתם שנשבעו לעבוד אותו באמונה. לימין כל אחד מהם עמדו מלכים ונסכים ורוזנים ועריצים והגמונים וכהנים רבים, אשר לקחו חלק במלחמותיהם ודברי ריבותיהם. ביחוד הצטינו במסירת נפשם, מצד האפיפיור, הנסיכה היפה "מטילדה" מטוסקנא, ומצד הקיסר — בעלה ההירצוג גוטפריד. הבעל ואשתו נחלקו בדעותיהם. הנסיכה מטילדה היתה בת נאמנת להכנסיה ומכבדת את האפיפיור. . . . וההירצוג גוטפריד בעלה היה עבד נאמן למלכו, והוציא לעז על האפיפיור, כי אהבת מטילדה אליו תלויה בדבר. . . . אך שיהיה, כאשר גבר הקיסר נמלט האפיפיור למצצר קנוססא, אחוות הנסיכה מטילדה, ויבלה בחברתה את עתותיו הרעות. בין כה וכה נתגלגל הגלגל, והיינריך ראה, כי להט החרם לאו מלחא זוטרתא היא, ובפחדו פן יעזבוהו עבדיו לנפשו, אחרי כי התיר האפיפיור את שבועתם שנשבעו לו, התחמק בלאט מן המחנה, ויבא במקלו ותרמילו, כחודש ינואר שנת 1077, לקנוססא, ויעמוד יחף, בלבוש שק, שלשה ימים ושלושה לילות, 25—28 ינואר, ויקבל נזיפה, עד כי ברב עמל ותחנונים רבים עלתה בידו לכפר את עונו, ובהשתדלות "מטילדה" נרצה לו האפיפיור להתיר את חרמו. אחרי כן, כמובן, התחרטו שניהם על "החרטה" והוא ויסיפו להלחם, והדברים ארוכים. ומני אז, נתפרסם בעולם השם "קנוססא", בתור שם למקום שבעלי תשובה עומדים.

התבין עתה, חכמי הקורא, את השייכות שבין קנוססא וארץ ישראל ואת הפחד שאחינו הפקחים שבאנגליא מפתחים? —

אם מפני "האפיפיורים" ומפני "התשובה" הם מפתחים, כמרומה לי שאין מה לחשוש. האפיפיורים שלנו בירושלים אינם כל כך גוראים, כי אף אם יש בידיהם "להט החרם", אבל "מטילדה" מטוסקנא אין להם. והרבנית הידועה, לפי דברת רבים, תוכל למלאות רק מקום האפיפיור, ולא מקום מטילדה. . . . ובכן, לדעתך, אין כל פחד לעלות לארץ. לדידי, "קיימקאס" אחד ביפו מסוכן יותר מכל האפיפיורים בירושלים, ואך לשוא יפחדו בעלי עבירות שבלונדון. על דברתי, כי עונותיהם אינם מעכבים כלל, ובלא כל פתח חרשה יוכלו לקחת תעודות-מסע אצל חברת "קוק" — ולעלות לארץ. והנני נתן להם את ערובתי, כי לא יצטרכו חלילה לעמוד ערומים ויחפים שלשה ימים ושלושה לילות, אלא תיפק ומיר, כמו שהם, סנדליהם הצהובים ברגליהם, כוכעים של עצי-גופר בנאשיהם, "ברדק" אדום בידיהם — וכנסו לארץ. אם יחטאו להרהר בתשובה, כמובן, הישות בידם, ואם לא — יוכלו להרהר גם הרחורי עבירה, ואין מוחה בידם.

אבל מלבד זאת, ההמה, האנגליים, יפחדו מפני קנוססא? ואנגליא ארץ מלאה כחות של מתחסדים, חנפים, צבועים, מקנאים, "משמורים" שונים — ככלוב מלא עוף. ארץ אשר הנימוס החצוני והדקדוקי עניות של מנהגים שונים קודמת אצלה לכל; ארץ אשר בה תפגוש בבעלי תשובה על כל מדרך כף רגל. ובכל זאת — ואחינו שבאנגליא הלא יודעים זאת יותר ממני — כל אלה הצבועים והמתחסדים והחנפים והקנאים והמשמורים ובעלי התשובות הנם אכרים מצוינים, סחורים מנוסים, ספנים נפלאים, מודדים טובים, ממצויא מכונות — ובכלל, אנשי מעשה וזרזים להפליא. אין לך בעולם עם צבוע ומתחסד ומתרהר בתשובה כהבריטנים, ואין לך עם זרז ונשכר — כמהו. אות כי הא לחוד והא לחוד, ואין מערבין התחסדות בזריות, והרחורי תשובה עם ישובו של עולם. ולו היתה קנוססא כל כך גוראה כמו שיתארו אותה — לא היתה אנגליא מה שהיא עתה.

בכלל הפחד מפני קנוססא מחלה מהלכת היא בימינו עתה, מעין אינפלוענצא. בכל אשר נפן נראה יהודים חולים מחלות הפחד מפני קנוססא. אם נמצאו מערערים על בנין בית המדרש לרבנים ורסואי — מיד יזכירו להם קנוססא. אם לא תמצאו חפץ בחברת "מרכי השכלה" ופעולותיה — הרי אתם הולכים לקנוססא; אם תאמרו, כי נמצא גם איהו דבר טוב בסדר הלמוד הישן בהדרים וישיות — בודאי הנכם על דרך קנוססא; אם תחננדו "לתקונים בדת" — בודאי ובודאי הנכם "קנוססיים נלהבים"; ואם חובבי ציון אתם באיזה מובן שיהיה — זה אבי אבות קנוססא. בקיצור, אין מנוס ואין מפלט ממנה. השם הזה הוא עתה עובר לסוחר במחנה ישראל,

ובו יחסמו את פיות כל אלה, אשר יש להם "דעה מיוחדת" בשאלות חינוג, אינם אומרים טוב לכל חדש ואינם הפצים להוציא כל ישן מפניו. בו איפוא חסמו גם באי כח היהודים שבאנגליא את פיות אוהבי הישוב, וכה רב כח ההכרה הנוראה ההיא, עד שהשילה אימתה ופחד על כל המסובין, ומכל הסכום הגדול הקציעו, כמו בעל כרחם, לענין הישוב סך קטן, אשר בערך אל הסך הכולל הוא פחות מנשהו, כי נפל פחד קנוססא על כל האספה.

ואנחנו אם נשפוט על פי הידיעות הבאות בהעתונים על דבר חיייהם ומנהגיהם של "החלוצים" בארץ אבותינו, רחוקים הם מאד מדרך קנוססא . . . יאמרו מה שיאמרו באי כח היהודים שבאנגליא, בכל אופן אין להאשים את הקולוניסטים בארץ ישראל בהליכה לאחור, בחסידות יתירה, בהרהורי תשובה והבלי שאו . . . ולדעתי אני, הלאו שהיו הולכים מעט לקנוססא ולא היו הולכים לפריז . . .

ומה דעתך, חביבי הקורא?

רבי־קרוב.

על הכל.

[אנשים — מעשים — ספרים — כתבי עת]

ילקוט קטן.

א.

במכ"ע החדשי Neue Deutsche Rundschau לחודש דצמבר בא מאמר גדול על "האנטי-מיטיסמוס" מאת הסופר היהודי ס. לובלינסקי.

הנושא הזה היה אמנם כבר לזרא לכל בן-דעת, ומאז עשהו כה"ע לאחד מן האמצעים למלאות את "הירקות" ובכל יום, או בכל שבוע, חוזרים ושונים ומשלישים את הפרוות השטחיות השגורות בפי הכל, — הורגלנו לחשוב, כי אין מקום עוד לבעל מחשבות למפל בענין זה ולחדש בו דבר מעתה. אבל המאמר הנזכר מוכיח, כי עוד יש כאן מקום לחכמים להתגרר בו.

המחבר לא בא להראות "באותות ומספרים" שכל "בני בלי שם" הם פוחזים וריקים, גנבים ושמופי זמה, היודעים את האמת ומתכונים למרוד בה; אדרבא, הוא מודה בפה מלא, כי תנועה כזו, שאנשים כדירה רינג, וגנר ודומיהם משתתפים בה בכל חוס לבם, אך אולת והדיוטות היא לפטרה בחרפות ולהשפיל ערכה, כאלו אינה כדאית שנשים לה לב. ומצד אחר, הוא רואה גם כן, שאי אפשר ליחסה כולה רק לסבות איקונומיות, כמו שעושים בעלי "המטריאליסמוס ההיסטורי" ובעקבותם כל אלו מהמון הבישכילים הרוצים להחשב בין "ההולכים לפנים". הסבות האיקונומיות, שגם הן כבר נאמרו ונשנו מאה פעמים ואחת, בודאי יש להן חלק נכבד בהתחדשות שגאת ישראל בימינו, אבל רק חלק; בעוד אשר חלק אחר, אולי היותר נכבד, אותו חלק המקיף את האנשים הגדולים הנזכרים וחבריהם — מקורו הוא בחוין פסיכולוגי אשר נראה ברורנו במהלך חיי העמים ואשר לא שמו לו לב עד כה כראוי. החוין הזה הוא — התעוררות נשית חדשה בלב טובי בני אירופא (וביחוד בלב האשכנזים), לשוב להאידיאלים המוסריים של ימי הבינים, שעל ידי זה נגלתה עתה בכל תקפה, מבעד לכסות האסימילציה החיצונית, התתנגדות הפנימית והיסודית שבין רוח ישראל ורוח האומות האירופיות.

הרבה רעיונות חריפים וחדשים הכניס המחבר בענין זה, אשר אמנם לא בכלם אפשר להסכים עמו, ויש אשר נראה לעיני, כי רק באופן מלאכותי נתקברו ונתקשרו פה חזיונות ומושגים רחוקים זה מזה; אבל בכלל יתן המאמר חומר רב למחשבה והתכוננות.

זרה ואורייגנלית היא, ביחוד, השקפת המחבר על התנועה הלאומית בישראל. בעיקרו של דבר איננו מתנגד גם להתבוללות ישראל בעמים, כלומר, לא אותה התבוללות שטחית הנחוגה עתה בשביל „לערבב את השטן“. כי אם התבוללות פנימית ואמתית, שיהיה אדם מישראל באשכנז, למשל, חי כל חיי רוחו, חושב ומרגיש ומתעורר ורוצה ופועל — הכל באשכנזי אמת, בלי כל תערובת איזה יסוד זר, שאינו מצוי ברוח הלאומי האשכנזי. אבל לאומיות עמוקה כזו היא, לדעתו, בלתי אפשרית לבני ישראל, לפי מצב רוחם עתה, שחכונתו העיקרית הוא לרפרף על שטחיות הדברים, נוגע ואינו נוגע בכל התנועות והנסיונות הרוחניות השונות והמתנגדות, ואינו מסוגל עוד על כן להצטמצם בצורה אחת קבועה ומוגבלת לכל פרטיה, הנוקבת ויורדת עד ליסוד הישות. ועל כן צריך שיתלמדו תחלה בני ישראל לחיות חיים לאומיים מיוחדים בינם לבין עצמם, ואם עודם מוכשרים לחיים כאלו וישובו ויתרגלו בהם, רק אז אפשר שיהיו מוכשרים גם לירד לעומקם של החיים הלאומיים אשר לעמי אירופא ולהשקיף רוחם ביום הזה עד התחום, ורק זאת תהיה התבוללות אמתית שאין עוד אחריה כלום.

הרבה שיטות היו לנו עד כה בלאומיות: לאומיות לשם חזק הדת, לאומיות לשם „אנושיות“, לאומיות לשם „תקן עולם“, ועתה נוספה איפוא עוד לאומיות חדשה: לאומיות לשם התבוללות!

ב.

„היובל“ הוא, כידוע, מושג עברי, שיש מפקפקים אמנם במציאותו כמעשה בזמן מן הזמנים, אך בכל אופן, משחרב בית המקדש, עבר ובטל מן העולם ולא היה עוד אלא „הלכתא למשוחא“ בלבד. והנה נתגלגל השם הזה ובא לידי עמים אחרים. ונתגלגלה בו נשמה חדשה, ויהי עוד הפעם לבדיה חיה. אבל מה שונה הוא צורתו בגלגולו החדש! היובל העברי היה חג העתיד, חג עבדים שיצאו לחירות, עניים ששבו אל נחלת אבותיהם, וכאלו כן אלו התעתדו לחיים טובים העתידים לבוא להם, ועיניהם היו לפנים ולא לאחור. והיובל החדש, האירופי, הוא מצבת-זכרון על העבר, על חיים שכבר מלאו תעודתם ומתעתדים לפנות מקומם לאחריים.

ובכל זאת, און ששמעיה לפני אלפי שנה: „לא תעשו לכם אילילים ופסל ומצבה לא תקימו לכם“, אומה שגם קבורת משה הניחה בלי מצבת-זכרון — חזרה וקבלה באהבה את הכריה החדשה הזאת, הקרובה לה כשמה ורחוקה וורה לה ברוחה, ומכין שהחזיקה במנהג זה, הרי היא מדקדקת בו יותר מאוהב. אין לך יום שלא יחוגו עתה בני ישראל איזה „יובל“ של איזה חכם, סופר, גיב וכו'. וכה"ע עומדים על המשמר ומונים ימיהם של גדולי ישראל, כדי לכוון יובל של כל אחד ביומו ולעורר את העם „לחגיגה“, ואף אם „בעל היובל“ עצמו אין דעתו נוחה מזה, כופין אותו. שלא יהיה ענותן יותר מדאי, וחוגגים עמו בעל כרחו.

גם בימים האלה חשבו ומצאו כה"ע, כי מלאו שבעים שנה לשנים מתכמי ישראל המפורסמים: לרבי יוסף הלוי (16 דצמבר) ולרבי שלמה באבער (ה'שבת). הראשון — תורתו אומנותו, פרופסור הוא בפריז ללשון כושית ואחד מגדולי המומחים בקדמוניות בני שם בכלל; והשני — תורתו שעשועיו, כי סוחר עשיר הוא בלבוב וקובע רק עתים לתורה. הראשון נשא נפשו לראש ימות עולם, העמיק במקרא ובתקופת הילדות של עמנו, עמל ויגע הרבה במסעות בארצות הקדם, בשביל לירד לעומקו של הרו הנפלא הצפון בארצות האלו, שמהן יצאה תורה לכל העולם, — והיה ליהודי לאומי, המאמין בתחית עמו, שפתו וארצו בכל לבו ונפשו, בתלהבות של בחרות. והשני הקדיש כחו לפרי רוח „הגלות“ לספרי המדרשות, ובשקידה נפלאה, המעידה על אהבה עמוקה, מפל בכל ספר וספר מהם ועמל לנקותם משגיאות ולהאיר אור על זמנם ומקומם ואופן חבורם, — ויהי כל ימיו יהודי תורני, במובן וימי הבינים: זה הטופס המוסרי המיוחד, המושך את הלב לאהבה את מהרתו ותומתו ומטייל אימה יתרה „בדוקותו“ וקשיותו.

אין צריך להיות נביא או פסיכולוג גדול, בשביל להבין, מה בלב אנשים כאלו ביום כזה: אי אפשר שלא יחשבו אז חשבונם עם נפשם ועם דורם, מה הספיקו לעשות בחייהם ומה הם מניחים עוד בלתי עשוי, שיעשהו הבאים אחריהם; ואי אפשר שלא יבקש אז כל אחד מהם בעיני רוחו את „היושע“ שלו, את השמש החדשה העולה באופקו עד שלא שקעה שמשו הוא. . . ואנו יודעים מראש, כי יבקשו ולא ימצאו, ואנו רואים אלו יוצאים ואחרים אינם באים — ויום טוב אנו עושים! ?

ג.

בוא וראה, כמה גדול כח המעשים! אלפי שנה בני אדם מריבים ומתוכחים זה עם זה על המון ענינים רוחניים שאין בהם תפיסה

מוחשית; דור הולך ודור בא, ובכל דור ודור כל כחה חוזרת על טענותיה ועל תשובותיה למענות שכנגדה, אם גם בשנוי צורה לפעמים, לפי מצב ההשכלה. — והמחלוקת לעולם עומדת. אבל כשהמועשים המוחשיים באים ומתערבים בריב הכתות ומכריעים ביניהן, אז לא יהיו ימים מועטים והקולות יהדרון, גבורי המליצה ישתתקו, ובעלי „איפכא מסתברא“ בעל כרחם יענו אמון. עוד כלנו זוכרים, איך לפני איזה זמן היו „חובבי ארגנטינא“ מתנפלים בחמה שפוכה על כל הבא להשיל ספק בנועמו של „גן ערן התחתון“ הזה. בחום והתלהבות, בלשון מדברית גדולות „הכו אהור“ כל „מוציא דבת הארץ רעה“, ובדעתם כי לימים עומד אותו הכח האדיר המושל בכל, השפילו להביש על מתנגדיהם, ביחוד על חובבי ציון העניים, ממרום האולימפס ארצה. ובעוד הם מדברים דבריהם הנשגבים, והנה הארבה כא ובלי אומר ודברים משתטח על אדמת האכרים ואוכל כל יגיעם. אך הם אינם מפסיקים בשטף מליצתם ומוסיפים להתלהב, כי במה נחשבה בריה שפלה זו לעמת אוצרותיו של „גדיב הנדיבים“? — וכה תעבור שנה אחר שנה. הם מדברים גדולות ומנבאים עתידות טובות, והארבה אינו מתלהב ואינו מתוכה. אלא בא לו בהשקט ובטחה ומשתטח במנוחה על אדמת האכרים וקוצר מה שזרעו בדמעה, מכלי השאר להם אף מוזן סעודה אחת.

וסוף סוף מי נצח: המליצה או הארבה?

שני מכ"ע היו להם לחובבי ארגנטינא, אחד בעברית ואחד ברוסית. האחרון עוד לפני שנה ויותר השפילו קולו מעט והתחיל לקמץ בתארים ידועים: „חשוכים“, „קנאים“ קצרי-ראות“ — שהם המה כלי-זיינו תמיד בכל מלחמותיו, יהיה עם מי שיהיה ועל מה שיהיה. אך הראשון עוד התאמץ להחזיק מעמד והוסיף לגעור בנויפה בכל „מוציא דבה“, עד . . . עד שבא עוד הפעם הארבה, שאינו חושש לנויפה. — והנה אנחנו קוראים עתה במכ"ע זה „מכתב מארגנטינא“ מאת אחד האכרים בקולוויא „סאן-אנטוניא“. „לפני שתי שנים — מספר הקולוניסטים בתמימות — השמעתי את קולי פעמים אחדות . . . להודיע את תהלוכות הישוב בארץ הזאת . . . ואשמע אחרי קול תלונות רבים: מדוע אך את הטוב תודיע ואת הרע לא תודיע? ואנכי אמרתי . . . אחכה נא עד אשר נראה שכר טוב בעמלנו . . . אבל לדאבון לבי לא באה עוד העת אשר קייתי, וכבר עברו חמש שנים מעת באנו פה ועוד לא ראינו בטובה . . . בשנה השנית לא יכולנו לזרוע הרבה . . . את המאים אכל הארבה עד כלה, את ירקות הגנה אכל הארבה . . . או רפו ידי הקולוניסטים . . . עד כי בא ה' ואנענפערל . . . ובשפתיו הנוטפות מתת חוק את רוחנו . . . ובהריצות ידים עבד כל איש את אדמתו . . . וכל אחד זרע הרבה . . . וכל השדות כוסו כבמעטפה ירוקה . . . ותקוותינו חזקה כי שנת טובה וברכה באה לנו . . . אך הה! . . . פתאום בא ארבה חדש . . . אולם בכל זאת לא אמרנו עוד נושא . . . אבל תקותנו נשארה מעל. כי עוד ביום א' להג הסכות בא עוד הפעם הארבה ויכס את כל הארץ . . . ובעוד שבועות אחדים יפרה ארבה חדש קטן אשר ישטוף כמים את כל הארץ . . .“

ארבה, ארבה וארבה! — והרדקציא הנכבדה שותקת, ומליצות עוד אינן.

אך אם על פי האספה כפרים נשפוט, עוד לא השלים הארבה את מלאכתו; עוד עליו לשנן את פרקי לא אחת ולא שתיים בטרם יצליח להשתיק גם שם את „השפתים הנוטפות מתת“. אבל סוף נצחונו לבא.

ד.

במכ"ע „הצבי“ היו"ל בירושלים באו באלו הימים מאמרים אחדים אשר היו בעיני כמו הד קול החיים החדשים והטבעיים ההולכים ומתפתחים כעת בארץ אבותינו. שמו יחשוב הקורא למצוא פה רמז על הפלפולים והחדושים „להרחבת הלשון“ הממלאים חלק גדול ממוכ"ע זה — אינו אלא טועה. פלפולים על „הררים התלויים בשערה“ לא חסרו לנו גם בחשכת הגשו, בזמן שכל חיי עמנו לא היו אלא לשם „דרוש וקבל שכר“, אבל המאמרים הנזכרים הם על נושא אחר לגמרי, נושא ממושך, שאין בו הלומות בתקין ולא אסמנסות של בעלי מוחשבה ולשון. — בקצרה, מאמרים על דבר . . . הזבל.

מעת חתימת התלמוד לא היה לספרותנו — מפני שלא היה גם לחיינו — שום יחס ונגיעה לדבר גם כזה. ואם הפוסקים הוסיפו עוד להזכירו לפעמים לעיני הלכה, לא היה זה עוד זבל פשוט וגשמי, כי אם דבר רוחני, שהעסק בו הוא גם הוא „תורה“ ומביא גם הוא לחיי העוה"ב.

כהלכות הקרבנות וכל "המצות התלויות בארץ". אבל הפעם הגה נושאים ונותנים בארץ ישראל בהלכות זבל לשם חיי העולם הזה, הלכה למעשה. מאמר אחד מתחיל כך: "עוד מעט ויגיע זמן זבול הכרמים. ענין השגת הזבל נעשה בעת האחרונה לשאלה העומדת על הפרק . . ." ומאמר אחר הוא — "דרוש שדרש אחד מתלמידי מקוה ישראל לפני חבריו". "הדרשן" הזה לא בא לבאר "מדרש פליאה" ולא לעקם את הכתובים, כי אם, פשוט, פתח ואמר: "אדוני! הפצי בדרושי זה לבאר חשיבות הזבל ופעולתו על הצמח . . ."

ריח השרה, ריח הטבע הבריא עולה באפנו מן הזבל הזה, ואנו מרגישים, כי למרות כל דלותו ומגרעותיו של הישוב החדש, סם חיים הוא לעמנו; כי לאט לאט בלי דעת נפש מעביר הוא אותנו מעולם אחד לעולם אחר, מדרשותיו של המגיד מקעלים לדרושו של אותו תלמיד.

ד.

רצונך לשמוע "לשון נקיה" שבה מספרים סופרי ישראל זה עם זה? לך וקרא את "הנוכח" שהיה באלו הימים בין שני סופרים חשובים בשני כה"ע העבריים ברוסיא. הנוכח הזה התלקח בסבת בקרת אחת. סופר אחד ידוע פרסם איוו ממאמריו באחד המאספים, ומבקר אחד, שהסתיר שמו, בבקרו אותו מאסף, הוציא על המאמרים ההם מושפט קשה. והנה בא עתה בעל המאמרים ללמד "בינה" ל"תועי רוח", כלומר, למבקר, והאחרון חזר ובא אחריו להשיב "תשובה לגם רוח", כלומר, למלמדו בינה . . . "נבל, נבוה, חצוף, זייפן" — הם תוארי הכבוד מצד אחד; "פה דובר נבלה, עקש, פשפושן, חקרן מיושבי קרנות" — מצד השני. אבל התארים האלה אינם נותנים עוד ציור נכון מהעדר הנמוס והמעט שבשניהם יחד. לך וקרא ותקח מוסר, שלא תעסוק בבקרת, שמו יפגעו בכך המחברים הקנאים ושמו תלמוד מהם "בינה" והיית גם עתה כמהם.

ואמנם, מקנא הוא המחבר העברי לכבודו קנאה גדולה, ואין להתפלא על זה: מה יש לו לעני זה בכל עמלו, אם לא מעט הכבוד אשר ינחל, והנה בא המבקר לגזול מאתו גם את "הכבשה" הזאת! — אבל סופריו מרחיקים מאד ללכת בקנאתם זו. הסופר העברי רגיל לחשוב — ואינו מרגיש כמה מן "הבטלנות" יש במחשבה זו — שכבוד שמו הגדול מחייבו לעשות תמיד הכל יפה, ואם חלילה יודע בקהל, כי גם "בארזים נפלה שלהבת", כי גם לפלוגי הסופר קרה מקרה לא טהור שהוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן כל צרכו — הרי כל כבודו בסכנה, והמבקר המפרסם זאת הוא בעיניו כאלו אורב לנפשו ויורד לחייו.

ספרות אירופית! — צועקים אלינו הצעירים, והם מאמינים, כי ספרות אירופית היתה לנו, כשנבאי אליה מאירופא תוך זר שאין לו שום יחס לחיינו ורוחנו. לא, רבותי! צורה אירופית הסרה לספרותנו! גרשו מתוכה את "הבטלנות", ויסגלו להם ספריה נמוסים יפים וטוב מעט וילמדו לסדר מחשבותיהם בסגנון של בעלי דעה, בלי פשפושים תפלים וחדודי "בית המדרש" — אז תהיה ספרותנו אירופית, אף אם תוכנה יהיה "יהודי" בלבד, וכל זמן שלא יהיה לה צורה הגונה כזו, תעסוק במה שתעסוק — לא תחדל מהיות מה שהיא.

ה.

המראה היותר נורא בעולם, הממלא לב החי חרדה ועצב בלי גבול, הוא כוודאי מראה הגסיסה, הרגע האחרון בהתאבקות החיים עם המות, היש עם האין.

אחד החכמים (Draper) אמר, שהגסיסה היותר מעציבה היא גסיסת דת עתיקה. אבל בהיות הדת רק חלק מן הקולטורא של כל עם, אפשר לאמר, כי עוד קשה מזו היא גסיסת עם עתיק, עם שהרבה וחרבה דורות היה חי ונלחם על קיומו, היה מנצח ומנוצח חליפות, עד שלבסוף יבש מקור חייו, כמו עזובה, נתק הקשר בינו ובין העולם כולו, דבר אין לו עוד עם שאון לאומים, והרי הוא מונח בקרן זוית אפלה, עירי ונעזב, ומתאבק עם המות התולך וקרב.

מרגדיא כזו יש לנו בעולם גם עתה, ולא באיזה אי שומם מאוי הים, כי אם ב"מבזר הארץ" — בארץ ישראל. העם הגוסס הוא אויבנו מימי עולם — עם השמורונים. חיים מלאים רגש ותנועה חי העם הזה אתנו יחד בדורות קדומים, בזמן שכל העולם היה לו צורה אחרת לגמרי, ואו נלחם הוא בנו ואנחנו בו (או להפך — כי הוא פתח בשלום); השנאה והקנאה היו עצומות משני הצדדים, אבל עניני החיים, צרכיהם ותמורותיהם, משותפים היו לשני הצדדים, כמו לשאר העמים בימים ההם, שנתקרבו בזווה של אשור ובבל, פרס, יון ורומא. והנה אנחנו הוספנו אחר כן לחיות עם כל הדורות, דור דור וחיו, עד שהגענו לדור הזה, והרי אנו חיים גם עמו חיוו החדשים, ולא עוד אלא שנתעוררו

בנו תקוות חדשות ושאיות של ימי נוער, כאלו תמול נולדנו. והוא, אויבנו האומלל, דמו קפא בקרבו עוד לפני דורות רבים, לא היה בו כח לפשוט צורה וללבוש צורה בשביל להדש נעוריו, וכח קפצה עליו הזקנה והוא הולך וגוע לעינינו, ואין לו עוד בעולמו אלא ארבע אמות אצל הר גריזים, ששם הוא יושב אבל ומגודה ומחכה לקצו.

וברגעיו האחרונים מתגבר בו חפץ החיים, כמשפט לכל חי, והוא חוגר שארית כחו לעמוד בפני המות ומבקש עוד מן החוץ. למי יפנה? זר הוא לכל העולם החדש, אין לו שום מנוע ומשא, שום חפץ או זכרון משותף עם איוו אומה חיה בכל הארץ. והנה הוא זוכר, כי לפני שנות אלה, בזמן שהיה עוד גם הוא מתהלך בין החיים, היה לו שונא בנפש — שכן קרוב, או אה שנתרחק — והשונא הזה עודנו חי. השונא הזה הוא איפוא האחד תחת כל השמים אשר איננו זר לו לגמרי אשר יש לו עמו פרק משותף בחיסטוריא, פרק מלא איבה ותחרות ודמים, אבל — איבה ותחרות ודמים משותפים. . . והנה הוא פושט ידו לשונאו זה ומביט אליו בתחנונים.

ערת השומרונים — מודיעים כה"ע — יסדה לה בית ספר, ובאין לאל ידה לכלכל צרכיו, פנתה לאגודת ישראל באנגליא ובקשה עוד מאתה. כמוכן תמכה בקשתה בזכרונות ההיסטוריים ואף נתנה לזכרונות אלו צורה יותר נעימה, ותחת שנאה ומלחמה, זכרה את "האחזה" . . . וצחקו גם ומלא רעל פרץ מפי איוו מכתבי-העת לישראל, מהם "מחזיקי הדת" ומהם גם מרביצי השכלה, ובחרפות וגדופים ענו אלו ואלו על בקשת הגוסס אותה התשובה הקדמונית, אשר עדיין לא הוכר הדבר, אם היתה גם בזמנה תשובה כהלכה: — "לא לכם ולנו לבנות. . .". שאלה היא ותחי לשאלה: אם לא דם אחינו "אפרים" נוול בעורקי אויבנו זה ההולך למות; אך לו גם יחי דמו כלו, עד הטפה האחרונה, רק "מכותא ומיעא ומחמת וספרים" — לא נאה לאנשים נלביים להביט אל טרגדיא היסטורית כזו בשחוק וקלות ראש, ומה גם לאנשים מישראל, שגם הם עצמם בנם הם עומדים.

ז.

בעיר סופיא, בירת בולגריא, יוצא מכ"ע וישא בלשון שפנוולית ובולגרית כאחת, ושמו "קול ישראל". מטרת מכ"ע זה — מבאר לנו סופר אשכנזי מאחינו, בעקימת כמה אותיות בשביל שלא להוציא דבר מגונה מפיו — היא כמטרת מכ"ע "זעלסכטעמאנציפאציאן" שהיה יוצא לפניו בווינא וכמטרת מכ"ע "Przyszlosc", היוצא עתה בלבוב, ובכן ידענו, כי "קול ישראל" זה הוא קול "הלאומיים" וחובבי ציון המעטים, הנמצאים בין הספרדים בארצות ההן; והנה מספרים כה"ע, כי בימים האלה שלח הרב רבי משה הלוי, ראש רבני תוגרמא, מכתב אל ראשו קהלות בולגריא, ובו יזהירם לבחלי תת ידם למכ"ע זה וגם גזור "חרם" על העורך, מפני שבמכ"ע שלו "ביא בסכנה שלש מאות אלה נפש מישראל החיים בארץ תוגרמה ונהנים מכל זכויות האזרחים, בעוררו חשד עליהם בלב הממשלה שם". עד כאן היינו יכולים להניח, היינו יכולים גם ללמד זכות על ראש רבני תוגרמה, כי בודאי לא בכדי כתב מה שכתב, ואולי "משה בדמנע כתב" . . . אך סופר אחד מסופיא בא ומגלה סוד במכ"ע "אללג. איזר. וואכענשר". כי לא הרב נתעורר מעצמו על הסכנה הנשקפת לצאן מרעותו בארץ מולדתו, כי אם ראשי קהלת סופיא הם שפרוהו על זה; ולא זו בלבד, אלא שגם אל מכה"ע של הממשלה בסופיא שלחו הראשים האלה מכתב גלוי, אשר תכנו הוא "מוחאה נמרצה" נגד "הטנדציא" של "קול ישראל". והסופר מוסיף ביאור, כי עשו הראשים מה שעשו, מפני שמכה"ע הנ"ל יוצא גם בלשון בולגרית, ועל כן, מסוגל הוא להבזותנו בעיני הממשלה והעם ולתת מזון חדש להאנטיסמיטיסמוס" . . .

בעצם הדבר אמנם לא חרשו ראשי קהלות סופיא מאומה. פחד כזה פחדו גם אחינו באשכנז, אוסטריא וצרפת, בהשמע שם לראשונה "קול ישראל", וגם הם קצפו קצף גדול על משמיעי "הקול" ויתנום לעוכרי ישראל, לבעלי ברית האנטיסמיטים, הספרדים אינם איפוא אלא מחקים מעשי אחיהם המערביים גם כזה, כמו בכל שאר הדברים; וכמשפט כל המחקים בלי דעת, שמגיעים על הרוב לסגל להם מנהגי המחוקה ודעותיה בזמן שהוא עצמו התחיל כבר לעובם ולנשות לדרך אחרת, כן גם פה הגיעו הספרדים להשכלה" זו בעת שכמעט החל כבר שמשלה לערוב.

ובכל זאת, אע"פ שהכל כמנהגו "הכחוק" ואין הדבר שרש עד שפיליאנו ביותר, — בכל זאת גריגיש הפעם כאב שבתעים ובושה שבעים ושבע, אם רגש לאומו הן ארבעת אלפים שנה מתכחש לעצמו ומתחבא מפני דרד גאונה של הקולטורא האשכנזית והצרפתית, חרפה היא אמנם, אבל חרפה שאפשר למצוא לה אמתלא, לחפות עליה בפרזות גדולות, ולשאתה על כן בחצי-מנוחה;

ואולם פה, בקרב גוי מאתמול, שעוד "לית ליה מגרמיה כלום", שעוד דורות על דורות יעברו עד שיוכה לעבוד בשורה אחת עם אחד מעמי הקולטורא הקטנים — פה יוצא לנו מתוך המקרה הזה מצבנו המוסרי כמו שהוא לאמתו, ערום בלי לבוש מליצה יפה . . .

ביחוד ראוי לחרות באותיות של זהב, זכרון לדורות, את המלה "להכזותנו". שאיפה עם ישראל לתהיה, להרמת רוחו והטבת מצבו בתור אומה מיוחדת, מסוגלת היא להכזותו — בעיני מי? בעיני עם אשר בימינו ולעינינו יצא מעבדות לחרות, אשר עורנו וזכר את הימים שבהם היה הוא עצמו רק עם "בכח" ולא בפועל, ואשר רוב גדוליו ומנהיגיו עתה זכו לגדולה וכבוד בקרבו רק על הקדישם חייהם וכהותיהם להוצאת "לאומיותו" מן הכח אל הפועל!

עלובה אומה שאבד לה רגש הכבוד במדה כזו, עד שאינה יודעת עוד במה חכבר ובמה תתבוה על הבריות.

ח.

"מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה ואין כל חדש תחת השמש". בפלוסופיא זו, שבה מתנחמים כל העצלים והחלשים על כל צרה שלא תבוא ואין בכחם להושיע, — בה יוכלו עתה להרגיע רוחם גם "הצועקים ואינם נענים" על סדרי "החלוקה" בארץ ישראל ודרכי "הכוללים" וגבאיהם. בתולדות ימי חייו של הגאון ר' יעקב עמדין, אשר כתב בעצמו בשם "מגלת ספר", ויצאו עתה לאור בפעם הראשונה — בהרבותו שם לספר בשבחו של אביו, הרב הנודע בשם "חכם צבי" הוא נותן לנו אנב אורחא גם תמונה נחמדה ממצב "החלוקה" בימים ההם. וראוים הדברים להשמע כמו שנאמרו בסגנון הפשוט והתמים:

"והיתה מצורתו (של חכם צבי) פרושה בירושלים גם כן, עיני השקפתו היו עליהם לטובה, שיוגיעו מעות א"י הנגבים בג"ק (ר"ת: בג' קהלות — אה"י — ששם היה אז ח"צ נוהג רבנותו) ליד עיני ירושלים ושיתחלקן בסדר וביושר, לא כשאר קהלות אשכנזים, שכל מעות א"י הלכו ל"שמיון ואוכלים הגבאים הכוללים שלהם, הגנבים הגדולים המעשירים עצמם ממעות צדקה זו . . . שהיו ממונים על כך בפד"מ, בווינא ובוניציאה וכירושלים, כל אלה היו חברי גנבים, ביניהם נתאכלו כל הממונות הרבים ההולכים מדי שנה בשנה מכל ארץ אשכנז פיהם, מעררין אוסטרין, הולאנדי, ענגלאנדי, צרפתי, פולין, ריוסין, ליטא, ומכללות הגולה בארצות המערביות הללו . . . שהיה עולה לסק גדול עצום מאד, ואבד העושר ההוא בעיניו רע אצל גזולי הרבים, אוכלי שוד עניים הנ"ל ועי"ז השתרגו עלו חובות גדולים על צוארי העניים האשכנזים שבא"י . . . תחת אשר דאום לחיות כל בני אשכנז עשירים . . . מן הממון הגדול שהיה הולך לשם ע"י הגבאים הגדולים הנ"ל מדי שנה בשנה, אם היה בא ליד העניים ומתחלק כראוי. אך אמה"ג ז"ל . . . פקח עיניו גם על זאת, שהיה הדבר מתוקן כראוי מצד מקומו עכ"פ כאשר השיג יד האפשרות, ושלה הכסף הנתן על ידו ממקום הלי, דרך ליוורנא, לגביר מסוים עשיר בטוח ונאמן וסדר לו שישלחנו משם לחברון, לחכם הגון וכשר הידוע לו . . . וכתב לחכם ההוא של חברון ובקש ממנו שימפל במצוה רבה זו . . . לחלק המעות לעניי אשכנזים בירושלים באופן הנאות, כדי שיוגיע לכל אחד מהעניים הנצרכים חלקו הראוי לפי כבודו וצרכו ומפולו ובקש ממנו שיעשה המצוה בשלמות . . . ושוקח לו כתב ראייה מכל אחד מהמקבלים, כתוב וחתום בשמו של המקבל כמה קבל, וכן עשה הציר, נאמן לשולחיו בשלמות האפשרי . . . ואנכי ראייתו הפתקת של הקבלת כסף, מי ומי העניים והאבוינים . . . כל אחד רשום בכתב אמת וחתם שמו; דבר כזה לא נעשה מיום שהלכו ישראל בגולה, ואלו היה זוכים כללות ק"ק אשכנזים שבגולה המערבית הזאת, ולפקח על כך מאו, ודאי הייתה ישיבת א"י הולכת ומתחזקת . . . אך עונות הדור גרמו שכלה ואבד ממון הצדקה . . . וכמה פעמים היה אמה"ג צווח על זה ויציע דבריו לפני גדולי אשכנז, שיתאמצו בכך לחסיר המכשלה הזאת, לבעול הדלת בפני עושה . . . אבל צווח ולית דמשגיח, כי אין מושפחה שאין בה מוכס (שם יד וחדש לגובה ומאסף מעות א"י!) . . . והמוכסין הנ"ל יש להם מושפחת תקיפום וגבירי אלמיי, המחפים עליהם ומחזיקים בידיהם, שלא להוציא בלעם מפיהם ולקנות מעות של עניים במשיכה מרשות הרבים לרשותם . . . וכמה ממון רב ועצום שקע בידי האנשים ההם, וא"י חרבה מבלי מושים לנצח!"

ובכן — "מה שנעשה הוא שיעשה" ואין בין דורות הראשונים להאחרונים אלא . . .
 "חכם צבי" אחד. כלומר, לא אותו חכם צבי אשר "צווח על זה ויציע דבריו לפני גדולי אשכנז
 ולית דמשגח" — ב"חכמים" כאלה, הצווחים ומציעים ולית דמשגח, עשירים או הרבה יותר מהם —
 כי אם אותו חכם צבי, אשר לא הסתפק בהצעות בלבד, ומבלי לחכות עד שתקובל הצעתו
 מאחרים, עשה בעצמו מה שהיה בכחו, "שיחא הדבר מתוקן כראוי מצד מקומו עכ"פ" . . .
 א. ה.

שם ויפת.

מעת שנתפרסם בעולמנו הקטן ספרו של י. ח. טביוב: "עדן הילדים" רבו על אדותיו
 הוכחים בכח"ע העבריים. המבקרים מצאו כמה שגיאות בספר זה ומשום הכי הם פוסלים אותו
 לגמרי, כרי' ופסי את גמיה של העלובה בת-שוע בשביל קצוץ של יו"ד; והמתחרב מצדו איננו מודה על
 שגיאותיו, כי אם ישתדל להעמיד את דבריו בשנויי דחיקי. כמעט שקמה המלחמה ע"ד "עדן הילדים",
 והנה פרצה מלחמה נוראה מחדש ע"ד ספר שני לאותו המתחרב: "מורה הילדים". מבקר אחד מנה
 לו שש שגיאות ועפ"ז הוציא משפטו, כי גרוע הוא הספר מכל ההולכים לפניו. ע"ז נתכה כאש
 חמת המתחרב ויתמרמר אל מבקרו בחמת כחו וישליכהו ארצה וירמסחו ברגליו ואין מידו מציול.
 והנה ח"ו לי להכניס ראשי בין ההרים הגבוהים האלה, להכריע את מי הצדק. אבל אולי לא ירע
 בעיני הקוראים, אם ארשה לי הערה קטנה: ספר "מורה הילדים" אין אתו, ואין בידי לכוון את האמת;
 ולדעת את טיבו זולת מה שקראתי בדברי המבקר ותשובת המתחרב "באף ובחמה ובקצף גדול";
 אבל החבור "עדן הילדים" נמצא בידי זה ויחים אחדים ואני משתמש בו. ללמד על ידו את בני
 דעת שפתנו. ולפי נסיונו, אני מוצא בו ספר טוב ונאות אל מטרתי, ובכלל עשה המתחרב
 מלאכה יפה באסיפתו. ואולם ברוב המקומות שהעירו עליו מבקריו צדקו הם, כי באמת שגה
 המתחרב, אם שלא במתכוין, כלומר, ע"י התרשלות טבעית שנמצאה לפעמים בכל אדם, או במתכוין,
 כלומר, שאמר לחדש דברים ומבטאים ולא עלה הדבר בידו. אבל עכ"ה, ששים או שבעים שגיאות
 (כמספר זה מנו לו המבקרים את שגיאותיו) אינן פוסלות ספר גדול וחשוב בכלל, ואיני מבין, מה
 כל התרדה הזאת? בנרמניא נמצאות בלשון המדינה כרסטומטיות למכביר, וכל ב"ים בוחר לו
 הטובה בעיניו, ויש מהן המוצאות חן ושכל טוב בעיני המומחים ולכן נפרצות הן לרוב וזכו לכמה
 מהדורות. והנה בימים האחרונים יצא חכם אחד במ"ע חשוב לבקר אחרי כרסטומטיה כזאת, אשר
 כבר נתפשטה בין התלמידים בכמה מהדורות, והוכיח בלי שום התפעלות וקטרוג, כי בכמה פרקים
 הלקוחים מבחורי הסופרים והחכמים (קורטיוס, אולנד ודומיהם) יש טאמרים בלתי מחזוריים בסגנונו,
 אשר אמנם לקוראים משכילים מוכנים הם די צרכם, אבל מי שנותן ספר ביד נער, להתלמד ממנו
 סגנון הלשון והמליצה, צריך לרדק בלשונו, שלא יהא בו מאמר מקוטע ומבולע, למען לא ישתו
 התלמידים ממים הרעים, כי שבששת כיון דעל על. וע"ז ענה מתחרב הכרסטומטיה כדברים האלה:
 רב תודה לפלוני המבקר, כי העירני על שגיאות הלשון והסגנון, ואי"ה במהדורה חדשה אתקן
 כלן; ובקשתי שטוחה לפני כל נבוני מדע, כי אם ימצאו עוד איזו שגיאה בספרי זה, וידיעוני נא
 ואמחר לתקן, ושכרם כפול מן השמים וכו' וכו'. — האם אי אפשר היה לחשבין גם כאהלי שם
 סגנון כזה? האם נפסל ספר בן יותר מחמש מאות עמודים ע"י שגיאות אחדות בלשון, אם בכלל
 טוב ורצוי הוא? או האם אי אפשר למחבר עברי להוציא דברים כאלה מפיו: "אמנם שגיאתי ואי"ה
 במהדורה חדשה אתקן את כל שגיאותי ולא אשכין בביתי עולה?" עד מתי תהיה כזאת בספרותנו
 העברית, כי אם יודמנו שני סופרים במקום אחד יעבירו לפנינו את החזון אשר ראה דניאל על
 אובל אולי (דניאל ח')?

ד"ר ש. ב.

"האובדים".

היו ימים שמספרינו טחנו רק קמה ההשכלה, כאלו כל העולם שלנו לא היה עומד
 אלא על מלחמת ההשכלה עם הבערות, ועתה מתחילים מספרינו למחון קמה "הכלכלה", כאלו אין
 באדם ובחבר שום חזיון אחר, רק מה שעשיר ורש נפגשו.

בהוצאה החדשה הזרנונית ("צייטגייסמט") יצאו עתה שלשה ספרים קטנים מחיי האובדים והנרחים בעמנו מאת ב. פינסקי, ספרים ראויים לשים אליהם לב. אובדים עבריים, שגם בעמדם על עברי פי פחת רוח הישראלי התמים מתגלה בהם, יתאר לפנינו המחבר, והוא מייטיב לראות אל תוך מסתרי לבם של הנדכאים האלה ומוסרם לנו בכשרון לא מעט; הוא "מחיה" את המחוזות ומעבירים לפנינו כדרמטורג מצויין. גם בציורי הנפש (זעזעלענ-מאלעריי) ידיו רב לו. אבל דא עקא: פניתו לראות ולהראות באסון האובדים האלה רק תנאי הכלכלה, מבלי לדעת, כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם — פניתו זו משחיתה את כשרונו ומביאה אותו לפעמים למושך את המקרים בעל כרחם לצד ידוע ולהשחיר פני המעשים שלא לצורך. גם אופן ספרו אינו שלם ומשוכלל עוד כל צרכו; הוא מספר יתר מן השעור: את הכל יספר ולפעמים עוד יותר מהכל. אבל אחרי כל אלה — בעל כשרון הוא, והכשרון כה יקר חזונו בין מספרינו, עד שכזה לבד יש די לכפר על כל עונותיו של המחבר הצעיר.

מי"ב.

הזכרה.

השיר "משיח" מאת ה' פרישמאן ("השלח" חוברת ג') יסודו, כנודע, באגדה קדומה. והנה לא למותר אחרוב להזכיר, כי על יסוד האגדה הזאת עצמה כתב משוררנו בשפת רוסיא, ה' פרוג, מליצה נשגבה, שגדפסה במכ"ע "רוסקי יעוריו" שנת 1882, והמשורר העברי, המצויר מאנע ז"ל, תרגמה לעברית, ונדפס תרגומו בספר "לוית חן" (הוספה לספר השנתי "כנסת ישראל"). מובן מאליו, שאין כונתי להגיד בזה, כי ה' פרישמאן השתמש לשירו במליצתו של פרוג — האגדה ידועה לכל וכל אחד יכול להשתמש בה על פי דרכו — אבל חשבתי כי טוב להעיר על זה, למען ישימו המבינים לבם להשוותם זה לעמת זה וימצאו גם פה את האמת הקדמונית, כי "אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחר", אף אם רעיון אחד לשניהם.

א. ל. שיינהוין.

פירוש המלות.

ב"השלח" חוב' א' (ע' 92 בהערה) אומר רבי מרדכי בן הלל הכהן, כי בספורי "קרח מכאן ומכאן" אני משתמש במלים חדשות שאין איש יודע מקורן ופתרונו. ובהיותו בטוח כי מה שנעלם ממנו אין איש יודע, הוא קורא: "מי בכס יודע פתרון 'עלעל' 'ויכעע' 'וימהט'?" אם ה' גאלדין בעצמו יודע פרושו, אז תיקר נא נפשי בעיני ויודיעני, תורה היא וללמוד אני צריך, וללכת לשבת על ספסל התלמידים וללמוד שפת עבר מפי אחד המרחיבים — לא יתנוני עוד שערות הכסף הצומחות בוקני". ע"ל.

נפשך, אדוני הכהן, יקרה בעיני, והגני מודיעך מקור המלות התלמודיות האלה ופתרונו: "עלעל" פירושה "בלעטטערן" ומקורה בכלאים פ"ז: הרוח שעלעלה את-הגפנים (במלה זאת כבר השתמש, כמדומה לי, הסופר ר"א ברודעס ואחריו ספרים רבים). "כעעע" פירושה "הוסטען" ומקורה בויקרא רבה: מה בשר ודם שנכנס לבית חבירו צריך לכעעע. מהט פירושה "דאס ליכט פומצען" ומקורה בביצה ל"ב: מוהטין את הפתילה ביום טוב. אמנם שם הגירסא "מהט", אולם הערוך גורס "מהט" (מסורת הש"ס). שתי המלים האחרונות אמנם חדשות הן בספרותנו החדשה, אך האם בשביל כך פתרונו סתום וחתום? בספורי זה הלא נמצאות עוד מלים תלמודיות הרבה שסופרינו אולי לא השתמשו עוד בהן, כמו: מלמל, שלבא, לפלוף ועוד הרבה, האם בשביל כך אסור לסופר להשתמש בהן? — לא מלים חדשות, שאין איש יודע מקורן ופתרונו, אני מכניס לספרותנו, כי אם מלים תלמודיות, שכל סופר החפץ להביע את רעיונותיו בדיוק, בלי כרוכים ונפתולים, אנוס הוא להשתמש בהן לפעמים, באין מלה אחרת בהוראתה המדויקת בתנ"ך. וכל מי שאינו יודע פירושו יבוא וילמוד, ואין משגיחין בשערות-כסף שבזקן, כפתגם הרוסי: לעולם תלמוד!

עזרא נאָלדין.

שבע חידות העולם.

(לזכר די בואה־רימון)

מאת

ד"ר דוד נימרק.

עד כאן יש לך רשות לדבר, מכאן ואילך אין
לך רשות לדבר. שכן כתוב בספר בן סירא:
כמופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל
תחקור; במה שהורשית התבונן, אין לך עסק
בנסתרות. (חגיגה י"ג).

בימים האלה מת אחד מגדולי חכמי הדור, אֶמִיל די בואה־רימון (du Bois-Reymond), פרופיסור לפיזיולוגיה בהאוניברסיטה הברלינית. חקירותיו של החכם הזה תחלתן במקצוע הפיזיולוגיה, וכמדה זו אין להן שום יחס אל היהדות. אבל סופן נעוץ במסקנותיו הנשגבות ע"ד "שבע חידות העולם" או הספקות הנצחיים, דברים שעוררו בזמנם רעש גדול בעולם המדע ושנוגעים מצד ידוע גם בעקרי תורת היהדות, ומן הצד הזה חשבתי כי נכון לשים זכר להמת הגדול ולדעותיו אלה גם בספרותנו.

די בואה־רימון נולד בברלין, בשבעה לירח נובמבר שנת 1818; פה גדל וחקר, פה למד ולמד, פה בלה כל ימי חייו בעבודה מדעית נאמנה ופוריה ופה גוע, בששה ועשרים לירח דיצמבר 1896.

בן תשע־עשרה שנה נכנס די בואה להאוניברסיטה הברלינית על מנת ללמוד — תיאולוגיה. אולם למודי התיאולוגיה לא מלאו את תשוקתו וגם הרגיש בנפשו שאיננו קרא להיות כהן־הדת, ובכך בחר לו דרך אחרת. ויחל ללמוד בשקידה רבה חימיה, הנדסה ופילוסופיית־הטבע, אשר פרחו בימים ההם בברלין ואשר עתיד היה די בואה להיות אחד ממתנגדיה היותר קנאים. בשנת 1838 נמצא אותו בבון שוקד על למודי התיאולוגיה. שם לא התעכב יותר מחצי־שנה וחזר לברלין, כדי להשתלם פה בהכמת־הרפואה, אשר בחר בה לתעודת חייו.

בשנת 1839 הוא מקשיב לקח מפי המנתח והפיזיולוג הגדול, הפרופיסור יוהנס מילר. האחרון הכיר מיד את כשרונו הכביר ויקרבהו מאד ויתן לו רשות לבקרהו בביתו ולעזור על ידו בעבודותיו ונסיונותיו המדעיים. לא ארכו הימים ויוהנס מילר היה לא אך רבו המובהק אלא גם ידידו הנאמן של התלמיד הצעיר. מילר היה הפיזיולוג היותר גדול בימיו. חקירותיו העמוקות והפוריות בנתוח, פיזיולוגיה ומורפולוגיה הוליכו אותו לפני ולפנים של מסתרי הטבע ופעולותיו. אבל, קשה הוא הדבר מאד על החכמים הזקנים להפרד מדעותיהם, אשר קנו להם בעמל רב, על ידי עבודה בלתי־נפסקת כל ימי חייהם.

שהקריבו לה את מבחר כהם ואונם, והם מאמינים שמצאו את האמת ומחזיקים בה, — וכן מת יוהנס מילר (1858) שנה אחת לפני צאת ספרו הגדול של דרוין: „גנע המינים“ (Origin of Species), באמונתו החזקה בתורתה של „פילוסופיית-הטבע“.

והתורה הזאת היא הנקודה שבה נפרדו דרכי התלמיד מדרכי הרב. עוד בימי שבתו על ספסל האוניברסיטה, לשמוע לקח מפי רבו, כבר עסק די בואה בשקידה יתירה במקצוע אחד, אשר בו עתיד היה לברוא חדשות לא שערון הראשונים, והוא: „החשמליות החיונית“ (thierische Elektrizität). וכבר בעת ההיא כתב שני מאמרים בענין זה, אשר בהם הניח את היסוד לתורתו החדשה, שהרחיב והשלים אותה אחרי כן בספרים גדולים ונכבדים ושבשמה בא לחלוק על תורת רבו ולסול מסלה חדשה, לא אך במקצוע המיוחד שלו, הפיזיולוגיה, אלא גם במחקרי הטבע בכלל, וביחוד „באתרא דשמיא וארעא נשקן אהרדי“, במקום שמדעיי-הטבע והחקירה במה שאחר הטבע נוגעים ותלויים זה בזה.

ערין עול-ימים היה די בואה וכבר יצא שבעו בעולם המדעים בכל ארצות אירופה. מסעותיו לפרים ולונדון, וכוחו שבעל-פה עם החוקרים הצרפתיים והאנגליים, רכשו לו אף לב כל חכמי-הטבע הגדולים, וגם אותם שהתנגדו מתחלה לתורתו החדשה התחילו לנטות אחריה כאשר הטעים להם את דעתו באר-היטב. בן שלשים ושלוש כבר נמנה על חברי האקדמיה הברלינית. ובשנת 1867 מנחו לסוכנה התמיד, משרה אשר נשאה על שכמו עד יום מותו. אחר מות יוהנס מילר נקרא די בואה להיות ממלא-מקומו ויהי לפרופסור „מן המנין“ לפיזיולוגיה.

די בואה היה אחד מגדולי הסופרים והדברנים המדעיים שבאשכנז. כל מה"ע המדעיים שבארץ וחויץ-לארץ מלאים מאמריו וחקירותיו. ביחוד היתה דברנותו הנמרצה והשנונה סבה לחכב אותו על כל תלמידי האוניברסיטה הברלינית ועל כל המשכילים שבאשכנז. כי לא אך בפני תלמידי הרפואה והפיזיולוגיה, אלא גם בפני תלמידי הפילוסופיה ותורת המשפטים קרא „שיעורים“ קבועים, אשר מוכשרים היו להרחיב את חוגי-מבטם והשקפתם על העולם והחיים. ידוע הוא שיעורו המצויין: „מסקנות אחרות של חקירת-הטבע החדשה“ (Einige Ergebnisse der neueren Naturforschung). מי שלא שמע די בואה בהתלהבותו, מי שלא שמע את מדברו השנון והחרוף, את מבטאיו המדויקים, את סגנונו העמוק והבהיר ואת התוליו הארסיים והחדים — לא שמע דברן מדעי מימיו.

מדברותיו הרבות אשר נשא, הן באספות האקדמיה והן בחברות מדעיות שונות או לכל עת-מצא, נאספות הנה בספר מיוחד בעל שני חלקים: „מדברותיו של עמיל די בואה רימון“ (87—1886).

ד"ב היה אחד מאותם בני עליה המעטים, אשר לא ישקיעו את ראשם בתהום החקירה הפרטית, ההולכת ומתפשטת בימינו באופן מבהיל, שהיא סוגרת את החוקר בין גבוליו הצרים של מקצועו המיוחד, מקטנת את חוג מבטו, מעכבת את מעוף-רוחו, מחלשת את מחשבתו ומצמצמת את רעיונו. אמנם הקדיש ד"ב את כל כחותיו למקצוע המיוחד שלו, ולא היה שום פרט מן הפרטים היותר קטנים וזעירים שהיה קל בעיניו מלעסוק ולחקור בו עד מקום שידו מגעת; אבל בכל זאת, מבטו מכוון היה תמיד כלפי מעלה: די בואה עומד, דג „חשמלי“ בשמאלו וסכיניו בימינו, כל מחשבותיו מופנות הנה לפרט קטן אחד, למצא, עדי"מ, איזה מצדי האבר החשמלי (elektrisches Organ) הוא החיובי ואיזה מהם השלילי. באותו הרגע לא יבקש יותר אך להעמיד את הפרט

קל-הערך הזה על בוריו, אבל בסתר לבו תעוררהו התקוה, שאם תתאמת ההשערה, שהצד השלילי של האבר החשמלי הוא אותו הצד אשר דרך בו יכנסו העצבים המובלעים בתוך האבר והמקשרים אותו אל המוח, כי אז יש לקוות שיתגלה לנו אופן השפעת החשמליות על חיי העצבים וכל תפקידיהם — וחידת החיים תפתר לנו באופן טבעי ומיני פשוט.

די בואה קרא את הפיזיולוגיה בשם „מלכת כל מדעי-הטבע“, לא אך מפני שכל אומן אומנותו חביבה עליו, אלא גם מפני שמצד האחד היא מוליכה את החוקר עד שאלת „הבחירה“, ומצד השני היא לומשת את מבטו לראות ולצרף את האותיות הדקות, אשר על ידן גלתה לנו הבריאה את המופלא והמכוסה, להציין בין החרקים הדקים, אשר הניח הטבע למשיבי ראות ואשר דרך שם יגונב אליהם דבר מסוד מעשה-הבראשית.

וזאת, כלומר חקירתו במעשה בראשית, היא נקודת-ההנגיעה, אשר אמרתי, שיש להן לחקירותיו של ד"ב עם היהדות, תורת היהדות לא התחילה במצות תניות ומסריות, אם אמנם הן הנה תכלית כונתה, אך במעשה-הבראשית; כדי ללמדך, שהשקפה שלמה ומקפת במעשה-הבראשית היא חלק מן היהדות; היהדות היתה הראשונה וגם האחרונה בין הדתות, שבראה השקפה שלמה ומלאה על מעשה-הבראשית. הדתות שהסתעפו ממנה גרעו והוסיפו בעצם עניני הדת, הכל לפי תכליתן וחפצן הנה, אבל השקפתן במעשה-הבראשית קבלו מן היהדות וקימוה כמות שהיא. ועל כן, כל הדורש במעשה-בראשית כבר נכנס הוא לנכול היהדות; אחת היא, אם מודה בהשקפתה או כופר בה, בכל אופן נכנס לגבולה. ומסקנותיו של די בואה בענינים האלו נכבדות לנו ביותר, בהיותן מתאימות מאד לחפץ היהדות, כי אחרי כל חקירותיו העמוקות בא החוקר הזה לידי מסקנא אשר כלל אותה במכתאו הנודע: „Ignorabimus“ („לא נדע לעולם“). וככן: עד כאן הידיעה, מכאן ואילך האמונה. תורת היהדות אינה ידיעה, אך אמונה, ומה שלא נוכל לדעת הלא רשות לנו להאמין, — אם לבנו דורש זאת מאתנו.

אך מלבד היחס השלילי הזה, נמצא לפי דעת די בואה עוד יחס אחר, חיובי, בין תורת היהדות ותורת החכמה החדשה. ובטרם נעבור להצעת הראשון, שהוא עיקר נושא מאמרנו, נחשוב לנכון להעתיק בזה מקצת דבריו גם בנוגע אל השני:

„ההבדל שבין הדת האלילית, ותורת האחרות הוא, שהאלילית סבלנית היא מן הדין, בעוד שהאחרות קנאית היא מן הדין. סוקרטס היה, לכאורה, קרבן הקנאה הדתית, אולם ידוע הוא, שבאמת טעמים מדיניים, מריו וקשי-ערפו נגד השופטים, המה היו הנסבה העיקרית לנורר-דינו. בימי „השלוחים“ התפללו יושבי אתונא גם לאלהות זרים להם, מפני דרכי-שלום. בהפנתיאון שברומא העמידו פסלי כל האלילים שבעולם, גם אותם של העמים הנכבשים. לא כן היהדות והדתות שיצאו מקרבה; כל אחת מהן האמינה באמונה שלמה שהיא היא האמת היחידה ואך היא לברה תוביל את האדם להאושר הנצחי. וככה הולידו הדתות האלה לראשונה את המושג אמת מוחלטת.

„רעיון האחרות, שיש שם אלוה יחיד ומיוחד שאינו מוכל שום שותפות במחיצתו, אלוה שאיננו יציר-דמיונו של האדם, מחולל בסבך אנדות של דופי, אך נמצא עליון, הווה מוחלט, אשר יתגלה להאדם בתור מקור כל שאיפותיו המוסריות, אלוה היוע כל ורואה במצפוני לב האדם ומיסרו על כל עמל ואון: מחשבת-אלוה כואת, אשר במשך שנות מאות היתה הגות-לבו של האדם מדור אל דור, הרנילה את רוחו גם

בעיני מדע להרעיון, שכל פנות ההויה אך יסוד אחד לכלן, וגם הלהיבה בו את התשוקה העזה, לבוא עד תכליתו של היסוד הזה...⁽¹⁾

ובדבר הזה מוצא די בואה את הסבה למה שהערביאים בימי הבינים היטיבו להשקיף על הטבע במבט מדעי יותר נכון מן היונים והרומאים הקדמונים; והוא בא עפ"י לידי החלטה, כי גזע בני שם השתתף בכריאת מדעיה הטבע החדשים, לא אך על ידי עבודת הערביאים בעצם המדעים האלה, כי אם גם על ידי מה שהגזע הזה היה מקור רעיון-האחדות הרתי, שממנו יצא רעיון-האחדות המדעי ויהי ליסוד החכמה החדשה.

ואולם "הקורבה" הזאת שמצא די בואה בין הרעיון היסודי של היהדות והרעיון היסודי של המדעים החדשים, בכל היותה נעימה לנו מצד עצמה, לא תוכל עוד, כמובן, לתת עוז ותעצומות לדעות היהדות ולא תפריע את המדעים מלבקש פתרונים "לחידות העולם" על פי דרכם; ועל כן יותר נכבד בעינינו אותו היחס השלילי אשר אמרנו, כלומר, עד כמה יש בכח המדעים החדשים לתת בוזן מן הומונים לחידות העולם פתרון חדש ומחלט, אשר יבטל במופתים מדעיים את הפתרון שנתנה להם תורת היהדות. ותמצית תשובת די בואה על השאלה הגדולה הזאת — היא מה שבאנו להציע בזה לפני קוראינו.

הפיוולונים מדור-העבר, מדורה של "פילוסופית-הטבע", האמינו במציאות כח-החיים (vis vitalis). הכח הנסתר הזה, אשר האמונה בו אינה שונה במאומה מן האמונה בשאר כחות עליונים נסתרים, הוא הוא, לפי דעתם, המוליד את החיים בנו החי, הוא מחוללם, מניעם ומקימם. הכח הזה שונה הוא תכלית השנוי מכל שאר הכחות הטבעיים, כמו הפיזיקליים והכימיים, וכל אופני החקירה ומכשיריה, אשר בעזרתם נבוא עד תכלית הכחות ההם, לא יצלחו לגלות לנו מאומה על אדות הכח הזה. נגד התורה הזאת, המאפילה על מהותם האמתי של היוונות החיים, התקוממו כבר לפני די בואה חכמים רבים (כמו הומבולדט, ברצליוס, שנון, שלידן ולוטצה) והראו את זרותה. אולם אם נזכור, שגם יוהנס מילר נהה עדין אחריה, או נבין עד כמה מושרשת היתה בלב החוקרים ומה קשה היה הרבר לערות אותה עד היסוד. והרבר הקשה הזה הצליח רק די בואה לעשותו, על ידי הראיות החדשות, ההותכות, שהביא נגד התורה הלוז. כי מלבד הראיות הלכות ממוקצעות הפיוולוגיה והביולוגיה עצמם, ומלבד הראיה החדשה מחוק "קיום סכום הכח הפועל" (Erhaltung der Summe der lebendigen Kraft) — חוק אשר גלה (או יותר מדויק: חזר וחדשו אחרי שנשתכח) ה'למהולץ' בימים ההם — הסותר כל השערה המניחה איזה כח חדש בנוף מורכב מה שאין בחלקיו, — מלבד כל הראיות האלה עוד יתרה עשה ד"ב: הוא ירד לעומקו של המושג "כח" בכלל, ועל ידי בקרתו השנונה והחדה על אדות מובנו של המושג הזה, הראה את טעותם של מניחי כח החיים באופן גלוי וכולט כל כך, עד שמאז והלאה נסתתמו טעותיהם ואיש לא יהין לקרוא עוד בשם הכח הנסתר הזה:

מה הוא כח? מה הוא חומר? האם באמת ישנם במציאות שני נמצאים כאלה? מי מאתנו יתפאר בנפשו, שראה איזה כח או איזה חומר בפני עצמו? ולא עוד אלא שגם במחשבתנו אין אנו יכולים לצייר לנו חומר בלי כח או כח בלי חומר. אנחנו

⁽¹⁾ "תולדות הקולטורה ומדעי הטבע". Reden I, 268—266.

משמשים במבטאים אלה רק מתוך הרחק, מפני שבלערם לא נמצא את ידיו ורגליו בחקירתנו המדעית; אבל באמת שני המבטאים האלה שני שמות לדבר אחד הם, כלומר, מפשטים המה נמצא אחד, אך מנקודת-ראות שונות: אנו אין לנו אלא חומר מתנועע, ואין לך שום נמצא היוצא מן הגדר הזה. בכל חללו הגדול של עולמנו זה, מסביבותינו היותר קרובות, אשר נמשש אותן בידים ונראה אותן בעין בלתי-מוזיגת, עד גבחי-מרומים, אשר תשלט בהם עינינו בעור השלסקופ, עד חללו של "האיין-סוף" האיום מאחורי נתיב-החלב, אשר לא שופתו עין — בכל החלל הזה, הבלתי-בעלת-כלית, אין שם לא ריקות ולא מנוחה: הכל מלא, הכל מתנועע. אנחנו הורגלנו לדבר על הכח שבחומר, כלומר שבפנים החומר, מפני שרעיוננו החלש לא יתקרב בלי הנשמה גסה, לא יבין מה שלפניו, אם לא ישער בעצמו את הכח כדבר מופרד מן החומר, השוכן בקרבו, בתמונת יד-נסתרה, מכה על אטומיו העצלים ואומר להם: "נועו!", והמה מתנועעים. הצורך הזה, להפריד בין חלקי החיון ולהנשימם לאישים עומדים בפני עצמם, אשר ירגישו גם חוקר-הטבע בזמן הזה, הוא הוא אותו הצורך עצמו, אשר הניע את בני-האדם בזמן קדום, למלאות שדות ומדבריות, בארות וסלעים, אורים וימים ביצירי דמיונם הפראי.

ואם נשאל את חוקר-הטבע האמתי, אשר לא ידון אלא על מה שעניו רואות, מה הוא חומר ומה הוא כח, או ישיב לנו בענותנותו: — "איני יודע", אני לא ראיתי מעולם אלא נמצא אחד, והוא חומר בעל-כח, חומר מתנועע, ואם מפשיט אני את הכח מן החומר ואני דן עליו כעל מושג בפני עצמו, אינני עושה זאת אלא כדי למרוד אותו, ובכל מקום שאני מוכיר את השם "כח" כונתי היא אל מדת-הכח. כי מה הוא ההבדל שבין חומר לחומר? ההבדל הזה אינו נוגע בשום אופן אל שני הכח, כי כמה כחות יש בעולם? אין שם אלא אחד: התנועה. מכל הנעשה בממלכת-הטבע הגדולה, מתחתיות האדמה עד גבחי-איין-סוף, לא תמצא שום מקרה או חיון היוצא מגדר התנועה. אנחנו מחלקים אמנם את התנועה, או את הכח המניע, לשנים, לשני כחות מרכזיים (Central-Kräfte): כח המושך וכח הדוחה, אבל סוף סוף בעיקרם אינם אלא כח אחד הפונה לצדדים שונים. ואס-כן מה הוא ההבדל בין חומר לחומר? ההבדל הזה אינו נוגע איפוא אלא למדת הכח. בה במדה שיניע הכח את אטומיו של החומר, במשיכה או דחיפה, תנועה חזקה או חלושה, בה במדה שתהיינה התנועות משיכות ישרות או דחיפות ישרות בלבדן או מורכבות משתיקן, בה במדה שתהיה ההרכבה הזאת פחות או יותר מכופלה, פחות או יותר שוורה ומסובכה — באותה מדה עצמה יהיה החומר הזה לדומם מת, לאורגני צומח, לחיימרניש או לחייחושב.

הדבר נלוי איפוא כי כח-החיים, בתור כח שונה במהותו מכחות הפיזיקליים או החימיים, צלצול תפל הוא, שאינו בא אלא להסתיר חוסר-הרעיון וריקות המחשבה. — אולם מבלי-משים כבר נאחזים הננו כמעגל החידות הנצחיות:

החידה הראשונה: מהות החומר והכח. מהותו של הנמצא היחיד בכל חללו של הטבע הגדול, של החומר המתנועע, חידה סתומה היא לנו; ולא בלבד שאין אנו יודעים אותה עכשיו, אלא גם לעתיד אין לנו שום תקוה לבוא עד תכליתה. כי מה היא דעת בלשון חוקר-הטבע? הלא אינה אלא הידיעה, לבאר איות חיון מחוונות הטבע על פי סבותיו הקרובות והרחוקות, או בסגנון אחר: הספקת "צורך-ההסתכבות"¹ המורגש

¹ צורך-ההסתכבות (Causalitäts-Bedürfnis) הוא הצורך הפנימי שכרוח האדם לחקור

לנו. נניח נא, איפוא, שעלתה בידנו להכיר סבות כל מאורעות-הטבע והזיונותיו, כלומר, שכל השנויים הנקרים בעולם הגופים — והלא אך בהם אנו דנים — התבארו לנו על פי חוקי-התנועה בכל צורותיה, והרכבותיה היוצאות מסבך הכחות המרכזיים, אשר (על פי החוק הירוע) סכומם עומד וקיים תמיד בכמותו מבלי כל גרעון והוספה — או הלא יכולים היינו לאמר, כי הגענו עד סופה של ההכרה המדעית, כי הכרנו את העולם במדה היותר מרובה, אשר ביד החקירה המדעית להגיע אליה, בכל רגע ורגע, בכל דק מן הדקים, יכולים היינו להשיג את מצב כל העולם כלו על פי סבותיו, כלומר, יודעים היינו לבאר בדיוק, איך יצא מצבו הנוכחי ממצבו ברגע שלפניו ואיך יהיה מצבו ברגע שלאחריו; וכל זה על פי חוקים מיכניים פשוטים, ולא עוד אלא שיכולים אנחנו לצייר לנו את הכרתנו המדעית במדרגה נבונה כל כך, עד שתעלה בידנו להקיף את כל העולם כלו, בכל אלפי רבבות שנויו, על ידי צירוף הנדסי (mathematische Formel) אחד¹. אותותיו האלגבריות של צירוף כזה תרמונה על מקומו, זמן פעולתו ואיכות תנועתו של כל אטום ואטום בכל חלק הטבע ובכל רגע מן הרגעים, ואין אנו צריכים אלא להחליף את האותיות האלגבריות ב"מחיריהן" הממשיים, לפי המקום, הזמן, ואיכות התנועה ומהירותה, כדי להקיף בסקירה אחת מצב כל העולם כלו בכל הזמנים, נצייר לנו בדמיוננו — יאמר לפלס (Laplace) — שכל-נפרד, אשר יכיר ברגע מן הרגעים את כל הכחות המניעים את הטבע ואת היחס המקומי שבין כל הנמצאים אשר בו, שכל כזה, אם אך תהיה תפיסתו מהירה ומקפת כל כך, כדי לכלול את "מחיריהם" הממשיים של כל שנויים עולם בסקירה אחת — היה יכול להשיג בצירוף אחד גם תנועותיהם של גרמיה-השמים היותר גדולים גם תנועותיו של איזה אטום קל מן הקל: לפני שכל כזה אין שום נסתר ונעלם, העבר והעתיד לפניו גלויים וידועים. בשכלו של האדם ביחוסו אל חכמת-התכונה, אשר עלה בידו להשלימה באופן נפלא מאד, נוכל למצוא תמונה כהה של שכל נפרד כזה. שכל כזה יכול היה לדעת מה לפניו ומה לאחור; וכאשר ידע תוכן מומחה לסמן לנו בדיוק את מקומו של איזה כוכב בעבר ובעתיד, כן יכול היה "השכל הפלסי" להיות צופה נאמן לפניו ולאחריו, לראות את מצבו הנעלם של התהו הקדמוני, או את מצבו האיום של העולם בשעה שיחזור לתהו. לפניו גם שערות ראשנו ספורות היו ובלתי-ידועות גם צרור לא היה נופל ארצה. כל העולם כלו היה לו (כדברי ד' אלמברט) "מאורע אחד ואמת אחת גדולה".

אבל, בכל תקפו ונבורתו של השכל הפלסי, אשר יכול היה להשיג את הטבע כלו בהכרה מדעית היותר אפשרית — היה גם חסר-רעה ואין-אונים מול החרדה

על סבת כל חזיון וחזיון, אם יראה אדם איזה חזיון חדש, אשר לא הסבין בו מתמול שלשום, או שאלתו הראשונה היא: איך הסתבב הדבר? ובאמת אין בין הצורך של האדם ההמוני לדעת את סבת חמיצת היין, עדי"מ, ובין צורך החוקר לדעת את חוקי הטבע, אלא הבדל דרגאי בלבד. האדם הפשוט, אם אנחנו משיבים לו שחיון נחמץ מפני ששהה איזה ימים במקום חם ביותר, או כבר נתקררה דעתו, כבר יודע הוא את הסבה היותר קרובה ודי לו בזה. לא כן החוקר, הוא ישאל גם על הסבות שאינן נראות בהשקפה ראשונה, גם על הסבות היותר רחוקות, כמו מדוע גורם החום לחיון שיחמיק, איזה פעולה יש לו לתחום על התנועות שבין חלקי חיון, וכן הלאה. וכת היה הצורך הזה למקור כל המדעים.

¹ צירוף הנדסי הוא צירוף אותיות אשר על פי חוקי האלגברה הן מסמנות את היחס שבין שיעורים (Größen) שונים.

הנצחית; מה המה חומר וכה. כי אחרי אשר יתקרב צורך ההסתכבות שלו בנוגע למאורעות הטבע וחיונותיו. אחרי אשר יבאר לעצמו את צירופו הנפלא, יפרקו לחלקיו הפרטיים וימצא בו את כל הבריאה כלה פרושה לפניו כשמלה, הנה אז תשוקת-הידיעה שלו לא תאמר די, וצורך ההסתכבות. אשר מצא ספוקו דירגע, יתעורר מחדש ויוסיף להעמיק חקרי: מאין לי ידיעתי הרחבה והעמוקה הזאת? — כל ידיעתי נובעת היא מצירופי הנפלא. אבל, מה הוא יסודו של צירופי זה? — הסכום, העומד וקיים, של אטומים חמריים מתנועעים. כי לו יצויר שבאיזה רגע מן הרגעים יתרבה או יתמעט מספר האטומים או כמות התנועה, אזי הצירוף שלי יאבד את כל קסמו ויהיה דבר אין חפץ בו. כל ידיעתי תלויה היא איפוא בשערה: בחק קיום סכום החומר וכחו. אך מאין לי החק הזה? — למדתי אותו מתוך החימיה והפיזיקה. לאבואזיה (Lavoisier) מצא את חק קיום סכום המוליקולים החימיים והלמהולין מצא את חוק קיום סכום הכח הפועל אשר בהמוליקולים ההם. אבל, לאבואזיה והלמהולין לא למדו זאת אלא מטבע המוליקולים וכחותיהם, ומי לירי יתקע שבטבע המוליקולים הכירו גם כן את טבע החומר המתנועע סתם? ולא עוד אלא שהדבר גלוי, שהמוליקולים או גם האטומים החימיים והפיזיקליים אינם מוכשרים בשום אופן לגלות לנו את טבע החומר המתנועע בצורתו העקרית. האטום החימי או הפיזיקלי הוא רק הנחה שהניחו חוקרי הטבע, מפני שבלעדו לא ימצאו את ידיהם ורגליהם בחקירותיהם. ההנחה הזאת מספקת היא להתכלית הרצויה, ואם כי גלוי וידוע לפניהם שהאטומים האלה אינם עדין היסודות האחרונים של החומר, בכל זאת תתקרב דעתם בזה, מפני שהם בענותנותם אינם מעפילים לרדת לסוף מהותו של הטבע וכל מאוים הוא אך לדעת את החוקים, אשר על פיהם יעשה את מעשהו. יודעים הם איפוא החוקרים האלה שהאטום שלהם אינו עדיין אותו האטום האחרון שאינו מתחלק יותר, האטום הפשוט, הפילוסופי, אשר לא אך כלי-מכשירינו המיכניים לא יוכלו לחלקו, אלא שאינו מתחלק מצד עצמו, מפני שפשוט הוא תכלית הפשימות. — אבל, להם אחת היא: האטום שלהם ימלא את תפקידו הדרוש לתכליתם וכוה די להם. אולם — יפלפל השכל הפלפלי הלאה — הענוה הזאת נאה הוא להם, לחוקרי-הטבע, להננסים האלה שאין להם בעולמם אלא די אמות של נסיונותיהם בלבד. אבל אני, בעל הצירוף הנפלא המקיף את כל העולם בסקירה אחת, לא אוכל לקרר את דעתי בהכרה מצומצמה כזאת, המתיראה להביט אחריה, כדי שלא תראה את החתירה אשר תחת יסודה; אני לא אשקוט ולא אנוח, עד אשר אכיר בהכרה ברורה גם את היסוד, את הבסיס של ידיעתי. ובכן אנתח הלאה את האטום הפיזיקלי. האטום הזה עדיין מורכב הוא וכל מרכב אי אפשר להכירו אלא אחרי פירוקו לחלקיו היסודיים, הפשוטים; לא איעף ולא איגע מלחלק ולחזור ולחלק את האטום הפיזיקלי במחשבותי, עד אשר אחשוף את האטום הפילוסופי, האטום הערום והפשוט; או אז אדע את מהותו ואבוא בסוד מעשה-בראשית.

אבל, האטום הפילוסופי, אשר אינו מתחלק יותר, אשר כשהוא לעצמו אין בו שום תנועה ושום כח (כי בפשוט שאינו מתחלק אין מקום לתנועה, וממילא אין בו שום כח), ובכל זאת ישלח פעולתו ממנו והלאה דרך חללו הריק של תהו ויצטרף עם אטומים אחרים שכמותו, הדומים לו בשלילותם ואפסותם, לבריאה נשגבה כזאת, להטבע הנפלא אשר לפנינו — נמצא כוה הוא בריה משונה וזרה, שאין שום רעיון יכול להולמה. ובכן יתיאש גם השכל הפלפלי מתקותו לכוא בסוד מהותם של החומר והכח.

ועתה צא ולמד, עד כמה רחוקים אנחנו מן השכל הלפלסי, ואם הוא כך, אנו על אחת כמה וכמה. אמנם אין לנו להתיאש מהשלמת הכרתנו עד כדי לכת הלוך וקרוב להשגת השכל הלפלסי, כי מי יודע אם שכלו של ניוטון אינו קרוב יותר להשכל הלפלסי מאשר שכלו של אחד הבושמנים הפראים לשכלו של ניוטון; אולם מה גדול עוד התהום הרובץ בינינו ובין הכרה כזאת, אשר תתן לנו יכולת להקיף את כל העולם כלו בצירוף אחד, ולהיות עינינו פקוחות ואזנינו קשובות לכל הנעשה בכל חדרי הטבע ומסתרינו! ואם כן הגע בעצמך, לו גם באנו למדרגתו של השכל הלפלסי, גם אז היה עלינו להתיאש מן ההכרה היותר עקרית הזאת, מהכרת יסוד כל ידיעתנו; עכשיו שנבהו מחשבותיו ממחשבותינו עולם מלא, אינו דין שעלינו להתיאש: מהות החומר והכח היא הכריח הנצחי, אשר יכריח הטבע לפנינו כנסותנו להציג את כף רגלנו על מפתח-היכלו, להציץ בו לפני ולפנים — והוא הנבול הראשון להכרת הטבע.

החידה השניה: התנועה או הרחיפה הראשונה. השכל הלפלסי יכול היה בעזרת צירופו לראות את העולם כעת התחוללו בחיק התהו. נניח נא שעשה זאת. מה יראה? באיזה מצב ימצא את האטומים היסודיים כחלל אין סוף; מתנועעים או נחים? אם נחים, אז בהכרח יראה אותם תלויים ועומדים, קבוצים קבוצים, השונים זה מזה בכמותם ובגודל החללים שבין חלקיהם, כי אם ימצא אותם מפוזרים באופן שגודל החלל שבין אטום לאטום שווה הוא בכל הקבוצים, אז לא יבין, איך אפשר היה להתנועה לכוא בהן אחרי כן, מי הפריע את היחס שבין האטומים ונתן מקום לתנועה. ובכן — ימצא אותם, כאמור, מפוזרים באופנים שונים. אבל אז חידה חדשה מתיצבת לפניו: מאין היא ההתחלקות הבלתי שווה הזאת? — ואם ימצא את האטומים מתנועעים, גם אז לא יבין את החיון אשר לפניו: מדוע החומר הזה מתנועע, מדוע אינו נח? בכל רחבי ידיעתו, הכוללת והמקפת, של השכל הלפלסי, לא תמצא שום תנועה שלא קדמה לה דחיפה. מאין איפוא באה הדחיפה הראשונה להתנועה הזאת ברחבי התהו? וכן יהיה השכל הנשגב הזה, המקיף את כל העולם בסקירה אחת, רפה-כח מול החיון הפשוט הזה.

אבל, בעוד שמבקשים אנחנו לרדת לסוף דעתו של השכל הלפלסי, נראה נא איך נפרנס אנחנו את צורך ההסתכבות שלנו בנוגע לחיון התנועה. חומר נח, אם כי באמת אינו במציאות, מושג רגיל הוא לרעיונו ויכולים אנחנו לצייר לנו חומר התהו במצב המנוחה. חיון כזה, מנוחה מוחלטת ודומיה נצחית, מניח את דעתנו, ומשקיש צורך ההסתכבות שלנו. אבל המציאות אחרת תלמדנו: הכל מלא, הכל מתנועע, ובדעתנו זאת, לא תתן מנוח לנו השאלה העולה על לבנו בלי הרף: הדחיפה הראשונה מאין תמצא?

החידה השלישית: החיים. החיים, אמרנו למעלה, אינם כח מיוחד אלא תולדת תנועות ידועות בתוך המרים ידועים. אבל, איזה הם התנאים הדרושים להולדת החיים, כלומר, איזה הם החמרים, אשר בפגשם זה כזה תתחוללנה ביניהן אותן התנועות הדרושות להולדת החיים, ומה היא איכות התנועות ההנה? האם תעלה ביד הכרתנו המדעית להמציא לנו את כל התנאים ההם? החוקרים החדשים, וביהוד היקל, מדברים הרבה על דבר "הזריעה מאלוה" (*generatio spontanea seu aequivoca*); לפי דעתם ישנן תנועות ידועות בין חלקי המרים מסוגלים לכך, אשר, בתנאים מתאימים לאותו דבר, יצא מתוכם מאליו חיון חדש שאנחנו קוראים לו בשם "חיים". ולא עוד אלא שאחדים מהם כבר העפילו להיות שותפים במעשה בראשית וליסד בתי חרושת החיים בעזר מכונותיהם

ועמודיהם, הפרדותיהם והרכבותיהם, וכמעט קט קוו לראות את ההומר המת בשעה שהוא מקיץ משנת הדומם ומתעורר לחיים לעיניהם המזוינות במיקרוסקופים — והנה בא פסטור והפריע אותם ממעשיהם התמימים ומחלומותיהם הנעימים. בכל מקום שהם האמינו, כי חיים מתהווים לעיניהם, הראה להם פסטור כי אין כאן אלא זרעי־חיים המוכנים ועומדים בחיק כל הדוממים מימי בראשית ומחכים עד שעת הכושר כדי לצאת לתחיה.

וכה חידת החיים במקומה עומדת. אמנם כן, שונה היא החידה הזאת משתי החידות שלפניה. כי בעוד ששתי החידות הראשונות הן „מעבר לגבול“ (transcendent) הכרתנו המדעית אף בהשתלמותה היותר גדולה, וגם השכל הלפלי אין לו תקוה לבוא בסדוק, הנה החידה הזאת שאנו דנים בה עתה אינה חידה מוחלטת ואינה מתחשבת על חידות העולם אלא לפי מצב הכרתנו בזמן הזה. מי שעינים לו לראות את האחדות הנפלאה המתגלה לנו בורם החשמלי וזרם העצבים, מי שאזנים לו לשמוע את דפיק־החיים המכה בחוקה בכל פנות הטבע הגדול, מי שלא קצרה כינתו מלרדת לסוף עומקה של תורת־ההשתלשלות (Descendenztheorie), מי שלמד פרק בניאולוגיא והעמיק חקר בתולדות צורותיהן של כל בריות הטבע ודברי ימיהן — הוא יאמין שאין בין מות לחיים אלא שנוי צורה והשם בלבד. ואם דעתנו קצרה היא עוד עתה, אין לנו להתיאש, ועדין המשפט לנו לקוות שיבוא יום ונעמוד על בוריה של מהות החיים ונדע את תנאיהם. אולם, מתי יבוא היום ההוא? — בכל אופן עוד רחוק הוא מאתנו הרבה מאד.

החידה הרביעית: תכליתיות הטבע. אם נביט על כלל הטבע, על ההרמוניה הנפלאה המתגלה בחלקיו, או אי אפשר לנו בשום אופן לעצום את עינינו בפני החוץ הנעלם הזה ולהתעקש מלהורות, שכל אלה לתכלית מכוונה נהיו ונעשו. אבל, מאין היא הכונה בחומר המת?

אם נחפוץ לדעת, מה גדול ערך החידה הזאת ועד כמה הביאה במבוכה את המחוקקים בההשקפה המיכנית על העולם, — נעבור נא בדמיוננו אל המאה הייח ונקשיבה אל שיחה בטלה שבין אותה החכריא הידועה של ליציני הדור ההוא בארמנו של החוקר הולבך. שם, אחרי הצהרים, יושבים ומשיחים: הצרפתי דיררו, הגרמני גרימס, הסקוטי הופ (Hoop) והכהן הקטן מניאפולי, גליאני. השיחה הוסכה על וולטיר, אשר אם אמנם כלם הודו בגדלותו, לא יכלו לסלוח לו את אמונתו באלהים. והנה נשמע את קול בעל הבית בדבריו:

„כמה מן הילדות יש בההשקפה הזאת, לדמות את העולם למורה־שעות ולרוץ ממנו על מציאות עושה! הלא מאחר שאנחנו לא הברנו מעולם שום נמצא אחר חוץ מן החמר, למה לנו לבקש סבות אחרות חוץ מכתותינו? וכי יש איזה זרות בדבר הזה, שאטומים הפועלים זה על זה מאו, מלפני בראשית, באו סוף סוף באיזה סדר נכון, שאנחנו קוראים לו „עולם“; שהאטומים האלה, אחרי שנקבצו ובאו עליהם יחדיו אור, חום, לח וכל שאר החמרים המסוגלים לכך, ביחס מתאים ונכון, הולידו את זרעי־החיים, אשר ממנו התפתחו אחרי כן בעלי החיים והמכונה האנושית, עם כל סגולותיהם התכליתיות, וגם עם אותן הסגולות המתנגדות לתכלית; עם כל כחם ויפיהם, וגם עם הסרונותיהם ומומיהם, עם כל שמחותיהם ותענוגותיהם, וגם עם ענוויהם ויסוריהם!“

כל המסובים מחאו כף והנה נשמע קול גליאני:
„אדוני, בלה מדברותיך וחקירותיך כמה שאחר הטבע, נדבר נא על דברים פשוטים

המושגים את הלב. שמעו נא מה שקרה לי זה לא כביר בהיותי בניאפולי. משחק בקוביא אחד הראה שם את נפלאותיו לפני המון רב הנאסף לפתח אהלו, וגם אני בתוך הרואים. והנה בין להטיו השונים היה חויון אחד נפלא מאד. המשחק התערב עם שנים מן העומדים לפניו שיורוק את ספספיו ויכוון מדי פעם בפעם אל הצד המשושה מבלי להחמיא. וראה זה פלא הוא: זרק אחת, כן, שתיים, כן, שלש, כן, ארבע, כן.

„אבל, אדוני, האם לצחק בנו באת? הלא הספספים בלי ספק מזויפים היו.“
 „אמנם“ — קרא גליאני מתגולל על כסאו — אמנם היו מזויפים. אך ראו נא. אם יפלו שני ספספים ארבע פעמים על צד אחד, או כרי הוא לכם שאי אפשר הוא שהדבר הזה אך מקרה הוא, ובוראי ישנה שם איזה סכה נסתרה — למשל, עופרת הקבועה בתוך הספסם ומכבירה במשקלה על הצד שכנגד המשושה — המכוונה אל הפעולה הרצויה. ואם רואים אתם את הכריאה הגדולה והנפלאה הזאת, עם שמשותיה, כוכביה וירחיה אין מספר, התלויים בחללו של איך־סוף וממלאים את תפקידם בחלום הישר במסלותיהם הנצחיות אלפי שנים מבלי להתרוצץ זה בזה; אם רואים אתם בכל רחבי הטבע יבשת וימים, קיץ וחרף, קר וחום, יום ולילה, הכל במקומו ובזמנו; אם רואים אתם את מבנה גופכם הנפלא, הכל בו עשוי לתכלית רצויה, להולדת החיים וקיומם, חויון, אשר יודינו ד' אלמברט, אילך הגדול בפטרבורג, וכיוצא בהם — עומדים לפניו כבוערים וכסילים; אם רואים אתם את כל הטבע הגדול עם כל היקום אשר בו, כלם מלאי חיים ועלומים, מרקדים ואומרים שירה ומכוונים להרמוניה נפלאה אחת, — אז לא תפקקו לאמר: אך מקרה הוא. אמרו נא לי, מה בין חויון הטבע ובין להטו של אותו משחק? אני אומר לכם, חביבי, גם ספספי הטבע מזויפים המה, עופרת נסתרה קבועה בחביוני החמר, ויושב בשמים ישחק לנו!

אין אנו יודעים מה השיבו החכמים האלה על דברי גליאני, אבל זאת אנו יודעים, שהולבך בספרו „מערכת הטבע“ (Système de la Nature) — „הביבליאה“ של כל המטריאליסטים בשלהי המאה הקודמת — נאחו הוא בסבך פלפולים של הכל, כדי להשיב על דבריו החדים והשנונים של גליאני, ומבוכתו גלויה הוא. אולם החידה הזאת, אם אמנם סתומה היא מאד, ואין לנו שום תקוה, שהכרתנו תשתלם כל כך, עד כדי לבאר את התשוקה התכליתית של הטבע על ידי חוקי התנועה, בכל זאת איננה „מעבר לגבול“ בהכרח.

תורתו החדשה של דרווין, תורת ההתפתחות וההשתלשלות, מאירה היא את עינינו במקצוע הזה ונותנת תקוה בלבנו לבוא בסוד החויון הזה. „הבחירה הטבעית“ תראה לנו, שתכליתיותה הפנימית של הכריאה האורגנית יכולה היא להתבאר על ידי שלשלת סכות שונות האחוות וסבוכות זו בזו ופועלות על פי ההכרח הטבעי הפשוט.

ואם אמנם אין להכחיש, שהבחירה הטבעית תתן בידינו אך את המפתח להפתרון ועדין רחוקה היא מאד מלתת לנו את הפתרון עצמו, בכל זאת גדול הוא מעשה דרווין שעשה במקצוע הזה. והוא אשר אמרנו, כי החידה הזאת איננה בהכרח מעבר לגבול הכרתנו, אבל חידה היא ובמקומה עומדת, כל עוד לא תתחוק ותתבצר תורת „הבחירה הטבעית“ גם ביהוסה אל תכליתיות הטבע לכל תוצאותיה ותולדותיה.

החידה החמישית: ההכרה החושית. נניח נא (אם כי הרבר נמנע בהחלט), שכל החירות הנוכרות כבר נפתרו לנו, עד חויון החיים ועד ככלל. אולם באחת מרבכות

מדרגותיה של התפתחות החיים חדשה נהייתה, חדשה נעלמה ונסתרה, כמקור החומר והכח ומקור הדחיפה הראשונה. החדשה הנעלמה הזאת היא ההכרה החושית. אין מן הצורך להעפיל עד צורתה היותר גבוהה של ההכרה, עד ההכרה המדעית, כדי לראות את הנעלם והסתום בה; אין אנו צריכים להתבונן אל פני ניוטון במצאו את חוקי העולם, אל פני שקספיר בחדרו אל מסתרי הנפש האוהבת, וכדומה, — כדי לראות שקצרה בינתנו מלהשיג את הקשר והיחס שבין התנועות החמריות שבמזוה והפעולות הרוחניות שבמהשבה; לדבר הזה די לנו להתבונן אל ההכרה החושית היותר פשוטה, במדרגתה היותר שפלה, אל אפרוח, או אל איזה שרץ היותר שפל, שנפתחו עיניו והרגיש קריאהור הראשון המכה על בבותיהן.

מה היא ההכרה החושית? — האויר רועד, גלי-הקול מתנועעים, עור-התוף שבאזני מודעו — ואני שומע; האיתר רועד, גלי-האור פוגעים באישון עיני, עור-הרשת מודעו — ואני רואה; נשימה קלה נושבת בעור בשרי — ואני מרגיש, ממשש; קיטורי איזה חומר עולים באפי — ואני מריח; לשוני נוגעת באחד החמרים — ואני טועם; ומאחר שאני רואה, שומע, ממשש, מריח וטועם, אם כן הוה אני, מה נעשה פה? כל המאורעות החמריים שבמראה הוה, לוא גם ידענו אותם, לכל פרטיהם ודקדוקיהם, לא יבארו לנו את הרבר. איה מקור ההרגשה הזאת? בגלי-האור? בגלי-הקול? אבל, מה הוה אור השמש בלי עין רואה? מה הוה קול-הרעם בלי אוזן שומעת? ומה הוה כל המציאות כלה, כל עוד שאינה עוברת דרך הנקודה המפולשה של איזה "אני"? — חשך ודומיה, אין ואפס. ואם כן אך בי הוה החיון, כלומר, בעצבי. אבל, לפי חוקי הפסיכולוגיה הפיזיולוגית, יכול עצב-הראות למלא את מקום עצב-השמע וכן להפך. וכבר הראה דונקרס, שאלו יעלה בידינו למתוח את שני העצבים האלה זה על גב זה, שתי וערב, ולהניחם במצבם זה עד שהדבק יעלה ארוכה, כי אז נשמע בעינינו את רעש הכרק ונראה באזנינו את אור הרעם. איה איפוא מקור ההרגשה, איך תולד על ידי התנועה המיכנית ואיזה יחס יש בין שני החיונות האלה, השונים זה מזה עולם-מלא? — זאת לא יגיד לנו שום צירוף הנדסי שבעולם, לוא גם יקף את כל עולמי-עד בסקירתו. בחידה הזאת נתחבטו כל הפילוסופים אשר מעולם, אבל כל השערותיהם העמוקות וכל פלפוליהם החדים לא יוכלו עמוד בפני הבקורת המדעית. הנפש, אשר לה יחס רוב החוקרים את הפעולה החדשה הזאת, נפש נמצאת חוץ לנף ואינה תלויה בו — אמונה המסורה ללב היא; החוקר אין לו אלא מה שעניו רואה. אבל גם אחרי ההנחה הזאת לא מצאו הפילוסופים את ידיהם ורגליהם בפתרון החיון הזה: תנועת הנוף תוליד את ההרגשה בנפש ורצון הנפש תוליד את התנועה בנוף. אבל, איזה יחס יש בין תנועה להרגשה ובין רצון לתנועה? דיקרט הודה שהפעולה החוזרת שבין הנפש והנוף בנס היא עומדת, על פי גורת אלוה, פלוסופים אחרים נסו אמנם לכאר את הדבר באופנים שונים, ולא עלתה בידם.

וכה אנו רואים שני העולמות האלה תלויים זה בזה, ואולם איזה יחס יש ביניהם, איך יצא רוחי מחומרי, הרגשה מתנועה? — חידה היא שאין לה פתרון בנבול הידעיה. כל ידיעתנו המדעית סגורה היא בין שני גבולים נצחיים אשר לא תעבור אותם לעולם: בראשיתה — מהות החומר והכח; באחריתה — ההכרה החושית. החידה הששית: הרעיון והדבור. בעיקרו של דבר אין בין ההרגשה החושית ובין הרעיון היותר נשגב (ואם כן גם בין הדבור שאינו אלא תולדת-הרעיון) אלא הכדל

דרגאי בלבד. החידה הזאת אינה איפוא מוחלטת ואינה מעבר לגבול ההכרה. כי לו ידענו איך תצא ההרגשה מן התנועה, כי או גם יכולנו לדעת איך יצא הרעיון מן ההרגשה. ולא עוד אלא שתורת ההכרה (Erkenntnistheorie) החדשה, המיוסדה על חוקי הפסיכופיזיקה, מתאמצת להעמיד את הרעיון והמחשבה על הזכרון והפשטת המושגים ולבאר את כל החזיונות הרוחניים שבמזה באופן מיני.

ידועים הם דבריו של קרל פונט בשנות החמישים: „כל הסגולות הנשגבות ההנה, אשר אנחנו קוראים להן בשם פעולות הנפש, אינן באמת אלא תפקידיהמוח; או בלשון שאינה נקיה כל כך: „יחס הרעיון אל המוח הוא יחס המרה אל הכבד“. אפס, המשל הזה לא יבאר את החזיון אלא למחצה. בלי ספק, הרעיון תולדת המוח הוא כמו שהמרה תולדת הכבד היא, אבל החילוק שביניהם הוא. שיציאת המרה מן הכבד היא מוכנת ומכוארת לנו מכל צדדיה, בעוד שיציאת הרעיון מתנועות המוח נעלמה ונסתרה היא. אמנם, תורת ההכרה החדשה מבטיחה להראות, איך יתחולל הרעיון מתוך תנאיו החמריים. אולם, האם באמת תמלא אחרי הבטחתה זאת? — מי יודע!

החידה השביעית: הבחירה החפשית. ידועה היא המכונה הגדולה, אשר באו בה כל הפילוסופים, המטיפים והדרשנים אשר מעולם בספריהם, מאמריהם ופסוליהם על דבר השאלה הזאת. והדבר הזה לא יפלא בעינינו. כי בעוד ששאר החידות אינן ענין אלא לפילוסופים, השאלה הזאת היא בפיהם ובלבכם של כל בני אדם.

הן אמנם המאמין בההשקפה המיכנית על העולם הוא יאמר, כי אין להטיל עוד ספק בדבר, שהאדם יכול לאמר שאחת מתנועותיו חפשית היא, בה במדה עצמה יכולה היא גם מדה שהאדם יכול לאמר שאחת מתנועותיו חפשית היא, בה במדה עצמה יכולה היא גם האבן הנזרקה להתפאר שהיא מתנועת ברצונה החפשי. כי הלא מעקריה של ההשקפה הזאת הוא — כי מצב כל העולם כלו, ואם כן גם מצב מוחו של האדם, ככל רגע מן הרגעים, הוא התוצאה המוכרחת ממצבו ברגע שלפניו והסבה למצבו ברגע שלאחריו; כי במקום שנרמה לנו כאלו איזה מעשה יוכל להעשות או לבלתי העשות, אין האפשרות הזאת אלא דמיונית, ובאמת אחד משני האופנים האלו הוא מוכרח והשני בלתי אפשר; כי המוליקילים של המוח מוכרחים המה להתנועע בדרך מוגבלת ובאופן ידוע, כמו הפספסים אחר שכבר נזרקו; כי לוא שנה מוליקול אחד את מקום מנוחתו או מהלך תנועתו, בלי סבה מספקת לדבר, כי אז בלי ספק שרד השנוי הקל הזה את כל מערכת המוכנים, כאלו חרג ויפטר ממסלתו ושנה את תפקידו. — העולם כלו הוא איפוא, לפי התורה הזאת, מכונה אחת שלמה, ובמכונה הן אין מקום לבחירה חפשית!

— כן דברת, כל הקדמותיך אמתיות הנה, אבל מסקנתך מבוהלת היא. כל עוד שנשאר בנבולי עולם המאורעות, שאין בהם מחשבה, תספיק לנו בלי-ספק ההשקפה המיכנית. אבל ישנו עולם אחד, והוא גם כן אחד מחזיונות הטבע, אשר כל מי שאינו מאמין קנאי בההשקפה המיכנית, אלא יודע אותה, יזהר בנפשו מלהוציא עליו משפט מבוהל. העולם אשר אמרנו הוא העולם המוסרי. גם הרגש המוסרי הוא אחד מחזיונות הטבע ואי אפשר להוציאו מכלל החשבון. נקל הוא מאד לדחות את הרגש הזה בקש, להחליט שגם הרגש המוסרי וגם חברו התלוי בו, רגש החופש, מדומה הוא. אולם, בשעה שהכיר האדם את עצמיותו ואישיותו הפרטית, בשעה שהכיר שמעשיו שונים המה בעצם היותם ממקרי הטבע, שנוכעים המה ממקור אישיותו

הפרטית. העומדת על דעת עצמה; בשעה שהכיר שמעשיו יש להם ערך ומחיר מוסרי, לא רק בעיני אחרים, אלא גם בעיני עצמו: בשעה שהרגיש את זרועה הנטויה של האחריות המוסרית, הרובצת עמוק עמוק בסתרי כליותיו ומראה לו באצבע על כל פועל קל אשר בצע, על כל רעיון כזה שעלה במחשבתו. לאמר: הפועל הזה או הרעיון הזה אינו ממקרי הטבע שאין להם אחריות, אך מעשיך המה, מעשיך אשר עתיד אתה ליתן עליהם דין וחשבון לפני כס המשפט המוסרי — כאותה שעה תעלה לפניו שאלת החופש בכל תקפה ועזה וקושי פתרונה.

נקל הוא מאוד לדחות את חידת החופש בתשובות של מה בכך ובפלפולים של הבל, כל עוד אשר מסוגרים אנחנו בנבולי חיונות הטבע, בבתי מדרשנו, ומסיחים את דעתנו מעולם-המעשה. אם הסמטיסטיקא מודיעה לנו שמדי שנה בשנה מספר האגרות שאין להן כתובת הוא כך וכך, או נתפלא אמנם אל המראה, אולם הדבר אינו נוגע אל לבנו. אבל אם היא תודיע לנו עם זה, שמדי שנה בשנה מספר הגנבים, הרוצחים ומציתי-אש, למאת-אלף תושבים של איזה עיר, הוא כך וכך — אז יתקומם בנו הרגש המוסרי: האם לא תרגנו אדמתנו תחתנו לשמוע, שאך בשביל כך לא היינו אנחנו לגנבים ורוצחים, מפני שאחרים באו במקומנו, מפני שאחרים העלו את הגורלות השחורים בידיהם, אותם הגורלות אשר כמעט קט נפלו בידינו אנו!

אלה הן שבע החידות, אשר נאמר בהן: במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור. אם שבע החידות האלה באמת שבע הנה; אם, לוא ידענו את מהות החמר והכה, לא באנו גם עד תכליתן של התנועה הראשונה, של ההרגשה החושית ובחירת האדם, באופן שאך חידה אחת לפנינו, חידת העולם סתם? — יהיה אך שיהיה, סתומות ותתומות הן לנו, הטבע לא יגלה לנו את סודו. אם נרבה כחול שאלות או נעמידן על אחת — הטבע שותק ושתיקתו שתיקת-עולם.

עוד תוסיף הכרתנו המדעית להתגדל ולהתרחב, תלך הלך והשתלם, הלך והתעמק, אך את פתרון החידות האלה — לא נדע!

„Ignorabimus“

עד כאן דברי די בואה.

השקפה מיכנית כזאת, המתונה במשפטיה ואינה מעפילה לרדת לסוף מהותה של ההווה, היודעת את חולשת כחו של הרעיון האנושי ונרתעת לאחוריה מפני כבשונו של עולם, השקפה כזאת אינה מתנגדת לעקרי היהדות; בה רואים אנחנו אותה העגוה החביבה, אשר תפארתה היא לכל חוקר אמת, אותה העגוה, השפוכה על דברי החכמים: אין דורשים מה לפנים ומה לאחור.

חידות העולם האלה שאנו דנים בהן לא היום נולדו. כי מאז האיר השביב הראשון במוחו של האדם, מאז הכיר את העולם אשר לפניו ומצא בו את עצמו, את „אישיותו“ הפרטית, או החל גם לחוד את החידות האלה ולבקש את פתרונו. כהני-ברכהמה ופילוסופי-יוון הקדמונים אובריי-עצות היו מול החידות האלה כחוקרי הטבע שבימינו. תפלותיו הפילוסופיות של בודה, שיטותיהם העמוקות של חכמי-איליאה והאקדמימה האפלטונית, כולן לא באו אלא כדי לשכך את דעת הכריות על החידות האלה ולקרר

את תשוקתם לבוא בסוד ההוייה ומהותה. וכן גם היהדות, במעשה בראשית שלה, לא באה אלא להשיב על השאלות האלה.

ואם רואים אנחנו שפילוסופים יון פשטה את הרגל ולא מלאה את תעודתה, אם רואים אנחנו שמגובה התפתחותה ירדה פלאים ונתנה להיהדות ואגרותיה לרשת את מקומה ולהביא גאולה לעולם — אז אין לנו אלא ביאור אחד לחיזיון הזה: פילוסופים יון העפילה לגלות את אשר כסה עתיק־יומין, היא הפצה לכבוש את החידות הנצחיות על ידי הידיעה, על כן נפלה שבעתים ולא מלאה אחרי הבטחתה. לא־כן היהדות, היא לא באה לפתור את החידות, אך גלתה את מקור המנוחה והגאולה לכל יגיעי־עולם, אשר הכירו את קוצר בינתם ואפסות ידיעתם, והוא: האמונה שבלב.

די בואה וכל המספקים שהיו לפניו באו אל החידות הנצחיות מתוך היאוש, אחרי אשר נזכרה תוחלתם למלא את תאות־ידיעתם; אבל היהדות מצאה אותן לא ברשיה וחקירה, כי אם בחוש דק ונאמן לדבר זה. לא מפני שגם „השכל הלפלסי“ לא ידע להגיד את חידת החיים, ההרגשה והרעיון, קבעה היהדות להחי בריאה בפני עצמו ול האדם בריאה מיוחדת בפני עצמו, אלא מפני שהרגישה את התהום האיום שבין המות והחיים המרגישים, ושבין אלה להרעיון; מפני שהרגישה שים־עולם הוציץ בין ידיעתנו ובין החיזיונות האלה ושאיך האמונה יכולה היא להניח את דעתנו בהם. האדם נברא בצלם אלהים! מה נפלאה התמונה הפיוטית הזאת, ומה רב כחה לסתום את הפרצה הגדולה שבין החי והמדבר, שבין עולם־ההרגשה לעולם המחשבה. לפי רוח היהדות והשקפתה, העושה את האדם למרכז העולם, היה אמנם הרעיון חיוון יותר נפלא מחיזיון החיים כשהם לעצמם או מחיזיון ההרגשה החושית. אולם גם את חיוון חי ההרגשה קבעו חכמינו העתיקים לחידה נצחית, באמנם: לולי היו מתכנסים כל באירעולם לא היו יכולים לברוא אפילו יתוש אחד!

אמונתנו אינה באה להכחיש את ידיעתנו, אך תפקידה הנצחי הוא: למלא את הריקות שבנפשנו, אותה הריקות, אשר תביא גם את השכל הלפלסי לידי שעמום, מפני שיד הידיעה קצרה מלמלאותה.

„לא נדע!“ — המאמין יאמין ושאינו מאמין יתיאש.

זְרוּן וּמִשְׁנָה.

ספור

יסודתו בדברי הימים, בזמן שבתאי צבי.

מאת א"ש פריעדבערג.

(ה.*)

עני ואביון היה מרדכי צבי, כרוב אחינו יושבי איזמיר לפני שנים אחדות, בעודה נשכחה מאדם. פרנסתו היתה נמצאת לו במדה ועומה, בחורו על הכפרים לקנות עופות וביצים וירקות, ואשתו היתה נושאת סחורתו בסלים ומחורת על הפתחים למכרה בכסף ובשוה כסף. אך בנם זה היה נחמתם ביגונם, כי זה הנער שבתאי עשה חיל בלמודי התורה והקבלה, ועליו אמרו המורים החכמים פה אחר, כי הוא עתיד להיות לאור גדול בישראל. ובהיותו בן חמש עשרה שנה פרש מרבנותיו ויחל ללמוד מעצמו ויעש חיל בנגלה ובנסתר, עד כי בהגיעו לשנת השמונה עשרה סמכוהו הרבנים ויזכוהו לעשרת חכמים. מאז והלאה יצא שמו לתהלה בארץ, וינהרו אליו תלמידים הרבה לקחת תורה מפיהו, והוא בחר באחדים מהם ויקריבם אליו ויושיבם לפניו בחדרו המיוחד לו בבית אביו, והם לבושים ומעוטרים כמוהו כתפיליהם וטליתותיהם, או יצא עמם הוצה לעיר ויוליכם אל החוף למבול במי הים ולהתקדש עמו על פי דרכו, ויגל עיניהם להביט נפלאות מתורתו וישמיעם רזי עולם במסתרי הקבלה, אשר נבעו לו מצפוניה ותעלומותיה הוציא אור¹.

שנה אחת אחרי הסמך שבתו לרב וחכם² פרצה המלחמה הגדולה בין ויניציאה ותוגרמה, והסוחרים האנגלים באו מקונסטנטינופול עירה איזמיר, היושבת על חוף בטוח מפני צר, ויוסיפו לערוב מערבם ולשלוח סחרם אל כל רחבי אוזיה התיכונה ולהביא משם תוצאותיה באבקת רוכל עם כל ראשי בשמים. למסחר הזה נמצא להם הרוכל מרדכי צבי הסובב בכפרי המחוז, וימלאו ידו לקנות סחורה למכביר מאכרי המקום, ובראותם כי באמונה הוא עושה, שמוהו לאיש הבינים ונאמן בכל בית מסחרם. ויהי האיש מרדכי הולך וגדול וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו. והוא וכל אנשי ביתו האמינו באמונה שלמה, כי כל זאת באתהו בזכות שבתאי בנו הבכור, הטהור והקדוש, ומאהבת ה' אותו צוה את הברכה בבית אביו. וכן גדל כבודו בישועתם עד כי הסכין גם הוא להאמין בנפשו, כי ידו רב לו לסקוד על מלאכי מרום וכל צבא השמים למשמעתו יסורו. והאמונה בו הלכה ורבה סביבותיו עד כי גם הסוחרים האנגלים, אלה הנוצרים האדוקים, אשר בארצם לא

(* עי' "השלח" חוב' ג' ע' 212—223.

¹ תורת הקנאות. — ² ה"א ת"ה.

יראה ולא ימצא כל איש יהודי, גם הם האמינו בו בכל לבב, וכל אורחה היוצאת מהם לאזיזה, וכל אניה העוברת מהם בדרך הים לאירופה — על פיהו יצאו ועל פיהו עברו. כי היה מוצא שפתיו קדוש להם, ודברו כמשפט האורים. ויהי הדבר לפלא בעיני כל. כי עוד כמאה שנה לפני גרוש ספרד, בהיות עדוארד הראשון מלך באנגליה, גורשו היהודים מארצו, הגלו ממנה הגלת שלומים, וחק נתן המלך ההוא, לבלתי תת ליהודים לשוב עוד אליה עד עולם. והחק ההוא נשמר באנגליה כל העת ההיא, ככאריץ ספרד מאז ועד היום הזה. ומאין באה פתאם הרוח על הסוחרים האלה, בשבתם באיזמיר, לדבקה במשפחה יהודיה ולהאמין בקדושה אמונה אומן?

אבל בעיני לא נפלא הדבר, בדעתי כי ימי מהפכה הימים האלה באנגליה; כי העם הזה, אשר למדוהו מלכיו לבעוט בדת הקתולית ולדרוך באף את כהניה, למד גם להרים יד במלך האחרון אשר נטה אחריה; — ובמהפכה ההיא רוספו עמודי החקים הישנים שעליהם נוסדה הממלכה באנגליה, וגם החיץ אשר הכביל בין העם הזה והעם היהודי מט לנפול.¹

לכל חכמי הנוצרים אשר קצו מפני ממשלת הכהונה העליונה ברומא ולכל כתותיהם המתקנות אשר יסרו איש על פי דרכו — היה יסוד אחד שעליו השתתו שטותיהם, והוא — למוד כתבי הקדש, ספרי הברית החדשה והישנה, שמהם לקחו להם קרנים לנגח את האפיפיור היושב ברומא ולהרגיז מלכותו אשר בכל משלה. אך מה שהיה בממלכות היבשה חלק החכמים בלבד היה בממלכת „אלביון“ (אנגליה ושארטלנדיה) נחלת העם בראשו ורבו, מאז נברו „הפוריטנים“² לאמונה בארצם וינינו דרכם על פי כתבי הקדש, אשר הרבו להגות בהם עד כי היו שגורים על שפתיהם. הם היו להם למקור ישע ומהם שאבו דתם הפשוטה והתמימה, ויתחוקו על דבר אמת וענות צדק, ויתקוממו על חקי הדת הקתולית ועל מנהגי כהניה, המטים עקלקלותם, ועל הגאון והעז וההרד והגדולה אשר לקחו להם, בהתנשאים על בני האדם למשול בנופשם ונפשם גם יחד. אבל לא רק בעיני הדת בלבד, כי גם בעיני החיים היו ספרי הקדש להם לעינים, כי בחרו בדרך אנשי המופת הנזכרים בהם לטובה ולברכה, ועולמם ראו בחייהם. ספורי המלחמות בספרי הקדש מלאו נפשם, כמו היו לנגד עיניהם ועליהם נאמרו הדברים. את אביריהם דמו לגבורי ישראל ואת אויביהם המשילו להגוים אשר הוכו מפניהם. וזמירות דוד היו תמיד בפיהם; בהן מצאו תנחומות לנפשם בצר להם, בהן התפללו לאל בצאתם למלחמה על אויביהם, ובהן שבתו והודו לשמו כנבור עליהם ידם.

ובהיות ספרי הקדש רוח אפס, לא נפלאות היא כי זכרו את העם היהודי, אשר מידו היו אלה להם, ויתעצבו על הרעה אשר עשו להם אבותיהם ועל כל הכעסים אשר הכעיסום עד גרשם אותם כלה מעל פניהם. גם הברית החדשה קרבה את לבם לעם הזה, במצאם בספריה את אשר בקשו. כי עת רעה היתה אז לכל עמי העולם, מאין כמות. מלחמות הדתות החריבו את כל הארצות, ויושביהן כלם נשפטו בחרב ובאש וברעב ובמגפה, ובהגיע הרעות עד מרום קצן, זכרו חכמיהם את נבואת יוחנן השליח, על דבר המשפט אשר יעשה אלהי הרוחות לכל בשר באחרית הימים ועל אדות הממלכה החמישית, זו

¹ הסכסוכים הגדולים שהיו באנגליה בדור החוא בעיני המדינה ודת ידועים בדברי הימים.

² כהה דתית ידועה באנגליה, שחשבה עצמה לשומרת דת בסתריתה, והיא משלה

„ממלכת השמים“, העתידה לתקן עולם ולהביא לו ברכת עולם. ובצפיתם צפו כי מספר השש מאות וששים ושש¹) הוא בצרוף לאלף השנים אשר עברו מומן הולדת משיחם, והיתה זאת אפוא בשנת אלף תרס"ז לספירתם. ובכן קרובה הגאולה הנצחית לבוא, והימים הרעים יעברו ולא ישובו עוד. ושם בנבואה ההיא נזכר גם מספר אהזו מכל שבטי בני ישראל הכתובים לחיים. „הנחתמים בחותם אל חי“²). והפוריטנים, אשר ספרי קדשיהם לא משו מפיהם, שמו הנבואה אל לבם, ותהי זאת תנחומתם על כל הרעות אשר מצאום, ובהניגם בה זכרו גם את היהודים, ויחשבו גרושם מארצם לעזן לא יוכלו כפרו בלתי אם בהשיבם אותם אליהם באהבה³).

כי אמנם רבות רעות מצאו את הפוריטנים עד אשר עלתה להם שעתם. רבים מהם נדרפו בחמת קנאה, נענו בידי מבקשי נפשם, נשאו כל מכאובי בשר ולב בגלל אמונתם ורעתם, ואין מספר לנודריהם אשר נפזרו מפני חמת המציק ויהיו גרים בארצות לא להם. על כן ידעו את נפש הגר, ויחמלו על העם היהודי הנע והנודד בעמים זה כמה, באין מתעורר להמלה עליו ולחוש לרוחתו לישועתו.

ובין הסוחרים האנגלים אשר באו לשבת בערי תוגרמה נמצאו הרבה פוריטנים, אשר עזבו את ארצם ומולדתם בימי הרעה ויסחרו את ארץ הקדם ויעשו חיל ויעשירו. בהם גדל שם וויליאם קינגסטון, אשר העתיק בית מסחרו מקונסטנטינופול לאיזמיר, ובין המון פקידיו ומשרתיו עושי דברו הכי נכבד הסוכן הזקן אשר על ביתו, האישי יאָהן ניקלס, אחי המלומד הנודע עדוארד ניקלס, שזכה להיות יועץ סתרים לקרומוול המנצה, אשר בידו עתותי אנגליה וברצונו תלוי לב העם היושב בה, להטותו אל כל אשר יחפוץ. יאָהן ניקלס היה איש מלומד כאחיו, ועל כן שמח בי בשמעו אותי מדבר בלשונות העמים גם בענינים אשר נשגבו מאנשי בית צבי, ובקחתו עמי דברים על אדות אמונתנו ותקותנו לעתיד, שמע מפי את הדבר הידוע לנו מפי סופרים וספרים, כי הגאולה קרובה לבוא. בתקותכם זו מאמינים גם אנו באמונה שלמה — אמר ניקלס אלי בפנים מאירות — כי כן נבא לנו שליה האל בחייונו לאחרית הימים, ואשרינו כי קרוב לבוא עתה, ואולי עוד תחוינה אותה עיני, בהגיע השנים למספר שש משולשת, במאותיהן ועשיריותיהן ויחידותיהן, היא שנת 1666. ומה נפלא הדבר, כי העיר הזאת שאנחנו יושבים בה עתה היא אחת משבע הערים שהתבשרו על דבר הגאולה העתידה!⁴

לשמע זאת הואלתי להגיד לו, כי אמנם עתיד הגואל להתגלות בעיר הזאת, וכי הוא נמצא פה עמנו, אחר כתלנו; אך שמרתי פי מחטוא בלשוני, בזכרי את השבועה אשר השביעוני חברי בפקודת שבתי צבי, לבלתי גלות דבר לאחרים עד עת בוא דבר ה' להגלות.

אחרי כן נדברנו על אדות החדשות אשר תקרינה בעת ההיא, והנה כרוכז כן נמצאו נבואות הכרית החדשה והכרית הישנה מתאימות יחדו — זאת הוכיח לי יאָהן ניקלס, בהיות כל דברי הספרים והאפוקריפים שגורים על שפתיו, והיעודים אשר לא מצא בספרי קדשנו השמעתיו בשם חכמי התלמוד, או מספרי המדרש והקבלה. כן שמח לשמוע מפי על אדות ירושלים, „העיר הקדושה“, אשר לפי החיזון הוא עתידה היא לרדת „מאת אלהים מן השמים, עדויה באבני יקר, ככלה בקשוריה ערוכה לבעלה“⁵). והיא בספרתנו⁶

(¹) „החזיון“ XIII, 18. — (²) שם VII, 2—8. — (³) Grätz X, 94. — (⁴) החזיון I, 11. — (⁵) שם XXI. — (⁶) זוהר פקודי ר"מ; ביהמ"ד דהר ג' „ספר אליהו“ 67.

— כי ירושלים גנוזה אצל ה' במרומי שחקים ולעתיד לבוא יורידנה על מקומה בכל יקרותיה הנזכרות בנבואת בן אמוץ⁽¹⁾ והשנויות פעמים הרבה בפי חכמינו⁽²⁾.

— אבל עוד נבואה אחת. נשגבה ממני ולא אדעה — אמר ניקלם בכובד ראש — הן בהחיוון נזכרו שרידי שנים עשר שבטי ישראל בין הכתובים להיים בירושלים. וכן נבאו עליהם נביאים, כי יקבצו מארבע כנפות הארץ בשוב ה' את שבותם. ועתה הנה הגאולה ממשמשת ובאה, ואלה איפה הם? הן כל היהודים הנמצאים עתה בעולם הם בני יהודה ובנימן אשר גלו בחורבן האחרון, ומעשרת שבטי ישראל שיצאו בגלות אשור עוד לפני חורבן הראשון אין אתנו יודע עד מה, אף אמנם שמעתי אומרים, כי כבר התבוללו בעמי קדם ולא יזכרו עוד בשמם. ומה תאמר על זאת? היש עוד זכר להם בספרתכם?

— יש ויש! — השיבותי אמרי לו. ואספר באזניו דבר היהודים שנגלו זה מקרוב בארץ החדשה⁽³⁾ ועל אדות השבטים הנמצאים בירכתי ארץ. ועדיהם המה: אלדר הרני, ר' בנימן הנוסע, ר' פתחיה המסכב, ודוד הראובני. גם גליתי את אזנו על דבר המשולה ר' ברוך גד, שעל ידו הגיעה זה מקרוב אגרת המלך אחיטוב לאחינו היושבים לפני ה' בירושלים. והפוריטני הנלהב השתומם על כל אלה וישמח עליהם כמוצא שלל רב.

אז מצאתי את לבי להניד לו את הדבר אשר אליו נשואות עיני אבי, הרב באמשטרדם, ואשר על אדותיו כבר הריץ אמרים לאחד השירים הגדולים באנגליה⁽⁴⁾: כי להחיש גאולת העולם עוד יחסר ענין אחד התלוי ברצון העם האנגלי בלבד, והוא — שיבת היהודים אליהם. כי כן כתוב בתורה⁽⁵⁾: „והפיצך ה' בכל העמים מקצה הארץ ועד קצה הארץ” — והנה היהודים נפוצים עתה בכל הארצות, נמצאים גם מעבר לים הגדול, בארץ החדשה, ורק באי האנגלי לא שם ולא זכר להם. ואבי חושב לאמונה, כי קצה הארץ הוא האי הוה, הסגור ומסוגר לפני היהודים זה מאות בשנים, והוא דבר המעכב את הגאולה!⁽⁶⁾

לדברי אלה נרעש האיש מאד, ויקפוץ ממקומו וירץ בחדר הנה והנה כרוכ שרעפיו בקרבנו, ואחר פנה אלי בנשאו יד ימינו למעלה, ויקרא לאמר: „הנני נשבע בחי העולמים, כי לא אנוח ולא אשקוט עד שוב אחיך אל ארצי ואל מולדתי! הנני לערוך אמרי אל עדוארד אחי, ויעץ הסתרים לאוליבר קרומוול, העומד עתה בראש עמנו ודבריו כדברי מלך שלטון. אחי איש נלבב ורב אמונה, אשר שם ישראל יקר לו וזכרו תאות נפשו; בו אני בוטח כי יצלה להטות לב אדוניו אל הדבר הזה. אך הוא לא יעשה דבר בלי רצון הנבחרים, יושבי הפרלמנט, ובהם עוד יש הרבה אנשים אשר לא כלככו; לכן יוסיף נא אייך לבוא בדברים עם גדולי עמנו, ירכה לו אוהבים לעמו מקרבם, ואני ואחי נעשה את שלנו. ואם ירצה ה' פעלנו, אז נשמח כי תעשינה דינו תושיה ומשפט עמך אור יצא”.

מאז והלאה נקשרנו יחדיו באהבה נאמנה, ובימים אשר לא התקדשתי במצות שבת י אדוני וקדושי, ישבתי עם ניקלם ונחד איש פני רעהו בדברי אמונה וחכמה, דת ודעה. בעורתו נמצאה לי אניה סוחר ההולכת הולנדיה, להפקיד על יד הרב החובל אגרת שלומים

(1) ישעיה נ"ד.

(2) ב"ב ע"ה: פסיקתא דר"כ פ"ס „עניה סוערה” ביהמ"ד שם „נסתרות דרשב"י”, 80.

(3) מקוה ישראל ל"י מנשה בן ישראל. — (4) בראשית ש"ח. Kayserling שם 52.

(5) דברים כ"ח ס"ד. — (6) תשועת ישראל פ"ז.

לאבי היקר, אשר עד כה אברה ממני עצה להריץ דברי אליו ולבשרהו כי עודני חי. אמנם יכלתי לעבור בעצמי באניה היא אמשטרדמה, כי לארץ פולין לא אוכל עוד לשוב, כי שם רבה המהומה ודמים לרוב ישפך בה. אך שבתו בבית צבי נעמה לי מאד, ואהבת רעי הטובים וקרבת שבתאי קדושינו והתקוה הנשקפה לעמי ממנו עצרוני מלכת. ועל כן נמרתי אמר להשאיר על מקומי עד אשר אראה מה יעשה ה' בנו.

כי בכל האותות והמופתים אשר הויתו באיש הפלאות עוד לא בטח לבי בישועתו, ורעיון שמון בחבי היה כעש ללכבי ורקב לעצמותי. בשבתו עם עדת חברי האמנתי בו לתומי כמוהם, בראותי אותו לנגד עיני נמשכתי אחריו בכל לב, אך בהיותי לבדי אלי ספק יגונב, פן נתעינו כלנו בנפשנו ואבדנו דרך! גם רובי תורתו בדרך הקבלה כמו זר נחשבו לי, כי לא יכול מוחי לסכלם. כל ספורי התורה, אשר אליהם הסכנתי והם היו שעשועי מילדותי, הוצאו מידי פשוטם, והנגלות היו לנסתרות אין חקר, שעל פיהן נתמלא העולם כלו מלאכים ושדים ורוחות ונצוצות וקליפות, הנלחמים ונאבקים זה עם זה. — אבל מעלות ההרהורים האלה על לבי כן שבו אחור בבהלה, מפני הקללה הכתובה בוהר¹) על כל האומר, כי ספורי התורה יש להבין כפשוטם. ואם כנים הדברים, כי בהם צפונים סודות נעלים ונשגבים מכל שכל אנושי, והם עיקר התורה — איכנה אעזו בנפשי לבלתי האמין בכל אשר יורני מורי הנפלא הזה, אשר הנסתרות היו לו לנגלות וכל סתום לא עממהו! ובפסתי כה על שתי הסעיפים, ובהתחפש כה רוחי בלי חשך, וזכרתי תמיד את יהודה חברי, הגדול ממני, אשר בחכמתו ודעתו היה לי לעינים בימי נודנו בארץ פולין. „מי יתנהו פה — חשבתו בלכבי — ופקח את עיני והורני דרך אבחר!“ ומדי זכרי אותו עגמה עלי נפשי, כי מי יודע מה היה לו! הן כמוני באה ברזל נפשו, הוכל אסיר, אָנִי ארצה הקדם — הנמצאו לו גואלים מקרב אחינו ויפרו בשלום נפשו? או נפל בידו זרים, אשר יעבידוהו בפרך, והוא אוכד בעינו בארץ נכריה, באין איש מקרב עמנו לנגוד לו ולרחמו?

וניקלם ראה צרת נפשי בזכרי את ידידי זה אשר נסע ונגלה ממני בימי הרעה, וינחמני ויבטיחני לאמונה, כי על ידי אנשי בריתו הרבים, הקרובים והרחוקים, ינסה לבקש ולחפש את יהודה, על פי הסימנים אשר מסרתי לו, ואולי ימצאוהו באחד המקומות, ואז לא תקצר ידו מפרות.

ג.

עד כה וכה הסכנתי עם שבתו, נמשכתי עוד יותר אחרי רעי הדבקים בו ובתורתו, ושבתו עמנו ומנהגו וכל הליכותיו בקדש אסרוני אליו כבחבלי קסם. בעיני ראיתי את כל ענותו, בהרבותו לצום ולהתענות ולשאג מנהמת לבו בתפלתו ובכיתו לפני אלהים, בבקשו רחמים על ישראל עמו. הוא הרבה להתבודד במקומות נשכחים מני רגל, וגם בקור החורף לא חדל מטבילותיו הרבות²). גם פזר נתן לעניים ויהי עושה צדקה בכל עת, ואביו פתח לו את אוצרו ויתן לו מהונו ככל אשר בקשו, כי היה חפצו קדשו לו. ורעי, היודעים אותו ואת שיהו יותר ממני, הגידו לי כח מעשיו, כי כל מה שעושה בכונה הוא עושה. הוא מתבודד הרחק מאדם העיר, לנחם את השכינה העלובה; כי מאז הרב בית המקדש „נתגרשה מהיכל מלכו של עולם והיא נודדת“³). ההתבודדות מביאה להתלבשות הקדושה, כמו שנאמר: „בד קדש ילבש“ — „בד הוא מלשון בדר“ — וליריעת האלהות, ככתוב:

¹ (בהעלותך קמ"ט: *) תורת הקנאות 8. — ² חסד לאברהם מעין ד' נהר כ"ח.

„בכל דרכיך דעהו, רית בדרד“¹); והצומות והתפלה והצדקה הן שלש סגולות במדה שוה להחיש את הקיץ, כמו שנאמר: ויהי מקיץ, רית: ממוץ, קול, צום. גם עולה כל אחת בנמטריא קלוי וביחד עולים למנוץ זאת, שעל זה נרמו „בזאת יבוא אהרן אל הקדש“², ועם הכולל הוא השנה הזאת, שנת ת”ט. גם בארו לי סוד המקוה, שהוא סוד הוי”ה — כי המקוה מ’ סאה וכן בהוי”ה ד’ אותיות, כל אות כוללת עשר, וזהו שאמר הכתוב: „מקוה ישראל ה”³).

הגיע ירח אדר, החדש שבו מרבים בשמחה, ושבתי צבי חדל לצום ולהתענות, ובשבעה לחדש יצא עמנו לשוח מחוץ לעיר — ונרד הימה ונרבה טבילותינו בפעם הזאת עד הגיעו למספר שלש מאות וארבעים וחמש, כמצוה עלינו מפי קדושתנו. משם העפלנו לעלות ההרה ונעבור דרך יער עצי קפריסין ונגיע עד המבצר העתיק העומד בראשהו ונבוא דרך שער החומה המפורצת אל הרבות היכל אחד שעמד שם מלפנים, ובין שרידי מצבות ופסילי אלילים שבורים, שעבדו להם היונים בשנות קדם, נראה לנו פסל אבן שנשאר על מכוננו, כמו רחם עליו הזמן מהשחיתו, והוא סמל תמונת עלמה בריאה ויפה, רבת חן ורבת קסם בעמדתה אשר נתן לה יוצרה להפליא, מפלי בשרה דבקו בקמטים קטנים בצדה השמאלי, כי כפופה היא מעט אל העבר ההוא, וידיה אוחות באחת קוצותיה הארוכות. רגלה האחת ישרה, והשנית מורמה מעט, בהרחיבה צעדיה אל המדרגה אשר לפניה. והיוצר האמן השכיל לתארה בכל אבריה ונידיה; לא חסרה לה בלתי אם נשמת חיים. ואנכי עמרתני כנציב שיש וכמעט לא נותרה בי נשמה בהתבונני אל פסל השיש הזה, אל תפארת האשה אשר לא ראיתי כמוה ליופי.

— זה פסל נעמה — לחש לי משה פיניירו — אלילת היופי ומקור האהבה, אשר חכמינו המקובלים קוראים לה „קליפת נוגה“ וגם „לילית זעירתא“, והיונים קראו לה „אפרודיטה“, לאמר: ילידת הקצף. כי לפי הבלי אגדותיהם, עלתה מן הקצף שעל פני המים, מועף הים בשאון גליו, והנה מתוארת פה בעלותה אל היבשה, בשחטה את קוצותיה הרטובות ממי הים.

— הפסל הזה — לחשתי לו גם אני — יזכרני שיר אחד אשר שמעתי בעיר מולדתי; בו יתאר המשורר את יפי בת־המלך, אשר ראה אותה בעיניו בעלותה מן הרחצה — הוא השיר הנודע בשם „מליתלדה“.

— מליתלדה! — קרא שבתי צבי להשתוממות לבבי, כי נפלאתי מאד איך הגיעו דברי לאזניו — הלא זה שם נרדף עם „מרגליתא“ וכל יתר הרוחות הרעות שבעולם עד דלילה ולילית ונעמה ואגרת בת מחלת, אשר רק בשמותיהן שונות הן לזמניהן לעמיהן, אבל הטומאה אחת היא, ומוצאה מאדם הראשון, שדבקו בו רוחות נקבות במאה ושלושים שנה שפרש מחוה אשתו, אחרי מות הכל בנם מידי קין אחיו, ותלדנה לו את כל אלה⁴. והטומאה הארורה הזאת נשארה בתקפה, ובה יוקשו בני האדם עד ימי המשיח, שעליהם התנבא זכריה: ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ⁵.

מדבריו אלה הבינתי על מה ולמה הביאנו מורנו אל המקום הטמא הזה, בדעתי מפיהו, כי „בכל מקום שהצדיק עוסק בדברי תורה, אותו המקום מתקדש על ידו“⁶

¹ מדברי קדמות, כוערכת ה' סי' י"ג. — ² שם, סי' ק'.

³ ראשית חכמה, שער האהבה פרק י"א. — ⁴ זוהר בראשית נ"ד: — ⁵ שם.

⁶ חסד לאברהם 26.

וכמו הכיר הצדיק וידע גם את מחשבתי זו, פנה אלי כנשאו מרום עיניו ויאמר:
 "הריני מוכן ומוזמן לתקן קליפת נגה בשיר מליתלדה אשר יסדתיו על פי דרכי,
 ובו צפנתי כונות עמוקות, אשר סודותיהן יוכלו להגלות רק ליורעי חן".

דבריו האחרונים אמר בלאט, בהואילו להסתיר סודו מרוחות הטומאה אשר עוד
 מעט ותמלאנה את המקום הזה — כי כן היה דרכו לשיר בשירי נכר, אשר למשמע און
 הם דברי ענבים, הממשיכים את הקליפות אליהם, ובכונות הקרושות הצפונות בהם הוא
 תופשן ועוקרן ומאכרן מן העולם.

ואנחנו, אשר ידענו דרכו בקדש, נסוגנו אחר ונעמוד מנגד, והוא התיצב אל מול
 פני האליה, ובקולו הנעים שר שירו בלשון ארמית, מרוב קדושתה, לאמר: ⁽¹⁾

מלי תל דא כד חזינא,
 מילתא דאלהא! קרינא.

במסקי לעילא, לשורא רמתא,
 זכאי הוינא, ארי חזית יתה.
 חזית אנא יתה, עראית ברתא.
 ברתא דמלכא, כד נחתי לתתא:
 חזינא האי שופרא דאזלא ערמילאה,
 עולמתא כד אתת במיא לאסחאה,
 שפירתא כד סלקא מבי מסותא,
 כד אזלת בתוקפא, בהנא ורבותא.
 מלי תל דא חזינא
 "מילתא דאלהא!" קרינא.

כחרבא שליפא הוון אפאה,
 כאלמוגון שפירין תרין שפותהא,
 גלגולי עינאה כשביבין די נורא,
 חדוהי די כסק, ספו כטורא,
 בשרא כחלבא, חיור כתלגא,
 כעדרא דרחילי דמטורא דלגא,
 שער ראשה כעמר נקא —
 ונהורא, נהורא עמה שרא.

מילתא טבא חזינא
 "מילתא דאלהא!" קרינא.

כן שר אדוננו בהוד קולו, ומהאולם הקרוב נשמע אחריו קול הדי, כמו נמצא שם

⁽¹⁾ ראשית השיר הזה, הנודע בשם Melisselda, עיי' Grätz X, 468.

איזה מלאך או שר, אשר שר אחריו לעור כנגדו או להתל בו. ולי מה נפלאו הרברים, שלפי פשוטם נגלתה טומאת יפת באהלי ארם, ובהם צפון כח קדושו במסתרי הקבלה! ופתאום נפל שבתי על אפרודיטה, וינסה להסיענה ממקומה, ויניענה הנה והנה ויך בידו על גופה מכת בלתי סרה. כלנו בטחנו במשיחנו כי תקן גדול יהיה לעולם כלו בדבר הזה אשר הוא עושה, וכאשר דמינו כן היה: בכלותו עבודתו הקשה אשר עבד בה לעינינו, שב משם שמח וטוב לב, עור פניו קרן בנשתי אלינו, ועינו הפיקו עליצות נפשו בכשרו אותנו, כי אמנם שר אל האויב הרע ויוכל לו.

— על יום טוב באנו אל המקום הזה! — קרא אלינו בקדשו — כי רק בכה המשיח לתקן הקליפה הגדולה הזאת, שממנה יונקות כל הקליפות האחרות¹, ואותה תפשתי במקום שליטתה, — והנה בא אשמדי הרע, בעלה ובן זונה² זה הישר היהודי³, להגן עליה ולהאבק עמי בבחינת עמלק, אשר כחו רב מאד עד כי מיום שנברא העולם ועד ימות המשיח לא נמצא כמוהו⁴, כי היצר הרע הוא עמלק, הוא פלשתי, הוא סמאל, הוא הנחש הקדמוני, הוא השטן, הוא מלאך המות⁴, ובבחינת היצר הרע יש לו עוד שבעה שמות: רע, טמא, שטן, שונא, אבן מכשול, ערל, צפוני⁶. ואנכי ידעתי מראש כי תכבד המלחמה, ועל כן בחרתי ביום הזה, והקדמתי לעשות שמי' טבילות כמספר משה, כי היום הזה הוא יומו של משה רבנו, אשר בו נולד ובו גם מת, ואצרף לו את שמי להיות כאחד, ובוה הודוה אלי נשמתו. וזה לכם האות: כי "בשבעה נולד משה" גמטריא "שבתי צבי", וכן גם "בשבע מת"⁶. ובכחו של משה, אשר נצב אז כמוני על ראש הנבעה, נלחמתי באשמדי, ואחפשהו ואפילוה מאיגרא רמא לכירא עמיקתא, לפתחה של גיהנם הכוער מתחת לבת זוגו המרשעת, וכעוד ידי רמה הרביתי הכות את חלק הטומאה שכוונתו, בבחינת "לילית ועירתא", ואשליכנה אחריו ואורידם יחדו אל עמקי שאול תחתית ואבדון ובאר שחת וטיט היון ושערי מות ושערי צלמות וגיהנם, הם שבעת המדורים, שכל אחד מהם אחד בששים מהמדור שאחריו, ועומק כל מדור מהלך שלש מאות שנה, ובכל מדור ומדור שבעת אלפים חורים, ובכל חור וחור שבעת אלפים סדקים, ובכל סדק וסדק שבעת אלפים עקרבים, ולכל עקרב ועקרב שלש מאות חוליות, ובכל חוליא וחוליא שבעת אלפים כדים מלאים מרה, ובכל מרה ומרה שבעה נהרות סם המות⁷. וכן נתנגלו ועברו אשמדי ואשתו ממדור למדור ומחור לחור ומסדק לסדק ומעקרב לעקרב ומחוליא לחוליא וממרה למרה עד אשר נשקעו בתהום הים הגדול של סם המות, שם קשרתים יחדו בשלשלת שלמה המלך, שעליה חקוק השם המפורש⁸, ולא ישוכו עוד לשחת אריץ, אחרי כן היתה לי "עלית נשמה", ואבוא אל היכל ננה שבקדושה, ובהשיבי את הנצוצות אל מקורם נגלה לי היכל האהבה העליונה, שהוא מקום בעלי התשובה ואוצר כל רוי עולם, כסוד "שם אתן את דודי לך"⁹. שם ראיתי אוצר הנשמות, המזומנות לבני אדם מימי בראשית, התכוננותי אל מספרן, והנה הוא מעט מאד, וארע כי באה עת המלך המשיח להגלות¹⁰. ובחשבי את הקיץ נפל פסוק לתוך פי: "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש, שבתי בבית ה'", ואמצא בו סוד גדול בענין הנאולה:

¹ עין חיים שער קליפת נוגה. — ² ע"ח שם פ"ו. — ³ זוהר בשלה ס"ה:

⁴ זוהר בראשית ל"ח: זוהר חרש קי"א: — ⁵ זו"ח ע"ט: — ⁶ "התאבקותי כ"ד.

⁷ ס' ריזאל (ובילקוט ראובני בשם "סודי ריזא" בשניו מעט). — ⁸ גמין ס"ח:

⁹ זוהר פקודי רנ"ג. — ¹⁰ שם.

אחת בגמטריא ת"ט. היא השנה שעליה התפלל המלך דוד אבי, ואותה בקש: שבת
בבית ה' — אל תקרא שבת אלא שבת!

שמעו רעי הדברים ויריעו בשמחה, ויכתירו את שבתי צבי המנצה, ויצהלו וירונו
יחדו, ויצאו במחול ממנהגם. כי על פי קדושתו היה להם המחול לחק קדוש, בסמכם על
הדרש הידוע, כי "זה אות וסימן למחילת עונות"¹. וגם להכנת כה מחלת בת לילית²,
ועוד נמצא טעם לרקודם, "שכן מצינו במתן תורה: מלאכי צבאות ידודן ידודן — ידודן
בהליכה, ידודן בחורדה"³. וגם אני נמשכתי אחריהם, ואפיו ואכרבר בכל עו, אבל לבי
לא היה עמי בפעם הזאת — לא מחסרון אמונה בדברי שבתי צבי, כי האמנתי בו אמונה
אומן, והדברים על אדות השדים והרוחות והקליפות לא היו חדשים לי, כי רבות שמעתי
שמעם מפי אבי החכם, והרבה מהם הלא כתובים בספרו "נשמת חיים". אך נפעמתי מסבה
אחרת: כי מראה אפרודיטה היפה העיר בי זכרון העלמה הנאהבה והנעימה, אשר ראו
עיני בשנה העברה, בהיותי בבית אביה בחג הפסח, ואשר מתה לעיני על קדוש ה',
בנפול עמנו ביד צה, — והנה הקדושה והטומאה, הגנה העליון והקליפה התחתונה עולות
בסבך מחשבותי, ורגשותי מתערבות ומתבלבלות יחדו! אות הוא כי לא נד לבי, ורוב
שבילות לא נקוני, כי צרור עוני, צפונה חטאתי, ומה בצע בנצחון משיחתי, בהורידו את
הקליפה לעמקי שאול, ובלבבי תפתה ערוך מיצר סמוך!

מראה העלמה העבריה והאלילה היונית, סמלי הקדושה והטומאה, לא משו מנגד
עיני גם בעזבנו את המקום ההוא לשוב העירה. ובצר לי שפכתי שיחי לפני משה פיניירו
ידידי הנאמן, אשר ברדתנו מראש ההר הטייתו הצדה, ואבך לפניו, ואגלה לו ננעי לבני.
והוא אמצני ויעודד רוחי, בהשיבו אמרו לי, כי גם זה נפלאות מעשי גואלנו בעולם התקון,
אשר בהוציאו יקר מזולל, נצוצות הקדושה מתוך הקליפה, העלה אלי זכרון קדש, וזכרון
העלמה שמתה על קדוש השם, לבשל בו זכרון האלילה טמאת השם.

אחר הדברים האלה בטח לב שבת צבי, ותחוק אמונתו בישועתו. כי הנשמות
אשר ראה בהיכל נגה הלא מעט מוער הן, עוד ימים אחדים וגם הנה תעובנה מקומן
לבוא בבני אדם, וכאשר יורק ההיכל הלא יתגלה המשיח, והיתה לו המלוכה, לא בחיל
ולא בכח, כי אם ברוח ה' אשר תניחנו. כי כל המלחמות והצרות הגדולות הקודמות לזמן
הגאולה כבר היו בעולם, כל "חבלי משיח" כבר באו דים בשנה העברה, שכן עולה מספר
האותיות בגמטריא ת"ח. והנה הגיע זמן הגאולה כעלות גדיש בעתו, כעין אשר גמל פרוי,
אם ינוע ונפל על פי אוכל, ברוח ממרום, אשר יערה על כל באי עולם, יכירו את קדוש
ישראל, וראו הגוים את כבודו, והשיבו עמו אל אדמתו, ושמעו רחוקים ובאו, ונשאו
עשרת השבטים על כנפי רוח, אלה מהרי השך ואלה מנהר סמבטיון ומכל ארצות
פווריהם, וכמו כל הנחמות והיעודים הטובים אשר חוו לנו נביאינו לאהרית הימים.

מאז והלאה השליך שבת צבי מעליו את בגדי החול וילבש משי לבן כביום
השבת, וגם אותנו צוה לעשות ככה, כי כן היה דרך האריו"ל ללבוש לבנים כיום הששי,
ולחוסף מחול על הקדש, לכבוד השבת, מלכת הימים, ועתה הנה שבתו של הקב"ה
קרובה לבוא, וזמן קבלתה הגדולה הנה הגיע, ומי שטרם למענה בערב שבת יאכל בשבת,
בימים החם הרבה להתבודד, לעסוק ביהודים, לצרף את האותיות על פי דרך הקבלה

¹ בחיי, שמות ל"ב ו"ט.

² ילקוט ראובני על פסוק "ותקח מרים" וכו'. — ³ ס' מטעמים ו"ח.

ולשלב מהם כתרם לשם ה', בדעתו אל נכון, כי כאשר ישונו אותיות השם הקדוש להתיחד, והיה השם שלם וכסאו שלם, ונגלה כבודו בישועתו. וגם זאת עלתה לו יפה, בהיות יורב לו בסודות הקבלה על פי תורת האר"י, "שהוא נגד קבלת הראשונים מיתרון האור מן החשך"¹. או מצא את לבו לקרוא בשם ה', לא בלשון אדנות כמנהג כל ישראל מאז ומקדם, כי אם בשם הו"ה ממש, בשם המפורש. את הדבר הזה התעתד לעשות ראשונה בשבת שמברכים את החדש. ולזאת נמר אמר, לבלתי התפלל בשבת ההיא ב"מנין" הקבוע. לו בבית אביו, כי אם ברוב עם, בבית מדרשו של הרב הזקן ר' יוסף אסקפא, מורו ורבו מלפנים. בתלמידו זה התפאר הרב תמיד, כי הצליח בלמודו להפליא, ועל פיהו זכה שבתי לסמיכת חכמים בעודנו נער. אמנם היה לו לפלא בהליכות דרכו, בנרשו את שתי נשיו זו אחר זו; גם נער בו בראשונה על מעשהו זה, בהזכירו אותו דברי חכמינו: כל המגרש אשתו הראשונה אפילו מוכח מוריד עליו דמעות, וכי כל יהודי שאין לו אשה שריו בלא שמחה בלא ברכה בלא טובה; אבל הוא ענהו באחת: "רואה אני באסקפריא שלי, שהאשה שנתנו לי היתה מתחלה זכר, ורק דברי עבירות גרמו שנהפכה לנקבה, וכל אשה שהיתה מתחלה זכר אין לה שרש מין ואי אפשר לה להתעבר והרי היא אסורה כאילונית"². ובתשובה מוכרחת כזאת נסתתמו כל טענות רבו ויתן צדק לפעלו. כי הנה התלמוד אומר כך והקבלה אומרת כך, ודברי הקבלה ודברי התלמוד דברי מי שומעין? הוי אומר: דברי הקבלה. כי ברור זה האחרון, שהוא דורו של משיח³, עברה הממשלה מן השפחה. זו תורה שבעל פה, ובאה אל גברתה, זו תורת הקבלה, שהיא "חכמת האמת"⁴ ובה זכה שבתי צבי לרוח הקדש, כידוע לכל⁵.

ז.

כבוא שבתי צבי עמנו אל בית הכנסת, בשבת ההיא המבורכה בנפלים, בפרשת החדש ובהפטרות "מחר חדש", מהר רבו לקראתו ויוליכוהו עמו ויעמידוהו אצלו בכותל המזרח לימין ארון הקדש, ולנו תלמידיו נתנו מקומות כבוד הקרובים לו. בתפלת שחרית הכה החזן לקדושו עד כלותו כונותיו, ובקריאת התורה נקרא שבתי לעלות רביעי אחרי הרב שנתכבד בשלישי כמשפט⁶. וכל האנשים הביטו אליו בעלותו אל הבימה ונהרו; גם הנשים, המתפללות בעליה מאחרי הפרגוד, נדהקו אל החלונות, להסתכל בצדיק הצעיר הזה, אשר בפניו המלאים זיו והמפיקים נגה נגלה לכל כי השכינה שרויה עליו. פתאם קם שאון בבית הכנסת והקריאה נפסקה, כי הנה נשמע קול שבתי צבי בכרכת התורה, בהוציאו מפייהו את השם המפורש — השם הגדול והנורא אשר לא נשא איש על שפתיו, חוץ מהכהן הגדול ביום הכפורים כבואו אל קדש הקדשים⁷! הרב הזקן, העומד לימין המברך, נפל על הבימה ויתעלף, האב בית דין, ר' אהרן לפסא, העומד שמאלה, ספק את כפיו ויצעק צעקה גדולה ומרה, וכל המון המתפללים נבהלו יחדו וירימו קול וזעות. לחרדה הזאת רבו המתעלפות בעליות הנשים, ותהי מהומה ומבוכה בבית ה', כי היה מורא שמים על ראש כלם, רק אנחנו היינו שלוים מפחד, כנשאנו עינינו אל אדוננו הקדוש, העומד במנוחה על מקומו. עד כה זכה התעורר הר"ר יוסף מעלוף נפשו,

(1) ס' ויקהל משה י"ד. — (2) ס' הגלגלים פרק י"ג. — (3) שם סוף פרק א'.

(4) זוהר בראשית כ"ז, נשא קב"ד: — (5) תורת הקנאות 8. — (6) טור או"ח סי' קל"ו.

(7) תורת הקנאות 4.

כי שב אליו רעהו. והנה החלו פני איש השיבה להתאדם, ועיניו רבו ברכים כתישו בחמה שפוכה על תלמידו המובהק שהקדיח תבשילו ברבים. מועם אפו חרדנו כלנו ונמהר ונקרב אל הבימה איש מקצהו, מדאנה מדבר, פן יבולע עתה לארוננו. ופתאם אחו ר' יוסף ביד ר' אהרן, ושניהם עזבו מקומם וילכו אל הלשכה אשר בקיר הצפוני מתחת לעלית הנשים. אחריהם קמו הדינים איש ממקומו, ושני השמשים, שלוחי בית דין, יצאו בעקבותם ויחדו נאספו בלשכה ההיא, לחקור דין ולהרויץ משפט.

כל זאת ראה שבתי צבי ויעקש שפתיו בלעג שאנגו, ובראותו סביבו וותר ממנין אנשים תלמידיו ואנשי שלומו, שם עיניו בספר התורה, לקרוא את הפרשה כחק. אבל בטרם יפתח פיהו יצאו שני שלוחי בית דין מן הלשכה ויעמדו לקראתו בין ארון הקדש והבימה ויקראו אליו לאמר:

„על דעת המקום ועל דעת בית דין הגדול שבקהלתנו אנו מתרים בך, שבתי בן מרדכי, שתחזור ממעשיך ותבקש „תשובה“ מחכמינו לתקון נפשך מהעבירה הגדולה שעברת בפרהסיא, כי „ההוגה את ה' באותיותיו אין לו חלק לעולם הבא“. וכאם לאו — תהיה מוחרם ומגודה לשמים ולכריות, ודמך יהיה מותר לכל, כי חיבי מיתה אתה. לכן חזור בך, שבתי, חזור בך!“

כמעט כלו הם דבריהם, ושבתי צבי הכה בידו על הבימה להשתיק את ההמון, ומבלי שית לב לדברים אשר שמעו אזניהו, החל לקרוא הפרשה כסדרה, ולקולו הנעים הנשמע ברמה גרמה ההמון כלו. וכזהימו לקרוא בך גם הברכה האחרונה בקריאת השם המפורש. אחריו קרא את יצחק שלזירה להיות המישי לתורה, את משה פיניירו — ששי, ואת משה קלמארי — שביעי, ואותי כבד בעלית „מפסיר“, ואת יתר אנשי שלומנו כבד בהגברות וגלילות והכנסת ספרי התורה למקומם. ברנע ההוא נכנסו הרבנים והדינים ויעלו יחדו אל הבימה הפניויה. שני הרבנים ישבו על כסא אליהו מערבה, והדינים על רצפת הבימה לשני עברי הכסא ימינה ושמאלה, ושלוחיהם הועידו את שבתי צבי לעמוד לפניהם למשפט. ואנחנו אצנו לעמוד בקרבתו לעברי הבימה, לדעה מה יעשה לו.

„מה שאסור לכם מותר לי — ענה שבתי את הרבנים על ריב שפתיהם — כי

גואלכם אני, משיח בן דוד מלך ישראל!“

הרבנים והדינים תמהו איש אל רעהו, כי הנה הוסיף חטא על פשע, בתתו נפשו למשיח אלהי יעקב, ודינו למיתה, כנביא שקר, אחרי שהרבה מאותות המשיח הנזכרים בספרי חז"ל לא היו ולא באו. ושבתי צבי הגיש עצמותיו, ויזכיה להם על פי הקבלה, ככל אשר הוכיח לנו עד כה, כי בעת רצון זו יכולה הגאולה לבוא גם בלעדי האותות ההם. גם הראה להם כחו בנמטריאות וראשי תיבות חדשים גם ישנים, כי זמן הגאולה הנה זה בא, וכי הוא הוא הגואל האמת. אף התפאר עליהם, כי עתה לא יצלה עוד מעשה שטן לעכב את הגאולה מפני קטני אמנה שברור, ככימי הארזי"ל לפנים¹) או כימי תלמידו ר' חיים ויטאל, שהיה אחריו²); כי בזמן הזה, אף שימצאו נגדיים לא תתעכב עוד הגאולה³). ורק לנפשם ירעו אם יורדו למרות עיני כבודו. אבל כל אלה לא הועילו לו להעביר הרבנים על דעתם; כל ראיותיו שהביא מהזוהר ומספרי המקובלים במלו ברוח שפתיהם, בגורם אמר, כי בעינינו אלה הוא רק תלמיד מועה שלא בא בסוד הקבלה האמתית ולא זכה להבין תעלומות חכמה, ועל כן הוא מעות את הכתובים ומוציא מהם

¹) למעלה פרק ב'. — ²) שבתי רח"ו. — ³) קצני"ז כ"ב.

דברים אשר לא כן. וכאשר הוסיף להוציא רוחו כן הרבו להתעבר בו, וידברו אתו קשות ויחרפוהו כאחד הנבלים. ר' יוסף אסקפא קרא עליו: "שוטה רשע וגם רוח!" ור' אהרן לפפא השבהו למשונע, אשר הסתתרה בינתו מרוב חלומותיו ודמיונותיו הבל. לאחרונה התרו בו פעמים ושלש, ובראותם כי הוא עומד במריו, קמו שני החכמים מכסאם ויעלו אל ארון הקדש, ויוציאו שני ספרי התורה, וישונו אל הבימה איש וספרו בידו, ויקראו חרם על שבתו צבי ועל כל הכרוכים אחריו, אם יוסיפו מהיום והלאה להחזיק בו.

או נבהלנו כלנו, ובצפיתנו צפינו אל הנקמה אשר יעשה ה' ברגע הזה בהרכבים החטאים בנפשותם: הלא עוד מעט ותפול אש מן השמים ותאכלם כליל, או תפתח הארץ את פיה ותבלעם חיים כעדת קרח — כי מי ישלח פיו ולשונו במשיח ה' ונקח? אף אמנם נדמה לנו כי החלה יד ה' להיות בהם ובהמונם. — כי הנה פתאם היתה חרדה גדולה בעדת האנשים הנדחקים סביבותינו, הנה קפצו כלם ונוע ינועו ממקומם!

אבל השמים והארץ נשארו על מקומם כשהיו, וההמון נמוג ויסוג לאחור — מפנינו, בשמרם דבר חק ומשפט. כי "אסור לעמוד בארבע אמותיו של המנודה". — צא מזה, עברייני ממרה, פושע ישראל! — קראו הרבנים והדינים על אדוננו בקול כרעם.

— צאו מזה, עבריינים, פושעי ישראל! בערככם ה'! — מלא כל ההמון אחריהם, בהדקם יחרו איש לעברו, לפתוח לנו דרך ליצאת.

וכן יצאנו מבית הכנסת דחופים ומבוהלים, והאספסוף, התאב תמיד לפרעות ושערוריות, קרא עלינו מלא, וישלחנו ככל הדרך, וילך אחרינו הלוך וחרף, הלוך וקלל, עד הגיענו אל מעון אדוננו העלוב. וגם שם לא הונה לנו, כי היה ההמון הולך ורב, ואם רחק האחד ובאו עשרה תחתיו, וידחקו אל החלונות ואל הפתחים, ויקללו את שבתו ומשפחתו קללות נמרצות.

ובבית מרדכי צבי, אשר עד כה לא ידעו מכל מחשבות שבתו מאומה, נודע עתה כל אשר נעשה, ויהי כל הבית לחרדת אלהים. וכבוא שבתו עמנו הביתה, התעבר בו אביו וימלא פיהו תוכחות חמה, על אשר מלאו לבו לעשות כן. גם שני בניו האחרים, אליהו ויוסף, אשר קנאו מאז באחיהם זה ההולך בגדולות ובנפלאות מהם, מצאו עתותם להנקם בו ולהתכבד בקלוננו. והאב הוסיף לשפוך עליו זעמו, וישבע באפו אם יתן לו מקום בביתו עד אשר יתרפס לפני הרבנים וישבע להם שבועת אמונים, כי לא ישוב עוד לכסלה. ואסתר אמו, אשר אהבתהו כאישון עינה, לא דברה מאומה, אך בכתה תמרורים על כבודו כי גלה ממנו. ושבתו נגש אליה וישק ידה וינחמנה לאמר: כי אך נסיון הוא לו מאת האלהים, אשר בו בחר להיות גואל לעמו; ואם יבירוהו חכמי איזמיר או לא, אחת היא לו. כי הוא בא בשם ה' וימינו הוא תסמכהו נגדה נא לכל הנחרים בו. עוד מעט ואויביו ילבשו בושת ועליו יציץ גזרו.

שמעה האם דבריו בנה הקדוש ולכה פחד ורחב, ומתוך הרמעות האירו עיניה, כשמש היוצא מבין העבים ביום הגשם.

ושבתו נשק ידה שנית, כי אהב אותה כנפשו. וישחר פניה לערוך לפניו ולפנינו שלחן בחרר מעונו. ותמהר האשה ותלך לעשות כדברו, ואנחנו באנו אחריו אל חדרו. עצובי רוח, נוניס ממועד ישבנו אל השלחן, אבל לב שבתו לא נפל בקרבו מכל אשר קרהו, וינחמנו וידבר על לבנו, לבל נחוש לחרם אשר קראו הרבנים עליו ועלינו, כי עוד מעט ונגלה כבודו לעיני כל בשר ויבושו ויכלמו כל חפצי רעתו. כי על פי הקבלה,

הנה רועי צאן ישראל אלה, המחרימים את משה, הרועה הנאמן, הם בני הערב רב, שאינם מצטערים על הגלות; הם „נולדו מארי שוחר דאינון דיינין ראשי עמא“¹). וכבר קריאת השם המפורש הלא צדק מהם, כדבר הוהר על ימי המשיח, כי אז יהיה השם נכתב בהוי"ה ונקרא בהוי"ה, „למהוי רחמי מכל סטרא“²). אך את בית אביו יעזוב עתה לזמן יודע, כי בטרם יביא נאולה לעמו, עליו להיות „נע ונד ממקומו וממולטל וגולה“ כמוהו, ורק „בשפלותו תתגלה מעלתו“, כדבר הנביא: „ובחבורתו נרפא לנו — בחבורא דאתחבר עמנא בגלותא, נרפא לנו“³). גם חרם הרבנים ונערת אביו מאת ה' היו לו, לבעבור נסותו, כי „נסיון הצדיק הוא הרמת נסו“, ככתוב: „קב"ה בנין לארמא דגלא דצדיקיא איהו בחין לון, לארמא רישייהו בכל עלמא“⁴).

בדברים ומאמרים כאלה וכאלה אמין את תלמידיו ויחזק את לבב כלם באמונתו — חוץ ממני. כי בכל אלה לא מצאתי מרגוע לנפשי, והספק אשר התננב אל לבי בראשונה, שב לענות נפשי, אם כל הרבנים, חכמי הקהלה הגדולה לאלהים, מלעיבים באיש הזה ובתורתו — חשבתי עם לבבי — למה זה אנכי? הן הם גרשוהו בהרפה ויתנו שמו לחרם ולגדופים — ואיה אותיותיו ונפלאותיו אשר קוה לו בשם המפורש? הנענש מהם אף אחד מאת ה' מן השמים על חרפם את משיחו? הנה ישבנו כלנו נכלמים ונופסים מבית הכנסת והעולם כמנהגו נוהג, ומה שעשו הרבנים עשוי; האסר אשר אסרו עליו יקום לעולם, הם סגרו ואין פותח, גורו — והעם יקום, ומה בצע כי אלכד גם אני בחרמם ככל חברי אלה המחויקים בביתו? הן גרשוהו אביו מעל פניו, והנה הוא מתעתד לצאת בגולה, להתחבר עם עמו בגלות אשר לא ידע אותה מעודו — הבחבורתו זו ירפא לנו באמת כדברו? ואם זה רצון ה', מדוע לא שקד לעשותו עד כה? למה זה לא הקדים לגלות ממקומו לפני התגלותו בקהל ביום הזה? ואם שגה בזה מבלי דעת, מי יודע אם לא כל מעשיו והליכותיו ומנהגיו משגה אחד הם, כדבר החכמים המורים, כי הסתתרה בינתו מרוב חלומות והבלים הרבה!

ובכל אלה לא נתנני לבבי לעובהו כלה ולהבדל מעל עדת תלמידיו מעריצי שמו, כי נקשרה נפשי בו ובהם. דבר אחד ידעתי אל נכון, כי האיש הזה תמים דרכו, והליכותיו בקדש נשגבו מאד, והם חכמים ונבונים וזקנים ממני — ואיככה אעזו בנפשי להכריע בדבר הגדול הזה, לכחש בקדושים ולשים לאלל אמונתם ומכשחם? ואף גם זאת, אם בגד אבגר באוהבי ורעי אלה, הלא אז אשאר גלמוד כערער בערבה, נודד ובודד בארץ רחוקה בין אנשים אשר לא ידעוני, באין להם ושמלה ובאין אגרת כסף בחיקי לנוע מזה ולבקש לי מנוח במקום אחר או לשוב אל ארצי ואל מולדתי!

כן נהפך עלי לבי בההפך עלי המון מחשבות מתנגדות, הסותרות זו את זו. מלחמת הדעות האלו דכאתני כל היום, ועוד יותר חזקה עלי בצאתי מבית צבי להיות בודד לנפשי ולחשב דרכי באין איש עמי, וכן התהלכתי לבדד ברחובות לא ידעתי, ואלך ואתע מאחרי הצהרים ועד הנשף. בצר לי שבתי וזכרתי את יהודה רעי, אשר היה לי לעינים כל ימי דעתי אותו, ובזכרי ראשונות זכרתי ימים מקדם, בשבתי שלו ושאנן בבית אבותי ולא יגרתי רע, ובזכרי את אבי ומולדתי, זכרתי את כל מחמדי מלפנים, ותכל נפשי לשוב שמה, ונענועי להם הלכו הלך ונבור עד בלתי נשוא. קירות לבי המו לי וגם ברוב דמעוות לא סר יגוני, ולבי העיק תחתיו כמו נגולו עליו אבני מעמסה.

¹ זוהר נשא קב"ה. — ² שם פנחס ר"ל. — ³ שם כי תשא ר"פ. — ⁴ שם תולדות ק"מ.

בתעותי כה לבדר הנעתי לעת הערב אל העיר התחתונה, מושב הסוחרים האירופיים, ובהרימי עיני לתומי נראה לי בית האוצר אשר לקינגסטון האנגלי. או זכרתי את יאהן ניקלס סוכנו, הישר באדם, ואגמר אומר לפנות אליו בצרתה לי, אולי יתקנני בעצה טובה מלפניו, לבלתי היות מצפה אל שלחן אחרים ותלוי בדעת אחרים, ואז אוכל להשען על בינתי ולעשות ככל אשר יורני לבני. והנה היה כואי אליו דבר בעתה, אשר לא פללתי ולא עלה על לבי! כראותו אותי שמח לקראתי וישתאה לדעת, מי הגיד לי כי דבר נחוץ לו אלי? וישתומם בשמעו מפי כי מקרה הוא אשר הביאני אליו, וישמח על המקרה, כי על ידו הנה יקדים לתת שמחה בלבי, בטרם יכלה עבודתו ובטרם ילך אל בית מרדכי צבי, לבקשני ולמסור לי את הדבר הטוב אשר הקרה ה' לפניו.

ובדבריו הושיט לי אגרת כתובה וחתומה ביד אבי!

לקחתי את האגרת ולבי הולם פעם — כי זה יותר משנה תמימה לא ידעתי ולא שמעתי דבר מבית אבי עד היום. בידים רועדות הסירותי את החותם ואפתחנה — והנה נמצאו לי כל מאויי לבי רגע אחד! כי קראני אבי לשוב אליו אמשטרדמה, גם שלח לי כסף להוצאת דרכי. אבל בקראי הלאה חשכו עיני, נבהלתי ונפעמתי מבשורה רעה אשר מחצה לבכי כחץ פתאם. יוסף אהובי, האח יקר לי, אשר הוליכני לובלינה ושם עזבתו בריא אולם, כעזבי את העיר ההיא, חלה את חליו אשר מת בו, ושם היתה קבורתו!¹ בקראי זאת נפלה האגרת מידי. לבי נמס בקרבי ורוחי קצרה עד מחנק נפש, ואשא קולי ואבך בכי תמרורים. וניקלס האיש הטוב לא איץ לנחמני. וכן מררתי בבכי עד אשר הוקל לי כמעט, ואז הבלגתי על יוגני ואוסף לקרוא את דברי אבי.

רבות דאג לי אבי הרחמן בשמעו דבר ההרג הרב שהיה באוקרינה, וכבר בכה אותי האב השכול ואבל יחיד עשה לו, בחשבו גם אותי בתוך חללי עמנו. ימים על שנה התאבל עלי, מאנה הנחם נפשו, אך בחמלת ה' עליו הניעהו מכתבי אשר הריצו לי בעורת הארון יאהן ניקלס, הטוב והמטיב. והנה קורא אותי למהר ולבוא אליו, לנחמהו אחרי יוסף בנו הבכור ולמלא מקומו בבית דפוסו, כי ידיו מלאות עתה עבודה מרבה להכיל, עבודת הרבנות בעדתו ועבודת הכלל לאומתו, בהשתדלו ככל עו, לעורר לבב נכבדי אנגליה להשיב אחור את הגזרה הנושנה, ולפתוח ליהודים שערי ארצם, הסגורה לפנייהם זה מאות בשנים. ובהודיעו אותי זאת זכר לטובה את יאהן ניקלס, אחרי דעתו על פי מכתבי את לבב האיש הנכבד הזה, הרורש טוב לעמנו. והנה ערך גם אליו אמרים, ויברכהו מקרב לבו, ויחל פניו למלא דבריו הנעימים, ולבוא בכתובים עם עדוארד אחיו, ולהעיררו על דבר אמת וצדק, לדבר טובות על היהודים באוני קרומוול השר הגדול, אשר בידו עתותיהם — כי הנה בא העת לעשות, ואם אך יחפוץ קרומוול להושיע, לא ימצא עוד איש באנגליא, אשר ימנעהו מחפצו.

הדברים האחרונים האלה הואיל יאהן ניקלס באר לי על פי המכתבים והאגרות אשר הגיעו מלונדון, כי המלך קארל העמד למשפט הצבא על פי קרומוול ויצא חייב בדינו, וביום השלישים לחדש הראשון בשנה הזאת למספרם (1649) הומת בחרב על במת מטבח קבל עם. והממשלה נכונה ביד קרומוול, והנהו עתה מושל עליון בארץ, ואם הוא יגור אומר בדבר היהודים, ויקם לו.

שני ימים בליתי עוד בעדת רעי, ואשא ברכה מאת שבתי צבי ומכל יודעי ומודעי,

¹ נשמת חיים מאמר ג' ס' ה'.

המעריצים שמו והנאמנים בכריתו. מפייהם נודע לי, כי "הארון המושיע" נכון לצאת בנולה כאשר אמר, ורק מתי מספר ילוו עליו בדרכו. משה פיניירו יוצא בעוד ימים אחדים בפקודת עובדיה אביו לעיר ליוורנו אשר באיטליה, כי שם ביתם. אמנם ירא הוקן את רבני איזמיר, אשר התירו דם שבתי צבי ואחות מרעהו, והדבר נקל מאד בממלכת תונרמה לעשותו, כי רק עונש כסף יותן לאוצר הממשלה בעד הנפש הנכרתה מעמיה¹. ובכך החלה החבילה להתפרד, ואנכי נפטרתי ממנה וארד באניה הולנדית, אשר מצא לי ניקלם ידידי ואיש חסדי, ועמי מכתב מליצה המניד עלי ועל אבי ישראל לפני עדוארד אחיו. בעצם היום ההוא יצאה האניה לדרכה, ואנכי נפרדתי לנצח מהעיר איזמיר אשר רבות חליפות ראיתי בה. עוד מעט ונעלמה מעיני, כי נחבאה מאחרי ההרים. רק המבצר העתיק העומד על ראש ההר הנשפה עוד נשקף לי זמן רב מרחוק; והוא הזכירני את היום ההוא, אשר לפי דברי שבתי צבי החלה בו הגאולה להנלות.

(עוד יבוא).

יהודה ליב גארדאן.

(זכרונות ומחשבות)

(סוף).

(ד*).

גארדאן היה אחד מאלה הסופרים העברים אשר האצילו מרוחם על סופרינו מדור החדש. והשפעתו על הספרות העברית וסופריה נראתה ביחוד בימי היותו עורך "המליץ". בפרק חייו זה נראה את משוררנו, בתור אדם ובתור סופר, כמו שהוא, במעלותיו וחסרונותיו. ולמען יתברר מה נכבד הפרק הזה בתולדות ספרותנו העברית החדשה, עלי להקדים דברים אחרים.

השפעת עורך עתון יומי על הספרות והסופרים באירופה איננה שוה כלום. הספרות האמתית, היפה והמדעית, לחוד, והספרות היומית לחוד. הראשונה עוסקת בחיי עולם, והאחרונה — בחיי הרגע. בהספרות היומית עובדים, על פי רוב, רק "בעלי מלאכה" ספרותיים, המוכרים שורות במחיר, ואם יקרה מקרה, כי אחד הסופרים המעולים יקדיש עבודתו לעתון יומי, אז מחליף הוא דגרי הזהב של כשרונותיו בפרוטות נחשת, ולאט לאט יהיה גם הוא לאחד טבעלי-מלאכה זו, אשר ההרגל לכתוב ממלא אצלם את חסרון הכשרון.

לא כן בישראל. בית-המדרש היחיד אשר בו קבלו רוב סופרי ישראל ברוסיה, גם הטובים והמצוינים שבהם, את חנוכם הספרותי במשך דור שלם — הוא מה"ע "המליץ".

¹ תהק"נ 4.

* עי' "השלח" חוב' די עי' 382—389.

בית-דמערכת „המלייץ“ היה ה„בית-דיין“ הספרותי הגבוה, אשר מלפניו יצא משפט הסופרים, אם לשבט ואם לחסד. ומזלה הרע של ספרותנו גרם, כי בראש „המלייץ“ עמד, ימים רבים, איש אשר לא היה מוכשר ומסוגל לזה על פי ידיעותיו, תכונתו וכשרונותיו. עד שנעשה נאדראן עורכו של „המלייץ“ היה תהו ולא סדרים בבית-דמערכת. כל מאמר שבא לשם, יהיה מחברו מי שיהיה, היה יוצא מרשות הסופר לגמרי ונכנס לרשות העורך, והאחרון היה עושה בו כאדם העושה בתוך שלו, ככל העולה על רוחו באותה שעה. ברצותו היה מרחיב את המאמר ומוסיף עליו „נוסף משלו“, וברצותו היה מקצרו. מרסק את אבריו ומביא בו ערבוכיה וסרוס; ברצות העורך היה שם דברים בפי סופריו שהם ממש ההפך מדעותיהם ודבריהם הם, וברצותו היה נותן בפייהם גם חרפות וגדופים נגד שונאיו ומתנגדיו הוא. לא בטעם ספרותי ובהכחנה שכלית ומוסרית היה מוציא העורך את משפט המאמרים ומתקנם ומסדרם לדפוס, כי אם יד המקרה העורך (או גם השכונות הפרטיים) היתה בסדר מאמרי „המלייץ“. ועל כן היו פעמים רבות מאמרים יקרים, הכתובים בכשרון ודעת, יורדים הסלה, ומאמרים מלאים הבל ורעות רוח נדפסים כמו שהם, בלי כל שנוי. אמנם הלילה לנו לקפח שכר כל בריה, והאמת נתנה להאמר, כי פעמים רבות היה מדפיס מאמרים ב„המלייץ“ שהיו מתנגדים בכל וכל לחשבונותיו הפרטיים ולא היה נושא את פני הגדולים והתקיפים ומקנא קנאת האמת העלובה, ובמקום שראה תועלת הכלל לא חלק כבוד לרבנים ולעשירים; אך גם זאת אמת, כי באותם הגליונות עצמם, שבהם היה העורך לוחם בעד האמת והטוב, היה מרבה גם לספר בשבח עצמו עד כדי גועל נפש, היה מערכב יחד עסקי הכלל ועסקיו הפרטיים ומדבר עליהם בנשימה אחת, כאלו זה וזה אחד הוא . . .

מבית-הספר הזה יצאו רובי סופרינו העברים החיים אתנו כיום, ונקל לשער מה גדולה היתה השמחה במחנה סופרינו, בהודע בקהל, כי יהודה ליב נאדראן היה לעורך „המלייץ“ — בית-זעדם של כל תופש עט עברי. לפני זה היה קשה מאד, כמעט אי-אפשר, להספורים העומדים בדעותיהם ברשות עצמם, להספורים שהיו בעלי תכונה קבועה ומגמה ידועה, להספורים אשר לא שמחו על ראותם שמים נקבע בדפוס גם אם קלקלו והשחיתו דבריהם — להספורים האלה אי אפשר היה לדור בכפיפה אחת עם העורך, ומעט מעט התרחקו טובי הסופרים, בעלי הכשרונות, ממחיצת „המלייץ“. עתה, כשנמנה נאדראן לעורך „המלייץ“, ידעו גם טובי הסופרים, כי הכל ישתנה בבית-דמערכת לטוב; הכל ידעו, כי „העורך השני“ — נאדראן — הוא סופר בעל טעם ונמוס, אשר קרא ושנה הרבה, לא מעטים היו בין הסופרים והקוראים העברים אשר נאדראן היה בעיניהם לראש וראשון בספרות העברית, אשר אין קץ ומדה לערכו הרם, ויקוו, כי מיום שנמסר „המלייץ“ לרשות יליג תחל תקופה חדשה, אדירה וכבירה, בספרותנו — הן זאת היא אחת מסגולותינו המיוחדות, שמאמינים אנחנו, בתומתנו או בפחזותנו, כי ביד איש אחד או פעולה אחת להביא תקופה חדשה בחיינו או בספרותנו, כי דרור אחד יכול להביא לנו את האביב, את התחיה! — אמנם תקופה חדשה לא הביא גם נאדראן לספרותנו, אך תקונים ושנויים לטוב עשה ב„המלייץ“ כיכלתו. אני מדויק בלשוני ואומר כיכלתו, ולא כהפצו ומעלות רוחו, יען כי העורך הוקן, בהיותו גם הוא משתתף בעריכת „המלייץ“ והוא לברו מוציא, היה מעכב את התקונים שהגהיג העורך-המשורר. שני עורכי „המלייץ“ האלה נדמו להתואמים מסיאם, כשהיה אחד מהם ער היה השני ישן וכשפני האחד היו פונים לצד זה היו פני השני נוטים לעבר אחר. תנאים הרבה התנה נאדראן עם „ארו“ להרמת ערך

"המליץ". בין שאר התנאים — יאמר יל"ג באחד ממכתביו — נתנה לי רשות לקרוא לעזרה מסופרי ישראל ככל אשר יישר בעיני ולשלם להם כעד מאמריהם מחיר קצוב. . . אם כאמת היה מכתב עתו של צדרכובים עד כה תהו וכהו אקוה כי מהיום והלאה תהיה רוח אלהים מרחפת על פני המים, ומה גם אם יבואו לעשות בו אנשים אשר רוח אלהים בקרבם, ובמאמריהם יוציאו יקר מזולל ויבראו יש מאין⁽¹⁾. יל"ג מבטיח לאחד הסופרים, כי "לעתיד לבוא לא ישמע עוד קול מריבת העדה כקול מחצצים בין משאבים (!?) בשער בת רבים ולא יהיה עוד "המליץ" לעמוד הקלון לכל הנוגע בו, לכל הפחות כל זמן שתהיה ידי ממשמשת בור"⁽²⁾. גארדאן ידע את כל התהפוכות שהיו בבית-המערכת "המליץ" בימים אשר היה הארו מושלו היחידי. "בטרם סמכה הממשלה את ידה עלי — יאמר יל"ג באחד ממכתביו — ותתנני לעורך "המליץ", היה בבית המערכת צלמות ולא סדרים; מכתבי סופרים ועוד דברים יקרים מהם באים ועולים בתהו והוא ויאבדו ואין איש שם על לב; והסופרים מהכים לתשובה ועיניהם כלות ואין עונה"⁽³⁾. לפנים סבל גארדאן בעצמו בתור סופר "המליץ", מההנהגה המשונה הזאת, ועתה כשנמנה לעורך "המליץ" גמר בנפשו לעשות תקונים עקריים בבית-המערכת. ובראותו את העוובה הרבה ב"המליץ", כי טובי הסופרים רחקו מעליו ומעטים הם מאד השואלים ודורשים בשאלות החיים והיהדות במועצות ורעת, כי זה איזה שנים "אין חוון נפריץ", לכן התוה במאמריו הראשונים⁽⁴⁾ פרוגרמה מסוימה לפני הסופרים ויתן להם הומר וענין לעבוד בו. את תמצית תמציתם של המאמרים הארוכים ההם ונרענים הפנימי הנני לתת פה לפני הקוראים, למען יראו את הלך דעותיו והשקפותיו של יל"ג ואת ההתפתחות הדרגתית של ספרות-העתית.

יל"ג שואל: "היעלה על הדעת כי הסופרים העברים הוציאו את כלרו חם ואין עוד מלה בפיהם לדבר אל עמם ולהביע להם עצתם אמונה לתקון כל מעות ולמנות כל חסרון? הן מודעת זאת כי עש סופר נבון כמעין נובע וכל אשר יוסף לשאוב מבאר הגיונו, כן יפכו יותר מים חיים ממקור בינתם". והנה הוא מבאר, מדוע הדלו הסופרים העברים להציע שאלות משאלות שונות "בכל הליכות חיי עמנו השכליים, המוסריים והחומריים". ממשלת ניקולאי הראשון השתדלה בכל כחותיה להביא חכמה חיצונית והשכלה אירופאית בלב יהודי רוסיא, להלבישם בגדים אירופיים ולנוגן בתי ספרים לילדיהם. אולם בתי הספרים היו על הרוב ריקים מאין תלמידים, והמשגיח הרוסי עם המורה העברי היו "עושים יד אחת" ורושמים בפנקס שמות נערים אחרים כמבקרי בה"ם, ויודיעו להפקידים הנבחרים מהם, כי בה"ם אשר תחת ידם יעלה מעלה מעלה. את בגדי "הרחוב" לא הסירו היהודים מעליהם, כי עלתה בידם לעור את עיני השוטרים בשוחד, ואם לא נפתו השוטרים לכספם היו לובשים בגדים קצוצי כנפים רק בחוץ, אך בבתיהם ובבית-התפלה התענוגו על בגדי אבותיהם. "בעת ההיא לא נשמע קול סופר מדבר אל עמו. . . הסופרים והמשוררים בליטא עברו רק בספרות העברית להחכים בה את דור יבוא לבקש השכלה, אך לא נגעו אף בקצה עטם בשאלות החיים ומה יעשה ישראל להיות טוב בעיני אלהים ואדם. כי גם החלוצים האלה לא היו ע"פ ידיעתם הפנימית וברם לא היו כתוכם. ואין להאשימם בעבור זאת, כי התקופה אשר הם חיו בה דרשה זאת ולא היה להם דרך לנסות" — אבל כמו בקסם שונו פני הדברים בסוף שנות החמישים ובשנות הששים והשבעים. כמעט היתה

⁽¹⁾ אגרות יל"ג ח"ש צד 147. — ⁽²⁾ שם, צד 148.

⁽³⁾ שם, צד 172. — ⁽⁴⁾ המליץ שנת 1886, גליונות 7, 9, 10.

ליהודים הרוחה מכל עקא ומרעין בישין מראשית ימי אלכסנדר השני, אחרי מלחמת קרים, התנערו פתאום מעפר שפלותם ומתרדמתם אשר נסכה עליהם רשעת ימי הבינים. ובפרק הזמן החדש הזה נולדו שאלות שונות בחיי היהודים והיהדות, וירבו סופרים השואלים כענין ומשיבים כהלכה למעשה, ולמענם נבראו מכה"ע כבית מועד לשואלים ודורשים בצרכי עמנו הרוחניים והגשמיים. . . . לא ארכו הימים וכבר נראה פרי ישוה לעמל המוכיחים בשערי מה"ע; לא לבר בה"ס לעברים מטעם הממשלה ובתי חנוך פרטיים לילדי ישראל מלאו תלמידים מכל קצות העם, אך גם לבתי ספר הכוללים נהרו המונים המונים ילדי העברים, וטרם עברו שנים אחדות וירב מספר הרופאים מאשר עד כה, וחדשים יצאו חניכי בהמדרר הגבוהים לכל ענפי המדעים והרושית המעשה, אשר עד אז לא נראו כאלה בישראל. הרחבת הדעת בילדי הדור הצעיר והרחבת הוכיות להם וליהודים בכלל שנו לטוב את מצב עמנו ויולדו שאלות חדשות: איך להתאים את חיי היהודים על פי מורשת אבות, עם משאלות החיים החדשים.

מדברי נאדראן אלה נראה כי השקפתו ההיסטורית היתה צרה ומוגבלה מאד. הוא רואה כי פני הרברים בחיי היהודים ברוסיא שוננו כמו בקסם. כי רק „פתאום התנערו מעפר שפלותם“; הוא לא יראה את השתלשלות הסבות והתולדות, את ההתפתחות הלאטית, את מלחמת-המשפט התמידית, לא יראה איך הוכנו כל השנויים האלה מעט מעט, איך באו התקונים פסיעה קטנה אחרי פסיעה קטנה. הוא מאמין כי בעמל המוכיחים בשערי מה"ע התפרצו ילדי ישראל לבוא אל בתי הספרים הנמוכים, הבינוניים והגבוהים, והחזיון האחרון הזה הוליד סופרים עברים העוסקים בשאלות החיים, היינו „להשלים בין ההרגל שנתקדש ברוב ימים לפי מושגי עולם האצילות ונעשה כטבע שני, ובין משאלות עולם העשיה“.

ומלבד השאלות הננועות לחיי היהודים הרוחניים, אשר נתעוררו להגלי השנוי במעמדם האזרחי, נולדו עוד שאלות חדשות בהליכות חיי המדינה אשר ביסודן הסכימו יחדו כל הנצים בפתרון השאלות הרתיות. . . . כלם הודו בפה אחד, כי יש בקרבנו עוסקים בפרנסות נמכות ומביאות נזק למדינה ולחברת האדם וחרפה על ישראל ועל אמונתו. . . . אי לזאת באו כל המפלגות לידי הסכמה, כי נחזיק לראונ להמציא לאחינו מקורי מחיה לכלכל ביתם מיגיע כפיהם, ויהי הדבר הזה לשיחה בפי הסופרים, לישא וליתן ולחנות דעה, איזה מענפי חיים חדשים גם ישנים יכשרו יותר לאלה אשר יאבו לעזוב את לחם הקלוקל ולשבוע מעמל ידיהם. במשך עשרים שנה (1860—1880) נבראה דעת הקהל בקרב יהודי רוסיא, לשקול במאזני השכל וההגיון על כל דבר אשר נרגש לנחזיק. אך „עודנו הושבים מחשבות להתקין עצמנו להיות ראויים ומוכשרים לקבל שפעת משפטי אזרחים גמורים, והנה קמו עלינו להקות יחסים להכחיד קיימו ויקיימו בנו דברי התוכחה: ונחן לך ד' לב רגו וכליון עינים ודאבון נפש, והיו חייך תלואים לך מנגד. . . . התמורה האיומה הזאת הרעישה לבב כל העוסקים בשאלת היהודים והיהדות“, והנה כל אלה אשר נודעו מקול הרעמים העמיסו צרוריהם על שבמם ויפנו וילכו אל אשר נשאו עיניהם, והמנוסה הנבהלה והנחפזה הזאת נתנה ענין חדש להסופרים העברים לשאול ולדרוש בו: אנה ילכו, איפה יתישבו הגולים החפשים האלה — אם לנסות עוד הפעם להאחו ולהשתקע במדינה חדשה, בקצוי ארץ, או לשוב אל אדמת אבותיהם לעבדה ולבנות דיוסותיה, למי היתרון, אם לארץ החדשה או לארץ — ישראל, עד אשר „החליטו כל סופרים המצוינים והבנונים, כי רק בארץ הקדושה יש תקוה לפליטים להתנחל ולהתערה

כאורח רענן. ואחרי אשר רבו הנוטים אחרי א"י וכמאה אנודות "חובבי ציון" נוסדו בארץ, אחרי אשר גם הנדיב הידוע מפור כספו על הישוב בארץ־אבותינו, אחרי אשר גם החברה כ"ח צותה על הפקיד המפקח על בית התנוך ליונכים "מקוה ישראל" לעמוד לימין הקולוניסטים בכל יכלתו, לכן נחזה כי הונחוס והפולפולים אשר התעוררו על עמודי מה"ע במשך חמש ועשרים שנה "הביאו רק לידי מסקנא אחת, כי אין עצה ואין תבונה להטיב מצבנו בלאומים בארצות פוזרנו, אם לא נבדיל מקרבנו מספר אנשים אשר יסכינו יריהם להוציא לחמם מן הארץ . . . ואין טוב לנו כי אם ליסד קולוניות בארץ הקדושה". אחרי הדברים האלה — יאמר יל"ג — אין עוד להתפלא כי נסתם חוון הסופרים המבינים, כי פסקו שאלות־החיים מעל עמודי מה"ע, כי "הן כל השאלות אשר דרשו עליהן כימי רבע מאה שנה עברו ובטלו מן העולם: אך למותר להעיר את אחינו להשכלה, כי כמעט כל העם מקצה והרבנים עםם יבינו כיום נחיצות למודי חול ושפות לועזיות ורבים מהם השולחים את בניהם לבה"ס הכוללים . . . לדרוש תקונים בדת, גם הוא למותר, כי גם אם נפרוץ כל הגדרים אשר סביב שתי עלינו הש"ע ונושאי כליו, עוד יוסיפו האנטיסמיטים לשנוא אותנו . . . וכן כל יתר השאלות ביחס הקהלות וסדריהן ובתי הלמוד והחסד והתפלה נכד להציע פתרונים להם בזמן הזה, והעם לא ישמע מקוצר רוח ומעבודה קשה למצוא מוזן בצמצום. נשארה רק שאלה אחת — ישוב א"י, וגם בה לא להועיל להרבות שיחה טרם תבוא הסכמת המלכות ליסד חברה פלשתינית . . . והיא הסבה לדעתנו אשר כעת שבתו הסופרים משאלות ותשובות". לפי דעת נארדאן פעלו הסופרים רבות לטובת עםם, ואם כי לא הצליחו עוד למצוא פשר לכל השאלות שדרשו בהן במשך עשרים וחמש שנה האחרונות, אך מי זה יכחיש כי דבריהם ננחלי אש המסו את הקרח הנורא אשר שכב על היהדות, וכבר נעשו בקיעים בחומות הקפאון אשר סביב שתי על סדר הנוך הילדים וסדרי הקהלות". עתה הגיע נארדאן אל הנקודה־הרגענית של מאמריו והוא מציע את הפרוגרמה לפני הסופרים העברים ומכאן בה מפורש היטב את השאלות הנצבות לעיניהם כדרושות ונחוצות לעסוק בהן בלי שום איחור ועכוב, ושלוש הן: א) לשים סדרים נכונים בדרכי הנוך ילדי העברים, בניס וכוונת. יל"ג יחזה את דעתו מה ידרוש בימינו הנוך עברי הנוך: "ראשית דבר עלינו להתאמץ לגדל דור יבוא להיותם יהודים גמורים, יודעים את רבונם ונוהרים לבלי למרוד בו, מוקירים תורתם ומתנאים עליה ועל גזע מחצבתם. אך הלילה חלילה לנו להגור מכל למודי חול, להיות רק סוחרים, רוכלים, סרסורים ומלוי ברבית. עלינו להתאמץ להורות לבנינו כל הלמודים הנחוצים בזמן הזה לעולם המדיני, רק נטע וזמורות זר אלה על אדמת הקדש — תורת אמת, כי ראשית חכמה יראת ד'". ב) "על הסופרים הנאורים לתת לבם להעיר לבב אנשי מעשה בכל עיר ועיר כי יבישו על קהלתם לא בעל עדה עומדת וקיימת מכבר, רק כחדשה החפצה לתנסד, וימנו מספר המשפחות והנפשות ורוחן ומצבן במעלות ההתפתחות ומעמדם בנשמיות ובמה הן עוסקין". ולפי היריעות הברורות האלה יעשו הערכה: I) כמה בתי כנסיות ובתי מדרש דרושים לעדה, למען יבוא איש על מקומו בשלום. II) איזה בתי חסד נחוצים לחולים, לזקנים, לבעלי מומים, לאלמנות ויתומים, לאורחים אביונים וליוורדים. . . III) כמה בתי למוד יבנו להיות די לאסוף בס את כל ילדי העברים אשר בעיר. . . IV) כמה רבנים, מו"צ, שוחטים, מלמדים, מורים ושמשים ויתר משרתי הקהלה נחוצים בעדה ועדה. ג) הענין היותר נכבד לעבודת הסופרים המקנאים לעמם בתמים הוא לעורר הלבבות להשתמש בכלי המחזיק ברכה לישראל — השלום.

השלח I.

(חוברת ה')

עיני הקורא רואות, כי נארדאן לא חרש מאומה — לחלוטין מאומה — בהפגנתו שלו, כי בכל הדברים והענינים האלה, אשר הציע לפני הסופרים למפל בהם, כבר דשו בהם ב"המליץ" וביתר מה"ע העברים יתר מדי. מכל הפגנתו הזאת, אף כי ברורה ומסוימת היא, גורף ריח "צואת שכיב מרע". נארדאן היה לעורך בישראל, ל"מפקד צבא הסופרים", אחרי אשר קפצה עליו הוקנה הגופנית והרוחנית, בהיותו קרוב לגמור חשבונותיו עם העולם הזה, וכנראה התחיל להיות בעת ההיא מעין "חוזר בתשובה" על אשר ספר לדור "מעשים בכל יום, נוגעים עד הנפש נוקבים עד התהום". אמנם בעל רעיון מקורי, בעל מחשבה עמוקה, לא היה נארדאן מעולם. תמיד נשמע במאמריו ובשיריו הד מחשבות אחרים; תמיד נמשך אחר הזרם השוטף, בדמותו כי הוא המסבב את הזרם ומוליכו. אך בימי עמידתו היה נארדאן נותן, לכל הפחות, קליפה נאה לנרעין אשר מצא בשדה אחרים; בימים ההם היה מביע את הרעיון, שלקח מאחרים, מעט באמץ-הלב ומעט בהכרה-עצמית. על נארדאן המוכיח הקשה, אשר תקע והרעע במחנה ישראל ב"שופר גדול, כל ששן לא יסתמנו", היה מתוח חוט של חץ וכבוד, ועכשיו, כשנעשה נארדאן לעורך "המליץ", לא הגיע לקרסוליו של נארדאן המוכיח. מה זר ומה משונה הוא לשמוע מפי ל"ג דברים כאלה שהבאתי לעיל: "חלילה חלילה לנו להגור מכל למודי חול, רק נשע וזמורת זר אלה על אדמת הקדש — תורת אמת, כי ראשית חכמה יראת ד'".

נארדאן אומר במאמרי הפגנתו שלו, כי הענין היותר נכבד להסופרים המקנאים לעמם הוא לעורר הלבבות לשלום. שלום! אבל במקום שיש חיים, התקדמות והתפתחות, שם אין שלום, כי אם מלחמה תמידית, התנגשות הכחות והזרמים השונים. לעורר הלבבות לשלום! הרוצה להבר מליצות, ללקט פסוקים, לגבב פרוות ולהכביר מלים, יוכל גם לעורר את הלבבות לשלום, כי האם יחסרו לנו פסוקים ומאמרי חז"ל להוכיח מה רב ערך השלום? אבל הסופר הרוצה להטיף לאיזה דעה רמה, לאיזה מפעל כביר, להתעוררות, לתנועה, לתחיה, הנה לא יצויר שלא יזיק, גם למרות רצונו וכונתו, להכלי חיקר המחויק ברכה לישראל. הסופר הרואה יודע, כמה קשה מלחמת-הקיום הגשמית והרוחנית בקרב ישראל, כמה רחוקות הנה המפלגות הקצוניות זו מזו ומה רחבה ועמוקה התהום המפדרת בין בעל-ההנחות השונים שבאומתנו; הסופר היודע כי לא בדברים ומליצות ימלא ויסתם התהום הזה, — היוכל סופר כזה לעורר הלבבות לשלום?

נארדאן בתור עורך אין לו צורה ידועה וקבועה. הננו רואים כי הוא מתאמץ ללכת בשביל הזהב, להתרומם מעל לסכסוכי המפלגות, אך על פי רוב לא יצלח דבר זה בידו, כי בהיותו מטבעו נוה להתפעלות ולהתרגשות, יטה לפעמים הצדה ומראה פנים מסבירות לכאן או לכאן. מיום שהיה יל"ג לעורך "המליץ" היה גם ל"לאומי וציוני" ויטיף במאמריו הראשיים לתחית העם ולתחית הארץ. הנני מאמין, כי כל מה שכתב במקצוע זה יצא מקירות לבנו, כי מה נקל להאמין שגם נארדאן היה מתלהב מהפויז שברעיון הישוב. אמנם הוא היה מתלהב, לכן גם מצטנן. הוא כתב מאמר לשם הישוב בציון, או לשם הרעיון הלאומי, ולבו נוקפו שמה עשה שלא כהוגן, כי הוא נוהה עוד אחרי אידיאליו הראשונים, כלומר, לא אידיאליו עצמו, כי אידיאלים מיוחדים לא היו לו, רק אותם שקבל מ"המשכילים הראשונים". הוא היה נוהה אחרי האידיאלים שהביע בשיריו: "הקיצה עמי", "דרך בת עמי". אך שיהיה, הוא לא הגיה על רעיון הישוב ורעיון הלאומי אף קו אור אחד, לא העשיר את אוצרם אף בנרעין חדש אחד. קרבנו על מזבחם היה רק מעט "קמחא שחינאי". מכל המאמרים והמכתבים הפרטיים שכתב נארדאן בענין תחית האומה

ותחית הארץ הננו רואים ברור, כי היה תמיד מרפרף עליו ומעולם לא ירד לעומקו. ומפני שהיו לו בדבר זה מושגים בלתי ברורים והשקפה שטחית מאד, לכן היה ירא ומפחד, כי יש בכח כל מקרה עובר, עכוב חולף ומעצור-רגע להרום ולקעקע את כל בירת הישוב עד היסוד, ולהפך, היה שמח ומתפעל מכל שנוי קל לטובה שהיה בא בישוב זה. וכמה ילדות ותמימות יש במחשבתו, שהביע אותה בכמה מקומות ובצורות שונות, כי יש לחשוש שמא כל עמלנו לבסס ולבצר את הישוב בא"י גורם רק רעה ואסון לעמנו, יען כי בהתרחב הישוב בארץ אבותינו תגבר שם ידי הרבנית מכריסם והכנופיא שלה!

וכדי להראות, כי כחו של יליג לא היה גדול בכיורו רעיון הישוב, בנתחו לחלקיו, בהארט ערכו ההיסטורי או המדיני, הכלכלי או התרבותי, ורק בזה הראה גבורתו, בהכבירו ובהכבירו מליצות נשגבות, פרוזות איומות, על ענינים פשוטים ובהירים ש"בישוב", ובבואו "בעב הענן" במקום שהמספרים והמעשים מדברים לעצמם. — הנני לתת פה דוגמאות אחדות ממאמריו הראשיים. גארדאן רוצה לתת לקוראיו מושג כללי מהקולוניות אשר נוסדו באה"ק, והנה טרם אשר יפרוט את שמותם ואיזהו מקומן על מפת א"י, זמן הוסדן, שטח אדמתן, מספר יושביהן, וכדומה, יתחיל במליצות אלה: "הנה עב קטנה ככף איש עולה ותהלך על כנפי רוה, והנה עוד שבע עבים דקות ושדופות קרים צומחות אחריה; אלה מרחוק יבואו ואלה מצפון ומים, ועד כה וכה והשמים התקדרו עבים ויהי גשם גדול והרוה את הארץ והולידה והצמיחה. היש לעב אב ומטר שמים מי ילדו? אד יעלה מן הארץ ויהי הענן והחושך וכי יגרע נטפי מימיו והיו המים התחתונים למים עליונים ויבואו כגשם לנו, והוא יפקוד את הארץ וישוקקה וכל נחלה נלאה הוא יכונן. אד עלה מן הארץ — איד נכון לצלענו; סופות בנגב אתו, מארבע רוחות השמים התחולל הרוח ויהי סער גדול ותחשך לנו הארץ, וארו עם ענני שמיא כבני אנש אתין, הולכים דחופים ומבוהלים ומגמת פניהם קדימה. מי המה כעב תעופינה וכעננים יעלו...". ובסגנון זה הוא הולך וקושר פסוקים מקושעים ושלמים זה בזה ונועץ תחלתם של אלה בסופם של אלה, עד כי יבוא לעיקר הענין, ואחרי אשר הביא רשימותיהן וספירותיהן של המושבות בא"י, יגבב עוד הפעם מליצות ופסוקים ככתבם וכלשונם ממש ויסיים בדבריו אלה: "כל המשפחות העולות והעתידות לעלות אל אדמת ישראל לעבדה ולשמרה, כל האגודות והחברות והיחידים בארצות פזורנו אשר קמו ואשר יקמו לעזור לבני המשפחות ההן בעבודתם — הם המה העבים הקלים אשר ראינו בחזון בראשית דברינו, הם הם "ענני שמיא" אשר עמם כבר אנש אתי. ואנחנו תפלה לבלי יתחוללו רוחות רעות לפזר את העננים; והיו העבים הקלים לחשרת עבים ואדני עליהם יראה ויניף עלינו גשם נדבות ושל אורות. הנה ד' רוכב על עב קל — ומי יודע על מפלשי עב מפלאות תמים דעים?!".

(ה"מליץ" גליון 20 משנת 1886 המאמר הראשי: "ע-ענני שמיא").

בשנת תרמ"ז התלקחה מריבה עזה במושבה "ראשון לציון" בין הקולוניסטים והפקיד. המחלוקת הביאה לידי שערוריה ומהלומות, הידיעות שבאו אז מא"י בנידון זה היו שונות ורחוקות זו מזו. והנה גארדאן בתור עורך "המליץ", תחת לשפוך אור על הענין המסובך הזה, שסבב רעש גדול, מהומה ומבוכה בין החובכים בארץ ובח"ל ובין הקולוניסטים והפקידים, כתב מאמר מלא מליצות נפוחות. והא לכם דוגמאות אחדות מהמאמר הזה: "... כי — שוט לסוס ומתן לחמור ושבת לנו כסילים כאלה (ליהודי פולין וליטא). ומה יתן ומה יוסף לנו אם גם בערן גן אלהים נהיה, בנאות דשא וירביצונו ועל מי מנחות ינהלנו, אם חמת לנו כדמות חמת נחש ואם הנחשים השרפים ינשכו את העם ולא יתנו

דמי לו. האם לא בעדן נן האלהים הטיל הנחש וזהמתו במקור מחצבתו והביא כליה לעולם?! . . . ופחד פחדנו ויאתינו ואשר יגורנו בא לנו! . . . שמענו ויפל לבנו בראותנו כי גם הצרות בתקופות האחרונות התכופות והמכות הטוריות בין ידינו אשר עוד לא זרו ולא חבשו — גם הם לא הביאו מררות בלבנו ולא למרו אותנו להיטיב דרכנו. אהה, הכי עוד לא מלא צבאנו ולא נרצה עוננו, הכי עוד לא לקחנו מיד ד' ככל השאתנו, עוד לא הוכינו כדי רשעתנו במספר? . . . בהסכמת הנדיב העמר בראש הקולוניא אחד מאחינו . . . והקולוניסטים זה דרכם כסל למו, כי אם איש מקרב אחיהם כמוהם יקימו להם, ימאנו לענות מפניו וימרו את פיו ולא ישמעו את דבריו לכל אשר יצום . . . רשפי הקנאה בערה בלב הקולוניסטים גם על הפקיד . . . זה כתשעה חדשים, ובימים האחרונים נשבה בה רוח רעה ותצא ללהב . . . ויגורו על הפקיד . . . כי יצא הוא ובני ביתו מן הקולוניא . . . אפס כי גורת הנדיב עומדת לימין צדקה, כי אחרי אשר הניחו הנדיב על מקומו וענש את יריביו, בלי ספק חקר ודרש ונודע לו היטב כי צדיק הוא בריבו ולא עולתה בו. בין כך ובין כך הרפה שברה לבנו לראות כי בני קרה החולקים על הכהונה עוד לא מתו ובני קמצא ובר קמצא עוד לא תמו מקרבנו . . . התקוה האחת אשר תחינו היא, כי הנדיב רב העליליה הוא גם גדל-העצה וחכם מדיני ובין יבין כי יתומים אומללים אשר התענו וגדלו כל ימי נעוריהם תחת יד אם חורגת לא יוכלו לעזוב ברגע קטן את משובותיהם ולהתרפאות פעם אחת מן הנתק אשר בראשם . . . " (המליץ" גליון 83 משנת 1887, המאמר הראשי: "ראשון לציון — הגה הנם").

בהמקומות האחרים שהבאתי מהמאמר הארוך הנ"ל הננו רואים את נאדראן בצביונו הרוחני כמו שהוא. הוא אוהב את עמו וחרד לשובתם ואשרם בלי קין, נפשו קשורה בנפש אחיו באלפי נימים וקשרים נראים ובלתי נראים, וכל דבר אשר יעשו לא כרוחו וכלבבו, והוא הושש כי סננה נשקפת להם מדבר זה, כי שמש יחולל בין הגוים או בעצמם יאכלו פרי מעלליהם, אז אין מעצור לרוחו, ירגו ויקצף, לא ידע גבול ומרה במבטאיו הקשים; אך בשעת התוכחה אמרות נביאינו ומליצותיהם כל כך שגורות בפיו, עד כי לא נשמע את דעותיו והשקפותיו הוא. הפסוקים הנופלים לתוך פיו שוללים את בינתו והגיגו, והוא נמשך איך-איל אחרי שטפת לשונו וזרם "ניביו הגאונים". גם פה אנו רואים, כי נאדראן נוח להתבטל ולהכנע מפני הדר גאונם של כל נושאי משרה, ונוטה להאמין, כי במקום הרבבות שם אין גם כל משנה וסלף; גם פה בדבריו אלה ראה נראה, כי במקום שדרושה סקירה חדה ונחוץ "טקט" ספרותי והבנה ברורה ורחבה, שם לא ימצא נאדראן את ידיו ורגליו.

עוד דוגמא אחת מסגנונו של נאדראן במאמריו הראשיים: . . . כל ימות השנה סבלנו חרפות ומכות, ועיינו היו מצפות ומחכות, ליום זה הקבוע לבכות ולכנות, לצבות עיינו כעיני לאה הרכות. ככה יחלנו כלנו זכר ונקבה, גם יונק גם איש שיבה, מתשעה באב זה עד תשעה באב הבא עלינו לטובה. אכן אז היתה האמונה אזור חלצינו, בשרנו היה נחוש וגיך ברזל ערפנו, ולכן עצרנו כח, ליחל ולבטוח; אולם עתה, אהה, נשחת האזור וירף, ולא נשארה בלתי אם קשיות הערף; התעמוד היא לברת, לפני החרב החדה; מי ידע ידוע, אם לא ברזל ברזל ירוע? אולי יום אחד בראות בנינו, כי לשוא תבוא דמעתנו, יחלנו מעשות כמעשינו, ויאמרו איש אל רעהו: קומו ונלכה, אין לנו "ישע" ב"קנות" ולא חפץ באיכה!" (המליץ" שנת 1887 גליון 150, המאמר הראשי: "עוד טפה אחת").

שירתו של גארדאן היתה, על פי רוב, פרווית יתר מדי, תחת זה היתה הפרווה שלו שירית ופויטית יתר מדי.

גארדאן בהיותו עורך "המליץ" התאונן תמיד על גורלו ויקלל את יומו. ושני מעמים היו בדבר התאוננותו: א) הארו היה כצנינים בעיניו ובכל יום ויום היה גארדאן נכון לעזוב את עבודתו בהמליץ למען יתפטר גם מצדרכוים, או כמו שיאמר במכתביו להוקין: "לרוק בפני הצ"ב" או "להשליכו אחרי גווי"; וכל מה שהיה עושה גארדאן בבית-המערכת של המליץ היה עושה "כמי שנפאו שר" ותלונה מתהלכת תמיד בפיו, וכתב ורגו, וירק וכתב; "המליץ" היה יקר בעיניו, רק את יוצר "המליץ" ומחוללו שנא בכל לב ונפש. ב) העבודה ב"המליץ" היומי היתה לא לפי כחו ולא לפי תכונתו הספרותית. הספרות היומית, כפי שהיא בומננו, דורשת מהירות וקלות, זריזות והריצות, עבודה קבועה ורגילות יתירה — דורשת איש שהוא כן-דורנו, דור הקיסור והחשמל, עם כל מעלותיו וחסרונותיו. מי שהוא עורך עתון-יומי בומננו אינו יכול לדחות את כתיבת מאמריו עד שתנוח עליו הרוח, עד אשר תתעורר נפשו ויהמו רגשותיו, כי הזמן קצר, המלאכה מרובה והשעה דוחקת. וגארדאן, לא לננאי אני דורש זאת, לא היתה אומנותו בכך, ולא היה כלל מוכשר ומסוגל לעבודה נמהרה ונחפזה כזאת. טרם נכנס למערכת "המליץ" לא היה סופר-קבע, פועל-ספרותי. בהכנות רבות היה כותב את שיריו או מאמריו, כותב ומוחק, כותב ומתקן, כותב ומניח על שלחנו, ואחרי זמן ידוע ישוב עוד הפעם אל אשר כתב מכבר ומסתכל בעין בוחנת בכל אשר יצא מעטו, והוא מדקדק בכל מלה, לומש כל מבטא ושוקל בפלס כל משפט ומאמר בזהירות נפרזה. והנה על סופר כזה, שלא היה בשום אופן כן-דורנו, נתנה משרת עורך עתון יומי, הפרופיסור הצרפתי באָלל אומר על הסופרים הוקנים, המסננים והמצרפים כל מלה ומלה ומדקדקים יתר על המדה והיכולת עם כל מבטא ומבטא, שהמה משוגעים אמתיים בדבר זה. גארדאן אמנם לא היה מדקדק במבטאיו עד לשגעון אמתי, אך מעין שגעון כזה היה גם בו. עתה שוו נא בנפשכם את מצבו, בשעה שמשדרר האותיות עומד על גבו ומאיץ בו לכלות מאמרו, למען לא יתעכב הגליון בדפוס! אמנם מאמריו של גארדאן עצמו בהמליץ, בימי היותו העורך, מעטים היו במספרם, אך גם המעט הזה היה, כאמור, לא לפי כחו ויכלתו. ובכל יום ויום נדמה לו, כי הוא "רובץ תחת משאו". ומה יש להתפלא כי לא סרה התלונה מעל פיו ומעל עטו כל ימי היותו עורך "המליץ". גארדאן מתאונן, באחד מעלוניו, על הספרות היומית כדברים "נמלצים" כאלה: "גם הסופר אשר כבר ישבה באיתן קסתו ויפוזו ורועי ידיו, גם הוא כעת לא יעמוד במשבר בנים בעת יהפכו עליו ציריו ללדת ששה בכרם אחד; והיו תוצאותיו יוצאי חפזון וילידי בהלה, אשר אין להם תפארת מעושיהם ולא תפארת לו מן האדם". ועוד במקום אחד יתלונן, על כי "הסופרים מצוין אצל הקוראים כתרנולין והמילין בכל יום". כאשר הוציא "המליץ" היומי את שנתו יאמר יל"ג אל קוראיו, בצאת השנה, (המליץ שנת 1887 גליון 145): "בבוא ההכרח להפוך גם את "המליץ" למכתב עתי יומי נגשנו אל המלאכה בכובד ראש ובמרוך לב, כי פחד העבודה הקשה אשר שמנו על שכמנו נפל עלינו. ובאמת קשה היתה עלינו העבודה בשנה היוצאת היום ונפתולי אלהים נפתלנו עד אשר יכולנו עמוד".

את חובתו הראשונה בתור עורך ראה גארדאן בסלסול השפה ובקשומה, במאמריו עצמו ובמאמרי סופריו, ופעמים רבות נעשתה אצלו השפה לעיקר והרעיון למפל. וגארדאן מכאן באחד ממאמריו הראשיים, מדוע הוא מדקדק כל כך בתפארת הלשון העברית:

„שמה"ע העברי הוא גם ספר העשוי להתלמד בו לבני הנעורים את סגנון לשוננו ולמשוך בשבט סופרים, ועל הסופר והמוציא לאור את מכה"ע להוזהר לכתוב עברית כהלכתה, בטהרת הסגנון ובדקדוק הלשון. כי אם יחטא הסופר בשפתו ויהיו דבריו מבלבלים ומנומגמים אשר לא כרוח הלשון והטעם הטוב. הרי הוא חוטא ומחטיא את הרבים, כי יבואו התלמידים הבאים אחריו וישתו את מימיו הרעים, ושבתא כיון דעל על" (המליץ שנת 1887 צד 1529).

טהרת הסגנון! רגילים אנהנו לחשוב כי פירושה של „טהרת-סגנון" הוא — סגנון מאוחד, מוצק, טהור ונקי מתערובות זרות. כמדומה לי, כי סגנון כזה בודאי לא היה לגארדאן. סגנונו העברי ב„המליץ" היה תמיד מעורב בהסגנון הארמי ושניהם משמשים במאמריו ובעלוניו בערבוביא. סגנונו, מלבד שלא היה טהור, לא היה מעולם גם מאוחד; מבטאיו, מליצותיו, ניביו ופתגמיו היו מדובקים דבק מלאכותי ומקום התפירה היה תמיד נכר. נפלא הוא הרבר, כי גארדאן בתור עורך „המליץ", שהקפיד מאד בדקדוק לשונו ובתפירת מליצותו, למען יתלמדו הנערים לכתוב עברית נאה ומהודרה, — גארדאן זה לא הקפיד כלל לנבל את עטו באותו „המליץ" עצמו באופן מגונה מאד. למשל, ב„הצלוחית של פלייטון", ב„המליץ" שנת 1887 גליון 76, יספר גארדאן, כי „יש זונות שונות בעולם. יש זונות צנועות ויש זונות חצופות". והוא הולך ומבאר את ההבדל שביניהן באריכות לשון וב„טבעיות" גוראה, שהיתה יכולה להיות למופת גם להסופרים ה„טבעיים" הלועזים. ובכלל לא היה גארדאן נוהר לדבר בלשון נקיה, ואם היה אחד מסופריו מנבל את עטו, היה רגיל להוסיף עוד בין השיטין „תבלין" גם משלו. כידוע להאנשים שעברו אתו בבית מערכת „המליץ". גארדאן העורך אהב לכתוב את כל מאמריו בלשון מקושטת ומסולסלת, ויאהב את הסופרים-העוזרים היודעים להשתמש „בתפירת המליצה" העברית, גם במקום שהיא למותר לגמרי. אך מעולם לא הקפיד לא במאמריו הוא ולא במאמרי סופריו, כי ידברו בלשון מדויקה ומכונה אל הרעיון. והנני להביא דוגמאות אחדות ממאמרי ילגי ב„המליץ", למען הראות, עד כמה היה מדייק בלשונו וזהיר במבטאיו. הוא רוצה לאמר על אחד הרבנים, כי מבני עליה הוא, ויאמר: „הרב הזה הוא מבכוורות רבנינו ומחלביהן". הוא רוצה לאמר, כי המחבר כתב הערה בשולי הגליון, ויאמר: „פנה לו מקום בספרו בהערה בשולי היריעה תחת כרכב המזבח אל שפך הדשן" (המליץ משנת 1886 גליון 17, בהמאמר הראשי: „מי ירפא לך"). הוא רוצה לאמר, כי שייר הרחיב את דבריו בספרו „ערך מליץ" ויאמר: „ספר ערך מליץ של הרי שייר דל אשר הרחיב מקום אהלו ויריעות משכנותיו הטה עד אין קץ" (המליץ שנת 1887 צד 319). ברצותו להגיד כי ה' ראדנער יודע לכתוב עברית, יאמר: „מצד סגנון הלשון אין להכחיש כי זרוע המעתיק מושלה לו בשפת עבר ותשב באיתן קסתו" (המליץ משנת 1886 צד 284). ואלו הפצתי, הייתי יכול להרבות בדוגמאות כאלה עד אין-קצין. וסגנון עברי כזה רצה גארדאן ללמד מעל עמודי „המליץ" לנערי בני ישראל. —

גארדאן היה סופר מצוי, אך יותר מכל — „בעל מליצה" מהטפוס הידוע שברור העבר. הוא לא שם לבו למה שיאמרו „הבריות החדשות" על מאמריו ועלוניו, הוא לא היה מתכוון למצא חן בעיני אותם צעירי הדור, שיש להם טעם ספרותי מחונך ומפונק, כי אם הטה און למה שיאמרו על מאמריו וקני הדור, נשואי-הפנים „בעלי-בתים", „בעלי-יכולת", אשר רב כחם לכתוב מליצות ולנאום נאום. בצאת השנה ל„המליץ" היומי ימצא בו קורת רוח ויאמר: „ונאמנה עלינו עדותם של רבים ושלמים נבוני דבר ובלתי נושאי

פנים, כי לא יגענו לריק ולא ילדנו לבהלה; וכמופת לרבים נסתפק להביא דעת בר סמכא אחר, הוא המנוח ה' לעאָן ראזענטהאל ז"ל, אשר דבר אלינו פעמים רבות בפה ונס במכתב כי נחה דעתו מאד בהמליץ היומי. . . . (המליץ שנת 1887 עד 1528). עדותו של ראזענטהאל הוקן היתה כל כך יקרה ונאמנה בעיני גארדאן, עד כי יספר עליה בשמחה רבה באחד ממכתביו להוקין: ". . . ואולם באמת מצא הפולישון הזה חן בעיני רבים. שמע והשתומם. אתמול בכ"ה כ"ג. . . נגש אלי ראזענטהאל ויתפשני בידי וישני הצדה ויאמר: לא אוכל להתאפק מהודות לך על צלוחיתך החדשה. צוף דבש אמרי נועם. תודה גדולה לך על זה" (אגרות יל"ג ח"ש צד 153). כמה קטנות-המוחין, כמה "בטלנות" יש בהתפארות זאת.

כל זמן שהיה גארדאן עורך "המליץ", לא נתן להסופרים וגם לצי"ב להשמיע מעל עמודיו חרפות ונדופים או לשפוך איש על רעהו בו ולענן. פני "המליץ" הספרותיים שנו בכל לטוב, והננו חיבים תודה ליל"ג לא רק על הדברים הטובים והמועילים שהדפיס ב"המליץ" משלו ומשל אחרים, כי אם גם על הדברים שלא הדפיס, כי בימיו נתמעט ב"המליץ" מספר המאמרים הריקים לגמרי, אשר לפני זה הרחיקו מעליו כל קורא בעל-טעם.

בזמן היות גארדאן העורך לא נעשה עול לסופרי "המליץ"; המאמרים אשר היו נשלחים על שמו לא אבדו לעולם — דבר שהיה מצוי בבית-מערכת "המליץ" — כי גארדאן היה שומרם כבבת עינו, ואם לא נדפסו הושבו לידי בעליהם. הסופרים קבלו תמיד תשובה על דבריהם — והוה דבר גדול בירדקציה עברית — וגארדאן לא עשה מעולם במאמרי סופריו כאדם העושה בתוך שלו. אמנם גם הוא הרבה לתקן ולשנות במאמרי סופריו כל דבר אשר היה צריך, לפי דעתו, תקן ושנוי. אבל מעולם לא הכניס מדעותיו או מעניניו הפרטים במאמרי אחרים, ואם המאמרים שהיה מקבל היו כתובים ברוח הגיון ובשפה מדוקדקה, אף אם לא לפי רוחו, לא היה משנה בהם אף כקוצו של יוד. כאשר שלחתי ליל"ג מאמרי "גסיסת הסופר", ובו היה כתוב מפורש, כי הסופר הגוסס הוא פריץ סמולנסקין, מצא גארדאן, כי הרביתי בתהלתו של עורך "השחר" וכי עשיתיו לאחד מגבורי האגדה, בעוד שהכל יודעים את סמולנסקין והוא קרוב לנו בזמן, לכן היתה עצתו, "לבל אזכיר את שם סמולנסקין מפורש בכל המאמר, כמו שלא נזכר שמו של הקבי"ה במגלת אסתר", וגם יעצני למחוק עוד פרטים ודקרוקים אחרים, ולתכלית זאת שלח אלי למאָסקווא עלייהגהה ממאמרי, למען אעשה בו בעצמי את השנוים שהיו דרושים להעשות לפי דעתו. ודבר כזה לא נשמע עד גארדאן בירדקציה עברית, כי ישלחו את עלייהגהה להסופר (המאמר "גסיסת הסופר" היה כמעט מאמרי הראשון). למען יעשה הוא בעצמו את השנוים הדרושים בו. מי מן העורכים היה שואל לפנים גם פי סופרים זקנים ומפורסמים, כבזוא לשנות בדבריהם את הדרוש ושאינו דרוש, ומי היה שם לב אחרי כן לזעקותיהם? "הולשה ספרותית" אחת היתה לגארדאן, כי אהב להכניס משיריו הנדפסים במאמרי סופרים מתחילים, כמעט בעל כרחם. ומה השתוממתי לראות, בשלחו אלי עלייהגהה ממאמרי הנ"ל, כי במקום אחד כתוב על הגליון בכתב-ידו: "אילו הייתי אני כותב המאמר, הייתי אומר, המשורר אומר:" — ופה הוא מביא אחרים מחרוזי. בשנים שהיה יל"ג עורך "המליץ" נזכרו והובאו שיריו ברוב העלונים.

בחושו הספרותי היה גארדאן מכיר מתוך שורות אחרות, למי מהסופרים המתחילים יש כשרון ולמי אין, ואם מצא באחד מצעירי הדרו סמני כשרון ספרותי, היה מקרבו

להספרות העברית ע"י מכתביו. ולו אנו חייבים להודות על בעלי הכשרונות האחדים שנראו ב"המליץ". דעתו הרחבה בהספרות העברית העתיקה והחדשה, ידיעותיו ההגונות בשפות חול ו"בל שיריו" — שזו עליו הוד והדר בעיני אלה מצעירי הסופרים העברים שהשכלתם היתה "אירופאית", ובחפץ לבב עבדו צעירים כאלה תחת דגלו ב"המליץ".

בימי היות גארדאן עורך "המליץ" שם לבו ביהוד אל החלק הספרותי שבמה"ע הזה, כלומר אל הפוליטון. הפוליטונים הספוריים של יל"ג עצמו אין להם ערך של מלאכת-מחשבת וטוב טעם, וכל ערכם הספרותי אינו אלא בשפתם, מהתלותיהם ועקיצותיהם. כי מספר לא היה גארדאן מעולם ובנתוח נפש האדם ויצרי לבו לא מצא את ידיו ורגליו. הפוליטונים אשר כתב בשם הכולל: "צלוחית של פליטון" לקחים היו מחיי היהודים של ה"תחום" ומלאים חרודים חריפים והלצות יהודיות, וכוחים ושיחות עם הקורא, התולים ומליצות מכל המינים וגבוב דברים סתם, בלי חק ומדה ובלי רגש יופי. העוקץ והדבש, הנשיקה והנשיכה, הלהג והלעג היו כרוכים ומחוכרים בכל "צלוחיותיו". מעלתן היותר גדולה, כי בהן נראה פעמים רבות גארדאן המוכיח והדובר אמת לעמו ומגיד ליעקב פשעו וחטאותיו, בלי כל נשיאת פנים ובלי כל התחכמות יתירה, ובכל מקום שנגלה גארדאן לפנינו כמגשר ומוכיח קשה, שם גראתה גם נשמתו היתרה ושם נגלה תוקף כשרונו הספרותי. והסרוגם היותר גדול של הפוליטונים הנורדוניים, אשר רבים מן הסופרים העברים לקחום להם למופת ולדוגמא לעשות כמתכנתם, הוא להגם הרב וגבוב הפסוקים זה על גבי זה.

והא לכם דוגמאות אחרות:

"ערב פסח היום, יום אזורי ועברה וחרון אף, יום מהומה ומבוסה ומבוכה, כל העיר כמקרה, כל הברכים תלכנה וכל פנים קבצו פארור . . . בין המשקוף והמזווה יבנו החלונות, עיני הבית, על כבודם כי גלה, על עדים אשר התנצלו, הלא היא שכבת האבק והרפש אשר יתעלם עליהם כל ימות השנה . . . בשעת המגפה הזאת אל יהלך אדם בצדי הרכים. נטה לך גם אתה ידידי הקורא ורד אל אמצע הרחוב פן יקרך כמקרה בן המדתא, בהרכיבו את מרדכי באסרטיא דמתא, או יהיה בך הפך מן היבם של רבה, כפרק "ביצד הרגל" ובפרק "הבא" (המליץ משנת 1886 גליון 28: צלוחית של פליטון).

"תדמה נפלה עלי ואישן שנת עועים. לא ידעתי מי ומה נסך עלי רוח תרדמה. השבץ אחוני ואפול על פני וארדם. הרגשתי כי אפשוני חבלי מות אבל נר אלהים טרם יכבה בי; הרגשתי כי מקור דמי עמד. רוחי כלה, ידי ורגלי לנחושתיים הונשו. גרוני נחר ולשוני מודבק מלקוחי. אבל עוד חושי בי וחררי לבי יצפנו דעת: אני ישנתי ולבי ער." (המליץ שנת 1880 צד 3).

דוגמאות כאלה ועוד יותר מזוהות ומתמיהות מאלה ימצא הקורא כמעט בכל הפוליטונים של יל"ג.

בימי היות גארדאן עורך "המליץ" היה הוא גם המלאך הממונה על בקרת ספרים. כשרון מבקר חרוץ, בעל טעם דק, לא נגלה בו מעולם. בהפרק "בינה בספרים" שקבע ב"המליץ" הועיל להמחברים העברים, כי העירם על שגיאותיהם בדקדוק הלשון וחטאותיהם לרוח השפה העברית, והערותיו בנידון זה היו יקרות מאד. יל"ג התנהג את הסופרים המבוקרים בדרך ארץ ובכבוד גדול ולא השפיל מעולם את הסופרים המתחילים ויודה

בהדברים הטובים אשר כתבו. בכלל, דברי בקרתו הנשמעים תמיד בנחת היו הויון יקר בספרותנו העתית. אבל מעולם לא נסה נארדאן לברר ולנתח את תכן הספר המבוקר ועצמותו של הסופר הנידון, כשרונו ויחוסו ליתר הסופרים, וכדומה. להסופר או הספר שמצא חן בעיניו היה מפור. תהלות ותשבחות בסגנון המליצה המיוחד לו, ובוה יצא ידי חובתו. והנני מביא בזה דוגמאות אחרות מסגנון בקרתו:

„נמצאו דבריה (דברי המגלה אשר הוא מבקר) ואוכלם ויהיו כפי כדבש למתוק... וכה דמיונו (של הילד הקורא בספר זה) כאריה יכסוף לטרוף; ההוא (הילד הקורא) יקרא בספר הזה ולא יבא מתק שפתיו כמים בקרבו וכשמץ בעצמותיו ולא יקה מוסר השכל ויוסף לקח ולא יתענג על מרברו הנאוה... כי הלשון לשון הנביאים הראשונים והמוסר מוסר שדי, מתוק לחיך ומרפא לנפש“ (המליץ שנת 1887 צד 1474).

על „הכנסת“ של שפ”ר יאמר י”ג: „אוצר נחמד ושמן, מלא זנים מרקחים, יער בציר צומח עצי פרי ופרחים“ (המליץ שנת 1887 צד 2340).

„שאלנו את המחבר מדוע כותב הוא רעומה בעי ובתורה כתוב ראומה בא; אין זה כי אם לפי שנערה יפה היא, לכן נתן עין בה“ (המליץ שנת 1887 צד 861).

להרבות דברים על ערכה של בקרת „פרימיטיבית“ כזו — אחשוב לתמימות יתרה. ברלין.

ר. בריינין.

גר-צדק

(מסורת)

גֵּרָף פְּמָצְקִי, גֵּרָף פּוֹלְנִי	רָם הַיַּחַשׁ, יַחַשׁ אֲבוֹת.
לֹא אֲחֻזּוֹת, לֹא אוֹצְרוֹת	לְאֵלִים גַּם לְרִבְכוֹת:
לֹא עֲבָדִים עֲבָדֵי עוֹלָם,	הָאֱמָלִים הָאֲבָרִים.
נִפְשָׁם שְׂחָה לְעַפְרֵי אֲרִיץ,	גַּם מְרָמָם לְאֲבָרִים.
לֹא הִיבְלִים בְּלִילֵי יָפוֹ,	קֵן בָּל תִּנְאֹה, בָּל תּוֹעֵבָה.
סָבִיב לְמוֹ הָאֱהָלִים,	אֱהָלֵי מַחְסוֹר וּמַעֲצָבָה:
הָאֲבָרִים בָּם יִנְחֹוּ,	הָעֲבָדִים יִגְעֵי כַח.
גַּם „מִיְהוּדִיו“ שֵׁם נֶאֱחָזוּ	בְּבִמֵי מְלוֹץ וּמְרוֹחַ.
שֵׁם הַיְהוּדִי, נִדְרָד נְצַח.	מָצָא מְקוֹם לְמִנְחָתוֹ.
וּבְשִׁבְרֵי דִרְתוֹ שָׁמָּה	לְקַח מִנּוֹ אֶךְ — נִשְׁמָתוֹ.
הוּא הַרְזִיבֵל, הוּא הַנּוֹכֵל,	הוּא הַזּוֹחֵל בַּתּוֹלְעָה.
הוּא הַיְצוֹר בְּלִי לֵב, בְּלִירְגֵשׁ,	הַמְתַּגְלָגֵל תַּחַת שׂוֹאָה:

הוא המְשׁוֹרֵר לְאֲדוֹנִים	שִׁיר "הַאֲהָבָה בְּתַעֲנוּגָה"
הַמְנַצֵּחַ בְּגִיטוֹתָיו	שִׁיר אֲמַתוֹ קִינּוּתָיָהּ . . .
וּמַסְכִּיב הַגְּאִיּוֹנִים	מֵה-יִצְחָקוֹ מֵה-יִגְלוֹ!
"שִׁירָה, שִׁירָה, בְּלֵב אֲרוּר!"	הָאֵר פָּנִים לֹא יוֹאִילוּ.
וּבְהִכְנָעָה הוּא אֹז וְכָרַע,	הוּא אֹז יִשְׂרָאֵל - אִי-שָׁמַיִם!
אִי הַנְּפֶשֶׁת הַיְהוּדִיָּה,	נֶפֶשׁ עִם הַחֲשֻׁמוֹנָאִים?
אִי הַרוּחַ, אִי הַגְּאוּן,	גְּאוּן גְּבוּרֵי יְרוּשָׁלַיִם?
אִי הָעֵינַן אֲשֶׁר לֹחֶטֶת	סָכִיב צָרִים הַרוֹזְמִיִם?
אִם מְגֻזַּע הַגְּבוּרִים	יֵצֵא נֶצֶר עִם הַשְּׁפָנִים?
אִם מִשְׁרָשׁ הַעֲנֻקִים	יִפְרוּ אֶף תּוֹלְעִים קְטָנִים? -

* * *

גֵּרָף פְּטָצְקוֹ רַב הָעֵשֶׂר,	רַב הַגְּאוּן, גְּאוּן אֲבוֹרֵי
לֹא בֵן יְחִיד מִחֲמַד עֵינַן	וּבְמַרְאֵהוּ מֵה-נְהַדְרֵי.
שֶׁפֶל הַרוּחַ, גְּדֵל הַנְּפֶשֶׁת,	רַב הַבְּשָׂרוֹן, רַב הַתְּבוּנָה.
לְבוֹ מְלֵא תֵם הַנְּעָר,	אֲהָבָה, חֶמְלָה וְחִנּוּיָהּ;
הָעֵינַיִם - עוֹלָם מְלֵא	עוֹלָם בְּלוֹ אֹזר זְרוּעַ,
אֶף עֲצָבַת תַּעֲיִב אוֹרֵן	וּבְמַחְשָׁבוֹת הוּא שְׂקוּעַ . . .

וּמַסְכִּיב הַגְּאִיּוֹנִים	כִּי יִצְחָקוֹ כִּי יִצְהָלוּ,
עַל מִשְׁבַּתֵּי הָאֲמֻלָּיִם	כִּי יִשְׂרָאֵל יִתְהוֹלְלוּ,
מֵה-יֵעֲצֵב, מֵה-יִסְעַר,	מֵה-יִתְחַמֵּץ לְבוֹ פְּנִימָה,
נִטְפֵי דַמְעָה עַל עַפְעָפוֹ	וּפְנִיָהוּ יַעֲטוּ בְלִימָה . . .

בְּדָד, דָּמָם לַפְּנוֹת עָרֵב	הַלוֹף יִלֶּךְ לֹא לְשׁוֹת,
וּבִשְׂדֵה וּבִיעַר	סוֹכֵב הוֹלֶךְ שׁוֹאֵף רוּחַ;
סוֹכֵב הוֹלֶךְ שׁוֹאֵף רוּחַ	עַד הַלִּילָה - וּבְאֶפֶל
יִשִּׁים פְּנָיו אֶל הָאֵהָל	שֵׁם בְּקִצָּה הַבְּסָר בְּשֶׁפֶל.

שֵׁם אִישׁ שִׁיבָה רַב הַדַּעַת,	דַּעַת תּוֹרַת אֵל שָׁמַיִם,
עַל פְּנִיָהוּ רוּחַ נָעַם,	לְבַת קֹדֶשׁ בְּעֵינַיִם.

ובלילה ובלילה, אל האהל, אל היהודי,
חרש יסור מן הער, בן הגרף, הגרף הגער.

ובספר שם הער תורת חסדי, אהבת צדק
שם הפרה, פרח נעים
שם הנפש, נפש רכה
תרום, תעוף הלאה מעלה
אהבת נצח שם שזררת
עם הזקן יהגו יחד, ילמד שמה מבלי פחד;
ישת לרויה מל שמים,
תרום, תפרש הכנפים —
מקום בוז אין ומשטמה,
ובני עני ילכו רומה . . .

ובלילה ובלילה, ובלבבו העצבת
חרש ישוב הארמונה, עמקי, עמק שם קגנה.

* * *

ליל האביב, ליל ערפל, מתעופפת ומרחפת
ובאפל רוח דממה, על פני תבל הנרדמה.

גם אילון, זו הקריה, שקטה כלה ותנפש
העליזה, ההמיה, ותרדם בךמיה.
גם ברחובות כבוי, בהו, שירי נעם ישמעו.

שירי נעם — גם הרוח, תדם רגע, מתענגת
רוח קרה, הנשבת, ומענגת ומרוממת, —
על השירה המעצבת, השואפת למעון נצח
שירת נפש הערנת, ובשירתה מתמוגגת . . .

שם בחצר — בית המדרש, ובפנה אור זרוע,
שם אברהם גר-הצדק, ילמד, ישיר אף ונוע.
ויגון נעם במנגינה, תעל, תרד בקול ודממה, —
ככה תשיר בי תפרד, ממעון מרום גם הנשמה...
ככה ילמד יום ולילה, ובמעמקי ים התורה,
יצלל, יעמיק, יעל פנינים, פניגי דעת, פניגי אורה.

* * *

השלה

שָׁם בְּרַחוּבוֹת עִיר אֵילָוִן רַב הַשְּׂאוֹן. רַב הַפֶּסֶחַ.
"גֵּרָף פֶּטְצָקִי" גֵּר-הַצֶּדֶק עַל שְׂפָתַיִם נִשְׂאוֹ יָחַד:
שׂוֹנֵא נֶפֶשׁ עִם הַיְהוּדִים. רַב הַנְּאוֹן. גִּדְלֵי שְׁנֵעוֹן.
לֹא בֶן יִקָּר - גֵּר יְהוּדִי! כָּל לֵב מְלֵא בַתְּמָהוֹן.
יַחַד יִהְיוּ הַפּוֹלְגִים וּבְרַחוּבוֹת יַתְגַּדְדוּ.
רַב הַקֶּצֶף - וּבְכַתְּמוֹ כָּל הַיְהוּדִים מִה-יִחַרְדוּ!
וּבְמַעַרַת בֵּית הַכֶּלֶא שָׁם עֵבְרִים יִסְתַּפְּפוּ.
וְהַמּוֹן זְכוּבִים, זְכוּבֵי זַעֲנָה שָׁם יִשְׂרָקוּ וַתַּעֲוֹפּוּ:
וּבְמַעַרָה רוּחַ קָטָב רוּחַ רָקֵב מִחֲנֹק נֶפֶשׁ.
קִירוֹת עֶפֶר מֵה רֶטְבִי הַמְרַצֶּפֶת - מִיט וּרְפִישׁ;
וּבַפְּנֵה שָׁם הַשְּׂמִמִּית קוֹרֵי רֶשֶׁת אַט אֲנֶת.
תַּלְךְ בְּטַח תַּצוּר צִיד וּבְדֶשֶׁן מִתְעַנְּגַת.
וּבְאֶפֶל יוֹשֵׁב שָׁמָּה אַסִּיר אִסוּר בְּנַחֲשֵׁתַיִם.
גֵּר-הַצֶּדֶק - אֵךְ רוּחְהוּ תַמְרוֹא עַל לְמַרוֹם שְׂמִיִם.
אֵל הַעֲדוֹן שָׁם מִמַּעַל גִּילַת נֹצֵחַ לֵה גִשְׁקֶפֶת.
בּוֹ הַזֶּהֱרֵ, זֶהֱרֵ שְׂדֵי - שָׁמָּה, שָׁמָּה הִיא שְׂאֵפֶת...
שָׁם שְׂאֵפֶת בּוֹ הַנֶּפֶשׁ מְבוּר אֶפֶל קֹן-צִלְמוֹת. -
הֵם! קוֹל דּוֹפֵק מִשְׁקֵנֶשֶׁק... וּבְהַמּוֹלָה שָׁם סוֹכְבַת
דָּלַת בְּרוֹזַל עַל צִירִיָּה; חֶבֶל שׁוֹמְרֵי בֵּית הַפֶּסֶחַ.
כְּאוֹ פְּנִימָה עִמָּם אִשֶׁת רַמַּת קוֹמָה וַיִּפֶת תֹּאֵר.
וּבִילָלָה תַתֵּן קוֹלָהּ: "שׁוּב, בֶּן יִקָּר, שׁוּב אֵלֵינוּ!
"שׁוּבָה, שׁוּבָה, בֶּן קִשָּׁה עֲרָף, שׁוּב לַחַיִּים וְלִדְתֵנוּ!"
- "נֶפְשִׁי תִבְחַל חַי אֶרֶץ, הַשְּׂמִימָה הִיא שְׂאֵפֶת.
"וּמְמַרוֹם פֶּה בְּאֶפֶל גִּילַת נֹצֵחַ לֵי גִשְׁקֶפֶת:
"הִבֵּה! - גִּישָׁא קוֹל בְּפֶה - הִבֵּה, אֲעֵבֵר בְּלִהְבֵת
"הַמְצַרְפֶּת וּמְטַהֶרֶת סִיגֵי נֶפֶשׁ הַדְּאֶבֶת!
"אֵז לְמַרוֹמִים תַּעֲוֹף, תִּדְאֵ תִשְׁבַּע נַעַם, גִּיל וּגְגֹהוֹת.
"נַעַם נֹצֵחַ, זֶהֱרֵ שְׂדֵי - עִיגֵי רוּחֵי הַן הַרְזֹאוֹת!"

אור הבקר, בקר עבות, וברחובות בקר המונים,
 רעש אוסף, קול מרפבות, וברוח הד פעמונים;
 עם הארץ, הפולנים, לאלפים יקהלו,
 ומסיהם יז תקצה, שם הבוגד יקללו.
 שם הפהגים יצערו, עינם תפיץ אפל שגאה,
 ומרחוק בקר יריחו, ריח קרבן אל הקנאה.

תעל תקיא תמרות עשן, תשרק, תרום הלכהכת,
 ובמחולות האבדון, יחל ירקוד בזה המות, —
 אצלה נצב אסיר עני, אף מבטיו על נשיו;
 ובמעמקים כל רגשותיו, שם למרומים מה-יכליו!..

הם! ההגמון ירעים קולו: "שובי, שובי, נפש ממאה,
 ממעמקי הגהנום, מערפלי ארץ שואה! . . ."
 אף האסיר שפתיו געות: "שמע ישראל... וברב בזה
 השלך פתאם אל הלהב, אשה ריח הניחוח . . .
 שמואל ליב נארדאן.

מארץ ישראל.

(א — סוף)

גדרה. כשלושה רבעי שעה מעקרון נגבה מערבה. המושבה הזאת היא ביחוד מושבת חו"צ, כי ידיהם יסרוה ויתמכוה עד היום הזה. גדרה נוסדה לפני שנים עשרה שנה. שמה אדמתה הוא כשלושת אלפים דונם. חציה ראויה לזריעה וחציה לנטיעות. אם אמרתי לספר בפרטות את דברי ימי המושבה הזאת, יארכו דברי מאד, כי באמת דברי ימי גדרה קשורים בדברי ימי כל הישוב, ועל כן אסתפק בזה אך בדברים אחרים.

הראשונים אשר התישבו בגדרה היו צעירים מחברת "בילוי", היא החברה אשר הרעישה את עולם הישוב בראשית יצירתו. שנים אחדות סבלו המתישבים הרבה מאד מאד: בתים לא היו להם לשבתם וכלם יחד ישנו בבית קטן שפל וצר; האדמה לא התחלקה עוד לחלקים והיו צריכים לעבוד בשותפות; גם במה להחיות את נפשם לא היה להם, כי לא מצאו עבודה דים, ושכניהם הערבים הציקו להם מאד. כן סבלו עד בוא ה' ק. ז. ויסוצקי לא"י בשנת תרמ"ה ויחלק את האדמה להמתישבים, אף הרבה את מספרם בתתו חלקי אדמה עוד לארבעה צעירים, וכלם קבלו או בהמות, כלי עבודה, תבואה לזריעה ומספוא לבהמה וגם תמיכה למחיתם. והאדמה לא טובה כלה לזריעה, ותמעט תבואת שדותיהם מכדי מחיתם ויצטרכו עוד לתמיכה ויחלו או לנטוע להם גם כרמים על האדמה שאינה ראויה לזריעה. לפני שמנה שנים השיגו רשיון לבנות להם בתים, ומעט מעט בנו להם כלם, בעזרת חברת חו"צ ברוסיא, בתי אבן טובים ומרוחים לשבתם ורפתי אבן לבהמתם, וישעו להם כרמים יפים ונהדרים, מרהיבי עין, הנותנים ענבים טובים מאד, ומצבם הוטב הרבה.

המושב עומד על גבעה נשאה הנראית למרחוק, האקלים בה טוב. רוח הים הקרוב מחליש את להט קרני השמש, ובכלל תחשב גדרה בין המושבות היותר יפות בארץ. מספר המשפחות היושבות בגדרה עולה לארבע עשרה ומספר נפשותיהן כשבעים, מהם תשע שנשתכללו על ידי חו"צ, והשאר הם "יחידים" שנתישבו בכח עצמם. לבר אלה, היושבים שם ישיבת קבע, יש עוד בעלי אחוזות ונחלות בגדרה, היושבים בחו"ל ונחלותיהם נעבדות ע"י האגרים או ע"י פועלים אחרים שאינם מכני המושב.

בשנה הזאת הרבתה התולעת להשחית בכרמי גדרה, ובכל זאת הכניסו השנה כשמנה עשר אלף וחמש מאות פרנק, שהוא כששת אלפים וחמש מאות פרנק יותר מבשנה שעברה. ולבר זאת עשו גם שדותיהם תבואה לא מעטה. בכלל נוכל לאמר, כי הגדרים יכולים כבר לחיות על חשבון עצמם ולשאת גם איזה חלק בהוצאות צרכי צבור. אך יש מהם אשר הסתכנו בחובות בזמן הקודם, והחובות האלה עם הרבית הם משא כבר

על האכרים. צרכי צבור ומסי הממשלה משלמת לע"ע חברת חו"צ שברוסיא, ומזה נהנים גם האכרים שנשטכללו בלי עזרת אחרים.

בגדרה יש ב"ס קטן ובו מורה אחד, ומלמדים לע"ע אך עברית. אמרתי "לע"ע", כי חפץ יחפצו בני גדרה ללמד את בניהם שפה אחת אירופית, כלומר צרפתית, כי אינם יכולים ואינם חפצים להיות "אכורים" כל כך, לקשר את בניהם בעל כרחם אל הארץ, שלא יוכלו לעובה, ולדעתם אי אפשר להיות ולהתקיים בלא שפה אירופית.

בגדרה יש באר מים וסביבה ניא נחמד הנועד לנטיעות הדרושות השקאה. לע"ע לא נטעו עוד כל נטיעה בניא הזה, כי קשה להוציא מים בידים ככל הדרוש לזה; אולם אם יעמידו מכונה להעלות המים, ויכלו אז לנטוע שם עצי פרי או אתרוגים.

הגדרים הם חצים אכרים וחצים כורמים, ולכן רואים אנו שם סימני אכרות יותר מאשר במושבות הנוסדות אך על הנטיעות: הגדרים כמעט אינם קונים צרכי אוכל, כי יש להם הכל משלהם.

באר טוביה (קסטינה). כשתי שעות מגדרה דרומה. שטח אדמת המושב הוא כששת אלפים דונם והיא כלה ראויה לזריעה. האדמה נקנתה לפני שמנה שנים ע"י פקידי הברון בעד חברת אכרים מבסרביה, אשר עלו להתישב על אדמת הנדיב עפ"י תנאים ואופנים מיוחדים. אך מפני המריכה שפרצה בין המתישבים ובין פקיד מושבות יהודה בזמן ההוא, עזבו את המושבה ואת הארץ וישבו לארץ מולדתם. בעת האחרונה קנו את המושבה הזאת חברת חו"צ ברוסיא ביחד עם חברת חו"צ אשר בפריז, להושיב בה פועלים, מאלה אשר עברו עד כה אדמת אחרים בא"י. עתה מתיסדת המושבה הזאת, ועוד נשוב נדבר עליה, אחרי אשר יתישבו הפועלים שם ויהלו עבודתם.

רמלה. עיר על דרך יפו — ירושלים. בין תשעת אלפי יושביה יחשבו כמאה נפשות יהודים. בימי התיסדות רחבות התישבו בה איוו עשרות משפחות פועלים, אשר עברו ברחבות. ועתה נתמעט מאד מספרם. להרחבת הישוב ברמלה עזר בתחלה ה' נסים בכר, אחרי כן השתדלה בזה חברת "למען ציון", אך לא הצליחו, והישוב הזה הולך ומתמעט, הולך ורל. יושביה, המעטים עתה, עובדים בעקרון, ואחרים מהם בעלי מלאכה. לפי מצב הרבר עתה, אין כל תקוה להישוב שם להתגדל ולהתפתח.

הרתוף, על דרך יפו — ירושלים, קרוב לתחנת מסלת הברזל. שטח אדמתה כחמשת אלפים דונם. האדמה טובה ופוריה ואקלימה טוב ומבריא. את המושבה הזאת קנתה חברת המסיתים זה כשלוש עשרה שנה, בעת שהרבו פליטי רוסיה ורומניה לבוא לארץ ישראל לבקש מפלט להם, ומגמתה היתה להושיב שם יהודים, למען תפוש אותם בלבם. ובאמת נפתו אז להם אחרים וילכו אחריהם ויתישבו בהרתוף, אך בראותם כי המסיתים פורשים רשת לרוחם ולאמונתם, עזבו עד מהרה. ויושיבו שם המסיתים את האחרים מקלי-הרעת שהצליחו במשך הזמן ללכוד ברשתם, אך גם אלה עזבו. והשנה הזאת קנה אחינו יושבי בולגריה, אשר התאחדו לחברה אחת לעלות להתישב בא"י. המושבה הזאת עומדת עתה להתיסד ולכן יהיו היום דברינו עליה מעטים.

מוצא (קולוניא). על רוכסי הרי יהודה, כשעה לפני בואך ירושלים, על יד הדרך. כפר ערבי ובו כרמים וגני ירק אשר שני מעינות מים חיים ישקום. לפני איוה שנים, בימי המהומות, בעת ששער הקרקעות עלה בארץ ישראל מיום ליום, קנו אחרים

מיושבי אחיק ככרת אדמה במוצא. ואחרי כן, אחרי שעבר הרעש, קנוה מהם חברי „בני ברית“ בירושלים ויושיבו עליה לפני שלש שנים שלשה פועלים צעירים, שעבדו קודם לזה במושבות, ויתנו לכל אחד שלשים וחמשה דונם אדמה ויתמכום תמיכה קטנה, כי יוכלו לנטוע כרמים מעט מעט, ואת ענביהם מקוים הם למכור בירושלים לאכילה ולא יצטרכו ליקבים ושוקים ליינם. בשנה הזאת הוסיפו „בני ברית“ להושיב שם עוד פועל אחד. אף קנו שם שני שלישי בית אחד גדול של אחד מיושבי ירושלים, שיש גם לו במוצא כרם ונג'יריק, וחברת חו"צ אשר ברוסיה נתנה בשנה הזאת לשנים מאברי מוצא, שיושבים שם ועובדים בעצמם את כרמיהם, גם פרות אחרות, כי החלב בירושלים לא כוזל הוא, ובמוצא יש מרעה לבהמות. הגננים המומחים שבא"י אשר סירו את מוצא גלו דעתם, כי טובה האדמה וכי גם שלשת הפועלים הנזכרים ייטיבו לעבוד עבודתם. אבל לע"ע מצבם של אלו לא טוב, כי חברת ב"ב תומכת אותם אך בסכום קטן מאד מאד ולא תוכל לשכללם כראוי, אך יש תקוה, כי חברה אחרת תקח בקרוב תחת הסותה את המושב הצעיר והקטן הזה, והיא תשכללו ותעמידו על בסיס נכון.

ירושלים הוא המרכז לישוב הישן, אשר תכונותיו וסגולותיו ידועות מכבר לבני הגולה, ולא לנו פה לעסוק בפרטיו, בסדרי הכוללים הרבים ודרכיהם ודברי ריבותיהם, — כי לא באנו כזה כי אם לצייר את הישוב החדש ואת החיים החדשים ההולכים ומתפתחים, אשר להם העתיד. וסימני התעוררות לחיים חדשים נראו אמנם כה וכה גם בירושלים. על התעוררות הזאת אמר אחד מחכמי ירושלים לאמור: גם בעיר הקדש, אשר בכזה הקדושה היא נרדמה תרדמת מות, אנו מרגישים עתה זיו של חיים, לא בקרב בני הדור הישן, המוסף לישן לו שנתו הכעורה, אשר רק חלומות והזיות הבל מבלבלים אותה מעת אל עת; כי אם בקרב בני הנעורים, מאשכנזים וספרדים יחד, בהם נראה זיו של חיים, של בקשת עבודה מועילה, של רגש היש וכבוד עצמו. ותקוה טובה נשקפה, כי הזיו הקל הזה יתחזק והיה לתנועה של חיים שלמים.

על חזיונות החיים החדשים בירושלים נוכל לחשוב את החברה החדשה: „חברת ישוב ארץ הקדש“, אשר חבריה הם, כמובן, מן הצעירים, ומטרתה לבקש עבודה לחבריה ולהיות להם לעזר בהשתדלותם להתישב על האדמה בתור אכרים. גם בתי הספר שבירושלים, אף כי לא תמול נולדו, מתיחסים יותר אל הישוב החדש. בבתי-הספר האלה שוררות שפות שונות, הכל לפי הארץ שמשם כל אחד יונק: באחד מהם, שאחינו האשכנזים תומכים בו, שוררת לשון אשכנז; בשני, המקבל הספקתו מחברת חכ"ח, יתנו מקום בראש לישפת צרפת; ובשלישי, שצנורות ההשפעה מחברים אותו עם אנגליא, תגבר האנגלית על רעותיה. . . אבל האמת נתנה להאמר, כי בכלם יחד יפנו מקום לא קטן גם להעברית. את המקום הזה אפשר וצריך היה אמנם להרחיב ולהגדיל עוד, אך לא רק במנהלי בתי הספר האשם ולא ברצונם לבד ישונה הדבר לטוב.

רמה, כמהלך שתי שעות מירושלים, לפני שנים אחרות קנו שם חברת אנשים מירושלים חלקת אדמה, כשש מאות דונם, ואחרי עבור בולמוס הקלוניזציה, החליטו החברים להושיב על אדמתם מאחינו התימנים. ולפני שנתים נתישבו שם כאמת שלש עשרה משפחות מן התימנים, ויחלו לנטע כרמים. אך רשיון לנטוע לא היה להם מאת הממשלה, ויפיעו אותם הפקידים מעבודתם, וגם תמיכה לא קבלו כאשר קוו מתחלה, ונוסף

על כל אלה באה עליהם שנת השמיטה הזאת, אשר בסביבות ירושלים שמרו את כל החומרות שהחמירו בזה רבני ירושלים, — ויעזבו התימנים את רמה.

פתח תקוה ויהוד. אל מושבות יהודה תחשב גם פתח תקוה וכתה „יהוד“. ביהוד יש כעשרה בתים גדולים וקטנים ורפתים אחדים. את הבתים האלה בנו מיסדי פ"ת כימים הראשונים, בראותם כי האויר ביהוד טוב, ויבחרו במקום הזה למושבם, מבלי שים לב אל ריחוק המקום מהארמה אשר עליהם לעבוד. כסף לא מעט השקיעו שם אנשים אחדים באשמת מיסדיה אלה, כי אחרי כן הוכרחו לבנות בתים בפתח תקוה, ויהוד הלכה הלוך ושמום עד כי שממה כלה. בעת האחרונה גרו שם משפחות אחרות מן הפועלים שעבדו בפ"ת, אך עתה, בצאת רוב הפועלים האלה למושבות מתולה וקסטינה, היא כמעט שוממה וריקה, כי המשפחות האחרות שנשארו יראו לשבת שם לבדן ותצאנה גם הן. ומי יודע מה תהיה אחרית יהוד, אשר נבנתה בכסף רב ובעמל עזר יותר רב. כי לא על נקלה בונים כפר או מושב בא"י. ויש אמנם יכלת לקנות מסביב לה מעט אדמה מאת הערבים השכנים ולעשות שם איוה מושב לפועלים עפ"י תנאים ידועים. אולי יתעורר עוד מי לחמלה גם על המושב האומלל הזה: הן דברים רבים נפקדו לטובה בעת האחרונה, ואולי בוא יבא גם זמנה של יהוד להפקד.

ופתח-תקוה היא מושבה גדולה. שטחה מגיע עד ארבעה עשר אלף דונם ומספר יושביה עולה עד לשבע מאות! כי „אכרים“ רבים יש בפ"ת שיש להם אך כארבע אמות אדמה. אדמתה טובה גם לזריעה; אך בשנים האחרונות נטע הנדיב גפנים על חלק גדול מאדמת פ"ת ואת הכרמים יחלק הנדיב בין כ"ח אכרים שזכו להתקבל תחת כנפי „חסותו“. רוב האכרים שלא זכו לזה עובדים גם הם בכרמי הנדיב, אך בתור שכירי יום, וגם לא תמיד יתנו להם עבודה. ויש מהם המקבלים תמיכה פחות או יותר מחו"צ. החיים בפ"ת הם ככלל כמו ביתר המושבות, וממנה נוכל לדון איפוא גם על חברותיה. כי על כן, כטרם אחתום את הפרק הזה, אחשוב לנכון להעתיק פה מכתב אחד, אשר כותבו יושב בארץ ישראל זה זמן רב, מראשית התפתחות הישוב החדש, והוא אחד מהנלהבים שבין ח"צ בארץ ישראל. המכתב הזה הוא תשובה לאחד מידידיו היושב בחו"ל, אשר שאלהו: מה היא פ"ת? — והדברים האמורים במכתב הזה יכולים להחשב כגלוי-דעתם של רבים מיושבי אה"ק על מהלך הישוב ומצבו פהוה.

ואלה דברי המכתב:

„מה היא פ"ת? — שאלתני, ידידי, ואני אענך:

„פתח תקוה היא „מושבה“ בין המושבות. השם „מושבה“ קראו חכמי „החובכים“ למקום של ישוב יהודי בארץ ישראל שאיננו לא עיר ולא כפר, או גם עיר וגם כפר, והוא שם של ספק, כמו כוי בכהמה ואנדרונינום באדם. גם פתח תקוה היא מושבה, לאמר: כפר שהוא עיר ועיר שהוא כפר.

„בבואנו אל פתח תקוה נראה בסקירה ראשונה כפר גדול ברוב שדותיו וכרמיו, אדמה טובה ודשנה, הראויה להיות פוריה מאד ומבורכת ע"י עבודה ראויה ומתוקנת. כרמים מלאים גפנים, העלולים לישא פרי טוב לבעלים טובים. — הכל כטיב כפר. ובהיעפנו עין על מקום המושב והנה בתים רבים מאד, צרים ומרוחים, ורפתים בצדם, שיכלים לקבל בתוכם עשירות המעשירות, כי גם מרעה רב מסביב למושב, וסביב סביב נטועים מטעים רבים, העושים אותה מעטה ורקק — הכל כמראה כפר . . .

„ובתוכה אך עיר, בכל הסמנים והציורים שתצטין כל עיר. אדמתה איננה נעבדת עבודה ראויה ומתוקנת. עבודה קבועה ההולכת ומתפתחת בכשרון המעשה ויגיעת בעליה; מלאה היא מסחר, מקה וממכר, בכל אשר בתוכה וגם בה בעצמה: כי רוב שדותיה ונחלותיה אין להם בעלים קבועים ותדירים, תמיד בה קניה ומכירה. הליפין ותמורה, ואין אדם יודע אם עובד הוא ברשותו או ברשות הרבים. מושבת פ"ת נוסדה בתחלתה לשם מסחר, באמצעים ובתחבולות שונות כדרך הסוחרים, ואין המסחר זו ממנה עד עתה, הכל כבעיר גדולה. ואנשיה אינם חיים חיי שלוחה, חיי כבוד ואחדות; כל החיים שבה הם חיים מבהלים של רוגו וחרדה, פחד וראגה ליום מחר, חיים התלויים במאמר אחד של מי שהשוט בידו. . . עבודה ורפיון, יגיעה ובטלה הליפות, והכל על חשבון אחרים, בתחרות וקנאה, — כדרך העיר. בכלל נשמע אך שאון והמולה, נראה תנועה רבה, תנועה תמידית, בלי קצב וסוף, כתנועה הזאת של הגלגל הקבוע, שחזור תמיד ואינו מתקדם אף צעד, ובתקוני ומנהגי הצבור — הכל כמנהג עיר ואם בישראל: התנאות והתנאות, התגדלות והתרברבות, וממילא גם קטטות ומריבות, על שוחט שני, נבאי ראשון, צעיר שנתפקר, נבאי החכרות, נושאי דגל השכלה, מרוממי הרוח, מטיף לרוח הזמן, מודיע בעתונים ומגלה סודות מן החרד וכו' וכו' — הכל כמנהג העיר.

„ובהביטנו אל הרור החדש, אל הצעירים המתחנכים בה, אשר כם תקותנו ותקת הכלל, שעתידים להיות החמר להבנין הקים לעתיד לבוא, — והגם רובם ילדי שעשועים, בנים יקירים, המתפנקים מנוער בפנים חורים וכידים רפות, בורחים מעבודה ואין בהם כל תשוקה ורגש לעבודת האכר, לא בלמוד ולא במעשה. בחדרים הרבים שבפ"ת מלמדים אך גפ"ת וחומש עם פירש"י ואוסרים תנין ולמודי חול, ובבית הספר לומדים שפות רבות: שפת אבותיהם, שפת פקדיהם, שפת הארץ ושפת הממשלה, וגם מדעים שמקומם בשמים או מתחת לארץ, — הכל כבעיר גדולה. . . המסע לאירופה ממלא את מוחם של ילדים רבים ובפרט מוחן של הילדות, רוח „הגדלות" של כל סקיד וגנן, רופא ומהנדס, עושה רושם עמוק בלבם ועל פניהם נראה את הבוז שהם מבזים לאכר ולעבודתו, לחייו ולמצבו; ורוח ישראל ולאומיותו, רוח אהבה לעבודה, לחיים פשוטים, לחיים שקטים ושלוים — וזה להם בכל. בנות המושבה הן בנות תפנוק, שאין רעתן נוחה אלא מהמורה החדשה. אינן מכירות כלל את חובתן להיות לעור וסעד להוריהן בעבודתם, כי זו היא בעיניהן רק דבר שהזמן הרע גורמו, והן הלא חפצות לצאת מבית אביהן ולמצא מנוח בבית „פקיד" שהשוט בידו ולשון צרפת בפיו. השפה הזאת היא המהיה והמכבדת פה את כל יודעיה, וע"כ רבו המצפצפים והמצפצפות צרפתית — הכל כמו בעיר גדולה.

„ובזה פטרתי את עצמי מלהשיב לך עוד על שאלות כאלה שתוכל לשאלני גם ביחס למושבות אחרות, כי אין בפרט אלא מה שבכלל. אולם רק באחת תצטין פ"ת על פני יתר המושבות, כי סאה גדושה של מסכנות, עוני ושפלות נחלקה לה, ולא זכתה הרבה לשלחן המלא של הנדוב, וע"כ רבו בה יותר המיחלים ומצפים לחסדי אחרים, „מיסדים", סוחרים ומוכרים, שבוזשים בה ועושים אותה כרקק, ולעומת זה רבו ביתר המושבות שאר המומים הרבים שנמנו בערים. . .

שמא תאמר רק אשמת המתישבים והאכרים בזה? לא ולא! רוב בני המושבות אינם מעותים בודון את הישרה, אך כל עבודתם היא בלי מחשבה תחלה, בלא אחרות.

בלא מטרה, והעיקר — בלי תכלית בטוחה ונאותה לתועלתם הפרטית ולתועלת הכלל כלו.

„מתי יהיה קץ להמראה הזה? מתי יראה הגרעין שממנו תצמח תשועת ישראל? על זאת אשיב לך תשובה קצרה: כאשר יחדלו המושבות מהיות „מושבות“ במונח המיוחד להם עתה, והיו לכפרים במונח הפשוט של כל עם ועם, והדרור הבא יחונך ברוח היהדות ובהכרה העצמית שהיתה לעמנו בימי קדם“.

יודע אנכי היטב, כי דברי המכתב הזה שהבאתי יפליאו מאד ונס ירגיזו את „החובב ציון“ היושב בחייל ומאמין שיודע את כל הנעשה בארץ ישראל. הנה הוא יודע ממקורם נאמנים, כי הישוב הולך ומתגדל, הולך ומתחזק ושולח ירשיים חזקים עמוק בארץ. עד כי גם רוח שאינה מצויה לא תעקרהו ממקומו; הנה הוא יודע ברור, כי מושבות חדשות נוסדו בשנה הזאת בארץ: קסטינה והרתוף בדרום ומתולה הגדולה בצפון. לרגלי הר חרמון; הוא יודע לנכון כי המושבות הישנות מתחזקות ויוצאות לרשות עצמן וקרוב היום שלא יצטרכו עוד לכל תמיכה; הוא יודע כי היקב בראשון לציון שלם בשנה הזאת במחיר הענבים כחמשים ושנים אלף פרנק יותר מבישנה שעברה; יודע הוא גם זאת, כי את שתי המושבות הקטנות שמצבן היה רע מאד, את וואדי הנין בדרום ומשמר הירדן בצפון, יעמידו על בסיס נכון וחזק בעזרת חברת יקיא (היא חברת הקולוניזציה של הברון הירש), ומכנה הארץ עוד זמירות ישמע. כי ראשי החברה הזאת נותנים צדק גם לישוב ארץ הצבי, ועוד דבר לאט עמו, כי גם בעיני הרוח והידיעהבור הכל הולך טוב. פה בונים „בית-עם“, שם מיסדים בית ספרים למקרא, מתקנים „ערבי קריאה“, ובכל עבר ופנה נוצצות חברות שונות. — ולמה איפוא בא המתאונן הזה להפריע את המנוחה והשמחה הכללית? מדוע ככה נפשו מרה לו? אין זאת כי אם רוע לב!

אמנם כן, רוח רעה נחה מעט על האיש כעת כתבו את המכתב, אולם הדברים אמתיים בעיקרם, כי באמת ישנם דברים שיכולים להביא רוח רעה על כל איש המתבונן אל הישוב מקרוב; דברים הנראים כטובים ושנעשו מתחלה במחשבה טובה ובכונה נעלה, ובסופם מביאים הם רעות רבות וגדולות. הנה, למשל, עוד הפעם פתח תקוה. היו ימים שבכרמי הנדיב נתנו עבודה לכל אכרי פ"ת ויושביה. האין זה דבר טוב שנעשה בכונה לטובה? אולם כלם יחד, כעצל כחרוץ, היו מקבלים שכר אחד קצוב ליום. והחרוץ, בראותו כי רעהו העצל יושב כל היום בחבוק ידיים תחת צל אחד העצים ומשוחח עם רעהו, ואחר כן מקבל גם הוא, העצל, לא פחות ממנו, העובד כל היום בזעת אפיו, — ויחדל גם הוא מעבוד בשקידה. הפקידים רואים את האכרים, כי מקבלים הם שכר ועבודה אינם עובדים, ויחשבו את השכר הזה לנרבה ואת האכרים לעניים האוכלים לחם חסד ומקבלים נדבות יד, והביטו עליהם מנבזה; והאכרים יודעים כי הם מקבלים נדבות ומשלימים במשך הזמן עם הרעיון הזה, אשר בתחלה אולי העציב אותם פחות או יותר, ומתחילים לבקש תחבולות איך להגדיל עוד הנדבות האלה, וחוזר חלילה. אך לו הבדילו מתחלה בין חרוץ לעצל, כי אז היה החרוץ אוכל יגיע כפיו והעצל עזב את מקומו או את עצלותו. — או, למשל, דבר יותר כללי, רב ונכבד מאד הוא לנו ענין החנוך במונח כזה, בחפצנו לשנות מעט את צורתנו, בחפצנו לברא לנו דור אכרים האוהבים את העבודה והחיים הפשוטים והשקטים של עבודת אדמה. בפרט נכבד הוא ענין חנוך הבנות, כי הן תהיינה בעלות הבית, הן תהיינה האמות, הן תהיינה המחנכות את הרור הבא המקוה. „תנו לנו אמות טובות, ונתתי

לכם צבא טוב!" — כן, תנו לנו אמות טובות, המבינות את אשר דורשת מאתן הצלחת עמנו, והיה לנו דור אכרים עברים טובים. גם הנדיב הידוע הבין את הרבר הזה היטב וישם אליו לבו ויהליט ליסד בתי ספר לבנות לבר, לחנכן שם בהסכם לתעודתן בעתיד. ובכן החליטו לבחור מומן לזמן באיוז מבנות האכרים ולקחתן לפריז, לחנכן שם בבית היתומות אשר לנדיב, ללמדן מעט סדר ומשטר, נקיון והנהגת הבית, לפתח מעט את רוחן, למען תשובנה אחרי כן אל משפחתן, אל רעותיהן והברותיהן, ללמד גם אותן כל הדברים הטובים האלה, להרים מעט גם את רוחן, להיות ביניהן ולפעול עליהן לטוב. היש מחשבה טובה וכונה רצויה מזה? ומה היתה האחרית המחשבה הזאת ותוצאותיה?

הבת השבה איננה עוד בת אכר פשוט, היא בת פריז. היא רחוקה מחיי אבותיה ורעותיה כרחוק מערב מזמורה, פריז ממושבה בארץ ישראל; היא יושבת בבית גדול של ארבעה וחמשה חדרים יפים, מתקשטת עפ"י המודה האחרונה שבפריז, לכל פרטיה ודקדוקיה; משנותה גדולה והיא חיה על כן חיים מרוחים מאד; היא מתרחקת מן האכרים, לא תבוא בהכרתם ולא תרבה שיחה עמם, כי היא נחשבת בין מרום עם המושבות, בין הפקידים הגבוהים, והפקידים לא יבואו במשא ומתן עם האכרים הפשוטים; את רעותיה מלפנים, גם אלו שהיו אז יותר נכבדות ממנה, לא תכיר עתה, וגם את הוריה הפשוטים, שאינם מדברים צרפתית ואינם נמנים בין הפקידים, לא תקבל תמיד בביתה, פן יקל כבודה בעיני הפקידים; שפתה היא שפת פריז ובשפת אמה לא תדבר גם עם איש שאיננו יודע צרפתית. וסוף סוף היא נשאת לאחד הפקידים או למי שעתיד להיות פקיד... והיא היא המחנכת את בנותינו, להיות אמות לאכרים! — הבנות רואות את רעותן זאת, הענייה, הפשוטה לפנים, ועתה "מאושרה" ומאשרת את כל הקרוב אליה, — ומקנאות בה ובאשרה, כי זכתה להלקח פריז, וממאסות את חייהן ואת חיי אבותיהן הפשוטים ושונאות את העבודה ואת האכרות ואת השפה שהאכרים מדברים בה, וכל רעיונותיהן וחלומותיהן היא אך פריז וצרפתית. — ומאלה תצמח לנו תשועת ישראל? מהן יולד דור אכרים עברים פשוטים? והברק הזה מעור לא אך את עיני הבנות עצמן, כי אם גם את עיני האבות. כי מי לא יחפוץ להיטיב מצבו ומצב כל ביתו על ידי אמצעי פשוט וקל כזה: לתת את בתו ללכת פריז? וכן תתבוה ותשפל האכרות בעיני האכרים עצמם, ומה תהיה אחריתה? ואולם לוא השיבו את הבת מפריז אל בית אבותיה האכרים, לוא נתנה לה אך משכרת קטנה, כי תחיה ככל בנות האכרים, כי תעבוד גם בידה ותעזור בעבודתה לפעמים גם לאבותיה בשדה ובכרם, כי לא תביט על האכרים מגבוה ולא תבוש בשפת אבותיה, — אז היו המורות האלה יכולות לעשות באמת הרבה מאד לטובת החנוך. עוד משלים רבים כאלה וכאלה יכלנו להביא בזה, אך הישוב "תוסס" עתה, ואסור להגיעו הרבה... תעבור תסיסותו וישקט על שמריו, או אז אולי תעבורנה כל הרעות והמגרעות אשר נראה בו עתה.

קהלות יעקב.

(ג. *)

את השקפתי הקודמת סיימתי בצויר מחיי אחינו בנגב־אונגריא. אם נעבור הלאה על יד גדות נהר דונא (דאָנויא) נבוא לקרן דרומית מזרחית של אירופא, אל הממלכות שנוסדו בימי דור האחרון בחצי האי הבלקני. היהודים היושבים במדינות האלה ברובם על הספרדים יחשבו. כנודע נפרדים אחינו אלה מיתר בני עמנו בארצות פוזוריהם לא רק בשפתם ובהרכבה ממנהגי הדת, כי אם גם בארחות חייהם, בהליכות ביתם, בתכונת נפשם, אופן למודם את התורה והנוך בניהם, סדרי הקהלות, מצב המשרתים בקדש ועוד כמה ענינים שישודם בחיי הקולטורה. ויען כי על פי הרוב מזורים חיי אחינו אלה לבני עמנו אשר בארצות אחרות, לכן אנסה את כחי לתת לפני הקוראים צויר קולטורי מאחינו הספרדים, אשר בקרבם ישבתי ימים רבים, את שפתם השגורה בפיהם דברתי וכל ארחות חייהם תכנתי. ואולם בטרם אדבר על אחינו הספרדים היושבים מעבר לנהר הסאבה מזרחה, אניד דברים אחרים על אדות הספרדים היושבים בארצות הנאורות באירופא.

קהלות קטנות של „ספרדים“ (מובן מאליו שכונתי ספרדים ממש ולא קהלות של אחינו בגליציא, רוס׳, אונגריא ורומיניא, אשר יתפללו ב„נוסח ספרד“) נמצאות גם במדינות אוסטריא־אונגריא. אולם במדינות האלה, אשר בשכבר הימים, כעת היתה יד בית עותמאן רוממה, נמצאו בהן קהלות ספרדיות חשובות מאד, בטלים כעת הספרדים במעוֹסם, כמו שקרה להם גם בערי המבורג ואלטונא אשר בגרמניא. בערים האלה אין להם השפעה על התפתחות היהדות ואין להם חיי קולטורה מיוחדים להם. קיומם בתור „ספרדים“ נראה רק בזה, כי יש להם בית תפלה, ששם יתפללו על פי נוסחם הרגיל אצלם מדורות קדומים. ולא רק בהבדלים הקטנים שבנוסח תפלת חול בין אשכנזים וספרדים תלוי הדבר, כי אם העיקר הוא בתפלות המועדים ומה גם ב„ימים הנוראים“, אשר או הם מתפללים מקובץ פיוטים וסליחות של טובי הפייטנים בישראל. הם אינם מדקדקים לומר דוקא את כל הפיוטים והסליחות שנמצאים ב„מחזור“, כי אם החזן בוחר לו מהם כמות נפשו, ולפעמים טעם בחירתו הוא — הנגון הנעים שיש לו לאיזה פיוט. כן הם נוהגים גם ביום ת״ב, שבוחר לו החזן איזה קינה או סליחה כחפצו. לפעמים מאותן הסליחות והפיוטים שנסדרו ליום צום אחר, או לאמרו בשבת שלפני התענית. כאלו הפרטים אינם מקפידים כל עיקר ואין זו אצלם „שאלת חכם“, אם להחליף „אהללה“ ב„אנסיכה“ כשחל יום א׳ דר״ה בשבת, או באיזה סדר אומרים „הושענות“ בימי חג הסוכות. לעומת זה הם מקפידים הרבה על הנגונים שיש להם לכל המועדים, אשר הם קוראים לזה „חוניא“ וכשם שמקפיד

יהודי אשכנזי או פולני (ובפרט הראשון, אשר לפעמים, אם גם יותר על כל הדת, על נגון „לכה דורי“ בשבת של „בין המצרים“ אינו מותר) על נגון של „הקדיש“ לנעילה, השגור בפיו מימות זקניו וקרמוניו, כן מקפיד הספרדי על הנגון של „זכרנו לחיים“ ושל „ברוך שאמר“ בימים הנוראים. מתיקות גדולה הם חשים, כשיאריך החזן וימשיך כל מלה ומלה, ולכן הם מאריכים בתפלה, אף כי ימעיטו בפיוטים וסליחות. ההמון הספרדי חושב, שאיננו יוצא ידי חובתו בתפלת היום, אם לא התפלל על פי „החזניא“ שלהם. פה בכרלין גרים ספרדים במספר מעט מאד (חמש או שש משפחות) ורובם הם „משכילים“, אשר כל ימות השנה אינם מתפללים לא נוסח אשכנזי ולא נוסח ספרדי. ואולם בימים הנוראים הם מאספים „מנין“ וקוראים להם „הכנס“ מאחת ערי המזרח ועולה להם זה בדמים יקרים, למען יתפללו על פי „החזניא“, ולא איכפת להם, אם לצורך זה עליהם לעבור במרכבה מרחוב מגורם אל הכית ששם אספו את „המנין“, כי העיקר אצלם רק „החזניא“, ועליה העמידו את השארית האחרונה של יהדותם.

עדה קטנה אבל חשובה יש להספרדים בעיר ווינא, אשר קדומה היא בימים לעדת האשכנזים הנוכחית. כי אחרי גירוש היהודים מווינא בשנת ת"ל, אסרו מטעם המלוכה דריסת הרגל לישראל שם. ואולם מאחינו הספרדים נשארו עוד מתי מספר תחת חסות ממשלת בית עותמאן, התקיפה מאד בימים ההם. היו ימים אשר הספרדים בווינא הראו פעולתם על אחיהם האשכנזים בהתפתחותם הקולטורית. ואולם זה רבות בשנים אשר פסקה כל פעולה רוחנית להם. ואין ספק כי כגורלם בהמבורג ואלטונא היה גורלם גם בווינא, אלמלא היה לחוק לכל הספרדים המתעשרים בסרביא, בולגריא, רומיניא והמדינות הקרובות, כי יעלו לעיר ווינא לשכון כבוד שם. על העדה הספרדית בווינא הטבע בשביל זה חותם היהדות הטורקית או המזרחית, גם אם עלו בניה במעלת „ההשכלה“. העדה הזאת בבירת אוסטריא היא עדה עשירה; היא בנתה לה בימים האחרונים בית הכנסת לכבוד ולתפארת, אשר עלה לה בדמים יקרים מאד. והיה כל איש הבא לסייר את עיר ווינא יסור גם אל בית הכנסת של הספרדים להשתאות על יפיו. בני הקהלה יתנאו מאד על הכבוד הזה, כי „הנאורים“ שבהם הסכינו (עוד יותר מאחיהם האשכנזים) לשמוח על תחלת „זולתם“ ולחשוב את ההסכמה „מהם“ בתור העדות היותר ברורה, כי שפרו את מעשיהם. בית התפלה אמנם נהדר היא וכלו אומר כבוד לעדה הקטנה והעשירה הזאת, אבל מחוץ לבית הזה פסקו החיים הרוחניים. עוד יש להם „מדרש“, כלומר, בית אשר הקדיש אחד הגבירים, שילמדו שם בכל יום מעט תורה וספרי חכמה של חכמי עמנו בימי הבינים. אבל הקריאה היא רק שטחית ולא התכלית המדעית היא העיקר בה, כי אם המצוה. גם מרוח המליצה והפיוט של חכמי ספרד בימים מקדם אין עוד זכר כעת. חזון יקר הוא למצוא בין הספרדים (ואפילו בין „החכמים“) איש יודע עד מה מכבוד חכמת ישראל של התקופה הספרדית, ודבר שאין צריך לומר, כי הסוחרים והבע"ב אינם יודעים מכל זה מאומה. אין איש מהם יודע קרוא עברית או כתוב מכתב בשפיע, כנהוג לרוב בין יהודי רוס'י. כן נמצא אך לעתים רחוקות רופא או אדבוקט ספרדי; על כל פנים רחוק הוא שיצטיין אחד מהם באיזה מקצוע של החכמה והחקירה. לי נודע רק החכם מוספיאה (נכדו של הרב ר' חיים מוספיאה מעיר איספלטרו אשר בדלמטיאה, שנפטר בשנת תקצ"ז). והוא חוקר מעמיק בידיעת השפות המסתעפות משפת רומא ונודע בשערים במקצוע זה (הוא חבר של האקדמייה הווינית). החכם הזה יצא כבר מכלל ישראל.

עדה חשובה של ספרדים נמצאה כנודע בעיר אמשטרדם. היא עדה נכבדה

שהיתה בשנים הקודמות התל שפנו אליו רבים וממנה יצאו כמה אנשים חשובים ונשואי פנים. אולם בימים האחרונים ירד כבוד העדה וכמעט שאין לה עוד שם על פני הצות. אוכלוסי היהודים האשכנזים מתרבים בערי הולנדיא בכלל ובעיר אמשטרדם. עיר רוכלת עמים. בפרט. כעת רוב בנין ורוב מנין של ישראל שם הוא מהאשכנזים, גם הממשלה התחילה לבכר בשנים האחרונות את האשכנזים על פני הספרדים, יען כי הראשונים הם המרוכים. הספרדים באמשטרדם אמנם עולים בעושר ובכבוד על יתר הספרדים בערי המזרח ובאיטליא. אבל חיים רוחניים אין בקרבם עוד. כבר גלתה מהם השכינה המדעית והפיוטית שהפסה עליהם בשנות המאה ה"ז והי"ח. ואם עוד יחזיקו מעמד ולא יבטלו בקרב הקהלות האשכנזיות, זהו רק מפני שצורה אחרת לעדה ספרדית מאשר לעדה אשכנזית, ובכל מקום שיש קבוץ הגון של ספרדים יחיו הייצובו לעצמם; אבל ישותם איננה נכרת במחנה ישראל ואין לעדתם השפעה על הכלל. בהולנדיא יש רבים מהספרדים המצטיינים בהשכלה הכללית וזכו לשם טוב בין אזרחי המדינה. בכלל עלינו לדעת, כי שמה גלו הטובים והמשוכחים של האנוסים, אנשים מצויינים בכשרון וכדעת, אשר עלו לנדולה בארץ מולדתם. ספרד ופורטוגל, ע"י השכלתם, ויש מהם שנוטרו מהורים אנוסים, וכשבאו לארץ החירות חזרו ליהדותם, יען כי שנים רבות החזיקו משפחות האנוסים בסתר בדת ישראל גם בעודם בארץ הרמים, אשר קיום הדת הישראלית היה קשור שם עם סכנת נפשות. ובהיות שיסוד הראשון של הקהלה הספרדית באמשטרדם היה על ידי אצילי היהדות הספרדית, לכן הטבע על העדה הזאת חותם האצילות לימים רבים. ואם כי נמחתה הצורה הזאת ברבות הימים, בכל זה עוד ימצאו בה שרידי הכבוד של העבר. בעמדתנו בבית הכנסת המפואר אשר להספרדים באמשטרדם יתעורר בלבנו זכרון מחמדיהם מקדם ולפני עינינו מרחפות התמונות היקרות, אשר בהן תתפאר היהדות ההולנדית מראשית ימי הוסדה. — כבכל מקום אשר שם גרות עדות אשכנזיות וספרדיות יחד, כן גם באמשטרדם הן צרות זו לזו ועוינת אשה את רעותה. ואולם עלינו להודות, כי גם העדה האשכנזית בעיר ההיא ובכל ערי הולנדיא אין לה כמה להתפאר בנוגע לפעולתה לטובת כלל ישראל, אם כי מתנהגת היא על פי האורתודוכסיה ככל שלומי אמוני ישראל. עדה ספרדית קטנה וחשובה, כלומר, עשירה, נמצאה גם בלונדון. גם שם התישבו הספרדים ונחשבו לקהלה עוד טרם באו האשכנזים להאחו שם, וגם שם ברבות הימים רבו האשכנזים על הספרדים ויהיו הם לרוב מנין ורוב בנין של היהדות האנגלית, וגם התוקף המדיני, הנתן שם מטעם הממשלה לעדת ישראל, ביד העדה האשכנזית הוא. ע"ד חיי הקולטורה של הספרדים בלונדון נדבר בפרק הבא. בדברנו על מצב היהדות באנגליא בכלל.

היהדות הספרדית בתמונתה העיקרית והאוריגנלית נמצאה, כאמור, מעבר לנהר סאבה, בקרן דרומית-מזרחית של אירופא, שם עמד עוד טעמה בה וריחה לא נמר. עדה גדולה וחשובה של ספרדים נפגוש בתחלה בעיר בילגרה, בירת סרביא. העדה הזאת נחשבת מאמצע שנות המאה הנוכחית והלאה על הנאורות וזו בנתה אב לשאר עדות כאלה. "ההשכלה" בין הספרדים "הנאורים" תראה לפנינו בתור עויבת למוד התורה ומנהגי הדת הישראלית. גם לפנינו אמנם לא היה למוד התורה נפרץ שם כמו שהיה בפולין וגם בגרמניא בשנות המאה הי"ח. על פי הרוב הקדיש כל ספרדי את בניו למסחר. ורק אם היה עשיר ולו בנים רבים הקדיש את אחד מהם לתורה, למען יזכה לשם "חכם" (דומה לתואר "חבר" או "מורנו" אצל האשכנזים). למוד התורה היה על פי הרוב השקירה בפשט

הגמרא ובשו"ת. בכלל סומכים חכמי ספרד עצמם על הנמצא בשו"ת ואינם מוצאים קורת רוח בפלפול. מה שאנו מכנים בשם למוד של פלפול יקרא ביהם בשם "למוד בעיון", ולזה שאנו קוראים בשם "מפלפל" יאמרו לו הם "מעייין". ואולם גם "המעיינים" שלהם אינם מניעים לצעור התלמידים, "המפלפלים" בין הלומדים האשכנזים. אבל דבר זה איננו חסרון אצלם, כי אם להפך, ע"ז אנו מוצאים שסברתם היא על פי הרוב ומתאימה אל הפשט; אינם נכנסים בשנוי דחיקי ואינם בקיאים בררבי הלמוד הרחוק מן האמת. על פי הרוב קרובים הם אל למוד התנ"ך וההגיון הישר, יען כי מוחם איננו מסובל בפלפולים עקלקלים.

"השכלת" הספרדים לא באה להם על ידי עיון ואפקורסות מתוך למוד בספרים חצונים, כי אם ע"י הרגל וחקי מעשי אחרים. על פי הרוב היו הסוחרים המתחילים בדבר. ראוי לדעת, כי חכמי ספרד לא הכבירו כל כך עול הדת על העם כמו חכמי אשכנז ופולין. דברים רבים שהם התיכא דאיסורא לגבי האשכנזים מותרים להספרדים בפשיטות. בין הספרדים לא נחשב למשל כאיסור לנסוע בשבת ברכב-קיטור; בפסח אינם נוהרים בכמה חומרות כמו האשכנזים, ועוד הרבה נזה. לעומת כל אלה הוסיפו חכמי הספרדים הרוב על פי הקבלה מנהגים ודקדוקים בעניני עבודת המקום בתפלות וכדומה.

מסכה זו אנו רואים תדיר בין הספרדים "המשכילים" ו"הנאורים", כי הנקל להם לבטל את כל מצוות התורה, אבל לא ינתרו על המנהג היותר קל שהנהיגו חכמיהם, בדבר שאיננו נוגע אל תאותם ותשוקתם. יש רבים מהם, שסוגרים את חנויותיהם בשבת ומועד, יען כי לא יגיע להם שום הפסד מזה. ואז יושבים הם ומשחקים בקלפים ומעלים עשן בשבת ולא איכפת להם מירי. אבל אם יאמר להם איש לבטל מנהג "כפרות" (מה שאמר הב"י לבטל, ואולם החזיק בו האר"י על פי הקבלה) לא יאבו ולא ישמעו לו בשום אופן. בעיר בילגוד מעטים מאוד אלה השומרים שבת כדת מחללו ואשר יוהרו במאכלות אסורות, אבל לא ראיתי אף אחד מהם מבטל מנהג כפרות בעיו"כ (ואולם הספרדים אינם אוכלים בעצמם את הכפרות, כי אם נותנים אותן מתנה לעניים). וכשיפול אדם למשכב קוראים בני משפחתו לחכם, שיעשה "פדיון" או איזה לחש וישלמו לו בכסף מלא. ואותו החולה, המצפה לרפואה ע"י סגולות כאלה, איננו חש לעבור על כל מצוות התורה. כנודע לא אחזה "החסידות" מעולם בין הספרדים; אין להם "רבי" במושג הרגיל אצלנו; אבל באמת חסרה להם רק האצילות של הישטה הזאת ולא הפדיונות וכל אביוהייהו. ובעוד שנוכל למצוא בחיי החסידים אצלנו גם חזיונות יפים ותועלת מוסרית בכמה צדדים, הנה "ההכנס" לוקח הפדיון בין הספרדים הוא כעין פישוש. כי אמנם ישקלו כסף על ידו בשביל "מלאכתו", אבל אחרי כן, כאשר כבר עשה שליחותו, יקללוהו ויבזוהו. בכלל אין כבוד אמתי לחכמים בין הספרדים, אבל נוהגים לתת לו הכבוד שחלקה התורה לת"ח, כי כן מנהג אבותיהם בידם.

"הנאורים" בין הספרדים הם אלה, אשר סחרו אל ארצות אחרות וראו ארחות חיי אחינו במדינות אלה. הם אומרים להנהיג בארץ מולדתם המנהגים שישרו בעיניהם. על פי הרוב רק את הלבוש החצוני של "ההשכלה" יבקשו, ומתחת ללבוש הזה מכבצת ונראית הבערות הקדומה. כי נראה בית תפלה של ספרדים "כתקוננו" עם "בור" וכדומה. ידמה לנו לפלוני "הפרא" באפריקא, אשר אין לו לבוש לכסות מערמויו, אבל על ראשו שם כובע עגול על פי מנהג פאריס, כי כן ראה אחד בן אירופא לובש. רק בדבר אחד נבדלים הספרדים לטוב: כי אינם עמא פזיזא ומתונים הם בכל פעולתם, בין לרעה ובין

לטובה, אינם קנאים למנהגי הרת באופן שהורגלנו במדינות פולניא ואשכנז, אבל אינם קנאים נ"כ "להשכלה", וכמה שאיננו נוגע אל תאוחם הם אוחזים מנהגי אבותיהם ונוהרים בהם מאד. "התקונים" לפי מובנם אצל אחינו בנרמניא אינם לפי רוחם. כי אם יבואו לבית התפלה אינם צריכים לתקונים כל עיקר ונוסח תפלתם קדוש להם, וחלילה להם לשנות אף כקוצו של יו"ד. בעיניהם אין עון אשר הטא להתפלל בכל לשון שהם שומעים. מעצמם יאמרו לפעמים איזו תפלה או איזה פיוט "בלעז", ולפעמים יכון העובר לפני התבה להעיר את הלכבות ואומר התפלה בלשון המובנת ואין מי שיהרהר אחריו. ואולם למחוק מה מסדר התפלות ובפרט כל מה שבא לזכר ציון וירושלים — חלילה להם מעשות כדבר הזה. הספרדי הוא "לאומי" והחובב ציון" מטבעו ועל פי הנוכו זה שנות דורות רבים. אמנם אך בקושי יתחבר לתנועת "ישוב א"י", לפי התכלית המבוקשת מחברות כאלה בשנים האחרונות. אבל בלבו יוקיר כל ספרדי (ואפילו ריקנים שבהם) את זכר ארץ אבותיו ורץ בשמחה להשליך את פרושתו לקופת רמבעה"נ; וכשיבוא להם "חכם" או "שליח" מערים הקדושות, בין כדי לאסוף נדבות לטובת כוללי א"י ובין כדי למכור עשבים מארץ הקדושה, יקבלוהו הספרדים בארצות ההן בסכר פנים יפות ויעניקוהו מתנות ודורות בעין יפה, ובפרט אם ידע לתפוש אותם בלכס על ידי שיחות ערבות ומשלים נעימים. דרך "שליח" כזה, כשיבוא לעיר שבה עדה ספרדית, שיבקש לו אכסניא בבית אדם הגון אחד. ואם יזכה למצא חן בעיני בעה"ב, אז זה יוצא ההוצה אל אחיו ומכריו, כי אורח הגון בא תחת צל קורתו, וגם ישתדל לפני הגבאים, כי יעניקו לו מתנה הגונה מקופת הקהל. לפעמים יריק "חכם" כזה את כל קופת הקהל ולא ישאיר אף אסתרא. בעל האכסניא יקרא בשבת את חכמי העדה וקרוביו וגואליו אל ביתו, ישים ממתקים לפניהם, אחרי כן יפתח האורה את פיו בדברי תורה ויבואו לידי שקלא וטריא כזה, והעם רואים את הקולות ואת הוכוחים ואינם מבינים כלום, ועב"ז יש להם נחת רוח למשמע דברים כאלה.

מזה נראה כי יש להספרדי על פי הנוכו חבה גדולה לתורת ישראל, ואפילו "הנאורים" שבהם, ההולכים בשרירות לבם, יכבדו את התורה מהוגם, יען כי עדין לא הספיקה השעה לשרש אחרי האהבה הזאת ולעקור אותה כליל. ואולם "חכמי" העדה על פי הרוב בזויים בעיניו, בשביל שתכן את רוחם וידע את מעלליהם. רוב "חכמי" הספרדים בארצות ההן צבועים הם ולהוטים אחרי הממון, הולכי רכיל ברעיהם ומפיחים קריה, ולכן מפחדים מפניהם בני העדה ומתרחקים מהם. נהורנא כי בראשית ימי שבתי בסרביא עבר דרך עירי החכם ר"ד סלוצקי ז"ל וגם שחה זמן מה בבולגריא ובשאר מקומות, ששם הספרדים נחתים, ובראותו את מעשי חכמיהם אמר לי: מעכשיו אלך ואפיים את רבני רוי"פ, אשר הרהרתי אחריהם, כי אלה הכל מודים, שהם שרויים בדחק ובצער ומקיימים תורה מעוני וחוסר כל, ואפילו עונותיהם שאנו פורטים להם, מה הם לעומת מה שעושים רוב חכמי הספרדים ברוש גלי! ובאמת בכל מקום שאנו רואים עדות ספרדיות חשובות הולכות וכלות, הקולר תלוי בצוארי אלו החכמים ואשמש בראשיהם כדרשת חז"ל. כי, כאמור, נטיה טבעית יש לרוב בני עמנו הספרדים לחבב את התורה, גם אם לא ילמד את בני תורה (כי בכלל יבקש התכלית, ומרגלא בפומיה: אי אפשי שיהיה בני "חכם"). חבתם שהם מראים לתורתנו אנו רואים בכל הליכות משפחתם ובתרבות שהם נוהגים בתוך ביתם, כי אין להם שמחה בלי תורה. בין בסעודת מילה, בין אירוסין ונשואין, יום הלידה ויום המיתה, הגוכת הבית וכל מקרה אשר יהיה במשפחה. אפילו הריקנין ממצות מאספים את קרוביהם וגואליהם אל ביתם ויקראו לחכמי העדה, שירדשו לכבוד היום, ובלאו הכי לא

סני להם. אבל הרבנים והחכמים אינם שמים אל לבם לדרוש לפני העם דברי טעם (כי כאמור מסוגלים הספרדים לקבל דברים ישרים, יען כי מוחם איננו מעוקל ע"י פלפול של חריפות), כי אם בנוטריקון, גימטריאות, רמזים וסודות, אשר "הפרפראות" האלה חשובים מאוד בעיניהם, ולפעמים יאספום אל ספר ויפיצו אותם בישראל, "לזכות את הרבים"¹.

בנוגע למצב השכלת הספרדים במדינות ההן והקולטורה הנחונת ביניהם, הנה, כמובן, עולים יושבי ערי המסחר על הגרים בערים נכחדות ונשכחות מני רגל. ביהודי עולים יושבי הערים אשר על חוף נהר הדנא, כמו ערי בילגראד אשר בסרביא ורוסמשוק אשר בבלגריא. עדת בילגראד נודעה לטוב בתקנותיה וסדריה הקבועים אשר זכתה אותה בהם ממשלת סרביא שלא בפניה ובעל כרחיה, למען שים קץ למריבות העדה והקטטות בעניני הצבור; ואולם עדת רוסמשוק מצויינת בהשכלה ובאהבת הדעת, אשר כמעט אין לה דוגמא כזה ביתר מדינות המזרח. שם נמצאים בחורים וזקנים לרוב יודעים את שפת עבר ונס יד ושם להם בידועות אחרות. על פני כל העדה מרחפת רוח השכלה עברית וכאלו נשאר בה שרידי ההשכלה הספרדית הקדומה. ואולם בו בערך שעולה העדה הזאת ביתרון הכשר ודעת על כל אחיותיה בערי הקדם, כן נכדלה היא לרוע במחלוקת העדה, במריבות וקטטות, אשר יש להן פנים "מדיניים", כי תמיד נלחמים עשירי הקהלה (שהם המעשים, כמובן) נגד ההמון הגדול, העניים והבינונים. המחלוקת בעדה הזאת נודעת ומפורסמת בכל ארצות קדמת אירופא, וכבר עמלו כועת אפס רבים וכן שלמים (כמו למשל המנוח איזידור ליב בשם חברת כ"ח בפאריס) לתוך השלום שם ולא עלתה בידם. עדה גדולה ועתיקה היא עדת סלוניקי, אשר שם נמצאה כבר עדה ישראלית בימי השליה פולוס, כנודע. עיר סלוניקי יש לה פנים מיוחדים, והשפעת בני ישראל בעיר היא נכרת בכל פינותיה, כי הם רוב בנין ורוב מנין של העיר הזאת, היושבת לחוף ימים. במקצוע אחד נוכל לדמות את סלוניקי לברדיטשוב אשר ברוסיא, ובענינים רבים עולה הראשונה על האחרונה. מי שבא לסלוניקי ושובת שם שבתו יכיר בנקל, כי בעיר היהודים הוא עומד. לשון ספרדית תשמע כמעט על פי כל גרי העיר וגם בני הנכר, ובפרט בעלי הענלות, המשרתים וכל עושים במלאכה, כלם מבינים לשון היהודים וגם בקיאים בכל עניני היהדות, וכשיבוא איש הגון לסלוניקי ואיננו יודע להיכן פניו מועדות בעיר נכריה. יוליכחו בעל הענלה היוני או הארמיני מעצמו אל בית הרב או אל אכסניא מהודרת לפי כבודו. בשבת ומועד יאספו היהודים כבתי הקהוה כנהוג בארצות הקדם, וכל אחד ואחד עוסק בשיחה שהוא רגיל בה, הסוחר בסחורתו, החכם בחכמתו. גם בעיר הזאת נמצאים עוד שרידי ההשכלה העתיקה, אבל הולכים הם ומתמעטים מדי שנה בשנה. בשנים קדמוניות גרו שמה בני משפחת אלאטרי, אשר מוצאה מאיטליא, היא היתה ימים רבים נושאת דגל ההשכלה בעיר והיא לכבוד ולתפארת. אבל בשנים האחרונות ירדה

¹ אם באתי לקבץ את כל מוח ששמעתי דרשות של דופי בימי שבתו עם אחי אלה לא יספיק ספר שלם, וגם אין זה מתכלית מאמרי הנכחי. ואולם כעין דוגמא אביא דרשה בזאת ששמעתי פעם אחת "מחכמם" שמתיומר למשכיל. פ"א דרש על קברו של אדם חשוב לפני בני משפחתו הנאספים להעמיד מצבה. הוא תמך את דרושו על דברי חז"ל הנודעים: כל המוריד דמעות על אדם כשר הקב"ה סופרן וכו'. בכל חפצו לבנות, לא עלה זה בידו, לכן הפך את הדברים ואמר: הן לא נאמר כל היורד דמעות (בקל), אלא כל המוריד דמעות (בחפצו), הנוטה, כי לא הרוש מחויב לבנות, אלא להרוך את לבות השומעים שיבכו הם. ויתפלאו השומעים על חכמתו של הדרשן בדקדוק הלשון ואמרו "שפתים ישק". כסגנון כזה ועוד פחות מזה ידרשו כלם.

המשפחה מכבודה על ידי מקרי הזמן ופגעיו ורבים מבניה אכדו את עשרם ונתרדלדלו, ולכן פסקה גם השפעתה. ואולם בכל זה חוץ יקר הוא העיר הזאת, בתור עדה יהודית בכל משפטיה, כאשר היו עדות ווילנא או לכוב לפני מאה שנה בערך. שם עוד בעיני הגונים יודעים את התורה. משכילים כותבים צחות בלה"ק, יראים ושלמים, משנימים ומעריבים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. ואפילו ההמון הגם נמשך בעל כרחו אחרי החיים הרוחניים האלה. במקצוע זה יש יתרון לעדת סלוניקי על עדת קונסטנטינופול, אשר ע"י השפעה מבחוץ לא עמד מעמה בה וריחה נמר.

והנה יארנו הדברים, אם באתי לפרט את חיי הספרדים בכל קהלה וקהלה. אבל יספיק לי ציור כללי וזה יבנה אב לכל מושבותיהם. ומלבד הדברים שכבר רשמתי אדבר עוד על מצב המוסרי של הספרדים בארצות מזרח אירופא, אשר אמנם גם כזה צריכים אנו לעשות הברל בין החוסים תחת ממשלת העותמאנים ובין יושבי הארצות האחרות: רומיניא, סרביא, בולגריא.

בכלל מצטיינים הספרדים כנאותם וגאונם לעומת אחיהם האשכנזים. העשירים והמשכילים יתגאו ביחוס מולדתם וההמון הגדול מביט בעיני חשד על האשכנזים, כי חשודים הם בעיניהם על כטול תורה ונמוס, מפני שעל פי הרוב אין הספרדים בארצות המזרח מכירים מן ה"אשכנזים" וזלתי אלה "ארחי פרחי" הבאים שם מארבע צעות הארץ, ובנוהגו שבעולם, בני אדם שהולכים למקום שאין מכירים אותם יעשו שם מה שלבם הפיץ, ולכן נכזים הם בעיני יושבי המקום. ואולם אם ישב בתוכם איש הגון ובן תורה ומעשיו יקרבוהו, אז יכבדוהו. אבל האמת נתנה להאמר, כי בעיני מוסר פרוצים הספרדים, ובפרט "הנאורים", יותר מהאשכנזים, ועל פי הרוב אין עליהם מסוה הכושה. המון העם הוא פרוע לשמצה ונמשך אחרי תאוות לבו. מעשים הם בכל יום, כי בנות העם נכנסות לחופה וכרסן בין שניהן, ולא פעם אחת הבהילו אותי לשלוח את החוק, למען יסדר קדושין לזוג טרם תכרע הכלה ללדת. גם נשואות אינן נוהרות בכבודן, ודברים מזעזעים כאלה נשמעים בכל יום, לא רק בין דלת עם הארץ, כי אם גם בין העשירים והנכבדים. בין צעירי הדור נפרצות מחלות ידועות במדה מרובה מאד. רופא מומחה אחד סח לי, כי דבר זה נתרבה בישראל כהצי האי הבלקני בזמן חמשים שנה האחרונות. מעת החלה ההשכלה לפעם במחנה הספרדים, לפעמים לא רחוקות יצא קול גם על איזה "חכמי", כי נכשל בעברה כזאת; אבל אם יודע הוא לעשות חונף לתקיפי העדה, אז יחפו עליו ועל כל פשעים חכסה החנופה. בכלל אין לדמות כל עיקר את הספרדים לבני ישראל ברו"פ בנוגע למוסר ולצניעות, לא את החכמים ונשיאי העדה ולא את ההמון הגדול. ומי שבקי בשו"ת הספרדים מומן קודם ימצא בנקל, כי מעולם לא הצטיינו אחינו בספרד ואיטליא בפינה זו. בעוד שהאשכנזים נודעים בשנות המאות הקודמות בתור מצניעים לכת ובעלי מוסר באופן נעלה מאד, הנה בין הספרדים, כנראה, מנהגי אבותיהם בידם, כנודע לכל בקי בספרותם, תקנות קהלותיהם ויתר רשימות הקולטורה מימים מקדם.

בחייהם האיקונומיים אנו רואים בעת האחרונה שנוי גדול מן הקצה אל הקצה. לפני ימי דור אחד היה עשרם מרובה ואולם צרכי ביתם מועטים. היהודי הספרדי בארצות הקדם לא היה טרוד כל כך בעסקי פרנסה, כי מצא לחמו בלי צער, יען כי הסתפק במועט. אפילו העשיר לא הרבה בהוצאת הבית. מאכלו ומשקהו היו בתכלית הפשיטות, וכן בגדיו וכלי ביתו; רק לאשתו ולבנותיו הרבה מעט בתכשיטין. הנשים עשו מלאכתן בבית בהתמדה גדולה. בתי הספרדים מצטיינים עוד גם עתה בנקיון גדול, ואפילו העני

שבהם אשתו תעשה בחפץ כפיה וצופיה הליכות ביתה. אבל בימים האחרונים החזיקו במדת הפורנות בלי מעצור. הוצאות הבית עולות כיום לספרדי בינוני כמו לעשיר אירופאי והעשיר לא ידע לפורנותו קצב ונכול. כן ראינו רעה חולה בהם, כי יגדלו את בנייהם ללא תכלית בחיים וילמדם לפור הרבה, וכבר קרה מעשה, כי משפחות נכבדות ירדו מטה מטה בגלל הרבר הזה. ביחוד פרץ ביניהם המנהג הרע לשחק בקלפים, לילה ויום לא ישבותו. כפי הנראה נשתרשה המדה הרעה הזאת בקרבם מימים קדומים, כי זקנים ונערים, בחורים ובתולות עוסקים בשחוק הקלפים. ביום השבת סוגרים את חנויותיהם ויושבים בבתי הקהוה ועוסקים בשחוק כתות כתות: הגבירים לכד, בע"ב בינונים לכד, וגם העניים יושבים בטלים ושוחקים בקלפים, ובשעת הרחק מטילים עצמם על הצבור. כי יתאספו בבית אחד מהם, מיד נותנים בשחוק עיניהם וגם באמצע היום ישבו לשחק, והשחוק שלהם הוא על פי הרוב על סכומים גדולים מאד. המדה הרעה הזאת כמה חללים הפילה. לפני שלשים שנה בערך היה חזון בלתי נפרץ, כי ספרדי יפשוט את הרגל — כעת סימני "ההשכלה" נראים בהם ושמישות כספים הן ביניהם מעשים בכל יום. גם בתרבות ביתם הם נוהגים בפורנות נפרוה. אנשים אשר אין אגורת כסף כביסם לוקחים בהקפה ומעלים על נשיהם ובנותיהם בנדי משי ותכשיטים. גם האמות העבריות לובשות כנבירות. וכבר היה מעשה בעיר גדולה בארץ הקדם, כי ציר ממשלת אנגליא היושב בה שמע מעניותם של ישראל בקרבה, ואמר לקום על נדיבות ולנדב סכום גדול לטובת עניי ישראל וגם לכתוב לארץ מולדתו, למען יאספו גם שם נדבות לצורך זה. ויקר מקרהו כי הלך לרחוב היהודים ביום שבת או מועד וכל בנות ישראל יוצאות לקראתו לבושות שני עם עדנים, מיד הור לאחוריו ואמר: הלאי שיהיו כל עניי לונדון במצב כזה. כן חזיון מצוי הוא, כי יחוג זוג את חתונתו והכלה תצא מקושטת כביד תכשיטיה וכסרה העודף, הכל כמנהג המדינה, ואחרי עבור שבעת ימי המשתה יוציאו את כלי ביתם לתתם בלחם...

הספרדים בארצות הבלקאן ובמדינות ממשלת עותמאן יתפרדו בתכונת רוחם לפי טבע הארץ אשר בה יושבים, אלה ממדינת רומיניא מצויינים בתור בעלי נאווה ואולם גם ברוח אצילות, השכלה כללית ונדיבות. הם היהודים בין הספרדים (עוד הפעם אזכיר, כי בספרדים בארצות הקדם אדבר), אשר יוציאו סכומים גדולים על בנין בתי כנסיות ומעשה הצדקה כמו שנוהגים באירופא, דבר שיפלא מיתר הספרדים במזרח אירופא ואפילו מעשיריהם. בני בוסניה ידועים לאחיהם בתור מלמדים, קבצנים, קצת רמאים, כדרך שידועים הליטאים בין האשכנזים, וכמו שייאמר היהודי הפולנאי: פלוני ליטאי הוא, ויש בזה מעט מן הבז ומעט מיראת הכבוד, בידעו כי הוא בעל תורה ואיש מלא כשרונות. כן יחשוב הספרדי בלבו על דבר הבוסנאי ("בושנאק"). רוב המלמדים, השוחטים, החכמים והרכנים מבוסניא יבואו. ואלו האנשים יודעים עת לכל חפץ, להתחסד לפני ההמון ולהרים קול בתפלה ולתפוש את הרואים בלבם. קו השר מתוח על כל בוסנאי, כי בקי הוא בדרבי הונאה, חנף ועבוע. או רמאי ממש, ואולם עכ"ז ימנו את הבושנאק למלמד או "לחכם", כי סוף סוף הכל צריכין למארי חיטי, והבושנאק הוא בן תורה. ביחוד יתגאו הספרדים מסרביא על אחיהם הבושנאקים ויחשבום לאנשים שלא מן הישוב. כי הספרדים בסרביה כבר "השכילו" ברובם, פרקו מעל צוארם את עול התורה והמצוות וידעו להתנהג לפי העת החיה, ועל כן הבוסנאי הוא כפרא אדם בעיניהם, כי לרוב הוא קצת ירא שמים. אם באמת או למראית עינים.

ואולם יותר ממה שיבזו את הבוסנאי (ובלבם יכבדוהו משום תורתו) הם שונאים

ומבזים בכל ארצות הקדם את היהודים מכולגריא (ורק בני עדת רוסמשוק יוצאו מן הכלל). באמת אין להם לאלו לא תורה ולא חכמה ולא ד"א, וככלל דבקו בהם כמה מדות רעות. אבל עם כל זה, איני יודע, אם הצדקה לאחיהם לבנות אותם כל כך ולכנותם תמיד בשם "צוענים וקדרים", כאשר הם עושים.

בסדרי קהלותיהם יש דברים טובים ויש גם מגוונים. הספרדים נוהגים בצניעות בבתי התפלות. ודבר שקשה להרגיל אפילו בעדות היותר נאורות בגרמניא, היינו שלא להרבות שיחה בתפלה ושלא ליכנס לבהכ"נ במקל וכדומה. עושה הספרדי מאליו, כי קדושת המקום הזה גדולה בעיניו בלי שום אזוהרה ודבור. הוא מתפלל בלחש עם החזן, אשר רק הוא יגביה קולו בתפלה מראש ועד סוף, להוציא את מי שאינו יודע להתפלל. גם זה ראיתי דבר חשוב ויקר בין הספרדים, כי בבתי נכסיותיהם אין עושים פדות בין עשיר לעני. ב"כתל מזרח" (אצלם יכונה: "סמוך להיכל") יפנו בתחלה מקום לרב הכולל וליתר החכמים ואח"כ לוקני העדה. בין שהם עשירים ובין שהם עניים. זקן ע"ה ות"ח צעיר לימים — האחרון קודם, אבל אין מושיבים איש צעיר בראש, מפני שיש סיפק בידו לשלם הרבה, כמו שעושים בעדות "הנאורות", ואפילו העשיר שבעשירים לא יעז לזעזע לפני ת"ח ולשבת לפניו. ודבר שאין צריך לומר, שאינם מגיפים דלתות בית התפלה לפני אלה שאין להם היכולת לשלם. כמו שנהוג בארצות המערב.

ואולם בהנהגת הקהלות עוד הורגלו בתקיפות העשירים. "הגבירים" עושים מה שלבם הפיץ ומכשילים את הרבים. כשהם צריכים למלמד בת"ת (כל עדה ספרדית, אפילו העניה שבהם, יש לה ת"ת על חשבון הצבור) הם ממנים לאחד ממכריהם שירד מנכסיו, בין שהוא מומחה לעבודה זו ובין שאינו יודע בין ימינו לשמאלו, וכן כשהם נצרכים לחזן או לשוחט. בכל קהלה וקהלה יש מחלוקת בין "היהודים" על דבר עניני העדה. ואם אחד הגבירים כועס על חברו, על כי פגע בכבודו או על עסקי פרנסה, הוא מתכוון להערימו ועושה מחלוקת נגד הרב או החכם, אם יודע הוא שפלוני שכנגדו הוא ממכבדי הרב. לכל "גביר" יש כת, אנשים התלויים ברעתו. לכן תחלק העדה לשתיים, ויריבו זה בזה ויגרמו חלול השם ולא איכפת להם. דבר זה הוא מכת מדינה ולא תנקה ממנה שום עדה ספרדית אשר במדינות הקדם. רק עדת סלוניקי היא יוצאת מן הכלל בדבר הזה, יען כי היא עתיקה לימים, וזה מאות בשנים יושבים בה לבס ההוראה הרבנים ממשפחת קובו. והם חשובים ועשירים, וגם התערו שם זה כמה, ולא ישער לו בן סלוניקי, כי אפשר שיתקיים העולם, אם לא ישב אחד ממשפחת קובו על כס הרבנות בתוכם. — זולת זה שונים סדרי הקהלות לפי חוקי הארץ. עד"מ ברומיניא אין לאחינו שום קבוץ מדיני בתור עדה על פי הורמנא דמלכותא. ורק יען כי עשירים הם ואנשים מן הישוב לכן מעצמם יספיקו כל צרכי העדה ביד נדיבה. במדינות עותמאן יש להם תוקף גדול כמו לכל הרתות השונות; אבל כנודע נתן התוקף הזה רק בידי הרבנים. בסרביה נהנים היהודים מחוקים סדורים על פי הממשלה באופן נעלה מאוד, וגם עין הממשלה עליהם לטובה. לתת להם חוקים ישרים לפי הפצם. אלא שהם הרעו את מעשיהם וקפחו את טובתם, כי תמיד אחזים במחלוקת. ואולם האמת מחייבת אותנו להודות, כי על פי הרוב היהודים ילידי הארץ הם אנשים נוחים וחשובים ולא מהם תפתח הרעה. אבל זה עשרים שנה רבו שמה פליטי ארצות אחרות, ובפרט מכולגריא ומקדוניה, והאנשים האלה קשים מאד, עזי פנים ומחרתי ריב, והם השאור שבעיסה. ככולגריא אין סדר לקהלות ישראל, וגם עין הממשלה אין עליהם לטובה. בכל עדה ועדה מושל איזה גביר תקף כאות נפשו. בונה עולמות

ומחריבם, והוא מסיר חכמי העדה ומקים אחרים תחתיהם, ומי יאמר לו מה תעשה? כבוסניא היתה עין ממשלת אוסטריה עליהם לטובה, ומיום שנאחזה מלכות בית הכסבורג במדינה הזאת היתה שעת הכושר לבני ישראל לעשות חיל. אולם במעושי הבנתם קפחו את הרבר הטוב, כי לא ידעו לבנות את הישעה ולהשתמש במקרים הטובים האלה. כימים האחרונים העלימה ממשלת אוסטריה את עיניה מהם ותכרה את האשכנזים הנלקטים שם אחד אחד.

התמונה הכללית מחיי אחינו הספרדים בארצות המזרח היא: התמעטות דמות היהדות ותולשה מוסרית וחומרית. ההמון פרוץ לשמצה באופן מבהיל מאד. בערי טורקיא על פי הרוב עודנו מחויק במנהגי הדת; אבל לבערותו ולסכלותו אין חקר. היהודי הפשוט בגליציא ורוס' יש לו לכה"פ ריח תורה ומעט אצילות דתית. אולם הספרדי הנכבד מדעת הוא גם ומנושם מאד. בסלוניקי ובבירת ממשלת עותמאן וגם באיזמיר (סמירנא) עוסק ההמון לכה"פ בעבודה המפרכת את הגוף ואיננו מטיל עצמו על הצבור. בבולגריא וסרביא (ביחוד בהאחרונה) נודעים העניים בתור עצלים וחוכקי ידים, עוי פנים ומטילים עצמם על הצבור (עניים מחורים על הפתחים הוא הזיון בלתי נפרץ בין הספרדים; אבל הולכים הם מעיר לעיר ומתפרנסים מן "הכולל"), ומבלי שום ריח "השכלה" הם מתנגדי ההון. כסבורים הם שהעשירים והכולל חייבים לפרנסם. לכן יקחו בחזקת היד ועודו יחרפו ויקללו את מנהיגי העדה וגדוליה, ואלמלא מוראה של מלכות אי אפשר היה לעשירים להתקיים שם. ובאמת מטעם זה עוזבים רבים מהעשירים את הארץ, כי כשל כח הסבל לשמוע תמיד זלזולים מפי עניי עם. בסרביה הפרנסה מצויה, כי הארץ רחבת ידים ויושביה מעטים בערך. כל משרת או אמה יקראו להם מחויץ לארצם ושכר האדם נהיה שם. אבל יותר יבחרו בלחם הקבצנות ולהטיל עצמם על זולתם מלעבוד ולהשתכר. גם בעלי מלאכה מעטים הם מאד ביניהם, כי כלם רק אל המסחר ישימו פניהם. ומשעה שהם מרויחים מעט כבר יתנהו "בעשירות" ויבזבוזו לאין קץ. באלו המדינות שיצאו מתחת מרות בית עותמאן ההמון בועש במנהגי הדת ביד רמה ובחציפות גדולה. העשיר עוד יתבייש לפעמים לעשן בשבת בפרהסיא או לעבור על מצות הדת באופן אחר, וכפרט אם יראה זקן או תיח עובר לפניו, מסוה הבושה על פניו לבלי יחטא. אולם הפחותים בעם יכוננו דוקא להכעיס. עוברים לפני זקניהם וחכמיהם ועשן מקשרתם ישלחו אל פניהם, או כי ישבו לאכול בחויץ לפני אכסניא של נוצרי בתיב, ובהפקרות כזאת ניחא להם מאד ובוה הם מראים, כי הם בני חורין ואינם שומעים לגדול מהם. ואם תגור העדה על איזה דבר, אז יעברו על כרוז הקהל רק כדי להכעיס. אין ספק בדברי, כי כאלו הארצות עתידה היהדות להחרב, אם לא יבוא במהרה שנוי נמרץ בתהלוכות העם.

ידעתי גם ידעתי, כי בדברי אלה ארגזו לב רבים מידידי ואוהבי בארצות הקדם, אף כי כזה וכזה נדברנו פעמים אין מספר ובאנחה הודו לי שרידי שלומי אמוני ישראל בארצות ההן, כי כן הוא כאשר אמרתי וכאשר גם דרשתי ברכים. ואולם גם אני לא מרוע לב דברתי כל זה, כי אם לכבוד האמת ולכבוד בית ישראל. היהודים הספרדים מטבעם נוטה לבם להתפעלות ולקבל מוסר. ואם היו כל גדולי הקהלות בעצה אחת, כי אז היה באפשרות לקדם פני הרעה ולגדור בעד הפרצות האלה. העיקר הוא שיעמדו בראש העדות חכמים ברי הלב ואוהבי עם. אל המטרה הזאת שמנו פנינו אני ויחידני סגולה בארצות הבלקן וחשבנו להביא את כל הקהלות לידי הסכם אחד, ליסר ישיבה לתורה ולחונך מוסרי, וכבר עשינו התחלה ועבדנו בהרף נפש ובכובזו כל כחותינו וגם בכובזו ממון יותר

מכפי יכלתנו; אבל המדות הרעות של עשירי המזרח הפריעונו מלהפיק זממנו. המעשים מחשובי הקהלות, שהעמיסו את הטורח הזה על נפשם, לא מצאו עזר מאחיהם, רק מניעות ועכובים. אם פלוני העשיר עושה דבר מה, מחויב זה שכנגדו לסתור את בנינו כדי להרעימו. אין אני חפץ לקרא בשם לאלה המחבלים, אבל כל אלה הרברים ידועים ונלוים למדי בכל ארצות המזרח, ועל זה נחלו כל שרידי אוהבי עמנו שם, ועוד הרבה פרטים שמורים אתי אשר יתגלו רק אחר מותי. גם חברת כ"ח השתדלה הרבה בדבר, להרבות השכלה ונמוס בארצות האלה, ולא הועילה הרבה. ואולם לכבוד האמת מוכרח אני לומר בפה מלא, כי ראשית "ההשכלה" של הפקרות ושל פריקת עול באה שם ע"י כתי הספר של החברה הזאת, אשר רק להרבות דעת שפת צרפת היתה מנמתם ואל תורת ישראל לא שמו לב. וכאשר שאלו אלה המעשים הנחלים על שבר עמם: תורת ישראל מה תהא עליה? ענה המנוח איזידור ליב שנים מעטות לפני פטירתו: יקומו הרבנים וישיעוהו! מי שמכיר את "חכמי" הקהלות הספרדיות במזרח אירופא, ידע עד כמה עלינו לקנות לתשועה מצד זה.

אפשר הדבר, כי דברי אלה יהיו לרבים מירידי בארצות הבלקאן כמוכירי נשנחות, ואולי יעירו לתחיה את נצוץ היהדות בלב היחידים האלה, לשוב אל השתדלותם, אשר אליה נשאו את נפשם לפני עשר שנים. כי אין להם להתיאש לגמרי מתשועת ישראל, ואם לא הצליחו בנסיון הראשון, אולי יצליחו בנסיון שני. על כל פנים תכתב השתדלותם וזרון לדור אחרון, ולא יאמר בספר תולדת ישראל, כי כל בני הדור הזה שם יחדו נאלחו, אין חפץ טוב, אין גם אחד.

ד"ר ב—ד.

מעולם החנוך והלמוד.

I.

ברגשי ענן הגני קרב הפעם לירות אבן הפנה למדור המיוחד, אשר רחש לב עורך "השלח" לקבוע בזה לעניני פדגוגיא, והגני מקבל עלי את הטרח הנעים, לשיל לעתים עם קהל קוראינו מגוי אל גוי וממדינה אל מדינה, ממזרח שמש עד מבוא, לראות ולהתבונן אל כל הרברים הנוכרים והנעשים בקרב עמים שונים בעניני "החנוך והלמוד", אלה שני עמודי הקולטורה היותר איתנים.

השאסה החדשה לתחיה והתקדמות פנימית. — כה הגביל לו "השלח" את "תעודתו"¹ — נותנת לספרותנו החדשה את הזכות לחיות ולהתקדם גם היא בתור "חלק עצמי מעולמנו הפנימי", ומטילה עליה החובה, ללמדנו דעת את העולם הפנימי הזה ואת יחושו אל "חיי העמים הסובבים אותנו" ואל "החקים השולטים בחיי האדם והחברה בכלל".

¹ "השלח" חוב' א' ע' 1 והלאה.

איזהו איפוא "עולמו הפנימי" של איזה עם, כמובנו היותר "פנימי" של המושג הזה? בעינינו אנו זהו — עולם החנוך. עוד הרבר מוטל בספק, אם יש בידי החנוך להפוך מוח מטומטם לחריף או מוג קר לחם, וכדומה, אבל בזה אין כמעט כל ספק, כי יכול החנוך הנמרץ להפוך, למשל, תינוק אשכנזי לצרפתי, ולהפך. כי כל התכונות הלאומיות, הנחשבות לסגולות קימות ו"טבעיות" אצל איזו אומה, יותר משהן תלויות בטבע האומה והמדינה, הן נמסרות מדור אל דור על ידי החנוך והלמוד. ולמען הוכיח, כי יש בידי החנוך והלמוד להפוך מן הקצה אל הקצה תכונות עמים שלמים ומפלגות גדולות במשך זמן קצר, די לנו לשים עין אל התהום הנורא, המפריד כיום בין "האבות והבנים" בקרב אחינו ברוסיה, למשל, אשר עוד בשנות החמשים למאה זו כמעט לא היה שום הבדל ביניהם. התקדמות כל עם בכל מקצועי החיים — האיגנומיים, המדיניים, הדתיים, וכו' — דורשת בהכרח, שכל דור ימסור נחלתו לדור הבא אחריו, למען אשר יוסף גם הוא ללכת הלאה בדרך הזה וגם הוא ימסור כה מעשיו לבאים אחריו. עד סוף כל הדורות. "חנוך הדורות" — זה הוא המקצוע הפנימי, המרכזי, בחיי כל עם, וכל יתר מקצועי החיים הנם חיצוניים לעומתו, כנקודות היקף-העגול לעומת נקודתו המרכזית. את המושג "עולמו הפנימי" של איזה עם אנכי מבין לא רק בתור סכום כל התכונות, הנובעות מתוך חייו הפנימיים של העם באופן מקורי דוקא. אחת מסגולות הקולטורה החדשה שאנו חיים בה, ואולי גם סגולתה הראשית, היא — ערבוב המקורים בחיי העמים. בימינו אלה ישנם עמים שלמים אשר גם הלחם שהם אוכלים לא להם הוא, כי אם מובא אליהם מעבר לימים רחוקים. וכמו כן אין שום אדם יכול לחשוב את דעותיו והשקפותיו ליצורי רוחו בתחלתו, שאין לאחרים כל חלק בהם. אנו קוראים "שלנו" לכל דבר שנעשה לקניינו הנמור, אם בגשם או ברוח; והקנינים הגשמיים או הרוחניים הללו הולכים ונעשים, לרוח הקולטורה החדשה, יותר ויותר לקנינים משותפים לכל העמים. רק ערכם היחסי של הקנינים האלה זה אל זה והרכבתם זה עם זה והשפעתם זה על זה — שונים בתוצאותיהם אצל כל עם ועם; והשנוי היחסי הזה הוא הנותן צורות מיוחדות לתכונות העמים. "חינו הפנימיים" הם איפוא — הצירוף המיוחד, אשר קבלו בחיי עמנו חקי החיים של האדם ושל החברה בכלל והליכות החיים של העמים הסובבים אותנו ומשפיעים עלינו מרוחם, כמו שאנו משפיעים בערך מסויים גם עליהם מרוחנו. גם דרכי החנוך והלמוד, אע"פ שבכל עם ועם יש להם צורה מיוחדת, אין הצורה הזאת מקורית עוד עתה בכל אחד. וכן גם אצלנו אי אפשר ואין צורך שתהיה להם לדברים אלו צורה מקורית דוקא. בכמה ממקצועות החנוך והלמוד התקדמו עמים אחרים יותר ממנו, ועלינו ללמוד עתה תורה מפייהם. ולעומת זאת יש גם כן מקצועות ידועים, אשר בהם עברנו אנחנו כמה עמים גם מהיותר מתקנים שבהם. ולכן, בעת שמצד אחד מחויבים אנו לשים לב אל החנוך האירופי החדש ולקבל באהבה את הטוב הנמצא בו, הגה מצד אחר אין לנו לכרוע ברך לפניו תמיד ולבטל את עצמותנו מפניו, כמעשה חלוצי השכלת היהודים בארצות המערב בסוף המאה שעברה ומשכילי אחינו המזרחים באמצע המאה הנוכחית.

אף אל זאת עלינו להתבונן, כי עבודת החנוך, ככל עבודה היסטורית, הולכת בקרב העמים לא רק לפנינו, כי אם פונה לפעמים גם לאחור. דור אחד מוציא ישן מפני חדש ודור שלאחריו חוזר לפעמים ומוציא החדש מפני הישן. ובחליפות החדש והישן בחיי עמים שונים, הממלאות את כל חלל ההיסטוריה, יש אשר עת ההליכה לפנינו בקרב עם אחד

מקבילה אל עת הנסיגה לאחור בקרב עם שני, ולהפך. ויש אשר אנו רואים מחזה עוד יותר מפליא: בקרב עם אחד וכדור אחר — הליכה לפניו במקצועות אחרים ונסיגה לאחור במקצועות אחרים. ולכן מלבד "החדשות" הנעשות כעת בעולם הפדגוגיה, מאד ומאד יקר לנו לשים לבנו גם אל "תולדות החנוך והלמוד" בקרב עמים שונים. כי לפעמים נמצא בתולדות העבר של עמים אחרים למודים יותר מועילים ומקבילים לצרכינו אנחנו כהוה, מאשר נמצא במעשיהם אשר הם עושים עתה בהסכם למצבם וצרכיהם המה, השונים הרבה משלנו.

שיחותינו תסוכינה איפוא: על החדשות הנעשות בעולם "החנוך והלמוד" בקרב העמים המתקנים, על תולדות שני המקצועות האלה באירופא ובמקומות אחרים, ועל השאלות העומדות על הפרק בענינים האלה ואופני פתרון — במדה שכל אלה מוכשרים לעורר את הלבבות גם בקרבנו ולהיות לתועלת ברב או במעט לפתרון שאלותינו אנו בעניני "החנוך והלמוד", פתרון שבו תלוי גורל כל עתידות עמנו.

"איזהו היחס הראוי והנכון בין החנוך והלמוד, ומה ערכם של שני אלו זה לעומת זה?"

השאלה הזאת התעוררה בקונגרס הראשון למורי בתי-הספר בארצות השווייץ, שהתאסף, במספר 1700 מורים ומורות מבני כל הדתות והשפות המתהלכות במדינה, בירח יולי 96, בזמן התערוכה הלאומית שהיתה בעיר ג'נף (Genève). — פתרון השאלה הנכבדה הזו אינו כל כך מוכן מאליה, כאשר יכול אולי לדמות מי שלא העמיק הקור בענינים כאלה. באמת קשה להציב גבולים מדויקים בין שני המקצועות האלה בהשתלמות רוח האדם. כל למוד יכול לפעול על חנוך האדם, כמו שכל חנוך מקבל על הרוב צורה למודית. בכל זאת, המטרה העיקרית שונה היא לכל אחד משני המקצועות האלה. הלמוד, כשהוא לעצמו, רואה את כל מטרתו בהעניקו לאדם סכום ידוע של ידיעות והשלמות (פערטיגקייטען), ובתתו לו את היבלת להשתמש בכל אלה בחיים. אבל אין לו עסק בעתידותיהן המעשיות: אם ישתמש בהן האדם או לא, וכיצד ישתמש בהן, אם להיטיב או להרע לעצמו או לזולתו. לא כזה הוא החנוך, המחויב להקיף בסקירה אחת את כל חיי הגוף והנפש, להשתדל גם בהשלמת הרגש והטעם, השכל והמוסר יחד; באופן שיצא המחונוך לשוק החיים מזוין לא רק בכלי-דשק שכליים, כי אם גם בכחות גפניים ונפשיים המניעים ומכשירים אותו להשתמש בידעותיו כראוי. בסים הלמוד הוא השכל, המקיף את הכל, ובסים החנוך הוא הרצון, הכובש את הכל. — הנה כי כן תתעורר ממילא השאלה: השכל והרצון, מי קודם למי?

רוב חכמי הפדגוגיה רגילים להחליט, כי כהיות מותר האדם מן הבהמה כזה, שהוא "בעל-בחירה", בערך, יותר מכל חי, והבחירה הלא תלויה כל עיקרה ברצונו של אדם, אי לזאת צריך המחנך לכבוש קודם כל את רצון הניכח, ואז יהיה התלמיד בידי המורה כחומר ביד היוצר, אל כל אשר יחפוץ יטהו. לעומת זאת באים חכמי הפדגוגיה החדשה, או "הפדגוגיה המדעית", מבית מדרשו של הרברט, ומוכיחים, כי מה שאנו חושבים את "הרצון" לאיזה כח עומד ברשות עצמו, אין זה אלא דמיון מתעה; כי הרצון אף הוא תלוי בהליכות המחשבות וצויריהן (פארשטעללונגען). הפועלים באדם ביודעים ובלא יודעים; ובשעה שאנו מאשרים את שכל הילד, אנו מאשרים איפוא ממילא גם את רצונו. אך אז — מחליט הרברט — נוכל לאמר, כי עלתה בודינו לכבוש את החנוך, אם עלתה

בידינו להכניס אל נפש הילד חוגי-מחשבות (נעדאנקענקרייז) גדול ועצום ומחובר היטב בכל חלקיו. האוצר בקרבו די כח להרחיק מעליו את כל מה שהוא מוצא לרע לו ולקלוט אל תוכו את כל מה שהוא מוצא לטוב לו בעולם הסובב אותו. ובכן כל עיקר החנוך הוא, לפי הרעה הזאת, "יצירת חוגי-מחשבות"; ויצירת המחשבות הרי אינה עוד מעשה-חנוך כי אם מעשה-הלמוד. — יתרונות הלמוד על החנוך נראים עוד בזה, שפעולות הראשון יותר קימות ועמוקות מפעולות השני: אפשר ללמד את האדם בפעם אחת איזה ענין, אשר ישתמש בו ולא יסור ממנו כל ימיו; מה שאין כן בחנוך, הדרוש מטבעו השנות כל ענין פעמים רבות, עד אם יעשה להרגל. את הלמוד אפשר לסדר ולקבוע מראש, באופן שיהיה נקי מכל שניאה, מה שקשה להשיג בסדור החנוך. בעבודת הלמוד המורה יכול לעשות את מלאכתו בלי כל מפריע ומתנגד לעבודתו, תחת אשר בעבודת החנוך, מלבד השפעת המחנכים, תראה על הילד על כל צעד השפעת בני-יביתו וחבריו וכל החברה הסובבת אותו, ויש אשר השפעת האחרונים מתנגדת ומזיקה להשפעת הראשונים. אבל יחד עם זאת אין לנו לשכוח, כי המטרה האחרונה שבחנוך היא יצירת ה"כרקטר", שהוא — סכום כל התכונות הקימות בטבע האדם ומוסרו (או: אומץ הכרקטר המוסרי) — כ"אראקטערשטאָרקע דער זיטליכקייט" — בלשונו של הרברט; ויצירת הכרקטר הוא דבר התלוי במעשה יותר מבהלכה, ונעשה לא בבית-הספר, אלא דוקא בשוק החיים, עם כל שאונו והמונו ומוקשיו ותחתיו הרבים והשונים. שלשה ימים כסדרם שקלו וטרו בקונגרס הניגפי בענין הזה, ובסוף נמנו ובאו לידי מסקנא אחת שהיא שתיים: א) כי יחס הלמוד אל החנוך הוא יחס החלק אל הכל; ב) כי לכל למוד יש ערך חנוכי. — המסקנא הזאת אולי חדשה היתה בעיני המורים הצרפתים והאיטלקים שהיו באספה, אבל בעיני המורים האשכנזים אין בה כל חדש, יען כי זה כבר נתקבל הרעיון הזה להלכה ולמעשה בבית-המדרשו של הרברט, וזה שמו אשר יקראו לו: "הלמוד החנוכי" (ערציעהענדער אונטערריכט). ולא למותר יהיה לדבר פה על הענין הזה דברים אחרים, לבאר מה ענין "הלמוד החנוכי" הזה, ואיך יתכן שיהיה במציאות למוד בלתי חנוכי.

בשימנו עין על תקנות כל בתי הספר הנמוכים והכינונים שבכל מדינה ומדינה, אנו מוצאים את כלן אומרות פה אחד, כי תכליתן הוא לחנך את בני הנעורים בחכמה ומוסר, ביראת ה' ואהבת הבריות, ואין להן מדה טובה שלא יזכר שמה בכל עת מצא בחקי בתי-הספר. אבל די לנו להביט כמעט קט אל תוך הפרונרמות של בתי-הספר ה"סדריים" ו"ספרייה"שיות, למען אשר נראה, עד היכן רחוקה המציאות מכל הכונות הטובות, המנויות בספרייה-ההקים, רובא דרובא של הידיעות וההשלמות, אשר על התלמיד לרכוש לו בבית-הספר, הן מאלה, אשר תוכלנה להביא לילד איזו תועלת או כבוד ותהלה בימי חייו הבאים, או אשר יפתחו לפניו אחיב שערי בי"ס יותר גבוה, בלמודי השפות דורשים מאת התלמיד קודם כל ידיעות הדקדוק והסגנון; החומר המוסרי של הספרים הנקראים בביה"ס הגהו טפל ולא עיקר בימי הכתינות. למודי שפות שונות מעמיסים על זכרון הילד המוני מלים חדשות, אבל אינם מוסיפים לו כל מושגים חדשים; ומעט הרעיונות החדשים, אשר יקנה לו התלמיד אח"כ, בקראו בשפה נכריה דברים שלא היה יכול לקרא בשפת-מולדתו, על הרוב אינם שווים בנוק הזמן, אשר יאבד בלמודי השפה הזאת, ללמודי החשבון וההנדסה אין כל ערך מוסרי מטבעם. ידיעות-הטבע השונות (תולדות הטבע, גיאוגרפיה, פיזיקא, כימיה וכדומה) מרחיבות אמנם דעתו

של אדם, אבל אינן נוגעות כמעט למוסרו. ויתר ההשלמות היפות, כמלאכת הכתיבה, הציור, הנגינה, הנימנסטיקא, המחול, וכדומה, לא רק שאינן עוזרות, כי אם יש בהן גם מויקות לפעמים למוסרם הטוב של הילדים, בהכניסן אל לבם כמה מדות רעות, כיהירות, חוצפה, אהבת המותרות והרהורים רעים. — יש למוד אחר, אשר היה יכול להיות לעזר רב בחנוך המוסרי של תלמידי בתי-הספר, והוא — ההיסטוריא. אבל האופן, אשר בו ילמדו קצת את ההיסטוריא ככל בתי-הספר הנמוכים והבינונים, מסוגל לשעת בלב הילדים רגשות מתנגדים לגמרי לתכלית הזאת. כי כלום אפשר לחנך מוסר הילד על ידי ספורי-בדים ופרשת-מלחמות וסנסוני ממלכות, אשר כל ספרי-הלמוד להיסטוריא מלאים מהם, ואשר הרוח השוררת בהם על הרוב הוא: „מאן דאליים גברי“?

הלמוד היחיד, שהוא „כולו חנוך“ באמת, ואשר מקומו יבירונו, לכה"פ בכתיב, בראש כל הלמודים שבכתי הספר, הוא — תורת הדת. אבל מי לא ידע, מה מעט ודל ערך „למודי הדת“ ברוב בתי-הספר, ביחוד במדינות היותר נאורות? בכמה מדינות כבר נמחק זכר „תורת-הדת“ לגמרי מתוך הפרוגרמות של בתי-הספר. בצרפת ילמדו במקום תורת-הדת — „תורת-המוסר“ (Morale). אבל, מה רבה ועצומה פעולת הלמוד הזה על מוסרם הטוב של בני צרפת החדשה — שאלו נא את פי זולא וחבריו ויגידוכם. ובמדינות אשר עוד זכר „תורת הדת“ מתנוסס בכבוד בראש הפרוגרמא, יקציעו לו על הרוב שתיים-שלוש שעות בשבוע לכל כתה; והלמוד הזה בודד הוא לעצמו, בלי כל יחס וקשר כמעט עם יתר הלמודים. — שעות היא אמנם בידי האומרים, כי גירוש למודי-הדת מתוך בתי-ספר של צבור הוא פרי „הכפירה של סוף-המאה“. הנה לפנינו האנגלים, העם המוקיר את קרשי-הדת יותר מכל שאר עמי אירופא, ובכל זאת גם בקרבם נראה, כי מתאמצים נבחרים העם לתת תוקף ותמיכה יתרה דוקא לבתי-ספר של צבור שאין בהם למודי הדת, (Board schools), ולהניח לנפשם, מבלי כל תמיכה מצד הממשלה, את כל בתי הספר הדתיים (Confessional schools). הן שמענו בשנה הזאת את הרעש הרב, אשר הסכה באנגליא הצעת-החקק על דבר בתי-הספר לעם (Education Bill), אשר בו בקשה הממשלה מידי הנבחרים להעמיד את בתי-הספר הדתיים על מדרגה אחת עם בתי הספר החפשיים. הנבחרים יצאו נגד ההצעה הנוכרה במחאה עזה כל כך, עד שהממשלה מהרה להשיב הצעתה אחור, עוד כשרם הניע מועדה להקרא שנית בבית הנבחרים, ושעם המחזה הזה, המזור לכאורה, הוא דוקא — רגש הכבוד, אשר ירחש לב האנגלי לכל הדתות השונות בלי הבדל. באנגליא יושבים יחד בשלום ושלוו בני כל האמונות והכתות הדתיות אשר בעולם, מבלי אשר תבוכר האחת על פני רעותיה. גם בכל בית-ספר ימצאו תלמידים מבני כל האמונות והכתות הדתיות, והנה ללמד את כל התלמידים תורת-דת אחת, אי אפשר; ללמד לכל תלמיד ותלמיד את תורת-דתו לברו, גם כן אי אפשר מפני רבוי התורות האלה; ולכן מוצאים האנגלים טוב מכל, ללמד בבתי-ספר של צבור לכל התלמידים יחד רק את הלמודים השווים לכל נפש, ותורת-דתו ילמוד כל תלמיד בבית אבותיו, או בבתי ספר פרטיים, אשר כל כנסיה דתית מחויבה לכונן לבניה.

מכל אלה הדברים אנו למדים, כי כל מה שערכם הלמודי של רוב בתי-הספר המתוקנים הולך ורב, ערכם החנוכי הולך ודל. הלמודים ימדו על פי ערכם השמושי והמדעי, אבל לא על פי ערכם המוסרי. אל כל אלה הענינים כבר החלו לשים לב חכמי „הפרוגרמה המדעית“, וזה פתגם החנוך החדש, אשר הם ממליצים בעדו — „הלמוד החנוכי“, כלומר: עריכת הלמודים בסדרים ואופנים כאלה, שהם יביאו את התלמיד לא

רק להשלמות שמושיות, כי אם גם להשלמה מוסרית, אשר זאת כל תכלית החנוך. והנה אנו רואים הפעם, כי שיטה זו נתקבלה עתה להלכה, ואל נכון גם למעשה, בארצות השווייץ, העומדת זה כמאה שנה בראש התקדמות הפדגוגיה המעשית באירופא; ומקונגרס הנזכר אולי עתידות לבוא חדשות רבות-הערך בהליכות החנוך והלמוד בכל אירופא כולה.

ובנוגע לנו מוכרחים אנחנו להוציא מכל האמור למעלה משפט אחד, אשר בודאי יתראה כפרדוקס בעיני רבים, והוא — כי "החדרים" ה"הישיבות" הישנים אשר "כבר אבד עליהם כל" וכו', אם מצד אחד הם אמנם חסרי-סדרים ואינם שומרים חקי הבריאות, הנה מצד אחר, מצד "הלמוד החנוכי", אינם עוד מטבעות כל כך פסולות, כאשר יחשבו כל אלה הרנגילים למרוד תמיד את "שלנו" במדה מקרית הבאה לידם מ"שלהם".

י. ל. דאווידאוויטש.

ספרים וסופרים.

אוצר הספרות, האוצר בקרבנו תורה וחכמה, דברי הימים ובקרת, מליצה ושיר, גם תולדות אנשי שם ותמונותיהם. י"ל ע"י שאלתיאל אייזיק גראָבער ביאראסלוי. שנה חמשית תרנ"ו.

אם בעה"ב שבקור מומנים איש איש מנין בביתו, או עלינו לחשוב אחת משתי אלה: או כי אין בית נכסת הגון בעיר, או אוחזי הכבודים והעליות רבו כמו רבו, עד כי אין בית נכסת אחד יכול לפרנסם, ושני אלה כתמם באו עלינו. באמת, עד הימים האחרונים לא היה לנו ספר-עתי, אשר יאמר עליו כי בית ועד הוא לחכמי ישראל וסופריו, ובעה"ב אשר בקרבנו כלם שואפים לא לבד אל השלישי ואל הששי ואל המספיר, כי אם גם אל הגבאות, לעמוד בראש ולחלק העליות. כל סופר וסופר שבקרבנו, אם סופר הוא באמת או רק למחצה, לשליש ולרביע, אם סופר מצד היכלת או סופר מצד החשק, סוף סוף תשוקה גדולה בלבו להיות רדקטור בישראל, ואם ירשש ויתפשט המנהג הזה בתוכנו, הנה צריכים יהיו סופרי ישראל להתנות ביניהם לאמר: היום תהיה אתה העורך ואני הכותב, ומחר נחליף השיטה, למען לא יקנאו איש ברעהו. אם ברבות הטובה רבו אוכליה — לא ידעתי; לפי הנראה אין אנו יכולים לקבל את רוב הטובה המושפעת עלינו, כי רק מעטים מן המאספים הם באים אלינו יותר מפעם אחת, וגם הם בכבודת יתנהגו בעוד שהנותרים הם לנו כמלאכים שנבראו לשעתם: באו, דברו ויעלמו, או כלין הוא של היינע, אשר קרא כתרנגול — וימת.

וגם ר' שאלתיאל אייזיק גראָבער יודע כי כן הוא, על כן הוא מחזיק טובה לעצמו, כי פותח הוא לנו את אוצרו זה פעם חמשית, ובטוח לב ר' שאלתיאל אייזיק גראָבער, כי גם הקוראים מהזיקים לו טובה על זה, ה' גראָבער יודע, כי לא "מרונו מכל העמים"

עשה לו את החיל הזה, כי... מודה אני כי חצי הפסוק השני שמביא ה' גראבער קשה להבין פה בתור משל, יען כי אוצר הספרות איננו "המעט מכל העמים", כלומר, הקטן מכל המאספים, ותהי להפך, כי עולה הוא פי שנים בגופו עליהם. ה' גראבער רואה את הקורא הנכבד עומד לפני אוצרו ושואל: כמה הארכת ימים? והוא עונה לו: בזה שאינו "בונה במה לעצמו כלולה בשיטות משיטות שונות, וזה כחו לספרות!" התחבולה פשוטה מאד ונפלא הוא איך לא התחכמו אחרים להשתמש בה! — הן אמנם יודע ה' גראבער, "כי לפלגות ישראל בעת הזאת אין חקר", אבל יודע הוא גם זאת, כי "לא לו להוות דעו בזה" עם מי הצדק; ספרו "אוצר הוא ויהי לאוצר" וכל "אחד יקה ממנו את הטוב בעיניו וישאר לאחרים את הרע בעיניו" — הוא רק "שקייא" והוא מחויק "טיבותא" לנפשו, כי הוא "השקייא" וזה שכרו. ובכן, "יתמכו נא את ידי מזה ומזה" והוא יוסיף להוציא לאור את אוצר הספרות. מי יתן והיה!

עתה נסורה נא לראות מה אסף ה' גראבער לתוך אוצרו זה. הסופר הראשון המקדם את פנינו באוצרו של ה' גראבער הוא ה' שמואל ליב ציטראן במאמרו "הספרות והחיים", והוא כעין מאמר ראשי להאוצר. ריב לה' ציטראן עם בעלי "שפה ברורה", עם בעלי "המהלך החדש" ועוד עם אנשים שונים, והוא לא לבד מדבר בעדו, כי אם הואיל לתת לנו גם מכתבי "הקוראים" הכותבים אליו, והקוראים ההם, "ככל הדברים הטובים", הם שלשה במספרם. ומכיון ששליחו של אדם כמותו, גם הקוראים הללו מתאוננים ומריבים עם בעלי "שפה ברורה ועם המהלך החדש ועוד עם אנשים שונים. אליפו התימני שבהם מתמרמר על "בית המדרש החדש", כלומר, בעלי המהלך החדש בספרותנו, ומבטל אותו מכל וכל. הוא שואל: "מה הוא מובנו של הערך "בית המדרש" בספרות, אם לא סגל חבורת סופרים אשר אלהים אחד בלבכם ועבודתו המה עובדים לריבים, אשר הלך נפשם וחיון רוחם שהם מטיפים להם בקהל עם בד כבוד ישאו יחד ואשר יטביעו על דעותיהם והגיונותיהם ועל דגלם שהם נשבעים לו חותם אחד מוקצה ומיוחד להם לעצמם על פי רוחם וטעמם". בדברים האלה יש מעט פטפטנות, מעט כתיבה על פי אומדנא והשערה; ד"מ אין סופרים מתיחסים לבית מדרש אחד צריכים להיות כלם פה אחד ודברים אחרים ננביאי הבעל לפני יהושפט, או נדבר בלשון הכותב, הלך נפשם וחיון רוחם לא בכל שעה ובכל מקום ישאו יחד בד בבד, ואין צורך בזה כלל, אם רק המחשבה העקרית אחת היא בלבם, אם רק אל אחד בלבכם ושטן אחד לנגדם. אבל בזה עוד אפשר יהיה להסכים עם הכותב עכ"פ ככלל דבריו; אולם באמרו: "והנה על כנסיה כזאת בין הסופרים הוקנים אין אני צריך, כמדומה לי, להורות לך באצבע ולאמר: הרי הם לפניך. מאפו, סמאלענסקי וול"ג זכרם לברכה ושנים שלשה מן הסופרים החיים הנם בעלי קלסתר פנים אחדות מבצבצות ובולטות. מגמת פניהם, משאת נפשם ועשתנות לבם יחד נשתוו" — באמרו כדברים האלה, או עלינו להגיד כי אין להם שחר. אם היו מאפו, סמאלענסקי וגארדאן בעלי קלסתר פנים מבצבצות — לא אדע; אולם כי "מגמת פניהם, משאת נפשם ועשתנות לבם לא יחד נשתוו" — עדים אנחנו כלנו הקוראים עברית לא בדרך שקוראים פרקי זוהר בלילי שבועות — לשם קריאה בלבד. מאפו וגארדאן עוד היו עכ"פ מלאכי ההשכלה ברוסיא, ההשכלה כשהיא לעצמה, אף כי רחוקים היו דרכי מאפו מדרכי גארדאן ורוח מאפו מרוח גארדאן. מאפו בתור בעל דמיון ובעל אצילות ראה את ההשכלה כדמיונו בתור השכלה עברית, השכלה נאצלה, רודפת אחרי כל מרום ונשגב על הרי ישראל; הסגולה היקרה, אשר נשא מאפו עיניו אליה, היה אנרגונום

עברי, דוקא אנרגונם, הרחוק משאון חלד והמונו, הכותב עברית ומדבר עברית וכלו עברי כעברים אשר היו בימי ישעיהו בן אמוץ. ונאדראן היה בעל מעשה ובעל נסיון ואהב השכלה משום צד הנגוד שבה. משום שאינה נשמעת לרבנים מחמירים ולראשי-יקהל אכזרים, משום שאין בה לא שטריומיל ולא פאות ארוכות ולא פרישות ובטלה ובערות והתרחקות מעניני העולם ועסקיו. אמנם עכ"פ שניהם, גם נאדראן גם מאפו הטיפו להשכלה, שניהם נלחמו בעד ההשכלה, וגם דרבי המלחמה היו דומים אצל שני הסופרים האלה. אבל סמאלענסקי — מה לזה בחברתם? כל האומר כי סמאלענסקי נלחם בעד ההשכלה סתם הרי זה שולל ממנו את טפוסו ואת קלסתר פניו מכל וכל. סמאלענסקי לא אהב את הבערות — בזה אין כל ספק. אבל האם הטיפ סמאלענסקי להשכלתם של מאפו ונאדראן? האם לא הגיד סמאלענסקי וחור והגיד, כי אין עם ישראל עם נבצר מדעת כלל, גם במאנו ללמוד לשונות אירופא? האם לא הגין סמאלענסקי בעד כמה מן הירושות אשר השאירו לנו הרורות הקודמים ואשר היו למקור הרע בעיני נאדראן? בכלל אין שני הסופרים האלה יכולים להיות נמדדים במדה אחת, והקורא הזה הכורך אותם ביחד ורואה בהם תלמידי בית מדרש אחד קורא ממוצע הוא מאד ולא היה כדאי להכניסו בקהל הסופרים.

ואולם עוד פחות ממנו כמעלה הוא בלדר השוחי. הקורא השני הזה נכנס לבית ה' ציטראן פתאם בסמני שאלה רבים: "התזכור את הרתת והויע שנכר רשומם על פני סופרינו הזקנים בשעה שהיו נכנסים לפני ולפנים בהיכל הספרות להתיצב איש על דוכנו ולכהן פאר במשמרת הקדש? התזכור את תמימותם, חמימותם והתלהבותם של אלה בשעת עבודתם? ועתה אנה פנו, אנה הלכו כל המעלות הטובות האלה מספרותנו? מי הטה על ראשה את הקרה הנורא, מי הביא אליה את קור הרוח וקפאון הלב, את ההתול הגם והעקיצה המנוולת? מי השביחה את הנימוס ודרך הארץ?" — אחרי השאלות האלה הננו עושים אזננו כאפרכסת לשמוע, מה מצא השואל עול בספרותנו עתה? מי העלה חמתו עליה עד להשחית? והנה שומעים אנחנו, כי מכל השאלות העולות על הבמה קוראנו זה נוטה ביותר אל שאלות החנוך, כי אב לבנים הוא, "והפשרנות בין משאלות הזמן והאומה היא עקב אכילס כהחנוך הישראלי". על כן הוא קורא תמיד בחשק גדול מאמרים עיד החנוך. למורת רוחו הנה כל המאמרים האלה הם "רעיונות נפוחים ובוקי סרוקי, הכל כנהוג בספרות המאמרית היומית". אולם זה "לפני זמן לא כביר נמשכו עיני לתומן (לתומן של העינים?) אל מאמר אחד, אשר אך קרא בו שתיים שלש דלתות ותאננה עיניו". המאמר הוא ערית שבעדית והסופר הוא בעל כשרון גדול וגם ספענסער ופעטסאלאצצי ידועים לו — סוף דבר, הארץ היתה כגן עדן לפני הקורא הזה והסופר כמלאך אלהים, ופתאם — והנה הביא המקרה לידו לקרא מאמר אחד של הסופר המעולה ההוא בעצמו, שהוא יושב שם (איה?) ועושה מעשה נערות, ולא כנער פשוט, כי אם כנער שוכב". דימ הוא "מתעבר על ריב לא לו ומתנפל על אחד מבני אומנתו ומוריד יריו על פניו (1) באופן מנואל ומוזהם מאד. הכזה יהיה פדגוג אבחרהו?" — שואל הקורא את נפשו, "הבירו אפקוד רוח בני? האם לא כהתל באנוש יהתל בקוראיו בשעה שמדבר עמם מעל הבמה?" ועוד שאלות רבות שאל הקורא הזה את נפשו. מה ענתה לו הנפש הזאת לא נרע; תחת זאת נודע לנו, כי השליך הקורא "את הנלוין לבית המבשלות". הקוראים יראו כי בלדר השוחי פתח במי שברך וסיים כאל מלא רחמים. סופרינו הזקנים היו באים אל "היכל הספרות" כרתת וויע, והיום — יש גאה דורשים ואין גאה

מקיימים. — אמנם האם לא היו עוד להסופרים לזרא תאניות הנשים הוקנות הללו על הימים הראשונים כי היו טובים מאלה? מתי יבא הקץ להקינות האלה שקצתן דברי צביעות וקצתן דברי שטות? מתי היה לספרותנו תור הודב ההוא. מתי היו סופרינו בעלי נימוס ודרך ארץ במדה יותר גדולה מבימים האלה? האם בימי "המניד" של וילבערמאנן? אמת כי "ההתול והעקיצה" לא נראו בספרותנו בימים ההם; אבל מפני שבכלל לא נראה אז כל דבר, זולתי הנוכל הארור הנושא תמיד שתי נשים ובית המרחץ העלוב העומד ונשרף בכל קהלות ישראל; אמנם בכל עת שהביא המקרה לידי בעל המניד לבא לכלל כעס, היה מחרף ומקלל באחת המוכרות ירקות בשוק. או היה נימוס וד"א הרבה בדברי הריבות של רפ"ס ואב"ג? או הלפנון היה מלא דברי כבוד ונימוס? או בהמליץ בימים עברו לא נמצא כל דבר מתנגד לרוח הנימוס וד"א? למה נעשה שקר בנפשנו? הלא הסופרים החדשים אשר ה' ציטראן והקוראים" שלו קצים מפניהם. הלא הם הביאו את רוח הנימוס לספרותנו; הלא משחללו מה"ע לקבל צורה אירופית. מן העת ההיא נראו בקרבנו מאמרי בקרת כתובים בלי חרפות וגדופים. דברי פולימיקה בלי כנויים שפלים כנגד בעלי הריב, ובכלל החלו לבקר את הכתוב ולא את הכותב. ואם נראה במה"ע הללו לפעמים דברי חרפות ודברי הוללות, או על הרוב הסופרים הוקנים הם האשמים בדבר; והרוצה להכחיש, כי רוח הנימוס בספרותנו בכלל הולך וזוקק, הולך ומתרחב, הרי זה עושה דבריו דברי נביאות מבלי בחן אותם על פי המעשים שהם מתיחסים אליהם. אינני מכחיש, כי גם עתה ישמע לפעמים בספרותנו דברים עזים ונמרצים, אך לא סגי בלאו הכי. המתים שלוי עולם הם והחיים הם בעלי הרגשה. בעלי דם רותה. בעלי לב מתמרמר ובעלי מרה מתעוררת; יש אשר יקצפו על שקר ויש אשר כבוד האמת המחולל מביא את דמם לידי רתיחה. גם העקיצה הזו שאתם מתקוממים לה אינה מגונה כל כך כלל; לאט לכה בילד הזה, כי יש בו סגולות טובות ונחמדות; ואם מתגדרים הסופרים החדשים בהעקיצה והמהתלה השנאות בעיניכם יתר על הסופרים הוקנים, הנה ראשונה הם עושים זאת מפני שיודעים הם להשתמש בנשק הזה ומוכשרים הם לכך יותר מן ההולכים לפניהם; ושנית, הנה עוסקים הם יותר בדברים המסוגלים להביא לידי חמה ורתיחת הדם. איפה צריכים היו סופרינו הוקנים להתקצף ולהתלהב? בתרגום המעלעמאק ללשון הקדש? בס' מסתרי פאריז? בס' חלקת הנקוד או בס' צפנת פענח? תחת זה הביטו בס' ילקוט ריב"ל וראו את אופני הפולימיקה שהיו הבחורים שבוקנים משתמשים בהם לפעמים, או תודו כי החדשים נוהרים בחקי ד"א וחלכות הנימוס הרבה יתר מן הוקנים. ויש אשר נראה סופר הגון מן הצעירים בא ומדבר דבריו ברוח מתנינות ואינו יוצא מגדר הנימוס כמלא שיערה; אמנם דבריו לא נעמו לאזני איזה סופר מן הוקנים, והנה זה בא וקורא לרעהו: אויל בער, נגב, דלפון וכו'; עד סוף כל האלפא ביתא. הסופרים הוקנים על הרוב הסכינו בדרכי בית המדרש ונערי הישיבה, גם ידעו כי מספר קוראיהם מעט הוא והם אנשים כערכם על הרוב, חובשי בית המדרש כמוהם; גם ידעו כי אין נשים ובתולות קוראות את דבריהם כלל; על כן נהגו במאמריהם מנהג איש בחרר משכבו ולא התבוששו; והסופרים הצעירים יודעים כי מספר קוראיהם רב הוא ואינם יודעים מי ומה הם, גם נמצאו עלמות ונשים עדינות בקרבן, והסופרים האלה ברובם לא מן הקלוי יצאו להיות סופרים לישראל יום אחד, כי אם הרבו קרא מראש בספרי חול וילמדו את דרכיהם, על כן הם מדרקקים יותר בהלכות ד"א. שונה אני לאמר כי כנגד הרוב הנני מדבר, אדם הגון ובעל נימוס, בין שהוא זקן ובין שהוא צעיר לימים, לא יסנע בחקי דרך ארץ. בכל אופן לא בוקנים שלנו היה מעם יותר טוב

ממעם ספרותנו לעת כזאת. ומפני שהדברים האלה צריכים היו להאמר, לכן הארבתני מעט יתר מדאי בענין הזה, אף כי דברי "הקורא" שבהם אני דן אינם כדאים לכך כלל. כי סוף סוף גם הטענה שהוא טוען על הסופרים, שאין תוכנם ככרם, טענה ישנה היא, שנשמעה בכל העמים ובכל הלשונות, ואינה נוגעת כלל אל ההבדל שבין סופרנו הזקנים והצעירים, ולחנם צרף אותה ה' ציטראן אל הפרק הזה.

ודברי החכמה אשר דברו שני רעי ה' ציטראן אלה לא הניחו להשלישי לישון. צופר הנעמתי מתאונן גם הוא על הספרות החדשה, ביחוד על מה"ע היוצאים בכל יום. הקורא הזה דורש אחרי "ספר חדש כתוב עברית אשר יסודתו בהררי המחשבה ממקור ישראל — ואין". כתבי העתים היוצאים בכל יום הם הכאיבו כל חלקה טובה בספרותנו, הם מלאו את הארץ תרגומים, הם השחיתו את רוח ספרותנו וספריה ומאמריו, ועוד יל"ג חזה מראש את הצרה אשר תבא על ספרותנו לרגלי מה"ע ההם, כי "סוף סוף לא יעמוד טעמה בה וריחה יומר ורוח קדשה יוקח ממנה". כאמת "ספרותנו פושטת לאט לאט את צורתה הטבעית והמקורית ולובשת צורה שאולה. מעת לעת היא מתחלת להיות לספרות תרגומים, לספרות חקוי המלקטת פרוזים מעל שלחן אחרים". ועל כל אלה הנה התרגומים הרבים הביאו את המתרגמים לידי יצירת מלים חדשות ותחי ספרותנו כעיר פרוצה אין חומה, כל הרוצה לטיול את השם מחדש יבא ויטול ואיש לא יבין שפת רעהו. — ככה יתאונן הקורא השלישי בלשוננו של ה' ציטראן, והקוראים התמימים אשר הסכימו להאמין לכל הבאים בטרונאי על הבריות, כי קנאת האמת אוכלת אותם, אולי יאמינו כאמת כי היתה ספרותנו לפני ספרות אדירה ועצומה שמוצאה ממקור ישראל, ותרגומים — הם כי לא להזכיר בשמט! וספרים נכבדים היו נדפסים ויוצאים בקרבנו לכל הפחות שנים ליום. ולשונם היתה לשון החיים, אשר עוד הוסיפו עליה יפעה אירופית; והנה באו מה"ע המרים והנמהרים ויקחו ממנה את כל המודותיה ויתנו לנו תחתן — תרגומים נשחתים שמכף רגל ועד ראש אין בהם מתום. אבל יאבו נא המתאוננים האלה — שמשפרם כעת לגיון — לקרא לנו בשם את הספרים הטובים והיקרים אשר הופיעו בלשון עבר בימים עברו, לכה"פ במשך שלשים השנה האחרונות, בטרם יקומו מ"ע יומיים לבני ישראל. הקורא השלישי של ה' ציטראן מדבר בלי ספק בספר ספרותי, מאלה הספרים שיכולים היו גבוריו בסופרי הדור הקודם לחברו; אבל אני מרחיב לו את הגבול: ימנה נא לי את מספר הספרים הטובים בכל המקצועות אשר נכתבו ונדפסו בתקופה שנוכרה בארצנו. — ספרי מדע לא נהנו אחינו לכתוב בימים ההם; ספרים כדרכי המשנה וכדור דור ודורשיו הניחו לאחינו שבחול"ל לכתוב. "בספרות היפה" יצא לאור לפני יותר מארבעים שנה ספר "אהבת ציון", ואחריו ספר "עיש צבוע" — אלה הם הספרים שהיה להם ערך אמתי אשר לא אבד גם היום. אחרי ימים רבים נדפסו "התועה בדרכי החיים" ו"קבורת המור" (יתר ספורי סמאלענסקי לא הגרילו את ערכו בתור מספר) וספורו של ברודס "הדת והחיים" — אלה הספרים אשר נדפסו במשך שלשים שנה! ואם תוסיפו עליהם את שירי נארדאן, את ס' "עם עולם" לסמאלענסקי, את ספר "לקושי קדמוניות" לפינסקער וס' בקרת לתולדות הקראים לאביג, אז כלתה רשימת הספרים שיש בהם ממש אשר נדפסו במשך ארבעים שנה בישראל. מלבד זה הדפים הרח"ו ספרים אחדים שהיו אמנם ספרי למוד; הרש"י אבראמאווין תרגם את ספרי הטבע של לענין; ראבינאוויץ כתב ספרי למוד לפיזיקא, והר"י סירקין כתב ספר על האבנים, אשר רק מעטים מאד ידעוהו — וכזה כלתה הרשימה, אשר יראה בה הקורא כי אינה ארוכה ביותר, וכל יתר הספרים הספרותיים אשר נדפסו במשך התקופה

ההיא היו או דברים יתירים לגמרי או תרגומים, תרגומים הגונים, תרגומים ממוצעים ותרגומים רעים ונשחתים — ספרות של תרגומים. וספרות כזו צעדה אחורנית! עתה נראה מה הביאה לנו תקופת עשר השנים האחרונות. כלומר מיום צאת מה"ע הראשון ממין השנוא לקוראיו של ה' ציטראן — "היום". מאפו ונארדאן לא נולדו לנו בתקופה הזאת; אבל הם לא נולדו גם במשך שלשים השנה ההולכות לפניו. בזמן שלא היו עוד מה"ע מוזיקים בישראל, תחת זאת שב אבראמאווין לכתוב עברית, ובו שבה ורכשה לה ספרותנו מרגלית יקרה שאין דוגמתה במינה, סופר מקורי, אשר כלו מקף רגלו ועד ראשו, משמות ספוריו עד כל הגה והגה היוצא מפיו עברי שבעברים, מקורי שבמקורים. הסופר הנפלא הזה החשה ימים רבים ויתן את הילו ללשון העם ואת הלשון העברית משוש חיוו וזה כל הימים הרבים ההם. עד בא מה"ע החדשים הפוגמים בטעמו של ה' ציטראן — הלא דבר הוא! אני בתמימותי מבאר לי את הדבר באופן פשוט מאד. רוח החיים שנכנס בספרותנו בימים ההם, הסופרים ההגונים ובעלי הכשרון אשר החלו לשחרר מכחם בעדה בעת ההיא שבו וקרבו גם את לב אבראמאווין לעבוד את עבודת השפה האהובה לו. מלבד אבראמאווין נראו בקרבנו מספרים אשר אין בהם מכוו של הסופר המיוחד כמינו ההוא; אבל יש בהם סמני כשרון ברורים. התקופה הזאת הביאה למהנה ספרותנו את הדי"ר מהר"ל קאצענעלסאן אשר לא נסה לכתוב עברית לפניו והוא מנה יפה מאד לכלל הדעות. התקופה הזאת נתנה לנו סופרים מצוינים ומוכשרים במדה רבה. פרישמאן מאנשי בית המדרש החדש הוא וכל קוראי עברית ירעו את אשר כתב ואת אשר תרגם הסופר הנחמד הזה. ברוינין, טביוב, לעווינסקי, ביאליק, ועוד רבים ונכבדים ילדי התקופה החדשה הם; גם שריוואש הוא מבעלי בית מדרשו זה, אף כי החל לכתוב בימי "השחר". התקופה החדשה הולידה לנו את אחד העם ואת ספרו "על פרשת דרכים" (אח הארון העורך אני מבקש הפעם לבחתי מחוק את הדברים האלה; "על פרשת דרכים" והשלח" שתי רשויות הן ובדברים כאלו המשפט לסופרים ולקוראים הוא, לא להעורך). בספרות המדעית זכינו בעת הזאת לראות דבר, אשר היו הסופרים הזקנים מכרכים עליו: ברוך שהחיינו ויקימנו והגיענו לזמן הזה! בשעה שהיו סופרינו לפניו מלקטים פרוורים מעל שלחן אחרים, מספרי עתים קלים, ונותנים לנו בשם ספרי מדע, הנה זכינו לראות הפעם בהארכיוו של ווירכאו, באחד ספרי העתים לחכמת הרפואה היותר גדולים בארץ, מתורגם מאמר גדול מלשון עבר (הוא המאמר הנפלא "מראות נגעים" להדי"ר קאצענעלסאן שנדפס ב"היקב"). ומי ימנה את מספר המאמרים והפוליטונים היפים, אשר הביאו לנו מה"ע והמאספים בעשר השנים האחרונות ואשר לפניו היה די בשנים שלשה מהם לתת לאיש כבוד סופר מהולל ומליץ מפורא! כותב הטורים האלה איננו מבעלי המהלך החדש, לא לפי רוחו ולא לפי שנותיו, ואיננו מוצא בו קורת רוח יתירה; גם אין בלבו כלל לשיר מוזמרים לכבוד ספרותנו שעוד רבים מסופקים אם ראויה היא לשם הזה; אבל לתת כבוד להאמת אנחנו צריכים. ספרותנו החדשה מרבה גם היום להביא לנו תרגומים משפות אחרות: אבל שוו נא את התרגומים האלה נגד התרגומים הרבים אשר זכו הסופרים אותנו בהם בימים עברו!

הננו רואים איפא, כי קוראיו של ה' ציטראן שואלים שלא מחכמה, וגם ה' ציטראן איננו עונה לקוראיו באמת. הוא כמשיב על דבריהם, אבל תשובתו עשויה על פי נוסחא הידועה: מן הצד האחד אין להכחיש, אבל מן הצד השני נחזין להודות. גם ה' ציטראן מודה בזה, כי ירדה ספרותנו עשר מעלות אחורנית; אבל לדעתו, הסבה שגרמה לירידת ספרותנו הוא — תשישת הכסים מתחת סופריה הזקנים והצעירים יחד,

אשר יסודתה בחליפות תנאי הזמן ותמורותיה. ואים הם כי הדרך אשר כבשו להם משכבר הימים בהרף נפש וקרבנות מהים (!) אבד עליו כלח (על הדרך!) כי הדעות אשר נשבעו לדגלן פשטו את הרגל" (גם דעות פושטות היום את הרגל — כמה נתקלקלו העתים רי"ל) — סוף דבר, עוד הפעם מלים, מלים ומלים, ים של מלים, והקורא צריך יהיה להודות: *Da stehe ich nun, ich armer Thor, und bin so klug, als wie zuvor*: מדוע תשש הבסים, מדוע פשטו הדעות את הרגל, איזה בסים ואיזה דעות? — אקוה כי יוסף ה' ציטראן לברר לנו את הדבר ע"י עצמו וע"י קוראיו באוצר הספרות שנה ששית.

אחרי אשר התעכבנו על מאמרו של ה' ציטראן יתר מדאי, לא מפני שהוא כדאי והגון לכך, אלא מפני שהשעה צריכה לכך. הננו עוברים אל יתר מאמרי האוצר, שיש בהם דברים נכבדים וגם דברים שלא הפסידה ספרותנו כלל אלמלי לא באו לעולם. הר"ר יצחק היים קסטיליוני הטיב לעשות, כי תרגם ע"רית את הקדמת שד"ל לספרו דקדוק לשון עבר אשר חבר בלשון איטלקית, ואף כי חדשות לא נמצא עתה בדברי ההקדמה היא; בכל זאת תהיה לתועלת להקוראים העברים שלא הביא הזמן בידם לקנות להם ידיעות במקצוע זה ממקורותיהן הראשונים או מדברי חכמינו הכתובים חול. התרגום של קסטיליוני בכלל טוב הוא ומסוגל להענין; אך צריך היה להזהר יותר לבלי הפליט נאומים שהם נגד חוקי הלשון ורוחה. ד"מ: „מקור כל הלשונות בעלות שלש אותיות היא לשון כללית הנאבדה לעת עתה שהיתה לפי הנראה בעלת שתי אותיות וכו'". מלבד הקושי שבדברים האלה, הנה איש בקי בתורת הלשון העברית כה' קסטיליוני צריך היה לדעת, כי אין אומרים „הנאבדה" לעת עתה, כי אם שאבדה או עני"פ האבדה (עפ"י המתעקשים לכתוב ה' הידיעה לפני פעל עבר מפני שבמקרא נאמר ההלכות). הערות המתרגם טובות ומועילות הן; אפס גם כהן צריך היה להזהר לבלי החליט דברים המוטלים בספק. ד"מ ספק גדול הוא בידי אם יש לשם נחש (בע"ה) יחס לשם נחשת (מתכת), כאשר יאמר המתרגם בפשיטות בהערה י'; ויותר נראים לי דברי פירשט ויתר הכלשנים הרואים בשם הוה יחס וקשר עם השם לחש והפעל נחש (קסם).

המאמר „מנאצנו ומנדנו" לה' אליעזר שולמאן מצטיין בכל הבקיאות הגדולה בספרי העמים המיוחדת להסופר הנכבד הזה. מדברי ספרים וסופרים רבים הראה ה' שולמאן לדעת, כי היה וואלטער צורר היהודים איש רע ובליעל. הדבר בעצמו לא חדש הוא ומפורסם לכל; אך ה' שולמאן חוק את המשפט הזה בדברי הסופרים המצוינים בני דורו של וואלטער ושזה את האיש לנגד עינינו בכל שפלות רוחו ומדותיו הרעות.

המאמרים „דברי בקרת" לה' אברהם עפשטיין נאמרו כנגד ה' ווייס, הראשון — להגן על כבוד הרש"ל ראפאפארט, אשר הקל ווייס מעט בכבודו בזכרונותיו בהאסיף שנה ששית, והשני — נגד ספר מוסר השכל לרב האי גאון הוצאת ווייס. וכשני המאמרים יחדו צדקו דברי החכם עפשטיין מדברי החכם ווייס כמעט בכל הפרטים. באמת נראה בדברי ה' ווייס בהאסיף מעין נטיה להקטין את ערך ראפאפארט; ביחוד נכנס ה' ווייס לשפוט על תכונת ראפאפארט ומדותיו בחפץ קודם למעשה לחייב אותו בדינו; הר"א עפשטיין והחכם שחז"ה בנוספות אשר שת למאמרו של ה' עפשטיין הראו באותות נאמנים כי כן הדבר. ובדבר היחס בין ראפאפארט ובין שד"ל השיג ה' עפשטיין אף מתנגדו בין המצרים. כי הרואה והבוחן את היחס בין שני המלומדים הגדולים ההם ימצא, כי הרבה ראפאפארט להראות סבלנות גדולה, ושד"ל — רגנות, כי סוף סוף כל מקור

כעסו של שד"ל על ראפאפארט היו הערות מדעיות שהיה ראפאפארט מעיר לדברי שד"ל בספר העתי "כרם חמד"; ואם היה שד"ל נוטה יותר אחרי רבותינו הצרפתים וש"י"ר אחרי רבותינו הספרדים בזה לא היה עוד מקום לשד"ל לבעוס על ש"י"ר. ומה גם כי דברי המחלוקת שהיתה ביניהם מסוגלים היו להעיר קנאת ש"י"ר, אבל לא קנאת שד"ל, כי ש"י"ר לא הרשה לעצמו לנגוע בכבוד הצרפתים אפילו נגיעה קלה. משא"כ בשד"ל בנוגע אל הספרדים. אין בדעתו ללמד הובה על שד"ל, כי איש מר ומצוק היה כל ימי חייו ובמצב כזה אין אדם נתפס על כעסו ומרי שיחו; וזולת זאת הגה רחוקים אנחנו ממקום המעשה ומזמנו ואין אנו יכולים לדעת אם לא היו פה דברים שאינם גלויים לנו; אבל הן גם ה' ווייס לא הודיע לנו דברים ומעשים חדשים שהיו בין ראפאפארט ובין לוצאטו, ועפ"י הדברים והמעשים הידועים לנו מכבר לא נוכל להטות את כף החובה לצד ראפאפארט. גם בנוגע להוצאת הס' מוסר השכל צדק הרי"א עפשטיין ככל השנויות.

הרי"ש בובער במאמרו "בקרת תהיה" העיר הערות הרבה על מכוא הפסיקתא להנאון הרד"ל ותכלית רוב ההערות ההן להראות, כי הפסיקתא-רכתי שלפניו איננה הפסיקתא דרב כהנא. היודע עד כמה מומחה הרב הכותב לאותו דבר ועד כמה העשיר בכקיאותו הנפלאה ושכלו הישר את המקצוע הזה יבין כי השערות הרש"ב נוסדו על כסים נאמן ורוח בקרת ישרה מנשבת בהן. ואת ה' גראָבער נבקש כי בהרפיוס מאמרי חכמים מובהקים כהרש"ב ישום לבו אל הגהה ולא ידפיס דבר אחד שני פעמים, כאשר הדפיס את ההערה ע"ד באור ס' הערוך להרד"ל שהיה בידי אחד מקרוביו ונשרף — פעם אחת בצד 82 ופעם שנית בסוף המאמר.

והרי"ד דוד כהנא רודף במאמרו "משה וכלב" אחרי שני משוררים קראים: משה דרעי וכלב אפונדופולי, להראות כי שיריהם היפים נגובים מאת המשוררים העבריים¹; וכל קורא, יהיה עברי או קראי, יודה בעל כרחו כי אמנם מצא ה' כהנא את הגנבה. האם מצא גם הד"ר מהר"ש פוננסקי את אשר הוא מבקש? ה' פוננסקי מבקש באור נכון לפרק ס"ח שכתהלים ומוצא אותו בבאורו של החכם הגדול יוסף הלוי שנרפס בספר העתי *Revue des Etudes juives* שנת 1889. הפרק ס"ח כבר נתבאר פעמים אין מספר וכמוכן עוד חסר באור הוא במקדס. אם נקח את המזמור כצורתו לפנינו אי אפשר שיהיה לו באור מספיק, כאשר לא נוכל למצא באור נכון ומספיק גם לרוב יתר המזמורים הקשים שכתהלים. וכל החפץ לבאר את אחד המזמורים ההם צריך להגיה הגהות, לשנות הסדר, לשער השערות שונות ואחרי כל אלה יעלו בידו — הררים תלויים בשערה. ככל זאת אין אנו בני חרוין להבטל ממלאכה זו ועלינו לבקש את האמת בבאורי כה"ק, בכל הספק שאנו מסופקים אם נצליח בדרךנו. עפ"י הפתגם הידוע *in magnis et voluisse sat est*. והד"ר פוננסקי עשה את מלאכתו באמונה, כי בקש וחזר ובקש, חזר בשקידה רבה על כל המבארים כלם, עד שמצא את באורו של הח' יוסף הלוי. להביא פה את כל הבאור אי אפשר ואין צורך בדבר. מכיון שנתנה רשות לאמר אין סדר למקרא, הגה מהסך הלוי את המזמור פעמים אחדות וממציא לו סדר כהפצו, ומכיון שאפשר לנו להגיה, לחסר ולתקן כהפצו, הגה עולה בידי איש חכם וחרוץ כהלוי למצא

¹ אולי יתרעמו עלי איזה מן הקוראים, כי משתמש אני פה בשם "עברים" כמתנגד לשם "קראים" שלא כרת אהבת אחים. אבל האחים האלה בעצמם בקשו זה מקרוב את ממשלת רוסיא לכל יכנסו עוד בשם "עברים-קראים", מראגה מדבר פן יחליפום הלילה בעברים סתם.

באור נכון ומתקבל לכתובים אחרים. אכן קוטב באורו של הלוי היא השערתו בדבר הזמן שבו נכתב המזמור שלפנינו. הלוי מוצא בפסוק ל"א למספר הנהוג: נער חית קנה, וחית קנה זו היא לפי דעתו בכל. כי "בכל ארצות אסיה רק לשני עמים היה קנה לרוב ה"ה למצרים ובבל. אבל על ארץ מצרים לא יכול לרמוז פה המשורר, כי הלא מגי מצרים יאתיו השמנים, ולכן בכל הוא האויב שאליו יזון פה". ובכן תחיה חית קנה תחיה הרובצת בארץ בכל בבצאות קנה והוא החזיר המדברי, וחית קנה מקבלת איפא אל חזיר מיער. וראיה לדבר מוצא הלוי, שכן בלשון אשור נקראה החיה הזאת בשם Schahuscha Kana. ואחרי אשר מוצאים אנו בדברי המזמור רמז אל בית המקדש, הרי שאויבו של ישראל היה בכל והמקדש היה על מכוננו; ומתי נקרו ויאתיו לנו הדברים האלה יחדיו? רק בסוף מלכות בית יהודה. וכאשר נמצא עוד במזמור היה כעין נטיה אל מצרים, הנה יוצאת לה' הלוי השערה מהודרה, כי נכתב המזמור בימי המלך צדקיהו ובידי אחד משריו אשר היו יועצים להמלך להתחבר אל מצרים נגד בבל, ואולי היה מחברו חנניה בן עוזר הנביא.

והנה ההשערה יפה וחרוצה, ואולי יש להביא עוד כעין ראיה לזה ממזמור ס"ט. שאין כמוהו מסוגל להיות אנחה יוצאת מלב ירמיהו הנביא בדתו אל בור אסיר בתגרת משנאו המתנקשים בנפשו. ונבא איפא לידי השערה, כי לקח המאסף את המזמורים המתיחסים אל הפרק ההוא בתור סגולות העם כלו מבלי כבר את שירי ירמיהו על פני שירי מתנגדיו; ועוד כעין ראיה אפשר למצא בזה, שגם הבקוק בן הרור הוא, כבעל מזמור ס"ה. נושא מדברותיו על מעמד הר סיני ונפלאותיו. אבל — ספק גדול הוא בלבי, אם היו ימי צדקיהו מסוגלים להוליד שירים כמזמור ס"ח; כי רוח חרוה ועליצות מרחפת על פני כל המזמור, רוח שאין ימי מבוכות ותהפוכות. ימי אימה וחרדה וסכסוכים וערבוב הדעות, מסוגלים לחוללו. גם נפלאות היא בעיני, מדוע הסתירו בעלי השירה הזאת את מחשבותם ולא קראו את בכל בשמה, כי אם רמזו עליה בשם חית קנה? הלא שרי צדקיהו התנגדו אל בכל בימים ההם לעיני השמש? המעטות הן הנבואות על ככל בכתבי הקדש, ובכלן נזכרה הממלכה הזאת בשמה! וגם חנניה בן עוזר זה בעצמו מנבא על שכירת עול מלך בכל בדברים ברורים ומפורשים! — ובכל זאת אפרוץ נמטיה להדיר פוננסקי כי הביא את באורו של הלוי לעברים בלשון עברית, כי סוף סוף הקוראים המבינים ימצאו תועלת בקריאתם את דברי הלוי, אם גם לא יטה לבם אחרי באורו. וגם הערות הח' המתרגם טובות ונכוחות הן, ביחוד ההערה 11 ע"ד השם בכושרות. אולם איזה מהשערותיו אינן יכולות לעמוד בפני הבקרת. ד"מ המתרגם מתנגד להמנקדים קדקוד שער תחת שער, באמרו כי ידי אדם מעולם לא היתה הוקה כל כך לפשוט בארץ הצבי ולכן לא על אדם יכונן דברי המשורר. לפי הנראה נעלם מן המתרגם באותה שעה, כי גם בעל האנחה האדירה והאיומה על נהרות בכל קורא בחמת רוחו: זכור ד' לבני אדם את יום ירושלים, והננו רואים איפא כי בני אדם הם הם כת בכל השודרה בעיני המשורר! — כן גם מתפעל הח' המתרגם מאד מהשערת הלוי העושה מן "נחלתך ונלאה" "נחלתך כי נלאה"; אבל אחרי כל ההגהות הדרושות למען הוציא את הרעיון הזה עוד צריך היה לאמר: כי נלאה.

גם שכנו של הדיר פוננסקי הרב הר"ר ר' חיים אפנהיים מבקש פתרון לענין קשה — לדבר הפסח שנעשה בימי חזקיהו; אבל מסופקני מאד אם עלתה בידו, ראשית תמיהה החכם הזה הוא על התוספת הידועה בפסחים פ"ח: ניתן להם לישראל לבנות בית הבחירה

היחיד עושה פסח שני ואין הצבור עושה פסח שני ר' יהודה אומר אף הצבור עושה פסח שני א"ר יהודה מעשה בחוקיהו המלך שעושה את הצבור לעשות פסח שני שנאמר כי מרבית העם וגו' ר"ש אומר לא שעושה את הצבור לעשות פסח שני, אלא שעובר ניסן בניסן ואין מעברין אלא אדר; ר"ש בן יהודה אומר משום ר"ש אף מפני שעושה את הצבור לעשות פסח שני. התוספתא באמת קשה להולמה, כי מאי שייכות בין בנין בית הבחירה ובין דברי התוספתא כלה, וע"ז כבר עמדו בעל "חסדי דוד" ובעל "פני משה", אך נלאו למצא הפתרון הנכון. שוב מקשה הר"ח אפנהיים. הן דעת ר' יהודה קשה להולמה הלא הוא מודה (אין הלשון מדויקת, כי מלבד ר' יהודה לא מצינו למי שאמר כן בהדיא) דטומאה הותרה בצבור א"כ יכולין לעשות פסח ראשון וגו'. אשר על כן אומר הרח"א לפרש את הענין באופן אחר ולדעתו כך הוא הפירוש: "דת"ק סבר מאחר שצוה התורה שיהיה לישראל מקום מיוחד להקריב חובות וקרבת צבור על כרחך צריכין אנו לומר שהטומאה הותרה בצבור למען לא תבטל העבודה ע"י הטומאה או כדי שלא יהי רוב הצבור בטל מלעשות הפסח. אמנם אם יהיה מותר להקריב חובות ופסחים בכמת יחיד לא תהי' העבודה בטלה ע"י הטומאה, דאם נשמאו הכהנים וכלי השרת שבכמה זו יכולין לעשותה הכהנים שבכמה אחרת וגו'". וכה הולך הרב הכותב ומבאר התוספתא ומתוך כך הוא אומר לתרין עוד גם את התוספתא דסנהדרין פ"ב שלא כישוב הגמרא בסנהדרין י"ב. אמנם יסלח נא לי הרב הכותב אם אומר לו כי צלל במים אדירים וגו'. מאי ראייה מאסור הבמות כי טומאה היתר היא בצבור? האם למאן דאמר טומאה דחיה בצבור אין מקריבין קרבנות צבור בטומאה? הלא הני"מ בין היתר בצבור ובין דחוי בצבור הוא רק לענין ההשתדלות לעשות את העבודה בטהרה, ד"מ במקום שאפשר לעבר השנה למען יאכלו ב"י את הפסח בטהרה; אבל במקום שאי אפשר באופן אחר הכל מודים דאין טומאה דוחה קריבן צבור. ועוד אפילו אם היתה טומאה דוחה עבודה שבצבור, האם בשביל שיחד הקב"ה מקום מיוחד לעבודת הקרבנות אי אפשר לבטל מהם אפילו פעם אחת? מה שלא יעשה היום יעשה לאחר זמן או בשנה האחרת. תדע שהתנא (בפסחים ע"ז) מדויק מבמועדו, במועדו ואפילו בטומאה; כי המועד עובר ולא ישוב; אבל המקום נשאר כאשר הוא; המקום מכשיר את העבודה אבל אין המקום מחייב אותה, כי אם הזמן. ומגליה איפא להרב הכותב לשים בפי הת"ק דברים שאין להם שחר? עוד הרבה תמיהות אחרות יש בדברי הרב הכותב, אשר לא באר את הענין הקשה שלפניו, כי אם הוסיף לערכבו ולהובות בו סכסוכים; אך לא פה המקום להאריך בפלפולים כאלה.

הערותיו של הר"ר ש. בירנפילד במאמרו "גרגרים" רובן טובות ונכוחות; אמנם מה רצה להניד לנו בהערה ח' קצרה דעתי מהבין.

גם ההערות וההארות הקצרות של הח' אברהם שמיעדל נוחות להשמע; אולם מה שהוא אומר בכאור הוראת בנד (מעל): "מה שהיה אהוב לו מלפנים נחשב בעיניו כעין בנד, אשר יפשיט איש מעליו מיד שאין עוד הפצו בו" — אינו מתקבל על הלב; ולא ידעתי מדוע אומר ה' שמיעדל כי לא מצאו הקדמונים מענה מספיק לשם בנד (טריילאז). בעוד שענינו ברור בפי קדמונים רבים, כי הבוגד מכסה מחשבותיו ושם עליהם בנד, כי אין תוכו כברו.

גם תולדות יש באוצר הספרות, כנהוג: תולדות הר"ר י"מ ראבינאוויץ, המשורר לדוויג אויגוסט פראנקל, הפרופיסור אליעזר וואג, בנימן בן שד"ל, הרב ר' נפתלי אדלר, ר' יהודה ווארמסער, ר' אברהם אלכסנדר וואלף; ואל סוג המאמרים האלה מתיחסים גם

„ר' אברהם הברדשי ותכונת ספריו“ וזכרון לשחבר”ל (ושנים האחרונים האלה הם היותר טובים). כל התולדות האלה כתובות על פי הנוסח הידוע: חמר אספו המחברים די והותר; אבל החמר נשאר חמר ולא היה לבנין בידי הסופרים. אשר לא ידעו לעשות לנו תמונות שלמות. לצייר לנו את רוח האנשים המצוינים ההם ואת תבניתם. בשנה זאת נולד ר' פלוני ולמד בישיבה או בנימונים והצטיין בלמודו ובשנה זאת נכתר במעלת רב או דוקטור ובשנה זאת נשא אשה, אם לא נשאר פנוי, ויבא לעיר זאת ויצא ממנה וילך לעיר אחרת. ויכתוב מאמר זה וספר זה ויהי נשוא פנים ונכבד בעיני ישראל או גם בעיני העמים, ויגוע ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים או בעצם ימיו לתונת נפש כל מכבדיו ומעריציו, ובכך חבל על דאבדון ולא משתחזין. מה היה ר' פלוני בחייו הפנימיים (מלבד שהיה יקר ונכבד) ומה היה יחוסו לעמו (מלבד שהיה דבק בו ככל לבו). לכתה זו או זו, לרעיון זה או זה, מה היה יחוסו לחברת האדם (מלבד שהיה צדיק וישר, כנהוג) — את השאלות האלה אל תשאלו את בעלי התולדות ההן, אשר ריח ניקרולוגין של המגיד מליק ע"ה נודף מהן. כותב תולדות לודוויג אויגוסט פראנקל לא יכול להתאונן כי חמר לא היה בידו; ואיך השתמש בחמר ההוא? אך מכיון שאסור לקפח שכר כל בריה, הנה נודה עכ"פ לבעלי התולדות ע"ד החמר אשר נתנו לנו ואשר אולי ישתמש בהן סופר אחר כהלכה. ואת כותב תולדות פראנקל נעיר עוד על דבר אחד קטן. הכותב הזה מספר כי הביאו הנשים העומדות בראש „האגודה לתמיכת נערות“ להמשורר קרן עשוי (עשויה?) שושנים ופרחים מרהיבי עין, והוא השיב להן ברברי הן ויסיים בתרזיים היפים והנשגבים: עהרעט דיע פרויען, זיע פלעכטען אונד וועבען, הימלישע ראוען אינס אירדישע לעבען. — התרזיים באמת יפים וטובים; אבל לא לפראנקל הם, כי אם לשיללער. —

ואת אשר החסירו בעלי התולדות הנוכרות אותה דמה למלאות ה' יוסף אומאנסקי בעל „תולדות רב“. ה' אומאנסקי הפיץ להראות לנו את תמונת רב בכל פרטיה ודקדוקיה ולא חס על עמלו ויגיעו ויהוו אחרי כל דבר שמצא בו איזה חס לענינו. הן אמנם כימינו אין כותבי מאמרים כאלה צריכים להיות בקיאים גדולים בספרות התלמוד, כי ת"ל יש אתנו ספרים הנותנים בקיאות כזאת בחכירה לזמן ידוע; אבל אין לכתר כי ה' אומאנסקי חפש הרבה במקורים עצמם וגם ראוי הוא לתודה בגלל מאמרו שיש בו משום תועלת העוסקים בפנה זו. אולם ה' אומאנסקי עשה יתר מדאי וראה בהמקורים לפעמים דברים שאין למצא בהם אפילו להמסתכל דרך זכויות מגדלת. ד"מ בצד 161 אומר לנו ה' אומאנסקי כי „שמע רב לקח מפי רועה בהמה חכם היוודע בטבע בעלי החיים מחלתם ורפואתם לא רק בעיון, כי אם גם במעשה“. הקורא רואה ומתפלא כי בימים הראשונים הטיפו הרועים לקח והיו חכמים יודעים בטבע בעלי חיים ויודעים פעולת הרפואות לא לבד במעשה, כי אם גם בעיון ובסכרא. ונאנה כי עכשיו לא הנענו אפילו למדת רועי בקר ורוב ידיעתנו בפעולת הרפואות נוסד רק על הנסיון לברו. ואולי גם יתאוה הקורא לדעת, מאין באה הידיעה הזאת לה' אומאנסקי, והביט בסנהדרין ה', כאשר יעיר המחבר, והנה ישוב ויתפלא עוד הפעם לראות כי לא שמע רב לקח מפי רועה חכם וכי לא היה הרועה ההוא חכם בעיון כלל. רק יודע בטיב הבהמות ובמומיהן כרועה זקן ורגיל, ורב גדל אצלו י"ח חרש ללמד ממנו את העינים האלה עפ"י הנסיון. הדברים פשוטים מאד ומוכנים לכל וגם לה' אומאנסקי; אבל הרועה שלמד רב מאתו צריך להיות חכם בחכמת הטבע ומטיף לקח לתלמידיו. בצד 62 רואים אנחנו כי עסק רב בנתוח גופי מתים ושבים ומתפלאים אל הדבר הזה. האם עסק רב בימים ההם בנתוח גופי מתים ואנחנו לא ירענו? גלינוס.

עטרת גאות רופאי יון ראה שלד אדם רק פעם אחת בימי חייו ורב היה רגיל בנתוח גופי מתים! והנה חז"ל (בבבכורות ט"ה) מתקשים במנין האברים שבאדם ורב יהודה משמיה דשמואל מספר כי תלמידו ר' ישמעאל שלקו זונה אחת ומצאו בה רנ"ב אברים (בעוד שהמשנה באהלות עפ"י מסורה קדומה מונה רק רמ"ח אברים) ור' ישמעאל הוציא את עצמו מתוך הסתירה בהשערה רחוקה כי יש באשה ד' אברים יתרים על האיש; ולמה איפא לא שאלו את רב בן-דרום שהיה רגיל בנתוח מתים, כמה אברים יש באיש ובאשה? — אך נראה נא את המקורים אשר הערה ה' אומנסקי לדבריו אלה: בכא מציעא ק"ו, ירושלמי שבת מ"ג ויקרא רבה פ' ט"ז. והנה הציון ירושלמי מ"ג אולי יהיה לפלא בעיני הקורא, אשר ישאל באיזה דפוס של ירושלמי הכתוב מדבר; לפני הכותב היה דפוס ויטאמיר ומצא את הנצרך לו ברף מ"ג; אבל תחת ידי יש למשל רק ירושלמי דפוס קראטשין ובו אין דף מ"ג בשבת כלל; הלא משום הכי נהגו לציין בירושלמי לא דפים כ"א פרקים והלכות! — אבל דבר זה מועט הוא. נראה נא מה אמור במקומות ההם אשר סמך עליהם הכותב. בכבא מציעא ק"ו (ושם הוא העיקר) אנו מוצאים: „והסיר ד' ממך כל חולי אמר רב זו עין, רב לטעמיה, דרב סליק לבי קברי עבד מאי דעבד אמר תשעין ותשעה בעין רעה ואחד בדרך ארץ; ורש"י פי' עבד מאי דעבד יודע היה ללחוץ על הקברות ולהבין על כל קבר וקבר באיזה מיתה מת, אם מת בזמנו או בעין רעה; בערוך פירש דעבר ע"י שאלות חלום וי"א שהיה נוטע אילנות, ואיפה מצא בזה ה' אומנסקי רמו לנתוח מתים? או אולי ירש"י ה' אומנסקי עבד מאי דעבד כלו' היה מוציא מתים מקבריהם ונותחם? האמנם היה רב חשוד על דברים כאלה? ועפ"י הנתוח בנזק המת ידע רב כי בעין רעה מת! ראקוטאנסקי, ווירכאו, קאנהיים וכל תלמידיהם, באו בצור והטמנו בעפר מפני עין חודרת אל מסתרי השנויים בנזק החולים עד השנויים הנעשים לרגלי עין רעה ועד בכלל! — אכן כל המגרעות האלה (ויש עוד הרבה מלבדן) מראות לנו כי ירה ה' אומנסקי מן המטרה ולהלאה; אבל עבודתו בכל זאת עבודה נכבדה היא; וכן גם מאמרו של ה' פיורקא לתולדות רב פפא הבא אחריו, ואם ירכו מאמרים כאלה לתולדות התנאים והאמוראים, יוכלו ברבות הימים להקל על היורד אל התלמוד לברר את ערכו ומהותו בדברי ימינו ואת תורת האדם והחיים היוצאת ממנו, כמובן, אם ידע להשתמש במאמרים ההם בזהירות הראויה.

על פני חלק הבקרת נעבור בשתיקה, כי אם נבא לבקר בקרת, הנה נבא גם לידי בקרת לבקרת הבקרת, ואין לדבר סוף. די יהיה לנו להגיד, כי בחלק הזה לא נברא לנו באוצר הספרות לא סך-באָון חדש ולא בעלינסקי חדש ולא בראנדעס חדש.

בחלק הביבלישטיקא נמצא רק שני ספורים, האחד כתוב על טהרת שפת קדש בנאליציא והשני מתורגם משפת רוסיא בלשון שאינה מזוקקה ביותר. הספור „על פרשת דרכים" מאת גרשם באדר הכהן צווה כנרוביא: יליד נאליציא אני, כי ימצא בו הקורא את כל הסמנים המובהקים של ספורי ישראל בארץ הזאת: ערבוניא, דברים צגומים ויבשים, שפה שלא נטהרה כל צרכה ומלחמה בין ההשכלה ובין מורדי האור בתור רוחו ונשמתו של „ספור המעשה", המעשים נעשים במהירות גדולה, יוצאים כברקים ונפעלים לא בכח איזה הכרח פנימי, כי אם בחפץ המחבר; אין קלסתר פנים להאנשים ואין צבע להעולם אשר מסביב להם. בימים האחרונים נראה על הרוב גם הותם הכת ציון על פני הספורים האלה; אבל גם החכה הזאת תבא עלינו כמציאה — בהיסח הדעת, בתור מלאך שנברא לשעתו, לפנים בשעה שלא ידע מספר כזה מה לעשות עוד כנבורו, אשר כבר התעלל בו כחפצו ויכריח אותו לעשות את כל אשר דמה המספר כי מחויב

גבור הספור לעשותו. מיד השקה אותו כוס רעל וימיתו או הביאוהו אל בית המשונעים; עכשיו כשתבא תקלה כזו לידי מספר מן המספרים ההם. יעשה את גבורו לחובב ציון. — לר' יונה המלמד יש בת ושמה חנה ותלמיד ושמו מנשה. הבת מלומדת גדולה ונס יש בה ניצוץ גדול של "אומנציפציון" והיא "מתערבת בעניני הקהל", כלומר בשאלות הפועלים ובשאלות נשים וכו' וכו'; ומנשה גם הוא עוסק בשאלות הפועלים ובשאלות נשים, אכן על פי נוסח אחר, על פי הספר הישן, על פי "השוכר את הפועלים" והאשה נקנית. וחנה מדברת אל לבה כי יפה הנער מנשה אע"פ "שבחור עני" הוא, ותסיתו להתעסק בהשכלה, כי בלעדה לא ימצא נתיבתו בחיי המעשה. וחנה לא לבד נאה דורשה, כי אם גם נאה מקיימת והיא בעצמה תלמד להבחור העני הזה לשון אשכנז שנתים ימים רצופות ואביה לא ידע, וכראותה כי כבר למד מנשה קרא אשכנזית נתנה לו את ספר "הכח והמשפט" ללאססאל (מסתמא כתב לאססאל ספר כזה, אע"פ שאנחנו לא ידענו) ואת "ההון" למארקס, ספרים קלים שאין צורך להבנתם כי אם ידעיה בלשון אשכנז, כידוע. אך ר' יונה ראה את תלמידו קורא בספרים האלה ויתעבר, מפני שאין רוח הממשלה נוחה מן הספרים ההם. — אלמלי היה לב אבן למנשה, גם אז היה אוהב עלמה חכמה ויפת תאר כחנה; עכשיו שלב בשר לו עאכזב! מנשה מתודה לפני חנה והיא "עונה לו מה שעונה" עם עוד שלש נקודות. אחרי הודוי עם הנקודות רואה מנשה כי לא טוב לו לשבת בעיר קטנה כק. והולך לעיר לעמבערג לבא שם אל הנימניום, ובעל מוח כמנשה בא אחרי שנתים ימים להמחלקה השמינית וכותב סלגרמה ואחרי כן גם מכתב לחנה. אך אחרי זה עוברת שנה תמימה ומנשה אינו כותב לא סלגרמה ולא מכתב, ובאחד הימים קוראה חנה במ"ע אשכנזי, כי גורש מנשה מן הנימניום ע"ד אנדה מסותרה אשר יסדו הוא וחבריו. חנה היתה "כהלומת רעם" ומנשה "כאניה בלב ים". אז נסה מנשה לשלוח ידו בענינים שונים, אך בני האדם אשר האמין מנשה כי מלאכי אלהים הם הראו לו לדעת כי כל האדם כוזב, כנהוג, וחברי החברה "אחזה והשכלה", אשר נלוה מנשה אליהם, הוציאו את רוקם לפניו, וירא מנשה כי אנטיסמיטים הם. אז ראה מנשה "כי כל אדם דואג לעצמו ולרגלי מלחמת החיים ילכו כל האידיאליים תמס ובני האדם מתגשמים ומתפשטים". ובעת ההיא נתן לו אחד ממכיריו את החוכרת: "איך צריכה להיות מנמת פני הצעירים העכרים" אשר הוציאו בני "חברת ציון", או אמר מנשה בלבו: "הבה ואראה אולי באמת הצדק אתם. . . אולי אוכל למצא בדעה הציונית את שאהבה נפשי. . . ומה יהיה אם לא ימצא מנשה הלילה גם בדעה הציונית את שאהבה נפשו? ישאל הקורא הריא ורך הלבב — אל תירא ואל תחת! מנשה בעצמו ירניע את רוחנו באמרו: "ואם יכזב בי גם האידיאל הזה, אז. . . אשוב עירה ק. אל חנה, אשר בטוח אני בה, כי לא תכזב בי ותשמור את בריתה עמדי. . .". כמה שפלה היא המחשבה הזאת וכמה גם ושפל הוא הרוח הזה אל אשה אשר התאמר גבורנו לאהוב אותה ואשר מידה נתנה לו ההשכלה הזאת שהוא מתגבר בה ומתהדר בעיני עצמו!

שפת המחבר היא לשון גאליציא המדינה: רחל תירא שלא יהיה מנשה למלמד; הרעיון כי לא יוכל מנשה להיות רב פולה כחץ כבדו (אפילו מי שסובר כי כליות יועצות מורה שאין רעיונות פולחים את הכבד). חברי מנשה משיגים נדה מצד אשתם, וכאלה רבות.

גם שירים יש באוצר הספרות, שירים רבים ושונים. ד"מ ר' יצחק זאב ספינקוב מוצא כי משוררי ישראל אנשים עליונים הם יותר מדאי וכל ימיהם משתה ושמתה תמיד, על כן

הוא נותן להם עצה טובה: "מה יעלו לבכם מה ירוה נחת? מה יגל, יתענג ישמח שמוח, — לכף הגל אחיכם עת אין מנוח וכו' וכו', על שבר אחיכם דמעות דם הגירו וענבכם לבכיות ולקינות הקרישון". ואת אשר יועץ ה' סביבכם למשוררי ישראל אותו יצוה ר' אברהם מרדכי פיורקא לכל העם כלו בשירו: אל תשמח ישראל אל גיל כעמים! הטובים מכל השירים באוצר הספרות הן שירי ה' שאול משירניהובסקי, אשר נכרו בו סמני כשרון אמתי; אך על אדות המשוררים החדשים אדבר במקום אחר. מלבד מאמרי אוצר הספרות שנוכרים פה בשמותם ושאינם נוכרים, נוספו עליו: א) ספר שפת עבר — שפה היה מאת יוסף קלוזינר, ב) ס' שם ושאריות מאת יוסף כהן צדק, ונספחו עוד אל האוצר: א) אגרות ריב"ל, ארבע עשרה אגרות מאת הריב"ל אל הדוקטור ראובן קולישער ז"ל והובאו לביהר"פ ע"י יצחק יעקב ווייסבערג, ב) דברי ישעיה בן יעקב טונענדהאלד נערבו ונמסרו לרפוס ע"י יצחק יעקב ווייסבערג. — ע"ד ספרו של ה' קלוזינר לא ארבה פה דברים; דרכו של הסופר הזה ידועה. גם בספרו זה יש טענות עודקות ואיזה דברים נאמרים ברוח הגיון ישר והצעות זרות רבות שאינן מתקבלות על הלב. ה' קלוזינר מראה לדעת כי רבים מסופרינו משתמשים בשפתנו שלא כהלכה, והוא דבר שכמעט אינו צריך ראיה. אמנם אם ימצא איש שיסכים לקרא לכותב רומנים בשם רומנותין, למלומד בלשון עבר בשם עבריותין, לכלי הדיו בשם מדיות ולעט עופרת בשם עפרון — בזה מסופק אני מאד. ספרו של ה' יוסף כהן צדק כולל איוו מאמרים קטנים, "חקירות ודרישות", "הערות והארות", בקרת למצבה, וכדומה מן הדברים. — אמנם נכבדות הן שתי ההוספות אשר הוסיף ה' ווייסברג, והכותב דברי ימי ישראל ברוסיא ובנאליציא בראשית תקופת ההשכלה במאה הזאת יודה לה' ווייסבערג, כי נתן לו חמר יקר ונכבד להשתמש בו.

מ. בלשן.

תבואת השנה.

סקירה ביבליוגרפית על ספרות היהדות בלשונות העמים בשנת 1896.

מאת

ד"ר חיים בראַדן.

(המשך*)

1. תולדות ישראל בתקופת כה"ק.

קורות עמנו בימים הקדמונים נכתבו בכה"ק, והם המה המקורות, אשר מהם ישאב כל החפץ לסדר את דברי ימינו ולהפיץ עליהם אור. ועל כן, לפי השתנות דעת החכמים בנוגע לכה"ק, כן תשונה דעתם גם בנוגע לתולדותינו, בפרט בתקופה הראשונה.

(* עי' "השלח" חוב' ב' ע' 188—192.

(חוברת ה')

השלח I.

מאז היינו לגוי עד ימי דוד ושלמה. אמנם מנויה וגמורה היא בסוד חכמים ונבונים, כי היו לנו קבלות גם ע"ד קורותינו היותר קדומות, אבל ע"ד הדיעות המסורות לנו בכה"ק הדיעות שונות זו מזו תכלית שנוי. ולכן הסכימו החוקרים להתחיל דברי ימי ישראל אחר זמן השופטים, וכן עשה באמת אחד המצוינים שבהם, הפרופ' שטאדע, בספרו הנקוב בשם "קורות ישראל". אך בזמן האחרון התחילו לעווב את הדרך הזו, והח' קלוסטרמן, בספרו החדש על "תולדות ישראל", מתחיל משעבוד מצרים והולך ומספר עד שוב העם מבל בימי עזרא:

48) Klostermann, Aug., Geschichte des Volkes Israel bis zur Restauration unter Esra und Nehemia. München, 1896.

מלבד ספרו של ק. כתבו עוד דברי ימינו — אם בשלמותם עד גלותנו מעל אדמתנו, או רק פרקים נפרדים וענינים מיוחדים מהם — החכמים האלה:

49) Beck, K. A., Handbuch zur Erklärung der biblischen Geschichte. I. Bd.: Das alte Testam. Köln, 1896.

50) Kent, C. F., A History of the Hebrew People, from the settlement in Canaan to the Division of the Kingdom. New York, 1896.

51) People's Bible History. Illustr. Ed. by G. E. Lorimer, with Introd. by W. E. Gladstone. London, 1896.

52) Alker, E., Die vortrojanische ägyptische Chronologie im Einklang mit der biblischen etc. Loebeschütz, 1896.

53) Geikie, C., Landmarks of Old Testam. History. London, 1896.

54) Hoonlacker, A van, Nouvelles Etudes sur la Restauration juive après l'exil de Babylone. Paris, 1896.

55) Niebuhr, C., Die Chronologie der Geschichte Israels, Aegyptens, Babyloniens und Assyriens von 2000—1000 vor Chr. untersucht. Leipzig, 1896.

56) Sayce, A. H., The Egypt of the Hebrews and Herodotos. London, 1896.

57) Sommervell, R., The Parallel History of the Jewish Monarchy. With Introduction by S. R. Driver. Cambridge, 1896.

ז. ארץ ישראל.

כמו בכל ענפי החקירה הנוכרים, כן רבו גם ספרי המחקר ע"ד ערש ילדותנו, ארץ צבי לכל הארצות. גבולותיה ומחלקותיה, הרריה ובקעיה, שדותיה ויערותיה, ימיה ונחלי מימיה, מצבה מימי קדם ומעמדה בימינו — על כל אלה נשאו מדברותיהם גדולי החוקרים מצד אחד, ומצד השני תיירים מומחים המתהלכים בה לארכה ולרחבה, למען דעת טבעה ומהותה. מכל המון העבודות במקצוע הזה אוכיר רק את אלה:

58) Bull, F., Geographie des alten Palästina. Freiburg i. B., 1896.

59) Dalmos, E., Egypte et Palestine. Paris, 1896.

60) Geikie, C., The Holy Land and the Bible etc. London, 1896.

- 61) Gonzenbach, C. von, Pilgerritt. Bilder aus Palästina und Syrien. Berlin, 1896.
- 62) Gordon, H. F., Ada, Love at Jerusalem. Divine and Human. London, 1896.
- 63) Nitschke, Ed., Nach Jerusalem u. zurück. Breslau, 1896.
- 64) Schumm, O., Eine Sommerreise nach Palästina. Eisenach, 1896.
- 65) Weiler, A., Leitfaden für den Unterricht in der Geographie von Palästina. Frankfurt a. M., 1896.
- 66) Wolter, A., Das Land Kanaan. Halle, 1896.

ח. הלשון ודקדוקה.

רבים וכן שלמים שמו להם למטרה לברר פרטי הלכות הלשון העברית, ודבריהם וחקירותיהם המפורטים ומפורדים אחת הנה ואחת הנה בספרים ומכ"ע שונים, עד כי ילאה הקורא לחפש אחריהם. כלם נקבצו לאספה בספרו הגדול של הח' קויטש:

- 67) Kautzsch, E., W. Gesenius' Hebräische Grammatik, völlig umgearbeitet. 26. Aufl. Leipzig, 1896.

יסוד הספר הזה יצא מירי הח' גיזיניוס, ומאו נדפס ראשונה בשנת תקע"ג. הלכה חכמת הלשון הלוך והתרחב מיום ליום. ובכן הוסיף גיזיניוס עוד דברים רבים על ספרו ויוציאהו לאור עוד שלש עשרה פעמים. אחריו קם הבלשן רידיגר (E. Rödiger) וישת נוספות חדשות על ספר הדקדוק לגיזיניוס ויוציאהו עוד שש פעמים. ומשנת תרל"ח עד תרמ"ט הואיל הח' קויטש לתקן את דברי החכמים שקדמוהו, עפ"י החקירות החדשות המתחדשות בכל יום תמיד, ועל ידו יצאו עוד ארבע מהדורות מספרו של גיזיניוס. ובכן זכה הספר הזה לגדולה שלא זכה אליה שום ספר דקדוק לה"ק וזלתו. כי נדפס חמש ועשרים פעמים. אך מאו יצא לאור בפעם האחרונה, בשנת תרמ"ט, חדשות נהיו בארץ. כה"ק יצאו לאור בהוצאות מדויקות. שלא נראה כמוהן לפני זה; היותר ראויים לתהלה, הם הספרים שהו"ל הח' בער בהוצאה מדויקת מאד; התניך שי"ל בלונדון על ידי הח' ד. גינצבורג, עם שנויי הנוסחאות שבספרים ישנים ובתרגום השבעים והסורי, בתרגום הארמי והרומי; התניך שי"ל ע"י הח' הויפט, אשר הוכרתי אותם למעלה (צד 88). גם בנוגע לדקדוק הלשון יצאו לאור ספרים גדולים ונכבדים מחכמים נודעים לשם. כמו ספרי החכמים ר' יעקב בארטה, לאגארדע, קעניג ועוד. ובכן מצא ה' קויטש לנכון לפניו לברר, לצרף ולוקק עוד הפעם את ספרו. להכניס בקרבנו את אשר מצאו החכמים כרב עמל ויגיעה, ולתת לפנינו ספר ערוך ומסודר, מלא חכמה וכליל יופי, אשר לא היה עוד כמהו לפניו. אך אחת היא, אשר לא תכשר בעינינו, והיא: כי המחבר לא הרהיב עוז בנפשו להכניס ראשו בין ההרים הגדולים ולהכריע בין הסברות השונות, כ"א פנה מקום בהערותיו לכל הדעות והניח להקורא מקום להתגדר בו, לבחור ולקרב כפי ראות עיניו. וזה לא יתכן בספר הכתוב לא רק לחוקרים מומחים, כ"א גם לתלמידים שלא שמשו עוד כל צרכם וללמוד הם צריכים.

אחרת עשה החכם הנודע, ה. ל. שטראק, בספרו עיד דקדוק לשון ארם:

- 68) Strack, H. L., Abriss des biblischen Aramäisch. Leipzig, 1896.

הוא לא העמיק הרחיב לדבר על כל החקירות החדשות במקצוע שהוא עוסק בה; הוא השתדל להסיר מתוך ספרו כל דבר המושל עוד בספק, ולא הביא לנו כ"א הכללים היותר אמתיים אשר אין להרהר אחריהם. שטראק לא כתב את ספרו בעד החכמים, כ"א בעד התלמידים, ולואת לא הוכיר רק דברים ברורים, רק כללים היותר נחוצים להבנת הלשון, ולכן יהיה ספרו לתועלת רב להמתחילים, אשר למדו את שפתנו הקדושה ואל דקדוק לשון ארם לא שלחו עוד את ידם. במקומות אחרים קצר אמנם המחבר במקום שראוי היה להאריך מעט, כמו בענין השמות ונמיותיהם; גם היה לו לדבר דברים אחרים על דבר הנקוד האשורי בנוף הספר ולא רק בהקדמתו. אך למרות כל אלה ספרו הוא אחד הספרים הטובים והמועילים, הראויים לבא בקהל. בסוף הספר הרפים המחבר את כל חלקי התניך הכתובים ארמית, ר"ל: ספר דניאל ופרשיות אחדות מס' עזרא. גם מלון קצר לחלקי התניך האלה הוסיף תת בסוף ספרו, אשר גם תועלתו רבה היא.

ובעוד אשר החכמים האלה שמו פניהם אל כלל הענין כלו ויביאו לנו ספרים על כל חקי הלשון, שמו חוקרים אחרים את לבם לטור אחרי פרטים אחרים, לדעת את תכונתם ומחוטם. אחד מהספרים היותר טובים מהמין הזה הוא ספרו של הח' לאנדוי ע"ד המלים בעלות הוראות מתנגדות אשר בשפת עבר הישנה והחדשה:

69) Landau, E., Die gegensinnigen Wörter im Alt- u. Neuhebräischen. Berlin, 1896.

ידוע מאז, כי גם בשפת עבר נמצאות, כמו בשאר השפות, מלים אשר שתי הוראות להנה המתנגדות זו לזו, והראשונים קראו למלים כאלה: "שרשים המתהפכים לחיוב ולשלילה", וכדומה לזה (השמות האלה אסף לאנדוי לאספה בספרו צד 36 והלאה). על שרשי המחזה הנפלא הזה התחקה המחבר וימצא לו טעמים שונים, תשעה במספר, מהם חיוביים (positiv) ומהם שוללים (negativ). אמת כי אחרים מן הטעמים האלה חסרי טעם המה. גם הכניס המחבר אל ספרו מלים הנאמרים "בלשון סגני נהור", והמלים האלה לדעתנו אינן נכנסות בסוג הזה. אך בכלל דברי המחבר טובים הם, וראויים שנתן להם לב.

אם הח' לאנדוי השתדל להבינו ענין המלים שהוראותיהן מתנגדות, הנה נסה ה' קלימנהאגן להרחיב ידיעתנו בדבר השמות הנרדפים:

70) Kleimenhagen, H., Beiträge zur Synonymik der hebr. Sprache. Frankfurt a. M., 1896.

אמנם גם באופן החקירה יש הבדל בין שני הספרים האלה, לא רק בנושאם. לאנדוי יעשה את מעשהו עפ"י שווי הלשון (Sprachvergleichung). כדרך המדקדקים; וקלימנהאגן שם לו לחוק למצא את ההבדל בין השמות הנרדפים ע"י המשך המאמרים, כדרך המבארים. בשלשים וחמשה פרקים ידבר המחבר על ארבע מאות מלים, והם שמותיו של ד' ותורתו, שמות מראות הטבע, התגלות אלהים, הנביא ותארו, וכאלה רבות, ויש בספרו הערות שונות הראויות להשמע.

עוד עלי לדבר בזה על אדות אחד הספרים היותר טובים והיותר מועילים, שיצא לאור בשנה שעברה, הוא ספר "היכל הקדש" להחכם ר"ש מנדלקרן:

71) Mandelkern, S., Veteris Testamenti Concordantiae Hebraicae atque Chaldaicae. Lipsiae, 1896.

המחבר נודע כאחד מטובי הסופרים העבריים, אך ספרו הגדול הזה הוא ממקצוע ספרותי הנחשב על "ספרות היהדות בלשונות העמים", ובו הראנו המחבר את גדלו ואת ידו החזקה בידיעת דקדוק שפת עבר כפרט וידיעתו הרבה בשפות בני שם בכלל. מימות הבינים עד שנות השבעים למאה שאנחנו בה, עמדו חכמים רבים ונתנו את לבם לחבר "קונקורדנציה", אשר תכלול את כל השמות והפעלים והתארים אשר בכה"ק בסדר טוב ויפה, למען יוכל כל איש למצוא את מבוקשו. הראשון מהמחברים האלה היה ר' יצחק נתן, אשר חבר את ספרו "מאיר גתיב" בחצי המאה הז' למספרם. ומני אז ועד צאת הקונקורדנציה להח' בער לאור בשנת תרכ"א לא נמצא איש חכם ונכון, אשר נסה את כחו לחבר ספר כזה מחדש, וכלם השתדלו רק לתקן את אשר שחת המחבר הראשון, וכלם עמלו לשוא. כי גם הם הוציאו מתחת ידם דבר שאינו מתוקן, כאשר הוכיח מנדלקרן בספר מיוחד שהוציא בשנת תרמ"ד. עתה קם החכם הזה ויעמול כארבע עשרה שנה וחפץ ר' בירו הצליח, לכתוב מחדש את הספר הזה, אשר חכמים רבים קוו לו מאז. הקונקורדנציה החדשה, השלמה והערובה בכל, תכלול: "כל השרשים והמלים שבאו כבר בקונקורדנציות הראשונות, ובהם נמלאו אלפי החסרונות וההשמטות ונתקנו כל המעותות והשגיאות הרבות, גם קצורי הפסוקים נעשו בטוב טעם וביתרון הכשר מאשר לפנים, ומנוקדים ועיר שם ועיר שם להקל הקריאה; תוספות כל מלות השמוש והיחס, שלא בא זכרן בקונקורדנציות הראשונות; חבור כולל כל מלות הגוף למיניהן ולנטייתיהן; ספר כולל שמות עצמיים פרטים למיניהם, איש לא נעדר". וכל אלה עשה ר"ש מנדלקרן בוריוות ובוהירות, בדיוק רב עפ"י המסורה, ובסדר נכון המקיל את החפוש. ועוד זאת עשה לנו המחבר, כי באר את כל שרש ושרש עפ"י החקירות היותר חדשות, ועפ"י ההשוואה עם שאר שפות בני שם, והוסיף להזכיר את השנויים וחלופי הנוסחאות שבתרגומים העתיקים, והם הארמיים, היוני (תרגום השבעים), הסורי (הפשיטא) והרומי (הוואולגאטא). מלאכה גדולה עשה מנדלקרן בחכמה יתירה, ושמו יהיה לברכה בקרב ישראל.

עוד ספרים רבים יצאו בשנה שעברה ע"ד דקדוק לשון עבר וארם, ואזכיר בזה

את קצתם:

- 72) Gerber, W. J., Die hebr. Verba denominativa insbesondere im theologischen Sprachgebrauch des alten Testam. Leipzig, 1896.
- 73) Grimme, Grundzüge der Hebräischen Accent- u. Vocalehre. Freiburg i. Schw., 1896.
- 74) König, E., Histor. kritisches Lehrgebäude der hebr. Grammatik. III, 1. Leipzig, 1896.
- 75) Martin, K., Kurzgef. Grammatik der bibl. aram. Sprache. Berlin, 1896.
- 76) Meyer, A., Jesu Muttersprache. Das galiläische Aramäisch etc. Freiburg i. B., 1896.
- 77) Strong, J., The Exhaustive Concordanz of the Bible etc. Sect. I. London, 1896.

(עוד יבוא).

על הבל.

[אנשים — מעשים — ספרים — כתבי עת]

ילקוט קטן.

ט.

אם אדם מן השוק מוציא ספרים רק בשביל לעשות בהם סחורה, מבקרים אמנם את הספרים, לדעת אם יש בהם טעם ותועלת, אבל את המו"ל עצמו אין מומינים לדון ואין שואלים אותו: מי התיר לך להביא בגבולנו ספר פלוני שאין בו חפץ? לפי שכך הוא מנהגו של עולם: הסוחר מביא לשוק גם סחורה גרועה, אם יש בה תועלת לעצמו, והרוצה לעשות ישעה. אבל אם המו"ל מתייבב לפני הקהל לא בתור בשר ודם ששמו פלוני בן פלוני, כי אם בשם מפשט המעיד עליו שיש לו במעשיו גם מטרה מוסרית: להרבות "תושיה" בישראל, ועם זה גם הספרים היוצאים על ידו נקראים בשם נכבד: "ספרי עם", הבא גם הוא לרמוז לנו, שבספרים האלה ימצא העם בכללו מזון הדרוש לרוחו, — עם מו"ל כזה חייבים אנו לדקדק הרבה יותר, ורשות בידנו לדרוש מאתו, אם אדם הגון הוא — ובאדם הגון אנו עסוקים פה — שיהיה זהיר במעשיו ולא תהיה טעות הרבים תלויה בו, בהקרא השמות הנאים האלו על ספרים שאינם ראויים לכך.

ו"תושיה" היוצאה בימים האלה שני "ספרי-עם" חדשים, אחד "מקור" ואחד תרגום: (א) פרצופים. תמונות וציורים מאת נ. נ. סאמועלי; (ב) המוכיח מוקפילד מאת אוליבר גולדסמיד (צ"ל: גולדסמית) מתורגם ע"י דוד ילין.

על הספר הראשון מנית אני לאחריים להוציא משפט. כי חשובד אני בעיני סופרינו "היפים", שיש טינא בלבי על הספרות היפה בכלל ועל פרי "היציצה" של ספרותנו החדשה בפרט. ואם אומר, למשל, כי ראויה היא מרת "תושיה" לשתין פולסי דנורא על תתה לעם קריקטורות בתור "פרצופים", להשחית את טעמו, אשר גם בלעדה אינו "מסולסל" כיוחר; או אם אומר, אחר בקשת אלף מחילות מאת המחבר הנכבד, כי שנים מצויוריו בקובץ זה, שאחד נקרא "לפנים" והשני "והיום", מעידים עליו, שגם הוא עצמו הוא מספר מלפנים ולא מהיום; — אם אומר כזאת וכזאת, הרי תשובתי בצדי: בידוע שאתה מזלזל בכבוד "השירה", ביחוד העברית, וכופר בכשרונותינו המקוריים, ועל כן פסול אתה לעדות.

אבל הספר השני, המתורגם, הפקר הוא לכל העולם ואינו זקוק עוד ל"מכבדי שירתנו" שיגיבו על כבודו, ועל כן גם אני רשאי להגיד מה שבלבי עליו.

ואמנם עליו, כשהוא לעצמו, אין בלבי כלום: הוא אחד מאותם "הזקנים", מכני חברתם של "רובינסון", "מסע גוליבר" ודומיהם, שגם "דלוגס עלינו אהבה", גם פספטיהם היתירים חביבים עלינו, ולא מן הנימוס הוא לבקר אחריהם עוד. אף על התרגום, בתור תרגום, אין בלבי כלום: המתרגם יודע הישב את הלשון, סגנונו קל ונעים, גם הדרושו וה"הרחבותיו" נוחים על הרוב להשמע, והכל עשה יפה, וזולתי אולי כיה שכפי הנראה תרגם לא מנוף הספר האנגלי, כי אם "חרגום שני" מן האשכנזי; וזולתי אולי גם זאת, שתמימות יתרה נראית בהשתדלותו ליתר כל שמות האנשים והנשים בספרו (רבים מהם אמנם נקראו בשמות יהודים מתחלת ברייתם ע"י המחבר, כנהוג אז באנגליה), כאלו חושב הוא, כבעל "מסחרי פריז" בשעתו, שעל ידי זה יתיהדו גם בעליהם, והספור יהיה "כלו שלנו"; ואולי אפשר להעירו עוד גם על זאת, שאם נגזרה גזרה על השם "וקפילד" להכתב דוקא באופן זה, צריך היה לפחות לכקד שם הספר שעל השעה, כדי שלא יבואו המון הקוראים

לקרוא: המוכיח מקפילד, ויחשבו שכך שמו של המוכיח עצמו. אך כל אלה "דקדוקי עניות" הם. עיקר מה שאני רוצה להעיר הוא, כי ספק גדול בלבי, אם הספר הזה — למרות כל האימה שהטילו עלינו, כי מתורגם הוא "בשבעים לשון" ומפורסם בכל העמים האירופיים, וגם הדרך וגם נתנו "הסכמות" עליו — ראוי הוא להיות "ספר-עם" להמון בני עמנו. והספק הזה אין לו שום יחס לאותו וכות, שסופרנו הצעירים אוהבים להתגדר בו, ע"ד "האנושיות הכללית" בספרות העברית. כי באמת אין "המוכיח" אדם כללי, כי אם איש אנגלי בלבד, ואף לא אנגלי כללי, כי אם אנגלי מתקופה ידועה בלבד. כל מי שאינו מכיר את האנגלים של המאה ה'יז' והי"ח, חיהם המדיניים והחברתיים, השקפותיהם המוסריות וריבותיהם הדתיות, יראה בכל הספר הזה רק בריות מושגות ומעשים נפלאים. עולם זר ורחוק ובלתי מובן לו ברוחו. ומה גם אדם פשוט מישראל — והרי לקוראים פשוטים כאלו כותבים ספרי-עם — הרחוק מהעולם הדתי והמוסרי ההוא הרבה יותר מבני שאר העמים, הלא כמושגוע יהיה בעיניו המוכיח הזה, המקדיש ימיו וכוחותיו לדרוש בשבח מצוה ראשונה שבחורה ונלחם בהתלהבות בעד "האידיאל" הגדול, שלא יהיה כהן רשאי לישא אשה אלא פעם אחת בימי חייו! או מה יחשוב היהודי הפשוט הזה, שיודע את הרב ואת הרבנית בעירו, על "חסידותו" של המוכיח, המספר לפי תומו, שפעם אחת, בהיות מספר האורחים מרובה על מספר הכסאות, יעץ אחד מבני החבורה עצה טובה: "יקח נא איש איש מהגברים אשה אחת על ברכיו"; אך הוא, הכהן המוכיח — וניכר מתוך דבריו שהוא מחזיק טובה לעצמו על שנהג הפעם בפרישות יתרה — "בעט בעצתה למרות עיני אשתו אשר גערו בו!" וכאלה רבות.

אם רוצה אדם להלעיט המון בני עמנו "אנושיות" הלוקחה בהקפה מאחרים, בהאמינו כי על ידי זה יטהר רוח העם ויתעורר לחיים חדשים, הרשות בידו, ולא עוד אלא שבגבול ידוע ובתנאים ידועים אפשר להסכים לגופו של דבר. אבל קודם כל צריך שהאנושיות הזאת תהיה אנושית באמת, דבר השווה לכל נפש, שכל בני אדם, וגם אנו בכלל, יכולים להיות שותפים בו; ולא דבר המוגבל גם הוא במסגרת צרה של רוח לאומית ודתית מיוחדת, אשר כל "אנושיותו" היא — מה שהמסגרת הזאת של אחרים היא ולא שלנו.

הנה גולדסמית זה עצמו, בעל "המוכיח", כתב עוד ספר אחר גדול מזה בשם "אזרח העולם" ("The Citizen of the World"), והוא כעין קובץ מכתבים של אציל אחד מארץ כינא, ההולך למסעו בארצות אירופא ומביט בעין פקוחה על כל דרכי החיים האירופיים בימים ההם, ואת אשר יראה יכתוב לכתביו בארץ מולדתו. הספר מלא ענין, רעיונות יפים, בקורת נמרצה, ועולה הוא בכל אלה על "המכתבים הפרסיים" של מונטסקיה. אבל הכל תלוי במולד! ספרו של מונטסקיה קנה לו שם עולם, וגולדסמית חי עודנו בספר "המוכיח", בעוד ש"אזרח העולם" לא עשה רושם גדול וברבות הימים נשכח מלב הקהל.

אלמלי היתה ההשתללות להרבות אנושיות בספרותנו לא חקוי ערך בלבד, כי אם דבר הנעשה בדעה צלולה, בהכרת התכלית והאמצעים על בורים. אז היה גולדסמית מתודע לקהל העברים לא בתמונת "מוכיח" המשוף מוסר המוני — ספרי מוסר לעם אין אנו צריכים לשאול מאחרים — כי אם בתמונת "אזרח העולם", "מזרחי" הנודד במערב, ולבו בסוף מזרחי, שהבקר החיצוני של הקולטורא המערבית אינו נוטל מאור עיניו, והוא בודק הכל במבט תודר ויודע להבחין בין האוכל ובין הפסולת . . .

אחד מכה"ע האשכנזים לבני ישראל הודיע באלו הימים בתמהון, כי "על פי מנהג אירופא מתחילים אחבי" גם בירושלים לפרסם בדפוס כל דבר מועט שהם נותנים לצדקה. "ההבדל הוא רק בזה, שפה (בירושלים) הנותן בעצמו ובכבודו מודיע בקהל, כי לזכר מארע פלוני נדב לדבר פלוני סך כזה וכזה. ובגליון האחרון ממכה"ע "הצבי" אנו מוצאים חמש מודעות כאלו, שבהן בעליהן מכריזים ומודיעים לכל העולם, כי בעקב מקרים שונים נדבו כל אחד לאיזו חברה מחצי פרנק עד פרנק שלם".

סבור הוא, כנראה, בעל הדברים האלה, שבני ארץ ישראל קבלו מנהג הפרסום מאירופא המערבית, ועל כן הוא מתפלל על החרוש שמצא במנהגם, שהנותן עצמו אינו בוש לפרסם בשמו המפורש את נדבתו הקטנה, שלא כדרך ארצות המערב, ששם מלאכה זו נעשית על ידי אחרים, והנותן נוהג צניעות בעצמו ושותק. ולא ידע אפוא המודיע, שגם החרוש הזה מוצאו מאירופא — מאירופא המזרחית, ומשם הובא המנהג ביחד עם הדרוש גם לארץ ישראל.

ובכל זאת היתה ארץ ישראל "הסבה הראשונה" להמצאה הנפלאה הזאת, ואם לא ליושביו ציון, הנה לחובבי ציון המשפט לבקש פֶּטֶנְט על פרי-רוחם זה, כי אמנם הם "הממציאים".

המשל אומר: "העני עשיר בהמצאות", ומי עני כישוב ארץ ישראל! גם היום עוד צרכיו מרובים על כחותיו הרבה מאד, וכל שכן לפני איוו שנים, בעת שנתיסד בית הספר ביפו והפועלים נשארו בלי עבודה, וכל המאמרים והתוכחות והדרשות לא הצליחו לפתוח ידם של בני עמנו במדה מספקת. אז נמצאו בין חו"צ "אנשי מעשה" אשר נזכרו הלכה מאומחת ע"פ הנסיון, שאין מפתח נאמן להיד הסגורה הזאת כ"פרסומא מילתא" בדפוס. יראת-הרוממות שנשתרשה בלב "עם הספר" ביחוסו לאותו הספר הנצחי — עברה במדה ידועה, על פי חוק התקשרות האידיאות, גם על יחוסו לכל מה שמושתח אל "הספר" בצורתו החיצונית, ובלי הכרה ברורה יש בלב אדם מישראל מעין אמונה ברוממותו ונצחיותו של כל דבר הנדפס בשפת עבר, ומפני זה — גם האוה עצומה לראות את שמו קבוע בדפוס באותיות מרובעות. בהאזה זו השתמשו איפוא אנשי מעשה שבחו"צ והנהיגו להכריז בכה"ע העברים על כל התנוה ועל כל ברית מילה וכו', לאמר: אני פלוני בן פלוני נדב לבי אותי לתת ל"א"י, לכבוד המחותנים והזוג, או לכבוד המוליד והיולדת, וכדומה — הכל בשמות מפורשים ומפורטים — "סך" . . . על הרוב איוו פרוטות. ועתה צא וחשוב: במחיר איוו פרוטות היו לבני אל-מות גם "גדיב הלב" עצמו וגם כל אלה שלכבודם התנדב — וכי יש לך "געשעפט" יפה מזה? ובכן אין לתמוה על כי נתפשט הכנהג במהירות נפלאה ונקבע למשא ומתן זה "שוק" תמיד: חובבי ציון עומדים ומוכרים "הכרזות", וכל הרוצים שיצאו להם "מוניטין" בעולם באים ומשלמים פרוטותיהם וזוכים במקחם, מי בשורה אחת, מי בשתיים ומי בעשר, הכל לפי "הסך".

בראשונה נמצאו אמנם בין חו"צ מתי מספר שהיה לבם נוקסם, שהרגישו את הכיעור והשתדלו להתרחק ממנו. אבל סוף סוף נסחפו גם הם בורם הזה בעל כרחם. הגע בעצמך, מה יעשה אדם כשחברו מבשרהו שנשא אשה או הוליד בן, והוא יודע שלא תהיה רוח המבשר נוחה מברכה בלחש, כי אם דוקא באזני כל ישראל? — וככה נצח "הנימוס" את המוסר והתחילו הכל מברכים רעיהם בקול רם.

ולא עוד אלא שבמשך הזמן נתרחב הדבר ונהגו להכריז לא רק על הברכה, כי אם גם על הקללה, לא רק בשביל לעשות נחת רוח לאוהבים, כי אם גם בשביל להכעיס את השונאים, ביחוד "שונאי ציון". אם עשה אדם מעשה או דבר דבר או כתב מכתב או מאמר ככה"ע, שיש בו, או שאני רואה בו, הפסד ל"חבת ציון" או זלוול בכבודה, ומבקש אני לעשות נקמה בבעל העבירה ולהלכין פניו ברכים — אין מן הצורך שאאבד זמני וכחי כסדר מענות וראיות המוכיחות שגנתי או דוגני, אלא יוצא אני ל"שוק" ועומד ומכריז: הו יודעים שפלוני בן פלוני הוא חוטא ומחטיא, או שדברי פלוני הם הבל ורעות רות, והא ראה . . . שהרי נדבתי ח"י פרוטות "לבית הספר שביפו" או "למוטת הפועלים"!

וכבר היה מעשה בשנה שעברה, באספת חו"צ באודיסא, שאחד מאנשי הועד השתמש בשעת הכושר, בהיות בין הנאספים רבים מנכבדי חו"צ מערי המדינה, והרצה לפניהם את טענותיו נגד "הקרבן המשחת" הזה, עד כמה מוטול הוא לעורר תאוות רעות ומדות מגונות ועד כמה מתנגד הדבר לדרכי אבותינו כעולם בעיני הצדקה, וכי לא נאה לבנין רם ונשא כישוב הארץ להכנות מחורבנם של הרגש המוסרי וטהרת הלב, וכל הממובים שמעו את הדברים בכובד ראש, כראוי . . . והכל נשאר כשהיה.

ועתה, לפני איוו שכועות, התלקחה באחד מכה"ע העברים מחלוקת לשם שמים בין שני סופרים מפורסמים: לאיוו ענין "מן הישוב" נאה יותר להקדיש את הפרוטות הללו, לבית הספר שביפו או לשכלול הפועלים? זה אומר: תלמוד גדול ובית הספר קודם, וזה אומר: לא כי מעשה גדול ולפועלים משפט הכבודה, ואני, לו ידעתי כי דברי יהיו נשמעים, הייתי מזכיר בניחם ואומר: הפרוטות הללו, הבאות בעבודה, ינתנו "לעגל" ו"למשכן" יעמוד רוח והצלה ממקום אחר.

יא

פעם אחת נודמנתי ל"ערב של שמהה" בבית-ספר לבני, בשביל לראות את "הנפלאות" שהבטיח המורה הראשי להראות לנו: נערים ונערות יודעים מעט עברית, פרק בתולדות ישראל, ועוד. "הבח המושך" של הערב ההוא היה, ביחוד, שיר עברי, "ציוני", שעתידיה היתה לשיר לפנינו

נערה אחת כבת י"ב. השיר מתחיל: "הידעתם הארץ, בה . . .", והחרוז הזה חוזר בראש כל בית, ואותו השעימה הנערה בכל פעם בקול רם ובהתרגשות מיוחדת, וכל המסובים — כמעט כלם מחובבי-ציון שבעיר — התרגשו לעממה, חבת-ציון התלקחה בהם, ופניהם האירו מרוב נחת והנאה רוחנית . . . ואף אחד מהם לא הרגיש את הכוז והלעג הצפון בשתי מלות אלו לחובב ציון שכמותו. "הידעתם הארץ?" — כמה מחובבי ציון, אף מן המשכילים שבהם ואף מאלה שראו את הארץ בעיניהם, רשאים להשיב "הן"? כזה אנו יודעים מתכונות הארץ, מתולדותיה אחר החורבן, מקדמוניותיה שנחגלו והולכות ומתגלות בכל יום על ידי אחרים? חבת-ציון החדשה (על הישנה, של כל ישראל, אפשר ללמד זכות, שידועות כאלו בכלל נחשבו בעיני רוב בעליה לרברים של מה בכך) היא עתה כבת ט"ו, ולא מעט הוא מספר חכמיה וסופריה בארץ ובחוץ לארץ; ספרות שלמה כבר נבראה על ידה ועל אדוניה, ספרות של מאמרים, ספורים, שירים, וכוחים, כתבי פלסטר ועוד ועוד — ואף לא ספר אחד הגון על ידיעת הארץ וקדמוניותיה!

יודע אני שיש בין חו"צ אנשי מעשה האומרים, כי לא באה חבת-ציון אלא ליסד מושבות חדשות בשביל העתיד ואין לה עסק בחורבות ישנות של העבר, ויש מהם שבאו לארץ וסבבו בכל הקולוניות ושבו לביתם — ואת ירושלים לא ראו, ועוד אחרים שנתישבו בארץ ישיבת קבע ולא עלו לירושלים עד לאחר כמה שנים, אבל מלבד שגם אלו אינם יכולים לפסור עצמם מחובת ידיעת הארץ, לפחות, במדה שהיא מועילה לעניני הישוב הרבים והשונים. — הנה, כשאני לעצמי, תמה אני אם יש "חבה" כזו בעולם. שאין החובב משתוקק לדעת כל עניני "חכיבתו", כל אשר עבר עליה או מתחסם אליה באיזה אופן שיהיה, עד הפרטים היותר קטנים, אף אם אין בהם שום "תועלת מעשית" לחפציו בהוה או בעתיד. חבה חלקית כזו, שאינה מקפת כל צרדי נושאה, כי אם רק עד מקום שהתועלת וההנאה מגיעות, אינה אלא תאוה גופנית בלבד . . .

ושוב פעם אחת נודמתני ל"בית ספר" אחר בשביל לראות "נפלאות" אחרות — לבית מסחר ספרים בלשונות המערב שבעירי, שאני רגיל לבקר בכל עת בוא אליו כחילות ספרים מחוץ לארץ. והנה בין יתר "החדשות" שבאו הפעם נמצא גם ספר אשכנזי חדיש: "ביבליוגרפיה של ארץ ישראל". המחבר אסף בו שמות כל הספרים הנמצאים בלשונות אירופא על ידיעת ארץ ישראל — רק שמות הספרים בלבד, לא יותר — והספר הזה מחזיק כמה מאות דפים גדולים!

ככלי מלא בושח וכלימה עמדתי לפני הספר הזה ובמחשבותי ספרתי אחד לאחד את הספרים שנכתבו עברית על אדות ארצנו, מיום שגלינו ממנה ועד עתה, במשך קרוב לאלפים שנה. מבלי להביא בחשבון איוו מאמרים על ענינים קטנים. המפורזים בספרים שונים, ואיוו עמודים בודדים, המפורזים בספרי מסע שונים, — כל עשרה של ספרותנו במקצוע זה הוא: מימי הבינים — ספר "כפתור ופרח", ומדורות האחרונים — "תבואת הארץ" ו"מחקרי ארץ". אלה הם הספרים החשובים, המיוחדים לידיעת הארץ: שלשה במספר! ואלה השלשה מה הם? "כפתור ופרח" עוסק בפסקי הלכות ופסולין דאורייתא הרבה יותר מבעצם ידיעת הארץ. "תבואת הארץ" הוא ברובו ערבובייה של ידיעות והערות המכוונות בעיקרן לזמרים ומלומדים. "מחקרי הארץ" הוא ספר שמושי בסדר א"ב, שאפשר היה לפניו, בטרם נתישן כל כך, לפתור על ידו איזה ספק גיאוגרפי בכתבי הקדש. אבל ספר שיתן להמון הקוראים תמונה נכונה ממצב הארץ בכל הדורות, תכונותיה ותולדותיה וקדמוניותה, ויהיה כתוב בסדר נכון ובסגנון יפה ומוכן לכל, מעין אותם הספרים היוצאים בכל שנה בלשונות אירופא* — ספר כזה אין גם אחד.

לפיכך, כשבאה לידי לפני ימים מספר "מודעה" מירושלים וראיתי כתוב בראשה: "אוצר ספרות ארץ ישראל" וחתום בסופה: אברהם משה לונץ — שמחתי שמחה גדולה ואמרת: הפעם תאסף חרפתנו זאת. ה' לונץ עוסק בידיעת הארץ זה שנים רבות ועורך ומוציא גם מאסף מיוחד לזה ("ירושלים"). ועל כן ברי היה לי, על פי שם מודעתה, שהוא מתעתד לתת לנו באוצרו זה כל ענפי ידיעת-הארץ בכל צורותיה השונות; ספרי-קריאה, ספרי למוד, קובצי דברים עתיקים — בקצרה, "ספרות" שלמה, כמו שיש ספרות כזו בלשונות העמים. נניח אמנם — אמרתי בלבי, בהיותי מטבעי נוטה לספק — כי "ספרות" היא תקוה מנוזמת מעט; אך ספר אחד או שנים הרי בודאי יוציא, והספרים הראשונים יהיו בודאי מכוונים אל הצורך הכללי ומשתדלים למלאותו במדה ידועה. — ולפיכך ערבה שמחתי, כשקראתי אח"כ גוף המודעה וראיתי שהאוצר הזה בא

* עי' "תבואת השנה" למעלה ע' 474.

בעיקרו ליתן לנו עוד הפעם "משלנו": "ספרות ארץ ישראל" של "שלושת הספרים", עם "ספרי המסע" ועם "מכתבים" שנכתבו מא"י, "המכילים ספורים, ענינים ומקרים" וגם "מבחרי המאמרים המפורסם במאספים ועתונים שונים", ורק בסוף הדברים, אחר שהעביר לפנינו כל "רכושנו" אנו מבטיח המו"ל להכניס לאוצרו גם "הספרים היותר נחוצים ומועילים בכל ענפי מדע ארץ אבותינו שנכתבו בשפות לועזיות, מתורגמים מחכמים מומחים בתוספת הערות והארות".

אלו היה המו"ל מתחיל בהכטחה זו, הייתי מוצא לנחין להציע פה את השאלה, אם טוב ויפה לנו במקצוע זה לתרגם ספרי לעז כצורתם. שהרי ידוע, כי השקפותינו שונות מהשקפות העמים על פרטים רבים מענינים אלו (כמו בדבר ערכם ההיסטורי של מקומות שונים בארץ ושל מקרים שונים בדברי ימיה), ולפי השתנות ההשקפות צריך להשתנות לעמים לא רק תוכן הדברים, כי אם גם אופן הרצאתם: להאריך במקום שהם מקצרים, להקדים מה שהם מאחרים, ולהפך. והרי אף מונג שלנו, בכתבו ספרו "פלישתניא" לקוראים מהם, האריך מאד בתולדות הארץ עד החורבן השני וקצר מאד בתולדותיה לאחר החורבן, שלא כפי המדה הדרושה לקורא מישראל, וגם דבר לפעמים דברים שאין אזנו יכולה לשמוע, הכל לפי צרכיהם והשקפותיהם של הקוראים הצרפתים. . . אבל שאלות כאלו עוד לא הגיע זמנן, אחרי כן, כאמור, קבע המו"ל הנכבד בעצמו מקומה של הבטחה זו בסוף דבריו, וניכר מתוך הסגנון שמניח הוא קיומה לעתיד בלתי מוגבל, לאחר שיאסוף אל תוך אוצרו את כל "עשרנו הלאומי", או לפחות חלקו היותר נכבד — "שלושת הספרים". ובחסכם עם זה כבר עשה גם מעשה, והאוצר נפתח - בהוצאה חדשה מספר "כפתור ופרח".

ערכו של ספר זה הוא בודאי גדול מצדדים שונים, וכבר היה ל"וקר המציאות", וגם עשה בו המו"ל תקונים נחוצים והוסיף הערות מועילות, ובעד כל אלה, כמובן, תבוא עליו ברכה. אבל אחד מן התקונים החדשים האלה כמו נעשה ככונה להראות לנו "כחוש", עד כמה יש בספר זה מידעית-הארץ כמובן המדעי. הספר נדפס בשלשה מיני אותיות: "חלק ההלכה שבהספר נדפס באותיות יותר קטנות, ומדע הארץ וקדמוניותה באותיות יותר גדולות, והענינים הצדדיים באותיות רש"י, למען יוכל התורני כהחוקר למצוא מהר את אשר הוא מבקש". ועל פי התקון היפה הזה גם אנו "מוציאים מהר", שהאותיות הגדולות, "המדעיות" מעטות מאד בערך אל השאר, ולא עוד אלא שגם בהן ימצא לפעמים "התורני", ולא "החוקר" את אשר הוא מבקש. טבריא, למשל, ממלאה תשעה עמודים (ק"ל-ק"ט), והאותיות הגדולות מפורזות בהם שורות שורות, ועיר שם ועיר שם, ואינן מגיעות בידו אף לשליש מכל הכתוב, וכנהן באותיות הגדולות, אנו קוראים: "הרי שחמו טבריא ודרמי להו מותר לרחוץ בהם בשבת לכתחלה" וכו'.

בלשונות אחרות, כשאדם מוציא ספר קדמון חשוב בהוצאה מתוקנה ומתאימה לחפץ "החוקר", מברכים אותו על המטבה ודי, ואם יבוא אחר וישאל בתרעובות: מפני מה לא הוציא תחת זה ספר אחר שהיה יותר מועיל לעם? — יחשבו לו שאלתו לשטות ופטרותו בשחוק. אבל בעברית אין הדבר כן, מה נעשה וכחתינו הספרותיים והמדעיים מעטים ודלים, וכשאנו רואים סופר או חכם שהיה יכול לעשות דבר גדול, שיש בו צורך לרבים, והוא מכלה זמנו וכחו בדברים קטנים שאונם אלא "מוותרות" להנאת יחידים, — אי אפשר לנו לבלתי התרעם, או לפחות, לבלתי התעצב אל לבנו ולקרא: חבל על דאבדון!

ה' לזנץ יודע בודאי כי מו"ל עברי, בשעה שמתחיל במפעל גדול, שלפי החשבון צריך לכלול כרכים רבים, אינו יכול לדעת אם ומתי יזכה להגיע עד סופו, לפי חפצו, כי לא בחפצו לבד תלוי הדבר; ועל כן, כשבא להעשיר ספרותנו עושר גדול במקצוע זה, שהוא מומחה לו, היה טבע הענין מחויב שישתדל קודם כל למלאות מה שחסר לנו באמת, ומה שחסר לנו הוא — לא הוצאה חדשה משלושת הספרים ולא קבוצת מכתבים נפרדים ומאמרים מפורסם, כי אם ספר חדש גדול ושלם, שיהיה אחד בכל חלקיו ויכלול ידיעת הארץ לכל ענפיה, לפי מצבה בימינו, ברוח מדעית, בסדר ישר ובסגנון הראוי לספר הנועד לחמון הקוראים המשיכילים. כמדומה לי שחבור ספר כזה בימינו אינה מלאכה קשה ביותר למומחה שכמותו, היודע את המקורות הרבים והעשירים ומבין מה ואיך צריך לשאוב מהם, לפי צרכיו אנו. ואם קשה היא ולא יוכל לעשותה לבדו, יצרך אליו עוד שנים שליש מסופרי ירושלים, היודעים פרק בהלכות אלו, ועשוה ביחד. ספר כזה יהיה אמנם רב הכמות, עם ציורים רבים ומפות שונות, וכל זה דורש, מלבד ידיעה וכשרון, עוד גם "דבר אחר".

אבל בעל "האוצר" הרי גם עתה חושב לעשות "גדולות" ומקוה שימצא "חותמים" לאוצרו כמדה מספקת, ועל אחת כמה וכמה שהיה יכול לקוות כן, אלמלי פתח אוצרו בספר כזה, שלא רק "התורני כהחוקר" היה מוצא בו "את אשר הוא מבקש", כי אם כל אדם מישראל שיש בו דעה.

אחר העם.

"צורר היהודים".

כמדה שאחינו שבמערב מודדים לעצמם רוצים הט שימדדו להם גם אחרים. וכיון שהם עושים שקר בנפשם לחשוב עצמם רק לכני כחה דתית שבעיקר מהותם הם בני אותו העם שעל אדמתו הם גרים ואת שפתו הם מדברים, — דרכם לדון ברוחחים אותם מבני העמים המרגישים בפנימיותם את השקר שבהרכבה המלאכותית הזאת, ולחשבתם לרשעים גמורים, לאכזרים המבקשים לגזול זכויות אחיהם לעיני השמש. הם רואים בכל התנועה האנטישמית כפירה גמורה בהסכלנות וההאחה האנושית, תוצאת משפטים קדומים המתנגדים לדעות המאה ה"ט, שכיוון גדול הוא לכל בן מערב להגרר עוד אבתם. . . ואינם רוצים לשים אל לבם שבניגוד נפשי פנימי בין עם לעם עסקינן הכא, בניגוד שהוא יותר עמוק ויותר עתיק מן הדעות החפשיות, אשר סוף סוף גם הן אינן סתירה לו כלל; אחרי שאין כל דעה בעולם יכולה לאסור על איוה עם לשמור את עצמותה, את שרש נשמתה, מתערובת זרה; אדרבא, עמי הקולטורה, שיש להם רכוש רוחני עצמי, המה, במבט הדבר, קנאים בענין שמירת נכסיהם הלאומיים יותר מעמים בני בלי תרבות, שאין להם מה לאבד. הרהורים כאלה עלו על לבבי בקראי בימים האלה את המאמרים הנוגעים לעניני ישראל בהמהדורה החדשה של הקובץ "מלחמת האשכנזים" מאת סופר דברי ימיהם, הלאומי הגדול היינריך לבית טרייטשקי, שיצאה זה עתה לאור עם הוספות מעובנות¹⁾. הם המה מאמרי טרייטשקי נגד היהודים אשר עשו רושם גדול בשנות השמונים מבחוץ ומבית, ואשר גרעין ואחרים מחכמי ישראל הכריזו על מחברם בפומבי, שהוא כותב פלסתר, "צורר היהודים", בן בנו של המן, ויתנו את שמו לזעוה, עד כי גם נאורים ופרופסורים מאחינו חשבו לחרפה ולנבלה, אם צעירי ישראל באו להקשיב אל "שיעוריו" בבית מדרש המדעים. . .

במאמריו אלה ישנם אמנם דברים קשים כנידון, דברים מכאיבים לנו מאד. אבל אחר ההתבוננות הראויה, אנוסים אנחנו להודות, שהתנגדותו של טרייטשקי אלינו מיוסדת על הכרה ברורה וחודרת לעמקי הדברים, יתר הרבה מדברי מומזן חברו ומתנגדו, הדורש טוב לנו בשם החירות, אשר אותו רגילים אחינו להרים על נס לעמת טרייטשקי, בתור תנא דפליג עליו. מומזן, החוקר הגדול בדברי ימי הרומאים, אשר כל ימיו העמיק לחשוב על חולדות המת הגדול הזה, יכול לטעות ולחשוב, כי גם גורל עם ישראל היה כמותו, כי כזה כן זה, אחרי הנחלה הגדולה שהנחילו לבאי עולם, התבלולו בין שאר האומות ואינם עוד. אבל טרייטשקי, שעסק בדברי ימי עמו החי, היטיב לראות כי גם עם ישראל עודנו חי.

טרייטשקי אינו "שונא ישראל", כלומר, שונא עצמותו ורוחו של ישראל, במובנו של שופנהויזר או דריינג, שהם באמת שונאינו בלב ונפש; הוא רק להם את רוח ישראל מלחמת מוגן, דבריו היו רק נגד אותו חלק מעם ישראל שנכנס לתחום עם אשכנז ושאינו רוצה או אינו יכול להכנע לפני הקולטורה הגרמנית ולהתאחד עמה אחרות גמורה. והוא רואה בתנועה האנטישמית באשכנז מעין "התעוררות הנטיה הטבעית של האשכנזים להגן על עצמם נגד זמורת זר. . ." [S. 32].

כחוקר דברי הימים, אינו מסתפק במשפטים שטחיים על אודות שנאת העולם לעם עולם, והוא שואל בצדק: מה זה ועל מה זה נרדפים העברים כל הימים אשר בגולה יתהלכו? מדוע זה תתנפל תמיד "החיה הרעה" שכלב העמים דוקא עליהם יותר מעל כל שאר בני אדם? ובא לירי מסקנא, שהדבר מונח בהסתירה הפנימית אשר בעם ישראל מאז קללת אלהים רבצה עליו להיות עם מחוץ לארצו, להיות שריו בין האומות וצריך לזכויותיהם ולחלק עמיהם חלק כחלק מצד אחד, ושומר מסורת אבותיו ועצמותו הלאומית מצד אחר. וזאת רק זאת הסבה לו המלחמה החיצונית של העמים, שאינם נרצים לתת לזרים כאלה חילם" [S. 38]. לפי דעתו, כל עם אשר יתרצה לתת לבני עם אחר היושבים אתו בארצו זכויות אזרחיות

¹⁾ Deutsche Kämpfe. Neue Folge, von Heinrich von Treitschke. Lpz., 1896.

ולחשוב אותם כבניו ממש, מבלי הברל ופדות, הרי הוא עושה כן רק על מנת לסגל לו כחות החלק הזר הזה, בחומר וברוח, ולעשותם לדבר שכולו שלו. ובאותה שעה שרכשו להם העברים המערביים שווי זכותיהם, העקירו בעצמם את עצמותם הלאומית והסכימו להיות לצרפתים. לאשכנזים וכו'. ואנחנו — יוסף ויאמר — אנחנו רק אדעתא דהכי, שכני ישראל הם עתה רק מפלגה דתית, לא לאומית, נמנינו וגמרנו להשוותם אלינו בחברתנו ובארצנו. זה הוא היסוד שמשפט השווי הזה נכנה עליו, ר"ל, נתינת זכות מדינית תמורת הזכות הלאומית שסלקו ידיהם ממנה. ומן הזכות הזאת שיש לנו על הפקרת לאומיותם והתבוללותם הגמורה אתנו — לא נוכל לותר אפילו כמלא נימא. אנחנו השוינו אותם אלינו על מנת שיהיו וירגישו עצמם כאחד מאתנו. אבל באותה שעה שרגש הגזע הישראלי מתעורר ודורש תפקידו הלאומי, יהרס מאליו אותו היסוד שעליו תשען זכותם להשתוות אלינו" [S. 46].

"רצונו זה של עם ישראל, רצונו הלאומי, וכול להמלאות רק באופן אחד, בעזבו את הארץ ובסידור מדינה ישראלית בפני עצמה. . . . [שם].
 "אין אני מאמין באפשרותה של התבוללות גמורה בין ישראל לעמים, שמימות עולם תהום רבה רובצת ביניהם. תהום שבין מהות האיש המערבי לבין מהות בני שם. וגם אלה שיתבוללו ויתערבו אתנו לא יהיו אלא מורחיים מדברים אשכנזיים. . . ." [S. 28].

גם משפטיו הקשים על היינה וברנה, אע"פ שגרש בהם את הסאה, בעיקרם יש להם על מה שיסמכו. אותו הזכרון הלאומי-הישראלי, שאנו בתור בני ישראל, חושבים אותו להם למוכה. חושב הוא מצדו, בתור אשכנזי לאומי, להם לרעה; כי בשעה שהקין בהם העברי הרי חרלו להיות אשכנזים. לפי דעתו, כל כשרון יעשה פרי ישוה לו רק בעמדו בתחום אחד, בעם אשר מקרבו יצא ואשר אליו קשור הוא בקשר נצחי, טבעי. — בידי "הגאון" היינה עלתה אמנם פעמים רבות לעבור את הגשר ולשר שירים טבעיים מעל גדות הרהיין; אבל ברנה ה"מינוני" לא היה מעולם "ביתו" וגם דבריו הנכוחים וטובים מרחפים באויר, כי לא שורש בארץ גועם [S. 56].
 אנו רואים אפוא, שכל "רשעתו" של "צורך היהודים" הזה היתה, כי הוא הרגיש היטב את "קשיות העורף" אשר בלאומיותנו, את "נצח ישראל". כל עונו הרב, אשר לא יכלו אחינו סלוח לו, הוא — כי השכם והערב קרא באזניהם לאמר: בנים אתם לא רק לה' אלהיכם. כי אם גם לישראל עמכם; עברים אתם ועברים תהיו! . . .

ובמות מרטיטשקי בשנה שעברה, בעוד ספרוהו ספדיא, לא שכחו אחינו אלה, כמובן, את "אשר עולל להם" ולא נמנעו מלספר גם אחר מטתו. . . .
 הנקח גם אנחנו אבנים בידינו ונלך אחריהם לסקל את ארוננו? —

מ"ב.

"משפט האורים".

מי חכם ויבין ע"פ השם הנפלא הזה, כי הספר החדש הנקרא כן הוא אוצר-מלים שלם ורחב לכתבי-הקדש?!

אבל לא השם הוא העיקר. והספר בעצמו דבר בעתו הוא בדורנו, אשר רבו הסופרים בשאת עבר בקרב בני נעורינו, וכרבות סופריה כן מעטו יודעיה; רבוי הכותכים בה מצד זה יעיד, כי רוח הישראלי החל לפעם בקרב העם, ומעוט יודעיה מצד זה אות הוא, כי מעטו בדורנו ההוגים בספרי קדשנו מהעדר חנוך נכון בתוך עמנו, — והיה להם האוצר הזה למבוא, אשר דרך בו יבאו אל סד"ק, ולמדו לכתוב כן בשפת עבר, לפי רוחה ולפי טעמה.

והאוצר הזה לא חדש הוא בעצם, רק מחודש, כי עוד בשנת 1878 נתן לנו המחבר אוצר מלים כעין זה; ואולם גדול הוא האוצר האחרון מן הראשון באיכות ובכמות. הראשון היה עברית-רוסית, ויבאר את המלים בשפ"ר ובדרך קצרה, כמועט משלים ודוגמאות ממקראי קדש. כדרך ספרי מלים כאלו; והאחרון — עברית-עברית, ובו יבאר כל דבר בדרך ארוכה ורחבה, בכל פרטיו ודקדוקיו, גם ירבה בדוגמאות, וכל השמות הפרטיים שבהם"ק ופרש לפי שרשיהם ועניניהם בקביעת מקום

(1) משפט האורים: אוצר המלים למקראי הקדש, מתרגם רוסית ואשכנזית מאת יהושע בן מנחם שטיינבערג, ווילנא תרנ"ז.

וזמן לפי מספר ב"י וספח"ג, וכ"ז לפי"ד חוקרי הלשונות אנשי השם בישראל ובעמים עד דור אחרון; ולא רק מערכי מלים בלבד כ"א גם מערכי ענינים שלמים נקבצו ובאו בו. כי על כן ספר-כולים עניניקולופרי הוא.

בדבר נתוח המלים לשרשיהן יאחו המחבר בשיטה הקדמונית הידועה, אשר כבר החזיק בה גם בספרו "מערכי לשון עבר" (ווילנא 1884), כי שרשי לה"ק היו בראשיתם בעלי שתי אותיות, ומן השניים הסתעפו באחרית הימים. והיו לשלישיים.

ואגב אורחא יבאר כתובים רבים בסה"ק באורח מישור. עפ"י פשוטם. ויש אשר יעמיד על פשוטו של מקרא עפ"י תרגום הארמי ועפ"י הנוסחא שהיה לפניו. ולפעמים ימצא פתרון מלים קשות במקרא עפ"י לשון המשנה והתלמוד; גם אסף אל אוצרו מכתב באורי מקראות מאת חכמי לב בישראל ובעמים.

כ"ז הוא בכלל, ואולם בפרטיו יש מקום להעיר עליו:

(א) הנהו אומר בהקדמתו כי לא יסכים עם החכמים חקרי-לב העושים תיקונים בספרי המקרא השמורים משמרת קדש מדורות עולמים וכ"ו. אכן בדבר הזה דעת רבים ושלמים שונה מדעתה, כידוע אף אמנם דבר נמנע הוא כמעט, כי מרב ימים ומרב מתעתיקים מכת"י אל כת"י בדורות עולמים, במרם היות הדפוס בארץ, לא ישתכשו הספרים אם מעט ואם הרבה. ומאין אפוא נולדו כל הנוסחאות השונות והמשונות מן הנוסחא שבספרים המצויים בידינו? מדוע כתיב בבראשית מ"ו "הושיע", ובבמדבר כ"ו — "שוחם"? ולמה בספר אחד (ש"א ד) כתיב "אחד שבטי ישראל", ובשני (דה"א י) "אחד שופטי ישראל"; בסי מלכים ב' (כ"ג) — "ויאסרהו ממלוד", וברח"ב (ל"ו) — "ויסירהו ממלוד"; בדה"א (י"א) — "ישבעם בן חכמוני", ובשמואל ב' (כ"ג) — "יושב בשבת לחכמוני", וכאלה רבות מאד בכל סה"ק? גם קרי ולא כתיב וכתיב ולא קרי — אחרי כל הפלולים והתשערות הרחוקות — מה המה אלה? ומי כהמחבר יודע כל זאת; וזה לנו האות, כי אף הוא בעצמו הודה במקצת כסוף דבריו (שם) כי "לא מצא מפלט לו אף הוא מתקן סופרים בכתובים, אך מעט". אכן הוא אמר "מעט" ובאמת עשה הרבה, כאשר יראו הקוראים בספרו.

(ב) יש אשר לא אמר המחבר דבר בשם אומרו כמו: ההשערה עה"כ בתה"ל "חסד ואמת מן ינצרוהו" (כי נ"ב ציון: מ"ג, ר"ת מלא-גון, והמעתיק הכניסו פנימה) נזכרה כבר באוצה"ש לבי"ז ע"י מ"ל בשם אחד מחכמי העמים, והוא אמרה בשם עצמו. או התקון, כי ת' "הון מהבל ימעט" צ"ל: הון מבהל ימעט, מובא כבר בסי' מועדי ערב לר"י ריפמאן; והרבה כיו"ב, שאין כדאי להאריך בזה.

(ג) דרכו להכפיל ולשלש באור אחד בשרשים שונים, בעוד אשר די לו למחבר בציון בלבד לעיין במקומו הראשון, לבלתי הרבות כמות הספר ללא תועלת. —

(ד) לפעמים אף הוא נוטה מדרך הפשט הנרצה. למשל בש' "לחם" יאמר: לולא נוהרתי מדרך המתקנים הייתי אומר כי ת' "לחם שערים" צ"ל "לחמש ערים" ופי' לו בחר (העם) אלהים חדשים (או) לחמש ערים אם יראה מגן ורומח בארבעים אלף בישראל (לא מצאו ידיהם להלחם באויביהם). בשביל דרוש כזה לא היה באמת כדאי לאיש כמוהו, הנהדר מדרך התקונים. לשבש את הכתוב אפילו על תנאי. וכעין זה הוא פירושו עה"כ "הגם הלום ראיתי אחרי ראיי" (בר' ט"ז): "הראיתי גם צעדי כף רגל אדם על קרקע המדבר אחרי החוון". פי' הלום מולי "הלמו עקבי סוס" — ובתולדות "משה" הוא כותב מדי דברו בו: "כי בראות משה את העגל והמחולות רגזו זרעות ידיו ויפלו לוחות העדות (מאליהם) מיריו וישברם". כונתו בזה רצויה, שלא יאמרו משה רבנו כעם וישבר לוחות בחמתו. — אבל מה נעשה ומשרע"ה בעצמו עומד ומעיד על נפשו (דברים ט') מ"ז: "ואתש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידיו, ואשברם לעיניכם". — "שלחו כר מושל ארץ" וגו' (ישע"י) יבאר הוא, כי "שלחו הוא רבוי הכבוד ליחיד, להמושל מלך מואב, וכמו "נעשה אדם" ופי': שלח אתה, מושל ארץ". כעין זה פי' גם בעל "המצודות". אבל אין לזה רע במקרא, והעברי לא ירבה את האחד. — בש' "נבלה" פי' כי "נבלה אסורה במגע ומשא ממשמע שנאמר: נפש כי תגע בכל דבר טמא — ואשם"; ואולם מדברי הכתוב: "ונעלם ממנו והוא טמא", האמורים לפני המלה "ואשם" (המחבר דלג עליהם ויכתוב מקף במקומם), משמע כהפירוש המקובל, והאשמה היא שאכל קדש או נכנס למקדש בעוד טמאתו עליו, ולא במה שנטמא, וכן משמע גם מן הכתוב שאח"ז.

ואולם באורים כאלה אך מעט הם באוצר הזה, ובמה נחשבו לעמת רב הטובה שהשיע המחבר הנכבד באוצרו היקר. מי יתן והיה האוצר הזה על שלחן הסופרים והמורים תמיד, ותרבה הרעת בשפתנו ובספרי קרשנו.

יצחק יעקב ווייסבערג.

"חמאת הצבור".

בשם הזה נקרא ספור חדש מאת אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (הוצאת "הושיה" ווארשא תרנ"ז). מר רבינוביץ הוא סופר הרחוק מבית המדרש והבחורים העניים, אשר מימות "עיש צבוע" עד עתה לא חדרו מהיות "ענינים" לסופרינו הרחוקים מעולם המציאות. הוא יושב בתוך עמו, רואה את מלחמתו הקשה עם "תקיפי עלמא הדין"; רואה איך יחיו אנשים מעמל זרים, בעוד שהעמלים כמעט אינם נהנים מעמלם ולא כלום; רואה הוא את המענים ואת המעונים ואת העדר הסדרים בכל פנות חיינו הבא בעקב הדבר הזה. אי אפשר לבחד אמנם, כי שאלת הכלכלה החדשה היא בספרותנו היפה, ולמר ר. נאווה תהלה על עמלו להראות לנו, כי מקור הרבה מנגעי הצבור הוא העניות, המעברת את האדם על דעתו. אבל גם הוא לצד אחר יותר מראי ובעיניו אין עשיר צדיק בארץ: כלם גזלנים, כלם חומסים, כלם בולעים את העניים באכזריותם ואין אף זיק רחמים בלבם. "המסור" הזה יוצא לנו מכל הספורים שספר לנו מר ר. עד עתה, וכן גם מספרו זה החדש, אשר חמציתו היא זו:

זלמן שויבמאן, העובד בבית עבוד עורות אשר לאחד הגבירים, ששמו רובלין, נפל מן הסולם ושבר את רגלו, ומיד מחקו אותו ממספר העובדים בבית המלאכה (כדבר הזה לא יעשה אף האכזר שבאכזרים, ולו רק מפני הבושה). ובכן הובא החולה לבית החולים ואשתו העובדת ובגני סבלו חרפת רעב באופן מכחיל. לטען מצא רוחה כמעט השכירה פינה אחת מפינות ביתה לאחד מן המחזורים על הפתחים, שיגור שם הוא ואשתו. הקבצן הזה — בעריל שמו — היה אסופי, אשר גדל על חשבון העיר בבית אשה עניה אחת, למד תורה "בחדרים" המפורסמים, ואחרי כן ב"תלמוד תורה" מתקנה. בה הרביץ תורה מורה אחד מן החדשים, שטעם זקנים היה בו במנהגו עם תלמידיו, ויהי להם כזאב ערב (כמבצע המורה החדש האריך המחבר הרבת יותר מדאי, עד שנראת כאלו כתב "פמפלט" על איזה איש ידוע לו . . .). ויגדל בעריל ללא תורה וללא דרך ארץ, ויהי מוכת ומטוענת כל הימים, ידו בכל ויד כל בו, ויהי שונא בני האדם ורואה בכלם אך גזלנים וחמסנים. מלבד זאת היה גם "מופקר" גגב בחשאי, ולא חשב זאת לו לעון כלל, בהיותו בטוח כי גם איש אחר במקומו היה עושה כזאת; אבל גם בעל נפש שמחה היה בעריל שלנו, לא דאג דאגת מחר, ויהי פזרן גדול, ועם זה גם חכם, חקרן ומבין בהנהגת בני אדם. וידבר "על ד' ועל משיחיו" דורש דרשות ארוכות על אכזריותם של נותני העבודה וענות העובדים, קורא תגר על סדרי החברה ואומר ומוכיח כי התורה הרצועה וכל אחד עושה מה שלבו הפץ ולית דין ולית דיון. והקבצן הזה, הפזרן והחקרן (הראיתם מימיכם בריה כזו?), החל להטיב מעט למשפחת העובד העוזבה. בראשונה היה מהנה את הילדים הקטנים מתרמילו. אחר כן נתקרבה גם זלאטא — אם הבנים — אל תרמילו לשבור רעבונת. ואחרי כן שמעה גם לעצתו ותלך לבקש לחם מקופת "לחם העניים". שם עמדה כל היום על רגליה והמתנית עד שתזוכה לגשת לפני הגבאי המחלק, ובאחרונה הושיט לה הגבאי — והוא גם ארון בעלה לפנים — אסימון שנפסל להוצאה (האמנם כך נותנים כל גבאי "לחם עניים?"). ובכן אספה כל תקוה . . . ובעריל נתקרב אליה מעט מעט. ויהי ערב. בעריל שיקה את בעלת הבית כוס י"ש, ובנפול תרדמה עליה ועל יושבי הבית חלל את כבודו, והיא לא ידעה. אך בהקיצה משנתה זכרה את אשר עשתה, ועד שהיא מאספת את רעיונותיה המפורזים ושמש ב"ד בא לקרא לה אל הרב. שמה הובא גם בעלה והרב צוה עליו לגרש את אשתו כד"ה, אבל הוא מאן לגרשה ומטיף מוסר להרב על דאגו לנפשות בני ערתו ולא לגופם ורעבונם, והיא גם היא מאנה לקבל גט. אבל עונה הציק לה מאד ותכרת הביתה ותחנק. כשמוע הרב כי מתה האשה שנמטאה, וישמח בלבו ויאמר: "ברוך שומר חסידיו! אמנם לבי היה נוקא אותי כבואי לסדר את הגט. פן אשגה בשמות המגרש והמגרשת והתרתיו הלילה אשת איש לעלמא. עתה, תהלה לאל, נתקים בי מה שכתוב: לא יאונה לצדיק כל און" . . .

הספור כלו נכתב ביר אמן, המחזות בולטות ונוגעות עד הלב, הפסיכולוגיא במקומות רבים

צודקת מאד, ובכל זאת, אחרי קראנו אותו תמו ואחרי הבאנו בחשבון את כל המעשים שנעשו, עלינו לתודות, כי לא מחייבונו אנו לקוחים המעשים האלו. בתור בני אדם נקח חלק ביוגן ולאטא אשר בשגגה הטאה, אבל אחרי רגע נשוב וננחם בזכרנו, כי במחנה ישראל דברים כאלה לא "מעשים בכל יום" הם. הצניעות, אחת המדות שמצמינות בהן נבנת ישראל מני אז, מצויה עודנה גם עתה בתוכנו, וה"לגימוא" עוד טרם תביא אף את העניות לידי הטא. בכל השתדלות סופרינו לבקש "חטאים" כאלה בבית ישראל לא ימצאו כי אם בתור מקרים יוצאים מן הכלל, ולא בתור טפוסים של "חטאת הצבור", שהספרות מחויבת לשום לב להם. . . . ואחרי שמן ההוץ הביא לנו הסופר את "המעשה", לא יפלא עוד כי היה מחויב לשים דברים בפי בעל האשה, אשר פועל עברי פשוט לא ידעם ולא יעלו על לבו. קנאת איש לאשתו גברה בכל זמן ובכל מקום ובכל עם. סליחה גמורה בענינים כאלה רחוקה מאד מלב כל אדם, ומה גם בעמנו, שהדת אינה מוחלת על טהרת המשפחה, ולא יעלה על דעת אדם מישראל, שבסליחתו תלוי הדבר. השקפה כזו היא זרה בקרבנו לגמרי. . . . גם בתכונת הרב ויחוסו אל הדבר אנו רואים זרות. אמת כי האנשים הנמצאים באותו מעמד לא יביטו. בעיני חמלה על החוטאת, ואין רחמים לה ע"פ השקפת ההמון, ובדואי גם הרב מביט עליה בעיני בוז בעת כזאת; אבל המחבר משתדל לתאר לנו את הרב כאכזר, המוכן להרוג את הנפש או גם כמה נפשות בשביל איזה דין! האמנם יחשוב המחבר, כי לולא היה הרב אכזר היה יכול לעשות "הנחה" בענין זה? ומה עשה הרב להפועל אחרי גלותו דעתו שאיננו חפץ להפרד מאשתו? — גרשו מעל פניו ולא יותר, ובעיני בוז כאלה היו מביטים עליו כל גרי עיריו — ולא מטעם הדת דוקא. . . . ועד כמה לא ידע מר. ר. את רוח רבנינו — יעידו גם הדברים אשר שם בפי הרב כהודע לו כי מתה האשה. אפשר היה שיאמר הרב אז: "כך יפה לה, ברוך המקום שהרגה!" אבל בשום אופן לא יאמר: "ברוך שומר חסדיו!" מפני שהוא ניצל מספק התרת אשת איש לעלמא. . . . וכל היודע את הרבנים כמו שהם יודה כי כן הוא.

הוא אשר אמרתי. מר. ר. מחלק את בני עמנו לשנים: מפלגת הרודים בעם מצד אחד, הן בכח הכסף והן בכח הדת, והרי הם כלם רשעים בעיניו בכל פינות שהם פונים, והעם האוכל את לחמו בזעת אפיו מצד השני, שכלו צדיק וישר, אין בו נפתל ועקש. החלוקה הזאת, כמובן, לא תוכל להניח את דעתנו, וגם בו איפוא לא זכינו עדיין למספר שתאר לנו את היינו כמו שהם על אמתותם.

דניאל.

על "טהרת הלשון".

הד"ר ש. ברנפלד בבקרו את החוברת הא' של "התורה והחיים" ("בהש"ח" חוברת ב' 182—188), בקש ומצא בהעתיקתי מבטאים אחדים אשר לפי דעתו הם "גרמניזמים". ואני אמנם לא הייתי מתעורר להשיב על קטנות כמו אלה, אחרי כי הקורא הנכון יבין מדעתו מה קשה היא העתקת ספר כזה ללשונו המצומצמת, ויתן צדק לדרכי אשר בחרתי לי: לבלתי שנות מן המטבע שטבע המחבר, ומוטב שישבול הסגנון באיזה מקום ואל ישתנה הרעיון אף כחוש השערה! הדבר הזה היה מספיק להצדיקני במה שאולי באמת לא עלתה העתקתי יפה באיזה פרוה. אך צמצום לשוננו דורש מאתנו לחוס על כל מלה ועל כל מבטא שיש רשות להשתמש בהם ולהגין עליהם מפני כל תבא לגרשם מגבולה. ועל כן אחשוב לי לחובה להציל בזה מידי המבקר את המבטאים אשר חפש עליהם בלי יסוד נכון.

א) אני התרתי לעצמי להשתמש בפעל "פתח" בענין דרך, ולפי דעתו היה לי להשתמש בפעל "פנה", כלשון המקרא. אבל הפעל "פנה" הלא הונח על מקום שיש דרך, אך היא מוקולקה וצריכה העברת הדברים שבהם יכולים העוברים להכשל בהליכתם, ולא על מקום שאין דרך כלל. ואחרי שבמקום כזה יש במקרא פעל "סגר", כמו "סגר עליהם המדבר", נוכל ברוחק, בסגנון שאינו ביבלי, להשתמש לבגונתנו בפעל "פתח".

ב) קטנה מזו השגתו במה שהשתמשתי לכונה אחרת בלשון הכתוב "יקח מכם עמרתו" — כי אחרי שהרבה פעמים נדבר שם בענין העמידה על הדעה, לא ירגיש הקורא כל זרות גם בשמוש הזה. ואם השמוש במקרא הוא לכונה אחרת — מה בכך? הרחבת כאלה בשמוש לשון המקרא נעשו בספרותנו בכל הזמנים. אבל על מה שהמבקר אמר: "יותר יתכן להעתיק ע"פ הכונה: "אין ספק כי בהתערבות הצפוניים במחלוקת המימונית על פי שיטתם אשר הכניסו

הם" כי — אתמהת: האם הכניסו הם איוו שטת הדשה במחלקת התיא? הלא הם החזיקו רק בידי המועדערים על הרמב"ם, בהכרועם את הכף לשיטתם של אלה!
 ג) בעניו לא ישרה מה שהשתמשתי במלת "תחת" ביחוס להשפעה, ומוצא בזה גרמניזם; אבל מלבד מה שמלת "תחת" משתמשת במובן קרוב לזה גם בתנ"ך, מלבד מה ש"תחת השפעת המולות" נמצא במקומות הרבה בספרי חכמינו מימי הבינים, הנה המבטא "השפיע על" רגיל מאד בספרותנו, וגם המבקר בעצמו ובכבודו כותב שם: "באופן שאפשר להכיר על נקלה את השפעת הספרים עליהם". ומאחר שיש על ביחס ההשפעה אל האדם, הלא מחויב להיות תחת ביחס האדם אל ההשפעה!

ד) המבקר משיג גם על מה שכתבתי "החריפות המפולפלת" כי לפי דעתו הוא "גרמניזם", והוא הפך לתקן "חריפות של פלפול", בכדי שיהיה המבטא "על טהרת הלשון". אבל אלו היה בזה גרמניזם, לא היה רבנו תם הצרפתי כותב (ספר הישר לר"ת דף ע"ט ע"ג): "ואני בקי בחותמים באגרת כי יש בהם מפולפלים" (על בני"א ראוי יותר לכתוב "מפולפלים" ועל שם המקרה א"א לכתוב כ"א בבינוני פעול, שהוא גם תאר השם).

ה) אני כתבתי כי ניקולי די לירא, אשר חקה בפירושו את פירושי רש"י, נקרא "קופו של רש"י", ולפי דעת המבקר יותר נכון לאמור: "ניקולי די לירא היה בפירושו כקוף בפני רש"י". אבל "כקוף בפני" . . . מונח על ערך איש אחד בהשתוותו לערך איש אחר, והכונה כי האחד נופל בערכו מהשני כערך הקוף אל האדם. ופה לא ע"ז אנו דנים, כי אם על הדרך אשר אהו די לירא בפירושו, כי היה מחקה את רש"י.

א"ש פריעדבערג.

לֵאָוִי?

כל מי שלקח חלק בתנועת ספרותנו בזמן האחרון וקרא בשום-לב את כל הכרוזים ע"ד הוצאות ספרים וקובצים חדשים, וכמו כן את הפלפולים והוכחות ע"ד המהלך החדש והרחבת גבולות הספרות. מוכרח היה אמנם להודות שמהותה של אותה התנועה החדשה ותכונותיה העקרויות לא נתבררו עדין כל צרכן ובהרבה פנים נראים בה עוד סימני ילדות ושעשועים. — אבל הבר אחד היה יכול ללמוד מכל אלה הקולות, והוא: שחינו הספרותיים עומדים עתה בתקופת המעבר, שהחיים האלה פושטים לגמרי צורתם הישנה, שהורגלנו בה זה יותר ממאה שנה, ולובשים אינו צורה חדשה, העתידה להתכרר במשך הימים. זה הוא דבר שאי אפשר להטיל בו ספק יותר. בהתפתחותנו הרוחנית באנו עתה עד הנבול המבדיל בין שני עולמות, בין אתמול והיום, ואיזה רוח חדש כמו ממרחקים מנשב במחננו. הבנין הספרותי, אשר הקימו אבותינו בכל ימי עמלם, שאולי טוב ויפה היה בזמנו, נופל ומתפוצץ לרסיסים; ודור צעיר, שרמו רוחה, מכין חומר ולבנים לבנין חדש, שהוא שואף אליו. והעיקר הוא — וזאת צריך לבטא בדברים ברורים ומדויקים — שהעבודה הספרותית, כפי שאנו עוסקים בה עתה, אינה המשך של עבודת הדורות הקודמים מימות „המאספים“ ואילך, כיא התחלת עבודה אחרת לגמרי, חדשה בצורתה ותכנה. ההבדל בין הצעירים וסופרי התקופות שעברו אינו רק הבדל-הדרגה, כיא הבדל מיני: לא רק הסופרים נשתנו, כיא כל השיטה מוחלפת. לא די שהדרכים אחרים, אלא גם המטרה אחרת. לא די שהרצון הצבורי התחזק, אלא גם תוכן-הרצון השתנה.

מודה אני, שלע"ע אפשר רק להרגיש אותו השנוי בהרגשה פנימית ורק אלה שהרגשתם חזקה ביותר, אין אנו יכולים לראות עדין את השנוי הזה בכל תקפו והתרחבותו. עד עתה נתגלו בקרבנו רק סימני השנוי ההוא, אבל לא השנוי בעצמו. סופרינו המחדשים, העומדים עתה בראשו, הם רק כשלושים הבאים לבשר מקרים נכבדים הקרובים לבא, — אבל לא בעלי המעשה, הבוראים אותם המקרים בעצמם. ספרותנו לבשה בזמן האחרון צורה מעברית, שבין תקופה לתקופה, סופרי תקופתנו הם על הרוב בריות משונות. מצד אחד מקשיבים הם לקול הזמן הקורא אליהם ממעמקי החיים ושואפים להספיק את צרכיו, ומצד השני שקועים הם ראשם ורובם בעולם הישן, שהם בעצמם חפצים להחריבו; כספירה ראשונה נראים כחדשים מקרוב באו, שכיבלתם לברא לנו ארץ חדשה ושמים חדשים, ואהרי התבוננות עמוקה אנו רואים, שאלה החדשים כבר היו לעולמים וקנקנם החדש מלא ישן.

כן, „המהלך החדש“ כתוכנו אינו ברירה של קימא, כי אם צורה מעברית. דור חדש עומד ליכנס עתה להיכל הספרות, המאמין בהתקדמות התרבות האירופית ובתחית

ישראל "בנשימה אחת"; דור שאמונתו עמוקה וחזקה, אבל גם כפירתו בהרבה עיקרים שנתישנו אמיצה ורחבה מאד.

כבר אנו שומעים את צעדי הדור החדש, הבא להרוס ולבנות. אבל לאן פניו מועדות? מה היו האיריאליים של התקופות שעברו, ומה הם איריאליני של הדור הצעיר? ועם זה — מה הוא ההבדל שבינו ובין סופרי התקופה הנוכחית, תקופת המעבר?

היו ימים לספרותנו, אשר שאלות כאלה לא עלו כלל על לב, והימים ההם לא היו טובים מאלה. אז התאחדו חבר צעירים, הנודעים בשם "המאספים", לעבודה ספרותית, בלי שום שאלות וברור-דברים ע"ד נחיצותה ומהותה של אותה העבודה. כל הפרוגרמא שלהם היתה: שאין צורך בפרוגרמות כלל. הצעירים האלה הניחו אכן הפנה למין ספרות, שהתרחבה אח"כ בשם: "השכלה", ויבראו עיי"כ מושג רוחני בתוכנו, שכל עיקרו הוא שלילת המושג "ספרות". "ההשכלה" של בעלי המאספים אינה רק מין ספרות גרועה, מצומצמת — כ"א היא מין אחר לגמרי של עבודת סופרים, שאינו נכנס בחוג הספרות כלל. לתכלית דברינו נחוי' לנו ביחוד לברר בדיוק את ההבדל היסודי שבין שני המושגים האלה, כי רק בהכירנו את ההבדל הזה נמצא גם בנקל את המניעים היסודיים בהתפתחות ספרותנו החדשה, שלפי דעתי כל עיקר מהותה היא רק מלחמה מדעת ושלא מדעת נגד אותו מין העבודה של המאספים שאנו קוראים לו "השכלה", והשתדלות תמידית להתרומם מעל לשפלות ההשכלה עד למדרגת ספרות אמיתית.

הכל יודעים עתה לסמן גבולות הספרות ועיקר מהותה. ספרות שלמה וטבעית נקרא רק לזאת, שהיא המבט הכולל והשלם של החיים הרוחניים של איוז אומה בזמן מן הזמנים. היא, הספרות השלמה והטבעית, מגשמת לדורות את המון המחשבות והתקוות המתרגשות בזמן ידוע במרכז איוז צבור לאומי, את יחוסו לעצמו, היינו: להתפתחותו ההיסטורית, ויחוסו לקולטורה הזמנית הסוכבת אותו, ובהיות סכום כל המחשבות והתקוות האלה, המתרגשות באומה, מצד אחד רק תולדת מצבה המדיני והחברתי באותו זמן, ומצד השני הריקול הרעות הכלליות השולטות באותה התקופה, לכן תהיה גם הספרות בהכרח סכום השפעתם של שני הכחות המשותפים האלה; כל ספרות טבעית כשהיא לעצמה היא אמנם שלמות מיוחדת, אבל בעיקרה היא תולדת שני יסודות שונים: של החיים הפנימיים באומה ושל דעות הזמן השולטות סביבה.

יצירה רוחנית כזאת, שאנו קוראים בשם "ספרות", תוכל להתהוות בשלמותה רק במקום שרוב כחות האומה מתאחדים באיוז מרכזי רוחני קבוע, שהוא "כלב באיברים", באופן שאותו המרכז יוכל להוליד בתוך האומה מחשבות מוללות ותקוות צבוריות, המתגלות בספריה ושיירה וביתר הצורות הרוחניות הנודעות, ונוסף ע"ז: רק במקום שהאומה נוחה לקבל השפעות תמידיות מבחוץ ושואפת להתאים את דעותיה העצמיות לדעות הכלליות, הממלאות את כל הללו של העולם סביבה. מפני הטעמים האלה לא יכלה להתהוות באומתנו לפני מאה שנים ספרות כמושג הרחב הזה. ספרי התקופה היא לא יכלו לגלות את מחשבותינו ומאויינו הצבוריים, מפני שאומתנו היתה או קרועה לגזרים וחסרה לה לגמרי ההתרכבות הרוחנית, שרק על ידה אפשר לאומה שלמה להרגיש, לחשוב, לקוות. האומה לא ידעה כי חיה היא, ולכן לא היו לה תקוות ושאיפות

המקיפות את כל איבריה. היהדות היתה בעת ההיא כהיכל תפארת, שבקיעים בו רבו פריץ על פריץ, ואיברי האומה היו לשני מהנות:

„וזקנים על משכבותם בטח נרדמים

מפני המפלת לא יפחרו פחד —

ובעד החלונות עולי הימים

מתמלטים מן ההפכה אחד אחר.”

מצד האחד עמדו הרבנים והמחזיקים בנושנות בתור שומרים מושבעים על מפתן היהדות, להצילה מכל הרוחות הרעות המתרגשות בעולם ע"י התחלת שיווי-הזכויות בארצות שונות; אבל בשעה ששמרו הם את המפתח, התמלטו בעד החלונות הצעירים, שראו בחירות המדינית נאולה שלמה מהגלות והיהדות כאחד. וכל כך באו המקרים האלה רחופים ומבוהלים, עד שלא היתה אפשרות וגם לא היה צורך לתת לשאיפות המתנגדות האלה איזה מבטא הגון בספרות. ועוד פחות מזה אנו מוצאים בספרי אותה התקופה איזו השפעה של דעות הזמן השולמות. קשה היה לתקן מה שעוותו הרבה, דורות מוזמן גלות ספרד ואילך; השנאה לחייה הרוחניים של אירופא, שהסכינו בה האבות תושבי הגיטו, היתה גם ירושת הבנים זמן רב אחרי שנחרב הגיטו ונפרצו גדריו.

לפיכך כשנקבצו לפני מאה שנה חבר צעירים נלהבים כברלין וקניגסברג ואמרו ליסר כעין כנסיה ספרותית, לא יכלו לברא תנועה ספרותית שתהיה הדיקולה של חי האומה, כ"א מוכרחים היו לברא במקומה איזו בריה משונה וגרועה, ששמה: השכלה. תכונותיה העקריות של אותה „ההשכלה“ אפשר לסמן בנקל. היא עבודה ספרותית של דיליטנטים, העובדים, לא לשם איזה קהל או לשם איזו דעה קדושה שאליה הם נושאים את נפשם, כ"א לשם עצמם ולשם שעשועם הפרטי. היא אינה ניוונת מהעם, וגם אינה נותנת מוזן לעם, היא אינה תולדת תנאי החיים השולטים באומה, וגם אינה משתנה בהשתנות אותם התנאים. תכנה הוא מעבר לזמן ולמקום, הוא מתאים לכל התקופות השונות ולכל הארצות הרחוקות ומ"ז מרחק רב. ומטילא אין לה גם שום התיחסות לחיי הקולטורה השולטים בזמנה. היא אינה חלק של התנועה הרוחנית הכללית באיזו תקופה, כ"א עומדת מחוץ לתנועת הרוח הכללית.

כל הסימנים האלה אנו מוצאים בספרי „המאספים“ ובספרי הדורות הבאים אחריהם. בשעה שנשתנה מצב ישראל בעמים על ידי שווי-הזכויות ברוב הארצות והמון תקנות ואמונות חדשות התעוררו בלב העם, או התאחדו מיסדי הכנסיה הספרותית החדשה, לא על מנת לבטא אותן התקנות והרגשות שפרחו באויר, כ"א (כדבריהם ב„נחל הבשור“, תקמ"ד). לאסוף לכל מהנות המדע והמוסר . . . דברים המועילים והמשמחים את הנפש החומדת לשבת בצל החכמה . . . אגרות צחות ומליצות נעימות. בימים הנכבדים ההם, שהיו תקופת המעבר לחיים חדשים לגמרי ומנהיגי הדור מוכרחים היו להאיר את הדרך החדשה ולהקרים עור ובשר על כל אותן הרגשות והמחשבות שבהכרח התעוררו בלב רבים, אז התאספו „אחות מרעים משכילים, מהם בעלי גמרא, מהם בעלי חכמה ויודעים בלשונות זרות וכולם כאחד שמו את לבבם לחקור ולדרוש אחרי דרכי לה"ק בתנ"ך" (שם). לא העם וצרכיו החדשים העירו אותם לעבודתם, כ"א הלשון העברית כשהיא לעצמה, שנשחתה ע"י הרבנים כמאות הקודמות, וכל מגמתם והפצם להרחיב דעת לשוננו הקדושה תוך עם ד' ולהורות את יפיה לבל העמים" (מכתב המאספים לר' נפתלי הירץ ווייל תקמ"ד). וזה ר' נפתלי הירץ ווייל בעצמו, הארי שבחבורה, שהיה

בעיני רבים לבוא השירה העברית החדשה (גם יל"ג חשב כן. עי' רשימותיו "ממורה וממערב חו' ג') היה, כמה שנוגע לפואיזיה, במה"כ מעין בטלן פשוט, שריח ביהמ"ד נודף ממנו ומכל ספריו ושורש נשמתו רחוק היה משירה כרחוק מזרח ממערב. הנה הוא מעיד על עצמו (בתשובתו לבעלי המאספים, תקמ"ד), כי לא עמל "במלאכה זו (כלומר: בשירים) כ"א לצורך השעה, כאשר בקשו אנשי שלומי מאתי לשיר בשירים למלכי ארץ או לפתיחת איזה מחברת. . . כמעט אין אחד מהם בידו, כי לא יקרו בעיני לשים אותם באוצרותי. ואלם דברי הפירושים והוראות המליצות והשרשים יש בידו". וכתב תולדותיו, דוד פרידריכספלד, שגם הוא היה אחד המאורות הגדולים בימים ההם, מעיד על ווייזל לשם שבת, כי לא לשם למוד ולגלות נסתרות" עסק בלשונות העמים וספריהם, כ"א על מנת "להציל את נפשו מן הבטלה ולהתענג את הימים כי ארכו לו" (זכר צדיק, תקס"ט).

איני צריך לומר, כי במצב כזה לא היתה לספרי אותה התקופה גם שום התיחסות לקולטורה הזמנית הסוכבת אותה. בשעה שהפכה המרידה הצרפתית את קערת החיים על פיה והתביעות החדשות שנולדו בצרפת נתפשטו בכל הארצות ויטביעו את חותמן על כל מחשבות הרור ושאיופותיו, עסקו חכמינו וסופרינו בכאורי מקראות, "עפי" דרך הפשט ובמליצות "צחות" וכדומה.

הרונמאות המעטות האלה, שעוד אאריך בהם במקום אחר, יבררו לנו למדי את תכונת אותה התקופה. אנו רואים, שאין שום יחס בין הספרים האלה והייהוה. צרכי האומה לחוד וספרים של איזו יהודים לחוד. אם נוציא מן הכלל את ד' המכתבים שכתב ר' נפתלי הירץ ווייזל ע"ד הטבת החנוך בישראל ("דברי שלום ואמת"), לא נמצא בכל ספרי התקופה ההיא שום זכר ורמז לשאיופות האומה בימים ההם. רק אחרי איזו עשיריות שנים, וממקום אחר לגמרי, אנו שומעים כפעם הראשונה את תביעות הזמן. ה"חברה לקולטורה ולחכמת ישראל", שעדוארד ג'נס היה מיסדה וליאופולד צונץ אחד מראשי תומכיה, פרסמה בשנת תקפ"ב את תקנותיה (ענטוואורף פֿאָן שטאטוטען דעם פֿעראייגנס פֿיר קולטור אונד וויססענשאפט דעם יודענשהומס. ברלין 1822), שבהן היא דורשת: "לשנות לגמרי את אופן ההשתלמות הרוחנית וסדרי החיים המשונים. השוררים עד עתה בין היהודים, ולהעלות את עם ישראל לאותה המדרגה שכבר הגיעו אליה כל יתר העמים באירופא". אבל הפרוגרמא הזאת, שהיתה באמת הד-קול המחשבות שהתעוררו בלב טובי האומה ושהלהיבה את הלבבות לעבודה פרודוקטיבית וחיובית, היתה גם הפעולה היחידה של "חברת-הקולטורה". המשיחים החדשים התקררו מהר מאד ויצמצמו את תביעותיהם הנשנות עד לגבול האפס, ואחרי שגם מנהיגם עדוארד ג'נס, התמלט מן ההפכה" וילך לבקש אושר ומשרות בחיק הכנסיה הנוצרית, נתפרדה החכילה לגמרי והסערה קמה לרממה.

ואז יכלו גם המ"שכילים" בעלי "המליצות הצחות" לעבוד הלאה את עבודתם באין מפריע.

ואמנם החיוון הזה כשהוא לעצמו, כלומר: חסרון התייחסות בין הספרים והחיים באיזו תקופה, אינו מוזר וחדש כל-כך ומצוי לעתים ידועות גם אצל עמים אחרים. כן מספר גיאורג ברנדס, שיש בספרות ג'ניא של המאה הי"ח, תקופות שלמות

שלא השאירו בספרות שום רושם שירי או פסיכולוגי הגון מחיי ומנן, ואם בכלל חשבו או הרגישו אנשי התקופות האלה — אין אנו יודעים ע"ד כל אלה מאומה. ההשכלה במובן שבררתי אינה איפא ברירה עברית בלבד. עברית ורק עברית היא רק אריכת ימי ממשלתה של אותה ההשכלה אצלנו — בזה אנו משונים מכל אומה ולשון. המאה האחרונה הביאה שנים נמרצים בחיי העולם ומלואו: החיים סביבנו נשתנו בצורתם ותכנם שנינו גמור. החיים בקרבנו גם הם לבשו על הרוב צורות חדשות שלא שערון אבותינו. אבל במשך העת הזאת, רבת השנויים והתמורות, ספרינו השתנו רק מעט מאד ובפינות השוכנות רבות לא השתנו לגמרי. דור הולך ודור בא וההשכלה לעולם עומרת. גם דבר זה יתברר לנו ע"י דוגמאות אחרות.

ספרינו בדור שאחרי המאספים הולכים על הרוב בעקבות מוריהם, ומאורותיהם הגדולים. העסק בספרות לא היה כימים ההם ענין של מומחים ידועים, כ"א הכל באים וממשמשים בה; כדי להיות סופר לא היה דרוש לדעת את העם שבשבילו כותבים ואת תנאי החיים, גם לא לדעת לשונות העמים ותוצאות החכמות בכלל, כ"א נחוץ היה לדעת מעט שפת עבר וספרות ישראל; ולאחרונה: הסופרים והמשוררים לא באו לכאן בשביל איזה הכרה פנימי שבנפשם, המוציאם, גם למרות רצונם, מדי אמות של פרשיותם למרחבי הקהל — כנהוג אצל כל אומה ולשון; — כי אם כתבו מעט לשם איזה כבוד מדומה ומעט כדי להתרנל בשפה, ועל הרוב: מפני שגם העמים כותבים. ומה שהעמים עושים מוכרחים גם אנחנו בני ישראל לעשות בלי שום שנוי. זה היה הרעיון החיובי האחד של בני הדור ההוא, והרעיון הדל והמצומצם הזה המביע את חותמו גם על ספרי הסופרים המעטים, שהיתה להם בעבודתם איזו מטרה צבורית ושהשתדלו להספיק איזה צורך ידוע. אם יעשה ישראל כמעשה העמים — כה חשבו בני אותו הדור — אז ימלא את תפקידו וינאל מצרותיו. והרעיון הזה הביא את בעלי הספרות בעת הזאת לידי שלילה מוחלטת. הם הפצים בחורבן היהדות העתיקה. הם שואפים לחורבן החנוך הישן: למוד התלמוד, מנהגי הגיטו, הלשון המדוברת — הכל ילך לעזאזל. כי "עבר זמננו". אבל ממעמקי החרבות האלה אינם פורחים חיים חדשים. במקום כל אלה הקדושים, שהורגלה בהם האומה שנות מאות הרבה ושהיו לעצם מעצמה, אינם נותנים המחדשים האלה קדשים לאומיים חדשים. כ"א את האידיאל האנושי והאזרחי. התקופה הזאת חסרה איפא לגמרי אידיאל לאומי, ולכן ריקה היא בהכרח. ומפני ששאיפותיה מתנגדות לטבע ההתפתחות החברתית וגם לרצון האומה ברוב מנינה, לכן לא יכלו גם ספרי התקופה הזאת להיות הדרקול רגשות העם ואנו מוצאים בהם רוב סימני "ההשכלה" של "המאספים" שהוכרנו למעלה.

בספרי הדור ההוא (תק"פ—תרי"ד) אנו מוצאים אידיאלת בכל הפנות ועניות נוראה בדעות ובהרגשות. בעלי בשרון (בערטר ומנדיל לפין) מעטים מאד ונער יכתבם. המשוררים שכל כחם רק בסלסול הלשון. שרק אותה הם אוהבים איזו אהבה אפלטונית, הולכים בעקבות ווייול — ולכן אנו מוצאים בשיריהם באורי מקראות וכל מיני התפעלות, לשם שמים. הכל אנו מוצאים שם חוץ מדפיקות לב האומה ושאיפותיה בעת הזאת. בשנה אחת הם מזמרים "אל התקווה" (שלום הכהן, ככורי העתים תקפ"ב) ובשניה אל "התוחלת" (שם תקפ"ג), פעם הם חורזים על "המעין אשר בקארלסבאד" (שם תקפ"ג) ופעם אחרת ע"ד "העת וההצלחה", שנפגשו יחד ונפרדו אח"כ וגם ילדו בנים (שם). בקובץ אחד אנו מוצאים דיאלוג בין "אליפלט ונמרוד הציר" עפ"י נסנר (בכוה"ע, תקפ"ב) ובשני התלהבות

ע"ד "חיי איש אדמה" עפ"י בירגר (שם, תקפ"ג) — וכל אלה החווים והמשוררים מתאבקים בעפר רגלי אלילים ווייזול, שהחיה את שפת עבר בטהרתה ומתנה אהבים אתה בעולם האמת כאחד הבחורים ברומנים (שיחה בארצות החיים בין שפת עבר ורגה"ו, בכורי העתים תקפ"ו).

אנו רואים איפוא: תקופה של אנשים קטנים, בעלי אידיאלים קטנים ואילולים קטנים. כמה גדלה הריקות בלבם של אלה המשוררים אם יכלו להתלהב רק ל"מעין שבקרלסברג" וכדומה, כמה קטן היה מוחם של החכמים והחוקרים בזמן ההוא אם כל עבודתם המדעית יכלה להתכוין בשמות נרדפים ובאורי מקראות, כמה גרוע ונשחת היה מעם הספרותי של סופרי הדור ההוא אם "המאספים" יכלו להיות אידיאלם הנשנב, העומד כמופת לכל הדורות. עשירות שנים הרבה אחרי צאת "המאספים" — הם חוזרים ומדפיסים ב"בכורי העתים" את המאמרים המוכתרים ש"במאספים" ככל כרך; והעורך, יהודה ייטלש, מעיד על "המאספים", כי "הניהו חשנת הלילה... ולולא עמלם נשארנו חשכים ונבערים מדעת והיינו מנששים באפלה עד היום הזה" (בכוה"ע, תקצ"ב). אבל הוא וחבריו לא ידעו, כי "חשנת הלילה" עוד לא פסקה ושכני הדור עדין היו "מנששים באפלה" בכתחלה. אם בכלל היו להם איזו אידיאלים, היו רק שליליים: "לב לתי נאמין בשוא נתעה, ולבלתי הטות אחרי דעות כוונות" (בכוה"ע, תקצ"ב). אחד הלוחמים הנלהבים בימים ההם, יהודא ליב מיזיס, מציע במאמרו, "על דבר סבת העדר החכמות האנושיות בבני עמנו" (הצפירה, זולקיב תקפ"ד): "לכתוב ספרים הרבה בלשון קלה ומוכנת לרוב בני יעקב נגד הדעות הנפסדות והמנהגים הרעים אשר חנו שורש בלבם". והשלילה הכוללת הזאת, שמהרסת ואינה בונה, שלטה בספרותנו עוד עשיריות שנים הרבה אח"כ — עד הגדול שבגדולינו, יל"ג, שכל שיריו הם שלילה אחת גדולה.

התקופה שבאה אחרי כן הולידה אידיאלים חדשים, יותר ברורים ויותר חוקים, והאידיאלים האלה נתנו לספרות תוכן חדש, מקורי, ובמדה ידועה גם לאומי. פרץ סמולינסקין היה ענק ממש לגבי סופרי הדורות שקדמוהו, ואם גם לא היה משורר בעל הרגשה חזקה וגם לא חוקר בעל מחשבות עמוקות וידיעות רבות — אבל הוא היה סופר מבטן ומלדה, בעל רצון חזק ואמונה נלהבה, ונוסף על כל אלה: ארגניזשור ספרותי, שאין למעלה הימנו. הוא ידע לגלות את הכשרונות המעטים שהיו גנויים במחבואיהם ולהלהיבם לעבודה משותפת. הוא היה מאמין אדוק בתעודת הספרות העברית, וככה אמונתו זאת ברא גם מאמינים אחרים. והאמונה החזקה היא התכונה העיקרית שבה מצוינה התקופה החדשה: זה הוא החדוש היותר גדול, שנתחדש בבית מדרשו של סמולינסקין. העבודה הספרותית בדור הזה תתרומם מעל למדרגת הסלסול והשעשועים, שעמדו עליה סופרי התקופה הקודמת; עזרי "השחר" הם על הרוב אנשים בעלי כשרון רב ובעלי ראייה בהירה, שעוסקים בספרות לא לשם הלשון והספרות בעצמה, כיא לשם האומה שהם חפצים בתקונה. אנו רואים כחות חדשים וחפצים חדשים: הראשונים חפצו בתקון הלשון — ואלה חפצים בתקון האומה. זאת היא הפסיעה הגסה שפסעו סמולינסקין וחבריו לפניו.

הם חפצים בתקון האומה. אבל החפצים הם גם בתחיתה?

בפינה זו רואים אנו מלחמה תמידית אצלם בין הלב והראש. הלב עברי הוא

בחררו חריו, והלב העברי שואף לתחיה לאומית וחפץ להאמין באפשרותה; אבל הראש החושב הוא אירופי, וה"אדם בצאתו" מבטל את היהדות העתיקה וחפץ בחורבנה. לפעמים, כמעט מבלי משים ינצה הלב, ואנו שומעים את קולו החוצב להבות, ומעט הסופרים יתמלטו דברים המלאים חיים וכח-עלומים, דברים החדשים בספרותנו לגמרי. פעם אנו שומעים מפי סמולינסקין, כי "לא לבושת ולא לתרפה לנו האמונה כי יבא קץ לגלותנו" (השחר, תרכ"ט); פעם אחרת כותב יל"ג: "ומי יודע, אולי באמת תוכל הגאולה להמלאות בזמן מן הזמנים אם נהיה מוכנים וראוים לזה, אם תחליפו את שיטת החנוך הנהוג בינינו מן הקצה אל הקצה ותשתמשו בכשרונות הטובים שחלק הבורא לעמנו לענינים יותר נחוצים ממכליא קרני ומתגרי לוד, לידעות שיש בהם ממש" (שם, תרל"א). אבל הדברים האלה הם רק דברים בעלמא, כדי לשבר את האוזן, וברור הוא שהאמונה הזאת לא היתה תוכן עבודתם של סמולינסקין וחבריו באמת. השאיפה הנשגבה לתחית ישראל על אדמתו לא יכלה בימים ההם להיות עדין הרוח החיה באופני הספרות. הדור לא היה ראוי לכך. תקוות אחרות בלבד או את המוחות, יותר ממשיות ויותר קרובות. סמולינסקין ובני דורו האמינו בעקרו של דבר אך ורק באידיאל האנושי והאזרחי, העתיד "בקרוב" להתגשם בחיי הצבור — באותו האידיאל, שמסרו להם בעלי ההשכלה הברלינית. שדה-המלחמה לא השתנה איפא, אלא שאנשי הצבא היו הפעם בעלי-כשרון ורוח-אמיני. השאיפה היסודית, שהלהיבה את המוחות, היתה גם בתקופה הזאת שלילית בעקרה. הקול היוצא מן כל השופרות הוא קול תרועת מלחמה, מלחמה נגד החסידות, נגד הסכלות והבערות, נגד השולחן-ערוך והומרותו — "על אלה ערכתי קרב ומלחמה גם קראתי גבורי לאפי" (סמולינסקין, ב"השחר" תרכ"ט). אנו רואים רוח כביר בתנועה החדשה, אומץ-לב וכח עלומים. מתוך השורות מרגישים אנו התעוררות הרוחות, את השאיפה החזקה שבטובי האומה, לצאת מתוך הגבול הצר לחירות המחשבה והמעשה — לעזוב את הניסו הרוחני ולהשתתף בקולטורה הכללית. והשאיפה הזאת נותנת מוזן רב לבעלי-הכשרון, ועל ידם גם כח היצירה הפיוטית מתרחב ומתפתח. בעוד שהמשוררים הקודמים, כהגדול שבהם: אד"ם לבינוון, היו משוררי-משפחה בסגנון המאספים, אשר כמוהם אהבו רק את השפה ומושג "העם" זו היה להם, (לשפת-עבר" אומר אד"ם: "למענך ולכבודך עשיתי זאת... אך אליך מעי הומות כל היום ואך לך צמאה נפשי גם כמה בשירי", שש"ק ח"א, ווילנא תר"ל) וכמוהם היו חורוים "הגיון לערב", "לבקר רנה", "האביב", שירים ותפלות לאנשים פרטיים וכדומה; בשעה שהם האמינו, כי כבר ננאל ישראל מצרותיו, "עתה בהניה ד' לנו מסביב והקים מלכי חסד בכל ממלכות אירופא לעצור בעד כל עלילות שנאת הדתות ולקרא שלום לכל עם נאחו בתוך ממשלתם" (אד"ם, שש"ק ח"א ע' 152), וישירו איפוא שירי-משפחה: לחתונות ידיהם, ליום הולדת בניהם וקרוביהם, לכנותיהם שנחלו ושבו לאיתנן וכנהגה (רוב השירים בשש"ק וביתר ספרי הזמן ההוא הם ממיין הזה) מולידה התקופה החדשה משורר כיל"ג, שמשפחתו היא כל האומה העלובה והוא מצטער בצערה ושמה בשמחתה; מספר כראובן אשר ברודם, שאינו בורא גבורים המתפללים ל"השכלה בת השמים" סתם (כאשר עשו נפתלי קלר ובני דורו), כ"א הודר בראיה בחירה לתוך מסתרי הומן ומחיה בתמונות ברורות את שאיפותיה ומלחמותיה של כל האומה.

אנו רואים איפא, שהתקופה החדשה התרוממה משפלות ה"השכלה" ונראים בה סימני "ספרות", המתיחסת לצרכי האומה, אבל כחה גדול רק במקום ששלילתה גדולה;

ובמקום שתהדרל השלילה, יחדל גם כחה. אם נבקש בספרי הדור ההוא איזו תביעות חיוביות בנוגע להתפתחות העם ולדרכי חייו, אז ניגע ולא נמצא.

"מה תתן ומה תוסיף לנו שפת עבר?" שואל סמולינסקי, בשעה שבא ליסד מרכז חדש לכותבים עברית. והשאלה הזאת היא שאלה שלא היתה עליה תשובה בימים ההם.

"מה תתן ומה תוסיף שפ"ע" לעם השואף להתבלבל ולהתאזרח במדינות שונות שלשונותיהן שונות. לעם הפונה ערף למסורתו העתיקה ולחנוכו ההיסטורי ושואף לחיים חדשים על בסיס חדש לגמרי? מחשבות כאלה חשב הראש של ה"אדם בצאתו", בשעה שהלב העברי אהב את שפת האומה בתור אחד מקדושה ועצם מעצמה, ואהבת הלב היתה אהבה טבעית הבאה מאליה, אהבה שאינה תלויה באיזו סבות חיצונית. ולכן גם סמולינסקי לא מצא מענה על שאלתו. הוא אומר: "היא תתן לנו כבוד ועוה, היא תקשרנו מעדנות להקרא בשם "ישראל", ואחרי שהדברים האלה אינם מספיקים עדין לברר נחיצות איזו שפה, יבוא המופת הנודע לנו מכבר: מפני שגם העמים עושים כן." כל העמים יציבו להם מצבות אבנים, יבנו מגדלים וכדומה, ולכן מחויבים גם אנחנו "להציב לנו מצבה" ע"י תחית שפת עבר. וכשם שא"א לו לכאר נחיצות שפ"ע בדברים מתקבלים אל הלב, כן אין ביכולתו לסמן היטב את תכלית "השחר", מלבד ה"מלחמה" נגד הענינים השונים. הפרוגרמא החיובית של סמולינסקי דומה מאד לאותה הפרוגרמא של "המאספים", שהוכרנו למעלה. הוא חפ"ן: "להפיץ אור על הרכי בני יעקב", "לפקוח עינים עורות, אשר לא ראו אור החכמה ולא יבינו ערכה", ולאחרונה: "להגדיל תפארת שפת עבר ולהרבות תומכי בימינה" (השחר, תרכ"ט). כל אלה הדברים כבר נאמרו ונשנו ונשלשו מפי העורכים השונים שקדמוהו, ומכולם נעלם דבר אחד, והוא: שכל המטרות האלה יכולות להיות רק מטרות שניות ושלישיות לאיזו מטרה אחת עקרית וכוללת, ובמקום שחסרה אותה המטרה הראשית, או כל יתר המטרות, שלא נבראו אלא בשבילה, בטלות ומבוטלות. כי הלא ככל אופן לא תוכל איזו כנסיה של "מתקני-העולם" להציב לה למטרתה האחרונה והעקרית: לפקוח עינים עורות שלא ראו אור החכמה. כי מה איכפת לי, אם אותן העינים גם להבא "לא יראו אור החכמה"? הלא בנופא דעובדא פירכא: מנין שאורי-החכמה דרוש הוא לבריאותן ולהתפתחותן הטבעית של אותן העינים? כל הדברים האלה וכיוצא בזה מובנים ומבוררים רק בהתייחסותם לאיזו מטרה אחרת כוללת, שכל העבודות הקטנות והגדולות לא נבראו אלא בשבילה. ומטרה כוללת כזאת לא היתה לסמולינסקי בשעה שיסד את "השחר", או לפחות לא נתבררה לו כל צרכה. ולכן לא ידע לסמן היטב את תעודת "השחר", ולכן לא ידע גם בכיורו. מה תתן ומה תוסיף לנו שפת עבר? גם האחרים שעבדו אתו במחיצה אחת ידעו רק מה שאינם רוצים, אבל מה שרוצים לא ידעו גם הם.

ואידיעה זאת הטביעה את חותמה על פעולות כל התקופה הזאת.

והתקופה החדשה, שבאה אחריה, הביאה שנים נמרצים בחיינו המדיניים, בתקוותינו ובהלך-דרכנו.

בימים ההם מת סמולינסקי, ועמו מת גם "השחר" וגם ה"תקונים בדת" מתו, החלומות שחלמו אבותינו ע"ד שוויוניותיהם והתאזרחותם בארצות אירופא היו כקצף על פני המים, כל תקוות הדור כלו כעשן ושאלות וספקות שונות פרחו באוויר, שהיה מלא אדים מויקים. או החלו לנו ימי תנועה חזקה, וכל עלמנו הפנימי נודעו עד היסוד.

והפעם לא נשמעה עוד השאלה: „מה תתן ומה תוסיף לנו שפת עבר?“ מפני שהיתה התשובה כמעט מוכנת מאליה, כי בימים ההם התעורר בקרבנו הרגש הלאומי לחיים חדשים. בשעה שהרגשנו מחדש כי עם אנחנו באנו גם לידי ידיעה, שיש לנו צרכים צבוריים ותקנות צבוריות, כי שואפים אנחנו כולנו למטרה אחת ולגאולה אחת כוללת. וכל אלה התקנות והשאיפות החדשות וכל החיים הפנימיים של האומה, שהחלו להתפתח ולהתרחב בימים ההם לעומק ולרוחב, בקשו להם ממילא מרכז קבוע בספרות הלאומית ובשפתה — מבלי לחקור ולהתפלסף ע"ד נחיצותן ותועלתן. בה החלה התנועה הספרותית החדשה.

ופה אנו רואים חיון נפלא וזר: העם מחייב את סופריו ומנהיגיו. השנוי היסודי בדעות נראה בראשונה בין קהל-הקוראים ולא בין הסופרים. חלק ידוע מן העם התרפא מקרירותו והוא שם לב לצרכי צבור — ולכן מספר הקוראים עברית מתרבה מיום ליום. השנוי החדש עורר בין העם צורך לקריאה, צורך לספרים ולספרות עצמית. אבל הסופרים עומדים עדין ראשם ורובם בתקופה הקודמת. האידיאלים החדשים נותנים בעת הראשונה ענין רק לפטפטנים כותבי-מאמרים, אבל אינם נותנים מזון לכשרונות גדולים, כשם שראינו בתקופת ה"תקונים בדת". ולכן אנו רואים בעולם הספרים רק שנוי בכמות: הסופרים מרבים לכתוב, מפני שיש צורך לקריאה ואת הצורך הזה הם הפצים להספיק. התנועה הספרותית הזאת היא בעיקרה תגרנית. הפקחים, המרוכזים אצלנו תמיד, רואים שיש מקום לנכות — ונוכחים.

הספרות היתה עתה לסחורה שמוכרים בשוק מזומנים, והסופרים עווכים את ד' אמות של המחשבה והעבודה שבלב ועומדים כ"א על פתח הנותו ומשכחים את סחורתם בקולי קולות. התחרות ספרותית מגונה מתפתחת בקרבנו ע"ד יסודים חדשים והוצאות חדשות: עתונים יומיים, ספרים שנתיים — הכל בזול מאד והשזה לכל נפש". בכל ההוצאות האלה, המתחדשות לבקרים, לא נמצא שום רעיון יסודי ושמה קבועה; גם לא נמצא בין הסופרים אותה האמונה החזקה בתעודתם וההתלהבות לאיזו דעה כללית, שמצאנו בתקופה הקודמת. העורכים שואפים רק למטרה אחת, והיא: להספיק צרכי כל מפלגות-הקוראים, השונות מאד בהשקפותיהן ומאוויהן הספרותיים. לא לחנך את העם הם הפצים ולהטיב את טעמו הספרותי, לא לבטא איזו שאיפות ידועות ותקנות לעתיד הם באים ולהרחיב דעתם של הקוראים עפ"י שיטה יסודית קבועה — הספרות משפלת א"ע למדרגת שפחה פחותה, הרואה הוכה לעצמה לעשות באהבה רצון קוגניה השונים. הכל יש להם להעורכים החדשים בחיותיהם, ואת הכל הם מוכרים בנפש חפצה. גם את הפלפול התלמודי והשו"ת בהלכה הם מכניסים לספרות, (אשלס וסובלסקי), ואף בעל „האסיף" פותח את שעריו לבקרת של ספרי פלפול. והסופרים, המביאים יום יום את פרי-עבודתם לשוק-הספרים, אינם מקושרים בינם לבין עצמם בקשר של איזו דעה כוללת, שהיא היא יסוד עבודתם ומרכזה — כל אחד הושב מחשבות לעצמו ועובד עפ"י שיטה מיוחדת, זה מושך את העגלה לימין וזה לצד שמאל, וכל אלו העבודות גורמות רעם ורעש בקהל ישראל, והתמימים, שאין להם אלא מה שענינהם ראות, חושבים שזאת היא ספרות וכך היא התרחבותה, „בתחיה" הזאת הם רואים עקבות משיחא ופיהם מלא שירה כים.

ואחרי הרעש — קול דממה דקה.

העתונים והקובצים השונים הלכו זה אחר זה לעמת שבאו. כי בינתיים נתפשטה הרעה הלאומית יותר ויותר, ותקוות ואמונות חדשות התעוררו בלב האומה — והקהל בקש את התקוות והשאיפות האלה בספריו וקובציו ולא מצא ויהיו לו לורא. גם הקולות והוכחות ע"ד היציאה ויתר השאלות המעשיות שהלהיכו זמן מה את המוחות ושמפניהן נדחית העבודה הספרותית, כדבר שאין בו הפיץ יותר, חדלו לאט לאט; והלאומיים הנלהבים, שהיו בזמן הראשון כשכורים מיין ולא ידעו נפשם, החלו לשוב לאט למנוחתם ולמתנינות הרושה ויבקשו השבון ודעת ברורה. אז נכנסו אנשיהמעשה להיכל הספרות כבראשונה, ובהביאם לתוכה תוכן חדש, עשיר ומרובח-צדדים, הרחיבו ממילא את גבולותיה ויניחו אבן-הפנה לספרות-לאומית, כלומר: לספרות שהיא הד-קולם של צרכי האומה ושאיפותיה.

והסימנים שראינו בספרות של בעלי התקונים בדת — רואים אנו גם בתקופה החדשה. גם הסופרים החדשים מלאים אמונה חזקה בתעודת הספרות, אמונה בקדושת המטרה האחרונה, שאליה הם שואפים; גם הם מלאים התלהבות ותקוות ורצון כולל, המשותף לכלם; גם בעבודה החדשה אנו מוצאים רעיונות אחרים יסודיים, השולטים בכל המחנה, ושאיפה אחת גדולה וכבירה, המקפת את כל האיברים. אולם סימן אחד מהסימנים שמנינו בתקופת התקונים חסר לתקופה החדשה, והוא: היכלת והכשרון. הסופרים החדשים הם על הרוב אנשים שרצונם חזק מיכלתם; הגאון הספרותי של התנועה הלאומית לא נולד עדין. שאיפת התקונים בשנות השלשים מצאה לה סופרים מצוינים שנתנו לה מבטא הגון מאד בספרות: היא הולידה משורר אדיר כנורדון, שבו התגבר החפיץ הוזה לקול שובר ארוים החודר מסוף עולמנו ועד סופו; היא בראה מספר כברודס ופובליציסט כמשה ליב ליליענבלום, שאש מפיחהם תלך ולשונם גחלים תלהט בהטיפם לחרות דתית ורוחנית, שרק היא היתה הנאולה השלמה בעיניהם. ועתה? עתה הנה נולד לנו אידיאל רם ונשגב. אידיאל המלהיב את הלכבות והולך כעמוד אש לפנינו להאיר לנו את החשכה, אידיאל המחיה מתים ומקיץ נרדמים והמתנשא מעל לאותה השאיפה הרלה והמצומצמת של התקונים הדתיים, כנכה שמים על הארץ. — וזה האידיאל הנשגב, של תחית האומה על אדמתה, עוד לא הוליד עד היום נביאים וחזוים הראויים לו ושהוא צריך להם. הנביאים שנבאו מות וכליה לאומתנו כלו את נבואתם ויצאו, ונביאים המנבאים לחיים חדשים ולעתיד לאומי לא נולדו עדין. השעה הגדולה מצאה דור של קטנים.

ועוד הפעם אנו שומעים את השאלה: מה תתן ומה תוסיף לנו שפי"ע? — ובפעם הזאת לא במוכנה הראשון, המתיחס אל נחיצותה ותועלתה של השפה, כי נחיצותה מוכרחת והיא עתה מהמפורסמות שאינן צריכין ראייה. עתה שואלים ע"ד גבולותיה ותכנה של העבודה הספרותית. השאלה היא עתה כך: איך נשתמש עתה בשפי"ע כאופן מתאים לצרכי חיינו ולהשקפותינו החדשות? הכל מרגישים את הרחיפה החזקה מבחוץ ויודעים שהסכה את כל הקערה על פיה; הכל רואים את השנוי הנמרץ במחשבות העם ובתקוותיו, הסולל לספרות דרך חדש לגמרי, ומרגישים כי רוח חדש מנשב במחנה ישראל. התוכן החדש מבקש צורה חדשה הנאותה לו, והתביעות החדשות המתרוצצות בקרב האומה מבקשות מבטא ברור והגון בעבודה הספרותית.

אנו רואים איפוא בהתפתחותנו הספרותית בזמן האחרון סימנים של הכלי-לירה.

התוכן מבקש צורה. היינו רק אותה הצורה האחת האפשרית הנאותה לו ע"י טבע ישותו — והוא מוצא צורות, כלומר צורות רבות ושונות זמ"ז, שכל אחת מקיפה רק מקצתו ומסוגלת לטבעו רק מאיזה צד. המלחמה בשלום, שאנו רואים עתה במחנה הסופרים, אינה מלחמת אישים פרטים, כ"א מלחמה בין השקפות יסודיות ע"ד תעודת הספרות בזמן הזה, השונות זו מזו תכלית שנוי. הכל מרגישים את תוכן החיים החדשים, אבל כ"א נתן לאותו התוכן צורה ספרותית אחרת. הכל מודים שעל הספרות להתאים את עבודתה לצרכים הרוחניים החדשים — בהא לא פליגי, אבל כל אחד רואה אותם הצרכים החדשים מצד אחר, ולכן כ"א מגביל גם את העבודה הספרותית באופן אחר. מה תתן ומה תוסיף לנו הספרות? שאל לפני איזו שנים אחד-העם, בשעה שאחד מסופרי ארסא בא ליסד קובץ ספרותי חדש (על פרשת דרכים ע' 102). ותשובתו השניה, שהוא מוצא לאחר איזה זמן, היא תשובה ברורה ומספקת, החודרת לעמקי הענין (מכתבו השני לעורך ה"פרדס" שם ע' 116). אם הבנתי את דבריו היטב, חושב הוא כך. הוא רואה שני זרמים שונים, חזקים וכבירים, פועלים עתה בתמידות על הדור החדש מצדדים שונים לגמרי — והזרמים האלה נראים בסקירה ראשונה כמתנגדים זה לזה. מצד האחד פועל עלינו "זרם החיים הכללי הנוצא מתוך ההשכלה" והוא שואף "לשטוף ולמחות את הצורה העברית"; ומצד השני יוצא עתה "מתוך עצם היהדות", שהתעוררה לתחיה, "זרם של חיים חדש" בצורת הרעיון "הציוני". בן הדור החדש מוצא שני שבילים: המה בשל זו מת באור, המה בשל זו מת בשלג — מה יעשה? ככאן מתחלת תעודתה של הספרות. בהיות הספרות האמצעי העיקרי, שעל ידו נכנס אותו הזרם העברי החדש בלבות העם, עליה להכניסו באופן כזה, שיהיה שם "לאחרים עם זרם החיים הכלליים". עליה לפשר בין שני הכחות המתנגדים האלה ולאחדם לבריה עצמית חדשה, המורכבת משניהם. או כאשר יאמר אחד-העם: עליה לעורר בלבבות את שאיפתנו החדשה, שהיא "שאיפה חיה בלב לאחדות האומה, לתחיתה והתפתחותה החפשית, לפי רוחה, על יסודות אנושיים כלליים".

את הרעיון היסודי הזה, אפשר לבטא עוד בדברים יותר ברורים. שני כחות עיקרים פועלים עתה בחיינו הרוחניים: האמונות והרעות, השולטות בקולטורה האירופית הסובבת אותנו, שהיו לעצם מעצמנו; והאידיאל של תחית האומה, החי ופועל בקרבנו בלי הרף ומלהיב את לבותינו לתקוות ולפעולות. מצד אחד הננו אירופים גמורים בכל רגשותינו ומחשבותינו; אין עוד שום מחיצה וקיר המבדילים בינינו ובין הרוח האנושי השואף להכרה בהירה; אין לנו שתי רשויות יותר: כל הקולטורה האנושית קרושה לנו ושום סניף מעבודת הרוח הכללי אינו נחשב עוד בעינינו ל"דברי חול" או להכמות "היצוניות". אבל מצד השני חי ופועל בקרבנו הפיך-הקיום הלאומי: אין אנו חפצים ואין אנו יכולים להתבטל בחיי הכלל, השוטפים את עצמותנו. אנו שואפים בהכרח טבעי לחיים עצמים ולקולטורה עצמית. אמנם הננו רק אבר אחד של כל האורגניזמוס האנושי, אבל האבר הזה מצטיין ע"י תכונות עצמיות מיוחדות, שהתפתחו בו, עפ"י תנאי יצירתו ותנאי חייו המיוחדים, במשך הרבה דורות. ולכן תעורר בנו השאיפה, לברא הרמוניה שלמה בין אותה ההתפתחות הכללית ועצמותנו הלאומית; אנו שואפים להכניס את הרכוש הרוחני של אירופא החדשה לתוך גבולות רוחנו הלאומי, לשעבר את התוכן הכללי לצורתנו העצמית. ומפני שהשאיפה הזאת היא עתה היסודית בחיינו הפנימיים, לכן בהכרח עליה להיות גם יסוד כל העבודה הספרותית. בספרותנו אנו מבקשים עתה הדיקול שני הכחות

הנוכחים, שביחוסם אלינו ואל התפתחותנו הסבה אחד כולל, המקיף את כל חיינו הפנימיים וכל הלך-מחשבותינו. וכשם שהכחות האלה אינם פועלים בקרבנו בזה אחר זה וכל אחד לעצמו, כ"א בבת אחת ובזמן אחד, באופן ששניהם באחד משביעים את הותמם על תכונת-רוחנו ועושים אותנו לבני-אדם מורכבים משני היסודות האלה — כן גם צריכה הספרות להיות מורכבת משני הכחות האלה הרכבה פנימית וחמית. לא כאותה ההרכבה החיצונית והמיכנית של בעל "ממורה וממערב", עד"מ, שהביא על עמוד אחד מעט "גיטשה" ועל העמוד הקרוב מעט "רביעית לוג ההון" וחשב שבאופן זה הוא מאחד "מורה ומערב", את "זרם החיים הכלליים" עם "הזרם היוצא מתוך עצם היהדות" — כאלו היינו בבקר אירופים ולעת ערוב עכרים, ולא עבריים-אירופים בבת אחת ובנשימה אחת. בהרכבה כזאת, שהיא מעין מעשה הלל, "שהיה בדרך מצה ומרור ואוכלס ביהר", אין לנו חפץ יותר. ההרכבה שאנו רוצים בה היא הרכבה פנימית, הרכבה ברוח; אנו רוצים, ששני הכחות האלה ישמשו בערבוביא ופעולתם תשתלם ותתאחד לכח אחד המורכב משניהם. איני יודע ברור, אם כונתי בזה לדעת אחר-העם בדבריו הנוכחים או אולי עקמתי את הכתובים לצד השקפתי הפרטית; — אבל דבר זה ברור אצלי, שכאשר עזבו הסופרים (וגם אחר-העם בתוכם) את החקירה העיונית ע"ד תעודת הספרות ונכולותיה ויבואו לידי מעשה ספרותי בפועל, התרחקו, אם מעט ואם הרבה, מאותה ההשקפה היסודית שבררתי, שהיא לדעתי ההשקפה האחת והמיוחדת שביכלתה להיות ליסוד עבודתנו הספרותית — ובאופן זה נולדו הצורות הרבות והשונות לתוכן החדש, הסובל מטבעו רק צורה אחת. כאשר הוכרתי למעלה.

דבר זה יתברר לנו היטב, כאשר נשים עין על תכונות שני היסודים החדשים להוצאות-ספרים: "אחיאסף" ו"תושיה".

בשני היסודים האלה רואים אנו שתי השקפות-יסודיות שונות ע"ד גבולות הספרות ותעודתה. המטרה האחרונה אחת היא לשניהם: שניהם הפצים להרחיב את הגבולות שגבלו בוראי ספרות-ההשכלה והבאים אחריהם, שניהם הפצים להתאים את העבודה הספרותית לצרכי הרוח בהוה. אבל כ"א מהם רואה את החסרון רק מצד אחד. בעלי "אחיאסף" רואים, שאין שום יחס בין הספרות ובין העם ומחשבותיו ותקוותיו, וכל מוגמתם היא איפא להכניס לספרות "את כל עניני היהדות עצמה וכל המתיחס לה מאיזה צד" (בכרוז "אל מוקירי ספרותנו"), או, כאשר יאמר אחר-העם במקום אחר (השלה ח' א'), לכרא ספרות, שתלמדנו דעת את עולמנו הפנימי. בעלי "תושיה" מצדם רואים, שאין לעבודתנו הספרותית שום התיחסות לחיי הקולטורה האירופית, שהרוח הכללי לא השפיע במאומה על הלך-מחשבותינו ואנו עומדים בהתפתחותנו הרוחנית כמה מאות שנים לאחור, ולכן הם הפצים, להכניס בספרותנו עד כמה שאפשר את מכתר הספרות הכללית" (בכרוז של הוצאת "תושיה"). כל אחד מהיסודים האלה מוצא בספרותנו חסרון אחר לגמרי, בעוד שהאמת היא, שאלו ואלו דברי אלהים חיים, האמת היא, שחסרה לספרותנו עד עתה ההתיחסות הכפולה לשני הצדדים האלה: לצד היי-האומה ולצד הקולטורה הכללית — וההתיחסות הכפולה הזאת הלא היא עיקר מהותה של כל ספרות. אולם כ"א מבעלי שני היסודים האלה רואה רק את חצי-האמת, ולכן עבודתם היא עבודה לחצאין.

ואמנם יכולים היינו בשעת הרחק להסתפק ב"עבודה-לחצאין" כזאת משני צדדים ולשמוח על התבררות החפץ אצלנו ועל הפסיעה הגסה שפסענו לפנינו מימי סמולינסקי. שהיה עדין מגשש באפלת איוו ספרות, שתתן לנו כבוד ועוה, עד אחר-העם, שעבודתו

הספרותית באה „ללמדנו דעת את עולמנו הפנימי“; יכולים היינו להסתפק בהתקדמותנו זאת. לו מלאה לפחות ה„עבודה-לחצאין“ משני הצדדים את תפקידה באמונה. אבל הפעולות הממשיות שהראו שני היסודים עד כה רחוקות עדין מאד לא רק מתעודת-ספרותנו בכלל, כפי שהובררה לנו למעלה, כ”א גם מאותה המטרה החלקית, שהציבו להם מיסודהם בעצמם.

ראינו שבעלי „תושיה“ חפצים להכניס „אירופיות“ לספרותנו, הם שואפים „לברא בקרבנו ספרות שלמה . . . ספרות חיה וטבעית“. אבל האירופיות שלהם היא מאתמול, בעוד שאנו חיים באוירה של האירופיות מהיום. פרידריך הַבְּבֶל, שפילחגן — מה הם לנו? שמות לקוחים מתולדות-הספרות ותו לא. אירופיות כזאת לא תעשיר את אוצרנו הלאומי ולא תקשרנו עם הקולטורה הכללית. אם יקרא איזה „בחור“ בליטא „מעשה-ינורא“ אחד פחות או יותר, זה הוא מהרברים שאינם מעלים ואינם מורידים. מה שאנו חפצים הוא: שהדעות החדשות השולטות בקולטורה האירופית והעזרות הישירות והספרותיות מהיום לא יהיו מוזרות במחננו, כיא יבואו אל קרבנו ויתאחדו עם התפתחותנו העצמית לבשר אחד. לא כל מה שנכתב ונדפס באירופא הוא מבטא ה„אירופיות“, שאנו חפצים להכירה. אנו שואפים להכניס למחיצתנו רק את תמצית העבודה הרוחנית באירופא. את מחשבותיה היותר עמוקות והיותר כוללות.

ובעלי „אחיאסק“ נופרים בעקרה של ה„אירופיות“ הזאת, כלומר בזה, שיש צורך בכניסתה לספרותנו. הם אינם חפצים „שתהיה ספרותנו החדשה בריה מלאכותית ילידת החקוי בלבד, אלא נובעת באמת ממקור חיינו ומכונת הצרכינו בהנה בתור אנשים מישראל“ (בכרוז „אל מוקירי ספרותנו“). ובתור „אנשים מישראל“ — חושב אהרד-העם — אין אנו מבקשים בספרותנו אירופיות, כי „שערי ההשכלה נפתחו לפנינו ואין אנו נזקקים עוד לסרסרותה של הספרות העברית“ (השלה, חו' א'). עבודתנו הספרותית נוצרה רק בשביל צרכינו העצמיים „ללמדנו דעת את עולמנו הפנימי“. לפי הדעת הזאת, אפשר איפוא לחלק את החיים הרוחניים של אדם פרטי או של אומה שלמה לשתי רשויות: לעולם פנימי והיצוני. ושני העולמות האלה נבדלים זה מזה, כלומר: אפשר להבדיל בין האירופיות והפנימיות שלנו, להבדיל במקום אחד את „העולם הפנימי“ ובמקום אחר לגמרי את „העולם היצוני“ — ואין מלכות נוגעת בחברתה. ואמנם אהרד-העם איננו הראשון בקרבנו, האומר לברא הברלה אי-טבעית כזאת. לפני יותר ממאה שנים כתב ר' נפתלי הירץ ווייזל: „ולשון הקדש ענין בפני עצמו ולשון אישכנו ענין בפני עצמו. זה לדברי קדש האמונה והתורה, וזה לדברי העולם ולהכמות הנמוסיות והטבעיות והלמודיות“ (דברי שלום ואמת, ח"א פ' ז); ועד כמה מסוכנת הברלה כזאת להתפתחות הרוח, נראה מזה, שיש בקרבנו היום מתפלספים וחושבי מחשבות המתחילים גם הם בשאלה: „מה לנו ולספרי חכמה? ילמוד ישראל החכמה ממקורה בכל לשון שהוא שומע, ומתוך כך הם באים לידי כפירה בעיקרה של תעודת הספרות בהנה, ושואלים: „וכי בשביל שעמיל זאלא יכתוב ראמאנען, מחויבים כל סופרי עברית לכתוב גם הם ראמאנען?“ (דיר דוד שפירא בקובץ „תלפיות“ ע' 9). נמצא איפוא לפיז, שכל אלה החכמות וה„רומנים“ שבאירופא הם רק להם ולא לנו, ואנחנו טוב נעשה אם נשוב לשיבותינו ולבתי מדרשינו ונוסיף „לעקור הרים ולטחנם בסכרא“, כאשר עשינו מאז ומקדם כשעה ש„עולמנו הפנימי“ היה עולם כפ"ע, מוגבל מכל צדדיו. ואמנם השקפות כאלה וכיוצא בהן קרובות מאד לאותה ההברלה שמבדיל א-ח-ד-ה-ע-ם, בין עולס-פנימי ועולס-חיצוני בחיי הרוח.

אבל נניח, שהבדלה כזאת אפשרית ודרושה לנו עתה; נניח, שאין אנו יכולים ואין אנו רשאים עתה לפזר כחותינו הדלים לכמה צדדים, כיא עלינו לשאוף בכל יכלתנו אך ורק להכרת עצמנו, להכרת „עולמנו הפנימי“. כי אמנם אמת היא, שאין אנו מכירים את עצמנו ואת עצמותנו ההיסטורית; שבמשך הרבה מאות שנה הסכן הסכנו להסגר בדר בגדרים וחומות, להיות מת בארץ חי בשמים, ובהקיץ לחלום ולדבר בחלומות, ובמשך העת הארוכה ההיא עסקנו בספרים לשש ספרים ובפלפולים וחקירות הרחוקים מהחיים מרחק איך-סוף, ומעולם לא עלה על דעתנו, להביא את מעשינו וחיינו בחשבון, „לתמוה על עצמנו“, „לבקש תכלית“ לחיינו. אמת היא, שגם ספרותנו החדשה לא האירה לנו עד עתה את החשכה הזאת ולא גלתה לנו רק טפח קטן מ„עולמנו הפנימי“, שהוא עודנו כספר החתום לפנינו. ואמת היא גם זאת, שחסרון זה הוא אסוננו היותר גדול, שהוא הוא סבת קטנותנו וחולשתנו ביחס למעשים צבוריים. כל זה אמת, וגם אנו משתתפים בכל כחנו בקול-הקריאה: האירו לנו את החשכה ב„עולמנו הפנימי“, למען נדע מאין אנו באים ולאן אנו הולכים! — אבל טועים הם בעלי „אחיאסף“, בחשבנם להספיק את הצורך היסודי הזה ע"י תרגום הספרים, שבראה חכמת ישראל המערבית. מה שאנו חפצים וצריכים עתה היא ההיפך לגמרי ממה שבקשה „החכמת ישראל“. הלא אחר-העם בעצמו גלה את דעתו זה כמה, ש„חכמת ישראל שלנו, קבועה בראשה ורובה במחשבי הגלות, בחורבות הגשו“ (על פרשת דרכים, ע' XI), שאינה „אלא הקירות ודקדוקים על דבר פרשנים ונקדנים ופיוטים בלים, שאם לא נבראו לא היה העולם חסר כלום“ (שם, ע' 181), ולאחרונה, ש„השקפת רוב העוסקים בחכמת ישראל“ היא, ש„החקירה בתולדות היהודים והיהדות היא מטרה ראשית לעצמה, שאנו חייבים להשתדל בהרחבתה והשלמתה וכו' בלי שום יחס לשאלת קיום היהדות“ (שם, ע' 263). את כל זאת יודע אחר-העם, ובכל זאת א"א לו לקוות „שתהי לאל ידנו להוציא ספרים מקוריים, אשר יוכלו להתחרות עם ספרי החכמים והסופרים המערביים במקצעות אלה“, והוא מגיד מראשו, „כי רוב הספרים שיצאו על ידנו יהיו מתורגמים מלשונות אחרות“ (בכרוז „אל מוקירי ספרותנו“). אבל הלא אנו אין אנו חפצים כלל להתחרות עם חכמת ישראל במערב. יוסיפו הם לגלות נסתרות בביבליותיקות ולהוציא כתיי מוגהים ומדויקים מאד, יפרסמו הם חקירות מוכחות שבמוכחות ע"ד פשטנים ונקדנים — והמקום ישלח ברכה והצלחה בכל מעשי ידיהם. אבל מה שאנו חפצים הוא ענין אחר לגמרי, אשר לא נמצאהו בספרי החכמה המערבית שאנו מתרגמים עתה. הם מבקשים סקטים בודדים, ואנחנו מבקשים את הכחות היסודיים הפועלים בהתפתחותנו הלאומית; הם חפצים בלמוד תורה לשמה, ואנחנו חפצים בהלכה למעשה; הם יכולים על כן להסתפק בקליפה ולנו דרוש רק התוך.

וכאן שואל אחר-העם: „אתם רוצים! אתם צריכים! — אבל היכולים אתם?“
(„השלח“ חוב' ג', מאמר „צורך ויכולת“).

ואנו הצעירים, הנכנסים עתה להיכל הספרות, אנו עונים לו בקול-רם: כן, יכולים אנו, מאמינים אנו ביכלתנו וכחנו! בשעה שהבריל אחר-העם בין „צורך ויכולת“, שבה פקט מפורש בתולדות האמונות והדעות, שהיכולת לעולם אינה קטנה מהצורך. הכשרון הלאומי והיכולת הספרותית הולכים ומתפתחים במרה שוה עם הצרכים הרוחניים של האומה ועם המטרה, שהיא מציבה לעצמה. בשעה שהמטרה הראשית קטנה, אז פועלים רק הכחות הקטנים שבאומה ושביחידים, כי לגדולים אין צורך ואין מקום. בשעות

כאלה, היכולת האמתית מסתרת במדור התחתון שבנפש, והכשרונות הנשגבים, ש"צר להם המקום", באים לאט לאט לידי אטרופיה מחסרון עבודה וחיים. אבל בשעה שצרכי האומה הולכים ומתרבים והמטרה הראשית תתגדל ותתרחב, או מתעוררים ומתרגשים גם אותם הכחות הנשגבים הנרדמים באומה כמו מאליהם. אם הצורך הרוחני טבעי הוא באמת או אי אפשר להיכולת המצומצמת להגבילו, כי אדרבה, הוא, הצורך, מעורר את היכולת והוא מרחיבה ומגדילה במדה הדרושה.

וזאת היא אמונתנו היסודית, הממלאה את לבנו, בשעה שאנו באים להקדיש כחותינו לעבודה הספרותית.

וגם בזה אנו מאמינים: שלא עיי הליכה אטית, משלב לשלב ומדרגה למדרגה, נגיע למטרה, שאנו שואפים עליה. כל המעשים הגדולים בהתפתחות הרוח האנושי לא נעשו עיי הליכה מתונה כזאת, כיא עיי מהפכות רוחניות, שהרסו עולם מלא ברע אחר. אמתיות חדשות סללו לעצמן הדרך ברעם ורעש, ותמיד באו דרך קברים וחרכות. כך נולדו רמות חדשות ומחשבות חדשות. כך נולדו קולטורות חדשות.

וגם אנו צריכים למהפכה — למהפכה ברוח. הרבה מאד עלינו ללמוד מהרש, ועוד יותר מזה עלינו לשכוח. אין אנו יכולים ללכת לאט. הולים אנו מאד ואנו צריכים לרפואה קרובה. בשעה שאיברים שלמים מלאים רקבון, לא די למושוח אותם יום יום. נחין להרחיקם בכת אחת. במקום שיש סכנה איא ללכת לאט.

אין אנו יכולים ואין אנו רשאים ללכת לאט. הרבה מאד צריכים אנו להרוס, ועולם שלם אנו צריכים לבנות: עולם חדש.

ד"ר מרדכי עהרנפרייז.

עצה טובה.

(מלואים למאמר הקודם).

עוד הפעם מאמר — השלישי במספר — מאת אחד מסופרינו הצעירים על דבר תעורת הספרות העברית בזמננו והשקפתי על זה. חוששני אמנם, שרבים מן הקוראים כבר יאנחו במסתרים ויאמרו בלבם: מתי יבוא הקץ לוכוח זה, שאין לו פרי כי אם פרחים, שסוף סוף לא יבוא סופרים „אנושיים“ אם אינם ולא יעקרו מן העולם אם ישנם. ובכל זאת אדבר עוד דברים אחרים על הענין הזה, להשלים, אם גם בדרך קצרה, מה שהחסרתי במאמרי „צורך ויכולת“.

בעל המאמר השלישי הזה שונה מחבריו שקדמו לו בדבר אחד עיקרי. כי בעוד שהם טוענים סתם, שאינם רוצים להגיה שום ענף מענפי הקולטורא הכללית מהוץ לנכול ספרותנו, מפני שצריכים הם שלאומיותם העברית תהא מקיפה את כל „אנושיותם“ האירופית ולא יהיה להם עולם אלא אחד, — הנה בעל המאמר הזה נראה בקצת דבריו כמבין, כי לא כל שאיפה בטלה של הרמיון ראויה להקרא בשם צורך, כי רק אז אפשר לאמר שיש לנו צורך אמתי באיזה דבר, כשהערך הדבר מצד עצמו — ולא המהשבה על אדותיו — הוא המוליד בלי אמצעי הרגשת צערי נופני או רוחני; וכשם שעני המחורר על הפתחים, כשעה שהוא עומד על פתחו של פלטין נאה ונאנח כאומר: מפני מה אין גם לי כן? — לא יעלה על דעתנו לחשוב, שבאותה שעה יש לו „צורך“ בפלטין נאה, אלא נאמר: זו היא הוית הרמיון, וצרכו האמתיים, המורגשים לו בלבו, הם להם לאכול וכסות בקרה; — כך אין לנו רשות לקרוא בשם „צורך“ אותם ההרהורים העולים על לבנו לפעמים, בראותנו את החיים השלמים והמלאים של אומות אחרות: „הלואי שהיו גם לנו חיים לאומיים כאלו, שיקיפו כל חי הפרט וימלאו כל משאלותיו!“ הרהורים כאלו הם אמנם כנרעיני זרע שמהם אפשר שיצמח צורך אמתי בזמן שתנאי חיינו יהיו מסוגלים להצמיחו, אבל במצבנו עתה אין רגש הצער — ובכך גם הצורך האמתי — מתחיל אלא „על הנכול“, במקום שהיהדות והקולטורא הכללית נונעות זו בזו ומתקוממות זו על זו, ואנו מרגישים בלבנו את „הקרע“ המכאיב הזה, שאי אפשר לרפאותו אלא על ידי דחית האחת מפני חברתה או על ידי הרכבת שתיהן כאחת לבריאה יחידה ושלמה.

כי אמנם, כמו באיש הפרטי, כן גם באומה שלמה לא תמיד מגיעה הצורה האישית, „האני“, לאחדות פנימית מוחלטת. כאנשים פרטיים אנו רואים לפעמים „אני“ שלם, צורה אישית חזקה ומוצקה, המקיפה כל חי הנפש במלואם ואינה נותנת לשום „זר“ להתאורח בה בתור בן-החורין לעצמו, אלא כל הבא אל קרבה — מחשבות, הרגשות, שאיפות וכיו' — היא „מעכלת“, מפרידה ומרכיבה, עד שיהיה „לבשר אחד“ עם כל

השאר, ומה שקשה להתעכל היא מנרשת החוצה. ולפעמים אנו רואים, להפך, ש"האני" אינו אלא חלקי, הצורה האישית מכועה רק במרכזו חיי הנפש, בעוד שמכל הצדדים מקיפות את המרכז "ריפובליקות" קטנות החיות חיי-עצמן, והדלת פתוחה תמיד לכל אורח חדש, שיבוא ויתאזרה ויחיה לו על פי דרכו, ואין "האני" המרכזי שרוי בצער כלל על שאין ממשלתו שלמה ואינו שואף כלל לבלוע אל קרבו כל היסודות הזרים האלה, כל זמן שהם יושבים בצדו בשלווה ואין בהם סכנה לקיומו. וכך היא המדה גם בנוגע ל"האני" הלאומי. אומה שבארצה היא יושבת, את שפתה היא מדברת וכל סדרי חיה מרוחה הם נובעים, "האני" הלאומי שלה מניע על הרוב לממשלה בלתי מונבלה ומכניע לצורתו העצמית כל חומר זר הבא מן החוץ. אומה כזו, בפגשה בפעם הראשונה בקולטורא חדשה וזרה לרוחה, אינה צריכה להעמיק חקר, איך ומה עליה לקרב או לרחק, בשביל לשמור על צורתה העצמית. כי כמה שתהיה הקולטורא הזאת זרה וכמה שתראה בתחלה כמרהסת ועוקרת את הכל — לא תוכל להשאר בורותה ימים רבים בתוך "האני" הלאומי החזק, המקיף אותה מכל הצדדים ופועל עליה בלי הרף; וסוף סוף רחוקים מתקרבים, ובלי כל כונת מכוון והכרה ברורה מסגל לו "האני" הלאומי מתוך החומר הזר כל מה שיש בו תועלת לעצמו ומוכשר להתלכד עמו. זאת השאר יזרה הלאה. ובן-אומה כזו, כשמסכות החיים מוציאות אותו מתוך האטמוספירה הלאומית והוא מוכרח לישוב בתוך עם אחר ולחלק חיו לשנים, "האני" הלאומי שבקרבו, שהורגל להיות "מושל בכיפה", מתקומם נגד זה ומצעררהו. ואם ברבות הימים יחדל מלהרגיש עוד צער זה, סימן רע הוא למצב "האני" הלאומי שבו, סימן שהוא מתנונה והולך. — אבל גם באומה שלמה אפשר ש"האני" שלה יהיה רק חלקי, לא ישאף כלל להקיף כל ענפי חייהם של אישי האומה, וככל זאת במקום חיותו הוא חי חיים אמתיים, וה"הקרע" הזה לא יגרום שום נזק לו ושום כאב בלבבות. ראה לדבר אין אנו צריכים לבקש ממרחק, משגלנו מארצנו ועד עתה — ובאיו פרטים עוד קודם לזה — אין "האני" הלאומי שלנו מקיף עוד כל חיי "האני" הפרטי של אדם מישראל, בהיותו משולל התנאים היותר הכרחיים לזה. יותר ממחצית חיינו, לא רק "בצאתנו", כי אם גם "באהלנו", עוברים בהכרח מחוץ לגבול הצורה הלאומית. גם מחשבותינו והרגשותינו היותר לאומיות נבראות ומתלבשות בצורה נכרית, בלשון עם זר. וכן גם הרבה מיתר ענפי החיים: החברתיים, המדיניים, האיג'ונמיים וכו'. ולא שמענו מעולם שיהודי אמתי, ואפילו לאומי שבלאומים (ואפילו אחר מאלה הסופרים הצעירים), יתאונן שמרגיש הוא כאב כנפשו בשעה שחושב מחשבותיו בלשון נכריה או משתתף בחיים חברתיים שאין בהם אף רושם אחד קטן מצורה יהודית. והרי דברי ימינו וקיומנו עד היום מעידים בכל זאת, כי "האני" הלאומי הזה, החלקי, היה חי וחזק למדי להגן על עצמו בכל עת שנמצא בסכנה, וחלקיותו והסתפקותו במועט לא היו כלל סימני חולשה ואפסית הכח, אדרבא, מפני שכה החיים שבו היה גדול חזק, הסתגל אל התנאים החדשים ולמד להצטמצם בנקודה מרכזית, כממשלה מונבלת, האפשרית לפי מצבו, ולחיות בשלום עם היסודות הזרים הסובבים אותו ומחלקים עמו חיי-העם, מבלי להתנרות בס ולהרחק למחיצתם, כל זמן שהיו גם הם רק זרים לו ולא אויבים השואפים לבלותו. ועל כן הדבר גלוי, שאם בעת האחרונה נרגיש ברוחנו הלאומי קרע מכאיב מאד, אין זה כאבו של הרודף, הרואה שזרים יושבים בצדו ואינו שליט יחיד בעולמו. כי אם כאבו של הנרדף, שזרים באים ולוחצים אותו מכל צד ואינם מניחים לו אף קרן זיית קטנה לחיות בה חיו העצמיים; ומה "שהאני" הלאומי שלנו צריך עתה באמת

לשעבד לעצמו — הוא איפוא לא כל תוכן החיים והקולטורא הכללית. כי אם רק איוה תוכן, זה שהוא מסוגל לקבל אל קרבנו ולהטביע בו צורתו העצמית. כרי שיתחדש ויתחזק עי"ז תכנו הוא, ההולך ומצטמק. .

הנני מיחס לבעל המאמר את ההשקפה הזאת, אע"פ שלא בפירוש אמרה ואע"פ שהרבה מדבריו נראים כסותרים לה. מפני שבאופן אחר אי אפשר להבין מה הפצו. הוא דורש מן הספרות העברית: „להכניס את הרכוש הרוחני של אירופא החדשה לתוך גבולות רוחנו הלאומי, לשעבד את התוכן הכללי לצורתנו העצמית“. דבר זה דורשים אמנם גם חבריו, וכלם לא פרשו לנו איך מכניסים ואיך משעבדים. באומה שחייה בריאים ושלמים, הפרוצס הזה, של הכנסת יסודות זרים לתוך רוחה ושעבודם לצורתה העצמית, נעשה, כאמור למעלה, מאליה, על ידי הכחות הלאומיים הפועלים בחייה, מן הלשון עד המנהגים וסדרי החברה, ואין הדבר צריך להשתדלות מיוחדת ולהכרה ברורה, איוו אמצעים נאותים לזה ואיך להשתמש בהם. אפילו החכמות הנסיוניות, למשל, שנראות כאלו משותפות הן לכל העולם ואין להן יחס לרוח לאומי, גם בהן יטביע כל עם שלא במתכון איוו קיים מצורתו העצמית, ועל הרוב אינו דומה ספר כתוב בענינים אלו מאת אשכנזי לזה של צרפתי או אנגלי, כן בסדרו, וכן בסגנונו ובדרך הרצאת הדברים וכנ". ונס המחשבות היותר רחוקות מרוח איוו אומה, כשהן מתורגמות, אפילו בלי כל שנוי צורה, ללשונה הלאומית, כבר נעשו קרובות לה. במרה ידועה. הלשון הלאומית החיה באמת בקרב בני עמה, שבה נבראות במוחם כל מחשבותיהם ובה מתלבשות מאליהן כל תנועות-נפשם מראשית ילדותם, היא נותנת להם הרבה יותר ממה שכתוב בספר המלים שלה. כל מלה וכל מבטא בה מעוררים בלב בני עמה, מלבד המושג הברור וגלוי לכל, עוד גם שבירי מחשבה והרגשה בלתי ברורים, ששרשם עמוק בחיים הלאומיים וההיסטוריים של העם הזה ושאישי מן החוץ, היו ד ע את הלשון ואינו חי בה, לא יבינם ולא ירגישם; ועל כן, כשהמחשבות הזרות נכנסות לרוח העם דרך „המסגנת“ הלאומית הזאת, כבר אכד להן, עי"ז עצמו, חלק גדול מרוחן, ונעשו יותר מוכשרות לקבל רשמי החיים הלאומיים ולהשתעבד לאט לאט לצורתו העצמית של העם. — אבל באומתנו, במצבה עתה, דרך „העכול“ הטבעי הזה צרה מאד, מחוסר רוב הכחות הלאומיים שעל ידי פעולתם הוא נעשה. כמעט אין לנו שיוור רק הלשון בלבד, שיש בה עוד איוו סימני חיים; וכל הבא ואומר שצריך „להכניס ולשעבד“ כל תוכן הקולטורא, ואפילו זה שאין לו שום יחס אל היהדות, הוא סומך איפוא רק על כח הלשון ומאמין, ש„הרכוש הרוחני של אירופא“, כשהוא נקרא מימין לשמאל, כבר נשתעבד לצורתנו הלאומית. לבעלי האמונה הזאת המלאכה באמת אינה קשה ביותר. רצונכם „לשעבד לצורתנו“ חכמת השעור, חכמת הטבע או כל מה שתרצו? אין לכם אלא לבחור איוו ספרים כטוב בעיניכם ולתרגמם עברית. או, אם למדתם חכמה אחת על כוריה, כתבו חכמתכם לכתחלה עברית ואז הרי היא בודאי משועבדת לנו, אע"פ שאין בה אף קו אחד „מצורתנו העצמית“, ואינה אלא תורת בית-דרככם האשכנזי או הצרפתי, ואולם, אם אפשר לחשוב לכתה זו בעלי שנוי המאמרים הראשונים, הגה בעל המאמר הזה מבין, כנראה, כי לשוננו בהוה אינה יכולה להחשב ככה טבעי בחיינו, עד שנוכל לסמוך על פעולתה מצד עצמה ולחשוב את התרגום (אחת היא, אם תרגום ספר נכרי או מחשבות נכריות) כאמצעי לשעבוד התוכן, כמו אצל שאר העמים, שלשונם אינה נפרדת מחייהם; כי התרגום העברי אינו אלא מאכל זר בקערה עברית, ואנו מריקים את הקערה ובוועים את המאכל לברו.

כמו שהוא לעצמו, ובוה תם היחס שביניהם. כי על כן איננו מוצא קורת רוח במעשי אלו שחושבים „להכניס ולשעבר” בבתכם בעברית „מעט ניטשה”, והוא דורש „ששני היסודות של חיינו בהוה — „האני” הלאומי והקולטורא הכללית — יהיו מורכבים יחד „הרכבה פנימית וחיצונית”. ואם במקום אחר הוא פוסל תרגום שפיעלהאנען, רק מפני שלא „מעשה נורא” נחוץ להכניס ולשעבר, כי אם „את מחשבותיה (של אירופא) היותר עמוקות והיותר כוללות”, הנה צריך לחשוב שלא דקדק היטב בלשונו ושכח להוסיף, שגם המחשבות האלה אינן משתעברות ע”י תרגומן כצורתן, כי אם ע”י „הרכבה פנימית וחיצונית” עם רוחנו הלאומי. והרכבה חיצונית זו אי אפשר, כמדומה לי, להבין אלא כך: מכיון שאין לנו על מה לסמוך כי מלאכת „השעבר” תעשה מאליה, בכח טבעי, על כן לא די לנו להכניס את החומר הזה, כי אם צריך להכניסו כשהוא משועבד כבר, אחר שהרכבנו אותו תחלה בעצמנו עם רוחנו הלאומי. אנו רואים, למשל, כי „המחשבות העמוקות והכוללות” של פרידריך ניטשה לוקחות לבותיהם של הרבה מבחוריו ישראל ונעשות צרות ליהדותם ועושות „קרע” בנפשם, והקרע דורש רפואה. מה נעשה? ננתח את המחשבות האלה ונפרידן לחלקיהן, בשביל למצוא איזה מהם הוא הכח המושך את הלבבות ואיזהו הכח הדוחה את היהדות. ועל ידי הנתוח הזה אפשר שנמצא באחרונה, כי שני הכחות האלה מקומם בשתי נקודות שונות, שאינן קשורות כלל בהכרח, כי בעוד שהראשונה היא אנושית ויכולה להקבע בכל צורה הגונה של חיים רוחניים, ועל כן היא מושכת אליה גם לב עברי, הנה האחרונה אינה אלא אשכנזית או אריית וכו’, שדבקה בהכרתה רק מפני ששתיהן נורמנו במקרה לתוך רוחו של אדם אחד, שהיה אדם ואשכנזי כאחד. ואז אנו משנים צורת המחשבות האלה, משחררים את „האנושיות” משעבודה להצורה האשכנזית ומשעבדים אותה תחת זה „לצורתנו העצמית” — ו„ההרכבה החיצונית” נכונה בידנו, ואנו מכניסים לספרותנו מחשבות חדשות, אך לא זרות.

ואם זו היא באמת ההרכבה שהמחבר הנכבד דורש, הרכבה בידים, ככונה ובהכרה ברורה, — הרי אי אפשר להרכיב כן אלא מה שאנו יכולים להכיר הכרה ברורה, ולא לבד החלק האנושי שבהרכבה זו, כי אם גם החלק הלאומי וכול איפוא להיות רק זה שסובל הכרה ונתוח שכלי, ולא אותם היסודות הלאומיים החתולים בערפל, שמציאותם מורגשת לנו ומותם אין אנו מכירים, ושרק הטבע לבדו יכול להרכיבם בשאינם מינם ולשעבר להם „זרים” באופן מפליא. — ומכיון שהגענו עד הלום, ש„הצורך” המורגש הוא — להרכיב מחשבות במחשבות ומושגים במושגים, במושגים, הרי השאר מובן מאליו: כי אי אפשר להרכיב יחד מחשבות ומושגים שאין ביניהם שום יחס, שום נקודה משותפת, וכי על כן אין צורך ההרכבה מתפשט אלא על אותם מענפי הקולטורא הקרובים מאיזה צד אל „עולמנו הפנימי”, והספרות „המתאימה לצרכינו בהוה בתור אנשים מישראל” — היא רק זו, שמקיפה „כל הזיונות הקולטורא והשאלות המניעות את הרוחות מימי עולם, מצד יחוסם אל היהדות ויחס היהדות אליהם”; כל השאר הוא רק „בריה מלאכותית ילדת החקוי בלבד”.

ובכן, יכול הייתי לשמוח, שיש לי חבר בבית מדרשם של „הצעירים”, אבל החבר הזה חביבה עליו יותר חברתם של בני גילו, וכשהוא מגיע להוציא את התולדה המחויבת מן ההשקפה היסודית, הוא בורח אל „מהנה האויב” ומתרעם גם הוא על „אחיאסף” ועל „השלח”, וסוף סוף בא לידי מסקנא, שרצוני להרחיק בני ישראל מן הקולטורא האירופית

ולחשיבם „לישיבותינו ולבתי מדרשנו“ — ואינו מרגיש שבאותה שעה שב הוא עצמו „לבית מדרשנו“ ויושב ומעייל פילא בקופא דמחטא.

אינני מכחיש אמנם, כי עד עתה גם „אחיאסף“ בספריו וגם „השלח“ במאמריו לא עשו גדולות במלאכת „ההרכבה“ הזאת שאנו רוצים בה. אבל בשביל למצוא סבת הדבר אין צורך כלל בחקירות יתרות. מה נעשה וגם בחיינו הרוחניים מעטו ה„גבורים“, שמשעבדים חומר לצורה, ורבו ה„סרסורים“, שמעבירים מיד ליד סחורה וזה בצורה שנתנו לה אחרים, ואחר כי לסרסרות כזו אין אנו נזקקים באמת, לא נשאר לנו איפוא כי אם להסתפק במועט. .

והמצב הזה, חברי הצעירים, לא ישתנה אפלו כמלא נימא על ידי קריאותיכם הגדולות „בקול רם“: „צר לנו המקום!“ — „יכולים אנו!“ — כל זמן שיכלתכם אינה אלא ככה ולא בפעל. הרשוני נא על כן לעוין לכם „עצה טובה“: עד שאתם מבליים ומנכם בחקירה „אורית“, אם צורך מביא לידי יכולת או יכולת לידי צורך, כואו והספיקו את הצורך כפי היכולת. הנה אני עבדכם, למשל, לא הודעתי כי „יכול אני“, אבל נסיתי כחי בעצם המלאכה הזאת, וכאשר השיגה ידי השתדלתי להרכיב ברוחנו הלאומי איוו טמחשבות הקולטורא החביבות עלי. והנה לפניכם גם אחרים מסופרי „השלח“, שלא נרתעו לאחוריהם מפני „העולם הפנימי“, אלא בלי התפלספות יתרה הבינוהו בפשיטות על אמתותו¹⁾. והם יושבים ועוסקים במעשי „הרכבה“, אם מעט ואם הרבה, איש איש כפי יכלתו. עשו כן איפוא גם אתם, ואם יגדל גם פעלכם כמו שגדולים אמרי פיכם, נפנה לכם מקום בראש בעין יפה ובשמחה, בדעתנו כי לא ערירים נמות ויש אחרית לעבודתנו...
אחד העם.

¹⁾ עיי „השלח“ חוב' ה' ע' 456.

בְּעֵמֶק הַקָּבָא.

ספור המעשה.

נדפס בהשדלות

מענדעלי מוכר ספרים.

(ח.*)

הירשילי שלנו, שכל ימיו היו ימי צער ועוני, שהוא נער ודמיו עדיין רותחים, שנפשו המדוכאה והרצוצה בלא-עת נתחבטה כצפור נאחות בפח ומבקשת לה רוח והצלה — הירשילי זה כיון ששמע אותה השמועה על טבעת-המופת החויק בה בדעתו והיה שונה בה תמיד. רבוננו של עולם — היה אומר בלבו — תמה אני, למה כל אדם מישראל, בני בריתך, לא יובה לטבעת-המופת הזו! לשעבר, כשרצית, הרי נתת לעמך בני ישראל מן במדבר, ועופות שמנים פרחו מאליהם לתוך פיהם, ומים מסלע הוצאת להם לצמאם — ויהא נראה לך, רבוננו של עולם, גם עכשיו, כאלו יהודיך הם במדבר, מקום נחש ושרף ועקרב, ועשה עמהם נסים ונפלאות. — הירשילי צפה באספקלריא של דמיונו, כמה מעלות טובות לטבעת-המופת על בעליה, וכמה גדולים מעשיה. כשאומרים: טבעת, טבעת, יהי רצון מלפניך, שיגיעני כך וכך! מיד באים אותם הדברים הדרושים בלא טורח ויגיעה. ואף בספורי מעשיות שהיה קורא מצא דברי נפלאות הרבה, שנעשו בעולם על ידי טבעת-המופת ולחשים, ונשתומם עליהם מאוד. היה קורא, למשל, איך בן-אדם פלוני דאה על כנפי רוח אחר ופרח לו על הרים ובקעות ועל יערים ושדות, עד שבא לאחד מאיי הים, ושם פלשין גדול מאבנים יקרות, וכמה וכמה חדרים וסגולות מלכים בו. כשנכנס למרקלין שם, ראה שולחן ערוך לפניו וכלים מכלים שונים ומטות זהב וכסף, כרסם ותכלת כוין וארנמן, ואין איש בבית, אין גם אחד. והנה נוטל הבחור הזה את טבעתו ומלחש ואומר: טבעת, טבעת! הריני רוצה לאכול, הריני רוצה לשנות, הריני רוצה כך וכך, רוצה, רוצה, רוצה, מיד עלמות יפהפיות בנות מלכים באות, אחת יפה מחברתה, ממשבצות זהב לבושת עם תכשיטין יקרים, אבנים טובות ומרגליות — באות ומחויקות בו. בהבחור הזה, כלי-זמר מטיבים נגן בתרועה, והן, היפה-פיות, מובילות את הבחור לבי מסותא בומר נעים. שם זולפין מים על אבני התנור ומפיקים הבלא לרוב, והוא יחליין עצמותיו וזייע על גבי האצטבא העליונה של שיש. מבית המרחץ יובל בשמחות וניל,

בתוך ובכונן ובצימביל, להמרקליון, והמשתה מתחיל ובא על הסדר: דגים ומרק, דייסא ולפת, ויין צמוקים רב כיד המלך. ודודנו, הבחור הזה, אינו מתעצל ואוכל ושותה בכל פה, ולבו טוב עליו. לאחר הסעודה מכבדים אותו במחול, ומרקדים ומתעלסים בתענוגים, הכל כדבעי, מה שאין הפה יכול לדבר. — טבעת-המופת היתה כמסמר נטועה במוחו של הירשילי, בה היה מהרהר תמיד, וגם בתנומות עלי משנב לא הסיח דעתו ממנה. מה שטבעת-המופת מצויה בעולם — בזה לא היה מפקפק רגע אחד, שהרי מלבד ששמע עליה מפי אחרים היא באה לו בקבלה מאביו, ואבא הרי יודע... והרי כל הדברים מה למעלה ומה למטה — בגן-עדן ובגיהנם, וכל הספורים על בעלי שמות ושדים ומכשפים וכיוצא בהם, ממי קבל אותם אם לא מאביו. עכשיו אם יהא כופר, חס ושלום, בעיקר זה „שאבא יודע“, היאך יתקיימו כל אלו הדברים המסורים לו, ויהדותו מה תהא עליה?!... עד שהירשילי נער לא היה מבקש אלא זו בלבד: מי יתן לי טבעת-המופת הייתי מנחש בה ואומר: יהי רצון שתהא לי אכילה, חלת לחם נקיה, בשר ופשטידא שמנה גם בימות החול! מפני שבאותם הימים היה רעב תמיד, לא עליכם, ומאכלים ערכים מאלה לא ידע מימיו, ולא עלתה על דעתו שהם מצוים בעולם. ועוד אחת היה שואל: יהי רצון מלפניך, רבונו של עולם, שכל החדרים והמלמדים עם הסדורים ביחד כולם, כביכול, כעשן יכלו מהרה ולא ישאר מהם כל זכר! מפני שנפשו קצה בחדר ובמלמדו רב החובל. אבל לאחר ימים, כשהתחיל מרגיש בצרכים אחרים, נתחדשו וכאו לו גם משאלות אחרות, והיה הורש לו מטרוניא, בתדמלכה נאה ובית מלא כל טוב — עוים שתיים ופרות שלש. ובתדמלכה, תאות נפשו באותה שעה, היה יצרו מדמה לו בדמות ביילא — בתולה נוצא ובריאת בשר, לסתותיה מלאות ואדומות, ראש חוטמה מזרקא ועולה מעט, ועיניה השחורות כנחלי אש. אביה, בנציון-בעל צביה — שמוגג הוא וגם בנאי במקצת, כלומר, מביין ולא עושה כמלאכת הבנין — בית דירתו היה סמוך לבית אביו של הירשילי, ושכנו של אדם בעיירות קטנות כאחד ממשפחתו הוא, וקורבתם יתרה פעמים מקורבת אנשים אחים בעיירות הגדולות. השכנים כמושבות ישראל הקטנים אחד יודע מה שנעשה בבית חבירו ובחדר משכבו ומה שבקדירה, הכל נלוי וידוע לפניהם. זה אורב לזה, צופה ויודע סתריו, מאין הוא בא ולאן הוא הולך וצאתו וכואו ישמור תמיד. הם מתקוטטים ומתפייסים וחוזרים ומתקוטטים מפני השלום. השכנות משכימות זו לפתחה של זו ושאלה אשה מאת רעותה כלי בית — כפות של חלב, עריבה ומדוכה וכברה, גם כד מים וביצה וכיוצא באלה; נמלכות זו בזו באריגת הפוזמקאות, שיעור עקבן בכמה בתי נירין ואיך לנומרן; מחדרות זו את זו בדיני טיגון פירות ומעשה מרקחת, בהלכות קליעת החלה ליום טוב וניקוד לחמניות לפורים, ופעמים אשה מביאה בידה מאפה תנור — רקיקים משוחים בשמן, את הצפיחית כדבש, מעשה ידה להתפאר, וחברתה מברכת אותה, שתחיה ותאריך ימים עם בעלה ובניה כרוב שלום ונחת ותזכה לאפות צפיחית כדבש, גדולה מזו מאה פעמים, לחתונת בתה, אם ירצה השם, במהרה בימינו אמן. אמו של הירשילי ואמה של ביילא חיו בשלום יחדו בדרך השכנות — מתקוטטות בכוקר ומתפייסות לערב, והירשילי בילדותו היה חבר נאמן לביילא ומשחק עמה בכל עת. היו רצים ומשתעשעים בחברת ילדים וילדות, מרקדים יחפים ברחובות ודשים בשעת המטר בתוך צינורות המים, מחזיקים זה ביד זה ומקפצים ומזמרים שיררהגשם, שהתינוקות אומרים בימות הקיץ: „גשם עם חמה ברה, הכלה הנה הרה! מה ילדה? בן, ומה שמו? משה-לוי וגו“. ביילא אמרה לפעמים בשחוק הירשילי במקום משה-לוי, והירשילי אף הוא שחק ואמר במקום הכלה — ביילינא.

ביילא ידעה הרבה מעשיות בנוזנים ובמכשפים ומכשפות, ומעשה ברבן וברכנית, ובכל פעם שהיתה מספרת היה הירשילי שותה בצמא את דבריה — ואינו הושש כלום. הבתולה ביילא כראובן ושמעון חבריו היתה לו. אבל לאחר כך, כשהירשילי מתחיל לומר נמרא, הוא מתחיל מתבייש מפניה ואינו יודע בעצמו על מה ולמה, בושש נצנצה בו פתאם והוא מתבייש על כרחו! ... ובאותה שעה שהוא מתבייש רוצה הוא להסתכל בה גם מרחוק, הוא רוצה להסתכל וכשפוגשה הוא מרכין ראשו ופניו מתאדמין. ואף היא רואה את מנהגיו עמה משונים ומתחלת להתביש, ושניהם משתדלים להשתמט זה מפני זה. אלא כל מה שהירשילי משתדל להשתמט מפניה לבו מושכו אליה ביותר. קולה היה ערב לו כקול זמרה, דבור אחד יוצא מפיה, וחיתה נפשו וכל רמיה איבריו. כסבור הוא, שאין טובה ונאה ממנה בכל העולם. ויש לישב הדברים ברוחק: מתוך שלמד הירשילי בנערותו וידע, כי להסתכל באשה עברה גדולה היא, היה יצרו מתערער ומשיאו דוקא להסתכל בכיילא. ומתוך שנסתכל בה לא ברשות, כבימי ילדותו, אלא בנבנה, היה מרגיש בהבטת עינו טעם משונה, ומהאי טעמא התחיל לבו מהרהר, והיה מהרהר ומתבייש ... וכיון שהגיע שעתו של הירשילי לבוא באנשים, בין הקבציאלים הגדולים, וראה אותם שוממים ונאנחים ומרכים בכל יום תחינות ובקשות למי שעשה נסים לאבותינו, שיעשה נסים גם להם, ושמע מפיהם אותו המעשה בטבעת-המופת ואמירת יהי רצון של כל אחד מהם, אלמלי זכה לטבעת זו — אף הוא היה אומר בלבו: מי יתנני טבעת-המופת ושאלתי לי בתי-מלכה, כלומר, ביילא.

העניות והשפלות והבטלה והיסורים מרגילין את האדם לתקוות ודברי הבאי, שלא בדרך העולם. אדם כשהוא נתון בצרה וחיו חיי צער מצפה לישועה על פי נסים ונפלאות. ומי כהיהודים הקבציאלים עניים ושפלים ומדולדלים בכל הארץ? צרות ופגעים יש להם רב, כל מיני פורעניות, ברוך השם. ופנאי הרי גם כן יש להם, מאין עבודה ועסקי פרנסה, ולפיכך אין כאן תמיה כלל אם במשאלות לבם המופלגות וברבוי אגדותיהם המשוונות עלו למעלה למעלה ואין כמותם ככל באי עולם. מספר צרותיהם היו משאלותיהם, ועת להרבות שיחה ולהשמיע משאלות, איש כלבבו, היו להם הלילות הבהירים בקיץ. ולילה אחד יבא כאן במחזה ללמד על שאר הלילות.

הבתים פתוחים. אין אור נר. אוכלים סעודת ערבית לאור הלבנה. מברכים ברכת המזון, והמונים המונים, כנמלים מחוריהן, מניחים ויוצאים: אנשים בלא בגדים עליונים, אלא בתחתונים ובטלית קטן, נשים אך שמלותיהן התחתונות לעורן, וכתנותיהן אינן מרוכסות, הילדים חשופי שתי וערומים. חבורות חבורות של שכנים משתטחים ושוכבים בחוץ, בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים יחדו. קוי פו מנוגה הירח בוקעים בין גנות בתי חומר ויורדים ונמשכים על בני החבורה, והולכים הלאה הלאה ומתרפקים ועולים על בתלים ומפזזים על הגדרות — ותופע נהרה על חתול מטפס שם ומשחר למרף, ועל פרות רבוצות באמצע הרחוב ומעלות גרה, מכשכשות בונבן וחוכשות את עצמן על הירך ועל השוקים ומתאנחות וגונחות מקרב כרסן. — הקבציאלים שוכבים שעה קלה ומחרישים, וכל אחד עוסק בשלו, מפקים ומתעטשים, מברחים את הפרעושין ומתחככים. נשים, שדברניות הן, פותחות את פיהן ראשונה, ומפטפות על סעודתן בערב הזה, כל אחת באה בדבריה: — הדייסא אצל זו נצטמקה היום יפה יפה עד שהיתה ראויה לעלות על שלחן המלך, והקטניות אצל זו נתבשלו כל צרכן עד שהיו נימוחין בתוך הפה; ואחת בשורה בפיה ומספרת את רוב אשרה והמציאה שנודמנה לה בשוק: צנון גדול כגלגולת

אדם וימן לה השם יתברך לקנותו בפרוטה. ממנו אכלו בני כיתה היום בבוקר, גם בערב, ועוד נשתתרה התיכה גדולה למחר. הרבור הולך ומתגבר בקולי קולות דקים ודקים מן הדקים ומשונים. האנשים כובשים לעת־עתה דבריהם ועונים לנשיותם בשפה רפה ובנמנום, רק כדי לצאת ידי חובתם, מיראת העונש. אחרי כן הם מתהפכים על גבם ומתפרקים, נושאים מרום עיניהם ומסתכלים בוזה הרקיע ומתחילים בשיחה ארוכה על כל מה שנעשה שם בשמים. הירה עולה ועומד בנבחי מרומים מעל ראשיהם, והם מביטים ורואים בו צורתו של יהושע, וכל אחד מתלהב וקורא: הנה החוטם, הנה העינים! . . . איציק ובעריל, שניהם אסטרו־לוגין וחקרנים, כביכול, מראים באצבעותיהם על האלפא־ביתא של הכוכבים במשמרותיהם ברקיע, וחולקים בשתי האותיות „תורחית“ ומכחישים זה את זה, ושאר בני החבורה נושאים פנים לשניהם, מנענעים ראשם לכל אחד משני החקרנים. שמראה להם באצבעו, ואומרים: כדברך כן הוא, אני רואה! אראה בנחמה, שאני רואה! . . . עוד הם מדברים ורוח לבשה את יהודי אחר, והוא תוהא וקורא בכח: „אוי מה רבו הכוכבים שם במסלותם הצחות מחלב! יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שיתן לי כל כך אדרכמונים כמספר הכוכבים!“ . . . „אי שוטה שבעולם! אני מוריד לו השער בזול, כל כוכב בסלע“ . . . ומיד קופצים אחרים ומורידים השער עוד יותר — שנים, חמשה, עשרה כוכבים בפרוטה. — ובשעה שהיהודים נושאים ונותנים, מהשבים חשבונות ומונים, מפקיעים את השערים ומורידים עד הדיוטא התחתונה שויים של הכוכבים במקח וממכר, יושב לו מרחוק, אצל הנשים שם, ליץ אחר, ואומר לפניהן מלי דבדיחותא. הנשים מעקמות פניהן ואוטמות אוניהן כמתרעמות על דבריו שאינם מהוננים, ובתוך כך הן שומעות ונותנות קולן בשחוק גדול. אף הילדים אינם יושבים בשלים, מועכים זה תפוח עקבו של זה וזה תחת בית השחי של זה, ומתננבים וסוטרים אחד על ראש הוטמו של חברו, בחשאי, בלאחר יד. בעל־החוטם הסטור שואג בקול, והסטור פניו כפני תם, כאלו אינו יודע קול צעקתו של זה מהו, והוא גוער בו ואומר: הם, הם! — האמות מקללות את ילדיהן: הלוואי שיסכר פיכם! ואנב ירן נטויה וצורמות אותם באזניהם. והאבות מתרגשים ועוזבים את משאם ומתנם בכוכבי השמים ומביטים לארץ. אחד ילק פורח בא ונסתכך לו בזקנו, ואחר יתוש נשכו ונחבא בפאת ראשו, והשלישי מפרכם בידיו וברגליו מפחד וצועק: ווי, ווי, מין שרץ זחל מתחת לחלוקי על גבי, על גבי! . . . פרה אדומה, כרסתנית ורעבתנית שנדרה שנתה, הולכת בצדי הרחוב ולוחכת ירק עשב שם, וכשמגיעת לעדת היהודים כאן היא מחזרת אחוריה כלפי כבודם ועושה בפניהם דבר שלא כמנהג דרך ארץ. כלם מתעוררים עליה בתרעומות, מבנים אותה ואומרים: גשי הלאה, היירא, בהמה! והיא ממחרת להנצל מידי יהודים ובורחת למקום מנוחתה. הפרה הזו גרמה לשיחה רחבה, ושאלות הרבה נשאלו עליה: פרה זו של מי היא? כמה חלב הפרה נותנת? ושייה של הפרה כמה? — ופתאם בת קול יוצאת מבין החבורה ומכרות ואומרת: שמעו נא, רבותי! כל בהמות קבציאל, בהמות גסות ובהמות דקות יחד, בכמה אתם שמיין? זה אומר כך וזה כך וכך, ובא אחד ואומר בתמיה: כיצד מעריכין! יהי רצון שיהא לי העודף על סכום המעות מכפי שאתם מעריכין ואהיה כרוטשילד במקומי! וכיון שזה פתח ואמר יהי רצון, התחילו כלם לומר יהי רצון, והשעה שעת רחמים ורצון ובקשת טובה וברכה לכל הקבציאלים היהודים איש ננע לבבו, עניו ולחצו ומחסרו, והכל מבקשים ושואלים עד שנלאה לשונם, ואחר מהם נתמננם וקול תרועת נחיריו נשמע למרחוק. אנשים אצים בנשיהם לאמר: נלכה נא למנוחתנו! והנשים כמסרבות ואומרות, מה טוב ומה נעים הערב הזה ואנו נכונות

אנו ללין פה, בחוץ, כל הלילה תחת כפת הרקיע. זוג חדש אחר עומד והולך לו מיד, והאחרים שוהים ומאריכים בטענות ומענות, עד שפתאם מאחת הפינות משתערת עז אחת, שנערים פרועים הרעישוה על משכבה בפתח בית אדונה והריצוה מרבעה. הם רודפים אחריה והיא רצה בהולה ומבוהלה וקופצת לתוך החבורה הנכבדה הזו — והנה מהומה והמולה, כלם, מנער ועד זקן טף ונשים, נחפזים כיראה ובכעם ורעש גדול ובורחים ונפטרים זה מזה בלא ברכה.

ט.

אם יששכר חמור מדאורייתא, וגדולי בני ישראל משולין כבהמות, לפיכך אין לתמוה על מי שאומר: משל למה ישראל קטן בן שלש עשרה דומה? לעייר בן-דסוס, שהגיעה שעתו להנכו בעבודה. העייר הזה כשהוא קטן הנה הוא קופץ וריץ אחר הקרון, שאמו, הסוסה העלובה, מושכתו בכל מאמצי כחה, רואה אותה מוכה ומעונה בסבלות ובעבודות ואינו חושש. פרא חפשי זה דוהר ומקפץ לו כנפשו, מנביה זנבו — ואץ, אץ ברגליו. ועד שהוא בעצם תומן, נהנה ושמח בעולמו, נותנים עליו אפסר ורסן ואוסרים אותו בעבות העגלה לצדה של אמו השוממה — אי, בהמה, מעוררים אותו בשבט מוסר, נהג ולך! . . . ידוה הלב מראות בצערו של זה, איך פתאם בא אידו, קרמוהו ימי עוני; איך ישא עול בנעוריו והוא כורע וקורס ונאנח מעבודה קשה. אוי לו ואוי לנפשו!

בן שלש עשרה שנה הירשילי והוא — בר מצוה, עייר בלום במתג ורסן, ואינו עוד בן-חורין! הנה ראשו וזרועו הכחושה אסורים ברצועות עור כעבותים, והוא מתחיל וקורא „לשם יהוד" בדחילו ורחימו ואומר, שהושיו וכחותיו כלם יהיו משועבדים לעבודת הבורא.

„וארשתוך לי לעולם" — ואני לקחתך לי לעבר עולם, אומר הירשילי מקרא שכתוב ומכוון לבו לפירוש המלות, בשעת כריכת הרצועה על אצבעו. עוד כריכה אחת — ועוד הפעם „וארשתוך". עוד כריכה אחת ומוסיף וקורא בשלישית: **„וארשתוך לי באמונה" — על מנת בן ארשתוך, לחיות כל הימים רק באמונה, „וידעת את ה" —**

ותדע לך ותדע . . .

— לא ילד אתה עוד, הירשילי! — אומרים לו הוריו דברי כבושין שלמו ימי ילדותך, הגיעה השעה לדאוג לאחריתך, השתדל למצוא דברי הפץ ולהגיע לתכלית נרצה, קום, עייר פרא, וצא לפעלך; לך ומשוך בעול, לאכול בעצב לחמך ולסבול יסורים וענויים קשים אתנו יחד.

שתי פעמים מול טוב לך, ילד מסכן, ביום היותך בר-מצוה! מול טוב לך בעול עבודת הבורא, ומול טוב לך גם בעול דרך ארץ ופרנסה! שכן ימי ילדותך — הנה יריך אסורות! הרכין ראשך וכוף נכך — הנה אסור לך להלך בקומה זקופה! . . . האנק דום והאנח בשברון מתנים, ודאנת ופחדת כל הימים.

ובשביל שהירשילי נתברך בקול דק וערב, בקש אביו לעשות סחורה במתנת חלקו זו ולהשתמש בקול, בנו לתכלית פרנסתו. רצה לייורדיענקיל, שיהא הירשילי מסייעו כמשורר בימים נוראים, כאותו בית-המדרש בכסלון, שהוא שם בעל תפלה כמה וכמה שנים. והירשילי הרי נעשה בר-מצוה לאחר שבת נחמיו, בו בומן, שבעלי-התפלות מתחילים ומכינים עצמם לתפלת ימים נוראים; בומן שהם בורקים את גרונם ובוהנים אותו

בפרקי שירה; באותו הזמן, שכמה פיוטים ותפלות לראש השנה מתנגנים בקול בוכים בלילות ונשמעים למרחוק ברחובות ובשוקים.

לא הזמיר, עוף מיטיב נגן זה, המשמח ללב אנשים כנגינתו, לא הוא נעים ומירות ישראל; לא לנו, יהודים, לא לנו ישיר באביב, "כימי ספירה", שיר יחידות ועיר בלב בני האדם רגשי נועם ואהבה. ואמנם חמדת ישראל הוא בעל-התפלה! הנה הוא ישיר לו שיר ה' משירי ציון, ורחשי אהבה ונעימות ערן ועיר בלבו כתפלת "אתה זוכר" וברכרי נביאים הנחמדים. אהבת היהודי הזו רוח היא ולא בשר, אהבה קרושה, שאין לפניה גוף ודמות הגוף, והוא נושא נפשו ונמשך בכל הגינו ומחשבותיו לאלהי ישעו וכבודו — לשכינת עוון נבכהי מרומים...

"כה אמר ה'!" — ירים בעל-התפלה ככח קולו ויקרא. וכל העם שומעים ומעמיקים לכוון בפירוש המלות — "זכרתי לך חסד נעורייך" — אוי, כנסת ישראל, זוכר אני חוט של חסד, שהיה משוך עליך כימי עלומיך — "אהבת כלולותיך" — את האהבה העזה, כשעברתי עליך ואראך, והנה עתך עת דודים — לכתך אחרי במדבר" — ואפרוש כנפי עליך, והלכת אחרי לטייל עמי ולהתיחד עמי במקומות נשכחים מני רגל, במדבר. — אמרי נועם אלה יקחו את נפש היהודי, והוא מתלהט ומתנודד, פורש כפיו למרום בתחנונים, וכל עצמותיו תאמרנה: ארחמך רבוני, דודי ואלוף נעורי! ועוד לא שבה רוחו אליו, והנה יחנן בעל-התפלה קולו ויקרא בגרון: "הבן יקור לי אפרים" — אפרים, בני יקירי ואהובי — "אם ילד שעשועים" — משושי ומחמרי — "כי מדי דברי בו זכור ואזכרנו עוד" — כל מה שאני מדבר בו, יותר מתנגעע אני עליו ומרבה לזכרו ולספר בו עוד, עוד ועוד... "על בן המו מעי לוי" — על בן צר לי, ונפשי ובטני לו כחלילים כחלילים יהמו — "רחם ארחמך נאם ה'" — הם, הם, רחימאי! אמר מרחמך ה'... והיהודי כילד קטן משרבב שפתיו, דמעו על לחיו ומתנגעע והומה בקול בוכים: אוי, אבי, אב הרחמים! אוי, אוי, אבי שבשמים!...

ולפיכך מתכנשים מחנות מחנות יהודים, כדבורים כהריחן דבש, ועומדים אחר הכותל והחלונות של בית לייזיר-יענקיל, בשעה שהוא מתלמד בניגון "ונתנה תוקף" ושאר הפזמונים. לייזיר-יענקיל מטעים את התיבות ומסלסל בגרונו, העמק קולו והגבה למעלה, עובר מקול עב לקול רממה רקח, והירשילי יעננו בקול דק להפליא. שניהם עושים מלאכתם בכל כוחם ומוזעים, וקולות משונים יוצאים מפייהם ברעש גדול. פעמים הם משמיעים קולם חליפות, זה אחר זה, ולעצמם ירונו חלקם; ופעמים בכת אחת יתנו קולם, ושניהם נאחד בסלסול מסלסים. לייזיר-יענקיל יריד בשיחו ויתחנן ככן צעיר, ופתאם ינהום בנהימה משונה ומעמיד פניו כמבקש מענה, והירשילי פוצה פה ומשיבו בצלצול תרועה. הגרונות טרודים, מהנים ומצפצפים ומוזרים, וקס-קס-קס מכמכמים — והיהודים העומדים בחוץ שומעים ונהנים.

כך מגנן הזמיר הקבציאלי ונותן ומירות בלילה, ושנים שלשה ימים קודם "סליחות" הוא משתתק ומוזמין עצמו לדרך, בזמן אחד עם צפור-דרור וכנף רננים ושאר העופות הנודדים. הם נודדים למרחקים, למקומות החמים בכרכי הים, והוא עם הירשילי — לכסלון, לבית-מדרשו שם.

שקט ורממה בתוך היער מתחלת ימי הסליחות, כדממה זו השורה בקבציאל ביום השבת, בשעת משכב הצהריים אחר הסעודה — והרממה הזו מטלת שם עצבות ורוח כהה. האילנות עומדים ככובד ראש, תודים ואבלים, ומראם איננו כבתחלה, ניד ענפיהם — הוא

ספוק כפיים, ולחישתם — נהי בכי תמרורים, אנקת אם רחמניה על בניה כי אינם, והיא עוזבה ושוממה. מקום זה, מקום גילת ורנן בתחלה, תרועה ומחול וקול זמרה בכל פינה, הנה עתה כודר הוא ונעזב וככית-אבל נדמה. דומיה מסביב. הקן משולח, נדרו הצפרים — הנאהבים והנעמיים אינם! עצי היער אכלים ופניהם נועמים. גם השמים לובשים קדרות, והכל שם זועפים... נדהם ועצב עומד היער, כאלו חש עתידות לו, שיציאת צפריו אינה לטובה, קרוב יום אידו, עוד מעט ובא החורף עם קרתו וקררו הנורא. ורח-צפון רעה מבעתו — והוא סר וזעף...

שקט ודממה בימי הסליחות גם בקבציאל, כדממה זו השורה עתה בסכני היער. זו לייור-יענקיל ממקומו. זו עמו הרבה מבני עירו. ועגלה גדולה טעונה בכל מיני סחורה חיה: אנשים ונשים, בחורים ובתולות ועלמות אין מספר, יצאה מקבציאל, כפעם בפעם, והלכה לכסלון — לבקש שם מחיה וכלכלה.

קבציאל חששה את היום הנורא, כי החורף מתרנש לבוא עליהם וירכו עצבותם וצרכיהם: הסקה והלבשה ואכילת מזון. עבר קציר כלה קיץ, שאפשר להתקיים בהם במיני ירקות ולסתום פי הקבה, הבאה עליהם בטענת האכילה, בצנון וחורת, בקשואים ושומים ובעלים. והאל הטוב, הוץ את העולם כלו ומפרנס ומכלכל מקרני ראמים ועד ביצי כנים, הוא שמקדים ואומר — לעופות השרה: עופו ובקשו לכם מזונות שם במדינות הים החמות! ולהיהודים הקבציאלים: לבו קבצנים ובקשו פרנסתכם בכסלון!

מי שאינו יודע כמה חביבה הנסיעה בקרון לילדים לא ידע שמחת הירשילי הנדולה, כשהגיעה שעתו לנסוע בפעם הראשונה, הוא ואביו ואמו גם יחד. עניית זה, אשת לייור-יענקיל, הפלונית, אף היא נגרה אחר בעלה העניא. בפני הבריות אמרה, שהיא הולכת לכסלון, בשביל להשתטח שם על קברי אבות, אבל באמת עיקר נסיעתה היתה לשם עסק, וביותר לשם יחוד — לתהות על קנקנו של חתן בשביל ציפא-סוסי או בשביל אחרת — והנסתרות הרי לה לברה, וכלום היא חייבת לגלות לאחרים מה שבלכה? וכדי שלא להפסיד הוצאות הדרך נטלה מן הבא בידה סחורה לכסלון, למכרה שם בדמים יקרים. הירשילי שלנו היה סבור בדעתו, שכסלון היא בסופו של עולם, אצל הרי חושך. היכא דנשקי ארעא ורקיעא אהרדי, ודרך יום מקבציאל לשם יהא נמשך ונמשך עד לאין סוף.

והמשכילים יבינו מדעתם, שכלילה הוא, קודם נסיעתו, נדרה שנת הירשילי והיה מתהפך מצדו אל צדו, מהרהר ומהרהר כרוב אשרו לעתיד לבוא. צפה הירשילי וראה במחזה איך כל בני כסלון עומדים ומצפים לאביו, כמו לביאת המשיח, אלו לאלו שואלים: איה רבי לייור-יענקיל? מתי יבוא אלינו רבי לייור יענקיל? ואלו לאלו ממללים: תמיה גדולה, עדיין לא בא רבי לייור-יענקיל! ופתאם והנה ששון ושמחה — רבי לייור-יענקיל נוסע! רבי לייור-יענקיל הנה זה בא! ולא הוא בלבד אלא שהביא אתו גם את בנו, בחור נאה ומשובח, כלי יקר!... וכסלונים יחפזו ובכנפות בגדיהם יאחזו ויריבו על האב ועל בנו. זה מושכם ואומר: ברוכים הבאים! כואו ואנכי פניתי לכם ביתי. וזה מושכם ואומר: אלי תבואו! זה מזמנם לסעודה, עומד עליהם ואונסם:

אכלו יהודים, שתו דודים! וזה קופץ ועושה להם משתה ברוב מטעמים, בשר ודגים וכבד וביצים בשומן ובצלילם, כיד המלך. הכל מראים עליהם באצבע: הביטו וראו, אלו הם, רבי לייור-יענקיל ובנו הבחור, הנה הגם שם שניהם! והם, הוא ואביו, פותחים פה בשיר ורננים, מסלסלים „נערצך“ בשירה יוגית, ומסיימים בוואלכית, מנגנים, פת לאורחים וצדקה לעניים” בזמזום וזמר אביוני קליבאן הנמושות, וגם משירי אשכנז ל„מלך עליון“ וישמעאל ל„אל אדון“ ישירו נפלאות — וכל העם שומעים והומים ומתנעשים עד טרוף הדעת, מרוב הנאה ונעימות.

מיד לאחר הנץ החמה עמד הירשילי ונטל את תפיליו, שעל ידן נתעלה ונשתבח מזלו, רוץ לבית-הכנסת, כדי להקדים ולגמור תפלת השחר. ומלבד זה היה צריך לסדר שם כמה עסקים בינו ובין חבריו ולגמורם כבי טוב קודם נסיעתו. וחבריו אף הם הקדימו ובאו לבית המדרש והיו זרוזים באותה שעה, מפני שחודש אלול, כידוע לכל, בו זמן הוריד הגדול לנערים, ואינם צריכים אלא לרחמיו של הקדוש ברוך הוא, הלאי שיתן להם כח לעבודה — ועסקים יש הרבה, ברוך השם, יותר מדאי: צריכים לתפוס את השופר בתחבולות ערמה ולתקוע בינם לבין עצמן בלשכת החשאים, שם בעורת נשים; ובענין זה צריכים להשתמש בכל מיני תכסיסי מלחמה נגד השמש, שבאותו זמן הוא מלא חמה, כהמן בשעתו. צריכים לבקר בבית הקברות — וכי בכדי גדלים שם אילני סרק ואילנות עושים פירות משונים מעין אגס-יבלי-גדרי, הירועים לבני ישראל? — והקדוש ברוך הוא הרי ברא בעולמו גם יער צומח אגוזים, שהתחילו מככרים באותם הימים, וצריכים לתלשם וליתן אל כליהם ואל מכנסיהם. עליהם ליתן הוריה לשמו יתעלה ולברך הטוב והמטיב, שבזמן זה, שהמלאכה מרובה והעסקים תכופים ובאים, הם פטורים מתלמוד תורה — להמלמדים באותו זמן חבלי לידה, הם מבקשים בנים, ילדים, מתעברים ומתנוששים זה בזה כתרגומלים, ושלשים יום יושבים נקיים מלמדויהם. . . . הירשילי הציץ בהרפה ובנאווה על חבריו, שהקיפוהו בבית-המדרש, בעורה שם, אומר בלבו: הגם אלה בני אדם, ככיבול? הם יושבים כאן במקומם, ואני — אני נוסע! אלמלי אמרו לו אותה שעה כך, למשל: הירשילי! הדוכוס נותן לך כל ק"ק קבציאל עם הפלמין שלו במתנה נמורה לעולם ועד, על מנת שתמנע עצמך מן הנסיעה ומקומך אל תנה, לא היה רוצה ואל הדוכוס ואל מנחתו לא שעה.

לאחר שנמר הירשילי עסקיו, נפטר מחבריו ויצא מבית המדרש שמח וטוב לב. היום היה יום צח, כאחד הימים החמים הבאים כנרבה בחסד אלהים בשילהי דקייטא. הבוקר היה — והשמש נשקפה בעד חלונו ברקיע, גולל מעט מעט מסך האד מפניו ומסתכל ברכסי הטל המזוהרים בשלל צבעים כספירים, ומנוגה נגדו נסים הצללים, נסוגים אחור אחד אחר, ועל הארץ הולך ואור עד נכון היום. בשמחות וגיל מצפצפות צפרי המקום, דלוג ופסוה על הגנות ועל הגדרות. עתים הן מתלקטות אנודות אנודות יחרו ועל גרגירי אחד מתקוטטות, או עומדות כלן תחתיהן ומהגות בגונן, כאלו שיה ושיג להן בצרכי צבור, ולהתיעץ על צפוניהן נאספו ובאו; ועתים הן מתפרדות, שנים שנים לבד, איש ואשתו, מתיחמים ורוקדים בשיר ענבים, זו מתרפסת ומורעת לפני דודה, ודודה סוכב סוכב מרחף, מתרפק ופורש כנפיו עליה — וקיש, קיש בקדקה. . . . מארבע רוחות רצות עוים, רצוא ונעה ברחובות, למקום האספה המקנה, ומשם יוצא העדר לרעות בשדה עדי ערב. העוים והתישים עוי הפנים מנביהים זנבם וקופצים בראש, והפרות פוסעות אחריהם לאטן, בשובה ונחת, פסוע ונענע ראשן בחן, כדרך הנשים הצנועות, רק

שתים שלש הופכות פניהן אחרונות, וקול נהימה משונה כקול שופר מרוסק יוצא מפיהן. קול זה לעיר יקרא: שלום לכם יהודים, ושלום גם לבני בקר הקטנים אצלכם בעיר! . . . הלוך והתנודד מצדו אל צדו מתנהל האזן לרגל ילדיו הרכים בהדר גאונו, נטוי גרון ומסקר עינים, ומוליך ומוריד את טפו אל המים. — היום צה הוא ועים, ולהירשילי אורה ושמחה. הנה הוא הולך מעדנות וקפוטתו לו פתוחה לרוחה, פושט ידו ואוסף בחפניו פתילים צחורים ודקים כקורי עכביש, הטסים באויר העולם, ועומד ומתבונן להיונים, השטות כה וכה ברקיע השמים, וכנפיהן נוצצות בירקק חרוץ — והוא נהנה ושבע עונג ומרגיש בלבו, כי היום הוא מאושר — אשרהו מה טוב חלקו ומה נעים גורלו! היום הספיק לנמור עסקיו על צד היותר טוב, בעזרת השם, היום הוא בך-חרוץ, היום הוא נוסע, ומנוחה ונחת לו מסביב! רבוננו של עולם — הוא אומר בלבו ודמעת גיל על עפעפיו — אני מודה ומשבח לך יוצרי על הסדיך הגדולים עמי! ואף אני הנני מעתה לשלם לך את גמולך: ליראה אותך, ללמוד ולהתפלל — להיות יהודי כמצות רצונך. ועד שהירשילי הולך ונהנה ומדושן עונג, והנה תמונה יקרה, צורה מאירה לאנדרו — את ביילא ביפה ראו עיניו.

ביילא נצבת בחוץ ליד ביתה, ממרקת ושוטפת כלי הים וכלי עץ ושוטחתם נגד החמה, ועדיין אינה מלוכשה כל צרכה, רק שמלה תחתונה, ששוליה מקופלים ומפושלים לאחוריה כל כך, עד שנחשפו עקביה, זרועותיה המלאות מגולות עד מרפקה, פי נתנתה פתוח עד כתפותיה, וצוארה ערום כלו, ושער ראשה פרוע, כדרך הבנות בנות חיל בכור.

הירשילי שלנו, שהשמחה בלבו גדולה כשמחת תורה, נחפו ובא לבת-מלכה זו אהובת נפשו, שלא מדעתה, כאלו מלאך השרת דחף אותו מאחור והבהילו אליה. הוא פוקד אותה לשלום בברכת הפרידה, נוהג בה מנהג גבר ונותן לה ידו, רוחו אש, והוא מלהג ומבטא בשפתים ואינו יודע מה. ביילא נבוכה ולא תדע נפשה, וכשוך מעט סערת רוחו הוא מסלק ידו ממנה, מגמגם בניחוך של שוטה ואומר: הע! . . . יד לבתולה! . . . לנקבה, "שלום עליכם"! . . . ולאחר שנתישבה דעתו עליו נשתתק ונשתנו פניו, אויל סומקא ואתי הוורא ברנע אחר, ביילא צוחקת בלחש, כובשת פניה בקרקע ונרתעת מעט מעט לאחוריה, והירשילי נשמט מפניה בכושה וכלמה כבושת נגב.

הירשילי נפל מאד בעיניו על הדבר הזה ודאג מחטאתו: אוי לה מה עשה! הנה זה עתה נדר לשמו יתברך, לעבדו ביראה ולהיות יהודי, ופתאם עשה מעשה זה! ולמי? להקדוש ברוך הוא! . . . הוא רוקק מתוך צער, נותן ידו בפאת ראשו ומתחכך, ואומר באנחה: אי, אי! . . .

יא

כשחזר הירשילי ובא לביתו נערו בו בנויפה, למה הלך ושהה כל כך. אביו הנה זה היה לבוש בנדי דרך: חלאטייל בלה וממורטט מרוב ימים, ששוליו ובתי ידיו מלוכלכים ברכב ורוטב נוקשה, המעורבים בעפרורית טאבק ירוקה, ונוצצים בנוגא משונה, וכלפי אחוריו הוא מרוסק ואניצי פשתן בוקעין מבין הקרעים, ומין מצנפת עתיקה, מוזהמת וקמוטה, בראשו. רק סרגליו המטולאים, המשומרים לדרך, עדיין לא היו ברגליו — אותם היו מחפשים עדיין ובדקו אחריהם תחת המטה במקל יד ובמרדא. בני ביתו ורוקדים

סביביו, בהולים וטרודים בכריכת צרורות וחבילות, והוא כחמור חבוש במרדעתו עומד ביניהם. אמנם כן, חמור הוא, שביתו וספלא תלויים בו, ועליו לנטלם על צוארו וכתפיו. פעם אחת בשנה, בכסא ליום חגנו, היה צריך לחבוש עצמו ולצאת לדרך ולעבוד עבודה קשה ככל כחו — וביציאתו זו היו תלואים חיי בניו וספוק צרכיהם בכל ימות השנה. לפיכך היה יום זה יום בהלה ומבוכה ומבוקה בבית, הכל טרודים ובהולים, ולייזיר-יענקיל עומד חבוש עצב ושומם ופניו מכסיפין. — אף אמו היתה עטופה בכליה על פי דרכה: מיני בלואי סחבות וסמרטוטין עתיקים, שעל ידן נראה גופה עב ביותר, וכמין מטפחת משונה בראשה יורדת על מצחה עד ריסי עיניה. רק הירשילי בלבד לא היה מעון חלוף בגדים, מפני שקפוטת אחת היתה לו והיא לברה שמלתו לעורו. אמת, אמו גורה עליו לסרס קפוטתו וללבוש אותה הפוכה מלפנים לחוץ, אבל הוא הסביר לה, ונתן ראייה לדבריו, שצד זה מבפנים מלוכלך וקרוע ביותר, ועמד על דעתו להלך בדרך ששוט כמו שהוא, בלא שניי ופרכוס כלל, ובטלה הנורה. אלא שהיה צריך לעשות רצון אמו בזה, לחבוש לראשו כובעו של אבא, שכבר נפסלה צורתו, ולחגור את מתניו במפה של צמר. ובכן, מלוכשים ועטופים עטיפה נאה זו, בדרך העולם, אכלו הנוסעים שלנו בחפזן אכילה כל שהיא, ולאחר ברכת המזון ואמירת שלום הטופה לבני בית חפזו ונטלו את החבילות בידם ורצו מבהלים בנשימה אחת, מויעים ומבולבלים ודחופים, כמנהג היהודים עובדי דרך, עד שהגיעו להעגלה ועלו ונתישבו בה ברוחק, ונסעו בעזרת השם לדרךם. הירשילי מספר עכשיו מתוך שמחה ורוב טובה על אותה נסיעתו הראשונה בדברים האלה:

אמי מורתי העמידה על גבי עגלה גדולה כלוב מלא עופות וקופה מלאה ביצים, נתונות בתוך מיין וסוכין שם. העגלה היתה טעונה בני אדם הרבה, כדי רובע מבעלי קבציאל ישבו בה ברוחק, שם בתולות ובעולות בעל, שהלכו לכסלון, להשתכר שם לשפחות ולמניקות, וגם ערב רב של יהודים היו שם למיניהם: יהודים כשרים, יהודים אמתים, יהודים בעלי צורה, יהודים נלהבים, יהודים משונים, יהודים בעלי יסורים — חולי מעים ותחתוניות, יהודים פשוטים, בלא שום חכמות, וסתם יהודים, כלם ישבו צפופים וכפופים, סוככים ומסוככים וערכוביאי של רגלים כבדה מאד. אני וחברי שבאמצע היינו מויעים הרבה, היהודים הכשרים אף הם הויעו דיים ופניהם הצהיבו כלפת מצטמק יפה יפה, ולא היינו ניוקים מפני הצינה אלא בזכות פנים חדשות, שנטפלו לנו לאחד אחד בדרך, והיו עומדים בנס בצדי העגלה ולפניה ולאחוריה, ולא יכול לבקוע ביניהם רוח קל מבחוץ, אפילו כדי נשימה אחת, לאלה היושבים בתוך העגלה. מתחלה היה כל אחד יושב דחוק בפנים נועמים ומתרעם על בעל העגלה בלחש, וכשנפגע במכת מתנים ודחיקה עצומה בבהנות רגליו היה קופץ פיו ומעקם שפתו ואינו אומר כלום, אלא: אוי, ווי! אבל לאחר כך הניחו בני החבורה מנהג דרך ארץ והתחילו מתרעמים, בבקשת מחילה זה מזה בזעף, ואומרים: ימחול נא מעלתו ויסוב לאחור! ימחול נא כבודו ויאסוף אליו את רגליו! ועל כל דחיפה ומכה בסתר התחילו צועקים ומתאוננים — והיו דברי ריבות ונאצות ביניהם. אמי היתה מתמרמת ליהודי נלהב, היושב ממולה, ומזהירתו על הביצים שבסלה, ואבא ישב דומם, פיו סתום וגרונו כרוך במטלית עור שועל, שלא יתקלקל קולו, חס ושלום. בין כך ובין כך התחילו הסוסים מתעצלים, פוסעים פסיעה קטנה ומכשכשים בזנביהם המדולדלים, ובני הלוויה מתפייסים זה לזה ונכנסים בדברי שיחה. זה הערל העני, פרנס באחד הכפרים לשעבר, שמשעת כניסתו לתוך העגלה היה הווה שוכב כעובר ובטל

מן העולם — הנה הוא נעור מתרדמתו ולא היה מכוסם עוד. העמיד עיניו על בני החבורה מסביב, מסתכל בהם בתמהון לבב, כאלו תמול הוא בעולם, ונוטה אוזן לחרבור, שהיה זר לו כאשדודית. וכשפתח פיו לדבר עמם היה דבורו זר להם אף הוא כלשון „תרגום“. אבל אין דבר יקשה ממה יהודי ויכול ויכול גם ללשון תרגום. הם הבינו דבר מתוך דבר ולמדו סתום מן המפורש, וכלם כאחד התחכמו להסביר להערל את מחשבותם בכל מיני תחבולות, קצת יהודית וקצת לועזית, פעם בפשוט ידים וקריצת עינים, פעם בגנרוד האצבע ודחיפה בצד ובכתף, ופעם בתלישת זקן, תלישה קטנה ותלישה גדולה, בניגון הטעמים. אף חכמתם עמדה להם ושני הצדדים הבינו זה את זה ברמו יפה יפה. היו מספרים בדברים הרבה, במה שאצלם ובמה שאצלנו, להכדיל. אמרו לו: שמך איוואן לנו הוא ואחד הוא עם יוחנן אצלנו, גם חוועדאר שלכם זהו טודרוס שלנו. ולא זה בלבד, אלא כל שבע החכמות לנו הן ומידינו באו לכם. . . . פירשו לו משל נאה ממדרש אנדה ומילתא דבריחיתא מן הגמרא, והסבירו לו הרבה מנהגי ישראל עם כוונותיהם העמוקות התלויות בהם. ונראה, שאיוואן הודה להם, שהרי כמה פעמים נענע בראשו, קורא ואומר באהבה: קוגיל, צימים! ומלחך בלשונו את שפתיו. הנשים נעו בשחוק, אחריו ראש הניעו ואמרו: ראו נא את זה, אוי לו ואוי לנפשו. ראו נא, איך ילוק בלשונו — הוא הומד את קוגילנו! . . . יפה־יפה אחת, פנויה, וברעתה להיות מינקת בכסלון, מנחמת בלחש, בינה לבין עצמה, ואומרת דברי שיר בקול בוכים:

פּוֹכְבֵי יֶשֶׁף פְּרָקִיעַ מְאִירִים.

בַּחֲרֻשָׁה הַזְמִיר יִפְצַח רִנָּה:

דוֹדִים מְתַעַלְסִים בְּשִׁמְחָה וּבְשִׁירִים

וְאֲנִי בְדָמֵי יָמֵי אֲשָׂא קִינָה! וכו'

הערל מסיר אונו משמוע תורה ובא בדברי הוללות והבלים להנשים. והיהודים מנענעים עליו בראשם, מתיאשים ממנו ואומרים: הערל — ערל הוא לעולם! הסוסים עצלים ובעל־העגלה דוחק והנוסעים יורדים לארץ בעל כרחם ושלא בטובתם. ולאחר שנתלבטו בדרך, הלך ודחה את העגלה במעלה ההר, וחזרו ועלו לתוכה, חזרו גם לדברי שיחתם. והדברים נתגלגלו מענין לענין במלי דשמיא ובמלי דעלמא. בהלכות משא ומתן ובחשבון ממונם של בעלי הכיס. אף מעשה רבי שמעלקי בא לפניהם ונמנו וגמרו, שטבעת־המופת, אותה נתן לו אליהו הנביא במתנה, ומיד התחילו כלם נאנחים ונאנקים, חומדים ומתאויים, וכל אחד בא במשאלותיו. פלוני אומר, אלולי טבעת זו הייתי שואל לך כך, ופלוני אומר לאו, אלא כך וכך! ולמשאלות בני ישראל אין שיעור. הכל ותרנים באותה שעה ומכזובים לצדקה הון רב ביד מלאה ופתוחה. כל אחד מראה לחברו עוז וידידות ומבטיח לו לעשות עמו חסד ולהעשירו עושר גדול. האחוה בין הקבציאלים מתגברת, היעודים הטובים לתמיד משעשעים נפשם, והם מהרהרים בלבם: אכן יש גואלים לנו, אוהבים נאמנים, ולא נעזבים אנו בארץ. כך היו מתלבטים ונוסעים כל היום, עד שהגיעו בערב לכסלון עיפים ויגעים.

יב.

והיא, כלומר כסלון, לא כך עשתה ללייזיר-יענקיל, בבואו מקבציאל, כשבא הוא וזוגתו ובנו מקבציאל לא חרדו אנשי כסלון לקראתם לקבל פניהם בשמחה, כמו שסבר הירשילי, לא היו מריבים עליהם ולא היו מזדרזים להזמין לאכסניא ולסעודה, שמא יקדמם אחר ברחמים, אלא בני אדם הולכים ועוברים להם ואין נותן דעתו עליהם. לכאורה היה הדבר הזה קשה להירשילי מאד, ותיכף לירידתו מעל העגלה עם הבילה אחת בידו עמד והציץ על אביו, תוהא ומתמיה, כאלו הוא שואל לו: אבא, מה זאת? אפשר טעות יש כאן, ולכל העם בשגנה? אבל לאחר שפחו עליו מאחוריו מחמר אחד ברבן עגלתו, ואביו אף הוא נדחף בחזק עד שנרתע למרחוק כמה פסיעות ונתקל בחזיר הגובר באשפה בצדי הרחוב, ולא די בזה, אלא שעוד יצא עליהם הקצף בנויפה וכולזול הורים, אבות ואמהות, עד עשרה דרי: למה הם עומדים כגולמים ומעכבים הדרך לעוברים ושבים — לאחר פגיעה זו ודברי טעם אלה מיד נתישבו להירשילי כל הקושיות והרכין ראשו, ונקלה כבודו וכבוד אביו בעיניו... בשעת ביאתו עמד לייזיר-יענקיל ברחוב ונמלך באשתו על הפציהם, אם ילך תיכף ומיד להראות את פני מכיריו או שמא מוטב לו להמתין עד למחר, וכיון שפגע בו מגול זה הסכימו לדעה אחת, שלא לשהות עוד בחוץ וללון לעת-עתה הלילה באכסניא זו של בעל-העגלות. כבר את הירשילי בהכנסת הכלים לתוך הבית ובשמירתם שם שמירה מעולה, והם בעצמם נשאר אצל העופות, מטפלים בהם ומשיאים את בעל-העגלה להכניס עגלתו לתוך החצר, והכלוב יהא עומד שם כמו שהוא על מקומו עד הבוקר.

לא אליכם, בני ישראל, יסורים ועננים, שסבל הירשילי באותו הלילה, רעב ועיף מטלטול הדרך הבקיע במחנה האורחים, המתגוששים בהמולה בבית האכסניא, ובא לקרן זוית ונפל שם על מטה שבורה ושמוטת רגלים, וכאן נמצאו דורשים לנפשו, שבאו לקבל פניו ולשמוח באורח הגון זה באהבה, הפשפשים הכסלונים, כידוע לכל, מחבבי אורחים הם, קופצים עליהם ומנפסים וממשמשים ומשמשים אותם ברצון, החיכוך הזה, שהיה הירשילי מתחכך בנדנדור גופו וידיו, לרמו, שאי אפשר בשימושם, לא הועיל כלום, הוא בשלו והם בשלהם — מתעסקים בו ומתרפקים עליו בנחת רוח, עד שנאנס להסטר מהם, ונחפו וברח על נפשו ונשתח על גבי הקרקע.

למחר השכימה אמו ויצאה לפקח על עסקיה בעיר, ואביו אף הוא לא שהה הרבה ויצא אחריה, ובשעת יציאתו הרגיש בכיסו שהוא נקוב, ועמד והוציא מתוכו צרור-כספו הקטן והפקידו ביד הירשילי, שנשאר בבית המלון יושב על הכלים, מה עשה הירשילי? עמד וברך בתרמיל אחד והוציא משם פת קיבר — חתיכה גדולה, ובצל וקישוא ירוק וגדול, ואכל לתאבון ככל פה, כאדם קם מתעניתו ומחליו ימים רבים, ולאחר סעודה מספקת זו השיאו יצרו לצאת החוצה ולראות בכסלון מה היא.

עולם חדש ראה הירשילי לפניו, הכל נראה לו שם כאלו נברא היום וחדש מקרוב בא, הוא עומד ותוהא, תולה עיניו למעלה ואינו יודע כמה יסתכל ראשונה, הגה לפניו ערב רב יהודים, הכל רצים והכל בהולים ומסוכסכים כמו בשעת הדליקה, יהודים ויהודיות, קטנים עם גדולים, כגת הים לרוב, הם מתגודדים ובאים בערבוניא, ומלבושיהם שונים ומשונים, מן בלואי סחכות ועד בגדי המודות, ובתוכם בנות ישראל במעטפות משי ובגדי רקמה ושוליהם מלוכלכים בטט חוצות, ואולולי דבורן כנגינה ובקול רם, ההולך מסוף הרחוב עד סופו, היה אומר, ודאי בנות דוכסין הן, — הגה עגלות וקרונות וכרכרות

משתקשקות ובאות מכל רוח, פוגעות זו בזו ומסתבכות, אלה באופניהן ואלה בדרכונתיהן, ונאצות ומהומות עד לב השמים! על הביבין ועל השופכין, שמקלחין ברשות הרבים, לא היה תמה כל כך, מפני שבסלון הרי עיר ישראל היא, אף בקביאל דברי חפץ הללו מצויים, וכך הדין נותן, שתהא הזוהמא נשפכת לשם, שלכך הרחובות עשויים. אלא על האבנים החדות, המושלות בכל מקום בחוצות, עליהן תמה תמה גדולה: אבני נגף אלו, להכשל בהן רבים, למה הן, אם בלאו הכי אפשר לפול בבורות ובמהמורות שם ולשבור יד ורגל! ושמה האבנים האלה אבני הרצפה הן? — דבר זה מניין לו, אם רחובות מרוצפין לא ראה ולא ידע מימיו, רק לאחר ימים, כשנתגלה לו הסוד למה אבני המקום הזה משמשות, לא היה עוד מתמיה — הואיל והדבר כך הוא ולשם רצפה הן, השתא אתי שפיר! אף על בתי-חומר השפלים ונגותיהם המדולדלים, הנוגעים זה בזה, לא היה תוהא, שהרי כך צריכים להיות, וצורתם היא כדרך בתי ישראל; אלא אותם בתי חומה, בעלי שתיים שלש קומות, העולות מביניהם — הם נראים לו משונים, ועליהם תמה ואמר: רבונו של עולם, היאך יהודי מטריח את עצמו ועולה למרום! ולא דיו בזה, אלא שהוא מוסר נפשו ומטפס ועולה למעלה בסולם רעוע ומעומד מכחוק! הרי קודם לעלייתו יש לו לצוות לביתו ולומר דווי, אם בעל נפש הוא... עיני הירשילי היו משוטטות בכל, לבו חושב ומהרהר ורגליו הולכות והולכות עד שננער לבסוף וראה, והנה הוא הרחיק ללכת, וכבר הגיעה השעה לחזור לבית מלוגו.

אבל היאך יחזור — והוא תועה ואינו יודע הדרך לבית מלוגו! ובשעת הרחק הוה התחיל הירשילי שואל את העוברים, איזו היא הדרך להאכסניא הקבציאלית, והיהודים, הרצים החופים ומכוהלים, מביטים בו בפנים נועמים, עוברים עליו ואינם משיבים אותו דבר, ויש מראים לו ביד ואומרים: בחור שא רגליך ולך הלאה הלאה, אחר השמאילה ולך עד שתגיע לרחוב צר, שם נטה לך על ימין, אחר תשמאיל ותלך ותבוא לסימטא, ושם שאל, בחור, ויגידוך, והירשילי שומע ואינו מבין, ואף על פי כן עשה את שלו והלך, תועה ברחובות ובמבואות, מרלג על נסרים, השטוחים שם על גבי הבצאות, ומתרפק על הגדרות, דומה, שנכנס לתוך קיבתה של כסלון ומעיה — מקומות אשפה וזבלים, שאדם מתעשש שם מפני ריחם, עבודה קשה העביד הירשילי את רגליו, הלך וכשל ונפל, ועמד והלך, עד שפגע לבסוף באיש אחר, בעל נפש יפה, שנתרצה לטפל בו בטובו הגדול.

— לך עמי — אמר הנפש היפה בפנים שוחקות, מסתכל בהירשילי מכף רגלו ועד ראשו — בוא ואלוה אותך עד מקומך, רואה אני, כי גר אתה בזה.

הירשילי הולך אחרי האיש ומברך אותו בדמע על רחמיו הרבים.

— לגמול חסד לגר מצוה היא — אמר הנפש היפה ופניו מצהילות — כאן, בכסלון, גר שאינו יודע להזהר הרי הוא מתחייב בנפשו, כיסו של אדם צריך שמירה מעולה במקומו, שומע אתה כנגד מה אני מדבר?

הירשילי חכם הוא וממשימש בכיסו, הנפש היפה מהלך עמו וביניהם שיחה נאה זו: "חתן אתה?" — "לאו!" משיב הירשילי ולבו טוב עליו — "לאו, אתה אומר, ולמה? עתה תראה, כי אצלנו תכנס בקרוב לחופה" — הירשילי שוחק מטוב לב, — "והן לא תאמין לי? עתה תראה היקרך דברי, לגלג, לגלג עלי, אין בכך כלום!... הנה נסר שטוח לפניך, לאט, לאט לך!... תן דעתך לכיסך!... הירשילי ממשימש בכיסו עוד הפעם, — "יש?" — "יש! אל יירא לך", — "בשנה דאישתקד היה מעשה זה בעצמו בכחור אחר כמותך, כל הדרך היה בודק וממשימש בכליו, בודק וממשימש, כסבור שצרוו כספו

אתו עמו, כלומר בכיסו. ומה היה בסופו? — לא! הנגבים הרמאים, תפח רוחם, הוציאו הצרור בחשאי מכיסו והניחו שם במקומו מק ומקק ונייר מחוק. אתה שומע? ... הטריח נא עצמך בכבודך והוציא אותו, את צרורך, והסתכל בו בעינא פקחא. אסור לאדם להיות עצל". — הירשילי אינו מתעצל, מוציא את צרורו מכיסו ומסתכל בו בעיניו. — "הנך רואה עתה! וכי לא כך אמרתי לך? ..."

אלו דברים היו דברי הנפש היפה האחרונים. עוד הוא מדבר חמף את הצרור מידי הירשילי וברח ונמלט מהרה.

הירשילי עמד נרעש ונפעם באותה שעה, כאדם שמכתלחלי באה לו פתאם, בהיסח הדעת. עיניו קמות ופיו פעור והוא נדהם ואינו יודע מה.

מתלא זו, שהבריות אומרים: "אורח בא לשעה והרבה ראה" — נתקימה בהירשילי. עוד ביום הראשון לבריאתו נגלתה כסלון לפניו בכל כבודה ומתנותיה: בסימטותיה ובמבואותיה ובאשפותיה ובכצאותיה ואנמי מימיה, בריחה ובמראה ובכל טעמיה וגם בנגביה וחשפניה — וגילוי כבודה זה היה לא לפי כחו. מזוהם ומלוכלך, בעיטוש וזיבתראפים כסלונות חור הירשילי לעת מנחת הערב להאכסניא, והנה צרה חדשה, אין שם לא אב ולא אם ולא חבילות ושאר כליהם! על אלה חשכו עיניו ועמד מבלבל ומזדעזע בכל אבריו, ופתאם קול באזניו, גוער בו ואומר:

— הבחור היפה הנה זה בא! בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליו?

והקול קול רייוא הפונדקית.

רייוא היא אשה באה בשנים, גוצא וכרסתנית ובעלת בשר. פניה מחוטטין ומוזעים תמיד, סנטרה נראה כפול מרוב שמנוניותו ושערות זרועות לה על פני השפה העליונה. פריץ נבעה בשיניה וכשהיא מדברת ראש לשונה נשקף בערו. ראשו האחד של סינורה מופשל כלפי מעלה ונעוץ באזור על מתניה, ושתי קצות המטפחת בראשה מתבררות לאחוריה כנגפים, וכף הקדרה בכפה תמיד — סימן הוא לה, שהיא מצויה אצל התנור תדיר. היא מדברת בנשימה אחת בנערה ובנהימה מקרב לבה, כאלו היא מתרעמת, לא שהיא רגזנית וקנטרנית, חם ושלום! טובת לב היא, אלא כך דבורה מטבע ברייתה, שנשתלם עוד ביותר על ידי עסקיה עם בעליה העגלות תמיד. ומרגלא בפומה לומר בכל שיחותיה עם הבריות: "השמעתם?! בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליו?" ודבריה אלה נאמרים בניגון ובענימה. אף מדה זו יש לה, בשעת הרבור היא כופסת ראשה הצדה, ומעברת ראש חוטמה על ביתידי של חלוקה ומקנחתו לאורך כל הזרוע.

— בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליו? — פתחה רייוא בפסוק השגור על

לשונה, גוערת בהירשילי בנויפה ונהימה, ומעברת בשעת מעשה את חוטמה, העברה יפה כדבעי, על פני כל ביתידיה — היאך הרשה בחור לעצמו והלך ואבד לו פתאום! ראו נא אותה, את הבהור היפה הזה, הלך לו וכלה ואבד!

הירשילי עומד שותק ומחריש, כובש פניו בקרקע ודמעה על לחיו.

— הנה עומד לו ושותק, זה הבחור היפה! אביו ואמו פרחו נשמתם, והוא אינו

חושש, עומד לו כגולם ושותק!

ווי, ווי! צעק הירשילי ונעה בככי, כסבור שאביו ואמו אינם עוד בעולם, והוא יתום.

— אל נא תבכה, מה שהיה היה! — מנחמת רייוא את היתום הנעוג הזה —

דמעות אינן מועילות ואין להשיב מה שעבר, ולהבא אל יוסיף עוד, בחור, לעשות כמעשה הזה, האב והאם נדו גם נעו לבקשו, ומרוב עצבונם פרחו נשמתם . . .

אי-איראי! בוכה הירשילי בלב נשבר, הוא מבקש לדבר ודמעותיו חונקות אותו כעצם בגרונו, ובקושי הוא מוציא מפיו מלין מקושעות וקורא הוי הוי, כמתאבל על מת. — אוי ואבוי לי! — צווחת רייוא וסופקת כפיה — הוא סובר, שהדבור „פרחה נשמתם” הוא פשוטו כמשמעו — פרחה נשמתם ומתו! אך לשון בני אדם היא, שומה שבעולם. . . אבא ואמא היו יכולים באמת למות מיתה הטובה מרוב צער. עתה מחה דמעה מעל פניך ואל תבכה להם, עוד מעט ויבואו. עוד בחצות היום נטלו כאן את כליהם והלכו להם לאכסניא אחרת. כלום אני יורעת להיכן הלכו? אמך מכרה את העופות ואת הביצים. גם אני לקחתי מאתה. — המתן נא, המתן מעט ואתן לך מביצי אמך. אוי לי, כל היום לא אכל! הנה הקיתון שם לנשילת ידים, לך נא, בחור, ורחץ ידיך ושב אל השולחן.

הירשילי יצא מאבל לשמחה, והלך וישב אל השולחן לסעוד את לבו. ורייוא הגישה לו מעשה מרחשת מביצים טרופות בחמאה ופתחה פיה בנערה כדרכה ואמרה: — בלא בוש, בחור! אכול ויישב לך. הנשמע דבר הזה? להתענות כל היום! ועד שהירשילי במסכו נחפזו ובאו אביו ואמו — והנה רעש וצעקה, שמחה ורונו, רכות ותוכחת מוסר כאחת.

— ברוך הוא וברוך שמו! — קראה האם בנשיאת כפים, ועינה אל בנה, לבה שמח ופניה נועמים — יודע אתה, הירשילי, מה ראוי לעשות לך על המעשה הזה?! — היתכן, היתכן! — הרעים האב בועם אפו — היתכן לעשות מעשה זה. . . ראוי אתה. . . לקרוע אותך כדג הרי ראוי אתה!

— ראו נא איך הם צועקים! — עמדה רייוא ללמד זכות על הירשילי בקול נהימה ובהעברת החוטם לאורך כל זרועה, על פי דרכה — זה האב וזו האם שניהם יפים הם! איך עוברים ילד לנפשו, מפקירים אותו וחולכים להם! . . . הוא עוד צועק, האב היפה! השמעתם? בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליו? הילד — ילד, ככל הילדים. וכי לא כך הוא? בושו והכלמו, אומרת אני לכם, בושו ודומו!

— אוי, כמה אתה מזוהם ובגדיך צואים! — נתנה האם בקולה על הירשילי

וספקה עליו כפיה — כל טיגופת כסלון הרי עליך היא!

— בבקשה מכם, מה אתם אומרים עליה? — אמרה רייוא במנוד ראש — מטרוניתא זו קפוטת בנה לא ישרה בעיניה והבט לזוהמא לא תוכל! מלבושו כמלבושי כל אנשי מקומנו. . . והיכן כתוב בתורה, שהיהודי חייב ללבוש בגדים מגוהצין דוקא? גם טיגופת כסלון לא ישרה בעיני המטרוניתא הזו. אנחנו ואבותינו הן כסלון עלינו, כמות שהיא, וכלנו חיים וקיימים בה, ברוך השם, בלא בוש וכלימה. . . הילד עיף ויגע, לא אכל כל היום, והיא. . . מה לה ולו? בוש והכלמי, ואל תצערי אותו עוד!

דברי רייוא הועילו לישיבך חמה, ומאותה שעה אהב הירשילי את רייוא בלבנו.

(עוד יבוא).

האמונות והדעות לפי הקבלה.

מאת א. לוליא מ"צ בק"ק פאדובה.

La Kabbale ou la philosophie religieuse des Israélites החכם פראנק קרא, כידוע, את ספרו על הקבלה בשם: שיישיג עליו.

ובאמת החכם הנעלה הזה מורה בחבורו, שהקבלה היא חכמה נכריה (דף ה' ונ"ד), אשר יסודותיה אמנם נודלו ונתרבו בהגיון הפשי אצל היהודים, אך לא לוקחו מראשיתם כי אם מדעות החכם הפרסי צורואסטרו בזמן הגלות של בבל (דף רל"ח). וגם מראה הוא כמה פעמים ההתנגדות הגמורה אשר בינה ובין הוראות תורתנו (דף קכ"א, קכ"ג, קכ"ט), ומעיר, שאם עם כל זה דורשיה מראים את עצמם בכל עת, כאלו על התורה הם סומכים, אין זה כי אם מפני שבזרון או בשגגה עלה בידם להכניס בתורה, בפירושים היותר בדויים וזרים, כל מה שעלה בלכם (שם).

ומעתה ברור הוא, שבאמרו כן הוא מסלק לגמרי מן הקבלה כל סמך, בין של התורה שבכתב, בין של התורה שבע"פ, ואם כן יש היטב לשאול, מה הוא שנשאר לו עוד כדי שיצדק בקראו אותה פילוסופיאה של דת היהודים? הקבלה היתה ועודנה היום במציאות, ולא היה אפשר לשתוק עליה, אבל איך היה אפשר לו להזכירה בהחלט כהפילוסופיאה של דתנו בכלל, כאילו היא פילוסופיאה, וכאילו אין לנו עוד בפילוסופיאה שיטה אחרת חוץ ממנה. הכי אמנם הפילוסופיאה של רס"ג, רמב"ם, רלב"ג, ובכלל, של כל אלה שהניחו אחריהם שם בספרותנו כאנשי הפילוסופיאה, איננה פילוסופיאה? או איננה פילוסופיאה של הדת?

בודאי כל זה דבר קשה הוא, ויש די בכל זה להבין, למה שני אנשים בערך של שד"ל וריינאך לא נמנעו מלגלות בדברים ברורים את דעתם נגד זרות שם כזה, הנראה כל כך רחוק מן האמת ורק מוכשר לחזק דעות, אשר אין בימינו אפילו אחד בלבד מאנשי המחקר שיסכים במ.

אין איש מכחיש שנמצאות גם בקבלה מחשבות טובות ורמות, ודבר טוב עשה המחבר הוה בהוציאו אותן לאור עולם, אלא שבטרם נקרא אותה פילוסופיאה, ופילוסופיאה של דתנו, צריכים אנו גם כן לראות בדרך כלל, אם תסכים עם תורתנו ועם החכמה וההשכלה או לא. וגם המחבר הזה, אע"פ שהרחיב בכל הטוב שמצא, אינו מסתיר מפני זה שיש בה גם כמה וכמה דברים אשר הם בהפך, מתנגדים גם לתורה גם לחכמה ולשכל הישר, וברור הוא שאין לחרוץ משפט על שיטה מה היא, אם טובה היא או רעה, כי אם בהשגחה על כולה בכלל.

כבר זכרנו דעות המחבר הוה, במה שנוגע אל המקור הנכרי של הקבלה והתנגדותה אל התורה, והדעות האלה הן מקובלות וקבועות כבר אצל כל חכמי המחקר שבימינו, אלא שיש גם ענין אחר, אשר הוא מסכים בו עם כולם, והוא, שגם הוא, בהכירו את כל התולדות הרעות אשר יצאו ממנה, ובפרשו את כל המכובות אשר הסבה (דף רע"ה), מוכיר אותן כתולדות הבאות ממנה בדרך ישרה בלי אמצעות סבות אחרות, עד שא"א שלא לתלות אותן בה ובעצמה, כמו שגם באמת עושים הכל.

ואיני יודע אם טועה אני, אלא שמספור אחר הנמצא בתלמוד נ"ל שיש ללמוד, שאותה התכונה הנוראה אשר הראתה אח"כ היתה כבר בה אז, אע"פ שבימים ההם אין לדבר על הקבלה ממש, כי אם רק אולי על ראשית התחלותיה.

הספור הזה שמספר לנו התלמוד באופן דבורו המליציי הוא, שד' נכנסו לפרדס, והמשמע לדעת הרוב הוא, שהעמיקו בנסתרות כאלה, ורק אחד מהם ניצל, ומהאחרים אחד מת, השני נפגע והשלישי קצין בנטיעות, ר"ל, שעבר על כל המצוות ויצא לתרבות רעה (חגיגה י"ד ב'). ויש לדייק שארבעה אלו היו כולם מגדולי חכמינו, ואע"פ כ' מהם כשלו ונפלו ברעה, ורק אחד מהם ניצל. נ"ל שגם בספור הזה אין כדי לחזק לב שום איש להמשיך אחריה. מ"מ נראה, שיש ללמוד מן הספור הוה, שקצת התחלות ממה שנקרא אח"כ קבלה היו כבר מצויות אז, אלא שנראה ברור מן התלמוד שאף אם נמצאו אז, לא נמצאו כי אם כדבר של הגדה וכעיון הפשי, בלי שום חיוב לשום אדם לא ללמוד אותן ולא ללמד (ע' חגיגה י"ג א'). וזו ראייה ברורה שלא היה שום אדם שיחשוב אותן כחלק מן התורה שבכתב או מן התורה שבע"פ, וכמו שמעיר החכם שמינישניידער (Ersch und Gruber, jüd. Litteratur, דף ת"ב), השם עצמו של "קבלה" אשר המציאו האחרונים לדעות האלה, למען יחשבו אותן כדבר קבלה מסיני או מקודם לכן, לא חודש כי אם במאה XII למנין הנהוג, בארץ איטליאה או בפרובינצא.

את כל זה ראיתי נחויץ להעיר, כי לדעתי, תורתנו הקדושה עם אמתות פירושיה, לפי הפשט והשכל, היתה ותהיה לעולם תפארתנו ומעוזנו, ואין לנו רשות להתרחק ממנה, אלא חייבים אנו לשום כל מנגמתנו להבין אותה על בוריה ולהשתדל שאורה ילך ויפיע לעולם ביותר, ולהרחיק אם כן ממנה כל מה שיכול להחשיכה, גם אם יהיה בכוונה היותר טובה.

I.

היות העולם על פי הקבלה.

לפי הקבלה לא היה בראשונה כי אם מצוי אחד בלי סוף וגבול, וקראו אותו המקובלים **אין סוף**, והמצוי הוה הוא אצלם פשוט בתכלית הפשימות ומשולל מכל תואר בין רוחני בין גשמי¹⁾, אשר מחמת זה קראו אותו גם כן **אין**, אמנם כפי הנראה רק במובן, שאינו שום דבר ממה שאנו יכולים לדמות לנו, ומעולה הוא מכל מחשבותינו. המצוי הוה היה בתחלה הוא לברו והיה ממלא את כל המקום, אלא שבזמן מן הזמנים עלה ברצונו להמציא הויות אחרות, כדי להיטיב להן, ואז צמצם את עצמו בתחלה

¹⁾ "ובו (באין סוף) אין אנו יכולים לדבר ולא לצייר ולא לחיוב לא דין ולא רחמים, לא רוגז ולא כעס, ולא שנוי ולא גבול ולא שום טרה" (פרדס רמונים שער ד' פרק ד').

מן הצדדים והניח באמצע ריוח עצום פניו להיות להן למושב, ואחרי הצמצום הזה התחילו השפעותיו והשפעות השפעותיו עד שהיה ונשלם כל העולם.

כל הנמצא מתחלק לפי זה לשתי חלוקות גדולות. האחת הוא האין סוף, אשר הוא המשפיע או המאציל הראשון, והשנית כוללת כל הנאצלים (שערי קדושה חלק ג' שער א'). וגם בין היותר נעלה שבנאצלים ובין המאציל יש מרחק ופירוד רב².

בהיות האין סוף בתכלית הפשימות, לא היה אפשר שינאצל ממנו כי אם נאצל אשר הוא גם כן כמוהו בתכלית הפשימות, אלא שמן הנאצל הראשון נאצל אח"כ, בהצטרפות הא"ם, נאצל שני, וזוה השני נאצל אח"כ, בהצטרפות הא"ם והנאצל הקודם, נאצל שלישי, וכן בזה הדרך יצאו זה אחר זה בשלשלת גדולה מאד, ולעולם בהצטרפות כל הקודמים, הנאצלים כולם; ואם כן, בהיות שכל נאצל כל מה שמתרחק ממקורו הראשון רבו כמו כן התחלותיו, היה מן ההכרח, לפי ראות עיני המקובלים, שגם פשימותו ורוחניותו היו בזה הולכות ומתמעטות, עד שבסוף נתעבו ונתנשמו הנאצלים. והו להם הפירוש איך נתהווה החומר (שומר אמונים וזכוח א' סי' מ"ט).

הנאצל הראשון היה כתר אדם קדמון והוא שוה בכל לא"ם, ואין הפרש ביניהם, רק שהא"ם הוא העילה, והכתר הוא העלול, על כן קראו גם את הכתר הזה אין.

הכתר אם כן הוא ראש לכל הסדר הגדול של הנאצלים אשר מהם נכלל כל העולם, ואלו הנאצלים שבים ונחלקים גם הם לה' חלוקות גדולות הנקראות בשמן: (א) אדם קדמון; (ב) עולם האצילות; (ג) ע' הבריאה; (ד) ע' היצירה; (ה) ע' העשייה. אלא שבענין הא"ק אומרים המקובלים, שהוא יותר נעלם ונסתר מהיותנו יכולים לדבר עליו, ולכן אומרים בנהוג, שהעולמות הם ד', והם הנרשמים יחד בראשי תיבותיהם בסמן אבי"ע.

עולם האצילות כולל כולו יי' ההיות הנודעות בשם ספירות, ושמותיהן כפי הסדר אשר נולדו אחת מחברתה הן: כתר, חכמה, בינה, חסד, גדולה, תפארת, נצח, הוד, יסוד, מלכות.

הספירות הן בדיוק עשר לא פחות ולא יותר, והמקובלים מזהירים הרבה, שלא לטעות ולהוסיף או לגרוע במספרם. ואע"פ שלפי שיטתם, יש כמו כן יי' ספירות בכל אחד ואחד מן העולמות, ושמרדגתן משונה בהם בבחינות הפשימות והשלמות לפי העולם אשר הן בו. — הם אומרים, שיתכן בכל זאת לומר שהן עשר ולא יותר, מאחר שבבחינת המהות אינן שונות.

גם כל ספירה וספירה כלולה בעשר, כי יש בכל אחת כמו התחלה לכל שאר הספירות, וכל אחד ואחד מן החלקים הללו שב ומתחלק לעשרה, וזוה עד לאין תכלית, אלא שמ"מ הספירות משונות הן כל אחת מחברתה, ומה שיש בו אין בו ומה שתפעל זו לא תפעל זו (ש"א זכוח א' סי' מ"ה).

גם נושאים ונותנים המקובלים הרבה ומחולקים הם בדעותיהם על אופן תחנותם של הספירות אלו לעומת אלו, כי יש מהן, לפי מה שהם מדמים, שעומדות למעלה, ויש למטה, יש מצד ימין, ויש מצד שמאל, ויש בתווך, ומלכד זה מדמים הם אצלן מספר עצום של ציגורות, אשר קצתם מחברים ספירה אל ספירה אחרת, וקצתם חלק

² אחר שיתעלה ונכדל המאציל מנאצלו תכלית ההבדל ונתרחק תכלית הרוחק (פיר שי"ג פ"א). — אבל יתעלה המאציל מוגדול שבנאצלים עליו רב" (שומר אמונים וזכוח א' סי' מ"ט).

מהספירה עם חלק אחר ממנה. הרמ"ק (פ"ר שער ז' פ' ה') היה דואג שלא היה בידו ספר מקובל אחד אשר היה מונה ס' רבוא מאלה הצינורות.

גם יש להבחין בספירות בחינת הסוג, שהרי יש מהן שהן זכר ויש שהן נקבה ויש שהן זכר ונקבה ביחד, וכן עוד מיחדים המקובלים לכל ספירה וספירה גוון מיוחד לה, כמו התכלת לחכמה, הירוק לבינה וכו'; אלא שמ"מ, אע"פ שמרכיבים הם ומרקדים מאד בכל אלו ההבדלות והציורים, רחוקים הם בדעתם לחשוב שבזה הם מגשימים או מטילים רבוי בא"ס ובספירות, אלא הם חוזרים ואומרים תמיד שח"ו לחשוב כזה.

עשר הספירות האלה מתחלקות גם כן בכמה אופנים לאגודות, והאגודה היותר נעלה היא של ג' הראשונות המכוונות אל הדעת היודע והיודע (פ"ר שער י"ח פ' ט"ו). שלש הספירות האלה כוללות את הכל, ושלשתן יחד רק אחת הן. השבע האחרות נקראות גם כן ספירות הכנין, מאחר שהן המשרתות להנהגת העולם, ואין צורך לשוב ולומר, שמ"מ נשאר אצלם תמיד, שכל י' הספירות, והא"ס עמהן, כלם יחד אחרות שלמה המה (ע' אור נערב חלק ו' פרק א').

כבר ראינו שהאין סוף לכדו הוא נצחי, בעת אשר הספירות וכל הנמשך אחריהן נולדו בזמן³, וגם עתה אינן מתקיימות כי אם מכח השפע שמשפיע עליהן הא"ס, שאילו הא"ס היה מסלק מהן אורו אפילו רגע, אז יהיה הכל כלה ואובד, ר"ל שאז ישוב הכל אל תוך הא"ס אשר ממנו יצאו (פ"ר ש' ח' פ' י"ג); „מה שהוא א"ס — אומר בעל שומר אמונים — אינו יכול להיות ספירות" (וכוה א' ס' י"ב), ובעת שהא"ס משולל מכל תואר שנוי וגבול, כל זה נמצא בספירות (פ"ר שער ד' פ' ט').

הספירות האלה, כמו שכבר ראינו, הן החוליות הראשונות בשלשלת הגדולה של כל הנמצאים, אלא שערכן וחשיבותן גדולים עד להפליא מטעם אחר, והוא כי יחד עם זה הן שכלים וכחות⁴, כי בהיות שהא"ס אינו מתפעל ונעלה הוא ביותר מהיותו בחבור מיד ליד עם העולמות התחתונים, כל פעולתו והשגחתו כאלו מתנהגת ע"י הספירות, אשר הן בזה ככחות אמצעיים בין הא"ס אשר, כפי מה שהם אומרים, אינו מתפעל ועולמות התחתונים⁵. הראיה היותר ניכרת שהמקובלים מביאים על מציאות הספירות היא לשון הפסוק: ויעל ה', וירח ה', וירד ה' וכו', שהרי הם מפרשים להם הלשונות האלה כמשמען, ואומרים מאחר כן, שברור הוא שהלשונות האלה אינן מתיחסות אל הא"ס, אשר הוא

³ „בין ספירות אדם קדמון, בין ספירות ע' האצילות, כולן הן מחדשות תחדשו ממנו (מהא"ס) בחדוש גבור" (שומר אמו וכו' א' ס' י"ז). — „מאחר שהמאציל נבדל מנמצאיו בכמה ענינים, ראשונה שהנמצאים נופלים תחת הזמן, והוא אינו נופל תחת הזמן וכו' (פ"ר ש"ג פ"א).

⁴ „כי חו"ד ספירות של ע' האצילות ועולמות כריאה יצירה ועשייה הם שכלים פשוטים בעלי חכמה ובינה יתרה, והם משכילים תמיד בכוראם ושוקדים תמיד על השק עבודתם שהיא עבודה שכלית לא גשמית" (שומר אמונים וכו' ב' ס' ע"ט).

⁵ מציאות הספירות היא היסוד אשר עליו נוסדה כל הקבלה, עד שאם תפלגה הן תפול ענתהן כל הקבלה, ובכ"ז נבוכו בהן מאד המקובלים. לדעת קצת, הן „עצמות", ר"ל מעצמותיו של א"ס, ולדעת אחרים אינן מעצמותו, אלא הן רק כלים או מדות, והרמ"ק (פ"ר שער ד' פ' א'—ד') אומר, שח"ו לחשוב לא כזה ולא כזה, שהרי לדעת הראשונה היינו כמילים רבוי בא"ס, וח"ו לומר כן, ולדעת האחרונה ישאר הא"ס בלי שום מדה וכלי, ויהיה אם כן כאלו אינו, והעולם יהיה נמסר לגמרי ביד הספירות, ומאחר שא"א לחשוב בהחלט לא כזה ולא כזה, הוא חשב לתקן את הכל באמרו שהספירות הן עצמות וכלים ביחד, ור"ל שיש בהן נשמה וגוף, והנשמה היא עצמות, והגוף הוא הכלי, הוא חשב כזה לתקן, והרואה יראה, אם תקן באמת או אם הוסיף בתחירות.

כולו רוחני, אלא מתיחסות הן אל הספירות, אשר להן יתכנו היטב, בהיות להן, כמו שכבר ראינו, צד מוגבל (פ"ר ש"א פ"ח).

בכל אופן שתתאגדה הספירות, כל פעולתן מתאחדת לבסוף באחרונה מהן שהיא המלכות, ורק על ידה היא מנעת לארץ. הספירה הזאת האחרונה, אשר היא העשירית בין הנאצלים, נקראת גם כן שבינה או אלהי ישראל.

כל הספירות ובתוכן גם זאת, הנקראת אלהי ישראל, אם ימצא איש שיהיה ראוי לכך, יכולות להתגשם בו, או כמו שאומרים המקובלים, יכול האיש ההוא להעשות מרכבה להן, כמו אברהם שנעשה מרכבה לספירה הנקראה חסד, יצחק שנעשה מרכבה לס' גבורה, וכאלה עוד; וכל איש שנעשה מרכבה לספירה אחת קונה את כחה ויכול גם הוא לעשות נסים (פ"ר ש' כ"ב פ"ג). מ"מ נשאר לעולם אצל המקובלים, שהא"ס והספירות יחרו הם כולם אחר ביחוד נמור.

אחר עולם האצילות בא, כאשר אמרנו, ע' הבריאה, אשר בו נכסא המתחלק ל'י מדרגות, ונקרא כן, מפני שאינו כולל אלא י' הספירות, אשר, בהיותן כאן במדרגה פחותה ממדרגת י' הספירות של ע' האצילות, הן בנושאות אותן וכסא להן (פ"ר ש' מ"ז פ"ג). אחר זה בא עולם היצירה. הנקרא גם כן ע' המלאכים או על שם השר שלהם מטטרון, והוא כולל י' מדרגות של מלאכי השרת וכנגדן י' מדרגות של מלאכי חבלה, וראשן של אלו הוא סמאל. כל מדרגה ומדרגה, בין של מלאכי השרת בין של מלאכי החבלה, כוללת כמה וכמה כתות, וכל כת וכת כמה אלפים ורבבות של מלאכי השרת או החבלה.

העולם האחרון הוא ע' העשיה, הכולל י' גלגלים, כמו שהיו חושבים מציאותם הקדמונים, והארץ. העולם הזה האחרון, בהיותו גרוע מכולם, מצויר כעומד באמצע, והעולמות האחרים מקיפים אותו בצורת עגולים רחבים גדולים עד מאד, ואשר לכולם מרכז אחד. כל עולם הנעלה ביותר רחוק ממנו ביותר, ולמעלה מכולם נמצא הא"ס המקיף את כל העולמות, אשר כולם ממנו יצאו (פ"ר ש"ז פ"ג).

בעולם עצמו של העשיה החלק היותר גרוע הוא הארץ, אשר היא לכן לפי דעתם באמצעותו ומאחר כן — באמצע כל העולם. בתוך הארץ הזאת אשר אנו יושבים עליה יש עוד ד' ארצות אחרות המקיפות זו את זו בריחוק גדול ביניהם ולכל אחת מארצות האלה יש רקיע הסובב אותה ובהן נענשים החוטאים, אלא שמלבד זה יושבים שמה גם כן אנשים אחרים, וצורתם של אלו אינה כצורה שלנו. מאחר שאינם כמונו מורע אדם הראשון (וזהו ויקרא ו' א'). ברור הוא שגם מדת הארץ הזאת אשר אנו יושבים עליה תגדל לפי זה במאד מאד, והרמ"ק מלעיג על התוכנים הפתאים אשר חשבו למוד אותה ומחסרון ידיעתם בשבע הארצות האלה נתנו לה שיעור כל כך קטן כמו שעשו (פ"ר ש"ב פ"ז).

יסוד פילוסופי גדול יוצא מכל מקום ממה שנתבאר, אלא שאינו עומד לבד, וגם הוא בעצמו אינו מסכים כלל עם תורתנו, שהרי לפי המקובלים הכל בעולם נקשר ומחובר יחד, ומאדם קדמון עד היותר פחות שבנמצאים כולם משתלשלים במדרגה זה אחר זה, באופן שמכל עליון נאצל תחתון ומהתחתון הזה יותר תחתון ממנו עד התחתון האחרון אשר הוא במרכז הארץ, והם חושבים שלעולם נשאר בכל העליון שורש כל התחתונים ממנו, וגם בא"ס אע"פ שאומרים עליו שהוא בתכלית הפשיטות, מ"מ אומרים הם גם כן, שכבר בו נמצאים בראשית היותם כל הנאצלים והוא יודע ומכיר את הכל רק בהשקפת

עצמו (פ"ר ש' א' פ' י"ג)⁶, ממנו התחילו ההשפעות ויצאו אח"כ השפעות השפעותיו, אבל השורש הראשון נשאר לעולם בו, והוא מקושר עם הכל, והכל נולד ממנו, והכל עמו רק הויה אחת?⁷

כל הנמצא אם כן הוא בצורת הויה אחת גדולה עד אין חקר, וכלה נערכת ומסודרת ומלאה חיות, אלא שלקיום ההויה הזאת על נכון צריכה פעולה תמידית, והחלק המיוחד בזה לאדם הוא חלק גדול ונסלא כאשר נראה במאמר שאחר זה.

II.

קיום העולם והנהגתו לפי הקבלה.

כבר ראינו שלפי הקבלה אין הכרל עצמי בין הרוחני והחומרי, כי החומר אינו אלא תולדת הרוחני, אשר הולך ומתעבה מעט מעט עד שנהיה נשם. "הכל — אומר הקורדובירו — השתלשלות לבוא אל הנשמות" (פ"ר ש' י"ז פ"א). בספירות — הנשם הוא בין היש והאין, בעולם הבריאה הוא נגלה יותר, בע' היצירה עוד יותר, ובע' העשיה הוא נשם ממש (שם פ"ט).

י' הספירות אם כן הן "המדרגות הראשונות לבוא אל התכלית הזו, ומלבד השמות שזכרנו יש להן עוד כמה שמות, וגם י' שמות הקודש וכנוייהם הם רק שמות לספירות (ע' בפ"ר כל שער כ"ג)⁸."

הא"ס, בהפך, מאחר שאין לו שום תואר, אין לו ואי אפשר שיהיה לו שום שם (פ"ר ש"ג פ"א), ואפילו אחד אין לומו בן, שהוא לפני האחד (ש"א וכוח ב' סי' ל"ה), ואינו נזכר ולא היה לו אפשר להזכר במקרא. מ"ט הוא המקור לכל הנמצאים אשר מהם נכלל העולם, וכל נמצא צריך שיאיר וישפיע עליו בתמידות המאציל אשר נמצא ממנו, ולולי כן מיד יכלה, לכן גם מא"ס צריך שתצא הארה תמידית העוברת מנמצא אל נמצא על כל הנמצאים, ובוה העולם מתקיים (פ"ר ש' ו' פ"ח).

מלבד האור הזה, היווד מלמעלה למטה, יש אור החזור או המתהפך, ר"ל אור שעולה ממטה למעלה, מפני שכל מצוי עליון צריך גם לתחתון, חוץ מהא"ס שאינו צריך לנמצא הראשון שהוא הכתר, בהיותו מחויב המציאות בעצמו ואין לו צורך לאחרים (שם). ויש עוד מצד אחר פעולה שעולה ממטה למעלה, וזוהי התלויה בעיקר הגדול הנמצא בקבלה, שאין שפע יורד מלמעלה אא"כ תקדים לה התעוררות מלמטה, או כמו שאומרים — התעוררות תחתון.

השפע הזה שיוורד מלמעלה הוא השפע שמשפיעות הספירות, וכדי שההשפעות

⁶ "כי הוא (הא"ס) דפוס לכל הנמצאים כולם, והם בו במציאות דק ונבחר שבעולם" (פ"ר ש"ח פרק י"ג).

⁷ "דעה כלא ביה מתדבק, והוא מתדבק בכלא, הוא הוא כלא" (אדרא וטא בתחלתה). — "כי הא"ס הנקרא הוא והנמצאים הכלולים בשמו, שהיא הויה אחת, הכל אחד, כי היתה השלכת גווה בנחלת" (שערי קדושה ח"ג ש"א).

⁸ הרמ"ק בפרשו מאמר אחד של הזוהר, אשר שמה נזכר הקב"ה, מעויו, שזה הקב"ה הנזכר שם, אינו כנהוג, הספירה תפארת, אלא הוא הספירה מלכות, מאחר שגם זאת נקראת פעמים הרבה הקב"ה. (פ"ר ש"ח פ' י"ט).

האלה תהיינה תמידיות ומספיקות, צריך שהספירות תמצאנה בסדרן ותתיחדנה, ובייחודים האלה יש להכריז ג' מינים (פ"ר ש"ח פ' י"ג). המין הראשון הוא של הייחודים הנצרכים רק לקיום העולם כמו שהוא. המין השני הוא של הייחודים הצריכים למלאות בקשת המתפללים לפי צורך השעה, ובאלה יש כמה וכמה שנויים ודיוקים לפי שנוי המבוקש, ויש ייחודים יותר משובחים, שקראו אותם "זיווגים", כאילו הם בין זכר ונקבה ממש, והזיווגים האלה אינם כי אם בין חכמה לבינה ובין תפארת למלכות (פ"ר ש' ח' פ' י"ז). לכל הייחודים והזיווגים האלה יש צורך להתעוררות תחתון, ור"ל בזה למעשה בני האדם (שם ש"ח פ"כ; ש' ל"ז פ"ו), שכן כלל קבוע הוא אצל המקובלים, שכל מעשה שיעשה האדם עושה רושם למעלה, וכשהוא מקיים המצוות הוא מתקן בזה ומיחד הספירות, וכן בהפך, כשהוא עובר עבירה הוא גורם בהם פגמים ופירוים, או, כמו שהם אומרים, הוא קוצץ בנשיות, ומאחר שמהפגמים והפירוים האלה ירע לא לאדם בלבד, אלא גם לספירות עצמן, כי כל מה שתמעט הארתם למטה, תמעט גם כן ההארה שמקבלות מלמעלה, — לכן החליטו המקובלים, שהעבודה היא צורך גבוה (ש"א ו' ב' ס' ע"ה), ר"ל שהעליונים הם הנצרכים לעבודתנו, ולהם אנחנו מטיבים בה.

ואע"פ שאמרנו, שהספירות כפי מה שתתעוררנה מלמטה כך תהיה פעולתן, מ"מ פעולתן זו אינה בכל זמן מיד ליד, אלא כמו שהן עצמן כלים בידי א"ם, כך כלים ביד ה'הן, ור"ל, שעל ידי ייחודיהן או פירויהן מתעוררים כל המון צבאות לאין תכלית של מלאכי השרת ומלאכי החבלה, שכלול מהם ע' היצירה (פ"ר ש' י"ח פ"ז; ש' כ"ד פ' ט"ו). ואלה מלאכי החבלה יורדים גם כן לפעמים על הארץ, בצורת אדם או בצורת בהמה, בפרט בצורת הכלבים, גם יש ביניהם שנלחמים לפעמים יחדו בשמים, וזו היא סבת הויקום והוועות (פ"ר ש' כ"ז פ"ח).

הכל, כמו שראינו, תלוי בייחודי הספירות או פירויהן, ומאחר שהייחודים והפירוים האלה נמשכים כולם מפעולת האדם, יוצא מזה, שהכל תלוי באדם, והאדם נעשה, לפי מה שאומרים המקובלים, באופן היותר נכון ומוכשר לפעול בעליונים, שכן גם בהרכבת גופו הוא כולל את הכל, העליונים והתחתונים, כי מחובר הוא מר' יסודות: אש, רוח, מים ועפר, אשר הם שורש להיות כל הנמצאים כולם, העליונים והתחתונים, כמו שמעיד גם הזוהר בדבריו: אש, רוח, מים ועפר אילן היגון קדמאי ושרשין דלעילא, ותתאין ועילאין עליהו קיימין (זוהר שמות כ"ד א'). ומלבד זה יש בו הנפש הרוחנית אשר גם בה יוכל להתקשר עם כל העולמות הרוחניים, ואחר כל זה יש לו עוד דמות צורתו אשר היא בכל אחד ואחד מאבריו בדיוק גדול כדמות צורת הכחות העליונים, ונמשך מזה, שכל אבר שהאדם יניע, תנועע ג"כ הצורה שלעומתו מלמעלה (פ"ר ש"ל פ"ח; שער כ"ה פ"ג). ומאחר כל זה כח האדם גדול ועצום מאד, וגם הכל אינו עומד ומקושר יחד כי אם מחמת כחו, ואמתת הדבר הזה הובררה גם כן ממעשה שהיה, שהרי, לפי מה שמספרים המקובלים, קודם העולם הזה כרא הא"ם עולם אחר, אלא שלא ברא בו צורת האדם, וממעם זה הכל נתפרד מיד ואבד, ספור המעשה הזה הם מוצאים אותו בדרך פירושיהם בפרשה: ואלה המלכים אשר מלכו בארם וגו'.

גם דרך אחר יש עוד להאדם לפעול בעליונים, והוא שמוש האותיות של לה"ק, ולהבין את זה צריך להקדים, שלפי המקובלים, לה"ק אינה כשאר כל הלשונות, שמצאו ונדלו והסכימו עליהן בני האדם, אלא היא המצאה אלהית שקדמה לבריאת העולם (פ"ר ש' כ"ב פ"א), ומשמע תיבותיה בתחלה לא היה כי אם משמע רוחני, ואח"כ,

ר"ל, אחרי אשר נבראו בני האדם, התיבות האלו ניתנו להם כמתנה והשתמשו בהן בדרך העברה בשמוש הנוכחי. כן, לדוגמא, מלת עין הוראתה בתהלה היתה אותו הכח הרוחני המתייחס אל העין, וכשנולדו בני האדם השתמשו בה בהוראת העין ממש. וכן גם צורת האותיות, אע"פ שנדוע כבר גם מן התלמוד שאינה הצורה העיקרית, אלא צורה שנתחדשה לנו בזמן בית שני, וכן גם צורת הנקודות והטעמים. אע"פ שידוע ומבורר הוא לכל, שאלו הם רק סימנים שנתחדשו לנו לצורך הקריאה בזמן מאוחר מאד, כולן לפי המקובלים קדמו לבריאת העולם, וצורתן אינה הסכמית, אלא היא בדיוק כמו שמחייב התיחסן וקישורן אל כחות הרוחניים, אשר הם בספירות (פ"ר ש' כ"ז פ"א).

מהיחס וההתחברות הזאת בא בהכרח לפי הקבלה, שאם יניע איש האותיות או הסימנים האלה, יתנועעו מיד גם הכחות העליונים המתייחסים אליהם (ש"פ"ב), ואם יבטא איש תיבה של ב' אותיות או יותר, כמו, לדוגמא, בראשית, או יתנועע מלאך אשר תחת ידו כל כך כחות כמו שיש אותיות בתיבה, וכל אחד מהכחות האלה יש לו עוד תחת ידו כמה כחות אחרים.

כל תיבה שבתנ"ך היא אם כן שם של מלאך, אלא שאפשר לצרף עוד האותיות בפנים שונים עד אין מספר ולהוציא בזה שמות מלאכים אחרים עד אין חקר. גם הקב"ה, כאשר ברא את העולם, ברא אותו על ידי השמוש הזה של האותיות. ואם היה איש יודע לעשות כל צירופי האותיות כראוי, היה יכול לברוא עולם חדש (פ"ר ש' כ"א פ' כ"א וכ"ב). אלא שהחכמה הזאת נשתכחה ברובה, ולא נשאר לנו עוד ממנה כי אם קצת, אשר הוא מספיק מכל מקום לעשות נסים ונפלאות הרבה. השמוש הזה של האותיות, ואולי עוד של צורות אחרות, לעשות בהן נסים, הוא מה שנקרא קבלה מעשית, והרמ"ק מורז לעסוק בלמודה, אך רק למען דעת גדולת ה', אבל הוא מזהיר מאד שלא להשתמש בה בפועל, וזה, כפי מה שהוא אומר, מפני שיש בדבר סכנה עצומה. פן יטעה איש, ובחשבו להניע כחות המטיבים, יניע הכחות הרעים, ותצאנה לו מזה התולדות היותר קשות, ובפרט שהענין כאן הוא להכריח העליונים לעשות גם מה שהוא נגד רצונם (ש"ק ח"ג ש"א) — כל כך הוא גדול כח האדם בעליונים!

כבר אמרנו שהא"ס אין לו שם בכל מקום, ולכן גם בתפלותינו אין שום מלה שתורה עליו (פ"ר ש' ל"ב פ"ב), אלא שבהזכירו הספירות, שהן: אל, אלהים וכו', צריכים אנו לעולם לכיון לבנו אל הא"ס, אשר הוא מתגלה על ידי הספירה שאנו מוכירים. ויועיל גם כן, כדי שתשמע תפלתנו, שנתבונן אל גוון הספירה ההיא (שם פ"ג). ומימ המכוון היותר מעולה בתפלות הוא ליחד הספירות, או כמו שנוכל לומר גם כן, ליחד שם הווה, שכן מצאו המקובלים שהשם הזה הוא מכוון בדיוק כנגד הספירות, כי קוצה של י' הוא כנגד הכתר, גופה כנגד החכמה, וכן לשאר האותיות (פ"ר שי"א פ"ב; ש' י"ט פ' י"ג).

הכל רואים, כמה רחוקים ונרחים כל הענינים האלה מדברי התורה ומדברי חז"ל, ואין צריך לומר מכל התחלות החכמה. ואילו לא היה בקבלה כי אם י' שמות הקודש שהם שמות להויות הנמצלות הנולדות בזמן, ואשר העשירית בהן היא אלהי ישראל — היה די בזה והותר; אלא שאני מ"מ לא באתי כאן כי אם לרשום הדברים כמות שהם, ואם שנית ינידו לי.

לְשִׁיר אֹו לְבָכוֹת!

מְלַפְּנִים בְּנֶעֱר, שׁוֹרְרָת לִי שִׁירֶיךָ
וּבְמֹו אֲלֶיךָ מְשַׁבְּתִנִּי;
שׁוֹרְרָת אַף סִפְרָת לִי הַמֶּזֶן סִפְרֶיךָ
וּבְמִתְקֶם וּבְחֶמֶם צְדָתִנִּי.

וְאֲחֻשׁ שְׁנַפְשִׁי בְּהַ תַּעֲרַג לַחַיִּים.
בְּהַ תִּשְׁאַף עוֹד לְרֵאוֹת בְּמוֹכָה;
וּלְתַמִּי דְמִיתִי שְׁאַלְהָ שִׁירֶיךָ
יִשְׁעִשְׁעוּנִי עַד זְקִנָה וְשִׁיבָה.

וּבְבֹא אָז בְּשׁוֹאָה עֲלוּךָ הַאֲזִיב
וּבְכַף בְּלִי חֲמֵלָה וְחִנִּינָה.
אָז פִּתְאֹם חֲדַלְתִּי לִי לְשׁוֹרֵר שִׁירֶיךָ
וּתִשְׁאַז קוֹל מְסַפֵּר, קוֹל קִינָה.

וְאֶפֶן אֲלֶיךָ – וְאַרְאֶךָ בּוֹכִיָה:
תּוֹלְנָה הַדְּמָעוֹת עַל לְחִי!
וַיִּמַר בִּי לְבִי וּפְתַלְחָה שְׁמִחָתִי
וְאֶמְרָר עֲפָרְךָ בְּבִכִּי.

וּמְתוֹקוֹת וּנְעִימוֹת לִי הֵיוּ הַדְּמָעוֹת,
בְּשִׁירִים שֶׁשָׂרְתִּי לִי מְלַפְּנִים...
כִּי הִשְׁקִי לְרוּחָה אֶת צִנֵּת לְבָתִּי,
הַעִירוּ וְכִרְוֹנוֹת נוֹשָׁנִים...

וְאָזְכֹר הָאָרֶץ שִׁשְׁמָה מִקֶּדֶם

שׁוֹשְׁנַת אֲבִיבֵי פְרָחָה;

וְיִכְבֵּר אֲזַי הַתְּמַדְשׁ בֵּי שְׁנֵית הָרוּחַ.

וְעַל דְּרָבִי הַתְּקֵנָה וְרָחָה . . .

אֶךְ עֵמָּה — אֵלֶּמָּה אֶתְּ נִכְחֵי נִצְבֵּת.

וְלִגְגְדֵי עֵינֶיךָ תִּישִׁירֵי;

כַּפְסָל תִּבְיָמִי בְּלֵי תַיִים, בְּלֵי תְנוּעָה.

לֹא תִכְבֵּי אַף גַּם לֹא תִשִׁירֵי . . .

מ. נ. וואלק.

„מרחיבי השפה“ ומתנגדיהם.

מיום שיצאה מחברתי „שפת עבר — שפה חיה“ התחולל על ראשי סער „נורא“. מכל עברים התנפלו על „מרחיבי השפה“, „המחדשים“ וכדומה. אחר המתנפלים מצא גם לאפשר לכנות את ספרי הנז' בשם „נבוה“, מבלי בקר ונתח אותו כלל, מבלי כל ראיות והוכחות.

והנה כל עוד הסתפקו „מתנגדי“ בהרפות לבד, לא מצאתי לנכון לענות דבר וחצי דבר: אם הצעותי הן דבר שהזמן גרם ונוסדו על עמודים חזקים, אז לא יבטלו אותן כל מיני זלזולים שבעולם; ואם באמת שלא בצדק וללא-צורך הן, אז הן לא אועיל בתשובותי והגנותי מאומה. ואולם ב„השלח“ (חוב' ג', עמ' 286—292) יצא גם מ. בלשן נגד „מחיה הלשון“ והאבת-החדוש בשפה; ואף כי הסופר הזה לא בא גם הוא בראיות ובהוכחות, והוא מרפרף על פני כל הענין הזה בפולישון ולא במאמר מדעי, בכל זאת נמצאים בו דברים, המכריחים אותי לברר עוד הפעם את היסודות הראשיים, שעליהם נשענת „הרחבת השפה“.

קודם כל אנסה לברר, עד כמה אפשר להשוות את „המרחיבים“ וה„מחדשים“ כעת ל„מניחי הלשון“, שעליהם תלו חכמי-הדרדוק הקדמונים את כל אלה מהיונות השפה שלא יכלו לבארם בסכות ידועות ומובנות.

כמדומני, כבר הגיעה השעה לעיוב את העלילה, כי המחדשים בוראים מלים. לברוא יש מאין אפשר היה באמת אך ורק ל„מניחי-הלשון“, המצויים ברמיונם של המדקדים הישנים. לברות שרשים חדשים ולאמר: שורש זה משמש למובן זה ושורש אחר למובן אחר — אפשר רק לאנשים שאינם יודעים מאומה מן ההתפתחות

המתונה והמתמדת של המושגים וההרגשות ודרך התלבשותם, בהיותם כבר פחות או יותר ברורים ומוחשים, במלים מכוונות ומשולכות אליהם באופן אורגני. אבל "המרחיבים" יודעים, כי כמו שאי-אפשר לברוא מושגים והרגשות ועצמים חדשים מעיקרם, כך אי-אפשר לברוא מלים חדשות וקלוטות מן האויר. ועל כן, כאמת, הם אינם בוראים מלים חדשות, כי אם מציעים מלים מהודשות.

יחד עם התפתחות האדם בחומר וברוח, מתרכיב גם הענינים החמריים והרוחניים הדורשים להם בטוים בלשון. גם אם השפה חיה היא ומדוברת בפיות רבבות אלפי איש, גם אז אין שפת העם המדוברת, שפת ההמון העניה והדלה, מספקת לכל צרכי החיים, העיון וההרגשה של המפלגות העליונות, וכיחוד של החכמים, המספרים והמשוררים. רעיונות פרטיים חדשים יולדו במוחות היותר מפותחים, שרוב המדברים בשפה ידועה אינם מרגישים בהם עוד כלל. החכמים אנוסים או להרחיב את השפה מתוכה ומגבה, כלומר להרחיב מלה ידועה ומצויה ע"י תוספת מלפניה ומאחריה או לשנות מעט ולחדש את צורתה החיצונית כדי שישתנו ויתחדשו גם תכונתה ומובנה. ככה הרחיבו הפילוסופים האשכנזים את המלה "וועוען", המקובלה והמצויה מכבר, ע"י תוספת קטנות, ותצאנה להם המלים המחדשות והשונות בדקות-מובנן: "וועוענהייט", "וועוענטליכקייט". האם בראו החכמים האלה יש מאין? לא ולא! הם רק נתנו להחומר המצוי מכבר צורה נאותה לתכליתם.

לפעמים מוכרחים בני עם ידוע לחדש מלים ושמות לא מאשר יכריחם לזאת טבע הגיונם העצמי, כי אם מפני שראו אצל בני עם אחר המון הפצים וכלים, שאינם מצויים בארצם, ושמעו מבני עם אחר או קראו בספרים לועזים המון מושגים ובטויים, שלא עלו עוד על דעת בני העם, אחרי שהתפתחותם של העמים השונים אינה שוה כלל אפילו בזמן אחד. במקרה כזה יש הברל גדול בין העצמים והמושגים הנחוצים בדבור החי ובין העצמים והמושגים הדרושים יותר בספרות ובמדע. הדבור החי אינו מחכה כלל; הוא נותן תיבה, בלי חשבונות רבים, לאיזו מלה ישנה הוראה חדשה, כמו שעשו האיטלקים, ואחריהם האשכנזים ושאר העמים, במלת "באנק", שהוראתה הראשונה "ספסל" ואחרי כן נתקבלה להוראת שלחן-החלפנים; או הוא משנה קצת בלי-מושגים מלה זרה ומשתמש בה לצרכו: המלה הצרפתית והאנגלית "אומבריליא" (מחסה משמש וממטר) התרחבה מן umbra — צל ברומית. ואולם העצמים והמושגים הנחוצים בספרות מתהרשים ע"י הסופרים בחשבון ודעת. ברומית, אחת השפות היותר צעירות, אשר לפני מאה שנה עמדה עוד על מדרגה הרבה יותר נמוכה משפת עבר עתה, נמצא דוגמאות המראות לנו באופן בהיר, כיצד אפשר לחדש מלים בדעת ובחשבון, והמלים האלה נתקבלנה בלי פקפוק ותתפשטנה בין כל העם. ככה, המלה predmet היא תרגום מדויק מן (jacere = metatj, ob = pred) objectum. החדוש הזה נעשה רק בסוף המאה שעברה, ובכל זאת המלה הגוי כל-כך מקובלת בספרות הרומית עד כי אין גם ילד שלא ידענה, למרות היותה, ברבריסמוס גם" בראשית הימים. כך קרה גם להמלה הרומית obydenyj, שהודשה ע"י מתרגם בור להוראת "אומגאנלד", ובכ"ז נקלטה בספרות הרומית, למרות כל צעקותיהם והתמרמרותם של הפוריסטים והאקדמיות.

מכל האמור רואים אנו, כי גם בשפה חיה ומדוברת יש הרשות לסופרים לחדש מלים ואין איש חושב אותם בשביל זה ל"מניח-הלשון"; האמנם אין רשות לעשות כזאת גם בשפתנו, החיה רק בספרות וע"י הסופרים? אם הסופרים הכותבים

בשפה מדוברת מחדשים מלים ואינם יראים. פן יגרמו בחרושיהם להתפלגות בין שפת הדבור ושפת הספרות, למה זה נירא אנחנו. ששפת הדבור אין לנו. מפני ההתפלגות ההולכת ונעשה בין שפת המקרא והעברית החדשה? כלל גדול הוא בהתפתחות הלשונות. כי טרם תהיה שפה ידועה לשפה ספרותית, היא משתנה ומתרחבת שלא מדעת ובלי משים, ויותר שתפתח בה ספרות שלמה ומכובדה באומה, יותר היא משתנה ומתרחבת בהכרה ברורה ותחת השפעת הסופרים. ובכן, שפתנו העברית, שהיא כמעט אך ורק ספרותית, על אחת כמה וכמה שהיא יכולה להעשיר ולהתרחב ע"י חרושים בחשבון ודעת. לו עסקה ספרותנו אך בחקירת־קדמוניות, לו תארה רק את תקופת ישעיהו החווה ויחזקיהו מלך יהודה, כי אז לא היה לה שום צורך בחדוש מלים. אך הגה סופרינו באים לכתוב ענינים חיים בשפה מתה, ובכ"ז הם רוצים להסתפק במעט־המלים, שלא היו מספיקות כבר גם בימי בני תבון! הם מתנפלים על המחדשים, יען כי טובי בעלי הסגנון העברי, כסמולנסקין ודומיו, היו מסתפקים בקומץ המלים שיש בתנ"ך וכמעט המלים שהרשו לעצמם ללוות בשעת־הרחק ולעתים רחוקות מן התלמודים והמרדשים. אבל האמנם לא שמו כל המתנפלים האלה את לבם לדבר המעציב הזה, כי מאפו, סמולנסקין וגורדון לא צירו מעולם אף תמונה אחת שלמה ככל גוניה וחלקיה? הן סמולנסקין, למשל, היה יכול לכתוב ספורים ארוכים מבלי הוכיר אף פעם את הבגד "וועסטע", את הצבע "פאלעטטע", את הכלי "טעללער", את התואר "פייערליך", את המושג "ענטשטייוונג" וכדומה. לכל אלה אין שום מלה במקרא אף לא בתלמוד. ומה יעשה המספר, אשר לא יחפץ להסתפק רק במליצות הפורחות באויר, שהרבה סמולנסקין (כמובן, שלא באשמתו) להשתמש בהן במקום כל השמות והמבטאים, שהיו חסרים לו על כל עמוד ועמוד בספרו, עד שהתרגל לאט לאט לחשוב לא כאיש חי במאה ה"ט באירופה, כי אם כאלו היה חי לפני שלשת אלפים שנה בארץ הקדם, ולא הרגיש כלל את חסרון המלים, כמו שמרנישים אותו כל אלה החושבים כאנשים חיים בתקופתנו? מאשימים תמיד את "המחדשים", כי אינם יודעים את הספרות העתיקה; ואולם הוקר הלשון, מר יהושע שטיינברג, איננו יכול להיות חשוד על אי ידיעה כזאת. ובכל זאת, שימו נא עין על מלונז הרוסי־האשכנזי־העברי, שימו נא לב אל התרגומים הרגילים אצלו — "מין עין", "מין חיה" — אל הבאורים הארוכים, הבאים במקום תרגומים — מעין "עסיס אגווי פוך" (Chocolate), "אפור־חשב לנישים" (אַרמעללייכען Kofta) — ותוּכחו, עד כמה אי־אפשר גם להבקי היותר גדול בשפת המקרא והתלמוד למצוא לצרכו די־מלים מתרגמות את כל המושגים והעצמים החדשים. ככה התחבטו והתעקלו כל הסופרים הישנים, ומה עלה בידם? הם רק הראו כעת לעינינו, כי "לשוננו היא לעת עתה רק חצי לשון וחסרה היא כמה מושגים ובטויים, שבלעדם אין כל תקוה לספרותנו להגיע למדרגת ספרות חיה וכללית, אשר לא יחסר כל בה" ("אחד העם", "השלח" חוב' ג' עמ' 271).

ואולם, כפי הנראה מהשגותיהם של "מתנגדי־החדוש", אינם חושבים אלה האחרונים את "ההתעקלות" בסגנון העברי אף לחסרון כל שהוא. הלא כה דברי מר בלשן: "אמת, כי גם מי שיוודע את השפה על בוריה גם הוא ירגיש, כי בשפה מוגבלת ומצומצמת הוא כותב; אבל עכ"פ ידע למצוא פתח להמלט מרובי המבוכות, אשר לא ידעו האחרים לצאת מהן בשלום" ("השלח", עמ' 290). ותיכף אחר זה הוא מדבר על "הרחבת השפה" ע"י סמולנסקין ופרישמן, שהכניסו אל תוך שפתנו, נאומים ושיחות אשר

לא נראו בה מקדם. בדברים המעטים האלה מכוארת למדי השקפתם של „מתנגדי-החרושי“ על הרחבתה הטבעית, הנעשה מאלוהי, של השפה העברית, כנגוד אל הרחבתם המלאכותית של המחדשים. הבה, ננסה לבאר עד היכן מגעת אמתותה של השקפתם זאת.

חיוון זר ונפלא אנו רואים בשפתנו בימי „המאספים“, שאז היתה שעת-התחיה לעברית העתיקה. במקום לשון פרוזית אחת, ששלטה בספרותנו מאז, נולדו בה שתי לשונות שונות זו מזו כמעט בתכלית: האחת שמשה לספרי עיון ומחקר, והשנית למאמרי-מליצה וספורים. אותו רג׳ה ויז׳ל, שערך את „מכתביו“ כמאספים בשפה צחה ומצוחצחה, כפסקים ושברי-פסקים, כתב את ספריו המחקריים, מעין „גן נעול“, בשפה תלמודית קרובה מאד ללשון-החכמים התורגמים והפילוסופים בימי הביניים. ככה עשו גם ר׳ ברוך לינדא ור׳ יצחק אייכל. ברומיה נראתה „כפילות“ כזאת גם בספרי ריב׳ל ואד׳ם הכהן. את „מכתבי המליצה“ שלהן כתבו בשפת ישעיה ואיוב, ו„תעודה בישראל“ או „באורים חדשים“ נכתבו בלשון כל חכמי ישראל מאז. לשון שהיתה כלולה בשפת המקרא והמשנה ובשפת הפילוסופים הספרדים.

מה היתה סבת ה„כפילות“ הזאת?

מר טביוב הבין ובאר את הסבה הזאת כראוי כמאמרו „ספרותנו היפה ועתידותיה“ (פרדס. I 112). בעיון ובמחקר, כידוע, לא השפה עיקר, כי אם הרעיון; ואולם המליצה דורשת לא רק תוך נאה, כי אם גם קליפה נאה, ובספורים נחשב לתנאי מוכרח, כי צבעי החיים ההויים, הסוערים והמתחלפים לכמה גונים, יהיו שקופים כמו ברא; ואת הגונים הדקים האלה יכולה לציר רק המלה החיה, הנובעת מן הלב החי והמרניש, ולא המלה המתה, אשר לוקחה מספרים עתיקים. ובכן, בבוא סופרינו לכתוב מליצה פועלת על הרגש או ספורים מתארים את החיים, ובראותם, כי השפה המתה, כמו שהיתה בספרי חכמי העיון, אינה מספקת, שבו אל השפה החיה — לפני אלפים וחמש מאות שנה בארץ-יהודה בפיות הנביאים. אם שפה חיה לא היתה להם, או למצער, בקשו ומצאו „אילוויא“ של שפה חיה. „המליץ“ העברי רצה להשקיף על כל התמונות העצמים והמעשים שעברו לפניו מנקודת השקפתו של אותו העם הקרמון, אשר הלשון העברית היתה עוד חיה כפיה, למען יוכל להלבישם בשפה החיה הזאת, שהצטמצם בה בהגיגו ובכתיבתו. וכל התמונות העצמים והמעשים שלא נכנסו לתוך סוג המלים המצויות בתנ״ך, מקור הלשון החיה, היו בעיניו כמו שאינם. ככה לא היה כל צורך לסמולנסקין בשמות הבגדים והצעבים וכו׳ שהזכרנו למעלה: הוא ראה יותר מה שיש במקרא ממה שיש במציאות.

ואולם יש אשר גם „המליץ“ העברי הרגיש לחץ ודחק בכתבו, ויכיר, כי נחוץ לחדש מלים בעברית. מי לנו גדול במליצים מר׳י ערטר? הוא ידע את ספרותנו העתיקה ואת אוצרות מליה לא פחות מכל הפוריסטים היום, ובכל זאת הגה שם בפי „העבריה“ (בתור מענה על התלונה, כי היא עניה ומליה מעטות מאד) את הדברים האלה: „האין גם זאת אשמת סופרי, עון חוברי חבורי האחרונים? כי כל שפה וכל לשון, סופריה הם המה אשר יחלצוה מעניה ויעשירוה, הם המה אשר ימלאו את אוצרה מלים, יגדילוה ויאדירוה. בהודע להם רעיון אשר לא נודע להם מלפנים או בהגלות להם חדשה בארץ, יסיפו על אחת המלות את הוראותיה, או יעשו תיבה חדשה אשר יגורוה ויבנוה ממלה אחרת בשפתם, או אשר יביאוה ממרחק מלשון עם נכר ויטעוה על אדמת לשונם וכו׳. וכאלה עשו גם סופרי הקדמונים, ויוסיפו מלים על מלי, ויעשירוני גם אחרי אשר הדלתי מהיות שפה מדוברת בפי עמי. אך סופרי האחרונים לכבם לא כן

יחשוב, וספוני טמוני חקרי לב ומחקרי ארץ יגלו לעיניהם חרשים לבקרים מבלי אשר יגעו ויעמולו לעשות להם תיבות או להביא את מלותיהם הנכריות אל תוך אוצרותי" (הצופה לבית ישראל, ע' 23—24). במלים המעטות האלה יש כבר כמעט כל הפיץ המרחיבים החרשים. ערטור הרניש, כי מלבד שפת-המקרא, המשנה והתלמוד, דרוש עוד לקבל מלים משפות זרות וגם — "לעשות תיבות חדשות, נגזרות ובנויות ממלים אחרות בשפתנו". וכזאת חשב המליץ הנעלה הזה עוד בשנת תרי"א, יותר משלשים שנה לפני תנועת "המחדשים"!

בראשית שנות השישים עסק מר ש"י אברמוביץ, בכתיבת "תולדות הטבע", ולמען תהי לו אפשרות לקרוא שמות לכל העופות והחיות חפש ובדק באוצרות לשוננו הקדמונים. ולמרות כל המון השמות שמצא שם, היה אנוס סוף סוף גם לחדש מעיקרן מלים הרבה, מעין: עפרוני (לערכע), זנבנוע (באכשטעלצע), חרטומן (וואלדשנעפפע) וכאלה. החשוב חשב גם הסופר הנעלה הזה את עצמו ל"מניח הלשון"? לא ולא! הוא רק הבין והכיר, כי אפילו אם אפשר, "למצוא פתח להמלט מרובי המבוכות" בכתבנו ספרי עיון ומחקר, הנה אי אפשר הדבר כלל וכלל כשאנו כותבים ענינים מדעיים ברורים ומדויקים, שלכל מלה המשמשת בהם צריכה להיות הוראה קבועה ומוחלטת. פה אי אפשר כלל וכלל להתקל ולהמלט.

גם בשנות השבעים נסה חכם אחר, ר' משה שולבום, עורך "אוצר השרשים" לבן-זאב ומחבר "אוצר-המלים הכללי" ו"אוצר-המלים מאשכנזית לעברית", לחדש מלים הרבה בעתונו "העת", שהוציא בלבוב בשנות תר"ל—תרל"א. אח"כ, בהוציאו בשנת תר"ם (עוד לפני כל תנועת "המחדשים") את מ'לונו האשכנזי-העברי הנוי, הכניס לתוכו הרבה מהדושי היותר טובים, ולכן באמת המלון הזה הוא היותר טוב בין כל המלונים משפה אחרת לעברית.

אך הנה קמה ונודיתה תקופה חדשה בחיי השפה והספרות העבריות. יחד עם התעוררות רעיון הישוב התעורר גם רעיון תחית השפה. הלשון היא אחד מקניני הלאום היותר נכבדים, ואלה שהכירו, כי עמנו צריך ויכול לשוב ולחיות על אדמת אבותיו, הבינו, כי יחד עם תחית העם העתיק צריכה לשוב לתחיה גם שפתו הקדמונית. בארץ ישראל עצמה החל מר בן-יהודה לדבר עברית ותיקף, כמוכן, הרניש חוסר מלים, וינסה למלאותו ע"י החדוש. לדבר הזה, כלומר לקשר שבין חדושי-המלים ובין הדבור העברי, לא שמו, כמדומני, את לבם כל אלה המתמרמים על המחדשים. בכתיבה אולי אפשר באמת, "לישב בדוחק" את כל הרעיונות, אפשר לכלי הזכיר לא את ה"טעללער" ולא את ה"וועסמע", אבל בדבור אי אפשר כן בשום אופן. לפי שעה, כשחסרה לו מלה עברית, בודאי היה משתמש בן-יהודה באיזה מלה לועזית, ואולם אחרי כן היה אנוס להמציא לעצמו את המלה שחסרה לו בדבור. משונה ומזרה היא "הרחבת-הלשון" הזאת; אבל האם לא משונה ומזרז הוא ישראל בכל דרכיו? היש עוד עם אחד בעולם, אשר אחרי אלפים שנות פזור ומלטול ניסה להחיות את עצמו ואת ארצו כאחד? היש עוד שפה בעולם, אשר, אחרי שחרלה מהיות מדוברת זה יותר מאלפים שנה, אחרי שעוד בהיות עמה על אדמתו עזב אותה כמעט לגמרה (כבר בימי הבית השני דברו היהודים ארמית, כידוע), — תתאמץ להתעורר לתחיה ולהיות עוד הפעם שלטת בארץ-מולדותיה? יתכן, כי יש אנשים שיתנגדו לדבור העברי בכלל, אפילו בארץ ישראל; אבל הם אינם צריכים לשכוח בכל אופן, כי תנועת-החדוש היא רק הסתעפות אחת מתנועת תחית האומה והתחדשותה

גם היא. אם יושם לב לדבר הזה, אז תפולנה מאליהן גם טענותיו של מר "אחד העם" נגד "מרחיבי-השפה" באופן מלאכותי.

סופרנו זה הקדיש מאמר ארוך לרעיון תחית השפה (ה"לשון וספרותה" על פרשת דרכים עמוד 224—237), ובו התנגד למעשי "המרחיבים שאומנותם בכך", אף כי לא התקומם נגד ההרחבה בכלל. הוא מכיר את רבי-הטוב שהביאו לשפתנו המתרגמים בני תבון, בחדשם את המלים "כמות", "איכות", "מרכז", "קוטר", וכדומה. לדעתו נתקבלו המלים האלה בשפה, יען כי היו תולדה מוכרחת מתוך התפתחות-ההגיון ונולדו יחד עם צרכי המחשבה העליונה בתקופה הספרדית. הגיונות הרמב"ם בראו את הסגנון המדעי בעברית. וגם החסידים בראו להם טרמינולוגיה שלמה ומספקת לצרכיהם מבלי הצטרך לעזרת מרחיבים. ובכן גם כעת העיקר הוא — כי החדושים לא יהיו כענין בפני עצמו, שסופרים מיוחדים מטפלים בו, כי אם כטפל להצעת דעות חדשות. זוהי תמצית דעותיו במאמרו הנז'. לו היתה ספרותנו מצטמצמת רק בכתיבת ספרים עיוניים, כי אז באמת צדק בדבריו אלה עד מאד. ואולם התנועה הפתאומית להחיות את השפה והספרות היא היא שהכריחה לחדש מלים במאמרים מיוחדים לכך. היכול יכלו בן-יהודה וחבריו לחכות עד שתכין הספרות לפנייהם מלים ככל הצורך? הן ראה ראינו, כי מאה שנה התפתחה הספרות ברוח אירופה, ובכל זאת לא בראה מלים כלל וכלל. המלים שבהן השתמשו מאפו וסמולנסקין לצרכי המושגים החדשים היו להדבור והכתיבה כאבן-מעמסה. לפני המחדשים היו סופרינו נוהגים, אם חסר להם אחד השמות או הפעלים, להשתמש בשתים שלש מלים כדי לציין מושג אחד. בדבר הזה יצאו בעקבות שפת אשכנז. ואולם שכוח שכחו, כי לשפה האשכנזית יש בנידון זה יתרון גדול: היא משלבת שתי מלים למלה אחת, שאינה נבדלת בנטייתה וביחוסיה הדקדוקיים ממלה אחת טבעית, — מה שאין כן בעברית. ועד כמה השמות המורכבים הם למכשול גדול אף לדברים שבכתב — הראה הח' י"מ פינס בהקדמתו לספר "הכח" (ירושלים תרנ"ה). ובכן, סופרי ארץ-ישראל, ששם החל הרבור העברי להתפשט במדה ידועה, היו אנוסים לחדש מלים לא רק דרך אנב, כי אם גם בכונה מכוונת, במאמרים מיוחדים לכך.

בין כה וכה צעדה גם ספרותנו צעדים רבים קדימה. מספרות זמנית, עיין אמצעי להסיף השכלה, נהיתה לקנין לאומי מחויב מצד עצמו, ל"חלק עצמי מעולמנו הסיני". דבר זה גרם, כי בספרותנו הספורית נתרבה ערך הציור המדויק והיסה. גם אם נחזיק בדעת "אחד העם", המחליט, כי "בישראל מוכרחת היצירה להכנע מפני המחשבה העיונית, אם רוצה היא להכבד על פני העם" (על פרשת דרכים עמ' 237), — על כל פנים גם הוא אומר רק, כי אין די לספור עברי בציורים יפים בלבד ונחוצה בו גם מנמה עיונית, אבל בודאי לא יחשוב אף הוא, כי אפשר לספור בלי ציורים מדויקים, בלי הוכרת ה"שעללע" וה"וועטמע". ובכן, כאשר החלה ספרותנו הספורית לקבל, בסוף שנות השמונים, צורה חדשה ע"י הסופרים הצעירים, שלא הסתפקו בתאור היחס החברותי של היהודי בלבד, כי אם חפצו להטביע בספוריהם גם את חותמו האנושי, את "האדם באוהל", וינסו לתאר את כל הסובב את היהודי-האדם מחוץ ואת כל הנעשה בקרב פנימה, — אז לא מצאו די מלים, כי הברל גדול יש בין קביעת טרמינולוגיה מדעית ובין יצירת "מלות-הדבור". הראשונה די גם במלים מצויות, שקבלו הוראה חדשה משטמה יותר (למשל "עצם" בפילוסופיה, "בחינה" בספרי החסידים), אך למען תרגם את המלה "וועטמע" נחוצה באמת מלה מיוחדת מעיקרה. סופרינו החלו להרגיש לחץ ודחק בכתיבתם וחכירו, כמה

עלוכה היא שפה, שבה נחויץ לבקש ולמצא פתח להמלט מרובי המכונות, ויבואו לידי מסקנא, כי עד שלא תהיה השפה העברית חיה בפייהם תהי כתיבתם מלאכותית מאד, וביחוד תורגש המלאכותיות הזאת בספורים. בשפה הרומית השתמשו בכל ימי הבינים לצרכי עיון ומחקר ולספרים גם לצרכי השירה והמליצה, והיא היתה מספקת למדי. ואולם ספורים כמעט שלא נכתבו בה בימי הבינים כלל, ואלה שנכתבו אין בהם כל רוח חיים. עוד במאה הי"א והי"ב החלו כבר האטלקים לכתוב ספורים לא בשפה הרומית המתה, כי אם בשפה האיטלקית החיה, ובמאה הי"ג והי"ד היתה להם כבר ספרות ספורית חיה ועשירה. בן עשו גם האנגלים והצרפתים, כעבור רוח חדשה על הארץ בתקופת הרנינסנס והריפורמציה. הם הרגישו, כי בשפה מתה אי אפשר לכתוב ספורים מתארים את הרגש החי ואת כל היש והמצוי בחיים ההווים. כזאת הרגישו גם מספרינו החדשים. ובסוף שנות השמונים, יחד עם התחלת הוצאת "ספרי האגודה" של בן־ראבינדור, נוסדו ברוסיה הרבה חברות "שפה ברורה". החברות האלה, אמנם, לא פעלו הרבה על המון־המדברים; ואולם על הסופרים עצמם היתה פעולתן גדולה ונכבדה. סופרינו הרגישו פה, ברוסיה, מה שהרגישו בן־יהודה ופינס בירושלים. מי שישים לב אל המאמרים והספרים שנכתבו מאז ועד היום יכיר, כי רובם שואפים פחות או יותר לברר את רעיונם בשפה מדויקה ולא במליצות פורחות באוויר, שאין לנו בהן תפיסה כלל, ובאין להם די מלים הם מנסים לחדש שמות ופעלים שונים מפני ההכרח. מסתתר אהר, שהתנפל עלי לפני ירחים אחדים ב"המליץ", לא בוש לכתוב, כי כל המחדשים היו "שנים שלשה בחורים, שלא עיינו בספר בכובד ראש מימיהם". דבר זה מכריחני להזכיר, כי בין "המרחיבים" אנו מונים: בן־יהודה, יעב"ץ, פינס, ד"ר מויה, דוד ילין וכו' בא"י, ובחו"ל — בריינין, טביוב, בן־דוד, ד"ר שרשבסקי ועוד. כל אלו אינם בודאי "שנים שלשה בחורים". וגם אחד מחוקרי לשונות בני שם היותר מפורסמים באירופה, הפרופ. יוסף הלוי בפריז, ויכל גם הוא להחשב על המרחיבים, כי גם הוא נסה לחדש מלים עוד לפני שלשים וחמש שנה במאמריו ב"המניד" תרכ"ב, ועדיין הוא מחויק בזה גם עתה (עי' "ממורח וממערב"). אחרי כל האמור אפשר, כמדומני, להחליט בברור, כי הדבר הזה עצמו, שעוד לפני קרוב לחמשים שנה דרש "פוריסט" כר"י ערטל לחדש מלים, כי לפני שלשים וחמש שנה חרשו הרבה מלים גם ש"י אברמוביץ גם יוסף הלוי, כי לפני חמש עשרה שנה קבל החי משה שולכובים מלים מחודשות לתוך מלונו, וביחוד — כי זה שמונה שנים עוסקים בהרחבת הלשון העברית חכמים וסופרים כל כך שונים ומשונים בהשכלתם, במקצועות עבודתם הספרותית ובהשקפותיהם על השפה והספרות — הדבר הזה עצמו מוכיח למדי, עד כמה טועים כל אלה החושבים, כי כל "המרחיבים" מחדשים מלים מחוסר ידיעה בספרות העתיקה, כי ה"מחדשים" מתיימספר המה וכי דומים הם בכל למניחי הלשון הרמיוניים של ימי הבינים.

ומה שנוגע למחברתי הנוכרת, שהיא הסבה בכל הרעש הזה ורבים התנפלו עליה, כמדומני, מבלי קרוא אותה, — הגה היא באה רק להציע בסדר ובשטה את כל האמצעים שהיו משתמשים בהם כל המחדשים מאז, וכל מי שקרא אותה יודע, כי "החדוש" הוא בעיני רק הכרח ואונס שאי אפשר בלעדו, וכי קודם־כ"ל אני מחפש במקרא, במשנה, בתלמודים או במדרשים (שמם הבאתי עשרות מלים בלתי־ידועות ובלתי־מקובלות עד היום) ובספרות ימי הבינים, ואפילו בורגון, שקלט הרבה מלים עבריות טובות ומכוונות לצרכינו כעת (למשל, העניות-grimaces) ורק במקום שלא מצאתי עור בכל אלה

נסיתי לחדש. ואם המלים שהצעתי אינן מוצאות הן בעיני אחרים (ובדבר התלוי בטעם הלא קשה לדון), יציעו נא הם אחרות תחתיהן, והטובות והנכונות בוראי תקבלנה מאליהן, כמו שהתקבלו המלים "עתון", "תערוכה", שהציע בן־יהודה, או "משקפים", שהציע מורה אחד בהורודנה והכל משתמשים בה מבלי דעת למי היא, או "ירחון" שהצעתי אני לפני שלש שנים וכעת כבר התאזרחה בספרותנו. בהציעי מלים חדשות (ובסך־הכל הן לא יותר מעשרים, כי השאר הן מלים שמצאתי בתלמודים ובמדרשים או שהציעו אחרים ואני הכנסתי לתוך ספרי, ומה כל הרעש? . . .), הטעמתי תמיד, כי יתכן שאחרים ימצאו טובות ונאות מהן, ולא אמרתי מעולם: קבלו דעתי בהחלט. אינני חושב כלל וכלל, כי עבודתי נקיה משגיאות וחסרונות. אבל הנסיון הסיסמטי הראשון במקצוע חדש כזה יש לו הרשות והמשפט לדרוש מאת מבקריו "מתינות וישוב הדעת" — שני דברים שלא הודיינו בהם כלל וכלל אלה אשר התקוממו נגד "המהדשים" וה"מרחיבים" בהתולים קלים או — גרוע מזה — בהרפות ובנדופים, שאינם מכררים ואינם סותרים מאומה, רק מבבלים את המוחות ומעכבים את הפרחת לשוננו והתפתחות ספרותנו.

יוסף קלוזנר.

בן סורר ומורה.

מאת ר. בריונין.

בקיץ העבר הלכתי לאחד מקומות־הרפואה הקטנים והיפים מאד אשר נתרכו בשנים האחרונות במערב אירופה. בלכתי שמה התאחדו בקרבי שני הפצים מתנגדים זה לזה. מצד אחד בקשתי מקום לנח, לחוק את עצמי החולים, אשר החיים בהערים הגדולות החלישום, ומצד השני בקשתי רגשות חדשות להעיר מעט את עצמי, אשר קהה הרגשתם. כבואי אל מקום הרפואה נודמנו לי על התחנה יהודים אחדים ויגשו אלי ויברכוני לשלום, כאילו היו מכירי מכבר, ויעזרו לי, אף כי לא בקשתי, למצוא דירה נאה לא במחיר יקר. בהפרדם ממני הגידו לי, כי יש במקום הזה בית מאכל כשר, והמאכלים הם "מובחר מן המובחר", ושם יבואו יתר היהודים האורחים.

הודיתי לבני לותי על החסד אשר עשו אתי, ואנוח בהדרי מעמל הדרך.

ביום המחרת התורעתי בבית־המאכל הכשר אל כל היהודים האורחים. ביניהם היו יהודי גליציה, יהודי רוסיה, יהודים מארצות המזרח, יהודי רומיניא גם יהודים מערביים אחרים. כל היהודים האלה, אף כי היו שונים אלה מאלה בדעותיהם, בהליכותיהם ובמנהגיהם, התאחדו במקום הזה לגוף אחד שלם, ויהיו מצוינים בין האורחים של בני העמים השונים כנוי מיוחד ומובדל. בקרב "הגוי הנודד" אשר צמח במקום הזה פתאום, בין לילה, היו, אמנם, סכסוכים, מריבות והתנגשות, לשון הרע ורכילות, בכל זאת דבקו איש ברעהו והיו מטיילים בחוצות כנופיות כנופיות, ובגן העיר היו מתחברות הכנופיות האלה לחבורה אחת שלמה. לא אשכנזיות, לא צרפתית, לא ספרדית, לא רוסית, לא

פולנית ולא יהודית היתה השפה שדברו בה היהודים בבית המאכל הכשר הזה, כי אם כל הלשונות האלה נתערבו ונתבלבלו זו בזו ומההרכבה המזורה הואת יצאה שפה חדשה אחת שהיתה מובנה היטב ליהודים האלה, אשר בביתם היו מדברים איש כשפת ארצו ומקום מולדתו, ובאוני נכרים היתה כשפת חרטומים. אין כל ספק כי חוקרי הלשונות היותר גדולים מבני העמים לא היו מוצאים את ידיהם ורגליהם בחקירת השפה החדשה הזאת, בנתוח מלותיה, דקדוקה, נורותיה ובניניה, וכל שטותיהם ותורותיהם בצמיחת הלשון וגדולה לא היו מועילים להם להוציאם מן הערבוביה הזאת. היהודי האשכנזי התאמץ ליהד את שפת שילר וגטסה והיהודי הפולני השתדל לגרמן את ניבו ומבטאו הוא; הספרדי קמץ את הפתח והליטאי פתח את הקמץ. בעזרת הבלשנות הטבעית הנוטעה בנפש היהודי, בעזרת תנועות הפנים וכל הגוף וכיחוד בעזרת קרבת הנפשות של בני אומה עתיקה אחת שיש לה לשון פנימית מיוחדת, הבינו היהודים האלה איש לדברי רעהו באופן היותר טוב, אף כי נראו, על פי ההשקפה השטחית, כבני אומות ולשונות שונות ורחוקים זה מזה על פי תרבותם, נמוסייהם ומצבם בחברה.

אין ספק בעיני, שאם יעלה בידי התוכנים בעת מן העתים לגלות מין בני אדם על הכוכב מאדים, או יהיו היהודים הראשונים אשר ימצאו תחבולות שונות לבוא במשא ובמתן עם הגזע הרחוק הזה, אף כי בלי ספק שונה הוא מאתנו בהרכבת גופו ואולי גם בתכונת נפשו.

בית-המאכל-הכשר במקום-הרפואה היה בקרב בתי-המאכלים של הנוצרים כממלכה בתוך ממלכה ומדינה בתוך מדינה. והמדינה היתה יהודית לכל פרטיה ודקדוקיה. לא לבד המאכלים הכשרים היו ערוכים ומבושלים בבית הזה לפי טעם היהודי הנמור, כי אם גם המהתלות והחרודים, אשר בהם היו האוכלים מתבלים את הבשר והדגים, היו לפי טעם היהודים, האוהבים הריפות מיוחדת. שאון ורעש נשמע בבית הזה מבקר עד הערב. על שלחן זה היו המסובים מנצחים זה את זה בדברי תורה והלכה, על השלחן השני היו מתוכחים בעניני ספרות, ומסביב להשלחן הגדול באמצע החדר היו נושאים ונותנים בעניני מסחר. ובהממלכה הקטנה הזאת ידעו איש את רעהו ידיעה גמורה. כל אחד ידע את אשר יכתוב איש ואיש לביתו ואת אשר יכתבו להם מביתם מאלוף עד תייו. כל אחד ואחד ידע את מחלת רעהו ואת תולדותיה לכל פרטיה וסמניה. כל באי הבית הזה היו לזים ומלזים כסף איש לרעהו ומחליפים זה לזה מטבעות הארצות שבאו משם. ולא אמר איש מעולם בבית הזה, כל ימי הקיץ, כי יחסר לו כסף, כי אם לא היה היום כסף לזה היה כסף להשני, וכן היה חוזר חלילה. גם החולים העברים העניים, שבאו למקום הרפואה בידים ריקות, גם הם מצאו ארוחתם בבית הזה, גם גרו בחדרים יפים ונקיים ולא חסר להם מאומה, כי העשירים והאמידים מאחיהם הספיקו כל צרכיהם. בכל מקום שהיו יושבים או עומדים יהודים אחרים, היה אחד ביניהם מקבץ נדבות בעד החולים העניים, וכל מי שלא היה מקבל בעצמו היה נותן נדבתו עשרים פעמים ביום.

- יהודים, תנו נדבה, כי נחויץ לקנות יין הגר לעשרה עניים.
- יהודים, הריקו אמתותיכם, כי נחויץ לקנות כרטיסי-מסע לחמשה עניים.
- יהודים, תנו כסף, כי נחויץ לשלם להרופא בעד הנתוח, אשר עשה להעני פלוני.

והיהודים היו נותנים נדבתם כדבר המוכן מאליו. בהמדינה העברית הזאת לא היה ניכר שוע לפני דל ויהודי צרפתי לפני יהודי פולני, ובעלי הרמיון יכלו לראות בה זעיר אנפין של "האנושיות" העתידה.

נפלא הרבר, כי כשם שהיה גדול כחיהמישיכה בקרב הממלכה הקטנה הזאת, אשר בניה היו כאחים בני בית אב אחד, אשר לא הסתירו זה מזה גם את סודותיהם וצפונותיהם, ואל כל אשר ילך האחד שם ילך גם השני, גם השלישי, — כן היה גדול בקרבם גם כחיהרחיפה ויצרו וישנאו זה את זה ואת אשר יאמר האחד יכחיש השני, ואין קץ לפירוד הדעות שהיה ביניהם בכל דבר קטן וגדול. בשעה זו היו שני יהודים, אחד מארץ זו והשני מארץ אחרת, מדברים זה את זה באהוה ורעות, שופכים איש בחיק רעהו את נגעי לבנם ומספרים תולדותיהם ואת כל עניני משפחתם, ובשעה זו ינצו הרעים האלה, וכל דבריהם מלאים עקיצות ורמזים ואיש לא יסכול את רעהו, ובעוד שעה והיו האויבים האלה עוד הפעם לאוהבים ורעים נאמנים, עד אשר לרגלי סכסוך קל יצמח ריב ביניהם והתפרדו והתרחקו זה מזה, כאילו לא ידע איש את רעהו מעולם, וכן חזר הדבר. כן גם הקפודים, אשר אם יתנגשו ויתקרבו זה לזה ידקרו איש את רעהו בשערותיהם המסומרות ואם יתרחקו זה מזה וקר להם.

* * *

יום נשמים היה. אני וחבורה קטנה מתוך האורחים היהודים ישכנו בבית המאכל הבשר. כתום ארוחת הצהרים הניש לנו המשרת קהוה שחורה. כל אחד מאתנו הצית אש בהסנינה שלו. אחרי דומיה קצרה החלו המסובים לדבר איש את רעהו, לספר מאורעות שונים, להתלוצץ ולהתפלפל בענינים שונים. יהודי אלוסי מן המסובים ספר בשפת אשכנז נלענה, בהטעימו בכל המלים את ההברה האחרונה, את בלהות מלחמת אשכנז וצרפת בשנת תרל"א ואת אכוריות האשכנזים. בקושי מצא את המלים הדרושות לו לרכך את סגנון ספורו, לבל ולעיב את רגשות היהודי האשכנזי היושב אתנו, ויערבב בשיחתו האשכנזית מלות-החבה וניבוי-הנמוס הרק של השפה הצרפתית. תוכן שיחתו היה ריק ודל, אך ניכר היה כי חיה רוב שנותיו בארץ הדברנות-המופתית, ששם נולדו וגדלו כרמיה וגמבישה. אשר התגאה ביחושם והזכיר את שמם לרגעים. היהודי האשכנזי הרגיש את עצמו כנעלב מדברי היהודי האלוסי, אשר שיחתו האשכנזית היתה תרנום בלתי מדויק מרעיונותיו אשר הרה והגה בשפה הצרפתית, לכן הרבה לספר את גדולות ביסמרק וגבורות מולטקה, גם לא שכח לרומם את שם בן-ימנחם אשר רק את שמו שמע ולא ידע היטב מה היתה אומנותו או חכמתו. פני היהודי האלוסי נתכרכמו ובת צחוק של לעג נראתה בקצה שפתיו. אחד היהודים מגליציא הרבה לספר על דבר אהבת המלך פרנץ יוסף ליהודים, ודוקא ליהודים מבני הדור הישן, ועל נדבותיו לבנין בתי כנסיות. בכל עת הזכירו את הקיסר פרנץ יוסף היה מוסיף: יאריך ימים. הספרדי ספר בהתפעלות והתלהבות עצומה על דבר החסדים והמנובות אשר השולטן התורכי עושה לעבדיו היהודים, ועל דבר הגדולה והכבוד אשר ינחל "החכם" בחצר השולטן.

סוף כל השיחות המדיניות האלה, שלא היתה בהן פנימיות אמיתית, היה, כי המסובים החלו לספר, כמנהגם יום יום, על דבר בניהם ובנותיהם שבביתם. הקולות הורמו, התפעלות המספרים התגברו וכשיחתם נופח רוח חיים.

— בני הבכור הוא טוען נפלא, ספר היהודי האלוסי, יפה תאר מאין כמהו, שרי צרפת ושרותיה יבקשו קרבתו. הוא עוד צעיר לימים, אבל יודע אנכי כי יעלה מעלה מעלה, ומי יודע אם לא יבוא היום ויהיה נשיא ארץ צרפת, או לכל הפחות שר המשפטים.

— ומה הנה בנותיך? שאלו המסובים.

— בנותי הן שרות, נסיכות, רוזנות, ואיש לא יגיד כי ממעי יהודה יצאו. יפות הן כלבנה וברות כחמה.

— גם לי נתן אלהים בנים מצוינים, אמר היהודי האשכנזי, אחד מהם הוא רופא נעלה, והוא, פשוט, מחיה מתים, ולולא יהדותו העומדת לו לשמן על דרכו בחיים, כי אז היה כבר ראש הפרופיסורים בארץ אשכנז. חולים יבואו אליו מכל קצות הארץ והוא מאסף ממון. בני השני הוא מננן בכנור נפלא (היהודים הליטאים והגליציים שישבו אתנו עוו את פניהם ועקמו את שפתיהם) — והוא מנצח בנגינות בחצרות מלכים ונסיכים, ויש אשר הוא מרויח בנשף אחד אלפים אחרים. והשלישי הוא סוחר בכלואי סחכות ומסחרו גבר בארץ ושמו נודע לתהלה בין כל הסוחרים הגדולים. וגם בנותי הן נשים כשרות וצנועות, יראות את אלהים ומוצאות הן בעיני הבריות; יודעות הן כל מלאכה בכיתהמבשלות וגם טוות ורוקמות ואורגות, מנגנות בעוגב ומפקחות על כל הליכות בית מעוני ובית מסחרי. וכלם, הבנים והבנות, סרים למשמעתי, וכל אמר, כל הגה היוצא מפי הוא בעיניהם חקק כל יעבור.

— גם אני לא אחטא לאלהים, אמר היהודי הגליצי, גם בני ובנותי הם מרגליות יקרות, אבני הן וחפץ אשר לא יסולאו בפז. ורבים מקנאים בי ומתברכים בפרי בטני. בני הוא סטודנט לחכמת הרפואה וכל המורים מתפלאים על רוחב דעתו וחריפות שכלו וישאורו על כפיהם. ומלבד שחכם גדול הוא ויודע ספרים רבים על פה, הנה גם דברן נפלא הוא, פיו מפיך מרגליות ויצודד נפשות בנועם מדברותיו, וזאת הפעם השניה בחרותו לנשיא חברת הסטודנטים, ועסקן גדול הוא בעיני החברות, וכל הסטודנטים מתאבקים בעפר הגליו. השדכנים מציעים לפניו כלות עשירות מאד, ובני הוא חכם גדול, והוא יודע כמה נדוניא הוא שוה, גם ידע מה גדול ערך הכסף בימינו לרופא צעיר לימים הרוצה להיות מפורסם, ואותו לא יולינו השדכנים שולל, כי עיניו בראשו, וגם אני לא אמכור את בני בוול, הנני מקוה לאלהים, כי כאשר יגמור בני את חק למודיו ויהיה לרופא, אז יקפצו עליו "בלענים" רבים, ואבות בעלי רבכות יבקשוהו להתן לבנותיהם, כי איפה ימצאו בעתנו איש צעיר לימים שהוא מושלם בכל המעלות כבני? הן די לדבר אתו רק מלים אחדות, למען הוכח כי "חכם עתיק" הוא. בכל זאת הוא אוהב אותי אהבה בלי מצרים. בדבר הגליצי את הרברים האלה הוציא מכיס בגרו מכתב מקופל ומקומט, אשר קבל מבנו לפני חדש ימים, ויקרא בו לפני המסובים בפעם המאה ואחת, למען יוכיח להם בדברים הכתובים שחור על גבי לבן, כי אמנם לא יכוב ואמרות בנו במכתבו זה יעידו, כי יכבד ויוקיר ויאהב את אביו.

המסובים, אשר ידעו כבר בעל פה את הכתוב במכתב זה — הבן בקש כסף מאביו — נהקו וסחקו בשעת הקריאה. והגליצי קרא את המכתב עד תומו בנגון זר ומשונה וישבע נחת מדבריו בנו גם בפעם הזאת, כביום התקבל המכתב. ובהתימו לקרוא החל להלל את בנותיו, כי אין כמהן בארץ ליפי ולחכמה, כי קוראות הן תמיד בספרים ויודעות את כל שבע החכמות ומדברות בכל הלשונות המתהלכות בארץ, ככל נוסח התהלות והתשכחות אשר פזר להן שלא בפניהן בכל יום ויום.

גם יתר האבות שישבו במסבתנו ספרו בחשק גדול, בהתעוררות וברגש נמרץ על דבר בניהם ובנותיהם, ככל אשר ספרו אתמול גם שלשום, וכל כך נמשכו אחרי דבריהם

ושטפת לשונם, עד כי שנו ושלשו דבר אחד פעמים רבות, ולא היה קץ וסוף לספוריהם, לולא הפיץ כל אחד מהמסוכים לספר אף הוא חלקו.

לכל אחד מבני חבורתנו היה נוסח קבוע וסגנון ידוע בספוריו ושיחותיו על דבר ילדיו, ומה נקל היה למצוא בדבריהם את רשמי הארץ שמשם באו ואת השפעת העמים אשר בקרבם הם יושבים. אולם בדבר אחד נשתוו כל יהודי הארצות השונות שישבו פה, כי כולם הפריזו על המדה הפרזה נוראה כההלת בניהם, ויגדישו את הסאה שלא בערך. גוזמאותיהם, גם של היהודים המערביים, היו גוזמאות ארץ הקדם. עוד זאת, כי כולם הטעימו הטעמה מיוחדת את הצד המסחרי שבחכמת בניהם. המסוכים לא האמינו איש בספורי רעיו, אך כל אחד מהם האמין אמונה שלמה בדבריו הוא. אילו האמינו השומעים בספורי המשוחחים, או היו יכולים להניח, כי באמת אין גוי חכם ונבון כעמנו, אשר כל בניו הם גאונים ובני עליון.

כבוא הערב נשתתקו בני חבורתנו. הדוברים הריקו את קבי שיחותיהם וספוריהם ולא הותירו בקרבם מאומה. העצבים היו עיפים מאד, כי הדברים הרבים שנדברו עתה היו עתיקים, ידועים ונלוים לכל אחד מאתנו. המספרים המהללים את בניהם ובנותיהם הלאו את עצמם ואת שומעיהם. הגשם לא חדל כהוץ, נטפים נסים תפשו ככה על זכויות החלונות. כשהדליקו בחדר את פנסי החשמל התעוררו מעט עצבינו. המשרתים הגישו לכל אחד מאתנו את המשקה החביב עליו. לזה נתנו כוס תה ולזה — ספל קהוה, לזה גביע שכר ולזה בקבוק יין. המסוכים התלוצצו, מרוב שעמום, את המשרתים אשר ידעו על פה לקומי פרוזות משפות שונות, וההלצות היו שטחיות מאד. איש מאתנו לא זכר, כי הרופא אשר עלינו ישיבה ארוכה בהמון בחדר סגור המביאה לידי ליאות. האורחים הנוצרים שהיו באים למקום-רפואה זה היו מקימים בדיוק גדול את פקודות הרופאים ונוהרים מאד באסוריהם הקלים כבהחמורים. לא כן אנחנו היהודים. אנחנו אהבנו להרבות שאלה מפי הרופאים במקום הזה, לדעת מה טוב לבריאותנו ומה מזיק לה, וכמעט היינו למעמסה על הרופאים בלהג שאלותינו; אך בצאתנו מביתם היינו פורקים את עולם מעל צוארינו ונעשה ממש ההפך מדבריהם ומאסוריהם. הרוב מאחינו, שבאו לכאן לבקש רפואה לעצביהם החולים, היו רגילים, כל אחד במקצוע עבודתו המיוחדת לו, לחיים בלתי טבעיים ובלתי מסודרים, לכן גם כבואנו אל המקום הזה ובעזבונו את עבודתנו אשר בבית, לא יכולנו להתנהג ולחיות ככל אשר צוה עלינו רופאנו. אחרי הדומיה הממושכת התעוררו מעט רוחותינו ונשתוקק לשיחה חרשה, ונבקש חמר שלא עבד בו עוד במסבתנו.

פתאם זכרנו, כי אחד מבני חבורתנו המסוכים אתנו, והוא סוחר עשיר מנגב רוסיא, לא ספר עוד מאומה על דבר בניו ולא העלה על שפתיו אף פעם אחת את שמו.

— הריאבן — זה שם האיש — ספר לנו אתה דבר מה על דבר בניך או בנוחך.

הר אבן הניע ראשו ולא ענה דבר. שתיקתו למרות הפצרתנו בו עוררה עוד יותר את תשוקתנו, לדעת את אשר אתו.

— האין לך בנים ובנות, כי לא תספר מאומה על אדותם? — שאלנו פה אחד.

— להנתי יש לי בן . . .

— ולמה זה לא ספרת לנו כל דבר על אדותיו?

— יען כי בן סורר ומורה הוא. — הריאבן נאנח קשה.

תשובת בן ארצי הגדילה עוד תשוקתי לדעת, מי ומה הוא בנו, מה טיבו ומה הטאתו, כי אביו יקראהו בן סורר ומורה. אנכי, כבן דורי, יש לי תאוה מסותרה לשמוע דברים זרים ואיומים, נוראים ונפלאים, ודברים כאלה קייתי לשמוע הפעם מפי הר־אבן. פניו המכוסים תמיד ענן יגון ואנחותיו התכופות ושיחתו הקצרה והמקוטעת היו לי לסמני טרגדיה נסתרה. "עורק־הסופרים" שבי לא נתן לי מנוחה, ואתאו לשמוע מפי הסוחר העשיר את הטרגדיה אשר הוא מסתירה מעין רואים ומאזני שומעים. והרגשתי באותה שעה מה שירגיש הרופא־המנתח כבוא לידו המקרה לגלות על ידי שכינו מקור מחלה חדשה.

— בן סורר ומורה! היתכן כי בנך הוא בן סורר ומורה? קראו המסוכים פה אחד, ויביטו אל הר־אבן בחמהון.

— כן הוא, אדוני, בן סורר ומורה הוא, וגם אני לא אדע ולא אבין איך יתכן הדבר, כי בני אשר טפחתי ורביתי יהיה בן סורר ומורה, ובכל זאת כן הוא, לשברי. — ולמה זה תקרא את בנך בשם סורר ומורה, ומה מעשהו ומה מלאכתו? — שאלתי בקצר רוח.

— אילו היתה לבני איזו מלאכה, איזו פרנסה, איזה עסק, כי אז לא היה מה שהוא עתה. . . .

— ועתה מה הוא? — נזרקה השאלה מפי, כמעט למרות חפצי לנעת בפצעי לבבו האנושים.

— אינו כלום. בני איננו לא רופא ולא טוען בבתי הדינים, לא בנאי ולא סולל מסלות, לא סוחר ולא אומן. . . . — ומה הוא?

— בעל דמיונות, לא־איש. . . . בן סורר ומורה, אשר לא ישמע בקול אביו, לכן יפול מדחי אל דחי ואחריתו מרה. . . .

— הלא איש עשיר אתה — אמר היהודי האשכנזי — ומדוע זה לא למדת את בנך איזו מלאכה או חכמה המפרנסת ומעסקת את בעליה? הלא בנך, לפי דבריך, יחיד הוא לך? אנהנו היהודים האשכנזים מבקשים תכלית ומטרה לבנינו.

— בני למד עוד יתר מדי — ענה הר־אבן — ואולי זה אסוננו. הוא נמר את חק למודיו בבתי מדרשי מדעים שונים, ובכל זאת לא בהר לו עוד דרך בחיים והוא הולך בטל ועוסק בהכלים ושונה בדמיונות, ואין מספר לחטאותיו אשר חטא לנפשו הוא ולנפש הוריו.

— כפי הנראה, אמר היהודי הצרפתי, אין לבנך, למרות אשר למד בבתי מדרשי מדעים שונים, כשרונות הרוח ויתרונותיו, אין לו אותה הסגולה הנפשית שאנחנו, הצרפתים, קוראים בשם esprit, ולא בו האשם, אם לא הציב לו עד עתה יד בחיים ולא כבש לו מקום בחברה, כי רק בכשרון, רק בהריפות השכל ובטוב מעם ודעת, שאינם נקנים ביגיעה ובלמוד, תלוי הרבר. הן בני לא שקד מעולם על למודיו ולא הויע על הספרים, אך esprit יש לו, ויתרון רוחו זה יעלהו מעלה מעלה.

— בזה שנית, אדוני, בני הוא בעל כשרונות נפלאים, שכלו חד וחרף ויש לו יתרון בכל, אבל, עקשן הוא, או אקראהו בשמו האמתי, "בן סורר ומורה" הוא, ולא יחפוץ בשום אופן לבחור לו דרך בחיים, לא יחפוץ להיות ולחיות ככל האנשים, ככל

בני גילו, בני לא יחפוץ ולא יאבה להפיק תועלת מכשרונותיו להנאתו ולטובתו הוא. הוא מאבד את עצמו ואת כשרונותיו לדעת. . . לא צדקתם אדוני, רק בבני האשם.

— ולמה לבנך לבחור לו דרך בחיים — אמר הגליצי — ולבקש לו משלה יד ופרנסה, אם יחיד הוא לאב עשיר כמוך. הן לו היכולת, לו הרשות ולו גם המשפט להיות עצל וחובק את ידיו ככל בני העשירים הגדולים. כי הלא יודעים הם שאבותיהם צברו כסף לרוב, והכסף הזה יספיק למלא את שפסם. לו לעצתי תשמע. . .

— למה לי עצתך, תדבר ולא תכין עד מה. בני, חלילה, איננו עצל. לחפך, הוא עובר יתר מדי, יתר מכפי כחו. גם לכספי לא ידרוש, וזה שנים רבות לא לקח מכל אשר לי אף פרוטה אחת, אף כי אני ואמו הפצרנו בו, פעמים אין מספר, כי יקח מכספנו ככל הדרוש לו בכל עת ובכל זמן, אבל דא עקא כי כסף לא דרוש לו כלל, כי הלא לא ככל האדם הגהו. . . אמנם שוקד הוא על עבודתו בחריצות רבה, אבל עבודתו הבל ותעתועים, הוא עובד ולא לו. הוא עובד כל הימים מבלי אשר ירויח מזה מאומה והוא חי חיי צער ורחקות, ומה יסכן לי כספי הרב אם בני יחיד לי לא יהנה ממנו.

— מי יתן והיה שנעון כזה לבני, אמר היהודי הצרפתי.

— כל דבריך חידות בעיני, אמר הגליצי.

— אבל אחרי אשר הגדת — אמר היהודי האשכנזי — כי בנך אוהב עבודה הוא וחרוץ במלאכתו, אז היה נכון ובטוח, כי סוף סוף יראה בנך ברכה בעמלו ויתעשר, כי יד חרוצים תעשיר. גם בני הסוחר בכלואי סחבות היתה ראשיתו מצער, ועתה, תהלה לאל, פרץ מסחרו ועוד מעט ויהיה מלך בלואי-הסחבות.

— אבל, אדוני הרראבן — פנית אליו — לא אבין מדוע תקרא את בנך יחידך בשם סורר ומורה, הלא דבריך האחרונים יוכיחו את ההפך. לבי אומר לי כי לא אתך הצדק, כי הן לא תמיד יצדקו האבות.

הרראבן השפיל עיניו לארץ ויאנה. הכרת פניו העידה בו, כי פוסח הוא על שתי הסעיפים, אם לספר כל אשר אתו, או להרול. פתאם הפסיק את הדומיה ויחל לספר בקול שנשמע בו רגז וקצף, יאוש ומרירות:

— בני היה סורר ומורה עוד בשבתו על ספסל הגמנויום. כל התלמידים העברים היו עוסקים רק בלמודיהם ושעוריהם שבהגמנויום ולא פנו לבם לבטלה, יען כי תכליתם העקרית היתה תמיד נגד עיניהם. לא כן בני, הוא ארח לחברה עם „בטלנים“, „מלמדים“, והם העירו בו תשוקה מורה ללמודים עברים, עד שנעשו לו אלה לעיקר ושעוריו מוריו בהגמנויום לטפל. אני אומר לו: בני, למה תבלה זמנך בלמודים מתים, הן לא למען תהיה רב בישראל נתתיך אל הגמנויום, ולמען היות רופא או עורך-דין די לך שלמדת להתפלל מתוך הסדר, ואין לך כל חפץ בכל אותם הספרים, אשר הנך שוקד עליהם. סופך יהיה כי הספרים האלה יהיה לך לפוקה ולמכשול בחיים, כי תהיה לבטלן. . .

— חלילה לרופא היות בטלן — התערב היהודי הגליצי בדברי הרראבן — הרופא צריך להיות בעל נמוס. למשל, בני הסטודנט הוא. . .

— אבל הלא על אדות בנך הסטודנט ספרת לנו די והותר, ואנחנו הפצים לשמוע מפי הרראבן על אדות בנו — קראו אחרים מהמסובים.

— ובנך מה היה אומר? שאלתי אני את המספר.

— ובני היה אומר: אבי, הלא יודע אנכי את למודי בהגמנויום לא פחות מהתלמידים אשר לא ידעו קרוא עברית. ומה איכפת לך, אם אני שוקד על הלמודים

העברים האהובים לי, הלא הספרים אשר אני קורא בהם — נאון עמנו הם, והשפה אשר אני עמל בה — שארית חיינו היא.

— אבל למה לך כל הצרה הזאת? — הייתי אומר לבני בכעס — הלא רופא או עורך דין תהיה, ואיוו תועלת תפיק מהלמודים האלה הנחשבים כסחורה מתה, כדבר שאין לו שמוש בזמנו.

— אינני יודע, אבי, מה אהיה, אולי לא אהיה כלל רופא או עורך-דין, כי אני בעצמי עוד לא אדע במה כחי גדול, מה כשרוני ומה יתרוני. נפשי חשקה בתורה ובחכמה, ואין אני הושב חשבונות מה מחירו של כל למוד ולמוד בשוק החיים. כדברים האלה היה משיב לי בני כפעם בפעם, והיה עושה מה שלבני חפץ: מנקה בהספרים העברים אשר היו לי ירושה מאבי אשר המית עצמו עליהם. ראיתי סופו של אבי, שהיה למדן גדול ומופלג בתורה: כל ימיו חי בעוני ובמחסור ובמותו לא השאיר לבניו רק חובות וספרים ישנים. אנכי לא הלכתי בדרכיו, כי נפשי חשקה במסחר ובמשא ומתן ותעשינה ידי חיל ומסחרי פרץ בארץ, כי הכל עשיתי בחשבון ודעת. ידעתי את מחיר כל סחורה בשוק, ויודע אנכי גם את מחיר הספרות העברית. . .

— החשבון הוא ראשית חכמה כימינו — העיר היהודי האשכנזי.

— אבל בני — הוסיף הר־אבן לספר — לא יחשוב חשבונות בחייו. אנכי, כאמור, ראיתי סופו של אבי ואקח מוסר. ידעתי כי בני לא יסכן להיות סוחר, לכן הפצתי כי יהיה, לכל הפחות, רופא או עורך-דין, ובראותי כי שקוע הוא בלמודים עברים יתר מדי נבא לי לבי כי יהיה איש לא יצלח כל ימי חייו, ואוהירו שבע פעמים ביום, אך הוא לא שמע בקולי. ואת אשר יגורתי בא לי. . .

— האם לא נמר את חק למודיו בהגמנויו? — שאלו אחרים מהסובים.

— את הגמנויו, אמנם, נמר. אבל אוי ואבוי לגמירה כזו: תלמידים עניים בני פחותי-ערך קבלו מטבעות זהב ומטבעות כסף, ובני אשר כשרונות נאון לו לא קבל כל אות, כל מטבע. והאמת אניד לכם שלא האמנתי מראש שיקבל תעודת בגרות גם בלי אותות-כבוד, כי כל המורים וראש הגמנויו היו כועסים עליו תמיד, יען כי התהלך גם עמם בקרי. . .

כן, כן — אמר היהודי הספרדי — היהודים הצעירים לימים ברוסיא הם ממרים את פי הגדולים מהם ואוהבים להתנעש ולהסתער. לא כן בנינו, הם מקבלים את עול המורים וההורים באהבה וסרים למשמעתנו בהכנעה רבה.

— ומה היתה סבת הקצף של המורים? — שאלתי את הר־אבן.

— סבת הקצף? פשוט הדבר: המורים היו מלעיגים לפעמים על היהודים. הן נכרים הם ומה נוכל לדרוש מאתם. כל התלמידים העברים היו שותקים ומחרישים, או גם שוחקים יחד עם מוריהם. לא כן בני. הוא היה רב את ריב היהודים ומוכיח על פני המורים את בערותם וחסרון ידיעתם בתולדות ישראל. המורים היו מתקצפים והוא עומד על דעתו.

— איש חיל הוא בנך — אמר היהודי הצרפתי — לו נאווה תהלה, על אשר

הגין על עמו בפני המורים האלה.

— אנחנו יושבים „בנלות“ — השיב הר־אבן — ועלינו לשאת את הלעג אשר ישפכו עלינו שונאינו ברומיה. מה איכפת לי, אם המורים בהגמנויום לועגים באוני

תלמידיהם להיהודים ושופכים בו על היהרות? הלא בכל עת שיש להם צורך בכסף יבואו אלי וידברו אתי בהכנעה רבה ויצמידו לי חנף.

— אילו באו אלי — אמר היהודי הצרפתי בהתעוררות — הייתי מגרשם מן הכית בכזו וחרפה.

— אין אני יודע וגם לא אחפוץ לדעת — אמר הרראבן — מה שאתם עושים בצרפת. אבל יודע אני מה שאני עושה בעירי ובביתי, כי כל מה שאני עושה הנני עושה בחשבון ודעת. אבל בני אין לו כל חשבון ודעת, לכן לא עבר בשתיקה אף על רמו קל, אשר רמוז המורים על היהודים בלעג וכזו, ועוד היה מתאמץ להבליט את יהדותו, בלי כל צורך מיוחד לזה.

— מכל דברך אלה עוד לא ראיתי — אמרתי להרראבן — כי בנך הוא בן סורר ומורה, להפך. . .

— להפך? . . . אבל עוד לא שמעת — ענני הרראבן בחימה עצורה — את סוף דברי. שמע נא את אחרית ספורי, ואז תשפוט עם מי הצדק.
— ספר נא!

— כאשר גמר בני את חק למודיו בהגימנויו, אמרתי לו, בני, בחר לך אחת המחלקות בבית מדרש המדעים שבקרית המלוכה, אם מחלקת חכמת הרפואה, או חכמת המשפטים, ואני אביאך שמה בהשתדלות רעי ומכירי בעיר ההיא.
— אבי, ענני, אין אני מוכשר ומסוגל על פי טבעי ותכונתי להיות רופא ואין אני חפץ להיות טוען בבתי דיניהם.

— ומה זה תחפוץ להיות, בני? — שאלתיו בתמהון.

— את אשר אני חפץ להיות, דבר זה עוד לא הוברר לי בעצמי, אבל יודע אני, כי נפשי חשקה בתורה וחכמה, כי עוד לשאלות רבות בחיים עלי לבקש פתרונים, ולמטרה הזאת אחפוץ ללכת לחו"ל, ושם אשמע בלמודים באחד בתי מדרשי המדעים, ואולי גם אבקר איזה בית מדרש לחכמת ישראל, אם תהיה לי תקוה למצוא בו את אשר אבקש. — ומה זה תלמוד בבית מדרש המדעים שבחו"ל, אם נפשך בחלה בחכמת הרפואה ובתורת המשפטים? — ודמי רתחו בקרבי מרוב חימה.

— אלמוד את חכמות הטבע והפלוסופיה — ענה בני בקצור.

— ומה יהיה, אם תדע את חכמות הטבע ואת תורת הפלוסופיה, הלא אין בזה כל תועלת, ואם יאבד כספי בענין רע, אז תהיה פלוסוף רעב ותתפלסף על הרעב כנפשך שבעך.
— אבי, אין אני מבקש תועלת ממשית בלמודי, שרם כל עלי למצוא תשובות על השאלות המתרוצצות במוחי ולא יתנו דמי לי.

נקל לך לבקש תשובות על חשבוני. אני אפזר עליך כסף כאפר, ואתה תשב בחו"ל וחתעסק בהבלים. . .

— אבי, הנני נותן לך תודתי מקרב לבבי על כל הטוב והחסד, אשר עשית עמדי עד עתה, אבל חלילה לי לבקש ממך, כי תשלח לי מכסף לחו"ל. חפץ אנכי לנסות את כחי להביא בעצמי את לחמי ולכלכל את מחסורי, ואינני חפץ כלל להיות מעתה על חשבונך. צרכי יהיו מועטים עד מאד ותקותי כי אמצא לי "הוראות-שעה" ולא אמות ברעב.
— הוי, בן סורר ומורה, קראתי באפי. לא על כספי אני חס, ואין לך כל צורך

לבקש "הוראות-שעה" בארץ נכריה, כאחד הסטודנטים הרלפנים. הן בעד מי צברתי את כספי, בעד מי עמלתי ויגעתי ויגיעות אין קץ עד אשר עשיתי לי חילי, בעד מי אם לא

בשבילך. ומה אני דורש מידך, כי אם ליהנות מכספי ולהיות איש ככל האנשים, ככל בני גילך. בחר לך איוו חכמה המחיה את בעליה, ולא פרנסתך דרושה לי, כי די יהיה לך כספי אני, אבל על כל איש ואיש להיות דבר-מה, למען יכובד על הבריות.

— יודע אני, אבי, כי לבך טוב עלי ונכון הנך לפזר עלי את כל כספך. אבל אין אני הפיך, אין אני יכול ללכת בעקבות בני גילי. ילכו הם בעקבותי. הפיך אני לחיות בעמלי, רוחי ישאני הלאה. לא חכמה המעשרת את בעליה אני רוצה לבקש, כי אם תעודה בחיים.

— תעודה בחיים, תעודה בחיים! הא־הא־הא — שחקו אחרים מהמסובים.
 — ומה היה סוף הווכחים בינך ובין בנך? — שאלתי בקצרות.
 — לשוא היה יגיעי — הוסיף הר אבן לספר — לעצור את בני בארצנו, כי הוא באחת: נפשו חשקה בתורה וחכמה, ורק בחיזק למדינתנו ימצא את אשר הוא מבקש.
 — בזה צדק בנך, כי רק מאשכנו תצא תורה וחכמה — אמר היהודי האשכנזי
 — גם בני אומר . . .

— רק מארץ צרפת — שמעוהו האֶלוסי בדברים — ומבתי מדרשיה יצאה חכמה לכל העמים.

— ואחרית הדברים? — שאלתי את הר-אבן.

— אחרית הדברים, כי בני נצח אותי וילך לחייל וילמוד בבתי מדרשי מדעים שונים. כעשר שנים היה משנים על פתחי בתי המדרשים וישמע שעורים במחלקות שונות. ובכל העת הארוכה הזאת לא רצה לקבל מידי אף פרוטה אחת, אף כי הרבה לשלוח לי מכתבי-אהבה. ובראשית הקיץ הזה בא אל ביתי, ומה נבהלנו, אני ורעיתי, לראות פניו אשר דלו, כמעט לא הכרנוהו. כאשר נסע ממנו, לפני עשר שנים, היו לחייו מלאות ואדומות וכלו מוצק כברזל, ועתה היה לנלעצמות וכמעט כח לדבר לא היה בו. עקבות עוני ומחסור היו נכרים בו ובבגדיו. הוא הביא, אמנם, תעודת דוקטור בידו, אולם נוכחתי אחרי כן כי הוא דוקטור סתם, אינו לא רופא ולא טוען, לא הא ולא הא. בני גילו שישבו אתו על ספסל אחד בהגמנויום, אשר לא הגיעו בכשרונותיהם לקרסוליו, כבר היו לרופאים ולעורכי דינים וכבר נשאו נשים וגדוניהא והמה מרויחים עתה כסף רב ומצבם בחברה איתן. ואת בני ראיתי הפעם כנודר-עני המבקש דבר-מה בלי חשך ולא מצא מאומה. הוכחתי על פניו והבאתי לרונמא ולמופת את בני גילו, והוא טוען את טענתו הישנה: לא אחפיק, לא אוכל להיות ולחיות כבני גילי. ראיתי כי בדברים לא איסר את בני, כי הוא עומד על דעתו כמלפנים. אני בשלי, והוא בשלה, אני טוען זאת והוא טוען אחרת. לכן החילותי לדבר על לבו, כי ישא אשה. קייתי כי האשה אשר יקח תגרש את הדמונות והשנינות מראשו ומלבו, והיה כאחד האדם. הפצתי לתת לו נדוניה סך הגון וקייתי, כי הרעיה אשר יבחר בה תביא אתה גם היא כסף לא מעט. והיה כבואו בברית הנשואים ויבנה לו בית, אז יולדו לו צרכים חדשים ואז ישנה גם אורחות חייו, והרעיה, אשר יאהבה, אולי תפעל עליו הרבה יתר ממני ומרעיתי. כן היה חשבונני, ומה שמחתי לראשונה לשמוע מפי בני, כי גם הוא החליט לשאת אשה ולבנות בית, ואני האמנתי, כי עוד מעט ואשבע גם אני נחת מבני, ככל האבות. אבל מהרה נוכחתי, כי תעיתי בשוא. כאשר הציעו לבני את השדוך הראשון, הגיד לי כי יש לו "כלה".

— יש לך כלה, ולי לא הגדת מאומה! ומי היא זאת אשר בחרת בה?

— היא, ענה בני, עלמה בעלת נפש טהורה וברה, והיא עבריה בכל לבבה ורוחה.

— מובן מאליו כי בחירתך היא עבריה ולא צוענית. אבל היש לה כסף?

- כסף אין לה. היא עניה. אבל סגלות נפשה יקרות מכל הון.
 — ולמה זה בחרת בה? המעט הן עלמות עניות בעלות נפשות יקרות?
 — בחרתי בה יען כי אהבתיה וגם היא תאהבני.
 — ואיפה התודעת אליה?
 — בארץ אשכנז. כי גם היא למדה בבית מדרש המדעים שלמדתי אני.
 — ומה למדה היא?
 — תורת החנוך וחכמת הפלוסופיה.

— הכשורה הזאת — הוסיף הר אבן לספר בקול שנשמע בו רוגז עצור — פלחה כחץ שנון את כליותי. עוד זאת חסרה לי, כי בני ישא עלמה עניה והבריות יוסיפו ללעוג לי ולשחוק על משבתי. לא הוספתי לחקור ולדרוש את בני. על דבר בחירתו. הבינותי צרתי מה גדולה היא. ראיתי, כי אין עוד כל תקוה להשיב את בני מרכו. הבינותי כי גם בחירתו היא בעלת דמויות ושנינות כמהו, ואם יתחברו יחדו או ילכו מדחי אל דחי. לא הוספתי דבר את בני על דבר בחירת לבו, אבל מכתי היתה אנושה. והנה לבי, לב אב, התעורר בי לחומלה על בני יחיד האובד. ואדבר על לבו כי יביא לעירי את בחירתו וישא אותה כדת משה וישראל, והוא יעסוק אתי במסחרי ויקח חלק כחלק. הבטחתי לו כי רעיתי, אף כי בת עניים היא, תהיה לי כבת. ואני ורעיתי נהיה מאושרים אם נראה כי הוא רואה חיים עם אשתו ומבקש להיות סוחר וליהנות מטובי ומכספיו.

— לא אוכל, אבי, עשות כדברך, כי אני ובחירתי החלטנו להיות מעמלנו. לא אוכל היות סוחר, יען כי מצאתי לי תעודה אחרת בחיים, ותעודתי היא גם תעודת בחירתי. — ומה היא תעודתכם בחיים? — שאלתי בחררה, כי לבי נבא לי, כי אשמע

דבר רע ומר.

— תעודתנו היא — ליסד בית-ספר לילדים וילדות בהמושבות שבארץ ישראל. אני אהיה המורה והיא המורה, ויחד נעמול לגדל דור חדש, דור שלא ידמה וישוה לבני-גילי פה.

— בני יהיה מורה באחד הכפרים! הוי, בן סורר ומורה!

בני נסה להוכיח לי, כי המורה בכפר מביא תועלת „להאנושיות“ הרבה יותר מהרופאים והטוענים בני גילו הבהולים על ממונם, וכי חיו כמושבה עברית יהיו יותר מאושרים מחיי סוחר בארצנו. ועוד רבות כאלה רצה להוכיח לי, אבל אני אטמתי אזני משמוע לדבריו. כי ראיתי שאין כל תרופה לבן סורר ומורה זה. ומני אז נחלו עצבי, שהיו חזקים כברזל, מרוב התרנוות וקצף, ואת שם בני לא אשא על שפתי. ועתה, הגד נא עם מי הצדק! — חתם הר-אבן את ספורו, בפנותו אלי.

— אכן, יש לנו בנים סוררים ומורים כאלה, ואנכי לא ידעתי!

הר אבן נאנח קשה.

— המורים בכפר האשכנזים נצחו את נבורי צרפת ואדיריה — אמר היהודי

האשכנזי כמנצח.

היהודי האלוסי לטש עין ויבקש מלים בשפת אשכנז לחבר עקיצה חדה ודקה להכעים בה את לב האשכנזי, אולם בטרם מצא מלים מכוונות אל רעיונו, חדל הנשם, והמסובים אל שלחננו התפשטו בנג' לשמוע אל השירה והזמרה של מקהלת-מנגנים חרישה.

קהלות יעקב.

ד. (*).

אחר שדברנו בפרק הקודם על אודות אחינו המפורים במדינות-אירופא שבקרן דרומית-מזרחית. עלינו לזכור פה ביחוד את אחינו במדינת רומיניא. אשר היו לשיחה בפי כל, זה כשלושים שנה. על ידי המקרים הרבים שקרו להם במצבם המדיני והאיקונומי. וכבר היו בין אחינו שבמערב אנשים, אשר הצדיקו את הדין עליהם וקבלו באהבה יסורי אחינו אלה הנתונים בצרה. באמרם, כי הם בעצמם הרעו את מעשיהם וקפחו את פרנסתם וגרמו רבב או כמעט למאורעות הנוראים שעברו עליהם בשנות ראו רעה. ואולם באמת, כל מי שיודע ומכיר את תכונת היהודים ברומיניא אל נכון יודה, כי אף אם חסרונות רבים דבקו בהם, מצוינים הם גם בכמה מעלות טובות, ורבו המעלות על החסרונות והשבח על הקלקול. ואם יאמר בדרך כלל, כי כל מדינה נדונה ב"יהודיה" לפי המעשים, אין להטיל ספק בדבר, כי ארץ רומיניא זכתה ב"יהודיה" יותר מכפי מעשיה הרעים והנפתלים. עוד כיום, אחרי אשר סבלו אחינו שם הרפתקאות ורדיפות למכביר ותכבד עליהם יד שונאיהם ומנדיהם, עוד כיום מצויין היהודי הרומיני לטוב באהבה עזה לארץ מולדתו, אשר תתנהג עמו כאס-חורנת. ואם כי היו אחינו כצנינים בעיני יושבי הארץ, להצר צעדיהם ולקפח את פרנסתם. עוד משפיעים הם הרבה טובה ומביאים תועלת חמרית ומוסרית אל העם והארץ אשר ישבו בה כאל עקרבים. גם לעמנו בכלל מביאים תועלת. ואלמלא היו שרויים בצער זה ימים רבים, בודאי היו מרבים עוד להביא תועלת יותר.

ממספר אחינו ברומיניא אין אתנו רשימות מדויקות. יש המגזימים ואומרים, כי מספרם יעלה עד לארבע מאות אלף נפש, ומאליו מובן, שהם דורשים רשימות כאלה לגנאי; ולעומתם אחרים מכחישים אותם ומעידים, כי מספר בני ישראל בארץ הוא לא יעלה על שתי מאות וחמשים אלף. יהיה איך שיהיה, לבנו לא ילך אחרי הדעה הכוזבת, כי מספר מרובה של יהודים באיו מדינה גורם רעה וחורבן לה. כי אם הכל תלוי בתנוך העם הזה ובשמושו כראוי בכחותיו החמריים והרוחניים. היהודים האשכנזים (כי על ה"ספרדים" כבר דברתי) ברומיניא נפרדים לשתי מפלגות: במדינת וולחיא, רובם הם ילידי הארץ מכמה דורות, או שבאו שמה בשנים האחרונות מארצות אחרות שעמדו אז תחת מרות בית עותמאן. ואולם רוב היהודים במדינת מלדוויא הם יוצאי ירך היהודים הפולנאים וכיחוד מבני גליציא. כי עוד לפני חמשים שנה נחשבה מדינת רומיניא בעיני אחינו אשר בגליציא כמו אמריקא ליוצאי גולה בימינו אלה. כל איש מצוק ומר נפש וכל איש אשר היה לו נושה היה בורה לשם "לבקש הצלחתו". רבים הלכו שמה עניים מרודים. ערומים

ויחפים, ונתעשרו שם בחריצות ידיהם וגם משכו אחריהם את בני משפחתם, שהשאירו בארץ מכורתם בעוני ובחסור כל, להתישב אצלם. הפרנסה היתה מצויה בנקל במדינה הזאת וצרכי החיים היו בוול גדול. הארץ היא, כנודע, דשנה ופוריה, לא יחסר כל בה, ותנאי החיים בכלל נוחים וטובים. בימים ההם לא שנאו את היהודים, ובעין יפה ראו אצילי העם (הבווארים, אדוני הארץ), אם עשה היהודי חיל והרויח בעסקיו. האצילים לא ישנאו ברובם גם כיום את היהודים, כי רק הכתה הדימוקרטית עוינת את ישראל, בעוד שכת הקונסרווטיווים נוחה היא להם בכלל, אם גם לא תרהיב עוז בנפשה להקל את עול אחינו בעת תבוא הממשלה אל ידה. לפני דורות שנים משלו רק הבווארים, אשר משכו חסד לישראל.

בימים ההם היו היהודים ברומיניא נודעים בתור עשירים ונדויים, אבל עניים בדעת, גסי הלב ומעופי תורה. לכן גדלו והצליחו בני תורה, אשר באו לשם מגליציא, בתור רבנים, מלמדים, חונים ויתר המשרתים בקדש. גם סוחרים הנוגים מאחינו בגליציא סחרו אל הארץ ההיא, העשירה ביבול האדמה ואל חוף הים תשכון. עממם באה ראשית ההשכלה לרומיניא, ואלה שהצטיינו בדור החולף במקצוע זה, בין שכבר הלכו לעולמם ובין שעודם בחיים, רובם ככלם מגליציא יצאו. שמה ברומיניא יסרו כתי ספר והרביצו תורה והשכלה ככל אות נפשם. כי מה שלא עלה בידם בארץ מולדתם נליציא מרוב עוני, הוציאו מכה אל הפועל בארץ הברוכה הזאת, שהפרושה היתה שמה מצויה, וגם בנקל הרגילו את אחינו לחיים חדשים, מתוך שרובם היו אורחים, שפרקו מעליהם עול ההרגל. כה היתה הארץ הזאת לברכה בפי אחינו בגליציא עד תום ימי דור החולף, כאשר זוכר אני עוד מימי ילדותי, זה כשלושים שנה. היהודים שבאו מגליציא (מובן מאליו — הנצרכים לבריות, ולא הסוחרים) לא היו בכלל חביבים על אחיהם, אורחי המדינה. כי „הפולנאים“ הוחזקו בעיניהם לקבצנים, גונבי דעת הבריות, עושים חנופה ויורדים לרומיניא רק למען נצל אותה ולעשותה כמצולה שאין בה דגים. אבל עם כל זה ככרו את הנרים בלכס. הוראים והחרדים לדבר ד' נכרו את הלומדים שבאו לשם וספחום אל ביתם בתור רבנים ומלמדים; והחפצים בהשכלה הוקירו את המלומדים, שבאו אל הארץ הזאת להרכיץ חכמה והשכלה בישראל. ואלה ואלה התאזרחו והתערו בארץ בזמן קצר.

וכשם שנחלקה הארץ לשתיים בדבר מוצא היהודים היושבים שם כן נחלקה לשתיים גם בנוגע למצב המוסרי של אחינו. במדינת וולחיא היו על פי הרוב נוטים לחירות דתית ואוהבי ההשכלה; נגד זה נפו במדינת מלרוויא ע"פ הרוב אחרי החסידות והאורתודוכסיא. עם כל זה נמצאים גם במדינה זו — וכפרט בעיר הבירה יאסי — משכילים על דבר אמת, ובמדינת וולחיא — שומרי משמרת הקדש. בכלל הצטיינו בני ישראל בשתי המדינות האלה בזמן שלותם ע"י מדה טובה וחשובה, כי נמצאו בהם במספר מרובה משכילים עבריים. אחינו ברומיניא היו תמיד אנשי מעשה; לא הסתפקו רק באומר ודברים ובדרושים לכבוד התורה והחכמה, כי אם נכנסו בעובי הקורה, עוד בזמן שההשכלה היתה ברו"פ בחתוליה. במדה זו, לעשות המעשה העיקר ולא המדרש, הלכו לפעמים עד הקצה האחרון, להקדים נעשה לנשמע. כזה אנו רואים גם במקרי הימים האחרונים: היהודים הרומינים היו הראשונים, אשר רעיון ישוב איי נכנס אל לבם, ובעוד אחינו בארצות אחרות היו „מתישבים בדבר“ או (כמו שעושים עתה אחינו בגליציא) מנדיבים חיי צ"ל לטובת ישוב איי, יסרו אחינו בנאלאטיץ את הקולוניא הראשונה בארץ אכותינו. ואם כי באחרית הדבר הזה ראינו מהירות גדולה, אשר איננה נאותה לענין חשוב כזה, כי

יסרו את הקולוניא על בסיס רעוע והיתה נוטה לנפול, אלמלא תמכה הנדיב הידוע בידו הנדיבה; אבל עם כל זה ראוי להעמיד להם ציון-כבוד לדורות, כי מרומיניא היו העולים הראשונים וגם המנדכים הראשונים. ואף אם לא הספיקה נדבתם אף למחצית, לשליש ולרביע, בכל זאת היתה גדולה וחשובה לפי מצבם האינקונומי, כי לא כל מדינה זוכה להוציא עשירים כרוטשילד. אין ספק בדבר, כי אחינו ברומיניא, בעשותם ההתחלה, עשו כפי כחם ויותר מכפי כחם, מלבד המעלה הטובה אשר להם עלינו, כי בעוד שאחרים דרשו בדבר גדול הוזה, היה להם אומץ לב, להיות רזויים מקדימים ולעשות מה בפועל. לדבר על המצב המדיני של אחינו ברומיניא אך למותר הוא. הכל יודעים, כי לדאבון לבנו נבדלים הם לרעה מכל שבטי ישראל, כי בעוד שאפילו באלו הארצות, שאינם נהנים שם מכל זכויות המדינה, תכיר אותם הממשלה בתור אזרחי הארץ, בתור חוסים בצלה, הנה ברומיניא נחשבו כזרים, ובכל עת ובכל שעה צפויים הם אל גורת הגירוש, כנודע. עם כל זה הולכים אחינו ומשתלמים שם, ובפרט במדינת וולחיא. רוב היהודים שם מדברים בשפת המדינה ומוציאים הם כמה חכמים וסופרים ואנשי מעלה. בשנים האחרונות הוסיפה הממשלה להרע לישראל, כי הרסה את הקבוץ המדיני של קהלות ישראל אשר בארצה, דבר שהיה לנו תמיד למעוה בכל ארצות גלותנו. על פי הממשלה בטלו את מכס הבשר, אשר ממנו הספיקו לכל צרכי הצבור, יען כי אין להם שם התוקף לגבות מס מכל בני הקהלה. עם כל זה עומדות הקהלות על תלן והיהודים יתנו ברצון טוב, אין אונס, די הספקת הצבור. מצב הרבנים, בתי כנסיות, בתי החסד וכל עניני הצבור הוא במעלה יותר חשובה מאשר בגליציא, למרות החוקים הטובים שהקקה ממשלת אוסטריאה במדינה זו. מזה אנו למדים, כי התפתחות טובה ורצויה של היהדות איננה תלויה רק בחוקים טובים, כי אם בחנוך העם ובתכונת רוחו. אמת הדבר, כי דעת התורה ושפת עבר איננה נפרצה ברומיניא כמו בגליציא; אבל עכ"ז מרבים שם לקנות ספרים ולהמנות על כה"ע כתובים עברית מאשר בגליציא; יען כי המשכיל העברי ברומיניא איננו נהרג על פחות משוה פרוטה ויודע גם עת לפור. במדינת מלרוויא קננה החסידות ותסביע הוותמה על רוב הקהלות, אבל יש בהן ריח תורה ויראת שמים; בעוד שאחינו במדינת וולחיא הם יותר "מנושמים", אבל מצויינים ברוח אומץ ובמדות אירופא, וצל היהודי הפולנאי סר מעליהם.

מדה מגונה אחת דבקה באחינו ברומיניא: הם אוהבי מחלוקת מעודם ועד היום הוזה. אין לך קהלה במדינה זו, אשר לא יריבו בה אנשיה, ויד איש תהיה ברעהו, ע"ד הנהגת העדה. היהודים הרומינים, ומה גם אלה אשר במדינת וולחיא, יש להם ממדת השחצנות וזחיחת הלב, עומדים הם על דעתם בקשיות עורף גדולה מאד. ממדה זו יצאה כבר רעה לישראל, ואמנם בשנים האחרונות הטיבו מעט את דרכם, כי קרו אותם רעות רבות וצרות ונמס כל לב ורפו כל ידים, באופן שנוכחו לדעת, כי לא עת היא להרבות מחלוקת על דבר מגוי רב ושוחט.

ראוי להזכיר עוד, כי אחינו ברומיניא מצוינים ברוח לאומיות עברית, ותכונתם זאת לא באה להם רק בימים האחרונים, כי אם כן היו עוד לפני דורות רבים ועדין לא הספיקה פעולת "ההשכלה" לבער אחרי התכונה היקרה הזאת, כמו שקרה לאחינו במערב אירופא. אמת הדבר, כי גם ברומיניא לא יחסרו בין צעירי הדור "משכילים" הבזויים ליקתה אם, המתדבקים בעם רומיניא ומיתמרים להיות "רומינים גמורים" או "רומינים בני דת משה", כנוסח אשכנז; אבל אלה הם המעטים, והרוב יחזיק במעוה ישראל. ואולם אם באים אנו

להתחקות אחרי שרשי התכונה הזאת, הנה נמצא, כי בכלל משותפת היא לכל אחינו יושבי מדינות הבלקאן ותוגרמה, ושבע המקום גורם. כל המדינות האלה עמדו לפני שנים מעטות תחת חסות בית עותמאן, והיהודים היו בכלל נאמנים לממשלת טורקיא. והנה ידוע הוא, כי מושלי בית עותמאן לא כונו מעולם לערוב את כל האומות שכבשו בזמן מן הזמנים כסנחריב בשעתו, כי אם הסתפקו בזה, שנתנו להם העמים הנכבשים את המסים אשר שמו עליהם. המושלים האלה הכירו רק את בני דת מחמד (אחת היא אם היו טורקים או סרבים וכולגרים שקבלו עליהם דת מחמד) בתור אדוני הארץ ואזרחים, ואת יתר גרי הארץ חשבו לעבדיהם ("רעיה"), כלומר צאן הרועות על ידיהם וחוסות בצלם). את עבדיהם אלה, אם השאירו אותם באמונתם (כי לעתים רחוקות היו גם המושלים האלה, שבכלל היו מלכי חסד, מעבירים את האומות הנכבשות על דתן), לא אנסו אותם מעולם, "להתבולל", כי אם נתנו סדר מדיני לכל דת ודת, אשר קראו להן בשם "אום" עד היום הזה (עוד כעת האמר ממשלת הטורקיא: בני אום ארמיניא, בני אום הכולגרים, בני אום היונים, בני אום היהודים וכו'). ביתור לא ראתה ממשלת הארץ הזאת להעביר את היהודים על דתם, אם גם לפעמים רדפה באף את בני הדתות אחרות מסבה מדינית. כי היהודים לא הלכו מעולם בגדולות ובנפלאות וישו שנכנס לסבול, ואם סבלו היהודים לפעמים רדיפות במדינות העומדות תחת מרות בית עותמאן, היה כל זה רק מכת מדינה, כלומר שלא מפי השלטן בעיר הבירה יצאה הרעה, כי אם איזה פחה עריץ הכביר את ידו על היהודים וימין את דמם כעלוקה. על כל פנים לא דרשו שם מאחינו, כי יגברו ברוח הפטריאויזיזמוס ויהיו ל"טורקים בני דת משה", כי אם את מלכם השלטן עברו ואת חוקי המדינה שמרו, וחויץ לזה היו יהודים לאומיים בלי שום פלפול ודרוש. כספרדים כאשכנזים היושבים בארצות האלה, אשר ימים רבים עמדו ברשות השלטן, החויקו בשביל זה באהבתם הלאומית למקור מחצבתם, וזה נעשה להם לטבע. כי באמת הרגש הלאומי הוא טבעי בכני עמנו כמו בלב כל עם ועם, בעוד ש"ההתבוללות" וכל הפרשים התלויים בה, עם כל התחכמותם של "המתבוללים", היא רק חרוש, שחדשו האחרונים לצורך השעה, ומחרוש לא ילפינן¹. ועם כל זה, כל האומר, כי נופלים היהודים במדינות האלה באהבתם לארץ מולדתם מאחיהם שבארצות המערב, אינו אלא טועה. כי גם רגש זה — האהבה לארץ מולדתנו — טבעי הוא באדם בן תרבות, ואולם אין זה מונע אותו בשום פנים מלחבב גם את מקור מולדתו, כאשר יאהב כל איש את משפחתו. מקום יש בלב כל איש קולטורי לשתי אלה האהבות גם יחד, ואין אחת נעשית צרה לחברתה.

במצב המוסרי יש גם כן הבדל בין היהודים שבמדינת מלדוויא ובין אלה שבמדינת וולחיא. הראשונים דומים על פי הרוב בכל ארצות חייהם לאחינו בגליציא, ורק בזה נפרדו מהם, שאין העניות מנולתם כל כך. כי עם כל הצרות שבאו עליהם, לשבור לאלפי משפחות מאחינו כל מטה לחם, עוד לא ירדו כל כך במצבם האייקונומי כמו אחינו שבגליציא. לעומת זה דומים היהודים במדינת וולחיא, ובפרט "המשכילים" שבהם, יותר לאחינו שבמערב אירופא. בכלל גחנים היהודים הרומינים בכשרון טוב ומסוגלים להתפתחות טובה ברוח ההשכלה הכללית וברוח התכונות הישראליות. טרם

¹ עוד בימי הרמב"ן (כלומר לפני מאת שנה) היו היהודים כגרמניא נחשבים כפשיטות לעם, וזה כנו אותם הטובים והמושוכחים באזכות. ליסינג אכר על רעהו מגדלוסון, כי יתן כבוד לעמו כמו שפינוזא בשעתו. כנוי "עם ישראל" רגיל הוא בפי הרמב"ן ובפי כל טובי הסופרים של התקופה הזאת.

כברו עליהם הצרות הראו את השפעתם הטובה גם מעבר לגבול ארצם, אלא שזאת
ההשפעה נפסקה בימים האחרונים, ודי להם שהם מפקיעים כעת את עצמם ונושאים עול
כבד של מסים וארנוניות לצורך הקהלות וכל עניני הצבור. בשנים האחרונות הוסיפה
הממשלה להרע לאחינו בסגרה את שערי בתי הספר הכלליים לפני ילדי ישראל, אם
אינם משלמים שכר למוד (בעוד שילדי האזרחים פטורים מזה, כנהוג בכל מדינה). עיינו
נוסף עליהם עול כבד, אם לשלם שכר למוד בבתי הספר הכלליים בשביל בני העניים,
או להקים להם בתי ספר על השכונם.

את זה לעומת זה עשה אלהים! בעוד שאחינו ברומיניא עמרו בנסיון עם כל
התלאה אשר מצאתם, רואים אנו, כי אחינו שמערב אירופא אינם יכולים לקבל הטובה
הרבה שהשפיע עליהם מולם והם בועטים מרוב טובה ואושר והולכים ויורדים במצבם
המוסרי. כזה נראה ביחוד במדינות ישראל אשר באיטליא, ארץ אשר היתה בה אכסניא
של תורה בהמשך זמן קרוב לשני אלפים שנה. חכמת ישראל, למוד התורה, המחקר
והפלוסופיא, דקדוק שפתנו, המליצה והשירה העברית, כל אלה עלו כפורחת תחת השמים
הבהירים בארץ הזאת, המלאה ברכת ה'. גם בעת אשר היהדות האירופאית היתה שוכנת
בערפל וימש חשך, בעת אשר בכל ארחות חייה הראתה פנים רגונות ונועמות, עוד נראו
ברחובות הניטו האיטלקי רגשות חיים ורוח פיוטי. היהודי האיטלקי לא קבל עליו את
"המרה השחורה" הדתית, נחלת ישראל בגרמניא; אף גם לא את העול האסכולסטי, חלק
אחינו במדינת פולין, המרובה בלומדים חריפים בעת ההיא. באיטליא נראו עוד חיי-עם
בין בני ישראל, וגם חיים ספרותיים לא הרלו מעולם בארץ הזאת. עוד בראשית שנות
המאה הששית לאלף הששי, דור אחד לפני הורנו זה, היה בית נאמן לחכמת ישראל
באיטליא. הערה הקטנה בעיר פדואה היתה ימי דור אחד מרכז החקירה המדעית בספרות
עמנו ומשם יצאה התעוררות חזקה להחיות את ספרותנו השירית והמליצית. ואולם כל
הכבוד הגדול הזה היה לאחינו באיטליא בעת שהיו שרויים בצער ויחלו ממשא מלך
ושירים רבים, שמשלו על הארץ הזאת, אשר היתה קרועה לקרעים רבים. אך מעת
שנתאחדו כל מדינות איטליא ותהיינה לממלכה אחת וגם לבני ישראל היתה הרוחה,
כתה שם נחלת ישראל, באופן שנתקיימה בהם נבואת האפיפיור פיוס התשיעי, אשר
כן נבא להיהדות איטלקית ימים רעים, אם תצא ממסגר הניטו. נורא המראה בארץ הזאת!
קהלות עתיקות ומפוארות, אשר מהן יצאה תורה ודעת לכל עמנו, היו למדבר שממה
ואין בהן אף ריח תורה ויהדות. בניה יצאו ואינם ויפנו עורף למורשת אבות; אין תורה
ויראת שמים במקומות האלה. אם נבוא לאחת הקהלות העתיקות האלה ורגלינו עומדות
בבית הכנסת, אשר הדרת הוקנה חופפת עליו, או נתעצב אל לבנו לראות את החרבן
הגדול שנתהווה בימינו בזמן מועט. בעיר וויניציאה, למשל, נמצא את בית הכנסת ריק
ביום השבת ואך בקושי יתקבץ שם "מנין" להתפלל. לספר מהבערות הנוראה בעניני
היהדות השולטת שם — אי אפשר מבלי לפגוע באנשים פרטיים, אשר אין זאת תכלית
דברי. לפנינו נמצאו בקהלה המפוארה הזאת תורניים, חוקרים ובעלי מליצה ושירה, כי
כאמור נטו אחינו שם כמעט תמיד גם אחרי חכמה ומליצה, דקדוק השפה והבנת כה"ק.
שם לא בוישו רבני העדה וחכמיה להבר לפעמים שירים בעניני חול ולא נחשב זה להם
כ"מעשה נערות". כמו שהיה הדבר נוהג אז בגרמניא ובפולין המדינה. בכלל רחפה חירות

דתית על פני קהלות איטליא. ומעולם לא מצאו די ספוקם הרוחני רק בלמודי גפ"ת בלבד (ועל כן נטו רבים מהם גם אחרי הקבלה ומסתריה). כעת לא נמצא שם לא תורניים ולא חוקרים, לא בעלי מקרא ולא בעלי מליצה ושיר או מקובלים ועוסקים בסודות, אלא בערות נסה והפקרות רוחנית. כמעט שלא נמצא שם גם שרידי "חורבות" מימים מקדם, וזה יעציב את לבנו עוד יותר. בנרמניא, למשל, רואים אנו ג"כ את היהדות בחרבנה; אבל על כל צעד וצעד פוגשים אנו לפחות בזכרונות ימים מקדם ונרע, כי פה ובמקום הזה עמד לפני מאה שנה בנין יפה ומפואר. בכמה קהלות חשובות נמצא עוד בתי מדרש, אשר הקימו נדיבי עם אלהי אברהם, בזמן שכבוד התורה היה עוד גדול בעם. והנה אמנם בית המדרש הוא בלי חרוש, כי אין לו תלמידים; אבל מכסף העובון מספיקים לכל הפחות לתורני אחד שישב ויעסוק בתורה; לפעמים יספיקו גם לכמה בחורים (רובם מארצות פולין וגליציא), אשר ישמעו שעור מפי הרב של בית המדרש או "הקלוזי" (קלוזי ימצא כמעט בכל קהלה עתיקה שבנרמניא), כאשר נראה בברלין, ברסלא, המבורג וכו'. סוף סוף יש פה עוד ריח תורה, או כאמור: שרידי הבנינים המפוארים שעמדו לנס לפני מאה שנה. אבל באיטליא אין כלום. ואם תנערו את המדינה מכל ארבע כנפותיה לא תמצאו בה אף למדן אחד. אין ארץ במערב אירופא, אשר שם כלתה "ההשכלה" את מפעלה, לבלי השאיר להיהדות שריד ופליט, כמו מדינת איטליא. בשאר המדינות נמצאים לכל הפחות "ארתורוכסים", מדקדקים במצוות ונלחמים על כל מנהג, כלומר: שומרים הם לכל הפחות תיק של ספר התורה, אם אינם יודעים לשמור את התורה בעצמה;— גם כאלה לא נמצא באיטליא. "הרבנים", שידעתם בתורה מעטה, אין להם שום השפעה על הצבור, ובני עדתם יבזום בעיניהם. מעודי לא ראיתי מדינה וממלכה, אשר שם נתמעטה כל כך השפעת מורייהעם על הצבור, כמו באיטליא. ואולם בדבר הזה אנו רואים ענין השנחה פרטית, שכר אנשים ידועים בהאי עלמא. שם הלכו על פי הרוב הרבנים בראש "ההשכלה", להכות את בית ישראל לרסיסים ולהחריב את היהדות עד תומה, ונתקיים בהם מאמר הנביא: "וגם אני נתתי אתכם נבויים ושפלים לכל העם, כפי אשר אינכם שמרים את דרכי ונשאים פנים בתורה" (מלאכי ב' ט'). בו בערך שגרמו שם להריסת הדת ולהמעטת דמות היהדות, ירד גם כבודם בעיני העם לאין מרפא. רק בעיר פלורנץ נראה בימים האלה שביב תקוה לעתידות ישראל באיטליא. כי העדה התנערה מעט משפלותה ותקח לה רב "אשכנזי" (כלומר יליד גליציא), אשר ישא את נפשו לגדור את הפרצות ולהקים ניר להיהדות באיטליא. מי יתן ומשם תצא התעוררות לחיים חדשים לכל אחינו אשר בארץ הזאת, כי מן העדה הזאת תלמדנה אחרות לעשות כמותה, בראותן כי אזלת יד מחוסר אנשי מעשה, גודרי גדר ועומדים בפרץ.

במדינת צרפת מספר היהודים איננו מרובה הרבה ממספרם באיטליא, ועם כל זה עושה היהדות במדינה הזאת רושם, ובפרט בעיר הכירה, אשר שם נראה השפעת היהודים על חיי המדינה והחברה. ביתר ערי צרפת מספר היהודים מעט הוא ואין להם שום השפעה על הצבור ושם על פני הוצות, ואולם עלינו לדעת, כי בכלל הולכים

בצרפת אחרי הראש, רצוני לומר, כי רק עיר הבירה היא מרכז החיים המדיניים והרוחניים של העם הזה, וערי המדינה נמשכות אחרי המטריפולין ככל דבר, זה כשתי מאות שנה. ועל כן לא יפלא בעינינו, כי גם בנוגע להשפעת היהדות הדבר כן, מלבד שבאמת רק בפרים נמצא מספר גדול של בני ישראל ומהם אנשי שם, מצוינים בעשרם או בחכמה ומדע ועומדים לנם עם.

בנוגע למצבם המדיני ידוע הוא, כי לפני שנות מספר עמדו אחינו בצרפת על מרום המדרגה. העם נטה לו כנחר שלום ולא עלה על לבו דבר בליעל, לקנא בישראל, כי עושה הוא חיל, ובכל פינות החברה נמצאו יהודים מצוינים, אשר עלו לגדולה ויעשו להם שם. גם הממשלה התנהגה ימים רבים על פי המנהג הטוב, לכבד את כל איש לפי כשרונו ולפי מעשיו, מבלי לשאול אותו לדתו ומקור מולדתו. והנה בנוגע לדרכי הממשלה גם כעת לא נראה שנוי גדול לרעת אחינו ועוד כיום אפשר לאיש ישראל, כי יעלה מעלה מעלה על פי כשרונו ולא תהיה דתו לו לפוקה ולמכשול. אולם בנוגע לנשית לב העם, לדאבון לבנו אין עוד ספק בדבר, כי גם שם נתעוררה השנאה לישראל ורבים מבני העם תעו אחריה. אין צריך להזכיר כל המאורעות ופרטי הדברים אשר הראו לנו בימים האחרונים, עד כמה מגיעה יד "התנועה" החדשה הזאת, כי ידועים הם. משפט דריפוס האמלל (אשר אמנם לא נאמר עליו, כי בודאי זכאי הוא) הוא גם כן אחד הסימנים המובהקים על זה, כי השנאה לישראל הולכת ומתגברת בארץ הזאת, אשר לפני שנות מספר היתה מפורסמת לשבח ומצוינת במדת הסכלנות הרתית ואהבת כל אדם בלי הבדל בין דת ודת.

אין מן הצורך לדבר ביחוד על חייהם המוסריים של אחינו במדינה זו. דומים הם ברוב הפרטים לחיי אחינו שבכל ארצות המערב. בעיר פריס יש עוד רשמים ניכרים מחייהיהדות, יען כי שם קבוץ גדול, ונדיבי עמנו שבפרים יאצלו מהודם על העדה ולפעמים יעשו דבר גדול לטובת הכלל, אשר יעשה רושם בכל פינות העם. די להזכיר, כי בשנים האחרונות יצאו שתי פעולות עצומות מבירת צרפת: שכלול הקולוניות בא"י ע"י "הנדיב הידוע" ויסוד הקולוניזציה של הבארון הירש. ואין ספק בדבר, כי לא רק מקרה הוא, כי יצאו שתי הפעולות האלה מפרים ולא מאחת הערים הגדולות האחרות. מרכזי היהדות באירופא. גם בכרלין יש עשירים מופלגים, גם בליכרדר הניח אחרי מותו מיליונים רבים; אבל לא שמענו, שנשאר מהונו העצום דבר מה לטובת היהדות.

ובאמת, אם נביט על מעשי אחינו שבמדינת צרפת, עלינו להודות, כי חננס היוצר בלב מתנה וברוח נדיבה, לעשות צדקה עם עמם, ובפרט עם אחיהם הנתונים בצרה בארצות פוזוריהם. באחינו הצרפתים לא דבקה המדה המנונה של אחינו הגרמנים, להתנאות ביחוסם שנולדו בגרמניא, ולבוזת בלבם את היהודים ילדי ארצות אחרות, ובפרט ילדי ארצות הסלאוונים. בימי שלותם עשו אחינו בצרפת גדולות ונצורות לטובת שה פוזורה ישראל. אף כי הם המעטים בערך ליתר אחינו שבמערב אירופא. חברת "כל ישראל חברים" הרבתה צדק וחסד, ובעת שמדינת צרפת עמדה על מרום המדרגה ודבריה היו נשמעים בכל המדינות הצליח פעמים רבות בידי החברה הנכבדה הזאת לעמוד בפרץ ולהציל את אחיהם מידי מעניהם ושוסיהם. ואם כי לא נשמע כעת מפעולות כאלה, אין האשם כי אם במקרי הימים האחרונים. בעשרות השנים האחרונות לא היתה צרפת שרתי במדינות, ובדרד ישבה מהויץ למחנה הממלכות הגדולות באירופא. כעת כזאת אי אפשר היה לנדיבי עמנו בפרים לפעול מה לטובת אחיהם ביתר הארצות. ואם כי כעת שב עם

צרפת לגדולתו ואליו נזים ידרשו כבימים מקדם, הנה נשתנו מאד השקפות החיים. הרשע נתן במרומים ואוכלי ישראל לא יאשמו. עם צרפת בעצמו איננו נקי עוד מעון השנאה לישראל, ולא יתכן אפוא כי יתערב בעניני הארצות האחרות לשחרר למוסר את רודפי ישראל. מלבד זאת, כשם שהיתה לפני שלשים שנת אהבת מין האנושי בכלל, בלי הבדל בין בן דת זו לבן דת אחרת, דבר מוסכם לכל בני אדם המתמרים בשם הקולטורה, כן היתה כעת השנאה לישראל דבר השווה לכל נפש. ומאחרי שהעמידו השנאה הזאת על בסיס איקונומי ורוחני גם יחד קשה מאד להתנכר עליה.

על פי התנאים החדשים האלה שנתה החברה הנכבדה הזאת את פעולותיה ובוהה הדין עמה. הברת "כל ישראל חברים" שמה כעת כל מעיניה להשפיע על חיי המוסר וההשכלה של אחינו בארצות שונות. אין ספק בדבר, כי בכלל רצויים מעשייה האלה, וגם בפרטים אתה מוצא כמה דברים, אשר עליהם יודה לה כל איש אוהב עמו. טרם כל נראה את פעולתה, בתמכה בידי הקהלות שבמזרח אירופא, אויז ואפריקא, ליסר שם בתי ספר לבני ישראל. בכמה קהלות בתי הספר האלה הם כשביב אור בחשכה נוראה, ומורי בתי הספר לא רק מורים הם, המלמדים לילדי עמנו כתב ולשון, כי גם עומדים בפרץ ונודרים נדר. שם על פי הרוב אין איש נכבד ונשוא פנים, אשר ידע לצאת לפני עמנו ולרוב לפעמים את ריבם; ואולם מורי בהים של חברת כ"ח הם על פי הרוב אנשים מן הישוב ודבריהם יעשו רושם לעתים לא רחוקות על לב אוכלי עמנו בארץ תלאוכות. כזה אנו רואים אפילו בירושלים, כי העומד בראש בית הספר לחברת כ"ח הנהו עומד גם בראש כל עניני הצבור בעיר הקדושה, והוא אחר מעמודי התווך, אשר קבוץ עמנו שם נשען עליהם.

אבל לא בכל המקומות רצויים מעשי החברה בפינה זו. בארצות הכלקן ראו עיני את השערוריה אשר נעשתה שם, כי בהים לחברת כ"ח כונו רק להשפיע את שפת צרפת (בכונה אני אומר: שפת צרפת, ולא ההשכלה הצרפתית), כי באמת רק לדבר צרפתית למדו היהודים כבהים האלה, אבל ההשכלה הצרפתית הוא חוץ לבתי נפרץ שם בין בני ישראל, ולהנוך עברי לא שמו את לבם. בתי הספר האלה, אם לא הולידו את "ההשכלה" בארצות הכלקן, לכל הפחות החישו את צעדיה; זאת "ההשכלה", אשר עשתה שמות בקהלות ישראל במדינות האלה.

קשה לי מאד לדבר בנגות החברה, הנכבדה בעיני מאד, אשר אין להטיל ספק בדבר, כי כונתה רצויה והעוסקים בה עוסקים עם הצבור לשם שמים. אבל אני מספר מה שעניי ראו ולא זר, כלו כליותי בחיקי, בישבי שנים רבות בין אחינו הספרדים בערי הכלקן וראיתי את פרעות עמנו שם, כאשר כבר צירתי בפרק הקודם ("השלה" ע' 455). במדינות האלה היה מן הצורך לתת פנים חדשות למעשי חברת כ"ח, ותחת שהם אומרים לשפוך את רוחם על אחינו גרי הארצות האלה, להוציאם מן הבערות והחשכה — כמו שחשבו לפני שלשים שנה — הדבר הנחוץ באמת לבני ישראל שם הוא: בתי ספר ללמודי הדת, בית ספר להנוך מורים טובים וישיבה לתלמידי חכמים, כי במדינות האלה נכרה כבר אי-הדעת גם בנוגע ללמודי התורה וההלכה, כאופן נורא מאד. בארצות מערב אירופא יש לכל הפחות השכלה וקולטורה לישראל, ואם חסר שם החנוך הדתי, אבל גדלים הם בתרבות טובה כנהוג בכני אדם מן הישוב. אבל כמזרח אירופא אין להם לא תורה ולא יראת שמים ולא השכלה ותרבות טובה, כי אם מעט ידיעת שפת צרפת ומשובה הפריזיות בכל פרטיה ובעצם תקפה.

בדברנו על מעשה החברה הנכבדה הזאת, נזכיר גם את פעולות אחותה, היא חברת "אגודת אחים" אשר לאחינו באנגליה. החברה הזאת לא עמדה בראשית ימי היותה על מרום המדרגה בעולם המדיני, כחברת כ"ח בימים מקדם, ואולם מטרתה, אשר הציבה לה מיומה הראשון ועד עתה, השיגה באופן מאד נעלה. היהדות האנגלית בכלל פניה ערכות ונוחות לנו, כי עוד לא קבלה השפעה גדולה "מהשכלת" הדור כמו ביתר ארצות הקולטורה שבאירופא. היהודי האנגלי איננו בוש להתיצב לפני מלכים בתור יהודי שומר אמונים, ומנהגי עמו ודתו חביבים עליו וחשובים בעיניו. "תקוני הדת" אשר יצאו מגרמניא לא מצאו מסלות להם בקרב אחינו באנגליא במדה מרובה, ואם גם שם נמצאים רבים, אשר פרקו מעליהם עול היהדות, בכל זאת ימעט מספרם בערך ליתר אחינו בארצות הנאורות. בעיר לונדון נמצאים עוד שוחרי תורה וחכמת ישראל, ולזאת האחרונה קמו גואלים בין נדיבי עמנו במדינה הזאת, אחרי אשר נזחה באוסטריא וגרמניא ארצות מכורתה. רוב הקוראים ידעו בלי ספק את דברי הריב שפּרץ לפני זמן מה בעדת הספרדים בלונדון ע"ד "תלמיד חכם" אחד שקבל סמיכה אף כי לא שמש כל צרכו וגם בעט במנהגי הדת. אין מונתי בזה להכריע בין הצדדים, אבל המו"מ בעצמו הוא דבר יקר בעיני. בגרמניא מעשים הם בכל יום, כי "תלמידי חכמים" שאינם יודעים אף קרוא עברית מקבלים "סמיכת הוראה", וכן אין הדבר מעבב, אם חללו שבת בפרהסיא או התגאלו במאכלות אסורות. על דברים "קטני ערך" כאלה לא פרץ עוד ריב במחננו. מזה נראה, כי ליהדות המסורה עוד לא אבד ניר באנגליא. את זה אנו רואים מכל מעשי אחינו שם לטובת הכלל וגם בארחות חייהם. שם לא העמידו עוד את כל היהדות על הדרשה ועל מיטב השירה, כי אם בכל הקהלות יש להם בתי ספר לחנך את בני ישראל בלמודי הדת. מדינת בריטניא, אשר אוכלסי' ישראל מעטים בה, תוציא פירות טובות של ספרותנו יותר בערך משאר ארצות אירופא הנאורות.

לעומת התכונה הישראלית שיש ליהדות האנגלית בכלל מכוונים גם מעשי חברת "אגודת אחים" אשר הוקרנו. גם היא תסייע לאחינו המדולדלים בארצות שונות, וביחוד בארצות הקדם, למען החזיק בתי ספר לילדי ישראל. אבל היא תשיג מאד על הלמודים העברים ועל החנוך הדתי. בלונדון וביתר ערי החוף אשר בבריטניא המדינה גדולים מעשיה לטובת פליטי אחינו מצפון אירופא. אין לנו עדה גדולה אשר שמה יתנהגו עם הפליטים האלה ברחמים גדולים ובסבלנות מרובה כמו בעיר לונדון. בברלין מכישים נדיבי עמנו בשאט נפש על הנוודים העניים, והם מאספים נדבות רק למען מהר להוציאם מן הארץ. כפרים אמנם לכ רגש לאחינו שם ויתנו כרוח נדיבה ובעין טובה, גם אינם בוים להם כל כך בלבם; אבל יחסר להם כח הסבל לשאת את טורח העם הזה ומשאו וריבו (כי אין לכחש, שבאמת טרחנים הם אחינו הפליטים יותר מדי). רק היהודי האנגלי סובל כל זה בחמלה גדולה. בלונדון משגיחים גדולי עמנו לחנך את האורחים ולשעת בהם מדות טובות ולעשותם כלי. ולא רק בהונם הם מסייעים לדבר מצוה כזאת, כי אם גם בנופם. גדולי ישראל בלונדון, אשר שם להם בעולם ע"י עשרם, חכמתם או מצבם בעולם המדיני, דורשים לפני אחיהם העניים ומטפלים בצרכיהם החמריים והרוחניים ורואים לחנוך בניהם ולהעמיד להם מוכיחים ורבנים — ואינם רואים בזה פחיתות כבודם. יהודי אנגליא אינם "בריטים בני דת משה", כי אם יהודים, אהבים את ארץ מולדתם, אשר ברחמים גדולים קבצתם, אבל מוקירים גם את מקור מולדתם העברית, ורק בגלל הרגש היקר הזה מעשיהם רצוים, ולכן היתה עיר לונדון המטרופולין ליהדות הנאורה באירופא.

וכמה ענינים יקרים והשובים מצאו שם את מקומם הראוי. היהדות האנגלית הולכת ומשתלמת משנה לשנה; בלונדון מתרבים בין אחינו נדיבים העוסקים בצרכי כלל האומה, חכמים המרחיבים חכמת ישראל ומעשירים את ספרותנו עושר רב, ובכלל היא פרידה טובה של היהדות המשכלת כדור הזה. וטבע המקום גורם, כי הספרדים, אשר בכל ארצות מושבותיהם מתרחקים מעל אחיהם, "האשכנזים", יפרדו בלונדון מאחיהם רק בנוסח התפלה ובמבטא השפה העברית. אבל בכל עניני הכלל עובדים הם שכם אחד עם יתר אחיהם.

הנה ארכה השקפתי הכללית על חיי אחינו בארצות פזוריהם יותר מאשר עלה במחשבתי תחלה; אע"פ שהשתדלתי לקצר ככל האפשר, לעשות רק את המצב המוסרי לעיקר ואת המצב המדיני טפל לו, ולכלתי התעכב בכל מדינה ומדינה על פרטים שבהם אין הבדל בין זו לזו. למשל, בדברי על אחינו שבצרפת, אשר בכמה פרטים דומים "המשכילים" שבהם לאלו שבגרמניה, לא מצאתי צורך להכפיל עוד הפעם מה שכבר אמרתי בדברי על קהלות גרמניה, אלא העירותי רק על איזו דברים שהצרפתים מצוינים בהם, והשאיר משותף הוא.

ואולם כדי להשלים השקפתי זו ראוי היה לדבר עוד על חיי אחינו באזיא, אפריקא, ואמריקא. אלא מפני שכבר ארכו הרברים ויש לדאוג, פן יהיו למשא על הקוראים, לכן חשכתי את אלה לעת מצוא, כשיבוא לידי בפרקים הבאים — שבהם אעסוק בחזיונות החיים המתחדשים לעתים "בקהלות יעקב" — לדבר על חזיונות שונים מחיי אחינו בארצות האלה, או אציע השקפתי גם על כלל חייהם ומצבם.

ד"ר ב—ד.

מעולם החנוך והלמוד.

II.

יחד עם התנועה לקדמת בתי-הספר על ידי "הלמוד החנוכי", שדברנו עליה בפרק הקודם, רואים אנחנו בעת האחרונה ככל מדינות אירופא עוד תנועה אחרת, להרחבת "השכלת העם", אשר נוכל לקרא לה בשם "החנוך הלמודי". מן התנועה רבת-הערך הזו יכולים גם אנחנו ללמוד הרבה דברים מועילים לנו בחיינו הפנימיים, ועל כן נדבר עליה בפרטות.

מה היא השכלת-העם, ואיזוהי צורתה היותר נאותה בנוגע לחנוך הרורות? אלפי שנים עברו ולא היה מקום לשאלה כזו במובנה שאנו נותנים לה עתה, מפני שהמושג עם בכלל לא היה לפנינו מה שהוא כעת. לא רק בארצות הודו, מצרים ופרס הקדמוניות, כי אם גם בארצות יון ורומא, בכל מקום שידובר על אדות "חנוך העם", אין הכונה אלא על בני השדרות העליונות שבכל אומה. רק בשביל אלה חקקו מחוקקים את הקהים ופילוסופים בנו את שיטותיהם וחכמי-היצירה את יצוריהם, בעוד שכל ההמון

הרב: האכרים, הפועלים והעבדים, ילידי השרדות ההתחמיות שכאומה, היו מרוחקים בזרוע מכל השתתפות בהתפתחות הרוח של בני-העליה. גם בזמן אשר בראש האומה היונית עמדו למופת ענקי-הרוח, כסוקרט, אפלטון ואריסטו, המון העם תעה בכל זאת בחשכת הבערות, ומלבד שירי הומירוס ומננינות עלי נבל וכנור לא היה לו כל מוזון רוחני אחר. וכבאתונא כן גם בספרטא ואחרי כן ברומא, כל התקונים אשר נעשו בהשכלת העמים לא נגעו אלא לחלק ידוע של האומה, ולא לאומה כולה. אחד הוא עם הכינים במזרח אורא, אשר "השכלת העם" הגיעה בקרבו עוד בימים עתיקים למדרגה מאד נעלה. ככינא אין כל כחות ושדרותן מיוחסות כאומה, מלבד משפחות המושלים. שם לא לפי יחוס, כי אם לפי מדרגת השכלתו יערך איש; שערי בתי הספר פתוחים לרוחה גם לבן הנקלה כמו לבן הנכבד, ובהכנס הילד אל בית הספר הוא מקבל שם מיד שם מיוחד, אשר בשמו זה יכול להגיע בעזרת למודיו למשרות היותר נבחות במדינה. מיתר עמי חבל אנו מוצאים רק את עמנו, אשר עוד בימים קדמונים יכול להתפאר בצדק, כי "כל בניו למודי ה' " המה. התיחסות כל שבטי יעקב לבני אב אחד לא נתנה לעמנו להתפרד לפלגות (קאספען). אשר הדבר הזה היה בעוכרי יתר העמים העתיקים ולמכשול על דרך ההשכלה והחנוך בקרבם. "הכהנים והעם" עמדו יחד "בתחתית ההר" בראשית התאחדות האומה, וגם אחרי כן לא התעלו הראשונים למדרגת פלגה מיוחדת תקיפה, כאשר אצל עמים רבים אחרים. מימות עזרא ואילך החלו הסופרים להיות קברניטי האומה, וכל הפעם היה להרביץ תורה ולהאדירה בכל שדרות האומה. ועוד כמאה וחמשים שנה קודם ההרבן אנו מוצאים את שמעון בן שטח מתקן ב"ם של צבור בכל פלך ופלך, ששם לומדים תורת ה' כל בני הנעורים מבן ט"ו וט"ז. ובסוף ימי הבית השני אנו מוצאים את יהושע בן נמלא מתקן בתי אולפנא של צבור בכל מדינה ומדינה, בכל עיר ועיר, גם לילדים קטנים כבן ה' כבן ו', "בין שיש לו אב ובין שאין לו אב". והאחרון הגדול, זהו ר' יוחנן בן זכאי, אשר הראה בעליל בשיבת יבנה כי גדול "כתר תורה" לעם ישראל מכתר כהונה ומכתר מלכות גם יחד.

ומארץ יהודה הביאו הנוצרים הראשונים לאירופא, יחד עם הדת, גם את רעיון בתי-הספר הכלליים לכל מפלגות העם. בראשונה אנו מוצאים, בתי-הספר התחליים ללמודי-הדת הנוצרית" (קטיכומינות) אצל כל בתי-התפלה, ששם נתקבלו תלמידים, קטנים וגדולים יחד, מכל אלה הבאים לחסות תחת כנפי הדת החדשה. אחרי כן, כמעט שנעשתה הדת החדשה לדת השלטת במדינות אירופא, החלו ה"קטיכומינות" האלה — תחת להכות שרש למטה — לעשות פרו למעלה, ויקבלו יותר ויותר בתי-ספר לפרחי-כהונה. והכהנים הקתולים, לפי מצבם הנזירי, לא היו מה שהיו הסופרים והחכמים בישראל — אנשים אחים ורעים עם העם. הכהנים הקתולים נבדלו מתוך העם בתור פלגה דתית, ולכן גם תורתם וחכמתם לא יצאו חוץ לחומות המנורות. במאה הששית והשמינית לספ"ה אנו מוצאים כבר בכל מדינות הקתולים גם בתי-ספר לחלונים (לייען) של שלש ושל ארבע מחלקות (trivium et quadrivium); ששם למדו, מלבד באורי הספרים הקדושים, עוד פילוסופיא, גיאומטריא, דקדוק וריטוריקא; אבל שמש הכללי של כל בתי-הספר האלה, "בתי-ספר לטיניים" (לאטינישולען), מעיד עליהם, כי הם לא היו בתי-ספר לעם, כי אם לבני-עליה, אשר התעתדו לקבל משרות שונות במדינה, כי מבלי ידיעת שפת רומא אי אפשר היה אז לאדם להגיע אל כל כהונה ומשרה במדינה.

אמנם מזה אין להוציא, כי לא הבינו כלל המאורות הגדולים שבקולטורה האירופית את ערך ידיעת-ספר לכל מפלגות העם. עוד הקיסר קרל הגדול (814—742) בקש לעשות למוד "ידיעת-ספר" לאחת מחובות ההורים לבניהם בכל מדינות מלכותו הרבה. ואע"פ שהוא בעצמו לא הספיק ללמוד אפילו כתוב כראוי עד יום מותו, בכל זאת עלתה בידו, בעזרת חכמים גדולים אשר עמדו לימינו, להעמיד בתי-ספר רבים אצל בתי-התפלות בכל מדינה ומדינה (לאנדעסשולען), אשר שם היו צריכים כל הנערים ללמוד: קרוא וכתוב, חשבון, דקדוק וזמרה אם בשפת רומית, או במקום שאי אפשר, "אפילו בשפת המדינה". אבל משאת-לבו זו, של קרל הגדול, היתה מהמוקרמות שבתי-ספריו, ולכן לא יצאה אל הפועל במלואה בשום מדינה עד עבור אלף שנים תמימות, בשבת פרידריך הגדול על כס מלכות פרוסיה הקטנה*.) אחרי מות קרל הגדול החלו בתי-ספר המקומיים האלה לדרת מטה מטה, ולא שבו לתחיה עד אחרי תנכורת הריפורמציה, אשר אחת משעולותיה היותר נכבדות היתה — הרמת השפות הלאומיות, תחת אשר עד הנה שפת לטין היתה מושלת בכל. אבל גם בתי-הספר הלטיניים הגבוהים לא קפאו ימים רבים על שמריהם, ויחלו מעט מעט לצאת מידי הכהנים לידי חכמים חלונים, אשר החלו ליסד "אגודות הפשויות של מורים ותלמידים" מבני עמים שונים, והשפה הלטינית היתה הבריה המאחד את כולם. בראשית המאה הי"ב נוסדו שני בתי-מדרש גבוהים וחפשיים כאלה באיטליא: האחד — על ידי חבר חכמים בבולוניה, לתורת המשפטים, אשר בו נקבצו בזמן קצר 12000 תלמידים ממדינות שונות; והשני — על ידי יהודי שהתנצר, קונסטנטינוס אפריקנוס מקרתגא, להכמת הרפואה, בעיר סלירנו. ושני בתי המדרש הגבוהים האלה היו אבות כל האוניברסיטות שבאירופא. החכמה אמנם עלתה למעלה, אבל לא התפשטה למטה. הריפורמציה, כאמור, הראתה במדה מרובה את פעולתה על השכלת העם, בראשונה על ידי המירה את ה"וולגטא" הלטינית בתרגומי כה"ק לכל השפות הלאומיות, ובשנית בעזרה את בני הלאומים השונים ללמוד איש את שפתו. אבל עוד "בית-הספר הלטיני" עמד על תלו, עם כל סדריו הנושנים ושיטות-למדויו הקשים וענייני-הלמוד שבו, הרחוקים מן החיים ומן ההגיון הישר; ויהי למופת גם לבתי-הספר החדשים, "העירוניים", אשר החלו לצמוח מעט מעט, ביחוד במדינות הפרוטסטנטיות. עוד הביש העם על בית הספר כעל פרודור להחכמה הנשגבה, אשר אך יחידיה-הסגולה יבואו בו; עוד "החכמה" היתה שקועה ראשה ורובה בפטופוטירמלים" (וורבליומוס) ופולפולים בדעות אריסטו ותלמידי תלמידיו, ואל המעשים והדברים עצמם" (ריאליזמוס) לא שמה לבה; ובית הספר אף הוא לא ההין לעבור גבולות שנבלו קדמונים; ויהיו "המדרש והחיים" (שולע אונד לעבען) שתי רשויות נבדלות, מבלי כל קשר בינותן.

סוף המאה הי"ז וראשית המאה הי"ז כתובים באותיות זהב בתולדות הפילוסופיא והמדע, וכן גם בתולדות הפדגוגיא באירופא. בשעה שהחכמים הגדולים מאנשאין (1592—1533) בצרפת ובאקאָ (1526—1561) ואחריו לאָקק (1704—1632)

* עוד יותר מטאה שנה קודם לזה התפאר אמנם קרל התשיעי, מלך שבדיא (שועדען), כי בארצו אין אף אחד מילדי האכרים אשר לא ידע קרוא וכתוב. אבל הידיעה הזאת לא היתה חובה אפילו בשבדיא עד שנת 1842, והיתה נתונה לילדים, לפי מנהג הארץ, לא בבתי-ספר ולא על ידי מורים, כי אם על ידי ההורים בעצמם.

באנגליא — הורסים עד היסוד את השיטה הוורבלית ומעמידים תחתה את השיטה הריאלית בפילוסופיא; באים החכמים רטיכיוס (1635—1571) ויוהן עמוס קומנסקי (1671—1592) לתקן עיף שיטת הפילוסופיא החדשה עם כל תוצאותיה את דרכי החנוך והלמוד להלכה ולמעשה. יוהן עמוס קומנסקי נחשב כעת בצדק לאבי הפרגוניה החדשה. הוא חי כל ימיו חיי עמל ונדודים, וכתמונתו החיצונית, הרומה לתמונת אחד הרבנים הספרדים שבימיו, כן גם תמונתו הרוחנית ושכלו, הכולל הכל בסקירה אחת, וקורות חייו, המוקדשים להפצת האידיאלים היותר נשגבים של חופש ואהבה וחמלה לכל יצור, — יזכירונו את הנפשות היותר געלות בין גדולי עמנו. כבר נתקבל בתולדות הפרגוניה באירופא, כי כל מה „שחדשו“ אחרי כן רוססאָ (1778—1712) בצרפת, בזידוב (1790—1723) בגרמניא ופססלוצצזי (1827—1746) בשווייץ — לא היו אלא פירושים ותקונים ומלאים ליסודות אשר און ותכן קומנסקי בספריו המצוינים, בדרשותיו הנעלות ובמפעליו הכבירים.

שיטת קומנסקי בפרגוניה היא השיטה „האוניברסלית“, הכוללת הכל. הוא דרש כי יהיו בתי־ספר ערוכים בכל מקום, כי התלמידים יקנו להם בבית־הספר ידיעות מכל מה שנמצא בעולם, וכי בבתי־הספר ילמדו כל בני העם, איש לא נעדר. הוא לא רק נאה דרש, כי אם גם נאה קים ומלא את דרשותיו בספריו הנפלאים, המוקדשים לכל מקצועי החנוך והלמוד, אשר השתלמו אח״כ על ידי כמה וכמה מחברי ספרי־למוד שונים. הוא כתב את ספריו לטינית, למען אשר יבינום כל העמים השונים, אבל כל מגמתו היתה לתת את יסודי־הלמוד באופן נאות לכל השפות הלאומיות. הוא היה איש חרד באמונתו, ויהי גם להגנום בכתה הרתית הידועה בשם „האחים המורכבים“; אולם בכל ספריו ודרשותיו הוא ממליץ בעד בית־ספר כללי, העומד חוץ לגבולי כל אמונה קבועה, וטעמיו ונמוקיו הם אותם שהוזכרו למעלה (1), בדברנו על אדות בתי־הספר החפשים באנגליא. בכל זאת עברו עוד מאה שנה, אחרי מות קומנסקי, עד שמצאו להם דעותיו נתיבות בחיים. ופרי־דריך הגדול כלה ותקן את העבודה הרבה, אשר החל בה עוד אביו, פרידריך ווילהלם הראשון, ויוציא בשנת 1763 את „ספר־התקנות לבתי־הספר אשר לעם הארץ“ (General Landschul Reglement), המונה עד היום ליסוד להשכלת כל מפלגות העם בפרוסיא. על פי „ספר־התקנות“ ההוא היתה פרוסיא המדינה הראשונה באירופא, אשר „ידיעת־ספר“ היתה בה ל„חובה־אזרחית“ לכל בניה, לחובה שכל המתרשל בה עונש יענש בפלילים. מעט מעט החלו גם ביתר מדינות אשכנז לעשות את „חובת בית־הספר“ לאחד מחקי האזרחים. אבל ביתר המדינות הנאורות לא שמו לב כלל אל הליכות „השכלת העם“ בפרוסיא הקטנה ויתר מדינות אשכנז, הקטנות עוד ממנה. והנה בשנת 1864 אירע באירופא מאורע רב הערך והתוצאות: פרוסיא הקטנה נצחה במלחמתה את אוסטריא ובעלות־בריתה. ובשנת 1870 אירע מאורע עוד יותר כביר, אשר על פיהו הוקבעה הלכה לדורות מסוף אירופא ועד סופה, כי „המורה הפרוסי מגר לארץ את אוסטריא וצרפת וכל צבאותיהן וישם את פרוסיא הקטנה לגברת ממלכות אירופא“. רעיון הפתגם הזה הוא, כמוכח, כי לא בחיל וכה לבד יגבר עם, כי אם ברוח ההשכלה, בפרי החנוך והלמוד, הגותנים לבני אומה שלמה את האחרות והאומיקן, הררושים לכל נצחון. — ובאמת מאז ועד עתה, זה קרוב לשלשים שנה כסדרן, אנו רואים, איך מעז יצא מתוק, ואיך כל עמי אירופא מתאמצים בלי הרף להגיע למדרגת פרוסיא לא רק בחובת עבודת־הצבא הכללית, כי אם גם בחובת הלמוד בבתי־הספר, המושלה על בני כל האזרחים. ולא

רק באירופא, כי אם גם במדה עוד יותר מרובה יוצא הרעיון הזה לפעולות באמריקא, וגם ביפוניא הרחוקה, אשר הפליאה את כל יושבי-תבל בתוצאות השכלתה הצעירה, הגוסדה כל עיקרה על החנוך והלמוד.

כך נפתרה על ידי מושלי אירופא בסוף המאה הי"ט אותה השאלה הכבדה, אשר עמדה עוד לפני עשתי עשרה מאות שנה לפני עיני קרל הגדול, באותו אופן שפתרו אותה לפני שמונה עשרה מאות שנה בארץ יהודה, ועוד כמה דורות קודם לזה בארץ הכינים. אבל האמנם אפשר לאמר על "ידיעת-ספר" גרידא, על ידיעת קרוא וכתוב ומעט חשבון ואיזה שמות ומספרים בהיסטוריא וגיאוגרפיא ועוד איזה שאלות ותשובות ב"ידיעת-הטבע, ואולי עוד גם איזה מושגים התחליים בציור ונגינה (אשר זאת היא הפרוגרמא היותר שלמה בכתבי-הספר לעם שבמדינות היותר נאורות) — כי כזה אנו יוצאים ידי חובת "השכלת העם" במובנה השלם? מושג "ההשכלה" האמתית מקיף הרבה יותר מסכום של איזה ידיעות וכשרונות אשר האדם משתמש בהם לצרכי חייו השונים. הוא מקיף גם הרבה יותר מאותם הנימוסים הנאים ויתר "החיצוניות" הנהדרות, אשר בני העמים המתקונים רגילים בהם בהליכותיהם איש עם רעהו. ההשכלה האמתית מקיפה גם יותר מאותם הלמודים המדעיים, אשר כמה אנשים "מלומדים" מוצאים בהם את לחמם. לא כל מלומד הוא "משכיל" נאמן בכל דרכיו, כמו שלא כל משכיל נאמן מחויב להיות דוקא "מלומד". ההשכלה האמתית היא השלמת השכל במדה כזו, עד שהוא נעשה לנגיד ומצוה ברוח האדם, ויכול לכבוש לו במדה הגונה גם את יצרו ואת מעמו ונימוסיו. האדם המשכיל עלול ורגיל לשקול את כל מעשיו במאנוי השכל, ולתת לעצמו דין וחשבון בכל מה שהוא עושה. למעלה כזאת יכול האדם להתעלה רק בהרגילו את שכלו לבקש את האמת בכל הליכותיו על פי שיטה ברורה, כל ענין לפי תכונתו, עד שנעשה לו ההרגל הזה כטבע שני. — ולכן אנו מוצאים באמת, כי האמונה התמימה, שדי ללמד את כל העם קרוא וכתוב, למען אשר בערותו הנושנה תחלוף כליל פעם אחת, וההשכלה תמשול בו ממשלה בלי מצרים, — כי האמונה הזאת עברה לבלי שוב עוד מאמצע המאה הנוכחית, אחרי התנועות והמבוכות של שנות העשרים והשלשים וסוף שנות הארבעים. המוני מעשים נוראים ומופתים חותכים הוכיחו אז למדי, כי אין בין בוערים ויודעי-ספר לבוערים שאינם יודעים ספר, אלא מה שהראשונים עלולים להיות הכמים בעיניהם ומאמינים בעצמם ודבקים בסכלותם הרבה יותר מהאחרונים. ידיעת-ספר טובה ומבורכה כזה, שהיא מכשירה את האדם לקרוא בספרים. אבל איזה הם הספרים אשר יקרא בהם האדם? כל זמן ששכלו גם ומדותיו שפלות ותאוותיו פרועות, הוא מבקש לו למקרא גם ספרים גסים, המעוררים בקרבנו תאוות שפלות ומדות מגונות. וכדרישת הקוראים, כך הצעת הסופרים. המכנים מטעמים לפי חך קוראיהם וממלאים את כל ספריות אירופא על קב אחד של ערית תשעה קבין של זבורית. מלבד זאת הוכיח הנסיון של שנים שלשה דורות, כי חלק רב מאלה שקנו להם מעט "ידיעת-ספר" בימי ילדותם שוכחים עד מהרה את תלמודם, כמעט שהם יוצאים לשוק החיים במקומות שאין בהם צרך בכתב ולשון, וכל השפעת מוריהם הקודמים ישא רוח החברה החדשה, אשר הם נכנסים אל תוכה — חברת ההמון. השפעתם המזיקה של בתי-החרשת, למשל, על רוחם ובשרם של בנייהנעורים, הנכנסים אל תוכם ומקבלים שם את חנוכם בכל ימי עלומיהם, כבר נתבררה למדי באופן מעורר דאגה ופחד מאין כמוהם. והתרבות הצרכים והתמעטות הפרנסה מאלצים המוני הורים ללכת ולבקש עבודה בכל מקום המצאה, בבתי החרשת ובכל מקום

אחר, הם ונשיהם וילדיהם יחד. ובכל זאת העוני והמחסור מגבירים חילים כמעט משנה אל שנה, בארצות היותר מתקנות עוד הרבה יתר מבאלו שאינן מתקנות כל כך; והעוני והמחסור מעבירים אפילו את האדם הנאור על דעתו ועל ישרתו ושמים אותו לפעמים לחבר מסוכן בחברה; ומכל שכן שהעוני והמחסור משפילים את המוני דלת העם, החיים חיי שכיירות, מבלי היות בטוחים בלחמם ליום מחר. הבניינעורים כאלה ישאו עוד נפשם אל תורתם הדלה, אשר קבלו בבית-ספרם הילדותי?

כל אלה המחוזות האיומים נגלו לעיני גדולי אירופא, ביחוד, אחרי כהלות שנת 1848, אשר הראו לכל, מה נורא ההמון הסואן באפו, מה רב עניו ולחצו, ומה מעטה ודלה עוד מדת השכלתו. מכל העברים החלו למכס עצות, לבקש תחבולות ולעשות בחינות שונות, כמה ואיך להרים את בני דלת העם משפלוחם, ובשעה שאלה מזה בקשו את הישועה בפתרון שאלות האיִקונומיה והפוליטיקה הפנימית, שמו אלה מזה את לבם ביחוד אל שאלות החנוך והלמוד, אשר החלו לקבל מאז צורה יותר ויותר רחבה ועמוקה, ותנועה חדשה נתעוררה באירופא כלה, להרחיב גבולות המושג "השכלת העם" עד להשכלה היותר גבוהה שעד כה זכו לה רק יחיד סגולה.

הנסיון הראשון בזה נעשה בדניא הקטנה, בדמות "אוניברסיטה של אכרים"¹. בשם הכולל הזה נקרא בדניא מערכת בתי-ספר גבוהים, כשבעים במספרם, מיוחדים ומסוגלים לצרכי האכרים, ופתחים ששה חרשים מדי שנה בשנה, בירחים אשר האכרים פנויים מעבודתם בשדה. בבתי-הספר הגבוהים האלה, אשר הממשלה תומכת בהם בכל עז, ילמדו האכרים (אשר, כמובן, השלימו תחלה חק הלמודים של בתי-הספר ההמוניים) שפה וספרות, היסטוריא וגיאוגרפיא, חשבון, מדידה וציור, ועל כולם — ידיעות הטבע לפי תוכן "בתי הספר האגרונומיים" שבמדינות אחרות. זאת "האוניברסיטה של האכרים", הקימת בדניא זה כארבעים שנה, היתה כבר לרוח החיה בכל אופני המדינה הקטנה הזאת, העולה במצבה החמרי והרוחני על כמה מדינות אחרות גדולות ממנה. עד היכן שונים נמוסי "האוניברסיטה" הזאת מנמוסי אוניברסיטות אחרות — נוכל לדון מזה, שהמורים והתלמידים בבתי הספר הגבוהים האלה חיים יחד בירחי העבודה והלמוד כאחים ורעים: מפת אחת הם אוכלים ובחדרים משותפים הם ישנים, ויחד עובדים כל עבודות היונבים. ומה שנעשה במדה מצומצמה על ידי משורר וכהן אחד בדניא — מתפשט עתה במדה מרובה ובנונים שונים כמעט בכל הארצות הנאורות.

באנגליא ובאמריקא החלה זאת התנועה החדשה והכבירה, הנודעה בשמה האנגלי "התרחכות האוניברסיטה" (University extention), ובמשך עשר השנים האחרונות כבר הקיפה גם את כל מדינות מערב אירופא, וגם עד רוסיא הניעה. אנגליא היא ארץ החופש, לא רק בעיני מדינה ודת, כי אם גם בכל חכמה ומלאכת מחשבת. אין לך מדינה באירופא, אשר דעת הקהל תרע להוקיר אדם על פי פעליו, כאשר באנגליא. ולכן עם כל כבוד האוניברסיטות העתיקות והעשירות אשר שם (אוקספורד, קאמברידזש ואַברדין), רוב החכמים הגדולים באנגליא עשו להם שם עולם לא בזכות האוניברסיטות, כי אם בעבודתם המדעית, אשר הלכו בה איש על פי דרכו ותכונתו, אחת היא אם בכותלי בתי-מדרש של חברות שונות או בתחום הספרות המדעית והפילוסופית. עוד בשנת 1831

¹ מיסדה הראשון, אשר הקדיש לזה כל ימי חייו, היה הכהן איש הרוח, הידוע גם כמשורר וסופר דברי חיים, ניקולאי גרוגורוויץ (1783—1872).

יסדו שני החכמים הגדולים, הפיויק ברמוסטר והגיאולוג מורטשיסון את "החברה הבריטית להרחבת המדעים", הקימה עד היום, אשר בה נוטלים חלק כל גדולי חכמי אנגליא וחובבי מדע מכל קצות העם. מדי שנה בשנה, מיום הוסדה ועד עתה, קוראה החברה הזאת אספה כללית באחת מערי אנגליא, לעסוק בה בפומבי, בישיבותיה הפתוחות לכל הרוצה לבוא, בפתרוני השאלות המדעיות הכי נכבדות, העומדות על הפרק באותה שעה⁽¹⁾. חמשים שנה שמרה החברה הזאת את תפקידה, ותוליד גם באנגליא גם במדינות היבשה כמה חברות אחרות כדמותה וכתבניתה. משנות השבעים למאה זו נעשתה חובת "ידיעת-ספר" לכל הילדים לחק בכל מדינת אנגליא. האנגלים הנם מטבעם "מקשים לילד" חדשות בחקי החברה והמשפחה, אבל כמעט ינצח החדש ויהיה לחק, או קדוש הוא בעיני כל העם מקטן ועד גדול, וכל אורה אנגלי רואה בזה את חובתו המוסרית, לשמור על החק החדש, לתקנו ולשכללו ולהפיק ממנו את כל התועלת האפשרית. וכמעט נעשתה "ידיעת ספר" חוק לילדי אנגליא, מצאה דעת הקהל שהדבר נגד הצדק והיושר לעזוב עם זה בלי "ידיעת ספר" את כל הגברים והנשים הגדולים, ובכל מקום החלו להציין כעשב השדה כל מיני "בתי ספר" של "ערב" ושל "מועדים", קבועים ומטולטלים, ודברנים שונים מכל המפלגות פשטו בכל פנות העם לחזק את רוחו ולאמין את ידיו בחובתו החדשה. ובשנות השמונים החלו גם חכמים רבים ליסד בקרבם חבורות שונות של מלומדים מכל המקצועות, אשר יפיצו מעינות חכמתם בכל פנות העם, בערים ובכפרים, על ידי ביביליותיות ומזאיים ומקראות מסודרים בכל עניני המורים, לא בדרך ארעי, כי אם בדרך קבע ובמדה מרובה המקיפה כל ענין מכל צדדיו, כמו שילמדו כל אלה הענינים באוניברסיטות ממש. גם השם, אשר נתנו לכל מערכת המוסדים האלה, היה — הרחבת האוניברסיטה, כאשר הזכרנו.

אלה תולדות התנועה החדשה הזאת באנגליא, בארץ אשר בה העם בעצמו הוא המפלט נתיבות בכל חיי החברה, באשכנו ואוסטריא רגיל העם לקבל כל מפעל כביר מידי הממשלה, ולכן גם התנועה האוניברסיטית החדשה במדינות האלה הושפעה מלמעלה, מטעם שרי ההשכלה, בכל מקום אשר התנועה האוניברסיטית מניעה שערי החכמה נפתחים בשעות ידועות ביום ובלילה (אם באולמי-המדרש (אודיטוריות) של האוניברסיטות נופן, או במקומות אחרים) לכל העם מבלי הבדל, מקטן ועד גדול, מאיש ועד אשה; ומורי האוניברסיטות דורשים לפניהם מערכות מסודרות של לקציות בכל עניני המורים לפי מצב "המלה האחרונה" שבמדעים; גם מציגים לפני השומעים את כל הדוגמאות הדרושות, ועורכים את כל הבחינות המדעיות, הכל כנהוג בכל בתי הספר הגבוהים. רק סגנון הלקציות האלה שונה בהכרח, כמובן, מסגנון הלקציות הנקראות לפני תלמידים-מובהקים (סטודנטים): בעוד שהסגנון האחרון צורתו יותר "ספיציאלית", ישאף הראשון ככל האפשר להתלכש בצורה יותר "הסברית". ההבדל הזה נותן את היתרון לסטודנטים בנוגע לידיעת ענין הלמוד ופרטיו, אבל אינו מחייב כלל שתמעט אצל השומעים

(1) בשנה הזאת היתה אספת החברה הנזכרת בליברפול. השאלה הראשית שעמדה על הפרק היא הנקובה בשם "השאלה המורחית באנטרופולוגיא". מאז מעולם מקובל הדבר לחשוב את האריים ליוצאי אויא. עכשוו התמוטטה המסורה הזאת מפני כמה ראיות גיאולוגיות, הנתונות לאיזה מלומדים מקום לשער, כי האריים הנם יוצאי אפריקא. וראש האספה הנזכרת, בדרשתו אסף כל החומר היותר חדש, המניח מקום לשער, כי האריים אינם לא יוצאי אויא ולא יוצאי אפריקא, כי אם קדמוני אירופא מראש ימות עולם. את מי מהם הצדק? . . .

ההפשים הבנת הענין בעיקרו. מי מאתנו לא ראה, למשל, אנשים משכילים שאינם סופרים, ובכל זאת הם מבינים בטוב טעם את הספרות יותר ממנה סופרים מוחזקים למובחקים באומנותם. והן כל מגמת התנועה החדשה היא לא להרבות ידיעות מדעיות פרטיות, כי אם יותר מזה, כאמור למעלה, לפתח את השכל בהבנת הרברים ע"פ השיטות המדעיות. — מלבד קריאת הלקציות בערי האוניברסיטות על ידי פרופסורים מן המניין נערכות עוד „אוניברסיטות מטולטלות“, על הרוב על ידי חבורות של פרופסורים שאינם מן המניין ומלומדים פרטיים שונים, העושים נסיעות קבועות, בצירוף כל המכשירים הדרושים, למקומות שאין בהם בתי־ספר נבונים, וקובעים שם מערכות לקציות על פי הפרוגרמות של האוניברסיטות ברחים ידועים מדי שנה בשנה. שבר הלקציות האלה שעל השומעים לשלם הוא על הרוב דבר מועט, ואלו שאין רים משגת ינתן להם להכנס חנם אין כסף. — ירחים אחדים לפני החל קריאת הלקציות באיזה מקום, יפורסמו בקהל הפרוגרמות של הלומדים, למען אשר יוכלו כל הצריכים הכנה להכין את עצמם קודם ולמלא את החסר להם בידענות ההכרחיות. ולתכלית זאת באים סופרים קבועים מטעם האוניברסיטות בחליפת־מכתבים תדירים עם המתלמדים וחפצים להתלמד. — יש מקומות (כבאיזה מארצות הברית באמריקא) אשר שם משפט אחד לגומרי חק למודם בדרך הזה עם אלה שנגמרוהו בהאוניברסיטות עצמן, ובהיות הלקציות האלה נקראות על הרוב בשעות הערב, לא לפלא יחשב שם, אם איזה חייט או רצען, העמל כל היום בבית עבודתו ומבקר בשעות הערב באולם הלקציות, יוצא פתאם אחרי עבור איזה זמן מוכתר כדיפלוס של מלומדי־מומחה באחד המדעים. אבל באירופא אין זכיות נקנות בלומדים כאלה, וכל התנועה החדשה שם היא רק בשביל הרחבת ההשכלה לשמה.

ביחס קרוב אל התנועה האוניברסיטית עומדת גם הצורה החדשה, „האנציקלופדיה“, אשר קבלה הספרות המדעית בשוקי הספרים היותר גדולים בתבל. כמובן, אין כונתנו בזה על הלסקיקונים הגדולים של לארוס, בראַקְהוּיו ומאיר ודומיהם, אשר עם כל גדלם ויקרתם אינם אלא ספרי שמוש, שאי אפשר ללמוד על פיהם איזה ענין על בורין; כי אם על אותם ספרי מדע וחכמה הערוכים כל אחד באופן מספיק, על ידי מלומד מומחה לאותו ענין, בסגנון מדעי קל להבין לכל מי שיש לו איזו הכנה ללמודים. מערכות ספרים כאלה (או „ביבליותיקות“) בכל מקצועי המדעים יוצאות בלייפציג, ברלין, וויען, פאריז, לונדון, פטרבורג, ווארשא, כמעט בכל השפות המתהלכות באירופא, ותכליתן היא לא רק לשעשע את נפש הקוראים ב„ספרי נפלאות“ מידעיות הטבע וההיסטוריא, כמו שעשו הסופרים המסביבים לפנינו, כי אם לשעת בלבבות רוח החכמה האמתית ולמשכסם אחריה לאהבה אותה באמת ובתמים. והצלחת רוב מוציאי הביבליותיקות הללו, הנמכרות במספר רבבות עוקמפלרים מדי שנה בשנה בכל חלקי התבל ומתורגמות מכל שפה לכמה שפות אחרות, היא העדות היותר נאמנה, כי אמנם כבר איכשר דרא לבקש לו מזון רוחני לא רק בספרי־בדים ודברי שיר ומליצה, כי אם גם בספרי חכמה ומדע ערוכים בסגנון למודי, הדרוש עיון והתמדה.

גם בארץ רוסיא נראו סימני התנועה הזאת, כאמור למעלה. באיזו מן האוניברסיטות שם (בערי המלוכה ובאדעסא) החלו לקרוא לקציות בכל הלמודים בשעות־הערב לכל הבא; והמון אנשים ונשים ממלאים את אולמי האוניברסיטות בשעת הלקציות עד אין מקום. לקציות כאלה נקראות בערים הגדולות טעם בפעם גם מעל הקתדראות שבבתי־ספר אחרים. אבל כל אלה הם אך מחוות מקומיים, האפשריים לפי תנאי המדינה רק בערים

הגדולות, מקום מושב שריייה השכלה הנלילים. וכדי לתקן במקצת את המעות הזה נוסדה זה בשתי שנים בקרב האוניברסיטה שבמסקווא אנודה של פרופיסורים מפורסמים ומלומדים מומחים, בשם "קומיסיא לסדור קריאת-ספרים לכל איש בביתו". הקומיסיא הזו תוציא לאור מדי שנה בשנה פרונרמות מסודרות ומפורטות לענייני-מדע שונים, לפי מתכנת הקורסים של האוניברסיטה, עם ציוני מקורים וספרים, ושאלות לחזרה ולמבחן בכל ענין וענין, ומפיצה את הפרונרמות בקהל. כל החפיץ לעסוק בלמודים על פי הוראות הקומיסיא מודיע לה את חפצו בכתב, ושולח לקופת הקומיסיא שלשה רוב"כ לשנה בעד כל אחת המחלקות של הפרונרמא. יחד עם זאת הוא מודיע לה את שמו וכתובתו, מספר שנותיו, מדרגת השכלתו, טיב עסקיו ומצבו בחברה. אז הרשות בידו לפנות אל ועד הקומיסיא בשאלות שונות בנוגע לכל הדבר הקשה לו בלמודיו, לשלוח לה לבקורת "קצורים" (קאנספּעקטע) ומאמרים וחבורים שונים מעניני למודיו, והועד עונה אותו על כל מכתב דברים ברורים ומספיקים במשך שבוע או שבועים מיום קבלת מכתבו. מלבד זאת מספיקה הקומיסיא לכל הבאים עמה במשא-ומתן כל מיני ספרי-למוד, מאלה הנקובים בפרונרמותיה, בשכר 5% ממחיר כל ספר לחודש בעד השמוש בו; ואם רוצה הקורא להשאיר את הספר בידו, אזי תנכה לו הקומיסיא ממחיר הספר את כל דמי-השמוש ששלם בעדו לפני זה, ואם עברו עשרים ירחים לזמן השמוש באיזה ספר, הוא נשאר ממילא לקנין המשתמש בו. — לתכלית כל אלה יסדה הקומיסיא אוצר גדול של ספרים שונים מאלה הנקובים בפרונרמותיה, וגם מוציאה לאור ספרים חדשים, מקוריים ותרנגומים מאלה החסרים בשפת רוסיא. — כל פרונרמות הקומיסיא ערוכות באופן כזה, שהקורא או המתלמד יכול לנמור למודי מחלקה אחת של האוניברסיטה במשך ארבע שנים, בהקדישו ללמודיו, כמובן, אך שעות אחרות בכל יום או לילה.

* * *

ואנחנו בני ישראל, עם כל מעוט כחנו, אפשר ואפשר היה לנו ללמוד הרבה מכל המעשים והמוסרים המנויים למעלה, וגם — במדה ידועה — לעשות כמתכונתם, לו אך היה לזה רצון מספיק. למשל, אפשר היה ליסד איזה מרכז של חכמה, כדרך האגודה במסקווא, על יד אחד מבה"ם הגבוהים לחכמת היהדות, אשר יוכל להיות למורה-דרך, על פי חליפות-מכתבים מסודרות, לכל אלה החפצים להשתלם בידועת שפתנו, ספרותנו ודברי ימינו. ועוד מחשבות כאלה תוכלנה להתעורר בלב איש יהודי בהתבוננו לכל אלה המעשים בקרב עמים אחרים. אך כבר ארכנו הדברים הפעם, ונניח לעיני לקוראינו לחשוב מחשבותיהם לעצמם, ואנחנו עוד נשוב נדבר בזה באחת משיחותינו הבאות.

י. ל. דאוודקאווויטש.

ישן וחדש. (בקרת)

(א) ילקוט שלמה, יכול בעשרה מאמרות ענינים ספרותים, חדשים גם ישנים, מדוייקים ומתוקנים ע"י מחברם Dr. S. Rubin. קראקא 1896, בהוצאת המחבר.
(ב) נצח ישראל, דברים העומדים ברום עולם ישראל והיהדות, דברים המוכיחים והמראים בעליל, אשר עם ישראל הוא עם נצחי, על ידי תורתו שהיא נצחית, יען כי מקורה הוא מקור אלהי, מקור בינה, אושר, משפט וצדק, מאת זאב בן טוביה שור. שיקאנא חרניו, בדפוס המחבר.

שני הספרים הנזכרים בזה, אם כי יפרדו בנושאם, יש להם השתוות והתחברות בכמה פרטים, ולכן אספתים יחד להגיד במאמר אחד את אשר מצאתי להעיר עליהם. ואולם בעיקר נכבד אחד נבדלו זה מזה: הראשון כתוב רובו בסגנון מדעי ועניניו נפרדים לעשרה מאמרות, אשר אין שייכות להם זה לזה, והשני כתוב בסגנון פובליציסטי ומטרה מסויימת למאמריו מראש ועד סוף, להעיר הלבבות לאהבת הדת הישראלית ולהראות את המאור שבלמודי התורה לפי השקפות הדור הנוכחי. שני הספרים נוגעים בעניני האמונות והדעות של עמנו ושל עמים אחרים, אלא שספרו של ה"ר שלמה רובין הוא קובץ של חקירות מדעיות, בעוד שספרו של ה"ר זאב שור נוסד על "הכלל העולה" מחקירות כאלה ונותן לפני הקוראים בסגנון נוח וקל את התמצית המוסרית שבהן. ר"ש רובין כתב את ספרו בעבור העוסקים בחקר ומדע לשמם ולאהבת החקירה, ור"י זאב שור מתכוון להנאת הקוראים המבקשים תפקידם בספרי למוד וחכמה. למען ידעו מה לקרב ומה לרחק באמונות ודעות.

החכם ר"ש רובין, אחד מוקני בית המדרש הישן אשר החקירה העיונית היתה חיי רוחם, נותן לנו בספרו הנוכחי קבוצת מאמרי מדע, אשר רובם באו כבר בדפוס בכה"ע שונים ומחברות מפורזות. ואולם עם כל זה הם בעינינו כחדשים, יען כי בהיותם מפורזים עד הנה בכה"ע נשכחים, הסיח קהל הקוראים את דעתו מהם. כעת בהיותם מונחים לפנינו סדורים ומחוברים יחד, "מדוייקים ומתוקנים", הם בעינינו כפרווסטגמא חדשה וימשכו אליהם עיני המשתוקקים לחקירות מדעיות.

המאמר הראשון נקוב בשם "אמונה ותבונה או הדת והדעת". מטרתו לחלוק על שיטת הפלוסופיא הדתית, כלומר ההשתדלות הנודעת, להתאים את מושגי האמונה עם מושגי הפלוסופיא, אשר לחכלית הנעלה הזאת נשאו טובי חכמינו את עיניהם. הר"ש רובין איננו מודה מעיקרא בתועלת החקירה הזאת. לפי דעתו, "הדת והדעת [הן] שתי אחיות צרות זו לזו". הוא מתרעם על אלה שעסקו במקצוע זה, "כי נלאו וגנאלו החכמים האלהיים, בחפצם לזווג הדת עם הדעת, וקראו לזווג הזה שאינו עולה יפה בשם

Religionsphilosophie שהוא באמת שם אנדרונוניום, הכולל שני הפכים בנושא אחד, או טוטמוס, כי אין כאן לא דת ולא פילוסופיא, כאשר אין פלוסופיא לדת, כמו שאין דת לפלוסופיא". וכל כך להוט המחבר אחרי שיטתו זאת, כי "הדת והרעת שתי אחרות צרות זו לזו", עד כי יוסיף ואמר, "כי לא נתמלאה הדת אלא מחורבנה של הרעת, ולא התעלתה הרעת אלא על גב קבר הדת", כי עליה של אחת היא ירידה של האחרת, ומעולם לא ישבו הדת והרעת כשבת אחיות גם יחד בשוכה ונחת, "כי אם נסחבו אשה אל אחותה בקווצות שערותיהן, לצרור אתהן ולקשרן בצמיד פתיל הניון דמויני, והיו אנוסות זו בזו".

משפט קשה כזה מוציא המחבר בהצעתו למאמרו זה, ומה שבא אחרי כן, איננו חוזק לדבריו, הנאמרים רק בתור נזרה הותכת בלי ראייה ומופת הניוני, כי אם מליצה בסגנון נחמד ונעים, על דרך שהיה המליץ שילר נוהג לכתוב, וכימיו היה הוונג הזה — מחקר עם מליצה — עולה יפה ומוצא חן ושכל טוב בעיני בני אדם. והנה אם גם נמחול על סגנון הדברים (כי בדורנו ולפי הטעם אשר בהכנו אנו מבקשים מחקר לחוד ומליצה לחוד), הלא נבקש ראייה וחוזק למשפט כזה, המכטל בחדא מחתא את כל הספרות המדעית של עמנו מימי הבינים ואילך, ואפשר הדבר, כי לחכם כמחבר שלנו דבר שפתים כזה אך למותר, כי לו הוברר כבר הדבר עד לאין ספק, ובעיניו הוא מן המפורסמות שאינן צריכות לראיה. אולם לנו נתונה הרשות לחלוק על דבריו, כל זמן שהם בלי טעם, לא חלילה שנאמר עליו, כי דבריו הם חסרי טעם. כי בודאי הם משוכצים בעדי המליצה העברית; אבל לא נתן טעם מספיק למשפט קשה כזה, אשר אי אפשר לספרותנו לעמוד בו. ויען כי חובב אני את "החכמים האלהיים", אשר השתדלו "לוונג הדת עם הרעת" ומוצא אני בהשתדלותם זאת דבר יקר וחשוב, אשר השאיר רשמיו לטובה בהתפתחות המין האנושי, וביחוד שותה אני בצמא דברי חכמי ישראל בימי הבינים, אשר אל המטרה הזאת נשאו את נפשם, לכן ארשה לי להשיב על דברי המחבר, עם כל הכבוד אשר ירחש לבי לו. כי האמת חביבה מאפלטון ואריסטו.

המשפט החותך: האמונה והרעת צרות זו לזו, איננו מוכן לנו בלי הנבלה מסויימת ומצומצמת של מושג "הרעת". אם נבין במושג זה את הידיעות השמושיות וההנדרסיות, הנה ידיעות כאלה דבר אין להם עם הדת המסורה ללב. הן אינן צרות ואינן מסייעות להדת, כמו שלא נאמר, כי חכמת הנמטריא צרה להדת או מסייעת לה. אבל אם נבין במושג "הרעת" את הפלוסופיא וכל החקירות השייכות לה, אמנם אפשר לנו לאחד אותה עם התמצית המוסרית של האמונה, יען כי באמת לא מצאנו עוד הנבול האמתי בין זו לזו. כל אמונה צרופה יש לה מה מן הפלוסופיא, ובכל פלוסופיא (אם לא נוסדה על המטריאליסמוס) יש מה מן התמצית הדתית. אפשר לנו להיות עמקנים במהות ההשגה האנושית ולרעת את כל עיקרי הפלוסופיא לפי התפתחותה בימים האחרונים ועם כל זה תהיה הדת חביבה עלינו ונשתדל בקיומה, כמו שעשה גם קנט, אחרי רדתו לעומק הבקרת הפלוסופית (קריטיציזמוס) עד הקצה האחרון. הדת נוסדה בעיקרה על הרגש והיא טבעית באדם. ואולם עיקריה בנוגע לדעות, כמו האמונה באל אחד, בורא ומנהיג, השארת הנפש, גמול ועונש וכו', אפשר להתאימם עם החקירה המדעית ואין בזה שום הפלגה יתרה. הלא רואים אנו, כי חכמים גדולים ורבי המדע, כמו פילון, הרשב"ג, הרמב"ם, הרלב"ג ודומיהם, מצאו די ספוקם הרוחני בחקירה כזו. ואי אפשר לחשוד את החכמים האלה בחניפות וצביעות, אלא בודאי האמינו באמת ולב תמים, כי עלה בידם לפי מצב החקירה

המדעית שבימיהם, להתאים הרת עם הרעת. ואם המחבר הנכבד איננו מסכים לכלל העולה מדבריהם ואינו מרוצה בוונג זה, על כל פנים לא יוכל להחליט בפשיטות, כי „גואלו החכמים האלהים“ בפעולתם המדעית הזאת, הרשות לכל איש לחלוק על דבריהם, אבל לא יתכן להחליט, כי אין ממש בשיטה זו, וכל האוחזים בה רודפים אחרי ההבל ויהבלו. גם קנט השתדל בזמנו „לוונג הרת והרעת“, ואם גם לא נודה לכמה פרטים מסברותיו, אבל על כל פנים לא יצא זה מגדר המו"מ הפלוסופי. הפצנו הוא, כי ירחיב החכם ר"ש רובין את דבריו במשפטו זה, להעמידה על אדני ההצעות המדעיות כיד ידיעותיו הרבות במקצוע זה, ויתבררו ויתלבנו המושגים בענין היקר והנכבד הזה. אבל אם יבוא עלינו רק בגורה ומלתא בלי טעמא, לא נאבה ולא נשמע לו.

בשלושה מאמרים מספרו (מאמר שני: המנים בפרס ומדוי; מאמר שביעי: הצדוקים בארץ יהודה; מאמר עשירי: מבוא לספר קהלת) עוסק המחבר הנכבד בעניני דעות ואמונות של הפרסים וההודים ויחוסן לדת ישראל. החקירה במקצוע זה חשובה במאד וכבר נדבר בה הרבה. והנה אין להטיל ספק באמתת הדבר, כי בכמה ענינים נראה השפעת הרת הפרסית על התפתחות מושגי דתנו, בין שתהיה ההשפעה הזאת חיובית ובין שתהיה בשלילה. ר"ל, כי אפשר שהשפיעה הרת הפרסית על דת ישראל באופן שכמה ממושגי הרת הראשונה נכנסו אל האחרונה, וזו היא השפעה חיובית; אבל יתכן גם כן, כי חכמי ישראל בזמן מן הזמנים, בראותם את השפעת הרת הפרסית ובפחדם לבלי יכולע על ידה לדתנו, כי העם טועה אחריה, לכן עשו פרסום וסייג בדבר, להרחיק את בני ישראל ממושגים דתיים חדשים מקרוב באו, וזו היא השפעה בשלילה. ושני מיני ההשפעה רואים אנו כבר בכה"ק. שהרי בדניאל מוצאים אנו סימנים מובהקים, כי נכנסו מושגי דת הפרסית לדת ישראל, ולעומת זה אנו רואים, שהנביא שעמד לישראל בסוף גלות בבל הוא טוען נגד דעות מקובלות בעם פרס¹). כל זה נראה בחוש ואי אפשר לטעון נגדו. ואולם מצד אחר עלינו להתנגד נגד ההפרזה, שהפרזו רבים מחכמינו ומחכמי אומות העולם בדבר ונגדשו את הסאה, באופן שכמעט עשו את הרת הישראלית כסניף לדת פרס או לדת בודהא. גם המחבר הנכבד הלך בעקבות החכמים האלה ועוד הוסיף עליהם, ועל זה יש לי להשיב.

בעיקר הדברים עלינו להחזיק כיסוד ראשון, כי סגנון אחד עולה לכמה נביאים, ובמצאנו איוו השתוות בין מושגי דת זו ומושג דת אחרת, אל נבהל על פינו להחליט, שהאחת לקחה מהשנייה, כי בענינים כאלה, אפשר שתתפתח דת אחת, אם בכמה עיקרים דומה היא לחברתה, באופן אחד עם חברתה, מבלי שידעה האחת מהשניה כלום. הרת הפרסית ורת בודהא שתיהן מצוינות בזה, שאינן עבודת כוכבים ומזלות ואינן מתהוללות באילילים כיתר הדתות באויא בזמן ההוא. בדבר הזה יש להן השתוות עם הרת הישראלית. לכן יתכן, כי בכמה פרטים התפתחו שלשתן באופן אחד. ואם נמצא ברת ישראל איזה מנהג או למוד מוסרי הדומה לזה שנמצא ברת הפרסים או בתורת בודהא, אין מזה ראייה, כי מרתות האלה נכנסו הרבר לדתנו. המחבר, למשל, לוקח איזה פתגמים ולמודי מוסר בכה"ק ומראה דמיונם ללמודי מוסר בדתות האחרות וע"ז הוא בונה מגדלות גבוהים. אם, למשל, נמצא במשלי: טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר, וכזה יאמר בודהא: הכובש את יצרו הוא הנבחר בגבורים, משול ברוחו הוא טוב אלף פעמים מנצוח על אלף

¹ הארכתיו בענין זה בספרי „דעת אלהים“ חלק א'.

אויבים במלחמה. — הרי מאמרי מוסר כאלה שגורים בפי כל עם ועם מעמי הקדם, ואין מן הצורך, כי ילמדום זה מזה, כי אם יולדו ברוח העם מאליהם. אמנם נודה לדבריו, כי חלק מאזהרות הרבות הנמצאות בתלמוד ע"ד החוב לקחת אשה ולהוליד בנים בא ע"י השפעת מושגי הדת הפרסית. אולם גם בזה צריכה מתינות גדולה, ולא כל דבור ודבור בענין זה לקחו מתורת צורואסתר, כי יתכן שמעליהם עמדו על הלמוד המוסרי הנמצא בחוב זה, להרבות בנים ולהעמיד תולדות, שאלמלא כן נמצא העולם חרב וזרעו של אברהם אבינו כלה. ויתכן, כי רבים מן המאמרים האלה נאמרו רק בומן השמד ושעת הגזירות מצד הרומאים, שאז אמרו רבים: כדון שלא נישא אשה ולא נוליד בנים לבהלה, ונגד זה באו האזהרות מצד החכמים להפליג בשבח מצות פריה ורבייה. סוף דבר: בחקירה הזאת נמצא, כי בתפשונו מרובה לא תפשונו כלום וכל המוסוף נורע. עוד עלינו לשים לב לעיקר חשוב אחר: הן השפעת הדת הפרסית על בני עמנו בא"י נפסקה מימות אלכסנדר מוקדון ואילך, ויחוס היהדות הבבלית, אשר שם היתה ההשפעה הזאת מתמדת והולכת. אל היהדות הפליסטינית טרם היה, ובראותנו איזה מאמרים ולמודי מוסר, אשר יצאו מפי מרי דאגדת א"י, יקשה בעינינו ליחסם לתורת צורואסתר, גם אם ידמו לפי ההשקפה הראשונה ללמודי מוסר הנמצאים בה.

במאמרו "הצדוקים בארץ יהודה" הלך המחבר בעקבות ר"א ניגר ובוה כון אל המטרה הנכונה. בכמה מקומות העירוני על זה, כי דעת רא"ג היא היותר עיקרית בפינה זו ומיוסרת היא על הפסיכולוגיה ההסטורית, ורק מזלה גרם, כי לא נתקבלה בכל ספרי החקירה מסוג זה, כי אם נדחתה מפני תורה אחרת. העיקר היותר נכבד בהבנת המקרים האלה הוא, כי הריב בין הצדוקים ובין הפרושים היה ברובו ריב מריני; כי הצדוקים קדמו להפרושים, כמו שתמיד קדמו האריסטוקרטים להדימוקרטים בכל עם ועם. נגד זה אמנם יש לנו עדותו של יוסיפוס, האומר, כי בתחלה היו הפרושים, מיסדי תורה שבע"פ, ונגדם קמו הצדוקים, המכחישים בה, יען כי לפי דעתם עברו הראשונים את הגבול הנאות. והנה אמנם לא נוכל לבטל את עדותו של יוסיפוס, אשר קרוב היה לזמן התחלת המחלוקת הזאת ובימיו עוד לא עברה ובטלה מעולם היהדות. אבל כמה דברים אמורים, אם היה יוסיפוס מתכון לתת לנו ציור נאמן מהמקרים האלה, בלי נטיה מנקודת האמת. אולם הלא עינינו רואות, כי שנה יוסיפוס בכונה את פני הענינים ונתן להם תואר זר לגמרי, באופן שיובן לנו, כי שתי כתות פלוסופיות נלחמו זו בזו. לכן עדותו איננה נאמנת לנו עוד ויותר מקובלים לנו רשמי ההסטוריא לפי מה שהבינים רא"ג. עוד עלי להעיר על דבר אחד בחקירה זו של המחבר הנכבד. הוא משתמש להצעתו המדעית בכל המאמרים התלמודיים אשר בהם נזכר שם "צדוקי". אך הן לא תמיד שם "צדוקי" הוא העיקר במאמרים כאלה, וכנודע שמשו בשם זה מפני היראה, ובאמת מביא הר"ש רובין כמה מאמרים שמיחסם ל"צדוקים", ואנו נדע ע"פ סימנים מובהקים, כי שם צדוקי בהם לאו דוקא.

יתר מאמריו הם חשובים ונכבדים במקצוע חכמת ישראל, והקורא הרגיל בחקירות כאלה ימצא בהם נחת, בין שיסכים לכל חקירותיו ובין שיתנגד להן. כי סוף סוף דברי חכמה הם ונאמרים בכובד ראש מפי חכם, אשר החקירות האלה אומנותו. דברי חפץ נמצא במאמריו: תולדות אלישע בן אבויה, פרד"ס במספר השבעה, הכוללים ענינים יקרים, מאוספים מטובי החכמים אצלנו. כן מצטיינים מאמרי החבור הזה בסגנון נעים המאחד מחקר עם מליצה, וגם אלו שאינם מרוצים בוונן כזה, הפעם יעברו על מדתם.

כבר הקדמתי ואמרתי, כי ספרו של ה"ר זאב שור נוסד ג"כ על ענינים כאלה, אם כי כתוב הוא בסגנון אחר ובשביל קוראים אחרים. אבל הרי"ו שור יושב וכותב באמיריקה ורוב דבריו אי אפשר לנו לטפל בהם מטעם ידוע, ובלי ספק כן רק לקוראים אשר בארץ היא. הכלל העולה מדבריו נמצא בשער הספר, כי מכון הוא להוכיח, כי תורת ישראל היא תורת אמת וחיי עולם. המחבר מעביר תחת שבטו הרבה דעות דתיות של ימי קדם ושל ימינו אלה ומעמיד אותן מחזה מול מחזה לעומת הדעות הדתיות בישראל. בדרך זה הוא מביא את מנהגי עמי הקדם; שהיו שטופים בעבודת אלילים ובמנהגים גרועים וככל דברי נבלה; לעומת זה נראתה הדת הישראלית כמקור מים חיים בארץ מלחה. רבים מהקוראים העברים בלי ספק ישמחו על כל הידיעות אשר אסף המחבר מספרי אסופות במקצוע זה. החפץ לעמוד על אמתת הדברים ימצאם בספרו של דילינגר "עבודת כ"ם והיהדות". בסגנון זה כתב גם ר"ז שור, אלא שהיוצא מדבריו הוא, כמובן, שונה מכלל העולה מדבריו דילינגר.

והנה אם אי אפשר לנו להביא דברי המחבר במשפט בנוגע לזכוחיו עם דעות דתיות. אפשר לנו לטפל בדבריו, במה שהוא מתוכח עם הטועים מבני עמנו, בין האורתודוקסים הקיצונים מצד אחד ובין המתקנים באמיריקא, ההולכים ג"כ עד הקצה האחרון, מצד אחר. המחבר הנכבד מחזיק ברעיון ישוב אי"י ומוציא בו עיקר גדול לקיום עמנו ולתחייתו. ארץ ישראל היא בעיניו המדינה היחידית, אשר בצדק ובמשפט נוכל לדרוש, כי תפתח את שעריה לנו, "כי נחלת אבותינו היא וזכות אורח לנו בה". לא נבוש להגיד האמת, כי דברים כאלו נוה לנו שלא נאמרו משנאמרו. . . . אין אנו מומינים את התוגר לדין, כי ישיב לנו את "נחלת אבותינו", ואם נעשה כזאת, בודאי נפסיד. אנו מוצאים נחת בקולוניות עבריות בא"י החוסות בצל ממשלת טורקיא מפני טעמים רבים, שכבר נשנו ונשלשו פעמים אין מספר, אבל אין אנו באים בטענה על התוגר, כי מחוייב הוא לתת לנו דריסת הרגל בארצו. תביעות כאלה יפות הן כדמיון איש נלהב, אבל אינן עומדות לפני תנאי החיים בעולם המעשה, ושמע התוגר טענות כאלה ויכבה את נחלת ישראל. יותר מקובלים לנו דברי המחבר, כי הדעה הציונית היא חשובה לנו, אם אנתנו חפצים להשאר נאמנים לדתנו ואמונתנו". אבל גם המשפט הזה החביב עלי ביותר, מפני שמתאים הוא עם הגיוני רוחי, צריך לבאור ארוך מאוד. הן יש לאומיים נלהבים בישראל, אשר ישאו את נפשם אל הדעה הציונית, אף כי אינם "נאמנים לדתנו ואמונתנו", וטעמם ונמוקם עמם, כי רק אל התוכן הלאומי שבדעה זו הם נושאים את נפשם. עם אחד מראשי המדברים בשאלה זו בגרמניא היה לי וכוז דברים, והוא אמר בלי שום הצטדקות: "הצרפתי, הגרמני וכל איש ואיש מחבב את עמו, בין שהוא בן אמונה זה, או בן אמונה אחרת. וכי יחדל האיטלקי להיות איטלקי אם איננו קתולי, או האנגלי מלהיות אנגלי אם איננו מחוייב בדת האנגליקנית? אף אני כן: אל הרעיון הלאומי בישראל אני נושא את נפשי באמת ובלב תמים, אבל רחוק אני ממנהגי הדת הישראלית, שאינם לפי רוחי". ומה נעשה לאחינו זה, ביום שידובר בו? האם נוציאהו מן הכלל? או האם נברוק בכל איש הבא בשם הדעה הציונית, אם ציצית לו על ארבע כנפותיו ואם קיים את התורה בתרי"ג מצוותיה?

המחבר מביא את ספרו של הרי"ר תיאודור הירצל בהתפעלות גדולה ומדבר משפטים עם אלה, אשר התנגדו למחברת זאת. "בכוא הירצל עם ספרו. . . יצאו כל שונאי ציון ממחבואם כמחוקן ופטירות אחרי הגשם. המתבוללים הביישנים והמתבוללים אשר לא

ידעו בושת מעבר האחד ובעלי "התעורה" [כלומר אלה אשר יחסו תעורה מיוחדת לישראל בעמים] מעבר השני, וסתם מקשנים וסתם לצים מכל העברים". כמדומה לי, כי הר"ז שור גדש פה את הסאה. כשיצא ספרו של הירצל לאור, לא הרבו לדבר בו כל כך מטעמים רבים. כי באמת לחובבי ציון היו כל דבריו רק כיהודה ועוד לקרא, ומה שנאמר בחבורו כבר נאמר פעמים אין מספר בזמן עשר שנים, מעת החלה חבת ציון לפעם במחנה ישראל. מצד השני אין עוד "מתבוללים" קנאים במחנה עמנו, כמו שהיו לנו לפני עשרים שנה, יען מעט מעט המסו הצרות את לבם, ואפילו אלו שאינם מודים בתועלת ישוב א"י, עכ"פ עומדים הם מנגד כנדהמים ואינם יודעים מה להשיב. לפני חמש עשרה שנה, בעת החלה התנועה הזאת, עוד נמצאו כאלה בעמנו (והם היו המרובים), אשר התכרכו בלבם, כי שלום יהיה לנו בקרוב, ושנאת העמים אלינו תחלוף בזמן קצר. אולם בזמן האחרון ראו ונוכחו, כי הרעל הנורא הזה כבר נכנס בעורקי רוב עמי ההשכלה, וימים רבים יעברו טרם תצא שנת ישראל מן הארץ. אפשר הדבר, כי גם כעת מחולקים הם עמנו בדעות ע"ד תשועת ישראל, אבל גם למתבוללינו חסר כעת הבטחון בחילם, ובשעה שהם מיעצים כזה וכזה לפי רוחם, לבם יסתם בספק, אולי הצדקה עם שכנגדם. ועכ"פ אינם נלחמים בהם בעקשנות יתרה. ואולם בהתפרסם חבורו של הירצל כך היה הדבר. סופרים אחרים נלחבים בחבת ציון הרימו את החבור על גם ויצעקו לאמר: תשועת ישראל כבר באה, שהרי אדם גדול כהירצל "אשר לפני מלכים יתיצב" (כמליצת המחבר) מסייע לנו, וכאלה מהדבורים. לקול הצעקה הזאת אמרו אחרים, אשר גם הם על דגל חובבי ציון יחשבו, כי אין שום סבה להתפעלות הזאת. הירצל הוא סופר חשוב בלי ספק ואחד מסופרים התמידיים במ"ע מפואר בווינא, אבל לא האציל מרוחו על מה"ע ההוא. כי ידבר זה בשם רעיון ישוב א"י או רעיון תחית האומה (שהרי הירצל לא תקע מסמרות בדבר, שרק מציון תבוא תשועת ישראל, וא"כ גם המחבר שלנו איננו מסכים לו), כי אם כתור איש פרטי כתב אוטופיה נעימה ומסרה לנו כתור שיטה איקונומית. וע"ז טענו כמה סופרים: אין משיבין על האגדה, ואם רק אוטופיה כתב לנו הירצל מוטב; אבל אם בא באמת ליסד מדינה על שיטה איקונומית, אין הרשות בידו להקל לו הדבר כ"כ, ובכלל אין "מיסדין" מדינה או קבוצן מדיני על מניות (אקציען בלע"ז). ומצד השני טענו נגד ה"ד"ר הירצל, כי אין לו ידיעה כל שהיא בספרות ישראל ובתולדתו ולכן עטרה זו איננה הולמתו.

אפשר לאדם להיות משלומי אמוני ישראל ולהתנגד לרעיון ישוב א"י וכן להפך, כאשר אמרתי למעלה. אולם גם בחבת ציון יש כמה גונים. למשל אני הצעיר באלפי ישראל חובב ציון אני לפי רוחי ודעתי. וכשם שכל חובבי ציון יצרו להם החבה לא"י על פי רוחם, כך הרשות בידי לחבב את ציון לפי השקפתי אני. ואם לא אהיה נלחב ליסוד קולוניות בא"י, כ"כ אפשר שזכר ציון יהיה יקר וחשוב מאד בעיני, ובזכר זה אצמצם כל אהבתי לישראל וכל רגש הלאומי שבי. לכן מצד זה אין מן הראוי לבוא בעקיפין על כל איש, אשר בפרט מן הפרטים אין לבו שלם עם "חובבי ציון", ואין הזכות לנו לגרשהו בכלל זה מהסתפח בנחלת ה'. כמו בכל אידיאל, כן גם בענין הנעלה הזה, כל אחד בונה כמה לעצמו בסתר אהלו, ואין מדקדקים עמו, אם הוא יהודי נאמן לעמו ע"פ המטבע שטבעה לה חברה אחת, אפילו גדולה ונכבדה מאד. מטעם זה, אודה ולא אבוש, היו לי רוב דברי המחבר במקצוע זה כעשן לעינים; ואף כי בכלל נעים לשמוע דברים הנאמרים ברגש וברוח אהבה לישראל, אך לא כשהם נאמרים נגד אוהבי עםם

לפי רוחם ולפי מטבע שמטבעו להם המה בדבר. האם נכוף הר כניגית עליהם, כי יאהבו
עמנו דוקא בנוסח זה ולא בנוסח אחר?

גם במה שטוען המחבר נגד בעלי ה"תעודה" בישראל יש להשיב עליו. אבל
לא פה המקום להאריך בזה ואחשוך את הדברים לעת אחרת.
בכלל אומר, כי כל איש מישראל הקורא עברית ימצא בספר זה עונג ותועלת
גם יחד. ואפילו הדברים שאינם נקראים בו ברצון, מפני שערוכים הם בסדר
נעים ובסגנון יפה ובהתפעלות עצומה.

ד"ר שִׁמְעוֹן בֶּרֶנְפֶּלְד.

לרוח-היום.

III.

עם כל צרכנו לברר ולהבין יחס העמים אלינו, בשביל להכיר מעמדנו בקרבם, חושב אנכי
לצורך עוד יותר גדול, לצורך עצמי, לברר ולהבין את יחוסנו אליהם. כי האדם החי ומרגיש,
כמו שהוא פועל הוא גם נפעל מכל אשר מחוצה לו, וכשם שיש לו חפץ לדעת פעולתו על אחרים מה
היא, כך, ועוד יותר, עליו לתת לעצמו דין וחשבון מפעולת אותם האחרים עליו, על מעמדו נפשו
הנפעלים מהם.

דבר זה מונח בטבע כל בן חורין שאינו מותר על קיומו ועל זכותו לעמוד ברשות עצמו.
מה שאין כן באחינו שבמערב וכיוצא בהם, עבדים בני חורין. הם משפלים כל ימיהם רק בהרשמים
שעושים אנו ומעשינו, מנהגינו ומחשבותינו, רצוננו ושאיופותינו — על העמים שכנינו; ורק שני
דברים ממלאים את לבם תמיד: למה יאמרו הגוים? ומה יאמרו הגוים? בעוד שהם מסיחים דעתם
לגמרי מעצמותנו אנו ואינם שואלים לאורך גיסא: מה אומרים אנחנו? אינם שמים לבם להכיר
ולהבין את הרושם אשר עושים כל התביעות והתלונות, השנאות והנגודים, הצרות והמועקות —
עלינו ועל הלך נפשנו, בחור בני אדם חיים ומרגישים את מהותם, בחור בני ישראל. ואם פה ושם
ימצאו שרידים אשר יעלו על לבם מעין הרהורים כאלה, הגה עוברים עליהם בשתיקה ושגם לא
יוכר בקרבנו, בעוד שאנו תוקעים ומריעים על כל מאורע קטן ועל כל הרהור קל הנוגע ל"שנאת
עולם לעם עולם".

על חזיון אחד מעין זה, שלפי ידיעתי איש לא שם לבו אליו עד היום, הגני רוצה לדבר
הפעם, אף כי כבר עברו עליו שנים אחדות: דברים כאלה שווים לנו להכירם גם אם לא מאתמול הם.

לודוויג יקובסקי, אחד מהמשוררים והמספרים הגודעים ב"מהלך החדש" אשר בספרות
האשכנזית, כתב לפני שלש שנים רומן גדול בשם: "וורטר העברי" (*), שעשה רושם גדול ויצא לאור
במהדורות אחדות.

תלאות וורטר של גטה — שבשמו הוא משותף עמו — הן תלאות נפשיות פרטיות
שיסודתן במלחמת "היחיד" עם סדרי החברה המעיקים עליו, מלחמה שבה הוא נופל שדוד ועובר
מן העולם. אבל אותן התלאות של "וורטר העברי" הן תלאות נפש עברית, שמקורן במלחמת
איש ישראל עם מהלך החיים של העמים אשר מסביב לו, וגם הלוחם הזה נופל שדוד . . .

*) Ludwig Jacobowsky: Werther, der Jude. Ein moderner Roman. Berlin 1893.

ומחלף המלחמה הזאת עם כל סכסוכי הנפש שבה, מראשיתה ועד סופה, מתוארים פה בידי אמן, בידי מציור נפלא ומשורר כאחד. ציורי החיים המה ריאליים, המעשים בולטים והחזיונות מדויקים, ובכ"ז הוד שירה לירית מרחף עליהם, שירת עצב שנכנסת בלבנו עמוק עמוק: וורטר העברי, או כאשר יקרא שמו בישראל, לעא וואלף, מגונטרטל אשר באשכנז המדינה, צעיר לימים השוקד על דלתות בית מדרש המרעים אשר בברלין, במחלקה לתורת המשפטים. — הוא כמעט אשכנזי גמור בחנוכו ובמהלכו, בנשיותו ומגמותיו, הוא חבר נאמן ל"להקת המוכים" אשר בין כתות בית המדרש, שלכם עשוי לבלי חת ואיש לא יקום בפניהם.

בשפתו, ברוחו בצרכיו, במשאות נפשו — בכל אשר לו הוא בן נאמן להעם אשר בקרבו הוא יושב; ובהתאחדות זו הוא רואה את הקץ והתכלית האחרונה של עם ישראל, שכבר עבר זמנו ואינו קיים כעם בפני עצמו. ובכ"ז, אחרי כל שייכותו ללאום אשכנז ולדגלו, על כל שעל ושעל מוכרה הוא לזכור את העברי שבו. . . בחברה ובשוק החיים, בכנופיות התלמידים ובבתי הועד או המשקה, בבתיים וברחובות — בכל המקום אשר יבוא הוא רואה היטב שיחשב כזר, כאיש "שאינו מאן". ועל כל מדרך כף רגלו הוא שומע מעין בת קול: מה לך פה, עברי?

גם הנערה הילג הארית, היפה ותמימה בכנות, שנפשה קשורה בנפשו ושגם הוא אוהב אותה, תזכירנה בתוך כדי לבוב את ה"עברי" שבו; תזכירנה שלא במתכוין ולבבה יכנה על "פתיחה", תך ותתחנן, תשבע בנשיקות פיה שלא תשא עוד את השם הזה על שפתיה; ולמחר תספר לו בשגגה ש"יהודי מוכער בגד ברעותה". בעיניה התכלת רסיסי דמעה, בכשת-חן תשפיל ראשה, והוא — עיניו מפיצות שממון ולבבו פצוע עד דכא.

"ושם, כמעמקי לבבו, הוא מרגיש אמנם באמת כעין איזה "שותפות" עתיקה שאינו יכול להכחידה בשום אופן. הוא מרגיש כי משני עניים אשר יבקשו עזרתו, אחד עברי ואחד אשכנזי, יבכר את העברי, יבכרוהו שלא בצדק, כנגד רצונו. . .

"וגם זה ברור לו, שהעברים הם סוף סוף בבחינת זרים, ועוד יותר מזה — שהם רעים משאר האזרחים מלידה ומבטן וצריכים המה להזדככות רוחנית יותר מבני עמים אחרים, עד שיהיו כאחד האדם ומגיעו כפם יאכלו".

"בכל בחברה ובמדינה, בתנאי הכלכלה הרעים, רק היהודים אשמים לפי דעתו, אלה היסודות המקולקלים, שגרנקבו בימי הגלות הארוכה ושצריכים בניו מחדש. אך הכי באמת אשמתם רבה? האם לא זה דרכו כסל לו לרדקק עמהם יותר מעם כל אדם? ומדוע זה הוא עמל להגדיל חמאת הגוי שנשא אותו בחיקו? מדוע זה הוא שולח יד בנפשו?"

"כנפשו?! ונפשו הלא גרמנית היא, שירה שיריה, מגמותיה מגמותיו ורוחה רוחו, רוח אחד לו ולהעם אשר בצלו הוא יושב. אבל עוד רוח אחר בקרבו, רוח שאינו יכול לשרש אחריו. הוא דוחה מה שמקרב, שונא מה שאוהב, רוצה מה שאינו רוצה — האם לא דו-פרצופים כנפשו?! בכל לבבו, בכל עוז רצונו הוא משתדל "לאחזה את הקרע" הזה אשר בלבבו פנימה ולהיות אדם אחד, "אדם שלם ואשכנזי גמור"; אבל אינו יכול להפיק זכומו, אינו יכול להכחיד את העברי שבו אעפ"י שכמעט כבר חדל להיות עברי. . . ולמרות חפצו החזק להיות אחד עם העם שהוא חוסה בצלו, אינו יכול לנתק את הקשרים המקשרים אותו עם בני עמו מדור דור".

וכן יום ירדוף יום, ושנה — שנה. יש אשר כבר יאמין כי עלתה בידו להתאחד, לחקוע יחד במקום נאמן, כי הגהו "יושב לבטח" — ופתאום יבואו החיים הממשיים, מחוות קטנות, והיו לתוצאות גדולות, תוצאות שמשפחים על פניו ומזכירים אותו ראשונות. . .

הנה הוא שב מבית אביו לברלין שטח וטוב לב, וכידו מתנת לבעלת ביתו ולבניה הקטנים, המקבלים פניו באהבה ואחוז. גם הסטודנטים בני חברתו, נושאי מצנפת בעלת שלשה גונים, שמחים לקראתו כעל אחד מהם, "עצמם ובשרם". ובתוך החדוד יתעורר פתאם אחד "חדש" שבתוכם על תמונת איש שיבה העומדת על שלחנו וישאלהו בסגנון גס: מה לחמנת יהודי זה בכיתך? — אבי הנה! יענה ברוח קשה.

ואביו הלא באמת עודנו מ"דור הישן", דור-סוחר ורובו חי מן האויר, חי שלא כדרך כל הארץ, שלא כדרך הישירים באדם. הן אמנם איש ישר הוא, נאמן רוח, אבל סוחר הוא, סוחר ב"שטרות", אותו דבר שחובת בני "דור החדש" מהעברים לעקרו משורש. חייבים הם להיות זהירים גם באותן הדברים ששאר בני אדם דשין אותן בעקביהם; חייבים הם לתקן בצדקתם ובישרתם היתרה מה שחמטאו אלה שקדמו להם. האבות אכלו בסר, חמטאו ע"י תנאי החיים שהיו נתונים בהם, ועל

הכניס לתקן. האבות קנו שם רע, כתור רמאים וכי, והכניס צריכים לקנות שם טוב בתור אנשים שצדקתם מרובה, בחור „הלוצים“ לתקון המדות בחברה ובחיים. ומוכן מאליו שאותם החלוצים צריכים לדקדק במעשיהם כחוט השערה, לכבוש את יצרם ולהיות נקיים בכל, הרבה יותר מבני עמים אחרים.

ריכרד, רעהו הנאמן מבני הנוצרים, מתחנן לפניו, שיחדול מלהלאות נפשו במחשבות יחרות על אדות עם העברים, „אחרי שלגבי דידית, אשכנזי גמור — כמותו ירבו בישראל — הדבר למותר הוא“.

„הוא יחדול מלחשוב על אדות העברים? האפשר הדבר? האם יכול איש יהודי מהדור החדש, הרואה את החיים המרים כמו שהם, לעצום את עיניו ולבלתי ראות את החידה הנוראה הזאת — חידת ישראל — האוכלת כעש כח“.

„ומי יכול לשער את היסורים הללו, יסורי איש שאינו עברי ובכל זאת עברי הנהו? הוא רק על זאת ידאב לבו, על שאינו רואה אחרית להשלמול הרוחני והחומרי של הנווד הנצחי, אשר גם במצאו מנוחה לא יאמין בחייו; אך מאומה לא יצר לו על אבדן כבוד עמו מלפנים. הוא אינו יודע את „העבר הגדול“ של עמו ועיכ לא ידע את האבדה אשר אבדה לו ואינו מרגיש את הלקוי אשר בנפשו . . .“

רק פעם אחת, בעמדו על שער בית תפלה לנוצרים בשעת „העבודה“. הבית מלא אור כהה ומנוחת „צקון לחש“; וכל העם מכפנים כורעים ומשתחיים לאביהם שבשמים, רק הוא עומד בדד מבחוץ, בלא אלהי-אבותיו — אז הרגיש את הריקות הנוראה ואת אשר יחסר לו . . .

ויש אשר יתחיל להטיל ספק, אם באמת עוד נאמן לב העברים עם דת אבותיהם. הנהו זוכר, שאביו בטרם התעשר לא היה „בן חורין“ והיה משכים ומעריב לבית הכנסת, וכאשר החל להצליח התחיל להשמט מדרתו והיה ל„מבשיל“ ולנאור: „האם לא הא בהא תליא? האם לא יפנה העברי לאלהיו רק בשעה שאין לו פת בסלו?“. ואז יתברר בעיניו, כי העברים צריכים זוכר גמור, תקון בנפש וברוח, ושמלאכות הדור החדש היא העבודה הרבה באותו הווכך הפנימי, בהתעוררות לחיים חדשים, טובים וישרים.

לפני אשה אחת מכנות מרום עם הארץ, הלוקחת חלק בעולמו, הוא מתודה כדברים האלה: „התהום בינינו, הדור החדש והדור הישן מן העברים, גדולה מאד. אבותינו חטאו ואנחנו הגנו סובלים. הם עשו מה שאנוסים היו לעשות עי הגבלותיהם ורוע מעמדם, ואנחנו שנפתחו לנו שערי הזכיות, וזאים אנו ומעשינו ישרים; אנחנו טובים מאבותינו, והדור הבא אחרינו עוד יהיה יותר טוב ממנו, וכן תקון המעשים והמדות אצלנו הולך הלך ומשתלם עי עבודת בני הדור החדש העברי, עבודה שאנכי רואה באחריתה שלום ושיווי גמור בין העברים ובין העמים. אנחנו „היחידים“ ההולכים קדימה במלאכות תקון המדות, נשיב את הרבר לדורות . . .“

וככה יש אשר בסתר לבבו „יגאו רגשותיו בחשבו את עצמו כאחד מן בני העליה העומדים בראש המלאכות הרוממה הזאת, לעשות כל ישראל לצדיקים גמורים, לצדיקים יותר גמורים משאר בני אדם“. ומשאות שוא הללו, הלום המלאכות הזאת, הסבו במרגדית שלו והוציאוהו מן העולם. החפץ להיות צדיק ביותר והאמונה באפשרות גוי שכלו צדיק ושרק בצדקתו היתרה תלויה זכות קיומו — הם הם נהפכו לו לרועץ. דברים ומקרים תדירים אצל שאר בני אדם — באשר בני-אדם המה, עולים ויורדים, משיבים ומרועים — פעלו עליו כאיזה אסון נורא החותר חתירה החתקיומו ומנתק פתיל חיתו; ובכן כשל ונפל —

רק „צדיקים גמורים“ עליו העברים להיות, למען היות למופת בצדקתנו הרבה ובישרתנו העוברת כל גבול. והוא בעל „המופת“, נכשל בחטא כאחד האדם והעביר את הילגי התמוה על דעתה, כשאר התלמידים קלי הדעת . . . ואביו „הישר“ באדם „רמה יומה“, פשט את הרגלו, כאחד הסותרים הרמאים, והביא אסון על נוצרים ממכוריו, אנשים טובים וישרים שמצא הוא ומלאכותו אצלם און קשבת, וביניהם גם אבי ריכרד רעו ועמיתו, העובד אתו במלאכת הקדש, וגם מצב רבו חזקן נהרם עי אביו באחרית ימיו.

כמעט האמין להיות קרוב אל המטרה, עוד צעד אחד אל האחזה המקווה. בבית מורו זה, החסיד באומות העולם, ירו אבן פנה לאחזה זו, לקרבת גוי עם גוי. הנהו הולך לבטח דרכו, ויהי בכואו פיא אליהם, ותפתח לו השפחה את הדלת בפנים זועפים, כמו מטופקת היא אם להניחהו לבוא הביתה.

— מלגרמא מגינמרטל — את חוקן אחז השבץ — הגברת נדחמה . . .
 בפיך ברכים הוא בא החדרה, שם בת רבו יושבת, גם אחד הסטורנטיס מבני „חברתה“
 „צורר היהודים“ ככן בית בחרר יתהלך, ושניהם מבישים עליו בתמוהון, ואין דובר דבר. —
 אבל הגידו נא לי . . .

במקום תשובה ושיטמו לו את הטלגרמא, שבה כתוב לאמר: „ . . . פשט את הרגל — הכל
 ירד לטמיון“ — ועיניו חשכו בארובותיהן וכמו כל אשר בו ירד לטמיון . . .
 בלב סוער ימהר במסע הקסור אל נוה אביו. ראשו עליו כגלגל ולבבו מלא ערפל, ובתוך
 הערפל סער מתחולל.

מוכה ומעונה הוא בא הביתה, בית אביו, לפני חצות. עוד בטרם ינוח מדרכו יעלה בשלבים
 העולים לתא הסופרים וידבר קשות את אביו ונאמן ביתו — זה דודו שאר בשרו — על המעל
 שמעלו ב„האשכנזים הישרים“ ועל חמטא שחטאו לכלל ישראל. ואביו יחדל כרגע מלהביט בפנסו
 אשר לפניו, וישים עיניו בו כמתפלא, רק דודו הגבן יחמלא כמה עזה וכשילוק בשעתו וישיבה:
 „אנכי מכיר את הישרים הללה המדכאים אותנו. המה לועגים לנו“ מקילים בכבודנו, דורסים
 אותנו. האם אין לנו לב ונפש כמותם? האין אנחנו בני אדם כמותם? האם לבבנו לא ידע ולא
 ירגיש כי מעונה הוא?”

מחריש משתאה הוא שומע את הדברים הכבושים הללו, וכרגע לפניו התהום הגדול, התהום
 בין החלומות ובין המציאות. אלה הן תוצאות „המלאכות“ . . . הרבה קוה והכל אכזר, גם את
 עצמו . . .

בכשלון ברכים ירד מן השלבים, יתחבא בחדרו. קדחת עזה הפילה אותו למשכבו, והוא
 מפרפר ימים רבים בין חיים למוות; ואיש לא יאמין בחייו.
 ובאותה עת, שם בקרית מולך רב, הילני אהובתו אשר עזבה, בהיותו איך לדרכה, לאנחות,
 הגיעה עד משבר . . . חשכה לה השמש . . . הכל עזובה ביום צרה . . . גם „היחיד באדם“ . . .
 היא כתבה אליו פעמיים ושלוש, כתבה והתחננה, חתה בכליון נפש, ואין דבר . . . לבדה היא
 הולכת כלילה על הגשר הגדול, ואנשים עוברים ושבים למאות מכלי שים לב אליה. והנה היא
 קופצת אל הגשר מתחת וטובעת במצולה.

ובעת שסכנתו עברה, הוא מתאזר חיל ועוזב את מטתו. בו ביום יגיע לירו במקרה גליון
 ממוכ"ע, ובו הוא קורא: העלמה הילני . . . במצולת הגשר . . . קרבן היהדות.
 ערפל נורא ומלא כל חללי לבבו, ספינתו נשכרה, אין חוף, אין הצלה. כנדרהם הוא תועה
 מחוץ לעיר, ובגבור עליו היאוש ישלח יד בנפשו.

אלה תולדות „וורטר העברי“, תלאתיו הנפשיות וקצו, מרגייה עמוקה, שעל „השער“ שלה
 כתב המחבר לאמר: „אם אין מי לי?“ — —

שבבת שלהם היה הדבר, ביום מעונן לפני הצהרים. ואני יצאתי במסלת הכרזל המקפת את
 העיר ברלון, אל הראיון אשר קבע לי ויצרו של וורטר, אשר התאויתי לקחת דברים אתה, ואכתוב
 לו ויקראני אליו.

העגלות עוברות ברעש, הנוסעים רבים הם ויושבים צפופים, ועל כלם מרחפת חדותא דשבתא.
 הכל שוחק ומצחיל פניו; רק אנכי הנני לבדי יושב ומרגיש את עצמי כזר בין כל החמונן הזה:
 יודע אני שעל אדוכה נכריה אני נוסע . . . וברגשות כאלה עובתי את מרכבתה בתחנה אחת
 כמזרחת של העיר; ואחר מצאי את הרחוב ואת הבית, עליתי למכפלה השניה ששמה הוא דר.
 בחדר רחב ופשוט, שצלו מרובה מתחתו, צעד לקראתי איש צעיר לימים וגבה קומה. מראהו
 שחור גם עיניו שחורות ושערותיו שחורות. הוא נתן לי ידו בכבד ראש ויבקשני לשבת על הכסא
 הרך אשר לפני שלחן-העבודה שהכל עליו בערבוביא, והוא עומד למולי נשען עליו ומגלגל נייר
 בקנה. אנחנו מתנגבים להביט איש בפני אחיו, עד שלבסוף פתח הוא את פיו ראשונה:

— חפץ אנכי לדעת, אדוני, מה מצאת בספורי הנוגע לך ביוחר?

— לי, את האמת אני, לי נוגע ביותר את אשר לא מצאתי . . .

! ?

— תלאת וורטר שלך וטרגידייתו יסודתן בעברי כזה שכבר עזב את עמו ואל עם אחר לא
 בא, במי שרוצה הוא להתחולל ואינו יכול. אבל גדולות וקשות מאלו הן התלאת הנפשיות של

אלה, הקשורים בעמם ואינם רוצים להחליפו באחר, ובעל כרחם המה גולים מעל שלחן אביהם...
 — אבל הרשות נתונה להיוצר לראות מה שרוצה לראות.
 — איני בא לבקר מה ראית, כי אם — איך ראית רצוני לומר, שראית בזה את היסוד לטרגדיה של בני ישראל, בעוד שהוא מונח במקום אחר.
 — לנו בני מערב גמורים אין כל יסוד אחר.
 — אבל אנכי חושב שגם המערבים הגמורים שלנו בסתר לבם נוטים למורח.
 — כאחד מה„כת“, כהלאומים תדבר, כתיאודור הרצל . . .
 — ולו היה באמת לעא שלך יודע מה מן התקוות שלנו מבפנים בעת כלתה אליו הרעה מבחיני, כי אז . . .
 — כי אז — שמע אותי בשפתי לעג — כי אז היה עולה ל„מדינת היהודים“.
 — כסבור אני — הרימותי פני אליו — כסבור אני שהרהור מעין זה עלה על לבך בכתבך את ה„מומא“ על השערי: אם אין אני לי וכו'.
 גמגומים בלשונו. כמדומה לי שפניו חפו.
 — אמנם כן — ינסה לרצונתי — אולי בערכם, הפולנים, בערכם נכוחות התקוות הלאומיות;
 אבל בעדנו האשכנזים, בעדנו?
 — בעדנו ובעדכם! חשבתי לעצמי.
 עוד רגעים אחדים פטפטנו על הסופרים ועל הספרות, על עניני הפרס וההירחונים החדשים, גם על „המהלך החדש“ דברנו, על העברים החדשים בשדה היצירה והשירה, ועל השקפותיו של באהר.
 — באהר — יקמט את מצחו — הדר לעמקי נפשם של משוררי ישראל, לה„זר“ שבתוכם.
 גם הייני, עם כל גדלו, הוא עברי ביותר וברובו הוא זמורת זר, כאשר אני אומר לבאר באיזה מקונטרסי שאוציא לאור. אנכי מבכר עליו את שארם האשכנזי; הוא, המשורר השלם, שקול בעיני כנגד כל „החדשים“ עד הויפטמן.
 — ואותו האשכנזי הגדול שר „זמירות ישראל“, כבירון.
 — גם במתדורה החדשה של שירי, יבואו איוז מזמירות ישראל.
 — ואני גם שמעתי שהמה המובים בשיריך . . .
 פעמון המגדל לעומתנו הכה שחים עשרה, הגיעה שעתי.
 ובקומי ללכת נתן לי למוכרת את ספרו הפילוסופי¹⁾. הנושא ונתן גם הוא בשאלת „העתיד“
 אבל — עתיד אחר, שונה מזה שבקשתי . . .

ד"ר מ. י. ב.

ברלין.

על הכל.

[אנשים — מעשים — ספרים — כתבי עת]

מחזה מול מחזה.

אזכור ימים מקדם, בעוד ישבתי בצל החסידות ועם החסידים השתעשעתי, ויהי היום ואבוא אל „הקלזו“ ואראה והנה כל החסידים כגלמים אלמים, אין מושמיע קול וגם הגה לא יצא מפיהם, אין נע ואין נד ופניהם וכל בדי עורם נקשו, מבלי כל אות חיים, כאלו התאבנו ואין כל רגש בקרבם. היושבים לא קמו מתחתם והעומדים לא זזו ממקומם. נבעתי להמראה המוזר הזה ואעמוד על הסף, משתאה ומחריש, לדעת מה זה ועל מה זה? מה חיתה הבהלה וכל החרדה הזאת? . . .
 „זה עתה באה הבשורה האיומה לאמו, כי הצדיק מבלוא, רבי שלום רוקה, הלך לעולמו“ . . .

¹⁾ Der christliche Staat und seine Zukunft.

כמה אנשי המופת ועונו לנו המשכילים, סופרים נעלים ונשאים, אשר מתו באהלה של תורה, כהנים אשר הועלו על מזבח אהבת עמם — ובשלהם אין כל חרדה בכל מחננו! ויש אשר גם ספריהם לא יזכרו ולא יפקדו, ואין איש שם על לב להגיד את כל הברכה אשר עשו לישראל ולספר דרכי חייהם וכל אשר עבר עליהם וכל התלאות אשר מצאום!

היה היה «רבי» אחד, רבי משה ליב מסאסוב, אשר היה כאמת איש צדיק ועניו, טוב לב מאין כמותו בין כל בני גילו. שמו נאה לו, יהודי טוב, כי כן היה יהודי טוב, חונן ומרחם.

הרב הזה השאיר אחריו כתבים בחוברת. החוברת הזאת תכלה דברים שונים ומשונים יחד בערבוביא, דברי תורה ורזין עילאין יחד עם רשימות הכתנות והמכנסים, המטפחות והסדינים, אשר נתנו להכובסת בכל פעם, גם הוצאות הבית וראשי פרקים ממקרים שונים. כל אלה משלבים ומסככים, קדש וחול, תורה עם דרך ארץ. אבי זכרנו לברכה, אשר היה מחשובי החסידים, זכה עם כל אנשי הסגלה המצוינים ויעתק לו את החוברת הנפלאה הזאת מראש ועד סוף ויטמנה ארגז בתוך ארגז, למען לא תשלט בה עין רעה. המקרה אבה וימסר לי את הסוד הצפון הזה ואפתח ואקרא לתמהון לבני. נער הייתי, אמונתי בצדיקים עוד לא התכשלה וכמעט נפגעת בהצניע, לו לא בא אבי ויעירני ונגערתי החריב כל מעיני וכל הרהורי לבי. את הספר חטף מידי ויטמנהו. ויהי כי נח מועפו, פנה אלי ויאמר לי: ראה בני, כי הרעות מאוד אשר עשית, להביט בכתב הנעלה והנעלם הזה, כי לו הוא קדש קדשים... לא לנער לראות ולהביט בו. את המלה «בלו», אמר בנגינת טעם ובהמשכה, ואני הייתי חכם ומכין את כל כונתו. על שאלתי: מדוע אין מוכין את כל באי עולם בדברי הספר הזה? השיבני לאמר: כי בהיות בו דברים נעלים מאוד תלושים במעטה חומר ודברים גסים לפי פשוטם, העלולים להכשיל בני אדם שאינם מהוגנים, ואנחנו לא נוכל להפריד בין הדברים ולקצץ בנטיעות, על כן ינתן הספר רק לנבחרים שבחסידות ואין לרוים חלק בו. אבי נזהר מאז ולא דבר עמדי עוד כל דבר מזה, וגם אני התרשתי. — אחרי שנים רבות ואני אינני עוד בבית אבי, אשר מת בקרב השנים ההן. לא ידעתי מה היה גורל הכתב הנעלם וגם לא דרשתי עליו. ויהי היום ואבוא אל בית תפלת החסידים בעיר אחת ואראה והנה ספר קטן לפני מרמ"ל, הלא הוא הרבי ר' משה ליב! פתחתי ואעיוף את עיני בו מראשו ועד סופו והנה אין הכתנות והמטפחות, והרשימות וכל ראשי הפרקים לכל המעשים אשר נעשו בבית הצדיק — נעלמו ולא נודע מקומם! מי התיר את האסור? למי נתנה הרשות לנתח ולהפריד ולהוציא הנעלמות והנסתרות ולהצליח את העולם הפשוט, לפחות, בהתורות הגלויות של הרב רמ"ל — לא אדע. אבל זאת ראיתי, כי כל עוד היו הדברים בערבוביא דנו אותם בנגיזה ויכסום מעין רואים, ואחר כי גמרו אומר לזכות בהם את הרבים נקו אותם היטב וירחיקו מתוכם כל דבר קל אשר לא יתן כבוד לצדיק, ובהזירות יתרה עשו מלאכתם, לכבוד הצדיק ולכבוד דבריו!

ומה עושים חברינו, בני ההשכלה, לאנשי נופתם בחייהם ובמותם?
רבי פריץ סמולנסקי מת, ובדמי ימיו, ובאהלה של תורה. משכילים אחדים, איש איש בביתו, נאנחו. גם יש אשר הסולידוהו כהלכה לפני עדת הקוראים. אך מי יספר ומי יגיד גבורותיו מכל המון יודעיהו תלמידיו, לוקחי תורתו ומקבלי מוסרו? והנה זה בא המספר תולדותיו ותחת להציג לפנינו את הסופר בכל עוזו ואת האישי בכל מעלותיו, בקש להמעיט לנו את דמותו ולהקל את ערכו הרם!

כמה ספורי נפלאות ישמיעו החסידים על כל הגה וכל שית, אשר ישמעו ואשר לא ישמעו מפי מורם, על מעשים אשר נעשו ואשר לא נעשו בידי רבם! ומשכילינו יחשבו להם לצדקה רבה או לחכמה גדולה להקטין מעלת גדוליהם וכמו זאת היא תעודת מלאכתם, לבקש אך מגרעות. איננו מבקש חלילה מאת חברינו, כי יחקו כקוף את דרכי החסידים ויגדילו ויעידפו ויגזמו ויוסיפו וישוו תהלת שוא על ראש סופרינו. אך מדוע עוד יתאמצו לשור מכל החוטמים הדקים חבלי חטאה גדולה ומושכות פשע רב?

יש סופרים המכובדים בעינינו, עד אשר נדעם פנים אל פנים, כי אחרי כן, בהכירנו את תכונת נפשם, גם חכמתם תכבוה. לא כאלה היה סמולנסקי. כאשר גדל כבודו בעינינו על פי רוחב לבו, כן היה מתאהב ע"י תכונת נפשו הנדיבה והנעימה.

שתי פעמים אשרתי להשתעשע אתו, לראותו ולשמוע דברים מפיו ולהכיר ערכו הרם, פעם אחת כאשר היה ברומיניה במלאכות החכרה כ"ח, ופעם אחת בהיותי בוויין, ששם ראיתיו בביתו, איש לאשתו ואב לילדיו, וראיתיו על האכנים בבית הדפוס, עובד את עבודתו בקדש. בית הדפוס

היה אולם גדול עד מאד, מלא מכוונות מן הקצה אל הקצה, והנה לקול רעש האופנים והגלגלים ותרועת הפועלים והעובדים לא נשמע כמעט קול איש בדברו. מעבר אחד היתה שבכה, מעקה על פני כל הקיר מלמעלה, שם היה מושב הסופרים והמבקרים, אשר בראשם רבי פרץ סמולנסקין. כעשרים איש מצאתי שם בבואי, אנשי משמרת יחד עם אורחים הבאים לראות. ויהי הקול העולה מוחתת עם המולת אנשי העליה — כקול המית ים בזעפו. בתוך המהומה הזאת ישב רבי פרץ סמולנסקין באחת הפנות אל שלחנו הקטן — ויכתוב! אחרי ברכת השלום איש לרעהו, ישבתי על פי מצותו ואוחיל רגעים אחדים עד תם כל הגליון אשר לפניו. אז צלצל ויתן אות ועל הנער ויקח את הגליון מיד הסופר וילך לו. הגליון הזה היה פרק אחד מספר „הירושה“ אשר כתב אז. קמתי משתאה לאמר: הלא זה עתה כתבת את הגליון, מבלי אשר היה לפניך כל אות וכל רשם, ואם כן איפא כתבת מעלות רוחך הפעם הראשונה, ותהי זאת הנקלה בעיניך ותמתה ותשלח את הגליון מעל פניך, מבלי בקש ובקר אחרי כל משגה, אשר יושגה כל אדם בחפזו כמוך עתה! ויתנצל וישיבני לאמר: „אף כי אין לפני דבר ולא חצי דבר רשום בכתב, הכל ערוך ומסודר בקרבי, כל הספור לפרקיו ולעניניו, ואני בזה כמו מעתיק מעל ספר“.

עוד דבר אחד הנני לספר על אדות סמולנסקין, אשר בו הוספתי להכיר מעלת נפשו ורגשי לבו לישראל עמו. ידוע להקוראים מסעו אשר נסע במלאכות החברה כ"ח ואת אשר מסרו בידו לכונן שם בתי ספר לרבנים. ויהי בשאלי אותו אחרי כן, שם בביתו בוויין, על אדות הדבר המזור הזה (אשר בקרתיו גלוי גם במאמרי אז ב"הצפירה"). לאמר: „למי יהיו הרבנים המתוקנים והנאורים האלה? מה לנו תישים באין גדים? למה נפסע פסיעה גסה, אשר תעור את עינינו? הלא החובה הראשונה עלינו, לגדל דור דעה, דור מתוקן ונאור, אשר לא לרצון יהיו לו הרבנים הישנים, החיים ברוח הימים אשר כבר עברו! אולם הדור הזה כמו שהוא לפנינו, מה טעם וימצא רבנים מטעם הממשלה?״ על זה בעלי אותי סמולנסקין: „שני בתי ספר לרבנים היו לנו ברוסיה, אשר יצאו לנו משם רבנים מתוקנים, ונעלי ניגום ומטעם, מכוונים בעני מלך ושרים. אולם האם היו לרצון התקלות ולברכה לעדתם? לא! אחינו לא היו מוכשרים להם והם לא היו מוכשרים לאחינו. את כל זאת אני יודע, כי לא ע"י רבנים כאלה, אשר קבלו את התורה במושטר וסדר ופוגוראמ קבועה, תחיה האומה, ולא על פי המטייסיים יקום עמנו ויעשה חיל. ואשר לא השיגה יד הרבנים מטעם הממשלה ברוסיה לא תשיג גם יד הרבנים מטעם החברה כ"ח ברומוניה, כי לא יביאו כל ברכה לישראל, לא להתגדיל תורתו ולא להיטיב מצבו. ובכ"ז הייתי שליח מצות החברה ואקבל עלי המלאכות הנפלאה הזאת באמונת לב ותם נפש, גם להחברה הנכבדה גם לאחי ובני עמי אשר ברומוניה. המעשה אשר היה עלי לעשות היה לרצון שנינו, לרצון המצוה והמצווה גם יחד, אולם הכונה לא היתה אחת, כי בכל חכמתם וצדקתם, לא הגיעו חברי החברה הנכבדה עד סוף דבר המלאכות הזאת. הם בקשו רבנים משכילים לישראל ואני בקשתי משכילים אשר יהיו מה שיהיו, רופאים ומהנדסים, רוקחים ומליצים, אך גם משכילים בהשכלת ישראל. יודעי ספרותו הישנה ותהדשה, יודעי ערך העם תבוזי הזה, הבוזי לא רק בעיני שונאיהם ומנדיהם, כי גם בעיניו הוא. משכילים בקשתי אשר יכבדו בעמם ויכבדו את עמם. אולם איח המקום לגדל משכילים כאלה, אשר יכובדו על פי מצבם, מעשה ידיהם ומשמרתם וחכמתם גם בעיני יושבי הארץ ובעיני השרים והראשים ואשר היה יהיו לנו לאנשי הבינים, בין ישראל לעמים? רק בתי ספר לרבנים הוא מקום זרע לברכה ומוצא למשכילים כאלה, הדרושים לנו עד מאד. כי רק הברכה האחת הזאת היא אשר היתה לנו מושגי בתי הספר לרבנים ברוסיה. כמה נערים טובים ובעלי כשרון הלכו לנו לאבדון אחרי אשר פקחו את עיניהם ויצאו מבית המורש הצר לטרחב! מהם אשר אחרו ולא יכלו למצוא עוד את דרך החיים ומהם אשר הלכו בדרך אשר מושם לא שבו עוד אלינו ונוססו גם הם על שונאינו. רק מאז נפתחו לנו שני הבתים ותלמודי התלמוד ראו מטרה לפניהם ותקוה טובה. לראות פרי בעמלם ספרות ישראל ושכר לפעולתם גם בעולם הזה. רבו בחורי ישראל אשר נטו שכמם לסבול עול התורה ויתנו את לבם גם לכל יתר המדעים, הדרושים להם אל תחפץ ותכונה אשר לפניהם. ומה היתה? בכלות שנות למודם עזבו רבים מהבחורים האלה, אשר מלאו את נפשם בידועות הקודש, את הסמינר וילכו וישתלמו במדעים שונים, ויהיו את אשר היו. ובכך יצאו לנו רופאים ומהנדסים, רוקחים ומליצים, אשר היו למליצי ישראל עפ"י ידיעתם הרבה בכל מקצועות שבתורה. את אלה בקשתי בלכתי במצות החברה כ"ח. ולו מצאה ידינו לעשות את אשר בקשנו, כי עתה היתה הרוחה גם לאחינו שם!“

שנים רבות עברו עלי מאז, והדברים האלה, אשר כשביבי אש התמלטו מפיו, אשר יצאו מלב

מהור, מלא אהבת קדש לעם ישראל ורחמים וחמלה לאחיו. עודם חיים וקיימים לפני, ועוד כמו אשמע קולו הנעים. המניע כל עורקי וכל קרבי.
הוא אשר אמרתי: אם כברתי תחלה את האיש המצוין הזה ע"פ ספריו. הוספתי להקורו ולאהבה אותו על פי דבורו החי, אשר זכיתי לשמוע, ולמראה פניו, אשר התענגתי לראות.
ישראל הלוי קָלֵר.

"מוכסין" במעות א"י.

הגאון ר' יעקב עמדין כחכורן "מגלת ספר" קורא את הגבאים של מעות א"י בזמנו בשם "מוכסין", ועל זה מעיר א. ה. ("השלח" חוברת ד' עמוד 390): "שם זר וחדש לגובה ומאסף מעות א"י — ואולם אפשר לבאר הזרות הזאת על פי מה שנהוג עוד כיום בין הספרדים בדבר גביית מעות א"י. כי הנה כוללות הספרדים בא"י (כירושלים, חברון, צפת, וטבריא, ובפי העם: "ארבע ארצות") שולחים שלוחים בכל שנה ושנה או לפעמים אחת לשתי שנים, לאסוף הממון מקופת א"י אשר בקהלות הספרדים שבתו"ל, ושולוחיהם יוצאים לערי המזרח והמערב, כל אחד למדינות ידועות (השליח היוצא לארצות תוגרמה האירופאית בא גם לבלוגריא, סרביא, בוסניא וקהלות הספרדים שבמדינות אוסטריות). השליח יקח חלקו משלשים ועד חמשים למאת, אבל מתוויב הוא להכניס בחשבון כל מה שבא לידו, בין מעות הקופות ובין מה שיתנו לו הנדיבים מכיסם או מקופת הקהלה, זולת מה שיקבל "מתנה לעצמו". השלוחים מושכעים ועומדים הם מצד שולחיהם, שלא ימעלו בשליחותם ולא ישלחו יד בקדשי אחיהם, אלא הכל יעלו בחשבון. ויען כי על פי הרוב הוא עסק טוב, ללכת חו"ל בשליחות, כי מלבד חלקם כנ"ל, עוד יאספו "מתנות לעצמם" (ואותן יתבע השליח הספרדי בפה, כאלו נושה הוא חוב באחיו בני חו"ל), לכן קונים השלוחים את השליחות בדמים ומתנים עם שולחיהם, שאפילו אם תשלה איזו קהלה מעות א"י מוח"ל להתם, את חלק השליח לא יגרעו. וכך הם גומרים את המו"מ הזה: בשעה שעלה בדעת הכולל לשלוח את שליחם לאסוף מעות א"י, עושים "ליציטאציון", ע"פ הדרך הזה הוא מוכס ולוקח בחכירה את הקופת של א"י במדינה זו או זו. גם יקפיד מאד על זכותו זאת. ומעשה היה כשהייתי בבילוגראדו, שאמרתי לשלוח מעות א"י ישר להתם, ולא אבו השלוחים להסכים לזה ומענו נגדי, כי מקפח אני זכותם, שהרי אם גם יקחו חלקם ממעות הקופות הכאות בדרך ישר לא"י, יחסר להם החלק מנדבות פרטיות שהיו מאספים כבואם בעצמם. ובפרט "מתנות לעצמם". והרב ר' יהודה פינצי ז"ל מבוסניא, שהיה אז בבילוגראדו עיר מולדתו, פסק, כי הדין עם השלוחים, שיש להם הזקה מכבר, וכל המושגה ידו על התחנות. לכן נעניתי לבעלי "זכות אבות", לבלי לגנוע בזכותם. וידוע להוי, כי זכות כזאת אמנם קונים בדמים, אבל לא הכל שולחים יד לקנותה, כי חלק "החכמים" היא ונחלתם מאת בני ישראל, ורק מהם אפשר, כי יוסיף אחד על המקח ויוכה בו. והנה אם נשעה, כי בימיו של הגאון חכם צבי היה המנהג הזה נוהג גם בין האשכנזים, אז נבין, מה היא כונת בנו הגאון יעב"ץ בכתי "מוכסין".
ובדברי כזה על אדות הת"צ והחכור "מגלת ספר" לבנו, אשר זכינו לו עתה, אמרתי לתקן אגב אורחא על פי הספר הזה מעות נושנת של כל רושמי קורותינו אשר ספרו לנו תולדות הת"צ. כלם מספרים, כי הגאון חכם צבי כברחו בשנת תע"ד מאמשטרדם בעטיו של נחש. הוא חיון, בא לפולין ונתקבל לרב אב"ד ור"מ בלבוב ונפטר שם בר"ח אייר שנת תע"ה. וכלם מאמינים, כי תיכף כברחו הלך ללונדון ומשם לפולין ושמש ברבנות בלבוב קרוב לדי' שנים (עיון לדוגמא ספר "אנשי שם" לר"ש בובר עמוד 188). ואולם ע"פ רשימותיו של הגאון יעב"ץ יוצא לנו, כי באמת נתעכב אביו ימים רבים בגרמניא וחזר להמבורג לעשות פשרה בעסקי ממונות ולהיות מוען בעסק גדול, ואח"כ היה בעיר אפסא אשר בפולין, וקצין אחד שהיה סוכן על אחוזות השר שינאווסקי לקחתו אח"כ לביתו בסטאשוב או בריטפין, ורק בחורף שנת תע"ח נתקבל לרב אב"ד בלבוב ושמש שם ברבנות רק לערך רבע שנה (מגלת ספר עמוד 44-47), עד כי בא וימו בר"ח אייר תע"ח ונתבקש בישיבה של מעלה.

ל-א-פ-ך-ש.

שאל שאלתי את פי ה' גאלדין מקורן ופתרוןן של איזו מלות חרשות אשר השתמש בהן, וישיבני ("השלח" חוב' ד', צד 392) כדברים האלה: "עלעל" פירושה "בלעטטערן" ומקורה בכלאים פ"ז: הרוח שעלעלה את הגפנים. "כעכע" פירושה "הוסטען" ומקורה בויקרא רבה: מה בשר ודם שנכנס לבית חבירו צריך לכעכע. "מהט" פירושה "דאס ליכט פוטצען" ומקורה בביצה ל"ב: מוהטין את הפתילה ביום טוב. אמנם שם הגירסא "מחט" (צ"ל מוחטין). אולם הערוך גורס "מהט" (מסורת הש"ס). עד כאן דברי ה' גאלדין, נטועים כמסמרות ונאמרים כפסק הלכה, שאין להרהר אחריהם. אולם מפני שה' גאלדין נראה ככועס מעט, וכעס היא מן המדות המגונות אשר גם שמינית שבשמינית פוסלת את האדם בדבר תורה, לכן אמרתי בלבי: לא הקפדן מלמד! וסרתתי לעיני. בעצמי בשים לב בכל המקומות אשר ציון לנו. וראה זה מצאתי:

א) עלעל. — מקור המלה בכלאים פ"ז: "הרוח שעלעלה את הגפנים על גבי תבואה". ופירש הר"ם: הרוח ששברה ענפי הגפן והפילה אותן על גבי תבואה. והר"ש פירש: הרוח שעלעלה שסיערה. והד"ר לעווני בספר המלים שלו מעתיק: ויגד, דער דיא וויינשטאקקע וועגגערטריעבען. והדבר פשוט, כי אם יבוא הרוח וינשב בעלי הגפן ויהפכם מצד אל צד — שהוא הוא המובן "בלעטטערן" — אין מזה שום נפקא מינה לכלאי הכרם; רק אם נשברו ענפי הגפן וסוערו ממקומן ונפלו על גבי תבואה, אז יש איזה חשש לכלאים, ובזה המשנה עסוקה. עלעל נגזר מן עלעולה, שפירושו: סערה בסורית; וישערהו ממקומו (איוב כ"ה, כ"א) תרגומו: ויעלעליניה מן אחריה, ורוח סערה תרגם: רוח עלעולא. ודבר זה הוא ידוע לכל יודע ספר.

ב) כעכע. ה' גאלדין מראה מקור המלה בויקרא רבה, וזו היא "אדריסא" בלתי מפורשת כלל. אך חפשי ב"ערוך" ומצאתיה מובאה בשם ויקרא רבה פרשה אחרי מות. והוא מבאר אותה: "הוציא קול מגרונו". והנה המובן הזה עוד גם הוא רחוק מהמובן "הוסטען"; אך מה תאמרו, אם אודיעכם, כי גם בויקרא רבה פ' אחרי איגנה, וכל המאמר "מה בשר ודם שנכנס לבית חברו צריך לכעכע" חסר מן הספר ואינו בכל המדרשים שבדפוס, ובמקומו יש אחר במובן דכוחיה, אך שם הגירסא "מבעכע", ובמקומות אחרים הגירסא "מנענע" — הכל על הפסוק: ונשמע קולו בכאו אל הקדש, לבל יבוא אדם פתאום לתוך ביתו של חברו. ובכלל, המלה הזאת, לו גם היתה נכתבת כעכע כצרון ה' גאלדין, מובנת הוא קול היוצא מן הגרון לחפץ האדם, כמאמרם צריך לכעכע, בעת אשר השעול, "הוסטען", הוא הוצאת קול שלא לרצונו של האדם. ועל יסוד מלה אשר אולי נמצאה פעם אחת, שכל מציאותה היא "אפוקריפית" ואין לה כל מקור נאמן באחת הלשונות, המרחיבים בונים בנין, ועוד יתרגזו אם יבוא איש לבקש מפיהם אות ומופת, ומדוע יאהבו להביא ממרחק לחמם, בעת אשר למובן "הוסטען" יש מלה במשנה ותלמוד, וביכולתה למסור בדיוק את המובן הזה לכל פרטיו: כות, פירושו "הוסטען": הכח בפני רבו (עירובין צ"ט), הכוח ברשות הרבים (תוספתא עירובין ח'), החיית הכפולה מורה על חוק הפעולה; והח' שמיניבנרג מביא עוד גם "חכתך" בשם הפסיקתא זכור, והוא "מן השרשים המחקים את הפעולה במבטאם".

ג) וימהט. אחרון אחרון חביב, ונחמד המראה מאד, אך המרחיבים מוצאים מקורים להמלות אשר הם בודים מלבם. המקור אשר יראה ה' גאלדין הוא ביצה ל"ב: ושם נכתב "מוחטין" את הפתילה בחי"ת, אך "מסורת הש"ס" מביא בשם הערוך: "מוהטין" בה"א, וההערה הזאת של מסורת הש"ס היא היא אשר הכריחה אותו להשתמש בפעל חדש מבלי העיר גם מקורו! ומדוע דוק מצאה חן בעיניו הגירסא של מסורת הש"ס ולא הגירסא של הש"ס עצמו? ולו היה מעיין בערך השלם של הד"ר קאהוט, כי אז נוכח, כי אם אולי יש עוד קצת מקור להגירסא "מוחטין" בחי"ת לפרשם במובן שהוא רוצה בו ("דאס ליכט פוטצען"), מפני כי בלשון ערבי הפעל מחט פירושו הסיר מיץ האג, ובכך אפשר, כמובן בדוחק גדול, להשאילו גם להמובן הסרת הפחם מעל הפתילה, הנה אין שום מקור בכל לשון להמלה מוהטין בה"א, והערוך מוכרח לגזור גם אותה מן השרש מחט בחי"ת. ובכן תדרא קשיא לזכותין: מדוע בחר לו הגירסא של הערוך ולא של הגמרא? הנה אמרתי "אולי יש עוד קצת מקור", כי פירוש המלה הזאת, גם בגיורת הש"ס מוחטין בחי"ת, היא אצלי בספק גדול. ואם אמנם אין זה נוגע לענינו, אחרי כי בכל אופן המלה היא

"מוחטין" ולא "מוחטין"; אך כיון דאתינן להבא, יסלח לי הקורא אם אציע פירוש חדש להמלה הזאת, אם כי אינני לא מחכמי הלשון ולא ממניחיה ולא מומרחיביה.

כבר התלמוד עצמו שם מתחבט בפירוש המלה ושואל: מאי מוחטין? א"ר חנינא בר שלמיה: "לעדויי חשוכא" ופירשיו: "כשהיא נעשית בראשה פחם — מעבורה". אבל לי נראה כי מוחטין מקורה "מוחט", היינו כי הוא עושה את ראש הפתילה כמוחט, מולל אותה בידיה להיות ראשה דק וחד, למען תבער יפה ולא תהיה השלהבת בעלת קרנים וזיון, והנה "לעדויי" חשוכא. וראיה גדולה לרבר מהמשך הסוגיא. כי תיכף אחר המלות "לעדויי חשוכא" גרסינן: "תנא בר קפרא, ששה דברים נאמרו בפתילה, ג' להחמיר וג' להקל: להחמיר וכו'; להקל: מומעכה ביד, ושורה בשמן, והוחכה באור". ואין פסק אצלי, כי הקולא "מומעכה ביד" היא פירושה של המלה "מוחטין" את הפתילה, כי לולא כן, מה ענין הברייתא של בר קפרא לכאן? ועוד, מדוע לא חשב גם קולא רבי עיית — "מוחטין" את הפתילה? אלא הנכון בפירושי, כי מוחטין ומומעכה ביד היינו חך. הנה שמעתי איפוא בקול ה' גאלדין, עשיתי כאשר צויתו והלכתי ולמדתי. אבל מה הוא "המוסר" היוצא לנו מכל זה? הננו רואים את ה' גאלדין, אחד הסופרים הטובים אשר בלהקת המרחיבים, ואשר בספורו "למקום תורה" נגלו גם עקבות כשרון, והוא משתמש במלים אשר בדה מלכו או אשר שאל אותן מאחרים מבלי לבדוק אחריהן במקורן, ועוד יתקצף ויחרגו אם יעירו אותו על מעשי תעתועים אלה.

והננו רואים את ה' טיבוב, והוא סופר נאור ויודע שפת עבר, וגם הוא אומר לכפות את "הגויגית" הזאת על ראש ילדינו הקטנים כבואם ללמוד לשוננו מפי "ערן הילדים".

והננו רואים אב בחכמה ורם בדעת, זקן ויושב בישיבה של מעלה, וכידיעותיו בלשונות שם יגבה למעלה מכל הסופרים, מפתחות שפת עבר בידו ואוצרותיה תחת פקודתו — אל הפרופ. יוסף הלוי אשר הפריז כותני — והנה גם אותו סחב השטף ויכתוב בהירחון "ממזרח וממערב" ספר אשר גם היועד היטב שפת עבר לא יבין בו אף שורה אחת.

והננו רואים את ה' בן-יהודה, אשר שפתו וסגנונו בשכבר הימים (ב"השחר" בהוספותיו ל"החבצלת" ובספרו "ארץ ישראל") היו לנו חמודות ולקחו את לבנו — והנה זה כעשר שנה היה עליו הרוח, ויחל לברוא לו "גולמים" ויתן שמות בניהם, וימלא בהם את "האור" ואת "הצבי" ואת "ההשקפה", ואנחנו כלנו "הקוראים הנכבדים" קוראים ולא נבין את הכתוב, מתבוננים ולא נדע, פשוט, פירוש המלות, ואנחנו — הלא די יודע ועד כי למדנו בחדר, "וגלוי וידוע" כי שומעים אנחנו שפת עבר הנכתבת כתלכתה וכצורתה. וה' בן-יהודה קורא לכל מעשי תעתועיו, כאמת ובלב תמים, "שפה ברורה", ומשתבח בראשית השנה ל"הצבי", כי "שפתו" עושה חיל; והאיש בן יהודה איש ישר הוא ולא מצח נחושה לו להתפאר בטה שאין בו ולהתהלל בכות שקר.

והננו רואים גם את זאת — בקראנו את ספרי סופרינו הטובים, את פריעדיבערג ואת פרישמאן ועוד — כי הסופרים אשר קראו ושנו ושמשו ת"ח יודעים להשתמש באוצרות כתבי הקדש ויכולים להביע את כל רחשי לבנם, ויכולים לחאר כל רגש דק, כל צבע קל, ופרישמאן בספריו "דניאל דירונדה", "בירוניקה" ובכל אשר יכתוב רודה בכתבי הקדש, וכל טכני השפה וסגולותיה וחמודותיה למצותו יעמדה, וכל העולה על רוחו ועל רוח עליאט ועל רוח שומאכער תשמיע שפת כתבי הקדש בכל היופי ובכל הכח אשר לשפתנו. . . בראותנו כל אלה, אז יש אשר תעלה על לבנו מחשבה, כי אך מחלה היא, מחלת הרוח עברה על המרחיבים האלה, והיא דבקה גם באחדים מסופרינו הטובים, כי הן אנחנו לא נתנגד לשפת ש"י אבראמאווויטש, ו"ל גארדאן ומ"ל ליליענבלום, אם כי לא יכתבו צחות, ואדרבה נודה אותם בקהל רב על המנחות אשר הביאו לשפתנו מאוצרות המנחה והתלמוד, לא נדרוש כתבי הקדש כצורתם, לא נלך לחקות את מאפו ואת קלטן שולמאן, עבדי כתבי הקדש, ונשחק על אלה אשר כל ספורתם היא שברי פסוקים. אבל את זאת אנחנו מבקשים, כי המלות החדשות לא תהיינה זרות לרוח העברי וטעמו וכל רואיהן יכירן כי צורפו בכור שפת עבר, כאשר עשו בעלי המנחה והתלמוד. אולם אם יבאו אנשים, יהיו מי שיהיו, ויתגודדו וידברו בשפת עלגים, והיו תמיד בעינינו כאלה הנעים המצחקים ומדברים בשפת התפסוקות, אשר ר' מעדעלי מוכר ספרים קורא לה "לשון של קונד"ס".

מרדכי בן הלל הכהן.

B

844

I

